

BURSA'DA TARİKATLAR
VE TEKKELER

Mustafa Kara

© *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*
Mustafa Kara

© 2012 Bursa Büyükşehir Belediyesi

Eserin bu basımının yayın hakları Bursa Büyükşehir Belediyesi’ne aittir,
kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yapım & Dağıtım:

BURSA
KÜLTÜR A.Ş.

Atatürk Kongre ve Kültür Merkezi
Batı Girişi Kapısı Osmangazi / Bursa
Tel: 224 253 26 46 Faks: 224 253 14 85

Kapak Resmi: Mısırî Dergâhı
Yayın Hazırlık: Uludağ Yayınları
Hat: Mahmut Şahin
Tashih: Uygur Umut
Baskı:

Mustafa Kara

BURSA'DA TARİKATLAR VE TEKKELER

İTHAF
Bandırmalı Ali Ağabey
ve
Hataylı Emin Işık Bey'e

İçindekiler

ÖNSÖZ 11

GİRİŞ 13

Tasavvuf Kültürünün Anadolu'ya Girişi 13

Tasavvuf Nedir? 14 / Bizim Anadolu 15 / Tarikatlar 16 / Bursa'da Tarikat Kolları 18 / Ana Tarikatlar 19 / Kâzeruniyye 19 / Yeseviyye 20 / Kadiriyye 21 / Rifaiyye 22 / Halvetiyye 22 / Nakşibendiyye 23 / Zeyniyye 24 / Suhreverdiyye 24 / Kübreviyye 25 / Bekrâşîyye 26 / Mevleviyye 27 / Bayrâmiyye 28 / Şazeliyye 31 / Tarikat Destanı 31 / Müstakil İsimler 35 / Kitaplar 37 / Dinî ve Tasavvufî Cemaatler 38 / Bâcıyân-ı Rum 39 / Batınî Zümreler 40 / Babaîler-Vefaîler 41 / Zaviyelerin Fonksiyonları 42 / Bir Tekkenin Eşyası 43

BİRİNCİ BÖLÜM 45

Bursa Tekkelerine Genel Bakış 45

Mimarî Manzara 47 / Hizmet Sunan Dervişler 48 / Ruhî Boyut 49 / Kitap ve Bursa Dervişleri 50 / Bir Dervişin Kütüphanesi 53 / Dervişler Arası Münasebetler 54 / Erguvan Bayramı 55 / Tarikat Taassubu 56 / Post Kavgası 57 / Sosyal Münasebetler 58 / Tekkelerin Yönetimi 58 / Vakıf Meselesi 59 / Maddî Destek 61 / Tartışmalar 62 / Tekkeler Hangi Tarikatın? 63 / Tekkelerin Adedi 65 / Bursa Tekkelerinin Kurucu Şeyhleri 68 / Dergâhnâme 70

İKİNCİ BÖLÜM 79

KÂZERUNİYYE 79

Ebu İshak Şirazî ve Bursa Kâzerunî Zaviyesi 80

Hayatı 80 / Mürşidleri 82 / Kâzerunî Zaviyesi 83 / Fikirleri 85 / Halifeleri 87 / Türbesi ve Denizciler 87 / Kâzeruniyye Tarikatı 88 / Bursa'da Kâzeruniyye 90 / Menâkıb'ın Tercüme Edilmesi 93 / Son Durum 94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 95

YESEVİYYE 95

Geyikli Baba ve Abdal Musa Dergâhları 96

Yesevî Babaları, Rum Abdalları 97 / Yesevî mi, Vefaî mi? 100 / Yeseviyye Kültürünü Bugüne Taşıyan Kitaplar 103 / *Cevahirü'l-Ebrâr min Emvaci'l-Bihar* 107 / Netice 112

Orhan Gazi, Geyikli Baba ve Vefâiyye Dervişleri 113

Giriş: Uc'ta Faaliyet Gösteren Zümreler 113 / Osmanlı Topraklarında Vefâîyye Mensubu Olarak Şeyh Ede Balı 115 / Orhan Gazi'nin Derviş Zümreleriyle İlişkileri 115 / Geyikli Baba 116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 131

KÜBREVİYYE 131

Necmeddin-i Kübrâ ve Emir Sultan Dergâhı 132

Hayatı 132 / Kübreviyye Silsilesi 134 / Bazı Düşünceleri 134 / Eserleri 136 / Halifeleri İkinci ve Üçüncü Nesil 138 / Buhara'dan Bursa'ya Kübreviyye'nin Yayılışı 141

Emir Sultan'ın Doğduğu Şehir: Buhara 143

Buharalı Diğer Şairler 148 / Ve Saltuknâme 148

Emîr Sultan Dergâhı Postnişinleri 150

1. Hasan Efendi 151 / 2. Mahmud Bedreddin Efendi 152 / 3. Şeyh Lütfullah Karamânî 153 / 4. Davud Efendi 154 / 5. Abdurrahman Efendi 154 / 6. Ahmed Efendi 155 / 7. İbrahim Efendi 156 / 8. Şeyh Lütfullah-ı Sâni 157 / 9. Mustafa Efendi 157 / 10. Ali Efendi 158 / 11. Azîzzâde Mehmed Efendi 158 / 12. Şeyh Mustafa b. Mehmed 159 / 13. Şeyh İbrahim Çelebi 159 / 14. Mehmed Sâlih ve Selâmî Ali Efendi 159 / 15. İshak Efendi 160 / 16. Şeyh Lütfullah b. İshak 161 / 17. Seyyid Mehmed Reşid Efendi 161 / 18. Tayyib Efendi 163 / 19. Yağcızâde Ahmed Efendi 163 / 20. Tâhir Efendi ve Mehmed Emin Efendi 164 / 21. Hacı Emin Efendi 164 / 22. Sa'îd Efendi 165 / 23. Mehmed Râgıb Efendi 165

Emir Sultan Dergâhı Müntesiplerinden Gönenli Yahya b. Bahşî ve Mevlidi 167

Hayatı 167 / Mevlidi: 170

BEŞİNCİ BÖLÜM 177

KÂDİRİYYE 177

Eşrefoğlu Abdullah Rûmî ve İznik Dergâhı 178

Hayatı 178 / Babası 179 / Ankara'ya Seyahati 179 / Hama'ya Selâm 180 / Vefatı 181 / Eserleri 181 / Fikirleri 184 / Nasihat 190 / Etkisi ve Eşrefiyye Kültürü 191

Bursa'da Kadîrî Tekkeleri 194

Eşrefzâde Tekkesi 195 / Hamam Tekkesi 205 / Kasap Cömerd Zâviyesi 209 / Seyyid Usûl Dergâhı 211 / Eyüb Efendi Tekkesi 215 / Numaniyye Dergâhı 221 / Hindîler Kalenderhânesi 224 / Karabaş-ı Velî Dergâhı 225 / Karakâdi Dergâhı 229 / Yakub Efendi Tekkesi 231

Sonuç 233

ALTINCI BÖLÜM 235

RİFAİYYE 235

Bayburtlu Mahmud Efendi ve Ma'rifi Dergâhı 236

ŞAZELİYYE 243

Ali Mağribî ve Abdülmümin Dergâhı 244

Bursa ve Şazeliyye 244 / Tarikatının Esasları 247 / Ebu'l-Hasan Şazelî'den Dualar ve Nasihatlar 252

BEKTAŞİYYE 257

Ramazan Baba Dergâhı 258

Bektâşîyye'ye İki Farklı Bakış Yahut Heteredoks Meselesi 258 / Her Toplumun Marjinal Grupları Vardır 260 / Tekke Kütüphanesi 261 / Bursa'da Bektâşilik 263 / Ramazan Baba Dergâhı 263 / Süleyman Bey Baba 264 / Vakfiye ve Vakıf 268 / Gelir Kaynakları 268 / Giderler 269 / Yapılması Gereken İşler 269 / Netice 270

SA'DİYYE 271

Zincirî Ali Efendi Tekkesi 272

Giriş 272 / Zincirî Ali Efendi Tekkesi 275 / Diğer Sa'dî Dergâhları 285
Yunus Emrem (Karamazak) Dergâhı 285 / Baba Zâkir Zâviyesi 288 / Seyyid Usûl Dergâhı 289 / İbrahim Haydar Dede Zâviyesi 290

MEVLEVİYYE 293

Ahmed Cünûnî Dede ve Bursa Mevlevîhanesi 294

Giriş 294 / Ahmed Cünûnî Dede 297 / Bursa Mevlevîhaneleri 298 / Eserleri 301 / Bursalı meslekdaşları 302 / Tesirleri 302 / Teşkilâtçılığı 303 / Vakfiyeler: Bursa'dan Medine'ye 305 / Kubbedeki Şiir 306 / Cünûnî Dede için 307 / Tahirü'l-Mevlevî'den Ahmed Remzî Dede'ye 315

Mevlevîliğin Bursa'daki İzleri 318

Mevlevî Mezar Taşları 321

NAKŞİBENDİYYE 329

Ahmed İlâhî ve Yoğurtlu Baba Dergâhı 330

Ahmed İlâhî'nin Hayatı 331 / Eserleri 333 / Fikirleri 338 / Ahmed İlâhî Tekkesi 347 / Bursa'daki Diğer Nakşî Dergâhları 350 / 1. Ahmed Baba Efendi Dergâhı 352 / 2. Eminîyye Dergâhı 354 / 3. Gâr-ı Âşıkân Dergâhı 358 / 4. Hamidiye Dergâhı 359 / 5. Hasan Efendi Dergâhı 359 / 6. Münzevî Dergâhı 360 / 7. Müşemmilzade Dergâhı 363 / 8. Nakkaş Ali Zaviyesi 364 / 9. Nakşibendî-i Atik Dergâhı 365 / 10. Nakşibendî-i Cedid Dergâhı 365 / 11. Özbekler Dergâhı 366 / Bursa'da Nakşibendî Kültürü 367
Diyarbakırlı Açıkbaş Mahmud Efendi ve Nakşibendî-i Atik Dergâhı 371
Hayatı 371 / Ailesi 374 / Mürşidi 375 / Aziz Mahmud Urmevî'nin Halifeleri 379 /

Nakşibendî-i Atık Dergâhı 380 / Nakşibendî-i Atık Dergâhı Postnişinleri 381 / Virdler 385 / Silsile 387 / Eserleri 389 / Fikirleri 393

ONİKİNCİ BÖLÜM 399

SÜHREVERDİYYE / ZEYİNİYYE 399

Abdüllatif-i Kudsî ve Zeyniyye Dergâhı 400

Hayatı 400 / Mürşidleri 402 / Farklı Bir Yorum 405 / Eserleri 407 / Mürîdleri 409 / Fikirleri 413 / Tesirleri 415 / Zeyniyye Hangâhı 416 / Zeyniyye Yaylağı 417 / Zeyniyye Kültürü 418

Zeyniler Mezarlığı 421

Zeynî Mezar Taşları 431

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM 437

MELÂMİYYE 437

Bursalı Melâmîler 438

Bursalı Bıçakçı Ömer Dede (ö. Göynük 880/1475) 444 / Bursalı Hasan Kabadüz (ö. 1010/1601) 446 / Bursalı Seyyid Haşim (ö. İstanbul 1088/1677) 448 / Bursalı Mehmed Tahir (ö. İstanbul 1344/1925) 449

Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî Abdullah Bosnevî ve Bir Kasidesi 453

Hayatı 453 / Eserleri 455 / KASİDESİ 459 / Sonuç 466

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM 467

HALVETİYYE / SEMERKANDİYYE 467

Hüsameddin Bursevî ve Temenye Dergâhı 468

Hayatı 468 / Mürşidi 468 / Semerkandiyye Silsilesi 469 / Eserleri 470 / *Mühimmâtü'l-Mü'minin* 472 / Fikirleri 475 / Tarikat Folkloru 482 / İlmî Eserler-Kaynaklar 483 / Tekkenin Yapılışı 484 / Postnişinler 485 / Bursa'da Semerkandiyye Kültürü 486

Mühimmâtü'l Mü'minîn'de Mistik ve Folklorik Unsurlar 487

Bursevî ve Mühimmât 489 / Hastalıkların Sebepleri Nelerdir? 490 / Hasta ziyaretinin adâbı: 490 / Fakirliğin Sebepleri 491 / Zenginliğin Sebepleri 492 / Mevlid ve Musiki 492 / Ömrü Ziyade Edenler 494 / Ölüm 494 / Müsecca ve Manzûm 495 / Netice 496

Bursa Temennâ (Temenye) Dergâhı Vakfiyeleri 497

Birinci Vakfiye 499 / İkinci Vakfiye 501 / Üçüncü Vakfiye 504

HALVETİYYE /ŞABANİYYE, ve Şevki Efendi Dergâhı 506

ONBEŞİNCİ BÖLÜM 509

CELVETİYYE 509

Üftâde ve Üftâde Dergâhı 510

Hayatı 510 / Halife ve Mürîdleri 517 / Aziz Mahmud Hüdâyî 518 / Muabbir Veli Dede 521 / Diğer Mürîdleri 521 / Menkıbeleri 521 / Eserleri 523 / Fikirleri 525 / Celvetiyye Tarikatı 528 / Seyr ü Sülûk 532 / Mertebelere 533 / Tekke ve Külliye A. Postnişinler 533

/ B. Tekke ve Cami 537 / C. Cami ve Türbe 538 / D. Celvetiyye Tekkeleri 539 /
Celvetiyye Kültürü 539 / Celvetiyye Kültüründe Musiki 542

CELVETİYYE, İsmail Hakkı Bursevî ve İsmail Hakkı Dergâhı 543

Hayatı 543 / Mürşidi 548 / İsmail Hakkı'nın Halifeleri 551 / Eserleri 553 / Fikirleri 558
/ İsmail Hakkı Tekkesi 562 / Postnişinler 564

**İstanbul'un Tasavvuf Hayatını Besleyen Bir Celvetî Dergâhı: Selâmî Ali
Efendi Tekkesi 569**

Giriş 569 / Bursa Selâmî Ali Efendi Dergâhı 570 / Selâmî Ali Efendi 572 / Selâmî Ali
Efendi'den Sonra Bursa'daki Dergâhta Görev Yapan Postnişinler 575 / Değerlendirme
578 / Sonuç 581

Dünya Kaygularını Silen Bir Mekân: Kaygulu Dergâhı 582

Eserleri 586 / Fikirleri 589 / Dergâhın tarihçesi 595 / Postnişinler 597 / Sonuç 602

ONALTINCI BÖLÜM 603

GÜLŞENİYYE 603

Ali Mest Edhemî ve Ali Mest Edhemî Zaviyesi 604

Ali Mest Edhemî'nin Hayatı 604 / Gülşeniyye 604 / Şemlelizade Ahmed Efendi 605 /
Kahire-İstanbul 606 / Kahire-Bursa 608 / Evrâd ve Ezkâr 609 / Mevlevilik ve
Gülşenilik 611 / Tepkiler 611 / Nil Gezisi-Bulak Safası 613 / Gülşeniyye Kültürü 615 /
Gülşenî Güldestesi 617

ONYEDİNCİ BÖLÜM 623

MİSRİYYE 623

Niyazî-i Mısırî ve Mısırî Dergâhı 624

Giriş 624 / Otobiyografi 626 / Silsile 628 / Sürgün Hayatı 630 / Türbedarlar 631 /
Mürşidleri 632 / Eserleri 634 / Fikirleri 637 / Halifeleri 643 / Tesirler ve Tepkiler 647 /
Sevdikleri ve Sevmedikleri 653 / Mısriyye Kültürü 656 / Mısırî ve Musikî 658 / Mısırî
Dergâhı 660 / Postnişinler 661 / Manzumelerde Mısırî 663

Mısriyye, Ahmed-i Gazzî ve Gazzî Dergâhı 669

Bursa'da Gazzeli Bir Derviş 669 / Mürşidleri 673 / Eserleri 674 / Halifeleri ve Müridleri
676 / Fikirleri 677 / Tesirleri 678 / Tekke 678 / Ahmed Gazzî Dergâhı'nda Şeyhlik
Yapanlar 681 / Gazzî Kültürü 685

Seyyid Baba Tekkesi ve Şeyh Sâbit Efendi 688

Giriş 688 / A. Bursa'da Bir Seyyid Ailesi 689 / B. Seyyid Baba Tekkesi 691 / C. Şeyh
Hüseyin Sâbit Efendi 692 / Sonuç 701

SON SÖZ 703

KİTABİYAT 705

FİHRİST 712

Recep Altepe Sunumu Gelicek..

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agt.	: Adı geçen tez
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: ibn, bin (oğlu)
BEEK.	: Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi
BK.	: Bursa Kütüğü
BS	: Bursa Şer'îye Sicilleri
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DEÜ.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
GÜ.	: Gazi Üniversitesi
H.	: Hicrî
HÜ.	: Hacettepe Üniversitesi
İA.	: İslâm Ansiklopedisi (Millî Eğitim Bakanlığı Yayını)
İFD.	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
Kit.	: Kitaplığı
Ktp.	: Kütüphanesi
MKA	: Mustafa Kara Arşivi
MÜ.	: Marmara Üniversitesi
neşr.	: Neşreden
OA.	: Osmanlı Araştırmaları
OM.	: Osmanlı Müellifleri
OTDS.	: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
ö.	: Ölümü
S.	: Sayı
sav.	: Sallallahu Aleyhi vesellem
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SO.	: Sicill-i Osmanî
SÜ TAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
ŞM.	: Şarkiyat Mecmuası
terc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
TSMK.	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TÜYATOK	: Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu
TY.	: Türkçe Yazmalar
UÜ İFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vd.	: Ve devamı
VD.	: Vakıflar Dergisi
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (Ankara)

ÖNSÖZ

Medeniyetlerin tarihi biraz da şehirlerin tarihidir. Bizim medeniyetimizin serüveni de biraz Mekke, Bağdat, Buhara, Merakeş; biraz Kahire, Kudüs, Kazan, Kurtuba, Konya; biraz Bursa, Edirne, İstanbul, Lahor, Üsküp, Singapur ve Bosna ile ilgilidir.

Şehirler medeniyetlerin bir alt başlığı olduğu gibi müesseseler de şehirlerin bir alt konusudur. Bilindiği gibi İslâm medeniyetinde kurum olarak cami, medrese ve tekke öne çıkmaktadır. Buna saray, kervansaray, han, kışla gibi unsurlar da ilave edilebilir. Osmanlı devletinin ilk başkentlerinden olması sebebiyle ayrı bir önem taşıyan Bursa'da bütün bu kurumlar kurulmuş ve hizmet vermişlerdir. Biz bunlardan sadece bir tanesini ele alıp gücümüz nisbetinde aydınlatmaya çalışacağız: Tekkeler. Dolayısıyla dervişler, tarikatlar, tasavvufî fikirler, eserler, zihniyetler, tartışmalar...

İslâm kültür ve medeniyetinin ayrılmaz bir parçası olan tasavvuf, insanın gönül ve ahlâk eğitimini merkeze alan bir faaliyettir. Bu konu ile ilgili tesbit ve teşhislerin zamanla mektepleşmesi karşımıza tarikatları çıkarmıştır. Tarikatların yaygınlaşmasıyla tekkelerin adedi artmış, tekkelerin çoğalmasıyla dervişlerin sayısı ziyadeleşmiştir.

Objektifimizi önce Anadolu'ya, sonra Bursa'ya daha sonra da bu şehirdeki dergâhlara çevireceğiz. Değişik tarikatlara mensup gönül adamlarının himmet ve gayretleriyle kurulan bu müesseselerde neler yapılmış, neler hissedilmiş, hangi şahsiyetlerin yetişmesine zemin hazırlanmış, hangi eserlerin kaleme alınması teşvik edilmiş, hangi tartışmalara konu olmuşlardır? Buhara, Kahire, Bosna üçgeninin ortasında olan bu şehrin manevî dünyasına girerek; Fırat, Nil ve Tuna'nın ikliminde dolaşarak "dünü tanımayan yarını kuramaz," tezine destek olmak istiyoruz. Derviş gönüllü insanların duygu, düşünce ve davranışlarını gündeme getirerek zaman ve sınır tanımayan mistik muhtevanın parıltılarından "alnına ışık vuranlar"a yardımcı olmak istiyoruz.

Sunulan bu "tecrübe"nin bir taraftan kültür tarihçilerimiz, diğer taraftan sosyolog ve psikologlarımızca dikkatlice değerlendirileceğini umuyo-

Bursa'da Tarikatlar
ve Tekkeler'in ilk ve
ikinci baskılarının
kapakları.

ruz. Çünkü bu herşeyden önce “bizim” tecrübemizdir.

Elinizdeki eserin I. baskısı iki cilt halinde çıkmıştı (1992-1996). Hatta üçüncü cilt projemiz de vardı. Fakat *Yâdigâr-ı Şemsî'nin Bursa Dergâhları* adıyla 1997'de yayınlanmış olması bu ‘defter’i artık mevcut haliyle kapatmamız gerektiği kanaatine bizi ulaştırdı. İkinci baskı ilaveli olarak tek cilt halinde yapıldı (2001). Bu üçüncü baskıdan sonra yeni baskılarda ilave ve değişikliği düşünmüyoruz.

Bursa Dergâhlarının, gerek mimarlık gerekse kültür tarihimiz açısından pek çok çalışmalara konu olabilecek derecede zengin dokümanlara sahip olduğunu da genç ilim yolcularına hatırlatmak isteriz.

Hatırlatmak istediğimiz ikinci bir husus şudur: elinizdeki eser yaklaşık yirmi yıldır konu ile ilgili araştırmalarda kaynak olarak kullanılmıştır. Söz konusu makalelerin birkaç tanesi elinizdeki baskıda yer almıştır. Meslektaşlarımızın araştırmalarında elinizdeki eserin daha önceki baskılarını kaynak gösteren dipnotlarla karşılaştığınızda şaşırmayınız. Bu vesileyle eserimizi makaleleriyle zenginleştiren dostlara, hatlarıyla güzelleştiren Mahmut Şahin’e, diğer emeği geçenlere ve Bursa Büyükşehir Belediyesinin yöneticilerine teşekkür ederim.

Her zaman söylediğimiz gibi eserlerimizin vitrininde biz görünüyorsak da “mutfak”ta çalışan “muhtefî” dostlarımız vardır. *Bursa Vefeyâtnâmeleri* başta olmak üzere bu şehrin tarihi ile ilgili eser kaleme alan eslâfımızı rahmetle anarız. Bize her hususta yardımcı olan ahlâfımıza şükranlarımızı sunarız. Teşvik eden ahhâbımıza muhabbetlerimizi arz ederiz.

Osmanlı’nın dibacesi, önsözü olan bu ruhanîyetli şehrin ruhuna âşık olanlara, bu aşkın peşine düşenlere selam olsun!

Buyurun bir giriş, otuz üç makaleden meydana gelen soframıza...

Bursa 11.112011

Mustafa Kara

GİRİŞ

Tasavvuf Kültürünün Anadolu'ya Girişi

فلسفه و فقه سیر

*Tasavvufyâr olub bâr olmamakdur
Gül-i gülzâr olub hâr olmamakdur
Ruşenî*

İslâm kültür ve medeniyetinin mühim unsurlarından biri de tasavvuf-tur. İlmî, fikrî, felsefî, bedîî hareketlerle iç içe olan tasavvufun özellikleri bilinmeden İslâm medeniyetini tahlil ve tenkit edebilmek mümkün değildir.

Tasavvuf Nedir?

Tasavvufun yüzlerce tarifinin yapıldığı bilinmektedir. Bu “çok tariflilik” ilk bakışta bir zorluk getiriyorsa da konunun muhtelif boyutlarına ışık tutması açısından faydalı bir faaliyet olarak değerlendirilmelidir. Bazı sufiler onu kişinin, İslâm ahlâkını yaşaması, dünyaya değil, bütün gönlüyle Allah’a yönelmesi şeklinde tarif ederken, bazı sufiler de edebi, nefis mücadelesini, riyazeti, ciddiyeti, amel ve ibadeti, kalp temizliğini, keşf ve gönül bilgisini, murakabe veya müşahedeyi esas almış; bu esaslardan birini veya birkaçını kullanarak tasavvufu tarif etmişlerdir. Değişik asırlarda yaşamış sufilerin tariflerinden birkaç tanesi şöyledir:

Maruf Kerhî (ö. 200/815): “Hakikatları elde etmek, halkın elinde bulunan dünyalıkla ilgilenmemek, onlara ümit bağlamamaktır.”

Ebu Hüseyin Nuri (ö. 295/907): “Ünvan ve bilgi işi değil, ahlâktan ibarettir.”

Ebu İshak Kâzerunî (ö. 426/1034): “İddiaları terk, gönül zenginliklerini gizlemektir.”

Gazzalî (ö. 505/1111): “Gönlü, masivâdan çekip alarak Hakk’a çevirmektir.”

İbn Arabî (ö. 638/ 1240): “Kişinin zahiren ve batınen şer’î edeplerle birlikte olmasıdır. Bu da ilâhî ahlâktır.”

İmam Rabbanî (ö. 1034/1625): “Şeriatin üç yönü vardır: İlim, amel, ihlâs. Tasavvuf, üçüncü maddenin gerçekleşmesine yardım eden bir yaşama ve düşünme tarzıdır.”¹

Tasavvufu manzum olarak tarif eden sufiler de vardır:

¹ Bazı tarifler için bk. Ethem Cebecioğlu, “Prof. Nicholson’un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tanımları”, *AÜİFD*, C. XXIX, s. 387-406, (Ankara 1987). Osmanlı öncesi Bursa’nın mistik kültürü için bk. M. Kara, *Bursa’da Dini Kültür*, Bursa 2011, s. 35-95.

*Tasavvuf küllî geçmekdür özinden
Dahi incinmemekdür il sözinden*

*Tasavvuf Hak yolundan çıkmamakdur
Tasavvuf kimse gönlin yıkmamakdur*

*Tasavvuf kalbi Hakk'a bağlamakdur
Yüreğin aşk odiyla dağlamakdur*

Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487)

*Tasavvuf cümle zerrât-ı cihanda Hakk'ı görmektir
Tasavvuf gün gibi kevine nümeyan olmağa derler*

*Tasavvuf anlamaktır yetmişiki milletin dilin
Tasavvuf âlem-i akla Süleyman olmağa derler*

*Tasavvuf canı canâna verip azâde olmaktır
Tasavvuf can-ı canân, can-ı canân olmağa derler*

İbrahim Efendi (ö. 1066/1655)

Bizim Anadolu

Bugün Anadolu denilince akla gelen coğrafi bölge tarihte, Asya, Küçük Asya, Anadolu, Rum diyarı gibi muhtelif isimler alan bölgenin tam karşılığı değildir. Anadolu, daha çok bugünkü Orta Anadolu'nun batısında bulunan topraklar için kullanılmış bir terim olarak görülmektedir. Fakat biz burada tasavvufi düşüncenin Anadolu'ya girişini işlerken bu düşüncenin Selçuklular öncesi ve sonrası Orta Asya'dan ve Orta Doğu'dan Batı'ya; Balkanlar'a doğru gelen sufilerin faaliyet alanlarını kastediyoruz. Bunun sınırını bazan Şam ve Bağdat'a, bazan da Nahcivan, Tebriz ve Bakü'ye kadar uzatacağız.

Türklerin İslâm'la tanışmaları çok erken tarihlerde olduğu gibi, Müslümanların Anadolu sahasına ayak basmaları da 1071 Malazgirt zaferinden çok öncedir. Muhammed Hamidullah'a göre ilk kadın şehid Sümeyye, Ammar b. Yasir'in annesidir ve Türk'tür.² Habib b. Mesleme komutasındaki İslâm orduları ise daha hicretin 31. (651) yılında Erzurum'a kadar gelmişlerdi. Hz. Ömer devrinde ise bugünkü Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümünün fethedildiği, Tarsus, Malatya ve Erzurum hattının güneyinde

² Resûlüllah Muhammed, Çev. S. Tuğ, İst. 1973, 197. Türklerin İslam diniyle temasları ve gelişme çizgisi konusunda geniş bilgi için bk. Fatih Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru*, Ankara 2010.

kalan bölgenin İslâm'la tanıştığı bilinmektedir.

X. ve XIII. asrı içine alan zaman diliminde Anadolu sahasında cereyan eden olaylara bakıldığında iki tanesi özellikle dikkat çekmektedir: Moğol istilası ve Haçlı seferleri. Anadolu toprakları ters istikametlerden gelen ve değişik hedefleri bulunan bu putperest ve Hristiyan akınlarının yanı sıra değişik sıkıntılara da sahne oldu.

Müslüman Türklerin 1071'den sonra süratle Anadolu'yu fethetmeleri, 1075'te İznik'i fethedip Selçuklu devletinin başkenti yapmaları Hristiyan dünyasını büyük çapta rahatsız etmişti. 1096'da düzenledikleri ilk Haçlı seferi ile kendilerince mukaddes olan bu beldeyi geri almışlardı.

XIII. yüzyılın en büyük istilâ ve katliamı olan Moğol hareketi, insanların Orta Doğu ve Anadolu'ya sığınmalarına sebep olmuştu. İlginç bir manzara da şudur: Moğolların önünden kaçan Müslümanlar, Selçuklu fetihleriyle Balkanlara doğru sığınma yeri arayan Rumları takip ederek ıssızlaşan toprakları şenlendiriyorlardı. Bir başka ifade ile, Malazgirt zaferinden sonra ilk göç dalgasına sahne olan Anadolu, Moğollarla ikinci göç hareketine şahit olmuştu. Farklı dinlere ve kültürlere mensup, değişik etnik grupları barındıran Müslüman, Hristiyan ve Putperestlerin savaş alanı haline gelen bu topraklara İslâm kültürüyle birlikte gelen bir düşünme ve yaşama şekli de tasavvufu. Fetihlerdeki dervişlerin rolü ise detaylarıyla bilinmektedir.

Söz konusu asırlarda Anadolu'ya tasavvuf tarihi açısından bakıldığında görülen ilk gerçek şudur: Tasavvufi düşünce sistemleşmekte, ekolleşmekte, tarikatlaşmaktadır. Tasavvuf ve tekke düşüncesinin tarikatlar adıyla mektepleşmesi ve müesseseseleşmesi bu asırlara rastlar. Bugün İslâm dünyasında yaygın olan tarikatların kurucuları, pirleri bu asırlarda yaşamışlardır. Tabii, bir tarikat kurucusunun yaşaması o tarikatın kurulup yayıldığı mânasına gelmemektedir. Tarikatlar tıpkı mezhepler gibi kurucu şahsiyetlerin vefatlarından sonra yavaş yavaş bünyeleşip şekillenmişlerdir. Selçuklular döneminde tarikatlar, tabir caizse, cenin safhasını yaşamışlardır. Tarikatların bir kısmı Anadolu dışında kurulmuş, daha sonraki yıllarda müntesibleriyle birlikte bu bölgeye gelip yayılma imkânı bulmuş; bir grup tarikat da Anadolu'da kurulmuş, daha sonraki asırlarda diğer İslâm ülkelerine uzanmışlardır. Tarikat pirinin vefat ettiği yer, genellikle o tarikatın kurulduğu bölge olarak kabul edilmiştir.

Şimdi İslâm kültür ve medeniyetinin "vazgeçilmez" unsurlarından biri olan tarikatları Anadolu ve Rumeli'de yaygın olan ve olmayanlara göre tasnif ederek konuya biraz daha yakından bakılabilir.

Tarikatlar

Anadolu dışında kurulup Anadolu'ya gelen tarikatlar:

Tarikatın Adı	Kurucusu	Vefat Yeri	Vefat Tarihi
Kâzeruniyye	Ebu İshak	Kâzerun	426/1034
Kadiriyye	Abdulkadir Geylânî	Bağdat	562/1167
Rifaiyye	Ahmed Rifâî	Basra	578/1182
Sa'diyye	Sa'deddin Cebâvî	Suriye	700/1300
Nakşibendiyye	Bahaeddin Nakşibend	Buhara	791/1390
Halvetiyye	Ömer Halvetî	Herat	800/1397
Zeyniyye	Zeyneddin Hâfî	Malin	838/1434

Anadolu dışında kurulup da Anadolu'da yaygınlaşamayan tarikatlar:

Tarikatın Adı	Kurucusu	Vefat Yeri	Vefat Tarihi
Yeseviyye	Ahmed-i Yesevî	Yesi	562/1167
Medyeniyye	Ebu Medyen Mağribî	Endülüs	590/1194
Kübreviyye	Necmeddin Kübrâ	Harezm	618/1221
Suhreverdiyye	Şihabeddin Suhreverdî	Bağdat	632/1254
Çeştiyye	Muineddin Çeştî	Delhi	633/1255
Şazeliyye	Ebu'l-Hasan Şazelî	Mısır	656/1258
Bedeviyye	Ahmed Bedevî	Mısır	675/1276
Desukiyye	İbrahim Desukî	Mısır	693/1295

Bu tablolara şu bilgileri de ilâve etmek gerekir: Birinci tabloda yer alan Kadiriyye, Rifaiyye, Sa'diyye, Nakşibendiyye ve Halvetiyye, hayatiyetini günümüze kadar sürdürürken, Kâzeruniyye ve Zeyniyye XVI. asırla birlikte tarih sahnesinden çekilmeye başlamış, bir başka ifade ile diğer tarikatların içinde erimiş, onlarla bütünleşmişlerdir. İkinci grupta yer alan Şazeliyye ve Bedeviyye sonraki asırlarda Anadolu'ya gelmişlerse de İstanbul'un dışına pek çıkamamış³ ve yaygınlık kazanamamışlardır. Bindiği gibi, Şazeliyye'nin gelişi II. Abdülhamid'in İslâmcılık plânı ile yakından ilgilidir. Diğer taraftan Anadolu birçok Yesevî, Kübrevî ve Suhreverdî dervişini tanır da bu tarikatlar, Anadolu'da müessese olarak tutunamamış, tekkeleri yaygınlaşamamıştır.

Anadolu'da kurulan tarikatlar:

Tarikatın Adı	Kurucusu	Vefat Yeri	Vefat Tarihi
Bektâşiyye	H.Bektâş-ı Velî	Nevşehir	665/1270
Mevleviyye	Mevlânâ	Konya	672/1273
Bayrâmîyye	H.Bayrâm-ı Velî	Ankara	833/1430

³ Evliya Çelebi, Bursa'da bir Bedevî tekkesi bulunduğunu kaydediyor; *Seyahatname*, İst. 1314, II/18. Bedeviyye için bk. Derya Baş, *Seyyid Ahmed el-Bedevi Tarikatı ve İstanbul'da Bedevilik*, İstanbul 2008.

Bursa'da Tarikat Kolları

Anadolu'da kurulan tarikatlar sadece üç tane değildir. İstanbul'un fet-hinden sonra birçok tarikat tarih sahnesine çıkacaktır. Fakat bunlar, genellikle müstakil bir tarikat olmaktan çok, daha önce kurulan tarikatların kolları olarak var olacaklardır. Bunlardan -yukarıda kısaca temas edilen tarikatlardan başka- Bursa'da tekkesi olanlar şunlardır:

1. Celvetiyye: *Halvet*'in zıddı *celvet* kelimesinden adını alan bu tarikatın kurucusu olarak Aziz Mahmud Hüdâyî gösterilirse de, pir olarak Hüdâyî'nin şeyhi Üftâde'yi kabul etmek daha doğru olur. Üftâde'nin şeyhi Hızır Dede, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müridi olduğu için Celvetiyye'yi Bayrâmiyye'nin bir kolu olarak kabul edenler de vardır.⁴

2. Mısriyye: Uzun zaman Bursa'da yaşayan Niyazî-i Mısırî'ye (ö. 1105/1694) nisbet edilen bu tarikat, Halvetiyye'nin koludur. *Yâdigâr-ı Şemsî*'nin sahibi Mehmed Şemseddin Efendi, Ulucami'nin kible tarafında, bugünkü PTT binasının yerinde bulunan Mısırî Dergâhı'nın son şeyhiydi.⁵

3. Şabaniyye: Halvetiyye'nin Cemaliyye kolunun bir şubesi olan ve Kastamonulu Şeyh Şaban-ı Velî'ye (ö. 976/1568) nisbet edilen bu tarikatın da Bursa'daki tekkesi Setbaşı'ndan Namazgâh'a çıkan yolun solunda-dır.⁶

4. Gülşeniyye: Halvetiyye'nin kollarından olan ve Dede Ömer Rûşenî'nin müridi İbrahim Gülşenî'ye (ö. Mısır, 940/1533) nisbet edilen bu tarikatın merkez tekkesi Mısır'daydı. Bursa'daki Gülşenî dergâhının varlığı, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si ile bilinmektedir.⁷

5. Kalenderiyye: Bu terim, tasavvufî bir cemaati ifade ediyorsa da Osmanlılar döneminde bu isimle yaygın olan bir tarikat yoktur. Fakat tekke ve zaviye ile eş anlamlı bir kelime olarak kalenderhanenin kullanıldığı görülmektedir. Bursa'daki Kalenderhâne, *Seyahatnâme*'de varsa da daha sonraki kaynaklarda yoktur.⁸

Tasavvufî hayatın gelişmesi ve yönlendirilmesinde birinci derecede rolü olan tekke şeyhlerinin şahsiyeti de önemlidir. Vakfiyelerde şeyhle ilgili

⁴ Geniş bilgi için bk. H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İst. 1981; Mustafa Bahadıroğlu, *Celvetiyyenin Piri Hazret-i Üftade*, Bursa 1995.

⁵ Niyazî-i Mısırî için bk. Abdülhakî Gölpinarlı, *ŞM*, sy. VII.; Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997, s. 519 vd.; Mustafa Kara, *Niyazî-i Mısırî*, Ankara 1994.

⁶ Nihal Yazar, *Halvetîliğin Şabaniyye Kolu Menâkıb-ı Şaban-ı Veli ve Türbenâme*, Ank.1985. Mehmet Dumlu, *Batmayan Güneş Devam Eden Gölgeler*, İst. 2000

⁷ Muhyi-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, nşr. T. Yazıcı, Ankara 1982; Mustafa Kara, *DİA*, "Gülşeniyye", IV/257-259; Himmet Konur, *İbrahim Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul 2000.

⁸ Evliya Çelebi, *age*, II/18. Ayrıca bk. A.Y.Ocak, *Kalenderîler*, Ank. 1992.

olarak tespit edilen esaslar bu açıdan önemlidir. Meselâ Gaziantep'te kurulan Şeyh Fethullah Zaviyesi'ne tayin olacak şeyhin "âlim, kâmil bir şeyh" olması istenirken⁹ XIV. yüzyılda Sivas'ta yapılan Dârürreha Han-gâhı'nda görev yapacak zatta ise şu vasıflar aranıyordu: "Vera ehli, güzel ahlâklı, kötü şeylerden sakınan, sufîyye taifesinin ıstılahlarına vakıf ve onların ahlâkî ile ahlâklanmış, fıkıh ilminden namazın erkân ve şartlarını bilen..."¹⁰ Benzer ifadeleri, Bursa dergâhlarının vakfiyelerinde bulmak zor değildir.

Ana Tarikatlar

Esas konumuzun detaylarına girmeden önce İslâm dünyasında yaygın olan ana tarikatlara temas etmek ve onların Anadolu'daki ilk temsilcilerine kısaca işaret etmek gerekir.

Kâzeruniyye

Cihad ve irşada yönelik faaliyetleriyle dikkat çeken Kâzeruniyye, Ebu İshak İbrahim b. Şehriyar'a (ö. 426/1034) nisbet edilen bir tarikatır.¹¹ İshakiyye ve Mürşidiyye diye de bilinen bu tasavvufî yolun piri, *Nefahâtü'l-Üns*'ün verdiği bilgiye göre, Mecusilikten ihtida eden bir babanın oğludur. Şiraz merkezli bu tarikat daha sonraki yüzyıllarda bir taraftan Hindistan ve Çin'e, diğer taraftan Anadolu ve Rumeli'ye kadar uzanmıştır. Osmanlı Sultanı Yıldırım Han'ın Kâzerunî dervişlerine 802/1399'da Bursa'da zaviye yaptırması ve vakıf kurması da üzerinde durulmağa değer bir konudur. Vakfiyenin bir yerinde şu ifade var: "Murad Han oğlu Bayazid Han... riya ve süm'adan hâlî bir niyetle Bursa'da kal'altı denilen yerin arkasında tarîk-i âmin önünde bir zaviye-i şerife kurdu. Bunu, Şeyh Ebu İshak Kâzerunî ashabına, âdet olduğu vechile gelip gidenlerin, misafirlerin mukimlerin... mümkün olduğu derecede i'zâz ve ikram hizmetlerinin ifası için vakfetti."¹²

Evliya Çelebi, Bursa'dan başka Erzurum ve Edirne'deki Ebu İshak Kâzerunî tekke ve makamlarından bahsetmekte,¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi buna Konya'nın Efe Köyü'ndeki makamı da ilâve etmektedir.¹⁴ Bursa'daki dergâh 884/1479'da Fatih tarafından tamir ettirilmiştir.

Ebu İshak denizci ve balıkçıların da piri ve hamisi kabul edilmiştir.

⁹ Nadir Topkaraoğlu, "Gaziantep Fethullah Camii ve Zaviyesi", *VD*, XIX/207.

¹⁰ *VD*, XIII/8.

¹¹ Zebidî, *İkdu'l-Cevher*, 101; *İthafu'l-Asfiya*, 255-256. Harîrîzade, *Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik*, Süleymaniye Ktp. Fatih Kit. Nu. 430, I/71b-72a; III/78a.

¹² H. Adnan Erzi, "Bursa'da İshakî Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi", *VD*, II/423-429.

¹³ *Seyahatname*, II/51-52; III/473.

¹⁴ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İst. 1989, I/394, 441, 455; II/21, 342.

Firdevsü'l-
Mürşidiyye'nin
yazmasından ilk
iki sayfa (Sü-
leymaniye Ktp.,
Esad Efendi,
Kit. nu: 2429)

Ananeye göre, Ebu İshak Kâzerunî'nin mezarından alınan bir avuç toprak, tehlike arzettiği zaman atıldığında deniz sakinleşirmiş. Bunun için denizciler yanlarında kabirden alınmış toprak bulundururlardı. Bu inanç, Konya'da da yaygındır.¹⁵ *Firdevsü'l-Mürşidiyye* isimli Ebu İshak Kâzerunî Menâkıbnâmesi Türkçe'ye çevrilmiştir.¹⁶

Yeseviyye

İslâm dünyasında oluşan en eski tarikatlardan biri Yeseviyye'dir. Ahmed-i Yesevî'ye (ö. 562/1167) nisbet edilen bu tarikat ile Türklerin Müslüman olmaları arasında çok sağlam bir bağ vardır. X. yüzyılla birlikte İslâm'la tanışan Türkistanlılar Ahmed-i Yesevî'nin Türkçe Hikmet'leriyle bu dini öğrenmiş, tanımış ve sevmiştir. *Divan-ı Hikmet* diye bir araya getirilen bu manzumelerde namaz, oruç gibi ibadetlerin yanında tasavvufi ahlâkın pek çok konusu da işlenmiştir.

Anadolu'nun fethiyle birlikte bu bölgelere gelen Yesevî dervişleri bölge insanına İslâm'ın evrensel mesajını, tasavvufun ılık nefesiyle birlikte sunmuş, âdetâ Buhara'nın iklimini Bursa'ya taşımışlardır.

Erenler cemâl körer dervişler sohbetide
Erenler mecliside nur yağar sohbetide
Ne tilese ol bolur dervişler sohbetide
Her sırlar zahir dervişler sohbetide

Ahmed-i Yesevî

Osmanlı döneminde Yeseviyye için tecelli eden en dikkat çekici manzara ise, bir tarikat olarak bu bölgede tutunamaması, bir diğer ifade ile farklı tarikatlar içinde erimesidir. Bir anlamda, "biz görevimizi yaptık, bundan sonrası size ait" diyerek, tekrar Türkistan'a çekilmişlerdir.

¹⁵ F. Köprülü, "Ebu İshak Kâzerunî ve Anadolu'da İshakî Dervişleri", *Belleten*, XXXIII/232, Ank. 1969.

¹⁶ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, Kit. nu: 2429. Farsçası Konya Mevlânâ Müzesi'ndedir.

Hazinî tarafından kaleme alınan *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr* adlı Türkçe-Farsça eser, bu kültürün temel kitabı olma özelliğini hâlâ taşımaktadır.¹⁷ Üçüncü bölümde bu kitap hakkında geniş bilgi verilecektir.

Kadiriyye

İslâm dünyasında ve diğer ülkelerde yaygınlığı itibariyle ilk üç tarikat-tan biri olan Kadiriyye, Abdülkadir Geylânî'ye nisbet edilir. Hazar denizi-nin güneyinde bulunan Geylan (Ceylan, Cilan) kasabasında doğan Abdül-kadir Geylânî, tahsilini Bağdat'ta tamamladı, bir müddet vaaz ve nasihat-la meşgul olduktan sonra tasavvufî hayata meyletti ve Hammad Debbas Ebu Yakub Yusuf ve Ebu Saîd Muharrimî'den istifade etti. Gavsü'l-azam, kutbu'l-aktab, bazu'l-eşheb (Allah'ın şahini) gibi lâkaplarla da anılan Geylânî'nin eserlerinden *el-Gunye*, *el-Fethu'r-Rabbânî*, *Fütûhu'l-Gayb*, *el-Füyuzâtü'r-Rabbâniyye*'yi saymak gerekir.¹⁸

Geylânî'nin tasavvufî görüşlerine mutasavvıflar bir tarafa, kendisi gibi Hanbelî olan İbn Teymiye bile itiraz etmemiş, tasavvufî yorumlarını say-gıyla karşılamıştır. Onun görüşlerine önem veren sufilerden biri de Muh-yiddin İbn Arabî'dir (ö. 638/1240). Hatta Ekberîyye'yi Kadiriyye'nin bir kolu olarak değerlendirenler de vardır.

Tarikatın Eşrefîyye kolunun kurucusu ve Kadiriyye'yi Osmanlı'ya geti-ren ilk sufi Eşrefoğlu Rûmî (ö. İznik, 874/1469) konumuz açısından önemlidir. Tarikat daha sonraki asırlarda İsmail Rûmî ile (ö. 1041/1631) İstanbul'a ulaşacak ve yaygınlaşacaktır (Rûmiyye kolu).

Eşrefoğlu'nun İznik'e dönüp ırşada başlamasıyla Kadiriyye ilk Osman-lı payitahtına ulaşmış oldu. İznik ve Bursa'da kurulan Eşrefî dergâhları-yla *Divan*'ı, 852/1448 yılında kaleme aldığı *Müzekki'n-Nüfûs*'u (nefisleri temizleyen) ve diğer eserleriyle maddî ve manevî fetihlere zemin hazırlamıştır.

Eserin mukaddimesindeki ifadeler bize bazı konularda ip uçları ver-mektedir: “*Pes bize dahi bu zamanda uzlet lâzımdır ve evde ebsem oturup halka karışmamak elbette lâzımdır. Öyle olsa bu fakir dahi nazar itdüm, gördüm bu bizüm müridlerimizün ve karındaşlarımızın hâlleri bir dürlü dahi oldu ve dünya mahabbeti üzerine gâlib oldu ve nefs-i çirkin hularun hulanmaya başladılar. Gelin idi işbu yaramaz huları kon ve Allah'dan korkun, Resûl'den utanun ve meşaythın sırrını hazır görün diyicek mi-hnet ider oldılar. Çün gördüm bu kavmin hâlleri buraya irişdi. Ben dahi bunların arasında uzlet idüp çıkdum ve bu gurbet içinde nice nice nükte-*

¹⁷ Nşr. Cihan Okuyucu, Kayseri, 1996. Bu eserde verilen bilgileri F.Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı meşhur eserinde kullanmıştır. Ayrıca bk. Mustafa Kara, *Buhara Bur-sa Bosna*, Dergâh Yay. İst. 2012.

¹⁸ Bağdat'taki merkez dergâh için bk. Abdusselâm Uluçam, “Bağdat'daki Abdülkadir Geylânî Külliyesi”, *VD*, XX, 63 vd.; Dilaver Güner, *Abdülkâdir Geylânî*, İst. 1999.

ler avam dilinden işitdüm ve nice nice tas tas ağular nadân elinden nûş itdüm ve nice kerreler şefkat gözü ile bu hâlleri tutan karındaşlara nazar eyledüm. Bunların necatlarına sebep ola diyüb bu kitabı sırf Türkî dilince cem eyledüm ki ol kitabın faidesi âm ola.”¹⁹

Rifaiyye

Ahmed Rifâî'ye nisbet edilen, adı sebebiyle Ahmediyye, doğum yeri sebebiyle Betaihiyye diye de bilinen bu tarikat Anadolu'da yaygın olan tasavvufî mekteplerden biridir. Ahmed Rifâî (ö. 578/1182) dayısı Mansur el-Betaihî ve Ebu'l-fazl Vasîtî'den tasavvufî terbiyesini tamamladı. Vasîtî'nin ona icazet verirken “herkes üstadı ile ben ise Rifâî ile iftihar ederim” dediği ve kendisine zâhir ve bâtın ilimlerine sahip manasına “Ebü'l-alemeyn” ünvanını verdiği rivayet edilir. *el-Hikemü'r-Rifâîyye* ile sohbetlerinin derlenmesinden meydana gelen *el-Burhânu'l-Müeyyed* en meşhur eserleridir. Daha sonraki asırlarda tarikatla ve Ahmed Rifâî ile ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır.²⁰

Rifâîlerin çok erken devirlerde Anadolu'ya, Konya'ya geldikleri Eflakî'nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. İbn Batuta buna Amasya, İzmir ve Balıkesir'deki Rifâî zaviyelerini de ilâve ediyor. Ahmed Rifâî'nin oğlu Seyyid Taceddin kalabalık bir mürid cemaatiyle Konya'ya geldiği zaman emirler, şehrin ileri gelenleri ve fütüvvet erbabı onları karşılamış, Celâleddin-i Karatayî Medresesi'nde ağırlamışlardı. *Menâkıbu'l-Ârifîn*'e göre Seyyid Ahmed Kuçek-i Rifâî, Ahmediyan diye isimlenen cemaati ile Amasya'da da Çelebi hazretleri ile mülâkî olmuştu.²¹

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin verdiği bilgiden anlaşıldığına göre, Seyyid Ahmed-i Kuçek-i Rifâî için mustakil menâkıbnâme kaleme alınmıştır.²²

Bursa'da Mir-i Büdelâ, Kasap Cömert, Abdülmümin, Seyyid Nâsır, İsmail-i Rûmî dergâhları zaman zaman Rifaiyyeye mensup sufiler tarafından yönetilmiştir.

Halvetiyye

Anadolu'nun yakından tanıdığı tarikatlardan biri de Halvetiyye'dir. Halvet hayatını çok sevmesi sebebiyle Halvetî lakabını alan Siraceddin Ebu Abdullah, Lahcan'da dünyaya gelmiş, amcası Muhammed b.

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, *Eşrefoğlu Rumî*, Ank. 1995; Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî Divan'ını* (Ank. 2000); Abdullah Uçman ise *Müzekki'n-Nüfûs'u* (İst. 1996) yeniden neşretti.

²⁰ Ahmed Rifâî için bk. Mustafa Tahrallı, “Ahmed Rifâî” *DİA*, II/127-130, “Rifaiyye” *DİA*, XXXV/99-103.

²¹ Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İst. 1973, II/287.

²² Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, İst. 1277, V/61-62.

Nurî'den tasavvufî terbiyesini tamamlamış, daha sonra Tebriz, Hoy, Mısır ve Hicaz'a seyahatlar yapmış, Herat'ta vefat etmiştir (800/1397).

Anadolu için bizi özellikle ilgilendiren, tarikatın pir-i sânisı Seyyid Yahya Şîrvânî (ö. Bakü 869/1462) ve onun mürîdleri M. Bahaeddin Erzincanî (ö. 879/1474) ile Dede Ömer Rûşenî'dir (ö. 892/1487).

Birinci isim, Hazar Denizi'nin batısında Şîrvan yakınlarında Şemah'ta dünyaya gelmiş, Tebrîz'de tahsilini tamamladıktan sonra Sadreddin Hamevî'ye intisab etmiş ve onun hizmetinde bulunmuştur. Şeyhi ve kayın-pederinden hilâfet aldıktan sonra, önce doğum yerine, daha sonra da Şemah'ın doğusunda yer alan Bakü'ye giderek tasavvufî hizmetlerine devam etmiş ve burada vefat etmiştir.²³ *Vird-i Yahya* diye de bilinen *Virdu's-Settâr* isimli evrâd ve ezkâr kitabı asırlardan beri Anadolu ve Rumeli muhitinde okunan, tercüme ve şerhedilen bir kitaptır.

Osmanlı Müellifleri'nde Pir Muhammed Bahaeddin Erzincanî olarak kaydedilen sufi, seyr ü sülûkunu Şîrvânî'nin yanında tamamlayıp Erzincan'da irşad hizmetlerine devam etmiştir. Cemal-i Halvetî, İbrahim Kâmil, Taceddin Kayserî gibi pek çok sufinin mürşidi olan Erzincanî, manzum *Makâmâtü'l-Ârifin ve Maârifü's-Sâlikin* adlı eserin de sahibidir.²⁴

Halvetiyye, Erzincanî'nin mürîdi Cemal-i Halvetî (ö. 899/1494) ile II. Bâyezid devrinde İstanbul'a gelecektir.

Nakşibendiyye

Muhammed Bahaeddin'e nisbet edilen bu tarikat, gönül dünyasını nakış nakış işlediği için *nakşebend* kelimesiyle meşhur olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yaklaşık 20 sene sonra doğan tarikat pîri, üç günlük çocuk iken Hâcegâniyye şeyhlerinden M. Baba Semmâsî tarafından evlât edinildi ve mürîdi Emir Külâl'ın terbiyesi altında yetişti. Abdülhâlık Gucduvânî'nin (ö. 618/1221) ruhaniyetinden de feyz alması sebebiyle Üveysî meşrebe sahip sufiler arasında sayılan Bahaeddin Nakşibend hac yolculukları esnasında birçok yere uğrayarak ilim ve irfan sahipleriyle sohbet etti. Sohbetleriyle etrafındaki insanlara hizmet verirken Buhara'da vefat etti (791/1390). Halifesi Muhammed Parsa söz ve sohbetlerini *Risâle-i Kudsiyye* adlı eserinde bir araya getirdi. Daha sonraki asırlarda kendisiyle ve tarikatıyla ilgili yüzlerce eser kaleme alınmıştır.

Molla İlähî: Kütahya'nın Simav ilçesinde doğan Abdullah İlähî, tahsilinin bir kısmını İstanbul'da tamamladıktan sonra devrin önemli ilim merkezlerinden bir olan Türkistan bölgesine gitti. Bir müddet sonra tasavvufî hayata meyleden İlähî, Semerkant'ta meşhur sufi Ubeydullah

²³ Halvetiyye için bk. M. Sâdık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyyeden-Halvetiyye*, İst. 1338. Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, XV/393.

²⁴ Nşr. Necdet Okumuş, İst. 1992.

Ahrar'ın (ö. 895/1490) mürîdi oldu. İcazetini aldıktan sonra Buhara'ya geçti. Bahaeddin Nakşibend'in mezarı yanında bir yıl (dokuz erbaîn müddeti) kaldı. Daha sonra şeyhinin işaretleriyle tekrar Simav'a dönerek irşad görevine başladı. Böylece Lâmiî Çelebi'nin tesbitiyle "tarik-i Hâcegân avazesi Vilâyet-i Rûm'a münteşir olmuş"²⁵ Bir müddet sonra İstanbul'a, oradan da Evliya Çelebi'nin ifadesiyle "o asrın kutbu'l-aktabı izni ile kendisine Rumeli halifeliği verilerek" Vardar Yenicesi'ne giden Molla İlâhî, üç dilde (Arapça, Farsça, Türkçe) eser veren sufilere biridir. Şairliği yanında, onun özellikle Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ını şerhetmesi önemli bir yönüne işaret etmektedir.

Zeyniyye

Horasanlı sufilere olan Zeyneddin-i Hâfî'nin (ö. 838/1434) adından kaynaklanan bu tarikatın Anadolu'daki macerası da dikkat çekicidir. Hâfî tahsilini tamamladıktan sonra tasavvufî terbiye için Nureddin Abdurrahman Mısıri'ye intisab etmiş ve seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. En meşhur eseri, *Risâle-i Kudsiyye*, *Vasiyyetu'l-Ârifin* gibi isimler de alan *el-Vesâye'l-Kudsiyye*'dir. Aslında Suhreverdiyye'nin bir kolu olan Zeyniyye aynı zamanda içinde müstakil bir tarikat hüviyetini kazanmıştır. Anadolu'da iki mühim temsilcisi vardı: Abdurrahim-i Merzifonî ve Abdüllatif-i Kudsi. Birincisi Merzifonludur.²⁶ Hâfî, "bir aşk kütüğü yaktık Rum üzerine attık" ifadesiyle ona olan övgüsünü ve görev yerini ifade etmiştir. Edebiyat tarihçilerinin sehl-i mümteni için güzel bir örnek kabul ettikleri şu beyit de ona aittir:

*Tevbe ya Rabbi hata rahına gittiklerime
Bilip ettiklerime bilmeyip ettiklerime*

Bursa'da Zeyniler semtindeki dergâhdan başka, Karaca Muhyiddin Dergâhı'nda da Zeynî şeyhler görev yapmıştır. Şüphesiz bu tarikatın en meşhur tekkesi Kudsi'nin yanında yetişen Şeyh Vefa tarafından İstanbul'da kurulan dergâh olacaktır.

Suhreverdiyye

Avârifü'l-Maârif sahibi Şihabeddin-i Suhreverdi'ye (ö. 632/ 1236) nisbet edilen bu tarikat tekkeleriyle Anadolu'da yaygınlık kazanamadıysa da Suhreverdi kültürü etkisini bugün de sürdürmektedir. Az önce söylendiği gibi, Abdüllatif-i Kudsi ve Abdurrahim-i Rûmî ile Anadolu topraklarında yayılma imkânı bulan Zeyniyye, Suhreverdiyye'nin bir koludur. *Avârifü'l-*

²⁵ Bk. *Nefehâtu'l-Üns*, İst. 1291, 461. Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, İst. 2002.

²⁶ Geniş bilgi için bk. Berin Taşan, *Abdurrahim Rumî*, İzmir 1975. Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf* (XVI. Yüzyıl), İst. 2000. Abdürrezzak Tek, *Abdüllatif Kudsi*, Bursa 2007.

Maârif de çok erken sayılabilecek bir dönemde Ahmed b. Seydî-i Bigavî tarafından (ö. 863/ 1458) Türkçe'ye çevrilmiştir.²⁷ Bağdat hükûmetinin elçisi olarak Konya'ya da gelen Suhreverdi'nin tesiri, sadece bu tarikat mensuplarınca değil Kübreviyye, Yeseviyye ve Nakşibendiyye mensupları başta olmak üzere diğer dervişlerce de yaşatılacaktır. Bugüne kadar ulaşan Nakşî silsilelerinde Kübrevî ve Suhreverdi isimlerinin zikredilmesi bu açıdan önemlidir.

Suhreverdi'nin Osmanlı topraklarındaki tesirini şu iki belge de göstermektedir: 1044/1634 tarihli bir vakfiyede hatim için okunan cüzlerin sevapları taksim edilirken şöyle denilmektedir: “Ve bir cüzün sevabı Hazret-i Ebu Eyyubu'l-Ensârî aleyhi rahmetu rabbihi'l-bâri ve Hazret-i İbn Abbas radiyallahu anh ve Hazret-i İmam-ı Azam ve İmam Musa Kâzım ve Bilâl-i Habeşî ve Üveysü'l-Karânî ve Geylânî ve Hasan-ı Basrî ve Cüneyd-i Bağdadî ve Maruf-ı Kerhî ve Şeyh Şihabeddin Suhreverdi rahmetullahi Teala aleyhim ecmain.”²⁸

Suhreverdiyye'ye mensup İbrahim b. Mehmed, Aksaray'da bulunan evini tekke olarak vakfederken kendisinden sonra kendi tarikatına mensup “salih ve müstahak olan dervişandan” birinin yetkililerce şeyh, nazır ve mütevellî olmasını 1143/1729 tarihli vakfiye ile şart koşmuştur.²⁹

Kübreviyye

Necmeddin Kübrâ'ya (ö. 618/1221) nisbet edilen Kübreviyye'nin Anadolu sahasındaki durumu Suhreverdiyye'ye benzer. Anadolu ve Rumeli'de Kübrevî tekkeleri yoksa da gerek Necmeddin Kübrâ'nın gerekse mürîdi Necmeddin Dâye'nin eserleri okunan ve sevilen eserlerdendir. Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd* adlı Farsça eserini Anadolu'da iken kaleme almış ve eser II. Murad adına Karahisarlı Kasım b. Muhammed tarafından çok erken bir dönemde 825 (1422)'de *İrşâdu'l-Murîd ile'l-Murâd* ismiyle Türkçe'ye çevrilmiştir. Necmeddin Kübrâ'nın da âdeta tarikatların el kitabı mahiyetinde olan *Usûlü'l-Aşere* adlı küçük risalesi İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) tarafından Türkçe'ye çevrilip şerhedilmiştir.³⁰

Nakşibendiyye'nin bu topraklardaki ilk büyük temsilcisi Abdullah İlâhî'nin *Mesleku't-Tâlibîn* adlı eserinde mürîd ve mürşidde bulunması gereken vasıfları sıralarken Necmeddin Dâye'nin *Mirsâd*'ında yer alan

²⁷ Bk.BEEK, Genel Kit. nu: 4443. *Avârif*'in, *Tasavvufun Esasları* adıyla yeni tercümesi İrfan Gündüz, Mustafa Uzun, H. Kâmil Yılmaz tarafından yapılmıştır, İst. 1989. Adı geçen eserin Dilaver Selvi tarafından yapılan tercümesi de yayınlanmıştır: *Gerçek Tasavvuf*, İst. 1999.

²⁸ VD, XV/60.

²⁹ Vakıflar Genel Müd. Arşivi, Sivas Rabi Muhasebe, 301-302, bk. VD, XVIII/30.

³⁰ Necmeddin-i Kübrâ'nın *Fevâihu'l-Cemâl* ile *Risâle ile'l-Hâim* adlı eseri tarafımızdan tercüme edilerek *Usûlü'l-Aşere Şerhi* ile birlikte basılmıştır. *Tasavvufî Hayat*, İst. 1980. Ayrıca bk. Mehmet Okuyan, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, İst. 2001.

maddelerini aynen aktarması bu kaynağın etkisini göstermektedir.³¹

Kübreviyye'nin Bursa'daki ilk büyük temsilcisi ise Emir Sultan'dır.

Emir Sultan dervişleri
Tesbih u sena işleri
Dizilmiş hüma kuşları
Emir Sultan türbesinde

Kübreviyye, Anadolu ve Balkanlar'da yaygın olmamakla birlikte hatırası her zaman yâdedilmektedir. Bu izlerinden biri de günümüz Nakşî evrâdında zikredilmesidir.

Bektâşîyye

Anadolu'da kurulan ve daha çok Osmanlı topraklarında yaygın olan Bektâşilik, tarikatlar tarihinin en dikkat çekici mekteplerinden biridir. Hayatı hakkında kesin bilgilere sahip olmadığımız Hacı Bektâş-ı Velî'nin Horasan erenlerinden olduğu, Ahmed-i Yesevî'nin ve mürîdi Lokman-ı Perende'nin yanında bulunduğu kaydedildiği gibi; Anadolu'ya geldikten sonra Baba İlyas ve Baba İshak'la ilişki kurduğu rivayeti de vardır. Kendisine nisbet edilen Bektâşilik tarikatının zaman içinde aldığı renk ile pir arasında doğrudan ilgi kurmak zordur. Arapça *Makâlât* isimli eseri de bunu göstermektedir. Eser, 1396 yılında Hatiboğlu tarafından nazmen Türkçeye çevrilmiştir. Onun Yesevî dervişlerinden Akyazılı ile birlikte Bursa'nın fethinde bulunanlardan biri olduğu da bazı menâkıblarda geçmektedir. Daha sonra Hacıbektaş'a yerleşen mutasavvıfın burada kurduğu dergâh, asırlar boyunca tarikatın merkez tekkesi olma fonksiyonunu icra etmiştir.

Tarikatın yaygınlık kazanması ve güçlenmesi ikinci Pir, Balım Sultan'dan (XVI. asır) ve özellikle Yeniçeri ordusuyla yakın temasa geçtikten sonradır. Bu temas tarikatın Anadolu ve bilhassa Rumeli topraklarında tutunmasına sebep olmuş, yayılmasını kolaylaştırmıştır. Selçuklular döneminde Anadolu'da çok yaygın olan Hurûfî, Kalenderî, Haydarî gibi heterodoks tarikat zümreleri zaman içinde Bektâşî muhitlerinde yaşama imkanı bulmuşlardır. Fazlullah Hurûfî'nin (ö. 796/1394) halifesi Ali A'lâ'nın, şeyhinin idamından sonra Anadolu'ya gelip merkez Bektâşî dergâhında hayatını sürdürmesi bu açıdan önemlidir.

Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât* isimli eserinde şariat, tarikat, marifet, hakikat konularını 10 ayrı makama taksim ederek 40 makamda işlemiştir.

Makâlât'a göre tarikat makamları şunlardır:

1. Pirden el alıp tevbe etmek,

³¹ Abdullah İlâhî, *age*, Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi Kit. nu: 420, 756. *Mirsâd*'ın Türkçe tercümesi için bk. BEEK, Genel Kit. nu: 1117.

2. Mürîd olmak,
3. Dervişlik kılık kıyafetine bürünmek,
4. Mücahede,
5. Hizmet etmek,
6. Havf,
7. Ümid,
8. Hırka, zenbil, makas, seccade...,
9. Mahabbet, nasihat, cemiyet, makam sahibi olmak,
10. Aşk, zevk, safa.

Makâlât'ta şeriatın makamları sıralanırken, iman, ilim, namaz, zekat, hac, cihad, helal kazanmak, evlenmek, emr bi'l-maruf nehy ani'l-münkerle birlikte ehl-i sünnet ve'l-cemaattan olmak da yedinci makam olarak zikredilmiştir.³²

Evliya Çelebi, Bursa'da bir Bektâşî tekkesi bulunduğunu kaydetmiştir. Bu rakamın daha sonraki asırlarda büyüdüğünü biliyorsak da kesin rakam verme imkanımız yoktur. Bursa Bektâşî tekkeleri ile ilgili ilginç bir gelişme de şudur: Özellikle Yeniçerilerin "çizmeden yukarı" çıktıkları dönemlerde Bektâşîler, Abdal Murad, Abdal Musa, Ramazan Baba gibi bazı tekkelerin adından hareketle bu merkezleri -hangi tarikata ait olursa olsun- işgal etmişler ve buralara Hacıbektaş'taki dergâh vasıtasıyla şeyh atamasını gerçekleştirmişlerdir. 1826'da Yeniçerilikle birlikte yasaklanan Bektâşîlik çok yakından takip edilmiş ve sindirilmiştir. Daha sonraki yıllarda devlet bu tekkelerin açılmasına göz yummuşsa da tarikatı resmen tanımamıştır.³³

Mevleviyye

Muhammed Celâleddin'in, 'Mevlânâ' lâkabından kaynaklanan Mevleviyye, tasavvuf tarihinin en meşhur tarikatlarından biridir. Belh'te doğan; Bağdat, Mekke, Şam üzerinden Konya'ya gelen ve Anadolu'da yaşayıp vefat ettiği için Rûmî diye bilinen pirin bir diğer lakabı da 'Hüdavendigâr'dır. Çelebi Husameddin ile Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled zamanında bünyeleşmeye başlayan tarikat zamanla Bağdat'tan Rumeli'ye kadar geniş bir alanda kurulan mevlevîhanelerle tesir sahasını genişletmiştir. Şüphesiz Mevlânâ'nın eserleri çok daha geniş bir alanda ilgi uyandırmış, çeşitli din ve inançlara mensup insanları etkilemiştir. Muinî, *Mesnevî*'nin I. cildini ilavelerle 14404 beyt halinde 839/1436'da *Mesnevî-i Muradiyye* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir.³⁴

³² Geniş bilgi için bk. *Makâlât*, nşr. Esad Coşan, İst, ts. Ortodoks, heteredoks meselesine ileride temas edilecektir.

³³ Salih Çift, *Bursa'da Bektaşî Kültürü ve Ramazan Baba Dergâhı*, UÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1995.

³⁴ Kemal Yavuz tarafından neşredildi. Ank. 1982.

Konya dergâhının dışında ikinci önemli merkez Karahisar (Afyon) Mevlevîhanesi'dir. Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hanım'ın torunu olan Divane Mehmet Çelebi, babası Bâlî Mehmed Çelebi tarafından Karahisar Mevlevîhanesi'ne şeyh olarak tayin edilmiştir. Kalenderî bir geçmişi olan Çelebi'nin, Mevleviyye'nin yaygınlık kazanmasında mühim hizmetleri olmuştur. Fanî Dede Lazkiye'de, Fedayî Burdur'da, Ebubekir Vefaî Halep'te, Ahmed Sufî Mısır'da, Safayî Dede Sakız'da, Nurullah Dede Eğirdir'de, Aliyy-i Rûmî Sandıklı'da ve Derviş Hamid Midilli'de onun halifeleri olarak şeyhlik yapmışlardır.³⁵

Kütahya Mevlevîhanesi'nin kurucu şeyhi, Celâleddin Ergun Çelebi'dir (ö. 775/1373). Bize kadar ulaşan bazı manzum eserlerin de sahibi olan Çelebi,³⁶ ölümünden önce yerine yine şair olan Burhaneddin İlyas Çelebi'yi (ö. 797/1394) geçirmiştir. Lisânu'l-Gayb, Tercümânü's-Sır, Şeyh-i Ledün gibi lâkaplarla da anılan İlyas Çelebi'den sonra posta Zeyneddin Çelebi oturmuştur. Bu Mevlevîhane Konya ve Karahisar'dan sonra tarikatın üçüncü önemli merkezidir.³⁷

Konya Mevlânâ Dergâhı arşivinde bulunan bir belgeye göre, bu asrın başlarında mevcut olan 52 Mevlevîhanenin dokuz tanesi bugünkü sınırlarımızın dışında kalmıştır: Girit, Halep, Kerkük, Sakız, Selanik, Siroz, Şam, Trablusşam ve Üsküp.³⁸

Dergâhın mimarî gelişimine paralel olarak görevler ve görevliler de artmıştır. Şeyh M. Arif Çelebi (ö. 1159/1746) zamanında kaleme alınan bir belgede Konya'daki merkez dergâhta şu görevliler bulunuyordu: Müderris, muid, imam, şeyh, müdderis-i *Mesnevî*, mesnevîhan, müezzin, emin-i çerağ, pasban, ferraş, hanende, na'athan, şağird-i *Mesnevî*, hafız-ı kütüb, aşirhan, bevvab, semazen, buhurî, kulahdüz, bekçi-i türbe, destarî, ferraş-i halı, mirkatî, fetihhan, tali-i ayet-i şerif der yevm-i mukabele, ihlashan, vaiz, eczahanlar, devirhanlar. Aynı dergâhın camiinde ise şu görevliler mevcuttu: Hatib, imam-ı evvel, imam-ı sanî, ser-mahfil, müezzin, devirhan, muarrif, muvakkıt, ferraş, siracî, kayyım, mirkatî, temcidhan, bevvab-ı tabhane, mushafhan-ı türbe, türbedar, tâli-i Kur'an-ı azim, bağban.³⁹

Bayrâmiyye

İstanbul'un fethinden önce Anadolu'da oluşan tarikatlardan⁴⁰ son olarak Bayrâmiyye'ye temas etmek istiyoruz. Somuncu Baba diye tanıdığı-

³⁵ Abdulkaki Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İst. 1953.

³⁶ Sadettin Nuzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İst. 1936, III/1310

³⁷ İsmail H. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İst. 1932; Hamza Güner, *Kütahya Camileri*, İst. 1964

³⁸ Bk. *İÜ İFM*, XVII/165.

³⁹ *agd*, 159.

⁴⁰ Geniş bilgi için bk. Fuad Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli*, I-II, Ankara 1978.

mız Hamideddin-i Aksarayî'nin (ö. 815/ 1412) müridi olan Ankaralı Hacı Bayrâm-ı Velî büyük mutasavvıflar silsilesinin mühim şahsiyetlerinden biridir. Anadolu'da doğup yaşaması da ayrı bir özelliğidir. 833/1430 yılında Ankara'da vefat eden Pir'den bize bir-iki ilâhînin dışında bir eser intikal etmemiştir. O da eseri olmayan tarikat kurucularındandır. Rivayete göre o, eser yazmaktan çok insanla meşgul olmayı tercih ederdi. Yetiştirdiği mühim şahsiyetler de bu görüşü desteklemektedir.

Hacı Bayrâm-ı Velî; Mevlânâ, Hacı Bektâş-ı Velî ve Şeyh Şaban-ı Velî ile birlikte Anadolu'nun *aktâb-ı erbaası* (dört kutub) kabul edilir. Onun eli altında tasavvufî terbiyesini tamamlayan bazı sufilerin eser ve müridlerine işaret edersek Osmanlı topraklarında var olan dinî ve tasavvufî hayattaki tesiri daha kolay anlaşılmış olur.

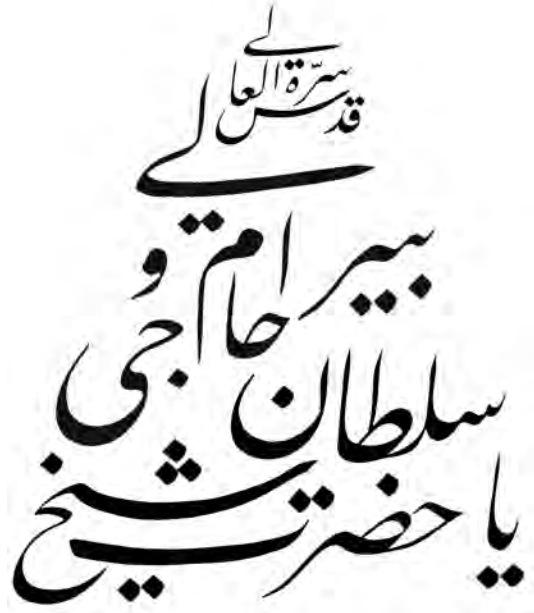
1. Akşemseddin (ö. Göynük, 863/ 1458): Devrinin meşhur tabiblerinden biri olan Akşemseddin'in en meşhur müridi Kayseri'de dergâh kuran İbrahim Tennûrî'dir (ö. Kayseri, 887/ 1482). 5059 beyitlik *Gülzâr-ı Ma-nevî* Tennûrî'nindir.⁴¹

2. Dede Ömer Sikkînî (ö. Göynük, 880/1475): Anadolu ve Rumeli'nin en canlı tasavvufî mekteplerinden biri olan Melâmiyye-i Bayrâmiyye'nin, bir diğer ifade ile ikinci devir melamiliğinin piri olan Sikkînî'nin halifesi Ayaşlı Bünyamin'dir (ö. 916/ 1510).

3. Eşrefoğlu Rûmî (ö. İznik 874/1469): Kadiriyye'nin Osmanlı topraklarına girişi sırasında bahsettiğimiz gibi Eşrefoğlu'nun ilk mürşidi Hacı Bayrâm-ı Velî'dir. Halifesi Abdurrahim-i Tirsî olup mürşidi gibi şairdir.

4. Hızır Dede: Hayatının son yıllarını Bursa'da geçiren bu sufînin bize en güzel yadigarı Üftâde'dir (ö. Bursa, 988/1580). Üftâde daha sonra Aziz Mahmud Hüdâyî'yi yetiştirecek, böylece Celvetiyye tarikatı kurulmuş olacaktır.

Bu isimler, Bayrâmiyye ile Bursa'nın yakın ilişkisini göstermektedir. Bundan başka Bursa, Ankara'daki merkez dergâhı iktisadî yönden de

"Ya Hazret-i Şeyh Sultan Hacı Bayram-ı Veli kuddise sirruhu'l-âli." Hat: Mahmut Şahin.

⁴¹ Nşr. Rıza Akbulut-Ramazan Yıldız, İst. 1978. Akşemseddin'le ilgili en geniş araştırma Ali İhsan Yurd'a aittir. *Akşemseddin Hayatı ve Eserleri*, İst. 1994.

ياحضرت يازيجي زاده محمد افندي

کتاب التمرین و غیره

"Ya Hazret-i Yazıcıoğlu Mehmed Efendi." Hat: Mahmut Şahin.

desteklemiştir. 868/1464 tarihli bir berattan senelik geliri 13.117 akçe olan Genceli köyü bu meblağın yarısını "Şeyh Hacı Bayrâm'ın Ankara'da olan hanedanına ve camiine her kim şeyh olursa onun elinden hanedan fukarasına ve cami hizmetine" vakfetmiştir.

5. Yazıcıoğlu Mehmed (ö. Gelibolu, 855/1451): *Muhammediyye* adlı Anadolu insanının -tabir caizse- baş ucu kitabının yazarıdır. 1449 yılında 9008 beyit olarak kaleme alınan bu eser Hz. Peygamber'i konu edinmiştir. Osmanlı ülkesinde çok sevilen ve tutunan bu eser zamanla *Mevlid* gibi besteli olarak da "Muhammediyyehan" adı verilen kişilerce okunmuştur. Pek çok yazma nüshasının yanında 1845'de Kazan'da basılmasından sonra birçok defa tabedilmiştir. İsmail Hakkı Bursevî bu kitabı *Ferâhu'r-Rûh* adıyla şerhetmiştir.⁴²

6. Ahmed Bîcan (ö. Gelibolu, 860/1455): *Muhammediyye* yazarının kardeşi olan bu zat da *Envâru'l-Âşıkîn* adlı eserin sahibidir. İlk baskısı 1845'te İstanbul'da yapılan eserin Bulak ve Kazan baskıları da vardır. 1624'te Janos Hazi tarafından Macarca'ya çevrilmiş ve basılmıştır.

Akbiyık Sultan'ın türbesi.

7. Akbiyık (ö. Bursa, 859/1455): II. Murad ile Kosova savaşında bulunan ve Fatih Sultan Mehmed'in de dostluğunu kazanan Akbiyık Ahmed Şemseddin, İstanbul'un fethine de katılmıştır. Bazı yazma mecmualarda rastlanan "Şems-i Huda" mahlâslı tasavvufî şiirlerin ona ait olduğu tahmin edilmektedir.

8. Elvân Şirazî (ö. XV. yüzyıl): Şeyhinin tavsiyesi üzerine Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* (sır gülistanı) isimli eserini ilâvelerle Türkçe'ye çeviren bu sufi hakkında fazla bilgimiz yoktur.

⁴² Bursevî, *Ferâhu'r-Rûh*, hazırlayan: Mustafa Utku, Uludağ Yayınları, I-X, Bursa 2000-2010.

ياحضرت احمد شمس الدين بايرامى
كتبه القدير محمود مغرله

"Ya Hazret-i ahmed Şemseddin Bayramî (Akbiyık Sultan)." Hat: Mahmut Şahin.

9. Kızılca Bedreddin (ö. XV. yüzyıl): Bu zat da mürşidinin tavsiyesi üzerine Fahreddin-i Irakî'nin *Lemaat* adlı eserini Türkçe'ye kazandırmıştır. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müridlerine yaptırdığı bu tercüme bize onun fikriyatı hakkında da ip uçları vermektedir. Birinci eser Vahdet-i Vücûdla ilgili sorulan 15 soruya verilen cevapları ihtiva etmektedir. İkincisi ise bir nevi *Fusûsu'l-Hikem* şerhidir.

10. Şeyhî (ö. Kütahya, 843/1431): "Şeyhî" mahlâsını kendisine Hacı Bayrâm'ın verdiği ve hastalığı sırasında Çelebi Mehmed'i tedavi ederek özel hekimi olduğunu bildiğimiz meşhur şairin, *Harnâme*, *Husrev u Şirin* isimli iki eseri günümüze ulaşmıştır.⁴³

Şazeliyye

Kuzey Afrika'da kurulup yaygınlaşan üç büyük tarikattan biri de Şazeliyye'dir. Fakat Şazeliyye, Anadolu ve Rumeli topraklarında tanınma ve yayılma imkânı bulamamıştır. Zaman zaman bu topraklar Şazelî şeyhlerle tanıştıysa da söz konusu tarikatın teşkilat olarak tutunmasına zemin teşkil edememiştir. Kuzey Afrika'dan Bursa'ya gelen Şazelîlerden biri de Ali b. Meymun Mağribî'dir. (ö. Şam, 917/1511) Abdülmü'min Zaviyesinin kurucu şeyhini yetiştirdikten sonra Bursa'dan ayrılan Mağribî'nin Doğu İslâm dünyası ile Batı İslâm dünyasını mukayese eden *Beyanu Gurbeti'l-İslâm* adlı eseri önemlidir. İbn Arabî ile ilgili bir eseri de vardır.⁴⁴

Emir Abdülkadir Cezairî (ö. Şam, 1301/1883) ile istiklâl harbimizin gönüllü kahramanlarından Ahmed Sunûsî de bir müddet Bursa'da yaşayan Kuzey Afrikalı derviş gazilerdendir.⁴⁵

Tarikat Destanı

Kısaca tanıtılan bu tarikatlarla ilgili olarak Şahî mahlâslı bir Bektâşî dervişini dinleyelim:

⁴³ Şeyhî'nin adı geçen iki eseri Faruk Kadri Timurtaş tarafından neşredilmiştir.

⁴⁴ Nihat Azamat, "Ali b. Meymûn", *DİA*, II/411-412. Lâmiî Çelebi, *Nefehât*'ı tercüme ederken Ali b. Meymun'u ilave etmiştir.

⁴⁵ E. Kuran, "Abdülkâdir el-Cezâirî", *DİA*, I/232-233, A. Kavas, "Senusîyye", *DİA*, XXXVI/536.

Cumalıkızık'ta bir sokak feneri,
lambanın yeri var kendisi yok...

Emirsultan kabristanında meşhur alim
Hocazade'nin kabir taşı

*Bir gün oturdum, yâran-ı safa,
Gönülden dinleyen duyar, demişler,
Hicv eyledim asılların evvelâ,
Kaldılar bu sözde naçar demişler.*

*Sırr-ı tarîkati zemmeden merdûd,
Kâfir olduğuna Huda'dır meşdûd,
Anları hep münkir yarattı Vedûd,
Hakkı eylediler inkâr, demişler.*

*Evvel Nakşibendî eyledi zuhûr,
Dünya şulesinden oldular pür nûr;
Niçin Nakşîlerden ettiniz fütûr,
Anlarda var türlü esrar, demişler.*

*Gelince Abdülkadir-i Geylânî,
Nura gark eyledi bütün cihanı,
Bin bir yerde vardı halvet mekânı,
Binbir çilehanesi var, demişler.*

*Hasan-ı Basrî'dir Sadîler pîri,
Halvetîler vermiş rahında seri,
Celvetîlerde hem vardır eseri,
Anlar da çağırır Kerrar! demişler.*

*Ahmed-i Bedevî pîr-i nâtıktır,
Bedevî dervişi cümle tanıktır,
Her birisi rah-ı Hakk'a yanıktır,
Aşk delisi gâhi donar, demişler.*

*Rifâîlerde de vardır bir nişan,
Darbı sînesine vurur her zaman;
Pîrin himmetiyle hep ateş-zeban,
Kızgın demirleri yalar, demişler.*

*Bir tarîk var, ana derler Celâlî,
Kerametten olmaz hiç biri hâlî;
Anlarda ayandır Hakk'ın cemali,
Dilde virdi ism-i Haydar, demişler.*

*Bir büyük pîr dahi İbrahim Edhem,
Cümlesi Süryanî durdular ebsem;*

Emirsultan Camii haziresinde Bedeviye tarikinden bir zatın kerimesine ait mezar kitabesi.

*Anlar dünya için oldular bîgam,
Zikr-i Ya Hak! eder her bar, demişler.*

*Kalenderî dahi bir sırr-ı hikmet,
Pîrlerine gayet olundu hikmet
Giydikleri hırka tac-ı saadet
Gönülden virdleri Cebbâr, demişler.*

*Dahi geldi dile Özbek'in pendî,
Her biri yolunda pîrlar menendi;
Çok esrar zuhura getirir Hindî;
Süryanîce zikr-i Settâr, demişler*

*Bir dahi var Hamzavîler tarîkı,
Vird-i "Kul Hüvallah" okur hakiki;
Anlardurur erenlerin refîkı,
Ruz u şeb okurlar hezar, demişler*

*Tarîk-ı Nusayrî acayip hüner,
Destine ne alsa olur misk, amber,
Mangallar dolusu ateş olsa yer,
Toprak tutar barut yapar, demişler.*

*Tarîk-ı Yesevî bir acayip sır,
Eğer aklın varsa ol tarîka gir,
Bir garâîb himmet eylemiş ol pîr,
Aslan gibi insan yutar, demişler.*

*Bir envernümâdır Mevlevî, inan,
Döndürür âlemi bu çarh-ı devran.*

Dervişlerin mezar taşları yeşil açık hava müzesinde

Bursa'dan Cezayir'in milli kahramnı geçti, 1855

*Cezbelik âlemi bu çarh-ı devran.
Gâhî döner, gâhî uçar, demişler.*

*Hatem-i pîr Hacı Bektâş-ı Velî
Anın nesl-i pâki Muhammed-Ali;
Cümle erenlerin bir zîba gülü,
İsmi Hacı Bektâş Hümkâr, demişler.*

*Zuhur eyleyince Pîr-i Horasan,
Doksan bin er ile oldu imtihan,
Darı üstüne post koyduğu zaman,
Bin bir rekât kılar, demişler.*

*Doksan bin erenler dedi: eyvallah,
Senin rızandayız cümlemiz billâh;
Yazında yazılmış "Semme Vecu'llah",
Mutlaka Ali-i Haydar demişler.*

*Doksan bir er ile gelince beri,
Bütün karşı varıp Rum'un erleri,
Karac'Ahmed, cümlesinin serveri,
Elde mâr, aslana süvar, demişler.*

*Rum'a gelince ol Kutbu'l-Evliya,
Gulguleye vardı arz ile sema,
Binip bir seng üzre ol envernüma,
Yürüttü bir cansız duvar, demişler.*

*Bir kadı var, dedi: Ben olurum baş,
Ne asıl kimsedir ol Hacı Bektâşî
Pîr keramet ile anı etti taş,
Dervişler üstüne basar, demişler.*

*Dağlar şahitliğe olun ayaktaş,
İçinden ayrılıp gelen üç beş taş,
Münafıklar ile eyleyip savaş,
Cümlesi bir dilden sehhar demişler.*

*Softaların melâmeti çok oldu,
Yezidlerin nedameti çok oldu,
Dervişlerin kerameti çok oldu,
Esti bir muhalif rüzgâr, demişler.*

*Bâzı softa vardır, gayet münzevir,
Beş kuruş verirsen dininden çevir;
Yalan yere şahit olur ol kâfir,
Para için dinin satar, demişler.*

*Bazı kadı, müftü bu işe mâil;
Duyunca ism-i zer akl'olur zâil.
Tezvir kitabından arar bir te'vil,
Yüz bin politika açar demişler.*

*Şah-ı Velâyet'in kuluyum, Şahî!...
Sahib-i şecaatin kuluyum, Şahî!
Gönüller şahının kuluyum, Şahî!
Ana kim Ali Zülfikâr demişler....*

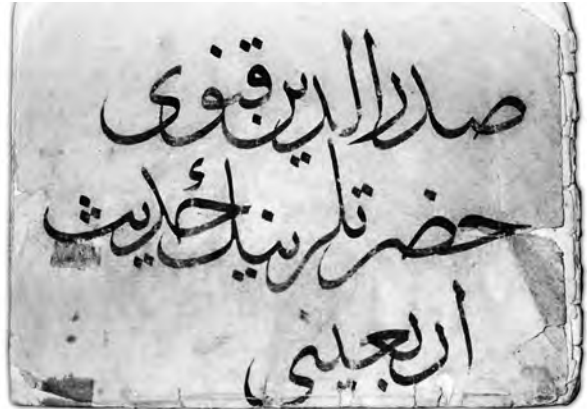
"Hazret-i Muhyiddin
İbn Arabî."

حَضْرَتُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْكَرِيمِ

Müstakil İsimler

Tasavvufun Anadolu'daki görünümünden ve Osmanlı dünyasında doğup gelişen tasavvufi düşüncenin mimarlarından bahsederken bir hususu ihmal etmemek gerekir; o da belli tarikatlara mensup olmaktan çok bütün tarikatları etkileyen sufilerdir. Bunlardan sadece iki tanesine, Muhyiddin İbn Arabî (ö. Şam. 638/1240) ile Yunus Emre'ye (ö. Anadolu 720/1320) temas etmek istiyoruz.

Her ne kadar İbn Arabî'ye - Şeyh-i Ekber (en büyük şeyh) lâkabından hareketle- Ekberîyye adlı bir tarikat nisbet ediliyorsa da bu ekol bildiğimiz anlamda bir tarikat hüviyetini kazanamamıştır. Fakat onun eserleri sadece Anadolu sufilerini değil, bütün müslümanları ve insanları etkilemiştir. Hacimli eseri *el-Fütûhâtü'l-Mekkîyye* (Mekke'de gelen ilhamlar) ve küçük olmakla birlikte asırlardan beri lehine

Üzerinde "Sadruddin Konevî Hazretlerinin Hadîs-i Erbaîn'i" ibaresi bulunan bir yazma (MKA).

Davud-ı
Kayserî'nin
İznik'teki
kabrinin
bugünkü
durumu

de ve aleyhinde pek çok eserin yazılmasına sebep olan *Fusûsu'l-Hikem* (hikmetlerin yuvaları) âdeta tarikatların “ortak kitabı” olma vasfını kazanmıştır.

Fusûsu'l-Hikem'in Arapça, Farsça ve Türkçe başta olmak üzere muhtelif dünya dillerine çevrilip şerh edilmesi bu tesiri daha da güçlendirmiş ve İbn Arabî, tasavvufî düşüncenin Mevlânâ ile birlikte sembolü hâline gelmiştir.

Fusûsu'l-Hikem'in ilk şarihlerinden biri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan hemen sonra 732/1332'de İznik'te hizmete giren medresenin müderrisi Davud-ı Kayserî'dir (ö. 751/1350). Bu Vahdet-i Vücûdçu müderrisin tavrı Osmanlı dünyasında uzun zaman varlığını sürdürecektir.⁴⁶ Tasavvufî düşüncesinin oluşmasında Abdurrezzak Kaşanî'den (ö. 729/1329) istifade eden Kayseri, İbnü'l-Fariz'in *Kasidetü't-Taiyye*'sini de şerhetmiştir. Bilindiği gibi Kaşanî de İbn Arabî'nin talebesi Sadreddin Konevî'den istifade etmiştir.⁴⁷ Tekke-medrese arasındaki bu dengenin en mühim belgelerinden biri Mevlânâ ve İbn Arabî aleyhtarlığı sebebiyle şeyhülislâmlıktan azledilen Çivizâde Mehmed Efendi olayıdır. Bir diğer ifade ile İbn Arabî'ye İbn Teymiye gibi bakan zihniyet Osmanlı dünyasında pek tutunmamıştır.

XIII. ve XIV. yüzyılların bir diğer gönül sultanı ve - tabir caizse- tarikatlar üstü şahsiyeti Yunus Emre'dir. Türkçe söylediği için İbn Arabî kadar dünya çapında yaygınlığı yoksa da Türkçe konuşan bütün muhitlerde

⁴⁶ Arapça bu şerh *Matlau Husûsî'l-Kelîm fi Meâni Fusûsî'l-Hikem* adını taşımaktadır ve basılmıştır; Tahran 1299/1881, Bombay 1300/1882. Yazma nüshası için bk. BEEK, Ulucami Kit. nu: 1627. Sema Özdemir İmamoğlu, *Dâvûd Kayserî'de Varlık, Bilgi ve İnsan*, basılmamış doktora tezi, Marmara Ün. SBE. İstanbul 2011.

⁴⁷ Mehmet Bayraktar, *Kayserili Davud*, Ank. 1988.

"Ya Hazret-i Davud-ı Kayserî." Hat: Mahmut Şahin.

en çok sevilen, şiirleri dilden dile dolaşan, bazan türkû, bazan ilâhî, bazan nefes olarak halka mal olan bu sufinin hayatı, ayrıntılarıyla bilinmemektedir. Eskişehir'den başka, Karaman, Keçiörlü, Erzurum, Manisa ve Bursa'da kabri veya makamı olan derviş Yunus, Dertli Yunus, Miskin Yunus, Âşık Yunus, Kul Yunus âdeta kendini gizlemiş, yok etmiş ama 700 seneden beri "her dem yeniden" doğmuştur.

Üçüncü bir isim olarak da Mevlânâ Celâleddin Rûmî'yi kaydetmekte hiçbir mahzur yoktur.

Kitaplar

Dervişler için birinci derecede önemli olan, kendi şeyhinin veya tarikatına mensup bir sufinin kaleme aldığı eser veya eserlerdir. Fakat bazı eserler tarikat içi tesirin ötesine geçerek bütün tarikat muhitlerine girer. Mevlana, İbn Arabî'nin eserleri, Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyazî-i Mısırî ve Nesimî'nin divanları buna misaldir. Bir de yazarları meşhur bir tasavvuf büyüğü olmamasına rağmen tasavvufî konulara yer vermesi sebebiyle tekke muhitlerinde de sevilen eserler vardır. *Garibnâme*'yi bunların başında saymak gerekir. Âşık Paşa tarafından 730 (1330) yılında yazılan 12.000 beyitlik bu eser dinî, ahlakî ve tasavvufî konuları işleyen Türkçe bir yadigârdır. Edebiyat tarihçileri ve sosyologlar bu eseri, Osmanlı vahdetini hazırlayan eserlerin başında sayarlar. Bursa'da 812 (1409) yılında Süleyman Çelebi tarafından yazılan *Vesîletü'n-Necât* adlı *Mevlid*'i de bu eserler arasında saymak gerekir. Şu da ilave edilmeli ki, *Mevlid*'in en önemli kaynağı *Garibnâme*'dir. 717 (1317)'de Gülşehrî'nin tercüme ettiği *Mantku't-Tayr* da tasavvufî düşüncenin Anadolu'daki macerası ile yakından ilgilidir.

Bu düşüncenin yaygınlaşması ve sevilmesinde sufilerin fikir, düşünce ve biyografileri etrafında yazılan menâkıbnâmeler de mühim rol oynamışlardır.⁴⁸

Söz konusu gelenek, Osmanlı döneminde de devam etmiş ve pek çok

⁴⁸ A. Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Ank. 1984; a. mlf., *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İst. 1983.

Nimetullah
Efendi'nin
Menâkıb-ı Emîr
Sultân adlı
eserinin yazma-
sından ilk ve son
sayfalar, Baye-
zid Ktp. 3832.

menâkıbnâme kaleme alınmıştır.

Genel olarak bir sufî için bir menâkıbnâme yazılmış, bazan sufînin şöhretine göre bu rakam yükselmiştir. Bunun tipik örneklerinden biri Emir Sultan'dır. Onun için Yahya b. Bahşî, Zeynelabidin b. Kasım, Nime-tullah Efendi, Mehmed Şevkî, Hüsameddin Bursevî ve Senayî Çelebi tara-fından altı ayrı eser yazılmıştır. Üftâde için dört ayrı menâkıb kitabı var-dır. Bu gelenek, günümüzde, adı menâkıbnâme olmasa da, devam etmek-tedir. Bursa ile ilgili olan diğer bazı menâkıbnâmeler şunlardır:

1. *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*, neşr. S. N. Ergun, İst. 1936.
2. *Menâkıb-ı Şeyh Üftâde*, Süleymaniye Ktp. Haşim Paşa Kit. nu: 32.
3. *Menâkıb-ı Şeyh Mahmud el-Üsküdarî*, Süleymaniye Ktp. Lala Paşa Kit. nu: 706.
4. *Tuhfetü'l-Asrî fi Menâkıbı'l-Mısrî*, Bursa 1309.
5. *Menâkıb-ı Şeyh Vefa*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Kit. nu: 3622.
6. *Menâkıb-ı Eşrefzâde-i Rûmî*, Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa Kit. 185.

Derviş-kitap münasebetine tekrar döneceğiz.

Dinî ve Tasavvufî Cemaatler

Âşık Paşazâde'den beri (ö. 886/1481) Anadolu'daki seyyah dinî ve ta-savvufî cemaatler dört ana grupta toplanmaktadır.

1. Gâziyân-ı Rum,
2. Ahiyân-ı Rum,
3. Bâciyân-ı Rum,
4. Abdalân-ı Rum.

Açıktır görüldüğü gibi bu tasnif, tarikatlara göre bir tasnif değildir. Selçuklu öncesi dönemlerde de kullanılan *ahi* kelimesinin Osmanlı Devle-

"Ya Hazret-i Abdal Murad el-Buhârî." Hat: Mahmut Şahin.

ti'nin kuruluş yıllarında da kullanıldığını görmekteyiz. Bursa'da fetihten hemen sonra kurulan tekkelerin Ahi Ali, Ahi Hasan, Ahi Hoca, Ahi Kirdeci, Ahi Mahmud, Ahi Şemseddin gibi isimler taşıması da bu gerçeğe işaret etmektedir.

Nasirî'nin *Fütüvvetnâme*'sine göre Ahi tekkesinde şu hususlara dikkat edilmelidir:

1. Her tarafı Kâbe gibi açık olmalı, görünümü güzel olmalıdır;
2. Ay ve güneş gibi aydınlık olmalı, bütün duvarlar beyaz renkli olmalıdır;
3. Silinip süpürülmeli, temiz tutulmalıdır;
4. Zararlı hayvanların içeri girmemesi için kapıcısı olmalıdır;
5. Kilim yahut keçe ile döşenmeli, mali durum iyi ise Kıbrıs halısı dahi kullanmak caizdir;
6. Kapıya perde takılmamalıdır, çünkü bu kibir ve ululuk alâmetidir;
7. Tekkede kadın oturmamalıdır, töhmete sebep olabilir;
8. Tatlı ve gülyüzlü kişilerin sohbet etmeleri gerekir;
9. Havuzu olmalıdır,
10. Temiz erler konuk edilmelidir ki sohbet mübah olsun.⁴⁹

Yine Bursa'da ilk dönem tekkeleri olan Abdal Ahmed, Abdal Mehmed, Abdal Murad, Abdal Musa da Abdalân-ı Rum'un diğer bir uzantısıdır.

Bâciyân-ı Rum

Alperenleri ihtiva eden Gâziyân-ı Rum'dan başka bir grup, Bâciyân-ı Rum'dur. Genç kızlar teşkilâtı olarak ifade edilen bu cemaatin varlığı, kadının sosyal hayattaki fonksiyonlarına da dikkati çekmektedir. Bu konuda bir araştırma yapan Mikail Bayrâm'a göre, Bâciyân-ı Rum'un lideri Ahi Evren'in hanımı Fatma Bacı'dır.⁵⁰

Daha sonraki asırlarda kadınların tekke yönetiminde görev aldığı, postnişinlik yaptığı vakfiye kayıtlarından ve ilgili eserlerden anlaşılmaktadır.

Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra dergâhın başına Hatun Ana geçmişti. *Me-*

⁴⁹ Abdülbakî Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İÜ İFM*, C. XI, 339.

⁵⁰ Geniş bilgi için bk. Mikail Bayram, *Bacıyan-ı Rum*, İst. 1983.

"Ya Hazret-i Abdal Mehmed er-Rûmî." Hat: Mahmut Şahin.

nâkıbu'l-Ârifîn'in verdiği bilgiye göre Sultan Veled'in iki kızı vardı: Mutahhara ve Şeref Hatun. Mevlânâ bunlardan birincisini Âbide, ikincisini Ârife diye çağırırdı. Her ikisi de keramet ve velâyet sahibiydi. Rum ülkesi kadınlarının çoğu bunlara mürîd olmuşlardı.⁵¹ Ulu Ârif Çelebi'nin halifesi Ârife Hoş-ıka ise Tokat'taki Mevlevîhanenin başında idi.⁵² Divane Mehmed Çelebi'nin torunu Hızır Şah Çelebi'nin oğlu Mehmed Çelebi'den sonra kızı Destina, Karahisar Tekkesi'ni yönetmiştir. Bundan sonra Mehmed Çelebi, ondan sonra büyük kızı Güneş Han postnişin olmuştur.

979 tarihli ve 560 nolu Kütahya Evkaf defterine göre Karaağaç mevkiinde bulunan Oda Yakan Baba, kendi adıyla anılan dergâhı kurup bir müddet sonra vefat edince "yerine, Hundi Bacı nam salih ve mütedeyyine ehl-i velayet hatun zuhur idüp ol dahi zikrolan ocağı ihya idüp zamanında ve sabıkda cem olan hayrat-ı müslimini üslub-ı sabık üzere fukaranın ve rızaenlillah tekkeye hizmetkar olan dervişlerin meaşlarına sarf idüp ol dahi dünyadan ahirete intikal idüp sonra yerine Same Bacı nam bir azize ve salih ve bakire hatun gelip ol dahi evayil-i evsat vukuu üzere âyende ve revendeye ve Mühimmât-ı hizmetkar-ı tekkeye sarf" etmiştir.⁵³ 720 (1320)'de Seydişehir'de vefat eden Seyyid Harun'dan sonra dervişlerin, şeyhin kızı Halife Sultan'ın postnişin olmasına karar vermesi de bir diğer tesbittir.⁵⁴

Batınî Zümreler

XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da yaşayan tasavvufî cemaat ve tarikat zümrelerine daha yakından bakıldığında tespit edilebilen bir durum da şudur: Bazan Kalenderî, Hayderî bazan Yesevî, Babaî bazan da Vefaî, Hurûfî gibi isimlerle anılan tarikat zümrelerinde her zaman dini hassasiyete rastlanmaz. Eski İran ve Türk kültürünün yanında İslam kültürü ve

⁵¹ Eflâkî, *age*, II/343.

⁵² Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 86, 246.

⁵³ Barkan., "Kolonizatör Türk Dervişleri", *VD*, II/315-316; a. mlf., *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Ank. 1988, I/143.

⁵⁴ Mehmet Önder, "Seydişehir'de Seyyid Harun Külliyesi", *VD*, XX/22.; Abdülkerim bin Şeyh Mûsâ, *Makâlât-ı Seyyid Hârûn*, haz. Cemâl Kurnaz, Ank. 1991.

Abdal Mehmed Camii karşısındaki Abdal Mehmed'in kârgir türbesi.

tasavvufî hayatın bir sentezi olan bu zümrelere Batınî ve Karmatî hareketler de ilâve edilirse bu dönem daha iyi anlaşılabilir ve Nizamülmülk'e hak verilebilir:

Batınî ve Karmatîlerden uzun uzun bahseden Selçuklu veziri Nizamülmülk sözlerini şöyle bağlıyor: *“Onlardan bu kadar bahsetmemizin sebebi; âlemin efendisinin onların inançlarının ne olduğunu, nasıl çalıştıklarını, söz ve yeminlerinde olan inançlarını bilmesi içindi... Bahsettiğimiz bu köpeklerin herbirinin macerası büyük bir kitap gerektirir. Batınîler zaman zaman isyan etmişler, her zaman da kendilerine başka bir isim ve başka bir lâkab vermişler. Her şehir onlara başka bir ad vermiştir. Mısır ve Haleb'de İsmailî; Bağdat; Maverâünnehir ve Gazne'de Karmatî; Küfe'de Mübarekî; Basra'da Ravendî, Berkaî, Berî, Halefî ve Batınî; Gürkân'da Kırmızı Bayraklı; Şam'da Mubıza; Mağrib'de Saidî; Lahsa ve Bahreyn'de Cennabî, İsfahan'da Batınî derler. Onlar ise kendilerine Talimî derler.”*⁵⁵

Babaîler-Vefaîler

Osmanlılar Bursa'daki kozasını örmeye başladığı yıllarda Anadolu topraklarında varlığını sürdüren tasavvufî cemaatlardan biri de Babaîlerdi. Baba İlyas-ı Horasanî'ye (ö. 637/1240) nisbet edilen bu topluluk, Babaîler hareketiyle birlikte meşhur olmuştur. Anadolu'ya gelen Türkmenlerin dinî hayatı açısından önemli olan Babaîlerin piri Baba İlyas'ın Ebu'l-Vefâ Bağdadî'ye (ö. 501/1107) nisbet edilen Vefaiye'ye mensup olduğu bilinmektedir.

Bu tespiti Orhan Gazi devrinin meşhur dervişi Geyikli Baba'nın şu ifadesi açıklık getirmektedir:

“Baba İlyas mürîdiyim, Seyyid Ebu'l-Vefâ tarikindenim”

⁵⁵ *Siyasetname*, trc. N. Bayburtlugil, İst. 1981, 315,

Doğu'dan Batı'ya göç eden yarı göçebe Türkmen toplulukları arasında yaygınlaşan bu tasavvufî zümrelerde dinî hayatın bütün boyutlarıyla yaşandığını düşünmek pek gerçekçi olamamaktadır. Kitleler yerleşik hayata geçtikçe, tekke, medrese ve camiler kurulup yayıldıkça söz konusu eksiklikler giderilmiş, daha sıhhatli bir dinî hayat için gerekli olan şartlar topluma sunulmuştur. Dolayısıyla bu konular tartışılırken “soğukkanlı” olmak gerekir.

Konu ile ilgili en eski kaynak Baba İlyas'ın torunlarından Elvân Çelebi'nin 733/1333 tarihinde kaleme aldığı *Menâkıbu'l-Kudsiyye* adlı eserdir.⁵⁶

Zaviyelerin Fonksiyonları

1071'den önce ve sonra bağımsız tarikat zümreleri hâlinde Anadolu'ya giren dervişlerin zamanla yukarıda söz konusu edilen büyük sufilerin etrafında toplanmaya başlamaları ile tarikatlar oluşmaya başlamıştı. Tarikat ve tasavvufî hayatın ayrılmaz bir parçası olan tekke ve zaviyelerin kuruluşu da bu faaliyetlerle birlikte gerçekleşmeye başlamıştı. Yalnız şu hususu ifade etmek gerekir ki, bu dönem zaviyeleri ile XVI. asırdan sonra kurulup gelişen tekke ve zaviyeler arasında fark vardır. Zaviyeler ilk dönemlerde tasavvufî özelliğinin yanında daha çok sosyal hizmet ve sosyal güvenlik merkezi görevini üstlenmiştir. Bu müesseselerin işleyiş tarzı ile ilgili belgeler takip edildiği zaman söz konusu gerçeği bütün açıklığıyla görmek mümkündür. Kaynaklardaki bilgileri şöyle özetleyebiliriz:⁵⁷

1. Zaviyeler kuruldukları bölgenin ihya ve imarı için çalışmışlar, “arak-ı cebinleri” (alın teri) ile elde ettiklerini gelip geçenlere, yolculara, gariplere, misafirlere harcamışlardır. Böylece “kafir zamanından kalan kör yerler abdalların muaveneti ile” insanların hizmetine sunulmuştur.

2. Zaviyeler iç güvenlik ve emniyet yönünden tehlike arzeden bölgelerde hizmet vermişlerdir. Babuk Dede, “Karye-i mezkûrda mütemekkin olup âyende ve revendeye huzur itmek için bir tekke ve bazı bina idüp vakfidüp” bu hizmet için zemin hazırlamışlardır. Bazı tekkelerin kuruluş gerekçeleri ise, “ıssuz yer olup korkuluk olduğu sebepten” gibi ifadelerle başlamaktadır. “Ehali-i vilayet-i mezbure zikrolunan hâlî ve harap zaviyelerin ihya olunması labüd ve lazımdır... deyu rica eyledikleri baisten evvelden harab olup giru ihyası lâzım olan kuraya ve bazı mahuf derbentlerde ber-karar-ı sabık ihdası labüd olan mahallerde zaviyeler vazedüb...”

3. Tekke ve zaviyelerin seyahat ve şenliklerle iç içe olduğu da bilin-

⁵⁶ Nşr. İ. Erünsal-A. Yaşar Ocak, İst. 1985. Bu neşirle ilgili tenkid için bk. Mertol Tulum, *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul*, İst. 2000.

⁵⁷ Geniş bilgi için bk. Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri”; *VD II*; a.mlf. *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*; A. Yaşar Ocak, “Zaviyeler”, *VD XII/297*; Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İst. 1980.

mektedir. Şeyh Musa Zaviyesi için şu bilgiyi aktaralım: “Mezkûr dervişler kutbu'l-meşayih Çelebi Halife kaddesa'llahu sırrehu'l-aziz hazretlerinin makbul dervişlerinden olup ve müşarun ileyh Selman Halife hulefasından olup karye-i mezkûrda vaki olan zaviyeye hizmet idegelüp ve ayende vü revendeye dahi hizmet idüp bu karyeden gayri nahiye-i Göksun'da kış mevsiminde şenlik olunup gelib gidenler zaviye-i mezbura konup...” Bursa'da kutlanan Erguvan bayramına ileride temas edilecektir.

4. Tekkelerin gönül yaralarına şifa olduğu, telkinle tedavide başarılı olduğu bilinirse de bu müesseselerin “ilk yardım merkezi” olarak hizmet verdiği pek bilinmez. Özellikle kar ve tipili havalarda derviş devriyeler etrafa dağılır, yolunu kaybeden veya donma tehlikesi geçiren insanlar bulunarak tekkeye getirilir ve gerekli müdahaleler yapılırdı.⁵⁸

5. Tekkeler bu sosyal hizmetleri verirken, bir imarethane, bir kervan-saray gibi çalışırken zaman zaman geniş imkânlarla ve vakıf gelirlerine sahip olmuşlardır. Tam teşekküllü bir zaviyenin sahip olduğu hayvan, eşya ve kap-kacak bu konuda bize bazı bilgiler verebilecektir. 1049 no'lu *Bursa Evkâf Defteri*'ne göre Abdal Musa Zaviyesi, bağ, bahçe ve dükkânın dışında dört inek, yirmi kovan, iki kazan, iki tava, bir sini, bir çerağ, sekiz tepsi, beş sahan, üç hereni, üç demir gibi demirbaş eşyalara, ayrıca bir gül bahçesi ile gülyağı yapan alete ve Uluçam'da bir bulgur ve pirinç dibekine sahipti. 930 (1524) tarihli bir beratta ise şu bilgiler vardır: “Mezkur Şuca Baba'nın dervişleri arak-ı cebinleri ile kesb idüp zaviye-i mezkure vakf itdükleri bunlardır ki zikrolunur ve kovan beş ve hasır bir ve dana iki ve karasığır ineği iki, su sığırı ineği üç re's, Madiyane bir ve boğa bir ve su sığırı çifti iki ve tosun iki ve bir pare bağ ki cümle dört dönüm bağıdır.”

544 no'lu *Saruhan Evkâf Defteri*'ne göre Gördes kazasının Karapınar köyünde İmam Kulu adlı bir derviş bir tekke ile mutfak ve kiler inşa etmişti. Bu tekkeye İmam Kulu ve daha sonra Sarı Dede ve Bali Dede tarafından vakfedilen, dervişlerin yaşama tarzı hakkında ipucu veren, eşya ve hayvanlar şöyle bir şema ile gösterilebilir:

Bir Tekkenin Eşyası

Mal-Eşya	İmam Kulu	Sarı Dede	Bâlî Dede
Bağ ve bahçe	1	1	1(iki dönüm)
Değirmen	2		
Karasığır	4	4	
Keçi	58		
Kazan	4	2	
Bakraç	1		

⁵⁸ Halim Baki Kunter, “Kitabelerimiz”, *VD*, II/449-450

Tava	1	1	
Pirinç Çerağ	3		
Mushaf		1	
Ev (iki kat)		1	1
Merkep		1	1
Çapa		2	
Demir bel		2	
Kazma-Çapa		2	
Tırpan		1	
Nacak		1	
Keser		1	
Tepsi		2	
Öküz			2
Kısrak			1
Erkek tay			2
Tosun			2
İnek			2

Anadolu'nun fethi ile birlikte dervişlerde görülen bu canlılık ve sosyal hayatın her sahasına uzanma aktivitesi, zamanla değişime uğramış; tekkeler yer yer ve zaman zaman içe dönük, iç murakebe ve muhasebeye önem veren bir çizgiyi takip etmeye başlamışlardır. Bunu Fatih'in vakfiyesinde yer alan Kalenderhâne adlı dergâhla ilgili ifadeler desteklemektedir. Artık derviş deyince köşesine ve kabuğuna çekilmiş insan tipi de anlaşılmaktadır: "Ba'de zalik ol salik-i ahsen-i mesalik maye-i muhteşemi hikmet-i dervişânesi mucibince taife-i dervişandan alayış-i dünya-yı bîbekadan tiğ-ı tecrid ile kat-ı rişte-i ümmid edip ankebut-var her biri bir kuşede kanaat ihtiyar edip, gavgay-ı melâhîyi zikr-i ilâhîye tebdil ve cam-i al-i izz u ikbali bir siyeh şale tahvil eden fukaray-ı muhteremenin zümresine dahi..."⁵⁹

Netice olarak şu söylenebilir: Tasavvufî hayat ve düşünce gönül eğitimi esas almakla birlikte insanın dinlenme hayatına varıncaya kadar geniş bir alana uzanmış ve toplumu yönlendirmiştir. İnsan psikolojisinin renkliliği gibi tasavvuf psikolojisinin de çok renkli tarafları vardır. Bunun için tasavvuf, tarikat ve dervişler hakkında genelleme yapmak isteyenler bu farklılık, çeşitlilik ve değişikliği dikkatle işlemeli, tahlil ve tenkidlerini bu esaslara göre yapmalıdır diye düşünüyoruz. Aksi halde ilmi gerçekler, konjonktürel şartlara kurban edilmiş olur. Akademisyenlerin en zor imtihanlarından biri, tarihi gerçekleri yöneticilerin arzularına göre yorumlayarak makam-mansıb elde etmesi, bir başka ifade ile ilmî şahsiyetini şan-şöhretle takas etmesidir. "Müdâhane-i âlimân" hastalığı budur.

⁵⁹ Kemal Edib Kürkcüoğlu, *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Ank. 1938, 259-260. Tarikatlar hakkında genel bilgi için bk. Reşat Öngören, "Tarikat", *DiA*, XL/95-105. *Keşkül* dergisi, muhtelif sayılar. Bursa tasavvuf kültürüne görsel malzemele bakış için bk.M. Kara, *Bursa'da Kırklar Meclisi*, Bursa 2011.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bursa Tekkelerine Genel Bakış

وکلکم علی الله
مستتر

*Bursa'yı tarifi için Tahir, hulâsa denmeli
Cennetin dünyaya inmiş bir muallâ gülşeni
Tahirü'l-Mevlevî*

Tasavvuf tarihine bir bütün olarak bakıldığı zaman iki temel müessese ile karşılaşılır:

1. Tekke,
2. Tarikat.

Hicrî ikinci asırla birlikte kurulmaya başlanan tekkeler, tasavvufî hayatın sufiler tarafından inşa edilen özel müesseseleridir. Bu müesseseler, sufileri yetiştirmiş, sufiler de tekkeler kurarak bu düşüncenin yaygınlık kazanmasını temin etmişlesarıdır. Sufiler bu merkezlerde dervişlerin tasavvufî hayatlarına yön vermiş, sohbet ve eserleriyle bu düşünme ve yaşama tarzını insanlara sunmuşlardır.

Tarikat ise, daha sonraki asırların gerçeğidir. Her ne kadar, Hucvirî'nin *Keşfu'l-Mahcûb*'da belirttiği gibi, ilk dönem sufilerine nisbet edilen, Cüneydiyye, Sehliyye, Tayfuriyye, Muhasibiyye, Harraziyye... gibi tasavvufî mektepler varsa da bunların bugün anlaşılan mânâda tarikat olmadığını söylemek gerekir. Bu mektepler daha çok o sufilerin görüşleri etrafında oluşan fikirlerdir. Tarikat deyince akla gelen Kadiriyye, Nakşibendiyye, Rifaiyye, Bektâşîyye... gibi tasavvufî yolların tarih sahnesine çıkışı ise XII. yüzyıldan sonradır. Bir başka ifade ile, söz konusu tarikatların kurucu pîrleri bu asır ve daha sonraki yüzyıllarda yaşamışlardır.

Yani ilk altı asırda tasavvufî hayat vardır, tekke vardır, sufi, derviş ve şeyh vardır; fakat bu düşünce, tarikat adı altında henüz bağımsız bir müessese hâline gelememiştir. Bu durum mezhepler oluşmadan önceki fikhın veya kelâmın durumuna benzemektedir.

Bursa'daki tasavvufî hayatı konu alan bu bölümde Bursa'da yaşayan sufiler, kurulan tekkeler, oluşan tarikatlar ve bu tarikatlara mensup tekkelerde yaptıkları faaliyetler, yazdıkları eserler değişik tasniflerle incelenecektir.

Bursa'nın tasavvuf tarihi açısından önemli bir özelliği, burada yetişen birçok sufînin, Osmanlı Devleti'nin ve İslâm ülkelerinin muhtelif yerlerinde hizmet vermiş veya eserleriyle geniş bir coğrafi alana hitap etmiş olmalarıdır. Abdülatif Kudsi'nin mürîdi Şeyh Vefa, Üftâde'nin mürîdi Aziz Mahmud Hüdâyî ve Salih Dede'nin mürîdi Gavsî Ahmed Dede, Mehmed Emin Efendi'nin mürîdi Ali Behcet Efendi Bursa'da yetişip İstanbul'da geniş bir muhitin mürşidi olan sufilerdendir.

“Ya Hazret-i Üveys el-Karânî.” Hat: Mahmut Şahin.

Eşrefoğlu, Niyazî-i Mısırî gibi sufi şairlerin divanlarının yaygınlığı bir tarafa, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tasavvufî tefsiri sadece Osmanlı ülkesinde değil, bütün İslâm dünyasında tanınan eserlerden biridir. Eser Türkçe'ye çevrilmiştir.

Bundan başka Bursa, Celvetiyye, Zeyniyye gibi iki mühim tarikatın doğuşuna zemin hazırlamış; Kadiriyye'nin Eşrefiyye, Celvetiyye'nin Hakkiyye, Halvetiyye'nin Mısriyye kolunun da ilk merkezi olmuştur. Zeyniyye ile bu şehir arasında o kadar yakın bir bağ vardır ki, bu tarikat bazı eserlerde “Zeyniyye'nin Bursa kolu” olarak nitelendirilmiştir.

Mimarî Manzara

İlk dönem tekkelerine mimarî açıdan bakıldığında taş veya ahşaptan yapılan basit bir mekânla karşılaşırız. Asırlar içinde ihtiyaç, imkân ve zaruretlar doğrultusunda bu mekânda değişme ve gelişmeler olmuştur. Bir odadan meydana gelen tekkeler olduğu gibi mescidinden ahırına kadar çok değişik birimleri ihtiva eden tekkeler de vardır. Bu müesseselerde şu iki bölüm hemen her zaman olagelmıştır:

1. Harem: Şeyhin ailesiyle birlikte oturduğu kısım,
2. Selâmlık: Şeyh ve müridlerin bir arada bulunduğu kısım.

Bazan iki katlı binanın alt katı harem dairesi, üst katı mescid olarak kullanılmış, selâmlık için ayrı bir bina yapılmıştır. Numaniyye Dergâhı bunun iyi bir örneğidir. Zikir meclisleri genellikle mescidde icra edildiği için bu mabetler semahane, tevhidhane gibi isimlerle de anılırlar.

Şüphesiz ihtiva ettiği bölümler itibariyle mevlevîhaneler en gelişmiş tekkelerdir. Tam teşekküllü bir mevlevîhanede şu bölümler bulunur: Semahane, türbe, çilehane, derviş odaları, selâmlık, harem, mutfak-kiler, kahvehane ocağı, kafes, matrab.¹

Tekke ve müstemilâtının büyümesi, ek binalarla genişlemesi toplumdaki yeri ile yakından ilgili olmuştur. Tekkenin ve tekke şeyhinin hizmet

¹ Geniş bilgi için bk. Barihuda Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimarî Özellikleri*, SÜ SBE, Konya 2000; Dervişlerin kıyafetleri ve tekkelerde kullanılan eşya için bk. Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi*, Ank. 2000.

ve şöhreti vakıf gelirlerini artırdığı gibi, gelirler arttıkça hizmet alanları da çoğalmıştır. Atıcılar'daki Veysel Karânî Zaviyesi böyledir. Veysel Karânî'ye duyulan saygı, kısa sürede burada onun adına bir "makam" ihdas etmiş ve burasını zengin vakıflara sahip bir külliye hâline getirmiştir.

Hizmet Sunan Dervişler

Vakfın imkânlarına göre bazı tekkeler, çok değişik alanlarda büyük kalabalıklara hizmet verdikleri için dervişlerin bir bölümü bu hizmetleri de yürütmüşlerdir. Vakfiye metinlerinden ve mahkeme tutanaklarından hareketle şöyle bir görevliler listesi verilebilir:

1. Şeyh
2. İmam
3. Müezzin
4. Kayyım
5. Zâkirbaşı
6. Mesnevîhan
7. Muhammediyyehan
8. Devirhan
9. Cüzhan
10. Hâfız-ı Sanduka: Tekkelerde bulunan türbelerdeki sandukayı bekleyen ve bunun karşılığında tekkenin vakfından belli bir ücret alan kimse-
dir.
11. Nakib: Bir tekkede sema ve mukabelede şeyhe yardım eden ve vekâ-
let eden kıdemli derviş de-mektir.
12. Vâiz
13. Müsebbih: Kelime anlamı, tespih eden, "sübhanallah" diyen kimse
demektir.
14. Hâfız-ı Kütüb: Kütüphane memuru yerine kullanılan bir tabirdir.
15. Türbedar
16. Câbi (vakıf kiralarnı toplayan kişi)
17. Nâzır
18. Nâzır-ı Çerağ: Çerağ; topraktan veya madenden yapılan ve içine yağ
konulup bir fitille aydın-lanmaya yarayan yağ kandillerine verilen addır.
Özellikle tekkelerde çerağın yakılması önemli bir görevdir ve bu vazife
için "çerağcı" adı verilen görevliler bulunmaktadır
19. Kâtip
20. Vekil-i harç: Büyük daire ve konaklarda harcamalara bakan kimselere
denir.
21. Ferraş
22. Kilerci
23. Tabbah
24. Çeşmeci
25. Müteveli

Ruhî Boyut

Şahıs olarak Bursa velileri, müesseseler olarak tekke ve zaviyeleri asırlar içinde milyonlarca insanın gönül dertlerine deva olmuş, onların istifhamlarını itmi'nana, ümitsizliklerini iştiyaka, çaresizliklerini inbisata ve dağınıklıklarını intizama ulaştırmıştır. Bu insanlar, “imanın tadı” denen gerçeğe bu çatılarda tanışmışlar, Allah'ı sevmenin, Resûlullah'a âşık olmanın doyumsuz zevkini bu müesseselerde tatmışlar, yaşamışlar, ılık, tatlı ve feyizli bir şelâlenin altında ruhlarını temizlemiş, gönüllerini aydınlatmışlardır.

Sabahlara kadar süren zikir ve tevhid geceleri, dinî hayata başka bir canlılık getirmiş, zikir meclislerinin kavrayıcı ve yetiştirici atmosferi sosyal hayatın çok farklı alanlarındaki insanları aynı duygularla coşturmuş ve göz yaşını döktürmüştür.

Dervişlerin ilâhîlerine diğer meslektaşlarının ney ve mazhar-ı şerîfi de ilâve edilince şiirle mûsikînin doyumsuz sentezi doğmuş ve insanlara “elest bezmi”nin tüllerle örülmüş sahneleri seyrettirilmiştir. Şiir ile mûsikînin sahip olduğu olağanüstü gücü de beraberine alan tekke ve zaviyeler dinî, fikrî ve bedîî hayatın hissî, kalbî ve hikemî sahanın vazgeçilmez müesseseleri haline gelmişlerdir.

Anadolu ve Rumeli'de gelişen tasavvufî hayat ve düşüncenin bereketli ocaklarından biri olan Bursa, altı yüzyıldan beri bu meşaleyi elinde taşımaktadır. Mekke, Medine, Bağdat, Buhara, Semerkant, Tebriz, Konya ve Kırşehir'den sonra bu meşale, XIV. yüzyılın başında Bursa'ya ulaşmış ve insanları *gönül medeniyeti* denen iksir ile tanıştırmıştır. Bu meşale, Abdal Musa'nın dilinde bir ilâhî, Emir Sultan'da bir münacat, Somuncu Baba'da gurbet, Niyazî-i Mısırî'de hasret, Üftâde'de celvet, Cünûnî'de hikmet, İsmail Hakkî'da mahabbet, Ahmed Hüsameddin'de meveddet, Bahrî De'de melâmet, Münzevî Abdullah'da uzlet hâlinde tecelli etmiştir.

Bu atmosfer, Niyazî-i Mısırî'nin ifadeleriyle biraz daha açılabilir:

*Bulan özünü gören yüzünü
Bir yüzü dahi görmek dilemez*

*Vuslatta olan hayrette kalan
Akıl deremez kendin bulamaz*

*Her şam u seher odlara yanar
Hem benzi solar ağlar gülemez*

*Âşık olagör, sâdık olagör
Cehd eylemeyen menzil alamaz*

*Meftûn olalı mecnûn olalı
Bu Mısırî dahi akla gelemes*

Kitap ve Bursa Dervişleri

Bursa'da kurulan ve gelişen tasavvufî hayat ile daha önceki yedi asrın kültür birikimi arasında yakın bir ilişki vardır. Bir diğer ifade ile, Bursa'daki tekkelerin ve tarikat mensuplarının İslâm dünyasının muhtelif yerlerinde kurulan tekkeler ve yaşayan sufilerle manevî ve kültürel bağları bulunmaktadır. Bu sufilerin bir kısmına giriş kısmında işaret etmiştik. Eserlere de burada kısaca temas etmekte yarar vardır.

1326'da Bursa fethedildiği zaman tasavvuf klâsikleri denen eserlerin hepsi *-Mektubât* ve bazı tabakat kitapları hariç- kaleme alınmıştı. Bu eserler tasavvufî hayat içindeki kültür bütünlüğünde mühim roller üstle neceklerdi. Sözelimi Arapça *İhyâ*, *Avârifü'l-Maârif*, *Kuşeyrî Risâlesi*; Farsça *Mesnevî*, *Tezkiretü'l-Evliya*, *Mantıku't-Tayr*; Türkçe *Garibnâme*, *Müzekki'n-Nüfûs*, *Yunus Divanı* bu tekke atmosferini doğrudan etkileyen eserlerdir.² Daha sonraki asırlarda bir taraftan Türkçe tasavvufî eserler kaleme alınırken diğer taraftan *Fusûsu'l-Hikem*, *Mesnevî*, *Mirsâdü'l-İbâd*, *Gülşen-i Râz*, *Nefahâtü'l-Üns* gibi eserler Türkçe'ye kazandırılmıştır. Türkçe tasavvufî eserlere zaman içinde *Semerâtu'l-Fuâd*, *Minhâcu'l-Fukarâ*, *Muhammediyye*, *Envâru'l-Âşıkîn*, *Marifetnâme* eklenmiştir.

Tasavvufî düşüncenin yaygınlık kazanmasında sohbet ve kitaplara sufilerle ilgili kaleme alınan menâkıbnâmeleri de ilâve etmek gerekir. Böylece tasavvufî kültür, sohbetlerle şifahi yoldan, eserlerle de yazılı olarak nesilden nesile aktarılmıştır.

Tekkelerin kitapla olan bir başka münasebeti, bu çatılar altında kurulan kütüphanelerdir. Bugün -1925 sonrasının bütün ilgisizliğine rağmen- İsmail Hakkı, Emir Sultan, Ali Rıza Atinalı, Eşrefzâde, Emîniyye, Mevlevîhane, Baba Efendi, Hüsameddin ve Ahmed Gazzî dergâhlarından intikal eden iki binden fazla eser, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde insanlığa ışık tutmaktadır. Kütüphanenin Ulucami (Cami-i Kebir) Kitaplığı ise kendi adıyla anılan tekkenin şeyhi Münzevî Abdullah Efendi (ö. 1211/1796) tarafından kurulmuştur.³

Kitap yazma açısından Bursa mutasavvıflarına bakıldığı zaman ilk sı-

² Bk. Mustafa Kara, "XIV-XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *Üİ İFD*, sy. 8, Bursa 2000. M. Kara, *Dervişin Hayatı Sufinin Kelamı*, İst. 2005, s. 127.

³ Öcalan, *age*, 250-251; Gönül Gülşen Türk, *Bursa Tekke Kütüphaneleri*, Üİ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1995; Şule Dilken Demir, *Abdullah Münzevî ve Ulucami Kütüphanesi*, Üİ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1999. M. Kara, *Bursa'da Dini Kültür*, s. 271 vd.

Gülzar-ı Süleha
yazmasından
iki sayfa (MKA)

rada, İsmail Hakkı Bursevî görülmektedir.

En meşhur tasavvufi tefsirlerden *Rûhu'l-Beyân* adlı eserle tanınan İsmail Hakkı Bursevî, *Muhammediyye*, *Mesnevî*, *Usûlü'l-Aşere*, *Pend-i Attar* gibi mühim eserleri tercüme ve şerh ederken yeni eserler de kaleme almıştır. 100'e yakın eserin sahibi olan Bursevî'nin *Silsile-i Celvetiyye*'si de tasavvuf tarihi açısından önemlidir.

Eser verme konusunda ikinci olabilecek olan Şeyh Gazzîzâde Abdüllatif Efendi'dir. *Ravzatu'l-Muflihûn* ve *Hulâsâtü'l-Vefeyât* gibi doğrudan konumuzla ilgili olan eserlerin dışında da telifatı vardır.⁴

Bursa kültürü ile ilgili eser kaleme alma konusunda "altın madalya" ise Mehmed Şemseddin Mısıri'ye (ö. 1936) aittir.

Zeyniyye Dergâhı şeyhi Tacuddin İbrahim'in halifesi olan Abdülmecid b. Şeyh Nasuh da Osmanlı döneminin en velûd sufilerinden biridir. Elli-den fazla eserin sahibi *Fusûs* şârihi Abdullah Bosnevî'nin seyr-i sülûkunu Bursa'da Bayrâmî Melâmîlerinden Hasan Kabadûz'un yanında tamamladığını da ilâve edelim.⁵

Tasavvufî düşünce ile ilgili kaleme alınan bu eserlerden başka doğrudan Bursalı sufileri, postnişinleri konu alan eserler de yazılmıştır. Çoğu yazma halinde bulunan bu eserlerin en meşhurları şunlardır:

1. *Razva-i Evliyâ: Vefeyâtname*, *Vefeyât-ı Baldırzâde* diye de bilinen bu eser 1059/1649 yılında Baldırzade Selisî Şeyh Mehmed (ö. 1060/1650)

⁴ Geniş bilgi için bk. Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri*, 103-110. Ayrıca bk. bu eser, Mısıriyye ve Ahmed-i Gazzî Dergâhı Bölümü.

⁵ Abdullah Kartal, *Abdullah Bosnevî ve Meratib-i Vücut Risalesi*, MÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, ist. 1996

tarafından yazılmıştır. Bursa'da medfun olan 217 şeyhin hayat hikâyeleri ve menkıbelerini ihtiva eder.⁶ Eşrefoğlu, Karaca Ahmed, Ebu İshak Kâzerunî gibi dolaylı olarak Bursa ile ilgili olan sufilere de temas edilmiştir.

2. *Güldeste*: İsmail Belîğ'in (ö. 1142/1729) *Ravza-i Evliya*'ya zeyl olarak yazdığı ve Bursa'da yaşayan şeyh ve müridlerin yanında sair âlim, yönetici ve sanatkârları konu alan bir eserdir. Tam adı şöyledir: *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefâyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*. Basılmıştır (Bursa 1302).

3. *Gülzâr-ı Sulehâ Vefeyât-ı Urefâ*: Eşrefî Dergâhı Şeyhi Ahmed Ziya-uddin Efendi'nin (ö. 1311/1893) bu eseri *Güldeste*'nin zeylidir.⁷

4. *Gülzâr-ı İrfân*; Narlı Dergâhı şeyhi M. Fahreddin Efendi'nin (ö. 1272/1855) bu eserinde de, tasavvuf ehlinin dışında, yöneticiler, âlimler, vaizler, dedeler konu edilmiştir.⁸

5. *Ravzatu'l-Muflihûn*: Gazzîzâde Dergâhı şeyhi Abdülatif Efendi (ö. 1247/1831) sözkonusu eserden başka pek çok eserin müellifidir.⁹ Bu eseri *Hulâsâtu'l-Vefeyât* adıyla kendisi özetlemiştir.¹⁰

6. *Zübdetü'l-Vekâyî der Belde-i Celile-i Bursa*: Nakşibendiyye'ye mensup Mehmed Râşid'in (ö. 1232/1816) bu eserinde Bursa ile ilgili âlim, şeyh ve sanatkârların hayat hikâyeleri kaydedilmiştir.¹¹

7. *Bursa'da Medfun Bazı Meşayihın Menâkıbı*: XVIII. yüzyılda yaşayan Derviş Hasan'ın bu eseri Bursalı sufilere ilgilidir.¹²

8. *Osmanlı Müellifleri*: Melâmiyye-i Nakşibendiyye'ye mensup olan Bursalı Mehmed Tahir'in bu meşhur eseri, seleflerinin usulünü takip eder. Ancak eser sadece Bursa'yı değil belli tasniflerle bütün Osmanlı dünyasını içine alır. 3 cilt halinde basılmıştır (İst. 1333).

9. *Vefeyât-ı Bursa*: Mehmed b. Sa'di'nin (ö. 1040/1630) yazdığı bu eser¹³ daha çok Bursa'daki Zeyniyye Dergâhı'nın postnişinlerini konu aldığı için *Menâkıb-ı Zeyniyye*¹⁴ olarak da bilinmektedir.

10. *Yâdigâr-ı Şemsî*: Bursa Mısırî Dergâhı'nın son postnişini Mehmed Şemsuddin Efendi'nin bu eseri Bursa tekkelerini alfabetik olarak konu alan bir eserdir. Bursa'nın camilerini, medreselerini, türbelerini ayrı ayrı eserler halinde kaleme alan Şemsuddin Efendi (Ulusoy), postnişini oldu-

⁶ BEEK, Orhan Kit. nu: 1018/1. Nşr: Murat Yurtsever-Mefail Hızlı, Bursa 2000.

⁷ BEEK, Orhan Kit. nu: 1018/2.

⁸ Atıf Efendi, Ktp. nu: 1923; Millet Ktp. Ali Emîrî, Kit. nu: 1098.

⁹ BEEK, Orhan Kit. nu: 1041.

¹⁰ BEEK, Genel Kit. nu: 2162.

¹¹ Millet Ktp. Ali Emîrî, Kit. nu: 89.

¹² Millet Ktp. Ali Emîrî, Kit. nu: 1064.

¹³ Edirne Selimiye Kit. nu: 2126.

¹⁴ Ankara Adnan Ötügen Ktp. nu: 43/2. Kadir Atlansoy, "Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyatnameleri I, Mehmed b. Sa'di'nin Bursa Vefeyatı", *Osmanlı Araştırmaları XVIII The Journal of Ottoman Studies XVIII*, İstanbul 1998, 47-67.

ğu Mısırî Dergâhı'nın postnişinlerinin hayat ve menkıbelerine ise *Gülzâr-ı Mısırî* adlı eserini tahsis etmiştir.¹⁵ *Yâdigâr-ı Şemsî*'nin ilk yarısı (elif-ha harif) Bursa'da basılmıştır (1332). Eserin bütünü *Bursa Dergâhları* adıyla neşredilmiştir.¹⁶

11. Bu listeye Kâmil Kepecioğlu'nun *Bursa Kütüğü* –yazarı sufi değilse de- ilave edilebilir. Dört cilt olan eserde Bursa tekkeleri ve sufileri ile ilgili bilgiler vardır. BEEK, Genel, nu. 4519-4522.¹⁷

12. Bursa'da yaşayan sufilerden *Divan* sahibi olan bazı sufileri ise şöyle sıralamak mümkündür:

- Lâmî Çelebi (ö. 938/1531).
- İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725).
- Niyazî-i Mısırî (ö. 1105/1694).
- Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469).
- Üftâde (ö. 913/1507).
- Muhyiddin Bursevî (ö. 1091/1680).
- Enverî Dede (ö. 953/1546).
- Haşimî Çelebi (ö. 1037/1627).

Bir Dervişin Kütüphanesi

Bu bölümü kapatırken divan sahibi sufilerden Lâmiî Çelebi'nin şahsî kütüphanesinde bulunan eserlerin listesini vererek bir başka kültür sayfası açalım. Bu sayfa ile sufilerin kitap dünyasına açılalım ve kitaplar aracılığıyla gönül ve beyin güçlerini tahayyül etmeye çalışalım:

Kelâm-ı Kadîm, Tercüme-i Şevâhid li-Lâmi'î, Şerh-i Lâmiyye, Leylâ Mecnûn-ı Hâtîfî, Heft Peyker-i Hâtîfî, Tuhfetü'l-Ahrâr, Menâkıb-ı Hâce Bahâeddin, Takvîmü's-Sihha mine't-Tıb, Tenbîhü'l-Gâfilîn, Keşfü'n-Nasâyih, Risâle-i Rebî'a, Şerh-i Gülistân, Pâre-i evrâk mea's-Siyer, Kâğıd, Fetâvâ-yı Sufiyye, Mesnevî, Dürer Gurer, Kadî Hân, Avârif-i Ma'ârif, Faslu'l-Hitâb, Mesâbih cild-i evvel, Şerh-i Ferâyiz li's-Seyyid, Diger Manzûme, İnşâü'd-Devâyir, Risâle-i Semâ, Kelimât-ı Hâce, Külliyyât-ı Senâyî, Vîs ü Râmîn,¹⁸ Mecmu'a min külli şey', Letâyif, Ferâd-ı nâme li-Lâmi'î, Şerh-i Dîvân-ı 'Ali, Münşe'ât-ı Câmî, Buhârî mine'l-fıkh, Hülâsa, Makâmât-ı Harîri, Dîvân-ı Lâmi'î, Vâmık 'Azrâ, Tercüme-i Nefehât, Ma'ârifnâme-i Sinan Paşa, Sihâhu'l-Luga, Şifâ, Fâ'ikü'l-Luga,

¹⁵ Bu eseri Agah Sırrı Levend basılmış gibi gösteriyorsa da doğru değildir: *Türk Edebiyatı Tarihi*, 411.

¹⁶ Nşr. M. Kara-K. Atlansoy, Bursa 1997. Tasavvuf kültürü ile ilgili yapılan bazı ilmî çalışma ve tezlerin isimleri için bk. Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara 2000.

¹⁷ Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Hazırlayanlar: M.Kara, O. Çetin, M.Hızlı, H.Algül, A. Yediyıldız, Bursa 2009.

¹⁸ Fatma Zehra Kavukçu, *Lâmiî Çelebi'nin Vîs ü Râmîn'i* (inceleme-metin), UÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1994.

Siyerü'n-Nebî, Dîvân-ı Kemâl İsfehânî, Pâre-i Hamse, Kifâye, Câmi'ü'l-Usûl, Şerh-i Meşârik li-Ferîşte, Kütüb-i nâ-ma'lûm 2, Diğer 2, Pâre-i Kifâye, Tefsîr-i Kebîr rub', Vis ü Râmin, Takvîmü'l-Ebdân, Müfredât-ı İbn Baytar, Şerh-i Mesnevî, Şerh-i Kasîde-i Kivâmî, Dîvân-ı Selmân, Şerh-i Leme'ât, Tefsîr mine'l-Keşfi ve'l-Beyân, selve, Esmâü'r-Ricâl, Minhâc, Şerefü'l-İnsân,¹⁹ Mirsâdü'l-'İbâd, Şerh-i İhtiyâr cild-i sâni, Tefsîr, cild-i sâni, Tezkire-i Kurtubî, Meslek-i Şeyh İlâhî, Şerh-i Kasîde-i Mahmûdiyye, Mesâbih, Külliyyât-ı Kânûn, Şurûku'l-Envâr ma'a pâre-i Mushaf, Şerh-i Menâzil, Dîvân-ı Enverî ma'a't-Tıb, Kâğıd, Musîbet-nâme-i 'Attâr, Münşe'ât-ı Hâce-i Cihân, Dîvân-ı Zahîr, Keşşâf, cild-i evvel, Silsiletü'z-Zeheb, Esbâb-ı 'Alâmât ma'a Şerh-i Makâmât-ı Harîrî Diğer Esbâb-ı 'Alâmât, Tefsîr-i Fatiha, Şerh-i Arûz, Hidâye cild-i sâni, Mûciz, Lugat-ı Halîmî arabî, Fihi mâ Fîh, Şerh-i Şîr'a li-Seydî 'Ali-zâde, Tâcu'l-Mirsâd, Risâle-i Ta'arruf, Şerh-i Tevfik, Nefehât, Şâtibî, Leylâ Mecnûn-ı Nizâmî, Hüsn ü Dil li-Lâmi'î, Hüsn ü Dil li-Ahî, Necm-i Dâye fârisî, Evrâk, Cild-i Evvel-i Buhârî, Risâle-i Tasavvuf, Feth-i İslâmbol, Tevârih-i Timûr, Şerh-i Fusûs, Tezkire-i Meşâyih, Tefsîr-i Ebu'l-Leys, Minhâc, Miftâhu'l-Gayb, Kitâb'ul-Envâr, Mevâki' ve Mukâtebât, Gûy u Çevgân li-Lâmi'î, Resâyil, Tefsîr-i Necm Dâye, Tarabu'l-Mecâlis, Şerh-i Mûciz, Kelimât-ı Hâce 'Ubeyd, Çâr-yâr-ı Lâmi'î, Mir'âtü'l-Esmâ, Şerh-i Dîbace-i Gülistân,²⁰ Münşeât-ı Lâmi-î, Dîvân-ı Lâmi'î.

Dervişler Arası Münasebetler

Tekke mensuplarının birbirleriyle olan münasebetlerinin genel çizgileriyle müspet olduğu rahatlıkla söylenebilir. Konuya İslâm ahlâkî açısından bakıldığında da böyle olması gerekir. Birtakım sosyal ilişkiler de bu yakınlığı pekiştirmiş, tarikat mensupları arasındaki lüzumsuz tartışmaları asgariye indirmiştir. Bu ilişkilerin başında, farklı tarikatlara mensup kişilerin birbirlerinden feyiz alış verişinde bulunmaları gelir. Bu alış veriş neticesinde birden fazla tarikattan “el alan” kişiler çoğaldıkça taassuba ve hasede dayanan soğukluk da ortadan kalkmıştır. Meselâ Ahmed Gazzî şeyhi Abdüllâtîf Efendi (ö. 1247/1831), dergâhında Halvetî zikrinin yanında Hatm-i Hâcegân; İbrahim Haydar Dede (ö. 1329/1911) ise zaviyesinde Kadîrî ve Sa'dî âyini beraberce icra ederdi. Eminîyye Dergâhı şeyhi Kerkûklü Mehmed Emin Efendi (ö. 1257/1841) Kübreviyye-i Nakşibendiyye usulünü icra ederken, Ahmed Baba Efendi Dergâhı'nın şeyhi de Yasin Dağıstanî'den Kadîriyye, Suhreverdiyye ve Çeştiyye üzere seyr ü

¹⁹ Sadettin Eğri, *Lâmiî Çelebi'nin Şerefü'l-İnsân'ı* (inceleme-metin), GÜ SBE basılmamış doktora tezi, Ank. 1997

²⁰ İbrahim İmran Öztahtalı, *Lâmiî Çelebi'nin Şerh-i Dîbace-i Gülistân'ı* (inceleme-metin), UÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1997. Lâmiî'nin kütüphanesini ilim âlemine isim Erünsal tanıtmıştır. Bk. “Türk Edebiyatının Kaynakları IV., Lâmiî Çelebi'nin Terekesi”, *Journal of Turkish Studies Fahir İz Armağanı*, Volume: 14, Harvard 1990, s. 179-197.

sülûkunu tamamlamıştı.

Eminiyye'nin kurucu şeyhi, döneminin en büyük müşşidlerinden biridir. Müridlerinin yanında, Ahmed-i Gazzî şeyhi Abdüllâtîf Efendi, Emir Sultan şeyhi Ahmed Efendi, Eşrefzade şeyhi Necmeddin Efendi ve Münzevî Abdullah şeyhi Emin Efendi de kendisinden istifade etmişlerdir.²¹ Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği bilgiye göre, Kaygulu Halil Efendi tarikat cihetinden Celvetî, usûl cihetinden Kadirî, meşrep cihetinden Üveysî idi.

Tekkesi yanan Enarî şeyhi Şerafeddin Efendi'nin bir müddet Hisar'daki Nasuhî Dergâhı'nda görevini sürdürmesi; Üçkozlar şeyhi Şerafeddin Efendi'nin pazartesi geceleri kendi dergâhında, çarşamba geceleri ise Çarşamba Dergâhı'nda âyin-i tarikat icra etmeleri de konu ile ilgilidir. Buna, çeşitli sebeplerle tekkelere farklı tarikat mensubu şeyhlerin görevlendirilmesini de ilâve etmek gerekir.

Müşpet ilişkilerin diğer bir sebebi de evliliklerdir. Bir misâl vermek gerekirse, Ahmed-i Gazzî Dergâhı şeyhi Lütfullah Efendi'nin kızı Zehra Hanım İncirli Dergâhı şeyhi Nafiz Efendi ile, diğer kızı Hüsnüye Hanım, Enarlı Dergâhı şeyhi Fahreddin Efendi ile evlenmişlerdir.²²

Erguvan Bayramı

Tarikatlar arası güzel bir münasebet de şudur: Her sene bir defa Hüda-vendigâr vilâyetinin muhtelif yerlerinden gelen insanlar Emir Sultan'ı ziyaretle sabahlara kadar zikir u tevhit ettikten sonra birer gece de Üftâde, İncirli, Üçkozlar ve Mevlevîhane'de ağırlandırlardı. Bu asrın başlarında ise şöyle bir gelenek oluşmuştu: Dervişler, Ramazan ve Kurban bayramının ikinci günü Eşrefzade Dergâhı'nda buluşup zikir ve tevhit okuyarak beraberce önce Abdal Mehmed'e, sonra da Emir Sultan'a giderlerdi.

Bu noktada Erguvan Bayramı'na da temas etmek gerekiyor. Emir Sultan'ın sağlığından beri yapılagelen ve Erguvan çiçeklerinin açtığı bahar günlerinde yapılan bu şenlik sadece Bursa'dan değil, civar şehirlerden de ge-

"Ya Hazret-i Seyyid Mehmed Şemseddin el-Buhârî kuddise sirruhu'l-âli." Hat: Mahmut Şahin.

²¹ Bursa Dergâhları, s. 221 vd.

²² age, s. 172.

len dervişlerle birlikte icra edilirdi. Evliya Çelebi'yi dinleyelim: "Senede bir defa Emir Sultan Hazretleri'nin Erguvan Cemiyeti faslı olup her deryâdan deryâ-misâl âdem cem olur ki bu cemiyet-i Kübrânın tarif ve tavsifinden kalem âcizdir. Böyle bir cemiyet ancak Emir Sultan şevkiyle olur."²³ Bursa'yı anlatırken bu konuya temas eden Tanpınar ise sözünü şöyle bağlıyor: "Ben Emir Sultan'ın bu rolünü çok seviyorum. Çünkü bizim iklimde gülden sonra bayramı yapılacak bir çiçek varsa o da erguvandır. O şehirlerimizin ufkunda her bahar bir Diyonizos rüyası gibi sarhoş ve renkli doğar."²⁴

Tarikatlar arası münasebetin müspet olmasının bir sebebi de ortak kültür meselesidir. Gerek okudukları kitaplar gerekse yaşadıkları hâller sufilere birbirlerine daha da yaklaştırmıştır. İbn Arabî, Mevlânâ, Eşrefoğlu, Bursevî gibi sufilere eserlerinde ortaya koydukları meseleler hemen hemen bütün tarikatların saygı ile bağlandıkları esaslar hâlini almıştır. Nakşibendiyye'ye mensup Mesnevîhan sufilere durumu ise daha dikkat çekicidir. Eminiyiye Dergâhı'nın kurucusu Kerküklü Emin Efendi (ö. 1228/1813) bunlardan biridir.²⁵

Tasavvufi düşüncenin terbiye ettiği gönüllerin, ayrılığı değil, birliği ve beraberliği, kabalığı değil edep ve nezaketi, taassubu değil merhamet ve müsamahayı, kargaşayı, değil huzur ve sükunu aradığı bir gerçektir. İnsanların bütününe karşı bu duyguları besleyen sufilere kendi aralarındaki ilişkilerinin de genel çizgileriyle müspet olması tabii olan bir durumdur. Ancak adı şeyh veya derviş olan herkesin böyle olduğunu düşünmek de yanlıştır. Kendi adıyla anılan dergâhın kurucusu Hüsameddin Efendi (ö. 1042/1632) asırların ötesinden şöyle sesleniyor:

*Zaman-ı uzlet erdi itimat cyyâmı gitmiştir
Halâyık cümle gafil itikat cyyâmı gitmiştir*

Tarikat Taassubu

Taassub ve müsamaha, bağnazlık ve hoşgörü insanlık tarihinde sürekli var olan iki tavidir. Dervişler genel çizgileri itibarıyla hoşgörüyü temsil etmişlerse de zaman zaman karşı tavrın kötü örneklerini de sergilemişlerdir.

Bursa'nın İncirli Mahallesi'nde bir cami ve bir zaviye yaptıran Şeyh Hasan Efendi (ö. 1016/1607) olayı konumuz açısından çok tipiktir. Bir

²³ *Seyahatname*, ist. 1314, I/12.

²⁴ *Beş Şehir*, 126; *Bursa Dergâhları*, s. 40, M. Şemseddin, *Dildâr-ı Şemsî - Niyâzî-i Mısırî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat*, İstanbul 2011. Ayrıca bk. Hüseyin Algül, "Erguvan Bayramı" *UÜ İFD*, Bursa 1991, III, 89-97.

²⁵ Kerküklü M. Emin Efendi ve aile şeceresi için bk. Banu Demirağ, *Manolya Ağacının Kökleri*, ist. 2000.

sohbet esnasında Kadirî-Eşrefî Hatip Abdullah Halife “Marifet-i hakikî, hassu'l-hasda bulunur” deyince adı geçen şeyh “Marifet-i hakikî taife-i Nakşibendiyye’de bulunur ki silsileleri Ebu Bekir’e müntehî olur” diye karşılık vermişti. Abdullah Halife “Ciharyârın cümlesi kâmillerdir ama tarik-i meşayihın ekseri Hazret-i Ali’ye muntehi olduğu, sufiyye kitaplarında yazılıdır; marifet-i hakikî onlarda da bulunur” dediğinde ise Şeyh Hasan şu sert ifadeyi kullanmıştır: “Sen Hazret-i Ali’yi Hazret-i Sıddık üzerine tafdil eyledin, kâfir oldun.”

Yaptırdığı cami ve tekkenin yanında haftada iki gün de Ulucami’de vaaz eden Şeyh Hasan Efendi bir vaazında “Eşrefiler cem’an kâfirdirler, katilleri helâldir, taclarını ayak altına alıp kendilerini öldürmek lâzımdır. Ve Hatip Abdullah’ı hilâfete kabul ettikleri için her kim Eşrefilere selâm verirse kâfir olur” diyebilmiştir. Daha sonra Şeyh Hasan Efendi’nin sürgün edilmesi emredilmişse de eşkiya tarafından feci bir şekilde şehit edilmiştir.²⁶

Post Kavgası

Tekkeye şeyh olanlar arasında müderris kişiler olduğu gibi ümmîler de vardır. Tekke şeyhliği, manevî nüfuzu yanında zengin vakıflara hükmetme gibi maddî bir cazibeye de sahip bulunduğundan zaman zaman tasvip edilmeyen ve tekke mensuplarına yakışmayan olaylara sebebiyet vermiştir.

Şeyhin iki oğlu varsa genellikle bunlar şeyhliği “münasefeten” üstlenmekte ve sırasıyla “münavebe ile icra-yı usul-i tarikat” etmekteydiler. Anlaşamayıp birbirini mahkemeye veren şeyhzadeler de vardır. Şeyhzadelerin bir kısmı bu konuda çok haris davranırken bazıları da Eşrefiyye Dergâhı’na şeyh olması gereken Celâleddin Efendi gibi, “Bu makam benim harcım değildir” diyebilmiştir. Bir kısmı, müridlerini çoğaltmanın çeşitli yollarını ararken, bir kısmı da Ahmed Baba Efendi Dergâhı şeyhi Mehmed Bahaeddin Efendi gibi kendisine intisap etmek isteyenlere şöyle demiştir: “Ben henüz derviş olamadım. Makam-ı irşad nerededir ki seni irşad edeyim. Fakat evkât-ı hamseye (beş vakit namaza) devamla kimse-nin aleyhinde bulunma, ahlâk-ı hamîde ile ittisaf et, işte dervişlik budur.”

Bazı şeyhler ise muayyen bir ücretle tekke şeyhliği yapmayı mahzurlu görmüşlerdir. Eşrefiyye Dergâhı’nın 8. postnişini Eşref Mehmed Efendi, Celvetiyyeye bağlı dergâhın şeyhliğini de üstlenince babası Lutfullah Efendi’den şu anlamlı mektubu almıştı. “Eyüp Efendi Zaviyesi ba-berat sana tevcih olunmuş, öyle mesmûum oldu. Bu âna gelinceye kadar ecdâd-ı ızâmımdan berat ile vazife kabul etmiş kimse yoktur. Tarikımızda bid’at vaz’ etmeyesin. Rızkı muayyen olan kimsenin kalbine ilham-ı Hak gel-

²⁶ Bursa Kütüğü, II/204.

mez. Baki dua.”²⁷

Tekke mensupları arasında cereyan eden post kavgalarını gördükçe Osman Fazlî Efendi'nin, mürîdi İsmail Hakkı Bursevî'ye gönderdiği mektubun son cümlesini anlamak kolaylaşmaktadır: “İhvana selâmlar olunur, mehmma emken tebliğ oluna, birbirinize birr u takva üzere muîn olasınız vesselâm.”

Sosyal Münasebetler

Tekke mensuplarının toplumun dinî ve ruhî ihtiyaçlarına cevap vermeleri sosyal münasebetlerinin de genişlemesine sebep olmuştur. Toplumun her kesimi sufilerin dua ve himmetlerini celbetmeye önem vermiş, onları kırmamaya, incitmemeye dikkat etmiştir. Devlet yöneticileriyle olan müs-bet ilişkileri halka da uzanmış, iktisadî hayatın moral kaynağı olmuşlardır. Ahmed Paşa-yı Fenarî Dergâhı şeyhi Mustafa Efendi (ö. 1085/1674) debbağ esnafının âdab ve erkânına dair bir *Fütüvvetnâme* kaleme alırken Eyüp Efendi Dergâhı şeyhi Mehmed Şerafeddin Efendi (ö. 1138/1725) şeyhu'l-esnâf olmuştur.

Tekkelerin Yönetimi

Bilindiği gibi, tekkelerin yönetiminde iki temel unsur vardır:

1. Tekke şeyhi,
2. Vakfiye esasları.

Tekke giderlerini finanse eden vâkîf, şeyhlerin tayini ile ilgili esaslar da ihtiva ettiğinden vakfiyenin önemi daha da artmaktadır.

Vakfiye şartlarından tekke yönetimi ile ilgili değişik esaslar tesbit edilebilmektedir. Bunları şöyle maddelemek mümkündür:

1. Tekke yönetimi iki kişiye beraberce verilmiştir,
2. Tayin yetkisi devlet yöneticilerine bırakılmıştır,
3. Tekkede yaşayan dervişlerin aslahına (en uygun olanına) şart koşulmuştur,
4. Merkez tekke dervişlerinin aslahına şart kılınmıştır,
5. Şeyhin evladı şart koşulmuştur.

Osmanlı yönetimi, kendisine karşı bir hareket sezmediği ve görmediği müddetçe tekke yönetimine müdahale etmek istememiştir. Daha Orhan Bey zamanında bâtil tarikatların peşine düşen devlet, Şeyh Bedreddin olayı, Melâmîlere karşı takınılan sert tavırlar, nihayet Kadızade-Sivasî olaylarındaki tutumuyla bile bu prensibi fazla zedelememiştir.

XIX. yüzyılla beraber durum biraz değişmiş, devlet tekkelerin yöneti-

²⁷ Bursa Dergâhları, s. 131.

mine müdahale etmeye başlamıştır. 1227/1811 tarihli ferman, sadece şeyhlerin tayiniyle ilgili olarak değil, tekke vakıflarının kontrolünü de Evkâf-ı Hümayûn Nezareti'ne vermiştir. Esas olay ise Bektâşîliğin Yeniçerilikle beraber yasaklanmasıydı. Bu derece sert bir tavırla tekkeler ilk defa karşılaşıyordu. Pek çok Bektâşi tekkesi Nakşibendîye'ye devredilirken, Bursa'daki Ramazan Baba Tekkesi gibi birçok müessese de yıkılmış ve enkazı sattırılmıştır.²⁸

1252/1836 tarihli fermanla, tarikatlar göre özel kıyafet ve şeyhinin mührünü taşıyan kimlik kartına kadar varan bir kontrol mekanizması geliştirilmiştir. 1254/1838 tarihli ferman ise malî muafiyet yönünden kolaylıklar getirmiştir.

Daha sonraki yıllarda devlet, şeyhülislâmlığa bağlı olarak kurduğu Meclis-i Meşayih ile ilgili işleri yürütme yoluna gitmiştir.²⁹

Bilindiği kadarıyla, Numaniyye Dergâhı şeyhi Safiyyüddin Efendi Bursa'nın ilk Meclis-i Meşayih reisidir. Rifaiyye'den Abdulgani Efendi ile Kadiriyye'den Said Efendi kendisine yardımcı olmuşlardır. Daha sonra, Emir Sultan şeyhi Tahir Efendi (ö. 1297/1880) bu görevi üstlenmiştir.

Vakıf Meselesi

Tasavvufî hayatın içinde olan herkesi kâmil olarak kabul etmek yanlıştır. Özellikle vakıfların da zorunlu hâle getirdiği “evlâdiyye” yoluyla, çok yetersiz kişiler dahi tekkelere şeyh olabilmıştır. Bu şahısların sergilediği olumsuz davranışlar mevcuttur. Kadın ve şarapla basılan, vakıf evini kâfirlere kiraya veren şeyhten, “beni maneviyat mahvetti” diyerek intihar eden şeyhe kadar hepsi bu çerçevededir.³⁰

Bunları tasavvufî hayatın bütününe teşmil etmek ne derece hatalı ise

Bursa'da Ahmed Baba Tekkesi

²⁸ Bk. Çift, *agt*; Bursa Kütüğü, III/73.

²⁹ Meclis-i Meşayih için bk. Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 298 vd.

³⁰ Bursa Dergâhları, s. 260; Bursa Kütüğü, III/229, 294, 359.

yok saymak da o derece yanlıştır.

Suflilerin bazı görüş ve kanaatları öteden beri tenkit edilmiştir. Sesli zikir, ayakta zikir bunlardan biridir.

Tekkeler, cami ve mescitler gibi ilim ve ibadet için kurulmuş değildir. İbadetin yanında tekkeler, aynı zamanda yeme, içme, barınma gibi sosyal hizmetleri de topluma sunan bir müessesedir. Dolayısıyla her tekke bir gelir kaynağına muhtaçtır. Bu kaynak genellikle vakıflardır. Vakfı olmayan tekke hemen hemen yoktur. Varsa bile hizmet alanı çok sınırlı demektir. Tekke'nin icra ettiği bu çok önemli dinî-sosyal hizmetlerin itici gücü olan vakıf, zaman zaman da uzun tartışmalara sebep olmuştur. Vakfiye şartlarına bağlı kalmak bir yerde vakfın sürekliliğini ve ciddiyetini muhafaza ederken bazan da gülünç gelecek tarzda uygulamalara zemin hazırlamıştır. Beşik şeyhliğini bunların başında saymak gerekir. Bazan da vâkıfın şartlarına bağlı kalmak adına vakfın tevliyeti henüz çocukluk çağını yaşayan şeyhin oğluna, tekkenin şeyhliği ise vekâleten yetkili bir şahsa verilmiştir.

Toplumun önemli birtakım ihtiyaçları tekke vakıfları yoluyla giderilirken, tekkeler devlet tarafından da destek görmüşlerdir. Bazen da Bursa Valisinin, Ahmed-i Gazzî Tekkesi şeyhine karşı söylediği şu cümlelerle karşı karşıya gelmişlerdir: "Birtakım tembelleri tekkelere doldurmakta ve doyurmakta ne fayda var?"³¹

Tekkelerin her zaman geniş vakıf imkânlarına sahip oldukları da düşünülmemelidir. Zaman içinde vakıf imkânlarını kaybeden veya çok yetersiz hâle gelen tekkeler de vardır. Çekirge'deki Ahmed İlâhî Zaviyesi diğer adıyla Yoğurtlu Baba Dergâhı, dervişlere verebilecek bir çorba için dahi maddî kaynağı olmadığından bu ihtiyacı Eski Kaplıca imaretinden karşılama yoluna gitmiştir.

Vakıf gelirlerinin yetersizliği sebebiyle bizzat çalışarak hem kendisinin hem de tekkenin giderlerini karşılayan Üçkozlar Dergâhı şeyhi Safiyyeddin Efendi, İsmail Rûmî Dergâhı şeyhi Said Efendi gibi sufliler olduğu gibi; elbiselerini satarak bu masrafları karşılayan Eyüp Efendi Dergâhı şeyhi Avnullah Efendi gibi sufliler de vardır. Vakıflar, tekkelerin sadece yapımı esnasında değil, bakım ve onarımı için de vazgeçilmez bir kaynak olduğundan mimarî tarihimiz açısından da önemli bir müessesedir. Bu imkânı bulamayan tekkelerin bir kısmı geçici olarak kapalı kalmış, bir kısmı da tarihe karışmıştır.

Vakıflar, Osmanlı toplumunun vazgeçilmez müesseselerinden biridir. Sadece insanlara değil, kuş ve diğer hayvanlara kadar uzanan geniş bir alanda sermayelerini seferber eden vakıflar sebebiyle pek çok ihtilâf ve şikâyetin varlığı da ayrı bir gerçektir. *Mühimme Defterleri*'ndeki şu kayıt-

³¹ Bursa Dergâhları, s. 238.

lar konumuza ışık tutabilecek güçtedir:

“Yenişehir Kadısı’na hüküm ki:

Yenişehir’de pûşide Yunus Baba Zaviyesi’nin mütevellisi dergâh-ı muallâma gelip ecdad-ı ızamımdan Sultan Orhan -aleyhi’r-rahmetu ve’r-ridvan- sâbikan zaviye-i mezbûreyi bina edüb bir oğlu anda medfun olmağın anda konar fukara ve mesakin için bir karye mahsulün vakfedüp zevaidi zuhur etmekle merhum babam -tâbe serahu- zamanında emirle on cüzü vaz’olunup tilâvet olunurken bir müderris, medrese olmağa mütehammildür deyü bir kadı arzını ibraz etmekle zaviye-i mezbûreye bir müderris ve talebe tayin olunup şart-ı vâkıf tağyir olunub ve babam Hüdavendigâr -tâbe serahu- zamanında emirle tayin ecza tilâveti ref’ olundugunu bildirdi. İmdi, merhum-ı müşarün ileyh ceddin -tâbe serahu- nun şartı tağyir olunmak münasip olmamağın zikrolunan müderris ve talebe zaviye-i mecbureden ref’ olunmak emrim olup buyurdum ki vusûl buldukta zaviye-i mezbûre mahsulün şart-ı vâkıf üzere kemâkân âyende ve revende taamı için mütevellisine sarf ettirip şart-ı vakfa ve şer’-i şerife muhalif kimesneye iş ettirmeyesin (978/1571).” (*Mühimme*, 14).

İznik Kadısı’na hüküm yazıla ki:

Zeynelabidin nam kimesne kapuma gelip İznik’te vaki merhum Yakup Paşa Zaviyesi vakfına ve Nilüfer Hatun’un evkafına müteveli olan Mustafa’nın iptida-i tevliyetinden bu ana gelince küllî mal-ı vakıf, ekl ve bel’ etmekle vakfın imareti ve zaviyesi haraba müteveccih olup her vechile mezbûrun ref’ olunması vakfa evlâ ve enfadır. Şöyle ki teftiş-i ferman olunursa zimmetindeki küllî mal-ı vakfı zuhur etmek mukarrerdir deyü bildirdi. İmdi buyurdum ki müteveli-i mezbûru hazine-i âmirede olan muhasebeleri görüldükde sene 985 muharreminin gurreinde üç yıllık muhasebesi gelmemeğın hükm-i şerifim vardıkta bir an ve bir saat tehir ve terahi etmeyip müteveli- i mezbûru ihzar edip tarih-i mezbûrdan üç yıllık muhasebesin olagelen âdet ve kanun üzere görüp bihasebi’ş-şer’ lâzım gelen mesariften zimmetinde mal-ı vakıf zuhur ederse bî-kusur celb ve tahsil eyledikten sonra kapıma arz edersin. Amma hîn-i teftişte ziyade ihtimam edip hakk-ı sariha tâbi olasın. Ve kazıyye bir türlü dahi olup muhtac-ı arz olursa yazıp kapıma arz edersin. 13 Zilhicce 987/1579. (*Mühimme*, 41, s. 341).

İleriki sayfalarda bir örnek metin olmak üzere Temenye Dergâhı ile ilgili vakfiyeler orijinal diliyle aktarılacaktır.

Maddî Destek

Tanzimattan sonra vakıflar dışında devlet de, imkânlar ölçüsünde şahıs ve müesseselere maddî imkân sunma yoluna gitmiştir. Meselâ, Sultan Abdülmecid döneminde, 1276/1859 yılında bazı tekke ve tekke mensuplarına *vezâif* adıyla maaş verilmiştir:

Mevlevîhane’ye 150, Abdullah Efendi Dergâhı’na 250, Hikmet Efendi

Dergâhı'na 50, Üftâde Dergâhına 50, Muradiyye Şeyhi Şazeli Efendi'ye 50, Özbekler Şeyhi Ahmed Şah'a 100, Narlı Şeyhi Efendi'ye 50, Tarik-i Kadiriyye'den Ahmet Dede'ye 30, Şeyh Safiyyuddin Efendi'ye 50, Ali Derviş Hüseyin'e 30, Gar-ı Aşıkân Zaviyedarı'na 15, Fincanî Baba'ya 50, Morali Şeyh Bedreddin Efendi'ye 100, Şeyh Hüseyin Efendi'ye 30, Seferi Şeyhi'ne 10 kuruş.³²

Devletin, tekke mensuplarına gösterdiği diğer bir kolaylık da Ceride-i Resmîyye'nin 7 Mart 1337 tarihli nüshasında yayınlanan kanunun 5. maddesinde mevcuttur: "Tekkesi mevcut olup da eyyam-ı mahsusasında mukabele ile meşgul ve Şer'iyye Vekâleti'nce musaddak müraselesi bulunan meşayihın hizmet-i askerîyeleri tecil olunur."

Tartışmalar

Dervişler kendi aralarında olduğu gibi halk ve yöneticilerle de zaman zaman tartışmaya girmişlerdir.

20.9.1629 tarihinde Bursa kadısına gönderilen ferman dan da anlaşılacağı üzere, tartışmalar XVII. yüzyılın başlarında Bursa'da bütün canlılığıyla sürmekteydi. Halvetî şeyhlerinden Manisalı Şeyh Osman Efendi'nin oğlu Muhyiddin Efendi, padişaha müracaat ederek konu ile ilgili şikâyetlerini sıraladıktan sonra bunlara çare bulunmasını istemektedir.

Tabir yerindeyse bu dilekçede sufilere şu hususlarda tenkitler yöneltilmekte ve kendileri rahatsız edilmektedir:

1. Sesli ve ayakta zikretmek,
2. Tac ve hırka giymek,
3. Oruç tutmak ve inzivaya çekilmek,
4. Nafîle namaz kılmak,
5. Rüya tabir etmek,
6. Âdab ve erkân vs.

Verilen cevapta şeyh ve dervişlerin başından beri din ve devletin iyiliğini istediklerine temas edildikten sonra hariçten müdahale edilmemesi, dervişlerin incitilmemesi hatırlatılmakta "bahusus benim adaletli günlerimde asla bir kimseye zulüm ve teaddi ve incitme ve hatırlarının kırılmasına rızay-ı şerifim yoktur" denilmektedir. Sonunda ise Bursa Kadısı'ndan gerekli işlemin yapılması istenmektedir.³³

Taassup ehli ile ilgili bir olay da, 1114/1702 Ramazan'ında Uluca-mi'de cereyan etmiştir. Kadir gecesi namazını cemaatine kıldırılmakta olan

³² *Bursa Kütüğü*, III/160. Osmanlı yöneticileri ile dervişler arasındaki ilişki genellikle iyi olmuştur. Bazan da yanlışlıkla bir padişah için kullanılan "rahmetli" kelimesi büyük olay olmuştur. Bk. Atilla Çetin, "Bursalı Şeyhlerin Sultan II. Mahmud'a Teşekkürü," *Bursa Araştırmaları*, sy. 15 (2006).

³³ *Bursa Kütüğü*, I/201.

caminin imamı ve Ahmed-i Gazzî Efendi'nin damadı Abdürrahim Efendi'ye, "bid'attır" gerekçesiyle birisi hücum eder. İmamı ölümden kurtaran Niyazî-i Mısırî'nin müridi Derviş Süleyman aracılık yaparken orada vefat eder.

Diğer bir şikâyet de Açıkbâş Mahmud Efendi ile ilgilidir. Bursa âlimlerinden 30 kişi beraberce imzaladıkları bir dilekçeyi yöneticilere vererek adı geçen şeyhin Bursa'dan sürülmesini istemişlerdir. 1067/1656 tarihli mahkeme kayıtlarından anlaşıldığına göre şikâyet edilen hususlar şunlardır:

1. Açıkbâş Seyyid Mahmud şeyhlik taslamaktadır,
2. Boş kafalı kimseleri etrafında toplamaktadır,
3. Kutupluk iddiasıyla halkı kandırmaktadır,
4. Fakirleri, zayıfları dövmektedir,
5. İyi insanlara ve âlimlere yakışsız sözler söylemektedir.

Aynı sene içinde İstanbul'dan gelen fermanda "Açıkbâş Seyyid Mahmud nam kallaş-ı nâtıraşın gayr-i meşru işler yaptığına ehl-i ırz kimselere sebepsiz küfrettiğine" işaretle aynı şahsın daha önce darüşşifada deliliği sebebiyle tedavi edildiği, ancak düzelmediği ifade edilmekte ve Bursa halkının bu adamın şerrinden kurtarılması emredilmektedir.³⁴

Bursa'dan sürgün edilen şeyhler olduğu gibi, Bursa'ya sürgüne gönderilen dervişler de vardır. İstanbul Eyüp'te Şeyh Çolak Hasan Efendi Tekkesi'nde yaşayan Derviş Osman Efendi, şeyhinin ölümünden sonra hanımıyla evlenmek istemiş; isteği reddedilince tekkeyi yakmıştı. Bunun üzerine Bursa'ya sürülmüştü.³⁵

Tekkeler Hangi Tarikatın?

Tarikatların kurulup gelişmesinden sonra tekkeler de yeni bir boyut kazanmıştır. Bu, tarikatların tekke açarak tasavvufî hayatı canlı tutma çabasıdır. Her tarikat, açtığı tekkede kendi usul ve âdabına göre bir tasavvufî eğitimi gerçekleştirmiştir. Bursa'da da durum böyledir. Tekkeleri, bir tarikata göre seyr ü sülûkunu tamamlamış olan şeyhler yönetmiştir. Şeyhin belli bir tarikatı olması tekkeyi o tarikatın faaliyet merkezi haline getirmiştir. Genellikle bu durum vakfiyelerde de belirtilmiş, fakat sürekli olmamıştır. Meselâ, XVI. yüzyılda Halvetî dergâhı veya Kadîrî tekkesi olarak açılan müessesenin XX. yüzyıla aynı hüviyetle geldiği söylenemez. Zaman içinde değişik sebeplerle aynı dergâh muhtelif tarikatların yönetimine geçmiş olabilir. Bu konuya birkaç misâlle açıklık getirmek mümkündür: Emirsultan Tekkesi, Selâmi Efendi (ö. 1104/1692) ile Celvetiy-

³⁴ *Bursa Kütüğü*, III/182, 189. bk. H. Kâmil Yılmaz, "Açıkbâş Mahmud", *DİA*, I/332. Bk. bu kitap yedinci bölüm.

³⁵ *Bursa Kütüğü*, IV/44.

ye'ye, Bağcızade Ahmed Efendi'den (ö. 1262/1846) bu asra kadar da Nakşibendiyye'ye ait olmuştur. Bursa'daki İsmail Rûmî Dergâhı'na sırasıyla şeyhlik yapan üç zatın ismi ve tarikatı şöyledir:

1. Saçlı Ahmed Efendi -Kadirî,
2. İbrahim Sabri Efendi -Sa'dî,
3. Hüseyin Efendi -Rifâî.

Aynı tekkenin 12. şeyhi Osman Efendi ise Halvetî'dir. Kadirî ve Şa'banî âyinini beraberce icra etmiştir.

Benzer bir durum da Bahrî Dede Zaviyesi'nde vardır. Tekke'nin ilk şeyhi Bahrî Dede Nakşî, 4. şeyh Ahmed Efendi Halvetî, 8. şeyh Salim Efendi Bektâşî, 10. şeyh Mehmed Efendi ise Celvetî'dir. Son isimle ilgili olarak *Yâdigâr-ı Şemsi'deki* cümle şöyledir: “Mûma ileyh Yoğurtlu Baba nam-ı diğer İlâhîzade Zaviyesi'nde şeyh olduğu hâlde zaviye-i mezkûre'nin harabiyetine ve Bahrî Dede Zaviyesi'nin mahluliyetine binaen talip olmakla cihet-i meşihat uhdesine tevcih kılınmıştır” (s. 227).

Bu değişiklikler genelde tabîî bir seyir takip etmiştir: Ya önceki şeyhin neslinin tükenmesi veya neslinden yeterli ve yetkili kişinin bulunmaması ya da tamir ve yeniden inşa gibi sebeplerle meydana gelen değişikliklerdir. Çünkü hemen her tekkenin vakfı olması ve bu vakıfların da hemen hepsinin evlâda meşrut olması tekke şeyhliklerini “kapalı” hale getirmekteydi. Bu “kapalı”lığın zamanla ortaya çıkan mahzurları ise, çeşitli yol ve tevillerle izale edilmiştir.

Bu şeyh değişiklikleri, bir başka ifade ile bir tekkeye, başka bir tarika-ta mensup bir kişinin şeyh olması bazan da zorla ve “yukarı”dan olmuştur. Bunun tipik örneği, Bektâşîlerin atağıdır. Bektâşîler, Bursa'da Ahmed Baba, Bahrî Dede, Abdal Murad gibi bazı tekkelere, isimlerinden hareketle kendilerine ait olduklarını iddia ederek el koymuş; Hacı Bektâş'taki merkez tekke yoluyla şeyhler tayin ettirmişlerdir. Bu durum tekkenin daha önce bağlı olduğu tarikat mensupları ile mahkemeleşme ve sürtüşmelere sebep olmuştur. Bir diğer misâl de şudur: Halvetiyye'ye mensup Ahmed-i Gazzî Dergâhı, vakfiye gereği Ziyaeddin Efendi'nin idaresinde iken Vali Ahmed Vefik Paşa tekkeyi dostu Fazlî Rifâî Efendi'ye tahsis etmiştir. Fazlî Efendi İstanbul Sarı İshak Zaviyesi'nde şeyh olduğu için oğulları Vahdî ve Ferdî Efendi'yi vekil olarak Bursa'ya göndermiştir.³⁶

Celvetî Eyüp Efendi Dergâhı'na şeyh olan Mehmed Şerafeddin, Eşref-zadelerden yani Kadirî'dir. Tasavvufî terbiyesini Niyazî-i Mısırî'nin halifesi Mehmed Efendi'den yani Halvetî bir şeyhten tamamlamış ve Celvetî tekkesine şeyh olmuştur. Aynı tekkenin şeyhi Selâmî Ali Fenaî aynı anda

³⁶ Bursa Dergâhları, s. 217.

Bursa'da üç tekkenin şeyhliğini üstlenmişti.³⁷ Emirsultan, Selâmî Ali ve Eyüp Efendi. Konu ile ilgili olarak dikkat çekici durumlardan biri de şudur: Üçkozlar Tekkesi şeyhi Muhyiddin Bursevî dört oğlundan Ömer Efendi'yi Mollaarap'taki Halvetî Dergâhı'na, Ali Efendi'yi Maksem'deki Abdülmümin Zaviyesi'ne, Abdi Efendi'yi ise kendi yerine tayin etmiştir. Diğer oğlu ise, kendisine tekke verilemediği için tarikat âyinini bir müddet evinde icra etmiştir.

Bu ve benzer olaylar sebebiyle tekkelerin bağlı olduğu tarikatlar zaman içinde değişmiştir. Tarikatlara mensup tekke sayısı da buna bağlı olarak değiştiği için konuyla ilgili sıhhatli istatistikler yapmak mümkün olamamaktadır. Bu değişikliklerin bir diğer sebebi de ekonomiktir. Ahşap tekke binaları zamanla kullanılamaz hale gelmekte veya yangın neticesinde ortadan kalkmaktadır. Bunların bir kısmı tamamen tarihe karışırken bir kısmı da yeni hayırseverlerin eliyle ihya edilmektedir. İşte bu ikinci kuruluşu yapan kişinin farklı bir tarikat mensubu olması tekkenin de tarikatını değiştirebilmektedir.

Bursa'daki tekkelerin büyük çapta yok olmasına sebep olan büyük bir yangın 1216/1801'de vuku bulmuştu. Bu tarihten sonra birçok tekke yeniden inşa edildiği gibi 1259/1843 yılında da bu merkezlerin büyük bir kısmı tamir edilmiştir. Deprem ve benzer tabii âfetler sebebiyle bazı tekkelerin yerleri de değişmiştir. Meselâ, Şhreküstü Mahallesi'nde 1216/1801'de cami ile beraber yanan Pars Bey Zaviyesi, Ahmed Baba Tekkesi adıyla Karaşeyh Mahallesi'nde yeniden yapılmıştır. Aynı tekkenin Baba Efendi Tekkesi olarak da kayıtlara geçtiği düşünülürse tekkelerin adedini ve yerini tespit etmenin zorlukları biraz daha yakından görülmüş olur.

Tekkelerin Adedi

Tekkelerle ilgili listenin kabarık olması bu isimle anılan her tekkenin müstakil olarak hizmet verdiği anlamına gelmemelidir. Bu isimlerin bir kısmı aynı tekkenin muhtelif zamanlarda aldığı isimdir. Bu değişiklik tekkeyi tamir eden kişinin ismiyle olabileceği gibi şeyhin adının ön plana çıkarılmasıyla da mümkündür. Meselâ Zeyniyye Dergâhı, kurucusuna nisbetle Abdüllatif Kudsi adıyla anıldığı gibi zaviyenin daha sonraki şeyhleri Hacı Halife ve Şeyh Taceddin Dergâhı adlarıyla da anılmaktadır. Yine, Üçkozlar Tekkesi, Abdurrahman Efendi Zaviyesi olarak tarihî eserlerde yer aldığı gibi Mehmet Safiyyuddin Zaviyesi olarak da geçmektedir. Buhara Dergâhı ile Aşur Efendi Dergâhı da Özbekler Tekkesi'nin diğer adlarıdır.

Çatalfırın'daki Numaniyye Dergâhı'nın diğer adları ve gerekçeleri şöyledir:

³⁷ *Bursa Dergâhları*, s. 423.

1. Hekimoğlu Ali Paşa Tekkesi; yaptıran olduğu için.
2. Salı Tekkesi; ihya ve zikir gecesi salı olduğu için.
3. Safiyyüddin Efendi Tekkesi; Bursa'nın Reisü'l-Meşayih'ı Safiyyüddin Efendi postnişini olduğu için.

İlk yüzyıllarda tekkelerle mescitler iç içedir, zamanla müstakil müesseseler hâline gelmişlerdir. Bir kısım mescitlerin zamanla tekke, bazı tekkelerin de mescit olması sık rastlanan bir durumdur. Evinin bir veya birkaç odasını tekke haline getiren Mehmet Efendi gibi sufilere yanında Eyüp Efendi Dergâhı gibi bazı tekkeler de zaman içinde eve dönüşmüştür. Baba Zakir Zaviyesi ise medreseye çevrilmiştir.

Aşağıda Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'si, *Bursa Rehberi*³⁸ ve *Bursa Kütüğü*'ne göre Bursa tekkelerinin sayısı ve Salnâmelere göre Hüdavendigâr vilâyetinde bulunan tekkelerin dökümünden sonra 1925 yılında tekkeler kapandığı zaman Bursa'daki durum tespit edilecektir.

Üç kaynağa göre Bursa tekkeleri ve bağlı oldukları tarikatlar:

Tarikatı	EÇS	BR	BK
Bedevî	1	-	-
Bektâşî	1	-	-
Celvetî	-	-	5
Gülşenî	1	-	-
Güreşçiler	1	-	-
Halvetî	17	10	13
Kadirî	9	10	6
Kalenderhâne	1	-	-
Kâzerunî	1	-	-
Mevlevî	1	1	1
Nakşibendî	3	8	11
Rifâî	1	-	2
Sadî	1	2	2
Zeynî	1	-	-
Toplam	39	31	40

Hüdavendigâr vilâyetinde bulunan tekkelerin Salnâmelere göre adedi:

Yerin Adı	1310	1316	1324
Bursa	36	36	39
Mudanya	1	1	-
Bilecik	1	1	-
İnegöl	-	1	-
Kütahya	15	27	37
Etrafşehir	4	-	-

³⁸ Hasan Tâib Efendi, *Hâtırâ Yâhud Mir'ât-ı Burûsa* (haz. M. Fatih Birgül), Bursa 2007.

Altuntaş	14	3	-
Gereki	4	2	-
Armutlu	-	5	-
Virancık	-	2	-
Simav	-	2	2
Eskişehir	4	-	1
Uşak	2	-	-
Yenişehir	3	-	-
Seyitgazi	-	-	1
Karahisar	16	5	8
Sandıklı	3	3	3
Bigadiç	1	2	-
Karesi	-	1	2
Toplam	104	91	93

Bundan sonraki listede yer alan bilgiler *Bursa Kütüğü*'ne göre ve 1925'teki durumu yansıtmaktadır:

Tekkenin Adı	Tarikatı	Mahallesi	Zikir Günü
Abdullah Münzevî	Nakşibendiyye	Sarı Abdullah	Pazar
Abdülümün	Rifaiyye	Maksem	
Açıkbaş M. Efendi	Nakşibendiyye	Darphane	
Ahmed Baba	Nakşibendiyye	Karaşeyh	
Ali Rıza Efendi	Halvetiyye	V. Şemseddin	Pazar
Baba Efendi	Nakşibendiyye	Hükümet Cd.	
Bahrî Dede	Halvetiyye	Muradiye	
Başçı İbrahim	Nakşibendiyye	Başçı İbrahim	
Büdelâ Bey	Rifaiyye	Kocanaib	Cuma
Cizyedarzâde	Nakşibendiyye	Emirsultan	
Çarşamba	Halvetiyye	Ali Paşa	Çarşamba
Emir Sultan	Nakşibendiyye	Emirsultan	
Enarî	Halvetiyye	Narlı	Cuma
Eşrefzade	Kadiriyye	İncirli	Cuma
Eyüp Efendi	Kadiriyye	Umurbey	Çarşamba
Gül Baba	Halvetiyye	Ebuşahme	
Hacı Şevki Efendi	Halvetiyye	Setbaşı	Cuma
Hasan Efendi	Nakşibendiyye	İncirli	
Hüsameddin Efendi	Halvetiyye	Temenye	
İsmail Hakkı	Halvetiyye	Tekyemescit	Cuma
İsmail Rûmî	Kadiriyye	Ali Paşa	Pazar
Karabaş	Kadiriyye	Başçı İbrahim	Çarşamba
Kaygulu	Celvetiyye	Hasan Paşa	
Kayguluzade Hasan Ef.	Celvetiyye	Ebuishak	
Mevlevîhane	Mevleviyye	Pınarbaşı	Çarşamba
Mısırî	Halvetiyye	Şekerhoca	
Nasuhî	Halvetiyye	Filiboz	
Numaniyye	Kadiriyye	Çatalfırın	Salı
Özbek	Nakşibendiyye	Pınarbaşı	Pazartesi

Ramazan Baba	Nakşibendiyye	Işıklar	
Sa'dî	Sa'diyye	Yerkuyu	Cuma
Selâmî Efendi	Celvetiyye	Namazgâh	
Seyyid Usûl	Celvetiyye	İstabl-ı B. Paşa	Perşembe
Şerif Baba	Halvetiyye	Temenye	
Şeyh Ahmedzade	Halvetiyye	Duhterşeref	
Üçkozlar	Celvetiyye	Üçkozlar	
Üftâde	Celvetiyye	Üftâde	
Yunus Emre	Sa'diyye	Karamazak	
Zeynîler	Zeyniyye	Zeyniler	Cuma

Bursa Tekkelerinin Kurucu Şeyhleri

Tekkelerin kurucu şeyhleri konusunun karmaşık yönü şudur: Bazı tekkelerin bânisi ile ilk şeyhi ayrı ayrı şahıslardır. Tekkenin bâni ve kurucusu bir devlet adamı, bir tüccar olabilir. Fakat bu listede tekkenin ilk şeyhi kaydedilmiştir. Zaten kurucuların çoğu aynı zamanda o tekkenin bir şeyhidir.

Tekkenin adı	Kurucusu	Vefatı
Abdal Murad	Abdal Murad	XIV. yy.
Ahmed Baba Efendi	Ahmed Baba	1261/1845
Ahmed Gazzî	Ahmed Gazzî	1150/1738
Ahmed Paşa-yı Fenarî	Hayreddin Efendi	1071/1608
Atinalı Ali Rıza	Ali Rıza Efendi	1280/1863
Baba Zakir	Baba Zakir	820/1417
Bahrî Dede	Bahrî Dede	980/1572
Başçı İbrahim	Başçı İbrahim	885/1480
Büdelâbey	Mir Ahmed Efendi	1007/1598
Cizyedarzâde	Küstahîzade Efendi	1171/1757
Çarşamba	Mustafa Efendi	1120/1708
Çıraklı Dede	Seyyid Behlul	XIV. yy.
Eminiyye	Mehmed Emin Efendi	1228/1813
Emir Sultan	Emir Sultan	833/1430
Enarî	Mehmed Emin	1118/1706
Eşrefzâde	Eşrefoğlu Rûmî	874/1469
Eyüp Efendi	Eyüp Efendi	1030/1621
Hamam Tekke	Saçlı Ahmed Efendi	1051/1641
Hüsameddin	Hüsameddin Efendi	1042/1632
İncirli	Mehmed Efendi	1060/1650
İsmail Hakkı	İ.Hakkı Bursevî	1137/1724
Kasım Subaşı	Abdülganî Efendi	1028/1618
Kaygulu Halil	Halil Efendi	1234/1818
Mevlevîhane	Ahmed Cünûnî Dede	1030/1620
Mısırî	Çelebi Efendi	1025/1616
Özbekler	Süleyman Efendi	978/1570

Pars Bey	Bedruddin Efendi	XV. yy.
Ramazan Baba	Ramazan Baba	1029/1620
Sa'dî	Ali Efendi	950/1543
Seyyid Usûl	Seyyid Usûl	893/1488
Şabaniyye	Şevkî Efendi	1275/1858
Üçkozlar	Muhyiddin Bursevî	1090/1679
Üftâde	Üftâde	988/1580
Yoğurtlu Baba	Ahmed İlâhî	XV. yy.
Zeyniyye	Abdûllatif Kudsî	856/1452

1339 (1920) yılında İstanbul'da basılan *Bursa Sergisi Rehberi* adlı eserde Bursa Tekkelerinin isimleri, mensup olduğu tarikat, bulunduğu mahalle ve zikir gününü belirten liste ise şöyledir.³⁹

Dergâhın İsmi	Tarikatı	Mahallesi	İhya Gecesi
Moralî	Halvetî	Veli Şemseddin	Pazar
Karabaş Veli	Kadirî		Çarşamba
Haraççı-zade	Mechul	Kavaklı	Mechul
Kasablar	Ahî Şemseddin	Alaca Mescid	Mechul
Nakşibendi	Nakşibendî	İmaret-i İsa Bey	Cuma gecesi
Eminiye	Nakşibendî	Mechul	Cuma gecesi
Gâr-ı Aşıkân	Nakşibendî	Serpeyker	Cuma gecesi
Özbekiyye	Nakşibendî	Serpeyker	Pazartesi gecesi
Narlı	Halvetî	Narlı	Cuma gecesi
Kadirî	Kadirî	Hoca Taşkın	Çarşamba gecesi
Zeyniler	Kadirî	Zeyniler	Cuma gecesi
Kara Kâdî	Halvetî	Kara Kâdî	Perşembe gecesi
Hacı Şaban	Şabanî	İshak Şah	Cuma gecesi
Üçkozlar	Halvetî	Üçkozlar	Pazartesi gecesi
Çarşamba	Halvetî	Ali Paşa	Çarşamba gecesi
Halidî	Nakşibendî	Koca Naib	Cuma günü
Seyyid Usûl	Kadirî	İstabl-ı Bâyezid Paşa	Perşembe gecesi
Baba Efendi	Nakşibendî		Perşembe
Eşrefî	Kadirî	İncirli	Cuma gecesi
Hikmetoğlu	Halvetî	Hoca Cafer	Pazartesi, Cuma
Şeyh Ahmed Gazzî	Halvetî	Molla Gürânî	Pazartesi
Nakşibendî	Nakşibendî	Darbhone	Cuma
Fuzulî	Kadirî	Ayvalık	Pazar günü
Agâh Efendi	Kadirî	Ayvalık	Metrukdur
Nakşibendî	Nakşibendî	Kademerî	Cuma ve Salı
Karabaş	Kadirî	Başçı İbrahim	Çarşamba ve Cuma
Sa'diyye	Sa'dî	Bab-ı Zemin	Cuma
Dergâh Tekkesi	Halvetî	Hazret-i Üftâde	Cuma geceleri
Hindiler	Kadirî	Tefrihiyye?	Mechul

³⁹ *Bursa Sergisi Rehberi*, İst. 1339.

Numaniyye	Kadirî	Veled-i Saray	Mechul
Münzevî Abdullah	Nakşibendî	Sarı Abdullah	Pazartesi
Baba Zakir	Sa'dî	Baba Zakir	Salı günleri
Selamî	Halvetî	Kadirî Mh.	Cuma
Dergâh Tekkesi	Kadirî	Kadirî Mh.	Pazartesi
Seyyid Nâsir	Nasırî	Hıdırlık	Metruktur
Umur Beg	Mechul	Umur Beg	Metruktur

İslâm Medeniyetinin en önemli başkentlerinden biri olan Bursa, bu medeniyetin sacayağını oluşturan ilim-irfan, fikir-felsefe ve güzel sanatların da dikkate değer mahsullerine zemin teşkil etmiştir. Bu üç alana ışık tutan, besleyen ve yönlendiren odaklardan biri olan tasavvufî zenginlikleri büyüteç altına almak daha sıhhatli neticelere ulaştırmayı kolaylaştıracaktır.

Dergâhnâme

Edebî türlerimizden biri de Dergâhnâme'lerdir. Değişik beldelerin tekkelerini ele alan, onların özelliklerini tanıtan manzumeler, bu kültürün tarihini incelemek isteyenlere de ipuçları verirler. Bu konu, mensûr eserlerde de ele alınmıştır. İstanbul tekkeleri ile ilgili "Mecmuay-ı Tekâyâ" türünde farklı zamanlarda yazılmış risaleler vardır. Bursa dergâhları açısından mensûr eserlerin en güzel örneği şüphesiz ki Mehmed Şemseddin Efendi'nin *Yâdigâr-ı Şemsî* adlı eseridir.

Aşağıdaki manzume zaman içinde Bursa'da kurulmuş olan 100 kadar tekkenin adını zikrederek bu beldenin ruhanî atmosferini çizmeye çalışmaktadır. Tarihî kaynaklarda geçen asrın ilk çeyreğinde Bursa'da faal olan dergâhların sayısının 30-40 civarında olduğunu öğrenmekteyiz.

Bir de şu durum var: İlk asırlarda zaviye olarak kurulan ve bu manzumede de adı geçen kurumların hepsi tasavvufî müessese değildir. Dinî-tasavvufî bir rengi olmakla birlikte bir kısmı daha çok sosyal yardımlaşma yönü ağır basan birer merkez görünümündedirler.⁴⁰

Hû

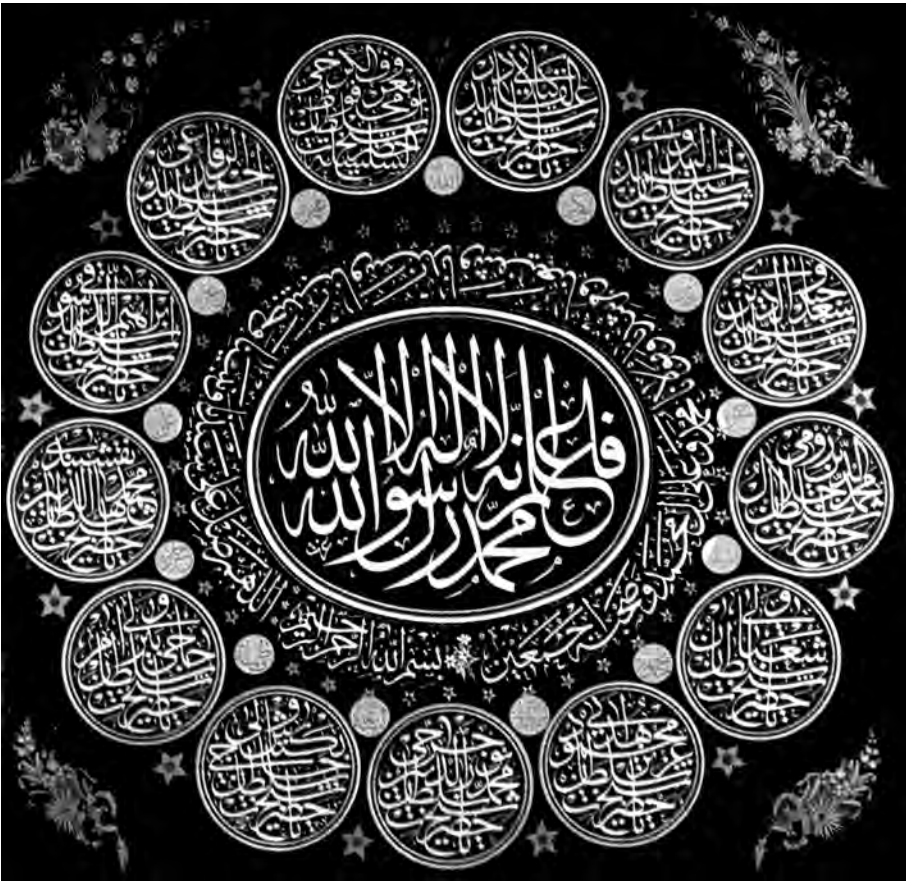
Hakkı arayan derviş gel gezelim Bursa'yı

Derman arayan derviş gel görelim Bursa'yı

Osman Bey ve Orhan Bey işte Hüdavendigâr

Bu şehir bize işte onlardan bir yadigâr

⁴⁰ *Vardavî* mahlaslı, tanınmayan bir kişiye ait olan 99 beyitlik *Dergâhnâme* edebî yönden güçlü değilse de, konu ile ilgili bir numûne olması açısından neşredilmesinde yarar görülmüştür. İlk beyitler bestelenmiştir. Bursalı Müminzade Seyyid Ahmed Efendi'nin İstanbul tekkeleri için yazdığı manzum Dergâhname için bk. Günay Kut-Turgut Kut, "İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergehname," *Varia Turcica*, IX, s 213-236, (İst. 1987)

Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin eseri. Kelime-i tevhid etrafında onüç büyük pirin isimleri: (Saat yönünün tersine) Ma'rûf Kerhî, Ahmed Rifâî, İbrâhîm Desûkî, Bahauddin Nakşibend, Hacı Bayram Velî, Hacı Bektaş Velî, Nureddin Cerrâhî, Aziz M. Hüdâyî, Şa'bân Velî, Celâleddin Rûmî, Sa'deddin Cîbâvî, Ahmed Bedevî, Abdülkâdir Geylânî.

*Devletin ilk payitahtı bu mübarek şehirdir
Ruhaniyetli şehir güzelim bu şehirdir.*

*Kalp ilminin sırrını sırdaşlardan soralım
Bu sırrın esrarını arayalım bulalım.*

*Âşık ve ma'suk nedir, habîb ve mahbûb nedir?
Dünya ve ukba nedir, göz nedir, gönül nedir?*

*Tasavvufun esası edeptir ve ahlaktır.
Tarikatın gayesi doğru yola varmaktır.*

*Kaynağında Kur'an var, Hadis ile sünnet var
İnsan ruhuna uygun kaide var hîrfe var*

*Remele'de kuruldu dervişlere ilk tekke
Bu hayatın merkezi Medine'dir ve Mekke*

*Dağıldı yedi koldan İslam diyarlarına
Bağdat, Buhara, Bursa derken uzakta Varna*

*“İmanın tadı” denen iksiri kim satıyor?
Kalbe giden yolları kim bulup kim açıyor?*

*Yolları bazan ilim bazan da sanat açar
Gönülden kaynaklanan kitaplar ışık saçar*

*Ulu ulu dervişler Bursa'yı mekan tutmuş
Kimi sohbet yolunu kimi kalemi tutmuş*

*Yazdıkları eserler ışıktır meşaledir
Okuyan dervişlerse uçuşan pervanedir.*

*Eşrefoğlu, Niyazî, Hüsameddin Bursevî
Lâmiî'yle beraber İsmail-i Bursevî*

*Üftâde'nin yanında Aziz Mahmud Celvetî
Yâdigâr'ın yazarı Şemseddin-i Halvetî*

*Velûd dervişlerdendir Gazzîzâde'miz bizim
Kâl'imizle birlikte halimiz yaman bizim*

*Güldeste'den Gülzâr'a Ravza'dan Vefeyât'a
Dervişlerin ahlakı zikirden riyazata*

*Batınî ilimlerle birliktedir hem zahir
İşte size son yıldız Bursalı Mehmed Tahir*

*Gel beraber gidelim beraber seyredelim
Dergâh eşiklerine yüzümüzü sürelim*

*Sohbet ustalarına gidip kulak verelim
Gönül denizlerinden inciler derleyelim*

*Bursa'mız ulu merkez dervişler dört bir yandan
Kudüs'ten Semerkant'tan Hoy'dan Yemen'den Van'dan*

*Tekyedir zaviyedir bir adımız dergâhdır
Hangâh da dirler bize aslolan müsemmâdır.*

*Kadirîyiz nakşîyiz uşşakî gülşenîyiz
Rifâî mevlevîyiz halvetî şabanîyiz*

Yemen
ellerinden
Bursa
ellerine

*Kâzerunî'yiz bizler ser verir sır vermeyiz
Yıldırım'dan beridir bunu bilir söyleriz.*

*Eşrefî'nin gülüyüz Mısırî'nin bülbülüüz
Erguvan'ı biliriz dervişler sünbülüüz.*

*İşte burc-ı evliya surlarında bir ziya
Gönüllere nur saçır ölüpü ider ihya*

*“Abdalân-ı rum”larla gel çıkalım huzûra
“Destûr” diyelim önce izin çıksın mûrûra*

*Gâzi Abdal gaziyan, Ahi Hüsâm ahiyan
Selçuk Hatun baciyan, Abdal Musa abdalân*

*Dağın eteğindedir Abdal Murad tekkesi
İnsanlara şevk verir adı, sanı, nefesi*

*Abdal Musa kırlardan Abdal Mehmed dostlardan
Abdal Ahmed'e selam verelim uzaklardan*

*Abdümü'min'de nurlar Abdurrahman'da huzur
Bu yollarda ser veren Ağâh'da bulur surûr*

*Ahmed Baba'da rindlik Ahi Şemseddin'de şevk
Ahi Ali'de tesbih Akbiyık'ta ayrı zevk*

*Ahmed Paşa'da fener Alacahırka'da nûr
Alauddin'den dua nur Allahım aman nûr*

*Ali Mestî'de vecd var Ali Mir'deyse sekr var
Ali Rıza adaşa Atina'dan selâm var*

*Pars Bey var Piri Bey var Narlı var İncirli var
Dergâhların isminde nice nice nûkte var*

*Hundî Hatun bir melek Hatice Sultan gibi
Seyyid Usûl ayakta devrân ediyor gibi*

*Ramazan Baba'mız var Bektâşî dergâhudır
Aşur Efendi'ye gel dervişler menbaidir.*

*Baba Behlül dergâhta Baba Efendi zakir
Baba Yusuf duada ve işte Baba Zakir*

*Başcı İbrahim gezer Bayazıd Baba sezer
Bedevî'de bir top var gör nefsi nasıl ezer*

*Bedreddin'de hilali Behlül Dede'de ayı
Beşikçilerde meczûb kopardı vâveylayı*

*Buhara'dan dervişler Çarşamba'ya inmişler
Çırakçı kimi ister derviş olsun dimişler*

*Abdullah-ı Münzevî gönüllerde muhtefî
Abdüllatif-i Kudsî Zeynî'lerde müncelî*

*Abdurrahim'de rahmet Moralı'da merhamet
Açıkbaş'ta nakışlar Ahmed Gazzî'de hikmet*

*Ahi Hasan velidir Kirdeci ile Mahmud
Dünya ve masivâyı unut, her şeyi unut*

*Bahrî Dede deryadır Mecnun Dede divâne
Leylâyı arayanlar koşarlar yâne yâne*

*Cizyedarzâde bizim Özbekler Buhara'nın
Gâr-ı âşıkana gel bul merhemi yaranın*

*Çatalfırın'da pişer tekyemizin ekmeği
Bûdelâbey'de yaşar beldemizin meleği*

*Eşrefzâde'de dostlar Eyüp Efendi'de dost
Enarî'ye girenler der Allah dost bir de post*

*Ebû Şahme'den sonra Ebû İshâk' a uğra
Dergâhının alnunda o güzel parlak tuğra*

*Cemil Baba gül verir Doğlu Baba'muz ayran
Gönül sultanlarına bütün dervişân hayran*

*Seyyid Hüseyin mahzûn Seyyid Baba şevketli
Seyyid Behlül'ü gör kim tavrıyla mehâbetli*

*Zeynî'lerden gelirken Yunus Emre soldadır
Rifâî dergâhımız Maksem'in yolundadır*

*Temenye ocağımız teferrücin yeridir
Hüsameddin Bursevî bu dergâhın eridir*

*Kalenderhâne'dedir yolumuzun pirleri
Muallimzâde'dir ilimlerin serveri*

*Dondurma'da kâim ol Dâvud Dede'de sâim
Dâye Hatun'dan sonra niyazda bulun daim*

*Demirtaşgazi hünkâr bir de Dûsturhanı var
Emir Sultan'da feyiz, Eşrefî'de tevhid var*

*Emin Efendi başka Emîniye bir başka
Gariplerin nâmesi davet ediyor aşka*

*Yoğurtlu Baba'da sır Çekirge'de bulunur
Ahmed İlâhî'nin de adıyla yâdolunur*

*Hasan Dede'de kudüm Mevlevihane'de nay
Allah'ı zikredelim hay Allah'ım hay hay hay!*

*İsmail Rûmî'ye çık İsmail Hakkı'ya in
İbrahim Haydar'ımız yaş döker için için*

*Hüsameddin tekkesi tenezzühün merkezi
Hüseyin Paşa'ya bak cezbeliyor herkesi*

*Hızırlık'ta bir dergâh Hindîlere sığınmak
Hatice Sultan'dan geç Hamam Tekkesi'ne bak*

*Safıyyuddîn Efendi Numanıyye'de bir nur
Kadirîyye'nin şeyhi Şeyhu'l-Meşâyih odur*

*Hacı Şevkiye uğra Şabanî şevkini gör
Molla Arab'a çıkıp Halvetî zevkini gör*

*Kayguluza'de bak dervişler döner durur
Kaygulu yanındadır gam, kederi susturur*

*Hüdavendigâr'da aş Karanfilli'de çiçek
Hoca Evliya'ya gel Üftâde'den inerek*

*Üç Kozlar ulu dergâh Bursa'yı seyrediyor
Veysel Karânî ise uzaktan el ediyor*

*Yakup Efendi sabrın Numan Efendi ünsün
Menbainı buldular isteyen gelsin görsün*

*Şarhoğlu'nu tanı Karagözoğlu'nu bil
Gülşenî tekyesinde tatmin olur gönül dil*

*Tacuddin dinin tacı İzzuddin de şerefi
Safıyyuddîn'de safvet Musa Baba mürtefi*

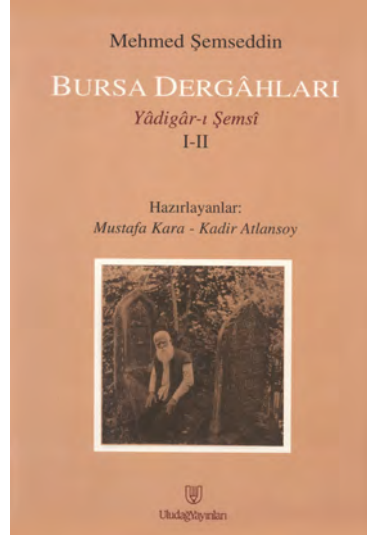
*Hisar, Nâsır, Bağdadî Sırrî, Mısrî ve Şemsî
Şarhoğlu yaşıyor direniyor ve kavî*

*Güreşçiler kuvvetli Hacı Halife yolda
Haraççızade'miz var hemencecik sağ kolda*

*Kasaplarda et mi var Kasım Subaşı'na sor
Karabaş-ı Veli'miz gönülde aşktan bir kor*

*Karamanlıoğlu var eski bir aşk yuvası
Hû deyince anlarsın nedir bunun manâsı*

*Miskinleri unutma bak bunlara ve tanı
Tecridhane gibi gör bu tarihi mekânı*

Yâdigâr-ı
Şemsî'nin
Osmanlıca
orijinali ve
yeni harf-
lerle neşri

*Ramazan Baba'mız var Nilüfer Hatun'umuz
Nasuhi tekkesini Filiboz'da buluruz*

*Pınarbaşı'nda bir de Nâsır Seyyid'imiz var
Allah Allah diyerek coşan dostlarımız var*

*Emir Sultan'dan sonra Pir Emir'e çikalım
Zevk u safâ sürelim dünyadan kâm alalım*

*Şerif Baba'yı geçme Şeyh Aşır'ı incitme
Şeyh Yakup yandı gitti kadrini inkar etme*

*Selçukhatun Hisar'da Sadiyse Yepkapı'da
Sabaha dek zikir var gafillerse uykuda*

*Bahrî Dede nakşidir hem meşreben melâmî
Namazgâhda bulunur tekyegâh-ı Selâmî*

*Karamazak'ta Yunus Orhangazi merkezde
Karakâdî gülümser ihya oldu geçende*

*İhya gecelerinde ihya olur gönüller
Kendini bilmeyenler gafletini heceler*

*Kendini bilen kişi Rabbını bilir derler
Rabbını bilenlere ârif-i billâh derler*

*İman meşalesini tutuşturan nebiler
Onların varisleri sâfîlerle veliler*

*İnsanlara lutuftur onların sohbetleri
Gönüllere şifadır onların hikmetleri*

*Ganimet bilinmeli nefesi, nefesleri
Kulak verip almalı sesleri ve sesleri*

*Ölüm gelip çalmadan kapıyı, uyan ey dost
Gafletle geçti ömür uyanalım artık dost*

*Vakıflar olmasaydı dergâhlar da olmazdı
Bu gelenek sürseydi güllerimiz solmazdı*

*Madde ile manamız birleşti bu meydanda
Tevhid sunuldu her an insana bu mekânda*

*Tevhidin bayrağında aşkın meşalesi var
Güneşin ışıyla kamerin hâlesi var*

*Gönüllerin kapısı sonsuz ufka açılır
Sonsuzluktan gönüle lâle güller saçılır*

*Emmâreden uzaklaş itmi'nanda kıl karar
Bil ki nefis her zaman hile ve ruhsat arar*

*Dergâhların devranı dostum burada bitti
Nice büyük veliler el aldı verdi gitti*

*Dergâhlar nihayetsiz, maksatları hayırdır
Çünkü kâinat dergâh, müminlerse zâkirdir.*

*Dergehnâmemiz budur okusun bunu herkes
Şiarimiz şu hikmet: Allah bes bâkî heves*

*Hatasız kul bulunmaz bizim de hatamız var
Rindân-ı kiramın da afvı var keremi var*

*Vardavî'yem âcizem şiir inşa etmişem
Haddini bilmek varken ukalâlık etmişem*

*Cümle ârif ruhuna rahmet-i Rahmân olsun
Bizlere de bir dâua okuyacak er olsun*

İKİNCİ BÖLÜM

KÂZERUNİYYE

سِرَّةُ الْعَالَمِ
کازرونی
ابواسحاق
یا حضرت شیخ

Ebu İshak Şirazî ve Bursa Kâzerunî Zaviyesi

*Denizcilerin piri Ebû İshaktır hey dost
Derya dildir pirimiz üstadımızdır hey dost
Vardavî*

Tarikatların da kaderi vardır. Kimi çok geniş coğrafi bölgelere yayılır, kimi çok küçük bir alanda tanınır, kiminin pîri çok bilinen meşhur bir sufidir, kiminin pîrinin hayatına dair hiçbir bilgimiz yoktur. Bir kısmının pek çok eseri elimize ulaşmış, bir bölümü daha çok susmayı ve yazmamayı tercih etmiştir. Bazı tarikatlar asırları aşarak günümüze ulaşmış, bazıları birkaç yüzyıllık hizmetten sonra adeta sırlanmış, tarihe karışmış, başka bir ifade ile diğer tarikatların içinde erimişlerdir.

İşte söz konusu etmek istediğimiz Kâzeruniyye bunlardan biridir. O, XI-XIV. yüzyıllarda İslâm dünyasının en meşhur tarikatlarından biriyken XVI. asırla birlikte kendi kabuğuna çekilmiştir.

Bu tarikatın tarihî seyrine temas edilirken iç cihatla dış cihadı beraber yürüten, küçük cihatla büyük cihadın dengesini arayan dervişlerin İslâm dünyasındaki faaliyetlerine de göz atılmış olacaktır.

Hayatı

Ebu İshak İbrahim b. Şehriyâr 352/963 yılında Şiraz'ın Kâzerun şehri Emirencam köyünde dünyaya gelmiş, 426/1034'de aynı yerde vefat etmiştir. İslâm dünyasında kurulup teşkilâtlanan ilk tarikatlardan birinin pîri olan Ebu İshak'ın hayatı, *Menâkıb*'a göre ana hatlarıyla şöyledir.¹

¹ *Menâkıb*'ı, Merkez dergâh postnişinlerinden Muhammed b. Abdülkerim Arapça olarak kaleme almış, eseri Mahmud b. Osman *Firdevsü'l-Mürşidiyye fî Esrârî's-Samediyye* adıyla (Süleymaniye Ktp. Ayasofya Kit. nu. 3254) Farsça'ya; Şevkî mahlâslı Muhammed b. Ahmed de Türkçe'ye çevirmiştir (bk. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi Kit. nu. 2429). Araştırmamızda bu nüsha kullanılmıştır. Hüsameddin Bursevî'ye (ö. 1042/1632) *Osmanlı Müellifleri*'nde *Menâkıb-ı Şeyh Ebu İshak* isimli bir eser nisbet ediliyorsa da henüz göremedik. Fritz Meier, *Menâkıb*'ı orijinal adıyla neşretmiştir: *Firdevsü'l-Mürşidiyye fî Esrârî's-Samediyye*, Leipzig, 1948. A. J. Arberry, bu neşir ile kendisinin bulduğu bir tercümeyle mukayese etmiştir. *Orient*, 1950, s. 163 vd. Ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1656; Bağdatlı İsmail Paşa, *Zeyl-i Keşfu'z-Zunûn*, II/187; *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I/19.

*Ebu İshak
Kâzerûnî'nin
Kâzerûn'un
doğusunda
bulunan
türbesi.*

Kur'an okuma ve ilk dinî bilgileri Şamlı Ebu Ali Muhammed b. İshak'dan aldı (7a). Daha sonra, tasavvufî hayata meyletti. O'nu ilk keşfeden sufi, 12 yaşında iken Kâzerun'da görüştüğü Şeyh Ebu Bekir b. Ahmed'dir (21a-21b). "Nice ekâbir u ayan Şeyh Ebu İshak'ın hâk-i pâ-y-i şerifine yüz süreler..."

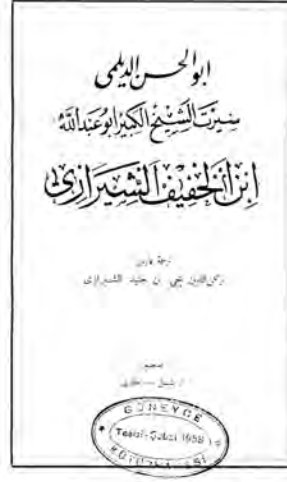
Gençlik yıllarında meylettiği sufilerden üç tanesini saymak gerekir: Şeyh-i Kebir diye anılan Ebu Abdullah b. Hafif,² Ebu Amr b. Ali ve Muhasibî b. Haris. Bir ara, bunlardan hangisini tercih edeceği hususunda Allah'ın yardımını istemişti: "Hak Tealâ benim duayı karin-i icabet idüp bana Şeyh-i Kebir tarikını gösterdi. An samimi'l-kalb ihtiyar itdüm..." (10a).

Daha sonraki yıllarda, doğduğu yerde kurduğu tekke hizmetlerine devam eden Şeyh, hac ve bazı yakın şehirlerdeki ziyaretlerinin dışında bu bölgeyi terk etmedi. Hayatının son dört ayında hastaydı. Camideki sohbetlerini eskiden olduğu gibi ayakta yapamıyordu (76b). Son sohbetinde şu ayeti okumuştı: "O zamanı hatırlayınız ki, siz bir vakit yeryüzünde zayıf bir azınlıktınız. Kâfirlerin sizi çarpıp yakalamasından korkuyordunuz. Öyleyken Allah sizi barındırdı, yardımıyla kuvvetlendirdi, size en pak ve temiz şeylerden rızık verdi. Umulur ki şükredersiniz" (Enfal, 8/26). Sohbetini bitirdikten sonra Kârî Ahmed de tevekkül konusunu işleyen birkaç ayet okumuştı (Tevbe, 9/102 vd.).

Vefatından bir gün önce buk'a-i şerif için Hatib Tacüddin Ebu'l-Kasım'ı görevlendirdi. Ali b. Fazl'ı da O'na yardımcı tayin etti. "Çün Hatib Ebu'l-Kasım şeyhin hücrelerinden taşra geldi ki namaz kıla. Şeyh *Şehidal-*

² Annemarie Schimmel, Ebu'l-Hasan Deylemî tarafından kaleme alınan *Siret*'i neşretmiştir: Ankara 1955. Bu eserde İbn Hafif'in hayatı ve eserleri, geniş olarak işlenmiştir.

Annemarie Schimmel
tarafından neşredilen
Ebu'l-Hasan Dey-
lemî'nin kaleme aldığı
İbnü'l-Affî eş-Şîrazî'nin
menakıbı, Ankara 1955.

lahu ayetine meşgul oldu. Dest-i mübarekesini yüzine sürdü. Ruh-ı tayyibesin *Radyeten mardiyeten* civarı Hakk'a teslim itdi" (78b). Kendisini, Ebu Bekir Mehdî Kasânî'nin yıkamasını (80b); kâfirlerin kendisine attığı ok ile yanındaki defterin de kabrine konulmasını vasiyet ederek vefat etti (8 Zilkade 426). Dostlarından Talha b. Eyüb'e göre bu defterde 24.000 isim vardı ve Şeyh'in delâletiyle Müslüman olanlardı. Bir lâkabı da Şeyh-i Gazi olan pîri, Ali b. Fazl, Talha b. Ahmed, Muhammed Ali Şirazî kabre indirdi.

Mürşidleri

1. *Ebu Abdullah b. Hafîf Şirazî* (ö. 370/983): Yukarıda işaret edildiği gibi Kâzerunî, İbn Hafîf'in yolundan yürümeyi tercih etmişti. O'nun hayatı, menkıbe ve fikirlerini Ebu'l-Hasan Deylemî'nin kaleme aldığı Farsça *Sîret* isimli eserden öğreniyoruz.³ Zahirî ve batınî ilimlere hakimiyeti bir tarafa, Hallâc'ı hapisnede iken ziyaret etmesi ve onu "alim-i Rabbanî" olarak tavsif etmesi en dikkat çekici tavsiflerinden biridir.

Pek çok risalenin müellifi olan Şirazî'nin, çıkırcılık ve kutuculuk yapılarak geçimini temin ettiği bilinmektedir. Ahmed b. Yahya'dan istifade eden Ebu Abdullah'ın en meşhur müridlerinden biri de Ebu Ali Hüseyin b. Muhammed el-Akkâr'dır. Şeyh-i Kebir, hırkasını son günlerinde el-Akkâr'a teslim ederken "bunu saklayıtut ki bunun sahibi benden sonra zahir olıserdür" demişti (16a).

2. *Hüseyin el-Akkâr* (ö. 391/1001): *Menâkıb*'a göre Şeyh-i Kebir'in vefatından sonra kitaplarını, şeyhinin tavsiyesine uygun olarak Ebu İshak'a

³ Schimmel, *age*; Fuat Sezgin, *GAS*, I/663-665.

getiren zat, el-Akkâr'dır.⁴ Daha önce de zaman zaman Kâzerun'a gelen el-Akkâr, mürîdindeki gelişmeyi görünce: “ ey nur-ı dide ve sürur-ı sine! Her yıl bir mühimçün buraya gelürdüm, min ba'd seni ziyaret eclîçün gelürem” demişti. Mürîdin bu andaki tespiti ise şöyle: “Şeyh Hüseyin bu yıl Kâzerun'a geldi, bir pâre udı ateşe bıraktı. Onun bûy-ı nefisiyle nevayih-i Kâzerun'a muattar itdi ve bir tohum ekdi. Onun semeresi bu diyara mün-teşir oldu” (11a-11b).

Hüsameddin-i Bursevî *Mühimmât* adlı eserinde tarikatın Cüneyd'e ulaşan silsilesini şöyle verir: Ebu'l-Hasan Barî, Ebu Ali Akkâr, Abdullah Hafîf, Ebu'l-Kıyas, Ebu Muhammed, Rüveyim, Cüneyd.⁵

Kâzerunî Zaviyesi

Ebu İshak'ın 371(981) yılında yapımına başladığı mescit zamanla ek binalarla gelişerek geniş bir külliye hâline gelmiştir. Şeyh'in hizmet ve faaliyetlerine bakıldığı zaman O'nun teşkilâtçı özelliği hemen göze çarpar. Daha sonraki yüzyıllarda Orta Doğu sınırlarını aşarak Çin'den Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir alana bu tarikatın zaviyeleri kurulup hizmet verecektir.

20 yaşında iken şeyh olarak merkez dergâhın başına geçen Ebu İshak, bu külliye kanalıyla maddî imkânlarını diğer tekkelere yönlendirmiştir. Dergâhın en önemli gelir kaynağı, adak ve sadakalardı. Bu sadakaları toplayıp dervişlerin hizmetine sunma konusunda tereddüt geçirmiş; Ahmed b. Bihruz'un naklettiğine göre şeyh bir ara şöyle düşünmeye başlamıştı: “dervişlere icazet virem, vatanlı vatanına gideler, ta ki ben dahi Hak Taalâ'nın hizmetine meşgul olam.” Aynı gece Hz. Peygamber'i rüyada gören şeyh, bu düşüncesinin yanlış olduğunu anlamıştı (12b).

Ebu Cafer Ensarî anlatıyor: “Şeyhin 60 ribatı vardı. Şeyh, ahabını ol ribatlara kısmet [taksim] itmişti. Her fütuh ki vaki olurdu, ol ribatlara kısmet iderdi. İki ribat, Şeyh-i Mürşid'in idi. Biri şehr-i Nişabur'da ve biri karye-i Siran'da idi. Her gün on direm ribat-ı Nişabur'a, beş direm ribat-ı Siran'a virürdi. Ol zaman me'külât cinsi ucuz idi. Bir yük buğdayı bir akçeye virürler idi. Ruz-ı aşurede misafirlere ve miskinlere dört etmek ve bir batman hurma virürlerdi” (34a).

Ebu İshak, Mekke'deki dostlarına da maddî destek temin etmeye ayrı bir önem veriyordu: “Şeyh hazretleri her yıl Mekke mücavirlerine nesne gönderürdi. Hicretin 424/1028 yılında 231 dinar gönderdi. Bundan sonra Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Musa ile 242 dinar gönderdi” (35a).

Yiyeceklerden başka, dervişlerin giyimi için penbe (pamuk) ziraatı da ribattaki dervişlerce yapılmaktaydı (24a).

⁴ *Nefehâtü'l-Üns Tercümesi*, 297; *Nesayimü'l-Mahabbe*, 160.

⁵ Hüsameddin Bursevî, *Mühimmâtü'l-Mü'minin*, TSMK, Bağdat Kit. nu. 189, 308b.

Ebu İshak'ın, hayatla iç içe olan bu tasavvufî anlayışıyla ilgili bir olay da şudur: Lübnan Dağı'nda uzlet ve halvet hayatı yaşayan sufiler, Ebu İshak'a iki kişilik bir heyet göndererek onu "halk meyanında olan, kendünün evkatını hıfz etmek müyesser degüldür" gerekçesiyle yanlarına çağırılmışlardı. Şeyh'in cevabı şöyledir: "...Onlar erbab-ı kulûbdür. Hub buyururlar, lakin bana bir halet yüz tutup durur ki dağa varmağa kudretim yokdur. Zira Hak Taalâ beni bir işde komışdur ki davet-i halk idem ve kâfir gümrâhları İslâm Dini'ne davet idem. Bi-hamdillâh ve hüsn-i tevfiķi, Hak Taalâ bana bir vakt ve halet virmişdür ki dimek ve işitmek ve halkı görmek beni gayra meşgul itmez ve bu hâlde ben hem Hak ile ve hem halk ileyim. Halk bana hicab olmaz. Kûh u deşt ve beyaban u sahra ve miyan-ı halk cümle yeksandur. Eğer sizler ol azizler yanına varursanız benüm selamımı onlara iledün ve aydun, aceb olmaya ki kişi kûhda sakin olup zikir-i Hakk'a meşgul ola. Merd oldur ki halk ortasında dura, otura, diye, işide, halkın mesalihine kıyam göstere, tarfetü'l-aynda yad-ı Hak'dan ve müşahede-i Hak'dan halî olmaya..." (38a-38b). "Ve dahi buyurdi: eğer ben kûh-ı Lübnan'da olaydım bunca kâfirler neden Müslüman olurlardı." (39b).

Cami ve tekkenin yapılışında çok zorluk çekildiğini, yapılan duvarların geceleyin kâfirler tarafından birkaç defa yıkıldığını *Menâkıb* nakletmektedir (17a-17b). Aynı kaynağa göre, bu merkez 400 kişiye yemek verebilecek kadar teşilâtlı bir külliye hâline gelmişti (76b).

Ribat kelimesi tekke ve zaviye ile eş anlamlı ise de cihat ile yakından ilgilidir.⁶ Kâzerunî dergâhlarının bazı kaynaklarda ribat olarak isimlendirilmesinin bir sebebi de budur. F. Köprülü, "Ribat" adlı makalesinde bu konuya da temas ediyor: "...Sonradan coğrafi sahasını çok genişleten ve tekkeleri pek çoğalan bu tarikate ait ilk kaynaklarda bu tekkeler hakkında ekseriyetle ribat, bazan hankâh, nadiren de buk'a ıstılahı kullanılmaktadır. Şehirlerde, kasabalarda, köylerde bulunan bu Kâzeruniyye müesseseleri bazan tarikata mensup zenginler tarafından, bazan şeyhin yardımı ile kuruluyordu. Bazı dervişlerin kendi evlerini ribat hâline koyduklarını da biliyoruz. Kâzerun'daki büyük dergâhta olduğu gibi her taraftaki bütün bu Kâzerunî ribatlarında dervişlere, yolculara, gariplere yer ve yiyecek veriliyordu. Zikir meclisleri tertip ediliyordu. Maamafih, tıpkı Kerra-mîlerde olduğu gibi bu tarikatde de İslâmiyet'in ilk asırlarındaki cihad ruhu hakimdi. Şeyhin hayatında olduğu gibi, ölümünden sonra da her yıl Kâzerun Dergâhı'nda mücahid dervişlerden mürekkebe bir gazi kafilesi tertib edilerek kâfirlerle harbe gönderilirdi. Bu bakımdan mensupları ara-

⁶ Ribat için bk. Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, 191 vd. Bu eserde ele alınan dergâhların mimarî özelliklerine –ihtisasımızın dışında kaldığı için– temas edilemeyecektir. Mimarlık tarihimize ilgilenenler, Prof Dr. Baha Tanman ve haleflerinin himmetlerini beklerler. Şimdilik Tanman'ın DİA'ya yazdığı maddelerle yetinmek durumundayız.

sında gazilerin pek çok bulunduğu bu tarikatın hangâhlarına ribat adı verilmesi pek tabîî görülmelidir. Kerramîlerin ribatları gibi, Kâzerunîlerin ribatları da bu ıstılahın ilk zamanlarda ifade ettiği ‘gönüllü mücahidlerin toplandığı yer’ mefhumuna aykırı değildi. Haçlılar ve Bizanslılara karşı mühim birer harp sahası olan Mısır, Filistin ve Anadolu’da, Hint putpe-restlerine karşı mücadele eden İslâm ordularında XI. asırdan beri daima tesadüf edilir. Bu ribatlar, hemen umumiyetle ribat müessislerinin ve oraya mensup birtakım mücahid dervişlerin mezarlarını da ihtiva ediyordu.”⁷

Fikirleri

İrşat, davet ve cihat konularına ayrı bir önem veren Ebu İshak, dinî hüküm ve kaidelerden de taviz vermemeye dikkat eden sufilerden biridir. Ehl-i Sünnet’in yolundan yürüyen Şeyh’in düşüncelerinin esaslarını Ebu’l-Feth Beyzavî’ye yaptığı tavsiyelerde bulmak mümkündür (70b).

1. İlme talib ol,
2. İlminle amel et,
3. Rızkını helâl yollarla kazan,
4. Kanaat sahibi ol,
5. Dervişler ve salihlerle sohbet et,
6. Beyler ve zalimlerle oturma,
7. Avret ve emredlerden sakın,
8. Bid’at ehli ile arkadaş olma,
9. İyi huylu, iyi ahlâklı ol; dostlarına bu yolu göster, sabahları Kur’an oku,
10. Ey ferzend-i kâmil! Gicelerde namaz kılmaya mülâzemet ve muvazebet eyle, bu efdal-i ameldür ki Hak Taalâ resulüne buyurmuştur: “Ey Resulüm, sana mahsus nafile bir namaz olarak gece uykudan kalk da Kur’an ile teheccüd namazı kıl.” (İsra, 17/79). “Onlar geceleyin pek az u-yurlardı, sabahın erken vakitlerinde istiğfar ederlerdi” (Zariyat, 51/17-18).

Tezkiretü’l-Evliya’da bu tavsiyelere şunlar ilâve edilmektedir:⁸

1. Allah’ın zikri gönlünde; dünya ise dilinde olsun,
2. İlmi gösteriş için kullanma,
3. İlmi geçimine alet etme,
4. İyiliği emretmeyi ihmal etme,

Kâzerunî kültürü XV. yüzyılda Bursa’da...

⁷ VD, “Ribat”, sy. II, s. 273.

⁸ *Tezkiretü’l-Evliya*, 804-805; Kâzerunî için ayrıca bk. İA; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford, 1971, 236.

5. İnzivaya çekildiğinde şeytanın hilelerine karşı uyanık ol.

Dervişlerine tavsiye ettiği evrâd için şu ifadelerini de nakledelim: “Seher vaktinde kalkın, tecdid-i taharet eylen, on rekât namaz kılın, ondan sonra namazı kılın, ondan sonra zikre ve Kur’an okumaya meşgul olun. Bu vakit yemeğe ve içmeğe ve dünya kârına meşgul olman ki vakt-i şerifdür ve icabet-i düa zamanıdır. Çün güneş tamam kalka, zikr ve Kur’an okumaktan fariğ olun. On iki rekât hacet namazı kılın, bundan sonra dervişlerün ve hangâhun hizmetine meşgul olun” (55b).

Kâzerunî, kendisine intisap etmek isteyenleri hemen tarikata almaz; diğer meslektaşları gibi, onlara tarikata intisap etmenin ciddiyetini ve zorluklarını anlatırdı. Bu zorlukları kabullenerek biat eden bir kişinin de riyazet ve mücahede hayatının bütün çilesine katlanması gerektiğini, ayrılmayı asla düşünmemesini isterdi. Hatta bu tarz bir ayrılış ve kopuşun çirkinliğini ‘dinden çıkma’ gibi kabul eder ve “illâ var kendi işine meşgul ol” (55b) derdi.

Dervişlerin izin almadan hiçbir yere ayrılmamaları konusunda titizlik gösteren (57b) Ebu İshak, kişinin dört yere eli boş gitmemesini ister: Ailesi, hasta, sufi, padişah (57b). O’na göre insanlar (merdan) üç kısımdır:

1. Merd,
2. Nim-merd,
3. Na-merd.

Birincisi verir, almaz; ikincisi verir, alır; üçüncüsü alır, vermez.⁹

Mücahedenin gayesini “rah-ı Hak’da can ve gönül uyanmaktır” (65b) şeklinde tespit eden Şeyh, evlenmek isteyen müridlere müsaade ederdi: “Sizden kim ki hatun almak dilerse, nikâhlanun. Benim yanımda zenle sütun birdir. Eğer böyle olmasaydı tehhül iderdüm” (59a). Mücahede ve riyazet hayatının esaslarına titizlikle uyulmasını isterdi. Bu çileye katlanan bir dostuna da şöyle dua etmişti: “Ey Ahmed! Tarikatta renc gördün, hakikatda genc bulasın.” Bir gün kendisine bid’at ehlinin de fikirlerini ispat etmek için ayet ve hadisleri kullandıklarını, bunu pek anlayamadığını ifade eden bir müridine şu benzetmeyi yapmıştı: “Kur’an, âb-ı bâran gibidür. Bostana ki irüşür ol bostanda günagun dırahtlar vardır. Hurma ve elma ve turunç gibi. Külliye yağmur suyunu içerler. Kiminin yemişi şirin ve kiminin ekşi ve kiminin acı olur” (67a).

Merkez dergâhın, tebliğ ve irşat faaliyetleri yanında cihat için de büyük önem taşıdığına işaret edilmişti. Anadolu ile de ilgili olan bir menkıbe şöyledir: “Bir gün Şeyh Hazretleri İslâm leşkerini cem’ idüp Rus’a gönderdi. Bir müddetten sonra nagâh bir gün yerinden turdı, başın bağ-

⁹ Ebu İshak’ın dinî konulardaki bazı tespit ve görüşleri için bk. *el-Mü’tekad*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Kit. nu. 1607, 46b; Gölpınarlı, Şeyh’in Hanbelî oluşundan hareketle Mücessime olduğunu ileri sürüyor. Krş. *100 Soruda Tasavvuf*, 96.

Ebu İshak Kâzerûnî'nin Erzurum'daki izleri (MKA).

ladı. Eline asasını aldı, dört canibine seğırtti, bir mikdar na-bedid oldu, gitti, toza gark olmuş geri geldi. Bir zaman vecd olmuş gibi turdı. Gâh haykırdı, gâh nara urdı. Bir zamandan sonra kendüye geldi. Karar itdi. Hazırlar sual itdiler: Şeyh ayıttı: Leşker-i İslâm mağlup, kâfirler galip olup ekseri esir olmuşdı. Benden muavenet istimdad itdiler, onlara medet idüp muin olmağışün..." (36a).

Halifeleri

Yüzlerce insanın dinî ve tasavvufî hayatına yön veren İbrahim b. Şehriyâr'dan sonra merkez dergâhta postnişin olan ilk üç kişiyi biliyoruz:

1. *Hatib Ebu'l-Kasım b. Abdülkerim*: 15 yıl 9 ay bu görevi ifa ettikten sonra 442/1050'de vefat etmiştir.
2. *Hatib Ebu Said*: 16 yıl 5 ay süren görevi 458/1066'da vefatıyla sona ermiştir.
3. *Hatib Ebu Bekir Muhammed b. Abdülkerim* (ö. 502/1108): Yarım asra yakın bir süre merkez dergâhın postnişini olan bu sufînin en önemli yönü Şeyh Ebu İshak'ın *Menâkıb*'ını kaleme almış olmasıdır.

Türbesi ve Denizciler

Kâzerûnî türbesi vefatından kısa bir müddet sonra ziyaretgâh oldu. Kabir toprağı sadece insanlar için değil, hayvanlar için de bir şifa kaynağı hâline geldi. Attar, kabir için 'tırâk-ı ekber' tabirini kullanmaktadır. Bundan daha dikkat çekici durum ise denizcilerin anlayışlarıydı. Denizciler yanlarında bu kabirden alınmış toprak bulundururlardı. Fırtına kopup gemiler batma tehlikesi gösterdiği zaman bu topraklar denize atılır, deniz de sakinleşirdi (103a-104a).

Tekkeye gelen adakların büyük bir kısmının denizcilerden ve deniz yoluyla seyahat eden kişilerden gelmesinin bir sebebi de, onun bu alandaki şöhreti idi. Uzak Doğu'dan Balkanlar'a kadar uzanan alanda özellikle liman kentlerinde dergâh kurmaya dikkat eden Kâzerûnîlerin bu tavrını da hesaba katmak gerekir.

Şeyh'in mushaf ve seccadesinin aşure günlerinde ziyaret edildiği de ilâve edilmelidir (16b).

Şimdi de Bursa'nın fethedildiği günlerde Kâzerun hangâhını ziyaret eden İbn Batuta'yı (ö. 771/ 1369) dinleyelim. "... İkinci günü akşam üzeri Kazerûn'a muvasalat ve Şeyh Ebu İshak -neffe'allahu bihi- kabrini ziyarete teveccüh ile orada beytütet itdik. Bu zaviye sükkânı cümle-i âdatından olarak gelen kim olursa olsun et, buğday ve yağ ile pişürülen ve yufka ile yenilen keşkek ile itâm iderler ve gelen üç gün misafir olmadıkça ve zaviyede mukim şeyhe hacatını arz itmedikçe azimetine müsaade eylemezler. Şeyh, hacatını zaviyeye mülâzemet iden fukaraya söyler. Bunlar iki yüzden mütecaviz olup bazı müteehhil bazı mücerreddir. Fakat, hatm-i Kur'an ve zikr-i Huda-yı müstean ve zair için Ebu İshak'ın kabrinde düa ile arz-ı bârigâh-ı Yezdan iderler. Haceti biiznillahi Taalâ kaza olunur. Şeyh Ebu İshak Hind ve Sin (Çin) ahalisi indinde mazhar-ı hürmet ve ta'zimdir. Bahr-i Sin'de seyahat iden eşhasın hava tagayyür itdiği ve hırsızlardan korkulduğu takdirde Ebu İshak'ın kabrine nezr itmek ve her biri ifa-yı nezri tahriren taahhüd eylemek mutadlarıdır. Sefine sahil-i selâmette vasil olunca huddam-ı zaviye çıkup nüzûrî havî varakayı alarak her nâzirden nezrini ahz iderler. Sind ya Hind'den gelüp de nezr olmak üzere binlerce dinarı havi olmayan bir sefine bulunmaz. Zaviyenin hadimi tarafından vekiller gelüp bu meblağı tesellüm iderler. Fukaradan bazı sadaka talebiyle şeyhe geldikte bunun için bir mikdar sadaka verilmesini havi emirnâme yazılarak şeyhin gümüş mühre mahkûk alâmeti vaz' olunur."¹⁰

Kâzeruniyye Tarikatı

İslâm dünyasında kurulup gelişen tasavvufî mekteplerden biri de Kâzeruniyye tarikatıdır. Ebu İshak'ın nisbesinden adını alan bu tarikata İslâm dünyasında teşkilâtlanan *ilk tarikat* olarak da bakılabilir. Çünkü Kadiriyye, Rifaiyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye.. gibi meşhur tarikatların kurucu pirleri Ebu İshak'tan çok sonra yaşamışlardır. Tarikat bir taraftan Pakistan, Hindistan, Çin tarafına; diğer taraftan Orta Doğu, Anadolu ve Trakya'ya kadar yayılmıştır. Kurdukları dergâhlarda sadece dervişlerin değil, gelip geçenlerin, yolcu ve misafirlerin, maddî ve manevî ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır.

Ebu İshak sebebiyle *İshakiyye*, Şeyh-i Mürşid lâkabı dolayısıyla *Mürşidiyye* adını da alan Kâzeruniyye, müstakil bir tarikat olarak kabul edilmekle beraber onu *Hafifiyye*'nin bir kolu şeklinde değerlendirenler de vardır.¹¹ Tarikat silsilesi Ebu Abdullah b. Hafif Şirazî, Hüseyin el-Akkâr ile devam eder.¹² İbn Mulakkın, silsileyi Ebu'l-Feth Nasr b. Halife Beyzavî

¹⁰ İbn Batuta, *Seyahatname*, Terc. M. Şerif, İst. 1333, 235-236.

¹¹ Zebidî, *İkdü'l-Cevher*, 97, 101; *İthafü'l-Asfiya*, 255; Harirîzade, *Tıbyan*, I/71a-72a, III/78a.

¹² *İkdü'l-Cevher*, 33, 97.

ve Muhammed b. İbrahim ile devam ettirir.¹³ Ebu İshak Kâzerunî, *Suhre-verdiyye ve Nurbahşîyye*'nin silsilelerinde de yer alır.¹⁴

Tarikatın Doğu Anadolu topraklarındaki durumu ile ilgili bilgileri Osman Turan şöyle toparlamaktadır: “Ahlat ve havalisinde tasavvufun inkişafı dolayısıyla birtakım zaviyeler kurulmuş ise de bunlar hakkında bilgimiz çok azdır. Kaynaklara göre en eskisi Erciş civarında Ebu İshak Kâzerunî'ye ait bir hangâh olup, Yakut'un verdiği bu kayıt XIII. asır başlarında mevcut olduğunu ve Bedreddin Aynî'nin ifadesine göre XIV. asrın birinci yarısında faaliyette bulunduğunu gösterir. Fakat Mısır'dan gelip Erciş yolu ile 875/1470 senesinde Tebriz'e giden Yeşbek, burada bir Kâzerunî zaviyesinin varlığından bahsetmeksizin sadece Erciş'in garbinde Sübhan Dağı'nın eteğinde Taşkun Baba Zaviyesi'nin bulunduğunu, bu civarda halkın ziraat eylediği arazinin mahsulatını bu zaviyeye uğrayan yolcu, misafir ve fakirlere harcadıklarını söyler. Halbuki bu devir Kâzerunî tarikatının Osmanlılar arasında çok yüksek bir itibar ve onların fetihlerinde büyük bir mevki kazanmış olduğunu; padişahların Erzurum'da Ebu İshak'a nisbet edilen türbeyi ziyaret ettiklerini biliyoruz. Yakut'un bu kaydı ile tarikatın, Anadolu'da bu güne kadar sanıldığı gibi XIV. asırda değil hiç olmazsa XIII. asır başlarında mevcut olduğunu öğreniyoruz. Biz bu hangâhın kuruluşu ile Kâzerunî tarikatının XII. asırda Sökmen ve Saltuklu illerinde yayıldığı kanaatindeyiz.”¹⁵

747/1348 yılında Halep'de Aksaraylı Hacı Cüneyd b. Ömer tarafından yaptırılan hangâhın girişindeki kitabe, tarikatın bu bölgedeki varlığı hakkında bize kesin bilgi verdiği gibi; kurucu pîr ile ilgili dikkate değer ifadeleri de aktarmaktadır: “Sultanu'l-evliya ve'l-aktâbi'l-mürşid ilâ tarikî'l-müslimîn halifetu'llâhi fi'l-ardeyn sırrullâhi fi'l-âfâk hüccetu'llâhi ale'l-ittlâk eş-Şeyhü'l-Mürşid Ebu İshâk...”¹⁶

Ebu İshak Kâzerunî dervişlerinin Bursa'daki faaliyetlerine geçmeden önce Anadolu'daki durumlarına kısaca temas etmekte yarar vardır. İbn Batuta, Evliya Çelebi, Theodore Spandouyno Cantacasi bu konuda bilgi veren kaynaklardır. Son isme göre XV. yüzyılda Osmanlılarda dört mühim tasavvufî cemaat vardı:

1. Edhemîler,
2. Kalenderîler,
3. Torlaklar,
4. İshakîler¹⁷

¹³ *Tabakatü'l-Evliya*, 506.

¹⁴ Muhammed Masum Şirazi, *Taraiku'l-Hakayik*, II/308-325.

¹⁵ *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 122.

¹⁶ Köprülü, agm, *Bellekten*, XXXIII/235.

¹⁷ *Bellekten*, agy.

Evliya Çelebi'nin bahsettiği iki makam ise şunlardır:

1. Erzurum: Tebriz Kapısı'nın iç kısmında olan bu türbeyi Kanunî Sultan Süleyman 1534 İran Seferi'ne giderken ziyaret etmişti.¹⁸
2. Edirne: Üç Şerefeli Cami'in kible tarafında tekkenin mevcudiyetini ve içinde dervişlerin bulunduğunu öğreniyoruz.¹⁹
- Kepecioğlu, bunlara iki makam daha ilâve etmektedir:
3. Şile'de²⁰
4. Konya'nın Efe Köyü'nde²¹

Bursa'da Kâzeruniyye

Yıldırım Bâyezid'in İshakî dervişlerine bir zaviye yaptırması ve bu merkezi vakfiye ile desteklemesi, tarikatın Anadolu ve Osmanlı Devleti'ndeki durumuna yeni bir canlılık getirmiş oldu. Ebu İshakhane olarak da anılan zaviyenin vakfiyesi 802/1399 tarihini taşımaktadır. Bu tarih bize Kâzerunîlerin XIV. yüzyıldaki nüfuzuna dair bilgi de vermektedir. Bursa'da kurulan dergâh ile Ebu İshak etrafında oluşan kültür yeni alanlar bulmuştur. O'na hürmeten ihdas edilen *makamlar*, bazı tarihçileri yanıltmış; Ebu İshak'a, Bursa'da yaşamış bir sufi gözüyle bakılmasına sebep olmuştur.²²

Molla Fenarî'nin tasdik ettiği vakfiye, bozuk bir Arapça ile kaleme alınmıştır. Murad Han oğlu Bâyezid Han'ın halisane bir niyetle Tahtakale denilen yerin arkasında umumî yolun önünde bir zaviye-i şerife kurduğu ve bunu Şeyh Ebu İshak Kâzerunî ashabına ve diğer misafirlere vakfettiği belirtildikten sonra vakfedilen araziler sıralanmaktadır. Ayrıca 1000 ko-

¹⁸ *Seyahatname*, II/218.

¹⁹ *age*, III/454.

²⁰ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II/4; BA, Vakıflar Serisi, nu. 150609.

²¹ Konya'nın içinde de Ebu İshak Kâzerunî Zaviyesi diye bilinen bir yer vardır. Bu yapıyı Vakıflarla Konya Selçuklu Belediyesi tamir etmiş ve 1990 yılı Haziran ayında hizmete açmıştı. Bu olay basına "Konya Valisi tekke ve zaviye açıyor" şeklinde aksetti. Bunun üzerine Vali Necati Çetinkaya, zaviyeyi ikinci bir törenle Beyhekim Kütüphanesi olarak açtı. Vali, bu ikinci açılışta yaptığı konuşmada "Şerefim ve namusum üzerine yemin ediyorum ki burayı zaviye olarak açmadık. Lâik Cumhuriyet'in kanunlarını uygulayan bir vali olarak zaviye veya tekke açılışında hazır bulunmam kesinlikle mümkün olmaz. Açılışını yaptığımız yer, Belediye'nin dediği gibi zaviye değil İbn Sina'dan sonra en büyük Türk doktoru olan Beyhekim'in misafirhanesidir" dedi. Selçuklu Belediye Başkanı İsmail Öksüzler ise basın mensuplarına şunları söyledi: "Kardeşim, zaviyeyi biz onarıp açıyoruz. Vali'ye kurdeleyi kestirdik diye onu ön plâna çıkarıyorsunuz. Burası bizim eserimiz. Halka ziyarete açtık, kütüphane olarak da kullanılmayacak." Krş. 14-15 Haziran 1990 tarihli gazeteler.

²² *TTEM*, XVI, 372; *Amasya Tarihi*, III/144; F. Köprülü, "Ebu İshak Kâzerunî ve Anadolu'da İshakî Dervişleri", *Belleten* XXXIII, 225-232; Balırcı, *Ravza-i Evliya* adlı meşhur vefeyatnamesinin sonunda kabirleri Bursa'da olmamakla birlikte, halk tarafından tanınan, bilinen üç isimden de bahsetmiştir: Eşrefoğlu Abdullah-ı Rumî, Veysel Karanî ve Ebu İshak Kâzerunî. BEEK, Genel, 1018/1.

yun, 30 baş dişî manda ve 100 baş inek de aynı hizmete vakfedilmiştir.²³

Vakfiye, zaviye şeyhinde şu vasıfların bulunmasını istemektedir.²⁴

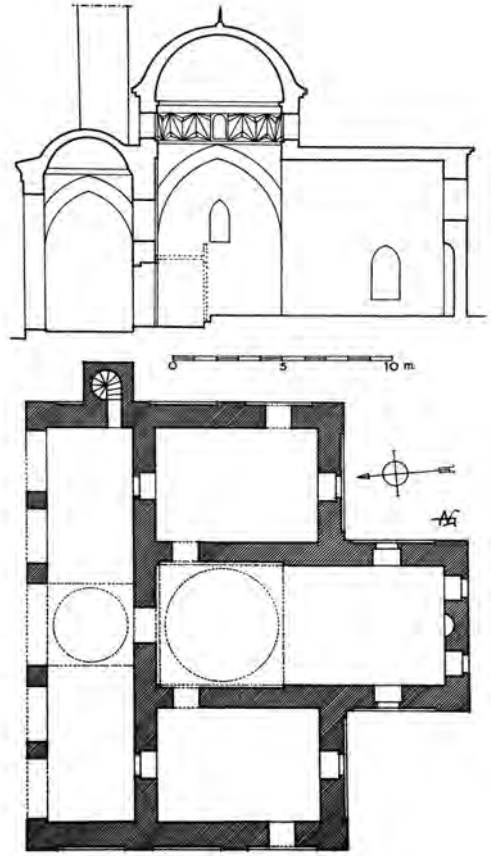
1. Dindar,
2. Vera' ehli,
3. Nasihatçı,
4. Tarikatın adab ve erkânını bilen,
5. Dervişlerin işlerini yürütebilen,
6. İnsanlarla dostluk kurabilen,
7. İyi ahlâk sahibi olan,
8. Şefkatli olan bir kimse.

Şeyhin ve diğer görevlilerin maaşları şöyle bir şema ile gösterilebilir:

Görev	Dirhem
Şeyh	10
İmam	2
Ferraş	1
Bevvab	1
Aşçı	1

Yıldırım, İslâm dünyasının bu aktif dervişlerine hizmet imkânı vermekle kalmamış; zaviyenin yönetimini de Emir Sultan'la birlikte Seyyid Ali Natta'a vermiştir. Seyyid Ali ise aynı zamanda seyid ve şeriflerin yöneticisi yani nakibü'l-eşraftı.²⁵

Zamanla mescit, zaviye, medrese, imaret ve 40'a varan odalarıyla geniş bir külliye hâline gelen bu merkez maalesef günümüze ulaşamamıştır. Sanat tarihçisi Semavi Eyice, camii, zaviyeli camiler grubuna güzel bir örnek olarak verirken,²⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi bu tespiti katılmamakta-

Bursa Ebu Ishak Camii-Zaviyesi'nin kesiti ve planı (Gabriel'den)

²³ Vakfiye neşredilmiştir. Krş. H. Adnan Erzi, "Bursa'da İshakî Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi", *VD*, sy. II/423; Kâzerunîler için ayrıca bk. F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İst. 1986, 163.

²⁴ Vakfiyeler üzerinde geniş araştırmaları olan Bahattin Yediyıldız, bu tarikatın zaviyelerine sosyal hayattaki denge ve yardımlaşma açısından dikkat çekmektedir. Krş. *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, "İslâm'da Vakıf", XIV/55, İst. 1989.

²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ank. 1988, 165.

²⁶ Eyice, "Zaviyeli Camiler", *İÜ İFM*, XXIII/35.

dır.²⁷

Şimdi, *Bursa Şer'iyye Sicilleri*'ndeki bazı kayıtlardan hareket ederek külliye'nin dününe biraz daha yakından bakalım:

1. Müessese, 834/1479 yılında Fatih Sultan Mehmed'in emri ile ciddi bir onarım geçirmiştir. Şu anda külliye'den geriye kalan tek yadigâr olan tercümesini vereceğimiz bu tamirin kitabesi, Ebu İshak Camii'nin giriş kapısının üstünde Arapça olarak mevcuttur: "Bu buk'a-yı şerifeyi saadet-i ebediyyeye ermiş bulunan en büyük sultan Bâyezid Han bina etti. Allah onu Cennet bahçelerinde barındırsın, Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Şeyh-i Kebir-i Samedanî Şeyh Ebu İshak Kâzerunî'nin ashabına vakfetti. Murad Han'ın oğlu, şarkın ve garbın sultanı, Karadeniz ve Akdeniz'in hakanı Sultan Mehmed de buk'anın tecdidini emretti. Tecdid işi için Ulu Şeyh'in yakınlarından Muinü'l-Mürşid el-Karşî abd-i fakir İbn İftihar-884 yılı cemaziyelevvel ayında çalıştı."

2. 1041/1631: Müslümanların adak ve sadakaları için harem kapısının dışında bulunan *Çerağ Sandığı*'nın yeri daha emniyetli hâle getirilmesi ile şadırvana gelen su yolunun tamirine 4125 akçe harcanmıştır (BS, 243/123).

3. 1065 (1655): Mescit, imaret, harem kapısı ve iki mahzenin tamiri için 41050 akçe kullanıldı (BS, 302/21).

4. 1174 (1760): Zaviyenin çatısını kaplayan kurşunlar 20754 akçe ile tamir edilmiştir (BS, 336/97).

5. 1178 (1764): Kaygan Mahallesi'nde çıkan yangının büyüyerek külliye'nin bazı bölümlerini de tesir altına alması sebebiyle kurulan Zarar Tespit Komisyonu'nun raporunu ihtiva eden bir kayıta, zaviyenin zarar gören bölümleri ayrı ayrı sayılmakta; tamirde harcanacak olan miktar belirtilmekte ve onarımı istenmektedir. *Hüccet-i Keşf-i Ebu İshak Kâzerunî Zaviyesi*'nde Şeyh için "kutbu'l-arifin, gavsu'l-vasılın merhum u mebrur.." tabirleri kullanılmıştır (BS, B 117/351, 6b-12a).

6. 1180/1766 tarihli belgede ise tekkede pişen bazı yemeklerin isimleri verilmektedir: Beyaz buğday çorbası ile ramazan ayında pişen 'ekşi aş'ın yanında ramazan ve kurban bayramı arifesi gecelerinde dervişlere ve misafirlere ballı pelluze, zerde ve pilâv ikram edilmektedir. Ayrıca, muharrem'in onuncu günü aşure verilmektedir (BS, 33/44).

7. 1260 (1844): Cami ile sağında bulunan mektep, solunda yer alan imaretin kurşunları, sokağa açılan kâgir kemer kapı üzerinde yeniden inşa olunan tavanlı saçak için 11785 kuruş²⁸ harcanmıştır (Vakıf Defteri, 310).

²⁷ Osmanlı Mimarisinin Fatih Devri, 58-59.

²⁸ Bursa Kütüğü, II/4, III/434, IV/405; Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri, II/161.

خبر من بر سر د. اسوده اولان قبطی لافا و مرعوضه ایستخدا و او سپنه بدلی را ای
 مدینه و دی رتبه طبع اولان طعاندن بری یکی کجی اش و نیم ای بیگانه مغرور اولوب
 مافضا مند اولان باحت الکتب ب معطف بر قیام کندین حدشته قصص من بر فیکین
 ذکر اولان اش و ایچکن بلا و جبر سترق قیدین صبر نام کند العرب بکن ذکر اولان
 است و قدور مافضا مند اولان کندیه تعین اولما خیر قدیدن سترق اولدول
 اورنره مغرور اولوب اولدو کندیه نامخ اولامع ایچون بر معرفت سترق اولدول
 خبر ای ادا حدیث ایچ سنه نشت و حشر بر و ا مع
 ابهر علی
 خدیجه
 محمود علی
 و ا مع

Bursa Şer'iyye Sicille-
ri'nde Ebu İshak Zavi-
yesi ile ilgili bir belge.

Menâkıb'ın Tercüme Edilmesi

Ebu İshak'a ait *Menâkıb*'ın XVII. yüzyılda Bursalı bir şair tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş olması, bu kültürün o günlerdeki canlılığını gösteren işaretlerden birisidir. Kadı Ahmed'in oğlu olan Çömezzade M. Şevki Efendi eserinin ilk satırlarında sebep-i telifi şöyle belirtmiştir: "...nekebat-ı zamandan hazin ve nekebat-ı cihandan gamkin olup kuşe-i hasrette sakın ve hane-i mihnette mütemekkin iken nâgâh takdir-i Rabbanî ber-mucib-i emr-i Yezdanî ilham-ı Samedanî irüşüp hatır-ı şikestebâle ve dil-i aşüfte-hâle şöyle hutur itdi kim Menâkıb-ı Sultani'l-evliyai'l-arifin Şeyh Ebu İshak'ın Menâkıb-ı şerifini ve Siyer-i latifini zeban-ı Farisîden lisan-ı Türkiye tercüme idem... Mahmud b. Osman eş-şehir bi'l-Hanî zeban-ı Farisîde bu vechile sevk-i kelâm idüp otuz bab üzre bu kitab-ı müstetaba intizam virmiş..." (age, 5a-5b).

1100/1688 tarihinde Bursa'da vefat eden ve Kaygan Camii haziresine defnedilen mütercimim şair olması, tercümenin konu ile ilgili Türkçe şiirlerle süslenmesini ve kolay okunur hâle gelmesini temin etmiştir. Manzumelerin büyük bir kısmı şu beyit ile sona ermektedir:

*Lâkin sen dahi üşenme ey safa
 Vir salavat ber-cemal-i Mustafa*

Menâkıbnâme münacaatla başlıyor:

*İlâhî..Padişahlar padişahı
 Ki sensin âlemin püşt ü penahı
 İşiğin kiblegâh-ı ibn-i Âdem
 Kapundur secdegâh-ı halk-ı âlem
 Eğerçi Şevkî'yem çokdur günahım
 Kulunam rahm kıl iy padişahım (3a)*

Naat ile devam ediyor:

*İy münevver yüzün ile âlem
Oldı zatunla müftehir âdem
Kabe Kavseyn'e irüşüp oldum (3b)
Dem-i Esra'de sırlara mahrem
Hazret-i Mustafa'nun iy Şevkî
Söyle vasf-ı nuûtunu her dem*

Şair, erenlerden de himmet beklemektedir:

*Umarım senden ire bana himmet
Olam bende kapunda ehl-i hizmet
Kulundur Şevkî lutfeyle nazar kıl
Himayet it hatasından güzer kıl (age., 106a)*

Otuz bölüm hâlinde kaleme alınan *Menâkıbnâme*'de Şeyh Ebu İshak'ın hayatı, faaliyetleri, sosyal ilişkileri, tasavvufî görüşleri, hizmet ve karametleri ele alınmaktadır. Eser o dönemin, dinî, siyasî, iktisadî, askerî konularına da zaman zaman ışık tutmaktadır.

Son Durum

Bursa Mısırî Dergâhı postnişini M. Şemseddin Efendi'nin kaleme aldığı *Yâdigâr-ı Şemsî*'de bu dergâh hakkında çok kısa bilgi verilmektedir. Bu bilgiler, külliye'nin asrın başındaki perişan durumu ile ilgilidir: "...Bu hayrat da emsali gibi mahv olmuş iken cami-i mezkûrun müezzin ve kayyımı Raşid Dede (ö. 1330/1913) sa'y u gayretle bundan on-on beş sene evvel tamire muvaffak olmuş, minaresi yapılmış, imareti ihya edilmişti. Fakat, imarette yalnız ramazan-ı şerifte aş çıkarılırdı. Evkafı müsait olduğu hâlde bakılamamış. Hücreler civar hanelere kalb olmuş, zaviye hâli kalmamıştır..."²⁹

Bu gün evlerle iç içe olan Ebu İshak Camii ve yeşile boyanmış bakımsız bir türbeden başka, külliye'den hiçbir şey kalmamıştır. Caminin doğu ve batı tarafındaki İshak Aralığı ile Ebu İshak'tan bozma olan *Absak So-kağı* eski günlerin hayal ve hatıralarıyla hayatlarını sürdürmektedirler.³⁰

²⁹ *Bursa Dergâhları*, 273.

³⁰ Kâzerunî ve Kâzeruniyye için ayrıca bk.Hamid Algar, DiA, XXV.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YESEVİYYE

سِرِّة الْعَالَمِ
لِسَيِّدِ
اَحْمَدِ
سُلْطَانِ خَوَاجِه
يَا حَضَرَتِ شَيْخِ

Geyikli Baba ve Abdal Musa Dergâhları

*Türkistan ulusuna Ahmed-i Yesevî derler
Yesi şehrine bugün, heyhat, Türkistan derler
Vardavî*

Birçok meslektaş gibi Ahmed-i Yesevî'nin hayatı hakkında da geniş bilgilere sahip değiliz. Fuat Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinden beri benzer kişilerin hayatı, “menkıbevî hayat” ve “tarihî hayat” başlıklarıyla incelenmektedir. Söz konusu eserde Yesevî'nin hayat ve menkıbeleri çok geniş bir şekilde ele alındığı için burada detay bilgi verilmeyecektir.

Sayram'da doğan, ilk tahsilini Yesi'de, daha sonra Arslan Baba ve Buhara'nın meşhur sufilerinden Hoca Yusuf Hemedanî'nin (ö. 535/1140) yanında tasavvufî terbiyesini tamamlayan¹ Ahmed-i Yesevî, Abdullah-ı Berkî ve Hasan Endakî'den sonra 1160 yılında şeyhinin postuna geçmiş ve insanları irşad etmeye başlamıştır. Bir müddet sonra yerine Abdulhalik Gucduvanî'yi bırakarak Yesi'ye dönmüş, kurduğu tekkesinde irşada devam etmiştir. 63 yaşından sonraki hayatını çilehanede geçiren Ahmed-i Yesevî'nin 562/1167 yılında vefatından sonra Orta Asya Müslümanları arasında yayılan yüzlerce menkıbe ve keramet gibi Timur tarafından yaptırılan muhteşem türbesi de asırlara karşı direnerek bu güne kadar ulaşmıştır.

Türkistan (Yesi) şehrinde kurulan bu müessesenin Türk ve İslâm dünyasındaki tesirleri o kadar derin ve uzun ömürlü olmuştur ki, belki de ilk defa, bu şehrin adıyla Ahmed-i Yesevî'nin ismi bütünleşmiştir: Hazret-i Türkistan.

Mürşidinin tekkesine yağmur altında taşıdığı odunları ıslatmadan sevketmeye dikkat eden Süleyman Hakim Ata'nın (ö. Akkurgan, 582/1186) onunla ilgili duyguları ise şunlardır:

*Bassa Kabe görüngen bassa yirler turülğan
Ledün ilmi birilğan Hacem Ahmed-i Yesevî*

¹ Yusuf Hemedanî, *Rütbetü'l-Hayat*, nşr. M. Emin Rıyahî, İran 1362, 13, 25.

Türkistan'ın en mühim eserlerinden biri olan Ahmed Yesevî'nin Kazakistan'ın Yesi şehrindeki tekkesi ve türbesi.

*Aşlı irür hanıdan bilmez anı göbnadan
Bilür anı Hak Yezdan Hacem Ahmed-i Yesevî*

Yesevî Dergâhı'ndan feyiz alanlar bu aşk ve heyecanı dalgalar hâlinde nesilden nesile aktararak Anadolu ve Rumeli topraklarına ulaştıracaklardır. XVIII. yüzyıl şairi Şahî'nin dörtlülüğü şöyle:

*Tarik-ı Yesevî bir acaib sır
Eğer aklın varsa ol tarika gir
Bir garaib himmet eylemiş ol pîr
Aslan gibi insan yutar demişler*

XIV. yüzyıldan sonra oluşan Nakşibendiyye ve Bektâşiyye tarikatlarını Yeseviyye'nin bir kolu olarak değerlendirmek de bu tesir halkasından kaynaklanmaktadır. O, tarikat olarak Osmanlı dünyasında teşkilâtlanmadıysa da "Hace-i Türkistan" adı ve himmeti hep bizimle olmuştur.

Yesevî Babaları, Rum Abdalları

Hemen hemen bütün dinlerde *baba* kelimesi, saygı ve itibarı ifade etmiştir. Orta Asya merkezli Yesevî kültüründe de durum böyledir. Bu tarikatın geleneğine göre, Ahmed-i Yesevî'nin mürşidi Arslan Baba adını taşıırken, halifelerinden birinin adı da Zengi Baba'dır. Bazı sufiler için de her iki kelime kullanılmıştır. *Bab* veya *baba* olarak tasavvuf literatüründe yer alan bu kelime Selçuklular döneminde Baba İlyas, Baba İshak; Osmanlıların ilk yüzyıllarında da Geyikli Baba, Postinpuş (Posteynpûş) Ba-

ba gibi meşhur dervişlerin ismi olmuştur.²

Tasavvufi düşüncede *gayb erenleri* adını alan *ricalü'l-gayb*'ın bir bölümünü meydana getiren *Abdallar* ile bizim kültürümüzün tanışıklığı çok eskidir. Bir görüşe göre de *Abdalân-ı Rum*, *baba*'ların bir devamıdır.

Gerek *baba*, gerekse *abdal* olarak bilinen sufilerin tasavvuf çizgisindeki yerleri de farklı olmuştur. Bu isimler, Şîî dervişler için kullanıldığı gibi Sünnî sufiler için de kullanılmış; dinî hayatın çok değişik noktalarında bulunan mutasavvıflar, bu sıfatla tarihe geçmişlerdir.

Selçuklularla birlikte Anadolu'ya giren dervişlerin birçoğunun Yesevî oldukları bilinmektedir. Bunların bir kısmının zamanla Bursa'ya ulaştıklarını ve bu başkentte kurdukları zaviyelerle hizmetlerine devam ettiklerini söylemek mümkündür.

Evliya Çelebi, kendisinin Ahmed-i Yesevî'nin neslinden geldiğini söylerken, gezdiği bölgelerde tanıdığı Yesevî derviş ve tekkelerinden de söz etmiştir.

Çelebi'den hareketle şimdilik konumuza iki derviş girmektedir: Geyikli Baba ve Abdal Musa.

Bursa Kütüğü'ne³ göre adı Mehmed olan Geyikli Baba'nın kurduğu tekke ve bu tekkede postnişinlik yapan sufilerle ilgili olarak elimizde yeterli bilgi yoksa da Orhan Gazi'nin ona ilgi gösterdiği bilinmektedir. Âşık Paşazâde'yi dinleyelim:

“Hele şimdi görelüm Orhan Gazî Bursa’da neyler Devlet ilen kim geldi ‘imaret yapdu Vilâyetin dervişlerini teftiş itmeğe başladı. İnegöl yöresinde, Keşiş Dağı’nın aralığında bir nice dervişler gelmişler anda makam tutmuşlar. İçlerinde bir derviş var. Bu dervişlerden ayrılır. Varur dağda geyicekler ile yürür Ve ol Durkut Alp anı sever dayım anun yânuna gelür anun ile musâhabet ider Durkut Alp pîr olmuş idi Orhan’un dervişler tef-tiş ittüğün işidicek Orhan Gaazî’ye bir adam göndürdi kim Benim köyle-rüm yanunda bir nice derviş geldi mukıym oldu Aralarında bir derviş var-dur gâh gâh varur dağda geyicekler ile gezer bir nice gün ve hayli müba-rek kişidür didi. Orhan Gaazî eydür ‘aceb kimün mürîdidür didiler Eyitti “sorun kendünden” didi Geldiler sordular Eyittü “Baba İlyas mürîdiyin” didi. Seyyid Ebu’l-Vefa tarıkîndenin didi Emrittiküm varun dervîşi geti-rün didi geldiler da’vet ittüler gelmedi Dervîş dahi haber ısmarladı kim “Sakın Orhan dahî gelmesün” didi Geldiler Orhan Gaazî’ye haber virdü-ler. Orhan Gaazî yine haber göndürdü kim niçin gelmez Ve beni niçin komaz anda varmağa Dervîş cevap virdi kim “Dervîşler göz ehilleri olurlar Gözedurler Dahî vaktinde varurlar kim du’âları makbûl olına” Bir nice günden sonra bir kavak ağacını kopardı omuzına getirüb doğru Bur-sa’nın hisârına geldü Pâdşâhın sarayına geldü Havlı kapusunun iç yanında

² Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Abdal Baba” *DİA*, I/59; a. mlf. “Baba”, *DİA*, IV/365.

³ *age*, I/137; BS, 155/378; BAVD, nu. 754, 25988

bu kavak ağacını dikmeğe başladı. Gördüler Hâna haber virdiler “Ol derviş geldi bir kavak ağacı dahî getürdi kapuda dikeyür” didiler. Orhan Gaazî çıktı Gördi kim ağacı dikmiş Dahî sormadan Hâne eyidür “Teberrrükümüzdür. Oldukça dervişlerin du’âsı sana ve nesline makbûldür” didi hemandem du’â itdi Durmadı döndü gerü mekaamına vardı O kavak ağacı şimdi dahî vardır saray kapusunun içinde. Gaayet de büyük ağaçdur Ve her gelen pâdişâh ol ağacın kurıcasunu giderürler Andan sonra Orhan Gaazî dahî dervişün ardınca mekânına vardu eydür “Derviş bu İnegöl nevâhisiyle senün olsun” didi. Derviş eydür “Milk mal hakkındur ehline virür Biz anun ehli değilüz” dir, eyitti. Sordular “Ehli kimlerdür” didiler Hak Teâlâ dünya milkini sizin gibi hanlara ısmarladı Mâlî dahî mu’amele ehline ısmarladı kim kulları birbiriyle mesâlihın görsinler deyü bizlere gün yeni nasîb olan rızık dahî yeni” didi. Orhan Gaazî eydür. “Derviş nola benim de sözümi kabûl itsen” Derviş eydür “Şu karşuda duran depecükden berü yercügez dervişlerin havlısı olsun didi. Orhan Gaazî bu sözi kabûl itdi. Du’â aldı mekânına gittü.

*Ümîdüm du’âdur ehl-i du’âdan
Du’âdur bize emrolan Hudâ’dan*

*Müeysserdür nice nefes cihâdda
Du’âdur evliyâdan enbiyâdan*

*Didi hak kim dilen makbûl edeyin
Bu kavli umdu canum ol nidâdan*

Orhan Gaazî ol dervişün üzerine kubbe yapdu yanında tekke yapivirdi ve dahî cum’a mescidi yapdu Şimdiki vakitte üzerinde ihyâ olunup beş vakitte pâdşâhlara du’â iderler kim dâim anarlar Ol zâviyeye Geyikli Baba tekyesi dirler.”⁴

Bu metin dolaylı olarak bize XIV. yüzyıl tasavvuf ve tarikatlar tarihi açısından bazı bilgileri de vermektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Devlet, tarikat zümrelerini kontrol altında bulundurmaktadır.
2. Geyikli Baba’nın Vefaî meşrepte bir sufî olması ve Baba İlyas’ın müridi olduğunu beyan etmesinden sonra o günkü Osmanlı yönetiminden bir tepki görmemesi önemlidir. Batıl tarikatların peşini takip eden devletin bu tavrı Vefaî ve Babaîlere bakışının müspet olduğunu belgelemektedir. Bir diğer ifade ile Osmanlı, Babaîlere Selçuklu gibi bakmamaktadır.
3. Geyikli Baba ile Orhan Gazi arasındaki diyalog, derviş-sultan ve derviş-siyaset ilişkilerine ışık tutmaktadır.

⁴ Aşıkpaşazade Tarihi, s. 296.

Yesevi mührü

Yesevî mi, Vefâî mi?

XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da yaşayan birçok sufî gibi Geyikli Baba ve Musa Baba'nın da hayat hikâyeleri ve tarikat anlayışları hakkında bilinen şeyler azdır ve bunlar da asırlar içinde menkıbelerle örülerek bu güne ulaşmıştır. Kaynakların çoğu, bu iki sufînin Bursa fethinde bulunduğunu söylerken İdris-i Bitlisî, Geyikli Baba'nın fetihden 9 sene sonra Orhan Gazi ile tanıştığını söylemektedir.⁵

Elvân Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sine göre Baba İlyas (ö. 637/

1240) bir Türkmen şeyhi olan Dede Garkın'ın mürididir. Âşık Paşazâde'nin ifadesinden de Ebu'l-Vefâ'nın tarikatından olduğu anlaşılmaktadır. Bu asırlarda Horasan, Orta Asya bölgesinden Anadolu'ya gelen Türkmen dervişlerinin büyük bir çoğunluğu Yeseviyye mensubudur. Dolayısıyla bu dervişlerin tarikatı Yeseviyye mi, Vefaiyye mi sorusuna kesin cevap vermek mümkün görülmemektedir. Aslında bu asırlarda tarikatlar henüz istiklâliyetini tamamen kazanmış değillerdir, aksine hepsi oluşum safhalarını yaşamakta olduklarından bu tip iltibaslar tabiidir. Ancak tarihî kaynaklarda Bursa'dan başka Orta Anadolu ve Adana bölgelerinde varlığı tespit edilen "Geyikli cemaati", "Geyikli Baba dervişleri" gibi ifadelerin yanında Babasultan Köyü'ndeki türbenin de çok meşhur olduğu düşünülürse Baba'nın tesir ve nüfuzu daha kolay anlaşılır.

Bundan da önemlisi Yunus Emre'nin *Divan*'ında zikrettiği birkaç isimden biri de Geyikli Baba'dır ve Mevlânâ ile birlikte aynı şiirde adı geçmektedir:

*Geyiklü'nün ol Hasan söz eyitmiş kendüden
Kudret dilidür söyler kendinün söz nesidür*

*Geyiklü Baba bize bir kez nazar kılalardan
Hasıl oldu Yunus'a ne ki vayesidür*

Hüsameddin Bursevî'nin *Mühimmâtü'l-Mü'minîn* adlı eserinde ise Geyikli Baba'nın farklı bir silsilesi şöyle verilmektedir:

⁵ age, 44

یا حضرت ابدال موسی البخاری

کتب العتیقہ، غفرلہ

“Ya Hazret-i Abdal Musa el-Buharî.” Hat: Mahmut Şahin.

Turgut Alp
Geyikli Baba
Baba İlyas
Ebu'l-Vefâ Horasanî
Ebu'l-Fütuh bin Bahaeddin
Danışmend Muhammed Mevlânâ
Bahaeddin Kübrâ
Ahmed Mevlânâ
Baba Kemal Cendî
Necmeddin Kübrâ
Ziyaeddin Ebu'n-Necib⁶

Kaynaklarda bazen Ulvî Baba, bazen de Geyikli Baba olarak geçen köyün bu günkü adı Baba Sultan'dır. Bursa-İnegöl yolunun sağ tarafında, Uludağ eteklerinde kurulan 700 rakımlı bu köy, bu gün bile cami, türbe ve diğer eserleriyle bu hatırayı yaşatmaktadır.⁷ Bursalı Lâmiî Çelebi (ö. Bursa, 938/1532) *Nefahâtü'l-Üns*'ü tercüme ederken “Geyikli Baba Hazretleri” diye bir başlık ilâvesiyle cami, zaviye ve türbeden söz etmiştir.⁸ Bu tekke de şeyhlik yapan renkli şahsiyetlerden biri de Gazzalî mahlâslı Divan şairi Deli Birader'dir⁹ (ö. 942/1535). Köydeki mimarî eserlerle ilgili olarak Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri* adlı eserinde yeterli bilgi vardır.

Abdal Musa ile Geyikli Baba arasında geçen meşhur menkıbeye göre, Baba Sultan, geyikleri tasarrufunda bulunduran bir sufidir ve onlardan sağdığı sütü Musa Baba'ya göndermiştir. Geyikli Baba diye anılmasının bir diğer sebebi de Dede Garkın'a bağlı dervişlerin geyik derisinden yapıma başlık kullanmaları olabilir. Abdal Musa etrafındaki bilgiler Geyikli

⁶ *age*, 308b.

⁷ Baba Sultan köyünde her yıl Temmuz ayında çevre halkının büyük ilgi gösterdiği anma toplantısı yapılmaktadır.

⁸ *age*, 690-691.

⁹ Orhan Şaik Gökyay, “Deli Birader”, *DİA*, IX/135-136; Kadir Atılsöy, *Bursa Şairleri Bursa Vefatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Bursa 1998, s. 236-238.

Divan-ı Hikmet

Baba ile ilgili bilgilerden daha karmaşıktır. Bursa'dan başka Antalya-Elmalı'da Abdal Musa'ya ait kabir bulunması ve menkıbelerinin her iki bölgede yaygınlaşması konunun çözümünü zorlaştırmaktadır. Abdal Musa'nın önemli bir özelliği de, Türk tasavvuf edebiyatının mühim isimlerinden Kaygusuz Abdal'ı yetiştirmiş olmasıdır.¹⁰

Bursa'da Musa Baba etrafında cami, zaviye, medrese ve hamamdan meydana gelen külliye zamanla ortadan kalkmış; *Güldeste*'nin ifadesiyle bağlık-bahçelik olmuştur.¹¹

Musa Baba Külliyesi'nde en uzun ömürlü müessese II. Bâyezid'in torunu Hançerli Fatma Sultan (ö. İst. 939/1533) tarafından yaptırılan Hançeriyiye

Medresesi olmuştur. İlgili vakfiyeye göre, müderris yevmî 40 akçe, müd 3, talebeler ise 2'ser akçe alacaklardır. 14 öğrenci kapasitesi olan Hançeriyiye Medresesi'nde görev yapan müderrisler de bilinmektedir.¹²

Şeyhülislâm Abdülkadir Efendi tarafından yaptırılan cami de zamanla yok olmuş, "Bursa'daki minarelerin en güzeli" diye nitelenen minaresi ise tek başına bu güne ulaşmıştır.¹³ Hanzade Fatma Sultan Hamamı da onarılabacağı günleri beklemektedir.

Bilindiği gibi her tarikat, her yerde yaygın değildir. Selçuklularla birlikte Anadolu sahasını derinden etkileyen Yesevî dervişleri olmakla birlikte bu cemaat söz konusu bölgede müstakil bir tarikat olarak teşkilâtlanmamıştır. Diğer bir ifade ile, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar birçok Yesevî dervişini tanıdıysa da Yeseviyye tarikatını ve bu tarikata bağlı tekeleri pek tanıyamamıştır. Bu dervişlerin oluşturduğu atmosfer, öyle anlaşıyor ki diğer tarikatların neşv ü nema bulmasına yardımcı olmuştur.

Bütün bunlara rağmen biz yine de XIV. yüzyıl Anadolu'sunda Yesevî kültürünün oluşmakta olan diğer tarikatlara göre daha canlı olduğunu

¹⁰ Bk. Nihat Azamat, Kaygusuz Abdal, DİA, XXV/74; Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri*, Ank. 1983. A. Yaşar Ocak ise, *Kalenderîler* adlı eserinde Geayikli Baba'yı XIV. yüzyılın en meşhur Kalenderîlerinden biri olarak ele alıp incelemiştir (Ank. 1992).

¹¹ İsmail Belig, *Güldeste*, 213.

¹² Geniş bilgi için bk. Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 231-232; *Bursa Kütüğü*, III/375; Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul, 1998, s. 175.

¹³ Son yıllarda Musa Baba adına kurulan bir dernek, camiye orijinaline uygun olarak ihya etmiş ve ibadete açmıştır.

düşünerek bu kültürün temel eserlerini ve özellikle *Cevâhirü'l-Ebrâr*'ı tanıtalım.

Yeseviyye Kültürünü Bugüne Taşıyan Kitaplar

Her tarikatın bir literatürü vardır. Bu literatür, varsa tarikat kurucusunun eserleriyle başlar; asırlar içinde bu tarikata mensup sufîlerin eserleriyle devam eder. Bu eserlerin konuları tarikatın adap ve erkânıyla ilgili olabileceği gibi, tasavvufî ahlâk ve felsefenin bir yönüne de tahsis edilmiş olabilir. Bir tarikat veya birkaç büyük temsilcisini ele alan kitaplar olduğu gibi, tercümelerle bu sahaya katkıda bulunanlar da vardır.

Divan-ı Hikmet: Şüphesiz Yeseviyye kültürünün baş eseri *Divan-ı Hikmet*'tir. Çünkü tarikat pîrinin tespit ve teşhislerinin yönlendirici özelliği kesindir. Elimizdeki *Divan-ı Hikmet*'te yer alan şiirlerin hepsinin Ahmed-i Yesevî'ye ait olup olmaması o kadar önemli değildir. Önemli olan Yesevî muhitlerinde bu manzumelerin gördüğü ilgidir. Anadolu'da yaşayan Yunus'lar nasıl ortak bir ses çıkardıysa Orta Asya'da yaşayan Ahmed-i Yesevî'ler de ortak bir mesaj bulmuş ve bunu insanlara aktarmışlardır:

*Âlimlere kitap kirek sufîlerge mescid kirek
Mecnunlarga Leylâ kirek minge sin ok kireksin*

*On sekiz ming âlemga server bolgan Muhammed
Otuz üç ming ashabga rehber bolgan Muhammed*

Tanpınar'ın Mevlânâ, Yunus Emre ve Ahmed-i Yesevî çizgisi ile ilgili yorumunu alalım: "Mevlânâ şüphesiz bütün bir saltanattır. Fakat arkasında son dalı olduğu bütün bir hanedan şeceresi vardır. Yunus'un hanedanı kendisi ile başlar. Meğer ki lehçe itibarıyla uzak ve arkaik akrabası Ahmed-i Yesevî'yi hatırlayalım. Fakat Yesevî'nin eseriyle Yunus'un şiiri arasında bu sanatta esas olan dil zevkinin aydınlığı vardır."¹⁴

Menâkıb-ı Ahmed-i Yesevî: Bu gün maalesef elimizde olmayan ve fakat varlığını *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî*'den öğrendiğimiz bu eserin söz konusu kültür için üstlendiği rolü tahmin etmek hiç de zor değildir.

Hakim Ata Kitabı: Ahmed-i Yesevî'nin en meşhur halifelerinden biri olan Süleyman Hakim Ata (ö. Akkurgan, 582/1186)'nın bu eseri, Yeseviyye'nin en eski kaynaklarından biridir. Sade manzumelerle halka dinî ve tasavvufî kültür vermeyi hedefleyen bir eserdir. 1901'de Kazan'da basılmıştır.

Risale-i Tevarih-i Bulgariyye: Hüsameddin Müslimî tarafından kaleme

¹⁴ *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 134. *Divan-ı Hikmet*, önce Kemâl Eraslan (Ank. 1983), sonra Hayati Bice (Ank. 1993) tarafından neşredildi.

alınan ve Yesevî'nin Bulgaristan bölgesindeki halifeleri hakkında bilgi veren bu eser, 992/1588 tarihinde yazılmış olup 1902'de Kazan'da basılmıştır.

Şeraitu'l-İslâm: Zeki Velidî Togan'ın tanıttığı bu kitap, halka ilmi hal bilgileri vermek için kaleme alınmıştır. Kuzey Türkleri arasında çok yaygın olan bu eserden bir kesit aktarmakta yarar vardır.

— Kimin silsilesindensin?

— Hoca Ahmed-i Yesevî silsilesindenim.

— Silsile kaçtır?

— Silsile dördttür.

— Nelerdir?

— Evvel Hoca Ahmed-i Yesevî, ikinci Abdulhalik Gucduvanî, üçüncü Şeyh Necmeddin Kübrâ, dördüncü Ebu'l-Hasan Askerî.

Eser, 1901'de Kazan'da basılmıştır:

Köylü İmanı: Şemseddin Muhammed Tahirî'nin yazdığı bu manzum eserde de Yesevî kültürünün izlerini bulmak mümkündür:

Bu sözlernin köpisi

Evliyalar ulugsi

Ahmed-i Yesevî sözi

Anı seven Allah sen

Eser, 1301 yılında Kazan'da basılmıştır.

Nesayimü'l-Mahabbe: Bu eser, Molla Camî tarafından kaleme alınan *Nefahâtü'l-Üns* adlı Farsça kitabın Çağatay Türkçesi'ne tercümesidir. *Nefahâtü'l-Üns*'ün orijinalinde Ahmed-i Yesevî olmamakla birlikte Ali Şir Nevayî, eseri tercüme ederken bölgesindeki bazı sufleri ilâve etmiştir. Bunlardan biri de Ahmed-i Yesevî'dir. İlk cümleleri şöyle:

“Türkistan mülkinin şeyhu'l-meşayihidir. Ve makamâtı âlî ve meşhur ve keramatı mütevalî vü na-mahsûr imiş. Mürîd ü ashabı gayetsiz ve şah u gedanın iradet u ihlası astanı da nihayetsiz imiş.”

Son cümle ise şöyle: “...ve anın mezarı Türkistan'da Yesi digen yirde-ki anın mevlid ü menşeidür- vaki bolubdur. Ve Türkistan ehlinün kible-i duasıdır.”¹⁵

Reşahat: Daha çok Nakşibendiyyenin büyüklerini tanıtan ve Ali Herevî tarafından kaleme alınan bu eserde Ahmed-i Yesevî *Hazret-i Türkistan* ve *meşayih-i Türk'ün ser-halkası* olarak tanıtılmaktadır. Eser, Arapça ve Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

¹⁵ nşr. Kemal Eraslan, İst. 1979; Yesi şehri ile ilgili olarak *Cevahirü'l-Ebrâr*'daki dua da şudur: “...ma'denü'l-evliya Yesi şehri min bilad-ı Türkistan, ammerehumallahu taala bi-ta'miri'l-emn ve'l-eman..”

Bir adı da
Türkistan olan
Yesi'de Ye-
sevi'yi anma
gününde Divan-
ı Hikmet'ten
parçalar oku-
yan Yesevihan
kadınlar, 2000.
(MKA)

Türkistan halkının Ahmed-i Yesevî'ye *Hoca Ata Yesevî* dediğini, Ata'nın baba anlamında olduğunu ve Türklerin meşayihine, ulularına bu adı verdiklerini ilâve eden *Reşahat* sahibi, Süleyman Ata'nın şu deyişlerini de aktarmaktadır:

*Her kimi görürsen Hızır bil
Ve her geceyi Kadir bil*

*Parça (cümle) yahşi biz yaman
Parça buğday biz saman*

Mihmannâme-i Buhara: Fazlullah-ı İsfahanî tarafından yazılan bu eser bir *savaş günlüğü* olmasına rağmen konumuzla ilgili bilgiler de ihtiva etmektedir. Yazar, Yesi'deki türbede bu tarikatın adab ve erkânına ait eseri okuduğunu ve tertibinin çok mükemmel olduğunu haber vermektedir. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'ı yazarken bu eseri görememiş; daha sonra *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Ahmed-i Yesevî maddesini kaleme alırken bu eserden de istifade etmiştir.¹⁶

Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî: Anadolu sahasında yazılmış olup da Yeseviyye ile ilgili bilgi veren en eski eser budur. Uzun Fırdevsî diye tanınan Hızır b. İlyas, eserini XV. yüzyılın sonlarında kaleme almıştır.¹⁷

Behcetü'l-Hadaik: XIV. yüzyılın başlarında Anadolu'da yazılan bu vaaz kitabı, doğrudan doğruya Yeseviyye ile ilgili bilgiler ihtiva etmiyorsa da üslûp ve tarz itibarıyla bu kültürün izlerini ve tesirlerini taşıdığına şüphe yoktur.

¹⁶ Nuruosmaniye Ktp., nu. 3431.

¹⁷ *Vilâyetname (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî)*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İst. 1952,

703/1303 tarihli bir nüshası elimizdedir.¹⁸

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Anadolu'daki Yesevî dervişleri ve bu tarikatla ait tekkelerle ilgili bilgi veren kaynaklardan biri de Ahmed-i Yesevî neslinden geldiğini söyleyen Evliya Çelebi'nin meşhur seyahatnâmesidir. Avşar Baba, Pîr Dede, Akyazılı, Kıdemli Baba Sultan, Geyikli Baba, Abdal Musa, Horoz Dede *Seyahatnâme*'de yer alan Yesevîlerin en meşhurlarıdır.¹⁹

Divanlar: Yeseviyye kültürünü yaşatanların başında şairleri de saymak gerekir. Aslında *Divan-ı Hikmet*'in bir güldeste, bir antoloji olduğu bilinmektedir. Bu eser birçok Yesevî dervişinin mısralarını ihtiva etmektedir. Bu isimler arasında yer alan Kul Ahmed, Miskin Ahmed, Sultan Ahmed, Hacı Ahmed, Hacı Ahmed-i Yesevî gibi bazı mahlûslar, tarikatın pîri olan Ahmed-i Yesevî'ye ait olsa bile ilgili kitaplarda birçok Yesevî şairi ile karşılaşmaktadır: Azim Hacı, Behbudî, Fakirî, Fuzulî, Garibî, Halis, Hacı Salih, Hüceyda, Kanî, Kasım, Kemal, Kul Şerifî, Meczub-meşreb, Nevayî, Seyfeddin Ubeydî, Zelilî...

Tibyan: XIX. asırda İstanbul'da, Harirîzade tarafından kaleme alınan ve bu gün için en geniş *tarikatar ansiklopedisi* mahiyetinde olan bu Arapça eserde de konumuzla ilgili değerli bilgiler vardır.²⁰ Yeseviyye ile birlikte bu tarikatın üç kolu da tanıtılmıştır. Bu kollar şunlardır: Bektâşîyye, Nakşibendiyye, İkaniyye. *Tibyan*, konunun kaynakları olarak *Reşahat*'dan başka Mevlânâ Gulâm Server'in *Hazinetü'l-Aşfiya* ve Muhammed el-Gavs'ın *Cevahirü'l-Hams*'ini kullanmıştır (III, 265a-267a).

Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr: Bu yüzyılın başında Türkçe olarak Hüseyin Vassaf tarafından yazılan bu eserde de dolaylı olarak Yeseviyye'ye temas edilmiştir.²¹ Aynı sayfalarda değinilen bir diğer konu da Bektâşî-Yesevî münasebetleridir: "Bektâşîlik neşesiyle memleket-i İslâmiyye'ye yayılan erbab-ı dalâlin ise Hazret-i Ahmed-i Yesevî gibi Sünniyyü'l-mezheb Hane-fiyyü'l-mezheb bir zat-ı kerimi's-sıfat ile kat'â münasebeti yokdur" (I/394).

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar: 1919 yılında basılan bu eser, Fuat Köprülü'nün hâlâ aşıl原因ayan eserlerinden biridir. Cumhuriyet döneminde, konu ile ilgili araştırma yapan tasavvuf tarihçilerinin temel kaynaklarından biri de büyük ölçüde bu kitap olmuştur.²²

¹⁸ BEEK, Kurşunluoğlu Kit., nu. 5. İsmail Hikmet Ertaylan tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır (İst. 1960).

¹⁹ *Evliya Çelebi Seyehatnamesi*, İst. 1314, I/89, 100, 659, 660; II/27, 46, 398; III/352, 377, V/60, 67, IX/273-275. Ayrıca Geyikli Baba ve Abdal Musa için bk. *Güldeste*, 213, 214-220, 221; *Bursa Dergâhları*, 271.

²⁰ Süleymaniye Ktp., Fatih Kit., nu. 430-432.

²¹ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Kit., nu. 2309. yeni harflerle basıldı: İst. 2006, hz. M. Akkuş-A. Yılmaz.

²² 1993 yılının "Ahmed-i Yesevî Yılı" olması münasebetiyle değişik kurum ve üniversiteler tarafından tertip edilen ilmi toplantılara sunulan bildirilerin yayınlanması ile bu silsile altın

Yesevî
kültürü
yaşıyor...
Yesevî
sempoz-
yumu
Kazakistan
2000

Cevahirü'l-Ebrâr min Emvaci'l-Bihar

Yeseviyye kültürü için elimizde bulunan en mühim eserin, Hazinî mahlâslı bir Yesevî dervişine ait olduğu bilinmektedir. Seyyid Mansur Kaşıktıraş'ın müridi olan müellif, 19 yaşında icazet aldıktan sonra *menâkıbnâme* yazma izni de almıştır. II. Selim devrinde İstanbul'a gelen ve daha sonra kaleme aldığı eserini III. Murad'a takdim eden Hazinî, konu ile ilgili birçok meseleye de açıklık getirmiştir.

İlim âlemine ilk defa Fuat Köprülü tarafından tanıtılan eserin Mahmud b. Hasan adlı bir Nakşibendî dervişinin istinsah ettiği tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty, nu. 3893'te kayıtlıdır. 327 sayfalık eserin 120 sayfası Farsça'dır.²³

Cevahirü'l-Ebrâr'da abdest, namaz, oruç, zikir gibi ibadetlerle ilgili ayet ve hadisler ele alınmış; bunların tasavvufî izahları yapılmıştır. Eserin büyük bölümü ise, Yeseviyye'nin esaslarına, tarikatın adap ve erkânına tahsis edilmiştir. Tasavvufî hâl ve makamlar, halvet, şeyh, mürid, velâyet, sema', sohbet, şeriat, tarikat, hakikat gibi birçok konu hakkında tatlı bir üslupla bilgi verilmiştir. Bunlardan birkaç tanesine kısaca temas etmekte yarar vardır:

1. *İnsan*: İnsanın özellikleri, müsbetten menfiye doğru beşli bir kade-me takip eder (s. 9-10):

Rububiyyet: Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak

Melekiyyet: Tesbih ve zikir ile kulluğun saadetini yaşamak

Sebe'iyet: Yırtıcı, parçalayıcı olmak

Behimiyyet: Sınır tanımadan şehveti tatmin etmek

Şeytaniyyet: Karıştırmak, vuruşturmak, nifak çıkarmak

Tasavvufî terbiyenin hedefi, insanı *rububiyyet* noktasına yükseltmek

bir halka daha kazanmıştır. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, *Yesevîlik Bilgisi*, Ank. 2000.

²³ Nşr. Cihan Okuyucu, Kayseri 1995.

ve burada devamlı kalmasını sağlamaktır.

2. *Allah'a Giden Yollar*: Allah'a giden yolların çokluğunu ifade etmek için Necmeddin Kübrâ'nın şu cümlesi, tasavvufi muhitlerde sıkça kullanılır: "Allah'a giden yollar, yaratıkların nefesleri sayısındadır." Hazinî bu cümleyi naklettikten sonra şu açıklamayı yapıyor: "Evliya-yı ma tekad-dem ve etkiya-yı ma teahhar aşk etvarında mütenevi' riyazetler çekmişler, bazı açlık, bazı mesayib, bazı gurbet, bazı mezellet, bazı bühtanlar çeküp tayy-ı menazil-i gaybu'l-guyub itmişlerdür" (s. 56).

3. *Şeyh*: Eserde şeyhu'l-meşayih rahmetullahi aleyh olarak takdim edilen pîrin şeyhlikle ilgili düşünceleri şöyle aktarılmaktadır: "Mürîd-i salik bu mesalike sülûk itmeyince ve risale-i adabı tek mil kılmayınca ve bu saadet-i uzmayı tahsil itmeyince alâ sahibi'l-kemal hilâfet ve zikir desturu ve meclis kurmak ve encümünde halvet ve erbainde oturmak ve niyaz almak ve rüya tabir eylemek ve marifetullah söylemeğe izin virmemek gerek" (s. 41-42).

4. *Halvet*: Tasavvufî hayatın en mühim safhalarından biri, halvet dönemidir. Eserde mürîdin 24 saati ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu konular esas itibarıyla tarikatlar arasında ortaktır. Halvet hayatındaki dervişin ilk gecesiyle ilgili şu cümle dikkat çekicidir: "...nısfu'l-leyle varınca ve meşayih-i Yeseviyye manzume ve makamları -ki hikmet dirler- *savt-ı hazîn* ile telkinat ile hatmolur, tezvîk ve teşvik için.. Ba'de eda-yı tekbirat müselles oturup bir halka zikr idülür. Zikrullahdan sonra hafız-ı hoş nefeslerden *savt-ı hazîn* ile Sure-i Yasîn tilâvet olunur" (s. 53).

Gece yarısı okunan bu hazin şiirlerden önce neler yapılır? Veya Yeseviyye adab ve erkânına göre halvete nasıl girilir? Cevap şöyle: "Bir gün önce oruç tutulur. Sabah namazından sonra tesbih, tehlil, evrâd ü ezkârla saf bağlanır. Daha sonra kibleye karşı sesli olarak sekiz defa tekbir getirilir. İkinci namazından sonra halvethanenin açığı, gediği, kapısı, bacası -soğuk ve sıcaktan rahatsız olmayacak şekilde- kapatılır. Tazarru ve göz yaşı ile akşam namazı kılındıktan sonra iftar açılır. Az su içilir. Kara darı veya kırmızı darıdan yapılmış çorba içilir. Bir parça karpuz ve biraz yoğurt -hararet teskini için almak- caizdir. Yemekten sonra Vakıa Suresi'nden birkaç ayet-i kerime okunur. Daha sonra ayakta sesli olarak üç tekbir daha okunur. Zikirle meşgul olunur" (s. 52-54).

Bu tespitler Yesevî geleneğinde *halvet* hayatı ile diğer bir tasavvuf terimi olan *hüzün*'ün beraberliğini göstermektedir. Bu noktada yazarın mahlâsı da dikkat çekmektedir: Hazinî.

5. *Sema'*: Vecd ve cezbe ile yakından ilişkili olan sema' için yazar şu ayeti delil olarak getirmektedir: "...Onlar sözü dinler ve en güzeline uyarlar..." (Zümer, 39/18). "...İşbu ayet sema' babında sened-i tamdır. Eğer vâcid, mahabbet ile mest olmadıysa sema' ana haramdır. Şarab-ı mahabbete sermestî olan vâcide, sema' helâl-i tamamdır..." (s. 62-63).

Hazinî, semai “ten şifası, ruh gıdası” olarak niteledikten sonra tespitlerine şöyle devam ediyor: “...Sema’ erbab-ı keramet şiveleri, ashab-ı mucizat cilveleri, sema’ *leyse fî cübbetî sivallah* esrarı ve *ene’l-hak* demdemesinin nigâhdarıdır..”

6. *Makam*: Yeseviyye adabına göre kişi 70 makam geçmeden mürşid olamaz. Bu makamlar 44 makamda, bunlar da şu sekiz makamda hulâsa hâlinde bulunur: Tövbekârlar, alimler, zahitler, sabirler, razîler, şakirler, muhipler, arifler.

Tevbe-i nasuh ve ilm-i nafi’ ile başlayan âsâr-ı visal ve takarrub-ı ilalâh ile sona eren bu tasnif, tasavvuf tarihinde değişik bir yorumun da belgesidir (*age*, 108 vd.).

7. *Halife*: Tasavvufî terbiyesini tamamlayarak insanları irşat edenlere verilen isimlerden biri de halifedir. Halifenin özellikleri sıralanırken dikkati çeken husus “gizlilik”tir. Bu gizlilik sadece ikram ve ibadetlerde değil (kıtmanü’l-amâl) bütün davranışlarda söz konusudur. Halife, fakirliğini ve cömertliğini gizlediği gibi gazap ve şiddetini de örtmeye çalışacaktır (s. 43-44).

Yesevî’nin yedi halifesi ismen sıralandıktan sonra şu cümle de ilâve ediliyor: “Ve dirler ki bu cümledendir Hacı Bektâş-ı Rûmî rahimehumullah” (s. 75).

8. *Mekân, Zaman, İhvan, Rabt-ı Sultan*: Tasavvufî terbiyenin istenilen düzeyde seyredebilmesi için aranan şartlar zaman, mekân, ihvan üçlüsüyle ifade edilegelmiştir. Hazinî, buna bir dördüncüyü ilâve etmiştir: Rabt-ı sultan. Tasavvufla ilgili bir eserde bu terim ilk bakışta manevî sultan olan şeyhe rabıtayı hatırlatıyorsa da durum öyle değildir. Yazar bu terim ile dönemin yönetici ve valisine bağlılığı kastetmektedir. Ona göre, tekke hayatının sıhhat ve selâmeti buna bağlıdır: “...Padişah-ı devranın emniyeti ed’iye-i fukaradan ve evliyaullah-ı zamanın cemiyeti atıyye-i ümeradan olur” (s. 185-186).

9. *Şeriat, Tarikat, Hakikat*: Şeriat hürmet, tarikat hizmet, hakikat himmettir (s. 128). “Şeriatsız tarikat mubattal, tarikatsız hakikat muattaldır. Şeriat mürîd-i saliki bekler, irtidattan ve tarikatını saklar ifsad-dan” (s. 140).

Cevahirü’l-Ebrâr’da şeyh ve mürîdin dikkat etmesi gereken hususlar ve taşıması gereken şartlar sıralandığı gibi tarikatın erkânı ve ahkâmı da maddeler hâlinde sayılmıştır: “Tarikat şehristanının ahkâmı altıdır: Marifet-i Hak, sehavet-i mutlak, sıdk-ı muhakkak, yakın-i müstağrak, tevekkül-i rızk-ı muallak, tefekkür-i müdekkak... Şeyhlik ve muktedalık erkânı da altıdır: ilm-i din-i yakîn, hilm-i mübîn-i metîn, sabr-ı cemîl, rıza-yı Celîl, ihlâs-ı halîl, kurb-ı cezîl. Tarikatın vacipleri de altıdır: taleb-i sahib kemâl ve takarrub-ı Zü’l-Celâl, şevk-i visal-i Lâ-Yezâl, havf-ı mülk-i bîzevâl fi’l-eyyamı ve’l-leyâl, recâ fî külli ahvâl, zikr ale’d-devam, fikr-i

tevassul-i Hayy-ı Müteâl (s. 129).

10. *Sohbet*: Tekke adabında kimlerle sohbet edileceği kadar kimlerle sohbet edilemeyeceği de söz konusudur. “Şeyhu'l-meşayih dir: Dört nevi kişi ki iktiran etmemek gerek ki hüsrân ve hezelandır ve mucib-i hirman olur. Neuzu billahi min takarrubi hâze'l-akran! Evveli emred yani sakalsız oğlandır, ikinci yat hatun, üçüncü kezzab ve mekkâr-ı bedgerdan, dördüncü ehl-i dünya ve ehl-i heva sohbetlerinden. Ki musir-i hırs ve mûris-i dünyadır...” (s. 61).

11. *Zamaneden Şikâyet*: Döneminden, devrin insanlarından ve anlayışlarından şikâyet etmeyene rastlamak çok zordur. Hazinî de bunlardan biri, “...şurût mevkute ve tarika-i sülûk mesdûde, halk-ı zaman mu'teriz, havass u avam mütearrız, mekân viran ve zaman nâ-eman, ihvan nâ-yab, rabt-ı sultan hayal ü hâb, etkiya eşkiyadan muzdaribü'l-ahval ve fukara ağniyadan adîmu'l-amâl.. Bu kadar mevani' ve mu'teriz içinde zuhur-ı keramat ve sudur-ı havarik-i âdât... Heyhat, heyhat... Hünerler ayıb ve ayıblar hüner... Vâ hasretâ” (s. 188).

*Ger Ahmedü'l-Yesevî şeyh-i evliyaillah
Gelirse bu hidsan ü füturda nâgâh
Zamanede hâlel ü ihtilâl içinde
Zuhur-ı keşf ü keramat kim görür heyhat*

12. *Zahid, Ârif, Âşık*: *Cevahir*'de bu üç tasavvufî terim ile ilgili özlü tespitler de vardır:

*Ey derviş!
Zâhid zühd ile kılur namaz
Âbid ibadeti ile kılur niyaz
Âşık varlığını kılur niyaz*

*Zahid nefsinî düşünür
Ârif rabbını düşünür*

*Ârif muhakkık gerekli
Ârif müdekkık gerekli*

*Âşık sözlü
Ve ârif gözlü gerek*

*Marifetsiz er dişi
Marifetli hatun er kişi*

13. *Sufiler*: Eserde dört halifeden başka değişik vesilelerle birçok sufi-

nin adı da geçmektedir. Bunlardan bir kısmını sıralamakta fayda vardır: Nurî, Tusterî, Harraz, Daranî, Bistamî, Zünnun-ı Mısırî, Cüneyd, Hallâc, Hasan-ı Basrî, Davud-ı Taî, Habib-i Acemî, Abdullah-ı Ensarî, Emir Külâl, Mevlânâ, Bahaeddin-i Nakşibend, Hacı Bektâş-ı Velî, Yakub Çerhî, Şebüsterî, Serî Sakatî, İbn Hafif, Seyyid Ali Hemedanî, Seyfeddin Baherzî. Bu isimler Yeseviyye'nin inanç ve zihniyet olarak aktığı mecrayı da göstermektedir.

Hız. Aîşe için, "tacu't-tarika minhacu'l-hakika Aîşe-i Sıddıka radiyalla-hu anha" ifadesi kullanılırken Eflâtun'un isminden sonra da ılıman bir ifade ile "aleyhi ma yestahikku" temennisi serd edilmiştir (s. 176).

14. *Ahmed-i Yesevî: Cevahiru'l-Ebrâr*'da tarikatın pîri için birçok yüceltici sıfatın kullanıldığını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Bunların manzum olanlarından birkaç tanesi şöyle:

*Hace Ahmed şeyh-i Türkistan u Şam
Kutbu'l-aktab u tariku ara tamam*

*Ahmed-i sanîdür ol sultan-ı Türk
Akıbet mahmud-ı serdar-ı büzürk*

*Kutb-ı Arab pîr-i Acem şeyh-i Türk
Mürşid-i afak u azîz-i büzürk*

*Oldı meşhur ol ehl-i Alevî
Garb u şark içre Ahmed-i Yesevî (s. 5, 71, 73, 94)*

15. *Tarikat Folkloru*: Tarikatın adap ve erkânı hakkında bilgi verilirken hilâfetnâme almayı hak eden dervişlere verilen tac, hırka, kemer ve asadan bahsedilmiş; hatta asanın şekli de çizilmiştir. "Bir kimse istihkak ile hilâfet اساسını alsa Ahmed-i Yesevî'yi duadan unutmamak gerek... def'i beliyat ve ref'i âfat ve kaza-yı hâcat için kurban eyle ve ervah-ı tayyibe için helva ve zâkirler için gül suyu ve buhur ve bal mumu yaksa ve bu silsile-i Yeseviyye ehl-i irşadına ihya-yı leyle istid'a eyleye. Murad hasıl ve dua ve münacaat müstecab, Allahu

Yesevî Hazretlerinin ve pîranın hatları Mahmut Şahin tarafından yazılıyor...

a'lem bi's-savab..."

Münacaat: Bu bölüme, tevazu ve kulluk dolu münacaatlarla son verelim:

Îlâhî!

*Her ne kim benden bana gelse estağfirullah
Yine senden bana gelse elhamdü lillah*

*Îlâhî, eğer od göndersen takatım yok
Ve eğer terazüde dartsan taatım yok*

*Îlâhî, sende niçün korkmayayın sen hazırsun
Ve niçün utanmıyayın ki sen nazırsun*

*Îlâhî, aşkın virdin vasıl vir
Fer' virdin asıl vir*

Netice

Din ve kültür tarihimizin tasavvuf ve tarikatlarla olan sıkı ilişkisi bütün açıklığıyla ortadadır. Dolayısıyla bu toprakların din, hayat ve sanat tarihini yazmak isteyenlerin ilgi alanlarının başında tarikatlar gelmelidir.

Tarikatların tarihî maceraları olduğu gibi coğrafi dağılımları da dikkat çekicidir. Yeseviyye, Anadolu'nun fethinden önce bu bölgeye ilk gelen tarikat olmasına rağmen, zaman içinde tesir gücünü kaybedecektir. Bir diğer ifade ile, kendisinden sonra gelen tarikatların içinde eriyecektir. Anadolu'yu şenlendiren Yesevî dervişleri ve bu dervişlerin kurdukları Yesevî tekkeleri, Osmanlılar döneminde yerini kardeş tarikatlara devredecektir. Bu sebeple söz konusu tarikatın adap ve erkânı ile ilgili elimizde çok az eser vardır. Bunlardan biri de, 400 sene önce İstanbul'da istinsah edilen *Cevahiru'l-Ebrâr min Emvaci'l-Bihar*'dır.²⁴

²⁴ Vefatından kısa bir süre önce Hazret-i Türkistan'ı ziyaret eden CumhurbaşkanıTurgut Özal'ın konu ile ilgili düşünceleri şöyle: "Sizler ve bizler Ahmed-i Yesevî'nin torunlarıyız. Asırlar önce Türkler arasında İslâm'ı yayan Ahmed-i Yesevî'nin müridlerinin Anadolu'nun İslâmlaşmasına büyük tesirleri oldu. Bugün Allah'a hamdolsun Ahmed-i Yesevî'nin Anadolu'daki torunlarının torunları buralara gelerek İslâm'ın daha iyi anlaşılmasını sağlıyor. Bu da kaderin bir tecellisidir" (Kazakistan-Almaata, Nisan 1993). Ahmed-i Yesevî'nin türbe-tekkesi Türkiye Cumhuriyeti tarafından onarıldıktan sonra 2000 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in katıldığı bir törenle hizmete sunulmuştur. Bu satırların yazarı aynı gün yapılan sempozyumda tebliğ sunmuştur.

Orhan Gazi, Geyikli Baba* ve Vefâîyye Dervişleri

Türkiye Selçuklu siyasi otoritesinin 1240 yılındaki Babaîler İsyanı sonucunda oldukça zayıflaması ve bu isyandan yaklaşık üç yıl sonra da Kösedag Savaşı'nda Moğollar'a karşı ağır bir yenilgi alması neticesinde Anadolu fiilen Moğol/İlhanlı hakimiyeti altına girmişti. Bu dönemde Anadolu İlhanlı kontrolündeki Selçuklu vezirleri tarafından idare edilmiş, Abaka Han'ın vefatından sonra İlhanlı baskısı yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlayınca, yarımadanın değişik bölgelerinde irili ufaklı pek çok beylik kurulmuştu. Aslında, İlhanlı istilası öncesinde Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından çeşitli bölgelere yerleştirilen Türkmen aşiretlerinin biraz daha organize olmuş şekliinden ibaret olan bu beylikler Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı görünmekle beraber, gerçekte kendi başlarına buyruk hareket ediyorlardı¹.

Giriş: Uc'ta Faaliyet Gösteren Zümreler

Söz konusu bu beyliklerden bazıları Anadolu'nun batı ve kuzeybatı kesimlerine yerleşerek bölgenin Türkleşme ve İslâmlaşmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaya başlamışlardı. Mesela vaktiyle Paul Wittek'in, bu fonksiyonunu oldukça iyi bir şekilde açıkladığı Menteşe Beyliği ile Saruhanogulları Beyliği bu yönleriyle ön plana çıkmışlardı. Türkleşme ve İslâmlaşma konusunda, ileride büyük bir imparatorluğun sahibi haline gelecek Osmanlı Beyliği, gayrimüslim bir devletin yani Bizans İmparatorluğu'nun sınırında kurulmuş olması dolayısıyla diğerlerine oranla biraz daha ön plana çıkıyordu. Osmanlı Beyliği, Bizans sınırına yakın olmasının kendisine sağladığı avantajı çok iyi kullandı ve kısa sürede hızlı bir

* Yrd. Doç. Dr. Haşim Şahin, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Babaîler İsyanı ve Türkiye Selçukluları'na etkisi hakkında detaylı bir monografi için bk.: Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996. Bu dönemde Anadolu'nun siyasi yapısı hakkında bk.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 1, Ankara 1994, s. 39; a.mlf., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara 1988; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994, s. 31.

gelişme ve büyüme gösterdi.

Osmanlıların bu şekilde sınırlarını genişletmesinde Bizans Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklığın yanı sıra, İslâm'ı yayma, ganimet elde etme yahut yeni yurtlar ve otlaklar elde etme amacıyla bölgeye gelen pek çoğu kendilerine ait Türkmen aşiretlerinin reisleri olan alp ve gazilerin de önemli payı vardı.² 1302 yılında Osman Gazi'nin Bizans İmparatorluğu'na karşı kazandığı Koyunhisar/Bapheus Savaşı'ndan sonra bu genç Osmanlı beyinin yanındaki alp ve savaşçı gazilerin sayısı bir hayli arttı. İlk Osmanlı beylerinin nökerleri olan Akça Koca, Konur Alp, Samsa Çavuş, Gazi Abdurrahman, Turgud Alp gibi şahsiyetler ilk Osmanlı fetihlerinde önemli roller üstlendikleri gibi bölgenin Türkleşme ve İslâmlaşmasında etkili oldular³.

Bunlara ilaveten bir anlamda ekonomik yapının temelini teşkil eden, aynı zamanda dinî bir muhteviyata da sahip olan Ahi teşkilatı mensupları ile Babaîler İsyanı neticesinde Selçuklu takibatından kurtulmak için uc bölgelerine sığındıkları bilinen derviş grupları da kuruluşta son derece önemli paya sahip olmuşlardı⁴. Çoğunluğu Abdâlân-ı Rum yahut Rum Abdalları adıyla bilinen ve Türkmen babalarının başlarını çektiği dervişler, genellikle, o dönem itibarıyla birbirlerinden pek de ayırt edilemeyen doktrinlere sahip Kalenderiyye, Haydariyye ve Vefâîyye tarikatlarına mensup olup, ilk Osmanlı beyleri ile son derece iyi ilişkiler kurmuşlardı. Bu yazıda Geyikli Baba ekseninde, Osmanlı erken döneminde Vefâîyye tarikatına mensup derviş gruplarının ilk Osmanlı yöneticileri ile ilişkileri incelenecektir⁵.

² Paul Wittek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkmen Aşiretlerinin Rolü", *TD*, XIII/17-18 (Mart 1962-Eylül 1963); a.mlf., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Türkçe Terc: Fatmagül Berktaş, İstanbul 1985; Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Türkçe Terc. M. Günay, Ankara 2000, s.75 vd.; Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.

³ Bu gazi alpler hakkında bk.: Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 26-33; a. mlf., *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı: Devlet, Kanun Diplomasi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 63-67.

⁴ Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi üzerinde çalışan araştırmacılar Aşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Al-i Osman* adlı eserine dayanarak devletin kuruluşunda etkili olmuş dört unsurun varlığından söz etmektedirler. Bunlar: Abdâlân-ı Rum, Ahiyân-Rum, Gaziyân-ı Rum ve Baciyân-ı Rum'dur (Bk.: *Tevârih-i Al-i Osman*, Ali Beğ neşri, s. 199-200). Ancak bu zümrelerden Bâciyân-ı Rum'un niteliği, bir teşkilat olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışmalıdır. Buna mukabil, beyliğin kuruluş aşamasında diğer beylikler kadar önemli olan bir başka zümrenin varlığı göze çarpmaktadır ki, bu vaktiyle Ahmet Yaşar Ocak'ın da Ahilik ve Şeyh Edebalı üzerine yazdığı bir makalesinde dikkati çektiği Fakihler yahut Fakihân-ı Rum adlı zümredir. Söz konusu zümreler ve Fakihler hakkında son dönemde yapılan bir çalışma olarak bk.: Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler 1299-1402*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2007.

⁵ Tarikatın Osmanlı öncesi dönemdeki seyri hakkında detaylı bilgi için bk.: Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâîyye)", *Belleten*,

Osmanlı Topraklarında Vefâîyye Mensubu Olarak Şeyh Ede Balı

Vefâîyye mensuplarının Osmanlı Beyliği topraklarındaki varlığı, bağımsızlığını ilan ettiği tarih öncesine kadar uzanır. Bu dönemde Osmanlı sahasında Vefâîyye tarikatının en önemli temsilcisi hiç şüphesiz, beyliğin kurucusu Osman Bey'in kayınpederi olan Şeyh Edebalı'dır. Kardeşi Ahi Şemseddin'den dolayı olsa gerek, son dönemlere kadar bir Ahi şeyhi olduğu ileri sürülen Şeyh Edebalı'nın Vefâîyye tarikatına mensubiyeti *Menâkıb-ı Tâcü'l-Arifin Tercümesi*'nde açık bir şekilde ifade edilmektedir⁶ Şeyh Edebalı Osmanlı Devleti'nin kuruluşu aşamasında ilk Osmanlı beylerinin en büyük destekçilerinden birisi olmuş, hem Osman Gazi'nin hem de Orhan Gazi'nin iltifatına mazhar olmuştur. Şeyh Edebalı'nın ilk Osmanlı beyleri ile kurduğu akrabalık ilişkisi, beylerin bazı icraatları üzerinde söz sahibi olması, kendisi için Bilecik'te büyük bir zaviye yaptırılması Vefâîyye tarikatının Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundaki etkisini görmek bakımından önemlidir.

Osman Gazi, Şeyh Edebalı'nın kızı ile evlenip onun desteğini kazanmış, bu büyük mutasavvıfın nüfuzu sayesinde etrafında çok sayıda derviş, gazi, ahi ve abdal toplamıştır. Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık hutbesini okuduğu bilinen Dursun Fakih'in Şeyh Edebalı'nın diğer kızı ile evli olması devletin kuruluşunda bey-derviş-fakih ilişkilerinin seyrini görmek açısından önemlidir. Osman Gazi, Şeyh Edebalı'nın yanı sıra, dervişleriyle birlikte fetihlere katılan Kumral Abdal'a⁷ da bir kısım araziler vakfetmiştir.

Orhan Gazi'nin Derviş Zümreleriyle İlişkileri

Osman Bey'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Orhan Bey devrinde de iktidar mensuplarının dervişlerle ilişkileri devam etmiş, bilhassa Abdalân-ı Rum adı verilen grubun mensupları Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini artırmışlardır. Bu artışta Orhan Gazi'nin bu dervişlere karşı en

LXX/257 (2006), s. 111-154. Vefâîyye tarikatı hakkında ayrıca bu satırların yazarı tarafından da bir monografi kaleme alınmış ve yayınlanmak üzere TDV İslâm Ansiklopedisi'ne teslim edilmiştir.

⁶ *Tercüme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ*, Süleymaniye (Esad Ef.) Ktp., nr. 2427, vr. 3a.

⁷ Kumral Abdal hakkında Bkz: Aşıkpaşazâde, s. 6-7; İbni Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, I.Deft. Haz. Şerafettin Turan, Ankara 1991, s.94-95; Fuad Köprülü, "Abdal Kumral", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi* I, İstanbul 1935, s.56-58; Halime Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemine Ait Henüz Aydınlanmamış Konular: Karacahisar Beştaş Zaviyesi ve Kumral Baba", *Uluslararası Osman Gazi ve Bursa Araştırmaları Kongresi*, Bursa 1997, s.15; Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 208.

"Ya Hazret-i Sultan Yunus Emre." Hat: Mahmut Şahin.

azından başlangıçta gösterdiği hoşgörülü tavır belirleyici bir etkindir. Orhan Gazi devrinde bilhassa Bursa'nın fethi sırasında, Osmanlı kroniklerinde isimlerinden sıkça söz edilen bilinen Abdal Musa, Abdal Murad, Abdal Mehmed, Karaca Ahmed, Doğlu Baba, Geyikli Baba gibi dervişler önemli görevler üstlenmişlerdi. Osmanlı topraklarına aşiretleriyle gelen dervişler, ıssız bölgelere, dağ başlarına, yol geçitlerine veya Hristiyan köylerine yakın bölgelere yerleştiler ve ilk Osmanlı sultanları tarafından, kendileri için yaptırılan tekkelerde, kendi anladıkları tarzda İslâm inancını ve Türk kültürünü yaydılar⁸. Yeni fethedilen bu toprakları ekip biçerek yerleştikleri topraklarının iskan edip Türk yurdu haline getirdiler⁹. Kendilerine, abdal, ıssık, torlak gibi isimler verilen bu dervişler gezdikleri veya yerleştikleri bölgelerde tıpkı Türk Moğol şamanları gibi Türkmen aşiretlerinin sosyal odağı haline geliyorlar¹⁰; mensubu bulundukları Kalenderiyye, Vefâîyye, Haydariyye, Babaîyye ve Cavlakiyye tarikatlarının propagandalarını yapıyorlardı¹¹.

Geyikli Baba

Söz konusu bu dervişlerden Geyikli Baba'nın, Orhan Gazi devrinin en popüler ve marjinal şahsiyetlerinden birisi olduğu hayatından bahseden kaynaklardaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Geyikli Baba, yukarıda sözü edilen derviş tipinin en karakteristik isimlerinden birisidir. Kalenderiyye, Vefâîlik-Babaîlik, Rum Abdalları-Bektâşîlik bağlantısını şahsında en iyi temsil eden simalardan olan¹² Geyikli Baba Azerbaycan'ın Hoy şehrinde

⁸ Fuad Köprülü-Franz Babinger, *Anadolu'da İslâmiyet*, haz: Mehmet Kanar, İstanbul 1996, s. 63.

⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, s. II (1942), s. 291; Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *VD*, VII (1968), s. 60.

¹⁰ Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, Classical Age*, London 1997, s.187.

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderîler*, s. 50 vd; Ankara 2000; a.mlf., *Babaîler İsyanı*, s.200.

¹² Ahmet Yaşar Ocak, "Geyikli Baba", *DİA*, S.46.

يا حضرت گيکلی بابا الوفايے

“Ya Hazret-i Geyikli Baba el-Vefâi.” Hat: Mahmut Şahin.

dünyaya gelmiştir¹³. Evliya Çelebi onun Çeri Hasan adındaki bir sülaleye mensup olduğunu kaydeder¹⁴. Baba'nın hayatının ilk dönemleri, Anadolu'ya gelmeden önce Hoy'da kalıp kalmadığı konusunda kaynaklarda şimdilik herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Geyikli Baba'nın asıl adının ne olduğu hususu da tartışmalı bir konu olup, kaynaklarda bu konuya dair verilen bilgiler birbirinden oldukça farklıdır. Bu konuda en eski bilgi dönemin önemli şahsiyetlerinden Yunus Emre'ye aittir. Yunus Emre, *Divan*'ında çağdaşı Geyikli Baba'dan söz ederken; *Geyiklinün ol Hasan söz ayıtmış kendüden / Kudret dili söyler kendinün söz nesidir* şeklinde bir ifade kullanmıştır¹⁵. Görüldüğü üzere, bu dizelerde Geyikli Baba'nın adının Hasan olduğu açık bir şekilde zikredilmektedir. Nitekim Abdülbaki Gölpınarlı da Yunus Emre'ye dair bir araştırmasında bu konuya açıklık getirmiş ve Baba'nın adının Hasan olduğunu yinelemiştir¹⁶. Bu bilgidен farklı olarak, Geyikli Baba'nın adını Baldırzâde, Baba Sultan¹⁷; İsmail Belig, Ulvi Baba¹⁸ şeklinde zikreder. Baba'nın adı *Bursa Kütüğü*'nde ise Mehmed¹⁹ olarak verilir. Buna karşın, Osmanlıların erken döneminden bahseden kroniklerde ise Baba'nın asıl ismi zikredilmeyip, sadece Geyikli Baba şeklinde geçer.

Geyikli Baba, tıpkı Abdal Murad gibi, muhtemelen Bursa'nın fethinden önce bu bölgeye gelerek İnegöl taraflarına yerleşmiş olmalıdır. Yaşadığı döneme ilişkin kaynaklarda verilen bilgiler çelişkilidir. Başta Aşıkpaşazâde olmak üzere ilk dönem kroniklerin çoğu onu Orhan Gazi devri der-

¹³ BOA, *Ali Emiri Tasnifi*, nr. 1; Nişancı Mehmed Paşa, *Tarih*, İstanbul 1290, s. 116; Mecdî, *Hadâiku's-Şakâik*, Haz.: Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 32; İsmail Belig, *Tarih-i Brusa*, Hüdavendigar 1287, 220; Alî, *Kühü'l-Ahbar*, V, İstanbul 1295, s. 62.

¹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname* II, Türkçe terc. M. Şerif, Dersaadet 1314, 461.

¹⁵ Yunus Emre, *Divân*, haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1965, s. 161.

¹⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1992, s. 11; a.mlf., *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul 1992, s.106.

¹⁷ Baldırzâde Selîşî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ*, haz: Mefail Hızlı- Murat Yurtsever, Bursa 2000, s. 125.

¹⁸ İsmail Belig, s. 220.

¹⁹ *Bursa Kütüğü*, II/109, Bursa 2009.

Baba Sultan
köyünde bulun-
an Geyikli
Baba Türbesi-
nin içi

vişleri arasında sayarken²⁰, sadece Müneccimbaşı Osman Gazi devrinde yaşadığını ifade eder²¹. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Baba'nın hayatından bahseden küçük menâkıb da göz önünde bulundurulduğu takdirde, Baba'nın muhtemelen Osman Gazi devrinin sonlarında Osmanlı Beyliği topraklarında yerleştiği fakat ağırlıklı olarak Orhan Gazi devrinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Ömer Lütfi Barkan artık bir klasik haline gelmiş makalesinde, Konya'da bazı aşiretler arasında Geyikli Baba dervişlerinin bulunmasından hareketle, Geyikli Baba'nın Hoy'dan yola çıkarak ilk olarak bu bölgeye, Bursa'nın fethinden kısa bir süre önce de Osmanlı topraklarına gelmiş bir Türkmen kabilesine mensup olabileceğini belirtmektedir²².

Geyikli Baba'nın Osmanlı topraklarında adını duyurduğu ilk olay Bursa'nın fethidir. Kaynaklarda yer alan ifadelerle göre, Geyikli Baba "*ulu bir geyiğe binmiş olduğu halde*" Bursa'nın fethine katılmıştır. Geyikli Baba'nın fetih sırasında gösterdiğine dair anlatılan olaylar zinciri abartılarla doludur. Buna göre Baba, savaş esnasında olağanüstü kahramanlıklar göstermiş ve elinde altmış okka bir kılıç olduğu halde muhasara ordusunun önünde savaşılarak Kızıl Kilise denilen bir yeri kendi çabasıyla fethetmiştir²³. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ali Emiri Tasnifi, Musa Çelebi Evrakı nr. 1'de yer alan ve küçük bir Geyikli Baba menâkıbı olduğu anla-

²⁰ Aşıkpaşazâde, 200; Oruç b. Adil, *Oruç Bey Tarihi*, haz.: Nihal Atsız, İstanbul 1972, 32, 125; Mecdî, 32; Alî, 62; Abdurrahman Câmî, *Nefahatü'l-Üns*, terc.: Lamî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ- Mustafa Kara, İstanbul: Marifet Yayınları, 1995, 141.

²¹ Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel*, haz.: Ahmed Ağırakça, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, 87-88; Joseph Von Hammer-Purgstall, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, İstanbul 1972, s.144.

²² "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 290.

²³ Alî, 62; Mecdî, 32; İsmail Belîğ, 220; Hammer-Purgstall, s.144; Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara 1967, s.188.

şılan bir belgede Geyikli Baba'nın Kızıl Kilise'yi fethi şu şekilde anlatılmaktadır:

“... merhum Orhan padişah ol kıyıları feth iderken kutbü'l-arifin Şeyh Geyikli Baba dahi ol canibde üç yüz altmış kapılı bir kilisa var imiş. Kızıl Kilisa demekle meşhur imiş. Ol kilisayı kendüler feth itmişler. Ceng iderken bir kestan (kestane) ağacı var imiş. Cengi eder edermiş, ol kestaneye vardıkta ol kestaneye yarılıb Baba'yı saklar imiş. Kafirler arar bulamazlar imiş. Sabah gene çıkub kafirlerle ceng iderdi. Erenlerle bu neville iletmişdir...”²⁴

Bu bilgiler Geyikli Baba'nın fetih esnasında emrindeki Türkmenlerle birlikte hiç de azımsanmayacak bir başarı kazandığını gösteriyor. Baba bu yönüyle, henüz düzenli ordunun kurulmadığı ve daha çok Türkmen kabilelerinin savaşlarda ön sırayı aldığı ilk dönem fetihlerinde Türkmen dervişlerinin fonksiyonlarını göstermesi açısından güzel bir örnektir.

Geyikli Baba'nın kuşatma sırasında gösterdiği gayretin Orhan Gazi'nin de gözünden kaçmadığı kaynakların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Geyikli Baba'dan bahseden belgede nakledilen rivayete göre, Geyikli Baba'nın bu başarısı Orhan Gazi'ye bildirilince, o da mükâfat olarak, “*Baba meyhordur deyu iki yük araki ve iki yük şarap*” göndermiştir²⁵. Padişahın bu jestine karşılık Geyikli Baba, “yanındaki Balım Sultan'a cevab virüb padişah bize iki yük yağ ve iki yük bal göndermişler deyü bir kazgan getirdüb ateş yakdırub kaynatdırur ve içine piriç koyub ala zerde olub getiren adam nazarında ve hem anınile bu zerededen padişaha gönderib ve hem ateşde yanan ateşden biraz kor bir panbuk içine koyub padişaha göndermiş”²⁶.

Orhan Gazi ve Geyikli Baba arasında basit bir hediyeleşme gibi görünen bu rakı ve şarap gönderme menkıbesi üzerinde önemle durulması, analiz edilmesi zaruri bir konudur. Belgede de açık bir şekilde görüldüğü üzere, Orhan Gazi, Bursa'nın ve özellikle Kızıl Kilise'nin fethi sırasında büyük yardımını gördüğü ve kerametlerinden etkilendiği Geyikli Baba'ya hediye olarak “iki yük araki ve iki yük şarap” göndermektedir. Padişahın Sünnî İslâm anlayışı içerisinde pek de hoş karşılanmayacak bu tarz bir hediyeyi gönderme sebebi, Geyikli Baba'nın ve onun şahsında Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer Türkmen dervişlerinin yaşam tarzlarını göz önünde bulundurulduğu takdirde daha iyi anlaşılır.

Bu bağlamda, Geyikli Baba'nın yaşayış biçimi ve dinî kimliğine dair bilgilere bir göz atmak yerinde olacaktır. Kaynaklarda, Geyikli Baba kuv-

²⁴ BOA, *Ali Emiri Tasnifi*, Nr.1; Aynı menkıbe için ayrıca bkz.: Baldırzâde, 125; Ahmet Refik, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1928, s. 349; Hilmi Ziya Ülken, “Anadolu’da Dini Ruhiyat Müşahedeleri”, *Mihrab Mecmuası*, sayı: 1 (Teşrin-i Sani 1339), s. 447; Tanyu, *Adak Yerleri*, s.188.

²⁵ BOA, *Ali Emiri Tasnifi*, Nr. 1.

²⁶ Aynı belge.

vetli bir cezbe ve olağanüstü güçlere sahip bir kişilik olarak betimlenmektedir. Baba'nın geyikleri evcilleştirerek binek veya yük hayvanı olarak kullandığına, onlarla dost olup dağlarda birlikte yaşadığına ve sütüyle beslendiğine sıklıkla vurgu yapılır²⁷. Nitekim kendisine Geyikli Baba adının verilmesinde de geyiğe binerek dolaşması, onlarla arkadaşlık kurması ve daha da önemlisi kendisinin geyik postu giymesi etkili olmuştur²⁸. Geyikli Baba ormanların loşluğunu sevdiği ve inziva hayatı sürmekten hoşlandığı için vaktinin büyük bir bölümünü ormanda geçiriyor, burada vahşi hayvanlarla iç içe yaşıyordu. O, İslam öncesi dönemi Türk kültürü içerisinde önemli bir yere sahip olup, saygı duyulan geyik motifini²⁹ şahsında yaşıyor; bu yönüyle, Büyük Selçuklu Sultanı Sancar zamanında Harezm bölgesinde yaşayan, giyeceğini, yiyeceğini geyiklerden temin eden Zâhid-i Ahupûş'u³⁰ ve Türkiye Selçuklu Devleti zamanında Tokat'ta yaşadığı bilinen, Baba İlyas'ın en tanınmış halifelerinden Aynu'd-devle'yi³¹ anımsatıyordu.

Görüldüğü üzere, Geyikli Baba bu tür bir hayat tarzıyla günümüzde mevcut klasik Sünnilikten oldukça farklı bir İslâm anlayışına sahip olup, İslâm örtüsü altında eski Türk gelenekleri belirgin bir şekilde sürdürmektedir³². Cemal Kafadar'ın da ifade ettiği üzere, Geyikli Baba'nın böyle bir yaşam tarzını devam ettirmesi, aşırı doğru fikirci (ortodoks) bir alime İslâm dışı görünebilir, ama bu Geyikli Baba'nın kendini Müslüman kabul etmesi ve müridleri tarafından da öyle kabul edilmesi gerçeğini değiştirmemektedir³³.

Geyikli Baba'nın bu tarz bir hayat sürmeyi tercih etmesinde mensubu

²⁷ *Tarih-i Nişancı*, 116; Hoca Sadeddin, 9; Nefahat Tercümesi, 841; Baldırzâde, 89; Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 206; Marcus Könbach " Münzevilikten Gaziliğe: Geyikli Baba, Osmanlı Menâkıbnâmelerinden Bir Kesit", *Toplumsal Tarih*, IV/24 (Aralık 1995), s.58.

²⁸ Mecdî, 32, Ocak, *Kalenderîler*, s. 194; Ahmet T. Karamustafa, "Early Sufism in Eastern Anatolia". *Classical Persian Sufism: From Its Origins to Rumi*, Ed.; Leonard Lewisohn, London 1993, 184.

²⁹ İslam öncesi dönemde Türk toplumu içerisinde geyik motifini hakkında bk.: Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, terc.: Aykut Kazancıgil, İstanbul 1994; s. 156; Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî-Bektaşî İnançının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 192-196; Ümit Hassan, "Osmanlılık Öncesinden Türklerin Kültür Kökenlerine Bir Bakış", *Türkiye Tarihi*, I, ed.: Sina Akşin, İstanbul 1995, s. 296; Saadet Çağatay, "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Motifler", *Türk Dünyası Araştırmaları Yıllığı*, Ankara 1956; Gıyaseddin Aytaş, "Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destân-ı Geyik", *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı: 12 (Kış 1999), s.164-165.

³⁰ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, terc.: Mürsel Öztürk, Ankara 1999, s. 254; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 8. Baskı, Ankara 1993, s.47; Ocak, *Kalenderîler*, s. 22.

³¹ Ocak, *Babaîler İsyanı*, s.168.

³² Ocak, *Kalenderîler*, s. 84; İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, terc.: Turan Alptekin, İstanbul 1994, s. 201.

³³ Cemal Kafadar, "İki Cihan Aresinde", *Cogito*, sayı: 19 (Güz 1999), s. 47.

Vefâîyye tarikatının da rolü büyüktür. Kalendermeşrep ve cezbe sahibi bir şahsiyet olduğu anlaşılan Geyikli Baba'nın tarikatı konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Söz konusu rivayetlerin sadece günümüzde değil, Baba'nın yaşadığı dönemde de hayli tartışma konusu yapıldığı kaynakların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Aslında, Orhan Gazi'nin Baba'ya rakı ve şarap göndermesinin temelinde de bu söylentilerin etkili olduğu tahmin edilebilir. Her ne kadar Evliya Çelebi, Baba'nın Yesevî fukarası olduğu kanaatinde olsa da³⁴ diğer kaynaklarda bu görüşü destekleyecek bir bilgiye rastlanmaz. Buna karşın onun Babâîlik-Vefâîlik çizgisinde oluşuna vurgu yapılır. Osmanlı kroniklerinde yer alan ifadeler, Baba'ya tarikatı sorulduğunda "*Baba İlyas müridiyim, Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî tarikatındanım*" cevabını verdiğini ortaya koymaktadır³⁵. Zeki Velidi Togan, kaynak göstermeksizin Geyikli Baba'yı Tapduk Emre ile birlikte meşhur Kalenderî şeyhi Barak Baba'nın³⁶ müridleri arasında saymaktadır. Ancak kaynaklarda bu görüşü destekleyecek ifadeler rastlanmamaktadır³⁷. Ancak, gerek Geyikli Baba'nın hayatından bahseden belgede gerekse Osmanlı kroniklerinde yer alan ifadelerde yer alan bilgiler Baba'nın Vefâî-Babaî geleneğine mensubiyetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Geyikli Baba'nın yaşam tarzının Vefâî-Babaî tarikatına mensup diğer dervişleriyle büyük benzerlik göstermesi bu görüşü desteklemektedir³⁸. Baba'nın Vefâîyye'ye mensup olduğunu söylerken Baba İlyas'ın müridi olduğu yönündeki ifadesinin ise doğrudan mensubiyetten ziyade mensubu olduğu Babaî geleneğini ortaya koymak amacı güttüğü anlaşılmaktadır.

³⁴ Evliya Çelebi, 461; F. W. Hasluck, *Bektaşîlik Tedkikleri*, terc.: Ragıp Hulusi, İstanbul 1928, s.116; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı imparatorluğu'nun Teşekkülü", *AÜSBFD*, 1/2 (1944), s. 355.

³⁵ Aşıkpaşazâde, 46; Hoca Sadeddin, 10, Alî, 62; Mecdî, 32; Câmî, 842; İsmail Belîğ, 220; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.46; Ülken, s. 447; Tanyu, s. 187; İnalçık, "Aşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalıdır?", s.141; Karamustafa, s.184; Hasan Turyan, *Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri*, Bursa 1982, s.64. Ömer Lütfi Barkan, Baba'nın mensup olduğu tarikatın adını Seyyid Ebu Elvan tarikatı şeklinde kaydetmiştir ("Kolonizör Türk Dervişleri", s. 290). Zefer Erginli ise, Hüsameddin Bursevî'nin *Muhimmatü'l-Mü'minin fi Umuri'd-dünya ve'd-Din* adlı eserine dayanarak Geyikli Baba'nın tarikatı ile ilgili bir şecere vermekte ve Baba'yı Kübreviyye ile ilişkilendirmektedir (Bkz.: Zafer Erginli, *Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Horasan Kökenli Mutasavvıflar*, (Yayınlanmamış YLS Tezi), Bursa 1995, s.31-32).

³⁶ Barak Baba, Babaî hareketinin ikinci kuşağına mensup Kalenderî-Haydarî dervişlerindendir. Kendisi Tokat'lı olup Sarı Saltuk'un müridlerindendir. Yaşadığı dönemde tanınmış bir kişiliğe sahip olan Barak Baba, Moğol hükümdarı Gazan Han'ın yanına gitmiş ve Moğol şamanlarına benzeyen karakteri ve görüntüsüyle hükümdarın gözüne girmeyi başarmıştır. Barak Baba, İlhanlı hükümdarı Olcaytu Hudabende zamanında elçilik görevi için gittiği sırada Gilanlılar tarafından öldürülmüştür (Bkz.: Ocak, *Kalenderîler*, s. 65-68; a. mlf., *Babailer İsyanı*, s. 189; a. mlf., "Barak Baba", *DİA*, 5/61-62, İstanbul 1992).

³⁷ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981, s. 334.

³⁸ Ocak, *Kalenderîler*, s.84; *Babailer İsyanı*, s. 202; İnalçık, "Aşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalıdır?", s. 141-142.

Zira aradaki zaman farkı göz önüne alındığında Baba'nın doğrudan Baba İlyas'a bağlanmasının mümkün olmadığı görülür. Geyikli Baba'nın bu sözüyle Babaî geleneğine mensup olduğunu ve tarikatına bağlılığını ortaya koymak istediğini düşünebiliriz. Geyikli Baba'nın Vefâîyye'ye mensubiyetini bizzat dile getirmesi onun günümüzde yaygın olarak yaşanan Sünnîlikten farklı, popüler bir İslam anlayışı sürdüğünü göstermektedir.

Geyikli Baba'nın yaşam tarzı ve mensup olduğu tarikatı bu suretle izah edildiği takdirde, Orhan Gazi'nin, emrindeki Türkmen grubuyla Bursa'nın fethine hatırı sayılır katkı sağlayan bu cezbeli ve tıpkı Türk-Moğol Şamanları gibi yaşayan Kalenderî-Babaî dervişine hediye olarak neden iki yük şarap ve iki yük rakı gönderdiği daha iyi anlaşılabilir. Orhan Gazi, Baba'nın Kalendermeşrep yaşantısını bildiği yahut tahmin ettiği için böyle bir hediyeyi göndermekte, bir Türkmen babası için en uygun hediye olan rakı ve şarap olacağını düşünmektedir. Bu durum, pekâlâ ilk Osmanlı beylerinin fetihlerde kendilerine önemli katkılar sağlayan Türkmen dervişlerine gösterdikleri bir hoşgörü nişanesi olarak da kabul edilebilir. Nitekim Melikoff, Orhan Gazi'nin hediyesini bu tarz bir hoşgörüye dayandırmaktadır³⁹. İlk Osmanlı beylerinin Türkmen dervişlerine karşı hoşgörülü, hatta zaman zaman tavizkâr tavrı Osman Gazi, Orhan Gazi ve I. Murad devirleri için söylenebilirse de, bu hoşgörüye rağmen yine Orhan Gazi devrinden itibaren bu dervişlerin devlet kontrolü altına alınmaya çalışıldığı da görülür. Kaynaklarda yer alan bazı ifadelerden Orhan Gazi'nin Karaca Ahmed, Abdal Musa ve bu yazının konusu olan Geyikli Baba gibi nüfuzu fazla olan dervişleri teftiş ettirdiği anlaşılmaktadır. Orhan Gazi'nin kendilerine karşı takınmış olduğu bu denetlemeci tavrın söz konusu dervişler tarafından da bilindiğini tahmin etmek zor değildir. İşte, Geyikli Baba'dan bahseden belgenin ikinci sayfasında, Baba'nın gönderilen şarabı içmediği yönündeki bilgilerin yer aldığı kısmı bu şekilde izah etmek belki daha yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Sözü edilen belgenin ikinci sayfasında yer alan ifade şu şekildedir:

“...Orhan padişah, Baba meyhordur deyu iki yük araki ve iki yük şarap gönderüb Baba dahi yanındaki Balım Sultan'a cevab virüb, padişah bize iki yük bal ve iki yük yağ göndermişler deyü bir kazgan getürdüb kaynatdırur ve içine pirinç koyub ala zerde olub getüren adam nazarında ve hem anınla bu zerededen padişaha gönderüb ve hem ateşde yanan ateşden biraz kor biraz panbuk içine koyub padişaha göndermiş”⁴⁰.

Belgede yer alan bu ifadeler, durumun pek de Orhan Gazi'nin düşündüğü gibi olmadığını; aksine Geyikli Baba'nın içki ve şarap müptelası,

³⁹ İrene Melikoff, “İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni”, *Osmanlı Beyliği (1300-1400)*, ed.: Elizabeth Zachariadou, İstanbul 1997, s.151.

⁴⁰ BOA, Ali Emiri Tasnifi Musa Çelebi Evrakı, Nr.1.

meyhor bir şahsiyet değil de, kendisine gönderilen, Sünnî anlayışta haram kabul edilen bu tür bir hediye helal bir içeceğe dönüştürecek kadar ehl-i keramet ve kudret sahibi olduğunu ispata yönelik bir anlayış içerisinde yazılmıştır. Dolayısıyla, gerçek hayatında kalendermersrep bir hayat sürmüş olsa bile en azından belgede yer alan ifadelerden Baba'nın kendisine gönderilen rakı ve şarabı içmediği, yahut içmeye cesaret edemediği açıkça görülmektedir⁴¹.

Belgede, Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'nin hediyelerini yağ ve bal niyetiyle kabul ettiği ısrarla vurgulanmaktadır. Onun bu şekilde ihtiyatlı davranmasında yukarıda sözü edilen teftiş meselesinin etkili olduğu düşünülebilir. Orhan Gazi muhtemelen şer'i kurallara pek riayetkâr olmadıklarını bildiği Türkmen dervişlerinden birisi olan Geyikli Baba'ya gerçekten mükafat amaçlı olarak böyle bir hediye göndermiş olsa bile, Baba tıpkı mensubu olduğu tarikatın mensuplarının daha önce yaptıkları gibi kabul etmiş fakat, ihtiyatlı davranma gereği duyarak içmemiştir⁴². Nitekim kendisine hangi tarikata mensup sorulduğu zaman ısrarla Vefâî kimliğini ön plana çıkarması da boşuna değildir. Geyikli Baba kendisine rakı ve şarap gönderen Orhan Gazi'ye daha sonra kendisinin Ebu'l-Vefâ tarikatından olduğunu söylemekle, aynı zamanda Orhan Gazi'nin de çok saygı duyduğu bir şahsiyet olan Şeyh Ede Balı ile aynı tarikata mensubiyetine, yani Ede Balı nasıl bir şahsiyet ise kendisinin de öyle bir kimse olduğuna vurgu yapmak ister gibidir. Nitekim bu tarikatın Orhan Gazi katında muteber olduğu ve Baba ile yakın ilişkiler kurmasını sağladığı ilerleyen sayfalarda görülecektir.

Bu menkıbe aynı zamanda içkinin tasavvuf tarihi içerisinde bazı tari-

⁴¹ Geyikli Baba'ya Orhan Gazi tarafından "meyhordur deyu iki yük arakı ve iki yük şarap gönderildiği" hususundaki ilk çalışma Hilmi Ziya Ülken tarafından yapılmıştır. Ülken, elindeki belgede Geyikli Baba'ya rakı ve şarap gönderildiğine dair bilginin verildiği kısımdan sonrasının kayıp olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, gerek Hilmi Ziya Ülken ve gerekse onun yayınladığı belgeyi esas alan diğer çalışmalarda belgenin ikinci kısmının eksik olduğu yönünde bir kanaat oluşmuştur. Dolayısıyla ilk sayfadan hareket edilmek suretiyle, Baba'nın kendisine gönderilen hediyeleri padişaha iade ettiğine dair kısım değerlendirilmemiş ve ilk sayfadan hareketle Geyikli Baba'nın meyhor olduğuna dair bir kanı oluşmuştur. Bu çalışmalardan bazıları için bkz.: Ülken, s. 447; Ahmet Refik, s. 349; Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 201; Ocak, *Kalenderîler*, s. 84. Söz konusu belgenin kayıp olan kısımlarını da ihtiva eden tam nüshası BOA, *Ali Emiri Tasnifi*, *Musa Çelebi Evrakı Nr.1*'de mevcut olup, ilgili kısmın devamında, metinde de verildiği üzere Geyikli Baba'nın hediye olarak gönderilen rakı ve şarabı içmediği açık bir şekilde ortadadır.

⁴² Geyikli Baba'nın mensubu olduğu Vefâîyye geleneği içerisinde, tarikatın şeyhlerine veya dervişlerine devrin iktidarları tarafından zaman zaman içki gönderildiğine dair bazı menkıbeler sık sık dillendirilir. Mesela, aynı tarikata mensup Şeyh Merzuban ile ilgili benzer bir kıssa için bkz.: Hasan Yüksel, "Selçuklular Devrinden Kalma Bir Vefâî Zaviyesi (Şeyh Marzuban Zaviyesi)", *VD*, sayı: 25 (1995), s. 235-250. Bu durum Vefâîyye tarikatına mensup şeyhlerin en azından bir kısmının Şer'i kurallara pek de riayet etmedikleri yönünde bir inancın halk ve iktidar arasında yaygın olduğunu gösterir.

kat şeyh ve dervişlerinin kudretlerini göstermek amacıyla zaman zaman bir metafor olarak kullanıldığı bazı kıssaları da akla getirmektedir. Burada asıl hedeflenen, söz konusu şeyh veya dervişin aslında ne derece kudret sahibi, nefesine galip bir şahsiyet olduğunu hem sonraki nesillere hem de dönemin iktidarına karşı ispatlama gayretinin bir ürünü olarak da görülebilir.

Tekrar Geyikli Baba'ya dönülecek olursa, onun Bursa'nın fethinden sonra İnegöl civarındaki tekkesinde kendine has yaşantısını sürdürmeye devam ettirip, mensubu olduğu tarikatı yaymaya çalıştığı, hayatının bundan sonraki bölümünü adı geçen bölgede geçirdiği görülür. Zaten bir Türkmen zümresine önderlik ettiği bilinen Geyikli Baba'nın mürid sayısının ger geçen gün biraz daha arttığı, *Hüdavendigar Livası Tahrir Defteri*'nde onun adına izafe edilen bir cematın mevcudiyetinden anlaşılmaktadır. Üstelik, bu dönemde Geyikli Baba'nın etrafındaki şahsiyetler sadece kendi aşiretine mensup olan Türkmenler değildir. Zira başta Aşıkpaşazâde olmak üzere Osmanlı kroniklerinde, Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından ve Orhan Gazi devrinin de hatırı sayılır şahsiyetlerinden birisi olan Turgud Alp'in de Baba ile yakın bir dostluk kurduğu ifade edilmektedir⁴³. Elbette bu yakınlaşmada Turgud Alp'in İnegöl bölgesinin idaresine memur oluşu da etkili olmuştur.

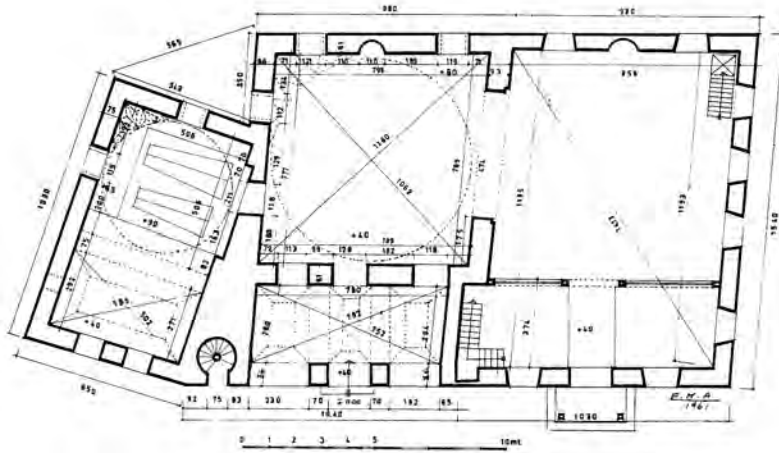
Geyikli Baba, Turgud Alp'in de desteğini alarak İnegöl bölgesinde büyük şöhret kazanmış, Vefâîyye tarikatının bölgede yayılmasını sağlamıştır. Müridlerinin günden güne çoğalması, Ede Balı ile başlayan Vefâîyye geleneğinin Osmanlı topraklarında iyice yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Bu şekilde şeyhin müridlerinin sayısı bir hayli artınca, bu durumu kendi iktidarı için tehdit olarak gören Orhan Gazi'nin Geyikli Baba ile ilgili bir tahkikat yaptırdığı Aşıkpaşazâde'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır⁴⁴. Orhan Gazi'nin bu yaklaşımı karşısında bölgenin yöneticisi Turgud Alp devreye girerek, padişaha haber göndermiş ve Geyikli Baba'nın "*hayli mübarek bir kişi*" olduğunu ifade etmiş⁴⁵; bu suretle Baba'yı olası bir sıkıntıdan kurtardığı gibi padişah ile yakınlaşmalarını dahi sağlamıştır⁴⁶. Orhan Gazi'nin yaptırdığı bu teftiş ve Turgud Alp'in kefaleti dikkate alındığında, Bursa'nın fethinden sonra Geyikli Baba'ya rakı ve şarap göndermesinin de teftiş amaçlı olduğu bir kez daha açığa çıkar. Fakat bu defa, Orhan Gazi nezdinde hatırı sayılır bir kimse olan Turgud Alp olaya müdahil olmuş ve Baba'nın kimseye zararı olmayan, geyiklerle dolaşan mübarek bir kişi olduğunu padişaha bildirmiştir.

⁴³ Aşıkpaşazâde, 46; Neşrî, 83; Cami, 841; Hoca Sadeddin, 10; Mecdî, 32.

⁴⁴ Aşıkpaşazâde, 46.

⁴⁵ Aşıkpaşazâde, 46; Neşrî, 83.

⁴⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I*, İstanbul 1995, s. 272.

Geyikli Baba
külliyesinin
planı (Ayver-
di'den

Orhan Gazi, Turgud Alp tarafından da güvenilirliği ve devlete karşı zararsızlığı tasdik edilen Geyikli Baba adamlarını göndererek, bu defa da hangi tarikata mensup olduğunu sormuş, Baba ise, “Baba İlyas müridiyim, Seyyid Ebu'l-Vefâ tarikatındanım” cevabını vermiştir. Bu cevap şayet menkıbeyi nakleden Âşıkpaşazâde'nin kendisinin de mensubu olduğu Vefâî geleneğini yüceltme gayreti taşımıyorsa, iktidar nezdinde bu tarikatın oldukça rağbet gören ve saygı duyulan bir tarikat olduğunu ortaya koymaktadır. Zira yukarıda da belirtildiği üzere, ilk Osmanlı beyleri Şeyh Ede Balı'dan itibaren bu tarikatın varlığını ve beyliğin gelişip büyümesindeki gayretlerini yakından biliyorlardı. Geyikli Baba da bu sebeple Vefâîyye'ye mensubiyetini vurgulamıştı. Geyikli Baba'nın verdiği bu cevap Orhan Gazi nezdinde gerçekten de olumlu karşılanmış, padişahın Baba ile ilgili şüpheleri sona ermiş ve devletin bekasına dua etmesi için onu huzuruna çağırmıştır.

Ancak, Geyikli Baba, yapılan teftişten dolayı meydana gelen kırıngıllıktan veya endişeden olsa gerek padişahın adamları vasıtasıyla gönderdiği teklifi geri çevirmiş ve “*Orhan dahi zinhar gelmesin, buraya gelerek beni günaha sokmasın*” diyerek padişahın gelmesini istememiştir⁴⁷. Bunun üzerine Orhan Gazi, niyetinin sadece dua istemek olduğunu belirtmiş ve Baba'nın neden gelmek istemediğini veya neden kendisini kabul etmek istemediğini sormuş, Baba da cevaben, “*dervişler gözcü olup, dua vaktini gözedirler, varırlar, İnşallah vaktinde beyin katına varır dua ederiz*” diyerek padişahın teklifine temkinli yaklaştığını göstermiştir⁴⁸. Aslında, yu-

⁴⁷ Âşıkpaşazâde, 46; Neşri, 84.

⁴⁸ Âşıkpaşazâde, 46; Neşri, 84; Ömer Lütfi Barkan, Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'ye söylemiş olduğu, “biz uzaktan gözedir, dua zamanı da dua ederiz” şeklindeki ifadesini gizli bir muhalefet olgusu olarak değerlendirmektedir. Buna göre Geyikli Baba kendi aleminde, kendi kuvvetinden emin ve çekingen bir halde yaşamakla birlikte padişahın hareketlerini uzak-

karıda söz edilen teftiş hadisesi göz önünde bulundurulduğunda Baba'nın bu şekilde ihtiyatlı davranmasının sebebi daha iyi anlaşılabilir.

Gerek bu olay ve gerekse sonrasında Geyikli Baba ile ilgili nakledilen rivayetler Aşıkpaşazâde'nin ilk Osmanlı beylerinin dindar kişiliklerini vurgulama ve dervişlerle ilişkilerinin ne kadar iyi olduğunu gösterme gayretini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Aşıkpaşazâde kaynaklı Osmanlı kroniklerinde yer alan bilgilere göre, bu olayın devamında Geyikli Baba, Orhan Gazi arasında geçen bu mülakattan bir süre sonra, ulu bir geyiğin sırtına binmiş ve omzunda bir kavak fidanı olduğu halde Bursa sarayına gelerek bu ağacı Babu's-Saade kapısı önüne dikmiştir⁴⁹. Rivayette göre, Geyikli Baba'nın geldiğini gören padişahın adamları Orhan Gazi'nin huzuruna çıkarak *"o derviş geldi, bir kavak ağacı dikiyor"* diye haber vermişler ve padişah da Baba'yı karşılamaya çıkmıştır. Geyikli Baba ise padişahın geldiğini görünce ona dönerek *"bu bizim duamız olduğcadır, ama, dervişlerin duası senin ve neslin için makbuldür"*⁵⁰ demiş ve İnegöl'e geri dönmüştür. Görüldüğü üzere gerçekliği tartışma konusu olacak bu bilgi, kendisi de bir derviş olan Aşıkpaşazâde'nin başta Fatih olmak üzere döneminin padişahlarına, ilk dönemdeki derviş-sultan ilişkisinin boyutunu göstermek ve kendi döneminde de bunu arzu ettiğini ima amacıyla kaleme aldığı bir menkıbeden başka bir şey değildir. Elbette verilen bu bilgileri tamamen hayal ürünü kabul etmek, erken dönemde derviş ve sultanlar arasında bir yakınlığın mevcut olduğunu iddia etmek de yersizdir. Nitekim Tahrir kayıtlarında yer alan vakıf kayıtları, vakfiyeler, dervişlerin hayatlarında yer alan menâkıbnamelerdeki bilgiler ve kroniklerdeki anlatım bir arada göz önüne alındığında böylesi bir ilişkinin mevcudiyeti de bariz bir şekilde ortaya çıkar.

Dolayısıyla bu menkıbe, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu aşamasında dervişlerle ilk Osmanlı sultanlarının yakınlığını göstermesi bakımından son derece dikkate değer bir örnektir. Dervişlerin kuruluş dönemindeki fonksiyonları Geyikli Baba'nın şahsında Orhan Gazi'ye söylendiği ifade edilen *"dervişlerin duası seninledir"* cümlesiyle en azından Osmanlı klasik döneminde yaşayan bir dervişin satırlarında yer bulmuştur. Böylesine bir diyalog vasıtasıyla, padişah ile dervişler arasında yukarıda söz edilen teftiş dolayısıyla meydana gelen gerginliğin sona erdirilmesi ve Turgud Alp kefaletiyle yeniden güven tazeleme gayretinin etkili olduğu tahmin edilebilir.

Bu menkıbede üzerinde durulması gereken ikinci husus, kavak ağacının temsil ettiği anlamdır. Kavak kökü yerden göğe kadar uzanan, hayli

tan takip etmektedir. Bkz.:Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü" , s. 355 ve "Kolonizatör Türk Dervişleri" , s. 290.

⁴⁹ Aşıkpaşazâde, 46; Oruç Bey, 32; Neşri, 84; Hoca Sadeddin, 10; Ali, 62; Baldırzâde, 127.

⁵⁰ Aşıkpaşazâde, 46; Neşri, 84.

uzun bir ağaç olması hasebiyle, Geyikli Baba'nın şahsında Vefâî dervişlerinin, henüz yeni kurulmuş olan Osmanlı Beyliği'nin ömrünün de bu kavak gibi kök salarak dallarını uzaklara kadar ulaştırıp, göğe kadar yükselmelerini temenni ettiklerine yapılan vurgudur⁵¹. Belki de bu sebepten dolayı kroniklerin ifadesiyle, Orhan Gazi ve daha sonra gelen Osmanlı padişahları bu ağacı koruyup gözetmişler, kurusunu gidermişlerdir. Ancak şu hususu da ifade etmek gerekir ki, söz konusu ağaç Yıldırım Bâyezid devrinde çıkan bir yangın sonucu yok olmuştur. Bu durumda kavak ağacı ile ilgili farklı bir hususa değinmek gerekir ki, o da bu ağacın İslam öncesi dönemde Türk inançları içerisinde yer alan ağaç kültü ile ilişkisi-dir. Osmanlı sarayının bahçesine dikilmiş olan bu mukaddes kavak ağacı, Geyikli Baba'da ve onun şahsında Türkmen Babaları arasında şamanistik ağaç kültürünün belirgin örneklerinden birisini teşkil etmektedir⁵².

Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'ye karşı göstermiş olduğu ilgi padişah tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Padişah, dervişin bu ilgi ve desteğine karşılık olarak Geyikli Baba'ya İnegöl bölgesini mülk olarak vermek istemiş; fakat o, *"mal, mülk sultanlara beylere gereklidir; dervişler dünya malına gönül vermezler"* diyerek kabul etmek istememiş; ancak ısrar karşısında *"şu karşı ki tepecikten berisi dervişlerin havlısı olsun"* diyerek yaşadığı köyün hediye olarak kendisine ve dervişlerine verilmesini kabul etmiştir⁵³. Burada, Osmanlı padişahının Türkmen dervişinin yakınlık kurmak ve muhtemelen onun nüfuzundan faydalanmak amacıyla -tıpkı babası Osman Gazi ile Kumral Abdal arasında olduğu gibi- köy ve tarla vakfetmesi dikkati çekmektedir. Bu hadise, kuruluş döneminde ilk beylerin Türkmen dervişlerinin desteğini yanlarına alma gayretlerine güzel bir örnektir. Zira Geyikli Baba ve müridleri kendilerine vakfedilen toprakları iskân ve ihya ederek bölgede Osmanlı hakimiyetini teessüs etmiş, meşru-laştırmış, Türkleşmesi ve İslamlaşmasını sağlamıştır⁵⁴.

Geyikli Baba, bulunduğu bölgenin kendisine aidiyeti resmileştikten sonra bu bölgede daha da rahat hareket etmeye başlamış ve çevresindeki müridlerinin sayısını arttırmıştır. Gerçi çoğu zaman dünya nimetlerinden el etek çekerek kendi dünyasında münzevi bir hayat sürmeyi ve vahşi hayvanlarla iç içe yaşamayı tercih etmişse de; bazen müridleriyle birlikte

⁵¹ Hammer, s. 144-145.

⁵² İnalçık, s. 142; Könbach, s. 58; Ayrıca Eski Türkler'de ağaç motifi için baz.: Mircea Eliade, *Şamanizm*, çev.: İ. Birkan, Ankara 1999, s. 97; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1995, s. 15; Roux, s. 123.

⁵³ BOA, *Ali Emiri Tasnifi*, Nr. 1; Aşıkpaşazâde, 46-47; Neşri, 84; Hoca Sadeddin, 10; Bal-dırzâde, 126-127; Cami, 842; Mecdî, 32; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani* IV, Dersaadet 1311, s. 86; Tanyu, s. 188; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (1200-1450)*, İstanbul 1966, s. 23; Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1990, s. 166; Könbach, s. 57.

⁵⁴ Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 290; Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 166.

ياحضرت باليم سلطان

کتابه الفقير محمود غفرله

"Ya Hazret-i Balım Sultan." Hat: Mahmut Şahin.

çevresindeki Hristiyan köylerine giderek İslâm propagandası yapmıştır. Elbetteki bu propaganda zorlama yoluyla değil, gönülleri fethetme şeklinde gerçekleşmiştir. Geyikli Baba'nın Hristiyanlar arasına girerek kurduğu yakın ilişkiler neticesinde, Hristiyan kültürü içerisinde de yer almış ve çoğu zaman Aziz Fransis, Aziz Roland, Saint Georges ve ya Yeoryios ile özdeşleştirilmiştir⁵⁵. Zira söz konusu bu azizlerin karakteristik özelliklerine kısaca bir göz gezdirilecek olursa, Aziz Fransis'in tıpkı Geyikli Baba gibi tevazuuyla ormanlarda yaşayan, münzevi, garip bir adam olduğu⁵⁶, vahşi yaratıklarla ve özellikle geyiklerle dostluk kurduğu, Aziz Roland'ın ise Geyikli Baba'nın kılıcına benzeyen altmış okka olduğu rivayet edilen bir kılıca sahip bulunduğu⁵⁷, Aziz Georgios veya Yeoryios'un ise Geyikli Baba gibi ormanlarda yaşayıp hayvanlarla ve geyiklerle barış içinde yaşadığı⁵⁸ görülür.

Geyikli Baba'nın, Hacı Bektâş-ı Velî, Karaca Ahmed ve Abdal Musa örneklerinde de görüldüğü gibi, yırtıcı hayvanlarla yakın ilişki içerisinde olması, aslan, geyik, koyun, kurt gibi hayvanlarla yan yana yaşaması ve bunlar arasında barış ve huzur ortamı oluşturmaları, kendisinin Bektâşî olarak düşünülmesi sonucunu ortaya çıkarmışsa da Hasluck'un da belirttiği üzere, Geyikli Baba'nın Bektâşîliği sonradan ortaya atılmış olmalıdır⁵⁹. Zira, Geyikli Baba'nın Bektâşî olduğu hususunda elimizde kesin bir

⁵⁵ Hammer, s.145; Könbach, s.57; Michel Balivet, "Açık Kültür ve XIV. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler", *Osmanlı Beyliği(1300-1400)*, Ed.,E .Zachariadou, İstanbul 1997, s.4.

⁵⁶ Könbach, s.57.

⁵⁷ Hammer, Geyikli Baba'ya ait olduğunu düşündüğü altmış okkalık kılıçtan şu şekilde bahsetmektedir: "Büyük Sultan Süleyman, genel inanişaya saygı için bu zatın (Geyikli Baba) tekke ve türbesini ziyaret ettiği vakit kılıcın üçte birini kestirip, o parçayı o saray hazinesinde Hazret-i Peygamber ve halifeler ile onların büyük serdarların kılıçları yanına koydurmuştur. Bazı Avrupa seyyahları, vecdli dervişin kılıcını Roland'ın kılıcı olmak üzere tanıyarak, Müslümanları dehşete düşüren bu kılıcın, onlarca saygı ile görüldüğünü hayal etmişlerdir.", s.145. Buradan Geyikli Baba'nın kılıcı ile Aziz Roland'ın kılıcının benzerliği ortaya çıkıyor. Roland ile benzerlik için ayrıca bkz.: Kaplanoğlu, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s.146.

⁵⁸ Balivet, s.4; Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s.146.

⁵⁹ Hasluck, s.12; Öz, s.36.

*Abdal Musa
haziresi*

kayıt bulunmamaktadır. Baba'nın Bektâşîlik ile ilişkilendirilmesi, Bektâşîliğin o dönemdeki temsilcisi Abdal Musa ile kurduğu yakın dostluk ile alâkalı olmalıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere, Geyikli Baba Vefâî tarikatına mensubiyetini açık bir şekilde bizzat dile getirmektedir. Gerçi bu hususa genel olarak bakıldığında, Vefâîlik, Babailik ve Bektâşîliğin sonraki dönemin literatüründe iç içe girdiği görülür. Bu nedenle Geyikli Baba'nın Bektâşî geleneği içerisinde neden bu derece takdis edildiğini anlamak da kolaylaşacaktır.

Hayatı hakkında kaynakların elverdiği bilgiler bu şekilde olan Geyikli Baba'nın kesin olarak tespit edilemeyen bir tarihte Bursa'da bugünkü adıyla Baba Sultan Köyü adıyla bilinen bölgede vefat ettiği anlaşılmaktadır. Ölümünden sonra Orhan Gazi büyük hürmet duyduğu bu şeyh için bir türbe yaptırmıştır⁶⁰. Uludağ'ın eteklerinde bulunan türbenin çevresi korular ve ulu çınar ağaçları ile çevrilidir. Burası türbe, cami, tekke ve hamamdan meydana gelen bir külliye şeklindedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında onarım gördüğü tespit edilen⁶¹ türbede, Geyikli Baba'nın yanı sıra Germiyanogulları'ndan olduğu ifade edilen müridi 'ın mezarı da bulunmaktadır. Rivayete göre Germiyan emirlerinden birisi olan bu şahsiyet emirliği terkederek Geyikli Baba'nın hizmetine girmiş ve ölünceye kadar hizmetini sürdürmüştür⁶². Geyikli Baba ile Balım Sultan arasındaki yakınlık şeyhin sadece nüfuzunun sadece Osmanlı Beyliği toprakları ile sınırlı kalmayıp Germiyan sahasına da yayıldığını göstermesi bakımından

⁶⁰ Aşıkpaşazâde, 47; Neşri, 85; Ali, 62, Cami, 841; Evliya Çelebi, 461; Belig , 220; Mehmed Süreyya, 86; Hammer, s.143; Ayverdi, s.24; Karamustafa, s.184; Turyan, s.63-64.

⁶¹ Ayverdi, s.24; Baha Tanman, "Geyikli Baba Külliyesi" , DİA, s.47-48.

⁶² Ayverdi, s. 24.

önemlidir⁶³. Nitekim, Germiyan bölgesinde Geyikli aşiretlerinin mevcudiyeti bu etkiyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Geyikli Baba'nın bölgede oluşturduğu misyon ölümünden sonra da devam etmiş, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda faaliyet gösteren Geyikli Baba tekkesi ileriki dönemlerde de faal bir merkez olma özelliğini muhafaza etmiştir. Klasik dönem padişahlarından II. Bâyezid döneminde yaşayan ve daha ziyade Deli Birader namıyla tanınan Mevlana Gazalî'nin bu tekkede şeyhlik yaptığı bilinmektedir⁶⁴. Aynı şekilde II. Selim döneminde yaşayan Sakar oğlu Mehmed de tekkede şeyhlik yapan bir diğer şahsiyettir⁶⁵. Bu kayıtlar Geyikli Baba tekkesinin en azından XVI. Asrın sonlarına kadar oldukça faal olduğunu gösterir.

Osmanlı döneminde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Geyiklü, Geyikli Baba Cemaati gibi isimler taşıyan aşiretlerin ve cemaatlerin mevcudiyeti Geyikli Baba'nın nüfuz sahasının yayıldığı bölgeleri tespit etmek açısından belirleyici olabilir. Cevdet Türkay'ın tespitine göre; Geyikler, Geyiklü, Geyiklü Baba Sultan adını taşıyan ve konar-göçer bir yaşam tarzını benimseyen cemaatlere, Malatya, Adana, Ankara, Erzurum, Rakka, Ayıntab, Sivas, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Biga Sancaklarıyla, Haymana, Bursa, İnegöl ve Sandıklı kazalarında rastlanmaktadır⁶⁶.

Geyikli Baba, yaşadığı dönemde ve ölümünden sonra tekkesindeki faaliyetleri sayesinde geniş bir alana etki etmiş olmasına rağmen mensubu olduğu Vefâî geleneğinin günümüzde onun yoluyla tevarüs etmiş bir şekline kaynaklarda yer verilmemiştir. Bununla birlikte Ahmed Refik, Geyikli Baba'nın tekkesine vakfedilen tarlalardan topladığı ürünlerden, tuçmaç çorbası, pilav vs. pişirerek yoksullara dağıtması geleneğinin uzun süre devam ettiğini kaydetmiştir⁶⁷.

Geyikli Baba'yı anma törenleri ise günümüzde de sürdürülmektedir. Her yıl, yaz başında kirazların toplanmasından sonra, Baba Sultan Köyü'nde bu kolonizatör Türk dervişini anmak için düzenlenen ihtifale çevre il ve ilçelerden çok sayıda insan gelmektedir.

Konumuza Türkistan'ın ikinci büyük şahsiyeti ile devam edelim.

⁶³ Ülken, s. 447.

⁶⁴ Latifi, *Tezkire*, neşr.: Ahmed Cevdet, Dersaadet 1314, s.254; Sehi Bey, *Heşt Bihişt*, haz.: Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, Harward 1978, s. 231.

⁶⁵ Erginli, s.36.

⁶⁶ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 2001, s. 319.

⁶⁷ Ahmet Refik, s. 349.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜBREVİYYE

قد سرت العالی
بحم الدین کہ
سلطان احمد
یا حضر شیخ

Necmeddin-i Kübrâ ve Emir Sultan Dergâhı

*İşanınız kimdir der ise rindân
Bizim işanımız Şeyh Necmeddin'dir.
Vardavî*

Hayatı

Türkler Müslüman olmaya başladıktan sonra kendilerini huzurunda buldukları ilk gönül adamı Ahmed-i Yesevî olmuştu. Onun hizmetleri devam ederken dünyaya gelen Necmeddin-i Kübrâ ise Türkistan bölgesinin ikinci ulu kişisidir. Bir asır sonra gelen Bahâeddin Nakşibend ile “sacayağı” tamamlanmıştır.

Ticaretle meşgul olan bir ailenin çocuğu olarak 1145 yılında Harezm'in Hive şehrinde dünyaya gelen Ahmed, ilk tahsilini bu şehirde yaptı. Daha sonra, dinî ilimlerde derinleşmek gayesiyle ilmî yolculuklara başladı. Nişabur, Tebriz, Hemedan, İsfahan, Mekke, İskenderiye gibi o dönemin ilim ve irfan merkezlerinde tahsil ve terbiyesine devam etti.

Dinî ilimler ve özellikle hadis ilmiyle yakından ilgilenen Ahmed b. Ömer hocaları ve arkadaşlarıyla yaptığı ilmî tartışmalardaki üstünlüğü sebebiyle ilk lakâbını aldı: Tâmmetü'l-Kübrâ. Kur'an-ı Kerim'in Naziat Suresi'nde geçen bu terim (ayet 34) kıyamet için kullanılmakta, “büyük sarsıcı olay”, “her şeyi alt eden felaket” anlamına gelmektedir. Bu lakabın birinci bölümü unutulmuş ve “büyük” anlamına gelen “Kübrâ” kısmı kalmıştır. Türkçe'de başarılı ve üstün insanlar için kullanılan “Felâket adam” ifadesi burada hatırlanabilir. Ona “Ayetullahi'l-Kübrâ” diyenler de vardır.

Necmeddin-i Kübrâ hayatının en değerli yıllarını medreselerde müderrislerle birlikte geçirirken Hive'ye yakın bir şehirde Ahmed-i Yesevî Yesi/Türkistan'da kurduğu dergâhta insanlara bir başka konuyu anlatıyordu. Daha çok yeni Müslüman olmuş ve olmakta olan Türkmenlere imanı, İslam'ı ve ihsanı öğretiyordu. Onlara bazen ayet, bazen hadis, bazen da kendi “hikmet”lerini okuyordu:

*Kul Hâce Ahmed Hak sözünü söyledi ötdi
Aynelyakin, tarikatta bozlap ötdi*

Kûbraviyye'nin
piri Necmüddin
Kûbra'nın
Türkmenis-
tan'ın Köhne
Ürgenç şehrin-
deki Türbesi

*İlmelyakin, şeriatnı közlep ötdi
Hakkalyakin, hakikatdın aydım mena*

Bu yıllarda Necmeddin-i Kübrâ tasavvufi konulara -ilgi duyması bir taraftan- karşı çıkıyordu. Mutasavvıfların sesli zikir meclisleri gibi bazı davranışlarını, Vahdet-i Vücûd gibi bazı düşüncelerini sivri buluyor ve mevcut kültürüyle reddediyordu.

Yaşı otuz beşe yaklaştığında medrese ilimlerinde zirveyi yakalayan bu şahsa çevresi büyük bir ilgi ve sevgi gösterirken Necmeddin Ahmed kendi iç dünyasıyla yüzleşiyordu. İçinde uzun zamandır varlığını hissettiği bir ses ona bir şeylerin eksik olduğunu söylüyordu.

Dizful şehrinde misafir olarak bulunurken rahatsızlandı, dostları onu İsmail Kasrî'nin dergâhına götürdü. Gece başlayan sesli zikir/sema meclisi Necmeddin-i Kübrâ'nın rahatsızlığını biraz daha artırdı. Fakat zikrin sonunda gelen huzur hali beklenen kararın verilmesine sebep oldu. Ertesi gün İsmail Kasrî'ye gidip intisab etti ve bundan sonraki "yolculuk"ların onun rehberliğinde olacağını kabul etti.

İsmail Kasrî kısa bir süre içinde yeni müridinin ilgi, bilgi ve tecessüslerini kavradı. Daha sıhhatli bir gönül eğitimi için onu Ammâr-ı Yâsir Bitlisî'ye gönderdi. Bu dergâhta sergilediği bazı davranışlar Kasrî'yi haklı çıkardı. Necmeddin-i Kübrâ medrese ilimlerinin kendisine verdiği "hava"dan kurtulamamış, kibrin tehlikeli sahillerinden ayrılamamıştı.

Bu sefer Kahire'nin yolu görünüyordu. Ele avuca gelmez dervişin sükûnet bulması için Ruzbihân-ı Baklî'nin himmeti ve hizmeti isteniyordu. İstenen hâsıl oldu. Tekrar Ammâr-ı Yâsir'in yanına döndü. Mürşidler arasındaki Tebrizli Baba Ferec de bu Kübrevî sofrasında "tuz"u olanlardan biridir.

Kübreviyye Silsilesi

Hız. Peygamber'den Kübrâ'ya ulaşan "üstadlar zinciri"nde 12 imamın sekizi yer almaktadır.

Hız. Muhammed
 Hız. Ali
 Hız. Hasan
 Hız. Hüseyin
 Zeynelâbidin
 Muhammed Bâkır
 Cafer Sâdık
 Musa Kâzım
 Ali Rızâ
 Maruf Kerhî
 Serî Sakatî
 Cüneyd Bağdâdî
 Ebû Ali Ruzbârî
 Ebû Osman Mağribî
 Ebû Kâsım Gürkânî
 Ebû Bekir Nessâc
 Ebû'n-Necîb Sühreverdî
 Ammar Yâsir / Rûzbihân Baklî / İsmail Kasrî
 Necmeddin-i Kübrâ

Necmeddin-i Kübrâ'nın yaşı kırka yaklaştığında medrese ve tekke ilimlerinin tevhidini yapmış, seyr ü sülûkunu tamamlamış, kamil bir mürşid olarak Harizm'e dönmüştü. Dergâhında öğrendiklerini öğretmeye, tecrübelerini aktarmaya, anladıklarını anlatmaya başladı.

Türkistan bölgesinin en meşhur sufilerinden birisi olan Ahmed b. Ömer, ikinci lakabını aldı; Şeyh veli-tıraş: Veli yetiştiren şeyh, Allah dostu yetiştiren mürşid. Onu şeyh-i kebir = büyük şeyh diye kaydeden kaynaklar da vardır. Sovyet döneminde ise Köhneürgenç'teki türbenin adı "Şeyh Kebir Ata"dır. *Fevâihu'l-Cemâl*'de naklettiğine göre İskenderiye'de iken Hız. Peygamber'i rüyasında görmüş ve Kübrâ'ya "Ebu'l-Cennâb" (dünya ve ahiretten kaçınan) diye hitap etmiştir.

*Türkistan'ın güneşi
 Necmeddin-i Kübrâ'dır
 Yesevî'nin bir eşi
 Necmeddin-i Kübrâ'dır.*

Bazı Düşünceleri

Tasavvufî yolculuğun esaslarına *Fevâihu'l-Cemâl*'in ilk satırlarında üçlü bir tasnifle temas etmektedir. Böylece Kübreviyye'nin önem verdiği

konular gündeme gelmektedir:

- Yavaş yavaş gıdaları azaltmak. Yeme içmeyi azaltmak ruhun hürriyete kavuşması için şarttır.
- İradeyi şeyhe teslim etmek. Mürîd çocuk gibidir, ne yapacağını bilmez. Yolun tecrübesine sahip değildir. Mürşidin tecrübesine teslim olmalıdır.
- “Cüneyd-i Bağdâdî'nin tarikâtı” olarak bilinen sekiz esasa uymak. Devamlı abdestli olmak / Devamlı oruçlu olmak / Devamlı susmak / Devamlı halvette bulunmak / Devamlı zikretmek / Devamlı şeyhle rabîta halinde olmak / Devamlı olarak akla gelen şeyleri unutmak / Allah'tan gelen şeylere itiraz etmemek.

Kübrevî dergâhında feyizli ve bereketli gönül alışverişleri devam ederken –yukarıda işaret edildiği gibi- İslam dünyası büyük bir afetle karşı karşıya kaldı: Moğol istilası.

Necmeddin-i Kübrâ'nın bu zulüm karşısında takındığı tavır dikkat çekicidir. Mürîdlerini daha emin bölgelere gönderdikten sonra kendisi harp meydanına gitmiş ve putperest Moğollarla dişe-diş mücadele etmiştir.

Son anlarını tarihçiler şöyle naklediyor: Moğol askerini saçından yakalayan Kübrâ, bir üçüncü kişinin kılıç darbesiyle şehid olurken hiç kimse elini açıp askerin saçını kurtaramamıştır. Nihayet saçın kesilmesiyle hedeflerine ulaşabilmişlerdir. Bu olayı anlatan Farsça şiirin son beytinin Türkçe'si şöyledir:

Bir elden nûş edip iman şarabın

Bir elde perçem-i kâfir tutarlar

Na'sı harap olan Dergâh'a defnedilmiştir. Daha sonra kabir ve dergâh külliye haline gelmiştir. Günümüze ulaşan türbe Türkistan bölgesinin en çok ziyaret edilen mekânlarından biridir.

Necmeddin-i Kübrâ Türkistan'daki insanların dinî hayatlarına yön verirken şeriat, tarikat, hakikat dengesine özellikle dikkat etmiş, tartışmalı konulara girmeden rehberliğin gereklerini yerine getirmiştir:

“Şeriat gemi gibidir, tarikat deniz gibidir, hakikat inci gibidir. Kim inciye elde etmek isterse gemiye biner, denize açılır ve inciye elde eder. Bu sıralamaya uymayan inciye ulaşamaz.”

“Tarikata intisab etmek gaye değildir. Tarikat vasıtaadır. Bu yolda yürüyüp menzil ve makama ulaşmak gerekir. Bu yürüyüşteki istikamet tarikattan çok daha önemlidir”.

Necmeddin-i Kübrâ havâtır-ı nefis olarak bilinen nefsin mesaj ve telkinlerini açıklarken şöyle diyor: “Mürîdlere gelen havâtırın en şiddetlisi budur. Çünkü nefis insanın iç dünyasının kralı gibidir. Ordusunu ise şehvet, hevâ, heves, hayvanî ruh meydana getirir. Mürîd ise o anda kördür,

tehlikeleri göremez. İyi ile kötüyü birbirinden ayırt edemez... Nefis insanı bünyede, domuz hırsı, köpek düşmanlığı, panter kızgınlığı, kurt fesadı, tilki hilesi, maymun ihtirası, eşek şehveti, öküz arzusu, şeytan hilesi ve hased ateşi ile dolu olarak bulunur.”

İşte onun bir tavsiyesi: İhlaslı ol dostum. İhlaslı olduğunda kesinlikle kendini ihlas makamında görme! Çünkü bu ihlasın için bir şüphe ve şâibedir. Böyle yaparsan şeytan iç dünyana girme fırsatı elde eder.

İşte onun bir tespiti: Şevk mahabbetin başlangıcıdır. Mahabbetin sonu aşkın başlangıcıdır... Aşk ise insanın içini ve ciğerini yakan bir ateştir. Akli şaşkın kılar, yanıltır, gözü kör eder ve işitme duyusunu giderir. Büyü korkuları insana küçük gösterir. İnsanın boğazını sıkar... Vuslat ise aşk ateşini söndürür.

Türkistan merkezli bu mesajlar, bölge insanlarına yeni bir ufuk açmış, dinî hayata yeni bir coşku getirmiş, aşk ve mahabbet merkezli bir dünyanın temellerini atmıştır. Bir taraftan Yesevî dervişleri, diğer taraftan Nakşibendî dervişleri ile beraber bölge insanının iç dünyası mamur hâle getirilmiştir. Bu tohum o kadar güçlü olmuş, bu gayretin kökleri o kadar derinlere inmiştir ki, bin yıla yaklaşan süre içinde hayatîyetini hiç kaybetmemiştir. Bugün bölge insanı Ahmed-i Yesevî, Bahâeddin Nakşibendî ile birlikte Ahmed b. Ömer'i de tanımakta ve anmaktadır.

Eserleri

Necmeddin-i Kübrâ eli kalem tutan sufilerdendir. Dört eseri asırlardan beri insanların ruh eğitimine, dervişlerin gönül terbiyesine hizmet etmektedir. Bu eserleri kısaca tanıyalım:

1. *Usûlü'l-Aşere*: En yaygın eseri olan *Usûlü'l-Aşere* gönül eğitiminin on esasını açıklayan üç-beş sayfalık küçük bir eserdir. Eserin ilk cümlesi çok meşhurdur: “Allah'a ulaşan yollar yaratıkların nefesleri sayısındadır.”

Eserin girişinde Müslümanlar dinî hayat yönünden üçlü bir kategoriye ayrılmışlardır:

- a. Tarîk-i Ahyâr: İbadet ve amel-i salih ile dindarlığı gerçekleştirenler.
- b. Tarîk-i Ebrâr: Riyazet ve mücahede ile iç dünyalarını imar ve ihya edenler.
- c. Tarîk-i Şuttâr: Aşk ve cezbe ile yolculuğunu tamamlayanlar. Bu yolun on temel esası var: Tevbe, Zühd, Tevekkül, Kanaat, Uzlet, Zikir, Teveccüh, Sabır, Murakabe, Rıza.

Bu tasnif daha sonraki yüzyıllarda tasavvuf dünyasında çok yaygınlık kazanmıştır.

Ali Hemedânî, *Usûlü'l-Aşere*'yi Farsça'ya tercüme etmiştir. *Usûlü'l-Aşere*'nin Türkçe'ye tercüme ve şerhleri varsa da bunların en meşhuru İsmail Hakkı Bursevî'nin şerhidir. Bursevî *Ruhu'l-Beyân* isimli tasavvufî

tefsirini de kaleme alırken *Te'vilât-ı Necmiye*'den çok istifade etmiş, yer yer iktibaslar yapmıştır.

2. Risâle İle'l-Hâim: Rabbânî huzura çıkabilmek için zahirî ve bâtinî temizliğin gerekliliğine işaret eden Kübrâ, bunun için de "on"lu bir sisten önermektedir: Tahâret, Halvet, Susmak, Oruç tutmak, Zikir, Teslimiyet, Hatıra bir şey getirmemek, Kalbi şeyhe bağlamak, Mecburiyet halinde uyumak, Yemede ve içmede orta yolu izlemek.

Türkçe tercümesi Mustafa Kara tarafından yapılmıştır. (*Tasavvufî Hayat* içinde, İstanbul, 1980)

3. Adâbu's-Sûfiyye: Tasavvufî yolculuğun adâb ve erkânıyla ilgili olarak açıklanan esaslar şunlardır: Hırka giymek, Oturmak, Kalkmak, Dergâha giriş, Misafiri karşılamak, Semâ meclisine katılmak, Yolculuk. Eser Türkçe'ye çevrilmemiştir. (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Ktp. No: 1188, 58b)

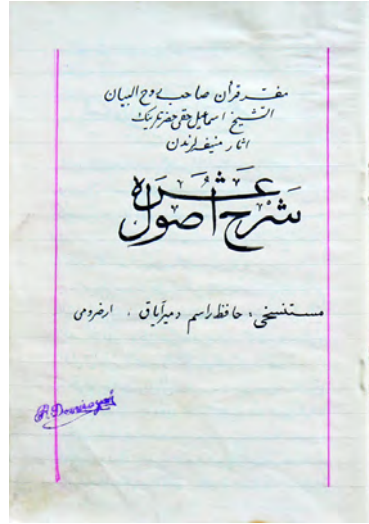
Açıkça görüldüğü gibi Kübreviyye'nin piri bu üç eserinde riyâzet ve mücâhede hayatının (olmazsa olmaz) esaslarını tek tek ele almakta, ayet, hadis ve kendi şahsi tespit ve müşahedeleri ışığında açıklamaktadır.

Bu esaslar açıklanırken dikkat çeken bir konu da yemek, içmek, oturmak, kalkmak gibi maddi konuların manevi hayat için ifade ettiği önemdir. Bu tasavvufî hayatın bir (disiplin) hayatı olduğunu göstermekte adâb-ı muaşeret, insanlarla ilişkiler öne çıkarılmaktadır.

4. Fevâihu'l-Cemâl: Bir dervişin gönül gözüyle görebileceği konuları, mana aleminde müşahede edebileceği gerçekleri anlatan *Fevâihü'l-Cemal* ve *Fevâitihu'l-Celal* tasavvuf klasiklerinin en dikkat çekici olanlarından biridir. Bir başka ifade ile tasavvuf psikolojisinin ince konularını bir dervişin kaleminden nakleden bir eserdir. Bu üslubla kaleme alınan tasavvufî eserlerin sayısı çok azdır.

Mustafa Kara tarafından Türkçe'ye (1980), Paul Ballanfant tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir (2002). İlmî neşrini ise Fritz Meier yıllar önce yapmıştır (Wiesbaden 1950). Kübreviyye ile ilgili çalışmalar yapan bir başka Batılı da Marijan Molé'dir.

Eserde şu terimler üzerinde durularak dervişlere yol gösterilmektedir: Müşahede/ Zikir/ Hatır / Zevk / Teklif düşer mi / İstiğrak / Nefis / Fenâ / Aşk / İstihlâk / Vuslat / Hâl / Makam / Vakit / Raks / Sema / Humûd / Cümûd / Hüviyet / Hüzün / Gaybet / Hırka / Veli / Sekr / Tevekkül.

İsmail Hakkı Bursevî'nin *Usûl-i Aşere* şerhinin Rasim Demirayak istinsahı (MKA).

Necmeddin-i Kübrâ'ya nispet edilen *Aynü'l-hayât* veya *Te'vilât-ı Necmîye* diye bilinen tasavvufî tefsir Necmeddin Dâye'ye aittir. Bu konuda Mehmet Okuyan'ın eserinde¹ geniş bilgi vardır.

Halifeleri

İkinci ve Üçüncü Nesil

Necmeddin-i Kübrâ, Kübreviyye'nin tohumlarını attıktan sonra her insan gibi o da âlem-i cemâle intikal etti. Geriye iki tür "tohum" ve meyveleri kaldı. Eserler ve müridler.

Kübreviyye'ye mensup gönül mimarlarının en kıdemlilerini ve bazı eserlerini kısaca şöyle tanıtmak mümkündür.

Necmeddin Dâye: 573/1177'de Rey'de doğdu. Bunun için Necmeddin Razî olarak da bilinir. Harizm'de Necmeddin-i Kübrâ ile tanıştı ve onun sohbet halkasına katıldı. Seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra Moğol afetiyle birlikte bölgede kalamayacağını anladı ve Anadolu'ya yöneldi. Erbil ve Diyarbakır yoluyla mürşidinin şehid olduğu sene Kayseri'ye ulaştı. Ünlü eseri *Mirsâdü'l-İbâd*'ı 1223'te Sivas'ta Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a takdim etti. Erzincan üzerinden Bağdat'a gitti. Bir müddet de Tebriz'de bulunan Necmeddin Dâye 654/1256 yılında Bağdat'ta vefat etti.

Kübreviyye'nin Anadolu'daki bu ilk temsilcisinin önemli eserleri de vardır:

1. *Mirsâdü'l-İbâd mine'l-Mebde' ile'l-Meâd*: Farsça kaleme alınan tasavvuf klasiklerinden biridir. Bütün İslam dünyasında tanınan ve okunan eserlerden biridir. Farklı dillere yapılan tercümeleri de bunun şahididir.

a. Karahisarlı Kasım: Türkçe, 1422. II. Murad'a ithaf edilmiştir.

b. Wu Zian: Çince, 1670. *Guzihen Yaodao* adıyla yapılmıştır.

c. Hamid Algar: İngilizce. *The Path of God's Bondsmen from Origin to Return* (New York, 1982)

d. neşr: Muhammed Emin Riyâhî, Tahran 1352.

2. *Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî*: Bağdat'ta bulunduğu yıllarda hazırladığı tasavvufî bir tefsirdir. Zariyat suresine kadar yapılan tefsiri daha sonra Alâeddin-i Simnânî tamamlamıştır. Başka eserleri de vardır. (DİA, XXXI)

Mecdüddin Bağdâdî: 556/1161'de Bağdat'da veya Harizm'de doğmuş, Necmeddin-i Kübrâ'nın yanında tasavvufî terbiyesini tamamladıktan sonra Kübreviyye'nin en meşhur temsilcilerinden biri olmuştur. Vefatının sebebi ve yılı tartışmalı olduğu gibi kabrinin bulunduğu yer konusunda

¹ Okuyan, Mehmet, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, İst. 2001. *Tasavvufî Hayat*, Özbek Türkçesine aktararak Kril alfabesiyle basılmıştır. Taşkent, 1999.

Emir Sultan Dergâhı Selamlığı 1925'ten sonra Emir Buhari İlkokulu olarak kullanıldığı günlerde.

da farklı rivayetler vardır.

Eserleri: *Tuhfetü'l-berere*: Tasavvuf kültürü ile ilgili 10 konu üzerinde durulmuştur. Bir nevi usul-i aşere'dir. Eseri Muhammed Bakır Saidi Farsça'ya çevirmiştir. (Tahran 1368) Fritz Meier, Berlin nüshasını neşretmiştir. (*Fevâihü'l-cemâl* içinde, Wiesbaden, 1957).

Selvetü'l-mürîdîn: Zikrin fazileti ile ilgili kırk bölümlük bir eserdir.

Risâle der Sefer: Seyr ü sülûka dair bir eserdir. (DîA, XXVII)

Sa'deddin Hammûye (ö. 650/1252): Kübrevî düşüncüyü bir taraftan Şam'da tanıştığı ve "sonsuz okyanus" dediği İbn Arabî'nin Vahdet-i Vücûd anlayışı ile tanıştıran diğer taraftan ehl-i beyt ve on iki imam konusuna önem vererek Şii neşveye yaklaştıran Hammûye, iki önemli şahsiyetin yetişmesine de vesile olmuştur. Bunlardan biri oğlu Sadreddin İbrahim, diğeri ise *el-İnsanü'l-kâmil*, *Keşfü'l-hakâik* ve *Maksad-ı Aksâ* başta olmak üzere pek çok tasavvufî eserin yazarı Aziz Nesefî'dir. *el-Mısbâh fi't-tasavvuf* adlı eserinde hurûfî kültürün izlerine rastlanır.

Radıyyüddin Ali Lala (ö. 642/1244): Kübrâ ve halifesi Bağdadî'den feyz alan bu Gazneli dervişin müridi Cemâleddin Ahmed Gulpânî, onun da müridi Nureddin İsfereyînî'dir. Bu derviş de Moğol yöneticilerle yakın ilişki kurup Müslüman olmaları için gayret göstermiştir.

717/1317'de vefat eden İsfereyînî'den sonra Kübreviyye, Nuriyye ve Rukniyye adıyla iki kola ayrılmıştır. Rukniyye kolunun piri pek çok esere imza atan İbn Arabî'nin bazı görüşlerine tenkid yöneltten Alâüddevle Simnânî'dir.

Alâüddevle Simnânî (ö. 736/1336): 1261 yılında Simnan'da doğan, 1336'da aynı yerde vefat eden Alâüddevle Simnani Kübreviyye'nin en büyük temsilcilerinden biri olup tasavvufî terbiyesini Bağdat'ta Nureddin

Emir Sultan
Dergâhı'nın
harem kısmının
son çırpınışları
1978 (MKA)

İsferâyinî'nin yanında tamamlamıştır. Pek çok esere imza atan Simnani'nin yaptığı mühim işlerden biri de müridlerinden Ahi Ali Dostî'yi Ali Hemedânî'yi yetiştirmekle görevlendirmesidir. (DİA, II)

Ali Hemedânî (ö. 787/1385): Faaliyet merkezi olarak Keşmir bölgesini seçen ve Hinduları İslama davet etmek için gayret gösteren Ali Hemedânî yöneticilere yol gösteren *Zâhîretü'l-mülûk* başta olmak üzere pek çok eser kaleme alan bir Kübrevî dervişidir. En meşhur müridi olan İshak Huttalanî'den sonra Şii neşveyi benimseyen Nurbahşiyye ve Zehebiyye kolları oluşmuştur.

Baba Kemal Cendî (ö. 787/1385): Türkler arasında "Şeyh Baba" diye meşhur olan bu Kübrevî dervişinin en meşhur müridi Kaşgar'lı Kemâleddin Musaffevî'dir. Türkistan'ın Yesi şehri müftüsü Mecdüddin Ahmed Mevlana onun halifesi olup mühim şahsiyetler yetiştirmiştir.

Bu koldan gelen Kemâleddin Harizmî (ö. 836/1433) *Mesnevî*'ye *Cevâhirü'l-esrâr* adıyla şerh yazdığı gibi Harizm Türkçesiyle kaleme aldığı *Kasîde-i Bürde* şerhini Özbek sultanı Ebü'l-Hayr'a ithaf etmiştir.

Daha sonraki asırlarda Ahmed Cavapurî vasıtasıyla Hindistan'a ulaşan Kübreviyye, Abdulahad-ı Sirhindî'den oğlu İmam-ı Rabbânî'ye uzanacak, böylece tesiri günümüze uzanacak olan Kübrevî-Nakşî beraberliği başlayacaktır.

Hüsameddin Bursevî, (ö. 1042/1632) *Mühimmâtü'l-Mü'minîn* adlı eserinde daha renkli bir bilgi vermekte ve Geyikli Baba'nın silsilesini Baba Kemal Cendî ile Kübrâ'ya ulaştırmaktadır.

Seyfeddin Baherzî (ö. 658/1259): Mürşidi Necmeddin-i Kübrâ tarafından Buhara'ya gidip dergâh kurmakla görevlendirilen Baherzî, Moğollarla yakın ilişki kurarak bazı üst düzey yöneticilerinin Müslüman olma-

Bursa'daki
Emir Sultan
ile aynı
yüzyılda
Kayseri'de
yaşayan bir
başka
gönül
sultanı

sını temin eden dervişlerden biridir. Kübreviyye'nin önemli kollarından biri olan Baherziyye'nin de pîridir. Aynı aileden gelen Yahya Baherzî'nin *Evrâdü'l-ahbâb* adlı eseri bu gelenekle ilgili önemli bilgi ve belgeleri ihtiva etmektedir. Bu aile XIX. yüzyıla kadar tesirini sürdürmüştür.

Daha sonraki yıllarda Buhara'da Baherzî dergâhını ziyaret eden İbn Batuta, misafirlerin Farsça ve Türkçe şiirlerle karşılandığını kaydedecektir. (I/259, tercüme, Sait Aykut)

Necmeddin-i Kübrâ'dan ve halifelerinden feyz alanların sayısını çoğaltmak mümkündür. Bazı kaynaklara göre kendisi gibi Moğol istilasında şehid olan *Tezkiretü'l-Evliya* ve *Mantıku't-Tayr* müellifi Feridüddin-i Attâr onun mürididir. *Nefahâtü'l-Üns*'ün yazarı Molla Camî'ye göre Mevlânâ'nın babası Bahaüddin Veled de ondan feyz almıştır (s. 65). Buradan hareket eden bazı yazarlar Mevleviyye'yi Kübreviyye'nin bir kolu olarak görmüştür. Şu bilgi de buraya ilave edilebilir. Seyfeddin Baherzî küçük oğlu Mazharüddin Muhammed'i hürmetlerini sunmak üzere Mevlânâ'ya göndermiştir.

Yunus Emre (ö. 720/1320) ölüm konusunda ders veren on altı beyitlik bir şiirinde Şeyh Necmeddin ile Mevlânâ'yı aynı beyitte buluşturmuştur:

*Fakih Ahmed Kuthuddin Sultan Seyyid Necmeddin
Mevlânâ Celâleddin ol kutb-ı cihan k'anı*

Buhara'dan Bursa'ya Kübreviyye'nin Yayılışı

Kübreviyye'nin oluşum tarihini Necmeddin-i Kübrâ'nın 580/1184 tarihinde mürşid olarak Harizm'e dönüşüyle birlikte başlatmak mümkündür. Kırk yıla yakın bir süre insan yetiştiren ve eser veren Kübrâ'nın şehâdetinden sonra mürid ve halifelerinin gayretleriyle tarikat bölgenin en yay-

gın tasavvuf mekteplerinden biri olmuştur.

Tarikat bir taraftan Hindistan, Anadolu ve Irak'a uzanırken diğer taraftan Uzakdoğu ve Çin'de yaşayan Müslümanlarca da benimsenmiştir. Halk inançlarına göre Cava'nın dokuz velisinden biri olan Sunan Gunung Cati, seyr u sülûkunu bizzat Kübrâ'dan tamamlamıştır.

Seyfeddin Baherzî'nin mürîdi Burhaneddin Buhârî ile Çin'e ulaşan Kübrevî kültürünün bölgedeki varlığını gösteren en önemli belge ise *Mirsâdü'l-İbâd*'ın 1670 yılında Wu Zixian tarafından, Aziz Neseî'nin (ö. 700/1300) *Maksad-ı Aksâ* isimli eseri ise She Yün-Shan tarafından 1679 da Çince'ye çevrilmiş olmasıdır.

Bu kültür XVII. yüzyılda Türkistan'dan bölgeye intikal eden Muhyiddin'in gayretleriyle hayatîyetini sürdürmüş, Dawantou bölgesinde kurulan dergâha kendisinden sonra oğlu Aiheimaiti'nin postnişin olmasıyla daha geniş bir kitleye ulaşılmıştır.

XIII ve XIV. yüzyıllarda İslâm dünyasının değişik coğrafyalarına ulaşan Kübrevîye daha sonraki asırlarda yayılma hızını kaybetmiştir. Mesela, XIII. yüzyılda Necmeddin Dâye ile Anadolu'ya, Selçuklu ülkesine ulaşan bu kültür, Kübrevîye adıyla bir tarikata dönüşmemiş, XIV. yüzyılda Bursa'ya giden Emir Sultan da aynı tecelli ile yüzleşmiştir. Yesevîliğin de kaderi Anadolu ve Balkanlar için aynıdır.

Osmanlılarda müstakil olarak Kübrevîye yaygın değilse de Necmeddin-i Kübrâ ve halifelerinin eserleri tanınmakta ve okunmaktadır. Nakşî gelenekte daha dikkat çekici bir şey söz konudur: Türkistan ve Hindistan bölgesinde Kübrevîlik, Sühreverîlik, Çeştîlik ve Nakşibendîlik iç içe olduğundan "Hatm-i Hâce" dualarında bu tarikat isimleri birlikte zikredilmektedir.

Yâdigâr-ı Şemsî'de verilen bilgiye göre Diyarbakırlı Açıkbaş Mahmud Efendi (v. 1060/1666) ve Kerküklü Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1228/1812) Bursa'da kurdukları Nakşî dergâhlarında zikirler Kübrevî ve Nakşî geleneğiyle birlikte yürütülüyordu (s. 566-567).

Selçuklular devrinde Kübrevî meşalesini Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan'a ulaştıran Necmeddin Dâye'den bir asır sonra doğan Emir Sultan bu meşaleyi Osmanlı başkentine, Bursa'ya taşımıştır.²

*Taşkent'ten gideriz Bağdat Bursa'ya
Kimi zaman Herat bir gün Bombay'a
Kazan'dan aşarız bazan Bosna'ya
Bizim mürşidimiz Şeyh Necmeddin'dir.*

² Necmeddin-i Kübrâ ve Kübrevî kültür üzerine yapılan en son ve mütekamil çalışma Süleyman Gökbulut'a aittir. Necmeddin-i Kübrâ, Hayatı, Eserleri, Görüşleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010. Bk. Hamid Algar, "Necmeddin-i Kübrâ" *DİA*, 32/498.

Emir Sultan'ın Doğduğu Şehir: Buhara

*Buhara'nın incisi
Rayza'nın temsilcisi
Bursa'nın birincisi
Emir Sultan'ım benim
Vardavî*

Emir Sultan'ın doğduğu yıllarda şehrin durumu nasıldı?

1220'de Moğol afetiyle birlikte şehrin çok zor günler yaşadığına, bölgeyi 1333'de ziyaret eden Faslı seyyah İbn Batuta'nın (ö. 770/1368) satırları şahitlik etmektedir:

“Art arda bağlar, bahçeler, evler ve tarlalar arasında bir gün daha yol aldık; nihayet hadis bilginlerinin önderi Ebû Abdullah Muhammed İsmail Buhârî'nin memleketi olan Buhara şehrine ulaştık. Bu şehir vaktiyle Mâverâünnehr-i Ceyhun bölgesinin merkeziymiş ve Irak hükümdarlarının [İlhânlıların] atası olan Tatar kökenli melun Tinkîz [Çingiz] tarafından tahrip edilmiş. Mescitleri, medreseleri ve çarşıları harap vaziyettedir. Çok az bir kısmı mamurdur. Halkı sefil ve perişan! Onların tanıklıkları Huvârezm ve diğer yörelerde kabul edilmez! Çünkü kabilecilik, hakkı inkar ve yanlış savunma gibi olumsuz vasıflarla ün salmışlardır. Bugün bu şehirde birazcık ilimden haberdar olan; bilgiye ehemmiyet veren hiç kimse yok! ... Buhara'da Fethâbâd adıyla bilinen varoшта konakladık. Burada büyük velîlerden Şeyh Seyfüddîn Baharzî yatmaktadır. Bu semtte Seyfüddîn'e nispet edilen büyük bir tekke var; vakıfları çok. Orada misafirlerle ve gariplere yemek çıkartılıyor. Şeyh efendi, Baharzî'nin soyundan gelen gezgin Hoca Yahya Baharzî'dir. Bu şeyh, evinde bir ziyafet düzenleyerek beni ve saygın kimseleri davet etti. Yemekten sonra güzel sesli hafızlar Kur'ân okudular; vâiz efendi etkileyici bir vaaz verdi. Ayrıca çok güzel makâmlarda Türkçe ve Farsça ilahîler okudular. Hoş bir gece geçirdik. Orada Herat'tan gelmiş büyük âlim Sadrüşşerîa ile tanıştım.”¹

Hiç ara vermeden aynı yüzyılda Bursa'yı ziyaret eden Seyyah'ı dinlemeye devam ediyoruz:

¹ *İbn Battûta Seyahatnâme'si*, (trc. Sait Aykut), İst. 2001, s. 527, 529; Sait Aykut, “İbn Battuta”, *DiA*, XIX, 361-368.

“Sonra Bursa şehri’ne vardık. Burası muazzam bir şehir; çarşıları güzel, caddeleri geniş. Bahçeler ve gür çaylar çeviriyor şehri. Şehir dışında sıcak akan bir memba var; büyük bir göle dökülüyor. Onun üzerine iki hamam yapılmış; biri erkeklere, diğeri kadınlara ait. Hastalar, uzak diyarlardan gelip bu kaplıcada şifa bulurlar. Burada yolcuların konaklayacağı bir zaviye vardır; gelen üç gün kalır ve doyurulur. Orayı Türkmen hükümdarlarından biri yaptırmış.

Bu şehirde, yiğitlerin büyüklerinden Ahî Şemseddin’in zaviyesinde konakladık. Orada misafirken, Aşûre günü gelip çattı. [Zaviye sahibi] akşamleyin büyük bir ziyafet düzenledi, ordunun kurmaylarını ve halkı şölene davet etti. Beraberce iftar edildi. Güzel sesli hafızlar Kur’ân okudular. Vâiz Mecdüddin Kûnevî [= Konyalı] halka etkili bir vaaz verdi; sonra semâ ve raksa kalktılar. O gece müthişti! Mecdüddîn, altın kalpli dindar kişilerdendir. Devamlı oruç tutar, üç günde bir iftar eder. Sadece kendi kazandığını yer o. Söylenildiğine göre bugüne kadar hiç kimseden bir buğday tanesi bile almamıştır. Ne evi var, ne malı; sırtına geçirdiği libastan gayrı. Mezarlıkta uyur, meclislerde öğüt verir, her vaazında bir grup günahkâr tövbe eder önünde. Daha sonra görüşmek için aradımsa da bulamadım onu. Nihayet kabristana gittim, orada da bulamadım. Söylenildiğine göre, ortalıkta kimsecikler kalmayınca; herkes çekilip gidince varırmış kabristana.

Aşûre gecesi Şemseddin’in zâviyesinde vâiz Mecdüddîn’in geç bir saatte verdiği vaazı dinliyorduk. Bir derviş feryad edip kendinden geçti! Hemen üzerine gülsuyu döktülerse de ayılmadı; tekrar döktüler, yine fayda etmedi. Millet, adam hakkında görüş ayrılığına düştü; kimi öldüğünü, kimi de sadece kendinden geçtiğini söyledi. Bu arada vaiz de sözlerini bitirdi. Hep beraber Kur’ân-ı Kerîm dinledikten sonra, sabah namazını kıldık. Güneş doğudan gülümsemeye başlamıştı. Adamın durumunu yine araştırdılar, dünyadan ayrıldığını anladılar; Allah rahmetiyle onu kuşatsın. Yıkadılar, kefenlediler. Ben de cenaze namazına katıldım, defin işinde hazır bulundum.

Bu adam Sayyâh [= feryad eden] diye çağırılmış. Anlatılanlara göre hayatını bir kovukta ibâdetle geçirirmiş. Vâiz Mecdüddin’in konuşacağını öğrenince şehre inerek öğüt meclisine katıldığı, kimseden bir buğday tanesi kadar yiyecek kabul etmediği, vâizin sözleriyle kendinden geçip feryadu figana başladığı, sonra açılıp abdest aldığı ve iki rekat namaz kıldığı bildiriliyor. Mecdüddîn’in sesini tekrar işitince yine bağırıp çağırmaya başlamış, geceyi böyle geçirmiş. Bu yüzden ona “feryad eden” lakabı verilmiş. Eli ve ayağı özürli olduğu için iş görececek durumda değilmiş. Annesi yün eğirerek bu çocuğa bakarmış. Anacığının ölümünden sonra yerin bitirdiği [= dağda bayırda bulduğu] şeylerle karnını doyurmaya başlamış. Bu şehirde dervişlerden Mısırlı gezgin Abdullah ile karşılaştım. O yeryüzünü epey gezmiş, ancak Sîn’e [= Çin], Serendîb [= Seylân] adasına, Fas’a, Endülüs’e ve Sudan’a [=siyahlar ülkesi] uzanmamıştır. Ben o bölgelere girdiğim için onu geçtim.

Bursa’nın sultanı İhtiyâruddîn Urhan Bek’dir [=Orhan Bey] Urhan, Sul-

Buhara

tan Osmancuk'un oğludur. "Cuk", Türkçede küçük anlamına gelir. Bu sultan, Türkmen hükümdarlarının mal, ülke ve askerce en büyüğüdür. Onun kaleleri yüze yakındır. Vaktinin büyük bir kısmını buraları dolaşmakla geçirir. Her kalede bir müddet kalarak etrafı kolaçan etmek, eksikleri tamamlamakla uğraşır. Anlatılanlara göre hiçbir şehirde bir aydan fazla oturmaz, devamlı kâfirlerle savaşır, onları kuşatmış! Zaten onun babası aldı Bursa'yı Rumların elinden. Onun kabri, şehir mescidinin kenarındadır. Burası eskiden Hristiyanların kilisesi imiş. Anlatılanlara göre baba Osmancuk, Yeznîk [= İznik] şehrini yirmi sene kuşatmış, fethedemedi vefat etmiş. Ben onunla burada karşılaştım. Bana kese kese dirhem gönderdi."²

Tahirîler, Samanîler, Karahanlılar, Harzemşahlar, Moğollar, Çağataylar, Timurlular, Özbekler gibi pek çok hanedanın yönetimi altında bulunan Buhara geçen yüzyılı da Sovyet Sosyalist yönetimi altında geçirdi.³

Emîr Sultan gibi birçok alim, arif ve sanatkâr bu şehirde doğmuş daha sonra Batı'ya doğru yollara düşmüş; bir başka ifade ile ilmî ve irfanî rızkın peşine düşmüştür.

Anadolu'nun ilk gönül fâtipleri olan Yesevî dervişleri aynı bölgenin insanı olduğu gibi tasavvuf kültürünün klasiklerinden olan *et-Ta'aruf* isimli eserin yazarı Kalebazî de bu şehirde yetişmiştir.⁴

Emîr Sultan çocukluk ve gençlik yıllarını yaşarken, bu şehirde tasavvuf dünyasının en meşhur simalarından biri olan Bahauddin Nakşibend yaşamaktaydı. (ö. 792/1389) Yanında yetişen Muhammed Parsa (ö. 822/1419) aynı meşaleyi insanların gönüllerine taşımaya devam etti.

Buhara'dan aldığı tasavvufî zevki Bursa'ya taşıyan Ahmed îlâhî Arapça, Farsça, Türkçe eser veren melâmî-nakşî çizginin yolcularından biridir.

² İbn Battuta, a.g.e., I, s.428-30

³ Bk. DİA, Buhara md., c.VI/363

⁴ Süleyman Uludağ tarafından tercüme edilmiştir: *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, İstanbul 1979.

XV. yüzyılda Bursa'da vefat eden ve Çekirge yolu üzerinde Süleyman Çelebi'nin kabrinin bulunduğu yerde medfun olan Ahmed İlâhî, telif, tercüme, şerh birçok esere de imza atan bir şahsiyettir. Bugün mezar taşına dahi sahip değiliz.

Bursa'nın Batı ucunda nöbet tutan Pir Emîr, Buharalı olduğu gibi, şehre Uludağ'ın eteklerinden bakan Abdal Murad da Buharalıdır.

Buhara, Bursa, Bosna yolunda oluşan tasavvufî kültürün en renkli temsilcilerinden biri olan Bektâşilik tarikatının piri Hacı Bektâş-ı Velî de (ö. 669/1271) birçok Horasan ereni ile beraber söz konusu topraklardan Anadolu'ya gelip dergâhını kuran gönül adamlarının başında sayılmalıdır.

Bursalı şâir Ahmed Paşa ise, Emîr Sultan'la ilgili olarak kaleme aldığı uzun şiirinde onu, Anadolulu'daki insanların gönüllerine akan nehre benzetmekte ve Buhara'nın "yegânesi" olarak görmektedir:

Ne akdı Rûm'a bir ulu derya senin gibi

Ne âleme getirdi Buhara senin gibi

Anadolu'yu aydınlatan birçok Buharalı'dan bahsedilebilir. XV. yüzyılda mürşidi Abdullah Simavî ile bu topraklara gelen ve ilk Nakşî dergâhlarını İstanbul'da faaliyete geçiren Emîr Ahmed Buharî (ö. 922/1516) aynı yolun yolcusudur.

XVII. yüzyılda Bursa ve İstanbul'un yakından tanıdığı en meşhur Buharalı derviş ise Murad-ı Buharîdir. (ö. 1122/1710) Hindistan'da İmam Rabbanî'nin oğlu Muhammed Masûm'un yanında tasavvufî terbiyesini tamamlayarak Anadolu topraklarına gelen Murad Buharî, Müceddidî ge-

ياحضرت اميرسلطان الكبروى

كتبه الشريف محمود نقول

"Ya Hazret-i Emir Sultan el-Kübrevi." Hat: Mahmut Şahin.

leneğinin de Osmanlılar'da ilk temsilcisidir.⁵

Buhara sadece tasavvuf ışığını insanlara aktaran bir şehir değildir. İslam medeniyetini oluşturan diğer ilim ve sanat dallarında çok önemli şahsiyetler yetiştirmiş, çok büyük sanatkârlara bereketli ve feyizli bir mekan olmuştur. İslam felsefesinin en büyük temsilcilerinden biri olan İbn Sina (ö. 428/1037) burada yetiştiği gibi dönemin büyük şair ve sa-naktarlarını da cezbetmiştir.

"Mekân-ı evliyâ" denince Buhara'nın akla geldiğini Karabağlı Nigârî'nin (ö. 1303/1886) mısralarından anlıyoruz:

*Azmeyle diyâr-ı rehnümâyı
Seyreyle mekân-ı evliyâyı
Yani ki o Server-i Buharâ
Her bir nefesi Mesîh-i Sârâ⁶*

Muhammediyye'nin müellifi Gelibolulu Yazıcızade Mehmed Efendi (ö. 853/1451) Semerkant'la Buhara'ya dünyanın en değerli şeyleri olarak bakmaktadır.

*Eğer Rum'un revânında görürsem ben dilârâyı
Revânına revân edem Semerkand u Buhara'yı⁷*

İlim, irfan ve sanatın zirve şahsiyetlerini yetiştirerek asırlar boyu dünyayı aydınlatan bu şehrin geçen yüzyılda düştüğü içler acısı durumu ise annesi Buharalı olan Mehmet Akif Ersoy nazma döküyor:

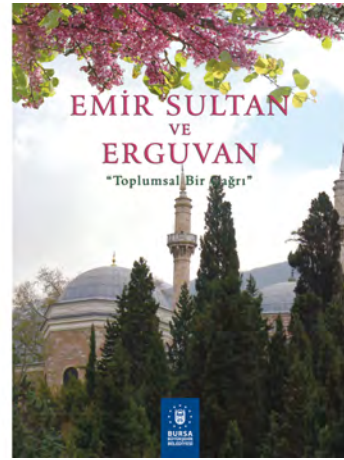
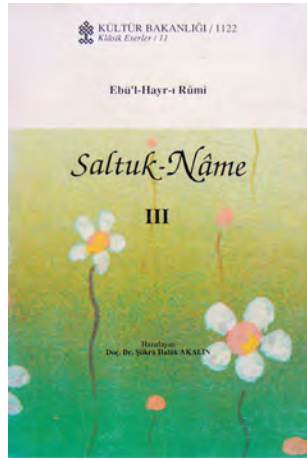
*O Buhara! O mübarek o muazzam toprak
Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak*

*İbn Sinaları yüzlerce doğurmuş iklim
Tek çocuk vermiyor ağışuna ilmin ne akîm⁸*

⁵ Murad Buhârî'nin Bursa ile olan ilişkisi için bk. M. Kara, "Buhara Bombay Bursa üçgeninde dervişlerin seyr u seferi," *Divan*, 2006/1, sy. 20, s. 45-73; *Buhara Bursa Bosna*, s.184.

⁶ *Divan*, 311 (nşr. Azmi Bilgin, İstanbul 2003)

⁷ *Muhammediye*, Nşr. Amil Çelebioğlu, M.E. Basımevi, İstanbul, 1996

Buharalı Diğer Şairler

Cemal Kurnaz,'ın “Anadolu’da Orta Asyalı Şâirler” adıyla neşrettiği eserde tanıtılan şâirlerden Buhara doğumlu olanlar şunlardır⁹:

- Handan (ö. 830/1426) Nesîmî'nin kardeşidir.
- Emîr Ahmed Buharî (ö. 922/1516)
- Ahmed İlâhî (XV. yy)
- Cüdayî (ö. 967 /1560)
- Saidâ (ö. 1091/1681)
- Resâ (ö. 1111/1700)
- Şeydâ (XVII. yy)
- Agâh (ö. 1144/1732)
- Nazımâ (ö. 1164 /1751)
- Revnâk (ö. 1226 /1812)
- Kıramî (ö. 1244/1829)
- Halis (ö. 1251/1836)
- Süleyman (ö. 1308/1890)

Ve Saltuknâme

Emîr Sultan'la muasır olan bir şahsiyet de Cem Sultan'dır (ö. 901/1495). Türbesi Bursa'da bulunan Cem Sultan'ın gurbet ve hüznü dolu hayatı bir tarafa, burada bizi ilgilendiren başka bir özelliğinden bahsetmek istiyorum. Cem Sultan Balkanlarda dolaşırken halk arasında anlatılagelen Sarı Saltuk menkıbeleri çok dikkatini çekmişti. Yanında bulunan Ebü'l-Hayrî Rûmî'den bu hikâyeleri kaydetmesini istirham etmişti. *Saltuknâme* adıyla bugün elimizde olan bu yadigârdan Emîr Sultan ile ilgili bir bölümü o asrın dil ve üslûbuyla –yani Emîr Sultan'nın konuştuğu Türkçe ile- naklederek devam edelim:

“Ve dahi rivâyettür kim Murâd Han vefat idicek oğlu Yıldırım padişâh

⁸ *Safahat*, s. 197 (İst. 2001)

⁹ Ankara 1997.

ياحضرت صاري صالتوق

كتبه الفقير محمد غفرله

“Ya Hazret-i Sarı Saltuk.” Hat: Mahmut Şahin.

olup, anlar dahi Timur-leng vartasında şehid olup, oğlu Emîr Süleyman padişâh olup, Timur andan kaçub, sığınub Acem’e gitti. Andan sonra Sultan Mehmed Yıldırım oğlu padişâh oldu. Süleyman ve Musa bunlar bir bir ardınca padişâh olup fevt olduklarından sonra Mehmed Han otırdı. Ol vakt Burusa’da bir Seyyid vardı. Buhara’dan gelmişti, velâyeti zâhir olmuş idi. Pes Yıldırım ana Mehmed Hân’un kız kardaşın hatunluğa virmişti. Pes Sultan Mehmed vefat idüb yirine oğlu Murâd hân oldu. Pes Hazret-i Emîr Seyyid beğlik kutlamağa gelüb Sultan Murâd’ı görmeğe Edirne’ye geldi. Kamu halk karşı çıktılar, izzet ittiler. Emîr Efendi’yi hoş gördiler. Anda Emîr, Sultan Murâd ile buluştı, dahi Sultan’dan delüklü kayanun üstün istedi, cum’a zâviye ide, Endriyye’de [Edirne’de]: “Gönlüm bu mübârek yiri sevdi ve her kim bunda gazâ niyetine karâr ide, bir evlik yir idine, yarın cennette yitmiş bu dünyaca yiri ola. Bu gazîler ocağıdur, mübârek yirdür, ben dahi karar iderem eğer korsanuz” dedi. Pes Sultan Murâd kabul eyledi. Ol hîn Ürgeç Paşa kapuda idi, eyitti: “Hünkar bir şehir içinde iki padişâh olmaz. Eğer halk Emîr’e uyalar, sana hürmet kılmaz. Bunu sen yine Bursa’ya gönder, varsun anda otursun” dedi. Ol hân Seyyid’e günüledi. Pes Sultan Murâd hükm eyledi kim Emîr Sultan girü Bursa’ya gide. Emîr Hazreti melûl oldu, gitmek kastın eyledi. Halk gönderi vardılar şehirden. Seyyid biraz yir gidince döner, ardına bakardı dahi gözlerinin yaşı akardı. Halk eyittiler: “Sultanum, neye bakarsın?” Eyitti “Gönlüm, gözüm aktı gâzîler ocağına gitti, anda kaldı, ben nice bakmayayım” dedi. Andan Emîr Sultan Bursa’ya vardı, sehl müddet geçti, hasta oldu, vefat eyledi. Bu yana Hacı Bayrâm, Emîr’i görmeğe gelür idi ki ziyâret ide. Bunlar gelince vefât eyledi, namazın Hacı Bayrâm kıldı, defn eylediler. Gâyet gürbüz velîdür, himmetinden şey’en lillâh.”¹⁰

Emir Sultan'ın vefatına düşürülen tarih şöyledir:

Buhâra’dan Bursa’ya gidelim dostlar dedi

Gönlümüzü kirlerden silelim dostlar dedi

Kalem ile ney geldi söyledi tarihini

Uçuyor “HAY BUHÂRÎ” bilelim dostlar dedi.

833

¹⁰ Nşr. Şükrü Haluk Akalın, Ankara 1990, III, 264-265. 2012 yılında Bursa’da Emir Sultan sempozyumu yapılmıştır.

Emîr Sultan Dergâhı

Postnişînleri*

*Güzellikler ülkesi
Emir Sultan Tekkesi
Kucaklıyor herkesi
Emir Sultan'ım benim
Vardavî*

Necmüddîn Kübrâ'ya (ö. 618/1221) nispet edilen Kübreviyye tarîka-tının Anadolu özellikle de Bursa'da bilinen ilk temsilcisi Buharalı Emîr Sultan'dır (ö. 833/1429). Dergâhını Bursa'da kuran Emîr Sultan, yetiştirip icâzet verdiği halîfelerini Osmanlı topraklarının birçok yerine göndermiş; sağlığında müridleri Balıkesir, Edincik, Gelibolu, Edremit ve Tuzla'nın yanı sıra Aydın ve Saruhan sancakları ile Karaman'da faaliyet gösterme-ye başlamışlardı.¹ Bursa'da ise Emîr Sultan dervişlerinin iki yerde tarikat hizmetlerini yürüttükleri görülmektedir. İlki bizzat Emîr Sultan tarafın-dan kurulan merkez dergâh, ikincisi ise beşinci postnişîn Abdurrahman Efendi'nin (ö. 930/1524) Kurtbasan mahallesine yakın Fıstıklı adı verilen yerde kurduğu zâviyedir. Ancak ilk dönemlerdeki yoğun faaliyete rağmen tarikat uzun süre devam etmemiş, XVII. yüzyılın son çeyreğinde Celvetî şeyhi Selâmi Ali Efendi (ö. 1104/1692) ve İshâk Efendi (ö. 1150/1737) ile meşîhat makâmı Celvetîler'e bırakılmıştır. Bunun nedeni, dergâhın on dördüncü şeyhi Mehmed Sâlih Efendi'nin (ö. 1134/1721) postnişîn olma-sına rağmen kendi ailesi de dâhil olmak üzere dervişleri rahatsız edecek şekilde makâmına uygun olmayan bir hayat sürmesidir. Yaklaşık bir yüz-yıl Celvetî şeyhleri tarafından idare edilen dergâh, Tayyib Efendi'nin (ö. 1262/1846) genç yaşta şehid edilmesi üzerine yerine geçecek oğlu bu-lunmadığından meşîhat, akrabasından Yağcızâde Ahmed Efendi'ye tevdi edilmiştir. Nakşibendiyye tarikatına mensup olan Ahmed Efendi'den son-ra şeyhlik makâmı tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar Nakşî meşâyihinin elinde kalmıştır. Dergâhın kurucusu Emîr Sultan'dan sonra tekkede post-nişîn olan dervişlerin isimleri şöyle sıralanabilir:

* Doç. Dr. Abdurrezzak Tek, U. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

¹ M. Câvid Baysun, "Emîr Sultan", İA, c. IV, s. 261-262; Hüseyin Algül-Nihat Azamat, "Emîr Sultan", c. XI, s. 148.

Hasan Efendi'nin
Müzilü's-Sükuk
adlı eserinin ilk ve
son sayfaları.

1. Hasan Efendi (ö. 845/1441)

Emîr Sultan'ın vefâtından sonra makâmına geçen Hasan Efendi, Rumeli bölgesinde Yenişehir'e yakın Hacı Koçbasanlar adlı köyde doğmuştur. Memleketinde zahirî ilimleri tedris ettikten sonra tasavvufa olan meyli sebebiyle Bursa'ya gelerek Emîr Sultan'a intisâb etmiştir. Uzun süren mücâhede ve riyâzet hayatından sonra tasavvufî terbiyesini tamamlamış ve şeyhi tarafından Balıkesir'e irşâd için gönderilmiştir. Vefâtına yakın Emîr Sultan'ın "Bizden sonra feyz bekleyenler Hasan'a varsınlar" sözü üzerine makâmına tayin edilmişse de bazı ihvânın tereddüt etmesi üzerine Abdâl Mehmed

العالی
فی الدین
حسن خواجه
یا حضر

"Yâ Hazret-i Hasan Hoca" Hat: M. Şahin

Hazretlerine müracaat edilerek mesele çözüme kavuşturulmuştur. Yaklaşık on iki sene tekkede müridlerin terbiyesiyle meşgul olan Hasan Efendi hac niyetiyle yola çıkmış ve dönüş yolunda velîlerin kabirlerini ziyaret amacıyla uğradığı Kudüs'te 845/1441 tarihinde vefat etmiştir. *Müzilü's-Sükuk*² adlı bir eserinin bulunduğunu söyleyen Mehmed Şemseddîn Efen-

² Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Ulucami nr. 168. Neşr. Mustafa Utku,

di, aşağıdaki beyti söz konusu eserden aktarmıştır.³

*Zâhirini halk beğendi sûfî kondurdun adın
Bâtının dahi arıtgil var ise Hak'tan odın*

2. Mahmud Bedreddîn Efendi (ö. 864/1460)

"Yâ Hazret-i Bedreddin Halife" Hat: M. Şahin

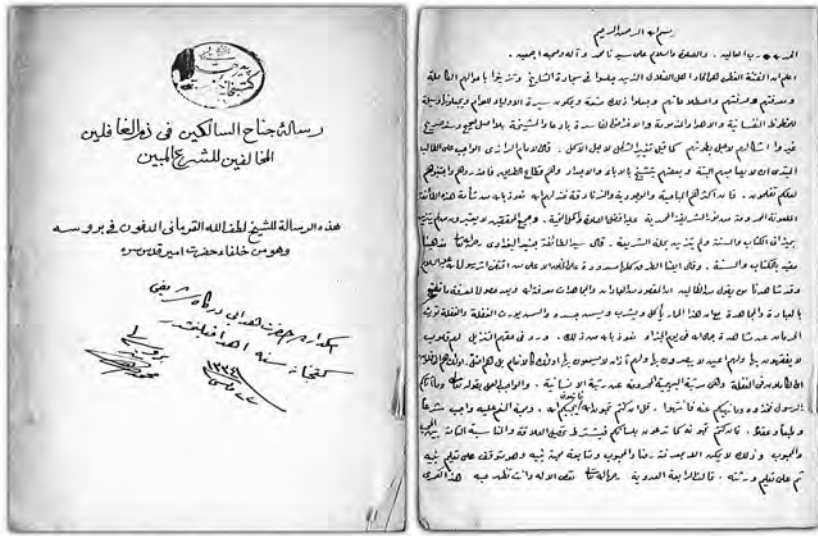
Hasan Efendi'nin vasiyetiyle ikinci halîfe olarak posta oturan Mahmud Bedreddîn Efendi, seyr u sülûkunu Emîr Sultan'ın yanında tamamlamış ve şeyhi tarafından irşâd amacıyla Balıkesir'in İvrindi kasabasına gönderilmiştir. Hâce Hasan Efendi'nin vefatı üzerine Bursa'ya dönen Mahmud Efendi, tarîkat faaliyetlerine devam ederken İvrindi kasabasındaki dergâhın vakfına ait gelirleri toplamak için Balıkesir'e gitmiş, dönüşte Uluabat Gölü civarında Pazartepe adlı yerde öğle namazını edası sırasında hırsızlar tarafından Şaban 864/Mayıs 1460 tarihinde şehîd edilmiştir. Naşı Bursa'ya getirilerek Emîr Sultan Câmî'nin batı tarafına defnolunmuştur. Son derece âbid ve zâhid

olduğu rivâyet edilen Bedreddîn Efendi'nin bu yönü *Ravza-i Evliyâ*'da şöyle anlatılmaktadır: "Her gece akşam ile yatsı arasında on iki rekat nâfile ve dört rekat tesbih namazı kılmak vazîfesi idi ve terkini câiz görmezlerdi. Hatta bir gün bir yere giderken şiddetli yağmur yağmış, akşam olduğunda şeyh hemen atından inmiş, yerler çamur olduğundan namazını edâ etme imkanı bulamayınca bir miktar çalı-çırpı toplararak üzerine seccadesini sermiş; akşam namazının ardından on iki rekat nâfile ve dört rekat tesbih namazı ile yatsı namazını da kılmış ve atlarına binerek tekrar yola çıkmış."⁴

Emir Sultan Hazretlerinin Menkıbeleri, Uludağ Yayınları, İst. 2011 içinde.

³ İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, (haz. A. Abdülkadiröğlu), Ankara 1998, s. 79-80; Ulusoy, Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî: Bursa Dergâhları I-II* (haz. M. Kara-K. Atlansoy), Bursa 1997, s. 41-42.

⁴ Baldırzâde Selîsi Şeyh Mehmed, *Ravzâ-i Evliyâ*, (haz. M. Hızlı-M. Yurtsever), Bursa 2000, s. 131-132; *Güldeste*, s. 80-81; *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 42.

Şeyh Lütfullah Karamanî'nin Cenâhu's-Sâikîn adlı eserinin ilk sayfaları. Eseri Bursalı Mehmed Tahîr, Üsküdar'daki Hz. Hüdayî Dergâhî kütüphanesine hediye etmiştir.

3. Şeyh Lütfullah Karamânî (ö. 891/1486)

Bursa'ya yolculuklarında Karaman'a uğrayan ve burada Abdullah Fakîh adında bir zâta misafir olan Emîr Sultan Hazretlerinin "Senin yakında bir oğlun olacak adını Lütfullah koy, o bizim evlâdımızdır" sözleriyle doğumunu müjdelediği Lütfullah Efendi, memleketindeki ilk eğitiminin ardından bilgisini arttırmak için Gelibolu'ya gitti. Gelibolu'daki ilim tahsili esnasında aynı tarihlerde bölgede irşâd faaliyetlerinde bulunan Mahmud Bedreddîn Efendi'yle tanışmış ve kendisine intisap etmiştir. Mürşidi tarafından dergâha odun toplamak, imâmet görevini yerine getirmek ve şeyhin çocuklarını okutmakla görevlendirilen Lütfullah Efendi, kısa sürede sülûkunu tamamlayarak icâzet almıştır. Şeyhinin vefatından sonra vasiyeti üzere tekkede postnişîn olmuş ve otuz bir sene irşâd hizmetinde bulunmuştur. Emîr Sultan Dergâhı dervişleri önceleri keçeden yapılmış tâc giyerken onun içtihadıyla çukadan yapılmış tâc giymeye başlamışlardır. Kaynaklarda birçok kerâmetinden bahsedilen Lütfullah Efendi 28 Muharrem 891

العالی
فی الدین
القمرانی
لطف ایتة
یا حضر

"Yâ Hazret-i Lütfullah Karamanî" Hat: M. Şahin

/ 3 Şubat 1486 tarihinde vefat etmiş ve türberin yakınına defnolunmuştur. Emîr Sultan hakkında birçok ilahî ve kasîdeleri olduğu kaydedilen şeyhin ayrıca *Cenâhu's-Sâlikîn*⁵ adlı bir risâlesi de bulunmaktadır.⁶

"Yâ Hazret-i Davud Halife" Hat: M. Şahin

4. Davud Efendi (ö. 900/1495)

Lütfullah Efendi'nin vefatından sonra yerine geçen Davud Efendi aynı zamanda şeyhinin damadıdır. Kaynaklarda belirtil- diğine göre Çelebi Sultan Medresesi'nde öğrenci iken Lütfullah Efendi'ye intisap eden Davud Efendi, seyr u sülûkunda iste- diği neticeyi elde edemeyince şeyhine "Efendim, meşâyih-i kirâm sâliki bir na- zarla vâsıl-ı merâm ederlermiş, biz niçin olamıyoruz?" diye sormuş, şeyhi de "Da- vud! Azgın nefsin yularını şeyhe teslim etmedikçe mümkün değildir" şeklinde cevap vermiş. Bunun üzerine kemâl-i tes- limiyetle şeyhine bağlanan Davud Efendi kısa zamanda sülûkunu tamamlamıştır. Altı sene postnişin olarak tekkede mürid- lerin terbiyesiyle meşgul olan Davud Efen- di, 15 Receb 900 / 11 Nisan 1495 tarihinde

vefat etmiş ve diğer şeyhlerin yanına defnolunmuştur. Oğlu Memi Çele- bi'nin Edremit'te irşâd faaliyetinde bulunduğu kaydedilmektedir.⁷

5. Abdurrahman Efendi (ö. 930/1524)

Lütfullah Efendi'nin oğlu olup tasavvufî eğitimini Davud Efendi'nin yanında tamamlamış ve şeyhinin vefatından sonra posta oturmuştur. Tekkenin meşîhatini yürüttüğü sırada dergâha yakın Fıstıklı isimli ma- hallede aldığı bahçeye bir mescid ve yanına hücreler yaptırarak oraya yerleşmiş, ahababı ve yakınlarıyla burada buluşup görüşmüştür. Bal- dırzâde'nin kaydına göre Abdurrahman Efendi ilk zamanlar meşîhat pos- tunda pek rahat oturamamıştır. Zira posta oturduğu ilk yıllarda Emîr Sultan tarîkatı mensublarından Tuzlalı (Karası/Balıkesir'e bağlı bir yer) Yahya Efendi⁸ bazı ihvânın "Abdurrahman Efendi gençtir, irşâda iktidarı

⁵ Milli Kütüphanne, nr. 55 Hk 512/3, vr. 20b-26b. Neşr. Mustafa Utku, *age.* içinde.

⁶ *Ravza-i Evliyâ*, s. 218-222; *Güldeste*, s. 81-83; *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 43.

⁷ *Ravza-i Evliyâ*, s. 165; *Güldeste*, s. 83-84; *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 44.

⁸ Tasavvuf yoluna girmeden önce Tuzla Medresesi'nde müderris olan Yahya Efendi (Yahyâ b. Bahşî), sülûkunu tamamlayıp irşâd için icâzet aldıktan sonra, aynı şehirde bir yandan

yoktur, biz seni isteriz” şeklindeki teşviki üzerine posta oturmak istemişse de muvaffak olamamıştır. Yine aynı dönemde Pîr Emîr isimli bir zât, 900/1495 tarihinde Bursa’ya gelerek Emîr Sultan neslinden olduğunu söylemiş ve meşîhatin kendisine ait olduğu iddiasında bulunmuştur. Sözüne pek itibar edilmeyince ihvânından Hoca Alizâde adlı zengin bir tüccar, Musa Baba adlı yerde bir tekke inşâ ederek bu davanın kapanmasını sağlamıştır.⁹ Otuz yıl gibi uzun bir müddet irşâd faaliyetini sürdüren Abdurrahman Efendi Rebûlâhir 930/ Şubat 1524 tarihinde vefat etmiştir. Kendisinden sonra tekkeye sırasıyla oğulları Ahmed ve İbrahim Efendi şeyh olmuştur.¹⁰

“Yâ Hazret-i Abdurrahman Halife” Hat: M. Şahin

6. Ahmed Efendi (ö. 935/1529)

Çok kuvvetli riyâzet yapıp az uyuduğu ve çoğu zaman oruç tuttuğu bildirilen Ahmed Efendi’nin vaazlarının etkili olduğu ve dinleyenlerin kendinden geçtiği nakledilmektedir. Baldırzâde şeyhin bu yönünü şöyle dile getirmiştir: “Gâyette kalîlü’l-ekl ve latîfü’ş-şekl olup günde gıdaları bir yumurta sarısı olup ol kadar mücâhede ve riyâzet üzere idiler ki, gâyet-i za’flarından bellerine üç dört kuşak kuşanırlar idi. Geceler gâyet kalîlü’n-nevm olup, ekser eyyâmda savm üzere idiler.”¹¹

İlm-i zâhirde de yed-i tûlâ sahibi olduğu belirtilen Ahmed Efendi, okuduğu tefsir, hadis ve fıkıhla alakalı önemli kitapların etrafına notlar düştüğü ve hâşiyelere yazdığı kaydedilmektedir. Emîr Sultan’ın yolunu de-

mürîdlerini terbiye ederken diğer yandan halkı irşâda çalışmıştır. Şeyhinin kim olduğu hususunda bilgi verilmeyen Yahya Efendi, XVI. asrın başlarında vefat etmiştir. (Bkz., Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 333) Yanında yetişenlerden biri Abdülmuttalib b. Seyyid Murtaazâ’dır (ö. 955/ 1548). Tasavvuf yoluna Şeyh Vefa’ya (ö. 896/1491) intisabıyla giren Abdülmuttalib Efendi, onun vefatından sonra Yahya Efendi’ye bağlanmış ve sülûkunu ikmal ederek icâzet almıştır. Aynı zamanda şeyhine damat olduğu da belirtilen Abdülmuttalib Efendi’nin yaptığı tesirli sohbetleriyle halkı irşâda çalıştığı, ancak mürîd yetiştirmekle meşgul olmadığı kaydedilmiştir. Bkz., *eş-Şekâik*, s. 547-548; *Ravza-i Evliyâ*, s. 175-176.

⁹ *Ravza-i Evliyâ*, s. 127-128.

¹⁰ *Ravza-i Evliyâ*, s. 194-195; *Güldeste*, s. 85-86; *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 44-45; Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul 2000, s. 220-221.

¹¹ *Ravza-i Evliyâ*, s. 110.

"Yâ Hazret-i Ahmed Halife" Hat: M. Şahin

"Yâ Hazret-i İbrahim Çelebi" Hat: M. Şahin

vam ettiren dervişlerin uygulayageldikleri "Evrâd-ı şerîfe"ye bir kısım yeni dualar ilave ettiği bildirilmiştir. Beş senelik meşihat döneminden sonra 27 Cemâziyelâhir 935/ 8 Mart 1529 tarihinde vefat etmiş ve Emîr Sultan Câmi'nin batısındaki şeyhlerin kabirlerinin bulunduğu yere defnolunmuştur.¹²

7. İbrahim Efendi (ö. 944/1537)

Ahmed Efendi gibi cezbe sahibi olduğu belirtilen İbrahim Efendi, abisinin vasiyeti üzerine tekkeye postnişîn olmuştur. Yaklaşık dokuz yıl meşihat makâmında kalan şeyhin son derece edep sahibi olduğu, hatta bu nedenle Emîr Sultan'ın kabrini ziyâretlerini türbenin dışından gerçekleştirdiği "kemâl-i edeb ve istihyâlarından harem kapusunda tazarru' ve duâ edüp, gâhi merkad-i münîre nâzır olan küçük pencere köşesine varup senâ ederler idi" cümleleriyle nakledilmiştir. *Menâkıb-ı Emîr Sultân* ve *Risâle-i Tâc ve Hırka* isimli eserlerin müellifi olan Yenişehirli Nimetullâh Efendi onun hilâfet verdiği müridler arasında sayılmaktadır. Rebîulâhir 944/Eylül 1537 tarihinde vefat etmiş ve abisinin yanına defnolunmuştur.¹³

¹² *Ravza-i Evliyâ*, s. 109-111; *Güldeste*, s. 86-87; *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 45; Öngören, a.g.e., s. 221.

¹³ *Ravza-i Evliyâ*, s. 111-112; *Güldeste*, s. 87-88; *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 46; Öngören, a.g.e., s. 221-222.

8. Şeyh Lütfullah-ı Sâni (ö. 971-72/1564-65)

İbrahim Efendi'den sonra yerine Lütfullah-ı Sâni olarak bilinen oğlu Şeyh Lütfullah geçmiştir. Postnişin olduktan sonra hac yolculuğuna çıkmış, dönüşünde yukarıda zikredilen dergâhın dördüncü şeyhi Davud Efendi'nin Edremit'te faaliyet göstermekte olan oğlu Memi Çelebi, bazı dervişlerin teşvikiyle tekkenin meşîhati-ni üstlenme talebinde bulunmuş, ancak ani vefatı sebebiyle bu emelini gerçekleştirememiştir. Yaklaşık yirmi sekiz yıl meşîhatta kalan İbrahim Efendi, 971 diğer bir kayda göre 972/1564-65 senesinde İvrindi kasabasına yaptığı yolculuk esnasında vefat etmiş, naşı Bursa'ya getirilerek diğer halîfelerin bulunduğu yere defnolunmuştur. Kaynaklarda birçok kerâmeti nakledilen şeyhin söz konusu kerâmetlerinden biri şöyledir: "Fıstıklı mahallesinde iken şeyh bir gün, Bursa'dan her hangi bir haber geldi mi? Bu gece bir hâdisе meydana gelmiş olmalı. Zira rüyamda Hazret-i Emîr'in türbesinde toplanıldığını ve Emîr Sultan'ın dervişleri rencide eden şehrin valisini Peygamberimize şikayet ettiğini gördüm. Peygamberimiz de al bu âsâ ile ona vur, dediler; Hazret-i Emîr de vurdu-lar. Bir saat sonra şehirden bir adam gelip, o gün Bursa valisinin Emîr Sultan mahallesini teftiş edip birçok fukarayı hapsettiği ve aynı gece aniden vefat ettiğini bildirmiş."¹⁴

"Yâ Hazret-i Lütfullah İbrahim Çelebi" Hat: M. Şahin

9. Mustafa Efendi (ö. 986/1578)

Şeyh Lütfullah-ı Sâni Efendi'nin oğlu olan Mustafa Efendi babasının tayini üzerine posta oturmuştur. Uzleti tercih ettiği bildirilen şeyhin vakitlerinin çoğunu Fıstıklı mahallesindeki çiftliğinde geçirdiği, çevresindeki fukaraya imârethânede pişen yemekten vermeyip kendi çiftliğinin mahsûlünden elde ettiği yiyecekleri ikram ettiği kaydedilmiştir. On dört sene meşîhat makâmında kalan Mustafa Efendi, 986/1578 tarihinde vefat etmiş, yerine oğlu Ali Efendi'yi vasiyet ve tayin buyurmuştur.¹⁵

¹⁴ Ravza-i Evliyâ, 223-225; Güldeste, s. 88-89; Yâdigâr-ı Şemsî, s. 46.

¹⁵ Ravza-i Evliyâ, s. 239; Güldeste, s. 89-90; Yâdigâr-ı Şemsî, s. 46-47.

10. Ali Efendi (ö. 1020/1611)

Babasının vefatından sonra tekkeye şeyh olan Ali Efendi'nin şeyhlere mahsus kıyafet yerine sade elbiseler giydiği ve hâlini gizlediği belirtilmiştir. *Yâdigâr-ı Şemsî* müellifi şeyhin bu yönünü "Âbid ü zâhid olan şeyh 'uch u riyâdan müctenib, telebbüste sadeliğe mâil, nazar-ı dikkati celb etmeyecek sûrette mahviyyet gösterirlermiş" sözleriyle dile getirmektedir. Otuz dört sene gibi uzun bir süre seccâdenişîn olarak dervişleri terbiye eden Ali Efendi 1020/1611 senesinde vefat etmiş ve diğer şeyhlerin yanına defnolunmuştur.¹⁶

11. Azîzzâde Mehmed Efendi (ö. 1059/1649)

Bursa'da doğan Mehmed Efendi, zahirî ilimleri babasından tahsil ettikten sonra tasavvufa olan meyli sebebiyle Emîr Sultan Dergâhı şeyhi Ali Efendi'ye intisap etmiştir. Seyr ü sülûkunu tamamlayan ve aynı zamanda şeyhinin kızıyla da evlenen Mehmed Efendi, Ali Efendi'nin vasiyeti üzere yerine geçmiştir. Ancak dönemin âlimlerinden Abdurrahman Efendi,¹⁷ Şeyh Ali Efendi'nin akrabası olması hasebiyle dergâhın yönetimini üstlenmek istemiş ve bu hususta Mehmed Efendi ile aralarında anlaşmazlık çıkmıştır.

1021/1612 tarihinde Dersaâdet'e başvuran Abdurrahman Efendi, Şeyh Mehmed'in haksız yollarla dergâhın yönetimine karıştığını ileri sürerek tekkenin asıl şeyhinin kendisi olduğuna dair bir berât çıkartmıştır. Mehmed Efendi de şikayette bulunarak vefâtından evvel şeyhi ve kayınpederi olan Ali Efendi'nin meşîhati kendisine tevdi ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine İstanbul'dan gelen berâta göre Emîr Sultan vakıflarının nâzırı olan Hüseyin b. Hacı Mustafa'nın teklifi ile 3 Muharrem 1021 / 6 Mart 1612 tarihinden itibaren Abdurrahman Efendi de tekkeye şeyh olarak atanmıştır. Altı yıl boyunca birer haftalık nöbetlerle müştereken meşîhat görevini yürütmüşlerdir. 1026/1617 senesinde hacca giden Abdurrahman Efendi'nin dönüşte yolda hastalanması ve Bursa'ya vardığında da vefat etmesi üzerine meşîhat bütünüyle Mehmed Efendi'ye kalmıştır. Dergâhın yönetimini 12 Şaban 1059 / 21 Ağustos 1649 tarihine kadar tek başına yürüten Mehmed Efendi, bu tarihte çiftliğinden dönerken atından düşmesi üzerine bir müddet hasta yatmış ve sonrasında vefat etmiştir.¹⁸

¹⁶ *Ravza-i Evliyâ*, s. 195-197; *Güldeste*, s. 90-91; Mehmed Fahreddin, *Gülizâr-ı İrfân*, İstanbul Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 1089, vr. 132a; Bakırcı Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-Vekâyi' der Belde-i Celîle-i Bursa*, İstanbul Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 89, s. 314-315; *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 47.

¹⁷ Bursa Umur Bey mahallesinde dünyaya gelen Abdurrahman Efendi, Karaçelebîzâde Hüsam Efendi'den (ö. 1007/1598) ilim tahsilini tamamlayarak müderris olmuştur. Bkz. *Ravza-i Evliyâ*, s. 197-198.

¹⁸ *Ravza-i Evliyâ*, s. 181-182; *Güldeste*, s. 92; *Zübdetü'l-Vekâyi'*, s. 372-373; *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 47; Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, Bursa 2000, s. 93-95.

12. Şeyh Mustafa b. Mehmed (ö. 1059/1646)

Babası Mehmed Efendi'nin vasiyeti üzere yerine postnişin olan Mustafa Efendi, bu görevini ancak iki buçuk ay kadar sürdürmüştür. 10 Zilkâde 1059 / 15 Kasım 1646 tarihinde kırk yaşında iken vebâ hastalığından vefat eden Mustafa Efendi, Emîr Sultan Câmî'nin sağ tarafında diğer halifelerin medfûn olduğu mahalle defnolunmuştur. Baldırzâde'nin ifade-sine göre "Eğer tûl-i ömrü müyesser ve bir kaç yıl muammer olsa, sayt u sadâ-yı şöhreti âlem-gîr ve silsile-i mahabbeti tavk-gerden-i sağîr ü kebîr olmak mukarrer ve muhakkak idi." Vefâtına Sebzî Çelebi "*Eyledin cennet-i Firdevsi makâm*" mısraını tarih düşmüştür.¹⁹

13. Şeyh İbrahim Çelebi (ö. 1078/1667)

Şeyh Mustafa'nın oğlu olan İbrahim Efendi, babasının erken ölümü sebebiyle genç yaşta tekkeye şeyh olmuştur. Ancak *Yâdigâr-ı Şemsî* müellifinin kaydına göre genç olmasına rağmen "gayet vakûr ve pîrâne-tavîr olup irşâd-ı sâlikân ve ta'lîm-i tâlibâna muktedir bir zât-ı âlişân" imiş. İsmail Belîğ Efendi'nin bildirdiğine göre, 1078/1667 tarihinde İstanbul'dan gelen mûsikîşinâs bir zâtla birlikte aralarında Bursa kadısı ile Şeyh İbrahim Efendi'nin de bulunduğu şehrin ileri gelenlerinden bir grup Uludağ'da Çamlıca adlı mesire yerine gitmişler. Sohbet ve ilahîler dinlenirken İbrahim Efendi'nin atı ürkerek etrafa zarar vermeye başlamış, şeyh üzerine atlayarak atı sakinleştirmek istemişse de muvaffak olamamış ve hayvan şeyhi üzerinden atmış; bir ağaca çarparak yaralanan şeyh bir müddet hasta yattıktan sonra vefat etmiştir.²⁰

14. Mehmed Sâlih (ö. 1134/1721) ve Selâmî Ali Efendi (ö. 1104/1692)

Şeyh İbrahim Çelebi'nin vefatından sonra yerine oğlu Mehmed Sâlih Efendi geçmesi gerekirken yaşının küçük olması sebebiyle tekkenin meşîhati Bursa'da bulunan Celvetî şeyhlerinden Selâmî Ali Efendi'ye ve-

¹⁹ *Ravza-i Evliyâ*, s. 261-262; *Güldeste*, s. 93; *Zübdetü'l-Vekâyi'*, s. 373-374; *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 48; *Bursa Kütüğü*, III/401.

²⁰ *Güldeste*, s. 93-94; *Zübdetü'l-Vekâyi'*, s. 416; *Gülizâr-ı İrfân*, vr. 133a-b; *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 48; *Bursa Kütüğü*, II/291. Baldırzâde *Ravza-i Evliyâ* adlı eserini yazarken hayatta olduğu anlaşılan şeyh hakkında şunları söylemektedir: "Hâlen mezbûr İbrahim Çelebi seccâdenişin ve şem'-i mihrâb-ı 'izz ü temkîndir. Âsâr-ı salâh u reşâd cebîn-i mübîninde lâyiha ve envâr-ı rüşd ü sedâd simâsında vâzıhadır. Henüz bu sinn ü sâlde inşallah muammer ve mumûr olursa mazhar-ı âsâr-ı 'aliyye olacağı bî-kîl ü kâldir." *Ravza-i Evliyâ*, s. 87.

rilmiştir. Ancak Selâmi Ali Efendi²¹ Üsküdar'daki Celvetî âsitânesine şeyh olunca tekkedeki görevini vekâleten halifelerinden ve aynı zamanda Pîr Emîr Dergâhının postnişini olan Şeyh Ali Efendi'ye bırakmıştır. Selâmi Ali Efendi'nin 1104/1692 senesindeki vefatından sonra dergâhın şeyhliği Mısrîzâde Şeyh Ali Efendi'ye berât ile verilmişse de Mısrîzâde kabul etmeyince şeyhlik yeniden Mehmed Sâlih Efendi'ye kalmıştır.

Mehmed Sâlih Efendi (ö. 1134/1721) postnişin olmasına rağmen labûlî meşreb olması, hevâ ve hevesine uygun yaşaması nedeniyle annesinin isteği üzerine şeyhliği akrabası olan Celvetî şeyhlerinden İshak Efendi'ye bırakmıştır.²²

15. İshak Efendi (ö. 1150/1737)

Bursa'nın Veled-i Enbiyâ mahallesinde doğan İshak Efendi, mezkur mahallenin imamı Abdülazîz Efendi'nin oğludur. Dönemin meşhur âlimlerinden İshak Hocası Ahmed Efendi ile Niyâz-i Mısrî halifelerinden Ayn-ı Ekber Mehmed Efendi'den ilim tahsil etmiştir. İsmail Hakkı Bursevî'ye intisap ederek tasavvufî terbiyesini tamamlamış ve hilâfete nail olmuştur. Daha önce zikredildiği üzere tekkenin şeyhliği, Mehmed Sâlih Efendi'nin meşîhata yakışmayan bir hayat sürmesi sebebiyle kendisine anne tarafından yakınlığı bulunan ve aynı zamanda Emîr Sultan vakıflarının katipliğini de yapan İshak Efendi'ye verilmişti. Dergâhın postnişinlerinin oturduğu eve taşınan İshâk Efendi'nin, söz konusu evlerde inşaatı yarım kalan yerleri tamamladığı bildirilmektedir. 1137/1725'te hacca giden şeyh Rebîülevvel 1150 / Temmuz 1737 tarihinde vefat etmiştir. Mehmed Şemseddîn Efendi'nin kaydettiğine göre mezar taşında vefat tarihini de gösteren şu kıta yer almaktadır:²³

*Kutb-ı âlem-i Hazret-i Emîr
Şeyhi iken terk-i dünya eyledi*

²¹ Selâmi Ali Efendi, aslen Menteşe'nin Kozkaya köyündendir. Tahsilini tamamladıktan sonra müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Tasavvufa olan meyli sebebiyle resmi vazifelerini bırakmış ve Zâkirzâde Abdullah Efendi'ye intisap ederek seyr u sülûkunu tamamlamıştır. Hilâfet aldıktan sonra Bursa'ya gelerek bir zâviye inşa etmiştir. 1090/1679 senesinde Divitçizâde Mehmed Efendi'nin vefatıyla boşalan Hüdâyî Âsitânesi şeyhliğine getirilmiştir. Burada postnişin iken muasırı Niyâz-i Mısrî (ö. 1105/1693) ile bir takım münakaşaları olmuş ve çeşitli dedikoduların ortaya çıkması üzerine görevini bırakmıştır. Kısa süre sonra "Hatt-ı Hümâyûn" ile yeniden âsitânenin şeyhliğine getirilmiş ve vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. Üsküdar Bağlarbaşı'nda bir tekke ve bir câmi, Bülbülderesi ve Acıbadem'de birer câmi, Bulgurlu yakınında Kısıklı'da bir zâviye inşâ etmiştir. Bk. Yılmaz, Hasan Kâmil, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul 1990, s. 237-238.

²² Gülizâr-ı İrfân, vr. 133b; Zübdetü'l-Vekâyi', s. 541; Yâdigâr-ı Şemsî, s. 48-49.

²³ Fındıklılı İsmet Efendi, Tekmiletü's-Şekâik fi Hakkı Ehli'l-Hakâik, (haz. A. Özcan / Şekâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri içinde), s. 465-466; Yâdigâr-ı Şemsî, s. 49-50; Namı, Ali, İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı, İstanbul 2001, s. 222.

*Yâ mücevher geldi bir tarih-i pâk
Şeyh İshak ‘azm-i ukbâ eyledi*

Özellikle İshak Efendi'den sonra dergâhın kuruluşundan beri yürütülen Kübrevî âyini yerini Celvetî âyinine bırakmış; diğer bir ifadeyle meşîhat Kübrevîlerden Celvetîlere geçmiştir. Öte yandan Şemseddîn Efendi, hazîreye daha evvel defnolunan Emîr Sultan Dergâhı meşâyihinin kabirlerinin günümüze ulaşmadığını, mevcut olan kabirlerin İshâk Efendi ve sonraki şeyhlere ait olduğunu şu cümleleriyle dile getirmiştir: “Hulefâ-i Cenâb-ı Emîr'den hiç birisinin makâm ve âsârı kalmamış el-yevm orada mevcûd kabirler işbu İshak Efendi'den başlar.”²⁴

16. Şeyh Lütfullah b. İshak (ö. 1160/1747)

Şeyh İshak Efendi'nin oğludur. Babasının vefatından sonra yerine postnişîn olmuş ve bu görevi, 1160/1747 tarihinde vefatına kadar yaklaşık on yıl sürdürmüştür. Babasının yanına defnolunan Lütfullah Efendi'nin mezar taşında (99 numaralı taş) şu dörtlük yer almaktadır:²⁵

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

*Dir iken tâlî-i ikbâl-i dünya irişüb gelse
Fefirrû bahsi geldi nüsha-i ömründe çün derse
Didi târîh-i fevtin cevherin harflerle idiüb fâl
Sefer oldu murâd-ı Şehy Lütfullah Firdevs'e
Zilka'de sene 1160*

17. Seyyid Mehmed Reşîd Efendi (ö. 1217/1802)

Şeyh Lütfullah Efendi'nin oğlu olup babasının vefatından sonra tekkeye şeyh olmuştur. Birçok hususta mâhir bir zât olduğunu söyleyen Mehmed Şemseddî Efendi, şeyh tarafından yapılan büyük bir saatin dergâhta olduğunu; yine onun hattıyla yazılmış olan Koca Ragıp Paşa'ya ait “*Emîr Sultan Şemseddin Muhammed fer'-i Adnânî*” ile Râşid Efendi'ye

²⁴ *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 49.

²⁵ Baş taşı: 90x31x9. Ayak taşı yok. Tâcı bulunmayan şâhidenin kitabesi altı satırdan oluşmaktadır.

ait “Yüzün sür hâk-i pâ-yi Hazret-i Sultan Emîr’e gel” matlalı iki medhiyenin türbede bulunduğunu kaydetmektedir.²⁶ Dergâhın meşihatini Eşrefî şeyhi Fahrreddin-i Evvel ile birlikte yürütmüştür.²⁷ 19 Rebîulâhîr 1217/ 19 Ağustos 1802 tarihinde vefat eden Şeyh Reşîd Efendi diğer halîfelerin yanına defnolunmuştur.²⁸

Kağıt üzerine talik hatla Emir Sultan methiyesini havi ahşap levha. Emir Sultan Camii metrukatından.

“Şefaât yâ Nebiyyallah
Hüve’l-Müsteân

Emîr Sultan Şemsüddin Muhammed fer’-i Adnânî
Vişâhe’s-sadr-ı ashâb-ı velâyet ğavs-ı rabbânî

Meşâmm-ı câne fâ-yih bûy-ı tayyib-i tîn-i mahtûmu
Bu hazret sıbt-ı Hayder âl-i hatmetten şerefkânî

Hakikat şâhid-i manâyî câmi mahfil-i ünsü
Mesâbih-i hüddâdan bir mücsemm ruh-ı nûrânî

Buhâr-ı feyz-i esrâr-ı tecellîye varır zâir
Veli dergâhı âğâhın makam-ı zevk-i vicdânî

Turâb-ı türbesin sürme edib bul kurretü’l-aynı
Yüzün sür meşhede Râgıb erit zatında irfânî

Eser-i tab-ı Râgıb Paşa, nemekahu el-fakir Seyyid
Muhammed Râşid ğaferallahu lehu ve li-valideyhi ve
li-üstadihi.”

²⁶ Söz konusu methiyeler için bk. *Emir Sultan ve Erguvan*, ed. Enes B. Keskin, Bursa 2010 s. 174, 178, 181.

²⁷ 1127/1715 tarihinde Bursa’da doğan Fahrreddin Efendi, Seyyid Şerâfeddin’in oğludur. Ulûm-ı hadîs, hikmet ve Farsça başta olmak üzere ilk tahsilini dönemin ileri gelen âlimlerinden Mevczâde Abdurrahman Efendi (ö. 1161/1748), Muhaddis Hasan Efendi ve Hâdîzâde Muhammed Emin Efendi’nin yanında tamamlamıştır. Eşrefî şeyhi İzzeddin Ahmed Efendi’ye (ö. 1153/1740) intisâb ederek sülûkunu tamamlamıştır. Bir müddet vekâleten Eyüb Efendi Dergâhı’nın meşihatini de yürüten Fahrreddin Efendi, 18 Safer 1176 / 8 Eylül 1762 tarihinde 49 yaşında vebâdan vefat etmiş ve Eyyüb Efendi Dergâhı’na defnolunmuştur. Bkz. *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 139-140.

²⁸ *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 51-52.

18. Tayyib Efendi (ö. 1223/1808)

Seyyid Mehmed Reşîd Efendi'nin oğludur. Babasının vefatından sonra yerine şeyh olan Tayyib Efendi bazı görüşmelerde bulunmak için İstanbul'a gitmiş ve ahhâbî tarafından kendisine verilen yüklüce miktar parayla Bursa'ya dönerken Yörükler tarafından şehîd edilmiştir. Evlâdı bulunmadığından dergâhın şeyhliği Emîr Sultan'ın türbedârı Seyyid Süleyman Efendi'ye verilmiştir. Ancak Tayyib Efendi'nin hâmile olan eşi iki ay sonra bir erkek çocuğu dünyaya getirince adı Tayyib konularak meşihat bu çocuğa tevdi edilmiş; fakat çocuk iki yaşında iken vefat edince postnişîn olarak Şeyh Mehmed Reşîd Efendi'nin damadı ve Tayyib Efendi'nin eniştesi Şeyh Ahmed Efendi tayin olunmuştur.²⁹

19. Yağcızâde Ahmed Efendi (ö. 1262/1846)

"Yağcızâde" nisbesiyle tanınan Ahmed Efendi, Emîniyye Dergâhı'nın kurucusu Şeyh Mehmed Emin Efendi'ye (ö. 1228/1813) intisâb ederek Nakşibendiyye tarikatından icâzet almıştır. Yukarıda zikredildiği üzere Emîr Sultan Dergâhı meşihatının boş kalması üzerine dergâha postnişîn olmuş ve 10 Ramazan 1262/ 1 Eylül 1846 tarihindeki vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. Bu zâttan sonra meşihatın Celvetîlerden Nakşîlere geçtiği görülmektedir.³⁰ Emîr Sultan Camii'nin sağ tarafındaki meşayih mezarlığında bulunun kabir taşında (85 numaralı taş) şunlar yazmaktadır:³¹

*Yâ Hû
kutb-ı dâire-i vilâyet nokta-ı
merkez-i kerâmet-i Hazret-i Sultân
Emîr kuddise sirruhu hazretlerinin bende-i
ma'nevîleri dergâh-ı 'alîlerinde seccâde-
nişîn-i irşâd mazhariyyeti hakikat-i
cevherimiz cennet-mekân es-Seyyîd el-Hâc*

²⁹ *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 52.

³⁰ *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 52.

³¹ Baş taşı: 150x34x14. Ayak taşı: 130x29x10. Dikdörtgen şekilli ve tâcı olan şâhîde on satırlık kitâbeden oluşmuştur.

*Ahmed Efendi hazretlerinin
rûh-ı pür-fütûhü için el-Fâtîha
fî 10 n 1262*

20. Tâhir Efendi (ö. 1297/1880) ve Mehmed Emin Efendi (ö. 1314/1892)

Yağcızâde Ahmed Efendi'nin vefatından sonra meşîhat makâmına Şeyh Mehmed Reşîd Efendi'nin soyundan Tâhir Efendi oturmuştur. 1262/1845 tarihinde Mesnevîhân Hâce Hüsam Efendi'den icâzet alan Tâhir Efendi, reisü'l-meşâyıh Eşrefzâde Safiyyüddin Efendi'nin vefatı üzerine Bursa Meclis-i Meşâyıhı'na reis tayin olmuştur. İlm-i zâhirde yed-i tûlâ sahibi olduğu nakledilen Tâhir Efendi 11 Ramazan 1297 / 17 Ağustos 1880 tarihinde vefat etmiş ve diğer meşâyıhın bulunduğu hazîreye defnolunmuştur. Tâhir Efendi'den sonra postnişîn olan Mehmed Emin Efendi hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamaktadır.³²

21. Hacı Emin Efendi (ö. 1316/1898)

Emîr Sultan Camii imam hatibi olan Hacı Emin Efendi, Nakşibendiyye meşâyıhından Hacı İsmail Efendi'den istifade etmiş olmakla birlikte icâzetini hac için gittiği Mekke'de Şeyh Mehmed Can Efendi'den almıştır. Emîr Sultan Dergâhı postnişîni olduktan sonra dergâhın tamir işlerinin yanı sıra bir de kütüphane kurulmasına önayak olmuştur. Mehmed Şemseddîn Efendi bizzat tanıdığı şeyhi şöyle tanımlamaktadır: "Merhûm meclis-ârâ, nazik-edâ, şahsa göre muamele ile küçük-büyük herkesi hoşnut ider, nezâketi sever, temiz ve muntazam giyinir, mütevazı ve halîm bir zât idi."³³ 28 Rebiulevvel 1316 / 16 Ağustos 1898 tarihinde vefat etmiştir. Günümüzde de varlığını koruyan kabir taşında (89 numaralı taş) şu beyitler vardır:³⁴

³² *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 53.

³³ *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 54.

³⁴ Baş taşı: 120x33,5x10. Ayak taşı yok. Yekpâre mermerden yapılmış olan şâhidenin on satırlık kitabesi olup tepesinde tâc bulunmaktadır.

*Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
Emîn Efendi'ye yâ himmet Cenâb-ı Emîr
Müyesser oldu nice yıl meşîhat-i dergâh*

*Bursa beldesinin Meclis-i meşâyihuna
Reîs-i kâmil idi hem o merd-i dil-âgâh*

*Denişdi sûreti manaya oldu Hakk'a revân
İrince sem'ine fermân-ı irci'î nâgâh*

*Senîh söyler chibbâ duâ ile tarih
Behiştî rûh-ı Emîn'e makâm ide Allah* (sene 1316)

22. Sa'îd Efendi (ö. 1328/1910)

1237/1821 tarihinde dünyaya gelen Sa'îd Efendi Şeyh Tâhir Efendi'nin soyundandır. Nakşibendî şeyhi Hacı İsmail Efendi'den ilim tahsil etmiş, İstanbul Neccârzâde Dergâhı şeyhi Rızâ Efendi'den ise icâzet alarak halîfesi olmuştur. Hacı Emin Efendi'nin akrabası olan Sa'îd Efendi şeyhin vefatından sonra yerine geçmiştir. 18 Rebûlâhîr 1328 / 30 Mart 1910 tarihinde dergâhta tarikatın ayinini icrâ ederken vefat etmiş ve diğer meşâyihın yanına defnolunmuştur. İlim ve fazlının yanı sıra birçok hikâye bildiği ve sohbeti esnasında bunları anlatmaktan hoşlandığı nakledilmektedir.³⁵

23. Mehmed Râgıb Efendi (ö. 1340/1921)

Cemâziyelevvel 1278/ Kasım 1861 yılında doğan Mehmed Râgıb Efendi, Şeyh Tâhir'in kızı Dervişe Hanım'ın oğludur. Neccârzâde Dergâhı şeyhi Rıza Efendi'ye intisap ederek 26 Safer 1330 / 15 Şubat 1912 tarihinde icâzet almıştır. Dayısı Sa'îd Efendi'nin vefatından sonra dergâhın yönetimini üstlenmek isteyenlere karşı uzun mücadelelerden sonra “evlâda meşrûtiyyetini tahakkuk” ettirmek suretiyle 20 Zilhicce 1330 / 30 Kasım 1912 tarihinde meşîhat makâmına oturmaya muvaffak olmuştur.³⁶ 1340/1921 tarihinde vefat eden Râgıb Efendi'den sonra yerine vekâleten Hasan Efendi (ö. 1365/1945), tekkelerin kapatılmasından hemen önce de Hüsâmeddin Fındıkoğlu (ö. 1988) atanmıştır.

³⁵ *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 55.

³⁶ *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 55.

Mehmed Şemseddîn Efendi, tekkelerin kapatılmasından önce gerek dergâhta, gerekse Emîr Sultan Camii ve türbesinde civar köylerden gelen sûfilerin düzenledikleri zikir âyinleri hakkında şunları söylemektedir: "Yakın vakte kadar civar köylerden bâhusûs Atranus yani Orhaneli, Cebel-i Atîk, hatta Simav ve Tavşanlı'dan sûfiler tabir olunur bir cemm-i gafîr, senede bir defa ziyâret-i 'aliyyeleriyle müşerref olmağı zaman-ı 'âlîlerinden beri adet ettiklerinden ekserisi Hazret-i Emîr'in hulefâ ve bendegânından mürekkebe olmak üzere gelürler ve cami-i şerifte sabahlara kadar zikir ü tevhîd ederek nâil-i feyz-i manevî olurlardı. Sonraları bu sûfiler bazı tekâyâyâ da davet olunmak suretiyle haklarında riâyet gösterilirdi. Hazret-i Üftâde Âsitânesi'yle İncirli ve Üçkozlar Mevlevîhane'de de birer gece zikir ü mukâbele ederler ve taraf-ı hükümet-i seniyyeden de meşâyıha birer biniş giydirilir idi. Bundan on beş yirmi sene evvel her nasılsa o âdet-i müstahsene terk edilmiştir. Bunlar hakikaten safdil âşık zatlar olduğundan Bursa'ya böyle gelip dua ve senâda bulunmaları yümn add olunmuş ve gelmedikleri sene feyz ü bereket olmaz diye itikâd edilmişti. Şimdi ise yalnız Eşrefzâde hazretlerinin âdet-i seniyyelerinden olduğu rivâyet olunan Ramazan ve Kurban bayramlarının ikinci günü Eşrefzâde Dergâhı'nda meşâyıh u dervişân zikir ü tevhîd ederek Hazret-i Emîr'e giderler ve türbe-i şerifte Sûre-i Mülk okunarak usûl-i Eşrefiyye üzere zikir ü tevhîd ve ziyâret-i 'aliyyeleriyle müşerref olunur."³⁷

Emir Sultan
Mezarlığından
iki kabir taşı

³⁷ Yâdigâr-ı Şemsî, s. 40.

Emir Sultan Dergâhı

Müntesiplerinden Gönenli

Yahya b. Bahşî ve Mevlidi*

*Olsun ervâhına hem yüz bin selam
Derd ile deyin essalatu vessalam
Bahşî*

Hayatı

Kaynaklarda Tuzlalı Yahya Efendi, Gönenli Yahya Efendi ve Yahya b. Yahşî şeklinde kaydedilmekte olan İbn Bahşî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Yahya b. Bahşî aslen Gönen'lidir. Doğum tarihi hakkında bilgi sahibi değiliz. Vefat tarihi hakkında ise kaynaklarda çelişkili bilgiler mevcuttur. Ancak vefat tarihinin XVI. yüzyılın başları olması ihtimali daha kuvvetli gözükmektedir.¹ Asrının ilimlerini tahsil ederek müderris olan İbn Bahşî, Tuzla Behramiyye Sancağı'na bağlı Hüdâvendigâr Medresesi'ne atanmıştır.² Bursa'nın manevî mimarlarından Emir Sultan'ın (ö. 1429) yolundan giderek onun seçkin müridleri arasında yer almış ve Mecdî Mehmed Efendi'nin tabiriyle ilim ve ameli kendisinde cem etmiştir.³

* Araş. Gör. Dr. Ali İhsan AKÇAY, U. Ü. İlahiyat Fakültesi

¹ Vefat tarihi olarak Şekâik'de: Hicri IX. yüzyılın başı (XV. yy.) (Bkz. Taşköprüzade eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye, Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabî, Beyrut 1975, s. 201); Mecdî Mehmed'in Şekâik tercümesi olan Hadâiku's-Şekâik'de: Hicri X. asrın başı (XVI. yy.) (Bkz. *Hadâiku's-Şekâik* (Mecdî), Haz. Özcan, Abdülkadir, Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 343); Sefîne-i Evliya'da 840/1436 (Bkz. Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ I-V*, Kitabevi, İstanbul 2006, c. I, s. 353) tarihleri verilmektedir.

² Tuzla köyünde Murad Hüdavendigâr tarafından 1366'da yaptırılan bir külliye mevcuttur. Bu külliyenin medrese bölümünden günümüze yalnız bir oda ulaşabilmiştir. Yahya b. Bahşî'nin bu medresenin ilk müderrislerinden biri olduğu zannedilmektedir. Medrese bazı kaynaklarda Kızılcatuzla medresesi olarak kayıtlıdır. Bkz: Bilge, Mustafa, İlk *Osmanlı Medreseleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984, s. 198–199; Mecdî, s. 343.

³ Bkz: Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, s. 343

Yahya b. Bah-
şî'nin müderrisi
olduğu Murat
Hüdavendigar
medresesi ve
külliyesi.

Hayatı boyunca halka vaaz ve irşad vazifesiyle meşgul olan Yahya b. Bahşî hakkında anlatılan menkıbelerden birinde kendisinden şöyle bahsedilmektedir: İbn Bahşî, Sultan II. Bâyezid Han (ö. 1512)'in da hazır bulunduğu bir Cuma namazından sonra Sultan, Meryem suresinin tefsirinin yapılmasını buyurmuştur. Orada bulunan Emir Sultan Dergâhı post-nişinlerinden Lütfullah Efendi bu vazifeyi İbn Bahşî'ye teklif etmiş ve o da kabul etmiştir. İbn Bahşî kürsüye çıkarak Meryem Suresi'nin tefsirini yapmış ve bütün dinleyenler gözyaşına boğulmuşlardır. Bundan etkilenen sultan da O'na ve maiyetindeki diğer müridlere ihsan ve ikramda bulunmuştur.⁴ Bu menkıbeden O'nun aynı zamanda iyi yetişmiş bir din bilgini olduğunu anlıyoruz.

Ömrünün sonlarına doğru Tuzla'nın Yaylacık köyüne yerleşerek burada bir tekke inşa eden İbn Bahşî, vefatına kadar halkı irşad vazifesini burada sürdürmüştür.

Bursalı Mehmed Tahir Bey (ö. 1925) *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde matbu olduğunu da belirterek İbn Bahşî'nin eserlerinin listesini vermiştir.⁵ Bu eserleri şöyle tespit etmek mümkündür:

1. Şir'atü'l-İslam Şerhi

⁴ Baldırzade, s.221.

⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* s. 199–200; Bu eserde Bahşî'ye ait olduğu ileri sürülen *Envâru'l- Kulûb* adlı eser *Sefîne*'de de kayıtlı olduğu üzere (s.353) aslında Yahya B. Mustafa el- Bursevîye aittir. Eser kütüphane kataloglarında da bu şahsa ait olarak gözükmektedir. www.yazmalar.org adlı sitede yaptığımız katalog taramalarımızda ona ait olarak gösterilen diğer iki eserden biri olan *İzhâru'l- Esrar*'ın Birgivî'nin (ö.981/1573) aynı adlı meşhur eseri olması muhtemeldir.

Menâkıb-ı
Cevâhir'in
ilk sayfası.

2. Menâkıb-ı Emîr Sultân (Menâkıb-ı Cevâhir)⁶
3. Menâkıb-ı Şeyh Muhammed b. İsa Akhisârî
4. Maktel-i İmâm Hüseyin
5. Dîvan-ı İlâhiyât
6. Mevlid-i Nebî⁷
7. Şerhu'l-Vikâye Hâşiyesi⁸
8. Sıhah-ı Acemî⁹
9. Lemhu Mesâilî'n-Nahviyye fî Şerh-i Avâmîlî'l Birgiviyye

Sadru's-Şerî'a'nın Şerhu'l-Vikâye'sine haşiyeler yazdığı da bilinmektedir.¹⁰

⁶ Eserin bazı nüshalarının katalog numarası ve bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 32 Hk 228; Süleymaniye Kütüphanesi, 34 Sü-Tarlan 138/2; Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktb.) No. 4975; Kemankeş (Hacı Selim Ağa Ktb.) No. 410/1; Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktb.) No. 4559; Ali Emîrî Efendi (Millet Ktb.) No. 1114; Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3406 ve 06 Mil Yz A 3344.

⁷ Tanıtımını yapacağımız bu eser Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde 5308/3 arşiv nosu ile kayıtlıdır. Diğer bir nüshası ise İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu'nda Y-183/1 arşiv nosu ile kayıtlıdır.

⁸ Başî'ye ait böyle bir eseri katalog taramalarımızda henüz tespit edebilmiş değiliz. Bkz: Mecdî, s. 343.

⁹ Eserin, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü'nde 1430 numarada ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde 165, 175, 176 numaralarda olmak üzere toplam 4 nüshası bulunmaktadır. Bu eserin de aynı adlı bir kitabı olan Birgivi'ye ait olması ihtimal dâhilindedir.

¹⁰ Bkz: Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, s. 343. Başî'ye ait böyle bir eseri katalog taramalarımızda

Mevlidi:

Yahya b. Bahşî'nin mevlidinin başlığı "Hâzâ Mevlûdu'n-Nebî 'Aleyhi's-selâm" adını taşır. İbn Bahşî'nin mevlidine iki hikaye ile başlaması Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât* adlı mevlidinden farklılık arz eden hususiyetlerinden biridir. Bu iki hikaye toplam 92 beyitten oluşur. Özet olarak hikayeler şöyledir:

*Ol hikâyet budur dinlen anı
Terk itmenüz siz duânızda beni*

*Şehr-i Bağdat'da vardı bir kişi
Gice gündüz hayridi anun işi*

*Mustafa aşkında ol komuşdı baş
Yidirürdi et ekmek dürlü aş*

*Lütf-i ihsân iderdi ol nîk-nâm
Râzıydı cümle andan hâs u 'âm*

*Başdan ayağa dek oldu cümle rûh
Lütf ider dürlü fütûh ender fütûh*

*Hem Rebîulevvel ay-ı Mustafa
Mevlûdin eylerdi ol pür safa*

*Dürlü ihsan eyleridi ol gice
Çok koyun kurban iderdi ol gice*

Bu beyitlerle başlayan ilk hikayede Hz. Peygamber aşığı olup, O'nun doğduğu ay olan Rebîü'l-evvel ayında mevlid okutan ve halka bolca ihsan ve ikramlarda bulunan bir adamdan söz edilmektedir. Bu adamın komşusu olan Yahudi bir hanım O'ndan etkilenecek kalbine "aşk-ı Mustafa" düşmüştür. Bu hanım rüyasında âlemin övüncü Hz. Peygamber'i görür ve aralarında şöyle bir diyalog cereyan eder:

*Ol gice şevkile yatdı ol nigâr
Gördi düşde Muhammed'i şehr u yâr*

*Hazır oldu cümle ashâbı bile
Ol güneşdür kevkebi âyı bile*

Yahya b.
Başî'nin
Mevlid'inin
ilk sayfaları.

*Didi kimdür bu güzel yüzlü Nigâr
Buncilayin kimse yokdur gül u zâr*

*Bu peri- peyker peridürür latîf
Bu güneş- manzar güneşdurur şerîf*

*Didiler Muhtâr-ı Muhammed budurur
La'li lebdür sîm ber- misk budurur*

*Ana varub ol Nigar virdi selam
Lütf ile aldı selam Bedr u Temâm*

*Yâ Resulallah diyu çağırdı ol
Lütf ile "lebbeyk" didi ol pür usûl*

*Ağlayuben ol nigar âh eyledi
Ben sana kemter karâvâsem didi*

*Bana lebbeyk dimeğe nedir sebeb
Ey müriüvvet ma'deni kânî edeb*

*Didi ana ol şefî' u'l- müznibîn
Ol Habîb ol Rahmeten li'l-'âlemîn*

*Ta'zîm itdün çün beni sen ey nigâr
Bil kabul itdi seni ol Girdigâr*

*Mevlidimi çünki ta'zîm eyledün
Sen hakikat beni tefhîm eyledün*

*Sana iman hil'atin viridi Ehad
Sen benümle olisersin tâ ebed*

Zikri geçen hanımın daha sonra müslüman olarak mevlid merasimleri düzenlemeye karar verdiğini aşağıdaki beyitlerden öğreniyoruz:

*Ana iman telkîn itdi Şehriyâr
Def'aten iman getürdi ol nigâr*

*Uyhusından uyanıben ağladı
Şevk odiyyla yüreğini tağladı*

*Aşkile ol vaktde didi ol Nigâr
Mustafa'ya nezr olsun nemek-i vâr*

*Yılda bir mevlüdünü iyleyayin
Nimet ile mahlukı toleyayin*

*Erini gördü sabahın şâd u gâm
Şâdılıkla viridi ana ol selam*

*Didi n'oldun böyle şâd oldun bugün
İş bu bayram midur yohsamı düğün*

*Didi gördüm bu gice sen gördüğün
Ayağı tozuna yüzün sürdüğün*

*Ben dahi iman getürdüm sıdk ile
Başı cânı ana virdüm ışk ile*

*Kamu vârumı kodum yolında ben
Ana kurban eyleyayin cân ü ten*

Yahya b.
Başî türbe-
si'nden bir
görünüm

*Mevlûdüni biz anun eyleyalum
Nimetiyle mahlukı toylayalum*

*Yılda bir kez mevlûdi eylediler
Nimetiyle mahlukı toyladılar*

İbn Bahşî ikinci hikayede, Zeyd oğlu Ali adında bir kişinin başından geçenleri anlatır. Saliha ve hayırla anılan bir annesi olan Ali, annesinin vefatından sonra kendisine miras kalan bir filori¹¹ ile ne yapabileceğini düşünerek yolda yürürken bir grup insanın Hz. Peygamber'in mevlidini terennüm ettiklerini görür ve aşk ile dinlemeye başlar. Gözlerinden yaşlar boşanan genç adam geceyi onlarla birlikte geçirmeye karar verir. O gece rüyasında kıyamet vaktinin gelip çattığını ve münadilerin mevlid merasiminde hazır bulunanları cennete davet ettiklerini görür. O da bu merasimde bulunanlardan biri olarak cennete girer. Cennette muhteşem bir köşk gören genç adam oraya girmek ister lakin melekler oraya ancak dünyada iken Peygamberimiz'in mevlidini okuyanların girebileceğini söyleyerek ona izin vermezler. Uykusundan uyanan genç adam âh u figân ederek ağlamaya başlar. Derken annesinden kalan filori aklına gelir

¹¹ Filori altın sikke lira demektir. Osmanlılar tarafından Fluri veya florin olarak da telaffuz edilir. XI. yüzyıldan önce Floransa'da basılan, üzerinde zambak resmi bulunan altın bir paradır. Sertoğlu Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s.114; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1996

ve onunla yiyecek ve içecek alarak bir mevlid merasimi düzenler ve yemekleri halka ikram eder. Vefatına kadar mevlid okutma adetini bırakmayan genç adamın öldükten sonraki ahvalini İbn Bahşî'den dinleyelim.

*Kavmi anun ölmeyüpdur didiler
Görmeğe hem bir tabîb getürdiler*

*Ol tabib bakdı cemâline anun
Âferîn didi kemâline anun*

*Didi bilün bu yiğit ölmişdurur
Leyk buna Hak nazar kılmışdurur*

*Anuniçün bu yiğit dâim güler
Bulmuş âlem içinde şîr u ner*

*Gözin açdı ol yiğit ol dem hemân
Kavmine didi ki olun şâdumân*

*Hak bana bu dem tecelli eyledi
Lutf idüp beni teselli eyledi*

*Ölmedîn cennetde yirüm görmüşem
Mustafa'nun meclisine irmişem*

*Enbiyâ vü evliyâ çâdumdurur
Hakk'ı görmek dâima kârumdurur*

*Geldüğüm budur benüm bilün didi
Mustafânun mevlüdin idün didi*

*İtdiğümçün mevlüdine hürmeti
Hak Teâlâ bana itdi 'izzeti*

*Böyle didi gözlerin yumdı hemân
Kavmi oldı anıçün şâdumân*

Bu iki hikayeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın Peygamber sevgisinin tezahürlerinden biri olan Türkçe Mevlid yazma geleneğinin yaygınlaşması, henüz erken sayılabilecek bir dönemde Mevlid yazan Bahşî gibi hem âlim hem ârif hem de şairlik vasfını kendisinde mezcetmiş kişiler vasıtasıyla olmuştur diyebiliriz.

Hikayelerden sonra Bahşî, Besmele ve İstiaze getirerek söze başlar.

Şimdi Habîb-i Kibriyâ'nın doğumundan bahsedeceğini, bu yüzden okuyanların O'na salât ü selâm getirmesi gerektiğini hatırlatır. Giriş mahiyetindeki bu bölümde Yüce Mevlâ'nın her şeyi Hz. Peygamber için yarattığından bahseder. Bahşî devamla Cenâb-ı Hakk'ın âlemi yaratmasının sebebini açıklar ve ilk yarattığı şeyin Rûh-ı Muhammedî olduğundan hatırlatır O'nun bütün kainatın tohumu olduğundan bahseder ve bunu şu güzel benzetme ile tasvir eder:

*Âlemün ol tohmudur ol hem yimişi
Leyk bunu anlamaz her kişi*

*Düşmedin yimiş ağaçdan yire ön
Kimse bitdüğün bilür mi ağacın*

*Sûretâ yimiş ağacından biter
Ma'nîde ağaç yimişinden biter*

Bahşî, 56 beyitlik bu bahsin sonunda Sultân-ı Enbiyâ'nın yolundan gidenler için, kendisi için ve kendisini hayırla yâd edenler için dua eder.

Bir sonraki bölümün başlığı: “Fî-Tahkîk-i Kevnî'l-Küllî Min Nûrihi Aleyhisselâm” adını taşır. Bu bölümde şair, kainatın ve Adem'in yaratılış safhalarını tafsilatlı bir şekilde anlatır. Bu bölüm 60 beyitten oluşur.

“Fî-Keyfiyyeti'l-Hâli Hamlihi Aleyhisselâm” başlıklı 58 beyitlik üçüncü bölümde ise Hz. Peygamber'in ana rahmine düşmesinden doğumuna kadarki zaman dilimi konu edilir.

Mevlidin dördüncü bölümünde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğumu anlatılır. “Fî-keyfiyyeti Velâdeti'n-Nebî Aleyhisselâm” başlıklı bu bölüm 69 beyitten müteşekkildir.

Hz. Peygamber'i methetmek için bir kaside ile devam eden şair daha sonra Sevgili Peygamberimiz'in doğumunda vuku bulan hadiselerden bahsettiği altıncı bölüme geçer. Bu bölümün başlığı “Fî-ba'zı Mâ Veka'a Hîne Tulûi Şemsi'l Kevneyn” adını taşır ve 60 beyittir.

59 beyitlik bir methiye daha yazan şair mevlidin sekizinci bölümüne “Kelâmü'n- Nebî Aleyhisselâm Hîne Mevtiha” başlığıyla girer. 406 beyitlik bu bölümde Fahr-ı Kainat Efendimiz'e medhiyeler, hakkında siyer kitaplarında geçen bazı rivayetler, O'nun Hz. Hatice ile evliliği ve peygamberliğinden önce şahsında ortaya çıkan bazı olağanüstü hadiseler vb. hususlar yer alır.

Mevlidin son bölümü 500 beyittir. “Haza Vefatü'n-Nebî Aleyhisselâm” başlığını taşır. Bu bölümde Hz. Peygamber'in vefatı ve sonrasında gelişen olaylar geniş bir şekilde konu edilir. Mevlidin son beyitleri şu şekildedir:

Server için oldu bilün bu kelâm
Dâim olsun ruhına yüz bin selâm

Dahî Âlinün Ashabı'nun
Tâbiün Ensâr u hem Ahb(f)âdî'nun

Olsun ervâhına hem yüz bin selâm
Derd ile diyin es-Salât ü ve 's-Selâm

Fâilâtün fâilâtün fâilât
Derd ile dinlen bulun oddan necât

Düzi kılusun Hak dârı's-Selâm
Aşk ile diyin es-Salât ü ve 's-Selâm

اوله الله كه نظري بوق انك
او سلطان كه وزري بوق انك
پنج مكاني بود انك اي همام
حاضر و ناظر و حق لا ینام
شبهه مرق بود اول العطا
كه ابی دیدی كاخر را كا
وارا بی اوله آدم بوق بی
كزلی كنز ابی بو عالم بوق بی
باری نطوبل اتیمه لم و صفی حق
بردر اول المهدن ارق نری بوق
ای عزیز را به لم فتح كلام
بر وصیت قبله بن الامام
اول وصیت کرم ای طو سها
ابده رحمت اکا رب العالمین
ایه لم اول صلا یند سلام
روح فخر عالم صبح و شام
ام دخی اولادینه اصحابنه
رحمت اولسون جمله حبابنه
بر کرم بسز بولجنت بولنی
فانحه ایل بادا به بن قولنی
رضاء حق را فاخته
چو که حق وصفین برآید الیک لطف خفته قبلک شاد الیک

رسالة مولود ابن علی اسلام بهیف محمد کشف غفل

بسم الله الرحمن الرحيم

الله آدین یا دایه لم ابتدا
المسون و للرحیق اسمندن جدا
الله آدله ابد لم فتح باب
باب حقه ابه لم تا انساب
الله آدین بادا به رسد برشی
حق اکا سان ایدر جمله بشی
الله آدین بادا به بن خندان اولور
ایکی عالمه بشی سان اولور
عشق الله دبیر قول صفا
اکا نیک با قولم در مستغان
الله آدین بادا به بن بولور نجات
الله آدین بادا به بن بولور نجات
صانع کیم الله دین محروم اولور
بلکه حق نرسد ایدن مذموم اولور
شاه حله اولدر درین نجاست
جمله عالم اکا ایدر احشاج
الله آدین دبیر لم کل عشق ابده
دیده هر بر خون اولدنا شوق ایل
چهره عفو ابده غفار الذنوب
عین ستر ابده ستار العیوب

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÂDİRİYYE

الحضرة كادريه
ص ١٢٩٢

Eşrefoğlu Abdullah Rûmî ve İznik Dergâhı

*Şûle verir başlarında tacları
Gece gündüz ibadettir işleri
Eşrefoğlu Rûmî'nin dervişleri
Merhaba dervişim safâ geldiniz*

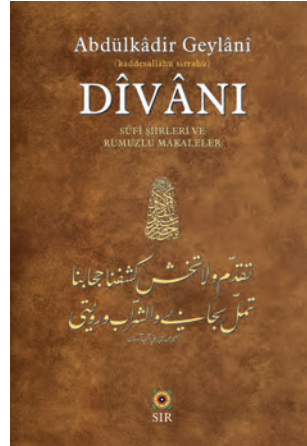
Hayatı

Şehirler, medeniyetlerin kurulup geliştiği mekânlardır. Medeniyetlerle birlikte şehirlerin hatırlanmasının sebebi de budur. 1071 Malazgirt Zafere'nden kısa bir müddet sonra fethedilen kadim şehir İznik bu açıdan önemlidir. Osmanlı medeniyetinin ilk başkenti Bursa olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin temel dinamiklerinden biri olan ilmî hayatın ilk müessesesi de İznik'te kurulmuştur. Bursa'nın fethinden hemen sonra 1332 yılında İznik'te hizmete giren ilk medresenin başına da medrese ilimleri kadar tasavvuf sahasının da uzmanlarından Davud-ı Kayserî (ö. İznik, 750/1350) atanmıştı.

Kayserili Davud'un vefatından bir müddet sonra Eşref b. Ahmed'in oğlu dünyaya geldi: Abdullah b. Eşref. Osmanlı din ve kültür tarihinde Eşrefzâde Abdullah, Eşrefoğlu Abdullah Rumî gibi isimlerle tanınacak olan İznikli bu genç ilk tahsilinden sonra başkent Bursa'da eğitim ve öğretimine devam etti. Parlak bir yüksek tahsilden sonra danişment oldu ve dinî ilimlerle ilgili bilgilerini geliştirdi.

Yaygın olan rivayete göre Abdal Mehmed adlı bir meczubdan bu hayata kabiliyeti olduğuna dair işareti alınca Emir Sultan'a baş vurdu ve iç dünyasında olup bitenleri anlattı:

*N'olayım bir derviş olsam
Hoş yürüsem dervişane
Terk eylesem kibr ü kini
Yüz sürüsem irişene*

Abdülkadir Geylanî'nin Divanı,
Sır Yay. Bursa 2005

ياحضرت اشرف زاده عبداللہ رومی

کتابت: محمد دہم

“Ya Hazret-i Eşrefzâde Abdullah Rûmî.” Hat: Mahmut Şahin.

Babası

Bazı kaynaklarda Eşrefoğlu Rumî'ye *Fütüvvetnâme*, *İbretnâme*, *Elest-nâme*, *Nasihatnâme*, *Hayretnâme*, *Mazeretnâme* gibi eserler atfedilmektedir. Orhan Bilgin, M. Fuad Köprülü'nün kütüphanesinde yer alan bir mecmuada bulunan bu risalelerden 444 beyitlik *Fütüvvetnâme*'yi 1992'de İstanbul'da neşretti. Bu Türkçe mesnevînin Eşrefoğlu Rumî'ye değil de babası Eşref b. Ahmed'e ait olduğu ortaya çıktı. Bu durum yukarıda sıralanan diğer eserlerin de Eşref b. Ahmed'e ait olabileceğine dair kanaati tekid etmektedir. Bu durum bize Eşrefoğlu'nun yetiştiği ailede teneffüs ettiği hava hakkında da ip ucu vermektedir. İlk ve son beyti şöyle:

Hak Taalâ adı gönlünde sebat

İdse buldun ahirette sen necât

* * *

Anlayana gönülde olmaya gamam

Anlarişen bunda oldu söz tamam

Kabri İznik'tedir.

Ankara'ya Seyahati

Her mizaç tasavvufî hayattan istifade edemediği gibi her mürşid de her mizaca cevap veremeyebilir. Bunun için mürşidler arasında mürîd alış-verişi vardır. Emir Sultan kendisine baş vuran bu genç insanı çok uzaklarda bulunan bir dostunun yanına gönderdi: Ankara'da Hacı Bayrâm-ı Velî.

Eşrefoğlu günlerce süren bir yolculuktan sonra Ankara'daki dergâha ulaştı. Medrese ilimlerini tahsil etmiş, danışment olmuş bu İznikli genç hiç de umduğu gibi karşılanmadı, ilk şaşkınlığı atlattıktan sonra tekke terbiyesinin nüanslarını kavradı ve “çileye soyundu”. Zahirî ilimlere sahip olmanın verdiği avantajla birlikte kalbî marifetleri hissetmeye başladı. Tevbe ile başlayan bu “ikinci doğum” onun gönül dünyasına da yeni ufuklar açtı:

Ey hevâsına tapan

Tevbeye gel tevbeye

*Hakka tap Hak'dan utan
Tevbeye gel tevbeye*

Hacı Bayrâm'ın dergâhında yıllarca süren bu gönül terbiyesinden sonra Eşrefoğlu, gözde bir mürîd olmanın yanında mürşidinin damadı olma imkânını da elde etti.

Abdullah Rumî bu defa, şeyh olduğunu sembolize eden alem ve seccade ile İznik'e medrese ilmi ve tekke irfanını birleştirmiş bir mürşid olarak döndü. Fakat tefekkür, tefeyyüz denizine daldıkça daldı ve bir müddet sonra mürîdlerini ihmal edecek derecede bu hayatın sükûnet ve halvet boyutunu tercih etti. Şu mısralar sanki bu haline ışık tutuyor:

*Bu şöhetden geç Eşrefoğlu Rumî
Ki âşıklara şöhet tuzak oldu
Elin çek fariğ ol cümle cihandan
Sana çün bu cihan uğrak oldu*

Bu psikoloji ile kendisinden istifade etmeye gelen insanların sorumluluğunu daha fazla taşıyamayacağını düşünerek tekrar Ankara'nın yolunu tuttu.

Mesele anlaşılmıştı. Bursalı bu dervişe ikinci bir ihtisas için daha uzun bir yol gözükiyordu. Şam yakınında Hama şehrinde Abdulkadir-i Geylânî'nin torunlarından Hüseyin Hemevî'nin rehberliğine baş vurmak gerekiyordu. Emrin gereği olarak Eşrefoğlu güneye doğru yola koyuldu.

Hama'ya Selâm

İznikli derviş uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Hamalı Hüseyin'in dergâhına ulaştı, içindeki ışığın daha da güçlendiğini hissetti. Riyazet ve mücahede için yeni bir sayfa açıldı. Kendisini dinleyelim: "On yedi şeyhe yetiştim ve her birine hizmet eyledim amma içinde hemen dördü şeyh-i kâmilî ve şeyhliğe layık idi, ve sufi meşreb idi. Kalanı kiminin meşrebi bulantılı ve kimi mübtedî idi, alıp gidemezler yolda bırakırlardı... Sonunda Sultan Şeyh Muhyiddin Abdulkadir Geylânî'nin kaddasallahu sırre-hu'l-azizin oğlunun oğlunun oğlunun oğlu Şeyh Hüseyin'e yetiştim, onun yanında sülûku tamam ettim, maksuda yetiştim." (*Müzekki'n-Nüfûs*)

Daha önce Hacı Bayrâm'ın yanında yetişen bir Bayrâmî dervîşi olarak İznik'e gelen Eşrefoğlu bu defa bir Kâdirî mürşidi olarak memleketine döndü. Böylece Osmanlı topraklarında Kâdirî sadasını taşıyan ilk sufilerden biri oldu. İrşatla görevlendirildiğini sembolize eden ve kendisine mürşidi tarafından verilen alem, چراغ, seccade, asa ve taç verilen Abdullah Rumî dergâhını yeniden ihya ederek uyandırdı. Böylece asırlarca sürececek olan "koşu" da başlamış oldu. Bu aynı zamanda Kadiriyye'nin Eşrefiyye kolunun da temelini atılışıydı.

İznik Eşrafzâde
Camii ve batı
tarafındaki
haziresi.

Bursa-Ankara-Hama üçgeninde tasavvufî terbiyesini tamamlayan Eş-refoğlu'nun İznik'de oluşturmaya başladığı mektebin sınırları tahmin edilenin de ötesindedir.

Vefatı

İstanbul'un fethinden on altı sene sonra 874/1469 yılında İznik'te vefat eden pîr-i sâni'nin "aslî vatan" ile ilgili duyguları şöyle:

*Vatan arzuladım bundan giderim
Koyup bu varlığı andan giderim
Yuvamı özledim şûrîde oldum
Uşadıp bu kafes tenden giderim*

Eserleri

Eşrefoğlu Rumî üç önemli eserin sahibidir. *Divan*, *Müzekki'n-Nüfûs*, *Tarikatnâme*.

1. Divan: Eşrefoğlu Rumî'nin Divan'ı tekke edebiyatının vaz geçilmez abidelerinden biridir. Osmanlı dönemi tekke şairleri denince akla gelen ilk isimlerden biri de Eşrefoğlu Rumî'dir. Tekkelerde, camilerde makamla okunan ilâhilerin bir kısmının güftesi de bu Divan'dan alınmıştır.

Asırlardan beri ilahî olarak da terennüm ettiğimiz şu mısraların güzelliğine, derinliğine ve zenginliğine bakar mısınız:

*Ey Allah'im beni senden ayırma
Beni senin didarından ayırma
Seni sevmek benim dinim, imanım
Îlâhî din ü imandan ayırma*

*Ben ol dost bahçesinin bülbülüym
Îlahî bülbülünü gülden ayırma
Eşrefoğlu senin kemter kulundur
Îlahî kulu sultandan ayırma*

Eski harflerle birkaç defa basılan *Divân*'ın yeni harflerle neşri Âsaf Hâlet Çelebi tarafından 1944'te gerçekleştirilmiştir. Son olarak Mustafa Güneş tarafından yayınlanmıştır (Ankara 2000).

2. Müzekki'n-Nüfûs: Nefisleri arıtan, temizleyen anlamına gelen bu isim Esrefoğlu'nun ahlâk konusuna ağırlık veren meşhur eserinin adıdır. İstanbul'un fethinden iki sene önce kaleme alınan *Müzekki'n-Nüfûs'da* değişik bakış açılarından ele alınarak incelenen tasavvufî terimlerin bir kısmı da şöyle sıralanabilir: Tövbe, zikir, riyazet, mücahede, sabır, uzlet, semâ, ilham, tevekkül, çile, edeb, halvet, mürşid, mürid, dünya, marifet, cimrilik, veli, gönül, nefis.

Müzekki'n-Nüfûs nefis terbiyesini, ruh ve huy terbiyesini hedef alan bir kitaptır. Bunun için eserin ilk satırları nefisle ve onun meşhur dörtlü tasnifi ile başlar:

1. Nefs-i Emmâre
2. Nefs-i Levvâme
3. Nefs-i Mülheme
4. Nefs-i Mutmainne

Kitap baştan sona bu örgüyü işler ve insana, nefis-i emmare noktasından nefis-i mutmainne noktasına nasıl ulaşacağı çok sade ve içten bir üslupla anlatılır. Bu açıdan eser sadece müridlere değil tarikata mensup olsun olmasın bütün müslümanlara hitab eden bir "el kitabı", bir "ahlâk kitabı" mahiyetindedir. Konuları daha kolay anlatabilmek için zaman zaman menkıbe ve hikâyelerle meselelere değişik bir açılım kazandırılmış, hafızalarda kalabilecek noktalar vurgulanmıştır.

Müzekki'n-Nüfûs'da bütün bu konular iki ana başlık altında ele alınmıştır. Birinci bölümde dünya ve dünya sevgisinin fayda ve zararları, nefis-i emmarenin sıfatları ele alınırken ikinci bölümün başlığı daha kısa ve çarpıcıdır: Gönül erinin terbiyesi.

Eşrefoğlu Rumî'ye göre içimizi kemiren nefis-i emmarenin yedi başlı ejderhasının unsurları, tezâhürleri şunlardır:

1. Hırs

2. Hased
3. Şehvet
4. Gadab (kızgınlık)
5. Buhul (cimrilik)
6. Hikd (kin)
7. Kibir

Nefis ve gönül terbiyesini gerçekleştirerek kemal noktasını yakalayan insanlarda ise bu kötü vasıf ve huyların yerine şu güzel özellikler geçer ve kâmil insan olmanın tadını tadar:

1. Hayâ (utanma)
2. Schavet (cömertlik)
3. Şecaat (cesaret)
4. Tevazu (alçak gönüllülük)
5. Hilm (yumuşak huyluluk)
6. Mürüvvet (şahsiyetli)
7. Kanaat
8. Sabır-şükür

Herkes anlasın diye eserini Türkçe kaleme aldığını söyleyen Eşrefoğlu Rumî şöyle der: “Her kişi kim bu kitaba mütalâa kıla ve yahud bu kitabı okuyup dinleye ve bu kitabın içinde olan nasihatları kabul edip onun ile amel eyleye şeksiz onun nefsi emmaresinden halas olup mutmainne nefsiyle karar tuta...”

Eski ve yeni harflerle birkaç defa basılan eserin en güzel neşri Abdullah Uçman tarafından gerçekleştirilmiştir. (İnsan Yayınları, İst. 1996.)

3. Tarikatnâme: Müzekkî'n Nüfûs bir sufi tarafından kaleme alındığı için tasavvufi renginin ağır basması tabiidir. Ancak, halk için yazılmış bir ahlâk kitabı mahiyetinde olduğu için herkes ondan istifade edebilir. *Tarikatnâme* ise -adından anlaşılacağı gibi- doğrudan dervişlere hitap eden bir eserdir

Abdullah Rumî'ye göre zühd makamı mübtediler (ilk), aşk makamı mutevassıtlar (orta), irfan makamı ise müntehiler (son) içindir. Nefs-i emmarenin zikri La ilahe illallah, levvamenin illallah, mülhimenin Allah, mutmainnenin ise Hû'dur.

Müzekkî'n-Nüfûs'da yer almadığı hâlde *Tarikat-nâme*'de yer alan bir

Eşrefzade Rûmî Hazretlerinin iznik'te adını taşıyan camiin haziresindeki kabir-i şerifi.

meşrebe de işaret etmek gerekir. Bu da, Alevî neşvedir. Yani Hz. Ali mahabbeti ve Ehl-i Beyt sevgisidir. Eşrefoğlu Rumî, Yezid-i Lâin tabirini kullandığı gibi “Lâ ilâhe illallâh Muhammedun Resulullah Aliyyu Veliyyullah” ifadesine de yer vermiştir.

Aynı eserde ilk dört halifenin ismi sıralandıktan sonra şöyle denilmiştir: “Bular a'lâ ve güzide velilerdir, bu dört ashab uludur cümle ashabdan. Bular Resul'un ulu sevgili yârânlarıdır.”

Toplumumuzda yaygın olan şu tespit de bu eserde yer almaktadır: “Şeriatıta şu senin bu benim, tarikatta ne senin ne benim, hakikatta ise ne sen varsın ne de ben”. Dolayısıyla onun eserleri edebiyat ve tasavvuf tarihimizle ilgili olduğu kadar, pedagoji ve psikoloji dünyamızla da ilgilidir.

Yazma halinde günümüze ulaşan eser ilk defa Esra Keskinkılıç tarafından neşredilmiştir. (Gelenek Yayınları, İst. 2002.)

Fikirleri

Eşrefoğlu'nu biraz daha yakından tanımak ve tasavvufî meselelere bakış açısını tespit edebilmek için takip edilmesi gereken en emin yol onun eserlerine baş vurmaktır. Önümüzdeki sayfalarda bazı terimler çerçevesinde fikirleri aktarılırken onun metoduna uyulmuş, hem nazım hem nesir kullanılmıştır. Nesir kısımları *Müzekki'n-Nüfûs'tan*, manzumeler ise Divan'dan iktibas edilmiştir.

Eşrefoğlu'na göre gönül eğitiminin unsurları ve bu eğitimin gerçekleştirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususlar:

Mürîd-Derviş: Tasavvufî yolculuğa karar veren ve bunun için bir “pîrin eteğin” tutan kişiye mürîd, derviş, sâlik gibi isimler verilir.

*Bu dervişlik yoluna sıdk ile gelen gelsin
Hakdan özge ne ki var gönlünden silen gelsin
Dervişlik dedikleri bî-nihâyet denizdir
Bu pâyansız denizin mevcini duyan gelsin*

Mürşid: Mürşidte bulunması gereken vasıflar şöyle sıralanabilir:

1. Tanrı Teâlâ'nın zat ve sıfatlarını bilmelidir.
2. Mürşidin yanında yetişmiş olmalı ve birçok kişiyi de yetiştirmiş olmalıdır.
3. Talip ve mürîdlik makamını geçerek matlupluk ve muratlık makamına ulaşmış olmalı, kendi mecazî varlığından soyunmalı, hakikî varlıkla varolmalıdır.
4. Bir yönü halkla bir yönü Hak'la olmalıdır. Hak'dan aldığını halka vermelidir.
5. Gönlü gerçek gönül, kalb-i hakikî olmalıdır. Sonsuz gönüle sahip

"Yâ Hazret-i
Sultan Eşref-
zâde
Abdullah-ı
Rûmî"
Sûlus istifli
ahşap levha.

olmayan Sonsuz'a erişemez.

6. "Ben onun gören gözü, işiten kulağı... olurum" ifadesiyle anlatılan makamda olmalıdır.

Alim olmalı, cahil olmamalı, emri nehyi bilmeli, ilimsiz sülûk edenin çoğu dalalete düşer. Allah için okumak ve okutmak Hak tarıkına sülûkun ta kendisidir. Dinî hayatın berbat olmasına üç grup insan sebep olmuştur: Câhil sufiler, fâsık alimler ve zalim beyler.

7. Meczub-ı ebter olmamalı, meczub-ı sâlik olmalıdır. Çünkü cezbe hâlinde takılıp kalan mürşid olamaz.

8. Tasavvufî hâllerin sarhoşluğundan âzâde olmalıdır.

9. Tasarruf ehli olmalıdır.

10. Mürîdi Allah'a, Allah'ı mürîde sevdirmelidir.

Tevbe: Tasavvufî hayatın giriş kapısında yapılan ilk iş tövbedir. Tövbe (tevbe), dönmek demektir. Yani Allah'a dönme, nefsin arzularını terk etmedir. Bunun için üç değişiklik gereklidir.

1. Eski arkadaşlardan kopmak
2. Dış görünüşü değiştirmek
3. Yiyecek ve içeceklerde helâl-haramı gözetmek

Tövbeden maksat nefsin yaramaz sıfatlarını iyiye döndürmektir. Bunun için dört konu önem arz eder:

1. İhlâs ve samimiyet
2. İyi amel ve davranış
3. Riyazet ve mücahede

4. Zikir ve tesbih

Riyazet-Mücahede: Nefis terbiyesinin iki temel terimi bunlardır. Mücahede bedenle dürüşmek ve cehdetmektir ki risaletin rehberliği ve mürşidin rızasıyla olur. Gerçek riyazet ise yemek ve uykuyu en aza indirmekle olur.

*Eşrefoğlu Rûmî çok yemeği ko
Az yemeği edegör kendine hu*

Gönül gözünün açılması için yukarıda sıralanan nefis-i emmarenin yedi kötü sıfatının riyazet ve mücahede yoluyla terbiye edilmesidir. Bunları gideren yedi güzel özellik ise şunlardır: "Açlık, samt (az söylemek), az uyumak, halka karışmamak, daima La ilahe illallah demek, mürşid-i kâmile bağlanmak ve ona teslim olmak."

Dünya Malı: Tasavvufi yolda yürüyenlere en büyük tuzak olarak "dünya malı" gösterilir. Onun için dünya ile münasebetleri iyi ayarlamak, dünyayı sevmemek, ona bağlanmamak için bütün imkânlar kullanılır. Dünya malı bütünüyle mi kötüdür yoksa belli şartları taşımayan mal mı kötüdür sorusuna müellif şöyle cevap veriyor: "Mal iki çeşittir: Sâlih mal, fâsık mal. Bizzat mal iyi veya kötü değildir. Hayırlı işlere sarfedilen salih, kötü işlere harcanan mal ise fasıktır. Misafirlere harcanan iyi, şöhret ve işret için harcanan kötüdür. Fakirlerden saklanmayan mal salih, bey ve paşalar için saçılan mal habistir. Mal merdivene benzer, kimi onunla aşağılara iner kimi de onunla yücelere çıkar. Dünya malı deniz suyu gibidir. Geminin altında bulunursa işe yarar, geminin içine girerse onu batırır."

Dünyaya gönül verenleri zehirli bal yiyenlere benzetmektedir.

*Bu dünyaya verme gönül dünya sana kalır değil
Dünya seven dost katına yüz akıyla varır değil
Bu dünyanın muhabbeti şol ağulu bal gibidir
Ağusun bilen o bala parmağın banar değil*

Sabır: Nefsin arzularına karşı direnmeyi ifade eden sabır üç ayrı hususta söz konusu olur.

1. Şiddet ve musîbetlere karşı sabır
2. İbadet ve taatla ilgili zorluklara sabır
3. Günah işlememek için direnme

Eyyub Peygamberi örnek alanlar belâ ve sıkıntıların zehrini şekere dönüştürebilir:

Abdülkadir Necib Efendinin babası İzzeddin Efendinin 10 ciltlik tefsirinden iki sayfa BEEK Genel nu.976

*Eyyub gibi sabreyle beladan inleme zinhar
Aşk eri bela zehrini sabr ile şeker kılar*

Sufi-Mutasavvıf: Sufiler ve şeyhler ahiret beyleridir. Zâhid ve âşık-lardır. Ve sufi demek mukarreb demektir. Mukarreb yakın demektir. Al-lah'a yakın olmaya gayret edip bunu tahsil etmeye yönelen kişilere muta-savvıf, bu makamı elde edene de sufi denir. Sufilerin şeyhleri ahiret alim-leridir. Onlar Hz. Peygambere tabi oldukları için Allah Teâlâ onlara kalbî ilimlere ulaşmalarını da lutfetmiş, ilim kapılarını onlara açmıştır.

Melâmet: Tasavvufî hayatı, herhangi bir kurumlaşmaya gitmeden ya-şamayı esas alan Melâmetiyye'nin temel özelliklerinden biri de dervişlere has bir şekil ve kıyafetin olmaması gerektiği yönündeki fikirdir. Ayrıca iyiliklerini saklarlar, kusurlarını gizlemez şöhretten kaçarlar.

“Şöhreti terk eyle, şöhrat ve riyaseti isteme ki ulu afete uğrarsın. Hal-kın kınamasına aldırma, çünkü redd-i halk, kabul-i Hakk'dır.” Rûmî de-vam ediyor:

Şeriat-Tarikat-Hakikat: İnsanı nefs-i emmare mertebesinden alıp nefs-i mutmainne makamına yükselterek onu “ircîî” hitabına (bk. Fecr, 89/28) mazhar hâle getiren faaliyet şeriat, tarikat ve hakikati içine alır.

"Yâ Hazret-i Şeyh Eşrefoğlu Rûmî kuddise sirruhu"
Mahmud Celeleddin'in (ö.1899) celi sülus istifi.

Şeriat dinî emir ve yasaklardır, Hz. Peygambere tabi olmaktır. Tarikat zühd ve takvadır. Nefse ağır gelen şeriatın bütün prensiplerini yerine getirmek için gayret etmektir. Hakikat ise gönlü masivâdan çekip alarak Hakk'a döndürmek, Hak Teâlâ hazretlerini bilmek ve müşahade etmektir.

Tarikatnâme'de ise şu ifadeler var: "Bunu dahi bil ki şeriat, tarikat ve hakikat üçü birdür; muhalif değüldür. Şunlar şeriat-tan ve hakikatten dem ururlar. Şeriattan nâkıs ola, yani kusuru ola, anlar kâziblerdür, mülhidlerdür, dalâl yola gitmişlerdür, yani mürşidleri şeytan olmuşdur."

Gönül: Ona göre gönül üç çeşittir:

1. Dünya ile meşgul olan: Ahiretle ilgili bir iş karşısında şaşırır, bocalar, ne yapacağını bilemez.
2. Ahiret ile meşgul olan: Dünya ile ilgili işleri beceremez, eli ayağına dolanır.
3. Allah ile meşgul olan: Ne dünya işlerini çekip çevirebilir ne de ahiret işlerini. "Allah" demiş kalmıştır.

Zikir: Mürîde telkin edilen zikir nisan yağmuru gibidir. Sedefe ulaşır ve inci meydana gelir. Dervişin gönlüne ulaşan zikir marifetullahı ve mahabbetullahı ortaya çıkarır.

*Var Eşrefoğlu Rûmî terk etme bu kelâmı
De gil ale'd-devami Lâ ilâhe illallâh
Cehdeyle mâsivâyı tarh edegör gönülden
Tenhade cân u dilden Lâ ilâhe illallâh*

Veli: Nefsini terbiye ederek Allah'ın sevdiği bir kul hâline gelen veliler, gönül adamları için değişik tasnifler vardır. Ona göre velilerin bir kısmı hem hırka giyer hem de giydirir. Bir bölümü ise ne hırka giyer ne de giydirir, insanların gönül terbiyelerini yaparken buna ihtiyaç duymaz. Şüphesiz bu yol gizliliği esas alan Melâmî neşveyi benimseyen bir yoldur.

Veli olan kimseler tanınması-bilinmesi açısından dört gruptur:

1. Veli olduğunu kendisi de bilir halk da bilir
2. Ne kendisi bilir ne de halk bilir
3. Kendisi bilir halk bilmez
4. Halk bilir kendisi bilmez

Aşk: Eşrefoğlu da diğer birçok meslektaşları gibi aşk ve mahabbete ayrı bir önem vermiştir. *Divan*'da ağırlıklı işlenen konunun aşk olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Başımda dost sevdası var

Dahi sevda neme gerek

Divanında aşk redifli şiirler de vardır:

Cihanı hiçe satmaktır adı aşk

Döküp varlığı gitmektir adı aşk

Belâ yağmur gibi gökten yağarsa

Başını ana tutmaktır adı aşk

Bu aşkı ol bilür kim âşık oldu

Nice tevhid u vahdettir adı aşk

Büyük Günahlar: Yukarıda da işaret edildiği gibi *Müzekki'n-Nüfûs* sadece tasavvufî hayata özel, adab ve erkânı anlatan bir kitap değildir. O bir nevi ahlâkî-dinî konuların ilmi halidir. El kitabıdır. Orada dinin haram kıldığı, her tasavvufî eserde tek tek sıralanmayan büyük günahların dökümünü bulmak da mümkündür.

“Eğer kebâir günahlar nedir diye sorarsan kebâir günahlar çoktur, hele birkaçını deyivereyim, işit:

1. Anaya, ataya asî olmak
2. Suci (içki) içmek
3. Zina yapmak
4. Haram yemek
5. Faiz yemek
6. Gıybet etmek
7. Namaz kılmamak
8. Livata etmek
9. Zekat vermemek
10. Hacca gitmemek
11. Oruç tutmamak

Hep fesat işlerime estağfirullah tevbe

Yaman teşvişlerime estağfirullah tevbe

*Gözümün baktığına gönlümün aktığına
Kulağım çaktığına estağfirullah tevbe*

Nasihat

Müzekki'n-Nüfûs'un son bölümü nasihatlardan meydana gelmiştir. Söz konusu nasihatlar bir açıdan Kitab'ın özetidir. Bu tavsiyelerinde seyr u sülûkunu tamamlayan veya tamamlamaya gayret eden dervişlere ışık tutmakta, günlük hayatlarında dikkat edecekleri dinî-ahlâkî-tasavvufî konulara işaret etmekte adeta yolların ayrılış noktasında durarak rehberlik yapmaktadır.

1. Bundan öte mertebe yoktur sanmayasın. Buna mağrur olmayasın. Hem en işim bitti ve sülûk tamam oldu demeyesin.
2. Gece ve gündüz cehd, mücahede üzerine olmak gereksin.
3. Ben ehlullah oldum, benim dahi Hak Teâlâ'nın katında sözüm geçer, ehl-i tasarruf oldum demeyesin.
4. Ben dahi bu halk içinde keramet zahir edeyim bana uysunlar demeyesin, mertebeden düşer-sin.
5. İzzet kanaattedir. Dünyaya tama eyleme,
6. Şöhreti terk eyle.
7. Riyaset etme kim ulu afete uğrarsın.
8. Mütekebbir olma. Hak Teâlâ tekebbürü sevmez.
9. Yemeğini, giymeğini, yürümeğini ve her cümbüşünü meskenet (teva-zu) üzerine eyle. Donu (kıyafeti) hor olanın kalbi münevver olur.
10. Redd-i halk kabul-i Hak'dır.
11. Halkla ve müridlerinle çok oturma.
12. Müridlerin erken evlenmesini tavsiye etme.
13. Kitabete izin verme.
14. Sefere gitmeye destur vermek yoktur.
15. Gözün gördüğüne tama eyleme.
16. Elin erdiğine tasarruf eyleme.
17. Halkın medhi ve zemmi katında eşit olsun.
18. Hak yoluna cömert ol.
19. Batıl yola nâkıs ol.
20. Ehl-i cemaate muhalefet eyleme.
21. Müridlerine cemaatle namaz kılmayı tavsiye et.
22. İtikâfa girmeye onları teşvik et.
23. Recep, Şaban, Muharrem aylarında oruç tutsunlar.
24. Evvâbin namazı kılsınlar.
25. Akşam yatsı arası Kur'an okusunlar veya zikirle meşgul olsunlar.
26. Yatsıdan sonra 12 rekâtlık gece namazı kılsınlar.
27. Cuma gecelerini ihya etsinler, tesbih namazı kılsınlar.
28. Gün doğduktan sonra 2, 4 veya 8 rekâtlık işrak namazı kılmayı terk etmesinler.
29. Hasta sorsunlar, cenazeye varsınlar, işleri yoksa çarşıya çıkmasınlar.

30. Vakıf ekmeğin yemesinler, dilencilik ekmeğin yemesinler, dilencilik eylemesinler.

31. Sen dahi mürîdleri irşat eyle. Hem dünya umma ve beyler kapusuna varma ve baylardan ih-tilâfını kes ve baylara ve beylere meyledip fakirlerden yüz çevirme.¹

İç Tenkit/Otokritik

İnsanlar genellikle kendi dönemlerini tenkit eder, daha önceki asırlara göre büyük bir çökme ve çürüme olduğunu söylerler. Bu gerçek bütün tasavvuf klasiklerinde vardır. Bize göre XV. yy. iyi bir asır, mükemmel bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin en parlak devridir. Ya Eşrefoğlu "görgü şahidi" olarak ne düşünüyor? Dinleyelim:

"...Zira zaman azdı ve karındaşların dahi hâlleri döndü. Tuğyan ve münafık çoğaldı ve meşayih kalmadı. Meşayih ve meşayih sözüne itibar kalmadı. Beyler zalim oldılar ve kadılar rüşvethâr oldular, ilme uymaz oldular ve ilmi kendi hevalarına çeker oldular. Ve müderrisler fasık oldular. Tefsir ve Hadis medreselerde okunmaz oldu. Fakihler ve din ilmin bilir kişiler az kaldı. Vâizler dünya için mescitlerde vaaz edip akçe cem ederler. ... Diyeler 'filân şeyh asrımızın bî-nazir ferdidir. Ehl-i tasavvuf zannederler. Muradları celb-i dünya, etraftan libaslar ve nefâyis armağanlar gele."

Etkisi ve Eşrefiyye Kültürü

İslam dünyasında en yaygın olan üç tarikattan biri, Abdülkadir Geylânî'ye (ö. Bağdat, 562/1167) nisbet edilen Kadiriyye'dir. Bu yaygınlığın unsurlarından biri de, değişik coğrafyalarda oluşan tarikat kollarıdır. Osmanlılar döneminde ortaya çıkan bu kolların en eskilerinden biri Eşrefiyye'dir. Eşrefiyye'nin, Rûmî'den sonra en büyük temsilcisi halifesi Abdur-

Abdülkadir Necib Efendi'nin Mevlidi'nin ilk sayfası

¹ Maddeler haline getirme bize aittir. Eşrefoğlu Rûmî ve Eşrefiyye hakkında geniş bilgi için bk. İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî (Sempozyum), Bursa, 2010.

ياحضرت صفى الدين اشرفى

کتاب التقریر محمود غفر له

"Ya Hazret-i Safiyyüddin Eşrefi." Hat: Mahmut Şahin.

rahim-i Tirsî'dir. (ö.926/1520) O da mürşidi gibi şairdir. Divançesi vardır.²

*Şimdiki zamân içinde çoğalmışdur yalancılar
Ol Allâh yaratduğına benüm benüm diyüciler*

*Allâh hâzır nâzır iken Allâhı hâzır görmezler
Utanmayup Hakka karşı durup yalan söz söylerler*

*Eşidün Hakkı sevenler görün bu halkı n'olmuşdur
Meger âhir zamân irdi eyüleri azalmışdur*

*Yiğitlerinde edeb yok hatunlarda hayâ ud yok
Pîr olanlarda insâf yok katı bozkunluk olmuşdur*

*Kibr ü kîn buğuz hased çok kendü yolın gözedür yok
Biri birine hürmet yok şefkati götürülmüşdür*

*Biri birin gözedürler ayak almağa iverler
Yalan da'vîde yilerler yalanları çoğalmışdur*

*Harâm helâle karışdı harâm kursaklara düşdi
Harâmdan oğlan irişdi şirretleri çoğalmışdur*

*Biri birine hayr sunmaz uludan kiçi seçilmez
Oğul kız terbiyet görmez ağırlık hürmet kalmışdur*

*Mühmelât söyler dilleri fesâd işde gönülleri
Hayr işe yok meyilleri hûları çirkin olmuşdur*

Eşrefi kültürünün temel kitabı, *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eserdir. *Müzekki'n-Nüfûs* sadece tasavvufi muhitlerde tutunmamış, *Muhammediyye*, *Envâru'l-Âşıkîn* gibi halka malolmuş, toplumun din ve ahlâk anlayışına tesir etmiş, bu sahada kendisinden sonra kaleme alınan eserlerin de mü-

² Geniş bilgi için bk. Emine Aydoğmuş, *Abdurrahim Tirsî ve Divanı*, UÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2010.

Bursa'da Kadirî Tekkeleri*

*Ey Allahım beni senden ayırma
Beni senin didarından ayırma
Seni sevmek benim dinim imanım
İlahî! Dini imandan ayırma
Eşrefoğlu Rûmî*

Sürekli, yaygın ve kurumsal niteliğe sahip, tarikat olma özelliğini kazanmış ilk tasavvufî oluşumlar, XII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bunlardan Ahmed-i Yesevî'ye nispet edilen Yeseviyye daha çok Orta Asya'da ve Türkler arasında, Ahmed er-Rifâî'ye nispet edilen Rifaiyye Ortadoğu'da ve Araplar arasında, Abdülkâdir Geylânî'ye nispet edilen Kadiriyye ise Irak başta olmak üzere İslâm dünyasının hemen her yerine yayılmıştır. Dolayısıyla Kadiriyye'nin kuruluş tarihini Abdülkâdir Geylânî'nin yaşadığı döneme kadar götürmek mümkündür. Tarikatın yayılmasında Geylânî'nin manevî mirasına sahip çıkan çocuklarının yanı sıra, İslâm âleminin çeşitli bölgelerine mensup müridlerinin de büyük katkısı olmuştur. Bunlardan Yemenli olan Ebû Muhammed b. Abdullah b. Ali Esedî'nin Anadolu'ya gelerek bir zâviye kurduğu ve uzun süre kaldıktan sonra Yemen'e döndüğü kaydedilmekteyse de Anadolu'daki faaliyetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Esedî'den sonra Anadolu'da Kâdirîliği ilk olarak temsil eden XV. yüzyıl sufîlerinden Eşrefoğlu Abdullah Rûmî olmuştur.¹

Kadiriyye tarikatının Anadolu'daki ilk kolu, Eşrefoğlu Rûmî ile teşekkül eden Eşrefiyye'dir. Bu kolun oluşmasında Eşrefoğlu'nun ilk müridişi Hacı Bayrâm Velî'nin, tasavvufî terbiyesini tamamlaması amacıyla onu Hama'daki Kadirî şeyhi Hüseyin el-Hamevî'ye göndermesi temel etken-dir.² Eşrefoğlu Rûmî, Hama'dan İznik'e döndüğünde tekkesini kurmakla Eşrefiyye'nin temelini atmışsa da, kolun kuruluş safhasını tamamlaması, daha ziyade Eşrefoğlu'nun halifesi Abdurrahim Tirsî (ö. 926/1520) ve

* Doç. Dr. Abdurrezzak Tek, U. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

¹ Kâdiriyye hakkında bilgi için bk. Azamat, Nihat, "Kâdiriyye", *DİA*, c. XXIV, s. 131-136; Gü-rer, Dilâver, *Abdülkâdir Geylânî*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

² Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı ve tarikatın oluşum ile ilgili bk. Kara, Mustafa, *Eşrefoğlu Rûmî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995; *Osmanlı'nın Kandili Eşrefoğlu Rûmî*, Bilge Yayınları, İstanbul 2006.

torunu Şeyh Hamdî-i Evvel (ö. 1012/1603) ile olmuştur. Eşrefiyye'nin İznik'te kurulan ilk tekkeden sonra ikinci derecede önemli merkezi, Bursa'da İncirli semtinde yapılan ve "Eşrefzâde Tekkesi" veya "İncirli Tekkesi" adıyla anılan dergâhtır. Sonrasında gerek kuruluş safhasında Eşrefî olan Eşrefzâde ve Karakadî tekkeleri olduğu gibi, Eyüp Efendi, Yakub Efendi ve Karabaş tekkeleri gibi kuruluş itibarıyla Eşrefî olmasalar bile daha sonra Eşrefî şeyhlerin yönetimine geçen dergâlar da olmuştur.

Anadolu'da Kadiriyye tarikatının ikinci önemli temsilcisi ise, XVII. yüzyılda İsmail er-Rûmî (ö. 1041/1631) tarafından İstanbul'da kurulan Rûmiyye koludur. İsmail Rûmî, Anadolu ve Mısır'da tekkelerini kurduktan sonra İstanbul'a gelerek Tophane'de inşa ettiği Kâdirîhâne'de tarikat faaliyetlerini sürdürmüştür. İstanbul'da birçok semtte Rûmiyye koluna bağlı olarak kurulan tekkelerin yanı sıra, Anadolu ve Rumeli'de Kastamonu, Tosya, İzmir, İzmit, Manisa, Tekirdağ, Edirne, Selanik, Girit, İştîp, Köstence, Filibe, Serez, Tımsıvar gibi birçok şehirde sözü edilen kolun tekkesi kurulmuştur. Bursa'da ise Rûmiyye adına, İsmail Rûmî'nin halifelerinden Saçlı Ahmed Efendi'nin 1628'de faaliyette bulunduğu Hamam Tekke ile aynı yüzyılda Gîsûdâr Ahmed Kâdirî'nin canlandırdığı Kasap Cömert Tekkesi ön plana çıkmaktadır.³

Bursa'da gerek Eşrefiyye, gerekse Rûmiyye kollarının temsil edildiği tekkelere baktığımızda bunları şöyle sıralamak mümkündür:

Eşrefzâde Tekkesi

İncirli Mahallesi'nde bulunması sebebiyle "İncirli Dergâhı" olarak da adlandırılan Eşrefzâde Tekkesi, Eşrefzâde Abdullah er-Rûmî'nin Bursa'da bulunduğu sırada işaretini üzerine sonradan İznik Eşrefiyye meşâyihinin öncülüğünde oluşturulmuş ve XVII. yüzyılda tekkenin şeyhliğine atanan Mehmed Efendi'ye kadar İznik Eşrefî şeyhleri tarafından yönetilmiştir. Eşrefiyye kolunun İznik'teki merkez dergâhından sonra ikinci derecede öneme sahip olan tekke, özellikle XVII. yüzyıldaki bazı düzenleme ve ilavelerle merkez âsitâne konumuna yükselmiştir.⁴ Bu yüzyıldan itibaren tekkedeki tarikat faaliyetlerini yürüten şeyhler şöyle sıralanabilir:

1. Mehmed Efendi (ö. 1060/1650): Doğum yeri Bursa'da ilk tahsilinin ardından İznik Eşrefî Âsitânesi şeyhi Sır Ali Efendi'ye⁵ intisap ederek

³ Öngören, Reşat, "Rûmiyye", *DİA*, c. XXXV, s. 240-242.

⁴ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî: Bursa Dergâhları*, (haz. M. Kara-K. Atlansoy), Bursa 1997, s. 85; Mustafa Kara, "Eşrefiyye", *DİA*, c. XI, s. 478.

⁵ Sır Ali Efendi, İznik Eşrefî Âsitânesi dördüncü postnişinidir. Tasavvufî terbiyesini babası Pir Hamîd-i Evvel'den tamamladı ve babasının irtihalinden sonra tekkeye şeyh oldu. Sultan IV. Murad, İznik'e gelişinde şeyhi ziyaret etmiş ve sohbetinden memnun kalınca câmiî ile tür-

Ziya Eşrefoğlu
İncirli Dergâhı
haziresinde.

tasavvufî terbiyesini tamamladı. İcâzetinin ardından şeyhinin hem damadı, hem de halifesi olarak irşâd maksadıyla Bursa'ya gönderildi ve İncirli Mahallesi'ndeki Eşrefî Tekkesi'ni tamir edip genişleterek meşîhat makâmına oturdu. 1060/1650 tarihinde vefat eden Mehmed Efendi, tekkenin haziresine defnolunmuştur.⁶ Kumlalı Şeyh Receb Efendi halifele-rindendir.

Gemlik Küçükkumla'da dünyaya gelen Receb Efendi, medrese tahsili esnasında tasavvufa meyli sebebiyle tahsilini bırakarak Sırrî Ali Efendi'nin damadı ve halifesi Şeyh Mehmed Efendi'ye intisap etti ve seyr ü sülûkunu tamamlayarak icâzet aldı. Şeyhinin vefatından sonra yerine postnişin olarak Eşrefzâde tekkesinde mi, yoksa Küçükkumla'da muhtemelen şeyhi Mehmed Efendi tarafından kurulan Eşrefî zâviyesinde mi irşâd faaliyetinde bulunduğu kayıtlı değildir. Bursa Ulucami'de vaizlik yaptığı da belirtilen Receb Efendi 1068/1658'de vefat etmiş ve Eşrefzâde Tekkesi'nin haziresinde şeyhinin yanına defnolunmuştur.⁷

beyi tamir ettirmiş ve şeyh efendiye de bir kılıç hediye etmiştir. *Divân ve Tasdîku'l-Uşşâk* isimli tasavvufî bir risâlesinin olduğu kaydedilen Sır Ali Efendi, 1046/1636'da vefat etmiş ve Abdurrahim Tırsı'nın türbesine defnolunmuştur. Bk. Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 90.

⁶ İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, (haz. A. Abdulkadiroğlu), Ankara 1998, s. 182; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi' der Belde-i Celîle-i Bursa*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 89, vr. 188b; Gazzîzâde Şeyh Abdüllatîf, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, BEEK, Genel nr. 2162, vr. 19a; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 1098, s. 217; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 85

⁷ Bakırcı Râşid Mehmed, a.g.e., vr. 197b-198a.

2. İzzeddin Efendi (ö. 1153/1740): İznik Eşrefiyye Dergâh'ı sekizinci postnişini Şeyh Eşref-i Sâni Efendi'nin oğludur. 1083/1673 senesinde Bursa'nın Barak-Fakih köyünde doğdu. Süleyman Hâlis *Vefeyâtnâme*'sinde asıl adının Ahmed, mahlasının İzzeddin, künyesin de Ebü'l-İrfân olduğunu kaydeder. Medrese tahsilinin ardından tasavvufi eğitimini dedesi Lütfullah Efendi ile babasının yanında tamamladı ve icâzet aldıktan sonra Lütfullah Efendi'nin tavsiyesi üzerine Bursa Eşrefzâde Tekkesi şeyhliğine gönderildi. Yirmili yaşlarda meşihat makâmına geçen İzzeddin Efendi, 1129/1717'de Şam tarafından 1137/1724 senesinde ise Kahire tarafından ailesi ile birlikte hacca gitti. Vaaz ve nasihatleri etkili olduğu kaydedilen şeyh, Sultan III. Ahmed ve Sultan I. Mahmud tarafından saraya davet edilmiş ve birçok iltifata mazhar olmuştur. Vefatından iki ay kadar önce İstanbul'a giderek akrabalarından Zeyrek'teki Piri Paşazâde Camii'nin mütevellisinin evinde iki ay kadar misafir olarak kalmış ve bu zaman diliminde Cuma günleri Piri Paşazâde Camii'nde vaaz vermiştir. Yaklaşık elli yıla yakın sürdürdüğü irşâd görevi, 13 Şaban 1153 (3 Kasım 1740) tarihinde misafir kaldığı evde vefatı ile sona erdi. Vefatını öğrenen Sultan I. Mahmud'un emri ile Fatih Camii'nde salâ okunmuş ve cenazesi-ne âlimlerin, şeyhlerin ve devlet adamlarının katılması için bir hatt-ı hümayun gönderilmiştir. Büyük bir kalabalık tarafından kılınan cenâze namazından sonra Tophane'deki Kâdirihâne'ye götürülerek defnedilmiştir. Vefâtına dâir düşülen tarihlerden biri şudur:

Geldi üçler Rahmiyâ târih-i fevtin didiler

Göçtü Eşrefzâde İzzeddin Efendi kuth iken

Şiirlerini içeren *İlahiyat*'ının⁸ yanı sıra *Enîsü'l-Cenân*⁹ adlı 11 ciltlik Arapça tefsiri ve *Müşevvişü'l-Uşşâk*¹⁰ isimli bir mev'iza kitabı bulunmaktadır. Müridlerinden Mustafa Efendi tarafından şeyh hakkında *Hediyye-tü'l-Fukarâ* isimli bir menâkıbnâme kaleme alınmıştır.¹¹ Halifeleri arasın-

⁸ Bk. Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Genel, nr. 1245.

⁹ Eser üzerine Fatma Çalık tarafından "*Eşrefzâde İzzeddin ve Tefsiri: Enîsü'l-Cenân*" (U.Ü.S.B.E, Bursa 2008) adıyla doktora tezi yapılmıştır. Tefsir için bk. BEEK, Genel, nr. 657.

¹⁰ Bk. BEEK, Genel, nr. 1167.

¹¹ Cezbedâr bir şeyh olduğu belirtilen İzzeddin Efendi'nin cömertliği ile ilgili şöyle bir olay anlatılır: Bir gün camide iken fakirin biri ondan giyecek ister. Şeyh camiden çıktıktan sonra vereceğini söylemesine rağmen adam isteğinde diretir ve ısrar eder. Yumuşaklıkla "sabet" der ama adam dinlemez. Bunun üzerine şeyh camiden çıkar, üzerinde ne varsa fakire verir ve bir don bir gömlek eve gider. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 99. Ayrıca bk. Süleyman Halis, *Vefeyâtnâme*, (Mustafa Kara'nın özel kütüphanesindeki nüsha), vr. 17a-19b; Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 109a-111a; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. M. Akkuş-A. Yılmaz), İstanbul 2006, c. I, s. 107-110; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000, c. I, s. 126; Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 380-381; Çalık, a.g.e., s. 29-35.

da Şeyh Musa el-Eşrefî, Yakub Dede, Hâszâde Halil Efendi, Çıkrıkçı Derviş Ahmed ve Alemdar Süleyman Dede zikredilmektedir.

Şeyh Musa el-Eşrefî, Bursa'nın Harmancık kazasına bağlı Gedikviran köyünde doğdu. Kütahya'da Seyyid Ömeroğlu isimli bir zât vasıtasıyla tasavvufa intisap etmiş ancak seyr ü sülûkunu tamamlayamadan şeyhinin vefat etmesi üzerine Bursa'ya gelerek Şeyh İzzeddin Efendi'ye bağlanmış ve kısa sürede tasavvufî terbiyesini tamamlayarak icâzet almıştır. İcâzetinin ardından doğum yeri olan köyüne dönerek burada bir zâviye inşa etmiş ve yirmi sene gibi uzun bir süre irşâd faaliyetinde bulunmuştur. Daha sonra şeyhinin yanına dönmüş ve 1153/1740'da vefat ederek Emir Sultan kabristanına defnolunmuştur.¹²

Yakub Dede, musıkîşinâs olması hasebiyle Eşrefzâde tekkesinde ilahî-hân ve reîs-i zâkirân olarak görev yaptı. Vefat tarihi olarak 1156/1743 veya 1157/1744 tarihi zikredilmektedir. O dönemde Irgandı köprüsü yakınında bulunan ancak günümüze ulaşmayan Kurtoğlu kabristanına defnolunmuştur.¹³

Bursa'da dünyaya gelen Hâszâde Halil Efendi, İmamîzâde Halil Efendi olarak da tanınmıştır. Tasavvufa meyletmesinin ardından Eşrefzâde İzzeddin Efendi'ye intisap ederek mürîd oldu. Maişetini elde etmek amacıyla Bursa Gelincik Çarşısı'nda çalışan Halil Efendi, 1169/1755'deki büyük yangından birkaç yıl sonra kaynaklara göre tahminen 1171/1757 yılında vefat etmiş ve Pınarbaşı kabristanına defnolunmuştur.¹⁴

Hayatı hakkında geniş bilgi bulunmayan Çıkrıkçı Derviş Ahmed'in fakru fenâ mesrebinde olduğu ve bir müddet Abdal Mehmed'in türbedarlığı hizmetinde bulunduğu kaydedilmiştir. 1158/1745 tarihinde vefat etmiş ve Abdal Mehmed türbesinin bahçesine defnolunmuştur.¹⁵

Eşrefzâde İzzeddin Efendi'nin bir diğer mürîdi Alemdâr Süleyman Dede'dir. 1212/1797'de vefat etmiş ve Deveciler kabristanına defnolunmuştur.¹⁶

3. Abdülkadir Necib Efendi (ö. 1202/1788): 1115/1703 tarihinde Eşrefzâde Tekkesi'nde dünyaya gelen Abdülkadir Efendi, zahirî ilimleri tahsilinin ardından babası İzzeddin Efendi'ye intisâb ederek tasavvufî terbi-

¹² Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 111a; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, vr. 315a-b.

¹³ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 196b; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, vr. 321b; Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 25a.

¹⁴ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 182b-183b; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, vr. 351a-352a.

¹⁵ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, a.g.e., vr. 201b.

¹⁶ Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 30a; Mehmed Süreyya, *Sicillî-i Osmânî*, (haz. N. Akba-yar-S.A. Karahan), İstanbul 1996, c. V, s. 1529.

yesini tamamladı. Babasının vefatından sonra hem tekkeye şeyh olmuş, hem de babasının Ulucami'de yürüttüğü tefsir derslerini devam ettirmiştir. Babasının *Enîsü'l-Cenân* adlı tefsirini, *Zübdetü'l-Beyân* adıyla üç cilt olarak telhîs etmiş; ayrıca Süleyman Çelebi'nin mevlidine nazire olarak bir *Mevlid-i Şerîf* kaleme alarak yazdığı mevlidin, özellikle Mevlid kandillerinde tekkede okunmasını sağlamıştır.¹⁷ Tasarruf ve kerâmet sahibi bir zât olduğu kaydedilen Abdülkadir Necib Efendi, 21 Rebîulâhir 1202 (30 Ocak 1788) tarihindeki vefatına kadar kırk dokuz sene gibi uzun bir süre meşîhat makâmında kalmıştır.¹⁸

4. Safiyyüddin Efendi (ö. 1205/1790): Abdülkadir Necib Efendi'nin büyük oğludur. Babasının iki yıl kadar uzun süren hastalığı döneminde tekkenin şeyhliğini vekâleten yürütmüş, babasının vefatının ardından postnişîn olmuştur. 1205/1790 tarihinde kardeşi Necmeddin Efendi ile birlikte hacca giden Safiyyüddin Efendi, hac vazifesini ifâdan sonra Mina'da vefat etmiştir. Kaynaklarda "kısa boylu, top sakallı, beyaz simalı bir zât" olarak tasvir edilen Safiyyüddin Efendi, aynı zamanda iyi bir hattat olduğu ve belli günlerde Ulucami'de Eşrefzâde kürsüsü denilen yerde vaaz ettiği kaydedilmektedir.¹⁹

5. Necmeddin Efendi (ö. 1217/1803): Şeyh Safiyyüddin Efendi'nin vefatından sonra yerine kardeşi Necmeddin Efendi geçmiştir. Tasavvufi terbiyesini Emîniye Dergâh'ı şeyhi Mehmed Emin el-Kerkûkî'nin²⁰ yanın-

Eşrefiye'den Derviş Mehmed Hâkî'nin kabir taşı (MKA).

¹⁷ Hakkında bir çalışma ile mevlid Mustafa Kara tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır. Bk. Kara, Mustafa, "Abdülkâdir Necib Efendi ve Mevlidi", *Uluslar arası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu IV*, Bursa 2005, s. 269-297.

¹⁸ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 109a; Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 30a-b; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 282-284; Hüsevin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 110-112; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 103-104; Kepcioğlu, Kâmil, *Bursa Kültüğü*, BEEK, Genel, nr. 4519-4522, I/15.

¹⁹ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 109a; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 289; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 106-107.

²⁰ Emîniye Dergâh'ının kurucusu kabul edilen Mehmed Emin Efendi, Kerkük'te doğmuş ve ilk

da tamamlayan Necmeddin Efendi, 1217/1803 senesinde yakalandığı tâun hastalığından kurtulamayarak vefat etmiştir. Kaynaklarda vefatı ile ilgili şöyle bir olay anlatılır: “Necmeddin Efendi, zikredilen tarihte tekkesine giderken Irgandı Köprüsü civarında tâuna yakalanır ve tekkede şifa bulup bulamayacağını anlamak için Eşrefzâde *Divân*’ını tefe’ül amacıyla açar. *Divân*’ın birinci sayfasında:

*Hacıym kurban canım önümde ihrâmım kefen
Baş açık yalın ayak canân iline giderim*

beytini görünce irtihâl edeceğini anlayıp hemen vasiyetnâmesini hazırlar. Zilhicce’nin ilk Cuma günü dervişleri toplayarak Eşrefî âyini üzere zikre başlar. O esnada kendisine bir hâl zuhur edip ayağa kalkar; dervişlerden bazıları “Efendim rahatsızsanız oturarak zikrediniz” deyince “Ceddim Eşrefzâde geldi, nasıl kıyâm etmeyeyim” der. Biraz sonra ikinci kez ayağa kalkmak ister ve bu defa Abdülkadir Geylânî hazretlerinin geldiğini haber verir. Cezbe içinde zikre devam edilir ve ism-i Celâl okunurken şeyh vefât eder.”²¹ Eşrefzâde Tekkesi haziyesine defnolunan Necmeddin Efendi’nin uzun boylu, top sakallı, nuranî yüzlü ve mücâhede sahibi bir zât olduğu belirtilmektedir. Narlı şeyhi Fahreddin Efendi’nin vefâtına düştüğü tarih şöyledir:²²

*Çıkarıp âhımı semâvâta Fahrî dedi tarih
Cenâb-ı ruh-ı Eşrefzâde’ye ‘Adn mekân olsun*

6. Habib Efendi (ö. 1218/1803): Eyüb Efendi Tekkesi şeyhi Avnullah Efendi’nin oğludur. Tasavvufî terbiyesini adı geçen tekkede postnişin ve aynı zamanda amcası olan Fahreddin Efendi’nin gözetiminde tamamladı. İcâzetinin ardından babasının ölümüyle önce onun yerine Eyüb Efendi

tahsilinin ardından babasının vefâtı üzerine amcası sadrazam Abdullah Paşa’nın himayesinde yetişmiştir. Amcasının Diyarbakır valiliği görevi sırasında Nakşibendiyye şeyhlerinden Abdünnabî Efendi’nin işareti üzerine İstanbul’a gelerek bir müddet şeyh arayışında bulunmuş ve sonunda Mehmed Ağâh Efendi’ye intisâb etmiştir. Hilâfatinin ardından şeyhi vefat edince Bursa’ya gelerek Şehadet Camii yakınında bulunan Sarızade konağında bir müddet kalmış ve bu süre içinde birçok kişi kendisine bağlanmıştır. 1216/1801 tarihinde Veled-i Habib Mahallesi’ndeki mescidi camiye çevirerek yanına da bir kütüphane ilave etmiş ve yakında bulunan Abdullah Ağâ konağını satın alarak burayı Nakşibendiyye tarikatına bağlı Emîniye Tekkesi’ne dönüştürmüştür. Belli zamanlarda İstanbul’da irşâd faaliyetlerini sürdüren Mehmed Emin Efendi, III. Selim’in tahttan indirilişinden sonra IV. Mustafa’nın emriyle Bursa’ya dönmüş ve 1128/1813 tarihindeki vefâtına kadar tarikat hizmetlerini yürütmüştür. Türbesi günümüze ulaşan şeyhin özellikle Nakşî-Mesnevîhânlar’ın yetişmesinde rolü önemlidir. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 221 vd.; Demirağ, Banu, *Manolya Ağacının Kökleri*, İstanbul 2000, s. 26-28.

²¹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 107-108.

²² Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 109a; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 289-290; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 107-108.

Tekkesi'nin dokuzuncu şeyhi olarak meşîhatı üstlenmişse de, bir yıl sonra Eşrefzâde Tekkesi şeyhi Necmeddin Efendi'nin bilâ-veled vefâtı nedeniyle Eşrefîlerin âsitânesi konumundaki bu tekkeye şeyh olmuştur. İrşâd faaliyetlerini sadece kendi tekkesiyle sınırlı tutmayan Habib Efendi'nin bu yönü vefeyât-nâmelerde şöyle dile getirilmektedir: "Sâhib-i vecd ü hâl, âşık-ı Zülcelâl, ehl-i kemâl bir şeyh-i nâdiri'l-emsâl olup gerek kendi dergâhında ve gerekse sâir tekâyâda mevcûdiyeti cümle dervîşâna neşe bahş olmakla aşk u şevkle halâvetli zikirler olurmuş."²³ 1218/1803 tarihinde vefat eden Habib Efendi, Eyüb Efendi Tekkesi'nde babasının kabrinin yakınına defnolunmuştur.²⁴

7. Mehmed Fahreddin Efendi (ö. 1227/1812): *Gülzâr-ı Sulehâ* müellifi Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin oğlu ve Şeyh Habib Efendi'nin de kızından torunu olan Fahreddin Efendi, on yaşında iken babasını kaybetti. Babasının Setbaşı'nda Yakub Efendi Tekkesi şeyhi olması hasebiyle meşîhat kendisine tevcih edilince tasavvufî terbiyesini dedesi Habib Efendi'nin yanında tamamladı. Kısa bir süre Yakub Efendi Tekkesi'nde postnişîn olarak irşâd faaliyetinde bulunmuşsa da, dedesi Şeyh Habib Efendi'nin bilâ-veled vefâtı üzerine Eşrefzâde Tekkesi meşîhatına getirilmiştir. 1224/1810 senesinde Ruslarla yapılan savaşa dervîşleriyle gönüllü olarak katılan Fahreddin Efendi, 14 Zilkâde 1227 (19 Kasım 1812) tarihinde vefat etmiş ve Eyüb Efendi Tekkesi haziresine defnolunmuştur.²⁵ Temennâ Dergâhı şeyhi Abdülazîz Efendi mürîdlerindendir.²⁶

8. Nâfiz Efendi (ö. 1282/1865): Mehmed Fahreddin Efendi'nun oğludur. Tasavvufî terbiyesini babasının yanında tamamlayan Nâfiz Efendi,

²³ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 109.

²⁴ Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 290-291; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 108-109, 139.

²⁵ Tekkenin bakım ve tamiriyle de uğraşan Fahreddin Efendi ile ilgili şöyle bir olay anlatılmaktadır: Tekkeye gelen su kesilmiş ve dervîşler su içemez ve abdest alamaz olmuşlar. Şeyh o civarda bulunan Kadı Hamam suyunu dergâha almak için uzun süre uğraşmış. Ancak bu arada hastalanan şeyh "Ah şu suyun geldiğini bir kere görsem gam yemem" diyerek dua edermiş. Nitekim vefat edeceği gün su tekkeye alınabilmiş ve bu sudan birkaç yudum içtikten sonra vefat etmiş. Bk. Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 293-295; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 109-110, 607; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 113.

²⁶ Hüsâmeddin Dergâhı olarak da bilinen Temennâ Dergâhı'nın altıncı postnişîni Şeyh Abdülkâdir Efendi'nin oğludur. Tasavvufî terbiyesini Eşrefzâde Fahreddin Efendi'nin yanında tamamlamış, babasından sonra adı geçen tekkede irşâd faaliyetinde bulunmuştur. Safer 1178/1764'de vefat etmiş ve şeyh olduğu zavîyenin haziresine defnolunmuştur. Kabri Şeyh Hüsâmeddin Bursevî hazretlerinin kabrine yakındır. Bk. Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 121b; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyî*, vr. 361a; Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 26b.

Ahmed Gazzî'nin torunlarından Abdüllatif Efendi'nin kızı Zehra hanımla evlendi. Babasının vefatı üzerine Eşrefzâde Tekkesi meşihatını üstlenmiş ve ayrıca babasından kalan Yakup Efendi Dergâhı meşihâtı ile Emirsultan Dergâhı meşihatının dörtte bir hissesini de elinde bulundurmıştır.²⁷ Döneminde tekkenin tamiri için gayret sarfeden Nâzif Efendi tarafından tevhidhâne 1251/1836 senesinde yeniden inşa edilmiş ve bazı bölümler tamirden geçirilmiştir. 1260/1844 senesinde de Evkâf-ı Hümâyûn nâzırı Kânî Bey'in aracılığı ile harem ve selamlık daireleri tamir edilerek yenilenmiştir. 1282/1865 tarihinde vefat eden Şeyh Nâfiz Efendi'nin mezar taşında Nakşî şeyhlerinden Bahaeddin Efendi'nin söylediği şu beyitler yer almaktadır:

*Her gelen gitmektedir bî-iştibâh
Kimseye bâkî değil bu cây-gâh
Câm-ı mevdi sunmada sâkî-i dehr
Ger gedâ olsun ger ki pâdişâh*

*Nesl-i pâkîdendi Eşrefzâde'nin
Zühû ü aşk ile geçirdi sâl ü mâh
"İrci'î" emri erişti gûşuna
Oldu bâ-şevk âzim-i kurb-ı İlâh*

*Fevti tarihin dedi nâsa Bahâ
Pîrimiz Nâfiz Efendi göçtü âh*

Fahreddin Efendi'nin vefatından sonra tekkenin meşihâtı İsmail Galib ile Ahmed Ziyâeddin'e dönüşümlü olarak icrâ-yı tarikat etmeleri üzere tevcih olunmuştur.²⁸

9. İsmail Gâlib Efendi (ö. 1284/1867): Tasavvufî eğitimini Şabâniyye şeyhlerinden Kuşadalı İbrahim Efendi'nin (ö. 1162/1846)²⁹ yanında ta-

²⁷ *Yâdigâr-ı Şemsî*'deki (s. 110-1119) kayda göre Nâfiz Efendi, Emir Sultan Dergâhı şeyhi Tahir Efendi tarafından hissesi elinden alınmak üzere mahkemeye verilir ve mesele İstanbul'a intikal eder. İstanbul meşâyihî tarafından tanınan ve sevilen şeyhe uhdesinde Eşrefzâde Tekkesi meşihâtı bulunduğundan söz konusu hisseyi Tahir Efendi'ye vermesi uygun bir dille anlatılır ve hatta bu hisse sebebiyle senelik olarak verilen dört yüz kuruş yerine altı yüz kuruş verilmesi teklif edilir. Şeyh ise buna cevaben "Senelik dört yüz, altı yüz kuruş ehemmiyetsiz bir paradır. Fakat bu hisseden vazgeçersem Emir Sultan Efendimizle olan manevî bağımlı koparmış olurum ve onların manevî feyizlerinden mahrum kalırım" der. Bunun üzerine hayatta kaldığı müddetçe bu hissenin kalmasını rica ederler ve vefatından sonra söz konusu hisse Tahir Efendi'ye verilir.

²⁸ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 110-111; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 113-114.

²⁹ Kuşadalı İbrahim Efendi, Halvetiyye – Şabaniyye - Kuşadaviyye kolunun kurucusudur. Şeyhi Beypazarlı Ali Efendi'dir. Melâmî neşveye sahip bir sufi olan İbrahim Efendi, eser ka-

mamlayarak hilâfet aldı ve Bursa'ya gelerek babasının yerine postnişîn oldu. Setbaşı'nda yeni bir dergâh inşa eden Hacı Şevki Efendi'nin damadı olan Gâlib Efendi, 1284/1867 tarihinde otuz dokuz yaşında iken vefat etmiş ve Sancaktar Baba türbesi karşısında kayın pederinin medfun bulunduğu mahalle defnolunmuştur.³⁰

10. Ali Sırrî Efendi (ö. 1322/1906): Ali Sırrî Efendi, 1269/1853 tarihinde Eşrefzâde Tekkesi'nde dünyaya geldi. Soyu baba tarafından Ahmed Gazzî'ye anne tarafından Eşrefzâde-i Rûmî'ye dayanır. Tasavvufî terbiyesi babası Galib Efendi'nin vefatı dolayısıyla yarım kalınca, babasının da şeyhi olan Kuşadalı İbrahim Efendi'ye intisâb etmiş; Kuşadalı'nın vefâtından sonra seyr ü sülûkunu önce İstanbul Kâdirî şeyhlerinden Osman Şems Efendi'nin (ö. 1306/1889)³¹ yanında onun da vefâtı üzerine halifelerinden Aydınoglu Tekkesi şeyhi İzzî Bedreddin Efendi'nin³² gözetiminde tamamlayarak Şabânî ve Kâdirî icâzeti almıştır. Önceleri İznik Eşrefiyye hankâhı postnişîni olan Şeyh Ali Sırrî Efendi, bir taraftan Ahmed Gazzî Dergâhı meşihatini yürütürken, diğer taraftan babasının vefâtı üzerine kendisinde kalan yarım hisse ile Eşrefzâde Tekkesi'nde irşâd faaliyetlerini sürdürmüş; görev yaptığı tekkelerde hem Kâdirî hem de Şabânî âyinlerini icrâ etmiştir. Şeyhine olan bağlılığı ve sevgisi sebebiyle sık sık İstanbul'a giden ve şeyhinin sohbetlerinden istifade etmeye çalışan Ali Efendi, yine bu sebepten İstanbul'da bulunduğu 1322/1906 sene-

leme almamış olmakla birlikte müridlerine yazdığı 100'den fazla mektup Y. Nuri Öztürk tarafından derlenerek yayımlanmıştır. Kendisinden sonra Bosnalı Mehmed Tefvik Efendi irşâd faaliyetlerini sürdürmüştür. Bk. Azamat, Nihat, "Kuşadalı İbrahim Efendi", *DİA*, c. XXVI, s. 468-470.

³⁰ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 112.

³¹ Osman Şems Efendi, 1129/1814 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Nakşî şeyhlerinden "Hoca Emin Efendi" diye meşhur olan ve aynı zamanda Kuşadalı İbrahim Efendi'den de icazet alan Şeyh Muhammed Efendi'dir. Tasavvufa dair ilk eğitimini Nakşî tarikatından İsmail Efendi'ye bağlanarak alan Osman Efendi, şeyhinin vefâtı ile Kuşadalı İbrahim Efendi'ye intisâb etmiş ve yedi sene sonra icâzet almıştır. Kuşadalı'nın da vefâtı üzerine meşâyih-i Kâdiriyye'den Ünyeli Şeyh Abdurrahman Üveysi'ye bağlanarak tasavvufî eğitimini tamamlamıştır. İnzivâ hâlini seven ve belli başlı bir tekkesi olmayan Osman Şems Efendi, Üsküdar Selimiye'deki evinde 1311/1893 tarihinde vefat etmiş ve Karacaahmet Kabristanı'na defnolunmuştur. Osman Şems Efendi, Kâdiriyye'nin Şemsiyye kolunun kurucusu kabul edilir. Bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 171-179

³² 1259/1843 tarihinde Niğde'de doğan İzzî Bedreddin Efendi, İstanbul'a gelerek tahsilini tamamlamış, memuriyet hayatına atılarak Erzurum, Van, Hakkari vilayetleri Evkâf Muhasibeciliği, Ankara vilâyeti Evkâf Müdürlüğü, Şehremini Meclis İdare Başkanlığı gibi görevlerde bulunmuştur. 1295/1878 senesinde Osman Şems Efendi'ye intisâb etmiş ve 1308/1886 tarihinde Kâdiriyye/Enveriyye kolundan hilâfet almıştır. Şeyhinin ölümünden sonra Salkımsöğüt'te bulunan dergâhı tamir ederek irşâd faaliyetine başlamış ve pek çok halife yetiştirmiştir. "Vâridât-ı kalbîye mâlik, cezbe-i rahmanî sahibi, âşık ve sâdik bir zât olduğu" kaydedilen İzzî Efendi 1338/1920 yılında vefat etmiş ve Hüdâyî Âsitânesi hazîresi-ne defnolunmuştur. Bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 190-196.

Numaniye Dergâhı'nın son şeyhi Safiyyüddin Efendi ve oğullarının Emirsultan'daki kabir taşı

sinde tekkeadaki âyin sırasında vefât etmiştir.³³ Ayasofya Camii'nde büyük bir kalabalık eşliğinde kılınan cenaze namazının ardından Üsküdar'a getirilmiş ve buradaki meşâyih'in "Biz bu zâtın cenaze namazında bulunamadık, biz de kılmak isteriz" demeleri üzerine ikinci defa kılınan cenaze namazından sonra şeyhi Osman Şems Efendi'nin yanına defnolunmuştur. Uzunca boylu, sarı sakallı, ela gözlü diye tarif edilen Şeyh Ali Sırrî Efendi'nin ta'lik hattında maharetli olduğu ve kaleme aldığı yazıların bazı cami ve tekkelerde bulunduğu kaydedilmektedir. Büyük oğlu Ahmed Bedreddin, Ahmed Gazzî Dergâhı'na müstakil olarak, küçük oğlu Muhammed Şemseddin de Eşrefzâde Tekkesi'ne yarı hisse ile şeyh olmuştur.³⁴

11. Ahmed Ziyâeddin Efendi (ö. 1324/1907): Şeyh Fahreddin Efendi'nin oğludur. Babasının vefâtından sonra tekkenin meşîhati-ni büyük kardeşi İsmail Galîb Efendi ile birlikte yürütmüşlerdir. Özellikle Cuma geceleri dergâha gelerek Eşrefî âyini icrâ ettiği belirtilmektedir. 21 Zilkâde 1324 (6 Ocak 1907) tarihinde

vefât eden Ahmed Ziyâeddin Efendi, babasının kabri yanına defnolunmuştur. Son Mısırî şeyhi Mehmed Şemseddin Efendi şeyhi "Kısa boylu, top sakallı, güler yüzlü, halim, selim, mütevazı, latifeyi sever, daima tâc ile gezen, kimseyi incitmeyen zarif bir zât" olarak tarif etmektedir.³⁵

12. Şeyh Fahreddin ve Şeyh Mehmed Şemseddin: Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin vefatından sonra tekkeadaki irşâd faaliyetleri, tekkenin yarı hissesine sahip olan Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin oğlu Şeyh Fahreddin

³³ Şeyhin vefâtı ile ilgili şu olay anlatılmaktadır: Ali Sırrî Efendi, zikredilen tarihte İstanbul'da iken şeyhi Osman Şems Efendi'nin kabrini ziyaret eder ve beraberindekilere "Bugün şeyhimin yanına uzanacağım geldi, ne güzel mahall-i ferâh-fezâ cennet-âsâdır" demiş. İki gün sonra tekkedeki Cumâ sonrası âyine katılmış ve "Hû" isminin zikri sırasında Sırrî Efendi'ye bir hâl olmuş, birkaç defa şeyhinin huzuruna gidip geldikten sonra "Yâ Hayy" diyerek yere yığılmış. Dervişler cezbe sebebiyle kendinden geçtiğini zannetmişler, ancak âyin bittikten sonra vefât ettiğini görmüşler ve şeyhi alnından öperek "İd-i visâlin mübârek olsun" tebrikinde bulunmuşlar. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 218-219.

³⁴ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 113-114, 217-220; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 197-198.

³⁵ Hasan Tâib Efendi, *Hâtıra Yahud Mir'ât-ı Burûsa: Hatıra ya da Bursa'nın Aynası*, (haz. M. Fatih Birgül), Bursa 2007, s. 145; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 114.

ile, diğer yarı hissesini elinde bulunduran Ali Sırrî Efendi'nin küçük oğlu Mehmed Şemseddin tarafından tekkeler kapatılıncaya kadar devam ettirilmiştir.³⁶

Hamam Tekkesi

Hamam Tekkesi adını, I. Murad ve Yıldırım Bâyezid'in vezirlerinden Çandarlı Ali Paşa (ö. 809/1406) tarafından Maksem civarında günümüzde de kendi adıyla anılan mahalde yaptırdığı hamamdan almaktadır. Söz konusu hamam metruk ve harap bir halde iken İbrahim b. Avnullah tarafından binası vakfın nâzırından satın alınarak tamir ettirilmiş ve Kâdirî Tarikâtı'na tekke olmak üzere vakfedilmiştir.³⁷ Tekkenin ilk şeyhi Ahmed Efendi'dir. Öte yandan Ahmed Efendi'nin İsmail Rûmî'nin halifesi olması hasebiyle tekke, "İsmail Rûmî Tekkesi" olarak da anılmıştır.

1. Ahmed Efendi (ö. 1051/1641): Usturumca'da dünyaya gelen Ahmed Efendi, ilk tahsilinin ardından İstanbul'a gelerek Tophane semtindeki Kâdirî Âsitânesi'nde seccade-nişin olan Şeyh İsmail Rûmî'ye intisap etti. Kısa sürede tasavvufî terbiyesini tamamlayıp icazet aldıktan sonra şeyhi tarafından irşâd amacıyla Bursa'ya gönderildi. Ahmed Efendi, Bursa'nın Ali Paşa mahallesine yerleşerek burada kısmen yıkılmış olan Ali Paşa Hamamı'nı satın alarak tekke hâline getirdi ve Safer 1038 (Ekim 1628) senesinde İznik Eşrefzâde Rûmî Âsitânesi şeyhi Sır Ali Efendi (ö. 1046/1636) ve Bursa kadısı Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin de katıldığı bir törenle tekke resmen açıldı. 1051/1641 tarihinde yakalandığı tâun hastalığı sebebiyle vefat eden Ahmed Efendi, dergâhın mihrap tarafında yer alan hazireye defnedilmiştir.³⁸ Tekkedeki irşâd vazifesini önce oğlu üstlenmiş,³⁹ onun vefatından sonra ise meşîhat makâmı boş kalmıştır. Bunun üzerine Sa'dî şeyhlerinden Şeyh İbrahim Sabri Efendi tekkede bir müddet Sa'dî âyinini icrâ etmişse de Şam'a dönmesi üzerine yerine Rifa'iyye meşâyihından Şeyh Hüseyin Efendi (ö. 1155/1742) tarikat faaliye-

³⁶ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 114-115.

³⁷ Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisi'nin İlk Devri*, İstanbul 1966, c. I, s. 471-472; Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Bursa 2000, s. 128; Mefail Hızlı, Ali Paşa Hamamı'nın bir müddet hem tekke, hem de medrese olarak kullanıldığını kaydetmektedir. Bk. Hızlı, Mefail, *Bursa Medreseleri*, İstanbul 1998, s. 39.

³⁸ Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ*, (haz. M. Hızlı-M. Yurtsever), Bursa 2000, s. 114-115; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 215-216.

³⁹ Bazı kaynaklarda şeyhin vefatından sonra yerine Şeyh İsmail'in (İsmail Rûmî olabilir) oğlunun geçtiği, ancak Şeyh Ahmed Efendi'nin oğlunun, elindeki berat ile İstanbul'a müracaat etmesi üzerine dergâh evlada meşrut olduğundan Ahmed Efendi'nin oğluna tevdi edildiği kaydedilmektedir. Bk. Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, s. 115; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 149; Öcalan, a.g.e., s. 129.

Hamam
Tekke

tinde bulunmuştur.⁴⁰

2. Halil Efendi (ö. 1173/1760): Kayserili olan Şeyh Halil Efendi, Kadirîye tarikatından icâzet aldıktan sonra Bursa'ya gelmiş ve Rifâî şeyhi Hüseyin Efendi'nin vefatından sonra boş kalan tekkenin meşihatına tayin edilmiştir. Yüzünde bulunan büyükçe siyah bir lekeden dolayı "Yamalı Şeyh" olarak da tanınan Halil Efendi'nin Pazar geceleri Kâdirî âyinini icrâ ettiği kaydedilmektedir. 1173/1760 senesinde vefat etmiş ve Ali Paşa Camii haziresine defnedilmiştir. Vefeyât-nâmelerde hoş sohbet, sözü dinlenir, zârif bir zât olduğu kaydedilmektedir.⁴¹

3. Ali Efendi (ö. 1185/1771): Doğum yeri Konya'da ilk eğitimini tamamladıktan sonra Bursa'ya gelen Ali Efendi, İsmail Hakkı Tekkesi şeyhi Hikmetîzâde Şeyh Mehmed Efendi'nin hizmetinde buludu ve ardından Eşrefzâde Avnullah Efendi'ye intisap ederek hilâfet aldı. Şeyhinin 1155/1742 tarihinde vefatı üzerine önce şeyhinin kardeşi Fahreddin Efendi'nin hizmetine girmiş ancak bazı olaylar sebebiyle araları açılınca Eşrefzâde Dergâhı'nda postnişîn olan Abdülkadir Necib Efendi'nin sohbetlerine katılmıştır. Hilâfetinin ardından kısa bir süre sonra Hamam Tekkesi şeyhi Halil Efendi'nin vefatı dolayısıyla yerine geçen küçük oğluna vekâleten tekkeye şeyh olmuştur. Dergâhta Eşrefî âyini icrâ eden Şeyh Ali Efendi, Muharrem 1185 (Nisan 1771) tarihinde vefat etmiş ve Ali Paşa Camii haziresinde Halil Efendi'nin yakınına defnolunmuştur. *Yâdigâr-ı*

⁴⁰ Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, s. 114-115; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 148-149; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, s. 179b-180a; Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 18b; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 331; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 130.

⁴¹ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 118a-b; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, vr. 353a; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 332.

Şemsî'deki kayda göre kabir taşında şu beyitler yer almaktadır:⁴²

*Şeyh-i tarîk-i Eşrefî etti vatan bu menzili
İsm-i Hakk'ı zikrederek bundan göçüp cümle velî*

*Âsâr-ı zikrullah ile yüklendi gitti mahmili
Fevtine tarih der Habîb buldu bekâyı Şeyh Ali*

4. Ahmed Efendi (ö. 1223/1808): Tasavvufî terbiyesini Eşrefzâde Dergâhı şeyhi Abdülkadir Necib Efendi'nin yanında tamamlayan Ahmed Efendi, önce Eyüb Efendi Dergâhı şeyhliğine getirildi, ancak babası Ali Efendi'nin vefatı üzerine Hamam Tekkesi'ne şeyh oldu. Önceleri babası gibi Şeyh Halil Efendi'nin oğluna vekâleten şeyh olmuşsa da, Halil Efendi'nin oğlunun süflî şeyhlerle meşgul olması sebebiyle meşîhata ehil olmadığı kabul edilerek şeyhlik makâmı, 1209/1794 tarihinde asaleten Ahmed Efendi'ye tevdi edilmiştir. Eşrefî usulü üzerine âyin icrâ eden Şeyh Ahmed Efendi, Şaban 1223 (Eylül 1808) tarihinde vefat etmiş ve Ali Paşa Camii haziresine defnolunmuştur. Raşid Efendi şeyhin vefatı sebebiyle şu tarihi düşmüştür:⁴³

*Geldi hoş tâmmu'l-ıyâr tarih-i Râşid fevtine
Şeyh-i Hamam pak edip yudı vücûdu dünyadan*

5. Mustafa Efendi (ö. 1228/1813): Kaynaklarda Şeyh Mustafa Efendi hakkında yeterince bilgi yoktur. *Yâdigâr-ı Şemsî*'deki kayda göre babası Şeyh Ahmed Efendi'nin vefatından sonra meşîhat makâmına geçen Mustafa Efendi, bu görevi vefat ettiği 27 Safer 1228 (27 Şubat 1813) tarihine kadar altı sene sürdürmüştür. Yerine oğlu Sa'îd Efendi postnişîn olmuştur.⁴⁴

6. Saîd Efendi (ö. 1287/1870): Seyr ü sülûkunu Numaniyye Dergâhı şeyhi Safiyyüddin Efendi'nin yanında tamamlayan Saîd Efendi, elli sene-yi aşkın tekkede irşâd faaliyetinde bulunmuştur. Tekkenin geliri az olduğundan Sahafhâne'de kitap satarak elde ettiği gelirle hem maişetini temin etmiş, hem de tekkenin harcamalarını gidermeye çalışmıştır. 1287/1870 tarihinde hac ibadetini ifâ etmek için Hicaz'a gitmiş, dönüş yolculuğunda vapurda hastalanarak vefat etmiştir. Şeyh Saîd Efendi'nin dâima tâcı ile gezdiği, sözünü kimseden esirgemediği, doğruyu nerede

⁴² Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, a.g.e., vr. 124b-125a; Bakırcı Râşid Mehmed, a.g.e., vr. 370a-b; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 332-333.

⁴³ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 125a; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 333-334.

⁴⁴ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 334.

olursa olsun dile getirdiği ve bu yüzden kendisine “şeyhlerin tüfekçi başısı” dendiği kaydedilmektedir.⁴⁵

7. Eşref Efendi (ö. 1292/1875): Babası Saîd Efendi'nin vefatı üzerine irşâd makâmına geçen Eşref Efendi, yaklaşık altı yıl kadar bu görevi sürdürmüştür. “Zaîfü'l-vücûd ve 'alîlü'l-mizâc” olduğu belirtilen şeyh, 1292/1875 tarihinde vefat etmiş ve Ali Paşa Camii haziresine defnolunmuştur. Vefatından sonra yerine oğlu Rıza Efendi şeyh olmuştur.⁴⁶

8. Rıza Efendi (ö. 1305/1888): Tasavvufî eğitimini kimden aldığı kaydedilmeyen Rıza Efendi'nin küçük yaşta hafızlığını tamamladığı ve bazı dinî bilgileri öğrendiği belirtilmektedir. Babası Eşref Efendi'nin vefâtından sonra yerine geçip bir müddet tarikat faaliyetinde bulunmuşsa da kargir olan tekkenin depremde harap olması ve onarımı için yeterli gelirinin de bulunmaması sebebiyle Hammam tekke kapanmak zorunda kalmıştır. Vaktini daha çok seyahat ederek geçiren Rıza Efendi, kış mevsiminde Aydın civarındaki yolculuğunda Menderes nehrini yüzererek geçmiş, soğuk algınlığı ile birkaç ay hasta yattıktan sonra Şaban 1305 (Nisan 1888) tarihinde genç yaşta vefat etmiş ve Ali Paşa Camii haziresine defnolunmuştur. Mehmed Şemseddin Efendi, Rıza Efendi'yi şöyle tanımlamaktadır: “Sadâsı güzel olmakla dergâhlarda ilahî ve naat okur, kalender-meşreb, fakr u zarurete mütehammil, kimseye hâlini söylemez idi. Bir müddet sahafılık etmişse de ticaret ve sanatı terakkî ettiremediğinden terke mecbur olmuştu.”⁴⁷

Rıza Efendi'nin ölümünden sonra tekkenin meşîhati Eşref ismindeki küçük oğluna geçmiş, ancak Eşref Efendi'nin çocuk yaşta olması sebebiyle şeyhliğe, önce Zeyniler Dergâhı şeyhi Rıza Efendi, ardından da Seyyid Nâsır şeyhi Abdussamed Efendi vekil tayin edilmiştir. Fakat tekkenin harap olması ve vâridâtının az olması nedeniyle usûl-i tarikat icrâ edilememiştir. Eşref Efendi'nin bilâ-veled vefatından sonra ise tekke boş kalmıştır.⁴⁸

9. Osman Efendi (ö. 1326/1908): Hacı Şevki Efendi zâviyesi şeyhi İbrahim Efendi'nin küçük oğludur. İlk tahsilini ve hafızlığını tamamlayan Osman Efendi, babasının vefatı üzerine tasavvufî terbiyesini Halvetiyye ve Kadiriyye meşâyihından Üsküdarlı Osman Şems Efendi'nin halifelerinden İstanbul Aydınoglu Dergâhı şeyhi İzzî Bedreddin Efendi'nin yanında ikmal etmiştir. İcâzetinin ardından Hamam Tekkesi'nin boş kalması

⁴⁵ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 334-335.

⁴⁶ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 335.

⁴⁷ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 335.

⁴⁸ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 335-336.

دارالسلطنة القديمه بحضرة سيده و بنو امير محمد بنده واقع خام نيكه كميل شهر زاوية افانك
بالفعل و لسي اولان عثمان جلالي بن عثمان كنه محمد قضاة نوبه اديم اوقاف
خزونه منور الى اولاء ناعدا الكهاب الحاج محمد رده اس لهدنام كنه
عوايه سنده بالطوع الصاف انور ذاعتراف ايدوب جودور الحاج محمد رده
بيزن اولون حمضه محمد مجاسم دفتر نوبه خطور و يقيد اولوب
نرمو صحت استغفار اذ محمد ناسد منقر اولون النور اولون
عند كمال الورق رباي عرش اصل مال و قعر دور كنه
يكون كونه رباي كنه ايلد كنه نيم دلف مقبول و قعر
اولون كنه رباي كنه الحاج محمد كنه قضاة زمان نولتند
نار كنه كنه ذكر اولون النور اولون عرش رباي عرش
اصل مال و قعر دور نواح و رخت باي قلد و نيكه
غيب التصديق المسر الطبع بالون الطبع كنه اولون
والقصر حرم محمد كنه كنه اربور و كنه

Hamam Tekke
ile ilgili bir sicil
kaydı, BŞS B
97-302 1b

sebebiyle tekkenin şeyhliği uhdesine tevcih edilmiştir. Tekkenin tev-
hidhânesinin harap olması nedeniyle Osman Efendi, selamlık dairesinde-
ki odalardan birinde Pazar geceleri Kadiriyye ve Şabaniyye usûlünü icrâ
etmiştir.⁴⁹ 6 Rabûlâhir 1326 (8 Mayıs 1908) vefat etmiş ve Emir Sultan'a
giderken Sancaktar Baba adı verilen Nimetullah Efendi türbesinin karşı-
sındaki kabristana defnolunmuştur.⁵⁰

10. Cemâl Efendi (ö. 1329/1911): Şeyh Osman Efendi'nin vefâtından
sonra meşîhat makâmına geçen büyük oğlu Cemâl Efendi 14 Şaban 1329
(9 Ağustos 1911) tarihinde yirmi beş yaşında iken vefat etmiş ve babası-
nın kabrinin yakınına defnolunmuştur. Yerine kardeşi Hakkı Efendi post-
nişîn olmuştur. *Yâdigâr-ı Şemsî'*deki kayda göre tekkede Pazar geceleri
Kâdiri ve Şabânî âyinleri icrâ olunmakta idi.⁵¹

Kasap Cömerd Zâviyesi

Bursa Alacamescit Mahallesi'nde yer alan ve "Kasaplar Tekkesi" veya
"Ahi Şemseddin Zaviyesi" olarak da bilinen Kasap Cömerd Tekkesi'nin
kimler tarafından hangi tarihte kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir.

⁴⁹ Hasan Tâib Efendi, Cumartesi ve Pazartesi geceleri tarikat âyininin icrâ edildiğini belirt-
mektedir. Bk. *Mirât-ı Bursa*, s. 120.

⁵⁰ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 336.

⁵¹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 336.

Vefeyâtnâmelerde tekkeye dair bilgiler daha ziyade XVII. yüzyılda post-nişin olan Şeyh Ahmed Efendi (ö. 1089/1675) ile başlamaktadır. Ancak *Bursa Şerîyye Sicilleri*'ndeki bir kayda göre 1053/1643 tarihinde Halil b. Ebû Bekir adlı bir şeyhin tekkede görev yaptığı, hatta mahkemeye başvuru olarak tekkenin şeyhlerine meşrut olan evinin harap olması sebebiyle vakfın mütevellisi olan kişiden alınan para ile yeni bir ev inşa ettirdiği belirtilmektedir.⁵²

Bugün Makedonya toprakları içinde yer alan Vodina kasabasında dünyaya gelen Ahmed Efendi, ilk tahsilinin ardından İstanbul'a gelerek Bâkîzâde Efendi gibi dönemin önde gelen âlimlerinden medrese eğitimi ile ilerleterek mülâzemet rütbesine kadar ulaşmıştır. Müderrislik pâyesini elde ettikten sonra tasavvufa meyletmış ve İstanbul Tophane semtindeki Kâdirî Âsitânesi şeyhi İsmail Rûmî'nin damadı Şerif Efendi'ye (ö. 1069/1658) intisâb ederek seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. Saçlarını uzatması sebebiyle "gîsûdâr/saçlı" lakabıyla tanınan Ahmed Efendi, icâzetinin ardından bir müddet âsitânede hizmet ettikten sonra Abdülkadir Geylânî'nin kabrini ziyaret maksadıyla Bağdat'a gitmiş ve dönüşünde aldığı manevi işaretle Bursa'ya gelerek Kasap Cömerd Tekkesi'nde irşâd faaliyetinde bulunmuştur. 20 Cemâziyelevvel 1086 (12 Ağustos 1675) tarihinde vefat etmiş ve Karagüllü adı verilen yere defnolunmuştur. Mükâşefe ve cezbe ehlinde olduğu zikredilen Şeyh Ahmed Efendi'nin *Kâdirî* mahlasını kullanarak yazdığı şiirlerinden şu örnek zikredilebilir:⁵³

Lâ-mekânuz rûh-ı kudsilerdir pervânemiz

Tâirân-ı evc-i lâhûtuz bize me'vâ nedir

Âlem-i mânâ deminden nûş edenler bildiler

Bezm-i âlemde dem-â-dem devr eden sahbâ nedir

Vâkıf-ı esrâr-ı mânâyım deme ey Kâdirî

Gark-ı bahr-ı vahdet olan bildiler mânâ nedir

Yâdigâr-ı Şemsî'deki kayda göre Şeyh Ahmed Efendi'nin vefatından sonra tekkede görev yapan şeyhler şunlardır: Mehmed Efendi (ö. 1118/1706), Abdülkadir Efendi, Abdullah Efendi (ö. 1206/1791), Mehmed Esad Efendi, Yakub Efendi, Osman Efendi (1219/1804), Hafız İsmail Efendi, Mehmed Said Efendi (ö. 1220/1805), Abdullah Efendi (ö. 1260/1844).⁵⁴ Kaynaklarda adı geçen şeyhlerden dokuz yıl süreyle meşihat görevini sürdüren Mehmed Efendi dışında diğer şeyhlerin hayatı hakkın-

⁵² *Bursa Şerîyye Sicilleri*, C 2, 115b; Öcalan, a.g.e., s. 130.

⁵³ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 149-151; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyî*, nr. 89, vr. 212b-213a; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 467-468.

⁵⁴ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 468-469.

*Seyyid Usûl
Dergâhı ve
hazîresinin
restorasyon
öncesi görü-
nümü*

da yeterli bilgi olmadığından tekkede ne kadar süreyle Kâdirî usûlü üzere tarikat faaliyetinin devam ettiği bilinmemektedir.

Öte yandan Abdullah Efendi'nin vefatından sonra tekkenin meşîhatı boş kalınca tarikat faaliyetleri sona ermiş, bir müddet Kasap esnafının toplandığı ve koyunlarını taksim ettikleri yer olarak kullanılmış ve sonrasında belediyenin eline geçmesiyle araba garajı olarak tahsis edilmiştir. Mehmed Şemseddin Efendi bundan dolayı yaşadığı üzüntüyü şu sözlerle dile getirmektedir: “Bu gibi şeylere sebep olanların manevî mesuliyete duçar olacakları ve vâkıfın inkisârına uğrayacakları şüphesiz ise de, ne çare ki emsâli gibi bunun da tekke mahalli olduğu unutulacaktır. Yüzlerce sene derûnunda ibâdât u tâât icrâ ve zikr-i Hüdâ ifâ edilsin de şimdi araba ahır olsun. Buna yalnız sahib-i vicdan değil her müslüman tees-süf-hân olur.”⁵⁵

Seyyid Usûl Dergâhı

Bursa Kuruçeşme semtinde bulunan dergâhın kurucusu olarak kabul edilen Seyyid Usûl, Emir Sultan ve Seyyid Nâsır ile birlikte Buhara'dan Bursa'ya gelen dervişlerdendir. Bursa'da bir zâviye inşa ederek irşâd faaliyetine başlamış ve 894/1488 tarihinde vefatı ile bu zâviyenin hazîresine defnolunmuştur. Zamanla harap olan zâviye Perî Peyker Cafer Çelebi tarafından tamir edilerek medreseye dönüştürülmüştür. Bir müddet medrese olarak kullanılan zâviyenin, *Bursa Şerîyye Sicilleri*'ndeki 1066/1656 tarihli bir kayda göre yeniden aslî hâline çevrildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁵ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 469.

Seyyid Usûl Dergâhının restore edildikten sonraki hali

1216/1801 tarihinde çıkan büyük bir yangın sonrasında harap olan zâviye, tekrar inşâ edilmiş ve meşihat, Eşrefiyye'den Ahmed Baba Efendi'ye bırakılarak Kâdirî-Eşrefî tarikat usûlü icrâsına başlanmıştır.⁵⁶

1. Ahmed Baba Efendi (ö.1255/1810): Kaynaklarda hakkında yeterli bilgi bulunmayan Ahmed Baba'nın Eşrefî icâzetini kimden aldığı bilinmemektedir. *Yâdigâr-ı Şemsî*'ye göre âbid ve sâlihlerden olan şeyh, ihvânına "Ben 1225 senesi Muhar-

rem'in filan günü irtihâl edeceğim" diyerek vefat tarihini haber vermiş ve söylediği gün vefat etmiştir. Narlı şeyhi Fahreddin Efendi vefatına düştüğü tarih şöyledir:

*Sarf-ı cevherle ona tarih dedim
Gitti Ahmed Dede cennet-i âşiyâna*

Ahmed Baba Efendi'nin vefatından sonra harap olan dergâh, Sa'dî şeyhlerinden Mehmed Emin Zuhurî Efendi (ö. 1260/1844) tarafından yeniden inşâ edilmiş ve bir müddet Sa'dî tarikatı âyini icrâ edilmiştir. Mehmed Emin Efendi'nin vefatından sonra yerine geçecek evladı olmadığından dergâhın meşihâtı, 7 Zilkâde 1260 (18 Kasım 1844) tarihinde Eşrefî şeyhlerinden İbrahim Efendi'ye bırakılmış ve dergâhta Sa'dî usûlü terk edilerek Eşrefî âyininin icrâsına tekrar başlanmıştır.⁵⁷

2. İbrahim Dede (ö. 1272/1855): Hakkında fazla bilgi sahibi olmadığı bir diğer şeyh Kavukçuzâde İbrahim Dede'dir. Eşrefzâde Dergâhı şeyhi Nâfiz Efendi'den icâzet aldıktan sonra Seyyid Usûl Dergâhı'nın yanı sıra başta Selâmî Dergâhı olmak üzere bazı tekkelerde zaman zaman vekâleten görev yapmış ve 19 Rebûlâhir 1273 (17 Aralık 1856) tarihinde vefat ederek dergâhın haziresine defnolunmuştur.⁵⁸ Kabir taşı günümüze ulaşmıştır. Mehmed Şemseddin Efendi, hâl ehli, kemâl sahibi, vakur bir

⁵⁶ Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, s. 172; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 219; Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 10b; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 413-414; Kepecioğlu, *Bursa Kültüğü*, c. IV, s. 295; Öcalan, a.g.e., s. 72-73.

⁵⁷ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 219 (derkenar); Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 413-414.

⁵⁸ İsmail Belîğ, a.g.e., s. 218 (derkenar); Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 198.

zât olarak tanıtılan İbrahim Dede'ye atfedilen şu olayın onun kemâlini göstermesi açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır:

“Nâfîz Efendi hacca gitmek için dervişleri tarafından Bursa'dan uğurlandıktan sonra İbrahim Dede şeyhini takip etmeye devam eder. Şeyhi eninde sonunda ayrılacakları için şimdiden ayrılmalarının daha doğru olacağını söyleyince İbrahim Dede “Azizim, işte gidiyoruz ya” diye cevap verir. Şeyh Efendi, “Derviş İbrahim, fakirde 500 kuruştan başka mangır yok. Senin mevcut nukûdun varsa o başka” der. Dede de “Azizim, fakirde 70 para vardır. Fakat sizin masraflarınıza yetmeyecek olan o 500 kuruşla sizi hacca götürür Allah, bu âcizi de 70 para ile götürür. Ancak maiyyet-i âlilerinizde bulunmam efendime zül olursa, fakiriniz biraz arkadan geleyim” deyince şeyhi ses çıkarmaz. Birlikte Konya'ya giderler. Vüzerâdan bir zat da hacca gidiyormuş. Her ikisini de beraberine alarak büyük bir ikram ve tazimle götürür. Hacdən sonra Bursa'ya vardıklarında şeyhin kesesinde 500 kuruş, İbrahim Dede'nin de 70 paranın mevcut olduğunu görürler.”⁵⁹

Restorasyon öncesi Seyyid Usûl Dergâhı harem binası. (MKA)

3. Mustafa Muhibbullah Efendi (ö. 1293/1876): Diyarbakır'da dünyaya gelen Muhibbullah Efendi'nin babası Keçecizâde Abdurresûl Efendi'dir. Medrese eğitimini özellikle de hadis sahasındaki ihtisasını memleketinde tamamladıktan sonra tasavvufa meyletmiş ve Kâdirî tarikatına intisap ederek icâzet almıştır. Şeyhinin izni ile İstanbul'a gelen Muhibbullah Efendi, Seyyid Usûl Dergâhı şeyhi İbrahim Dede'nin bilâ-veled vefatı üzerine boş kalan meşîhata, dönemin şeyhülislâmı tarafından atanarak Bursa'ya gönderilmiştir. Yirmi bir sene dergâhta tarikat ve ilim faaliyetlerinde bulunmuş ve 23 Safer 1293 (20 Mart 1876) yılında irtihal ederek dergâhın hazîresine defnedilmiştir. Bir divançe oluşturacak kadar

⁵⁹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 415-416.

1908 yılında
Seyyid Usûl Tek-
kesi'nde Aşure
merasiminde vuku
bulan hadise
hakkında tahkikat
belgesi.

şiiir yazdığı belirtilen Muhibullah Efendi'nin *Muhib* mahlasıyla yazdığı şiiirlerden bir beyit şöyledir:⁶⁰

Şâh-ı aşk oldum Muhibbâ istemem bir özge hâl
Neyl-i yâr-ı vuslat olmak cümle devletten leziz

4. Fazlî Efendi (ö. 1301/1884): Muhibullah Efendi'nin oğludur. Büyük kardeşi Abdürrahim Efendi, Mûsîkâ-yı Hümayun'da binbaşı iken yakalandığı bir hastalık sebebiyle hava tebdili amacıyla Bursa'ya gelmiş ve 1284/1867 tarihinde vefat ederek dergâhın hazîresine defnedilmiştir. Babası ve büyük kardeşinin vefâtıyla Fazlî Efendi, meşîhat makâmına müstakil olarak oturmuş ve 25 Receb 1301 (21 Mayıs 1884) tarihindeki vefatına kadar tarikat faaliyetlerini sürdürmüştür. Aynı zamanda Düyûn-ı Umûmiyye'de dellalbaşısı olarak da görev yapan Fazlî Efendi elde etmiş olduğu geliri dergâhın giderleri için harcamıştır.⁶¹

5. Abdî Efendi (ö. 1343/1925): 1277/1860 tarihinde Bursa'da dünya-ya gelen Abdî (Abdülkâdir) Efendi'nin annesi, Nakşibendî-i Atîk Dergâhı şeyhi Hâdî Efendi'nin kızı Zehrâ hanımdır. Küçük yaşta annesini kaybe-

⁶⁰ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 416-417.

⁶¹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 418.

dince üvey anne elinde büyümiş ve ilk tahsilinin ardından askerlik mesleğine yönlendirilmiştir. Babası Fazlî Efendi vefat ettiğinde askerde bulunması hasebiyle dergâhtaki tarikat faaliyetleri, amcası Abdürrahim Efendi'nin oğlu Nâil Efendi tarafından vekâleten yürütülmüştür. Daha sonra Nâil Efendi asâleten meşîhata geçmek istemişse de evlâda meşrut olması sebebiyle meşîhat Abdî Efendi'ye tevcih edilmiştir. Abdî Efendi tasavvufî eğitimini Hamam Tekkesi şeyhi Ahmed Efendi'nin yanında tamamlayarak icâzet almış ve Pazar geceleri tekkede Kâdirî âyini icrâsına başlamıştır. Dergâhın tamiriyle de ilgilenen Abdî Efendi, 8 Receb 1343 (2 Şubat 1925) tarihinde vefat etmiş ve Ulucami'de kılınan namazın ardından dergâhın hazîresinde ceddî Şeyh Muhibbullah Efendi'nin kabrine defnedilmiştir. Abdî Efendi ile aralarında kırk senelik hukuklarının bulunduğunu söyleyen Mehmed Şemseddin Efendi vefâtına şu tarihi düşmüştür:

Dürr gibi iki gözüm yaşıyla çıktı tarihi

Kıldî Şeyh Abdî Efendi dâr-ı Adn içre makâm

Abdî Efendi'nin vefatından sonra dergâhın meşîhatı, şeyhin damadı ve aynı zamanda Mehmed Şemseddin Efendi'nin kardeşi olan Ali Haydar Efendi'ye 24 Receb 1343 (18 Şubat 1925) tarihinde verilmişse de, altı ay sonra 2 Eylül 1925 tarihinde dergâhların kapatılmasına dair alınan karar üzerine Haydar Efendi'nin dergâhtaki görevi sona erdirilmiştir.⁶² Tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar Kâdirî dergâhı olarak hizmet veren tekke, uzun bir süre harabe hâlinde kalmışsa da Osmangazi Belediyesi tarafından 2008 yılında restore edilerek kültür ve sanat faaliyetlerinin icrâ edildiği bir hizmet alanına dönüştürülmüştür.

Eyüb Efendi Tekkesi

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifelerinden Eyüb Efendi (ö. 1030/1621) tarafından Setbaşı semtinde kurulan tekke, bir asırdan fazla Celvetî

Seyyid Usûl Dergâhı haziresinin eski hali

⁶² Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 418-420; Hasan Tâib Efendi, *Mirât-ı Burusa*, s. 73-74.

dergâhı olarak faaliyet göstermiş, tekkenin altıncı ve son Celvetî postnişini Selâmî Ali Efendi'nin vefatından sonra Şeyh Mehmed Şerefeddin Efendi ile Eşrefî tekkesi olmuştur. 1137/1724 tarihinde Şerefeddin Efendi tarafından tamirden geçirilip genişletilen tekkenin, 2 Rebiulâhir 1280 (16 Eylül 1863) tarihinde çıkan yangında büyük bir bölümü ile tevhidhâne olarak kullanılan mescid tamamen yanmış; 1925 yılında ise tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla bir süre Halk Fırkası'nın merkezi olarak kullanılan tekke binası daha sonra satılmıştır. Günümüze ulaşmayan tekkede Eşrefî faaliyetlerinde bulunan şeyhler şunlardır:

1. Mehmed Şerefeddin Efendi (ö. 1147/1734): 1080/1670 tarihinde İncirli mahallesindeki Eşrefzâde Tekkesi'nde dünyaya geldi. Babası İznik Eşrefî Âsitânesi şeyhi Eşref-i Sâni Efendi'dir. Medrese tahsilini Molla Ahmedzâde Mehmed Efendi ile Niyâzî-i Mısırî'nin halifelerinden Ayn-ı Ekber Şeyh Mehmed Efendi'den, tasavvufî eğitimini ise Eşrefzâde Şeyh Lütfullah Efendi ile babasının gözetiminde tamamladı. İcâzet aldıktan sonra Gemlik Küçükkumla'daki Eşrefî zâviyesine 1104/1693 senesinde şeyh olarak atanan ve bir müddet irşâd faaliyetinde bulunan Mehmed Şerefeddin Efendi, Celvetî şeyhi Selâmî Ali Efendi'nin vefatından sonra Eyüp Efendi Tekkesi'nin meşîhatını üstlenmiştir.⁶³ Aynı tarihlerde "şeyhu'l-esnâf" görevine de getirilmiş ve esnafın kalfa ve usta çıkardıkları törenlerdeki âyinleri idare etmiş ve esnafla ilgili kanun ve nizamların titizlikle uygulanmasını yürütmüştür.

İlk hac ziyaretini 1111/1699; ikinci hac ziyaretini annesiyle birlikte 1122/1710 tarihinde gerçekleştiren Şerefeddin Efendi ikinci hac yolculuğunda Şam'a uğramış ve Abdülgânî en-Nablusî'ye intisâb ederek Kâdîrîliğ'in "Gânîlik" kolundan da icâzet almıştır. 1128/1715 yılında Varadin savaşına katılan şeyh, 1145/1732'de ailesi ile birlikte üçüncü defa hac için yola çıktığında ihtiyaçlarını tedarik için İstanbul'da bulunduğu sırada Sultan I. Mahmud'un daveti üzerine sarayda verdiği vaazla devlet erkânını etkilemiş ve padişahın teveccühünü kazanmıştır. Deniz yoluyla Mısır'a geldiğinde dönemin valisi Fâzıl Mehmed Paşa'nın konduğu olmuş, Paşa'nın deniz yoluyla hacca gittiği takdirde her türlü ihtiyacını karşılayabileceği teklifini kabul etmeyerek diğer hacılarla birlikte yaya olarak hacını

⁶³ Süleyman Hâlis, *Vefeyâtnâme'sinde* (vr. 21a), 1082/1671 senesinde doğan ve seyr ü sülûkuna dedesi Lütfullah Efendi ile başlayan Şerefeddin Efendi'nin Eyüp Efendi Tekkesi'ne şeyh olması şöyle nakledilmektedir: Tekkenin meşîhat görevini sürdüren Selâmî Ali Efendi'nin vefatından sonra şeyhlik berâtı, câmiu't-turuk olması hasebiyle Eşref-i Sâni Efendi'ye verilerek istenir ancak Eşref-i Sâni Efendi'nin babası Lütfullah Efendi bunu doğru bulmayarak kabul etmemesini söyler. Eşref-i Sâni babasının emrine uyararak tekkenin şeyhliğini kendisi kabul etmese de oğlu Şerefeddin Efendi'ye tevcih eder. Tekkenin Celvetiyye tarikatına meşrut olması hasebiyle Şerefeddin Efendi, Hüdâyî Âsitânesi postnişini Abdülhay Efendi'den de Celvetî icâzeti almıştır.

ifa etmiştir. Hac dönüşü aralarında kardeşi İzzeddin Efendi'nin de bulunduğu şeyh ve dervişlerden oluşan kalabalık bir cemaat tarafından karşılanmış, dergâha ulaştıklarında kardeşi dua buyurmasını ricâ edince “Yâ Rabbi! Bundan sonra kalan ömrümü hanedânımızın gülü, tarikatımızın bülbülü İzzeddin Efendi'ye ihsan eyle” diye dua etmiş ve duasından on beş gün sonra yakalandığı tâun hastalığı sebebiyle 5 Rebûlâhîr 1147 (4 Eylül 1734)⁶⁴ tarihinde vefat ederek dergâhın hazîresine defnolunmuştur.⁶⁵

Kaynaklarda “âlim ü âmil, cömertliği ve semâhati ile meşhur, mârifet ve insâfî mevfûr, fukarayı ikram ile mesrur eyleyen, küçük büyük herkese hürmet gösteren, sâir meşâyıhla ülfet eden” bir mürşid-i kâmil olarak tanımlanan Şerefeddin Efendi'nin özellikle İsmail Hakkı Bursevî'ye karşı hususî bir sevgi ve hürmet gösterdiği, Salı günü dergâhta Perşembe günleri de Ulucami'de vaaz ü nasihatte bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁶ Üç çocuğu olup bunlardan tasavvufi terbiyesini babasından tamamlayarak icâzet alan Abdüsselam Efendi 1146/1733'da tâundan vefat etmiş, Ulu-cami'de kılınan cenaze namazının ardından, hastalığı sebebiyle oğlunun ölümünden haberdar edilmeyen Şerefeddin Efendi'ye hissettirilmeden dergâha defnedilmiştir. Vefeyâtnâmelerdeki kayda göre, aynı gün şeyh diğer iki oğlu Avnullah Efendi ile Fahreddin Efendi'yi huzuruna çağırır ve “Zâviyedeki şeyhlik ve vâizlik görevimi Avnullah Efendi'ye, esnaf şeyhliği görevimi de Fahreddin Efendi'ye verdim” der. Orada bulunanlar “Abdüsselam oğlunuza bir şey buyurmadınız” dediklerinde “O şimdi bir şey istemez, alacağını zaten aldı” şeklinde cevap verir.⁶⁷

Halîfelerinden olan Kumlalı Ömer Efendi, Gemlik'in Küçükkumla isimli köyünde dünyaya geldi ve ilim tahsili amacıyla İstanbul'a gitti. Bir müddet ilim tahsilinin ardından tasavvufa olan meyli sebebiyle Bursa'ya döndü ve Eşrefzâde Şeyh Şerefeddin Efendi'ye intisap etti. İcâzetinin ardından Küçükkumla'da Şerefeddin Efendi'nin tasarrufunda olan Eşrefiyye'ye meşrûr zâviyede vekâleten irşâd faaliyetinde bulunmuştur. 1183/1769'da şeyhinin kabrini ziyaret amacıyla Bursa'ya geldiği, ziyaretinden birkaç gün sonra vefat ettiği ve Hoca Mehmed Karamanî mescidinin hazîresine defnolunduğu belirtilmektedir. Kaynaklarda şeyhin sekseni aşkın yaşına rağmen nafîle zikir, evrâd ve nafîle ibadetlere titizlikle devam ettiği vurgulanmaktadır.⁶⁸

⁶⁴ *Gülzâr-ı Sulehâ* (vr. 101a) ve *Hulâsatü'l-Vefeyât*'ta (vr. 24a) vefat tarihi 8 Rebûlâhîr 1146 (18 Eylül 1733) olarak kaydetmiştir.

⁶⁵ Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 231-234; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 130-134; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. V, s. 1584.

⁶⁶ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 99b-102b; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübde-tü'l-Vekâyî*, vr. 299b-301b; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 279.

⁶⁷ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, a.g.e., vr. 102b-103a; Bakırcı Râşid Mehmed, a.g.e., vr. 301b-302a; Gazîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 24a; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 135.

⁶⁸ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, a.g.e., vr. 124a-b; Bakırcı Râşid Mehmed, a.g.e., vr. 367a-b;

2. Avnullah Efendi (ö. 1155/1742): Avnullah Efendi, Eyüp Efendi Tekkesi'nin sekizinci postnişinidir. Tasavvufî eğitimine önce babası Şeyh Şerefeddin Efendi'nin yanında başlamış, babasının vefatı üzerine terbiyesini, *Enîsü'l-Cenân* müellifi Eşrefzâde Dergâhı şeyhi ve aynı zamanda amcası olan İzzeddin Efendi'nin yanında tamamlamıştır. Salı günleri zâviyesinde, Perşembe günleri de Ulucâmi'de vaaz veren Avnullah Efendi'nin son derece cömert, sedâsı ve siması güzel, cezbedâr bir şeyh olduğu kaydedilmektedir. 3 Şevval 1155 (1 Aralık 1742) senesinde otuz beş yaşında iken vefat etmiş ve dergâhın hazîresine defnolunmuştur.⁶⁹ *Avnî* mahlasıyla şiir yazan Avnullah Efendi'nin bir şiiri şöyledir:⁷⁰

*Derd-i Hakk'a düşmeyen dermâna olmaz âşinâ
Cevrine sabretmeyen ihsâna olmaz âşinâ*

*Dökmeyen Yakub-veş hasret yaşın gözden müdâm
Mısr-ı dilde Yusuf-ı Kenan'a olmaz âşinâ*

*Yar ile vuslat dilersen gir belâ meydanına
Başını top etmeyen çevgâna olmaz âşinâ*

*Avniyâ mir'ât-ı kalbi zikr ile saf etmeyen
Cânib-i Hak'tan gelen Kur'ân'a olmaz âşinâ*

Avnullah Efendi'nin vefatından sonra yerine oğlu Habib Efendi (ö. 1218/1803) geçmiştir. Babasının vefatında küçük olması hasebiyle tekenin meşihatı vekâleten amcası Fahreddin Efendi tarafından yürütülmüştür. Tasavvufî terbiyesini Fahreddin Efendi'nin gözetiminde tamamlayan Habib Efendi, icâzetinin ardından Eyüp Efendi Tekkesi'nin doku-zuncu şeyhi olarak meşihatı üstlenmişse de, bir yıl sonra Eşrefzâde Tekkesi şeyhi Necmeddin Efendi'nin bilâ-veled vefâtı nedeniyle Eşrefîlerin âsitânesi konumundaki Eşrefzâde Tekkesi'ne şeyh olmuştur.⁷¹

3. Şeyh Fahreddin-i Evvel (ö. 1176/1762): 1127/1715 tarihinde dünyaya gelen Fahreddin Efendi, medrese tahsilini dönemin önde gelen âlim-

Gazzîzâde, a.g.e., vr. 27a-b; Mehmed Süreyya, *Sicillî-i Osmânî*, c. IV, s. 1316.

⁶⁹ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 111b-113a; Bakırcı Râşid Mehmed, *Züb-detü'l-Vekâyî*, vr. 317a-318b; Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 25a; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 279-280.

⁷⁰ Kaynaklarda şeyhin ruhanî kuvvetinin yanında bedenlen de pehlivanlar gibi güçlü ve kuvvetli olduğu, babasını hac dönüşü karşılamak için Konya'ya kadar gittiği, Sultan Alaaddin Türbesi'nde bulunan ağırlığıyla meşhur topuzu kaldırarak yedi defa başının üstünde döndürdüğü ve ihtiyar türbedârın bu işe hayretler içinde kaldığı belirtilmektedir. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 136-139.

⁷¹ Habib Efendi ile ilgili bilgi Eşrefzâde Tekkesi postnişinleri kısmında verilmiştir.

lerinden Mevczâde Abdurrahman Efendi'den Hadis usûlünü Muhaddis Hasan Efendi'den Farsça'yı da Hâdîzâde Emin Efendi'den tedris etti. Aynı zamanda hat sanatıyla da ilgilenen Fahreddin Efendi, sülûs, nesih ve ta'lik yazılarında önemli hattatlar arasına girmiştir.⁷² Tasavvufî eğitimini ise Eşrefzâde Tekkesi şeyhi İzzeddin Efendi'nin gözetiminde tamamlayarak icâzet almış ve Eşrefî dervişlerini irşatla görevlendirilmiştir. Büyük kardeşi Avnullah Efendi'nin 1155/1742 tarihindeki vefatı üzerine Avnullah Efendi'nin oğlu Habib Efendi küçük olması sebebiyle ona vekâleten Eyüb Efendi Tekkesi'ne postnişîn olmuştur. Habib Efendi'nin tasavvufî terbiyesini tamamlayıp tekkenin meşîhatını asaleten üstleninceye kadar tarikat faaliyetlerini sürdüren Fahreddin Efendi 1161/1748'de Emir Sultan Dergâhı şeyhi İshak Efendi'nin vefatından sonra yerine geçen Reşid Efendi ile müştereken, nısf-ı meşîhatla görevine devam etmiştir. Özellikle Cuma günleri Emir Sultan Camii'nde tefsir, hadis dersleri veren ve vaazıyla halkı irşâd eden Fahreddin Efendi, 18 Safer 1176 (8 Eylül 1762) tarihinde yakalandığı tâun hastalığından vefat etmiş ve Eyüb Efendi Tekkesi haziresine defnolunmuştur. Divançe oluşturacak kadar şiir kaleme alan Fahreddin Efendi'nin yazdığı naatlardan biri şöyledir:⁷³

*Doğdu ol Sultan-ı kevneyn nura gark oldu cihan
Bastı evc-i lâ-mekâna mahve vardı hânumân*

*Zulmet-âbâd-ı 'ademden çıkmaz idi kâinat
Ger vücûdun olmasaydı ey şefî-i ins ü cân*

*Sad-hezâr tasliye rûh-ı şerîfine senin
Fahrî-i bî-çâreden ey mefhar-ı her dû-cihân*

4. Celâleddin Efendi (ö. 1224/1809): Şeyh Fahreddin-i Evvel ve Habib Efendi'nin vefatlarının ardından tekkenin boşalan meşîhat makâmı, Hamam Tekke postnişîni Ahmed Efendi'ye tevcih edilmiştir. Haddizâtında üç oğlu bulunan Fahreddin Efendi'nin çocuklarından ilki Şehâbeddin Efendi daha önce vefat etmiş, ikincisi *Gülzâr-ı Sülehâ* müellifi Ahmed Ziyâeddin Yakub Efendi Dergâhı'na tayin edilmiş, üçüncü oğlu Celâleddin Efendi ise bilâ-veled vefat eden amcası Habib Efendi'nin yerine Eşrefzâde Tekkesi'ne şeyh olması gerekirken "Bu makâm benim harcım değildir" diyerek meşîhatı, Habib Efendi'nin torunu Mehmed Fahreddin Efendi'ye

⁷² Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, (haz. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal), İstanbul 1928, s. 698-699.

⁷³ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 119b-120b; Bakırcı Râşid Mehmed, *Züb-detü'l-Vekâyi'*, vr. 358b-359b; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 281-282; Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 26b; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 139-141; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. II, s. 505.

bırakmış, kendisi de Hamam Tekke şeyhi Ahmed Efendi'yi ikna ederek Eyüb Efendi Tekkesi'ne şeyh olmuştur. Şeyh Abdülkadir Necib Efendi'nin halifelerinden olan Celâleddin Efendi'nin daha ziyade tekkesinde uzlet hayatını tercih ettiği, âbid, zâhid, melek-sûret bir zât olduğu kaydedilmiştir.⁷⁴ 27 Muharrem 1224 (14 Mart 1809) tarihinde vefat etmiş ve tekkenin haziresine defnolunmuştur.⁷⁵

5. Şemseddin Efendi (ö. 1261/1845)

Celâleddin Efendi'nin oğludur. Tasavvufî terbiyesini babasının yanında tamamlamış ve vefatından sonra yerine geçmiştir. Tekkede tarikat faaliyetlerinin yanı sıra Şeriyye Mahkemesi'nde de görevli olan Şemseddin Efendi'nin lâubali meşrep, hazır cevap, hoş sohbet, şakayı seven bir zât olduğu belirtilmektedir.⁷⁶ Mehmed Şemseddin Efendi'ye göre mükemmel bir şekilde kaleme alınmış bir *Divân*'ı olsa da eser çocukları tarafından korunmadığından kaybolmuştur. 5 Receb 1261 (10 Temmuz 1845) tarihinde vefat eden Şemseddin Efendi'den sonra meşihat makâmına oğlu Ziyâeddin Efendi geçmiştir.⁷⁷

3 Safer 1261 (11 Şubat 1845) yılında doğan Ziyâeddin Efendi beş aylıkken babasını kaybetti. İlk tahsilinin ardından hem tahsilini ilerletmeye, hem de tasavvufî eğitimini tamamlamaya çalıştığı dönemde 2 Rebîulâhîr 1280 (16 Eylül 1863) tarihinde Setbaşı'nda bir simitçi fırınında çıkan yangının dergâha sıçramasıyla tekke ve müstemilatını kaybetti. Bunun üzerine memuriyet hayatına atılan Ziyaeddin Efendi, Simav ve nahiyelelerinde bazı görevlerde bulunmuş, Reji Mahkemeleri müdürlüğü ve dava vekaleti görevinde iken 1318/1900'de Simav'da vefat etmiştir. Ziyâeddin Efendi hayatta iken Rifâî şeyhlerinden Köstendilli Mehmed Efendi boş kalan arsaya yeni bir dergâh inşâ etmek istediğini bildirmişse de Ziyâeddin Efendi dergâhı kendisinin yapacağını söyleyerek kabul etmemiş; fakat kendisi de dergâhı inşâ edemeyince arsa onun vefatıyla boş kalmıştır. Dergâhın arsası Ziyâeddin Efendi'nin vefatından sonra oğlu Şemseddin Efendi'ye tevcih edilmiş, Şemseddin Efendi de birkaç hücre ve bir tevhidhâne inşâ ederek Çarşamba geceleri Eşrefî âyini icrâsına başlamıştır. I. Dünya savaşına katılan Şemseddin Efendi savaş sırasında yakalandığı

⁷⁴ Üftadezâde Şeyh Mustafa Efendi'nin kızıyla evli olan Celâleddin Efendi'nin uzlet hayatına örnek olarak şöyle bir olay anlatılır: Celâleddin Efendi'nin kızı evleneceği zaman babasının huzuruna götürürler. Karşısında genç, süslü bir kız görünce hanımına "Böyle zinetli, süslü genç kadınları benim karşıma nasıl çıkarıyorsun, Allah'tan korkmaz mısın?" diye kızmış. "Aman Efendim bu sizin kerimeniz, ciğerpâreniz" denince "Yâ öyle mi?" diyerek memnun olarak dua etmiş. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 142.

⁷⁵ Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 292-293; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 141-142. *Hulâsatü'l-Vefeyât*'ta (vr. 31a) şeyhin vefat tarihi 1223/1808 olarak verilmiştir.

⁷⁶ Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 295-296.

⁷⁷ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 143.

hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiş, çocuğu olmadığından tekkenin meşîhatı, Ulucami İmamı Hacı İsmail'in küçük oğlu Hafız Emin Efendi'ye verilmiş, Emin Efendi bir müddet irşâd faaliyetlerinde bulunmuşsa da tekkelerin kapatılmasıyla dergâh binası Halk Fırkası'nın merkezi olarak kullanıldıktan sonra 1935 yılında satılmıştır.⁷⁸

Numaniyye Dergâhı

Kâdirî-Eşrefî dervişânından Hekimoğlu Ali Paşa tarafından Bursa Çatalfırın semtindeki bir hangâhın 1689-1758 tarihinde yeniden inşası ile teşekkül etmiş olan Numâniye Dergâhı, ismini ilk postnişîni Şeyh Numan Efendi'den almaktadır.

1. Numan Efendi (ö. 1180/1766): Kürt beldelerinin birinde dünyaya geldiği belirtilen Numan Efendi'nin tasavvufî terbiyesini Üveysî yolla tamamladığı kaydedilmektedir. İrşâd için izin aldıktan sonra Bursa'ya gelerek bir müddet Ahmed Paşa-ı Fenârî zaviyesinde ikamet etmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa'nın kendisine beyat etmesinden sonra Çatalfırın'da yaptırdığı dergâha yerleşen şeyh, 1180/1766 tarihinde davet üzerine bulunduğu İstanbul'da hastalanması sebebiyle Bursa'ya dönmüş ve dönüşünden birkaç gün sonra vefat etmiştir. Dergâhın haziresine defnedilen Numan Efendi'nin cezbe ehli, kınayanların kınamasından korkmayan, iyiliği emredip kötülükten sakındırmada gayretli bir zât olduğu ve bu sebeple döneminde Bursa'daki birçok meyhaneyi kapattırdığı ifade edilmektedir.⁷⁹

2. Mehmed Eşref Efendi (ö. 1201/1786): Şeyh Numan Efendi'nin vefatından sonra dergâhın meşîhatına, *Enîsü'l-Cenân* müellifi İzzeddin Efendi tarafından Eşref Efendi tayin edilmiştir. Eşref Efendi, anne tarafından dedesi olan İzzeddin Efendi'nin yanında seyr ü sülûkunu tamamlamış ve yirmi bir yıl gibi uzun bir süre dergâhta irşâd hizmetini sürdürdükten sonra 1201/1786 yılında vefat etmiş ve Numan Efendi'nin kabrinin yakınına defnolunmuştur.⁸⁰

3. Mehmed Arif Efendi (ö. 1217/1802): Babası Eşref Efendi'nin vefatından sonra meşîhat makâmına oturan Arif Efendi'nin tasavvufî terbiyesinin yanı sıra zahirî ilimleri tahsil ettiği ve talik hattında icâzetli olup birçok eser vücuda getirdiği kaydedilmektedir. Arif Efendi, 16 Şaban 1216

⁷⁸ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 144.

⁷⁹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 571-572.

⁸⁰ Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 286-287; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 572.

Eşrefiyye'ye
mensup
Numaniye
Dergâhı'nın
selamlık
kısımları

(22 Aralık 1801) tarihindeki yangında dergâhın yanması üzerine bir müddet Eşrefzâde Âsitânesi'nde ikâmet etmiş ve sonrasında İstanbul'a giderek Eşrefzâde Fahreddin Efendi'nin Zeyrek'teki konağında misafir olarak kalmıştır. Bu süre zarfında Hoca Neşet Efendi vasıtasıyla Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'ya müracaat ederek dergâhın yeniden inşâ edilmesi hususunda teşebbüste bulunmuş ve inşâ konusunda gerekli izin ve desteği aldıktan sonra Bursa'ya dönmüş, fakat dönüşünden kısa bir süre sonra 25 Şaban 1217 (21 Aralık 1802) yılında vefat etmiştir. Kabri dergâhın hazîresinde bulunan şeyhin vefâtına şu beyit tarih düşülmüştür:⁸¹

*Harf-i cevherdâr ile tarih-i fevtin söyledim
Oldı Şeyh Arif Efendi azîm-i dâr-ı naîm*

4. Safiyyüddin Efendi (ö. 1290/1874): 1197/1782 tarihinde Bursa'da dünyaya gelen Safiyyüddin Efendi, dönemin önde gelen âlimlerinden zahirî ilimleri tamamladıktan sonra tasavvufî terbiyesini babası Şeyh Arif Efendi ile kayınpederi Eşrefî şeyhi Râşid Efendi'den aldı. Babasının vefatında yirmi yaşında olması hasebiyle dergâhın postnişinliğini bir müddet vekâleten kayınpederi üstlenmiştir. Kayınpederinin vefatından sonra ise Safiyyüddin Efendi, bir taraftan asaleten kendi tekkesi olan Numâniye Dergâhı'nın şeyhliğini yürütürken, diğer taraftan Eşrefiyye'nin İznik'teki merkez âsitânenin şeyhi Hüseyin Hamdi Efendi'nin bilâ-veled ahirete irtihali üzerine halifeleri vasıtasıyla âsitânenin şeyhliğini vekâleten üstlenmiştir. Öte yandan Bursa Meclis-i Meşâyıh reisliği görevine de getirilen Safiyyüddin Efendi'nin hem idarecilerin hem de halkın nezdinde hüsn-i kabul gördüğü kaydedilmektedir. Şeyhliği döneminde dergâh birkaç defa

⁸¹ Mehmed Fahreddin, a.g.e., s. 287-289; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 572-573.

onarılmış ve özellikle Müsellem Hacı Ahmed Ağa tarafından 1251/1835 yılında neredeyse yeniden inşa edilmişçesine tamir edilmiştir.⁸² 25 Zilka-de 1290 (14 Ocak 1874) tarihinde 93 yaşında vefat eden Safiyyüddin Efendi, Numaniyye Dergâhı'nın haziresine defnedilmiştir.⁸³

Safiyyüddin Efendi'nin vefatından sonra yerine iki oğlu Şeyh İzzeddin Efendi ile Şeyh Necmeddin Efendi geçerek bir süre münâvebeten görev yapmışlarsa da Necmeddin Efendi'nin 25 Cemâziyelevvel 1304'te (19 Şubat 1887) vefatı ve İzzeddin Efendi'nin de seksen yaşını geçmiş olması hasebiyle meşihatın yarı hissesi kardeşinin oğlu Neşet Efendi'ye, diğer yarısı da kendi oğlu Arif Efendi'ye tevcih edilmiştir. Ancak aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine mesele, İstanbul'a nakledilmiş ve dönemin Şeyhülislam'ı Uryânîzâde'nin hakemliğiyle çözülmüştür.⁸⁴

5. Ârif Efendi (ö. 1314/1897): İzzeddin Efendi'nin vefatından sonra Vilâyet mektubu kâtiplik görevinden ayrılarak babasının yerine dergâha postnişin olan Ârif Efendi, yedi yıl irşâd hizmetini sürdürmüş ve bu süre zarfında birçok mürid yetiştirmiştir. Ayrıca dergâhın tamiriyle de ilgilenen şeyh, 21 Ramazan 1314 (23 Şubat 1897) tarihinde vefat etmiş ve Ulucami'de kılınan cenaze namazının ardından dergâhın haziresine defnolunmuştur. Hastalığı süresince dergâha vekâlet eden Mehmed Şemseddin Efendi şeyhi “derviş-nihân, mükrim, mültefit, mütevazı, halim, kalb-i selim” bir zât olarak tarif etmektedir.⁸⁵

6. Mehmed Safiyyüddin Efendi: 1296/1879 tarihinde Bursa'da dünyaya gelen Safiyyüddin Efendi, ilk tahsilini Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkîsi'nde tamamlamıştır. Babasının vefatından sonra tahsil hayatını bırakmayarak tekkenin meşihatini vekâleten Hacı Baba'ya tevdi etmiştir. Ancak Hacı Baba'nın 1324/1906'daki vefat üzerine bilfiil meşihat makâmına geçmesi gerekmiş ve tarikat icâzetini 29 Cemâziyelevvel 1324 (21 Temmuz 1906) tarihinde amcazadesi Neşet Efendi'den almış ve tekeler kapatılincaya kadar bu görevine devam etmiştir.

Neşet Efendi ise, babası Necmeddin Efendi'nin vefatından sonra dergâhın yarı hissesine sahip olmakla birlikte, daha ziyade zahirî ilimleri tahsile yönelmiş ve öğreniminin ardından Duyûn-ı Umûmiye'de mancınık

⁸² Dergâhın tamirinin daha sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Nitekim tekelerin tamamının tamirden geçirildiği 1260/1844 yılında dönemin Evkaf Nazırı Kanî Bey'in delaletiyle selamlık dairesi yenilenmiş, 1271/1854'deki deprem sonrası harap olan kısımları tamir edilmiş ve bu süre zarfında ihtiyaca binaen Hekimoğlu Ali Paşa mütevellisi aracılığıyla tamir işleri yerine getirilmeye çalışılmıştır. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 576.

⁸³ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 574-578.

⁸⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 579-580.

⁸⁵ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 581.

ve imâlât kitabeti görevlerini üstlenerek emekli oluncaya kadar bu vazifesini sürdürmüştür. 19 Receb 1336 (30 Nisan 1918) vefat eden Neşet Efendi, dergâhın hazîresine defnolunmuştur. Mehmed Şemseddin Efendi'nin vefatı üzerine düştüğü tarih şöyledir:⁸⁶

*Şemsî-i Mısrî didi fevtini bir tarih-i tam
Eyledi Neşet Efendi dâr-ı 'adni cây-gâh*

Numaniyye Dergâhı Bursa'da günümüze ulaşabilen nadir tekkelerdendir. Dergâhın restorasyon ve tamir çalışmaları aynı aileden gelen Mehmed Safiyyüddin Erhan Beyefendi tarafından titizlikle sürdürülmektedir.

Hindîler Kalenderhânesi

Bugün çocuk kütüphanesi olarak kullanılan Kalenderhâne

Kaynaklarda Bursa'nın fet-hinden önce Bursa'ya yerleşen Baba Şemseddin veya Mehmed Şemseddin el-Hindî adlı bir der-viş tarafından Pınarbaşı semtin-de kurulduğu rivayet edilen Hindîler Kalenderhânesi'nin kurulduğu tarih tam olarak belli değildir. Daha ziyade bekâr şeyh-lerin görev yapması sebebiyle zâviyenin meşihâtı evlada intikal etmeyerek farklı kişiler tarafın-dan yürütülmüştür. Kalenderhâ-nenin postnişinlerinden Hind asıllı Abdurrahman b. Abdullah'dan sonra şeyhlik makâmı, Abdülkâdir Efendi ile Kâdirî meşâyihine tevcih edilmiştir. Ancak

Abdülkâdir Efendi'nin İstanbul'da ikamet etmesi sebebiyle meşihat Hacı Mehmed el-Hindî adlı bir zâta vekâleten verilmiş; Hacı Mehmed Efendi'nin 1316/1898 tarihinde vefatı üzerine postnişinlik, Sa'diyye şeyhi Râmiz Efendi'ye yine vekâleten tevdi edilmiş fakat bu zâtın Kâdirî usulünü terk ederek Sa'dî zikri âyini icrasıyla yetinmesi nedeniyle Abdülkâdir Efendi'nin şikâyeti sonucu kalenderhânedeki meşihat görevinden azledilmiştir. Ardından şeyhlik görevine Hint asıllı Mehmed Nuri isimli birisi getirilmiş fakat bu zâtın da ahlâka aykırı bazı hareketleri sebebiyle Meclis-i Meşâyih'a müracaat edilerek azli istenmiş ve Bursa'da ikâmeti mümkün olmayan Abdülkadir Efendi'den zâviyenin meşihâtı alınarak dönemin

⁸⁶ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 582-583.

Kâdirî şeyhlerinden Abdullah el-Hindî'ye verilmiştir.

Abdullah Efendi (ö. 1349/1930): 1265/1848 yılında Lahor'da dünyaya geldi. Babası Nakşibendî muhibbanından Çemendar Hasan Efendi'dir. On yaşında iken önce babasını ardından annesini kaybedince babasının şeyhinin terbiyesine dâhil olmuştur. 1292/1876 Rus muharebesine katılan Hintli askerlerle birlikte İstanbul'a gelen Abdullah Efendi, sulh sonrasında hac niyetiyle Hicaz'a gitmiş ve burada iki yıl mücâvir hayatı yaşamıştır. Zaman zaman Medine'de Nakşibendiye şeyhlerinden Muzaffer Efendi'nin zâviyesinde kalan Abdullah Efendi, tekrar seyahate çıkarak Mısır, Bağdat, Trablusgarp, Fas üzerinden Sahrâ-ı Kebir'de Hamra bölgesi olarak bilinen yerde iki yıl kalmış ve burada Şeyh Ma'alyakîn diye tanınan bir Kâdirî şeyhine intisap etmiştir. Ardından önce Şam'a sonrasında da Hama'ya giderek 12 Cemâziyelevvel 1314 (19 Ekim 1896) tarihinde Abdülkâdir Geylânî'nin neslinden Kâdirî şeyhi Abdülcebbar b. Şeyh Mehmed Mükrim Efendi'ye tecdîd-i beyat etmiş ve onun gözetiminde seyr ü sülûkunu tamamlamaya çalışmıştır. 8 Rebîulâhîr 1319 (25 Temmuz 1901) senesinde İstanbul'a gelen Abdullah Efendi, 26 Rebîulâhîr 1328 (7 Mayıs 1910) tarihli beratla Bursa Hindiler Kalenderhânesi'ne şeyh tayin edilince icâzetnâmesi mürşidi tarafından postayla gönderilmiştir. Zâviye-nin inşasına ve genişletilmesine önem veren Abdullah Efendi, tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar şeyhlik görevini sürdürmüş, ömrünün son demlerinde görme gücünü yitirmesi üzerine tedavi amacıyla gittiği İstanbul'da 10 Safer 1349 (7 Temmuz 1930) tarihinde vefat ederek Merkez Efendi Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁸⁷

Örnekleri çok az olan bir
Kalenderî mezar taşı

Karabaş-ı Velî Dergâhı

Karabaş Tecvidi müellifi Şeyh Yakub Çelebi (ö. 957/1550) tarafından Başçı İbrahim Mahallesi'nde kurulmuştur. Altıncı postnişin Şeyh Abdullah Efendi tarafından dergâh, 1238/1822 tarihinde bazı odalar eklenerek ciddi bir onarımdan geçirilmiştir. Abdullah Efendi'nin Receb 1244 (Ocak 1829) yılındaki vefatından sonra yerine geçen Süleyman Vehbî Efendi ile meşîhatın Kâdirî-Eşrefî şeyhlerin uhdesine tevdi edildiği görülmektedir.

⁸⁷ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 593-594; Hasan Tâib Efendi, *Mirât-ı Bursa*, s. 118.

Karabaş-ı
Veli Dergâ-
hı'nın resto-
rasyondan
önceki hali

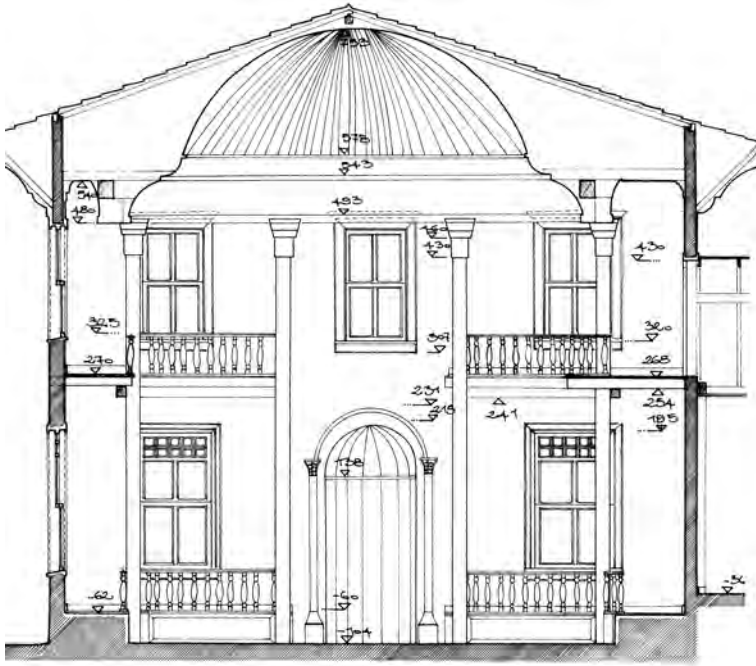

1. **Süleyman Vehbi Efendi** (ö. 1259/1843): Ahıska'da doğan Vehbi Efendi, ilim tahsili için İstanbul'a gelmiş ve bu dönem zarfında Hattat Şevkî Efendi'den sülüs ve nesih yazılarından icâzet almıştır. Tasavvufî eğitimini hangi şeyhin yanında tamamladığına dair bilgi yoktur. Bursa Karabaş-ı Velî Dergâhı meşîhatı boş kalınca buraya tayin olunmuş ve Eşrefî usulü üzere tarikat faaliyetlerine başlamıştır. Mürşidliğinin yanı sıra hat talimi ile birçok öğrenci yetiştirmiş, 1257/1841 tarihinde yazdığı Kurân'ı Kerîm'i dönemin padişahı Sultan Abdülmecid'e hediyesi sonucunda taltif edilmiştir. 19 Zilkâde 1259 (11 Aralık 1843) yılında vefat eden Süleyman Vehbi Efendi tekkenin hazîresine defnolunmuştur. Şeyhu's-şuarâ Zâik Efendi'nin vefatına söylediği tarih şöyledir:⁸⁸

*Mâsivâdan dirîğ bu tarih
Şeyh Süleyman Vehbî geçti hayf*

2. **Emin Efendi** (ö. 1295/1878): Bursa'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta babasını kaybedince Süleyman Vehbî Efendi tarafından manevî evladı olarak kabul edilmiş ve onun gözetiminde eğitimini tamamlamıştır. Süleyman Efendi'nin vefatından sonra makâmına tayin olunan Emin Efendi'nin özellikle Çarşamba geceleri Eşrefî âyini icrâ ettiğini Mehmed Şemseddin Efendi şöyle dile getirmektedir: "Fakir pek çocuk iken pederim merhumla leyle-i mahsusası olan Çarşamba geceleri gider meclis-i zikrinde hazır bulunur idik. Vasatu'l-kâme ve'l-lıhye, beşûşu'l-vech olup daima tâc-ı Eşrefî zîver-i ser iftiharları idi." Otuz beş sene meşîhat makâmında kalan Emin Efendi, 8 Cemâziyelevvel 1295 (10 Mayıs 1878) tarihinde

⁸⁸ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 456-457.

Karabaş-ı
Veli Dergâhı
semahâne-
sinin kesiti

vefat etmiş ve yerine büyük oğlu Tevfik Efendi geçmiştir. Dergâhın hazîresinde bulunan mezar taşında şu tarih yazılıdır:⁸⁹

*Göçüp cihandan el-Hâc Emin Efendi dirîğ
Gam-ı firâk ile evlad u ehli oldu hazin*

*Mekîn olup Karabaş-ı Veli makâmında
Müdâm-ı zıkr-i Hüdâ idi kârı nice sinîn*

*Bir iki mâh kadar ihtiyar-ı gurbet ile
Gelip Bursa'ya derhal oldu hâke defin*

*İffet ü salâh sabr mehâmid-i ahlâk
Kemâl-i hüsn-i hat etmişti zâtını tezyin*

*Ola şeyh-i himem ü feyz gavs-ı Geylânî
Vusûl-i cennet ü dîdâr için o zâta mu'în*

*Yete icabet-i Hâdî duâ-yı tarihine
Emin Efendi'ye Hak rahmet eylesin âmîn*

3. Tevfik Efendi (ö. 1333/1915): Tasavvufî terbiyesini babası Şeyh Emin Efendi'nin yanında tamamlamıştır. Küçüklüğünden beri kuşlara olan merakı sebebiyle "Kuşbâz Şeyhi" olarak da anılan Tevfik Efendi, Bursa Vergi Kalemî'ndeki görevi sebebiyle dervişânla pek alakadar ola-

⁸⁹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 458.

Semahânenin tezyinatlı ahşap kubbesi

madığından dergâh kapanma noktasına gelmiştir. Emekli olduktan sonra Balıkesir'de Ulucami imamı ve aynı zamanda damadı olan Mazhar Efendi'nin yanına gitmiş, yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak 29 Şaban 1333 (12 Temmuz 1915) tarihinde vefat etmiştir. Seyr ü sülûkunu Mısırî şeyhi Mehmed Şemseddin Efendi'nin yanında tamamlayan büyük oğlu Emin Efendi'nin Çanakkale'de şehit olması sebebiyle meşihat küçük oğlu Şükrü Efendi'ye tevcih edilmek istenmişse de, ehil olmaması nedeniyle şeyhlik makâmı asaleten 24 Zilkâde 1333 (3 Ekim 1915) senesinde Erzurumlu Mustafa Efendi isimli bir zâta verilmiştir.⁹⁰

4. Mustafa Nazif Efendi (ö. 1351/1932): 1300/1882 tarihinde Erzurum'da doğan Mustafa Efendi, Vanlızâde Hüseyin Efendi'nin oğlu Abdürreşid Efendi'nin oğludur. "Gümrük Emîni" olarak tanınan Hafız Ahmed Fuâd Efendi'den ilk tahsilini ve hafızlığı tamamladı ve on dört yaşında eğitimini ilerletmek için İstanbul'a geldi. Çarşambalı Ahmed Efendi'nin yanında medrese tahsilini ikmâl ettikten sonra Musullu Şeyh Hafız Osman Efendi'den kıraat ve musıkî öğrendi. Öğrenimini tamamladıktan sonra Mısır'a giderek bir müddet kaldı, sonra Bursa Yenişehir'e gelerek Orhan Camii'ne imam oldu. Yenişehir'de iken evlenen Mustafa Efendi, ailesi ile geçinemeyince Bursa'ya gelerek Baba Efendi Dergâhı'nda imamlık yapmaya başladı. Karabaş-ı Velî Dergâhı şeyhi Tefvik Efendi'nin vefatının ardından oğlu Şükrü Efendi'nin de yeterli olmaması üzerine Mısırî

⁹⁰ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 459.

Karabaş-ı Veli Dergâhı haziresinin Safiyyüddin Bey'in himmetleriyle 2004 yılında yeniden düzenlenmiş hali

Dergâhı şeyhi Mehmed Şemseddin Efendi tarafından hafızlığı ve sesinin güzel olması dikkate alınarak söz konusu dergâha önce vekâleten ardından da asaleten tayin olunmuştur.

Mustafa Nazif Efendi'nin dönemin meşhur Nakşî meşâyihından Kelâmî Dergâhı şeyhi Esad Erbili Efendi'nin Bursa'yı ziyareti esnasında ona intisabı üzerine şeyhin müntesipleri tarafından dergâh tamir edilmiş, ancak bu husus kendi ihvânının güvenmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine dergâha pek devam etmeyen Mustafa Efendi, Ramazan ayı dolayısıyla İstanbul'a gittiği sırada, ailesini terk ederek burada bir paşanın kızıyla evlenmiş ve kayınpederinin aracılığıyla Bursa Reji İdaresi kâtipliğine tayin olunmuştur. 1932 yılında eşinin ameliyatı için gittiği İstanbul'da rahatsızlanmış ve 11 Temmuz 1932 Pazartesi günü vefat etmiştir.

Tekkelerin kapatılmasından sonra Karabaş-ı Velî Dergâhı, bir müddet Halkevi'ne bağlı İdman Yurdu olarak kullanılmış, dergâha ait olan evlerden bir kısmı Vakıflar Müdürlüğü tarafından kiraya verilmiş, bir kısmı da Müdürlüğün kendi memurları tarafından lojman olarak kullanılmıştır.⁹¹ 2005 yılında Osmangazi Belediyesi'nin teşebbüsüyle onarılan dergâh "Karabaş-ı Velî Dergâhı Kültür Merkezi" adı altında yeniden faaliyete geçirilmiştir.

Karakâdi Dergâhı

Yemen'in Karakad köyünde dünyaya gelen Mehmed Hüseyin Çelebi (ö.

⁹¹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 459-460.

*Karakâdî Dergâhı tevhidhânesi mihrabında son
şeyh Mehmed Ali Tokuş Efendi*

888/1483) tarafından Tuz Pazarı civarında kurulmuştur. Fatih döneminde Anadolu'ya gelen Hüseyin Çelebi, İstanbul'un muhtelif yerlerinde birden fazla mescit inşa etmiş ve ömrünün son demlerinde Bursa'ya gelerek yaptırdığı dergâhta⁹² Kâdirî usulü üzere irşâd faaliyetinde bulunmuştur. 888/ 1483 yılında vefat ederek tekkenin hazîresine defnolunmuştur. Kuruluş itibarıyla bir Kâdirî tekkesi olan Karakâdî Dergâhı, Hüseyin Çelebi'nin vefatından sonra uzun bir müddet boş kalmış ve sonrasında Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1060/ 1650) ile meşîhat makâmı Halvetî ricâline geçmiştir. Dergâhın üçüncü Halvetî şeyhi Mehmed Efendi'nin 1091/ 1680 tarihinde vefatından sonra tekkenin Abdullah Efendi ile tekrar Kâdirî şeyhlerinin uhdesine geçtiği görülmektedir.

Abdullah Efendi, Eyüb Efendi Tekkesi postnişini Şeyh Şerefeddin Efendi'nin halifelerindendir. Meşîhat makâmına oturduktan sonra 1175/ 1761 tarihindeki vefatına kadar kırk

yıl irşâd faaliyetinde bulunmuştur. Tekkesinden pek çıkmaması sebebiyle "Münzevî" lakabıyla anılan Abdullah Efendi'nin⁹³ vefatından sonra yerine oğlu Hüseyin Efendi geçmiştir.

Babasının gözetiminde seyr ü sülûkunu tamamlayan Şeyh Hüseyin, babası gibi uzleti tercih ederek yaklaşık otuz beş yıl hizmet etmiştir. 1209/1794 yılındaki vefatından sonra posta oğlu Mehmed Ali Efendi

⁹² Kâzım Baykal söz konusu binanın ilk yapılışı itibarıyla mescit olarak inşa edildiğini, 1603 tarihinden sonra dergâha çevrildiğini kaydetmektedir. Bk. *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, s. 109.

⁹³ Bu zât ile aynı lakapla anılan Münzevî Dergâhı Nakşibendî şeyhi Abdullah Münzevî (ö. 1210/1785) zaman zaman karıştırılmaktadır.

oturmıştır.

Tarikat faaliyetinin yanı sıra tekkenin tamiri için uğraşan ve bazı vakıfların ilavesine muvafak olan Mehmed Ali Efendi on iki yıl süren irşâd hizmetinin ardından 1221/1806 tarihinde vefat etmiş ve dergâhın hazîresine defnolunmuştur. Mehmed Ali Efendi'nin bilâ-veled vefatı sebebiyle meşîhat makâmı Celvetî şeyhlerinden Ahmed Rifat Efendi'ye (ö. 1253/ 1837) tevdi edilmiş, böylece tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar Celvetî usûlüne uygun olarak tasavvufî eğitim sürdürülmüştür.⁹⁴ Uzun süre harap kaldıktan sonra tamir edilerek ibâdete açılan tekkenin mescidi, günümüzde hâlen bu işlevini sürdürmektedir.

Şeyh Mehmed Ali Tokuş Efendi'nin kabir taşı (MKA)

Yakub Efendi Tekkesi

Bursa'nın Karaağaç mahallesinde kurulan tekkenin, I. Ahmed'in izniyle mescide çevrilen bir kilise arazisi üzerinde yeniden inşa edilen mescitle birlikte teşekkül ettiği kaydedilmektedir.⁹⁵ Aynı zamanda mescidin imamlığını da yürüten Yakub Efendi (ö. 1052/1642) tekkenin ilk Halvetî-Ramazânî şeyhidir. Tekkenin beşinci postnişîni Mehmed Nuri Efendi'nin bilâ-veled vefatı sebebiyle yerine Eşrefzâde âilesinden Şeyh Ahmed Ziyâeddin Efendi tayin olunmuştur.

1161/1748 tarihinde Bursa'da dünyaya gelen Ahmed Ziyaeddin Efendi, tasavvufî terbiyesini İncirli Dergâhı postnişîni Şeyh Abdülkadir Necib Efendi'nin yanında tamamladı ve icâzetinin ardından Yakub Efendi Tekkesi meşîhatına getirildi. Cuma günleri Emir Sultan Camii'nde vaaz u nasihatta bulunan şeyh, Çarşamba geceleri de tekkesinde Kâdirî âyini icrâsına devam etmiş ve bu âyinlerden birinde Mehmed Şemseddin Efendi'nin ifadesiyle "harâret-i zikre dergâhı mukâvemet edemeyerek" yanmıştır. İki hücre ve bir tevhiðhâne ile tekkeyi yeniden inşa eden Ahmed

⁹⁴ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 449-451. Tekkede Perşembe günleri Halvetî âyini icrâ edildiği belirtilmektedir. Bk. Öcalan, a.g.e., s. 101.

⁹⁵ Öcalan, a.g.e., s. 121.

Efendi, 1198/1784'de otuz yedi gibi genç yaşta taundan vefat etmiş ve Eyüb Efendi Dergâhı'nın haziresine defnedilmiştir.⁹⁶ *Güldeste*'ye zeyl olarak kaleme aldığı *Gülzâr-ı Sulehâ* isimli eseri Bursa Vefeyât-nâmeleri içinde önemli bir yere sahiptir.

Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin vefatından sonra tekkenin meşîhatı önce oğlu Şeyh Mehmed Fahreddin Efendi'ye ardından da onun oğlu Şeyh Nâfiz Efendi'ye tevdi edilmiştir. Nâfiz Efendi, Cuma geceleri İncirli Eşref-zâde Tekkesi'nde, Çarşamba geceleri de Yakup Efendi Dergâhı'nda Eşrefî âyinini icrâ etmiştir. 2 Rebîulâhîr 1280 (16 Eylül 1863) tarihinde Setbaşı'nda bir simitçi fırınında çıkan yangın sonucu dergâh kül olmuş ve sonradan inşa edilmeyince de arsasının bir kısmı yola gitmiş, bir kısmı civardaki evler tarafından kullanılmıştır.⁹⁷

Öte yandan yukarıda adı geçen tekkelerin yanı sıra, Küçükumla'daki Eşrefî zâviyesinde irşâd görevini sürdüren Eşref-i Sâni'nin oğlu Muhyiddin Efendi (ö. 1142/1730), onun oğlu Hüsameddin Efendi, onun oğlu Fahreddin Efendi ve zâviyenin son postnişîni Nûrî Efendi,⁹⁸ Bursa Zağferanlık mahallesindeki tekkede 1264/1848 tarihinde Kadîrî âyini icrâ eden Şeyh Ahmed el-Halebî,⁹⁹ Celvetî icâzetinin yanı sıra Kâdirî icâzetine de sahip olan Kaygulu Dergâhı şeyhleri,¹⁰⁰ Çarşamba geceleri Zeyniyye Dergâhı'nda Kâdirî âyini icrâ eden Rıza Efendi, (1336/1917),¹⁰¹ Seyyid Nâsır Tekkesi şeyhi Abdussamed Efendi (ö. 1328/1913),¹⁰² Çarşamba Dergâhı'nda irşâd görevinde bulunan Şeyh Kasım el-Kâdirî,¹⁰³ Kadiriy-

⁹⁶ Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 284-286; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 606-607; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. II, s. 498.

⁹⁷ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 606-608.

⁹⁸ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 114.

⁹⁹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 408.

¹⁰⁰ Celvetî olan Kaygulu Dergâhı'nın vakıf şartları arasında semâhânede her Cuma gecesi Kadîrî usûlü zikrin yapılması belirtilmiştir. (Akgün, Mürşid, *Bursa Tekke Vakfiyeleri*, UÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1996, s. 43-44.) Dolayısıyla Kaygulu Dergâhı şeyhlerinin Celvetî icâzetlerinin yanı sıra Kadîrî icâzetine de sahip oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin Kaygulu Dergâhı'nın yedinci postnişîni Şeyh Agâh Efendi'nin oğlu olan Edhem Efendi (ö. 1336/1918) babasının vefatından sonra dergâhta irşâd faaliyetiyle birlikte özellikle Cuma geceleri Kadîrî usûlüne göre âyin icrâ etmiştir. Yine dergâhın son postnişîni Abdülkâdir Efendi (ö. 1341/1922) de, Selânikli İzzet Efendi'den teberrüken Kadîrî icâzeti alarak âyini yerine getirmeye devam etmiştir. Bk. Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 477-478.

¹⁰¹ Hem mürşidi hem de babası Ömer Efendi'nin vefatından sonra meşîhat postu uhdesine verilen Rıza Efendi, henüz büluğ çağına ulaşmadığından yerine Hamam Tekke şeyhi Eşref Efendi vekâlette bulunmuştur. Rıza Efendi'nin tekkede Kadîrî usulünü icrâ etmesinde Eşref Efendi'nin etkisi olmalıdır. Bk. Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 378-379.

¹⁰² Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 410-411.

¹⁰³ Kaynaklarda Kudûs'de, mezar taşında ise Halep'te dünyaya geldiği belirtilen Kâsım Efendi, zahiri ilimleri tahsilden sonra meşâyih-i Kâdiriyye'den bir zâtın gözetiminde tasavvufî eğitimini tamamladı. Hilâfetinin ardından Bursa'ya gelerek Ali Paşa Camii yakınındaki Çarşamba Tekkesi'ne şeyh oldu. Yine kaynaklardaki bilgiye göre 1182/1768 veya 1183/1769

ye'den mücâz olan Mevlevî şeyhi Mehmed Dede Efendi (ö. 1269/1853),¹⁰⁴ Hindi Baba el-Kâdirî,¹⁰⁵ Müezzinzâde Ahmed Efendi¹⁰⁶ ve oğlu Mehmed el-Eşrefî,¹⁰⁷ Emirsultan türbedârı Mehmed el-Eşrefî,¹⁰⁸ Şeyh Süleyman el-Kâdirî,¹⁰⁹ Seyyid Usûl Dergâhı haziresinde medfun olan, Hacı Dedezâde Mehmed Beşe Bey (ö. 1229/1813) ve Şeyh Süleyman Ruhî Efendi (ö. 1263/1847),¹¹⁰ Şible Mahallesi'ndeki evinde Kadirî ve Sa'dî âyînini icrâ eden İbrahim Haydar Dede (ö. 1329/1911),¹¹¹ Abdülganî el-Eşrefî¹¹² ve Halil Şükrü Efendi (ö. 1342/1923)¹¹³ gibi belli bir süre Kadirî ve Eşrefî usulünce tarikat faaliyetinde bulunmuş olan şeyh ve dervişler zikredilebilir.

Sonuç

XV. yüzyılda Eşrefoğlu Rûmî ile Anadolu'da kapsamlı olarak temsil edilmeye başlanan Kadiriyye tarikatının Bursa'nın dinî, sosyal ve kültür hayatında rol oynaması, Eşrefoğlu Rûmî'ye nispet edilen Eşrefiyye ile bu tarihten iki asır sonra İsmail Rûmî ile teşekkül eden Rûmiyye kolu ile

yılında *Yadigâr*'da belirtildiği üzere mezar taşında ise 1177/1763'de vefat ettiği kayıtlı olan Kasım Efendi, adı geçen tekkenin haziresine defnolunmuştur. Şeyhin tekkedeki irşad görevinin yanı sıra Ulucami'de Kudsî Ömer Efendi'nin hadis derslerini takip ettiği kaydedilmektedir. Kâsım Efendi'den sonra tekkenin meşihatına Râşid Efendi geçmiştir. Bk. Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 124a; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, vr. 367a; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 313.

¹⁰⁴ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 510.

¹⁰⁵ Hint asıllı olup adı İbrahim'dir. Halk arasında Hindi Baba ismiyle tanınan bu zât, Kâdirî tarikatına intisabının ardından Bağdat'a giderek Abdülkâdir Geylânî'nin kabrini ziyaret etmiş, sonrasında bir müddet Kudüs'te kalmış ve ardından Anadolu'ya geçerek Sultan Mahmud döneminde Bursa'ya gelmiştir. Emirsultan mahallesine yerleşerek vefatına kadar burada yaşayan Hindi Baba'nın kerâmet sahibi bir zât olduğu kaydedilmektedir. Bk. Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, vr. 176b-177b.

¹⁰⁶ Eşrefzâde Hamdî-i Sâni'nin halifelerindendir. Uzun müddet Emirsultan Camii hatipliğinde bulunmuştur. Kabrinin Hamzabey mezarlığında olduğu kaydedilmektedir. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I/90.

¹⁰⁷ Mehmed Efendi de babası gibi Eşrefzâde Hamdî-i Sâni Efendi'ye müntesibtir. İrşad görevini daha ziyade imamlık yaptığı Muradiye Camii'nde yerine getirmiştir. 1065/1654'de vefat etmiş ve Hamza Bey kabristanına defnolunmuştur. Bk. Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 17b.

¹⁰⁸ Eşrefî şeyhlerinden feyz aldığı ve 1211/1796'daki vefatına kadar Emirsultan hazretlerinin türbedarlığı görevinde bulunduğu kaydedilmektedir. Bk. Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 29b-30a.

¹⁰⁹ *Zübdetü'l-Vekâyi'*'de (vr. 175a-b) Karaman'da doğduğu ve 1043/1634'de vefatı üzerine Pınarbaşı mezarlığına defnolunduğu belirtilmektedir.

¹¹⁰ Mehmed Şemseddin Efendi, *Karâr-ı Şemsî*, s. 46.

¹¹¹ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 263.

¹¹² Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, vr. 337b-338a.

¹¹³ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 558.

olmuştur. Kadirî usûlüne göre âyin gerçekleştirilen tekkeler arasında Eşrefzâde (İncirli), Seyyid Usûl, Eyüp Efendi, Numaniyye (Safiyyüddin Efendi), Karabaş, Karakadî ve Yakub Efendi tekkeleri Eşrefiyye koluna; Hamam Tekkesi ile Kasap Cömert Tekkesi de Rûmiyye koluna aittir. Hindiler Kalenderhânesi gibi her iki kola ait olmayan tekkeler de vardır. Diğer taraftan Eşrefî tekkelerinin sadece Bursa'nın merkeziyle sınırlı kalmadığı da görülmektedir. Nitekim Eşrefzâde Şeyh Mehmed Efendi'nin Gemlik Küçükkumla'da ihdâs ettiği Eşrefî zâviyesi;¹¹⁴ İznik Âsitânesi beşinci postnişîni Hamdi-i Sânî'nin (ö. 1069/1659) bir müddet şeyhlik yaptığı Pazarköy/Orhangazi zâviyesi; Eşrefzâde İzzeddin Efendi'nin halifelerinden Şeyh Musa el-Eşrefî'nin Bursa'nın Harmancık kazasına bağlı Gedikviran köyünde inşâ ettiği ve yirmi sene gibi uzun bir süre irşâd faaliyetine devam ettiği zâviye ile İzmir Nîf (Kemalpaşa) ve Lefke'de zaviyelerin bulunduğu kaydedilmektedir.

Öte yandan Rûmiyye kolunun teşekkülü Eşrefiyye kolunu zayıflatmamış, aksine her iki kol arasında olumlu bir münasebet oluşmuştur. Zira Rûmiyye kolunun merkez tekkesi konumudaki Kâdirihâne postuna oturan şeyhler bir dönemden sonra Eşrefiyye kolundan da icâzet aldıkları ve âsitâne Salı günü öğlenden sonra yapılan tarikat âyinini, hem Rûmiyye hem de Eşrefiyye usûlü üzere icrâ ettikleri, müridlerini Rûmiyye ve Eşrefiyye prensiplerine göre yetiştirdikleri bilinmektedir. Bu olumlu münasebetin diğer bir örneği de, Eşrefzâde Tekkesi ikinci postnişîni İzzeddin Efendi'nin İstanbul'da vefat ettiğinde Kâdirihâne'nin hazîresine defnedilmesidir.

Kadiriyye tarikatının gerek Eşrefiyye gerekse Rûmiyye kollarıyla Anadolu'daki tarikat folklorüne de katkısının olduğu görülmektedir. İznik Eşrefî tekkesinde Mayıs ayının ilk Pazar günü pişirilen köfteli çorba¹¹⁵ ve Tophane'deki Kâdirihâne'de erbaîn helvası adıyla yılda bir defa etvâr-ı seb'ayı temsilen yedi derviş tarafından belirli kurallar çerçevesinde pişirilen irmik helvası ile Muharrem ve Safer ayında yapılan aşure çorbası bunun güzel bir örneğidir. Tekkedeki dervişler ve civardaki komşulara dağıtılan bu çorba ve helvaların ayrıca özel bir törenle saraya da gönderildiği belirtilmektedir.¹¹⁶

¹¹⁴ Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, s. 232.

¹¹⁵ Erhan, M. Safiyyüddin, "Bursa Eşrefîlerinde Köfteli Çorba Ananesi", *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu IV*, Bursa 2005, s. 299-301.

¹¹⁶ Öngören, a.g.m., c. XXXV, s. 242.

ALTINCI BÖLÜM

RİFAİYYE

الرفاعي
الرفاعي

Bayburtlu Mahmud Efendi ve Ma'rifî Dergâhı

*Bursa'da Hikem okuruz
Bize Rifaîler derler
Vardavî*

İslam dünyasında oluşan ilk tarikatlardan biri olan Rifaiya'nın piri Ahmed Rifaidir. Bağdat ile Basra arasında bulunan Bataih bölgesinde doğan Rifai, yedi yaşında iken babası vefat ettiği için dayısının himayesinde tahsil ve terbiyesine devam etti. Mürşidi Ali Vasiti'nin 'Herkes mürşidi ile ben ise müridimle iftihar ederim' cümlesine muhatap oldu.

578/1182 tarihinde vefat eden Ahmed Rifai'nin kabri Bağdat'ın güneyinde Vasit yakınlarındadır. Eserlerinin çoğu sohbetlerinin derlenmesiyle meydana gelmiş olup Türkçeye çevrilmiştir.

1. *El-Hikemu'r-Rifaiyye*
2. *El-Burhanu'l-Müeyyed*
3. *El-Mecalisu's-Seniyye*
4. *Erbeüne Hadisen*
5. *En-Nazmu'l-Has*
6. *El-Eş'ar*
7. *El-Ahzab ve'l-Evrâd*

Selçuklular döneminde Anadolu'ya gelen Rifai'ye, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda, bu toprakların gönül dünyasına katkı veren mekteplerden biri olmuştur. Basra ve Bağdat'tan başlayan yürüyüş zamanla Bursa üzerinden Bosna'ya uzanmıştır.¹

Bursa'da Rifaî tekkesi olarak kurulan ve asrımıza kadar hayatiyetini sürdüren bir dergâh yoktur. Fakat değişik tekkelerde belli bir süre hizmet veren Rifaî şeyhleri vardır. Bu şeyhlerin postnişin oldukları yıllarda söz konusu tasavvufi mekanları Rifaî dergâhı olarak değerlendirmek mümkündür.

Rifaîye'nin kolu Marifiyye'ye mensup Mahmud Efendi ve halifelerine geçmeden önce silsile verilebilir ve diğer tekkelerde hizmet veren Rifaîlere kısaca temas edilebilir:

1. Eyüb Efendi Dergâhı: 1280/1863 tarihinde Setbaşı'nda meydana gelen yangınla ortadan kalkan tekkenin yerine Köstendil muhacirlerinden

¹ Geniş bilgi için bk. Ahmed Rifaî, Rifaiyye, DİA.

Rifaî şeyhi Mehmed Efendi, yeni bir dergâh kurmak istediye de muvafak olamamıştır.

MA'RİFİYYE SİLSİLESİ

RİFAİYYE

Seyyid Abdullah Efendi

(ö. İstanbul, 1794/1209)

İstanbul Fatih Şerbetdar Tekkesi

'Feth ül Maarif' Seyyid Muhammed Ma'rifi Efendi

(ö. İstanbul, 1825/1240)

MA'RİFİYYE

İstanbul Kartal Ma'rifi Asitanesi Banisi

Antakyevizade Ahmed Vehbî Efendi

(d. Antakya,-ö. Manisa, 1851/1267)

Manisa Entekkeli Tekkesi Banisi

Hüseyin Şevkî Efendi

(ö. Manisa, Turgutlu,?)

Turgutlu Rifaî Tekkesi

Hasan Rüşdî Efendi (A. Vehbî Efendi'nin damadı)

(d. Manisa, 1834/1250 - ö. Manisa, 1919/1338)

Manisa Entekkeli Tekkesi

kızının oğlu Hacı Hüseyin Kemaleddin Bayoğlu

(d. Manisa, 1871/1288 - ö. Manisa, 1951/1370)

Manisa Entekkeli Tekkesi

Mehmet Ali Bütüner (Sapçı Mehmet Ali Efendi)

(d. Manisa, Turgutlu, 1897/1315 - ö. Turgutlu, 1967/1387)

Turgutlu Rifaî Tekkesi

Ali Fevzi Bayoğlu (Hüseyin Kemaleddin Bayoğlu'nun oğlu)

(d. Manisa, 1907 - ö. Manisa, 1988)

Manisa Entekkeli Tekkesi

Burhanettin Aktihanoğlu (Burhan Baba)

(d. Aydın, 1925 - ö. İzmir, 2002)

Celal Şen

(d. Makedonya, Üsküp, 1951/1370 - ö. Bursa, 2011/1432)

Celal Şen (1951-2011)

يا حضرت محمد معرني

كتبه الفقير محمد غفرله

"Ya Hazret-i Muhammed Ma'rifi." Hat: Mahmut Şahin.

2. Temenye'de kurulan Hüsameddin Dergâhı'nda hizmet veren Ahmed Bahaiddin Efendi, (ö. 1333/1915) Rifaî şeyhi Fâhrü'l-Ganî'nin mürididir.

3. Kadiriyye'ye mensup Hamam Tekke'nin üçüncü şeyhi Hüseyin Efendi Rifaî'dir. (ö. 1155/1742)

4. Mir-i Bûdelâ / Kediler Tekkesi postnişini olarak hizmet veren Selim Baba (ö. 1296/1879) ve Açıkbâş Ahmed Efendi de (ö. 1302/1885) söz konusu tarikata mensuptur. Kabir taşında şu satırlar yazılıdır:

Varın itlaf eyledi
Yevm-i mertin söyledi
Hak cemalin istedi
Göçtü Şeyh Ahmed Baba

Nâmı Açıkbâş idi
Pîr-i Rifaî'dendi
Son nefes Allah dedi
Göçdü Şeyh Ahmed Baba

Gitti üç yüz ikide
Bir güzel seyran ede
Hak ganî rahmet ede
Göçtü Şeyh Ahmed Baba

5. Yunus Emrem Dergâhı'nda hizmet veren Nazif Efendi'nin, Kadirî-Rifaî icazetnamesine sahip bir derviş olduğunu Yâdigâr-ı Şemsî haber vermektedir.²

6. Aynı kaynak Seyyid Usûl Dergâhı'nda da Kadirî-Rifaî usulü icra edildiğini söylemektedir.

Maksem'de kurulan Abdülmümin Zaviyesi dördüncü postnişin Mahmud Efendi'den itibaren Rifaî tekkesi olarak hizmet vermiştir. Mahmud Bahirî Efendi 1147/1734 tarihinde Bayburt'ta doğmuş tahsil ve terbiye için İstanbul'a gitmiş, zamanla bu şehrin en müderris ve vaizlerinden biri olmuştur.

Uzun zaman tasavvufî düşünce ve yorumlara karşı olan Mahmud Efendi, bir gün vaazını dinleyen Mehmed Marîfî Efendi'nin "o konuyu biraz daha izah eder misiniz" teklifine çok sert bir karşılık vererek, "orası sizin bilebileceğiniz şeyler değildir" demiştir. Bu tavır kısa bir müddet

² Age. s. 611

Bir elyazması
Rifâi evradın-
dan iki sayfa
(MKA)

sonra büyük bir dönüşüme sebep olur. Vaiz efendi dergâhın yolunu tutar. Üç yıllık bir eğitimden sonra kendisine seyahat verilir. Mekke Medine, Yemen, Basra ve Bağdat'tan 1200/1786 tarihinde tekrar İstanbul'a döner. İcazetini aldıktan sonra kendisine hizmet mekanı olarak Bursa gösterilir. Bir müddet Hz. Üftade'nin türbe odasında kalan Mahmud Efendi'ye, Üftadezâde Sadereddin Efendi daimi olarak hizmet vereceği meydana bulur: Abdülmümin Zaviyesi.

Medrese ve tekke ilimlerine olan vukufiyeti hizmet alanını genişletti. 1219/1880'de tekkeyi yeni baştan onardı. İhtiyaca göre yeni bölümler ilave etti. 1233/1818'de vefat eden Mahmud Efendi tekkesinin haziresine defnedildi.

Muhammed Ma'rifi'nin (ö. 1817) İstanbul, Kartal'da kurduğu dergâha kendisinden sonra oğlu Ali Sabit Efendi (ö. 1863) postnişin olmuştur. Ali Sabit Efendi tarafından kaleme alınan *Kisve-i Ma'rifi* adlı risalede dervişlerin kıyafetleri, tarikatın adap ve erkânı ile ilgili geniş bilgiler verilmiş ve semboller açıklanmıştır. Öncelikle şu konular üzerinden durulmuştur:

1. Tâc
2. Mühr-i gül
3. Baş saçı
4. Hırka
5. Deste-gül
6. Tennure
7. Şeddü'l-kemer

Risalede yer alan dört kapı kırk makam tasnifi ise şöyledir:

I. Kapı: Bâb-ı Şerî'at:

1. Âmentü Billâh'tır.
2. Müslüman olmaktır.
3. Göz, Kulak, Dil, Gönül, El ve Ayağını isyândan sakınmaktır.

Rifâi Dergâhının Hilmi Ağa tarafından yeniden inşasına ait 1254 (1838) tarihli kitabe, Muradiye Müzesi

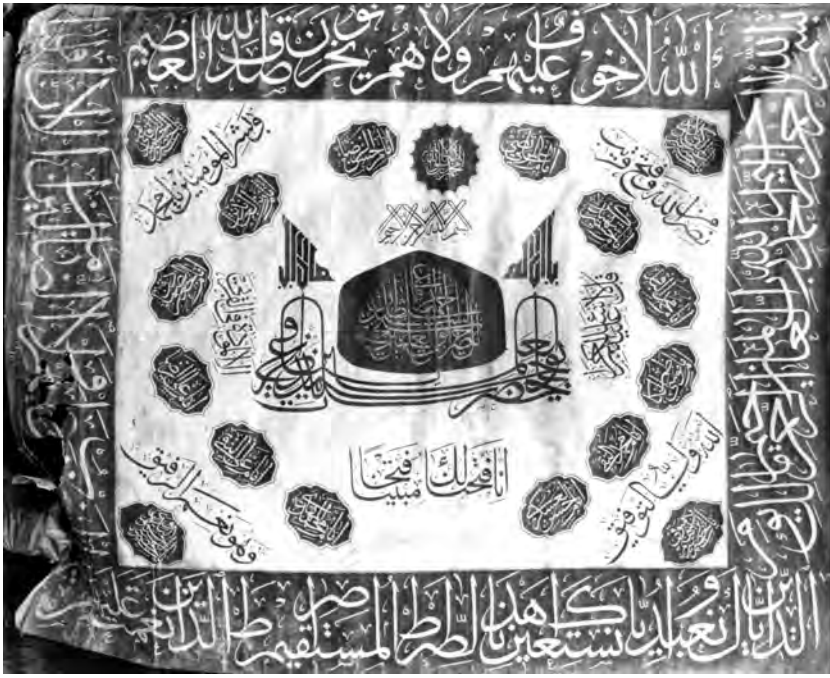
4. İlim talep etmektir.
5. Nikâh'lı olmaktır.
6. Helal lokma yemektir.
7. Sünnet-i Resûlullah'ı icrâ etmektir.
8. Emri ve nehyi uygulamaktır.
9. Helâl elbise giymektir.
10. Kendini hor ve hakîr görmektir.

II. Kapı. Bâb-ı Tarîkat;

1. İstiğfâr'dır.
2. Mürşid-i kâmile bağlanmaktır.
3. Mürşidinin bildiğini bilip, meşrebiyle meşreblenmektir.
4. Havf ve recâ sahibi olmaktır.
5. Dâimâ gadabtan kaçınmaktır.
6. Hâsseten ve âmmeten mürşide hizmet etmektir.
7. Hak Teâlâ'dan ümîdini kesmemektir.
8. İcâzet ve kandil çerâğına amel etmektir.
9. Nasîhat ve menâkıb-ı evliyauallah ile olup, daimâ muhabbet edip, sohbetini dinlemektir.
10. Terk-i dünya olup tecrîd, tefrîd, avâyık ve alâyıktan alâkayı kesmektir.

III. Kapı: Bâb-ı Mârifet;

1. Sâlik olan kişinin kendi nefsine edeb öğretmesidir.
2. Hicâb ve hayâ etmektir.
3. Perhîz, takvâ ve ikrâm üzere olmaktır.
4. Mürşidine sıdk-ı hulûs üzere olmaktır.
5. Ahdine vefâ etmektir.
6. Sahâvetli olmaktır.
7. İlm tahsil etmeye gayret etmektir.
8. İlmiyle amel etmektir.
9. Kalb gözüyle uyanık olmaktır.
10. Nefsini bilmektir.

Fatiha
suresi, fetih,
zaferle ilgili
ayetler ve
12 imamın
isimleriyle
süslü Rifâi
sancağı

IV. Kapı: Bâb-ı Hakikat;

1. Bir mürşid-i kâmile teslim-i tâm ile teslim olmaktır.
2. Yetmiş iki milleti bir bilip gayra nazar etmemektir.
3. Her ne lokma gelir ise, men' etmeyip ziyâfetullah budur diye yiyip- içmektir.
4. Her ân Hak Teâlâ'ya kulluk edip, varlığını fedâ eylemektir.
5. Hiçbir mahlûka zararda bulunmamaktır.
6. Mürşidine kaviyyü'l-metîn i'tikâd etmektir.
7. Seyr-u sülûkunda dâimâ mürşidini müşâhede etmektir.
8. Nâs ile çok ülfet etmeyip, münzevî olmaya sa'y etmektir.
9. Daimâ tehlîl, temcîd, tekbîr, tevhîd, tesbîh ile olmaktır.
10. Hakîkatı duyunca ve bilince gizlenip, sır eyleyip setretmektir.

Risalenin sonunda tekkedeki hizmet ve hizmetçiler 24 başlık altında toplanmıştır:

1. Râ'î	9. Halîiyeci	17. Kahveci
2. Hattâb	10. Mazhârcı	18. 'Akkâd'
3. Sekâ	11. Kûdûmzenci	19. Aşçı
4. Tevvâb	12. Münşî	20. Vekîl-i Harc
5. Ferrâş	13. Nâşir	21. Hazîneci
6. Çırakçı	14. Çamaşırcı	22. Silâhdâr
7. Buhûrdâncı	15. Hayyât	23. Kâtib
8. Tûrbedâr	16. Hallâk	24. Meydâncı

Risale şu mısralarla sona eriyor:

شیخ صوفی	طریقہ خانیہ پسویداد	اسکندریہ فاعلم تکریم
شیخ سیف الدین افندہ	پنجتبه	شکستہ ابرار تکریم
شیخ شاکر افندہ		اسراپہ ابرار تکریم
شیخ ضیاء افندہ	علاءتبه	اسکندریہ علاءتبه تکریم
شیخ حمید افندہ	حمید ایش	صنجد تکریم
شیخ کامر افندہ		بغوزہ حایہ تکریم
شیخ حسن زارہ	حید	فردیغاد خواجہ زاد تکریم
شیخ طہ افندہ	یان ایش تکریم	قولاقرم معروف تکریم
شیخ تعبیه افندہ	یان ایش	ایوبدہ حبیب افندہ تکریم
شیخ محمد افندہ	یان ایش	شیخ سدر تکریم
شیخ طست افندہ	حید	حیدر تکریم

Sefine-i Evliyâ'da İstanbul'daki Rifaî tekkelerinin ihya günlerini gösteren liste

Eger âşık isen dervîş, İllallahı bil de de!
Cân isen, cânân nedir? İllallahı bil de de!

Şerî'atla amel eyle, Tarîkat zikr-i ef'âlin,
Ma'ârif sen haberdâ ol, İllallahı bil de de!

Hakîkat kalb ile merbût, seni halk eyleyen ma'bûd,
Dû cihânda O'dur maksûd, İllallahı bil de de!

Sıfâtın ismidir Âdem, edib mir'ât-ı zâtına,
Ki kalbin zât ile kâim, İllallahı bil de de!³

Şimdi Rifaî canlarından izin alalım ve Kuzey Afrika'dan şehrimizi teşrif eden Şazeli dervişleriyle tanışalım.

³ Geniş bilgi için bk. Yaşar Caferov, "Seyyid Ali es-Sabit er-Rifaî ve Kısve-i Ma'rîfî adlı risalesi," *Tasavvuf* s. 145- 195, sy. 25. (Yaşar Caferov, Bursa'da Ma'rîfîlik üzerine doktora tezi hazırlıyordu. Azerbaycan'da vatanî görevini yaparken 3 Ocak 2010'da şehit oldu.) Ma'rîfîlikle ilgili bk. *Entekeliler Sempozyumu*, hzn. Mehmet Veysi Dörtbudak, Gürol Pehlivan, Manisa 2010. Baha Tanman, "Ma'rîfî Tekkesi," *Dîa* XXVIII.

YEDİNCİ BÖLÜM

ŞAZELİYYE

Ali Mağribî ve Abdülmümin Dergâhı

*Mağrib'den Maşrik'a dek
Şeyh Şazeli'dir pirim
Allah Nebî Kitab tek
Şeyh Şazeli'dir pirim
Vardavî*

Tarikatların tarihleri gibi coğrafyalarının da farklı olduğu bilinmektedir. Bir diğer ifade ile her tarikat her ülkede yaygın değildir. Kadiriyye, Halvetiyye ve Nakşibendiyye, İslam dünyasının her bölgesinde varlığını sürdürürken diğer tarikatlar daha çok 'yerel' özellik taşımaktadır. Mesela Hindistan-Pakistan bölgesinin en yaygın tarikatı Çeştiyye olurken Şazeliyye Kuzey Afrika'nın en yaygın tasavvufi yoludur. Bektâşilik, Bayrâmîlik, Celvetîlik gibi tarikatlar Osmanlı topraklarının dışında pek varlık gösteremezken Zeyniyye gibi bazı tarikatlar Bursa ve İstanbul'da bir-iki asır yaşadıktan sonra tarihe mal olanlarda vardır.

Şazelîlik de bu açıdan farklı özellikler taşıyan bir tarikattır. Kuzey Afrikalı Ebu'l-Hasan Şazeli (ö. 1258) tarafından kurulan tarikat o gün bugün yoluna devam etmektedir.

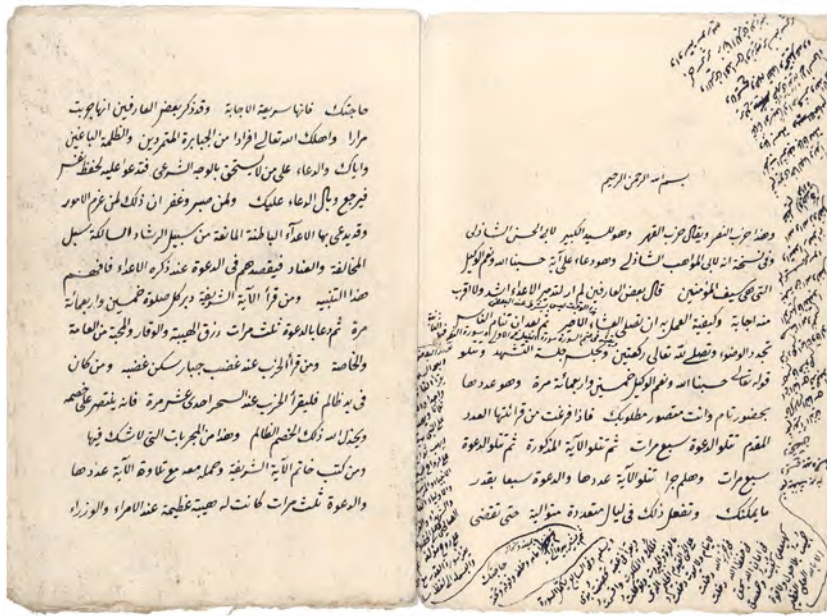
Ebu'l-Hasan Şazeli'nin dua ve hiziplerinin yanında bu kültüre en büyük armağanı Ebu'l-Abbas Mürsî'dir (ö. 1287). Mürsî'den feyz alan tarikatin üçüncü yıldızı, meşhur *Hikem* sahibi İbn Ataullah İskenderî'dir (ö. 1309).

XX. yüzyılda ise farklı bir tecelli hâsıl oldu. Batılı bazı şahsiyetler şazeli şeyhleri vasıtasıyla Müslüman olunca bu muhtedilerin eserleriyle birlikte bu kültür Türkiye başta olmak üzere farklı ülkelere ulaşmış oldu. René Guénon (Abdulahid Yahya) Ian Dallas (Abdulkadir Sufi) Martin Lings (Ebubekir Siracuddin) bunların en meşhurlarıdır.

Bursa ve Şazeliyye

Altı asırlık süre içinde bazı şazeli şeyhlerinin Osmanlı topraklarında faaliyet gösterdiği bazı şehirlerde şazeli tekkelerinin açıldığı bilinmektedir. Ancak bunlar geçici olmuş, süreklilik kazanamamıştır.

Bir şazeli şeyhini geçici bir süre ağırlayan şehirlerden biri de Bur-

Şâzelî dualarından
Hizbu'n-nasr
(MKA)

sa'dır. Kuzey Afrikalı Ali b. Meymun, matematiğe varıncaya kadar medrese ilimlerini tamamladıktan sonra tasavvufi hayata intisab eden şahsiyetlerden biridir. Hayatının bir bölümünü İspanyol ve Portekizlilerle mücadele ile geçiren Mağribi, Tunus'ta Ahmed Debbasi'ye intisab ederek yeni bir yola girdi. Seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra doğuya doğru yola çıktı. Hac dönüşü Suriye, Beyrut, Lübnan'da bir müddet ikamet ettikten sonra Sultan II. Bâyezid devrinde Bursa'ya intikal etti.

Onunla Bursa'da tanışan Lâmiî Çelebi'nin *Nefahâtü'l-Üns* tercümesine şahitlik ettiği konular önemlidir:

“Maliki mezhebinden, alim ve fakih idi. Tarikata intisab etmeden önce Fas'da kadı olmuştu. Dedeleri Fas padişahı İdris Sultan'ın neslindendi. İlahi cezbe hali ile, mal ve makamı terk ederek şeyh aramaya başladı. Mağrib meşayihinden çok kimsenin sohbetinde bulundu. Mürşidi Ebulabbas Ahmed b. Muhammed'dir (k.s.). İcazetini aldıktan sonra gemi ile Şam'a, oradan da Hacca gitmiştir. Mekke'de şeyh Abdulmu'ti'nin sohbetine katılmıştır. Tekrar Şam'a dönüp şeyh Abdulkadir Geylânî (k.s) tarikatından şeyh Abdulkadir Safedi'nin sohbet halkasına dahil oldu. Bu Abdulkadir Safedi, zamanın İbnü'l-Fariz'idir. *Kaside-i Taiyye*'ye nazire yazmıştır. Derler ki Hz. Risalet (s.a) in emri ile yazmıştır. Kasidenin adını *Silkü'l-Ayn li İzhabi'l-Gayn* koymuştur. Şeyh Ulvan'ın o kasideye şerhi vardır. Şeyh Abdulkadir Safedi'nin o risalede menkibelerini kaydetmiştir. Şeyh Ali mağribinin tarikati, sohbet, riyazet ve hizmet üzerinedir. Uzlet ve halvet yolu değildir. Herhalde nefisle mücadeleye üzere olmaktır. İlk zamanlar cehri-sesli zikir yapıyor. Zikir hali zikre dönüşünce –ki devamlı olarak gönlün uyanık olmasıdır- dört havatır üzerine tekellüm esastır. Belli bir kıyafet yoktur. Melamî ve Hz. Musa meşrebinde idi.

Yaratılışında gadab fillah galib idi. Zahir edeplerinde gayet titiz idi. Fakir, zengin kimseye kıyam etmezler idi. Tekellüfata razı olmazlar idi. Tam

marifet ve tevekkül ehli idi. Cihet ve zaviye kabul etmez idi. Gelen hediyelerin bir kısmını kabul, bir kısmını redederdi. Aldıklarına da hemen dağıtırdı. 'dünyayı üç talakla boşadım' derdi. 917/1511'de Şam'da vefat etmiştir. Dimeşk yakınında Mecdu'l-Maûs'da medfunudur. Uzun müddet Bursa'da kaldılar. Giderken yerine Sufizâde Abdurraman'ı bıraktı. Onun için 'O benden daha iyidir' derdi."¹

Ali Mağribi eli kalem tutan sufilerdendir.

1. *Beyanu Gurbeti'l-İslam*: Mağribi'nin terminolojisine göre batı Afrikalılar, doğu orta doğudur. Bu iki coğrafyayı mukayese etmek için kaleme alınan eserleri ilim âlemine 1874 de Goldziher tanıtmıştır. Batı âlemini, fık u tucurla dolduğu için terk eden yazar ne yazık ki gittiği coğrafyada aradığını bulamamıştır.

2. *Tenzihu's-Sıddık an Vasfi'z-Zındık*: İslam dünyasının sekiz asırdır tartıştığı konulardan biri de Muhyiddin İbn Arabî'nin şahsiyetidir. O sıddık mıdır, zındık mıdır? Sufiler onun sıddık olduğunu savunurken bazı âlimler onun zındık olduğunda ısrarlıdırlar. Bazı risaleleri Süleymaniye kütüphanesindedir.²

Abdalmümin Efendi

Ali b. Meymun Mağribi 1505'te Bursa'yı terk ederken yadigâr olarak Abdümü'min Efendi'yi bıraktı. Kendi adıyla anılan dergâhın kurucusu olan Abdümümin Efendi Bolu'da doğmuş, tahsil ve terbiye için Bursa'ya gelmiş daha sonra Maribi'ye intisab ederek Şazeli tarikatının bu şehirdeki ilk halifesi olmuştur.

1540'lı yıllarda vefat ettiği tahmin edilen Abdümümin Efendi, dergâhının haziresine defnedilmiştir. Cami, dergâh ve hazine kendi kaderine terk edilmiş daha sonra da satılmıştır. Arsanın üzerinde çok katlı apartmanlar yükselmektedir.³

Dergâhta daha sonra farklı tarikatlara mensup şeyh efendiler hizmet vermişlerdir. Önce Halvetîler, sonra Rifaiye'nin Marifiye koluna mensup şeyhler:

Ali Efendi (Halveti)
Raşit Efendi
Sadreddin Efendi
Mahmud Bahiri (Rifai)
Fahrulganı Efendi
Rıza Efendi
Cemal Efendi

¹ Lâmiî, a.g.e., s. 682-683

² Geniş bilgi için bk. DiA, II/411

³ Bk. *Yadigâr-ı Şemsi*, 441-446; Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, *Bursa Hazireleri*, Bursa, 2011, s.239

"Ya Hazret-i Ali Mağribî." Hat: Mahmut Şahin.

Tarikatının Esasları

Şeyh Zerruk diye meşhur olan Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed Fasî Maliki (ö. 899/1493) genelde tasavvuf tarihinin, özelde Şazeliyye tarikatının en büyük sûfîlerinden biridir.⁴ Tasavvufî ders ve sohbetlerinde genellikle Ataullah İskenderî'nin *Hikem-i Ataiye*'sini esas almış, bu esere pekçok şerh yazmıştır.

Aynı zamanda fakih ve muhaddis de olan Zerruk'un tercümesini sunduğumuz *Usûlü Tarîkati's-Şazeliyye* ismini taşıyan bu risâle de, sözkonusu tarikatın temel eserlerindendir. Kendinden sonraki Şazeliyye literatürünü doğrudan etkilemiştir. *Kavaidu't-Tasavvuf* adlı eseri de mühimdir.

Bismillahirrahmanirrahim

Elhamdülillah.

Tarikatımızın esasları beştir:

1. Gizli olsun, açıktan olsun her zaman ve her yerde Allah'tan korkmak (takva).
2. Söz ve davranışlarda Hz. Peygamber'in sünnetine uymak.
3. İktal devrinde olsun, idbar döneminde olsun halktan yüz çevirmek, onlardan birşey beklememek,
4. Az olsun, çok olsun (maddi mânevi sahada elimize geçen ne olursa olsun) Allah'tan râzı olmak.
5. Sıkıntılı anlarda da, huzurlu zamanlarda da sadece Allah'a yönelmek, O'na dönmek.

Şartların birincisi olan takva ve Allah korkusu, verâ ve istikametle elde edilir. Sünnete tâbi olma tahaffuz ve iyi ahlâkla, halktan yüz çevirmek sabır ve tevekkülle, rıza halini gerçekleştirmek kanaat ve tevfiz ile, Allah'a yönelme ise, rahat zamanlarda hamd ve şükür, sıkıntılı zamanlarda da O'na sığınıp iltica etmekle gerçekleşir.

Bütün bunların temeli beştir:

⁴ bk. Ömer Rıza. Kehhale, *Mu'cemul-müellifin*, I, 155

1. Himmetin yüceliği,
2. Hürmeti muhafaza etmek, haramlara dikkat etmek,
3. Hizmeti güzel bir şekilde yerine getirmek,
4. Tesirli bir azimet (ruhsatlara tâbi olmamak) ve takvayı sürdürmek,
5. Nimete tazim ve hürmet etmek.

Himmeti yüce olanın derecesi yükselir. Allah'm haramlarını muhafaza edenin hürmeti korunmuş olur, kendisine de hürmet edilir. Hizmeti güzel yapana keramet vacip olur. Tesirli bir azimet sahibinin hidayet üzere oluşu devamlı olur. Nimeti büyük gören ona şükreder, şükreden ise nimetlerin artırılmasını temin eder. Çünkü sadık ve doğru olan Allah böyle vaadetmiştir (bk. İbrahim, 14/7).

Muamelatın esası beştir:

1. Allah'ın emirlerini yerine getirmek için ilim tahsil etmek,
2. Basiret (tabassur-kalp gözü) için şeyh ve ihvanla sohbet etmek,
3. Haramlardan korunmak için ruhsat ve te'villeri terketmek (azimet ve takva yolunu tercih etmek, fetva yolunu değil!)
4. Kalp huzuru için vakitleri vird ve zikirlerle zabtu rabt altına almak,

5. Her konuda nefsi itham etmek (melâmet). Bu davranış, nefsin heveslerinin dışına çıkmak ve mânevi ölümden (kalbin ölümünden) kurtulmak içindir.

Bunların âfet ve tehlikelerine gelince, ilim tahsil etmenin âfeti, meselenin aslına ve köküne ulaşamayan, gerek dini bağlılık yönünden olsun gerek akıl ve gerekse yaş itibarıyla olsun küçük olan oğlanlarla sohbet etmektir. Sohbetin âfeti gurur ve birtakım fuzulî işlerle uğraşmaktır. Ruhsat ve te'villeri terketmenin âfeti nefse şefkat etmektir. Vakitleri vird ve zikirle emniyete almanın âfeti, amel ve ibadetlerin fazilet ve değerini gözde büyütme. Nefsi itham etmenin âfet ve tehlikesi ise onun hal ve istikameti ile ünsiyet ve dostluk peyda etmektir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "... (günahkâr nefis için) bütün varını fide olarak yerse yine alınmaz, kabul edilmez..." (En'am, 6/70). Kerim oğlu Kerim

Kapının kanatlarında "Aleviyye Zaviyesi", üstünde ise "Lâ gâlibe illallah" ibaresi bulunmaktadır, Cezayir.

Şazelî dervişleri Cezûlî'nin kabrinde hep birlikte makamla Delâilü'l-Hayrat okuyor, Merakeş, Fas (MKA)

oğlu Kerim (Hz. Yusuf nefsi itham konusunda şöyle söylemişti, (salavatullahi ve selâmuhu aleyh) “Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis kötülüğü şiddetle emreder. Rabbımın esirgediği nefis müstesnadır” (Yusuf, 12/53).

Nefsin hastalıklarını tedavi etmenin esasları da beştir:

1. Az yiyerek mideyi hafif ve boş tutmak,
2. Arız olan kötü durumlardan kurtulmak için Allah'a sığınmak,
3. Bazı kötü şeylerin vuku bulabileceği yerlerden uzak durmak
4. Yalnızken (halvet halinde) olsun insanlarla bir arada iken olsun tevbe-istiğfar etmek, Peygamberimize salât u selâm okumak,
5. Allah'a doğru götüren veya Allah'ın emrini gösteren kişilerle sohbet etmek.

Şeyh, İmam Ebul-Hasan Şazelî (r.a.) “Bana nasihat eder misin dostum” diyen bir şahsa şöyle demiştir: “Ayaklarını ancak Allah'ın sevap ve rızasını umduğun bir yer için kımıldat. Allah'a karşı günahkâr olmaktan kesin olarak emin olmadığın bir yerde oturma. Allah'a itaata yardım etmeyen hiçbir kimse ile sohbet ve arkadaşlık etme. Senin yakinî-kesin bilgini çoğaltmayan hiçbir kimsenin peşine takılma. Onun önünde sıraya girme. Yukardaki müsbet hususlara sahip insanlar ne kadar azdır.”

Bir başka sözü de şöyledir:

“Bunun için dünya seni çepeçevre kuşatmış amel ve ibadetler seni yormakta, Allah da bunun için sana nasihat etmektedir.” Yine şöyle buyurmuştur (r.a.): “Vatanın takva olsun. Böyle olursa artık nefsin, kendini

beğenmişliğinden kaynakla-nan ayıp ve kusuru kabul etmemek, gûnahta ısrar etmek, gaybtan, Allah'tan haşyeti ortadan kaldırmak gibi durumlar sana zarar veremez..." Bende diyorum ki bu üç mesele belâ, illet ve âfetlerin temelidir. Bunlar da beş şeyi gerekli kılar:

1. Cahilliği ilme tercih etmek,
2. Bağırın, azarlayan bir tavırla gururlanmak,
3. Bir iş yaparken hiddetlenmek,
4. Tarikatta olmakla şeref ve üstünlük iddiasında olmak,
5. Şartlarını yerine getirmeden fetih ve feyz kapılarının açılmasında acele etmek.

Bunlar da beş şeyi gerektirir-

1. Bid'atı sünnete tercih etmek,
2. Hak ve hakikat ehlini bırakarak ehl-i bâtila uymak,
3. Küçük olsun büyük olsun, işlerde nefsanî arzu, heva ve hevesle hareket etmek,
4. Hakikatları bir tarafa koyup faydasız ve fuzuli işlere talip olmak,
5. Doğruluk ve samimiyetle ilgisi olmayan mesele ve iddiaları ileri sürmek.

Bunlar da beş şeyi ortaya çıkarır:

1. İbadetlerde vesveseye kaçmak,
2. Âdetlere dalıp gitmek,
3. Her zaman toplanmak ve sık sık dinî mûsikî (sema') dinlemek,
4. Mümkün olduğu kadar, (fazla) insanın kendisine yönelmesini arzu etmek, buna ilgi duymak, bu işlere gönlünü kaptırmak,
5. Dünya ehli, dünya adamları ile, kadın ve çocuklara varıncaya kadar herkesle –konu ile ilgili sufilerin tutum ve davranışlarma aldanarak- sohbet etmek. Bu işlerin aslını bilen muhakkikler tasdik eder ki sebeplere tevessül (belli bir noktaya gelemeyen) zayıflar için bir ruhsattır. Fazla ileri gitmeden, yeteri kadar onlara da başvurulmalıdır.

İhsan ve lutuflar da ilaç gibidir ve hikmetin hakkını yerine getirmektir. (ilaç gibi gerektiğinde alınmalıdır, lutuflarla oyalanılmamalıdır). Ancak Allah'tan uzak olanlar bunların içine dâhp gider, kaybolurlar.

Sema' ve dini mûsiki dinleme konusunda kâmil olan ve yaşadığı hale mağlup olanlar için izin ve ruhsat vardır. O –şartlarına uygun ehli ile, âdâbına, zaman vezemine dikkat edildiği takdirde- kendinden geçiştir, Hakk'ın yaygisına düşüştür. Vesvese bid'attır, bunun da sebebi sünneti bilmemek, akılda birşeyler hayal etmektir. Halkın ikbal ve iltifatı için ona teveccüh, aslında Hakk'dan yüzçevirmektir. Bilhassa müdahene eden dalkavuk okuyucu, gâfil idareci ve cahil sûfi...

Oğlanlarla sohbet karanlıktır. Dinde de dünyada da ayıptır, ardır. Onlarla arkadaşlığı kabul etmek büyük bir felâkettir. Şeyh Ebu Medyen şöy-

le buyurmuştur: “Genç oğlan demek, tarikatta sana uygun düşmeyenler, seninle uyuşmayanlardır. İsterse yaşları yetmiş olsun!” Ben de şöyle diyorum: Belli bir hâl üzere istikrarını koruyamayan, karşılaştığı herkese teveccüh eden, gönlünü herkese kaptıran, bir tiptir o. Bunları çoğunlukla tarikat mensupları arasında buluruz. Sohbet meclislerini arayıp duran kişilerdir bunlar. Onlarla bir arada bulunmaktan sakın!

Allah ile mânevi bir hal içinde bulunduğunu iddia ettiği halde kendisinde şu hususlardan biri bulunan kimse yalancıdır, hali kendisinden geri alınmıştır:

1. Organları ile Allah’a karşı günaha dalıp gitmek,
2. Allah’a itaatta tasannu’ ve riya yapmak,

3. İnsanlarda bulunan şeylere tama etmek,
4. Allah dostlarını gıybet etmek, onlarla ters düşmek,
5. Allah’ın emrettiği konularda müslümanlara hürmet etmemek. İslâm bunlar için mühürlenir hayatlarını İslâm üzere tamamlayamazlar:

Kendisine mürid kabul eden şeyhte beş şart bulunmalıdır:

1. Sahih bir ilim,
2. Sarih bir zevk,
3. Yüce bir himmet,
4. Razi olmuş bir hal,
5. Nüfûz edici bir basiret Bu şartları ihtiva eden bir mürşid bulunmadığı zaman mevcut olan şeyhin tam olan yönlerine itimat edilir.

Kendisinde şu beş şey bulunan kimsenin şeyhliği doğru olmaz:

1. Dini bilmemek,
2. Müslümanların hürmetinden düşmek,
3. Malâyaniye dalıp gitmek,
4. Her şeyde heva-hevese uymak,
5. Ve dikkatsizlikten kaynaklanan kötü davranışlar.

Şeyh ve ihvanla beraber bulunan müridin dikkat etmesi gereken ilkelere ise şunlardır:

Şazeli kıyafetiyle Seyyid Hüseyin Nasr, 2005 yılında Bursa'yı teşrif etmişti. (MKA)

1. Neticede aksi bile çıksa şeyhin emirlerine uymak,
2. Sonunda, ölüm bile olsa haramlardan kaçmak,
3. Hazır olsun, diri olsun, ölü olsun şeyhe hürmette kusur etmemek,
4. Mümkün mertebe kusur etmeden onun hukukunu yerine getirmek,
5. Şeyhin muvafakatinin dışındaki her türlü akıl, ilim ve riyaseti bir tarafa koymak.

Eğer irşada yetkili müşşid bir şeyh yoksa insaf ve nasihat ilkeleri çerçevesinde ihvanın ihvana olan davranışlarıyla yardım ister, ihvandan istifade eder... Kalan işlerde şeyh değil de uhuvvet esaslarına göre hareket ederek kendini yetiştirmeye çalışır.

Ve'l-hamdülillahi Rabbi'l-âlemîn.

Ebu'l-Hasan Şazeli'den Dualar ve Nasihatlar

Tarikatların âdap-erkân kitapları mürîdin günlük hayatını düzenleyen el kitaplarıdır. Mürîd, bu kitaplarda evrâd ü ezkârını bulduğu gibi şeyh-ihvan- cemaat üçlüsüyle olan münasebetlerinin esaslarını da bulur.

Şazeliyye geleneğinde hizib ve duaların ayrı bir önemi vardır. Çünkü hizib ve duaları en yaygın olan tarikat pîri Ebu'l-Hasan Şazeli'dir. Onun özellikle Hizbu'l-Bahr ve Hizbu'l-Berr adlı dua ve niyazları tarikatlar arası ortak metinlerdendir. Bu metinler bize mürîdlerin hayata bakış açısını, hayatın sıkıntı ve mutluluk anlarındaki davranış tarzlarını gösterdiği gibi; sürekli olarak dervişi Kur'an ayetleri ve sureleri ile başbaşa bırakması bakımından da dikkate değerdir. Aşağıda okuyacağınız, tarikat pîri Ebu'l-Hasan Şazeli'nin (ö. Mısır, 656/1258) tavsiyeleri, evrâd ü ezkârın yanında ibadet ve ahlâk konularını da içine almaktadır.⁵ Tavsiyelerin kaynakları da gösterilmiştir. Bununla nasihatların Kur'ân ve hadis çıkışlı oldukları gösterilmek istenmiştir.⁶

"Aşağıdaki vasıfları elde et ki, dünya ve ahiret mutluluğunu kazanabilesin.

1. Kâfirleri dost edinme (bk. Nisa, 4/14).
2. Mü'minlere düşman gözüyle bakma (bk. Fetih, 48/29).
3. Dünyada takvayı azık edin (bk. Bakara, 2/197).
4. Allah'ın vahdaniyyetine, Resul'unun peygamberliğine şehadet et.
5. Az da olsa amel-i salihe devam et.
6. Şöyle söyle: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe inandım." Yine şöyle de: "İşittik, itaat ettik. Ey rabbimiz,

⁵ Abdulhalim Mahmud, *Ebu'l-Hasan Şazeli*, s. 207-211 (Kahire ts.).

⁶ Şazeliyye ve Ebu'l-Hasan Şazeli için bk. M. Kara, "Şazeliyye Tarikatı ve Üç Büyük Şeyhi", *Hareket Dergisi*, Eylül 1981.

Şâzeli dualarından
Hizbu'l-bahr
(MKA)

af sendendir, dönüş sanadır.” (Bakara, 2/258)

Bu güzel huylara tutunan kişiye Allah Taalâ dünyada şu dört şeyi lüt-feder: Sözünde samimiyet, ibadetinde ihlâs, kötülüklerden korunma ve yağmur gibi bir rızık. Ahirette de şu dört şeyi ihsan eder: Büyük bir af, manevî yakınlık, cennete giriş ve yüce makamlara ulaşmak.

7. İfadede samimi olmayı istiyorsan şu sureyi okumaya devam et: “in-na enzelnâhu fî leyleti'l-kadr...” (Kadir suresi).

8. Yağmur gibi bol ve bereketli rızık istiyorsan şu sureyi sürekli oku: “Kul euza birabbi'l-felak...” (Felak suresi).

9. İnsanların kötülüklerinden emin olmak istiyorsan devamlı şu sureyi oku: “Kul euza bi-rabbi'n-nas...” (Nâs suresi).

10. Hayırlı rızık ve bereket elde etmek istiyorsan şunları okumaya devam et: “Bismillahirrahmanirrahim el-melikü'l-hakku'l-mübîn, ni'me'l-mevla ve ni'me'n-nasir.” Ve peşinden Vakıa ve Yasin Surelerini oku.

11. Allah'ın seni gam ve tasalardan kurtarmasını, sıkıntıların için çıkış yolu göstermesini ve hiç ummadığın bir yerden seni rızıklandırmasını istiyorsan tövbe ve istiğfara yapış (bk. Talak, 65/3; Tahrim, 66/8).

12. Korktuğun şeylerden emin olmak istiyorsan şöyle yalvar: “Allah'ın tam kelimeleriyle, onun kullarının şerrinden gazap ve cezasından⁷ şeytanların kışkırtmalarından ve yanımda bulunmalarından sana sığınırım” (bk. Mü'minun, 23/97-98).

13. Gök kapılarının ne zaman açılacağını, duanın ne zaman kabul olacağını öğrenmek istersen müezzin ezan okuduğu zaman söylediklerini tekrar et. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: “Kimin başına sıkıntı ve

⁷ Buharî, Enbiya, 10; Müslim, Da'vat, 40.

belâ gelirse müezzinin söylediklerine katılsın.”⁸

14. Seni üzen duygulardan kurtulmak istiyorsan şöyle söyle: “Hayy olan ve hiç ölmeyecek olana tevekkül ettim. Hamd, çocuk edinmemiş olan, hükümrانlığında ortağı bulunmayan, düşkün olmayıp yardımcıya da ihtiyacı olmayan Allah’a mahsustur. O’nu gereği gibi tekbir et ve yücelt” (İsra, 17/111).

15. Korku, gam ve kasavetten kurtulmak istiyorsan şu duayı oku: “Allahım, senin kulunum, kulunun ve cariyenin evlâdıyım, varlığım senin elindedir, senin hükmün bende carîdir, senin takdirin benim için adalettir. Kendini isimlendirdiğin bütün isimler hürmetine, Kitab’ında buyurduğun yahut mahlukattan birine öğrettiğin veya ilmu’l-gaybda kendine ayırdığın isimler hürmetine Kur’an-ı Kerim’i gönlümün baharı, göğsümün nuru, hüznümün cilâsı, gam ve kederimi bir kuvvet hâline getir Ya rabbi...”⁹

16. Allah’ın seni en basiti küçük günah (veya delilik) olan 99 hastalıktan kurtarmasını istiyorsan şöyle söyle: “La havle vela kuvvete illâ billahil’-aliyyil’-azîm = Güç ve kuvvet sadece Yüce Allah’a aittir.”¹⁰

17. Başına gelen musibetlerden dolayı sevap kazanmak istiyorsan şu ayetteki ifadeyi tekrar et: “İnna lillahi ve inna ileyhi raciun = Biz Allah’a aitiz ve O’na dönücüleriz” (Bakara, 2/159).

18. Tasanın yok olmasını, hakkını ve alacağını elde etmek istiyorsan sabah-akşam şu duayı oku: “Allahım! Keder ve üzüntüden, güçsüzlük, acizlik ve tembellikten sana sığınırım. Korkaklık ve cimrilikten; aşırı borçlanma ve insanların kahrından da sana sığınırım.”¹¹

19. Huşû ve hudûu gerçekleştirmek istiyorsan fuzulî bakışları bırak!

20. Hikmeti elde etmek istiyorsan boş lafları terk et!

21. İbadetin tadını tatmak istiyorsan fazla yemek yeme! Ayrıca oruç tutman, gece kalkıp teheccüt namazı kılman gerekir.

22. Heybete sahip olmak istiyorsan mizah ve gülmeyi bırak! Bu ikisi heybeti yok eder.

23. Cenneti arıyorsan dünyaya karşı olan fuzulî ilgi ve rağbeti terk et!

24. Nefsinin kusurlarını ıslah etme konusunda başarılı olmak istiyorsan diğer insanların kusurları ile ilgili merak ve tecessüsleri bir tarafa koy! Çünkü tecessüs münafıklığın bir kolu, iyi zan ve hüsnüzan ise imanın bir şubesidir (bk. Hucurat, 49/ 12).

25. Haşyeti gerçekleştirmek istiyorsan Allah’ın keyfiyeti konusundaki vehimleri bırak. Böylece şirk ve nifaktan kurtulmuş olursun.

⁸ İbn Hanbel, I, 91.

⁹ İbn Hanbel, 1. 391-452.

¹⁰ Buharî, Cihad, 25; Müslim, Da’vat, 48.

¹¹ Buharî, Da’vat, 38; Müslim, Zikr, 49-51.

26. Bütün kötülüklerden uzak olmak istiyorsan insanlara suizan besleme (bk. Hucurat, 19/12).

27. Mertebe ve derece kazanmak istiyorsan Allah'a tevekkül et, insanlara değil (bk. Ali İmran, 3/ 159).

28. Kalbinin ölmemesini istiyorsan her gün 40 defa şöyle dua et: "Ya Hayyu Ya Kayyum La ilâhe illâ ente= ey Hayy ve Kayyum olan Allah, senden başka hiçbir ilâh yoktur".

29. Hasret ve nedamet zamanı olan kıyamet günü peygamber aley-hisselâmi görmek istiyorsan şu sureleri çok çok oku: İze's-ş-şemsu küv-viret, İze's-semâu'nfetarat, İze's-semâu'nşakkat (Tekvîr, İnfitâr, İnşîkak sureleri).

30. Yüzünün Alah tarafından nurlandırılmasını istiyorsan gece kalkıp ibadet yapmaya devam et (bk. Müzzemmil, 73/18; İsrâ, 17/78-79).

31. Kıyamet günü susuzluk hissetmemeyi istiyorsan oruca yapış!

32. Kabir adabından kurtulmak istiyorsan pisliklerden korun, haramlardan sakın, şehvetlerden kaç!

33. Zengin olmak istiyorsan kanaata yapış!

34. İnsanların en çok ibadet edeni olmak istiyorsan onlara faydası dokunan bir kişi ol!¹²

35. İnsanların en hayırlısı olmak istiyorsan Resulullah'ın şu hadisine dikkat et! "Haramlardan kaç ki insanların en âbidi, Allah'ın verdiği razı ol ki onların en zengini, komşuna ikram et ki mümin, kendin için sevdiğini insanlar için de sev ki müslim olasın. Bir de çok gülme, çünkü çok gülmek kalbi öldürür."¹³

36. İhlâs ve ihsan sahibi olmak istersen Allah'ı görüyormuşçasına O'na ibadet et! Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da o seni görüyor.¹⁴

37. İmanın kemale ulaşmasını istiyorsan ahlâkını güzelleştir.

28. Allah'ın seni sevmesini istiyorsan Müslüman kardeşlerinin ihtiyaçlarını gider.

39. İtaatkâr olmak istiyorsan Allah'ın sana farz olarak emrettiklerini

Cezayirli bir Şazelî şeyhi Bursa'da, Ahmed Alevî Bendimerad, 1987 (MKA).

¹² bk. *Keşfu'l-Hafa*, I, 393.

¹³ Timizi zühd, 2.

¹⁴ Buhârî, iman, 37; Müslim, imar, 57.

yerine getir.

40. Kıyamet günü Allah Taalâ ile tertemiz olarak karşılaşmak istiyorsan cuma günleri yıkanmaya ve cünüplükten temizlenmeye dikkat et!

41. Kıyamet günü karanlıklardan uzak, yol gösterici nurlar içinde haşrolmak istiyorsan Allah'ın yarattıklarından hiçbirine zulmetme!

42. Günahının az olmasını istiyorsan tövbe ve istiğfara devam et! (bk. Hud, 11/90).

43. İnsanların en kuvvetlisi olmak istersen Allah'a tevekkül et! (bk. Ahzab, 33/3).

44. Günahlarının Allah tarafından örtülmesini istiyorsan sen de insanların kusurlarını görmezlikten gel!

45. Hatalarının yok sayılmasını istiyorsan ıssız, kimsenin görmeyeceği yerlerde huşû, hudû ile ibadet et ve iyiliklerini çoğaltmaya bak!

46. Büyük lütuf ve ihsanlar istiyorsan, musibetlere karşı sabırlı, mütevazı ve iyi ahlâk sahibi olman gerektiğini unutma! (bk. Bakara, 2/156).

47. Büyük kötülüklerden uzak olmak istersen kötü huydan ve kendisine tabi olunan cimrilik ve ihtirastan sakın!¹⁵

48. Eşkiyanın kötülüklerinden emin olmak istersen yakın akrabalarını ziyaret etmen ve gizli gizli sadaka vermen¹⁶ gerekir.

49. Borç ve ihtiyacını Allah'ın gidermesini istiyorsan Hz. Peygamber'in şu duasını okumaya devam et: "Allahım! Helâllerinle yetinip haramlarından sakınmamı nasip et. Bana lütuf ve ihsanla muamele edip senin dışındakilerden müstağni olmamı, onlara muhtaç olmamamı ihsan et."¹⁷

50. Kötülüklerinden korkulan insanlardan emin olmak için şöyle dua et: "Allahım! Onların kötülüklerinden, içlerinde besledikleri fesattan sana sığınırım."

51. Hayır ve rızkının bolluğunu istersen şu sureleri okumaya devam et: "Elem neşrah leke..., Kul ya eyyuhe'l-kâfirûn..." (İnşirah ve Kâfirun sureleri).

52. İnsanlardan gizli yaşamak istersen şu duayı oku: "Ya Rab! Kendini örtüp gözle görülmez hâle getirdiğin gibi beni de ört ve sakla!"

53. Açlık ve susuzluk duymak istemiyorsan şu sureyi oku: "Li îlâfi Kureyş..." (Kureyş suresi).

Bektâşî babaları yollarımızı gözlüyor...

¹⁵ Ebu Davud, melahim, 17.

¹⁶ Buharî, zekât; Müslim, sulat. 42.

¹⁷ Tirmizî, da'vat, 110.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BEKTAŞİYYE

Ramazan Baba Dergâhı

*Kapkara dünyalara ışık verdi Bektâş'ım
Kupkuru topraklara derya oldu Bektâş'ım
Vardavî*

Bektâşiyye'ye İki Farklı Bakış Yahut Heteredoks Meselesi

Osmanlının ilk asırlarında kurulup gelişen tarikatların doğuş yerlerine bakıldığında üç bölge dikkat çeker: Orta Asya, Orta Doğu ve Orta Anadolu. Yeseviyye, Nakşibendiyye Orta Asya'dan; Kadiriyye, Rifaiyye Orta Doğu'dan; Mevleviyye, Bayrâmiyye Orta Anadolu'dan doğmuştur.

Bektâşilik de Anadolu merkezli bir tarikatır. Her ne kadar tarikatın pîri kabul edilen Hacı Bektâş-ı Velî, bu topraklarda doğmamışsa da Orta Anadolu'da yaşamış ve Hacıbektaş'ta vefat etmiştir (669/1272).

Tarikatlar tarihinin problemlerinden bir tanesi de Bektâşiliktir. Tarikatın oluşumu, Hacı Bektâş-ı Velî ile ilgisi, Şîî muhtevasının kaynakları, eski kültürlerden etkilenmesi, devletle olan ilişkileri tartışılmaya devam etmektedir. Bu konuda ileri sürülen görüşler iki noktada özetlenebilir:

1. Hacı Bektâş-ı Velî, Sünnî bir mutasavvıftır. Dolayısıyla tarikatın kuruluş safhasında hiçbir gayr-ı Sünnî, Şîî bir renk yoktur. Heterodoks temayüller Balım Sultan'la başlamış ve giderek çoğalmıştır.

Bu tespiti Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât* isimli eseri de doğrulamaktadır. Sözkonusu eserde şeriata muhalif bir şey yoktur. "Hacı Bektâş-ı Velî heterodoks görüşlerini ortam müsait olmadığı için bu eserinde ortaya koyamamıştır" diye düşünmek pîre hakarettir.

2. Bektâşilikte var olan gayr-ı Sünnî boyut Hacı Bektâş-ı Velî dönemiyle başlamıştır. XIII. ve XIV. yüzyılda yaşayan Hurûfî, Kalenderî, Vefâî, Yesevî, Babaî gibi zümreler Bektâşî diye isimlenmiyorlarsa da bu meşrebi paylaşmaktaydılar. Ayrıca *Makâlât* 'ın Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait olduğu ilmî ölçülerle de ispat edilmiş değildir.¹

¹ Bektaşilik ve Aleviliğe ateist bir açıdan âdeta bir folklor malzemesi olarak bakan "çağdaş" görüş burada söz konusu edilmeyecektir. Doksanlı yıllarda alevlenen ve günümüzde "Alevî Açılımı" ile devam eden bu tartışmalar bir müddet daha devam edeceğe benzemektedir. Cem evleri tartışması ister istemez tekkeleri de gündeme taşıyacaktır. Arnavutluk'ta yaşayan Bektaşiler "ayrı bir din" olarak tanınmaları için gayret gösterirken Türkiye'deki

Her iki iddianın kuvvetli ve zayıf tarafları vardır. Daha doğrusu, bu iddiaları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Yani *Makâlât'ta* gayr-ı Sünnî bir muhtevanın bulunmayışı Hacı Bektâş-ı Velî'yi takip edenlerde bu anlayışın olmamasını gerektirmediği gibi, XIV. yüzyılda yaşayan Kalenderî veya Babaîlerin de hepsi Bektâşî meşrepte olmayabilir. Benzer konularda genelleme yapmak çok zordur. Geyikli Baba tanıtılırken Baba İlyas vesilesiyle bu konuya işaret edilmişti.

Bir taraf babaların, abdalların “mey-hor” olduğunu inkâr ederken, diğer taraf da Evliya Çelebi'nin Antalya-Elmalı Abdal Musa tekkesini anlatırken kullandığı şu cümleyi sükutla geçmektedir: “ehl-i Sünnet esaslarına bağlı üç yüz mücerred derviş.” Burada bir problem daha ortaya çıkmaktadır: Ehl-i Sünnet çizgisi veya dairesi nedir? Hangi davranışlar bu dairenin veya çizginin dışında kalır? Buna “müttefekun aleyh” bir cevap vermek mümkün değildir. Hiçbir ehl-i tarik veya Müslüman “Ben batılıym,” “Ben heterodoksum,” “Ben ehl-i bidatım, ben gayr-i sünnîyim” diye ortaya çıkmaz. Herkes kendi mezhep, tarikat ve meşrebini İslâmî görme, görüşlerini öyle yorumlama eğilimindedir. O zaman, “İslâm bilginlerinin konu ile ilgili yorum ve değerlendirmeleri esas alınsın” denebilir. Bu da meseleyi halletmeye yetmeyecektir. Çünkü İbn Teymiye, Fahreddin Razî, İmam Gazzalî veya İbn Haldun hakem olarak tutulsa bile aynı noktalara ulaşacaklarını düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla gayr-ı Sünnî ve heterodoks kelimelerine *efradını cami ağyarını mani* bir tarif getirmek zordur. Degilse Sünnî ve ortodoks cemaatleri “büyüteç”le aramak gerekecektir. Yapılacak ilk iş bir derviş veya derviş cemaatinde görülen ve “bize göre” İslâm'a aykırı olan bir tavır, fikir veya davranışı genelleştirerek onları ehl-i Sünnet dışına çıkarmamaktır. Söz gelimi, bütün Kalenderîler dinî sınırları tanımayan İbahiyye mensubu olsaydı XIII. yüzyılın büyük mutasavvıf Şihabeddin Suhreverdi *Avârifü'l-Maârif* adlı meşhur eserinde bu cemaati temize çıkarır mıydı? Yine XV. yüzyılın en büyük Nakşî şeyhlerinden biri olan Abdullah İlâhî “Talib gerekdir ki Melâmetî-sıfat ve Kalenderî-sîret ola” diyebilir miydi?²

Hurûflerin yakından takip edildiği bir devrin padişahı olan Fatih'in, vakıf yoluyla Kalenderhâne kurması sadece bir “hikmet-i hükûmet” miydi?

Besim Atalay'ın Bektâşîlik Edebiyatı adlı kitabı, İstanbul 1340.

bazı aleviler aynı formülün peşine düşmüştür.

² *Meslekü't-Talibîn*, 79a.

Her Toplumun Marjinal Grupları Vardır

Sünnî-gayr-ı Sünnî, hak-batıl, bâ-şer, bî-şer, ortodoks-heterodoks tartışmalarında biraz da Bektâşiliğin adı çıkmıştır. *Vur abalıya* metodu uygulanmaktadır. Halbuki her tarikatta şu veya bu oranda söz konusu tavır ve anlayışlar bulunabilir. Meseleye sosyal psikoloji açısından bakıldığında Bektâşiliğin şu farkı olabilir: Özellikle XVI. yüzyıldan sonra, dinî kayıtlara aldırış etmek istemeyen ama tasavvufî hayatın atmosferinden de zevk alan insanlar kendi hâlet-i ruhiyelerine uygun bir çatı aradıklarında daha çok Bektâşî tekkelerini bulmuşlardır. Ancak, söz gelişi “demlenme”nin veya “Biz her zaman namaz hâlindeyiz” ifadesinin sadece Bektâşî dervişlerine has olduğunu düşünmek gerçekleri görmemek olur. Soru şudur: Din değiştirerek İslâm’a girmiş toplulukların bütün eski inanç ve anlayışlarını bir anda silip atmaları mümkün müdür? Dolayısıyla bu davranışlarından hareketle bunlara hemen *gayr-ı Sünnî* damgasını vurmak ne derece haklı olabilir? Bakış açısı biraz daha genişletilir, tasavvuf ve tarikatlar tarihine bir bütün olarak bakılırsa görülür ki her devrin ayrı *Bektâşîler*’i vardır. Bu gün bazı ehl-i tarik ve Bektâşîler söz gelimi nasıl demokrasi ile lâiklikle İslâm’ı bağdaştırıyorsa, dünküler de İslâm ile eski yaşama tarzlarını, Şamanizm’i; daha eskileri Hint kültürü ve İskenderiye felsefesini, Gnostisizmin geliştirdiği Hurûfî kültür ile din ve tasavvufu bütünleştirmenin gayretlerini sergilemiş olabilirler. Tasavvuf klâsiklerinde dervişlere yapılan tavsiyeler, tenbih ve uyarılara bu gözle bakıldığında durum biraz daha açıklık kazanabilir.

Konu tartışılırken mutlaka ele alınıp tahlil edilmesi gereken bir soru da şudur: XIII-XIV. yüzyılların şartlarında yeni din değiştirmiş göçebe bir topluma yeterli din kültürünü aktarmak ve yaşatmak mümkün müdür? Bu soruya verilen gerçekçi ve ilmî cevaplar heteredoks meselesine ışık tutacaktır.

Konunun hassas noktası şöyle izah edilebilir. Tasavvufî hayat gönül merkezli bir faaliyet olduğu için insanın iç dünyasını tatmin eden, onu doyuran, huzura kavuşturan, coşkuya ulaştıran şeyler meşru addedilebilmekte; bu noktada meşru olmayan araçlar da devreye girebilmektedir. Raks ve sema’ konusunda sürekli olarak dikkat çekilmesinin, genç oğlan ve kadınlarla bir arada bulunmanın mahzurlarına işaret edilmesinin sebebi budur. Bektâşîyye’den asırlarca önce kaleme alınan *Kuşeyrî Risalesi* ve *Keşfu’l-Mahcûb*’un son sayfalarında ısrarla vurgulanan uyarıların hepsi bu konularla ilgilidir. Çünkü insanlar zevk dünyalarını zenginleştiren, mistik muhayyileyi geliştiren ve coşkularını arttıran araçların bir noktadan sonra haram-helâl oluşuna bakmak istememektedir. Bir nevi *zevkperestlik* atmosferi oluşmakta, giderek dinin sınırları zorlanmakta, *lâübalî* derviş tipi yaygınlaşmaktadır. Kötü alışkanlıklarla hemhâl olanlar bu alışkanlıkları “iyi” alışkanlıklar kategorisine sokma yollarını aramaya

başlamaktadırlar.

Tekrar konumuza dönelim. XIII.-XVI. yüzyıllarda bugün bilinen anlamıyla Bektâşî tabirine pek rastlanmaz. Buradan hareketle şu söylenebilir: Tarikatın teşkilâtlanma safhası, XV. yüzyılla başlar. Bu yıllarda iki mühim olay oldu. Bunlardan birincisi, tarikat ile Yeniçeri ordusu arasında bir bağ kuruldu. İkincisi de Balım Sultan teşkilâtın başına geçti. Tarikat-ordu ilişkileri müspet merhaleler katederken II. Bâyezid Dimetoka'daki Bektâşî Tekkesi'nde bulunan Balım Sultan'ı, 907/1501 yılında Hacıbektaş'daki dergâha postnişin olarak atadı. Bu tavır devletle Bektâşîlik arasındaki ilişkileri sağlamlaştırdığı gibi çok yoğun olarak Anadolu üzerine gelmekte olan Şîî-Safevî propagandasına da beraberce karşı koymayı gerektirmiştir. Bu dönemle birlikte Şîî-Alevî meşrebi, 12 İmam neşvesi, Allah-Muhammed-Ali üçlüsü de diğer tarikatlardan çok bu cemaatte yer buldu. Böylece tarikatın tarihinde yeni bir sayfa açılmış oldu.

XV. yüzyıldan sonra Bektâşîlik başta olmak üzere tarikatlardaki Şîî-Alevî temayül (teşeyyu) arttıkça bir tarikat "denge politikası"nı üstlendi: Nakşibendîlik.

XV. yüzyılda Bektâşî tabiri yaygın olmadığı gibi *Makâlât* da pek bilinen bir eser değildir. Hatiboğlu Mehmed bu eseri 1396'da Arapça'dan Türkçe'ye tercüme ettiyse de pek yaygınlaşamadığı anlaşılmaktadır.³ Meselâ Eşrefoğlu Rûmî *Müzekkîn-Nüfûs*'unda Hacı Bektâş-ı Velî'nin çağdaşı olan Suhreverdî, Konevî, Fahreddin Razî, Yunus Emre, Attar, Necmeddin Kübrâ ve Mevlânâ'dan bahsettiği hâlde Hacı Bektâş-ı Velî ve *Makâlât* 'dan hiç söz etmemiştir.⁴

Tekke Kütüphanesi

Tasavvufun bir müessese olarak ortaya çıkmasından itibaren bu işle uğraşan dervişler, kitap yazmaya ve okumaya özen göstermişlerdir. Özellikle ilk devir sufîlerinin yazmış oldukları eserler, daha sonraki dönemde yaşayan mutasavvıflar tarafından temel eserler olarak kabul edilmiş ve bundan sonra yazılan diğer eserlere de kaynaklık etmiştir.

Herhangi bir tarikata intisap etmeden önce, dinî ilimlerin tahsil edilmesi genel bir kuraldır. Zira şeriatın zahirîni bilmeden batınını bilmek hemen hemen imkânsızdır. Sufî alimleri, Allah'ın en değerli yaratıkları olarak değerlendirilirken, cahilleri ise en zeliller olarak ifade edilmiştir.⁵

³ nşr. Esat Coşan, ist. tsz.

⁴ Farklı bakış açıları için bk. Fuad Köprülü, "Bektaş", *İA*; Abdülbakî Gölpınarlı, *Mezhepler ve Tarikatlar*, ist. 1969; E. Ruhî Fırlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*, Ank. 1990; Y. Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Bektaşîlik*, ist. 1990; A. Yaşar Ocak, "Bektaşîlik", *DİA*, V/373.

⁵ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, s. 251; Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 236.

Aşağıda bir beктаşı dergâhında mevcut kitapların listesi verilmiştir. Söz konusu tarikatın genel tutumu -bu listeden de anlaşılmaktadır.

13 tane Kur'an-ı Kerim, 3 tane *Enam-ı Şerif*, 1 tane *Tarih-i Altıparmak*, 1 tane *Menâfu'n-Nass*, 1 tane (eksik) *Hadika* (Muhtemelen Fuzulî'nin *Hadikatü's-Süeda'sı*), 1 tane tecvid kitabı, 2 tane sarf cümlesi, 1 tane *Avamil-i Atik*, 1 tane *Şerh-i Avamil*, 2 tane *Mecnun u Leylâ*, 1 tane *Risale-i Tevhid*, 1 tane *Tezkiretü'l-Evliya* (muhtemelen Attar'ın), 1 tane *Şerh-i Mesnevî* (manzum), 1 tane *Mesnevî*'den Seçmeler, 2 tane *Mesnevî-i Şerif* (Mevlânâ'nın), 1 tane *Kaside-i Hoca Attar*, 1 tane *Kuduri* (Muhammed el-Kuduri'nin fıkıh kitabı), 1 tane *Mülteka* (Sunullah b. Sunullah el-Halebi'nin fıkıh kitabı), 1 tane Türkçe yazılmış Hacı Bektâş'ın *Makâlât'ı*, 1 tane Farsça yazılmış Hacı Bektâş'ın *Makâlât'ı*, 1 tane *Menâkıb-ı Hacı Bektâş*, 2 tane *Destan-ı Ebu Müslim*, 1 tane Sürûrî'nin *Gülistan Şerhi* (*Gülistan* Sadi-i Şirazi'nindir), 2 tane *Şerh-i Gülistan*, 1 tane *Gülistan*, 1 tane *Şerh-i Bostan*, 1 tane *Bostan* (Sadi-i Şirazi'nin), 1 tane *Baharistan* (Molla Camî'nin), 2 tane *Hutbetü'l-Beyan* (Hz. Ali'ye izafe edilir), 1 tane *Fazilet* (manzum), 2 tane *Tarih-i Seyyid Battal Gazi*, 1 tane *Tuhfe-i Kebir Şerhi*, 1 tane *Feteve-yı Ali Efendi*, 1 tane *Risale-i Cabiri*, 1 tane *Akaid*, 1 tane *Risale-i Birgivi*, 1 tane *Risale-i Üstüvanî*, 1 tane *Şerait-i Esmâül-Hüsna*, 1 tane *Ravzatü's-Şühedâ Tercümesi*, 1 tane Farsça *Şerh-i ebyat*, 3 tane gazel mecmuası, 1 tane Farsça lugat, 2 tane lugat, 1 tane *Gencine-i Hikmet*, 1 tane *Hikâyat-ı Yazıcızade Ahmed Bican*, 1 tane *Gaybetü'l-Beyan*, 1 tane Âşık Paşa kitabı, 1 tane *İrşadü'l-Mürîd*, 2 tane *Kanunnâme* (köhne notu düşüldüğü için muhtemelen klasik devir), 2 tane tasavvuf kitabı, 1 tomar resmi vesika, 1 tane *Telhis'ül-Hakayık*, 1 tane *Hadikatü's-Süeda* (Fuzulî'nin), 1 tane Farsça siyer, 1 tane *Miftâhü'l-Kulûb*, 1 tane *Netayicü'l-Fünun*, 1 tane *Tezkiretü's-Şuara*, 1 tane *Hilyetü's-Şerif*, 1 tane *Mısbah*, 1 tane *Şerh-i Mısbah*, 1 tane *Gülşen-i Râz* (Mahmud Şebüsteri'nin), 2 tane *Yusuf ü Züleyha*, 1 tane *Divan-ı Viranî*, 1 tane *Risale-i Sultan Viranî*, 1 tane *Divan-ı Necatî*, 1 tane *Divan-ı Nef'i*, 2 tane *Divan-ı Cami*, 1 tane *Hamzanâme*, 1 tane *Divan-ı Fuzuli*, 1 tane *Dilküşa-i Baba Kaygusuz*, 1 tane *Divan-ı Cami*, 1 tane *Hediye-i Nabi Efendi*, 1 tane *Hayriye-i Nabi*, 1 tane *Vikaye* (Burhaneddin İbn Sadrü's-Şeria'nın fıkıh kitabı), 1 tane *Divan-ı Mes'ud*, 1 tane *Divan-ı Şeyh Hasan Efendi*, 1 tane *Divan-ı Gevherî*, 1 tane *Husrev ü Şirin*, 1 tane *Divan-ı Vehbî*, 1 tane eksik kitap (ne olduğu meçhul), 3 tane Farsça kitap (ne olduğu meçhul), 1 tane *Menâkıbnâme-i Emir Sultan*, 1 tane *Muhammediyye* (Yazıcızade'nin), 1 tane *Kutub-ı İstiare*, 2 tane hikâye kitabı, 1 tane Farsça manzume kitabı, 1 tane mizah kitabı, 3 tane mecmua.⁶

⁶ Yılmaz Soyuer, "Osmanlı Devleti'nde Bektaşîlik-Devlet İlişkileri", *Yeni Harran Çevresi İnsan Bilimleri*, S. 39, s. 41-44.

Bursa'da Bektâşilik

XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı ülkesinin değişik bölgelerinde açılan Bektâşî tekkelerinin biri de Bursa'da idi. Bu tekkenin varlığı Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinden anlaşılmaktadır.⁷

XVIII. yüzyılla birlikte Bektâşî tekkelerinin adedinde görülen artış tabii bir gelişme olmayıp Bektâşîlerin Yeniçerilerle olan bağları sebebiyle zor kullanarak bazı tekkeleri bir anlamda *işgal* etmelerinin neticesidir. Bursa'da Abdal Murad, Abdal Musa tekkeleri, adlarından hareketle "Bektâşîlere aittir" gerekçesiyle el değiştirmiştir. El değiştiren tekkelerden biri de, Ramazan Baba Dergâhı'dır.

Ramazan Baba Dergâhı

Aydın veya Akkırmanlı olan Ramazan Baba, Zeyniyye Tarikatı'na mensuptur. Bursa Işıklar semtinde yaptırdığı tekkede şeyhlik yapmış; 1030/1622 tarihinde vefat edince oraya defnedilmiştir.

Yerine halifesi Hacı Dede geçmiş, daha sonra Veli Dede (ö. 1078/1667) postnişin olmuştur. Veli Dede vefat ettiği zaman Hacı Bektâş Dergâhı'nın şeyhi, Bursa'da bulunduğundan cenaze namazını o kıldırmıştır. Bu kayda göre Ramazan Baba Dergâhı, kurucusundan kısa bir müddet sonra Zeyniyye'den Bektâşîyye'ye geçmiştir.

Veli Dede'den sonra Hasan Dede şeyh olmuştur. Daha sonra postnişin olan İbrahim Mürsel Baba (ö. 1164/1750) *Yâdigâr-ı Şemsî*'nin ifadesine göre "Ramazan Baba Zaviyesinin güruh-ı melahideden tathîrine memur olarak gelmiş ve seccade-i meşîhata geçmiştir. İhya-yı ayin-i ehl-i sünnet ve'l-cemaat idüp evkat-ı hamsede cemaatle eda-yı salat ve zikir u tevhid ile ibadat u taat etmekte iken" vefat etmiştir. Mürsel Baba'dan sonra seccadenişin olan Çakır Mehmed Baba (ö. 1193/1778) "Halvetiyye'dendir" gerekçesiyle azl edilmiş yerine dergâhın mutfağında görevli Halil Baba tayin edilmiştir.⁸

Mutfakta kullanılan odunları temin ettiği için Katırcı Halil Baba diye meşhur olan bu şeyhten sonra posta, halifesi Mehmed Dede (ö. 1234/1818) oturmuştur.

Halim Dede'nin tekke şeyhliği devam ederken 1241/1826'da Yeniçerilerle birlikte Bektâşîliğin de lağvedilmesi, *Yâdigâr*'ın ifadesiyle "nam-ı Bektâşîyanın kaldırılması" bu tarikatın tarihinde yeni bir sayfa açmıştır.⁹

⁷ age, II/51.

⁸ Bursa Dergâhları, 355.

⁹ Halim Dede 1268/1851'de vefat edinceye kadar evinde Bektaşî geleneği üzere derviş yetiştirmeye devam etmiştir. Mezar taşındaki beyitlerden ikisi şöyle:

Hacı Bektaş-ı Veli erkânın icra ederek
Olmuşdı nice dem post-ı reşadetde mukîm

"Ya Hazret-i Süleyman Baba el-Bektâşî." Hat: Mahmut Şahin.

Devletin yürüttüğü genel politikaya göre Bektâşî tekkeleri Nakşibendîye'ye verildiği için Ramazan Baba Dergâhı'nın başına da "Hacı Hoca" diye maruf Ahmed Hikmet Efendi (ö. 1263/1846) geçmiştir. Ahmed Hikmet Efendi aslen içelli olup medrese ilimlerini tahsil ettikten sonra Üsküdar'da Ali Behcet Efendi'ye¹⁰ mürid olmuş ve seyr ü sülûkunu onun denetiminde tamamlamıştır. Bir önceki asırda Yeniçeriliğin manevî nüfuzuyla tekke adedini çoğaltan Bektâşîliğin 1826'da tekke adedi sıfıra müncer olmuştur.

Bilindiği gibi 1860'larla birlikte gayr-ı resmî de olsa Bektâşî tekkeleri uyandırılmaya başlanmıştır.

Dergâhın ikinci Nakşî şeyhi Afganlı Abdulgafur Efendi'dir (ö. 1278/1861). Bu dönemde dergâha pek çok seyyah geldiği bilinmektedir. Dergâhın hizmetlerini bir müddet oğlu Yusuf Efendi yürütmüştür. Ahmed Hikmet Efendi'nin Abdürrahim Nimet adlı oğlu savaşta şehit olmuş, diğer oğlu Ahmed İsmet ise Lâhutî mahlâsıyla şiir yazmış, hayatını *Divan* mütalaa etmekle geçirmiş, meczubane bir hayat yaşamıştır. Daha sonra postnişin olan Ahmed Efendi, dergâhın harap olmasına çare bulamadığı için görevi bırakıp İstanbul'a gitmiştir.¹¹

Süleyman Bey Baba

Bu yazıda üzerinde özellikle durmak istediğimiz kişi Süleyman Bey Baba'dır. Beraberce Mehmed Şemseddin Efendi (ö. 1936)'nin ifadelerini takip edelim:

"Eş-Şeyh Süleyman Beg Baba bin Mustafa bin Süleyman: Süleyman Beg Baba'nun tercüme-i halini ihvanından bir zat-ı muhterem, tarafımıza tesyîr itmekle aynen tahrîr eyliyorum. Mümaileyh, Sultan Yıldırım Bayezîd Han vüzerasından meşhur Hacı İvaz Paşa'nın sülâlesinden olarak Burusa'da kadem-nihade-i âlem-i şühud olmuştur. Hengâm-ı sabavetinde

Hâme yazdı Vâsîfâ tarih-i fevtin bi't-tamam

Kıldı ruhın Hakka teslim Hû diyüp abd-i Halim

¹⁰ Geniş bilgi için bk. "Ali Behcet Dede", *DİA*, II/382

¹¹ Işıklar Askerî Lisesi'nin yeni binası bu dergâhın bulunduğu arazi üzerine yapılmıştır.

Şerif Hoca Mektebi demekle ma'ruf mektebde o zamanki tahsîl derecesinde istihsal-i ma'lumat ile beraber hatt-ı sülûsden ketebe ahz itmiş ve hele hatt-ı ta'likde akranına tefevvuk eylemiş olduğu hâlde Mahkeme-i Şer'iyye kalemine devam ve epeyce bir zaman kalem-i mezkurda ifa-yı vazîfeye ikdam ve muamelat-ı şer'iyyeye iktisab-ı vukuf-ı tam eyledikten sonra hizmet-i resmiyeyi târik ve tarîk-ı ticarete salık olarak bir aralık bezzazlık ticaretiyle meşgul olduğu sırada Hisar'da kâin urefa-yı kamilinden ve meşayih-ı Sa'diyye'den Şeyh Saîd ve Hükûmet Caddesi'nde Ahmed Baba Efendi'lerin halka-i zikrine devamdan hâlî kalmamış ve Burusa'da Sekeleme nam-ı diger Işıklar denilen mahall-i ferah-fezada asude tarîkat-ı aliyye-i naze-niyye ricalinden salîfû't-tercûme Halîm Dedede Efendi'ye intisab ve ikmal-i tarîkat ile istihsal-i usûl u adab eylemiş ve ahiren Dersaadet'de Rumeli Hisarı'nda Mahmud Baba Efendi'den 15 Muharrem 1273 tarihinde mücaz olmuştur.

Ba'de ezîn meşagil-ı dünyeviyyeden destkeş-i veda olarak rah-ı erenleri ihtiyar ve bir müddet Hisar'da kâin hanesinde yetiştirdiği muhibban u aşıkaniyla icra -yı ayîni tarîkata ibtidar iderek bu meyanda saika-i aşk u mahabbetle dergâh-ı mezkur civarında iştirâ eylediği arazînin münasib mahalline mikdar-ı kâfi odayı havî han-kah tarzında bir mihman-hane inşa eylediginden türbedarlığı ba-mürasele-i şer'iyye uhdesine ihale olunan Ramazan Baba Türbesi'nin çerağını uyandırmak ve levazım-ı sairesini îfâ etmek suretiyle haylî zaman eda-yı hizmete ihtimam ve ayende vü revendeye it'am-ı ta'am ve kaide-i mihman-nüvîziîne ikdam iderek muhibbanıyla evrâd ü ezkar-ı mahsusasını ve dua-yı din ü devletini îfa ve adab u erkân-ı tarîkatını bi-hakkın eda etmekde iken 5 Şaban 1313 tarihinde cuma gicesi ahşamla yatsu arasında bu tekye-gâh-ı fenadan göç gül-bangını çekerek han-kâh-ı beka semtine revan ve Zindan-kapu Kabristanı'nda vedî'a-i rahmet-i Rahman olmuştur.

Semt-i bekaya azm eylediği tarîhe kadar beher sene muharremde Hadîkatu's- Süeda kıraat itdirüp yevm-i aşurenin gicesinde lâ-ekall altmış sofrâ derecesinde meşayih u dervişana ve fukara vü gurabaya mükemmel ve mükellef yimek yidirmek, ferdası sabah namazından sonra kıraat eylediği mersiyyeyi müteakib tabh u istihzar olunan aşureden dahi tatmadık kimse bırakmamak âdetini âfide beyan idilecek esbabdan naşi bir defadan maada terk eylememişdir. Arazisinde kemal-i mihen ü meşakkatle yetiştirdiği enva-ı meyveden ve mahsulat-ı saireden yidirmedikçe ve behemehâl nez-

Süleyman Bey Baba ve arkada torunun kabirleri, Pınarbaşı. (MKA)

dine gidenlere “Burası uzaktır, gelmeye kadar karnınız acıkmıştır” diyerek lokma itdirmedikçe müsterih olamazdı. İrtihalinden bir gice evvel icra eylediği vasiyyet meyanında salifül-beyan Halîm Dede’nin kabri yanına defn edilmesini tavsiye eylediği halde hılâf-ı vasiyyet olarak Zindan-kapı Kabristanı’na tevdi küstahlığında bulunan muhibbanından bir iki kişi dahi pek az müddetde kimi muntehiren ve kimi mütese’ilen kat’-ı alâyık-ı dünyeviyye itmişlerdir.

Civar-ı han-kâhda mekteb inşa edilmiş olması üzerine hasıl olan gayrılık meyanında ba’zı kimselerin giceli gündüzlü han-kâh arazisindeki mahsulata taarruz itmelerinden dil-gîr olarak ve fakad bir gün şikayetde bulunmayarak dergâha bir bekçi ikamesiyle bir müddet asude olmak üzere Dersaadet’e azîmet ve birkaç mah mikdarı ikametden sonra avdetle doğrıca Hisar’daki hanelerinün birine nüzul ider. Ancak muharrem karib olmak ve ilcaat-ı hâl na-müsaid bulunmak hasebiyle Nalband-oğlu Mahallesinde kâin hanesinde icra-yı ayîn-i tarikat iden meşayih-ı Sa’diyye’den Hacı Mehmed Beg’in hanesinde kıraat-ı Hadikatü’s-Sueda’yı tensib iderek ol vech ile huzurıyla kıraat ve ba’del-ikmal Hadîka-han olan zata hitaben, “Oğlum, gelecek sene bu fakîr dervîş Süleyman’ı artık duadan ve hayr-ı himmetden feramûş itmemenizi cümledenüzden niyaz iderim” didikleri ve fi’l-vaki altı mah sonra göçdükleri sikadan menkuldür.

Sinni yetmiş beşi müteceviz olduğu hâlde han-kâhdan maşıyyen her cuma günü beray-ı eda-yı salat Hazret-i Emir Cami-i Şerîfi’ne ve eyyam-ı sairenin mevsim-i sayfında haftada bir defa da bazan derun-ı şehre azîmet ü avdet ider.

Uzunca boylu, hafîfü’l-lıhye, degirmi çehrelî, beşûşü’l-vech, kalîlü’l-keîlâm, mütevacız olup bir delîle müstenid olmayan uygunsuz sözleri redd ider ve etvar-ı hasenesiyle hatta gayr-ı Müslimin bile mazhar-ı hürmetî olur. Ve hiçbir evraka “baba” diye imza vaz’ itmeyüp tevazuan Dervîş Süleyman tahrîriyle iktifa eyler. İtiraz idenlere “dervîş olalım, dervîş”dir idi. Bu diyyet-i mesafeye za’f-ı sıyam inzımamıyla ramazan-ı şerîfde leylen camie gitmege kudreti olmadığından sadâ-yı hoş elhâna mâlik imam tutar, civarda bulunan ahali de gelüp orada teravihi eda iderler idi. İrtihaline dair muhibbanı tarafından tanzîm olunmuş olan tarîh, ahval-i sairesini muhtevî olmakla ber-vech-i zîr terkîm olundu.

*Ey giden nehc-i rızada şer’-i enver semtine
Uğra ta’zîm ile bu kabir-i mutahhar semtine*

*Nesl-i el-Hac İvaz Paşa iken bu pak-zad
Terk idüp alâyişi gitti Kalender semtine*

*Emr-i bi’l-ma’ruf gözler mürşid-i yekta idi
Gitmemişdi?... nehy-i münker semtine*

*İhtiram eylerdi erbab-ı dile ez-can u dil
Cezb-i kalb eyler idi sıbt-ı peyam-ber semtine*

da meşayih-ı Şabaniyye'den Şeyh Necîb Efendi'nün mahdumu Ferîd Efendi'ye tevcih idilmişdi. Fakad mumaileyh henüz beratını isitihsal idememiş ve zaviye-i mezkure de günden güne harab olarak hâl-i sabıkını bulmuştur. Dergâh-ı mezkurenün arsası satılmış, türbe münhedim olmağ- la, mezarlar da gayb olmuştur. Haricindeki taşlar da ziya'a uğramıştır.”¹²

Vakfiye ve Vakıf

Süleyman Bey Baba'nın vakfiyesi elimizdedir.¹³ Vakfiyenin ilk satırlarında vâkıf şöyle tanıtılmıştır: “İvaz Paşa sülâlesinden ve sultanu'l-arifîn hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî kuddise sırru'l-velî mensubatından ve Çerağ Beğ Mahallesi ahalisinden es-Seyyid Süleyman Beg Baba ibnu'l-merhum el-Hac Mustafa bin Süleyman.” 28 Muharrem 1309'da Kadı Muhammed Nailî'nin huzurunda kurulan vakfı biraz daha yakından tanıyalım.

Gelir Kaynakları

1. Mal-arazi: Işıklar semtinde 10 dönüm, aynı semtte 55 dönüm arazi, iki katlı ev, alt katta bir oda, bir mutfak, iki kiler, üst kat dört oda, iki sofa, çeşme, bahçesindeki meyveler.

Çerağ Beğ Mahallesi'nde 1200 arşınlik bahçesi olan altı oda, bir ahır, bir mutfak, bir kiler ihtiva eden evin senelik 25 kuruşluk kirası, 25.000 kuruş nakdî para.

2. 8000 kuruş değerinde, her biri 12 adet olmak üzere yorgan, döşek, yastık, çarşaf, her biri beş okka 3 adet şilte. Bakırdan yapılmış 60'şar okka 2 adet kazan, biri 45, biri 10, diğeri 6 okkalık üç kazan, 6 tane tava, 3 okkalık diğeri bir tabak, hepsi 18 okkalık 12 adet karavana, 2 okkalık 4 adet keçe, hepsi 9 okka 12 adet sahan, hepsi 18 okka 6 adet tencere ve 3 okkalık 4 küşane, 6 adet şamdan, 10 adet küp.

¹² *Bursa Dergâhları*, 360; Kâmil Kepcioğlu'nun tekke ve türbe ile ilgili tespitleri ise şöyledir: “Ahşap bir türbesi varsa da o da yıkıldı. Ramazan Baba'nın buradaki zaviyesi daha evvel Simavna Kadısı Oğlu Bedreddin Efendi'nin yaptırdığı bir cami idi. Bektaşîlerin eline geçmekle camii meydan odasına çevirmişler ve mihrabı kaldırmışlardır. Yeniçerilerin kaldırılması ve Bektaşî tekkelerinin yıkılması esnasında bu tekke de yıkılmış ve enkazı satılmıştır. Bursa'nın ayân u eşrafı hükûmete ve mahkemeye müracaat ederek burasının tekke olmayıp cami olduğunu ispat etmişler ve yiniden cami inşa etmişlerdir. Harap olan bu mescit de yıkılmış. Sabit Efendi tekrar tekkeyi inşa ettirmiştir. Bura da yıkılmış ve orada yerleştiren muhacirler için ufak bir mescit yapılmıştı. Son zamanlarda bu da yıkıldı. Arsasını Evkaf satmış, bu suretle ne tekke kalmış ve ne de türbe” *Bursa Kütüğü*, IV/73. İvaz Paşa için bk. Salih Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa 1996.

¹³ Vakfiyenin fotokopisini bize veren Süleyman Bey Baba'nın torunlarından Ec. Z. Işık İyioldu Hanım'a teşekkür ederiz. Bir Bektaşî icazetnamesi için bk. Mehmet Akkuş, “19. Asırda Bir Bektaşî İcazetnamesi”, *Tasavvuf*, sy. 1 (Ağustos 1999), 27-40.

Bektaşilikle ilgili bir sempozyuma katılan Arnavutluk Bektaşî babaları

Giderler

1. Dergâh imamına senelik 120, müezzine 40 kuruş.
2. Her yıl dergâhın kap kacaklarının tamiri için 500 kuruş.
3. Ramazan Baba Türbesi'nin tamiratına 80 kuruş.
4. Türbenin kandilleri için 14 okka zeytin yağı alınmalı. Bu kandil, dergâhta yaşayan dervişlerden biri tarafından her akşam yakılmalıdır.
5. Türbede her pazartesi ve cuma gecesi "Yasîn" okuyan kişiye 150 kuruş.
6. Kalenderhâne'nin çeşmesi ve su yolu tamiri için 100 kuruş.
7. Muharrem ayında verilecek olan yemek ve kesilecek 4 koyun için 1500 kuruş.
8. Vakfın muhasebesini yürütecek olan emin ve metin kişiye 40 kuruş.

Yapılması Gereken İşler

1. "Şöyle şart ve tayin eyledim ki menzil-i mezburu ancak tarikat-ı aliyye-i Bektâşîyye dervişanı ve fukarasına Kalenderhâne ittihaz umur-ı tevliyet ve hususat-ı sairesi ben hayatda oldukça yedimde ola" diyen Süleyman Bey Baba kendisinden sonraki yönetim şeklini de tayin etmiştir.
2. Vâkıfın vefatından sonra, dergâha 12 yıl hizmet etmiş dervişandan biri heyeti meydana getiren 12 zatın seçimiyle mütevellî olacaktır.
3. Böyle bir kişi bulunamaz ise Hacı Bektâş-ı Velî Dergâh-ı Şerifi'nde postnişin bulunan dedegan tarafından müstakim bir kimse nasb ve irsal edilecektir.
4. Dergâhın dervişleri beş vakit namazın dışında her gün seher vakti

41 istiğfar, 41 salavat ve 1001 İsm-i Celâl okuyacak; müteveli tarafından dua edilecektir.

5. Kalenderhâne'nin bağ ve bahçeleri dervişlerce ihya ve tımar edilecek, mahsulatı da dergâhta yiyilip içilecektir. Bu işte tembellik gösterenler üç defa müteveli tarafından ikaz edilecek, uslanmayanlar tard edilecektir.

6. İşleri gereği gibi yürüttüğü hâlde haksız yere müteveliye müdahale eden Allah'ın dîdarından ve Hazret-i Peygamber'in şefaatinde mahrum olsun.

7. Vakfiye şartlarına eğer müteveli veya yönetim için seçilen 12 kişi uymazsa bir defa ikaz edilir, yanlış tutumlarını düzeltmedikleri takdirde Hazret-i Pîr Hacı Bektâş-ı Velî kuddise sırruhu'l-veli hazretleri Dergâh-ı Şerif postnişinine arz ve şikayet edilmelidirler.

8. Her cuma ve pazartesi geceleri birer "Yasîn-i Şerif" okunacaktır.

9. Her sene Muharrem ayında menkıbe-i çiğher-suz-ı şehîd-i Kerbelâ yani *Hadikatü's-Süedâ* okunacaktır.

10. 10 Muharrem'de hatim kıraat edilecektir.

Netice

Bu vakfiye bize dönemin mimarî yapısı, ev ve dergâhlarda kullanılan eşyalar hakkında bilgi verdiği gibi; muharrem ayında icra edilen gelenekler ve alın teriyle geçinen dervişler konusuna da ışık tutmaktadır.

Ramazan Baba Dergâhı'nda postnişinlik yapan sufilerin mensup oldukları tarikatlara bakıldığında ise, tekkelerin bağlı bulundukları tarikatların zamanla çeşitli sebeplerle değiştiği rahatlıkla görülmektedir.

Dergâhlar üzerinde özellikle Tanzimat yılları ile birlikte uygulamaya konulan "merkez teke"nin otoritesi de vakfiyede görülen hususlardan biridir.

Nihayet, "Bektâşîlerin namazla niyazla ilgisi yok" şeklindeki kanaatin de bütünüyle doğru olmadığı bu vakfiyenin şartlarından anlaşılmaktadır.

Ramazan Baba Dergâhı'nın arsası üzerinde yapılan Işıklar Askeri Lisesi (Askeri Hava Lisesi) eğitim ve öğretimine devam etmektedir. Lisenin kütüphanesinde Fuzulî'nin *Hadikatü's-Süedâ'sı* vardır herhalde!

Fuzulî'nin *Hadikatü's-Süedâ'sının* ilk sayfası

DOKUZUNCU BÖLÜM

SA'DİYYE

یا حضرت پیر سلطانی سعد الدین الجببای
۱۳۳۸

Zincirî Ali Efendi Tekkesi*

*Yâ Sa'deddin yâ Cebâvî
Edriknî şey'en lillâh*

Giriş

XII. yüzyılda Şam bölgesinde teşekkül eden Sa'diyye tarikatı, Sa'deddin el-Cebâvî'ye nispet edilir. 460/1068 tarihinde Mekke'de doğan Sa'deddin el-Cebâvî, Kur'ân öğrenimini ve hâfızlığını babasının yanında tamamladıktan sonra bölgenin önde gelen âlimlerinden tefsir, hadis gibi ilimler tahsil etti. Bu dönemde eğitimini tamamlamak ve âlimlerle görüşmek amacıyla Yemen ve çevresi olmak üzere Irak, Şam, Kudüs, Mısır, Mağrib gibi ülkelere seyahatlerde bulundu. 493/1099 yılında Haçlıların Kudüs'ü işgal etmesi üzerine, hem Kudüs'ü geri almak, hem de Bağdat ve Şam gibi şehirleri savunmak için bölgeye giden askerlerle birlikte Şam'a geldi. Kaynaklar Sa'deddin el-Cebâvî'nin iyi ata bindiğini, askerî yeteneklere sahip olduğunu ve bu sebeple "Mekke'nin süvârisi" lakabıyla anıldığını kaydeder.

Havran ile Şam arasındaki Cebâ köyüne yerleşen Sa'deddin'in bölgede haydutluk gibi olaylara karışan askerlere katıldığı, hatta bazen eşkıya başı olduğu zikredilir. Bu durumu işiten babası Şeyh Yunus eş-Şeybânî'nin rahatsızlık duyduğu, ıslahı için Allah'a dua ettiği ve duasının bereketiyle Sa'deddin'in bu yoldan döndüğü nakledilmektedir. Kaynakların bildirdiğine göre, bir gece Sa'deddin ve arkadaşlarının önüne on bir beyaz atlı çıkar. İçlerinden biri "*İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'ân sebebiyle kalplerinin ürperme zamanı daha gelmedi mi?*"¹ âyetini okur. Bunun üzerine Sa'deddin ve arkadaşları kendilerinden geçerek atlarından yere düşerler. Bir müddet sonra kendilerine geldiklerinde atlı kişi: 'Ey Sa'deddin! ben senin nebin Muhammed'im (as); bunlar da on ashabımdır' diyerek onun göğsüne vurur ve tevbe etmesini ister.²

Bu olaydan sonra Sa'deddin, Mekke'ye giderek Medyenîyye'nin Şey-

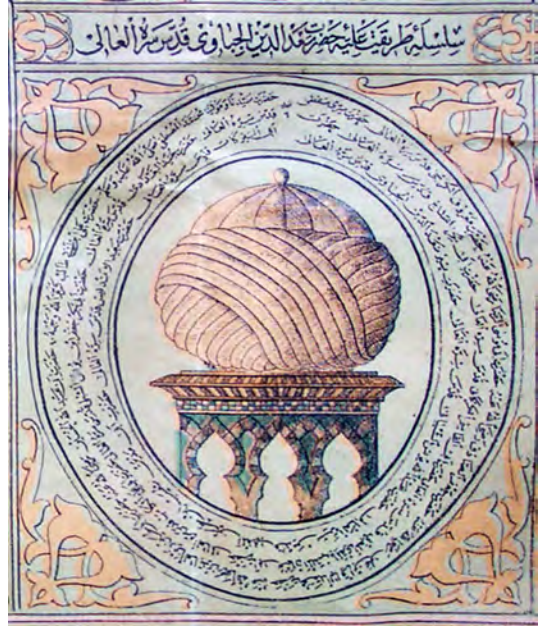
* Doç. Dr. Abdurrezzak Tek, U. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

¹ Hadîd, 57/16.

² Ahmed b. Muhammed Veterî, *Ravzatü'n-nâzırîn ve hulâsatı menâkıbî's-sâlihîn*, Mısır 1306, s. 34-35; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. M. Akkuş-A. Yılmaz), İstanbul 2006, c. I, s. 424-425.

bâniyye kolunun kurucusu olan babası Yunus eş-Şeybânî'nin yanında seyr ü sülûka başlamış ve tasavvufî terbiyesini tamamlamıştır. Babasından tarikat hırkasını giydikten sonra Cebâ'ya dönmüş ve burada câmi ve zâviyesini inşâ ederek tarikat faaliyetine başlamıştır.³ 29 Zilhicce 575/26 Mayıs 1180 tarihindeki vefatına kadar Cebâ ve civârında irşâd görevini sürdüren Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî inşâ ettiği zâviyesine defnolunmuştur. Sultan I. Baybars tarafından genişletilen zâviye, Osmanlılar döneminde Lala Mustafa Paşa'nın Şam vâlisi olmasıyla tamirden geçmiş ve câminin yanına bir tekke inşâ edilmiştir. Külliye en son sultan II. Mahmud zamanında yenilenmiş ve Şeyh Sa'deddin'in kabrine bir türbe inşâ edilmiştir. Türbesini çevreleyen demir şebeke üzerindeki bakır işleme ise Sultan II. Abdülhamid tarafından İstanbul'da yaptırılarak hediye edilmiştir.

Meşrebi, Hz. Musâ'nın mizaç ve meşrebine benzeyen Şeyh Sa'deddin Cebâvî'nin sık sık cezbeye kapıldığı, yırtıcı hayvanlar üzerinde tasarrufunun bulunduğu, akıl hastalarını tedavi ettiği, kerâmet sahibi bir zât olduğu ve bu özelliklerin kendisinden sonraki Sa'dî şeyhlerinde de görüldüğü kaydedilmektedir. Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî'nin silsilesi, babası ve büyük kardeşi aracılığıyla Ahmed el-Rifâî ve Ebû Medyen el-Mağribî'ye ulaşması hasebiyle Sa'diyye'nin Rifaiyye ve Medyeniyye'den beslendiği kabul edilebilir.⁴

Sa'dî tac-ı şerifi ve etrafında Sa'diyye silsilesi

³ Sadeddin el-Cebâvî'nin ayrıca büyük kardeşi Abdullah Mezîd eş-Şeybânî'nin Bağdat'tan Şam'a dönmesinden sonra ondan da hırka giydiği, kardeşinin ise Ahmed Rifâî'den icâzet aldığı zikredilmektedir. Bazı kaynaklar Mezîd eş-Şeybânî'yi Sadeddin el-Cebâvî'nin babası, Yunus e-Şeybânî'yi de dedesi olarak kaydetmekle birlikte, Hür Mahmut Yücer'e göre (*Şeyh Sa'deddin Cebâvî ve Sa'diyye*, İstanbul 2008, s. 298) Yunus eş-Şeybânî Sadeddin el-Cebâvî'nin babası, Mezîd eş-Şeybânî de büyük kardeşidir. Ayrıca bk. Yusuf Hattâr Muhammed, *el-Bedrü'l-münîr fî sirâtî's-Seyyid Ahmed er-Rifâî el-Kebîr ve etbâihî ehli'l-ilmi ve't-tenvîr*, Dimaşk 1426/2005, s. 307-308.

⁴ Sadeddin el-Cebâvî'nin tarikat silsilesi şöyledir: Sadeddin el-Cebâvî > Abdullah Mezîd eş-Şeybânî > Yunus eş-Şeybânî > Ebû Medyen el-Mağribî > Ebû Saîd Endülüsi el-Mağribî > Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî > Şeyh İbrahim el-Bekâ > Ebûbekir en-Nessâc et-Tûsî > Ebû'l-Kâsım Gurgânî > Ebû Osman el-Mağribî > Ebû Ali Kâtib el-Mısırlı > Ebû Ali er-Ruzbârî > Cüneyd el-Bağdâdî > Seriyî'us-Sakatî > Maruf el-Kerhî > Dâvud et-Tâî > Habîb el-Acemî > Hasan el-Basrî > Hz. Ali. Bk. Veterî, *Ravzatü'n-nâzîrîn*, s. 35.

Bursa Sa'dî Dergâhı şeyhi tarafından yapılan Sa'diyye evrâdının tercümesi

Şeyh Sa'deddin'in vefatından sonra oğulları vasıtasıyla yayılan Sa'diyye'nin ikinci pîri, 986/1578 tarihlerinde postnişîn olan Şeyh Muhammed kabul edilir. Tarikat adâb ve erkânı onun zamanında yerleşmiştir. Şam'ın zengin ve nüfuzlu kişilerinden biri olan Şeyh Muhammed'in 1020/ 1611'deki vefatından sonra oğlu Sa'deddin şeyhlik görevini üstlenmiş ve bu dönemde tarikat, Suriye, Mısır, Filistin ve Anadolu'da yayılma imkanı bulmuştur. Kaynaklarda Sa'diyye'nin Tağlîbiyye, Vefâiyye, Âciziyye, Selâmiyye ve Şerrâbiyye olmak üzere beş kola ayrıldığı zikredilmektedir. Bunlardan Selâmiyye Abdüsselâm eş-Şeybânî'ye (ö. 1165/ 1751), Vefâiyye Ebû'l-Vefâ eş-Şâmî'ye (ö. 1170/1756), Âciziyye Pirizrenli Süleyman Âcizî Baba'ya (ö. 1160/ 1748), Tağlîbiyye Ebû Tağlib Muhammed b. Sâlim'e, Şerrâbiyye de Şeyh Abdullah b. Yunus eş-Şerrâbî'ye nispet edilmektedir.

Zakir Şükrü Efendi Sa'dîliğın ilk defa Anadolu'ya XII. yüzyılda Şeyh Sa'deddin'in halifelerinden Kastamonulu Şeyh Osman tarafından getirildiğini belirtmekte fakat geniş bir bilgi vermemektedir. Gölpınarlı da Kastamonulu Şeyh Osman ile Anadolu'ya gelen tarikatın buradan Balkanlar'a geçtiğini kaydeder.⁵ İstanbul'a ise III. Mustafa döneminin sonlarında (1673-1736) Abdüsselam eş-Şeybânî ile gelmiştir. İstanbul'da otuz civarındaki Sa'dî tekkesi, özellikle Selâmiyye ile Vefâiyye'nin temsil edildiği tekkelerdir.⁶ Bunlar arasında Abdüsselam (Kovacıdede) Tekkesi, Etyemez

⁵ Zâkir Şükrî Efendi, *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-ı Sûfiyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 1098, vr. 15a-16b; Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul ts., s. 202.

⁶ İdareciler, âlimler, sufler ve halk nezdinden hüsn ü kabul gören Sa'dî dervişlerin diğer tarikat şeyhleriyle iyi ilişkiler kurdukları; mesela Üsküdar'daki Sa'dîlerin daha çok Celvetîlerle, Koca Mustafa Paşa Sa'dîlerinin Sünbülîlerle, Eyüp'de bulunan Sa'dîlerin de Mevlevîlerle iletişim içinde oldukları belirtilmektedir. Kiyâmî zikir usûlünü benimsemiş olan Sa'diyye tarikatında önemli âyinlerden biri de "Devse" âyini'dir. Devse esnasında tarikat şeyhi, yüzüstü yere uzanmış dervişlerin ve şifâ bulmak ümidiyle gelen hastaların üzerinden zikir ve dua ile yürür. Mısır'da daha çok at ile yapılan Devse'nin 1881 tarihinde Hidiv Tefvik Paşa tarafından yasaklandığı kaydedilmektedir. Yedi veya on iki dilimli taç giyen Sa'dîler'de, on iki dilimli taçtaki her bir dilim on iki burca, yedi dilimin her biri de güneş etrafındaki yedi gezegene işaret etmektedir. Tacın üzerindeki imâmenin uzunluğu yedi parmak kadardır. Sarık yukarıdan aşağıya doğru imâmenin etrafına altı kat dolandırılmıştır. Bu durum yer, gök, doğu, batı, kuzey ve güney gibi altı yöne işaret etmek içindir. Yani bunu giyenler altı yönden gelecek olan ilim, marifet ve hikmeti, tarikat büyüklerinin ruhaniyeti vasıtasıyla alabileceklerini kabul ederler. Sadeddin el-Cebâvî ve Sa'dîlik hakkında gü-

(Mirza Baba) Tekkesi, Yağcızâde (Balabânî) Tekkesi, Taşlıburun (Lagarî) Tekkesi ile Hasîrîzâde Tekkesi önde gelen tekkelerdir. Bursa'da ise Vefâiyye kolunun temsil edildiği Zincirî Ali Tekkesi, merkez tekke olarak ön plana çıkmaktadır. Bu makâlenin amacı, Anadolu ve İstanbul'daki Sa'dî tekkelerinden ziyade, tasavvuf kültürü ve tarihi açısından Sa'diyye tarikatının Bursa'daki etkisini ve nasıl temsil edildiğini ortaya koymaktır.

Zincirî Ali Efendi Tekkesi

Tekkenin hangi tarihlerde kimin tarafından inşa edildiği net olmamakla birlikte, Mehmed Şemseddin Efendi *Yâdigâr-ı Şemsî*'de söz konusu dergâhın, Hazret-i Üftâde'nin kütüphane olarak kullandığı bina olabileceği gibi, Zincirî Ali Efendi tarafından ayrıca inşa edilmiş olma ihtimali üzerinde durmuştur. Hasan Tâib Efendi'nin XX. yüzyılın başlarında kaleme aldığı Bursa ile ilgili eserinde iki katlı ahşaptan inşa edilmiş ve süslü bir tevhidhânesi bulunan bir yapı olarak tarif ettiği tekkenin binası⁷ günümüze ulaşmamış olsa da haziresine ait mezar taşlarından bir kısmı mevcuttur.

Halvetiyye ricâli arasında zikredilen Ali Efendi'nin hayatı hakkında geniş bir bilgi yoktur. Tekkede belli günlerde Halvetî zikrini icrâ eden Ali Efendi 950/1543 tarihinde vefat etmiş ve dergâhın haziresine defnedilmiştir. Kabir taşında şu ifadeler var:

Yâ Hû
Kutbu'l-ârifîn
eş-Şeyh Zincirî Ali
Efendi Hazretleri'nin
Kabir-i Münîrleridir
Sene 950

Ali Efendi'nin vefatından sonra uzun süre boş kalan dergâh, Erzincanlı Abdullah Efendi⁸ tarafından ihyâ edilerek Halvetî âyinine başlanmıştır. Abdullah Efendi'nin Ali Efendi gibi mücâhade esnasında beline zincir sarması sebebiyle "Zincirî" nisbesiyle anıldığı belirtilmektedir. 1149/1736

nümüzde kaleme alınan en geniş eser, Hür Mahmut Yücer'in *Şeyh Sa'deddin Cebâvî ve Sa'diyye* (İstanbul 2008) adlı kitabıdır. Makâlede Şeyh Sadeddin el-Cebâvî ve Sa'dîlik hakkında bilgi verirken bu eserden geniş ölçüde istifade ettiğimizi belirtmek isteriz.

⁷ Bk. Ulusoy, Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, (Bursa Dergâhları, haz. M. Kara-K. Atlansoy), Bursa 1997, s. 381; Hasan Tâib Efendi, *Hâtıra Yahut Mir'ât-ı Burûsa*, (Haz. M. Fatih Birgül), Bursa 2007, s. 68. Safiyyüddin Erhan Bey 1970'li yıllarda iki katlı ahşap bir bina olarak kız biçki-dikiş okulu olarak kullanılan tekkenin çıkan yangında kül olduğunu belirtmektedir. Bk. Akbulut, İsmail, *Bursa'da Sa'diyye Kültürü ve Zincirî Ali Efendi Zâviyesi*, UÜSBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1996, s. 79.

⁸ Kaynaklarda bu zâtin Arap asıllı olabileceği şeklinde rivayetler de mevcuttur. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 381.

tarihinde vefat eden Abdullah Efendi, Zincirî Ali Efendi'nin yanına defnedilmiştir. Kabir taşında şu ifadeler yer almaktadır:

Yâ Hû
Mürşid-i âgâh ârif-i billâh
Eş-Şeyh Abdullah
Efendi Hazretleri'nin
Kabr-i latîfleridir
Sene 1149

Haziredeki mezar taşları Safiyyüddin Erhan Bey'in himmetiyle yeniden düzenlenmiştir.

Abdullah Efendi'nin vefatından sonra bir müddet boş kalan dergâhın meşîhatı, Hazret-i Üftâde'nin torunlarından Şeyh Mustafa Efendi tarafından Sa'diyye şeyhi Mustafa b. Ahmed'e tevdi edilmiş ve böylece dergâh Sa'dî tekkesine dönüşmüştür.⁹

1. Mustafa b. Ahmed el-Halebî (ö. 1212/1797): Mustafa el-Halebî'nin tarikat silsilesi, Sa'dî şeyhlerinden Ebü'l-Vefâ eş-Şâmî'nin (ö. 1170/1756)¹⁰ halifelerinden İstanbul Etyemez (Mirza Baba) Dergâhı kurucusu Şeyh Ali Hulûsî Efendi'ye (ö. 1197/1783)¹¹ dayanmaktadır. Ebü'l-Vefâ'nın yanında 1161/1748 tarihinde seyr ü sülûkunu ikmâl edip Sa'dî icâzeti aldıktan sonra Bursa Mahkeme Mahallesi'nde bulunan Hâce Muslihüddin Mektebi'nde Sa'dî âyini icrâsına başlayan Şeyh Mustafa Efendi, Zincirî Ali Efendi Tekkesi şeyhliğine getirilmesiyle âyine burada devam etmiştir.¹² Âyin günü Perşembe olarak belirlenen tekkede Mustafa Efendi'nin

⁹ Bk. Gazzîzâde Şeyh Abdüllatif, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, BEEK, Genel 2162, vr. 8b; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 381-382; Hasan Tâib Efendi, *Hatıra Yahut Mir'ât-ı Burûsa*, s. 68; Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, I/28, 132.

¹⁰ İbrahim Ebü'l-Vefâ eş-Şâmî Sa'diyye'nin Vefâiyye kolunun kurucusu olarak kabul edilir. Şam Emeviye Cami vakfının uzun süre mütevelliliğini yapmıştır. XVIII. asrın başlarında İstanbul'a gelen Şeyh Ebü'l-Vefâ'nın III. Ahmed, I. Mahmud ve III. Osman'la görüştüğü kaydedilmiştir. Sa'dîliği ilk defa İstanbul'a getiren bu zât, kısa zamanda şehirde çok meşhur olmuş, Eyüp Taşlıburun (Lagarî) Dergâhı'nın kurulmasına öncülük etmiş ve bir çok halife yetiştirmiştir. İstanbul'daki halifeleri arasında Eyüp kadısı Hüseyin Efendi (ö. 1149/1736), İstanbul Mirzababa tekkesi şeyhi Ali Hulûsî Efendi (ö. 1197/1782), Muhammed Ziyâd Efendi ve Hüseyin Efendi gibi zâtlar bulunmaktadır. Bk. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 431; Yücer, *a.g.e.*, s.97-99; Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 531-532.

¹¹ İstanbul'da doğan Ali Hulûsî Efendi, Etyemez neslinden gelmektedir. İstanbul'daki tedrisinin ardından Şam'a giderek Ebü'l-Vefâ'dan hilâfet almış ve 1162/1749 tarihinde geri dönmüştür. Tabibzâde'nin *Mecmûa-i Tekâyâ*'sında "Karabacak" ve "Etyemezâde" lakaplarıyla anıldığı kaydedilmektedir. Bk. Zâkir Şükrî Efendi, *Mecmûa-i Tekâyâ*, (haz. M. Serhan Tayşi-K. Kreiser), Berlin 1980, s. 61.

¹² Gazzîzâde Abdüllatif Efendi, *Ravzatü'l-Müflihûn*, BEEK, Orhan, 1041, vr. 12a; Mehmed

vefatından sonra oğlu Şeyh Mehmed Said Efendi ile Şeyh Ali Efendi post-nişin olmuştur.

Sahafhânede kitap alım satımı ve istinsahı ile geçimini temin eden Mustafa Efendi'nin kaynaklarda, yılan, akrep gibi zehirli hayvanlar üzerinde tasarrufundan bahseden birçok kerâmeti zikredilmektedir.¹³ Ayrıca haksız yere idam edilmek üzere olan bir genci, darağacından dondurup idamdan sonra ayılttığı şeklindeki kerâmeti sebebiyle tekkesine, "Dondurma Tekkesi" denmiş ve bu tarihten sonra halk arasında o isimle de anılmıştır.¹⁴ Vefâtından sonra dergâhın hazîresine defnedilen Mustafa Efendi'nin mezar taşında şu ibareler yer almaktadır:

Yâ Hû
Ehlullâh-ı 'izâmdan
eş-Şeyh Mustafa
Efendi Hazretleri'nin
Kabr-i şerîfleridir
Sene 1212

2. Mehmed Said Hüsnî (ö. 1245/1829) ve Şeyh Ali Efendi: Şeyh Mustafa el-Halebî'nin vefatının ardından dergâhtaki irşâd faaliyetleri, farklı meşreblere sahip olan oğullarından Şeyh Mehmed ve Şeyh Ali tara-

Fahreddin Efendi, *Gülizâr-ı İrfân*, (M. Kara'nın özel kütüphanesindeki nüsha), s. 375-376; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 381-382, 437; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, III/418.

¹³ Bursa'nın Güneyinde Deve (veya Devâ) Tarlası adı verilen yerde büyük bir yılan peydâ olur ve yöre halkını rahatsız eder. Yılanı kovmak için uğraşan halk muvaffak olamayınca şehrin ileri gelenlerinden Haraccızâde Hüseyin Ağa adlı bir zât şeyhten yardım ister. Şeyh yılanın görüldüğü yere bir katır götürülmesini söyler. Üzerinde küfeleri olan katır götürülür ve beklenmeye başlanır. Bir müddet sonra yılan ortaya çıkar ve bu küfelerden birine girer. Bunun üzerine katır şeyhin söylediği bir başka yere götürülür ve yılan burada küfeden çıkarak gider ve bir daha görünmez. Şeyhin yardımından dolayı halk ona 500 kuruş göndererek teşekkür eder. Mehmed Şemseddin Efendi'nin bildirdiğine göre bu para Yılan Vakfı adı verilen vakfa bağışlanmış olup, her yıl Sa'dî dervişleri Abdal Murad mesiresine çıkarak bir iki gün burada kalırlarmış. Dergâhın mürîdânından Orman memuru Said Efendi'ye kadar muhafaza edilen para, bu zâtın vefatıyla zimmetinde kalmış ve bir daha da alınamamıştır. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 382-383.

¹⁴ Bu olay *Yâdigâr-ı Şemsî*'de (s. 383) şöyle anlatılır: "Bir kadının tek evlâdı her nasılsa adam öldürme suçlamasına maruz kalır ve idâmına karar verilir. Çaresiz kalan kadın, Şeyh Mustafa Efendi'ye müracaat ederek durumu anlatır. Oğlunun kesinlikle bu suçu işlemediğini söyleyerek şeyhten oğlunun kurtarılması için himmet talep eder. Şeyh durumu tetkik ettikten sonra çocuğun iftiraya maruz kaldığını öğrenince çocuğa, idâmı sırasında kendisinin göndermiş olduğu dervişin elindeki şedde (kuşağa) bakması ve korkmaması hususunda haber gönderir. İdam edileceği esnada çocuk dervişin elindeki şedde bakar. İdam gerçekleştiikten sonra şeyh teviz ve tekfin için çocuğun dergâha getirilmesini söyler. Dergâha getirilen çocuğa şeyhin telkinde bulunmasının ardından çocuk çılgık atarak kendine gelir. Olayı izleyenler hayretler içinde "Şeyh dondurmuş, dondurmuş" demeleri üzerine o tarihten itibaren dergâhın adı "Dondurma Tekkesi" olarak kalır.

findan sürdürülmüştür.¹⁵ Cezbe ehli olduğu rivâyet edilen Şeyh Ali Efendi, 1230/1814 tarihinden sonra vefat etmiş ve Deveciler Mezarlığı'na defnolunmuştur.

Şeyh Ali'nin vefatından sonra tekkede müstakil olarak irşâd görevini sürdüren Mehmed Said Efendi, önce babası Mustafa b. Ahmed el-Halebî'ye intisap etmiş, fakat tasavvufî terbiyesini tamamlamadan babasının vefat etmesi üzerine İstanbul Abdüsselam Dergâhı şeyhi İbrahim Efendi'ye (ö. 1221/1806) bağlanarak icâzet almıştır. Bursa'ya dönerek bir taraftan tekkedeki irşâd görevini yürüten Mehmed Said Efendi, diğer taraftan Serrâçlar Çarşısı'ndaki dükkanında maîşetini temin etmeye çalışmıştır.¹⁶ Kerâmet sahibi bir zât olduğu kaydedilen şeyhin tekkeye tezyîf amacıyla gelen tarikat düşmanı iki kişiyi Sa'dî dervişi yapması, tekkenin kilerine giren fâreleri dondurup ertesi gün bahçede bir nefesle uyandırarak salması gibi birçok kerâmeti zikredilmiştir.¹⁷ Otuz üç sene gibi uzun bir süre meşîhat makâmında kalan Mehmed Said Efendi, 1245/1829 tarihinde vefat etmiş ve dergâhın hazîresine defnolunmuştur. Vefâtına Göğüşzâde Rifat Efendi

*“Dürr-i eşkim gibi çıkdı bir zamîr tarih için
Şeyh Sa'îd Hüsnî Efendi eyledi azm-i cinân”*

beytini tarih düşmüştür.¹⁸ Şeyhin kabir taşında şu ifadeler yazmaktadır:

Yâ Hû
Mürşid-i râh-ı Hak
Eş-Şeyh Mehmed Sa'îd
Efendi Hazretleri'nin
Kabr-i pür-nûrlarıdır
Sene 1245

3. Abdüsselâm Efendi (ö. 1283/1866): Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu olan Abdüsselam Efendi, babasının vefatından sonra tekkeye şeyh olmuştur. Ancak sürekli seyahate çıktığı için tekkede düzenli bir şekilde dervişlerin terbiyesiyle meşgul olamadığı belirtilen Abdüsselam Efendi, İstanbul

¹⁵ *Yadigâr*'daki (s. 384) ifadeye göre cezbe ehli olan Şeyh Ali ile seyr ü sülûk ehli olan Mehmed Efendi arasında şöyle bir olay cereyan eder: “Bir kış gecesi bu iki zât helvâ pişirmeyi arzu ederler. Ancak dükkanlar kapalı olduğu için gerekli olan malzemeyi bulamayacaklarından vaz geçmeyi düşünürlerken, Şeyh Ali bir vefk yazarak ihtiyaçları olan malzemeleri temin eder. Helvâyı pişirip yedikten sonra ellerini yıkarlarken Şeyh Mehmed Efendi sabun köpüğünden helvânın malzemelerinin masrafları kadar akçe izhar eder ve bu davranışıyla cezbeden hâsıl olan hâllerin dünyevî, sülûktan hâsıl olan hâllerin ise uhrevî olduğuna işarette bulunur.”

¹⁶ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülizâr-ı İrfân*, s. 388-389.

¹⁷ Diğer kerâmetleri için ayrıca bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 384-386.

¹⁸ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 391-392.

"Yâ Hazret-i Pîr Seyyid Sa'deddin el-Cibâvî" Mehmed Sami imzalı talik hat

gezisinde iken 26 Rebîulâhir 1283 (7 Eylül 1866) tarihinde vefat etmiş, Merkez Efendi Dergâhı şeyhi Nureddin Efendi tarafından cenâzesi kılınarak mezkur dergâhın hazîresine defnolunmuştur. Kendisinden sonra yerine kardeşi Mustafa Haydar Efendi geçmiştir.¹⁹

4. Mustafa Haydar Efendi (ö. 1292/1875): 1236/1820 tarihinde Bursa'da doğan Mustafa Efendi, babası Mehmed Said Efendi'nin vefatında küçük olduğu için dergâhın işleri eniştesi Tâhir Efendi tarafından yürütülmüş ve âyin icrâsına devam edilmiştir. Zahirî ilimleri tahsilin ardından tarikat âdâb ve erkânını da öğrenen Mustafa Efendi, İstanbul Sancaktar Dergâhı²⁰ şeyhi Hâfız Mehmed Tazı Efendi'den hilâfet almıştır. Sesinin etkileyici ve güzel olduğu zikredilen Mustafa Haydar Efendi'nin bu yönüyle Dâmâd Halil Paşa ve Süleyman Paşa gibi devlet ricâlinin hürmetini kazandığı belirtilmiştir. Hatta o tarihte Bursa Defterdârı Mustafa Ârif Efendi (ö. 1275/1858)²¹ aracılığıyla dergâh, Abdülmecid Han tarafından yeniden inşâ edilmiş ve postnişinlerin oturacağı bir ev satın alınmıştır.²²

Etyemez Dergâhı şeyhi Ferîd Efendi'nin "asrının ferîdi ve Bursa'nın pîr-i sânisî" dediği Mustafa Haydar Efendi, 1266/1849 tarihinde hac için yolculuğa çıkmış ve bu yolculuğunda Sa'deddin el-Cebâvî'nin türbesini ziyaret etmiştir. 1290/1873 senesinde o sırada asker olan oğlu Nureddin Efendi'nin askerlik bedelini vermek için İstanbul'a gitmiş ancak bazı kişilerin araya girmesiyle her hangi bir bedel ödemeksizin oğlu askerlikten muaf tutulmuştur. Biriktirdiği bu parayla tekrar hacca giden Mustafa

¹⁹ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 386.

²⁰ Abdurrahman Şâmî Tekkesi adıyla da anılan tekke ile ilgili bk. Tanman, M. Baha, "Abdurrahman Şâmî Tekkesi", *DBİA*, c. I, s. 19-20.

²¹ Bu zâtın, Zincirî Ali Efendi tekkesi hazîresinde bulunan Sa'dî taclı mezar taşında şunlar yazmaktadır: Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî / Tarikat-ı 'aliyye-yi Sa'diyye / Hulefâsından esbak / Bursa Defterdârı merhum / Ve mağfûrun leh eş-Şeyh es-Seyyid / Mustafa Ârif Efendi'nin / Ruhü için fâtiha sene 21 Cemâziyelevvel 1275.

²² Dergâhın inşâsı için düşünülen târihler için bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 389-391. Öte yandan Gülizâr-ı İrfân'da (s. 388-389, kenar notu) dergâhın 1264 /1847 senesinde tamir edildiği belirtilmektedir.

Haydar Efendi, dönüşünde İzmir'e uğramış ve Milas kasabasında on beş gün kadar kalmıştır.²³ 3 Zilhicce 1292 (31 Aralık 1875) tarihinde vefat eden şeyh, Ulucami'de Cuma namazının ardından kılınan cenâze namazından sonra dergâhın hazîresine defnolunmuştur. Kırk yıl sonra vefâtına torunlarından Mehmed Şemseddin Efendi

*“Kırk sene sonra hafîdi Şemsî bir tarih didi
Mustafa Haydar Efendi kıldı firdevs-makâm”*

beytini tarih düşmüştür.²⁴ Günümüze ulaşan kabir taşında şunlar yazılıdır:

Yâ Hû
Mürşid-i âgâh ârif-i
Billâhi Te'âlâ Hazret-i
Şeyh Seyyid Mustafa el-Hâc
Haydar Efendi'nin kabr-i şerîfleri
Sene 3 Zilhicce 1292

Mustafa Haydar Efendi'nin meşîhatı süresince, âyin günlerinde ve mübarek gecelerde tekkede zikir esnasında def çalmak, dervişleri imtihan esnasında tunçtan imal edilmiş bir tâc giymek gibi âdetler ile, “gül” adı verilen ateşte kızmış demirleri yalamak ve ağızdan ateş çıkarmak gibi burhânların olduğu kaydedilmektedir. Halifeleri arasında Yunus Emrem Dergâhı şeyhlerinden Esad Efendi ve oğlu Hâfız Nazif Efendi bulunmaktadır. Şeyh Mustafa Haydar Efendi'nin vefatından sonra şeyhlik makâmına oğlu Nureddin Efendi geçmiştir.²⁵

5. Mehmed Nureddin Efendi (ö. 1321/1903): Mustafa Haydar Efendi'nin hicazda bulunduğu 1266/1849 senesinde dünyaya gelen Nureddin Efendi, dönemin Bursa müftüsü reîsülkurra Arabacızâde Hacı İbrahim Efendi'nin yanında hâfızlığını tamamlamış ve kırâat öğrenmiş; Çarşamba Dergâhı şeyhi Ömer Efendi'den²⁶ de dinî ve tasavvufî ilimleri tahsil etmiş-

²³ Bu tarihte yedi yaşında olduğunu ve şeyhin kendisine teveccühünün bulunduğunu söyleyen Mısrî dergâhı son postnişini Mehmed Şemseddin Efendi, tarikata olan muhabbetinin bu zâtın feyzi ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Bk. *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 387.

²⁴ Mehmed Şemseddin Efendi, Şeyh Haydar Efendi'yi şöyle tarif etmektedir: “Uzunca boylu, latif simalı, beşûş, vakûr, mütevâzî, haffü'l-lıhye, zaîfü'l-bünye, nazîfü'l-libâs, müttakî, zâhid olup ekser-i eyyâm-ı mübârekeke bâ-husûs 'aşer-i Muharremü'l-harâmda sâim olurlar imiş. Sağ yanağında büyükçe bir hâl olmağla simâlarına letâfet bahş olur imiş. Hâsılı müşârûn ileyh muhibb-i hânedân-ı Resûlullah bir şeyh-i dil-âgâh ve bir mürşid-i ârif-i billâh imiş.” Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 387-388.

²⁵ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 386-393; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II/228.

²⁶ 1255/1839 tarihinde doğan Şeyh Ömer Efendi, Ulucami'de dersiam olarak görevli iken kayın pederi olan Çarşamba Dergâh'ı şeyhi Edhem Efendi'nin vefatının ardından mezkûr tekkeye 1298/1881 senesinde postnişin olmuştur. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 316.

tir. Babasının halifelerinden ve aynı zamanda Yunus Emrem Dergâhı şeyhlerinden Hâfız Nazif Efendi'den icâzet aldıktan sonra meşîhat makâmına geçen Nureddin Efendi, aile çevresinden kendisini çekemeyenlerin iftiralarına maruz kalır ve düşmanlarının teşviki üzerine komşuları tarafından saldırıya uğrar. Saldırı neticesinde yaralanan şeyh, saldırıda bulunanlar hakkında davacı olmaması yönünde tehditlere rağmen davacı olur. Bunun üzerine ailesinin akrabalarının da desteğiyle mahalle halkı, şeyhi kötüleyen bir mazbatayı Meclis-i Meşâyih'a göndererek postnişinliğinin elinden alınmasını sağlar. Tekkenin şeyhliği önce kardeşi Fahreddin Efendi'ye, ardından 1303/1885 senesinde Karamazak Dergâhı şeyhi Tefîk Efendi'ye tevdi edilir. Nureddin Efendi'nin İstanbul'a gitmesinin ardından onu destekleyen bazı şeyhler tarafından lehinde bir mazbata Meclis-i Meşâyih'a gönderilir, ancak şeyhin aleyhinde bulunan ailesinin akrabalarından birisinin Meclis-i Meşâyih üyesi olmasıyla istenen netice elde edilemez. Bir müddet sonra Nureddin Efendi'ye yapılan uygulamanın hukuka uygun olmadığı anlaşılarak kendisi yeniden tekkeye postnişin olarak tayin edilse de Nureddin Efendi, kadr ü kıymetinin bilinmeyip iftiracıların sözlerine bakılmasına gücendiğinden bunu kabul etmemiş ve yerini İstanbul'da Abdüsselâm Dergâhı'nda tarikat âyinini icrâ görevini sürdüren Cemil Efendi'ye 5 Rebülevvel 1305 (21 Kasım 1887) senesinde bırakmıştır.

Zahirî ve tasavvufî ilimlerin yanı sıra usûl bilirliği, kıraat ilmine vukûfiyeti, ve musîkîşinaslığıyla tanınan Nureddin Efendi, 26 Receb 1321 (18 Ekim 1903) tarihindeki vefatına kadar bir müddet Hz. Hüdâyî Âsitânesi'nde, bir müddet de Şirket-i Hayriyye'de hizmet etmiştir. Mirac gecesi kılınan cenazesinin ardından Üsküdar Şeyh Camii haziresine defnolunmuştur.²⁷

6. Şeyh Cemil Efendi (ö. 1335/1917): 1261/1845 senesinde İstanbul'da doğan Cemil Efendi, Sakız isyânında esir olarak getirilmiş bir âilenin çocuğudur. Babası Râsim Efendi, Moralı Ali Bey adındaki bir zâtın vasıtasıyla Müslüman olmuştur. Cemil Efendi, gençliğinde Enderun'da bir müddet kalmışsa da başarılı olamayınca çıkmış ve tasavvufa olan meyli sebebiyle Hasîrîzâdelerden Şeyh Hasan Rıza Efendi'ye²⁸ intisap etmiş ve

²⁷ Mehmed Şemseddin, Nureddin Efendi'nin vefatından birkaç ay önce Bursa'ya gelerek uhdesinde bulunan bir takım emânetleri kendisine verdiğini zikretmektedir. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 395.

²⁸ Şeyh Hasan Rıza Efendi yirmi dört yıl İstanbul Hasîrîzâde Tekkesi'nde irşâd faaliyetinde bulunmuştur. Cezbeli bir zât olduğu kaydedilen Hasan Rıza Efendi 1265/1848 senesinde meşîhatı küçük kardeşi Ahmed Muhtar Efendi'ye bırakıp uzlete çekilmiş ve 1303/1886 tarihinde yetmiş dört yaşında iken Eyüp'teki evinde vefat etmiştir. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 440-441. M. Baha Tanman şeyhin vefat tarihini 1302/1884 olarak vermiştir. Bk. "Hasîrîzâde Tekkesi", *DîA*, c. XVI, s. 384.

şeyhin kardeşi Ahmed Muhtar Efendi'nin²⁹ yanında tasavvufî eğitimini tamamlayarak icâzet almıştır.

Veznedâr Cemil Efendi olarak da tanınan bu zât, Abdüsselâm Dergâhı pîş-kademlik³⁰ vazifesinde bulunmuş ve ayrıca Etyemez semtinde kendi evinde Sa'dî usûlünü icrâ etmiştir. Daha önce de zikredildiği üzere Şeyh Nureddin Efendi'din Zincirî Ali Efendi Tekkesi'ndeki görevini kendisine bırakmasıyla³¹ burada postnişin olmuş ve dergâhın tamiri ve vakıflarıyla yakından ilgilenmiştir.³² Özellikle Şeyh Mustafa Haydar Efendi döneminde Bursa Defterdârı tarafından satın alınarak dergâha vakfedilen evi, uzun bir süre işgal edenlerden kurtararak Evkâf Nezâreti'nden aldığı 80.000 kuruşla tamir ettirmiş, dergâhın ve vakıflarının tamirinin yanı sıra Zincirî Ali Efendi'ye bir türbe inşa ettirerek türbede ayrıca kendisine mahsus bir sanduka da koydurmuştur.³³ Ancak Sa'diyye tarikatını Bursa'da neşreden ve tarikat âyinini bu dergâhta ilk defa icrâ eden Şeyh Mustafa Efendi'nin kabrinin türbenin dışında kalması tepki çekmiştir.

Yâdigâr sahibi, Cemil Efendi'yi, tarikatın usûl ve icrâsına yönelik gayretinin yanı sıra, ümmî bir zât, talep ettiği şeyleri gerçekleştirmek için her türlü çareye tevessül eden, üşenmez, usanmaz, her işte girişken, sıkılmaz, çekinmez, resmî kurumlara girip çıkan, el attığı şeyi elde eden, ekâbirden görünmeyi seven, veznedarlık yapmış olması sebebiyle İstanbul'da herkesle görüşen ve ileri gelenleri taklit etmeye çalışan, makâm ve riyâseti seven, hodbinlik gibi huyları olan, akli hayra da şerre de çalışan cerbezeli bir kişi olarak tarif etmiştir. Cemil Efendi'nin tekkede Perşembe günleri olan âyin gününü, Cuma gününe aldırarak ve pîş-kadem istihdam etmek gibi bazı yenilikleri gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Mübtelâ oldu-

²⁹ Tekkenin üçüncü postnişini Ahmed Muhtar Efendi, XIX. yüzyılın ünlü mesnevihânlarından Nakşibendî şeyhi Hasan Hüsameddin Efendi'den *Mesnevî* okumuş, ayrıca Şâzeliyye tarikatından da hilâfet almıştır. 1297/1880 yılında yerine oğlu Elif Efendi'yi vekil tayin ederek hacca gitmiş, dönüşünde meşihatı ona bırakmıştır. 1319/1901 tarihinde vefat ederek tekkenin hazîresine defnolunmuştur. Bk. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 443.

³⁰ Pîş-kademlik, tekkelerde âyini idâre eden nâibler için kullanılan bir tabirdir. Bu vazifeyi gören derviş, şeyhin yardımcısı kabul edilirdi. Bk. Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004, s. 503.

³¹ Mehmed Şemseddin'e göre Cemil Efendi, dergâhtaki görev ile Nureddin Efendi'nin buradaki evine karşılık şeyhe, İstanbul Kabasakal semtinde yarısı üzerinde bulunan bir evin hissesini veya buna makâbil 100 lira vermeyi taahhüt etmiş ise de bu sözünü yerine getirmeyerek Nureddin Efendi'yi mağdur etmiştir. Bk. Mehmed Şemseddin, Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 396.

³² Dergâh'ta olmadığı zamanlar yerine halifesi Said Efendi'nin vekâlet ettiği belirtilmektedir. Bk. Hasan Tâib Efendi, *Hatıra Yahut Mir'ât-ı Burûsa*, s. 69; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV/110.

³³ Bu olay 18 Teşrînisânî 1317 tarihli Bursa Gazetesi'nde haber olarak çıkmıştır. Bk. *Yâdigâr-ı Şemsî*, (Mustafa Kara'nın kütüphanesindeki asıl nüsha) s. 253. Ayrıca bk. Hasan Tâib Efendi, *Hatıra Yahut Mir'ât-ı Burûsa*, s. 69.

Seyyid
Sa'deddin
Cibâvî adına
düzenlenmiş
sülûs istif

ğu nefes darlığı hastalığı sebebiyle 10 Şaban 1335 (1 Haziran 1917) tarihinde İstanbul'da vefat eden Cemil Efendi, her ne kadar Zincirî Ali Efendi türbesinde kendisi için bir mezar yeri hazırlamışsa da Seyyid Nizam Dergâh'ı hazîresine defnolunmuştur.

Cemil Efendi'nin vefatından sonra boş kalan dergâh, torununa tevdi edilmek istenmiş, ancak gerek usulen böyle bir şeyin mümkün olmaması, gerekse torununun yapılacak imtihanda başarılı olamayacağı düşüncesiyle vazgeçilmiş; bunun üzerine bir önceki şeyh Nureddin Efendi'nin oğlu tekkedeki vazifeyi üstlenmek için talepte bulunmuş fakat yüzbâşı olması hasebiyle dergâhın ihtiyaçlarını karşılayamayacağından talebinden vazgeçmiştir. Dergâhın vakfiyesi olmadığından tâlibi çıkmayınca da şeyhlik görevi, 24 Zilkade 1335 (11 Eylül 1917) tarihinde Erzurum ulemâsından Müftizâde İsmail Efendi'ye verilmiştir.³⁴

7. İsmail Hakkı Efendi (ö. 1350/1932): 1279/1862 senesinde Erzurum'da dünyaya gelen İsmail Hakkı Efendi, Erzurum merkez müftüsü Hacı Ali Avni'nin oğludur. Gürcü Mehmed Paşa Câmîi civarındaki mektepte ilk tahsilini tamamladıktan sonra şehrin önde gelen âlimlerinden Ahmed Tevfik, Küçük Ahmed Hamdî, Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'iyye azası Ahmed Hamdi Efendi ile Müftü Ali Efendi'den zâhirî ilimleri tahsil etmiş ve hüsn-i hat meşk ederek icâzet almıştır. Önce Erzurum Kağızmânî Medresesi'nde ders vermeye başlamış, ardından Mülkiye mektebinde Tarih ve Arapça öğretmenliği görevinde bulunmuş, 1322/1904 senesinde de Yed-i Emin Mahkemesi üyeliği, Şeriyye mahkemesi baş katipliği yapmış ve kurrâ imtihanlarında üye sıfatıyla bulunmuştur. Saltanatın değişmesi

³⁴ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 402.

esnasında her şehirden olduğu gibi Erzurum'dan da İsmail Hakkı Efendi'nin başkanlığında bir heyet Gümülcine'ye kadar gitmiştir.

Bu yolculuğunun ardından Bursa'ya yerleşen İsmail Hakkı Efendi, hem fazilet ve kemâlinin yüceliği, hem de tarikatlara olan muhabbeti sebebiyle Mısırî Dergâhı son postnîşîni Mehmed Şemseddin tarafından Morali Dergâhı'na vekâleten tayin edilmesi teklif edilmiş, ancak bu esnada Zincirî Ali Efendi Tekkesi'nin boş kalması sebebiyle asâleten buraya atanması daha uygun olacağından görev ona tevdi edilmiştir. Bu dönem zarfında İstanbul Ahmed Buhârî Dergâhı eski şeyhi Hallâç Baba Ali Efendi'den³⁵ icâzet almıştır. Ulucâmi Cuma vâizliği görevine de atanan İsmail Hakkı Efendi, bir taraftan dergâhta Sa'dî zikir âyininin icrâsı, tarikat adâb ve erkânının öğretilmesi ve evrâdın izâhı ile dervişlerin terbiyesiyle meşgul olurken, diğer taraftan vaazlarıyla halkı irşâd etmeye çalışmıştır. Ayrıca Sa'diyye evrâdını bastıran İsmail Hakkı Efendi,³⁶ Meclis-i Meşâyih azâlığı ve Bursa'da ilmî encümenlerde de bulunmuştur. 27 Zilhicce 1350 (4 Nisan 1932) tarihinde vefat etmiş ve Hindîler Tekkesi'nin³⁷ karşısına defnolunmuştur. Şeyhin ölümü üzerine "vefâtı zâiyâtandır" diyen Mehmed Şemseddin Efendi bu münâsebetle şunları söylemiştir:

*Şeyh İsmail Efendi iftihâr-ı hâs u 'âm
Fâzıl ibn fâzıl idi fazl ile oldu be-nâm*

*Vaaz u nush eylerdi Câmî-i Kebîr'de ol hümmâm
Enbiyâyâ vâris oldu âmir ü nâhî müddâm*

*Ümmet-i merhûmeye hizmet ederdi subh u şâm
Zü'l-cenâheyn ehl-i dildir vâris-i Fahrü'l-enâm*

*Himmet ü feyziyle nâkıs kim gelür olur tamam
Kadrini takdîr edenler eylediler ihtirâm*

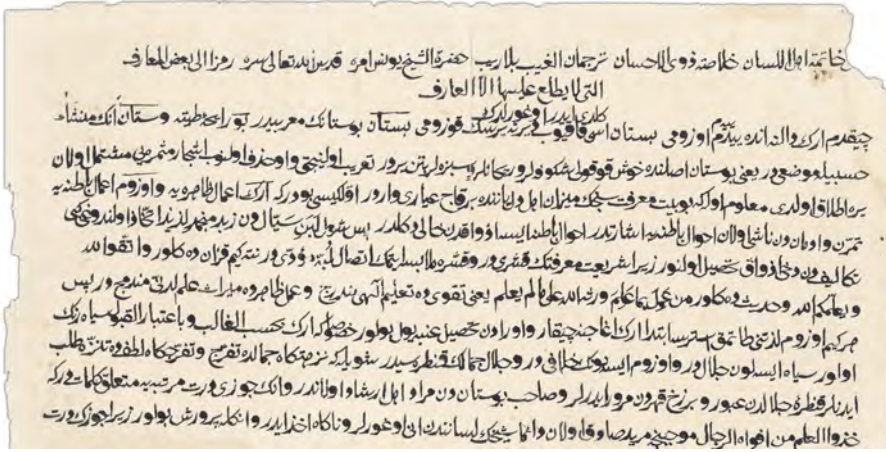
*Misli nâdir idi, gelmez ona benzer bir dehâ
Oldu yetmiş bir yaşında âzim-i dârü's-selâm³⁸*

³⁵ Bu zât, Hallâç Baba Dergâhı şeyhi iken Unkapanı Ahmed Buhârî tekkesi şeyhliğine atanan Ali Fakrî Efendi (ö. 1345/1929) olmalıdır. Bk. Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şâirleri*, İstanbul 1936, c. I, s. 437; Tanman, M. Baha, "Emir Buhârî Tekkesi", *DİA*, c. XI, s. 128.

³⁶ Bu eserinde İsmail Hakkı Efendi silsilesini kaydetmiştir. Bk. *Tercüme-i Evrâd-ı Sa'diyye*, İstanbul Matbaâ-i Âmire 1338/1922, s. 64.

³⁷ Bursa Pınarbaşı semtinde kurulan tekkenin bânisi olarak kaynaklarda Mehmed Şemseddin el-Hindî zikredilmektedir. Kalenderhâne olarak da isimlendirilen tekkede genellikle Hindistan'dan gelen şeyhler postnîşîn olarak faaliyette bulunmuşlardır. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 589-595.

³⁸ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 403-405.

Yunus Emre'nin "Çıktım erik dalına" şiirinin şerhine ait elyazma sahife (MKA)

Diğer Sa'dî Dergâhları

Yunus Emrem (Karamazak) Dergâhı

Emir Sultan yolu üzerinde Şible semtinde bulunan dergâhın "Yunus Emrem Dergâhı" olarak anılmasıyla ilgili şöyle bir olay anlatılır: Niyâzî-i Mısri, Emir Sultan'ı ziyârete giderken mezbelelik olarak kullanılan bu mahallin yanından geçtikçe bir fatiha okur ve "Buradan Yunus kokusu geliyor" dermiş. Bir gün yanında bulunan dervişler "Efendim, Yunus Emre'nin kokusunu aldığınızı söylüyorsunuz, makâmlarını da beyân etseniz de biz de ziyaret etsek" derler. Bunun üzerine Niyâzî-i Mısri elindeki asâ ile "Hâzâ kabrû Yunus ve hâzâ Yunus Emrem" diyerek bu yeri işaret eder. Dervişler derhal gösterilen yeri kazarlar ve üç mezar taşıyla karşılaşırlar. Mezar taşlarında Kara Abdurrezzak, Âşık Yunus ve Yunus Emrem ibareleri görülür. Hemen hayır sahibi biri tarafından bir türbe ve yanına bir mecsid inşâ edilir. Aynı zamanda dergâh vazifesi de gören bu mescid, ayrıca burada kabri bulunan Kara Abdurrezzak sebebiyle "Kara Abdurrezzak Dergâhı" veya bu ismin halk arasında "Karamazak" şeklinde telaffuzu ile "Karamazak Dergâhı" olarak da anılmıştır.³⁹

Zincirî Ali Efendi Tekkesi şeyhlerinden Mustafa Haydar Efendi'nin halifelerinden Şeyh Mehmed Esad Efendi'nin bu mescide imam olarak atanmasıyla burada Sa'dî usûlüne başlanmıştır.

1. Mehmed Esad Efendi (ö. 1272/1855): Mehmed Esad Efendi, önce Zincirî Ali Efendi Tekkesi şeyhi Mehmed Said Efendi'ye insitap etmiş,

³⁹ Gazzîzâde, *Hulâsâtü'l-Vefeyât*, vr. 31b-32a; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I/44; III/57.

Karamazak'ta Kara Abdurrezzak, Âşık Yunus ve Yunus Emrem'in kabirleri ve giriş kapısı

şeyhin vefatından sonra ise sülûkünü Mustafa Haydar Efendi'nin yanında tamamlayarak icâzet almıştır. İcâzetinin ardından Yunus Emrem mescidine imam olarak tayin edilince, uhdesinde bulunan Emir Sultan zaviyedârlığı hizmetini Ulucami baş müezzini Hasan Efendi'ye belli bir ücret karşılığında vermiş ve aldığı bu para ile mescidin yanına haremlik ve selamlığı olan bir dergâh inşa etmiştir. Böylece dergâhın bânîsi kabul edilen Mehmed Esad Efendi, Sa'dî tarikatı âyinini icrâ etmiş ve birçok derviş yetiştirmiştir. 1272/1855 tarihinde hastalanmış ve vefatından bir hafta önce evrâdın okunmasından evvel dervişânına “Bu hafta şeyhiniz, fakirim; fakat haftaya kendinize bir şeyh bulun ve bu gün kemâl-i şevkle evrâd-ı şerîfi okuyunuz” dediği kaydedilmektedir. Söz konusu tarihten bir hafta sonra vefat eden Mehmed Esad Efendi dergâhın hazîresine defnolunmuştur. Nazif, Tevfik, Şükrü ve Salih isminde dört oğlu olup, vefatından sonra şeyhlik görevini oğulları üstlenmiştir.⁴⁰

2. Hâfız Nazif Efendi (ö. 1297/1879): Tasavvufî terbiyesini Mustafa Haydar Efendi'nin yanında tamamlayarak hilâfet alan Nazif Efendi, kardeşlerine vekâleten dergâha şeyh olmuştur. Görevini ifâ ederken ihvan arasında meydana gelen görüş ayrılığı sebebiyle görevini bırakarak İznik'e gitmiştir. Eşrefzâde Dergâhı postnişîni Şeyh Nâfiz Efendi'nin (ö. 1282/ 1865) damadı olması münasebetiyle Hâfız Nazif Efendi, İznik meşîhatı uhdesinde bulunan Numaniyye Dergâhı şeyhi reîsü'l-meşâyih Safiyyüddin Efendi tarafından vekâleten Abdullah er-Rûmî'nin türbe ve zâviyedarlığına tayin edilmiş ve uzun bir süre burada görev yapmıştır.

⁴⁰ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 610-611.

Karamazak Dergâhı'nın son şeyhi İsmail Hakkı Elal (soldan ikinci) dostlarıyla beraber.

Şeyhi Mustafa Haydar Efendi'nin vefatından sonra yerine postnişîn olan Nureddin Efendi tarafından tekrar Yunus Emrem Dergâhı'na postnişîn olarak tayin edilmiştir. Ayrıca teberrüken Kadiriyye ve Rifaiyye'den de icâzeti bulunan Nazif Efendi, dergâhtaki görevinin yanı sıra Eşrefzâde Âsitânesi şeyhlerine vekalette de bulunmuştur. 1 Muharrem 1297'de (15 Aralık 1879) İznik'te vefat etmiş ve Eşrefzâde hazretlerinin türbesi civarına defnolunmuştur.⁴¹

3. Tevfik Efendi (ö. 1324/1906): Tevfik Efendi, İstanbul'da Abdüsselâm Dergâhı⁴² şeyhlerinden Galip Efendi'den⁴³ hilâfet almış ve ağabeyi Şeyh Hâfız Nazif Efendi'nin İznik'e gitmesiyle dergâha postnişîn olmuştur. Aynı zamanda Emir Sultan Camii müezzinliği görevini de yürüten Tevfik Efendi, Cuma namazından sonra dergâhta âyin icrâ etmiş;⁴⁴ fakat bir müddet sonra dergâhın yıkılması ve derviş hücrelerinin harap olmasıyla tarikat faaliyetini evinden idare etmeye çalışmıştır. Mehmed Şemseddin Efendi'nin "Sadâsı âlî olmağla sâlikânı na't-ı şerîfler ve ilâhîler

⁴¹ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 611-612, 388

⁴² Eminönü ilçesinde kurulan tekkeyle ilgili bk. Baha, M. Tanman, "Abdüsselâm Tekkesi", *DBİA*, c. I, s. 55-57.

⁴³ Şeyh Gâlib Efendi, babası Mehmed Emin Efendi'nin meşîhat görevini kendisine bırakmasıyla Abdüsselâm Dergâhı'nda şeyh olmuş ve otuz dört sene gibi uzun bir süre bu görevi sürdürmüştür. Ramazan 1279/Şubat 1863 tarihinde dergâhta Lafza-i Celâl zikir sırasında sayha atarak vefat etmiş ve hazîreye defnedilmiştir. Güzel ahlâkı sebebiyle herkesin rağbetini celbeden Şeyh Galip Efendi'yi I. Abdülhamid ve I. Mahmud'un ziyaret ettiği rivayet edilmektedir. Bk. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 430; Yücer, *Sa'diyye*, s. 135.

⁴⁴ Hasan Tâib Efendi, *Hâtıra Yahut Mir'ât-ı Burûsa*, s. 142-143.

okuyarak teşvik ve tergîb ederdi. Orta boylu, uzunca sakallı, vecih simalı bir zât idi" diye tarif ettiği Tevfik Efendi, 9 Ramazan 1324 (27 Ekim 1906) tarihinde vefat etmiş ve Sancaktar Nimetullah Efendi türbesi karşısındaki sahaya defnolunmuştur.

Tevfik Efendi'nin vefatının ardından saray hânedânından Cemil Sultan ve bölgedeki hayrat sahipleri tarafından türbe ve meccid yeniden inşa edilerek Sa'dî âyini icrâsına devam edilmiştir.⁴⁵

4. Şükrü Efendi (ö. 1337/1919): 1255/1839 senesinde Bursa'da doğan Şükrü Efendi, ilk eğitimini Emir Sultan Mektebi muallimi Hacı İsmail Efendi'den görmüş, tasavvufî terbiyesini ise Uşşâkî şeyhlerinden Testereci Ahmed Hamdi Efendi'nin (ö. 1320/1902) yanında tamamlayarak icâzet almıştır. Uşşâkî olmakla birlikte Sa'dîlere mahsus hâllerinin bulunduğu kaydedilen Şükrü Efendi, âhir ömründe münzevî bir hayat yaşamış ve 10 Receb 1337 (11 Nisan 1919) senesinde vefat ederek Seyyid Usûl Dergâhı'nda şeyhinin civârına defnolunmuştur.⁴⁶

Baba Zâkir Zâviyesi

Kaynaklarda adının Ali olduğu ve Emir Sultan'ın baş zâkiri olarak görev yaptığı rivâyet edilen Baba Zâkir, Yeşil civârında bir zâviye inşa ederek dervişlerin terbiyesiyle meşgul olmuştur. Kerâmet ehli olarak tanıtılan Baba Zâkir'le ilgili şöyle bir olay anlatılır: Rivayete göre Çelebi Mehmed Yeşil Cami'nin inşası sırasında Akçağlayan suyunu zâviyenin önünden geçirerek camiye getirmek istediğinde, Baba Zâkir dergâhın önünde bir çeşme yapılmasını istemiş ancak isteği yerine getirilmeyince suyun akması durmuş, durum padişaha haber verilmiş ve söz konusu çeşmenin inşasından sonra tekrar suyun camiye gelmesi mümkün olmuş. 820/1417 tarihinde 103 yaşında iken Çelebi Mehmed döneminde vefat etmiş ve zâviyenin yanındaki türbeye defnolunmuştur.⁴⁷

Baba Zâkir'in vefatından sonra dergâhta kimlerin postnişin olduğu hususu belli değildir. Ancak zamanla mahalle mescidi olarak kullanılan zâviyede XIX. yüzyılın sonlarına doğru Sa'dî şeyhlerinden Değirmenci Said Efendi görev yapmıştır. Zincirî Ali Efendi Tekkesi şeyhi Haydar Efendi'ye intisab eden Said Efendi, askerlik görevi sebebiyle bir müddet İstanbul ve Mısır'da kalmış, 1300/1882 senesinde Bursa'ya dönerek önce

⁴⁵ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 612-613.

⁴⁶ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 613.

⁴⁷ Balırcızâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ*, (haz. M. Hızlı-M. Yurtsever), Bursa 2000, s. 134; İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, (haz. A. Abdulkadiroğlu), Ankara 1998, s. 237-238; Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 10a; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, (haz. M. Keskin-A.Öztürk-R.Tosun), c. II, s. 376; Hasan Tâib Efendi, *Hatıra Yahut Mir'ât-ı Burûsa*, s. 140; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I/216.

Uludağ'ın
eteklerinde
tekkesini kuran
Seyyid Nâsır'ın
türbesi (MKA)

Emir Sultan Dergâhı şeyhi Hacı Emin Efendi'ye (ö.1316/1898) ardından Karakâdî Dergâhı şeyhi Ali Rıza Efendi'ye (ö. 1324/1906) intisap etmiş daha sonra Zincirî Ali Efendi Tekkesi şeyhi Cemil Efendi'nin yanında sülûkunu tamamlayarak icâzet almıştır. İcâzetinin ardından Baba Zâkir Zâviyesi'nde Sa'dî üsûlünü icrâ ederek bir müddet irşâd faaliyetinde bulunmuşsa da, zâviyenin geliri olmaması sebebiyle dervişlerin ihtiyacını karşılayamadığından tarikat faaliyetine devam edememiştir. 9 Safer 1333 (27 Aralık 1914) tarihinde vefat eden Said Efendi, Zincirî Ali Tekkesi haziresine defnolunmuştur.⁴⁸ Geçmişte mescid olarak da kullanılan zâviye, türbe ve hazîre yok olmuş; günümüze sadece Baba Zâkir ve yakınlarına ait olduğu söylenen birkaç mezar ulaşmıştır.

Seyyid Usûl Dergâhı

Bursa Kuruçeşme semtinde bulunan dergâhın kurucusu olarak kabul edilen Seyyid Usûl, Emir Sultan ve Seyyid Nâsır ile birlikte Buhara'dan Bursa'ya gelen dervişlerdendir. Bursa'da bir zâviye inşa ederek irşâd faaliyetine başlamış ve 894/1488 tarihinde vefatı ile bu zâviyenin haziresine defnolunmuştur. Zamanla harap olan zâviye Perî Peyker Cafer Çelebi tarafından tamir edilerek medreseye dönüştürülmüştür. Bir müddet medrese olarak kullanılan zâviyenin, Bursa Şeriyeye Sicilleri'ndeki 1066/1656 tarihli bir kayda göre yeniden aslî hâline çevrildiği anlaşılmaktadır. 1216/1801 tarihinde çıkan büyük bir yangın sonrasında harap olan zâviye, tekrar inşa edilmiş ve meşihat, Eşrefiyye'den Ahmed Baba Efendi'ye (ö.1255/ 1810) bırakılarak Kâdirî-Eşrefî tarikatı usûlü icrâsına başlan-

⁴⁸ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 279-280; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV/110.

mıştır. Ahmed Efendi'nin vefatından sonra yeniden yıkılan dergâh, Sa'dî şeyhlerinden Mehmed Emin Zuhurî Efendi tarafından inşa edilmiştir.

Mehmed Emin Zuhurî Efendi, Bursalı olup Tahir Paşa'nın kardeşidir. Tasavvufa olan meyli sebebiyle Zincirî Ali Efendi Tekke'si şeyhlerinden Mehmed Said Efendi'ye intisap ederek seyr ü sülûkunu tamamlamış ve icâzet almıştır. Eski Mâliye Nâzırı Abdurrahman Paşa'nın şeyhe olan teveccühü sebebiyle Bursa kaymakamı Ahmed Ağa'nın nezaretinde, yıkılmış olan Seyyid Usûl Zâviyesi'nin arsasına tevhidhâne ve derviş hücrelerinin bulunduğu bir dergâh inşa edilmiştir. Dergâhın meşîhatını üstlenen Zuhurî Efendi, Sa'dî âyininin icrâsına devam etmiş ve birçok derviş yetiştirmiştir. 1260/1844 yılında İstanbul'a gidişinde Abdurrahman Paşa'nın Beylerbeyi'ndeki konağında misafir iken Ramazan ayında vefat etmiş ve o civarda bulunan Nakkaş kabristanına defnolunmuştur. Kaynaklarda nükte-perver, lâübâli meşreb ve zarif bir zât olarak tarif edilen Mehmed Emin Zuhurî Efendi'nin vefatından sonra yerine geçecek evladı olmadığından dergâhın meşîhatı, 7 Zilkâde 1260 (18 Kasım 1844) tarihinde Eşrefî şeyhlerinden İbrahim Efendi'ye bırakılmış ve dergâhta Sa'dî usûlü terk edilerek Kâdirî âyini icrâsına başlanmıştır. Tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar Kâdirî-Eşrefî dergâhı olarak hizmet veren tekkenin⁴⁹ harabe hâlindeki binası Osmangazi Belediyesi tarafından 2008 yılında restore edilerek kültür ve sanat faaliyetlerinin icrâ edildiği bir hizmet alanına dönüştürülmüştür.

İbrahim Haydar Dede Zâviyesi

Kaynaklarda İbrahim Haydar Dede hakkında yeterince bilgi yoktur. *Yâdigâr-ı Şemsî*'ye göre Yunus Efendi'nin⁵⁰ halifesi Muharrem Dede'nin Bursa Kiremitçi Mahallesi'ndeki tekkesine giderek mürid olmuş, ancak şeyhinin vefatı üzerine İstanbul'a giderek Yunus Efendi'nin bir diğer halifesi Râşid Efendi'ye intisap ederek tasavvufi terbiyesini tamamlamıştır. Bursa'ya dönüşünde Muharrem Dede'nin dervişânıyla birlikte Şiblî Mahallesi'ndeki evinde Kadirî ve Sa'dî âyînini icrâ eden İbrahim Haydar Dede, 15 Şevval 1329 (9 Ekim 1911) yılında vefat etmiş ve zâviyesinin

⁴⁹ Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, s. 172; İsmail Belig, *Güldeste*, s. 219-220; Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 10b; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 413-415; Kepcioğlu, *Bursa Kültüğü*, c. IV, s. 295; Hasan Tâib Efendi, *Hatıra Yahut Mir'ât-ı Burûsa*, s. 73; Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Bursa 2000, s. 72-73.

⁵⁰ Yunus Efendi'nin, Kütahya'dan Bursa'ya gelen fakat Ahmed Vefik Paşa'nın soruşturmasında Kayseri'ye sürgüne gönderilen ve burada vefat eden İsmail Hakkı Efendi'nin halifelerinden olduğu belirtilmektedir. Öte yandan Zakir Şükri Efendi, Fındıklı Zâviyesi Sünbülî şeyhlerinden İsmail Hakkı (ö. 1234/1818) ve halifesi Yunus Hilmi Efendi'den (ö. 1279/1863) bahsetmektedir. Bu iki zâtın İbrahim Haydar Dede'nin şeyhleri olup olmadığı meselesini netleştiremedik. Bk. *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 18-19.

bulunduğu mahalle defnolunmuştur. Kendinden sonra yerine damadı Şükrü Efendi tayin olunmuştur.⁵¹

Şükrü Efendi, Muharrem Dede'nin müridi iken şeyhinin vefâtıyla kayınpederi İbrahim Haydar Dede'ye intisap ederek tasavvufî terbiyesini tamamlamaya çalışmıştır. Ancak kayınpederinin âni vefatı üzerine, İstanbul Âbid Çelebi Dergâhı postnişini Sa'dî şeyhlerinden Mustafa Efendi'nin halîfesi Şeyh Behçet Efendi'den icâzet alan Hacı Fâik Efendi'den tâc ve hırka giymiştir. Mehmed Şemseddin Efendi, Cumâ ve Pazartesi geceleri zâviyede tarikat âyininin icrâ edildiğini belirtmektedir.⁵²

Öte yandan Sa'diyye tarikatı usûlü, ayrıca İsmâil Rûmî (Hamam) dergâhında bir müddet Sa'dî âyini icrâsında bulunan Sa'deddin el-Cebâvî'nin torunlarından İbrahim Sabri Efendi, Nalbantoğlu mahallesindeki evinde irşâd faaliyetinde bulunan Sa'dî şeyhlerinden Hacı Mehmed Bey, Perşembe geceleri Karakâdî Dergâhı'nda Sa'dî ayini icrâ eden Ali Rıza Efendi (ö. 1324/1906) ve hulefâ-i Sa'diyye'den Râmiz Efendi tarafından devam ettirilmiştir.⁵³

Görüldüğü üzere Sa'diyye kültürü, Bursa'da bu tarikatın merkez dergâhı konumunda olan Zincirî Ali Efendi Tekkesi'nin yanı sıra, Karamazak Dergâhı, Baba Zâkir Zâviyesi, Seyyid Usûl Dergâhı ve İbrahim Haydar Dede Zâviyesi'ndeki postnişin ve dervişler tarafından tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar yaklaşık bir buçuk asır boyunca temsil edilmiştir. Günümüze baktığımızda ise bu kültürden bize ancak az sayıdaki kabir ve mezar taşı ulaşabilmiştir.

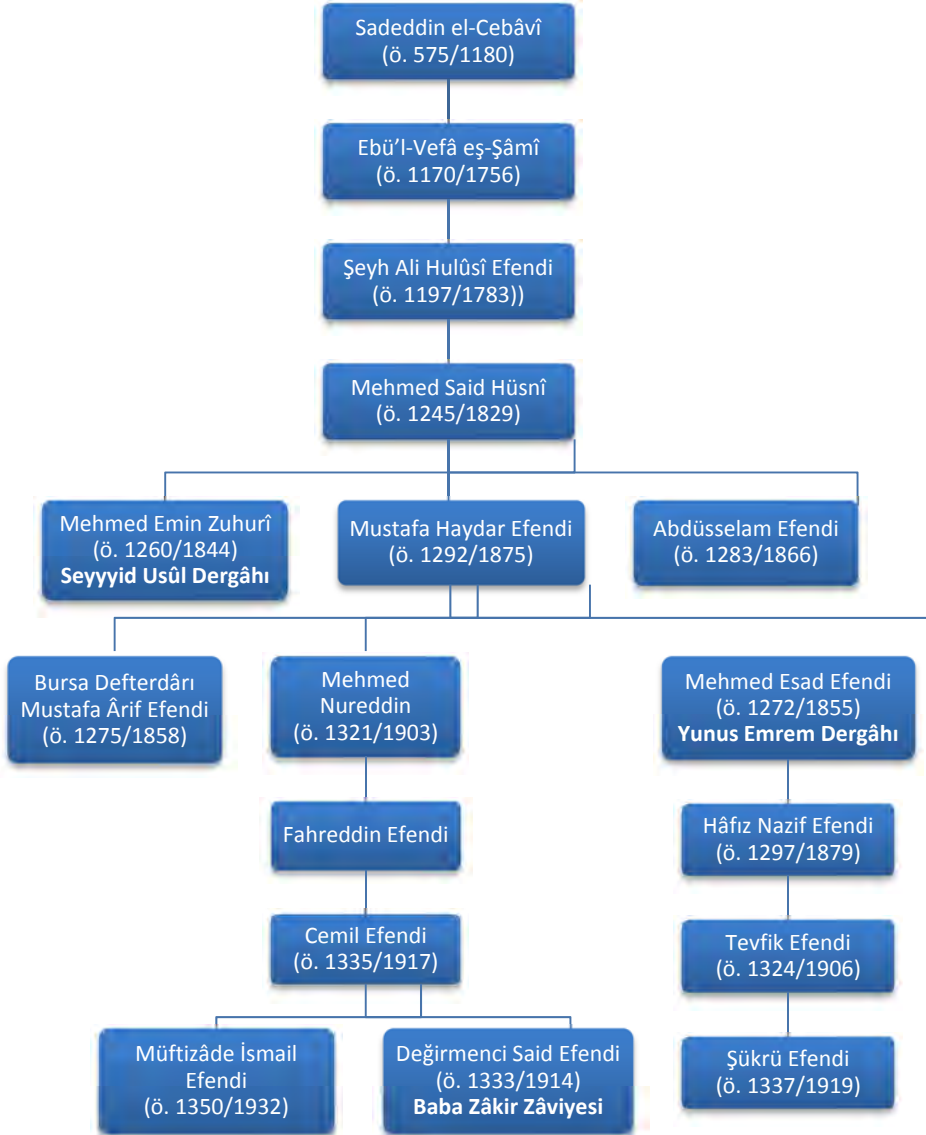

İstanbul'dan bir Sa'dî mezar taşı (MKA)

⁵¹ Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 263.

⁵² Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 264.

⁵³ Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 332, 362, 453, 593.

Ek: Bursa Sa'diye Silsilesi

ONUNCU BÖLÜM

MEVLEVİYYE

يا حضرت مولانا

نصرت المذهب سامی
عقد الله ذلک
۱۳۳۶

Ahmed Cünûnî Dede ve Bursa Mevlevîhanesi

*Zahida! inkârı ko zira ki bu dergâh içre
Okunur şâm u seher Mesnevî-i Mevlânâ
Abdussamedzâde*

Giriş

Bilindiği gibi Mevlevîhaneler fonksiyonları itibarıyla iki gruba ayrılırlar: 1. Zaviyeler, 2. Âsitaneler. Âsitaneler zaviyelere göre daha geniş bir alanda kurulan, dervişlerin eğitim gereklerine göre mimarî özellikler taşıyan dergâhlardır.¹ Zaviyeler ise daha küçüktür. Konya'daki merkez dergâhın dışında âsitane olarak kabul edilen mevlvîhaneler şunlardır: Afyonkarahisar, Eskişehir, Gelibolu, Halep, Kastamonu, Kütahya, Manisa, Mısır, Rumeli (Yenişehir) ve Bursa. Bugüne kadar bazı mevlvîhanelerle ilgili araştırma ve incelemeler yapılmışsa da Bursa Mevlevîhanesi'yle ilgili bir çalışma bilinmemektedir.²

Burada en eski âsitanelerden biri olan Bursa Mevlevîhanesi³ ve onun kurucu şeyhi Ahmed Cünûnî Dede ve halifeleri hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Ahmed Cünûnî Dede'nin hayat ve faaliyetlerinden bahsetmeden önce asrına -tasavvuf tarihini ilgilendirdiği kadarıyla- kısaca gözatmak faydalı olacaktır. Yaklaşık olarak XV. asrın ikinci yarısı ile XVI. asrın ilk yarısında yaşayan Ahmed Cünûnî Dede ile çağdaş olan sufilerden bir bölümü

¹ Âsitaneler için yapılan bir diğer tasnif de şöyledir: Konya, Afyon, Eskişehir, Bursa, Manisa, Gelibolu, Yenikapı, Bahariye, Kasımpaşa, Kulekapısı, Halep, Kahire. Bk. M. Celâl Duru, *O Mevlevî*, İst., 1952, 162. Tam teşekküllü bir mevlvîhanede şu bölümler yer alır: Semahane, türbe, çilehane, derviş odaları, selâmlık, harem, kiler, mutfak, kahvehane ocağı, kafes, matrab.

² Bu çalışmaların belli başlıları şunlardır: M. Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, İst. 1913; Can Kerametli, *Galata Mevlevîhanesi*, İst. 1978; M. Erdoğan, "İstanbul Mevlevîhaneleri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sy: 4-5, 1976; E. Yücel, "Galata Mevlevîhanesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy: 2, 1979; S.Ü. *Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler Kongresi-Tebliğler, Konya 1996.

³ Mevlevîhaneler diğer dergâhlara göre biraz şanslı sayılırlar. 1925'te tekkeler kapatılınca diğerleri tarihe karıştı. Konya'daki dergâhın 1926'da müze olarak açılması ve o dönem yöneticilerin Mevlânâ sempatisi, mevlvîhaneler için "yıkım" ve "çöküş"ü yavaşlatan bir unsur olmuştur. Müze açılış yazışmaları için bk. *Buhara Bursa Bosna*, s. 571.

"Ya Hazret-i Sultan Cünûnî kuddise sırrıhu's-sâmî." Hat: Hüseyin Hüsnü el-Mevlevî, 1328.

şunlardır: Ümmi Sinan, Şaban Velî, Husameddin Uşşakî, Şemseddin Sivasî, Abdülahad Nurî, Hasan Kabadûz, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, Abdullah Bosnevî, Üftâde, Aziz Mahmud Hüdâyî, İsmail Rûmî, Sarı Abdullah. İmam Rabbanî'den beş sene önce vefat eden Dede'nin dönemi, mensup olduğu tarikatın yaygınlaşması açısından mühim bir dönem olmakla birlikte tasavvuf dünyasını etkileyen birçok olayın da şahididir. Bu sıkıntıların en büyüğü Kadızade-Sivasî tartışmaları adı ile tarihe geçen olaylar zinciridir. Zaman zaman resmî makamların da Kadızadeleri tutmasıyla sertleşen bu tartışmalar nihayet tekkelerde yapılan sema ve sesli zikirlerin yasaklanmasıyla zirveye ulaşmıştır. Dervişler bu olaya, "yasağ-ı bed": 1077 tabiriyle tarih düşürmüşlerdir. Neşatî'nin konu ile ilgili hissiyatı şöyle:

*Men olundu Mevlevîler etmeğe
Hem sema vü hem dûdî deff ü ney*

*Neyler anlar nâmı cün derviş durur
Her birinin var başında tâc-ı key*

*Ebsem olsunlar otursunlar heman
Kalbden zikreylesinler hû ism-i hey*

*Ey Neşati, gûş idûb tarihini
Didi hâtif hay hamûş oldu ney*

Konya'daki postnişin Ebubekir Çelebi ile Sultan'ın arası ilk zamanlar iyi idiyse de daha sonra bozulmuş ve idamı emredilmiş, Şeyhulislâm Şair Yahya Efendi'nin araya girmesiyle idam sürgüne çevrilmiş ve Şeyh İstanbul'a gönderilmiştir. Köprülü Mehmet Paşa'nın Kadızadelilerin liderlerinden bir kısmını Kıbrıs'a sürmekle bu keşmekeşlik bir ara düzelir gibi olmuştur.

Melâmî Sütçü Beşir Ağa doksan yaşını geçkin olduğu halde 1073/1662'de Kadıköyferi'nde öldürülmüş, ertesi yün, aynı inançta oldukla-

يا حضرت احمد جنوبي دده

کتاب التمجید محمود نقولہ

"Ya Hazret-i Ahmed Cünûnî Dede." Hat: Mahmut Şahin.

rını Şeyhülislâm'a bildiren kırk mürîdi de Fener'de boğdurulmuştur.

Ferruh Çelebi'den (ö. 999/1591) sonra Konya'da posta geçen Bostan Çelebi (ö. 1040/1630) zamanında Mevlevîlik için müspet gelişmeler olmuş, özellikle Sultan I. Ahmed'le kurduğu iyi münasebetler Şeyh'in imkânlarını da çoğaltmıştır. Bursa Mevlevîhanesi'nin kurulmasında büyük hizmetleri olan Sultan'ın şu gazeli de bu yakınlığı belgelemektedir:

*Mesnevîsin işidüb Hazret-i Mevlânânın
Gûşvar oldu kulağında kelâmı anın*

*Deff ü ney nâle kılıb mevlevîler itdi sema'
Eyledik yine safasını bugün devranın*

*Emr-i Mevlâ ile bir himmet ede Mevlânâ
Gele ayağıma kim kelleleri a'dânın*

*Cedd-i alâlarıma himmet edegelmıştır
Ben de umsam ne aceb himmetin ol Sultanın*

*Bahtiyâ bendesi ol dergah-i Mevlanânın
Taht-i manide odur padşeh-i dünyanın*

Vanî Mehmet Efendi ile (ö. 1096/1685) Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın arasının iyi olması sufilere karşı takınılan olumsuz tavrın devam etmesine sebep olmuştur. Bu iki şahsa karşı çıkan Niyazî-i Mısırî (ö. 1106/1694) Limni'ye sürülmüştü. Benzer sebeplerden Halvetî Karabaş Ali Limni'ye, Bursalı İsmail Hakkı'nın şeyhi Atpazarî Osman Efendi (ö. Kıbrıs 1101/1690) Şumnu'ya sürülmüştü. Bu olayların tabii neticesi olarak söz konusu yıllarda, sema', raks ve deveran hakkında birçok risaleler yazılmıştır.⁴ Sema' için ancak 1095/1684'te izin çıkabildi. Zihni Dede'nin mürîdi Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Naci Ahmed Dede (ö. 1120/1708) bu olay üzerine hissiyatını şu beyitle dile getirmişti:

⁴ Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Musikî ve Sema'*, Bursa 1992.

*Gûş-ı can mülhem-i gaybî didi tarihini
Mevlevîler döndi canâ ışk-ı Mevlânâ ile*

Kâtib Çelebi bu tartışmaları *Mizânu'l-Hak fi İhtiyari'l-Ehakk* adlı Türkçe eserinde tenkit ve tahlil eder.⁵

Ahmed Cünûnî Dede

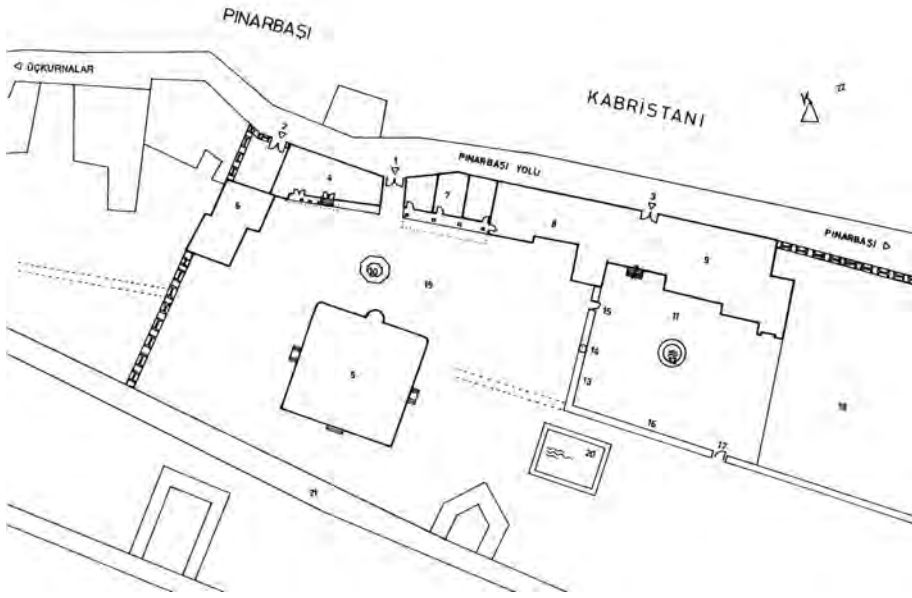
Güldeste'nin ifadesiyle "Liva-i Karaman'da, Lârende nam kasabada" Mevlevî bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ahmed'in babasının adı kaynaklarda Süleyman olarak geçiyorsa da *Bursa Şerîyye Sicilleri*'ndeki bir kayıta Yusuf olarak zikredilmiştir.⁶ Doğum tarihini kesin olarak bilmiyoruz, 1020/1610 tarihlerinde ihtiyar olduğunu ifade ettiğine göre yaklaşık olarak 950/1543 tarihlerinde doğmuş olması tahmin edilebilir. İlk tahsilini doğduğu yerde yaptıktan sonra Konya'ya giden Dede, devrin medreselerine devam etti. Bir taraftan bu eski Selçuklu başkentinin özel-liği, diğer taraftan ailesinden aldığı ilk tesirler sebebiyle Mevlevîliğe meyletti. Merkez dergâhla başlayan bu manevî alış-veriş yıllarca devam etti. Mevlevî kültürünün tabîî neticesi olarak Farsça şiirler yazacak kadar "*Mesnevî* dili"yle ilgilendi. Çilesini tamamladıktan sonra kendisine Bağdat Mevlevîhanesi'nin Mesnevîhanlığı teklif edildi. Bağdat'a gittikten sonra Sakıb Dede'nin ifadesiyle "...zaman-ı şeriflerinde ol muhtasar zaviye bir mufasssal hangâh ve mahall-i icra-yı âyin" olmuştur.⁷

Bağdat'a gidiş ve dönüş tarihleri bilinemiyorsa da Başvekâlet Arşivi'ndeki 1019/1610 tarihli kayıttan Cünûnî 'nin bu yıllarda orada olduğu anlaşılmaktadır. Denebilir ki Ahmed Dede, ömrünün en faal yıllarını Bağdat'ta, Bağdat Mevlevîhanesi'nde hizmet vererek geçirmiştir. Ahmed Dede yaklaşık olarak 1020/1611 tarihlerinde Ahmed Niyazi Dede'yi yerine halife bırakarak Konya'ya döndü. Niyeti ömrünün son yıllarını doğduğu yerde, Larende'de geçirmek, orada kendi murakabe ve mukabelesiyle başbaşa kalmaktı. Konya'da Ebubekir Çelebi ile (ö. 1048/1638) karşılaştı. Sohbet esnasında Çelebi, Bursa'ya bir mevlevîhane yapmanın gereğinden bahisle bu işi Ahmed Dede'nin yapabileceğini söyledi. Dede ihtiyarlığını ve yukarıda söylediğimiz arzusunu ileri sürerek affını istedi. Bir müddet sonra Larende'ye dönmek üzere Çelebi'ye veda ziyaretinde bulunan Cünûnî, bu sefer "burc-ı evliya diye bilinen bir yerde mevlevîhanenin bulunmaması tuhaf değil mi" ifadesiyle karşılaştı. Çelebi Efendi'yi ikinci

⁵ Nşr. S.Uludağ-M. Kara, İst.1982

⁶ "... Derviş Ahmed Efendi b. el-Hac Yusuf el-müştehir bi-Cünûnî", *Bursa Şerîyye Sicilleri* (BS), B 37/231, 12b.

⁷ *Sefîne*, III/57. Bu Mevlevîhanenin şeyhlerinden biri de bestekâr Osman Dede'dir. (ö. 1918) Öztuna, *BTMA*, II/170-171.

defa reddedemezdi. Ahmed Dede, daha önceki yıllarda Bağdat'ta gördüğü bir rüyayı da hatırlayınca teklifi kabul etti.

Yeğeni Salih'i yanına alarak Bursa'ya gelen⁸ Ahmed Dede, *Güldeste*'ye göre, "Sedbaşı kurbünde vaki meşayih-i sûtûde-siyerden Şeyh Yakub Efendi Zaviyesi'ne,"⁹ Sefine'ye göre ise¹⁰ "Cami-i Kebir civarındaki vaki zaviye-i kadime-i Mevleviyyeye" inmişlerdir. *Sefine*'nin bu ifadesi haklı olarak "Bursa'da daha önce mevlevîhane var mıydı?" sorusunu hatıra getirmektedir.

Bursa Mevlevîhaneleri

1. Bursa'da ilk Mevlevîhane kaplıca yolunda Demirhisar diye bilinen yerde Hayreddin b. Garib tarafından yaptırılmış ve Mevlevî dervişlerine vakfedilmiştir. Daha sonraki yıllarda Divane Mehmed, zaviyeyi genişleterek tamir ettirmiştir. Şerhiye Sicillerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre Mustafa b. Ahmed 926/1519'da Mevlevîhanenin şeyhidir. 1020/1611'de ise dergâh oturulamayacak durumdadır.¹¹

2. Esrar Dede, Derviş Hâzin'i anlatırken Bursa'da üç ayrı yerde Mevlevîhane kurulduğuna işaret etmiştir. Birincisi Sultan Divanî'nin teşrifle-

⁸ Rüya şöyle: Dede'nin eline bir gül verilmiş fakat kokusunu bir türlü alamamış. "Ne olurdu bu gülün güzelliğine uygun bir de kokusu olsaydı" diye kendi kendine söylenirken şöyle bir ses işitmiş: "Bu gül-i şadab-ı gülbin-i behcet'in şemmesi sana Burusa'da resa olur", *Güldeste*, 129-130, Atlansoy, *Bursa Şairleri*, 226.

⁹ *Güldeste*, 138.

¹⁰ *Sefine*, III/58. Sedbaşı ile Ulu Camî'nin birbirine yakınlığı dikkate alınırsa bu iki yer ile aynı mekân kastedilmiş olabilir.

¹¹ *Sefine*, III/58; *Bursa Kütüğü*, III/332.

Bursa Mevlevihanesi'nde semahanenin dıştan ve mihrab tafsilatının yakından görünüşü.

rinde¹² kaldıkları buk'a-i mübarekenin bir müddet "cilvergâh-ı aşıkân" olduğunu söylüyorsa da bulunduğ yerdan bahsetmemiştir. İkinci olarak Cami-i kebir yanındaki Mevlevîhaneden, üçüncü olarak da Pınarbaşı'ndaki dergâhtan söz etmiştir.¹³

3. Geçici bir müddet için Mevlevîhane görevi gören Setbaşı'ndaki Şeyh Yakup Efendi Dergâhı'nı da Bursa Mevlevîhanelerinden biri olarak ele almak mümkündür. O yıllarda Şeyh Yakub Efendi İstanbul'da Eyüp'te bulunduğundan tekkesi boştu.¹⁴

4. Mevlevîhane: Ebubekir Çelebi'nin Bursa'da bir Mevlevîhane bulunmamasını "mahall-i taaccüb ve istiğrab" olarak görmesi ve Ahmed Dede'yi ikna etmesi üzerine Bursa'daki Yakub Efendi Dergâhı bir müddet "icra-yı de'bû âyin" için mekân olmuştu.

İsmail Belîğ'in beyanına göre Ahmed Cünûnî Dede yaşlı dostu Derviş Mehmedden Mevlevîhaneyi nerede yapacaklarını istihare yoluyla tesbit etmesini istemiş, bunun üzerine Pınarbaşı'nda dergâhın yapılmasına başlanmıştır. Sakıb Dede'ye göre ise Mevlevîhanenin yerini bizzat Dede seçmiştir.¹⁵ Haylî'nin dergâhla ilgili mısraları ve düşürdüğü tarih ise şöyle:

*Hamdülillâh ki bu diyar içre
Aşikâr oldu sırr-ı Mevlânâ*

*Geldi bir mürşid-i tarîk-i İlâh
Urdı işbu makam-ı hûba bina*

¹² Rivayete göre Mevlânâ'nın *Divan-ı Kebir*'ini İran'dan getirdiği için Divane Mehmet, Sultan-ı Divane gibi isimlerle de anılır. A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 103 (İst. 1953).

¹³ *Sefine*, III/60.

¹⁴ *Güldeste*, 138. Klâsik kaynaklar, Ebubekir Çelebi'yi o yıllarda merkez tekkenin postnişini olarak gösterirse de kendisinin selefi Bostan Çelebi 1040/1630 tarihinde vefat ettiğine göre bunun doğru olmaması gerekir.

¹⁵ *Sefine*, III/58.

*Dimiş ana meğher ki rüyada
Server-i enbiya Resûl-i Huda*

*Sana emroldı cânib-i Hak'dan
Eyle var Bursa şehrini me'va*

*Emrine imtisâlen ol da gelüb
Kıldı hük-m-i şerifini icra*

*Mevlevîler bu cây-ı dilkeşde
Süricek döne döne zevk u safa*

*Hikmet-i evliya ile Haylî
Didi tarih için bu beyti ana*

*Mevlevîhaneyi Cünûnî Dede
Eyledi hû diye diye ihya* (1024)

*Bursa Şerîyye Sicilleri'*ndeki kayıtlara göre 1020/1611 tarihinde Sultan I. Ahmed, Bursa mukataasından yüzbin akçe harcanarak bir Mevlevîhane yaptırılmasını emretmişti.¹⁶ Pınarbaşı Vezirî mahallesindeki bir ev on bin gümüş akçeyle Ahmed Dede tarafından satın alınarak 1025/1616 tarihinde dergâha ilhak edilmiştir.¹⁷ 1023/1614 yılında Tefsirhan mahallesinden Ali Bey'in karısı Fatma Hatun yirmi bin dirhem akçeyle satın aldığı hanı, *Mesnevî-i Şerif* okunmak şartıyla dervişlere vakfetmiştir.¹⁸ Yine Ahmed Cünûnî Dede kale duvarına bitişik harap bir evi üç bin akçeyle tamir ettirerek kırk akçe ile kiraya vermiştir.¹⁹

Dede yaptırdığı âsitane altı yıl hizmet verdikten, şeyhlik ve mesnevîhanlık yaptıktan sonra 1030/1620 tarihinde Hakk'a yürümüştür. Beyanî'nin vefatına düşürdüğü tarih şöyledir:

*Ârif-i billâh Cünûnî Dede
Olmuş idi ana müyesser fütuh*

*İtmek için def-i humar-ı hayat
Câm-ı ecel çekdi misâl-i sabûh*

*Nakline tarih Beyanî didi
Kıldı Cünûnî Dede teslim-i ruh* (1030)

¹⁶ BS, B 28/221, 147a.

¹⁷ BS, B 227/64.

¹⁸ BS, B 33/227.

¹⁹ BS, B 231/12, 37/231, 12b. Mevlevîyye tarikatında zaviye olarak kabul edilen seksen civarında dergâhın isimleri için bk. Gölpınarlı, *age*, 330.

Eserleri

Kaynaklar Cünûnî Ahmed Dede'nin şairliği, Türkçe, Farsça pek çok şiir yazdığı konusunda müttelik iseler de bu şiirlerden pek azı bize kadar ulaşmıştır. Bunlar da bir Türkçe, bir Farsça gazel ile bir Türkçe dördlüktür. Yine kaynaklardaki bilgilere göre şiirlerinin bir araya getirilmesine kendisi müsaade etmemiştir. Bu tavır onun mahviyetkârlığı ve Melâmî meşrebiyle izah edilebilir. Şairliğinden hareketle şu da düşünülebilir: Yarım asra yaklaşan sürede mesnevîhanlık yapan bir Dede'nin *Mesnevî* ve Mevlevî kültürü ile ilgili bir eser yazmış olması da muhtemeldir. Ama bu konuda tatmin edici bilgilere şimdilik sahip değiliz. Esrar Dede onu divan sahibi bir sufi olarak gösterirse de şimdilik yukarıdaki bilgileri doğru kabul etmek gerekir. Sakıb Dede ise sık sık coşup kendinden geçmesi sebebiyle Cünûnî mahlasını kullandığını söyler.

*Cünûnî dir, Cünûnî dir, Cünûnî
Olubtur nefs-i emmare zebûni*

Mısraları:

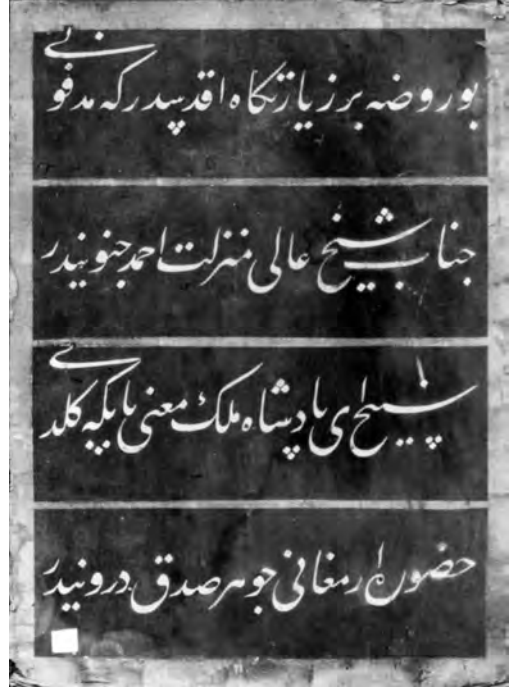
*Men tûti-i kudsem ten-i fanî kafesimdir
İhya iden enfâs-ı Mesihâ nefesimdir*

*Men bâr-i emanet çekici ol şutûrum kim
Nâlem reh-i maksûduma bang-i ceresimdir*

*Dil virmedi dünyaya olan arif-i billâh
Bunca sebab-i meks heva vü hevesimdir*

*Ol lem'a-ı ruhsar dürür asl-ı simaım
Musa sıfatım nur-ı şecer muktebesimdir*

*Gencine-i esrar olalı kalb-i Cünûnî
Nefs ecderi hakka ki kemine asesimdir*

Cünûnî Dede'nin kabri için manzume.

*Yekta güherim meclis-i rindan sadeфіmdir
Şems-i tarabım meygede beyt-i şereфіmdir*

*Has itdi Cünûnî bana sultan-ı mahabbet
Bu mansıb-ı makûlede Mecnun seleфіmdir*

Bursalı meslekdaşları

Yukarıda Cünûnî Dede ile çağdaş olan mutasavvıflara işaret edilmişti. Şimdi de onun yakın meslektaşları, Bursa'daki muhtelif tarikatlara ait tekkelerin başında bulunan şeyhlerin bir dökümünü vermek istiyoruz.

Şeyhin Adı	Vefat Tarihi	Tekkesi
Ali Efendi	1025/1616	A.Paşa-yı Fenarî
Süleyman Efendi	1064/1654	“ “
Ali Efendi	1020/1611	Emirsultan
A. Mehmed Efendi	1059/1649	“
Sır Ali Efendi	1045/1636	Eşrefzade
Eyüp Efendi	1030/1621	Eyüp Efendi
Saçlı Ali Efendi	1051/1641	Hamam Tekke
Hüsameddin Efendi	1042/1632	Temenye
Mehmet Efendi	1060/1650	İncirli
Abdülğani Efendi	1028/1618	Kasım Subaşı
Çelebi Efendi	1025/1616	Mısırî
Muhyiddin Bursevî	1090/1679	Üçkozlar
Kutub İbrahim Efendi	1089/1678	Üftâde
Mustafa Efendi	1030/1621	Yoğurtlubaba
Mehmet Efendi	1040/1630	Zeyniyye

Tesirleri

Ahmed Dede, Osmanlı Devleti'nin iki mühim kültür merkezinde hizmet veren sufilerden biridir. Bağdat ve Bursa bu yüzyıllarda oldukça canlı, kültürel bir vasata sahip bölgelerdi. Dolayısıyla o sadece Bursa ve bölgesinin değil, Ortadoğu'nun din, tasavvuf ve kültür dünyasının mütevazî mimarlarından biri sayılmalıdır. Mesnevîhanlığının yanında teşkilâtçılığıyla da dikkati çeken Dede, *Mesnevî*'den aldığı ilhamı binlerce gönüle aktarmış, onlarla coşmuş, onlarla ağlamıştır. Bu arada unutmamak gerekir ki her Mevlevîhane aynı zamanda Farsça öğretim yapan bir filoloji merkezidir. Farsça dolayısıyla İran edebiyatının müslüman toplumlarda yaygınlık kazanmasında Mevlevîliğin tesiri apaçık ortaya çıkmaktadır.

Dede, Bağdat'tan Bursa'ya kadar uzanan geniş bir alanda hizmet vermesi sebebiyle, sufiler, yöneticiler ve özellikle Mevlevîler arasında çok tanınan ve sevilen şahsiyetlerden biri olmuştur.

Özellikle mesnevîhanlığı yoluyla, *Mesnevî* ve Mevlevî kültürünün yaygınlık kazanmasına olduğu kadar Anadolu topraklarında tasavvufi zihniyetin oluşmasına da doğrudan tesir etmiştir. Konya-Bağdat-Bursa arasındaki topraklarda onun yetiştirdiği derviş ve müridler vasıtasıyla bu zihniyete süreklilik kazandırılmıştır.²⁰

Mevlevihamenin Nuri Paşa tarafından tamiri ile ilgili kitabe

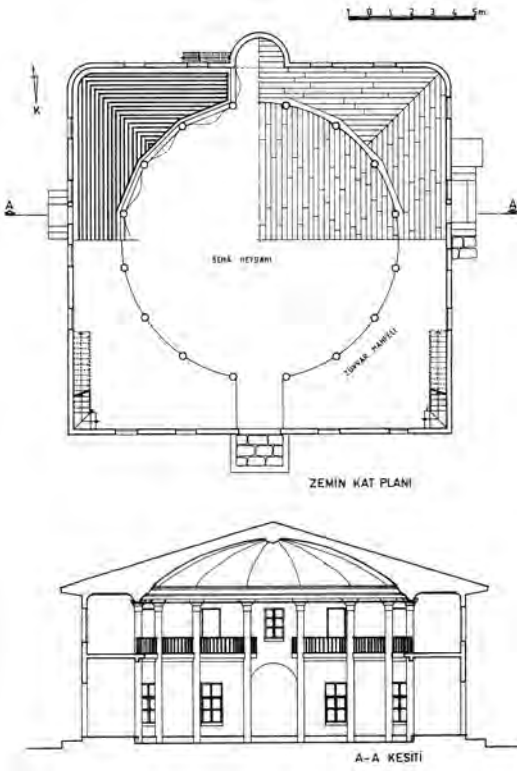
Teşkilâtçılığı

Türkçe-Farsça şiirlerin şairi, mesnevîhanlığı ve âsitane şeyhliğinin yanında, onun teşkilâtçılığına da temas edilmesi gerekir. Dede'nin, kurulmuş, belli bir düzen içinde hizmet veren dergâhlara değil de Bağdat, Bursa gibi kurucu bir şahsın gayret ve himmetine ihtiyaç gösteren merkezlerde görevlendirilmesi bir tesadüf eseri olmamalıdır. Nitekim Bağdat'a gider gitmez yaptığı ilk işlerden biri işgal edilen dergâhın vakıflarını geri almak için faaliyete geçmesidir. Durumu bir mektupla İstanbul'a bildirmiş ve gerekli işlerin yapılmasını istemişti. "... Bağdat beylerbeyine ve kadısına hüküm ki.." diye başlayan Padişah'ın cevabında durum özetlendikten sonra şöyle denilmektedir: "...Mahall-i mezbûrda vâki Mevlevîhanenin kadimden sicilde mukayyed ve mestur evkaf varsa giru, olduğu üzere zabt itdürüb fukaranın maaşına kimesneyi dahl ve deaddi etdirmeyesin..."²¹

Başvekâlet Arşivi'nde yer alan bu 1016/1610 tarihli vesikada Şeyhimizin ismi şöyle geçmektedir: Bağdat Mevlevîhanesi Şeyhi Mevlanâ Cünûnî . Bursa'daki faaliyetlerin kalıcı olması bu bilgi ve tecrübe birikiminin neticesidir. Dergâhı kurması, dergâhın hayatiyeti için vakıflar temin etmesi veya diğer muhibbanca tahsis edilen vakıfların en verimli bir tarzda kullanılmasının neticesidir ki Bursa Mevlevîhanesi bu şehirdeki dergâhla-

²⁰ Bu açıdan Bağdat Mevlevîhanesi'nin tarihi de önemlidir.

²¹ *Mühimme*, 79, s. 264/923.

1958'de Paris'te basılan Albert Gabriel'in eserinde yer alan, Mevlevihanenin semahanesinin planı ve kesiti

rın en büyüğü, en geniş ve en teşkilâtlısı olmuştur.

Cünûnî Dede'nin vefatından sonra dergâhın maddî gelirleri ve onarımı ile ilgili olarak Bursa Sicillerinde ve kitaplarda yer alan bazı kayıtlar ise şöyledir: 1633'te dervişlere taamiyesi kâfi gelmediğinden ihtisab mukataasından günlük üç vukiyye et verilmesi fermanla emredilmiştir.²² 1758'de IV. Murad devrinden beri verilmekte olan üç vukiyye koyun etinin aynen verilmesi tekid edilmiştir.²³ 1775'te Mevlevîhane harap ve "mail-i türab" olmakla Cizyedarzâde Hacı Hüseyin ve Hassa mimarı İsmail Halife taraflarından yapılan keşif defterinde 1268 kuruş ve 85 akçe ile türbenin üstü ve bitişindeki meydan odası ve semahane döşemesi ve dervişlerin hücreleri ve mutfağı tamir ettirilmiştir.²⁴ 1815'te tekkenin varidatı olmadığı, içinde oturan dervişlerin düçar-ı ızdırıp oldukları için Hüdavendigâr valisi Nureddin Paşa mutfağının küşadıyla

zaruretlerini azaltmış ise de yeniden vazife tevcihi memnuattan olduğundan Bursa baş pazarı, ipek terazisi ve Mudanya gümrüğü mallarından günlük yüzer akçeden üç yüz sağ akçe yevmiye tayin edilmiştir.²⁵ 1819'da Mevlevîhane dervişleri için 150 kuruş tahsis edildi.²⁶ 24 Nisan 1891'de Hüdavendigâr vilayeti valisi Mahmut Celâleddin Paşa tarafından semahanenin tamirine başlanıldı ve hazine-i hassadan beş yüz lira ihsan edildi.²⁷

Cumhuriyet devrinde bazan depo, bazan da karakol olarak kullanılan Bursa Mevlevîhanesi zamanla bakımsızlıktan çökmüş ve tarihe karışmıştır. Şu anda su deposu olarak kullanılan ve bir iki mezar taşının dışında Mevlevîhane olduğuna dair hiçbir iz taşımayan bu alan, çirkin bir mimarî ile inşa edilen bir türbede Dede'yi, halife ve dostlarını namsız nişansız

²² BS, B 53/247, 165B.

²³ BS, B 172/89.

²⁴ Bursa Kütüğü, II/333.

²⁵ Age,, III/332.

²⁶ agy.

²⁷ Başvekâlet Vakıf Dosyaları, Nu. 22462.

olarak bağrında taşımaktadır.

Vakfiyeler: Bursa'dan Medine'ye

Burada Bursa Mevlevîhane-si ile ilgili iki vakfiye tanıtılacaktır. Bunlardan biri Ahmed Cünûnî Dede'ye, ikincisi Muhammed Kalanî'si'ye aittir.

1. Cünûnî Dede'nin 1026 tarihini taşıyan vakfiyesinin ilk satırları insanın istidat ve kabiliyetlerine göre yaptığı hizmetlerin tasnifine ayrılmıştır:

1. Menba-ı fezail-i ilmiyye olanlar sultanu'l-ulema olur.

2. Mecma-ı kemalat-ı aliyye olanlar molla,

3. Calis-i seccade-i şeriat olanlar medâr-ı salah-ı din,

4. Haris-i mülk ü millet olanlar nazzâm-ı âlem ve gavs-ı müslimin,

5. Mahza zat-ı alişanına ve cezbe-i aşka talib olanlar mec-zûb ve divane,

6. Menba-i ilm ü irfan ve maden-i meşhûd-ı ikan olanlar arif-i yegâne,

7. Tahsil-i hakikat ve tekmil-i tarikat idenler fukaraya mürşid,

8. Kimi de hayır ve hasenata delâlet ider.

Vakfiyede ismi geçen Mevlevîhaneler şunlardır: Konya, İstanbul, Edirne, Selanik, Mısır, Haleb, Şam ve Bağdat.

Ahmed Dede'nin ifadelerinden vakıf gelirleri şu üç gaye için kullanılır:

1. Dervişan ile cemiyet,
2. *Mesnevî-i Şerif* nakl ü kıraat,
3. Sema ve safa ile ayin-i hazret-i Mevlana'yı icra.

"...Ve her haftada iki gün dervişan-ı dilrişan mutâd üzre alî cemiyet idüb *Mesnevî-i Şerif* nakl u kıraat olunub sema ve safa olunmağla ol makam-ı dîlgüşa bir mertebe nur u safa tahsil itmiştir ki..." Dede'nin vakfi-

Bursa Mevlevihanesi'nin kurucusu Şeyh Cünûnî Dede tarafından düzenlenen vakfiyesi, Süleymaniye Ktp.

yesinin en önemli tarafı ise Medine'ye Ashab-ı Suffa'ya kadar uzanan bir muhabbeti belgeleyen şu ifadelerdir:

“...Eğer mürur-ı eyyam ve kürur-ı şuhur u a'vam ile hangah-ı mezburde fukara-yı Mevleviyyeden kimesne olmayub sema ve safa vu ayin-i Hazret-i Mevlana icra olunmaz ise mahdud-ı mezburun amme-i menafii Medine-i Münevverede -ala sakiniha tahiyyat-ı mükerrere- Ashab-ı Suffa demekle marufetü'l-ittisam olan fukara ve Sulehâ-yı kirama sarf oluna..”

Ev, fırın, su kübü, kenif ve ağaçların gelirlerinden oluşan vakıf şu anlamlı dua ile sona ermektedir: “Dergâh-ı azamet-i penah-ı ilahdan müta-zarradır ki ila yevmi'l-haşr ve'l-mizan, zikrolunan hangâh-ı safvet-nişan taife-i dervişana aşıyan olub bu cemiyet perişan olmaya amin...”

Vakıf, Cünûnî Dede'nin yerine geçen “halife ve mesnevîhan ve mürşid ve mürebbi-i dervişan olan zat-ı alîşana...” meşrut kılınmıştır.²⁸

II. Saray mahallesinden Muhammed b. Yusuf el-Kalanisî tarafından kurulan vakfiye de 1026 tarihini taşımaktadır. Bir Mevlevî dervîşi olan Kalanisî “maye-i muhteşemî hidmet-i dervişanest” fehvasınca Dikencik köyü yakınında Çakal ormanı denen yerde bulunan mal ve bu mal üzerindeki meyva ağaçlarını vakfetmiştir.

Vakfiyede sarf yerleri şöyle tesbit edilmiştir:

1. Mesnevîhan ve halifeye yevmî üç akçe
2. *Mesnevî-i Şerif* kıraat idüb badehu *Kur'an-ı Azim*'den bir aşr-ı şerif tilavet iden kimesneye yevmî bir akçe,
3. İmamet hidmetini iden kimesneye dahi yevmî bir akçe.

Vâkıf, vakıf gelirleri çok olursa “re'y-i müteveli ve halife” ile uygun olan yerlere sarf edilmesini öngördüğü gibi “... mürûr-ı eyyam ve kürûr-ı a'vam ile mesarif-i mezbureye sarf müteazzir olursa fukaraya sarf oluna” diye bir şart ilave etmeyi de unutmamıştır.

Vakfa nazır olarak Sinan Çelebi b. Seferşah tayin edilirken, Kalanisî, kendisinden sonra tevliyeti “Mesnevîhan ve halifeye” bırakmaktadır.

Her iki vakfiye de Selisî Efendi tarafından tescil edilmiştir.²⁹

Kubbedeki Şiir

5.5.1939 tarihinde semahanenin kubbe içi badanalanırken Zeki Pınar, kubbeye siyah boya ile yazılmış olan bir gazeli badana ile kapanmadan önce yazmış ve Bursa Halkevi tarafından çıkarılan *Uludağ* dergisinde neşretmiştir. Z. Pınar, Bursa Mevlevîhanesi ile ilgili hiçbir esere rastlamadığını, Mevlevîlik incelenmeden Bursa tarihinin eksik kalacağını

²⁸ Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Kit. nu. 737. 81b-86a. Bu vakfiyeleri temin edip gönderme lütfunda bulunan Dr. Barihuda Tanrıkorur Hanımefendiye teşekkür ederim.

²⁹ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Kit. nu: 737, 86.

ifade ettikten sonra şöyle devam ediyor: “Müzik, şiir, sema gibi güzel sanatların üç esas rûknünü tasavvuf ideolojisi içinde yoğuran bu Türk menşeli tarikatın ince rind dervişleri Yeşil Bursa’nın manevî duygulara, melânkoliye pek uygun olan havası ve güzellikleri içinde kimbilir nasıl bir hayat sürmüşlerdir?” Destur ya Hazret-i Mevlanâ başlığını taşıyan ve şairi bilinmeyen gazel³⁰ şöyle:

*Sâki-i gülruh ki sergerm-i şarab eyler sema
Şevka gelmiş çarha girmiş afitab eyler sema*

*Pertev-endaz olalı uzar saide
Şekl-i fanus u hayali hep habab eyler sema*

*Sen şumarın unutma sübhanın zâhid heman
Aklın ermez Mevlevîler bîhesab eyler sema*

*Nûş idüüb sahba-yı aşkı dest-efsûn-ı yarden
Sofî-i aşüfte sermest ü harab eyler sema*

*Yaktı afâkı, şerar-ı âh-ı âşık sanma sen
Şule-i cevvelâ-i târ-i şihab eyler sema*

*Kalib-i fersudemiz hâtîf-i yevm-i endişede
Mevc-i girdab-veş piç ü tâb eyler sema*

Cünûnî Dede için

Baldırzâde’nin “gülşen-i sıdk u safanın andelibi hoş-nevası ve vadi-i aşk-ı ilâhî’nin Kays-ı şeydası” diye tavsif ettiği şair Cünûnî Dede’yi biraz da Mevlevî şairlerin ifadeleriyle tanıyalım. 1230/1815 yılında konuyu merkez âsitane postnişin olan Hemdem Çelebi’nin Dede’nin huzurundaki duyguları şöyle:

*Vâkıf-ı ilm-i ledünnî mest ü bî-sabr u sükûn
Mekteb-i aşk içre üstâd hemçü molla-yı Cünûn*

*Vâris-i sultan-ı simaî mazhar-ı şems-i Huda
Ârif-i esrar-ı vahdet kâşif-i esrar-ı nûn*

*Vâkıf idi ilm-i resmiyye seraser terk idüüb
Dâne-i hardal kadar gelmezdi çeşmine fûnûn*

³⁰ agd, sy: 35, 1941.

T. C.

VAKIFLAR

Genel Müdürlüğü

İnceleme Şubesi

Sayı: 367

Özet

30 Nisan 1953

127744

344

Gayrimenkul Eski eserler ve Anıtlar
Yüksek Kurulu Başkanlığına

Bursa'da Fınarbaşı Bayram Yeri caddesinde büyük bir Arsa üzerinde inşa edilmiş bulunan Mevlavihane binası senahane kısmının, esasen pek harap durumunun, son yavaş yavaş ve lodos fitnasının tesiriyle daha da tehlikeli bir hal aldığı idaremiz Mimarlarının raporundan anlaşılmıştır.

Binanın tarihî ve mimarî durumuna hâttında eski eserler ve müzeler Genel Müdürlüğü Anıtlar Şubesi Müdürü Y. Mimar Ali Saim Uğen'in tanzim ettiği rapor ve ekleri ilâk olarak sunulmuştur.

Merkûr raporun son fıkrasında, muhafazasının çok zor mümkün olacağı belirtilen bu binanın onarımı için Uzun Müdürlüğümüz bütçesinden böyle mühim bir tahsisatın ayrılmasına imkan görülmemektedir.

Ekli dosya içindeki bu binaya ait rölöfe, fîş, kroki ve raporun bir kopyâde Yüksek Kurulunuzca tetkik buyrularak tehlikenin izalesi için binanın yıktırılmasında bir mahzur olup olmadığının karara bağlanarak bildirilmesini saygılarımla arz ve rica ederim.

Vakıflar Uzun Müdürü

Okunmuş
1 Fîş ve kroki
1 Rölöfe
1 Rapor
M.S.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün, Bursa Mevlavihanesi'nin yıkılmasına dair Anıtlar Yüksek Kurulu'na gönderdiği yazı.

T. C.

MILLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI

İkili Eserler ve Millî Müze Genel Müdürlüğü

Sayı: 41

Ankara

/ 19

Özet:

RAPOR

Bursa'da Fınarbaşı Bayram Yeri Caddesinde, büyük bir arsa üzerinde inşa edilmiş olan Mevlavihane binaları anıya karkas üzerine kerpiç ve tuğla duvar olarak yapılmıştır.

Bugünkü binaların havyeti umumiyesi ampir ulubunda olup kitabeleri mevcut değildir. Yalnız haviye kısmında, esas esgitarından biri, 1894 tarihli olup Şeyh Mehmet Sadık'a aittir. Bu Mevlevî Han'ın mezarı, haviye kısmı, cihane ve türbânın mürekkep olan tek kati bir katiye, cihane kısmı, caddede duvarına müteâkil olup pınarbaşı mezarlığı tarafında, mezarlığına pek bir zemin kati ve bir asma kattan mürekkep senahane binasıdır. Senahane binası ekli rölövesinde görüldüğü üzere ikinci ampir ulubunda, hamis ve beğadedi yapılı bir binaadır. Mimarî karekteri bugünkü harabesinde dahi halen bellidir.

İstanbulda yıkılmış olan Eyüp Bahariye Mevlavihanesi ile Galata Mevlavihanesi Senahanesine çok benzemektedir. Yalnız Galata Mevlavihanesinin Senahanesi çok zengin ve daha eski bir mimari üslûba sahip ve esgitarı durumunda ise de bu binanın bugünkü hali ile temiri çok büyük masraflı ihtiyarına ihtiyac göstermektedir.

Mevlavihane Kulliyesini yastırmanın Cümuf Dede namında bir Şeyh olduğu söylenmektedir. Bu bahçe içinde ayrıca harabe ve salâmlık, iki katlı, pek harap ampir ulubta bir Şeyh dairesi mevcuttur. Bu bina bakiyelerinin ekli fotoğraflarında da görüldüğü üzere çok zor muhafazaları mümkün olacağı kanaatinde bulunduğuna dair iş bu rapor tarafından tanzim kılındı.

27/IV/1953

Anıtlar Şubesi Müdürü

Y. Mimar

Ali Saim Uğen

İlâk: 1 Rölöfe
1 fîş ve kroki

Mevlevihanenin yıkılmasına gerekçe gösterilen bilirkişi raporu.

*Hazret-i Ahmed Cünûnî iftihar-ı Mevlevî
Eyle imdad bendene şahım be hakkı kâf u nûn*

*Âsitan-ı pir-i ekberden çü geldim nezdine
İtme mahrum Hemdem'i ey vakf-ı cümle şuûn*

1327/1909'da Kastamonu, 1332/1913'de Halep, 1340/1924'te Üsküdar Mevlevîhanesi'ne postnişin olarak tayin edilen Ahmet Remzi Dede (Akyürek)'nin mısraları da şöyle:

*Olma dil-dâde sakın akl-ı maaşa beri gel
Mazhar-ı akl-ı kül ol feyz-i Cünûnî Dede'den*

*Hangâhında olub silsile-i cünban-ı fûnûn
Maksad-ı kalbini bul feyz-i Cünûnî Dede'den*

...
*Dil-i divane yüz sürmekle hamdolsun müşerreftir
Der-i darüsselâmi Hazret-i Ahmed Cünûnî 'den*

*Dolaşdım derbeder dârûş-şifa-yı dehri avare
Ümidim lutf-ı ihsan himmet-i Ahmed Cünûnî 'den*

Bursa Mevlevîhanesi'nin postnişinleri

Ahmed Cünûnî Dede	(ö. 1030/1620)
Zihni Salih Dede	(ö. 1073/1662)
Mehmed Dede	(ö. 1115/1703)
Salih Receb Dede	(ö. 1129/1717)
Sâhib Salih Dede	(ö. 1131/1718)
Mehmed Şeyhî Dede	(ö. 1151/1738)
Ataullah Dede	(ö. 1214/1799)
Salih Dede	(ö. 1246/1830)
Mehmed Dede	(ö. 1248/1832)
Nizamuddin Dede	(ö. 1269/1852)
Sabri Dede	(ö. 1288/1871)
M. Şemseddin Dede	(ö. 1349/1930)

Şimdi bu şahsiyetler hakkında kısa bilgiler verelim.

1. *Zihnî Salih Dede*: Ahmed Dede'den sonra postnişin olan ve bu görevi 43 sene müdetle sürdüren Zihnî Salih Dede, mürşidinin yeğenidir. Sakıb Dede'nin ifadesine bakılırsa Cünûnî, daha sağlığında görevi Salih Dede'ye devretmişti: "...nazarkerde ve veliahtları olan Salih Dede hazretlerini hidmet-i mesnevîhanî ve nezaret-i ihvan ve hullanide niyabetle

mümtaz buyurup kendileri kûşe-nişin ferağ-ı bâl ve muğtanım-i safa-yı hal..." olmuşlardı³¹ Şu mısralar onundur:

*Beyza-yı tuğra-yı devletdür külâh-ı Mevlevî
Tûde-i şehrah-ı izzetdür külâh-ı Mevlevî*

*Şevk ile gerdandur bezm-i talebte muttasıl
Sagar-ı sahba-yı vahdetdür külâh-ı Mevlevî*

*Lâbüd eyler mâlik-i dihim-i Mısr-ı itibar
Kelle-i kandı hidayetdür külâh-ı Mevlevî*

*Şem'-i dil nurun riyah-ı münkirandan hıfz için
Zihniya, fanus-ı hikmetdür külâh-ı Mevlevî*

Salih Dede'nin vefatına düşürülen tarih ise şöyledir:

*Şeyh-i vâsıl ki dem-i nezi'de ruh-ı pâki
Duydı Güلزâr-ı hüviyyetten iren rayihayı*

*Bâl açub âlem-i lâhuta ki itdi pervaz
Kendiye hem-rah edindi amel-i salihayı*

*Fukarası didiler rihlet-i tarihin o dem
Ruh-ı Salih Dede'ye okuyalım fatihayı (1073)*

Salih Dede'nin, yarım asra yaklaşan şeyhliği esnasında yüzlerce insana faydalı olduğunu düşünmek zor değildir. Ancak Dede'nin yetiştirdiği insanlardan ikisini özellikle belirtmek gerekir. Bunlardan biri Galata Mevlevîhanesi şeyhi olarak tanınan Gavsî Ahmed Dede'dir (ö. 1109/1697).

Salih Dede'nin yetiştirdiği ikinci mühim şahıs Naci Ahmed Dede'dir (ö. 1120/1708). Beşiktaş, Galata ve Yenikapı Mevlevîhanelerinde şeyhlik yapmış olan Naci Dede'nin *Divan'ı* vardır.³²

2. *Mehmed Dede*: Salih Dede'nin oğludur. Küçük yaşta iken babası vefat ettiği için tasavvufî terbiyesinde Niyazî-i Mısrî'den istifade etmiştir. Hayatı ve eserleri biraz sonra kendisinden bahsedeceğimiz Şeyhî Mehmed Dede ile birbirine karıştırılır.³³ En meşhur müridlerinden biri Pendarî Ahmed Dede'dir (ö. 1120/1708). Salih Dede'nin müridi Naci Ahmed Dede, Yenikapı Mevlevîhanesi'ndeki postnişinliğini -ihtiyarladığını sebep göstererek- Kari-i *Mesnevî* Bolvadinli Pendarî Dede'ye bırakmıştı.

³¹ *Sefine*, III/63, *Bursa Dergâhları*, 498.

³² iÜ. Ktp. Ty. Nu. 1245

³³ *Osmanlı Müellifleri*, I; *Gülzâr-ı Suleha*, 108a; *Hulâsa*, 22a; *Güldeste*, 133, *Bursa Dergâhları*, 499.

3. *Salih Dede*: Mehmed Dede'nin oğludur. Asıl adı Salih olan Zihni Salih Dede, divanı olan Mevlevî şeyhlerindendir.³⁴ 1718 tarihinde "keşme-keş-i alâyı-kı dünyadan el çekip kurb-ı hamûşana vasıl olmuştur." *Gül-deste* sahibinin, postnişin oluşuna düşürdüğü tarih şöyledir:

*Didi tebriğine geldikte Belîğ tarihin
Oldı sadru'l-fukara Salih Efendi'ye seza*

Derviş Sahib, en meşhur mürîdidir. Derviş Sahib, Bursalı Mehmed Ağa'nın oğludur ve esas adı İsmail'dir.³⁵

4. *Şeyhî Mehmed Dede*: Sahib Salih Dede'nin kardeşidir. Ağabeyinin vefatından sonra şeyh olmuştur. Esas ismi Mehmed olup Şeyhî, şiirde kullandığı mahlasıdır.³⁶ Eserleri vardır.³⁷

5. *Mehmed Sadık Dede*: Salih Dede'nin oğludur. Abdussamed-zâde Seyyid Mehmed'in vefatına düşürdüğü tarih şöyledir:

*Yâ ilâhî Şeyh Mehmed Sadık'ın
Cennet-i adn ola kabır-i enveri*

*Çok zaman ihlâsla olmuş idi
Salikân-ı Mevlevînin rehberi*

*Âkıbet câm-ı mematı nûş idüb
Hakk'a teslim eyledi can u seri*

*Oldı tarihi bu nazm-ı âbdar
Nûş ide me'vada âb-ı kevseri*³⁸

6. *Ataullah Dede*: Mehmed Sadık Dede'nin oğlu olan Ataullah Dede, 1182/1768 tarihinde Mevlevîhanenin şeyhi olmuştur. Miraciyye okunması geleneğini 1208/1793 tarihinde Bursa Mevlevîhanesi'nde başlatan Dede, 1214/1799 tarihinde vefat etmiştir. Muhtemelen bu Miraciyye, bugün hâlâ mirac geceleri Bursa'da okunan Nayî Osman Dede'nin (ö. 1142/1729)

Sadık Dede'nin Pınarbaşı'ndaki kabri

³⁴ Bursa Dergâhları, 500.

³⁵ Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye; Semahane, 137.

³⁶ Bursa Dergâhları, 501.

³⁷ Gülzâr-ı Suleha, 108a, 123b, 124a; Bursa Dergâhları, 503.

³⁸ Gülzâr-ı Suleha, 123b.

Mevlevihanede türbe-ye avludan giriş ve dışta şahideli kabirler.

*Ervel Allah adını yâd eyleriz
Dil dil olmuş kalbi dil-şâd eyleriz*

diye başlayan miraciyyesidir.³⁹

Dede'nin döneminde dergâh büyük bir onarım geçirmiştir. Bu onarımda Sadrazam Derviş Paşa'nın ve Cizyedarzâde Hüseyin Ağa'nın büyük gayretleri vardır. Bu onarım için uzun bir şiir yazan Abdüssametzade'nin son beyti şöyledir:

*Zahidâ, inkârı ko zira ki bu dergâh içre
Okunur şam u seher Mesnevî-i Mevlânâ*

Gülzâr-ı Sülehâ yazılırken Dede postnişindi.⁴⁰

7. *Ahmed Dede*: Ataullah Dede'den sonra dergâhın şeyhliğini üstlenen Ahmed Dede 1218/1803 yılında vefat etmiştir.⁴¹

8. *Salih Dede*: Ataullah Dede'nin oğludur. Babalarının vefatından sonra ağabeyi Ahmed Dede ile beraber şeyh olmuş, onun vefatından sonra Salih Dede'nin şeyhliği müstakil olarak devam etmiştir. Merkez dergâh postnişini Hemdem Çelebi 1282 Rus harbine katılmak üzere İstanbul'a dokuz derviş göndermiş, Salih Dede'yi de kendisine vekil tayin etmişti.⁴²

9. *Mehmed Dede*: Salih Dede'den sonra Mehmed Dede posta geçmiştir. Vezirlik rütbesi alınarak önce Kütahya'ya, daha sonra Bursa'ya sürülen Abdurrahman Nafiz Paşa (ö. 1269/1852) şeyhin dostlarındandır. Paşa

³⁹ Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Miracnameler*, İst. 1987. Mustafa Kara, "Mîrâc Mîrâciye ve Bursalı Safiye Hâtun'un Vakfiyesi," *ÜÜ İFD*, S. VII, cilt: VII, Yıl: 7, (1998).

⁴⁰ *age*, 123b; *Bursa Dergâhları*, 504.

⁴¹ *Bursa Dergâhları*, 505.

⁴² *Gülzâr*, 123b; Gölpınarlı, *age*, 175; *Bursa Dergâhları*, 505.

286/1

MİRÂCİYYE

I. Bahrin Tevşihî

Makamı : Segâh

Usûlû : Düyek (Hafif)

Güfte : Şeyh Nasûhî Ef.

Beste : Nâyî Osman Dede

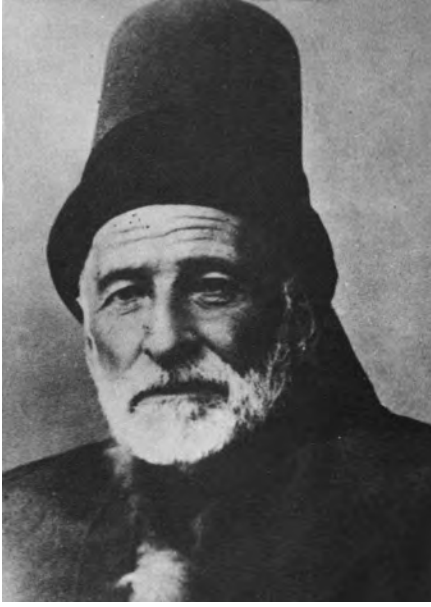
NER DE Ū Bİ SA LÂ LÂ Tİ YES SE
 LÂM A LEL HÂ Dİ ŞE
 Fİ Fİ 'UL E HÂM
 SÂL LÜ YÂ HUZ ZÂR A
 LEN LEN NE BİY YİL MUH TÂR
 SEY Yİ DİL EB RÂR
 SÂ Hİ BİL EH VÂR
 EL KA MER Lİ EC Lİ HİN TA SAF YA MEV LÂ
 AF AL LÂ HÜ AM MÂ

Nayî Osman Dede'nin Miraciye'sinden birinci bahrin tevşihine ait nota.

vaktinin çoğunu Mevlevîhanede geçirir hatta meydanı süpürürmüş. Bir ara Şeyh Mehmed Dede kendisine, eski itibar ve rütbesine kavuşacağını söylemişti. Bu durum gerçekleşince Paşa, dergâha maddî kaynaklar bulmayı hiç de geciktirmemişti.⁴³

10. *Nizameddin Dede*: Babasından sonra postnişin olan Nizamuddin

⁴³ M. Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 105; *Bursa Dergâhları*, 507.

Bursa Mevlevihanesi'nin son şeyhi Mehmed
Şemseddin Efendi

Dede'nin bu görevi 21 sene sürmüştür.⁴⁴

11. *Mehmed Şemseddin Dede*: Bursa Mevlevîhanesi'nin son şeyhi olan Mehmed Şemsuddin Dede 1270/1854 yılında Bursa'da doğdu. Babası Nizamuddin Dede, annesi ise Emirsultan'ın torunlarından Ümmügülsüm'dür. Babası vefat ettiğinde yaşı çok küçük olduğundan şeyhlik görevini uzun yıllar dergâhın ahcıbaşısı Sabri Dede vekâleten yürütmüştür. 1888 yılında Abdülvahid Çelebi'den meşihatnâme alan⁴⁵ Dede 18 yaşında iken postnişin olmuştur. Arapça-Farça bilgisinin yanında tıp ve edebiyata da meraklı olan Dede, tekkelerin kapanmasına kadar bu görevi sürdürmüştür.⁴⁶

Birinci Dünya Savaşı'nda ilân edilen cihad-ı ekbere katılmak üzere yetmiş mürîdiyle beraber Konya'ya gitmiş, ancak şeyhlerin en kıdemlisi ve yaşlısı olması sebebiyle Veled Çelebi tarafından Çelebi Vekili olması uygun görüldüğünden tekrar Bursa'ya dönmüştür.⁴⁷

1925'ten sonra semahanenin mescid haline getirilmesiyle bir müddet burada imam-hatiplik yapan Dede, 20 Ağustos 1930 tarihinde vefat etmiş ve Pınarbaşı mezarlığına defnedilmiştir. Meslekdaşı *Yâdigâr-ı Şemsî* sahibi vefatına şu tarihi düşürmüştür.⁴⁸

*Söyledim cevher gibi Şems-i Mısri tarihin
Erdi şeyhu'l-Mevlevî Şemsî de Mevlâsına*

⁴⁴ *Bursa Dergâhları*, 510.

⁴⁵ Gölpınarlı, *age*, 400.

⁴⁶ Sayın Celâleddin Çelebi'nin Celâl Bayar'dan duyduğuna göre, tekkelerin kapanmasından önce dergâhta yapılan son sema âyini Abdülhalim Çelebi idare etmişti. (Şifahî bilgi). Ayrıca bk. Demirağ, *age*, 46 vd.

⁴⁷ M. Şemseddin Efendi'nin hayatı ile ilgili bilgileri dostum Safiyyeddin Eşrefoğlu'nun aracılığıyla temin ettim. Kendisine teşekkür ederim. Bk. *Bursa Dergâhları*, 513.

⁴⁸ Dergâhın müdavimlerinden biri de İhtifalci Ziya Bey diye tanınan *Yenikapı Mevlevîhanesi* adlı eserin yazarıdır. 1892'de Bursa Lisesi müdürü olan Ziya Bey'in ifadesine göre Paris'te çıkan gazeteleri dergâhta beraberce mütalâa ederlermiş. Hatta bir gün Rüşdü Paşa asabî bir halde dergâha gelmiş ve bu gazeteleri kasdederek şöyle demiş: "Efendim, bunları sokaklara atmalı. Herkes okusun, anlasın..."

یا حضرت محمد شمس الدین المولوی
کتبہ الشیخ محمد شمس الدین المولوی

"Ya Hazret-i Mehmed Şemseddin el-Mevlevî." Hat: Mahmut Şahin.

Tahirü'l-Mevlevî'den Ahmed Remzî Dede'ye

Tahirü'l-Mevlevî (Olgun) ile Ahmet Remzi Dede arasındaki mektuplaşmalar pek çok konuda bize bilgi sunmaktadır. Bunlardan biri de yaklaşık 100 sene önce Bursa'yı ziyaretlerinde Tahirü'l-Mevlevî'nin yazdığı mektuptur.

Önce Bursa'da kısa bir tur attıktan sonra Bursa Mevlevîhanesinin içine girelim ve "âşıklar meydanı"nı biraz da içerden temaşa edelim:

Dâder-i Ekrem,

....

Birkaç mektubumda rahatsızlığımdan bahs ediyordum fakat, ne olduğunu yazmamıştım. Bizim maraz-ı müzmin beyne'l-etıbbâ "ekzema" denilen mayasıl illeti imiş. Vücudun biraz terlemesi üzerine kol ve bacak gibi âzâyı tatlı tatlı kaşıdırıp sonra acı acı yakan bu hastalığın tedavisi zımında doktorumuz tarafından tebdil-i havâya gidilmesi ve kaplıcaya girilmesi lüzumu tavsiye edildi. Efendi Hazretleri de on sekiz gün kadar müsâde buyurdular. Ni'me't-tesâdüf ısmarladığım sikkeleri kendim getiririm diyerek Bursa'ya müteveccihen hareket ettik. Şehr-i mezkûra vusûlümde kaplıcalara yakın bir otelde oda tutarak istihmâma devâma başladık. Bursa pek güzel bir yer. Keşiş Dağı'na yaslanmış, önündeki ovaya doğru uzanmış bir memleket ki, o Keşiş Dağı'ndan nebeân ile derûnundan cereyân eden yirmi otuz suyun ifâza-i hayat-bahşâsıyla nemâ-yâb olan ağaçların kesretinden şehr-i ahdar tesmiyyesine şâyan ve:

*Bursa'yı ta'rîf için Tâhir hülâsa denmeli
Cennetin dünyâya inmiş bir muallâ gülşeni*

sitayişine çeşbân. Hele kaplıcalar pek hoş. Oralarda yıkanmalı ve yıkananlara bakmalı da, saçma sapan şöyle bir şeyler söylemeli:

*Hârhâr-ı ârzû âzürde etmez mi beni
Seyr edince göz kükürtlü suda ol sîmîn-teni*

*Sıçramaz mı dil çekirge misli yâhû şevkten
Ol Çekirge dilberi bahşetti havza rûşeni*

*Başlayınca suda ol nûr-ı mücessem yüzmeye
Havza düşmüş sandım aks-i mâh-ı pertev-efgeni*

*Çıktı havz-ı nâzdan ol meh-i gark-rîz-i hayâ
Ter içinde kaldı zülfü gül-izârı gerdeni*

*Çok mudur lerziş verirse cisme tâb-ı ru'yeti
Cezb eder elbette mîknâtis çûb-ı âheni*

Bunlardan Yeni Kaplıca isminde bir germâbe vardır ki vüs'at ve nezâfet cihetiyle cümlesine fâiktir. Bir gün buraya gitmiştim. Soyunup içeriye soğukluk denilen mahalle girince büyücek bir meydanın ortasında bir havuzvârenin içerisinde fiskiye makâmında mermerden destârlı bir sikke-i şerîfenin tepesinden soğuk su döküldüğü manzûr-ı çeşm-i iftîhârım oldu. Orada yuğuculara çıkma vermekle meşgûl birisi Fakirin nazar-ı memnu-niyetimi görünce dedi ki: Kaplıca'nın tâmirinden evvel burada bir levha varmış ki sikkeyi medhediormuş, sonra tâmirde nasılsa zâyî' olmuş:

*Cem' olup yetmiş iki fırka gelir Kaplıcaya
Feyz alır bûs ederek sikke-i Mevlânâ'yı*

beyti hatırdaki kalmış.

Fi'l-vâkı beytin irâe ettiği gibi herkesin bûsegâhı oluyor, her teşneyi irvâ ediyordu, Fakir de o âdete ittibâi câna minnet bilerek vaz'-ı şifâh-ı ben-degî ve teskîn-i sûz-ı teşnegî ettim. Hattâ buna telmihen ve "külâh-ı Mevlevî" gazeline ilaveten şu iki beyit hatıra geldi:

*Yek-dilâne kıblegâh-ı cümle akvâm olması
Çok mudur mir'ât-ı vahdettir külâh-ı Mevlevî*

*Çeşme-i maî 'l-hayât-ı ins ü cân dersem n'ola
Menba'-ı feyz-i hakikattir külâh-ı Mevlevî*

Dergâh-ı şerîfe de gittim. Kapıdan girilince sağ tarafta:

*Mollâ-yı cünûn-ı da'vi-i aşk
Müftî-i lüzûm-ı terk-i hestî*

*Sultân-ı Cünûni Şeyh Ahmed
Sâkî-i şarâb-ı Hak-perestî*

Efendimizin ve câ-nişîn-i kudsiyyetleri olan meşâyih-i kirâmın münzevi oldukları huzûr pür-nûr olup muvâcehe penceresinde Hemdem Çelebi merhûmun yalnız:

*Âsîtân-ı pîr-i ekberden çü geldi nezdine
Etme mahrum Hemdem'i ey vâkıf-ı cümle şuûn*

Maktâı hatırımda kalan bir levhasıyla, Zîver Paşa merhûmun:

*Olalım silsile-i cünbân-ı der-i Mevlânâ
Edelim feyz-i Cünûnî Dede 'yi istihsâl*

Matlaında bir kıtası ve Senih Efendi'nin:

*Senih ey pâdişâh-ı mülk-i ma 'nâ pâyna geldi
Huzûra armağanı cevher-i sıdk-ı dür-i dindir?*

niyazını hâvi elvâh-ı nefise muallaktır. Bunlara ilâve-i zâide olarak Fakir de şu istirhâm-nâmeyi yazdım:

*Ey şâh-ı cünûn-ı deşt-i sevdâ
Mûstağrak-ı bahr-i aşk u cezbe*

*Tâhir ki derinde sâilindir
Lütf u kerem et o mürde kalbe*

Sol tarafta hücerât ve şeyh dairesi ve karşı tarafta ise şadırvan ve semâhâne vardır ki bahçenin tâ ortasından kain olup önünde iki üç tane dâimü'l-cereyan havuzlarla cennetin gösterdi “tecrî tahtehe'l-enhârı”nı ifadesini isbat eder. Gittiğim mukâbele günü olan cuma idi. Lâkin, Şeyh Efendi olmadığından edâ-yı salâtı müteâkib ism-i Celâl okundu. Fakat Yenikapı Dergâhı'ndaki âhenk nerede? Ne ise Hak kabul etsin, okundu bitti. O akşam dergâhta kaldım. Matbah-ı şerîfi ziyâret ettim. Dört cân var. Yatsı namazından sonra mekteb-i idâdî-i mülkî müdürü olup muhibbândan bulunan Ziyâ Bey *Mesnevî-i Şerîf* takrîrine başladı. Cenâb-ı Mesnevî'nin ulviyetine hürmeten dinledik. Bahis, rûhun uyku hâlinde âlemine i'tilâsı ve uyku ölümün kardeşi olduğunu mübeyyin idi. Sabahleyin Gelibolu çilekeşlerinden Kayseriyyeli Arap Bekir Dede ile konuşuyorduk. Akşam bulunmadığı cihetle dersin neden bahseldiğini sordu. Fakir söyleyince “Allah Allah birisi tûtî hikâyesini bıraktı da bülbül hikâyesini söylüyordu” dedi, gülmeye başladık. Bilmem anlayışta mı, anlatışta mı?”⁴⁹

Bursa'nın tarihi doku ve kültürüne önem veren gönül dostları uzun zamandan beri söz konusu Mevlevîhaneyi kültür merkezi olarak yeniden inşa etmek için gayret göstermektedirler. Ney gib aslına dönmesine ve “gurbet”inin sona ermesine muntazırız.⁵⁰

⁴⁹ Tahir Olgun, *Çilehane Mektupları*, haz. Cemal Kurnaz, Gülgün Erişen, Ankara, 1995 s. 117-121.

⁵⁰ Mevlevîhaneler konusunda en geniş araştırma Barihuda Tanrıkorur'un doktora tezidir. *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, SÜ SBE, Konya 2000.

Mevlevîliğin Bursa'daki İzleri*

*Ney nağmesi
Ruh bestesi
Gönül sesi
Duyan gelsin
Vardavî*

Bilindiği gibi mevlevî dervişler, Mevlevîhanede postnişin olarak hizmet verenlerden ibaret değildir. Toplumun çok farklı kesimlerinde hizmet veren kişiler de aynı dairenin içindedir. Yüzlerle ifade edilebilecek olan bu cemaatten bir demet sunmak faydalı olacaktır.

1. Pendârî Ahmed Dede (ö. 1119/1708): Bolvadin'de dünyaya gelmiştir. Tahsil için Bursa'ya gelmiş ve Mevlevî şeyhi Muhammed Dede'ye intisap etmiştir. Daha sonra İstanbul'a giden Ahmed Dede, Galata Mevlevî şeyhi Gavsî Ahmed Dede'ye hizmet ederek dergâhın aşçıbaşısı olmuştur. Edirne Mevlevîhanesi şeyhi Muhammed Dede'den de istifade eden Pendârî Dede, kısa bir süre Yenikapı Mevlevîhanesi'nde Naci Ahmed Dede'nin yerine vekaleten şeyh olmuştur. 1119/1708'de vefat etmiş ve Yenikapı Mevlevîhanesi'nin haziresine defnolunmuştur.¹

2. Naci Ahmed Dede (ö. 1123/1711): Bursa'da doğan Ahmed Dede, Bursa Mevlevîhanesi şeyhi Salih Zihnî Dede'ye intisab ederek icazet almıştır. Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin postnişini Muhammed Dede'nin vefatından sonra 1071/1660'da yerine şeyh olmuştur. Kırım muharebesine gönüllü olarak katılan Naci Dede, dönüşünde eski görev yerinde Yusuf Dede bulunduğu için kendisine boş olan Galata Mevlevîhanesi meşihati tevcih edilmiştir. On iki yıl kadar burada vazife yaptıktan sonra bilinmeyen bir sebeple görevden el çektirilmiştir. Üç yıl sonra da Yenikapı Mevlevîhanesi'ne postnişin olmuş ve 1123/1711'deki vefatına kadar burada görev yapmıştır.

Türk ve Fars edebiyatına vakıf olan Ahmed Dede'nin musıkî nazariyatı, usul-i elhân dersleri verdiği ve Fatih Camii'nde Mesnevî okuttuğu kay-

* Doç. Dr. Abdurrezzak Tek, U. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

¹ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. M. Akkuş, A. Yılmaz), İstanbul 2006, c. V, s. 234; *Bursa Kütüğü*, 1/83.

dedilmektedir.²

3. Ömer Şifâî Efendi (ö. 1155/1742): Şeyh Hasan Efendi'nin oğludur. Önce Bursa Mevlevîhanesi'nden feyz almış, ardından Yenikapı Mevlevîhanesi'nde çilesini doldurmuştur. Daha sonra Mısır'a giderek Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden Hasan Efendi'den hurûf ilmini tahsil etmiştir. He-kim olan Ömer Efendi'nin tıbbî dair eserlerinden bazıları şunlardır. *Tuh-fetü'l-ahbâb*,³ *Hulâsatü'l-ebdân fî't-tıb*,⁴ *Minhâcü's-şifâ fî tıbbî'l-kimyâ*,⁵ *Kitâbü'l-mîzân*,⁶ Ayrıca kimyâ ile ilgili *Kitâbu mürşidi'l-muhtâr fî ilmi'l-esrâr*,⁷ ve Osmanlı Tarihi'ne dair *Fezâil-i âl-i Osman*⁸ adlı eserleri vardır. 1155/1742'de vefat etmiş ve Bursa Mevlevîhanesi'nin karşısındaki kab-ristana defnolunmuştur.⁹

4. Sahib İsmail Dede: Hacı Mehmed Ağa'nın oğlu olup Bursa'da doğmuştur. İlim tahsilinin ardından Mevlevî tarikatına girerek dönemin Bursa Mevlevîhanesi şeyhi Mehmed Dede'ye intisap etmiştir. Sonraları "terk-i cübbe ve destâr" eyleyerek seyahate çıkmış ve nihayetinde Üskü-dar'a yerleşmiştir. Büyük bir *Divân*'ı olan İsmail Dede'nin şiirlerinde Ne-dim'in tarzının bulunduğu belirtilmektedir.¹⁰

5. Ali Baba (ö. 1244/1830): Emîniye Dergâhı şeyhi Mehmet Emin Efendi'den (ö.1257/1841) feyz almıştır. Nakşibendî tarikatına mensup olduğu halde ömrünü Mevlevîhane'de Mesnevî okumakla geçirmiştir. 1244/1830'da vefat etmiş ve Ahmed Cünûnî Türbesi'nin haricinde, demir parmaklık içerisine defnolunmuştur.¹¹ Kabri ve mezar taşı hâlâ hazîrenin içindedir.¹²

6. Abdurrahman Nafiz Paşa (ö. 1269/1852): Sultan Abdülmecid dö-neminde vezaret görevinden azledilen Abdurrahman Paşa önce Kütah-ya'ya ardından da Bursa'ya nefyedilmiştir. Bursa'da Tatarlar'ın meskun olduğu Cizyedarzâde (Hâraççioğlu) konağına yerleşen Paşa vakitlerinin çoğunu Mevlevîhane'de geçirdiği hatta eline süpürge alarak meydanı süpürdüğü nakledilmektedir. Dönemin Mevlevî şeyhi Mehmed Dede ken-disine eski itibar ve rütbesine kavuşacağını müjdelemiş; bu durum ger-çekleşip de Paşa Maliye Nazırı olunca tekkeye et, ekmek gibi yiyeceklerle

² Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. V, s. 180; *Bursa Kütüğü*, I/82; Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul 2003, s. 346-347.

³ Süleymaniye Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2475; İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 3917.

⁴ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud nr. 5538.

⁵ Milli Ktp., nr. 112.

⁶ Türkiye Kütüphaneleri, Cerrahpaşa, 2/595.

⁷ Milli Ktp., nr. 8602.

⁸ Mısır Milli Ktp., Tarih-i Türki, Talat nr. 87.

⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1975, c. III, s. 228-229.

¹⁰ Bkz. *Sicill-i Osmanî*, c. V, s. 1435; *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 380.

¹¹ *Bursa Kütüğü*, I/157.

¹² Mevlevî Mezar taşları bölümüne bakınız.

birlikte bir miktar ücret tahsis etmiştir. 1269/1852 tarihinde vefat etmiş ve Yenikapı Mevlevîhanesi'ne defnedilmiştir.¹³

7. Zeki Dede (ö. 1297/1880): Bursalı olan Zeki Dede XIX. yüzyılın önde gelen hattatlarından. Üsküdar Mevlevîhanesi'ne şeyh olmuştur. Aynı zamanda Kamil Paşa'nın kütüphanesi müdürü ve fetvâhânenin meşk hocası olduğu kaydedilmektedir. *Bursa Kütüğü*'ne göre Osman Gazi Türbesi'nin üstündeki kitabe Zeki Dede'nin yazısıdır.¹⁴ 1297/1880 tarihinde vefat etmiştir.

8. Mustafa Rıza Efendi (ö. 1328/1910): Ulucami imamı, Şeyhül-Kurrâ Hafız Mehmet Efendi'nin oğludur. 1245/1830 tarihinde Bursa'da Şekerhoca mahallesinde doğmuştur. Medrese tahsilini Müftü Abdurrahman Efendi'den, kıraat ilmini ise Müftü Hacı İbrahim Efendi'den almıştır. Henüz yirmi dört yaşında iken Ulucami imamlığına tayin edilen Mustafa Efendi, 1855'deki Bursa depreminde Ulucami'nin hasar görmesi üzerine İstanbul'a gitmiştir. Kıraatinin ve sesinin güzel oluşu nedeniyle Evkaf Nazırı Hüseyin Paşa'ya imam olmuş ve aynı zamanda Eyüp Sultan Vakfı'nın yardımlarının dağıtımıyla görevlendirilmiştir. Mevlevî şeyhi Mehmed Nazif Efendi ve Bedevi tarikatı şeyhlerinden Hüseyin Efendi'ye intisab etmiştir. Ulucami'nin tamirinden sonra Bursa'ya gelmiş ve bir müddet Üftade cami hatipliği yapmıştır. İnegöl ve Bursa'daki çeşitli medreselerde müderrislik yapan Mustafa Rıza Efendi, 1893'de Yıldırım medresesi müderrisi olarak Bursa'daki müderrislere başkanlık yapmıştır. Bulunduğu medreseleri tamir ve imar ettirmiş ve birçok talebe yetiştirmek suretiyle Bursa'nın ilim ve irfan âlemine büyük hizmetlerde bulunmuştur. Söz konusu hizmetleri ve Orhan Medresesi'ni tamir ettirmesi üzerine kendisine Osmanî ve Mecidî nişanları verilmiştir. 1910 yılında 81 yaşında iken vefat etmiş ve Üftade türbesi karşısındaki mezarlığa defnolunmuştur.¹⁵

9. İhtifalci Mehmet Ziya Bey (ö. 1349/1930): Son devir Osmanlı aydınlarından olup "İhtifalci" lakabıyla meşhurdur. Saray Baltacılar Kethüdası İsmail Ağa'nın torunlarından ve Evkfa-ı Hümayun hulefasından Osman Vasfi Efendi'nin oğludur. Galatasaray Mekteb-i Sultânî'sinden 1886 yılında mezun olan Mehmet Ziya Bey, 1890 yılında da Mekteb-i Sanay-i Nefise'yi bitirmiş; Edirne, Halep ve Konya'da öğretmenlik yapmıştır. 1892'de Bursa İdâdîsi'nde müdür olmuştur. Erken yaşlardan itibaren Mevlevîliğe ilgi duyan Mehmet Bey zamanın önde gelen Mevlevî şeyhlerinden Mevlevî adabını öğrenmiş ve 1889'da Mesnevî okumağa izin almıştır. Önceleri Gümölcine'de sonra da Bursa Mevlevîhanesi mescidinde *Mesnevî* okumuştur. Bursa'da uzun müddet tarihî tetkiklerde bulunan Mehmet Ziya Bey, Türk tarihinin önemli olaylarının yıl dönümleri ile

¹³ *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 507-510; *Bursa Kütüğü*, III/433.

¹⁴ *Bursa Kütüğü*, IV/400.

¹⁵ *Bursa Kütüğü*, III/425.

önemli şahsiyetlerinin ölüm yıl dönümlerinde anma törenleri düzenlemesi sebebiyle "ihtifalci" lakabını almıştır. 27 Mart 1930 tarihinde vefat etmiş ve Eyüp'te bulunan Dedeler Mezarlığı'ndaki aile sofasına defnedilmiştir.¹⁶

Öte yandan 1022/1614 tarihinde 20.000 dirhem vererek Mevlevîler için bir ev satın alan ve belirli günlerde Mesnevî okumaları için vakfeyleyen Fatma Hatun,¹⁷ 1041/1631 tarihinde Bıçakçılar Hamamı'na bitişik kahvehanesini Bursa Mevlevîhanesi'ne vakfeden Abdurrahman Çelebi,¹⁸ dergâhın aşçıbaşısı iken 1312/1895'de vefat ederek Pınarbaşı'na defnolunan Osman Dede¹⁹ 1054/1644'de Mevlevîhane'de vefat eden Derviş Mehmet²⁰ ve 1150/1738'de vefat ederek türbeye defnolunan Muhlis Dede,²¹ kaynaklarda zikredilen diğer Mevlevî dervişlerdendir.

Süheyl Ünver'in fırçasından Bursa Mevlevîhanesi'nin mahzun mezar taşları

Mevlevî Mezar Taşları

Cünûnî Ahmed Dede'den sonra yerine geçen halîfesi Pervâne Salih Dede'nin vefatının ardından şeyhinin yanına defnedilmesi ve üzerlerine türbenin inşa edilmesiyle başlayan Mevlevîler hazîresi, daha sonra diğer Mevlevî şeyhleri, şeyhlerin yakınları, dervişler ve muhibbânın, dergâhın etrafına gömülmesiyle genişlemiştir. 1925'li yıllardan sonra hem tekkenin hem de türbenin yıkılmasıyla hâzire ve barındırdığı mezar taşları büyük ölçüde kaybolmuş; yıkılan türbenin yerine depoyu andıran ucube bir bina inşa edilmiştir. Bu gün türbenin bahçesinde birkaç mezar taşından başka hazîreyi hatırlatacak bir şey kalmamıştır. Gerek bu küçük hazîrede, gerekse türbenin hizasındaki Pınarbaşı Mezarlığı'nda günümüze kadar ulaşabilen mezar ve mezar taşları şöyle sıralanabilir:

¹⁶ Bkz., ihtifalci Mehmet Ziya Bey, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, (haz. Murat A. Karavelioğlu), İstanbul 2005.

¹⁷ *Bursa Şerîye Sicilleri*, 227/64; *Bursa Kütüğü*, II/111.

¹⁸ *Bursa Şerîye Sicilleri*, 256/74; *Bursa Kütüğü*, I/39.

¹⁹ *Bursa Kütüğü*, IV/48.

²⁰ *Bursa Kütüğü*, III/270

²¹ *Bursa Kütüğü*'nde (III/359) Mehmed Dede'nin (ö.1114/1702) oğlu olduğu zikredilen Muhlis Dede'nin bir dönem dergâhta şeyhlik yaptığı kaydedilmektedir.

Hacı Ali Baba'nın hazîrede yere yıkılmış kabir taşı

Küllü men 'aleyhâ fânin
 Hâce-i ilm-i ledün pîr-i tarîk-i Nakşbend
 Mevlevî meşreb muhibb-i hânedân-ı Mustafa
 Yani ol Hacı Ali Baba Efendi nâm-dâr
 Eylemişti kûşe-i vahdette çoktan inzivâ
 Zemzem olmuştu harîm-i Kabe-i keşfe sözü
 Hallolurdu her kelâmından nice sırr-ı Hüdâ
 Allah Allah diyerek âhir idüb habs-i nefes
 Âlem-i bâlâya rûhu gitti mânend-i duâ
 Şâhidem târih nezr-i Mevlevîdir Refkiyâ
 Kutb iken göçtü Ali Baba behiştî kıldı câ
 Sene 1244 Nûrî Dede

Ümmü Gülsüm Hanım'ın kabir taşı

Son Mevlevî Şeyhi Mehmed Semseddîn Efendi'nin annesi Ümmü Gülsüm Hanım'ın hazîredeki kabir taşı

Hüve'l-Bâkî
 Dergâh-ı şerif meşâyihinden
 Şeyh Nizâmeddin Efendi
 Merhûmun halîlesi Ümmü Gülsüm
 Hanım rûhuna Fâtihâ
 15 Şaban-ı şerif sene 1332
 25 Haziran sene 133

Gevher Hâtun'un haziredeki kabir taşı

Mevlevî şeyhi Şemsüddîn
 Efendizâde Sahib
 Efendinin kerîmesi
 Gevher Hâtun'un
 kabridir tevellüdü Şubat 333,
 irtihali Şubat 334

Sâlih Dede'in Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
 Beni kıl mağfîret ey Rabbi Yezdân
 Bi-hakki 'arş-ı a'zam nûr-ı Kur'ân
 Gelüb kabrim ziyaret eyleyen ihvân
 Ede ruhuma bir Fâtîha ihsân
 Leblebcizâde merhûm ve mağfûrun leh
 Salih Dede ruhuna fâtîha
 25 Muharrem sene 1252

*Seyyid Ahmed Enîs Dede'nin
kabir taşı*

Semâzen başı Seyyid Ahmed Enîs Dede'nin Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Hüve'l-Bâkî
Bursa Mevlevî
Hanesi Semâzen
Başısı es-Seyyid
Ahmed Enîs Dede
Efendi'nin ruhu için
el-Fâtihâ

Abdi Baba'nın Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Kuşadalı Merhum İbrahim
Efendi kuddise sirruhu'l-azîz
Hazretleri münîbânından ve tarîkat-i
'Aliyye-i Mevleviyye muhibbânından Kadıköylü
el-Hâc Abdî Baba'nın
Rûhu için Fâtihâ sene 1287

Seyyid Halil'in Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Hüve'l-Bâkî
Hâk-i pâ-yı Mollâ-yı Rûm
Yani bu Seyyid Halil mağfur ola
'Azm ederken Konya'ya sad şevkle
Pîr Cünûnî etti celb ma'zur ola
Ola Mevlânâ şefî' ve yâveri
Rûz-ı Mahşer tâ ki nefh-i Sûr ola
Münkereyn çıktıkta târihin dedi
Medfeni Seyyîd Halîl'in nûr ola
Sene 1244

Ahmed Nazif Bey'in Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki Kabir taşı

Hüve'l-Bâkî
Âsitâneli merhûm
Çadırcıbaşızâde
Muhibb-i Mevlevî merhûm
Ve mağfûrun leh el-Hâc
Ahmed Nazif Bey rûhu için
el-Fâtihâ sene 1270 ve halîle-i
Muhteremeleri Kurşûnîzâde
el-Hâc Ali Bey kerîmesi Şerîfe
Aişe Hatun ruhu için Fâtihâ sene 1271

Hafız Ali Efendi'nin kabir taşı

Hafız Ali Efendi'nin Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Hüve'l-Bâkî
Hafız Dede Efendi kıldı vedâ'-ı fânî
Şehrâh-ı Mevlevîde bir zât idi dil-âgâh
Sultan Murad ol mihrâb-ı camiinde
Olmuştu baş imamet ona muvâzabetgâh
Kur'ân tilâvetinde hoş-hân idi hoş-elhân
Etmışti hüsn-i ahvâl ihsan Cenâb-ı Allah
Âyîn-hânlığıyla bahş eyleyüb safâyı
Efzûn olurdu dâim şevk semâ'-ı dergâh
Nakş etti harf-i mu'cem levh-i beyâna târih
Hafız Ali Efendi göçtü bekâya nâgâh sene 1305

Kabri belli olmayan Derviş Abdülazîz Mehmed'in Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki mahzun kabir taşı

el-Hamdülillâh 'ale'l-İslâm
Ve 'alâ tevfiği'l-îmân
Merhûm emânetçi Derviş
Abdülazîz Mehmed
Rûhu için el-Fâtihâ
Sene 7 Receb 1226

Hafız Abdî Dede'nin Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Bezl-i ten eyler iken matbâh-ı Mollâ'da bu cân
Misl-i pervâne yanub yakılarak leyl nehâr
Dahi şemm eylemedin bûy-ı murâdı hayfâ
Kıldı sâkî-i ecel sâğar-ı ömrün ser-şâr
Ermedin çille-i sûrîsi dahi pâyâne
Eyledi nakd-i revânın reh-i Molla'ya nisâr
Görücek solduğunu gül gibi canlar açdı
Def ü ney sîne döküb şîven ederler izhâr
'Adni zeyn etti bu târihte mânend-i güher
Hafız Abdî Dede der-revnak-ı kurb-ı dîdâr
Sene 1254

Mehmed Nûrî Efendi'nin Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Sâbık Kıbrıs nâibi Trabzonî
es-Seyyid Mustafa Hayâlî Efendi mahdûm
ve çiğerpâresi merhûm es-Seyyid Mehmed
Nûrî Efendi rûhu için fâtiha Sene 125

Tabbâh Ahmed Yektâ Dede'nin Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Hüve'l-Bâkî
 Merhûm ser-
 Tabbâh Ahmed
 Yektâ Dede
 Rûhu için
 Fâtihâ sene 1261

Seyyid Dervîş Mehmed İzzet'in Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
 Dilerim bakmaya Rabbim yüzümün karasına
 Giremez kimse efendiyle kulun arasına
 Tarikat-i 'aliyye-i Mevleviyye muhibbânından
 Şahin Lala mütevellîsi Mehmed Bey
 Zâde merhûm ve mağfûrun leh
 es-Seyyid Dervîş Mehmed İzzet
 Beyefendi rûhu için
 el-Fâtihâ sene 128

Muhammed Cemâl Zeki Dede'nin Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Hüve'l-Bâkî
 Vâli-i eyâlet devletlü Süleyman Paşa
 Hazretlerinin mühürdârı Hafız Ahmed
 Efendi mahdûmunun fevti târihidir
 Bağ-ı cihânda yine eyledi bir nev-nihâl
 Hayf ser-üftâde-i hâk-i ecel lâ mahâl
 Oldu bu mısra' tamâm fevtine târih-i tâm
 Etti bekâyı makarr rûh-ı Muhammed Cemâl
 Zeki Dede fî Şevvâl sene 1268

Muhammed Hilmî Efendi'nin Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Hüve'l-Bâkî
 Bakıp geçme ricam budur ey Muhammed ümmeti
 Mevtânın diriden hemân bir Fâtihâdır minneti
 Suhuf-hân (?) mücellid ve Mevlevî
 İbrahim oğlu el-Hâc Hafız
 Muhammed Hilmi Efendi'nin rûhu için Fâtihâ
 1 Receb-i Şerîf sene 1346 22 Kânûn-ı Evvel sene 1927

Güzelhisarlı Muhammed
Dede Efendi'nin kabir taşı

Güzelhisarlı Muhammed Dede Efendi'nin Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Târîh-i vefât ve hitâmuhû
el-Misk merhûm
Ve mağfûrun leh el-Hâc Muhammed
Dede Efendi Güzel
Hisârî rûhu için Fâtihâ
Sene 1203

Tâcî kaybolmuş Muhammed Molla Dede'nin Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Hüve'l-Bâkî
Nev-civânım uçtu cennet bağına
Derdi kaldı vâlidesi yanına
Galib Paşa'nın tatar ağası
Ali Ağa'nın mahdum ve ciğerparesi
Mevlevî merhum Muhammed Molla Dede'nin
Ruhu için fatiha sene 1252

Karamânî Mustafa Rüşdî Dede'nin Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı

Destûr Yâ Hazret-i Pîr-i Destgîr
Fânist cihân der o vefâ-nîst
Bâkî heme ost cümle fânîst
Bu hâk-i pâkde medfûn ve Rahmet-i Rahmâna makrûn olan
Cân-ı ecille-i ricâl-i Mevleviyyeden kutbu'l-'ârifîn
Gavsû'l-vâsılîn eş-Şeyh Ahmed el-Cünûnî
Hazretlerinin türbe-i şerîfesi hizmetine vakf-ı
vücûd eden Karamânî Mustafa Rüşdî Dede Efendi'dir
Vâkıf-ı serâir-i manevî bir Mevlevî idi
Âsitâne-i Hazret-i Pîr'den işbu dergâh-ı feyz-
İktinâha bi'l-vürûd tekmîl-i hıdemât ve sülûk
Eylemiş bir vücûd-ı nâdiri'l-mevcûd ve misli mefkûd bir merd-i
Mes'ûd iken bu târihte meyân-ı muhibbândan sır oldu
Fuâdâ yaktı cânı fevt Dede
Hak Te'âlâ garîk-i rahmet ede
Rahmetullâhi aleyhi rahmeten vâsi'aten
13 Recebü'l-mürecceb sene 1312
Yevm-i Pençsenbe

Bursa Mevlevîhanesi'nin son şeyhi Şemseddin Mehmed Efendi'nin Pınarbaşı Mezarlığı'nda yazısız kabir taşı

(Parmaklığa asılı olan levhada şu ibareler yer almaktadır.)

Sâbık Bursa Mevlevî
Şeyhi Şemseddin
Efendinin Kabridir
Tevellüdü İrtihâli
1270-1852 1350-1931

**Hatice Tevhîde Hanım'ın Pınarbaşı Mezarlığı'nda
son şeyhin yanındaki kabir taşı**

Dergâh-ı şerîf meşâyihinden
Merhûm Şeyh Nizâmeddîn
Efendinin kerîmezâdesi
Ve Nihâd Efendi merhûmun
Kerîmesi merhûm Hatice Tevhîde
Hanımın rûhu için Fâtihâ
Târih-i irtihâli Muharrem 1343

**Saraybosna Muhacirlerinden Said b. Sadullah
Ağa'nın Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kabir taşı**

Hüve'l-Bâkî
Der-în râh çün cân-ı Ahmed gül-est
Der-în gülistân Celâleddin bülbül-est
Der-în gülşen o ni'met-perdâz şod
Be-câneş zi-Ahmed besî râz şod
Nehrîst der-gülzâr-ı 'urefâ kîmyâ-yı nazmet ey şâhem meded
Şerâb-ı Kevser 'aşk-ı ilâhî bülbül-i uşşâk (?)
Be-'aşk (?) murg-ı dil ki be-dergâhet âmedem
Ey tabîbe'l-kulûb tâ be-'ilm-i ledün murg-ı dilemrâ ihyâ konend
Saraybosna muhâcirlerinden Mu'îd-
Zâde el-Hâc Said b. Sâdullah
Ağanın rûhu için Fâtihâ
20 Mayıs sene 1333

*Hatice Tevhîde
Hanım'ın kabir taşı*

Yenikapı Mevlevihanesi haziresinden mezar taşları. Sağdaki taşta "Lâ mevcûde illâ hu" ibaresi dikkat çekiyor.

NAKŞİBENDİYYE

Ahmed İlâhî ve Yoğurtlu Baba Dergâhı*

*İlm-i İlâhî ey gönül cân varakından okunur
Cânda olur bu ma'rifet sanma kitâb içindedür
Ahmed İlâhî*

Nakşibendiyye tarihi ve özellikle bu tarikatın Anadolu'da yayılması açısından önemli olan tekkelerden biri de Yoğurtlu Baba Dergâhı olarak tanınan Ahmed İlâhî Tekkesidir. Eski Kaplıca yolundaki dergâh, yoğurdu çok sevdiği veya Bursa'nın fethi esnasında askerlere ayran dağıttığı için Yoğurtlu Baba adıyla bilinen, nereli olduğunu, hatta asıl isminin ne olduğu dahi bilinmeyen bir meczub tarafından kurulmuştur. Fetihten sonra, dergâhtaki bir hücrede uzlete çekilen Yoğurtlu Baba, vefat edince dergâhın yanındaki mescit civarına defnedilmiştir.¹

Kaynaklar Yoğurtlu Baba'nın mensup olabileceği herhangi bir tarikat-tan da bahsetmemektedirler.

Dergâh civarında defnedildiği bilinen diğer bir önemli şahıs da, II. Bâyezid döneminde yaşamış, *Neşrî Tarihi* olarak tanınan *Kitab-ı Cihan-nüma* isimli tarih kitabının yazarı Mehmed Neşrî Efendi'dir. Kaynaklar daha sonraki asırlarda Dağınık Serviler olarak isimlendirilecek olan bü-yük bir mezarlığın meydana geldiği bu bölgede pek çok âlim, şair ve mu-tasavvıfın defnedildiğini bildirmektedir.²

Dergâhla ilgili önemli şahıslardan birisi de Süleyman Çelebi'dir (ö. 825/1422). Yazmış olduğu *Mevlid (Vesiletü'n-Necât)*'la meşhur olan Süleyman Çelebi'nin, Emir Sultan'dan hilâfet aldığı ve uzun süre Uluca-mi'de vaaz ettiği bilinmektedir. Emirsultan Kabristanına değil de Yoğurt-lu Baba Dergâhı haziresine defnedilmesi, Süleyman Efendi'nin Dergâh'ta postnişin olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Dergâh'a defninin başka sebepleri de olabileceği muhakkaktır.³

* Dr. Abdullah Damar, Bursa Yeşil Devlet Hatun İmam-Hatip Lisesi Müdürü.

¹ Baldırzade, *Ravza-i Evliya*, 83; *Bursa Kütüğü*, IV, 388.

² *Osmanlı Müellifleri*, III, 150; *Bursa Kütüğü*, III, 449; *Kitab-ı Cihannüma*, Türk Tarih Kurumu tarafından iki cilt olarak 1949'da yayınlanmıştır. Önsözünde kitap hakkında teknik bilgilerin verileceğinden bahsedilen üçüncü cilt ise henüz yayınlanmamıştır. *age*, I, X.

³ *Ravza-i Evliya*, 43; İsmail Belig, *Güldeste*, 145; *Bursa Dergâhları*, 597. *Türk Ansiklopedisi* "Bursa" ve *Türkiye Ansiklopedisi* "Süleyman Çelebi" maddelerinde Süleyman Çelebi'nin

Bahaeddin
Nakşibend'in
Özbekistan'ın
Buhara şeh-
rindeki türbesi

Yoğurtlu Baba Dergâhı'nın en önemli postnişini, hatta Dergâh'ın bâni-i sânisini kabul edilebilecek olan şahıs, Ahmed İlâhî'dir. Ahmed İlâhî, çağdaşı olan ve fikrî açıdan pek çok ortak noktaları bulunan Abdullah İlâhî ile sürekli karıştırılmış, hayatı, eserleri, hatta vefat tarihi, tasavvuf kültürüne daha çok etki eden bu Nakşibendî şeyhine izafe edilmiştir. *Keşfü'z-Zünûn*'la başlayan bu karışıklık, uzun yıllar ilim çevrelerinde tartışılmış ve bu gün konu biraz daha açıklık kazanmıştır. Özellikle son yıllarda Abdullah İlâhî hakkındaki ciddi çalışmalar, Ahmed İlâhî'nin de hayatını ve eserlerini ortaya koyması açısından önemlidir.

Ahmed İlâhî'nin Hayatı

XV. asır mutasavvıflarından olan Ahmed İlâhî hakkında bilinenler çok sınırlıdır. Anadolu'ya gelmeden önceki hayatıyla ilgili hiç bir bilgiye sahip değiliz. Kaynaklarda Buharalı olduğu belirtilen Ahmed İlâhî, Halvetiyye, Melâmiyye ve Nakşibendiyye tarikatlarından bazı şeyhlere hizmet etmiş ve hilâfet almıştır. Şeyh'in, ömrünün son yıllarında Nakşibendî tarikatının ilk dönem şeyhlerden olan Yakub Çehrî (ö. 851/1447) ya da Ubeydullah Ahrar (ö. 893/1490) ile görüşmüş olması muhtemeldir. Anadolu'ya da Fatih Sultan Mehmed zamanında geldiği bilinmektedir.

Bursa'ya gelen Ahmed İlâhî, Eski Kaplıca yolunda Süleyman Çelebi kabri yanında Yoğurtlu Baba Dergâhı civarında bir dergâh ve bir cami

vefatından sonra Ulu Camii'nin kiblesinde, mihrabın hemen yanına defnedildiği ve 1945'te yolun genişlemesinden dolayı bugünkü yerine, Çekirge yolundaki türbeye nakledildiği belirtilmektedir. Bu kaynağı belli olmayan bilgi, Bursa vefeyatnamelerindeki bilgilere uymamaktadır. İlk vefeyatnamelerden *Ravza-i Evliya*'da "Yoğurtlu Baba Zaviyesi önündeki yol üzerinde medfundur" denilmektedir. Orijinal mezar taşı Yeşil Türk-İslam Eserleri Müzesi deposundadır. Geçen yüzyıldaki mezartaşı ise Muradiye'dedir. Mevlid'in yazılışının 600. yılında 2009'da Bursa'da yapılan uluslararası sempozyumun bildirileri basılmıştır. (T. Diyanet Vakfı Yayınları)

ياحضرت سليمان چلبى البروسوى

"Ya Hazret-i Süleyman Çelebi el-Bursevî." Hat: Mahmut Şahin.

yaptırmıştır. *Bursa Kütüğü*'nde dergâhın yapım tarihi 870/1465 olarak belirtilmiştir. Şeyh, bu tarihten önce Anadolu'ya gelmiş olmalıdır.⁴

Ahmed İlâhî'nin, Fatih Sultan Mehmed'le görüşmek için İstanbul'a gittiği, hatta Ayasofya Camii'nde Fatih'in de bulunduğu bir cemaata Vahdet-i Vücûd'la ilgili vaaz ettiği bilinmektedir. *Hızırnâme* ve daha başka isimlerle de anılan *Risale*'ye konu olan vaazın 874/1469 yılında olması Şeyh'in bu tarihten önce İstanbul'a gitmiş olabileceğini göstermektedir. Ahmed İlâhî, 880/1475 de Fatih'in isteği üzerine Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb* isimli eserini Edremit'de şerh etmiştir. Şeyh'in Seyidgazi'de de bir müddet bulunduğu zannedilmektedir. Vefeyâtnâmelerde vefat tarihi yoksa da Fatih döneminde vefat ettiği belirtilmektedir. Fakat bazı eserlerini II. Bâyezid'a ithaf etmiş olması bu bilgilerin yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. *Divan*'ının incelenmesi sonucunda hayatının akışı hakkında diğer kaynakları doğrulayan bazı ip uçlarına rastlanmaktadır. 82. sayfada İstanbul, Edremit, Seyyitgazi ve Sultan Bâyezid'dan bahsedilmektedir. Dergâhı haziresinde medfun olduğu bilinen Şeyh'in bu gün ne dergâhı, ne haziresi ve ne de mezar taşı mevcuttur.⁵ O, bu fena ve yok oluşu gönül redifli bir şiirinde işlemiştir:

*Bu cihân fânî dürür kalma fenâya ey gönül
Ger ulaşmak ister isen ol bekâya ey gönül*

*Mübtelâ olgul anun sevdasına Eyyub-veş
Kim anun eltâfı çokdur mübtelâya ey gönül*

*Âşinâyisen iki âlemden ol bigâne zâtuna
Özge âlemler virür ol âşinâya ey gönül*

*Ger şifa bulmak dilersen ol likâdan âkibet
Derdine bat iltifât itme devâya ey gönül*

⁴ *Bursa Kütüğü*, II/317.

⁵ *Ravza-i Evliya*, 17; *Güldeste*, 143; *Zübdetü'l-Vekayi*, 162-163; *Bursa Dergâhları*, 97; *Bursa Kütüğü*, I, 56, II, 317; *Kufralı, agm*, 103; *Ertaylan, İlahi Divanı*, 6-7.

*Bilesin tahkîkile bu hazretün izzetini
Ger irişsen ol nikâb-ı Kibriyâ'ya el gönül*

*Gönlünü nefis ü hevâ pasından arıt yâriçün
Çünkü mir'ât ıssı mâliydür safâya ey gönül*

*Her hâta döner sevâba ma'siyyet tâatdur
Nice ayn-ı lutf ile bahr-ı atâya ey gönül*

*Nefs ü dünyâ fânidür ko bâtıla hak istegil
Kıl teberrâ her hevâdan uy Hudâ'ya ey gönül*

*Keşf-i esrar İlâhî ister isen sıdk ile
Tâbî' olgil hak yolunda Mustafâ'ya ey gönül*

Eserleri

Ravza-i Evliya, Ahmed İlâhî'den bahsederken, “adab-ı sülûkte Arabî, Farisî ve Türkî risale talik edip...” diyerek Şeyh'in eserlerine işarete bulunmuştur. Bazılarının ona aidiyeti tartışmalı da olsa, bu eserlerden tespit ettiklerimizi aşağıya sıralıyoruz. Eserlerinin birçoğunun başkalarına atfedilmesi şeklinde bir karışıklıkla karşı karşıya kalan Şeyh'in, zamanla başka eserlerinin de ortaya çıkacağını düşünüyoruz.

a- Şerh-i Miftâhu'l-Gayb: Sadreddin Konevî'nin en meşhur eseri, tam adı, *Miftâhu'l-Gayb el-Cem ve'l-Vücûd fi'l-Keşf ve's-Şuhûd*'un şerhidir. Konevî'nin bu eseri pek çok kimse tarafından şerh edilmiştir.⁶

Ahmed İlâhî bu meşhur eseri Fatih Sultan Mehmed'in emri ile şerh etmiştir. Bu çalışmayı Edremit'te bir ırmak kenarında, kendisinin bina ettiği bir zaviyede yapmıştır. Bu bilgileri de kitapta zikreden Şeyh İlâhî, tarih olarak ta şu beyti yazmıştır:

*An ki ber Miftâh in der ber küşad,
Heşt sad u heştad tarih eş ne ad⁷*

*Bu ki Miftâh'a bir kapı açtı
Sekiz yüz seksen tarihini koydu*

Ahmed İlâhî, şerhte izlediği metodu da şöyle belirtmektedir:

“...Bir tek kelimesi dahi atlanmadı, *Miftâh*'a saygıdan, edebden dolayı iki kelimenin yeri dahi değiştirilmedi. Eğer mevacide dair kapalı bir lafız

⁶ Osman Ergin, “Sadreddin Konevi ve Eserleri,” *ŞM*, Sy: II, İst. 1958.

⁷ Ahmed ilahi, *Şerh-i Miftahu'l-Gayb*, Yusuf Ağa Küt. nu. 414, 845a.

kalmışsa, tertibe uyma cihetiyle bu hususa uyulamamıştır. Zira bu kapalı lafızlar *Miftâh*'ın sağlam metninin aleti ve yüce edebî manasının kapılarının anahtarlarıdır... Bu manalar idrak ehlinin katında bedî ve beyanın sırlarıdır. Tahkik ederek öğrenmek ve bilmek gerekir ki hakkın ve hakikatın anlaşılması aklın idrakinin ötesindedir ve velayet derecesine ulaşmakla mümkündür. Kitap ve Sünnetten sonra en faydalı, mükemmel, şamil kitap *Miftâh*'tır."⁸

Bu eser, konumuz açısından da çok önemlidir. Ahmed îlâhî, bu eserde şiire de yer vermiştir. Kimin olduğu tartışılan *îlâhî Divanı*, eserdeki bu manzumeler yardımıyla düne göre daha açık bir şekilde belirlenmiştir. 360 ve 812. sayfalarda îlâhî mahlasının da bulunduğu beyitler, *îlâhî Divanı*'nın 49. ve 78. sayfalarında da yer almaktadır.

Eser, Farsça'dır. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 414 numaradaki nüshanın, müellif hattı olduğu eserin ilk sayfasında belirtilmektedir. Bu eserin tetkiki, Anadolu'daki ilk Nakşibendi şeyhlerinden olan Ahmed îlâhî hakkında önemli ipuçları vereceği gibi Ekberîyye Tarikatı'yla ilgili ilk elden önemli bilgilere de ulaştıracaktır.

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Kitaplığı, numara 278'de bir nüshası daha vardır.

b- Şerh-i Istilâhât-ı Miftâhu'l-Gayb: İlk defa Mikâil Bayrâm'ın tanıttığı bu eser, yine Fatih Sultan Mehmed adına yazılmıştır. Bu eserde, ilk yapılan şerhte açıklanmayan yüksek zevk ve sırlar olarak nitelendirilen konularla ilgili meseleler açıklanmıştır.

Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı numara 1957'de kayıtlıdır. Bütün aramalara rağmen bu eser görülmemiştir.

Eserde Fatih yerine II. Bâyezid'in mührünün olduğunun belirtilmesi Ahmed îlâhî'nin eseri, II. Bâyezid'a sunduğunu göstermektedir.⁹

c- Şakayıku'l-Hakayık li Sultani'l-Halâşık: Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* isimli eserinin Farsça şerhidir. Bu güne kadar bilinmeyen eser, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı, 474 numarada kayıtlıdır.

Abdülbaki Gölpınarlı, hazırladığı *Gülşen-i Râz* tercümesinin girişinde bu eserden de bahsetmekte, Ahmed îlâhî'nin vefat tarihi olarak yanlışlıkla Abdullah îlâhî'nin vefat tarihini vermekte, ayrıca "Topkapı Sarayında bir nüshasını Şefizade görmüş..." diyerek eseri görmediğini de belirtmektedir.¹⁰

⁸ age, 843b-844a.

⁹ Mikâil Bayram, "Sultan Fatih'de Sadreddin Konevi ve Ahi Evren Hayranlığı" *Hareket*, Eylül, 1979.

¹⁰ Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, 1988.

ياحضرت احمد اليه البخاري

كلامه الشريف محمود مغرله

“Ya Hazret-i Ahmed İlâhî el-Buharî.” Hat: Mahmut Şahin.

Eserin başında Sultan II. Bâyezid için yazıldığı uzunca bir girişle belirtilmektedir. Bu kayıt, Ahmed İlâhî'nin, bütün Vefeyâtnâmelerde belirtildiği gibi Fatih döneminde değil, daha geç bir zamanda vefat ettiğini ortaya koymaktadır.

Bu eser Anadolu'daki ilk Nakşibendi mensuplarının Vahdet-i Vücûd düşüncesi yanında akıl ve aşk konularıyla olan ilgileri açısından da son derece kıymetlidir. İlâhî, akıl ve aşk konusuna nasıl bakmaktadır? *Divan*'daki manzumeler bize ipucu verecektir:

Âşık olmak âkile müşkil ola
İşk derd ü sûz ile hâsıl ola

Âşık olmak cân fedâ kılmak durur
Derd ü sûz ile safâ sürmek durur

İşk derd ü mihnetün aslı durur
İşk içinde dilberün vaslı durur

Akl ıskun dilini fehmi idemez
Yolına âzâd u fâriğ gidemez

Akıl dir dünyâ gerek etmek gerek
İşk dir Mevlâyâ hoş gitmek gerek

Akıl dir dünyâda bay olsam gerek
Aşk dir dildarımı bulsam gerek

Akıl dir mal ile izzet bulmuşum
Aşk dir yar ile vahdet bulmuşum

Akıl dir dünyayı ma'mur ittim
Aşk dir bu fanidir ben gittim

Akıl dir bâzârı nice terk ittim
Aşk dir dildârı nice terk ittim

*Akıl dir dūnyayı ma'mur itdim
Aşk dir bu fanidir ben gitdim*

*Akıl dir bazarı nice terk idem
Aşk dir dildârı nice terk idem*

*Akıl teşvişinden ider aşk dâd
Dostundan ğayrı âna yokdur ğayrı murad*

*Aşık ol gel ey gönül, yâr iste gel
Can içinde vasl-ı dildâr iste gel*

d- İlâhî Divanı: Hangi ilâhî'nin olduğu tartışılan bu *Divan*'ın Ahmed ilâhî'ye ait olduğu artık kesindir.

Divan'da, Edremit'den bahsedilmesi, tek nüshasının BEEK, Orhan Kitaplığı numara 93'te bulunması, *Miftâhu'l-Gayb* şerhindeki şiirlerde mahlasının da bulunduğu bazı beyitlerin *Divan*'da da yer alması bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir.¹¹

Divan'ın en güzel şiirlerinden biri olan na'tı buraya alıyoruz:

*Senden şefâat umarım yâ Mustafâ yâ Müctebâ
Lutf ile rahmet umarım yâ Mustafâ yâ Müctebâ*

*Şevkünden giryân olmuşam, derdünden nâlân olmuşam
Yolunda hayrân olmuşam yâ Mustafâ yâ Müctebâ*

*Gönlüm görür envârını cânım sorar esrârını
Gözüm umar dîdârını ya Mustafa ya Mücteba*

¹¹ Hem *Miftâhu'l-Gayb*'da hem de *Divan*'da (s. 49, 78) bulunan beyitler şunlardır:

*Der hestî-i her zerre murâdist Hudârâ
Der yâb ki ez bûd-i tû maksûd çi bâşed*

*Her zerrenin varlığından murad Allah'tır
Öyleyse senin varlığından maksat nedir anla*

*Âyine-i ma'bûd bûd abd be-tahkîk
Sâfî şev ve be-şinâs ki ma'bûd çi bâşed*

*Şüphesiz ma'bûdun aynası kuldur
Saflaş ve ma'bûd nedir bil*

*Ger zanki tû hod-râ ve hudâ-râ be şinâsî
Maksûd zi bûd-i tû ve nâbûd çi bâşed*

*Sen kendini ve Allah'ı tanırsan
Varlığın ve yokluğundan maksat nedir anlarsın*

*Ger dîl nebüved âyine-i hüsn-i ilâhî
Matlûb ez in kalb-i zerendûd çi bâşed*

*Kalp ilahî güzelliğin aynası olmazsa
O altın yaldızlı kalpten maksat nedir*

*Der lücce-i esrâr ilâhî kademi neh
Hâhi ki der âyi tû be deryâ-yi tasavvuf.*

*Sırlar gölüne ilâhî bir adım at
Tasavvuf deryasına girmek dilersen.*

*Gönlüm fedâ envâruna, canum fenâ envâruna
Kurban olam dîdâruna, yâ Mustafâ yâ Müctebâ*

*Vasluna müştâk olmuşam, şevkı yüzünden dolmuşam
Hicran oduna yanmışam, yâ Mustafâ yâ Müctebâ*

*Başımı ayağ ıdeyüm, şevkün yolına gideyüm
Senden yana hoş gideyüm, yâ Mustafâ yâ Müctebâ*

*Yâ Rab hidâyet bulayum, lutf ile rahmet bulayum
Senden şefâat bulayum, yâ Mustafâ yâ Müctebâ*

e- Hızırnâme: Kime ait olduğu açık olmayan bu risale, 874 yılında Ayasofya Camii'nde, Fatih'in de bulunduğu kalabalık bir topluluk huzurunda sonradan Hızır olduğuna inanılan bir kişinin sorduğu sorular ve cevaplardan meydana gelmektedir. Eser üçüncü bir şahıs tarafından kaleme alınmış, tarihsiz olarak basılmıştır. Bursa ve İstanbul kütüphanelerinde de pek çok yazma nüshası mevcuttur.¹² Şu isimlerle de bilinmektedir: *Kitab-ı Molla İlâhî, Risale-i Molla İlâhî, Necâtü'l-Ervah, Müntehab min Kelam-ı Molla İlâhî, Risale-i Es'ile ve Ecvibe.*

Risale'nin Ahmed İlâhî'ye ait olduğu düşüncesini güçlendiren iki nokta vardır:

Vaaz eden şahıs Molla İlâhî'dir. Bu adla bilinen Abdullah İlâhî, İstanbul'a daha geç bir zamanda gitmiştir. Kendisi *Zâdü'l-Müşâtâkin* adlı esrinde 882/1477'de İstanbul'a gittiğini söylemektedir ki bu bilinen en erken tarihtir.

Risale'nin hemen başında Molla İlâhî hakkında, "Diyar-ı Buhara'dan milk-i Rum'a gelmiştir..." denilmektedir. Abdullah İlâhî de Buhara'ya gitmiştir, fakat onun Simavlı olduğu bilinmektedir.

f- Şerh-i Ba'z-ı Rubaiyyat-ı Ömer Hayyam: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Paşa Kitaplığı, 702/4 numarada kayıtlı olan eser Farsça'dır. Tespit fişinde Ahmed İlâhî'ye ait olduğu belirtilmesine rağmen, kesin bir kanaata varmak için daha güçlü delillere ihtiyaç vardır. Fakat muhteva itibarıyla bu şerhin Ahmed İlâhî'ye ait olması ihtimali bulunmaktadır.

¹² BEEK, Genel Kit. nu. 846/2, 2284/2, 5007/2, 696/2; Ulucami Kit. nu.3496/9, 3493/23; Orhan Kit. nu. 665/3; Süleymaniye Ktp. Mihrişah Kit. nu. 195,127, 202/5; İbrahim Efendi Kit. nu. 867, 22; Reşit Bey Kit. nu. 98; Kılıç Ali Paşa Kit. nu. 587.

Fikirleri

Şunu hemen baştan belirtmek gerekir ki Ahmed îlâhî, fikir ve tesirleri açısından Abdullah îlâhî kadar tanınmamaktadır. Eserlerinin -bildiğimiz kadarıyla- büyük bir bölümünü Farsça yazmış olması, çevresinde güçlü bir tarikat müessesesi kurulmamış olması ve belki en önemlisi Melâmî meşrep olması bunun sebeplerinden bazılarıdır.

Eserlerinin Farsça olması, fikirleri konusunda kesin ve ayrıntılı bilgi vermemizi zorlaştırmakla birlikte, bu eserlerin genel muhtevası bize bazı ip uçları da vermektedir. Vahdet-i Vücûd düşüncesinin İbni Arabî'den sonra Anadolu'daki en güçlü temsilcisi kabul edilen Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb*'ını ve Mahmud Şebüsterî'nin meşhur *Gülşen-i Râz*'ını şerh etmiş olması, Ayasofya Camii'ndeki vaazında tasavvuf felsefesinin en girift konularını açıklamaya çalışması îlâhî'nin temsil ettiği fikirler konusuna açıklık getirmektedir. *Divan*'ının sonunda XV. asırda kolay rastlanmayan sade bir Türkçeyle yazdığı şiirler bulunmaktadır.

Divan edebiyatının bazı unsurlarının da yer aldığı *Divan*'ındaki Türkçe şiirler yardımıyla bazı tasavvufî konulardaki fikir ve duygularının anlaşılabilceği düşüncesiyle bu şiirlerinin bir kısmı aşağıya alınmıştır.¹³

Hemîşe ıška âşık merhabâ dir
Bela-yı ıška dâim es-salâ dir

Mahabbet yolunun tozunu çeşmüm
Safâ vechiyle ayn-ı tûtiyâ dir

Safâlu dem durur ol dem ki âşık
Münâcât ile her şeb Rabbenâ dir

Olur ma'bûd dergâhında makbûl
Ne kim abd-ı fakîr-i mübtelâ dir

Kabûl it cânile kavî-i îlâhî
Ki hakdur her ne kim merd-i Hudâ dir

Çü zülfün mâh-ı tâbâna dolaşdı
Sevâd-ı küfür îmâna dolaşdı

¹³ Şiirler Cemal Kurnaz tarafından *İLAM Araştırma Dergisi*'nde yayınlanmıştır, c. I, sy. 1, 1996. Burada Ertaylan neşrinde yayınlanmayan dolayısıyla adı geçen makalede de yer almayan dört sayfalık bölümü de eklenecektir.

*Aceb zencîr imiş sevdâ-yı zülfün
Ki ben Mecnûn-ı hayrâne dolaşdı*

*Dolaşdı ışkuna dîvâne gönlüm
Gedâyı gör ki Sultâna dolaşdı*

*Beni kapunda incitdi rakîbün
Seng-i bed-hûy mihmâne dolaşdı*

*Mahrûm ola ağyârdan ol yâr ile mahrem olur
Hoş vakti anun kim demi dil-dâr ile hem-dem olur*

*Ben kim firâka batmışam gönlümi derde satmışam
Sûrî kaçan bulam demi çün mûnisüm mâtem olur*

*Ben şâdlık çün isteyem çün vaslını bulımayam
Bî-çâre âşık hissesi ışkın yolında gam olur*

*Dirsen bana ey muhterem dâim neden buldın bu gamı
Her kande kim derd ü belâ hem-dem olur bu hem olur*

*Ey matla'-ı hüsn ü cemâl oldum visalin'çün hayâl
Şemsün kırânında hilâl yanmış arınmış kem olur*

*Ben nâ-tüvan-ı mübtelâ oldum fenâ buldum bekâ
Câm-ı belâdan mey içen devr-i bekâda Cem olur*

*Ey bî-haber gönlün kanı koma **İlâhî** feyzini
Bu dem ganîmet gör bunu sen sanma kim her dem olur*

*Şark-ı kalbümünden bu gün şems-i ruhın kıldı zuhûr
Lâzım-ı feyzünden uş cân u dil olmuş gark-ı nûr*

*İki âlem dobdoludur nûrdan eş bî-haber
Cânunun gözini aç gör mahfî ayn-ı zuhûr*

*Ma'siyetdür gayruna olmak mukayyet bir nefes
Afv kılğıl bu hatâyı benden Hayy-ı Gafûr*

*Her yana bakdum visâlün ni'metün buldum ayân
Âciz oldum ni'metün şükrinden ey Rabb-ı Şekür*

*Cümle oldur mü'min ol tevhîde inkâr eyleme
Şirkden kılğıl teberrâ innehu Ferdun Gayûr*

*Şemse bakgıl sırrımın keşfi dilersen ey basîr
Gör nice dutmuş zuhûrât-ı cemalünden setûr*

*Ârif olgıl nokta-i ıška hiye kenzü'l-vücûd
Boz tılsımı kıl bu pergârun hayâlinden ubûr*

*İhtilaf-ı sûriye aynunu mahcûb eyleme
Bir güneş zerrâtıdur hep ger inâs u ger zükûr*

*Cân-ı hayrân **İlâhî** gördi ol zülf ü ruhu
Menşe'-i eltâf u kahr u menba'-ı zulmât u nûr*

*Çün gönül gözgüsini sâf eyledüm
Hak cemâlin zâhir anda gözledüm*

*Dilberüm nûrını hoş gördüm ayân
Ben çü gönlüm halvetini izledüm*

*Mest ü hayrân ister ol âşıkları
Ol cihetden hamr-ı vahdet sıvıladım*

*Kendü isten kendüyi gönlümde dost
Sanmıyasın kim anı ben istedüm*

*Şâhımın bâzı benüm eve gelüb
Avladum yine yirüm arzûladum*

*Tâ ki ışkı cânına konuk olam
Gönlümi ışkı yolına yiltedüm*

*Çün **İlâhî** ışkına irdüm yine
Akl kodum kaygular terk eyledüm*

Şarâb-ı şevküne peymâne oldum
Cemâlün şevküne pervane oldum

Perî-veş çünkü gizledün gözümden
Yoluna düşdüm ü dîvâne oldum

Seninle bulmağçün âşinalık
Cihân u cânile bîgâne oldum

Gedâ oldum senün kapuna ey şah
Bu şeylillah-ı dervişane oldum

Fenâyile fedâ kıldım sana cân
Bu gânî cânı koyup cânâne oldum

Asıldum cân ile dâr-ı fenâdan
Ne hoş Mansûr-veş mestâne oldum

İlâhî-veş ser ü destâr kodum
Yoluna düşdüm ü dîvâne oldum

"Hüve'l-Vâhidu ve'l-Ahad" serlevhalı bir
Nakşî mezar taşı

Bülbül-i hayrân benem ayru düşüb güلزârdan
Hâlûmi fehm idün âhir nâlehâ-yı zârdan

Düşeli gönlüm anun bâzârının sevdâsına
Açmışam dükkân-ı ısk u dönmüşem bâzârdan

Gönlümün mir'âtını ağıâr pasından arıt
Tâ münevver ola aynun pertev-i envârdan

Vasl için derd ü firâka katlan ey hayrân gönül
Gül visâlin ister isen hiç usanma hârdan

Cân dimâğında bul âhir sözümün kokusunu
Tâ meğer itr-ı ma'ânî bulasın attârdan

Tuhfe-i dervîş oldur kim şikeste-dil ola
Tâ İlâhî-veş butunluk bula ol Cebbâr'dan

Gönül bîmârdur dildâr elinden
Ciğer efgândur dildâr elinden

Dün ü gün ebr-i nîsan gibi her sû
Gözüm hûn-bârdur dildâr elinden

Çü Mansûr esridi şevk ile didi
Mekânım vardur dildâr elinden

Yanarken hasta gönlün sûzile dir
İçüm bir nûrdur dildâr elinden

Bu hayrân canumun dâim nasîbi
Gam u âzârdur dildâr elinden

İlâhî-veş bu gün devr-i talebde
Cânım gam-hârdur dildâr elinden

Gönlümün meydânına kılmış durur gülzâr hû
Zikr ile her kûşesinde gösterür envâr hû

Zikre meşgûl ola bu şeb gönlümi bu bâzârdan
Tâ kim açâ cânunun şehrinde bin bâzâr hû

Akl u cânun tâkati yok kim göre peymâneler
Gör nikâb-ı izzetinden göstere envâr hû

Gönlünün mir'âtını ağıâr pasından arıt
Tâ tecellî itdüre anda cemâl-i yâr hû

Sâlikâ maksûd hûdur tâlibâ matlûb hû
Cânıma cânâna hûdur gönlüm dildâr hû

Açılacak zâkirün gönli safâ-yı zikr ile
Keşf ider her kûşesinde âlem-i esrâr hû

Bulmak istersen **İlâhî**-veş bu genc-i ma'rifet
Halvetün küncinde zikr it cân ile bisyâr hû

Âşık oldur ki cân fedâ kıla
Gönlünü derde mübtelâ kıla

*Nefs pasından arıda gönülin
Canını sâhib-i safâ kıla*

*Işk yolunda âşık-ı sâdık
Bin cefâ göre vü vefâ kıla*

*Işk u derd ile hoş safâ süre
Fevt-i cân mihnet ü belâ kıla*

*Başını sıdk ile **İLÂHÎ**-veş
Hâk-i dergâh-i Mustafâ kıla*

*Ey gönül merdâne gir derd ü belâ meydânına
Yol eriyen girmegil nefis ü hevâ meydânına*

*Olmadan Mansûr ene'l-Hak dime kim taklîddür
Ehl-i tahkîk olmadan girme Hudâ meydanına*

*Her kim ol gerçek ene'l-Hakk diyeser evvel gerek
Kim gire sıdk ile hoş dâr-ı fenâ meydânına*

*Her belâ sabr ile döner çün atâya âkibet
Merkeb-i sabr üstine bin gir atâ meydanına*

*Hulkunı kılğıl **İLÂHÎ**-veş hasen derviş isen
Ol Hüseyinî-meşreb ü gir Kerbelâ meydanına*

*Gelüb tâlib olalum derd-i yâre
Gönül hem-dem idelüm derd-i yâre*

*Mahabbet muhkem işdir didiler
Gelün merdâne gidelüm bu kâre*

*Olalum ışk ile ma'sûka teslim
Koyalum varumuzu kirdgâre*

*Bu gün cân ile cânânı bulalum
Yarın'çün kalmayalum intizâre*

Son devir Nakşî-Mevlevî ricalinden
Bandırmalı Ali Ağabey'in (1913-2008)
kabr taşı (MKA)

*Bulanmış kan ile gözlerime bak
Eğer bakmak dilersen lâlezâre*

*Gönül derde gözüm kana bulaşmış
Budur hâlim nihân u âşikâne*

***İlâhî** yaralu gönlüm dem-â-dem
Olur tîğ-i gamundan pâre pâre*

*Gözüdür gönül hüsn-i Hüdâ'ya
Musaffâ kıl anı dâim likâya*

*Atâdur ma'nîde yârün belâsı
Oldum cân ile tâlib bekâya*

*Hemîşe derd olur dermân-ı âşık
Kaçan âşık olur tâlib devâya*

*Umarsan tûtiya gözüne ey cân
Sür âhir yüzünü ol hâk-i pâya*

*Belâ-yı ıška düş ey hasta gönlüm
Ulaşmak ister isen ger atâya*

*Usanma yârünün cevrenden ey dil
Çü tâlibdür muhib dâim cefâya*

*Belânun saykalından kaçma ey cân
Gönül mir'âtını irgür safâya*

*İriş gel zerre gibi şems-i zâta
Ulaşdur katreyi bahr-ı Kibriyâ'ya*

*Küdûretten musaffâ olgıl ey dil
Gözü ol cemâl-i Kibriyâ'ya*

***İlâhî** veş visâlün bulmak için
İdelüm cân revân ol dil-rübâya*

*Ey gönül çün uğradım tîğ-ı firâka çâre ne
Hem-dem-i kan oldu bağrum iştiyâka çâre ne*

Mehmed Emin Kerkükî'nin müridi Ali Behcet Efendi'nin kabri

*Çünkü her dem sünbül-i zülfünü dağıdur sâba
Andan ötrü yırtalum gül gibi yaka çâre ne*

*Genc-i hüsn oldu yüzüñ ammâ saçundan dün ü gün
Çünkü yatmış ejderhalar sol saka çâre ne*

*Girdi çün tîğ-ı gamun baş u beden ortasına
Âkibet itse gerek kat'-ı alâka çâre ne*

*Çün **İlâhî**-veş firak odına düşdün el gönül
Şimdi katlanman gerek bu ihtikâra çâre ne*

*Çeşm-i mestünden eğer gönlüm humâr olsa n'ola
Cân-ı hayrânum saçundan bî-haber olsa n'ola*

*Her yana dağıldı çün saçun bu saydun kasdına
Pes bu hayrân ger perîşân-rûzgâr olsa n'ola*

*Bağrumun kanı yaş ile çün döker her dem gözüñ
Ger kapunda her yana bir lâlezâr olsa n'ola*

Çün kim inceldi miyanun ince fikrinden gönül
Ger hayâle dönse bu mencûr u zâr olsa n'ola

Oldu çün eşki **İlâhî** yoluna rüsvâ-yı halk
Pes eğer râz-ı nihânum âşikâr olsa n'ola

Mürîd oldur ki şeyhine fedâ kula dil ü cânı
Niçün kim şeyh gösterir ana cân ile cânânı

Murâda yetüren yolu Hudâ'ya irgüen kuli
Allah'um abd-i makbûli kim ola şeyh-i Rahmânî

Canun şeyhe feda kılğıl ana sıdk u safâ kılğıl
Mürîd olğıl vefâ kılğıl dilersen yâr-ı Hakkânî

Senin'çün her dilek bula yakîn beğlik vire kula
Bu yolda mürşidin ola yetüre derde dermânı

Hicabın târ u mar ide seni yokından var ide
Ayân u âşikâr ide sana esrâr-ı pinhânı

Habîbi sevdire sana mahabbet artura sana
Hakikât bildire sana zihî Hâdî-i Rahmânî

Seni yâr ile yâr ide kışunı hoş bahâr ide
Sana ol âşikâr ide kamu esrâr-ı pinhânı

İlâhî sözini anla vü sırrı cânile dinle
Buluşdur gönlünü Hakk'a yetüştür Hazret'e cânı

Yüzümi gördükçe ârif fehm ider ahvâlümü
Sözüme sâmi' olan ma'lûm ider a'mâlümü

Lutf-ı akvâlümden hüsn-i ahlâkım ayân
Çün rivâl itdürmişem ahvâlüme akvâlümü

Murg-ı lâhûtam eğer hüccet dilersen gör nice
Hak murassa' kılmuş envâr ile perr u bâlümi

*Çün beni tanımaz isen ey muhakkık isteyen
Pes nice fehm idesin tahkîk ile emsâlümü*

*Ey soran hâlümü bil tahkîk kim bir vechile
Hâlüme hallenmeyince bilemezsin hâlümü*

*Bu risâlet-ı İlâhî'den durur mürsel olan
Ey **İlâhî** tanıyan bir tuhfe bir irsâlümü*

Ahmed İlâhî Tekkesi

Ahmed İlâhî'nin halifelerinin kimler olduğunu, hatta kaç kişiye hilâfet verdiğini bilemiyoruz. Bildiğimiz tek isim, oğlu Şeyh Mehmed Efendi'dir.

İlâhîzade Efendi de denilen Mehmed Efendi, babasından hilâfet aldıktan sonra bir müddet Bursa'da Hisar Mahallesi'nde uzlete çekilmiş, babasının vefatından sonra da dergâha postnişin olmuştur. Vefat tarihi *Güldeste*'de 900/1495, *Gülzâr-ı İrfân*'da 935/1529, bazı eserlerde 970/1562 olarak belirtilmektedir.¹⁴

Şeyh Mehmed Efendi'nin vefat tarihindeki bu ihtilaf, bu noktadan hareketle Ahmed İlâhî'nin yaklaşık doğum tarihini tahmin etmeyi de imkânsız kılmaktadır. Buna rağmen Ahmed İlâhî'nin 851/1497 yılında vefat eden Yakup Çerhî ile görüşmesi ihtimali vardır.

Mehmed Efendi'nin oğlu Yakup Efendi babasının yerine dergâha postnişin olmuştur. Bursa'da doğmuştur, kimden hilâfet aldığı belli değildir. 979/1571'de İstanbul'da Hakim Çelebi Zaviyesi'ne postnişin olmuştur.

Bursa Nakşibendî kültürü açısından Yakup Efendi büyük önem taşımaktadır. Ahmed İlâhî ve Abdullah İlâhî çizgileri Yakup Efendi'de birleşmektedir. Ahmed İlâhî'nin torunu olan Yakup Efendi, Abdullah İlâhî'den sonra devam eden silsilede yer almaktadır. Kaynaklarda Abdullah İlâhî'nin Nakşibendî silsilesi şöyle verilmektedir: “Ubeydullah Ahrar, Molla İlâhî, Emir Ahmed Buharî, Hakim Çelebi, Nakşibendzade Mustafa Efendi, İlâhîzade Yakup Efendi...”

Kasım Kufralı, Yakub Efendi ve daha sonraları İlâhîzadeler olarak meşhur olan bu sülâlenin, diğer mensupları hakkında şunları söylemektedir: “İlâhîzade Yakub Efendi de bu Nakşibendiyye muhitinin ilmî cephesini temsil etmekte ve diğer İlâhîzadelerin ilim meclisinde serd ettikleri mütalaalarda tarikatın revnak olmasına medar olmakta idi.” Mehmed Şemseddin ise bu sülâle hakkında “Bu aile-i muhtereme bilâhère tarîk-ı ilmiyyede terakki edip bazıları müderris ve bazıları kadı olarak devr-i

¹⁴ Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 147.

bilâd etmişler ve ahir ömürlerinde tekaüd ihtiyar edip Bursa'ya gelmişler zaviye-i mezburede imametle bade'l-irtilhal oraya defnolunmuşlardır" diye yazmaktadır.¹⁵

Yakub Efendi, Hakim Çelebi Zaviyesi'nde meşihati Müfti Ahmed Efendi'ye bırakıp Bursa'ya gelmiş, dergâha postnişin olmuş, dergâhın imarına çalışmış, bir kütüphane kurmuş ve 999/1590'da vefat ederek dergâhın haziresine defnedilmiştir.¹⁶

Kütüphanenin 980/1572 tarihli vakfiyesi *Bursa Şer'iyye Sicilleri A* 107/12b'de mevcuttur. Vakfiyede Tefsir, Hadis, Fıkıh, Tarih, Tıp, Lugat ve Tasavvuf ile ilgili on yedi adet kitap ismi geçmektedir. Bu eserler içinde *Avârifü'l-Maarif*, *Minhâcü'l-Abidîn*, *Usûl-i Erbain*, *Tenbihu'l-Gafilîn*, *Şerh-i Esmâu'l-Hüsna*, *Hadâiku'l-Hakâik* gibi eserler de mevcuttur.

Kaynaklarda kütüphanenin daha sonraki yıllarda ne durumda olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir.

Yakub Efendi'den sonra dergâha oğlu Mehmed Muhyiddin Efendi postnişin olmuştur. Hisar'da Şehabeddin Paşa mahallesinde bir ev satın alıp yerleşmiş, sonra da dergâha şeyh olmuştur.

Daha sonra dergâha postnişin olan İlâhîzade Ali Çelebi, Şeyhülislâm Mustafa Efendi'den ders okumuş, bazı medreselerde müderrislik yapmış ve 1028/1618'de vefat edip dergâhın haziresine defnedilmiştir. Kaynaklarda Türkçe şiirleri olduğundan bahsedilmektedir.¹⁷

İlâhîzade Yusuf Efendi de Şeyhülislâm Sunullah Efendi'den ders almış, önce müderris, daha sonra İzmit'e vali olmuş, 1037/1627'de vefat etmiş ve dergâh haziresine defnedilmiştir.¹⁸

İlâhîzade Mehmed Efendi, Yusuf Efendi'nin oğludur. Çentik Müderrisi Mustafa Efendi'den, Müeyyedzade Mehmed Efendi'den ve İstanbul'da Dersiam Mustafa Efendi'den ilim tahsil etmiş, Molla Fenârî, İvaz Paşa, İsa Bey, Orhan, Hüdavendigâr ve Yıldırım medreselerinde müderrislik yapmış, Edirne'ye gidip saraya girmiş, Reisü'l-Müderrisin olmuş, İzmir kadılığına tayin edilmiş, yolda Babaeski civarında vefat edip oraya defnedilmiştir. Fıkıhta *Kuhistanî*'yi şerh etmiştir. Kaynaklarda *Divan*'ı olduğundan da bahsedilmektedir.¹⁹

Mehmed Efendi'nin oğlu olan Zeynelabidin Efendi de, Ragıp Ali Efendi ve Ahmed Efendi'den ilim tahsil etmiş, Leyse Çelebi, Müftü Ahmed Paşa ve Ahmed Subaşı medreselerinde müderrislik yapmıştır. 1120/1708 yılın-

¹⁵ Kasım Kufralı, agm, 148; *Bursa Dergâhları*, s. 600.

¹⁶ *Şakaik-ı Numaniye*, II, 525; *Güldeste*, 145; *Gülzâr-ı İrfân*, 165; *Zübdetü'l Vekayi*, 281; *Bursa Dergâhları*, s. 599; *Bursa Kütüğü*, IV, 344.

¹⁷ *Ravza-i Evliya*, 58; *Güldeste* 335; *Zübdetü'l-Vekayi*, 328; *Bursa Dergâhları*, s. 600; *Bursa Kütüğü*, I, 140.

¹⁸ *Ravza-i Evliya*, 84; *Güldeste*, 335; *Bursa Dergâhları*, s. 600; *Bursa Kütüğü*, IV, 339.

¹⁹ *Şakaik Zeyli*, III, 420; *Güldeste*, 336; *Zübdetü'l Vekayi*, 492; *Osmanlı Müellifleri*, II, 24.

1890'larda
Yoğurtlu
Baba hazi-
resinden
Çekirge'ye,
Hudâven-
digâr'a
bakış.

da vefat etmiş ve diğer ilahizadeler aksine Pınarbaşı Kabristanına defnedilmiştir.

İlâhîzade Abdullah Efendi de Esediyye, Ali Paşa, Molla Hüsrev, Lala Şahin, İvaz Paşa, İsa Bey ve İznik Süleyman Paşa medreselerinde müderrislik yapmış ve 1129/1716'de İznik'te vefat etmiştir.²⁰

Zeynelabidin ve Abdullah Efendi'lerin kardeşi olan Receb Efendi de Şücaiyye, Köpüklü, Gökdere, Erzincanî, Çentik ve Molla Hüsrev medreselerinde müderrislik yapmış ve 1130/1717'de vefat etmiştir.²¹

İlâhîzadelerden Dergâh'ta postnişin olan son şeyhler Osman ve Ömer Efendi'lerdir.

Kaynaklarda tekkenin birkaç defa tamir edildiği belirtilmektedir. Bunlardan birisi 965/1458'de, Sultan Süleyman tarafından, diğeri 987/1465'de Defterdar Derviş Efendi tarafından yaptırılmıştır.²²

Dergâhın idaresi vekâleten Bahri Baba Dergâhı şeyhlerinden Şarîzade Mehmed Efendi'ye tevdi edilmiş, daha sonra aynı dergâh şeyhlerinden Arif ve Tevfik Efendi'ler tekkede vekâleten postnişin olmuşlardır.

Tekke ve etrafındaki diğer binalar XIX. asır başlarında harabe hâline gelmiştir. *Zübdetü'l Vakayi*'de tekkenin o yıllarda harabe hâlinde olduğu kaydedilmektedir. Vakıf gelirlerinin yetersiz olması ve son postnişinlerin vekâleten tekkeyle ilgilenmeleri dergâhın yeniden tamirinin yapılamamasına sebep olmuştur.

Bu gün ise, yazdığı *Mevlid* hürmetine Süleyman Çelebi'nin kabri ile o mahallin tarihine şahitlik eden asırlık servilerden başka hiçbir şey kal-

²⁰ *Bursa Dergâhları*, s. 601.

²¹ *Şakaık Zeyli*, V, 406; *Güldeste*, 433; *Zübdetü'l-Vakayi*, 533; *Bursa Dergâhları*, s. 601.

²² *Bursa Kütüğü*, II, 317; IV, 388.

mamıştır.

Mezarlık önce park haline getirildi. Sonra belediye başkanına lojman yapıldı. Nihaet “cafe” ile meşum daire tamamlandı. Kentsel dönüşüm!

Son sözümüz, *Beş Şehir*'inde Bursa'nın manevî yönüne ve gönül fatihi dervişlere de temas eden Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Anadolu'daki bu ilk Nakşî tekkesiyle aynı akibeti paylaşan kim bilir hangi eseri gördükten sonra gönlünden fişkıran şu beyit olsun:

*Başucunda matem renkli serviler
Hüznüyle titreşir sanki hayatın.*

Bursa'daki Diğer Nakşî Dergâhları

Nakşibendî Tarikatı'nın Anadolu'ya müessese olarak yerleşmesi Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Abdullah İlâhî vasıtasıyla olmuştur. Fakat daha önce, Ankara savaşı sırasında Timur orduları içerisinde yer alan Nakşibendî dervişler Anadolu'ya kadar gelmiş ve az da olsa tarikatı tanıtmışlardır.²³

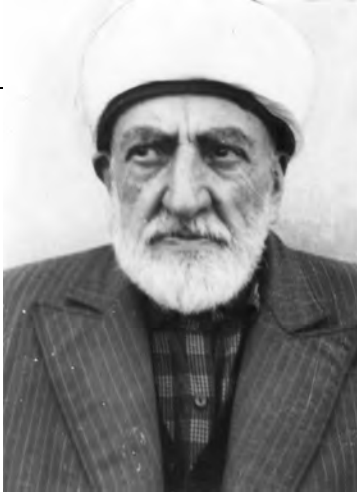
Anadolu'da bilinen ilk Nakşî tekkesi, Bursa'daki Ahmed İlâhî Dergâhı'dır. Fakat Nakşibendiyye bu tarihten kısa bir süre sonra Abdullah İlâhî tarafından Simav'da kurulacak olan tekke ve halifeleri vasıtasıyla Anadolu'da tutunacaktır. Bu bölgede tarikat çizgisinin Vahdet-i Vücûd anlayışıyla paralel olarak yayıldığı gözlenmektedir. İlk temsilcilerden olan Abdullah İlâhî, Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ını şerh ederken, Ahmed İlâhî, Sadreddin Konevi'nin *Miftâhu'l-Gayb* adlı eserini Sultan Fatih için şerh etmiştir. Geniş anlamda, Vahdet-i Vücûd görüşünün tarikatın ilk temsilcileri tarafından nasıl karşılandığı hakkında Hamid Algar'ın mühim bir makalesi de bulunmaktadır.²⁴

Zaman içerisinde Bursa'da yirmi tekkede Nakşibendiyye Tarikatı icrayı faaliyet etmiştir. Bu tekkelerden aşağıda bahsedeceğimiz sekiz tanesi kuruluş itibarıyla başka tarikatlara ait olup, sonradan Nakşî tekkesi haline gelmiş veya bunun tersi, baştan Nakşî iken sonradan başka tarikatlara geçmiştir.

Abdal Mehmed Zaviyesinin ehil olmadığı belirtilen postnişini yerine 1598 tarihli bir fermanla Nakşî Şeyh Hasan Efendi postnişin olmuştur. 1599 tarihinden sonra da yine Nakşî olan Mehmed Dede tekkede postnişin olmuştur. Bu iki postnişinden başka kaynaklarda zaviyede şeyh olan

²³ Gündüz. *age*, 40.

²⁴ Algar Hamit, “İlk Dönem Nakşibendî Geleneğinde İbn Arabî'nin Düşüncelerinin İzleri” çev. Salih Akdemir, *İslâmî Araştırmalar*, Ocak, 1991.

Mir-i Bûdela Dergâhî'nin son postnişini ve Koca Naip Camii imamı Şemseddin Canpek'in iki fotoğrafı ve Emirsultan'daki kabir taşı. (MKA).

başka isim mevcut değildir.²⁵

Kendi ismiyle anılan zaviyeyi kuran Bahri Dede'nin Melamî ve Nakşibendi olduğu bilinmektedir. Tekkenin daha sonraki postnişinleri ise Halvetiyye'ye mensupturlar.²⁶

Önceleri Semerkandiyye Tarikatı'na ait olan Başcı İbrahim Tekkesi'nin, dördüncü postnişini Süleyman Efendi (ö. 1183/ 1761), beşinci postnişini Mehmed Efendi (ö. 230/1816) ve altıncı postnişini Salih Efendi (ö. 1242/ 1826) Nakşibendî'dir. Zaviye 1869 senesinde medreseye dönüşmüştür.²⁷

Osmanlı topraklarında ilk kurulan tarikat olarak kabul edilen Nurbahşiyye Tarikatı'nın kurucusu Emir Sultan'ın adıyla anılan tekke, yirminci postnişini Yağcızade Hacı Ahmed Efendi'den sonra Nakşî dergâhı olmuştur. *Bursa Dergâhları*'nda: "Emir Sultan Dergâhı'nda zikir Yağcızade Hacı Ahmed Efendi'ye gelinceye kadar Celveti, mümaileyhten zamanımıza kadar, üsûl-i Nakşibendi icra edilmiştir" denilmektedir.²⁸

Tekkenin son postnişinlerinden olan Şeyh Tahir Efendi (ö. 1279/1880) Bursa Meclis-i Meşayih reisliğinde bulunmuştur.

Hindîler ve Karakâdî Dergâhları'nın son postnişinleri ile Mir-i Bûdelâ Dergâhı'nın son iki postnişini de Nakşibendîdir.²⁹

Ramazan Baba Dergâhı'nın on birinci postnişini Nakşibendi ise de, Tekke daha sonraları yine Bektâşî tekkesi haline gelmiştir.³⁰

²⁵ *Bursa Kütüğü*, III, 216,253.

²⁶ *Ravza-i Evliya*, 26; *Bursa Kütüğü*, I, 25, 179, 220, 273; II,357; III, 293.

²⁷ *Gülzâr-ı Süleha*, 125.

²⁸ *Bursa Dergâhları*, s. 49.

²⁹ *Bursa Dergâhları*, s. 594; *Bursa Kütüğü*, I, 81; II, 264; III, 56.

³⁰ *Bursa Dergâhları*, s. 358; *Bursa Kütüğü*, I, 12.

"Ya Hazret-i Ahmed Baba el-Bursevî." Hat: Mahmut Şahin.

1. Ahmed Baba Efendi Dergâhı

Kurucu şeyhi Ahmet Baba Efendi, 1204/1789 da Gemlik'in Umurbey köyünde doğmuştur. Pars Bey diye meşhur Bedreddin bin Abdillâh sülâlesinden olup, babası Mehmed Ağazade Ahmed Bey'dir. Bursa'ya gelerek Eminiyye Dergâhı şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin halifelerinden Ali Behcet Efendi'den Nakşibendi, Turhal şeyhi Şeyh Mustafa Efendi halifesi Abdülbaki el-Hicabî halifesi Şeyh Dağistanî Yasin Efendi'den Kadîrî, Sühreverdî, Çeştî icazeti almıştır. 1250/1834 de hacca gitmiş, orada Abdullâh Dehlevî halifesi Şeyh Mehmed Can Efendi'den de hilâfet alarak Bursa'ya dönmüştür.

Kardeşinin ölümü üzerine Pars Bey tevliyeti kendisine intikal etmiş, Şehreküstü'de 1216/1801 yılında harap olan tekke yerine, mühibbanından olan Bursa Valisi Hasip Paşa'nın da yardımıyla Karaşeyh Mahallesinde kendi ismiyle anılan tekkeyi kurmuştur.³¹ Tekke, 1274/1857 senesinde, Sultan Abdülmecid tarafından tamir ettirilmiştir.³²

Ahmed Baba Efendi, 1261/1845'te vefat etmiş ve tekke haziresine defnedilmiştir. Mezar taşındaki kitabe şöyledir:

"Tarikat-ı âliyye-i hazret-i Nakşibendiyye meşayih-i ızamından pişu-va-yı tarikat, rehnüma-yı hakikat merkez-i daire-i velayet mecmu-u esrar-ı maarif reşadet kutbül-arifin, gavsül-vasilin, mürşid-i agah, arif-i bil-lah, mazhar-ı envâr-ı Rabb-ı latif bani-i ayin-i hankah-ı şerif, kıdvetü's süleha-i salihin, en- Nakşibendî, es Seyyid, eş Şeyh, el Hac Ahmed Baba Efendi, 1261."

³¹ *Bursa Dergâhları*, s. 281. Pars Bey diye meşhur olan Bedreddin bin Abdillâh, II. Murad döneminde yaşamış gazilerdendir. Kendisine temlik edilen Gemlik'in Umurbey köyünü 849/1445 tarihli vakıfname ile hayratına meşrut etmiştir. Umurbey'de cami ve bir medrese, Bursa'da Şehreküstü mahallesinde bir cami ve tekke yaptırmıştır. Cami, Şehreküstü Camii, tekke de Pars Bey Tekkesi olarak bilinmektedir. 1216/1801'deki büyük yangında cami de tekke de yanmış, cami yeniden yapıldığı halde tekke yaptırılmamıştır. Pars Bey vefat edince caminin kible tarafına defnedilmiştir. 1894 de cami ve türbe Hacı Bedreddin Efendi tarafından tamir edilmiştir. Zamanla kabristan hâline gelen kible tarafına pek çok alim, şair ve derviş gömülmüştür. 1904'te yolun açılması münasebetiyle kabristanın bir kısmı yola gitmiştir. Son yıllarda cami ve türbe yeniden yaptırılmış, mezarlık ise tamamen kaldırılmıştır. *Bursa Dergâhları*, s. 238, 281; *Bursa Kütüğü*, IV, 54

³² *Bursa Kütüğü*, I, 215.

Ahmed Baba Efendi'nin vefatından sonra tekkeye büyük oğlu Mehmed Said Efendi postnişin olmuştur. Mehmed Said Efendi, babasının da şeyhi olan Mehmed Can Efendi'den icazet almış tekkede, *Gülüstan*, *Hafız Divanı*, *Mesnevî* gibi kitapları okumuş ve okutmuştur. Türkçe ve Farsça şiirleri, *Nilüfer* dergisinde yayınlanmıştır. Basılmamış bir *Divanı* olduğundan bahsedilmektedir.³³

Mehmed Said Efendi, 1287/1870'de vefat etmiş ve tekke haziresine defnedilmiştir. Bursa Valisi Safi Paşa'nın rica ve ısrarıyla vilayetin İdare Meclisi azalığını da yapmıştır.

Tekkede daha sonra postnişin olan Ahmed Baba Efendi'nin küçük oğlu Mehmed Bahaeddin Efendi, Mehmed Said Efendi'den ve Mehmed Emin Efendi halifesi Mesnevîhan Hoca Hüsam Efendi'den icazet almıştır.³⁴ Bursalı Mehmed Tahir kendisinin bir *Divanı* olduğundan bahsetmektedir.³⁵ BEEK'de *Şebab Hatıralarından Mensur Şiirler* isimli küçük boy bir eseri mevcuttur. Bursa'da 1324 senesinde basılan eserde ahlaki ve sosyal konularla ilgili makaleler yer almaktadır. Şu beyit onundur:

*Arz-ı hâl eyleme mahlukına Hâlık var iken
Sonra gül sandığın elbette olur sana diken*

Mehmed Bahaeddin Efendi, tekkede bir kütüphane kurmuştur. Bu kütüphaneye ait kitaplar bu gün Bursa Eski Eserler Kütüphanesinde.³⁶

Tekkenin şeyhi olmasına rağmen, derviş olmak için kendisine müracaat edenlere, "Ben henüz derviş olamadım ki makam-ı irşatta bulunayım. Beş vakit namaza devam et, kimsenin aleyhinde bulunma, güzel ahlâk sahibi olmaya çalış, işte dervişlik budur" diyerek cevap vermiştir.³⁷

Mehmed Bahaeddin Efendi pek çok hayır ve hasenatta da bulunmuştur, *Bursa Kütüğü*'nde yaptığı vakıflardan birisine yer verilmiştir:

"Bursa, Orhan Camii mihrabı karşısında Babam Hacı Ahmed Baba Efendi'den mevrus bahçeye kendi paramla inşa ettiğim dükkânlardan ve Ulucami caddesinden belediyeye dönülecek caddede sol kolda köşe başında kâim büyük bakkal dükkânı ile yanındaki iki yorgancı ve onlara mutassıl büyük manifaturacı ve yine buna bitişik üç yorgancı dükkânı ki, ceman yedi dükkân vakfeyledim. Şöyle şart eyledim ki, müteveli tarafından mürettebat-ı miriyyesi çıktıktan sonra bakiyesi sekiz yaşından on iki yaşına kadar kız ve erkek tefrik olunmayarak 70 çocuğa fes ve püskül,

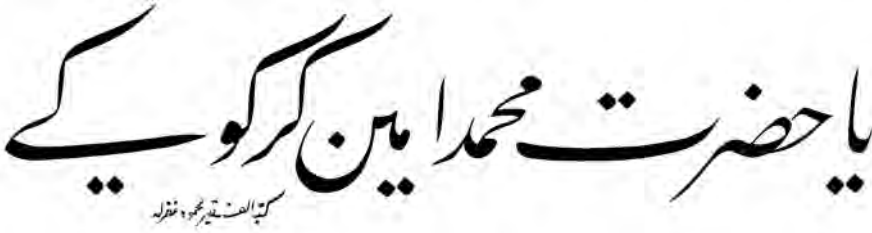
³³ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 359; *Bursa Dergâhları*, s. 240; Nilüfer Dergisi'nin Şeyh'in şiirlerinin bulunduğu nüshaları elde edilememiştir.

³⁴ *Bursa Dergâhları*, s. 244.

³⁵ *Osmanlı Müellifleri*, II, 395.

³⁶ BEEK'de kayıtlı 160 adet Arapça ve Farsça 160, adet de Türkçe eser bu tekkeden intikal etmiştir.

³⁷ *Bursa Kütüğü*, I, 222.

"Ya Hazret-i Mehmed Emin Kerkûkî." Hat: Mahmut Şahin.

gömlek, iç donu, şalvar, hırka, mintan, ayakkabı ve kızlara baş yemenisi, gömlek, iç donu, basma entari, hırka, ayakkabı alınıp giydirilecek. Bunun yarısı Ramazan ve yarısı Kurban Bayrâmlarında tertip ve ita olunacak, ayrıca da her çocuğa beşer kuruş harçlık verilecek..."

Bu dükkânlar 1911 yılında yanmış ve bir daha yaptırılmamıştır.³⁸

Mehmed Bahaeddin Efendi 1320/1902'de vefat etmiş, tekke haziresine defnedilmiştir.

Üçüncü postnişin Şeyh Mehmed Efendi'dir. Musikî ve edebiyatla ilgilenmiş bu konularda bazı eserler de kaleme almıştır. Bu gün bu eserler elimizde değildir. Mehmed Efendi, Bursa tasavvuf kültürünün en önemli kaynaklarından birisi olan *Yâdigâr-ı Şemsî*'nin matbu olan birinci kısmının basılmasına da maddî destekte bulunmuştur.³⁹

Tekke 1329/1911 yılında ikinci defa tamir edilmişse de caddenin genişlemesi dolayısıyla yıkılmış, haziresindeki mezarlar arka tarafa alınmıştır. Bu gün tekkeden sadece Vakıflar Bankası merkez şubesi aralığındaki sokağın adı kalmıştır: Pars Sokağı.

Bu aileden olan ve Cumhuriyet döneminde Bursa mebusluğu da yapan Muhyiddin Baha Pars, *Bursa Mecmuası* adında edebî bir dergi de çıkartmıştır.⁴⁰ 1917 senesinde Bursa'da çıkmaya başlayan dergi önceleri on beş günde bir, sonra ise haftalık olarak yayınlanmıştır. BEEK'de 1, 24, 25, ve 26. sayıları mevcuttur. 26. sayı 1920'de yayınlanmıştır. Kaç sene ve kaç adet çıktığı belirlenememiştir.

2. Emینیye Dergâhı

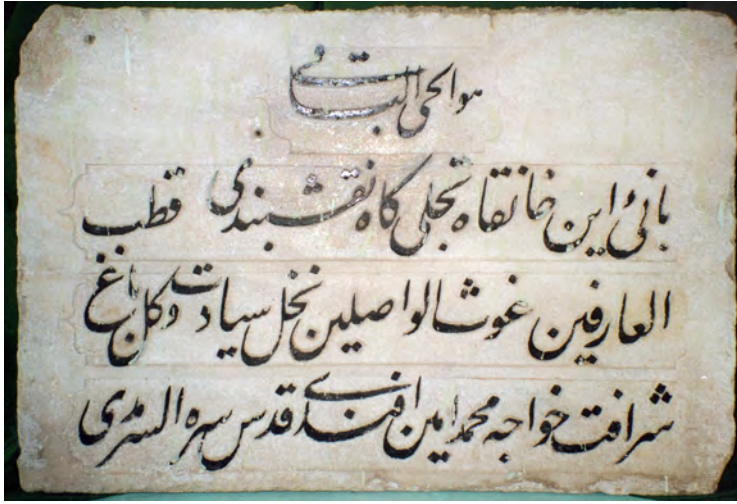
Kurucu şeyhi Mehmed Emin Efendi, 1140/1727 yılında Kerkük'te doğmuştur. Medrese ilimlerini tahsil etmiş, babasının vefatından sonra Urfa'ya amcasının yanına gelmiştir. Urfa'da divan katipliğine tayin olunmuş, aynı zamanda Hemevîzade Şeyh Abdünnebi Efendi'ye intisab etmiş ve icazet almıştır.⁴¹ Şeyh Efendi kendisine İstanbul'a gitmesini

³⁸ age, aynı yer.

³⁹ *Bursa Dergâhları*, s. 247.

⁴⁰ *Bursa Kütüğü*, I, 215, III, 358

⁴¹ İcazetname, Sarf, Nahv, Mantık, Meanî, Adab, Usul-i Fıkıh, Tefsir, Hadis, Tasavvuf ilimlerini

Nakşı-mesnevîhan geleneğinin önemli temsilcilerinden biri ve Emîniye Dergâhı'nın kurucusu Kerkükî'nin mezar kitabesi (MKA)

tavsiye etmiş, Mehmed Emin Efendi de bir yıl Halep'te kaldıktan sonra, önce Diyarbakır'a sonra da İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da Ragıp Paşa yanında katiplik yaparken, Neccarzade Hacı Rıza Efendi'nin halifesi, Kalekapısı Mevlevîhanesi postnişini Tazıcıbaşızade Mehmed Âgâh Efendiye intisab etmiş, hilâfet aldıktan sonra şeyhin torunuyla evlenmiş ve Kalekapısı civarında bir evde müridleriyle ilgilenmiştir.

Mehmed Emin Efendi, 1193/1779'da Bursa'ya gelmiş, Hisar'da Şehadet Camii yakınında, Sarızade konağını satın almış ve bir müddet müridlerine burada sohbetinde bulunmuştur. Bir kaç yıl sonra İstanbul'a dönmüş fakat zaman zaman Bursa'ya gelmiş, 1216/1801 yılında dördüncü defa Bursa'ya gelişinde de Veled-i Habib Mescidine minber yaptırarak cami hâline getirmiş, bir kütüphane kurmuş, hemen yanındaki Hacı Abdullah Ağa konağını satın almış, bazı ilaveler de yaparak Nakşibendî dergâhı haline getirmiştir.⁴² 1219/1804 yılında İstanbul'a dönmüş, Aya-zağa Sarayına yerleşmiş, burada günden güne şöhreti artmış fakat, 1222/1807'de Sultan Selim tahttan indirilince, siyasi karışıklıkların da tesiriyle yine Bursa'ya dönmüştür. 1228/1813 yılında vefat etmiş ve tekke civarında yaptırılan türbeye defnedilmiştir.⁴³

Tekke, ibadethane ve kütüphanesiyle birlikte Sultan Abdülmecid tarafından 1848 yılında tamir ettirilmiştir.

Bursa Dergâhları'nda Mehmed Emin Efendi'nin *Mergubü's-Sâlikîn*

içermektedir. *Ravzatü'l-Müflihun*, 23.

⁴² Kütüphanedeki kitaplar daha sonra BEEK'ne nakledilmiştir. Bu tekleden gelen, 250 adet Arapça ve Farsça, 210 adet Türkçe eser kütüphanede kayıtlıdır. Kerkükî'nin bugüne ulaşan aile seçeresi hakkında geniş bilgi için bk. Banu Demirağ, *Manolya Ağacının Kökleri*, İst. 2000.

⁴³ *Ravzatü'l-Müflihun*, 22; *Bursa Dergâhları*, s. 225.

isimli bir eserinin olduğundan bahsedilmekte ise de bu eser, halifelerinden Abdüllatif Efendi tarafından kaleme alınan sohbetler olmalıdır.⁴⁴

a. Halifeleri

Mehmed Emin Efendi, eser yazmak yerine insan yetiştirmeyi tercih eden mutasavvıflardandır. Halifelerinden tespit edilenler şöyle sıralanabilir:

1. Ahmed Gazzî Dergâhı Şeyhi Abdüllatif Efendi: Ahmed Gazzî Dergâhı'nın üçüncü postnişini olan Abdüllatif Efendi ilk tahsilini, devrin meşhur alimlerinden Ebubekir Efendi, Ali Behcet Efendi ve Ali Sadık Baba'dan tamamladıktan sonra, tekkenin ikinci postnişini ve dedesi Mustafa Nesib Efendi'den Celvetî ve Emin Efendi'den Nakşî icazeti almış, tekke Hatm-i Hâcegân da icra etmiştir.

Şeyh, Bursa'nın en çok eser veren mutasavvıflarındandır.⁴⁵

2. Eşrefzade Dergâhı Şeyhi Necmeddin Efendi: Tekkenin on ikinci postnişini olan Necmeddin Efendi, kardeşi Safiyyüddin Efendi'nin vefatından sonra müstakil olarak şeyhliğe devam etmiş, 15 yıl şeyhlik yaptıktan sonra 1218/1803 yılında vefat etmiştir. Emin Efendi'den hilâfet almasına rağmen tekke Eşrefî ayini yaptırmaya devam etmiştir.⁴⁶

3. Emirsultan Dergâhı Şeyhi Hacı Ahmed Efendi: Yağcızade Hacı Ahmed Efendi olarak bilinmektedir. Tekkenin yirminci postnişinidir, 1261/1845'de vefat etmiş tekke haziresine defnedilmiştir. Hacı Ahmed Efendi'den sonra Emirsultan Dergâhı Nakşî dergâhı hâline gelmiştir.⁴⁷

4. Münzevî Dergâhı Şeyhi Mehmed Emin Efendi: Dergâhın dördüncü postnişinidir. Üçüncü postnişin Ahmed Efendi de Emin Efendi'nin halifelerindendir.⁴⁸ Münzevî Dergâhı bölümünde bu isimler hakkında bilgi verilecektir.

5. Üsküdar Selimiye Dergâhı Şeyhi Ali Behcet Efendi: Konya'da doğmuş, ilk tahsilini dedesi Hasan Efendi'den yapmıştır. Afyon'da Divane Mehmed Çelebi Dergâhı postnişini Alâaddin Efendi'den, *Mesnevî*, *Mektubat*, *Avârifü'l-Maarif* gibi kitaplar okumuştur. Medrese tahsilinden sonra

⁴⁴ Abdüllatif Efendi, bu eserden şöyle bahsetmektedir: "Mergübü's-Salikin nam tedvin ettiğim risalede..."; *Ravzatü'l-Müflihun*, 23; *Mergübü's-Salikin*, Süleymaniye Ktp. Mahmud Efendi Kit. nu: 2518 de kayıtlıdır.

⁴⁵ Geniş bilgi için bk. Tekeli, Hamdi, *Ahmed Gazzî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, UÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa, 1991, 71-74,

⁴⁶ *Bursa Dergâhları*, s. 107.

⁴⁷ *age*, 52; *Bursa Kütüğü*, I, 93.

⁴⁸ *Bursa Dergâhları*, s. 533.

çeşitli yerlerde ve en son Ankara'da kadılık yapmış, bu görevi bırakıp Afyon'da Alâaddin Efendi'ye intisab etmiş ve hilâfet almıştır. 1210/1796'da ise Mehmed Emin Efendi'ye intisab etmiş, Nakşibendiyye, Kadi-riyye, Kübreviyye, Çeştiyye ve Şuttariyye tarikatlarından icazet almış, daha sonra İstanbul'da Üsküdar Selimiye Dergâhı'na şeyh tayin edilmiş ve orada 1238/1822'de vefat etmiştir. Mevleviyye ve Nakşibendiyye tarikatları arasındaki yakınlığın oluşmasında tesiri olduğu kabul edilmektedir. Kaynaklarda şu eserlerinden bahsedilmektedir:

1. *Risale-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye*.⁴⁹
2. *Behcetü's-Sülûk*
3. *Sırru'l-Mead*
4. *Terceme-i Hâl-i Rical-i Çeştiyye*
5. *Risale-i Haliyye ve Ruhiyye*
6. *Divançe*
7. *Vâridât-ı Kalbiyye*

Ali Behcet Efendi'nin hilâfet verdiklerinden biri Ali Semerkandî'nin torunlarından 1242/1826'da Bektâşiliğin ilgisiyle, Ramazan Baba Dergâhı'na tayin edilen ilk Nakşibendî şeyhi olan Ahmed Hikmet Efendi'dir.⁵⁰

6. Mesnevîhan Hoca Hüsam Efendi: İstanbullu olup 1280/1863'te vefat etmiştir. *Mesnevî*'nin başından bazı beyitleri, *Buharî*'nin baştan on beş cüzünü ve Tirmizi'nin *Şemail-i Şerif*'ini şerh etmiştir.⁵¹

Bu isimlerden başka, Bakırcılar Kethüdası Nüzhet Osman Efendi, Kalkıcızade Halil Efendi, Neşet Efendi, Mustafa Vahyi Efendi, Bekir Efendi, Hasan Efendi ve Keşfi Efendi de Mehmed Emin Efendi'den hilâfet alanlar arasındadır.⁵²

b. Dergâhın Postnişinleri

Eminiyye Dergâhı'na Emin Efendi'den sonra oğlu Ubeydullah Efendi postnişin olmuşsa da aynı yıl İstanbul'da vefat etmiştir.⁵³

Daha sonra Dergâh'a Keşfi Efendi postnişin olmuştur. Kırımlı olan Keşfi Efendi, memleketinde ilk tahsilini yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş, tasavvufa meylederek, Mehmed Emin Efendi'ye intisab etmiş, 25 yıl hizmetinde bulunmuş, icazet almış ve Dergâh'ta 8 sene vekâleten şeyhlik yapmıştır. 1223/1818'de vefat edip tekke haziresine defnedilmiştir. Pek

⁴⁹ İstanbul'da 1260 da basılmıştır, diğer eserleri matbu değildir.

⁵⁰ *Osmanlı Müellifleri*, I, 47; Mustafa Kara, "Hüsameddin Bursevi ve Temenye Dergâhı", *İlim ve Sanat*, Mayıs 1992.

⁵¹ *Bursa Dergâhları*, s. 227.

⁵² *Age*, s. 226-228.

⁵³ *Ravzatü'l-Müflihun*, 26; *Bursa Kütüğü*, IV, 279.

ياحضرت حسام الدين داغستانى

"Ya Hazret-i Hüsameddin Dağıstanî." Hat: Mahmut Şahin.

çok kitabını Ulucami Kütüphanesine vakfetmiştir.⁵⁴

Dördüncü postnişin Mehmed Emin Efendi'den sonra Ahmed Bahaeddin Efendi babasının yerine postnişin olmuş, 1293/1876 yılında toplanan Meclis-i Mebusan'da Reis Vekilliğine seçilmiş ve 1313/1876'da vefat etmiştir.⁵⁵ Dergâh'ta 1334/1915'te vefat eden Mehmed Agah Efendi'den sonra, son postnişin Reşad Efendizade Rauf Bey olmuştur.⁵⁶

3. Gâr-ı Âşikan Dergâhı

Bursa'nın eski tekkelerinden olan Gâr-ı Âşikan Dergâhı'na Buhara Kalerhânesi ve Lâla Paşa Türbesi de denir. Buhara ve Afganistanlı seyyahların faydalandıkları tekkelerden birisi olup Pınarbaşı'ndadır. *Ravza-i Evliya* ve *Güldeste*'de bu tekkeden bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Tekke civarında kendilerine "aşikan" denildiği rivayet edilen Abdussamed ve Bahaeddin Efendi'lerin kabirleri varmış.⁵⁷

Birinci postnişin Özbek Abdurrahman Baba, muhtemelen Buhara'dan, önce Diyarbakır'a oradan da Bursa'ya gelmiş, bir müddet sonra da Gâr-ı Âşikan'a yerleşmiş, usûl-i Nakşibendî icra etmiş, 1157'de vefat edip tekke haziresine defnedilmiştir.⁵⁸

İkinci postnişin, aslen Şamlı olan Şeyh Ahmed Efendi'dir. Hindistan'da Nakşibendî şeyhlerinden Şah Mahmud Efendi'den icazet alarak Bursa'ya gelmiş, 1175/1761 yılında tekkeye şeyh olmuştur. İlm-i vefk ile de meşgul olan Ahmed Efendi, 1180/1766 yılında vefat etmiştir.⁵⁹ Şeyh Ahmed Efendi'den sonra 1252/1836 yılında vefat eden Davud Efendi'ye kadar kimlerin postnişin olduğu bilinmemektedir.

Buharalı Şeyh Abdurrahim Efendi (ö. 1290/1873) ve Şeyh Abdülkadir Efendi (ö. 1304/1886)'den sonra Nakşibendî-Halidî şeyhi Buharalı Şeyh

⁵⁴ *Bursa Dergâhları*, s. 231; *Bursa Kütüğü*, III, 117.

⁵⁵ *Age*, s. 233; *Bursa Kütüğü*, I, 222.

⁵⁶ *Age*, s. 235; *Bursa Kütüğü*, I, 54; Kara, Mustafa; "Bursa Dergâhlarında Şeyhlik Yapan Mutasavvıflar I", *UÜ İFD*, Sayı: 3, 114, Bursa 1991.

⁵⁷ Geniş bilgi için bk. Erginli, Zafer, *Bursa'ya Gelen Türkistan Kökenli Mutasavvıflar*. UÜ. SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1996.

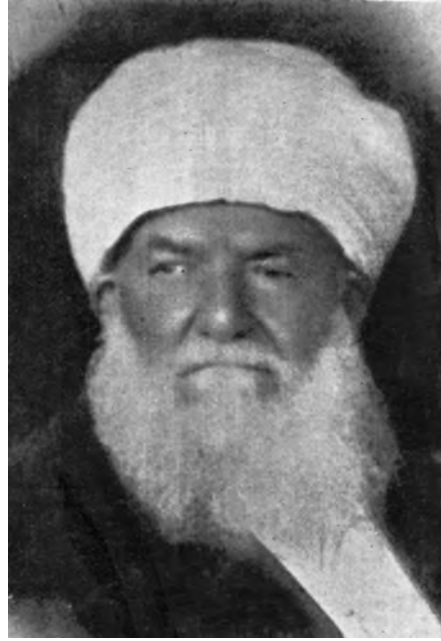
⁵⁸ *Bursa Kütüğü*, I, 130.

⁵⁹ *Gülzâr-ı Suleha*, 123; *Bursa Dergâhları*, 447. *Bursa Kütüğü*'nde Pınarbaşı'nda Düsturhan Türbesi'ne defnedildiği belirtilmektedir: bk. *age*, I, 88.

Seyfeddin Efendi tekkede postnişin olmuş, 1313/ 1895'te hac için gittiği Mekke'de boş olan Nakşibendî tekkesine şeyh tayin edilmiştir.⁶⁰

4. Hamidiye Dergâhı

Dergâhın kurucusu olan Ahmed Hüsameddin Efendi, 1264/ 1848'de Dağıstan'ın Rûkkâl köyünde doğmuştur. Babası, Nakşibendî-Müceddidî şeyhlerinden Seyyid Mehmed Said er-Rûkkâlî'dir. Babasından ve Medine'de Şeyh Halil Hamdi eş-Şîrvânî'den hilâfet almış, Seferihisar'da bir tekke ve bir medrese kurup bir müddet ikamet ettikten sonra Bursa'ya gelmiştir. Maksam civarında Kalenderî Mescidi'nin bulunduğu sokakta bir tekke inşa etmiş, zamanla Balıkesir ve Bandırma civarına halifeler de göndermiştir.

Şeyh Ahmed Hüsameddin Rûkkâlî

II. Abdülhamid tarafından Trablusgarb'a sürülmüş, bu arada tekke medreseye dönüştürülmüş ve Hamidiye Medresesi adını almıştır. Sürgün dönüşü, 1343/1925'te İstanbul'da vefat etmiştir.

Nakşî olan şeyh,⁶¹ pek çok eser kaleme almış, fakat bu eserlerin büyük bir bölümü yanmıştır.⁶² Tekkede meşihat önce Buhara Dergâhı postnişini Hafız Emin Efendi tarafından, Emin Efendi'nin, babasının yerine Buhara Dergâhı'na aslen tayininden sonra da biraderi Yusuf Efendi tarafından idare edilmiştir.⁶³

5. Hasan Efendi Dergâhı

Tekkenin kurucusu Hasan Efendi Bursalı'dır. İlim tahsilinden sonra bazı medreselerde müderrislik yapmış, tasavvufa ilgi duyarak, Semerkandî şeyhlerinden İshak Efendi'ye intisab etmiş ve icazet almıştır.⁶⁴

⁶⁰ *Bursa Dergâhları*, s. 448.

⁶¹ Alptekin, Turan, "Ahmed Hüsameddin" *DİA*, I/90.

⁶² *Bursa Dergâhları*, 345; *Bursa Kütüğü*, I, 95, II. 176; Daha geniş bilgi için bk. *DİA*. "Ahmet Hüsameddin" md.

⁶³ *Bursa Dergâhları*, 346; *Bursa Kütüğü*, III, 314. Bu dergâhdan feyz alanlardan biri de bes-tekâr İsmail Baha Sürelnasî'dir. Bk. M. Kara, *Bursa'da Kırklar Meclisi*, Bursa 2011, s. 187.

⁶⁴ *Bursa Dergâhları*, 321.

İncirli mahallesinde kendi ismiyle anılan tekkeyi kurmuş ve bir de cami inşa etmiştir. 1016/1607 tarihinde Celalî eşkıyası tarafından öldürülmüş, cami yanında kütüphane olarak kullanılan hücrenin önüne defnedilmiştir.⁶⁵

Hasan Efendi, şeriata aykırı sözleri ve batıl itikatları olduğu gerekçeyle vaaz etmekten men edilmiştir.⁶⁶

Hasan Efendi Dergâhı, uzun süre boş kaldıktan sonra Baldırzade Şeyh Said Efendi'nin tayiniyle hayatiyetini tekrar kazanmıştır. Şeyh Said Efendi, Bursalı olup Şeyhî Çelebi'nin oğludur. İlk tahsilini Karababazade İbrahim Efendi'den tamamlamış, Nakşibendî icazetini ise Mehmed Murad Efendi halifesi Kethüda Şeyh Ali Efendi'den almıştır. Said Efendi tekkede, cuma günleri Hatm-i Hacegân yapar, ilim öğrenmek isteyenlerle de her gün ilgilenir, ders okuturmuş. 1175/1761 tarihinde vefat ederek Emirsultan Kabristanına defnedilmiştir.⁶⁷

Said Efendi'nin vefatından sonra Şeyh Raşid Efendi postnişin olmuştur. Trabzonlu Şeyh Mehmed Nakşibendi'den icazet alan Raşid Efendi, 1209/1794'te hac dönüşü Şam'da vefat etmiştir.

Şeyh Ali Efendi (ö.1234/1819), Hasan Dede ve Ali Rıza Efendi tekkenin diğer postnişinleridir.⁶⁸

6. Münzevî Dergâhı

Dergâhın kurucusu Abdullah Efendi, Karaman'ın Irhal köyünde doğmuştur. Asıl adı, Hacı Abdullah Nasuriddin Efendi'dir. Önce Kayseri'de Salih Efendi'den, sonra Ankara'da Salih Efendi'den medrese tahsilini tamamlamış, Bursa'ya gelmeden önce de kaynakların ismini vermediği bir şeyhten Nakşibendî hilâfeti almıştır. Bursa'ya geldiğinde Boyacılar Camii yakınında bir ev kiralarak uzlete çekilmiş, kendisine bundan dolayı Münzevî denilmiştir.

Belli bir geliri olmadığı ve hediye de kabul etmediği halde pek çok hayır ve hasenatta bulunmuş, Gökdere üzerindeki selden yıkılan Meydancık ve Soğucakpınar köprülerini yeniden yaptırmıştır.

Sadrızam İzzet Mehmed Paşa 1209/1784 yılında Sarı Abdullah mahallesinde, Abdullah Efendi için bir tekke ve bir cami inşa etmiştir.⁶⁹ Abdullah Efendi 1210/1785'te vefat etmiş ve tekkesi haziresine defnedilmiştir. Kaynaklarda bazı eserlerinin olduğu belirtilmekte ise de eser ismi veril-

⁶⁵ Kaynaklarda kütüphane hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır.

⁶⁶ Geniş bilgi için bk. *Bursa Kütüğü*, II, 204; *Güldeste*, 186; *Bursa Dergâhları*, 322.

⁶⁷ *Gülzâr-ı Süleha*, 119; *Bursa Dergâhları*, 322.

⁶⁸ *Bursa Dergâhları*, 323-324; Kara, agm, 117.

⁶⁹ *Bursa Kütüğü*, I, 25.

memektedir.⁷⁰

Abdullah Münzevî'nin yaptığı vakıfların en önemlisi şüphesiz Ulucami'de kurduğu kütüphanedir. İsmail E. Erünsal, *Kütüphaneler Tarihi II* isimli eserinde bu kütüphane ile ilgili 1201/1787 tarihli bir vakfiye kullanmakta ve vakfiyeyi, numara vermeden BEEK'de olduğunu belirtmektedir. Bütün aramalara rağmen vakfiye bu kütüphanede bulunamamıştır. *Bursa Şer'iyye Sicilleri* arasında bir nüshası bulunmaktadır.⁷¹ BEEK'de iki ayrı defterde kütüphanedeki kitapların listesi mevcuttur.⁷² Tefsir, Tecvid, Hadis, Usûl-ı Hadis, Meviza, Fıkıh, Akaid, Tasavvuf, Lugat, Usûl-ı Fıkıh, Meanî, Nahv, Divan, Sarf, Mantık, Adab, Hikmet ve Hende-se, Farisi, Evrâd, Tıp ve Tarih konularındaki kitapların sayısı sonraki dönemlerde yapılan bağışlarla artmıştır.

Münzevî Abdullah Efendi, Ulucami Kütüphanesini kurarken kendi kitaplarından başka yakınlarının ve müntesiplerinin kitaplarını da toplamaya çalışmıştır. Halifelerinden Hoca Osman Efendi'nin (ö.1211/1796) kitaplarını da Ulucami Kütüphanesine vakfetmesini sağlamıştır. *Yâdigâr-ı Şemsî*'de anlatılan olay kısaca şöyle cereyan etmiştir: Yenişehir'de müderris olan Osman Efendi, Şeyhe bir mektup yazıp ilimle meşgul olmak gibi hayırlı bir iş dururken uzlette ne bulduğunu sorar. Şeyh mektubu getiren kişiye önceden hazırladığı mektubu vererek gönderir. Osman Efendi'ye bir hafta ömrü kaldığını önce kendisine rabîta etmesini sonra kitaplarının kendisine verilmesini vasiyet etmesini ister. Bir hafta sonra vefat edince, Yenişehir'e giden Şeyh kitapları da alarak Bursa'ya döner.⁷³

Abdullah Münzevî'nin Emirsultan mezarlığına nakledilen kabir taşı

⁷⁰ *Ravzatü'l Müflihun*, 11; *Bursa Dergâhları*, 525 vd.; *Bursa Kütüğü*'nde Şeyhin vefat tarihi 1212 olarak verilmiştir, *age*, I, 25.

⁷¹ İsmail Erünsal, *Kütüphaneler Tarihi*, II, 24,126, Ankara, 1988; *Bursa Şer'iyye Sicilleri*, B 352/73b. Bk. Türk, Gönül Gülşen, *Tasavvuf Kültüründe Derviş-Kitap Münasebeti ve Tekke Kütüphaneleri*, UÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1995; Şûle Demir, *Abdullah Münzevî ve Ulucami Kütüphanesi*, UÜ. SBE. basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1999.

⁷² BEEK, Genel Kit. Nu,5277; Genel Kit, Nu, 5280.

⁷³ *Bursa Dergâhları*, 529; Osman Efendi Mudurnuludur. *Osmanlı Müellifleri*'nde, *Kavaidü't-*

Bursa'da bir bayram merasimi ve arkada 16 odalı Abdullah Münzevî Dergâhı

Abdullah Münzevî'den sonra postnişin olan Abdullah Efendi bu görevi on yıl sürdürmüş, 1220/1805'te vefat etmiş ve tekke haziresine defnedilmiştir.

Abdullah Efendi'den sonra dergâha Göynük'te doğan Ahmed Efendi postnişin olmuştur. İlk tahsilini İzmir'de yaptıktan sonra Bursa'ya gelen Ahmed Efendi, Mehmed Emin Efendi halifesi, Şeyh Mahmud Efendi'nin vefatı üzerine Cizyedarzâde Dergâhı'nda on dört yıl vekaleten postnişin olmuştur. Vekâletten ayrıldıktan sonra geçimini temin için Kapalıçarşıda bezzazlık yapmış, Bursa Mahkemesince yapılan imtihanda başarılı olarak Münzevî Dergâhına tayin edilmiş, 1225/1810 tarihinde vefat etmiş ve dergâh haziresine defnedilmiştir.⁷⁴

Dergâhın idaresi iki oğluna kalmış, fakat onlar tekkeyi ilmine saygı duydukları Borlu Hafız Emin Efendi'ye bırakmışlardır. İlim tahsili için Bursa'ya gelen Emin Efendi, geçimini temin için bir süre Kapalıçarşıda macun satmış, bu kendisine Macunî denilmesine de sebep olmuştur. Eminiyye Dergâhı Şeyhi Emin Efendi'ye intisab edip hilâfet almış ve tekkeye postnişin olmuş ve bani-i sani sayılacak kadar çok hizmette bulunmuştur. 1239/1823'te vefat eden Emin Efendi, dergâh haziresine defnedilmiştir.⁷⁵

Dördüncü postnişin olan Mehmed Sadık Efendi, Bursa'nın en güzel *Kur'an-ı Kerim* okuyanları arasında yer almış, isteyenlere Kıraat dersi

Tefsir, Mesleküs's-Salikin ve Risale-i Nakşibendiyye isimli eserlerinin olduğu belirtilmektedir, *age*, I, 175

⁷⁴ *Bursa Dergâhları*, 531.

⁷⁵ *age*, 533.

"Ya Hazret-i Lâmiî Çelebi". Hat: Mahmut Şahin.

8. Nakkaş Ali Zaviyesi

Nakkaş Ali Zaviye ve Mescidi'nin kurucusu Nakkaş Ali Paşa'dır. Nakkaş Ali Paşa, Timurlenk ile Bursa'ya gelmiş, Semerkantlı bir nakkaş üstadıdır. Nakş sanatının Anadolu'da tanınmasına ve yayılmasına emeği geçmiştir. Vefat edince bina ettiği mescid civarına defnedilmiştir. Ali Paşa'nın oğlu Osman Çelebi, Sultan II. Bâyezid'in defterdarlarından.

Osman Çelebi'nin oğlu olan Lâmiî Çelebi ise devlet işlerinden uzak durmuş, İstanbul'da Emir Ahmed Buhârî'ye intisab etmiş, icazet aldıktan sonra da Bursa'ya gelmiş, dedesinin bina ettiği tekkeye yerleşmiştir. 938/1531'de vefat edip Tekke haziresine defnedilmiştir. Lâmiî Çelebi pek çok eser vermiştir.⁸¹ İsmail E. Erünsal, *Bursa Şerîyye Sicilleri*'nden Lâmiî Çelebi'nin Tereke Defterini yayınlamıştır. Bu defterde Lâmiî Çelebi'nin kütüphanesine ait bilgiler kadar özel hayatıyla ilgili çok değerli bilgiler de bulunmaktadır.⁸²

Lâmiî Çelebi'nin aynı şehirde yaşayan, aynı tarikatın mensubu olan Ahmed İlâhî'den eserlerinde bahsetmemiş olması dikkat çekici bir noktadır.

Lâmiî Çelebi'nin oğlu olan Lem'î Çelebi, ilk tahsilini babasından yaptıktan sonra Hoca Hayreddin Efendi'den çeşitli ilimleri okumuş, bazı medreselerde müderrislik yapmış, 957/1550'de vefat edip zaviye haziresine defnedilmiştir.⁸³ 1008/1599'da vefat eden Basmacı Ahmed Dede, zaviyede imamlık yapmış, vefat edince Pınarbaşı Kabristanı'nda Kalenderhâne karşısına defnedilmiştir.⁸⁴

⁸¹ *Güldeste*, 176; *Ravza-i Evliya*, 63; *Zübdetü'l-Vekayi*, 220; *Bursa Dergâhları*, 547. Ayrıca bu konuda geniş bilgi için bk. Eğri, Sadettin, *Lâmiî Çelebi Şerefü'l-İnsan (İnceleme-Metin)*, GÜ SBE, basılmamış doktora tezi, Ankara 1997.

⁸² Erünsal, E. İsmail, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları IV: Lamiî Çelebi'nin Terekesi", *Journal of Turkish Studies Fahir İz Armağanı I*, Volume: 14, (1990), s. 179-194.

⁸³ *Zübdetül Vekayi*, 240; *Bursa Dergâhları*, 548.

⁸⁴ *Zübdetü'l Vekayi*, 294. Mayıs 2011'de Bursa'da yapılan Lamiî Çelebi Sempozyumunda sunulan bildiriler basılmıştır. *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, Editör: B. Kemikli, S. Eroğlu, Bursa 2011.

Hisar içinde
bulunan
Nakkaş Ali
Mescidi'nin
haziresi
(2011)

9. Nakşibendî-i Atik Dergâhı

Dergâha Açıkbaş Mahmud Efendi Dergâhı da denilmektedir. Dergâhın kurucusu Açıkbaş Mahmud Efendi, Diyarbakır'da doğmuştur. Urmiye Şeyhi Mahmud Efendi, Açıkbaş Mahmud Efendi'nin amcası, Mehmed Baba-yı Nakşibendî ise, dedesi Mehmed Efendi'nin babasıdır.⁸⁵ İlerki sayfalarda bu konu genişçe ele alınacaktır.

10. Nakşibendî-i Cedid Dergâhı

Cizyedarzâde Dergâhı olarak da bilinen dergâhın kurucusu, Cizyedarzâde Hacı Hüseyin Ağa'dır (ö. 1202/1784). Dergâh, Leys(e) Çelebi ve Başçı İbrahim dergâhları gibi sonradan medrese hâline getirilmiştir. Bunun sebebi, dergâh vakfiyesinde postnişinliğe getirilecek kişinin ders okutmaya gücü yeten bir müderris ve aynı zamanda şeyh olmasının şart kılınmasıdır.

Dergâhta Hacı Hüseyin Ağa tarafından kendi yazdığı bazı kitapların da içinde olduğu geniş bir kütüphane de kurulmuştur.⁸⁶ Kitaplar daha

⁸⁵ Şeyh Mahmud Efendi, aslen Urmiyeli olduğu halde Diyarbakır'a yerleşmiş ve Urmiye Şeyhi namıyla meşhur olmuştur. Bağdat seferinden dönen IV. Murad, Şeyh'in çevresindeki kalabalıktan çekindiği için Mahmud Efendi'yi öldürtmüştür. Halifelerinden Şeyh İbrahim Efendi (ö.1060/1650) Bursa'da vefat etmiş ve Pınarbaşı kabristanına defnedilmiştir. *Güldeste*, 169; *Bursa Dergâhları*, 561; *Bursa Kütüğü*, III, 191; Kasım Kufralı, "Molla İlahi ve Kendisinden Sonraki Nakşibendiye Muhiti" *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1949; Uzunçarşılı, *age*, III, 204-205.

⁸⁶ *Bursa Dergâhları*, 308. Mehmed Şemseddin Efendi, kütüphanenin akibetini şöyle anlat-

Cizyedarzade Hacı Hüseyin
Ağa'nın mezar taşı

sonra Orhan Camii Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.⁸⁷

Dergâhın ilk postnişini Küstahîzade Efendi, tekkenin idaresini 1171/1757'de Şeyh Mahmud Dağıstanî'ye bırakmıştır. İstanbul'da Şeyh Murad Nakşibendî Dergâhı şeyhi Şeyh Ali Efendi'ye intisap edip hilâfet alan Mahmud Efendi, 1190/1776'da vefat edip Pınarbaşı'nda Mevlevîhane karşısına defnedilmiştir.⁸⁸

Şeyh Mahmud Efendi'nin oğlu Murad Efendi küçük olduğu için tekke on dört yıl vekâleten, sonradan Münzevî Dergâhı postnişini olan Şeyh Ahmed Efendi tarafından idare edilmiştir. Murad Efendi 1269/1853'te vefat edip tekke civarındaki mektep sahasına defnedilmiştir. Dergâh şeyhliğini, vefatından önce büyük oğlu İbrahim Rıfkı Efendi'ye bırakmıştır.

Üftâde Camii'nde imam olan beşinci postnişin İbrahim Rıfkı Efendi zamanında tekke tamamen medreseye dönüşmüştür. 1316/ 1898'de vefat eden Rıfkı Efendi Üftâde Camii civarına defnedilmiştir.⁸⁹

Altıncı postnişin olan Abdurrahman Efendi 1293/1876 muhacirleri ile Eskişehir'e, ilim tahsili için de Bursa'ya gelmiştir. Kirazcızade Mehmed Efendi'den icazet almış ve söz konusu dergâha za- viyedar tayin edilmiştir. 1325/1907'de Eskişehir'de vefat etmiş, tekkeye oğlu Abdullah Efendi küçük olduğu için vekil olarak tekkede müderris olan Ahmed Efendi tayin edilmiştir.⁹⁰

Daha sonra zamanla medrese de yıkılmış ve sadece boş arsası kalmıştır.⁹¹

11. Özbekler Dergâhı

Ne zaman ve kim tarafından kurulduğu bilinmeyen dergâh, Bursa'daki ilk Nakşibendî Dergâhlarından birisidir. Dergâha Buhara, İzzeddin ve

maktadır: "Maateessüf Bursa kütüphanelerinin muntazam defterleri olmadığından kıymetdar âsâr zayi ve birçok kütüb-i sûfiyye de bililtizam mahv edildiği de lisan-ı halkda şayi olmuştur."

⁸⁷ Bursa Kütüğü, I, 324.

⁸⁸ Gülzâr-ı Suleha, 127; Bursa Dergâhları, 307; Bursa Kütüğü, III, 141, 193.

⁸⁹ Bursa Kütüğü'nde kütüphanenin İbrahim Rıfkı Efendi tarafından kurulduğu belirtilmektedir. bk. age, IV, 85.

⁹⁰ Bursa Dergâhları, 308.

⁹¹ Bursa Kütüğü, I, 324.

Aşur Efendi Dergâhı da denilmektedir. 1290 yılında vefat eden Şeyh Said Can Efendi'ye kadar tekkede postnişin olan Şeyhlerden bazılarının isimleri ve vefat tarihleri haziredeki mezar taşlarından bilinmektedir. Hayatları hakkında hiç bir bilgiye sahip olamadığımız bu postnişinler şunlardır:

Şeyh Süleyman Efendi (ö.978/1570)
 Şeyh Abdurrahman Efendi (ö.1157/1744)
 Şeyh Aşur Mehmed Efendi (ö.1171/1757)
 Şeyh Mehmed Niyazi Efendi (ö.1235/1819)
 Ahmed Şah Efendi (ö.1244/1828)
 Şeyh Ali Burhaneddin Efendi (ö.1265/1848)⁹²

Dergâha Aşur Efendi Dergâhı da denilmesi Şeyh Aşur Efendi'nin güçlü bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Hayatları hakkında bilgimiz olmasa da dergâhın sadece Buharalılara vakfedilmiş olması yukarıdaki şeyhlerin Buhara'dan Anadolu'ya ve Bursa'ya gelmiş olma ihtimalini öne çıkarmaktadır. 1290/1873'te vefat edip tekke haziresine defnedilen Şeyh Said Can Efendi tekkede uzun süre postnişin olmuştur. Kendisinden sonra tekkeye oğlu Şeyh Abdurrahman Efendi postnişin olmuş, 1296/1879'da vefat etmiş ve Pınarbaşı Kabristanı'na defnedilmiştir.

Aynı yıl İstanbul Buharî Dergâhı'nda misafir olan Şeyh, dergâha postnişin tayin edilmiştir. Harezmlî olan Said Can Efendi hac için Hicaz'a gitmiş, birkaç yıl Mekke'de mücavir yaşamış, Mescid-i Nebî'nin tamirinde nakkaş olarak çalışmıştır. Nakşibendî icazetini Şeyh Mehmed Can Efendi'nin halifesi ve oğlu Şeyh Mehmed Said Efendi'den almış, sonra da ailesiyle İstanbul'a gelmiş ve Buharî Dergâhı'na yerleşmiştir. Bursa'da yirmi sene postnişin olmuş, 1316/1898'de vefat etmiş ve tekke haziresine defnedilmiştir.⁹³

Şeyh Said Can Efendi'nin yerine Şeyh Mehmed Emin Efendi tayin edilmiştir. 1340/1921'de vefat ettikten sonra tekkeye son şeyh olan Hafız Sadullah Efendi postnişin olmuştur.⁹⁴

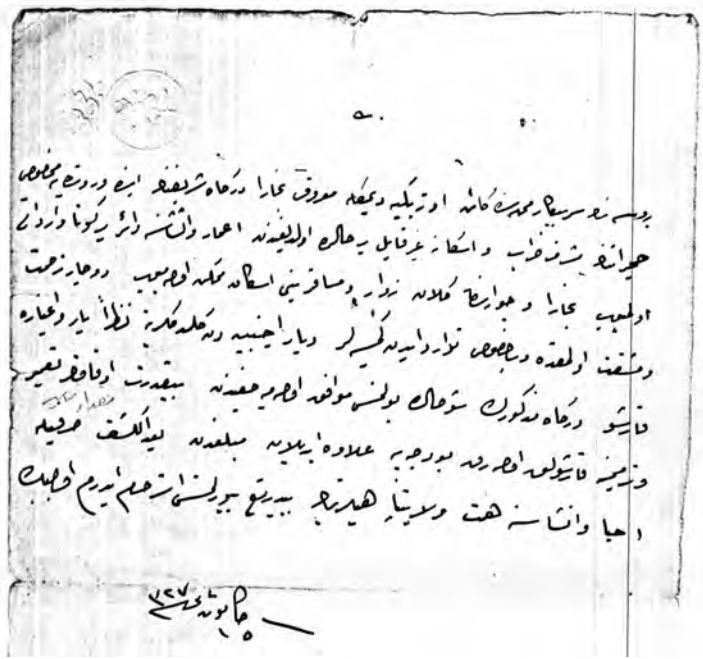
Bursa'da Nakşibendî Kültürü

Tekkelerde şeyhlik yapan Nakşilerden başka Bursa Nakşî tekkelerinde postnişin olmamakla birlikte bu şehrin tasavvufî hayatının son derece müsait ortamına, farklı neşveler getiren sûfiler de olmuştur. Bu şahsiyet-

⁹² *Bursa Dergâhları*, 302. *Bursa Kütüğü*'nde dergâhta şeyhlik yapan şu isimlerden de bahsedilmektedir: Abdurrahman Baba, *age*, I, 41; Derviş Mehmed Efendi, *age*, I, 177; Şeyh Mustafa Efendi, *age*, III, 410; Şeyh Murad Efendi, *age*, III, 373; Şeyh Ahmed Halife, *age*, III, 373; Şeyh Sadık Efendi ve Şeyh Mustafa Efendi, *age*, III, 416.

⁹³ *Bursa Dergâhları*, 301; *Bursa Kütüğü*, IV, 109.

⁹⁴ Kara, agm.

Bursa Özbekler
Tekkesi ile ilgili bir
belge (MKA)

lerle Nakşibendîliğin Bursa tarihi ve kültürü arasında yakınlıklar olduğu açıktır. Bunlardan bazılarının isimleri aşağıda sıralanmıştır:

1. Şeyh Muslihiddin Tavil: Abdullah ilâhî ve Emir Ahmed Buharî'ye hizmet edip hilâfet almış ve Bursa'ya yerleşmiştir. II. Beyazıd'a ithafen "Arş ve Kürsi ahvaline müteallık" bir *Risale* yazmıştır. Vefat tarihi bilinmeyen Şeyh, Hisar civarında medfundur.⁹⁵

2. Şemseddin Efendi: Emir Ahmed Buharî'nin halifelerindendir. Kütahtalıdır, Bursa'ya yerleşmiştir.⁹⁶

3. Hızır Bey Efendi: Emir Ahmed Buharî'nin halifelerindendir. Kaplıca Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Bursa'da vefat edip, Zeyniler yolu üzerine defnedilmiştir.⁹⁷

4. Veli Şemseddin Efendi: Emir Ahmed Buharî'nin halifelerinden Hasan Hacı'den hilâfet almış, Bursa'ya gelmiş, bir mescid yaptırmış ve vefatında oraya defnedilmiştir. Taşköprülüzade, Veli Şemseddin Efendi'nin bir risalesinden bahsetmektedir.⁹⁸

5. Harzade Ahmed Çelebi: Bursalı olup Abdüllatif Efendi'nin halifesidir. 1010/1608'de vefat edip Pınarbaşı Kabristanı'na defnedilmiştir.⁹⁹

6. Mehmed Miskalî Efendi: Şeyh Şamî Efendi'nin halifesidir. Bursa'ya yerleşmiş, 1017/1608'de vefat edip Pınarbaşı Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁰⁰

⁹⁵ Ravza-i Evliya, 22; Güldeste, 180; Zübdetü'l Vekayi, 166-167; Kufralı, agm, 164.

⁹⁶ Bursa Kütüğü, IV, 226; Sicill-i Osmanî, III, 163.

⁹⁷ Ravza-i Evliya, 35.

⁹⁸ Şakaık-ı Numaniye, 115; Ravza-i Evliya, 86.

⁹⁹ Ravza-i Evliya, 80.

¹⁰⁰ Ravza-i Evliya, 63; Güldeste, 168.

7. Şeyh Mehmed Halebî: Şeyh Şami Efendi'nin halifelerindendir. Abdi Çelebi Mescidi'nde imamlık yapmış, 1010/1601'de vefat edip Yeniye Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁰¹

8. Muhyiddin Efendi: Balıkesirli olan Şeyh Bursa'ya gelmiş ve Muradiye Camii'nde imam olmuştur. Muhyiddin ibn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'i ni okuturmuş, Kozmoğrafya ilmine vâkıf imiş. İsteyene dersler de verirmiş. 1000/1592'de vefat edip Muradiye civarına defnedilmiştir.¹⁰²

9. Çulcu Halil Efendi: Hisar'da Yanoçoğlu Mescidi'nde imam iken 1020/1602'de vefat edip Pınarbaşı Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁰³

10. Ali Efendi: Bursa'da doğmuş Kaplıca Medresesi'ne müderris olmuş, Emir Buharî Zaviyesi şeyhi Şaban Efendi'den hilâfet almıştır. Bursa'da Alaaddin Camii'ne imam olmuş, 1040/1630'da vefat etmiş ve Pınarbaşı Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁰⁴

11. Karababazade İbrahim Efendi: Bursalı olup, Mehmed Murad Efendinin halifelerindendir. Akaide dair iki risalesi, *Vasl ve Fast*¹⁰⁵ ile Nakşibendilik¹⁰⁶ hakkında ve zikrin usûl ve faziletine dair *Risaleleri* vardır. 1135/1722'de vefat edip Zeyniler Camii haziresine defnedilmiştir.¹⁰⁷

12. İsmail Efendi: Mehmed Murad Efendi'ye intisab etmiş, Yıldırım Camii'nde imamlık yapmış 1153/1740'ta vefat edip Deveciler Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁰⁸

13. Mustafa Efendi: Şeyh Attar-ı Sani olarak tanınan Mustafa Efendi de Mehmed Murad Efendi'nin halifelerindendir. Hoca Tayyib Camii'nde imamlık yapmış, 1165/1752'de vefat etmiş ve Deveciler Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁰⁹

14. Soğancı Damadı Ahmed Efendi: Kestel'de müderrislik yapmış, Mehmed Murad Efendi'ye intisab etmiş, evinde dersler vermiş, 1170/1757'de vefat edip Emirsultan Kabristanı'na defnedilmiştir.¹¹⁰

15. Çeşmecizade Halil Efendi: Bursalı olup Şeyh Lutfullah Efendi'den hilâfet almıştır. Ulucami civarındaki evinde *Muhammediyye* okutmuş,

¹⁰¹ *Güldeste*, 168, Kufralı, agm, 148; Çatalfırın-eski garaj civarındaki Yeniye Kabristanı bugün tamamen kaldırılmıştır. *Güldeste* yazarı İsmail Belig (ö.1142/1729)de bu kabristana defnedilmiş ve bugün ne kabirinden ne de kabir taşından eser kalmıştır.

¹⁰² *Ravza-i Evliya*, 80; *Güldeste*, 181; *Bursa Kütüğü*, III, 357.

¹⁰³ *Ravza-i Evliya*, 39.

¹⁰⁴ *age*, 54; Kufralı, agm, 148.

¹⁰⁵ BEEK, Haraçcioğlu Kit. nu.779.

¹⁰⁶ BEEK, Genel Kit. nu 2060/2.

¹⁰⁷ *Gülzâr-ı Süleha*, 93-94; *Zübdetü'l Vekayi*, 542; *Osmanlı Müellifleri*, I, 149; *Bursa Kütüğü*, II, 294.

¹⁰⁸ *Gülzâr-ı Süleha*, 181.

¹⁰⁹ *age*, 182.

¹¹⁰ *age*, aynı yer.

1177/1763'te vefat edip Pınarbaşı Kabristanı'na defnedilmiştir.¹¹¹

16. Salih Efendi: Müderris ve Nakşibendî şeyhidir. 1323/ 1884'te vefat etmiş ve Şehreküstü Mezarlığına defnedilmiştir.¹¹²

17. Bakırcı Raşid Mehmed Efendi: Bursa'da doğmuş, bakırcılık yapmıştır. *Divançe'si* ve meşhur *Zübdetü'l-Vekâyi der Belde-i Celile-i Bursa* isimli Vefeyâtnaması vardır. 1231/1816'da vefat etmiş ve Molla Fenarî Camii civarına defnedilmiştir.¹¹³

18. Ömer Fazıl Efendi: Beypazarlıdır. 1327/1857'de vefat etmiş ve Pınarbaşı Kabristanı'na defnedilmiştir.¹¹⁴

19. İsmail Vehbi Efendi: Bursalı olup Şeyh Muhammed Hâni'nin halifesidir. 1292/1875'te vefat edip Zeyniler Camii önüne defnedilmiştir. Manzum *Münacaat* ve *Nasihât-nâme'si*, Bursa için *Ruznâme'si*, *Hutbe Mecmua'sı* ve *Risale-i Suluk* isimli eserleri vardır.¹¹⁵

20. Sehmî Mehmed Çelebi: Sehmî Mehmed Çelebi (ö. 1055/1645) bir *Divan* ve Bursa'daki şeyhlerden bahseden bir *Mecmua* hazırlamıştır. *Mecmua* bu güne kadar görülememiştir.¹¹⁶

Bursa'daki Nakşî kültürünün vesikaları olan, Bursa tekkelerinden gelen ve isminde Nakşibendî kelimesi bulunan eserlerden bazılarının adları ve BEEK'deki kayıt numaraları da aşağıda verilmiştir.

Miftâhu'l-Maiyye fî Tarıkı'n-Nakşibendiyye, Abdulgani en-Nablusi, Genel Kit. nu. 334/1.

Risale-i Hacegan et-Tarikatu'n-Nakşibendi, Ali Behcet b. Ebibekir, Genel Kit. nu. 359/2.

Risaletü't-Tarikatu'n-Nakşibendiyye, Murad Nakşibendî, Genel Kit. nu. 575/7.

Silsiletü'n-Nakşibendiyye, Murad Nakşibendi, Genel Kit. nu. 703.

Silsiletü'n-Nakşibendiyye, Ahmed Şerif b. Abdillâh, Genel Kit. nu. 705/2.

Risale fî Tarikati'n-Nakşibendiyye, Murad Nakşibendî, Genel Kit. nu. 1163/2.

Tarik-u Telkin-i Zikr İsmü'z-Zat ala Tarıkı'n-Nakşibendiyye, Murad Nakşibendi, Genel Kit. nu. 1163/3.

Silsile-i Nakşibendiyye, Genel Kit. nu. 1583/6.

Tertibu'l-Meşgüliyye fî Tarikati'n-Nakşibendiyye, Genel Kit. nu. 2386/1.

Risale fî Hakkı'n-Nakşibendiyye, Genel Kit. nu. 2060/2.

¹¹¹ age, 121.

¹¹² Bursa Kütüğü, IV, 116.

¹¹³ Atlansoy, Bursa Şairleri, 110.

¹¹⁴ Bursa Kütüğü, IV, 9.

¹¹⁵ Osmanlı Müellifleri, I, 38; Bursa Kütüğü, II, 357

¹¹⁶ Güldeste, 476; Osmanlı Müellifleri, II, 229; Bursa Kütüğü, IV, 135

Diyarbakırlı Açıkbaş Mahmud Efendi ve Nakşibendî-i Atik Dergâhı*

*Yedi, Resmî yedilerdir yedi iklimde değer
Mahfî yedilerdir yedi iklimde değer
Mahmud Efendi*

Hayatı

Adı Seyyîd Şeyh Mahmud Efendi b. Seyyîd Ahî Mahmud b. Seyyîd Mehmed¹ b. Seyyîd Mehmed'dir.² 1010/1601 yılında Diyarbakır'da (Amid) doğmuştur.

Sâdât-ı Kirâm'dan Babâ-yı Nakşibendî evlâdından Urmiye Şeyhi olarak tanınan ve IV. Murad'ın emriyle idam ettirilen Aziz Mahmud Urmevî'nin kardeşi Ahî Mahmud'un oğludur.³ Yaz kış başı açık olarak do-laştığı için Açıkbaş diye meşhur olmuştur.⁴

Diyarbakır'da tahsilini bitirdikten sonra valilerin sohbetinde bulunmuş, sonunda Mardin valisi olmuştur.⁵ Mardin valisi iken memuriyeti bırakarak Diyarbakır'a dönmüştür. O dönemde bütün Doğu Anadolu'nun manevi mürşidi sayılan amcası Aziz Mahmud Urmevî'nin halifesi olmuş ve şeyhlik postuna geçmiştir.⁶

* Kezban Altınışık, öğretmen.

¹ Seyyid Mehmed, bazı kaynaklarda Koç Baba veya Seyyid Ahmed olarak da adlandırılmaktadır. Bkz. Nâimâ Mustafa Halebî, *Târîh-i Nâimâ*, İstanbul 1283/1866, c.III, s. 386; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, c.III, s. 919.

² Seyyid Mehmed, bazı kaynaklarda Babâ-yı Nakşibendî olarak zikredilen kişidir. Kendisi Açıkbaş Mahmud Efendi'nin dedesinin (Koç Baba) babasıdır. Bkz. Belig, İsmail, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, 1.bs., Ankara 1998, s.514; Mehmed Şemseddin (Ulusoy), *Bursa Dergâhları*, s.561.

³ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.561; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'ul-Fuzalâ*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, c.1, İstanbul 1989, s.562.

⁴ Beysanoğlu, Şevket, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, c.1, İstanbul 1957, c.I, s.145.

⁵ Beysanoğlu, a.g.e., c.I, s.145-146; Gazzizâde Abdüllatif, *Hülasat'ül-Vefeyât (TAM: Terâcîm-i Ahvâl-i Meşâyih)*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Genel: nr. 2162, vr.22a.

⁶ Beysanoğlu, a.g.e., c.I, s. 146.

1048/1638 yılında amcasının idamı üzerine ilim tahsili için seyahate çıkmış, Kahire, Bağdat gibi önemli şehirlere gitmiştir.⁷ 1640'tan sonra ise İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Nakşibendî Dergâhında zikir ve ibadetle meşgul olmuştur. Mürîdlerinin İstanbul'da artması ve kerametlerine ait rivayetlerin çoğalmasından çekinerek Bursa'ya gelip yerleşmiş,⁸ buradaki Nakşibendî-i Atik Tekkesi'nde irşad faaliyetlerine başlamıştır. 1663'te Bursa'da Ebu İshak Vakfı'ndan üç akçe yevmiye ile Molla Arap Câmîi'ne hatip tayin edilmiştir.⁹ Aynı zamanda Dâye Hâtun Câmîi ve çoğunlukla da Ulucâmî'de ve bazı büyüklerin evlerinde toplanarak sohbet etmiş, va'z vermiştir. Bu toplantılarında Şeyh Seyyid Ali Hemedânî'nin (ö.786/1385) tertip ettiği ve hadislerde geçen duaları ihtiva eden eseri *Evrâd-ı Fethiyye*'yi okumaya devam etmişlerdir.¹⁰

Bir zaman Enarcıoğlu demekle meşhur bir şahısla miras meselesi yüzünden aralarında bir anlaşmazlık meydana gelmiştir. Anlaşmazlık sebebi ise, Açıkbaş Mahmud Efendi'nin, Seyyid İsmail adında ölen bir bezirgânın küçük kızına intikal eden malına tama' ettiği iddiasıdır. 1656 yılında Bursa âlimlerinden otuz kişi, birlikte imzaladıkları bir şikâyet dilekçesini yöneticilere vermiş ve Şeyh'in Bursa'dan sürülmesini talep etmişlerdir. Şikâyet sebepleri şunlardır:

1. Açıkbaş Mahmud Efendi, sûfî gibi görünen boş kafalı kimseleri etrafına toplamaktadır.
2. Şeyhlik taslamaktadır.
3. Keşf, keramet ve kutupluk iddiasında bulunarak halkı kandırmaktadır.
4. Bazı saf kalpli kimseleri fena yola sevk etmektedir.
5. Fakirleri ve zayıfları dövmektedir.
6. Âlimlere ve salihlere yakışıksız sözler söylemektedir.
7. Yetim malı yemektedir.
8. Bezirgânın kızının nazırı Seyyid Yâkub oğlu Seyyid Ali'ye ve diğer Müslümanlara şeriate uygun olmayan sözler söylemektedir.¹¹ Bu sözlerden dolayı etrafındaki büyük küçük herkes Açıkbaş Mahmud Efendi'den incinmekte ve bu yüzden şikayetçi olmaktadır.

Aynı yıl İstanbul'dan gelen bir fermanla, Açıkbaş Mahmud Efendi'nin, ehl-i ırz kimselere sebepsiz yere küfrettiği, silahla üzerlerine hücum ettiği, etrafına topladığı boş kafalı kimselerle şeyhlik ve kutbiyyet davası

⁷ Belîğ, a.g.e., s.155; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.561.

⁸ Beysanoğlu, a.g.e., c.I, s.146; Korkusuz, M. Şefik, Tezkire-i Meşâyih-i Amid (Diyarbakır Evliyalari), Baskı-Yıldızlar Ofset, İstanbul 1997, s.148; Şeyhî, a.g.e., s.562.

⁹ Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü (BK)*, c.III, s.189.

¹⁰ Belîğ, a.g.e., s.155; Kepecioğlu, a.g.e., c.III, s.189.

¹¹ Kepecioğlu, a.g.e., c.III, s.189; Kara, Mustafa, "Bursa Tekkeleri ve Tasavvufî Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme", ÜÜİFD, c.II, sy.2, yıl 2, Bursa 1987, ss.77-88, s.83.

güttüğü ve açıkça delilik emareleri gösterdiği, bu yüzden İstanbul'da Dârüşşifâ'da tedavi edildiği ancak akli başına gelmediğinden ve Bursa halkının da bu kişiden sürekli incinmesi gibi sebeplerle başka bir yere gönderilmesi istenmektedir.¹² Bunların yanı sıra, kendisine nasihat etmek isteyen Gâzî Hüdâvendigâr müderrisi Derviş Mehmed Efendi ve Bursa âlimlerinden birkaç kişiye, ağır sözler söyleyip kırk elli kadar adamıyla onları takip ettiği gerekçesiyle, Dergâh-ı Âlî çavuşlarından İbrahim Çavuş ve iki nefer görevlendirilmiş, ferman gereğince başka yere nakledilmesi kadı tarafından beyan edilmiş,¹³ kısa süre sonra da aynı şikayetler sebebiyle İstanbul'a çağırılmıştır.

İstanbul'da, bir zamanlar Mardin valisi iken kahyaları olan Bakkalzâde'nin evinde misafir olan Açıkbaş Mahmud Efendi için Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa ve Şeyhülislam Esîrî Mehmed Efendi, huzurlarında kullandığı bazı sözlerden dolayı hapsini emretmişlerdir. Padişahın başhekimine öldürücü bir zehir hazırlatmışlar, Mahmud Efendi "Bismillah" diyerek zehiri içmiş ve kelime-i tevhide devam etmiştir. Zehir, Mahmud Efendi'nin vücudundan ter yoluyla çıkmış, bu durum Sadrazam ve Şeyhülislam'ın hayretine sebep olmuş bundan sonra Mahmud Efendi izzet ve ikram ile Bursa'ya gönderilmiştir.¹⁴

Bursa'da irşad faaliyetlerine devam eden Mahmud Efendi, 15 Rebiülâhîr 1077/ 15 Ekim 1666'da Cuma günü ikindi vaktinde vefat etmiş, Dâye Hâtun Câmîi Haziresi'ne defnedilmiştir.¹⁵ Kendisinin neden bu camiye defnedildiği hakkında kesin bir bilğimiz yoktur. Ancak, hakkındaki şikayetler sebebiyle mahkemeye verilmesi sonucu tekkeden ayrılmış olabileceği ve yine Dâye Hâtun Câmîi'nde imamlik yapıyor olması bu duruma sebep olarak gösterilebilir.

Vefatına, kendisini sevenlerden birisinin düşürdüğü tarih şöyledir;

*"Şeyh Mahmûd mefhâr-i meczûbân
Nesl-i pâk Hazret-i Sultân-ı dîn
Eyleyüp 'azm-i bekâ-yı Câvidân
Kodı 'uşşâk-ı firâk içre hazîn
Gûş idüb naklin didim târîhini
Rahmetin kıla ziyâde ol Mu'în (1077)"*¹⁶

¹² Kepcioğlu, a.g.e., c.III, s.182; Kara, a.g.e., s.167.

¹³ Kepcioğlu, a.g.e., c.III, s.189.

¹⁴ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.561; Belig, a.g.e., s.155; Kara, a.g.e., s.235.

¹⁵ Belig, a.g.e., s.155-156; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.562; Kepcioğlu, a.g.e., c.III, s.189; Şeyhî, a.g.e., s.562; Yılmaz, H. Kamil, "Açıkbaş Mahmud", DİA, c.I, İstanbul 1998, s.332; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri (OM.)*, İstanbul 1333, c.I, s.14; Ali Emîrî Efendi, *Esâmîi Şu'arâ-yı Âmid*, haz. Galip Güner-Nurhan Güner, Anıt Matbaası, Ankara 2003, s.26.

¹⁶ Belig, a.g.e., s.156.

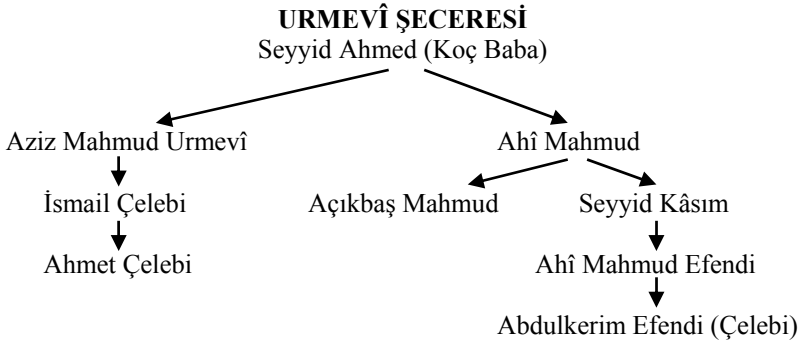
Açıkbaş Mahmud Efendi, Sultan IV. Mehmed'in Bursa'yı ziyareti sırasında padişahla görüşüp konuşmuştur.¹⁷

Mahmud Efendi vecd ve hal sahibi, ilâhi sırlara vâkıf, aşk ve muhabbetle dopdolu bir kişi idi.¹⁸

Açıkbaş Mahmud Efendi, his ve duyuşa dayalı Horasan tasavvuf mektebinin tabii bir neticesi olarak şiir unsurunu da maharetle kullanmıştır.¹⁹ Çoğunlukla "Resmî" ve bazen de "Âcizî" mahlaslarını kullanarak Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler yazmış olan Şeyh, şiirlerine tarih düşürmekte de maharetliydi.²⁰

Ailesi

Açıkbaş Mahmud Efendi'nin amcası Aziz Mahmud Urmevî, (ö.1048/1638) Tebriz yakınlarındaki Urmiye kasabasında doğduğu için Urmiye şeyhi olarak tanınmıştır. XVII. yy.'a Urmevîler olarak damgasını vuran bu aile Nakşibendî tarikatına mensuptur. Aziz Mahmud Urmevî'nin babası bu tarikatın şeyhlerinden Şeyh Seyyid Ahmed'dir. (ö.1016/1607) Babasına Koç Baba derler ve müridleri onu Hz. Koç diye yâd ederler.²¹ Kabri Urmiye'de olan Koç Ağa Sultan bazı kaynaklarda Aziz Mahmud Urmevî'nin babası değil ecdâd-ı ızâmıdır.²² Buna göre Urmevî şeceresini şu şekilde gösterebiliriz:

Koç Baba-Seyyid Ahmed, o dönemde halkı irşad ile meşgul olan Seyyid

¹⁷ Belig, a.g.e., s.156.

¹⁸ Belig, a.g.e., s.156; Şeyhî, a.g.e., s.562.

¹⁹ Kara, a.g.e., s.191.

²⁰ Belig, a.g.e., s.563; Beysanoğlu, a.g.e., c.I, s.145.

²¹ Nâimâ a.g.e., c.III, s.386; Mehmet Süreyya, a.g.e., c.III, s.919.

²² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yayına Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, (Topkapı Sarayı Bağdat 305 numaralı yazmasının transkripsiyonu-dizini), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, c.IV; s.186; Korkusuz, a.g.e., s.88-89; Bruinessen, Martin Van, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları İstanbul 1995, s. 67-68.

Muhammed Bâdâmyârî'nin oğlu ve halifesidir.²³ Tarikat silsileleri şöyledir:

Mürşidi

Aziz Mahmud Urmevî, şan ve şeref sahibi babasının hizmet ve terbiyesiyle tahsiline başladı. Büyüklerinin himmetiyle Bâtînî ilimleri tahsil ederek irşad izni aldı. Babasının vefatından sonra hilafet postuna geçti. Muhtemelen Safevîler'in işgali üzerine Diyarbakır'a gelip buraya yerleşti.²⁵

Mahmud Efendi, Diyarbakır'da bir tekke yaptırarak burada insanları irşad etmeye başlamıştır. Zaviyesi avam, havas ve yönetici kesimden herkes tarafından büyük ilgi görmüştür.²⁶ Öyle ki tekkeye çok sayıda adak, zekât, hediye ve sadaka gelir ancak bunların hepsi tekke dervişleri-

²³ Tosun, Necdet, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı Görüşleri Tarikatı*, İnsan Yayınları, 1. bs., İstanbul 2002, s. 280.

²⁴ Açıkbaş Mahmud Efendi, *Risâle-i Nurbahşiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, H.Hayri-H.Abdullah, nr. 146, vr. 114b.

²⁵ Korkusuz, a.g.e., s.89; Bruinessen, a.g.e., s.56; Tosun, a.g.e., s.280; Bruinessen-Hendrick Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakır'da*, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, I. bs, İstanbul 2003, s.97.

²⁶ Nâimâ, a.g.e., c.III, s.385; Şeyhî, a.g.e., s.62; Kufralı, Kasım, "Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendiyye Muhiti", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TDED), c.III, sy.1-2, (30 Kasım 1948), ss.129-151, s.149; Beysanoğlu, Şevket, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır Tarihi*, Şehir Matbaası, İstanbul 1963, s.154; Beysanoğlu, Şevket, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 1996, c.II, s.632; Uzunçarşılı, İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c.III, TTK., 2.bs. Ankara 1977, s.205.

ne kalıp hiçbirini kendisi kabul etmezdi.²⁷

Tekkesinin yanında yaptırdığı camide,²⁸ müridleri toplanıp oturdukları yerde cehrî zikir ederlerdi.²⁹ Müridlerinin sayısı kırk binden fazla idi.³⁰ Bütün Diyarbakırlılar ve etraftaki halk kendine mürid idi ve bu bağlılıkları sebebiyle Aziz'in başına yemin edecek kadar şeyhlerine inanıyorlardı.³¹

Şeyh sadece halk ile iç içe değildi. Osmanlı devlet adamları ile de yakın ilişkiler içindeydi. Ancak bu yakınlık onun sonunu hazırladı. IV. Murad ile Revan seferine katıldı ki Sultan Murad ile ilk kez burada karşılaşmıştır. Şeyhe orada gösterilen saygı padişahın ilgisini çekmişti.³² Bu konuda bazı olayların da etkisi vardır. Örneğin sefer esnasında, Revan kalesi altında bir grup gelip Murat Han'a şeyhi gammazlarlar. "Mehdi gibi huruc sahibi, kimya ilmine vâkıf, kırk bin müridi vardır" derler. Üç yıl sonra, Bağdat seferi öncesinde şeyh, padişaha Bağdat'ın fethi müjdesini verir. Padişah ise "Fetihten sonra İstanbul'a dönebilecek miyim" diye sorar. Şeyh, "Fetihten sonra bu Diyarbakır'a gelip gammazların yönlendirmesiyle öldürme bile yapıp, kalplere dokunup İstanbul'a varırsınız" der. "Allahu âlem size başka bir fetih kapısı açılır." Padişah ise "Niyetim Malta adası üzerinedir." der. Padişah bu müjdeden sonra şeyhi bolca mükâfatlandırır. Ancak Şeyh, bunları kabul etmeyip Diyarbakır halkının vergi ve cizyelerinin kaldırılmasını ister. Padişah bunu kabul eder. Aziz'in duasıyla Bağdat'a varılır ve Şeyh'in dediği gibi Bağdat feth edilir. Bu fetihten sonra padişah tekrar Aziz'e mükafat vermek isterse de Aziz onların hiçbirini kabul etmeyip kendilerine dua eder.³³

Şeyh, Murad Han'ın Bağdat'a yönelmesi esnasında bir gece, rüyasında babası Koç Baba'yı gördü. Babası ona şehadeti kabul etmesini söyledi. Şeyh, halifelerinden Vanlı Kara Abdullah'ı çağırıp rüyayı anlattı. Daha sonra "Şehadetin vuku bulmasında şüphe yoktur" deyip dervişlerin önünde seccadesini oğlu İsmail Çelebi'ye bıraktı.³⁴

Bağdat seferi dönüşü, Şeyh bütün halifeleriyle beraber padişahı Halep'te karşıladı. Padişah seferden sonra Diyarbakır'da yetmiş bir gün kalarak kışı burada geçirdi. Padişah kendisine yapılan pek çok şikayetin

²⁷ Nâimâ, a.g.e., c.III, s.385.

²⁸ Câmîi, Azîziye Câmîi adını taşır. Behram Paşa Câmîi ile Palancılar Çarşısı arasında olan câmîi minaresizdir ve mîmârî özelliği yoktur. İbadete açıktır. Bkz. Beysanoğlu, a.g.e., c.II, s.641.

²⁹ Nâimâ, a.g.e., c.III, s.385; Tosun, a.g.e., s.280. Cümlede geçen "cehrî zikir" açıktan ve yüksek sesle yapılan zikir demektir. Bkz. Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, 4. bs, İstanbul 1999, s.114.

³⁰ Evliya Çelebi, a.g.e., c.IV, s.40; Tosun, a.g.e., s.280.

³¹ Nâimâ, a.g.e., c.III, s.385; Uzunçarşılı, a.g.e., s.205.

³² Nâimâ, a.g.e., c.III, s.385.

³³ Evliya Çelebi, a.g.e., c.IV, s.40.

³⁴ Nâimâ, a.g.e., c.III, s.386.

sonunda şeyhi idam ettirdi (ö.1048/ 1638). Bu idam hakkında pek çok yorumlar yapıldı ve idam farklı sebeplere bağlandı:

1. Şeyhin kimya ilmine vâkıf olması. Etrafındaki paşalardan, şeyhin kimya ilmine vakıf olduğu bilgisini alan padişah şeyhi bu konuda kontrol etmek ister. Şeyh'e "İlmi kimyaya inanmadığını söyler ve bunu ispatlayacak biri olsa da inansam der." Şeyh ise bu işin evliya sanatı olduğunu, açlığı gidermek için birkaç habbe yaptıklarını, yoksa Karun'un malına sahip olmak için bu sanatı kullanmadıklarını söyler. Hatta birkaç habbe yapıp padişaha ikram eder. Padişah o gün açlık hissetmez.³⁵

O günlerde Şeyhin haremde Lübnan'dan kaçıp Şeyh'e sığınan Maanoğlu Fahreddin'in kızı bulunmaktaydı. Bu kız kimya ilmini babasından öğrendiğini ve uygulayabildiğini Şeyh'e söylemişti. Şeyh ise hile ve yalan bilmez bir kişi olduğu için bu kızı inanmıştı. Padişah Diyarbakır'da iken Şeyh, "Hazinenize gereklidir. Eğer izniniz olursa bunu (ilm-i kimya) fiilen gösterelim" deyip Maanoğlu'nu kızını bu iş için padişaha anlattı. Padişah, kıza sermaye olarak bin altın ve harçlık olarak da bin kuruş verdi. Kız vaat ettiği altını yapmadı ve günlerini Diyarbakırlı musikîşinaslarla zevk ve sefa âlemlerinde harcadı. Bu simyacı kadının iki de kız çocuğu vardı. Simyacı kadının bu sahtekârlığı padişaha bildirildi. Padişah da Bağdat dönüşü bu kadını boğdurup çocuklarıyla beraber Dicle nehrine attırdı. Şeyh de simyacı kadının suç ortağı olarak düşünüldü ve o da simyacı kadınla aynı kaderi paylaşarak idam ettirildi.³⁶

2. Şeyhin müridlerinin çokluğu: Bütün Kürdistan ve İran memleketinin en ücra köşesine varıncaya kadar Arap olmayanlar ve Kürtler arasında kırk binden fazla muhip ve müridi vardı. Tekkesinin hediyelerle ekonomik yönden güçlendiğini gören bazı paşalar, bu durumu endişe verici

Açıkbâş Mahmud Efendi'nin Daye Hatun Camii haziresindeki kabri

³⁵ Evliya Çelebi, a.g.e., c.IV, s.41; Nâimâ, a.g.e., c.III, s.387-389; Beysanoğlu, a.g.e., c.II, s.635-636; Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır Tarihi*, s.155-156; Bruinessen, a.g.e., s.62-63; Uzunçarşılı, a.g.e., c.III, s.205.

³⁶ Evliya Çelebi, a.g.e., c.IV, s.41; Nâimâ, a.g.e., c.III, s.387-389; Beysanoğlu, a.g.e., c.II, s.635-636; Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır Tarihi*, s.155-156; Bruinessen, a.g.e., s.62-63; Uzunçarşılı, a.g.e., c.III, s.205.

Daye
Hatun
Camii ve
haziresi

olarak düşündüler ve şeyhin bu gücünü kullanarak şeyhlikten şahlığa geçebileceğini, Safeviler devletinin de şeyhlikten çıktığını söyleyerek, padişahı şeyhi idam etme konusunda ikna ettiler. Ayrıca padişah Diyarbakır'a gelince Şeyh, Kavs mesiresinde yaptırdığı Çarbâğ köşkünde padişaha büyük bir ziyafet vermişti. Köşkten Şeyh'in evinin bulunduğu Urfa kapısına kadar müridleri iki sıra olup bir yandan yemekler elden ele ulaştırırken diğer yandan boş kaplar yine elden ele şeyhin evine kadar iletiliyordu. Padişahın etrafındakiler padişaha Sakarya şeyhi³⁷ hadisesini de hatırlatıyorlardı. Padişah bütün bu kuşkucu durumlar sebebiyle şeyhi idam ettirdi.³⁸

3. Haseki Sultan'ın Kızması: Padişahın eşi Haseki Sultan, şeyhin eşini davet ettiği bir günde, bir olay Haseki Sultan'ın huzursuz olmasına sebep olmuştur. Öyle ki Haseki Sultan bir kopuz ile birkaç kez şeyhin eşine vurmuştur. Padişah hareme geldiğinde şikâyet ederek idamına sebep olmuştur.³⁹

İdamdan sonra padişah, şeyhin evini silah vb. harp aletleri konusunda arattırdı. Ancak kuşkularının yersiz olduğunu geç de olsa anladı. Çünkü şeyhin evinde hiçbir savaş aleti bulunmamıştı.⁴⁰

Padişah yaptığından pişman oldu. Şeyhin küçük oğlunu huzuruna çağırarak "dile benden ne dilerse" dedi. Ancak çocuğa daha önce bu tarz

³⁷ Nâimâ, a.g.e., c.III, s.390; Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Târih-i Osmânî*, Hüdavendigâr matbaası, 1298, c.II, s.162.

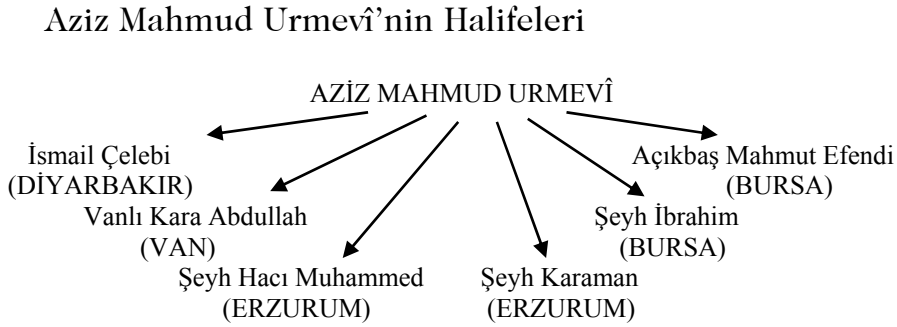
³⁸ Nâimâ, a.g.e., c.III, s.390; Tosun, a.g.e., s.281; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, c.II, s.637; Bruinessen-Hendrick Boeschoten, a.g.e., s.98.

³⁹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Matbaa-i Âmire 1283, c.II, s.462.

⁴⁰ Nâimâ, a.g.e., c.III, s.391; Tosun, a.g.e., s.281.

bir soruya karşılık “Kabe’yi istiyorum” cevabını vermesi tembihlenmiştir. Bu istek padişahın yanındakilerce Diyarbakır’a yakın Ka’bî köyünü istiyorlar şeklinde padişaha iletilmiş, fermanla Ka’bî köyü Aziz’in ailesine verilmiştir. Bu köyün tasarrufu 1910 yılına kadar bu ailenin elinde idi.⁴¹

Aziz Mahmud Urmevî’nin kıraat konusunda geniş bilgisi vardır. Vefatından sonra bazı halifeleri irşada devam etmiştir.⁴² Buna göre Aziz Mahmud Urmevî’nin halifelerini şu şekilde gösterebiliriz:

İsmail Çelebi babasının gördüğü bir rüyasıyla beraber şehadetini anlaması üzerine babasının yerine seccadesine oturmuştur.⁴³ Medrese ilimlerini Amid alimlerinden, tasavvuf ilimlerini babasından öğrenerek yetişmiştir. Musikî ilminde ve icrasında üstad idi. Otuz yıldan fazla Diyarbakır Nakşibendî şeyhliği yapmıştır. 1080/1669 yılında vefat etmiş ve Urfa kapısı dışındaki aile mezarlığına gömülmüştür. Yerine oğlu Ahmed geçmiştir.⁴⁴

Şeyh İbrahim ise Urmevî kolunu ilk defa Bursa’ya getiren kişidir. Şeyhi’nin vefatıyla Bursa’ya gelmiştir. Bir müddet zikir ve ibadetle meşgul olmuş, 1650’de vefat ederek Pınarbaşı mezarlığına defnedilmiştir.⁴⁵

Halkın çoğu, padişahın erken yaşta ölümünü Aziz Mahmud Urmevî’nin haksız yere öldürülmesine bağlanmıştır.

IV. Murad’ın silahı olan, Bağdat fethinden sonra ise Diyarbakır Valisi olan Melek Ahmet Paşa, şeyhin mezar taşına şu beyitleri yazmıştır;

*Gelip ettik ziyaret bu makamı,
Ki budur pişvâ-yı Şeyh Rûmî. (1044)⁴⁶*

⁴¹ Beysanoğlu, a.g.e., c.II, s.637; Korkusuz, a.g.e., s.90.

⁴² Tosun, a.g.e., s.281; Korkusuz, a.g.e., s.92; Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s.74; Belig, a.g.e., s.169; Kepecioğlu, a.g.e., c.II, s.291.

⁴³ Nâimâ, a.g.e., c.III, s.386.

⁴⁴ Beysanoğlu, a.g.e., c.I, s.10; Korkusuz, a.g.e., s.145.

⁴⁵ Kepecioğlu, c.II, s.291; Belig, a.g.e., s.169.

⁴⁶ Evliya Çelebi, a.g.e., c.IV, s.41.

Nakşibendî-i Atîk Dergâhı

Nakşibendî-i Atîk Dergâhı, bulunduğu yerde başka bir Nakşibendî zaviyesi bulunduğundan Atîk (eski) adıyla anılmaktadır.⁴⁷ Ancak Açıkbaş Mahmud Efendi tarafından kurulmuş olan Dergâh'a, Açıkbaş Mahmud Efendi Dergâhı da denilmektedir. Nakşibendî-i Atîk Dergâhı, Bursa Hisar'da, Darphâne Mahallesi'ndedir.⁴⁸

Dergâh Abdülkerim Efendi zamanında Sölözlü Şehid Ali Paşa'nın vasiyetiyle tamir edilmiştir.⁴⁹ Ancak 1216 yılının Şa'ban ayının 17'sinde, Bursa'da çıkan büyük yangında Dergâh yanınca irşâd ve hizmete Dârü'l-Hadîs'te devam edilmiş,⁵⁰ 1847 yılında 10152 kuruş harcanarak tekrar tamir edilmiştir.⁵¹ Dergâh'ta postnişin olanlar sırasıyla şöyledir:

1.	Açıkbaş Mahmud Efendi	(ö.1077/1666)
2.	Şeyh Ahî Mahmud Efendi	(ö.1090/1679)
3.	Şeyh Mustafa Efendi	(ö.1110/1698)
4.	Şeyh Abdülkerîm Efendi	(ö.1138/1725)
5.	Şeyh Abdullah Efendi	(ö.1159/1746)
6.	Şeyh Mehmed Efendi	(ö.1176/1762)
7.	Şeyh Mehmed Efendi	(ö.1192/1778)
8.	Şeyh Abdullah Efendi	(ö.1217/1802)
9.	Şeyh Abdülkerîm Efendi	(ö.1247/1831)
10.	Şeyh Abdülhâdî Efendi	(ö.1292/1875)
11.	Şeyh Eşref Efendi	(ö.1295/1878)
12.	Şeyh Şerif Efendi	(ö.1345/1926) ⁵²

⁴⁷ Kepecioğlu, a.g.e., c.III, s.191.

⁴⁸ Eşrefzâde, Şeyh Ahmed Ziyaeddîn, *Gülzâr-ı Sülehâ*, BEEK, Orhan Kit., nr. 1018/2, s.114; Kepecioğlu, a.g.e., c.IV, s.261; Gazzîzâde Abdüllatif, *Ravzatü'l-Müflihun*, BEEK, Orhan Kit., nr. 1041, s.15; Süleyman Hâlis, *Vefeyatnâme*, Mustafa Kara özel kütüphanesindeki fotokopi nüsha, 29a; Kara, Mustafa "Bursa Tekkelerinin Alfabetik Olarak İsimleri ve Bellibaşlı Kaynakları" UÜİFD, c.II, sy.2, Yıl.2, Bursa, 1987, ss.89-98, s.90. Dergâh'ın bulunduğu yer bazı vefeyatnamelerde Hisar, Hisarkale, Hisar Burç üzeri şeklinde yer almaktadır. Bkz. Kepecioğlu, a.g.e., c.III, s.191-c.I, s.25; Gazzîzâde Abdüllatif, *Hülâsatü'l Vefeyât*, 21b; Ahmed Ziyaeddîn, a.g.e. s.127.

⁴⁹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.565; Süleyman Hâlis, a.g.e., 29b.

⁵⁰ Gazzîzâde Abdüllatif, *Ravzatü'l-Müflihun*, s.15; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.567.

⁵¹ Kepecioğlu, a.g.e., c.III, s.191.

⁵² Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.561-569; Kara, Mustafa, "Bursa Tekkelerinde Şeyhlik Yapan Mutasavvıflar-I", UÜİFD, c.III, sy.3, Yıl.3, Bursa 1991, ss.107-117, s.109-110; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s.236.

Nakşibendî-i Atîk Dergâhı Postnişinleri

1. Şeyh Ahî Mahmud Efendi: Açıkbâş Mahmud Efendi'nin kardeşi Kâsım'ın oğlu olan Ahî Mahmud Efendi, Van'da doğmuştur. İlk Tahsilini burada tamamladıktan sonra Bursa'ya, amcası Açıkbâş Mahmud Efendi'nin yanına gelmiştir. Tasavvufî eğitimini burada, amcasından alan Ahî Mahmud, onun vefatından sonra dergâha şeyh olmuş ve irşad hizmetlerini devam ettirmiştir. 1090/1679 tarihinde Rebîülevvel ayının 15. Cuma gecesi vefat edince amcasının yanına, Dâye Hâtun Câmîi haziresine defnedilmiştir.⁵³

Şeyh Ahî Mahmud Efendi'nin kabri.

Ahî Mahmud Efendi, güzel ahlâk sahibi, şakacı, neşeli bir şahıs imiş.⁵⁴ Vefatının ardından sevenlerinden birisi şu tarihi söylemiştir:

*“Kanı Seyyid Ahî Mahmud manend
Güruh-ı Nakş-bend içre ma’dud
Bir eksikli didi fevtine târih
‘Urûc itdi makâm-ı ünse Mahmûd”*

Şair Tablî ise şu beyti söylemiştir:

*“İşidüp Tablî-i dil-’haste fevtin didi târihin
Cinânın ola Âhî Mahmûda menzil-ü mevâ”⁵⁵*

2. Şeyh Mustafa Efendi: Ahî Mahmud Efendi'nin vefatından sonra, yerine oğlu Mustafa Efendi postnişin olmuştur. Babasından tarikat eğitimi tamamlayan Mustafa Efendi, vefat edinceye kadar bu hizmeti devam ettirmiştir. Saf kalpli, keramet sahibi bir zât olan Mustafa Efendi, 1110/1698 yılının Zilkâde ayının 25. Salı günü vefat ederek Dâye Hâtun Câmîi haziresine, babasının yanına defnedilmiştir.⁵⁶

⁵³ Belîğ, a.g.e., s.159; Gazzîzâde Abdüllatif, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, 23a; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.564; Mehmet Süreyya, a.g.e., c.III, s.913; Kara, a.g.e., s.236; Öcalan, H. Basri, Bursa'da Tasavvuf Kültürü (17. Yüzyıl), Gaye Kitabevi, Bursa 2000, s.146.

⁵⁴ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.565.

⁵⁵ Şeyhî, a.g.e., s.574; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.564.

⁵⁶ Belîğ, a.g.e., s.160; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.565; Kepecioğlu, a.g.e., c.III, s.405; Kara, a.g.e., s.236; Öcalan, a.g.e., s.146. (*Sicille-i Osmânî*'de bu ölüm tarihi 1705 yılı olarak verilmiştir. Bkz. *Sicille-i Osmânî*, c.III, s.1152)

3. Şeyh Abdülkerim Efendi: Şeyh Mustafa Efendi'nin çocuğu olmadığı için akrabalarından "Müfid" mahlaslı ve Çelebi ünvanıyla ünlenmiş olan Abdülkerim Efendi, Mustafa Efendi'nin vefatından sonra yerine postnişin olmuştur.⁵⁷

1100 tarihinde Bursa'da dünyaya gelen Abdülkerim Çelebi, Hz. Mısri halifesi Ayn-ı Ekber Mehmed Efendi ve Hoca Abdurrahman Efendi'den ilim tahsili almıştır.⁵⁸ Nakşibendî şeyhlerinden olan Şeyh Mehmed Murad'dan tasavvuf ilmini alarak icâzetini almıştır. Sözlü Ali Paşa vasıtasıyla dergâhın harap olan yerlerini tamir ettirmiştir. 1138 tarihinde hacca gitmek için yola çıkmış ve hac dönüşü, Zilhicce ayının son gününde vefat etmiştir.⁵⁹ Halim selim bir zât olan Abdülkerim Çelebi, "Müfid" mahlasıyla şiirler söylemiştir. Kendisine şöyle bir beyit nispet edilir:

*Sümbülü gülden gelir yüz vech ile zül-fü rûhun
Ey bahâr arzu hoş buy-ı vehm-i hoştur bana.*

4. Şeyh Abdullah Efendi: Şeyh Abdülkerim Çelebi'nin vefatından sonra yerine postnişin olan Şeyh Abdullah Efendi, 1100 tarihinde Cebel-i Cedîd nahiyesinden Sarrâfiye Medresesinde ilim tahsili için Bursa'ya gelmiştir. Bir müddet bu medresede hücre-nişin⁶⁰ olmuştur. 1109 tarihinde Sarı Abdullah mahallesi camiine imam olan Abdullah Efendi, Nakşibendî-i Atık Dergâhı şeyhi Mustafa Efendi'ye intisab ederek ondan icâzet almıştır. Abdülkerim Çelebi'nin hac dönüşü vefat etmesiyle dergâha mürşid olmuştur.⁶¹ Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere iki gün zaviyede, Cuma günü de Dâye Hâtun Câmii'nde cemaatle Evrâd-ı Fethiyye kıraatine cehrî olarak devam ediyorlardı.⁶² Âlim, fâzıl, emsali az bulunan, gönlü zengin, herkese iyilik yapmasını seven bir kişi olan Abdullah Efendi,⁶³ 1159/1746 yılının Receb ayında vefat etmiş ve Hoca Muhyiddin Mektebi sahasına defnedilmiştir.⁶⁴

⁵⁷ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.565; Süleyman Hâlis, a.g.e., 29b.

⁵⁸ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.565; Süleyman Hâlis, a.g.e., 29b.

⁵⁹ Süleyman Hâlis, a.g.e., 29b; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.565.

⁶⁰ "Hücre" kelimesi, küçük oda, odacık anlamına gelir. Bu kelime tasavvufta bazı tekke ve mescidlerin çevresinde bulunan ve halvete çekilmek için kullanılan odalar anlamında kullanılır. Bkz. Uludağ, a.g.e., s.251. "Nişin" kelimesi ise oturan, oturmuş anlamıyla kendinden önceki kelimeyi sıfatlandırır. Bkz. Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, 22. basım, Ankara 2005, s.841. Buna göre "Hücre-nişin" kelimesi odada oturan yani oda sahibi, kendisine oda verilmiş kişi, öğrenci anlamına gelmektedir.

⁶¹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.565-566; Süleyman Hâlis, a.g.e., 29b; Ahmed Ziyaeddin, a.g.e., s.114.

⁶² Ahmed Ziyaeddin, a.g.e., s.114; Süleyman Hâlis, a.g.e., 29a.

⁶³ Ahmed Ziyaeddin, a.g.e., s.114; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.565; Gazzîzâde Abdüllatif, a.g.e., 25a; Kepecioğlu, a.g.e., c.I, s.25.

⁶⁴ Ahmed Ziyaeddin, a.g.e., s.114; Süleyman Hâlis, a.g.e., 29a; Mehmed Şemseddin, a.g.e.,

İstanbul Şeyh Nuri Efendi, vefatında şu tarihi söylemiştir:

*“Bu Şeyh-i Nakş-bendî bir mükemmel şeyh idi amma
Koyup dünyayı cânın Hakk’a teslîm eyledi nâ-gâh
Sivâyâ yok idi meyl-i cihâna itmedi râğbet
Degildi tâlib-i ‘izz-ü cihân ol ‘ârif-i bi’llah
Hudâ ol murg-ı rûhına cinânı âşiyân itsün
Dahi Firdevs içinde hur-ı ‘ını eylesin hem-râh
Gelüb bir kimse-i hoş ez dil-ü cân söyledi târih
Çalındı kûs-ı rihlet göçdi Abdullah Efendi âh”⁶⁵*

5. Şeyh Mehmed Efendi: Şeyh Abdullah Efendi’nin vefatıyla yerine oğlu Mehmed Efendi postnişin olmuştur. Nakşibendî tarikatine mensup kişilerle beraber Kübreviyye ayini icra ederek Evrâdı Fethiyye ve Hatm-i Hâcegân ile cehrî ve hafî zikre devam ediyorlardı.⁶⁶

1176/1762 yılında vefat ederek Hoca Muhyiddin Mektebi’ne, babasının yanına defnedilmiştir.⁶⁷ Mehmed Efendi güzel ahlaklı, zühd ve takva sahibi, heybetli görünümüne sahip bir kişi idi.⁶⁸

6. Şeyh Mehmed Efendi: Mehmed Efendi’nin vefatından sonra dergâha, akrabalarından Mehmed Efendi postnişin olmuştur. Dergâha gelmeden önce Diyarbakır’a giderek oradaki büyüklerinden izin alarak geri dönen Mehmed Efendi⁶⁹ de kendinden öncekilerin üslubuyla Kübreviyye ve Nakşibendiyye ayinini icra ederek hafî ve cehrî zikrine devam ediyordu.⁷⁰

Mehmed Efendi, halim selim, vakarlı ve faziletli bir kişi di.⁷¹ 1192/1778 tarihinde vefat etmiş ve Dâye Hâtun Câmîi haziresine defnedilmiştir.⁷²

7. Şeyh Abdullah Efendi: Mehmed Efendi’nin vefatıyla yerine oğlu Abdullah Efendi postnişin olmuştur. Şeyh Abdi ismiyle tanınan Abdullah

s.565; Gazzîzâde Abdüllatif, a.g.e., 25a.

⁶⁵ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.566; Ahmed Ziyaeddin, a.g.e. s.114-115.

⁶⁶ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.567; Ahmed Ziyaeddin, a.g.e., s.114-15. Bu cümlede geçen “hafî” kelimesi gizli, örtülü, kapalı anlamında olup tasavvufta beş latifeden biri olarak kabul edilir. “Zikri hafî” ise zikreden sadece kendisinin işitebileceği bir şekilde alçak sesle yaptığı zikre verilen addır. Bkz. Uludağ, a.g.e., s.214,586.

⁶⁷ Gazzîzâde Abdüllatif, a.g.e., 27b; Kepecioğlu, a.g.e., c.III, s.297.

⁶⁸ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.567; Ahmed Ziyaeddin, a.g.e., s.121.

⁶⁹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.567.

⁷⁰ a.g.e., s.567; Ahmed Ziyaeddin, a.g.e., s.127.

⁷¹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.567; Ahmed Ziyaeddin, a.g.e., s.127.

⁷² Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.567; Ahmed Ziyaeddin, a.g.e., s.127.

Efendi, kendinden önceki müridler gibi pazartesi ve perşembe günleri tarikat ayinlerini icraya devam etmiştir.⁷³

1216 yılında Şaban ayının 17. Salı günü Bursa'da çıkan büyük yangında dergâh yanmış ve Darü'l-Hadis bölümünde ikamet edilerek tarikat ayinine devam edilmiştir.⁷⁴

1217/1802 yılının Rebiü'l-Âhir ayının 25. Salı günü vefat etmiş, Dâye Hâtun Câmii haziresine defnedilmiştir.⁷⁵

Abdullah Efendi, "Yalan ve yalancılık insan olanda zuhur etmez." diyerek her kim ne söylerse ona inanan, gönlü saf bir kimse idi.⁷⁶

8. Şeyh Abdülkerim Efendi: Abdullah Efendi'nin vefatıyla yerine Abdülkerim Efendi postnişin olmuştur. Tarikata girmek isteyenlere kılavuzluk yapmış, 1247/1831 yılında vefat etmiş, Dâye Hâtun Câmii haziresine defnedilmiştir.⁷⁷

9. Şeyh Abdülhâdî Efendi: Abdülkerim Efendi'nin vefatından sonra postnişin olarak yerine geçen oğlu Abdülhâdî Efendi temiz kalpli, gönlü düşmanlıktan uzak bir kişi imiş. 1292/1875 yılında 85 yaşında iken vefat etmiş, Dâye Hâtun Câmii haziresine defnedilmiştir.⁷⁸

10. Şeyh Mehmed Eşref Efendi: Abdülhâdî Efendi'nin üç çocuğundan en büyüğü olan Mehmed Eşref Efendi dergâha postnişin olmuştur. Babasının vefatının ardından postnişin olmadan önce askerlikte 25 yıl çalışmış ve alay kâtipliği rütbesini elde etmiş olan Şeyh 1295/1878 yılında 55 yaşında vefat etmiş ve Dâye Hâtun Câmii haziresine defnedilmiştir.⁷⁹

11. Şeyh Eşref Efendi: Şeyh Mehmed Eşref Efendi'nin vefatıyla yerine oğlu Şeyh Eşref Efendi postnişin olmuştur. Şeyh, vergi müdürü Osman Efendi'den bir müddet ilim tahsiline devam etmiştir. Dergâhın gelirine katkı maksadıyla Duyûn-u Umûmiye'ye devam etmiş ve Cuma geceleri de tarikat ayinine devam ederek dergâha hizmet etmiştir. Şeyh Eşref Efendi 1341 yılında ulemâdan Hacı Ziya Efendi'ye şeyhlik vererek Yozgat'a gitmiştir. Burada 1345/1926 yılında vefat etmiş, Umumî Kabristan'a defnedilmiştir.⁸⁰

⁷³ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.567.

⁷⁴ a.g.e., s.567.

⁷⁵ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.567; Gazzîzâde Abdüllatif, *Ravzatü'l-Müflihun*, s.14.

⁷⁶ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.567.

⁷⁷ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.568.

⁷⁸ a.g.e., s.568.

⁷⁹ a.g.e., s.568.

⁸⁰ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.569.

Virdler

Risâle-i Nurbahşiyye’de geçen Nurbahşî tarikatına ait virdlerden bazıları şunlardır:

- Evrâd-ı Fethiye
- “Lâ ilâhe illâ ente yâ Hayyu yâ Kayyûm” (3 kere)
- “Lâ ilâhe illallah” (Birkaç kere)
- “Allah, Allah, Allah” (Birkaç kere)

Üçünün toplamı yüzdür ama her birine belirli bir miktar tayin edilmez.⁸¹

İşrâk namazı ve ikinci namazından sonra da “Allâhuekber” ve “Salavât-ı Şerîfe” okunur. (Bunlar da ayrı ayrı yüz defa okunur.)⁸²

Yemekten önce bir dua okunur ve yemekten sonra cemaatin çok olması durumunda birkaç kere;

- “Elhamdülillah”
- “Allâhuekber”
- “Allâhuekber” denir.⁸³

Risâle-i Nurbahşiyye’de geçen Kübreviyye tarikatına ait virdlerden bazıları şunlardır:

“Evrâd-ı Fethiyye” Sabah namazından sonra okunur.

“Zikr-i Erre”⁸⁴ Mürîdlerin boğazından ‘Hayy’ ve ‘Hakk’ sesleriyle beraber bıçkı sesine benzeyen bir ses çıkar.⁸⁵

Risâle-i Nurbahşiyye’de geçen Nakşibendî tarikatına ait virdlerden bazıları şunlardır:

Sabah namazından sonra yüz defa “istiğfar” edilir.

“Evrâd- Fethiyye” okunur.

Her beş vakit namazdan sonra Kurân okunur. (Yâsin, Tebâreke, Amme sûreleri gibi...)

Beş vakit namazın dışında günlük nafil namazlar daha vardır ki bunlar;

1. İşrak,
2. İstihare,
3. Duha (kuşluk),
4. Evvâbin,
5. Teheccüd namazlarıdır.⁸⁶

⁸¹ Açıkbaş Mahmud Efendi, Risâle-i Nurbahşiyye, vr. 112b.

⁸² Açıkbaş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 113a.

⁸³ Açıkbaş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 113a.

⁸⁴ Zikr-i Erre: Yesevîlik’te hançereden testere sesi gibi bir ses çıkarılarak yapılan zikir. Bkz. Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., 4. Bs., İstanbul 1999, s.589.

⁸⁵ Açıkbaş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 113a.

⁸⁶ Açıkbaş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 113b.

Bunların rekat sayıları ya vird ya da icâzettir⁸⁷ (ruhsattır.)

- İkinci namazından Akşam namazına kadar “Muhasebe” zamanıdır ki muhasebe kendini teftiş etmektir. Günü gaflet ile geçen mürîd istiğfar edip zikriyle meşgul olur.
- Akşam namazından sonra 12 rekat Evvâbin namazı virddir ve bu 12 rekatı Resûlullah, sahabe, ciharyâr, vâlidîn, meşâyih ve nakşibendiyye, kendi meşâyihlerinin ruhları için kılar.
- Bütün vakitlerde “Lâ İlâhe İllallah Muhammedü'r-Resûlullah” zikriyle meşgul olunur. Buna “Yâd-Kerd” denir.⁸⁸
- Baz-keşt (zikirde kendiliğinden hatıra gelen iyi ve kötü fikri kovmaktır) vardır ki bu her zikrin beraberinde kalbe lazımdır.⁸⁹

Risalede ayrıca Nakşibendiyye hakkında bilgi verildikten sonra Nakşibendî tarikatının on bir esasından bahsedilmektedir. Buna risalede 11 reşaha (sızıntı-damla) adı da verilmektedir. Farsça ve manzum olarak açıklanmakta olan bu on bir esas (damla) şunlardır:

1. Hûş der-dem,
2. Nazar der-kadem,
3. Sefer der-vatan,
4. Halvet der-encümen,
5. Yâd-kerd,
6. Bâz-keşt,
7. Nigâh-dâşt,
8. Yâd-dâşt,
9. Vukûf-ı zamanî,
10. Vukûf-ı adedî,
11. Vukûf-ı kalbî.⁹⁰

Risalede zikir konusuna da değinilmektedir. Buna göre; Hoca Abdülhâlikü'l-Gücdenvânî hazretleri Hâcegân zikrinin başıdır. O, cehrî zikri câiz görmemiş ve mürîdlerine kalb ile ta'limi emretmiştir. Hoca Ârif-i Rivgerî de hafî zikri emredenlerdendir. Hoca Mahmud Encirfağnevî ilgili durumun gereğince ve talebelerin durumuna göre cehrî zikir ile meşgul olmuştur. Hoca Ali Ramitenî cehrî zikir yapmamıştır. Hoca Bahaeddin Nakşibend hazretleri daha sonra geldi ve cehrî zikri men edip hafî zikir ile

⁸⁷ Müellif risâlede icâzetten muradın şu olduğunu söyler; “Her meşâyih kendi zamanında ne emrederse virddir. Kendinden önceki meşâyihler ne emretmişse bu lâzım değil. Kendi nispetlerinden ne ihtiyar ediniş vird ederse ve neyi terk ederse ve neyi icâzet verirse emir kendinindir. Zira onlar kendi zamanlarının müctehidleridirler.” Bkz. Açıkbâş Mahmud Efendi, a.g.r., 113b.

⁸⁸ Açıkbâş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 113b.

⁸⁹ Açıkbâş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 114a.

⁹⁰ Açıkbâş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 115b.

meşgul oldu ve talebelerine de hafî zikri emretti.⁹¹

Her üç tarikatta Evrâd-ı Fethiyye, ortak olarak okunmaktadır. Her tarikatin virdi olan oruçlardan da bahsedilmektedir.

Recep ayının tamamı, Şaban ayının ilk yarısı, Ramazan'dan sonra altı gün, Zilhicce'nin dokuzuncu günü, Muharrem ayının dokuz ve onuncu günleri, her ayın on üçü ve on beşi, ve her haftanın pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmak virdidir. Mürîd bu oruçları özürsüz terk ederse "âsî tarîkat" olur.⁹²

Ayrıca *Evrâd-ı Fethiyye* şerhinde vird olarak Bakara Suresi'nin 255. ayeti olan Ayete'l-Kürsî sayıldığı gibi bunun yanında Ayete'l-Kürsî okumanın faziletlerine ve Kürsî kelimesinin muhtevasına da değinilmiştir. Kimilerinin Kürsî kelimesinin mecaz anlamda kullanıldığını söylediklerini rivayet eden müellif, Kürsî'den muradın "Arş" olduğunu belirtmektedir.⁹³

Silsile

Risalede Nakşibendi tarikatı silsilesi hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Tarikatın nispeti küllileri Hz. Ebubekir'e varırken nispeti cüz'iyeleri Hz. Ali'ye varmaktadır. Hz. Ali'ye varan silsileye, altın silsile denir.

Hz. Ebubekir'e varan nisbeye ise Bekriyye denmektedir. Üveysî silsile ise zahirde birebir bir kâmil mürşide hizmet etmeyip mana âleminde bir azizin ruhaniyetinden feyz alır ya da Hz. Hızır'ın (a.s.) terbiyesiyle bu durum gerçekleşir. Veya doğrudan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ruhaniyetinden feyz alınır.

Hz. Peygamber'e kadar olan Bekrî tarikat silsilesi ise şöyledir:

⁹¹ Açıkbaş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 113a.

⁹² Açıkbaş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 114a.

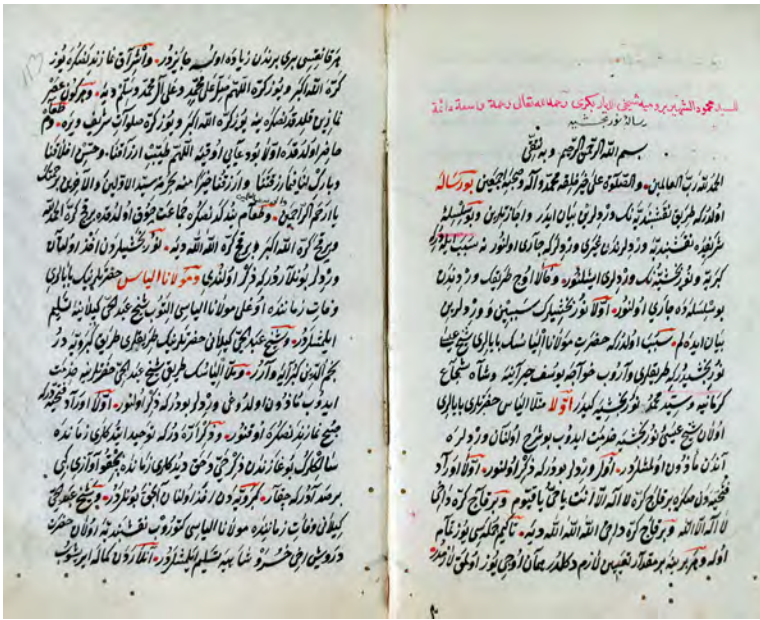
⁹³ Açıkbaş Mahmud Efendi, *Evrâd-ı Fethiyye Şerhi*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hayri – H. Abdullah, nr. 146, vr. 59b-60a.

Derviş Âhî Hüsrevşâhî'nin, Hoca Bhaeddin Nakşibendî'ye kadar olan bir Bekrî nispeti daha vardır:

Derviş Âhî Hüsrevşâhî (ö.937/1530)ya da(ö.967/1559)
 ↓

⁹⁴ Açıkbaş Mahmud Efendi, Risâle-i Nurbahşiyye, vr.114b-115a.

Risâle-i Nurbahşîyye'den
iki sayfa

Seyyid Hoca Abdullah (ö.?-?)

Yakup Çerhî (ö.851/1447)

Bahaeddin Nakşibend (ö.790/1389)⁹⁵

Hoca Bahaeddin Nakşibend hazretleri, Hoca Abdulhâlık Gucdevânî'den bir nispetle üveysîdir. Abdulhâlık Gucdevânî ise Hz. Peygamber'den (s.a.v.) üveysîdir. Ebu'l-Kâsım Kürrekânî'nin bir nispeti de Hz. Ali aracılığıyla Hz. Peygamber'e gider ki buna altın silsile adı verilir.

Eserleri

Mahmud Efendi'nin "Güzide" isimli Türkçe tecvid risalesi, Farsçadan tercüme edilmiş "Evrâd-ı Fethiyye Şerhi" ve "Risâle-i Nurbahşîyye" risalesi vardır.⁹⁶ Bununla beraber 12 ilimden bahseden bir risalesi daha olup bunu Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'ya hediye etmiştir.⁹⁷

a. Risâle-i Nurbahşîyye⁹⁸ Kübreviyye, Nurbahşîyye ve Nakşibendiyye tarikatlarının günlük virdlerini anlatan bir risaledir. Dili Türkçe olan eser beş varak olup Süleymaniye Kütüphanesi, H.Hayri-H.Abdullah kitaplığı, 146. numarada kayıtlı bir mecmua içindedir. Eser müellif hattı olmayıp

⁹⁵ Açıkbaş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 114b-115a.

⁹⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., c.I, s.14; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin, Mektebetü'l-Akniyye*, İstanbul, ts., c.II, s.417; Kara, a.g.e., s.234.

⁹⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., c.I, s.14. (Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* eserinde, üç dilde basılmış bir Divançe'si olduğundan bahsetmektedir.)

⁹⁸ Açıkbaş Mahmud Efendi, *Risâle-i Nurbahşîyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, H.Hayri-H.Abdullah, nr.146, vr. 112b-117a.

Muhammed b. Abdullah tarafından kaleme alınmıştır.⁹⁹ Müellif bu eserde kendi tarikat silsilesi hakkında da bilgi vermektedir.¹⁰⁰ Hazreti Mevlânâ İlyas'ın (Bâdamyârî) babaları Şeyh İsâ Nurbahşî'dir ki tarikleri Hâce Yusuf Hayrânîyye ve Şâh Şucâ' Kirmaniyye ve Seyyid Muhammed Nurbahşî'ye ulaşır. Mevlânâ (Molla) İlyâs hazretleri ilk önce babaları Şeyh İsâ Nurbahşî'ye hizmet etmiştir.

Mevlânâ İlyas hazretlerinin babaları (Şeyh İsâ Nurbahşî) vefatına yakın zamanda oğlu Mevlânâ İlyas'ı alıp Şeyh Abdulhay Geylânî'ye teslim etmiştir. Şeyh Abdulhay Geylânî hazretlerinin tarikleri Tarîk-i Kübreviyye'dir ve Necmeddin Kübrâ'ya varır. Mevlânâ İlyas'ın tarîki Şeyh Abdülhay hazretlerine hizmet edip bu risalede zikredilen virdlere ondan mezun olmuştur.

Şeyh Abdülhay Geylânî vefat zamanında Mevlânâ İlyas'ı götürüp Deriş Âhî Hüsrev Şâhî'ye teslim etmiştir ki O, Nakşibendiyye tarikatına mensuptur. Mevlânâ İlyas, orada icâzet-i irşâd alıp kemale ermiştir.

b. Evrâd-ı Fethiyye Şerhi:¹⁰¹ Kübreviyye Şeyhi Seyyid Ali Heme-dânî'nin (ö:786/1385) *Evrâd-ı Fethiyye* isimli Farsça risalesine yapılmış olan bir şerhtir. Risale elli dokuz varak olup, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadislerinde geçen zikirleri ihtiva etmektedir. Bu risaledeki virdler, Nakşibendî-i Atik Dergâhı'ndaki tarikat ayinleri de dâhil olmak üzere tarikat silsilesindeki âyinlerin tümünde okunmuştur.

Evrâd-ı Fethiyye Şerhi, Süleymânîye Kütüphanesi H. Hayri-H. Abdullah Kitaplığı, numara 146'da kayıtlı bir mecmua içindedir. İstanbul Bele-

⁹⁹ Açıkbâş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 117a.

¹⁰⁰ Açıkbâş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 114b.

¹⁰¹ Açıkbâş Mahmud Efendi, *Evrâd-ı Fethiyye Şerhi*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hayri-H. Abdullah, nr.146, vr. 51b-111a.

diyesi Osman Ergin Yazmaları, numara 15192'da da ikinci bir nüsha bulunmaktadır.

Eser müellif hattı olmayıp, son sayfalarından anladığımız kadarıyla Muhammed b. Abdullah tarafından h.1055 yılının Rebülevvel ayında bir perşembe günü Kütahya'da kaleme alınmıştır.¹⁰²

Risaleye “Estağfirullah el-Azîm” ile başlanmakta, devamında müellif tarafından istiğfarın zâhir ehli, kâmiller ve erbâb-ı sulûka göre açıklaması yapılmaktadır. Risaleyi şerh ederken ayet ve hadisleri de örnek olarak göstermekte, muhaddisler ve müfessirlerin görüşlerini de eklemektedir. Risalede zaman zaman Farsça ve Arapça şiirlere de yer verilmiştir.

Eserde geçen virdlerde Allâh Teâlâ, isimleri ile zikredilmekte, yani isimleri vasıtasıyla tanıtılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'e salât ve selâm getirmenin faziletine değinilerek imanın altı esası da açıklanmıştır.

Ayrıca risalede Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Allah'ın kulu ve resûlü olduğuna şehâdet edilmekte, “Hz. Muhammed Allah'ın kuludur” ifadesinden murâdın “Biz peygamberimize Allah'ın oğludur şeklinde itikad etmeyiz” diyerek Yahudilerin Hz. Üzeyir Peygamber'e ve Hristiyanlar'ın Hz. İsa Peygamber'e “Allah Teâlâ'nın oğludur” diyerek itikad etmeleri hakkında açıklamalar yapılmaktadır.¹⁰³

Şerhin sonunda, risaleyi, faydalarına binaen Farsça'dan Türkçe'ye çevirdiğini söyleyen müellif, Evrâd-ı Fethiyye duasıyla eserine son vermektedir. Risalede ismi geçen eserler şunlardır:

Keşşâf, Sahih-i Müslim, Sahih-i İbn Mâce, Sünen-i Nesâî, Sünen-i Ebû Dâvud, Sahih-i Müstedrek, Sünen-i Tirmizî, Hâşiye-i Mütâliâ, Tenbîhu'l-Gâfilîn, Kimyây-ı Saâdet, Nefahâtü'l-Üns, Sahih-i Cevâhir, Âvârif, Meşârik, Muhtar-ı Sarîh, Mesâbih Şerhi Mefâtiḥ, Tâcü'l-Esâmiye, Miş-kâtü'l-Envâr. Risalede adı geçen şahıslar ise şunlardır:

Kadı Beydâvî (ö.685/1286), Ebû Suud, Seyyid Şerif Cürcânî (ö.816/1423), İmâm-ı Gazzâlî (ö.505/1111), İbn Mâlik, Mevlânâ Abdurrahmân-ı Câmî (ö.898/1492), Şeyh İshak Kâzerûnî (ö.426/1034), İbn Melek, Mevlânâ Saadeddin Taftazânî (ö.793/1390), Beyhâkî (458/1066).

c. Güzîde:¹⁰⁴ Tecvid ile ilgili olan bu serin dili Türkçe olup eser 51 vaktır. Süleymâniye Kütüphanesi'nde bulunan H. Hayri-H. Abdullah kitaplığındaki 146 numarada kayıtlı bir mecmua içindedir. Süleymâniye Kütüphanesi'nde, Yazma Bağışlar Kitaplığı 3436 numarada da ikinci bir nüsha bulunmaktadır.

¹⁰² Açıkbaş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 110b-111a.

¹⁰³ Açıkbaş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 105a.

¹⁰⁴ Açıkbaş Mahmud Efendi, *Güzîde*, Süleymâniye Kütüphanesi, H. Hayri – H. Abdullah Kitaplığı, nr: 146, vr. 1b-51a.

Müellif eserin birinci sayfasında tecvid konusunda, ilgisizlik ve ihmalin, Kurân-ı Kerîm'in rağbet ve hürmetini bilmemekten kaynaklandığını söyler. Bu eserin yazılması hakkında "Bu risâleyi şerîfi muteber tecvid kitaplarından aldım, bir araya getirdim ve yeni başlayanlara kolaylık olsun diye Türkçe'ye çevirdim. Kaideler ile doldurdum ki rağbet edenler, bu risaleyi toplu bulup öğrencilerine öğretmeye rağbet edip bu hakiri hayır dua ile ansınlar ve yanlış ve hatalarımızdan dolayı da istiğfar etsinler."¹⁰⁵

Güzîde'yi yazarken Farsça ve Türkçe pek çok tecvid risalesinden faydalanan Mahmud Efendi, bu risalelerin isimlerini şöyle sıralar:

"*Neşri, Şâtıbiyye, Câbirî, Teyşîr, Secâvendî, Dürre-i'l- Cezerî, Dürrei'l-Ferîd, Tûhfeti'l-Huffâz, Hallu'r-Rumûz, Kavâidü'l-Adl, Kasîde-i Cemâled-din.*" Adı geçen kitapların, *güzîde* söz ve kaidelerini alarak bir araya top-
layan Mahmud Efendi, bu yüzden, risalesinin ismine "*Güzîde*" adını vermiştir. Çünkü O'na göre, "Bunlar En Yüce Kitab'ın *güzîdesidir.*"¹⁰⁶

Müellif tecvid kaidelerini 29 bâb içinde anlatmıştır. Eserin ilk sayfalarında 29 bâbın kaidelerini maddeler halinde yazmış, sonraki sayfalarda 29 bâbı örneklerle açıklamıştır.¹⁰⁷

Müellif hattı olmayan eserin son sayfasından anladığımız kadarıyla Muhammed b. Abdullah tarafından h.1055 yılının Rebîülevvel ayında, bir cumartesi günü ikindi vakti kaleme alınmıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Açıkbâş Mahmud Efendi, a.g.r., vr. 1b.

¹⁰⁶ a.g.r., vr. 1b.

¹⁰⁷ a.g.r., vr. 1b-2a.

¹⁰⁸ a.g.r., vr. 51a.

Fikirleri

Açıkbaş Mahmud Efendi'nin fikirleri, şiirlerinden ve *Evrâd-ı Fethiyye Şerhi*'nden faydalanılarak özetlenmiştir. *Evrâd-ı Fethiyye*, Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen zikirleri ihtiva eden bir risâle olduğu için Açıkbaş Mahmud Efendi'nin fikirleri daha çok zikirler konusunda olmuştur. Fikirleri, Allâh Teâlâ'nın isimlerini okumanın ve ne kadar okunduğunda, bize ne gibi faydalar sağlayacağı hakkındadır.

Evrâd-ı Fethiyye'ye "Estağfirullah el-Azîm" ile başlanmakta ve bu üç defa söylenmektedir. Dua talebinde fazlalaştırma güzel olduğu için üç defa söylendiğini belirten Mahmud Efendi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in namazı bitirince üç defa "Estağfirullah" dediğini belirtmektedir. O'na göre istiğfarı iki defa söylemek yeterli olsa da "Allâh Teâlâ tektir, teki sever."¹⁰⁹ Hadisi gereğince tek sayı olarak söylemek daha güzeldir.¹¹⁰

O'na göre sâlik,¹¹¹ ilk önce "Estağfirullah" der. Burada kendi varlığını ve diğer şeylerin varlığını, Allâh Teâlâ'nın Zât-ı Pâk'ından başka bâki kalmayacak derecede saklamasını ister. Zira tahkik ehline göre beşerin varlığı Allâh Teâlâ'ya ulaşmada fenâ derecesindedir, engeldir ve büyük günahtır.

Bu konuda demişlerdir ki:

Vücûdun zenbûn lâ yukâsu zenbûn (Senin varlığın günahtır ki hiçbir günah onun seviyesine çıkamaz.)¹¹²

"Estağfirullah" Allâh Teâlâ hazretlerinden mağfiret¹¹³ talep etmektir. "Ve etûbü ileyh" ise istiğfardan sonra tevbe zikrinin olması ve kulun günahının bağışlanması içindir. Kul, bazen günah işler, bazen de tevbe eder. Bu durumda istiğfar etmiş olur. Tevbesiz istiğfarın sâlike hiçbir faydası olmaz. Sâlik, tevbe etmeyip günahtan uzaklaşmazsa melekût âlemine¹¹⁴ ulaşamaz.¹¹⁵

Ayrıca her sâlik, Allâh Teâlâ'nın Yâ-Kahhâr ismine devam ederse nefsi hevâ (nefsâni istekler) kırılmış olur ve gönlünden dünya sevgisi çıkar. Bunun sonucunda sâlikte safây-ı bâtın (iç saflığı) meydana gelir.¹¹⁶

"Subhâneke mâ şükrânen hakkun şükrin"¹¹⁷ cümlesinde görüldüğü üzere

¹⁰⁹ Müslim, Ebu'l-Hüseyin, Müslim b. El-Haccac el-Kuşeyrî en-Nişâbü'rî, Sahih, Çağrı Yayınları, c.I-III, İstanbul 1981, Zikir-2.

¹¹⁰ Açıkbaş Mahmud Efendi, *Evrâd-ı Fethiyye Şerhi*, vr. 54b.

¹¹¹ Sâlik: Yolcu. Allah'a giden yolu tutana, seyr halinde olduğu sürece, mürid ile müntehî (vâsıl, eren) arasındaki mutavassite sâlik denir. Bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s.451.

¹¹² Açıkbaş Mahmud Efendi, *a.g.r.*, vr.53b.-54a.

¹¹³ Mağfiret, günahı örtmektir. Bkz.*Evrâd-ı Fethiyye Şerhi*, vr.53b.

¹¹⁴ Melekût âlemi: Gayb âlemi. Bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s.358.

¹¹⁵ Açıkbaş Mahmud Efendi, *a.g.r.*, vr.55a.

¹¹⁶ *a.g.r.*, vr.82b.-83a.

¹¹⁷ *a.g.r.*, 76a.

müellif zikir, şükür, marifet ve ibadetin birbirine bağlılığını şöyle anlatır:

“Lâyıkıyla ibâdetin yokluğu lâyıkiyle mârifetin yokluğuna sebeptir. Lâyıkıyla mârifetin yokluğu, lâyıkiyle zikrin yokluğuna sebeptir. Lâyıkıyla zikir, lâyıkiyle mârifete bağlıdır. Yani lâyıkiyle mârifet olmayınca lâyıkiyle zikir olmaz. Lâyıkıyla zikrin yokluğu ise lâyıkiyle şükrün yokluğuna sebeptir. Lâyıkıyla zikir lâyıkiyle şükre bağlıdır. Yani lâyıkiyle zikir olmazsa lâyıkiyle şükür olmaz. Bu üçünden her birisi sonrasına bağlıdır. İbadetlerin lâyıkiyle olmadığı, mârifetin lâyıkiyle olmadığı yönündendir. Bir kimse iyi bilmeyince iyi ibadet etmez. Mârifetin lâyıkiyle olmadığı, zikrin lâyıkiyle olmadığı yönündendir. Zikrin lâyıkiyle olmadığı, şükrün lâyıkiyle olmadığı yönündendir. Bir kimse lâyıkiyle şükretmezse zikri yerinde olmaz.”

Allâh Teâlâ'nın isimleri zikrinde tarîk-i hitâbet¹¹⁸ ve tarîk-i gaybet¹¹⁹ seçilmiştir. Sebebi şudur ki o huzur mertebesidir ve Allâh Teâlâ'ya hitâbî yönelme gaybet yoluyla olur. Zikirde olmaz.¹²⁰

Müellif, Allâh Teâlâ'nın isimlerini zikrederek o isimleri okumanın kullara hangi yönlerden gerekli olduğunu açıklamıştır. İlk önce “Allah” lafzıyla başlamıştır ki bu isme kemâl sıfatlarından hepsi delâlet eder.¹²¹ O isim ki Sûfiyye katından ism-i ayn-ı müsemmâdır. Onların isimden murâdı ise Zât'ı olur.¹²² Bunlardan sonra Allah Teâlâ'nın isimlerine şu örnekleri de verebiliriz:

Yâ Selâm; yani her âfet ve noksandan münezzeh demektir. Mahmud Efendi'ye göre bu ismin özelliği, bir kimsenin, bir hastaya yüz altmış bir defa okuduğu zaman o hastanın iyileşmesidir.¹²³

Yâ Müheymin; yani ey gözleyici ve gizleyici demektir. Müellife göre bu ismin özelliği, bir kimsenin bu ismi yazarak yanında taşıdığı zaman bütün malı ve erzakının, Allâh Teâlâ'nın koruması ve güvenliğinde olmasıdır. Ayrıca müellif, bir kimsenin gusûl alıp bu ismi yüz defa okuduğu zaman o kimsenin gönlü ve kalbinin aydınlanmış olacağının rivayet edildiğini belirtmektedir.¹²⁴

Yâ Azîz; yani her nesne üzerine galip olan demektir. Bu ismi her kim kırk sabah namazı fecirden sonra kırk kere okusa Allâh Teâlâ o kişiyi hiç kimseye muhtaç etmez.¹²⁵

Yâ Hâlık; yani eşyayı muktezâyı hikmet üzere takdir ve tayin edici

¹¹⁸ a.g.r. vr.80a.

¹¹⁹ a.g.r., vr.80a.

¹²⁰ a.g.r., vr.79b.

¹²¹ a.g.r., vr.78b.

¹²² a.g.r., vr.79a-79b.

¹²³ Açıkbâş Mahmud Efendi, a.g.r., vr.81b.

¹²⁴ a.g.r., vr.81b.

¹²⁵ a.g.r., vr.82a.

demektir. Her kim bu ism-i şerîfi gece okusa Allâh Teâlâ, kıyamete kadar ibadet edecek ve sevabı o kişinin olacak bir melek yaratır.¹²⁶

Yâ Muiz; yani ey aziz eyleyici demektir. Her kim bu ismi pazartesi veya cuma gecesi, yatsı namazından sonra yüz kırk defa okusa Allâh Teâlâ o kişiyi halkın gözünde heybet eyler.¹²⁷

Yâ Halîm; yani ey hilm sahibi demektir. Her kim bu ism-i şerîfi bir parça kağıda yazıp ekini olan bir yere assa, Allâh Teâlâ'nın inâyeti ile hiçbir zaman o ekine zarar ve afet erişmez.¹²⁸

Yâ Gafûr; yani sonsuz bağışlayıcı demektir. Her ki hummaya ya da baş ağrısına müptela olsa veya gam çekse, bu ism-i şerîfi üç parça kağıda yazıp yediği zaman şifa bulur.¹²⁹

Yâ Aliyy; yani ey yüce ve münezzeh olan demektir. Her kim bu ismi okumaya devam etse ya da yazıp yanında taşısa, kaderi alçak ise yücelir, kısmetinde darlık varsa genişlik olur. Garip ise Allâh Teâlâ o kişiyi selamet ile vatanına erıştırir.¹³⁰

Yâ Vedûd; yani ey kullarını sevicisi demektir. İki kimse arasında muhalefet olduğu zaman bu ism-i şerîfi bir yiyecek üzerine bin bir defa okuyup muhalefete sebep olan kişiye yedirilince muhalefeti bırakır.¹³¹

Yâ Kayyûm; yani her zaman halkın koruması ve tedbirinde olan demektir. Bir kimse bu ismi seher vaktinde çok okusa, o kişi için kullar üzerinde tasarruf hasıl olur.¹³²

Yâ Vâhid; yani ey ulûhî sıfatlarda tek olan demektir. Bu ismi tenhada çok okuyan kimsenin gönlünden korku ve vehim kalkar.¹³³

Yâ Ehad; yani ey zâtı yegâne olan demektir. Vâhid sıfattan ortağı olmayan demek iken Ehad zâtda ortağı olmayan demektir. Her kim تنها bir yerde Ehad ismini bin kere okursa gaybın izleri ve iç halleri ona açılır.¹³⁴

Yâ Velî; yani mü'minleri seven demektir. Bu isme devam eden kimse veliyyullah olacağından emin olur. Kötü huylu olan bir kadınla eşi sohbet ederken bu ismi hatırından çıkarmazsa o kadın iyi huylu olur.¹³⁵

Müellif, eserinde yer yer bazı konuları şiirlerle açıklama yolunu seçmiştir. Örneğin yedi sayısı ile ilgili şunları söyler:

¹²⁶ a.g.r., vr.82a.

¹²⁷ a.g.r., vr.83b.

¹²⁸ a.g.r., vr.84b.

¹²⁹ a.g.r., vr.84b-85a.

¹³⁰ a.g.r., vr.85a.

¹³¹ a.g.r., vr.86a.

¹³² a.g.r., vr.88b.

¹³³ a.g.r., vr.89a.

¹³⁴ a.g.r., vr.89a.

¹³⁵ a.g.r., vr.,87a-87b.

Yedi zincir-i cismünem yedi iklîme değer
Yedi nahcir-i fenûnem yedi iklîme değer
Yedi dildir yedi sünbül yedi iklîme değer
Yedi güldür yedi bülbül yedi iklîme değer
Yedi ma'suk yedi âşık yedi iklîme değer
Yedi Azrâ yedi Vâmuk yedi iklîme değer
Yedi Resmî yedilerdir yedi iklîme değer
*Mahfî yedilerdir yedi iklîme değer*¹³⁶

Bazı mısralarını okuyalım:

Aşk ve Muhabbet

El-minnetullâh ki olup canla bende
Meydân-ı muhabbetle nazar gerde-i pîrim
Men âşık-ı mâşûk dem-â gam bana ey dost
*Lûtfeyle kerem eyle hemîşe nazar eyle*¹³⁷
Meclîs-i âşıkın olmaz revnâk-ı cânansız
*Lâ-cerem cem olacak şem-i isteriz*¹³⁸

Gönül

Ey dil eğer dilersen adın olur her bend
Noksan-ı ayıbını bel-dâr taleb-i kemâl ola
Ey dil eğer dilersen sehbâr-ı arş olasın
Kaf-ı ferâgab içre i'kây-ı bî-nîşân ola
Dünyâ metâi için mihrine her dîninin
*Küllî arş-ı dirleme hurşîd-i âsumân ola*¹³⁹

Cân ve Cânân

Cân iklimine râh-ı aşk içinde cânân isteruz
*Cân verirler derde sanma gerek dermân*¹⁴⁰

Şeriat

Şer' ile yürüyelim âleme burhân olalım
*İttifâk ile gözüm mahrem-i sultân olalım*¹⁴¹

¹³⁶ Belig, a.g.e., s.156-158.

¹³⁷ Belig, a.g.e., s.156-158.

¹³⁸ Açıkbâş Mahmud Efendi, (Resmî mahlaslı olarak yazılmış beş varaklık şiirler), Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 3563, vr. 29a.

¹³⁹ Açıkbâş Mahmud Efendi, a.g.y., vr.28b.-29a.

¹⁴⁰ a.g.y., vr.29a.

Fakr

*Bârî'ye şükr mâlik-i gencine râzım
 Yok sim-ü zer'im gerçi bu dünyâda fakîrim¹⁴²
 Kimdir kapımda Resmî etmeden demiş Habîb
 O, bu fakîre hod sebeb ihtirâmdır¹⁴³*

Fenâ ve Bekâ

*Bu âlem-i fânîde ne mîrim ne vezîrim
 Üftâde-i vâdi-i fenâda merd-i hakîrim¹⁴⁴
 Zevk-i ebedî istersen bizim fenâda
 Ervâh-ı sıfat-ı kıyd-ı sûrdan gûzar eyle¹⁴⁵
 Mahv eyle varlığını bu zulmet-i fenâda
 O âlem-i bekâda zerre-i yegâni âfitâb ola
 Ey dil eğer dilerse âlemde ömr-ü bâki
 Bu zulmet-i fenâda ser-haşme-i hayât ola¹⁴⁶*

Müellifin Süleymâniye Kütüphanesi'nin Hacı Mahmud Efendi bölümünde, numara 3563'da kayıtlı olan beş varak olarak günümüze ulaşmış olan şiirlerine şunları da örnek olarak verebiliriz:

*Halimi ağlar isem âlemi seylab tutar
 Kıssayı söylersem gözlerimi hâb tutar
 Harem-i kûyını tavaf eden eyâ Kâbe-i hüsn
 Yüzünü kible görür kaşını mihrab tutar
 Cevheri göricek ey dürr-i girân-mâye-i sinin
 Lebb-ü dendânını la'l-i dürr-i sî-râb tutar
 Ben zâîfin yüzüne sepmek için elde müdâm
 Merdüm gözlerimin şişe-i güllâb tutar
 Gözleridir dîl-i hastaya ölen canlar çün
 Lebb-i cân-bahşî revân birdir cüllâb tutar
 Dîl-i miskîni bend etmeye dîvâne sıfat
 Halka halka saç zinciri ile güllâb tutar
 Bezm-i aşkında gamın nakl edüben Resmî müdam
 Leblerin yâdına âb-ı ayn-i nâb tutar¹⁴⁷*

¹⁴¹ Beysanoğlu, Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, s.146.

¹⁴² Belîğ, a.g.e., s.156-158; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.562.

¹⁴³ Açıkbaş Mahmud Efendi, (Resmî mahlaslı olarak yazılmış beş varaklık şiirler), vr. 29a.

¹⁴⁴ Belîğ, a.g.e., s.156-158; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s.562.

¹⁴⁵ Belîğ, a.g.e., s.156-148.

¹⁴⁶ Açıkbaş Mahmud Efendi, a.g.y., vr.28a.

*Sâkî sun imdi ki îyd-i sıyamdır
 Vakt-i safâ ve îyş-u dem nûş-u câmdır
 Şol irdin ki âb-ı hayata Hızır gibi
 Hakî Resmî cur'ası yuhyi'l-izâmdır
 Ferdây-ı îyd-ı sohbeti yârân müştefik
 Bir zer rûz-u saat ferhunde kâmdır
 Hani gözü'n acemî okursa çeker feten
 Mahmûr-i hâb feten-i mest-i müdâm
 Tûbâ misali arşa salar mayesin müdâm
 Kad ki aceb kıyamet-i serv-i kıyâmdır
 Didim nedir bu zülf-ü rûh ey mah-ı rûh
 Didi ki sünbül sanem subh-u şâmdır
 Kimdir kapımda Resmî etmeden demiş Habîb
 O, bu fakire hod sebep ihtirâmdır.¹⁴⁸*

Tarih düşürmekte mâhir olan Mahmud Efendi'nin bu şiirlerine de birkaç örnek verilebilir:

*Lutf kıl Ya Râb ibadullahâ ihsân isteriz
 Gence dîr tarihi ama vird-i handân isteriz*

(IV. Mehmed tahta oturunca söylediği beyit)¹⁴⁹

*Seyyid-i Mahmûd-i âlem mültecây-ı hâs u âm
 Şatt-i Amid sahilinde yaptı bir cây-i ferağ
 Ab-ı Kevserdir suyu, her nâhlî bir tûba mîsali
 Görse Düzeğ ehl-i varmaz cennete eyler dimağ
 Enverî, Hâkânî bilmez nağme-i güftârımı
 Hem zebânî bülbül olmaz, gülşenî âlemde zağ
 Tarihim sekiz ider idrakî usul ola
 Nükte-i serbestimi halleyleyen ahlâb-ı sanîh
 Kilk-i pîri Nakşibendî kudret-âsâ Resmîdür
 K'ol Aziz'in tarh-i aceb ism-ü Resmî Çarbâğ 1044*

(Amcası Aziz Mahmud Urmevî'nin Çarbâğ Köşkü'ne tarih)¹⁵⁰

¹⁴⁷ Açıkbâş Mahmud Efendi, a.g.y., vr. 28b-29a.

¹⁴⁸ a.g.y., vr. 29a.

¹⁴⁹ Belîğ, a.g.e., s.158.

¹⁵⁰ Beysanoğlu, a.g.e., s.147.

ONİKİNCİ BÖLÜM

SÜHREVERDİYYE
/ ZEYİNİYYE

یا حضرت عبداللطیف قدسی
کتاب الصغیر عمود مغرور

Abdüllatif-i Kudsî ve Zeyniyye Dergâhı

*Anınçun hazret-i Abdüllatif'e
Olubdur merkad ol arz-ı şerife
Lamiî Çelebi*

Hayatı

Osmanlı dönemi tasavvufî hayatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Abdüllatif-i Kudsî,¹ İbn Ganim ve İbn Benâne diye meşhur olan bir ailenin çocuğu olarak Kudüs'te dünyaya geldi (786/1384). Tam adı şöyledir: Abdüllatif b. Abdurrahman b. Ahmed el-Hazrecî el-Kudsî el-Ensarî eş-Şafiî. Annesi Fatma bt. Şerif (ö. 832/1429).

Kudsî, geleneğe uyarak önce medrese ilimleri dediğimiz zâhiri ilimleri tahsil etti. Bu konudaki üstün seviyesi daha sonra yazacağı eserlerde açıkça görülecektir. O, aklî melekelerinin tatmin olmasıyla yetinmeyerek gönül dünyasının sonsuzluğuna açılmak istedi. Aradığını buldu ve Şeyh Abdülaziz'e intisap etti. Böylece hayatında yeni ve değişik bir safha başlamış oldu. Mürşidinin ifadesiyle, "taallüm-i dinî"den "tasarruf-ı yakînî"ye geçmiş oldu.² Seyr ü sülûk dönemini tamamladıktan sonra icazetini aldı ve irşatla görevlendirildi.

İçinde bulunduğu şehir, Beytü'l-Makdis'i barındırması sebebiyle Mekte ve Medine'den sonra İslâm dünyasının en canlı merkezlerinden biriydi. Birçok âlim ve mürşid burada yaşadığı gibi, seyahata çıkan ve hacca giden hemen herkes de buraya uğruyordu. Bu durum Kudsî için büyük bir fırsattı. Buluştuklarıyla sohbet etmiş, fikrî, ruhî alış-verişte bulunmuştu. Bu tür münasebetler ona eksik yönlerini göstermiş, insan-ı kâmillerle olan sohbetler onun kemale olan iştiağını artırmıştı.

Horasan'dan kalkıp hacca gitmek üzere Kudüs'e uğrayanlardan biri de Zeyneddin-i Hâfî idi. Kudsî, daha önceleri adını duyduğu bu dervişle karşılaşınca büyük bir coşku ile onu evine davet etti. Birkaç gün başbaşa sohbet ettiler. Daha sonra Horasanlı Şeyh, Hicaz'a gitmek üzere ayrılmak

¹ Bazı kaynaklarda nisbesi Makdisî veya Makdesî olarak geçiyorsa da biz Kudsî'yi tercih ettik. Ailesi için bk. *Tuhfe*, BEEK, Orhan Kit. no: 651, 666-676.

² Zeyneddin-i Hâfî'nin Kudsî'ye verdiği icâzetnâme için bk. Süleymaniye Ktp Raşid Kit. no: 1019, 30b.

يا حضرت عبداللطيف قدسي

کتابہ الشریعہ، ممبئی

"Ya Hazret-i Abdüllatîf Kudsî." Hat: Mahmut Şahin.

isteyince Kudsî de onunla beraber gitmeye niyet etti; fakat annesinin rahatsızlığı sebebiyle Hâfî kendisine izin vermedi. Kudsî'nin ısrarı üzerine hac dönüşü kendisini Horasan'a götürebileceğini vadetti ve Kudüs'ten ayrıldı. Tebrizî-Rûmî buluşmasına benzeyen bu olay Kudüslü sufînin gönül hamlelerine verimli bir zemin teşkil etti.

Hac dönüşü Zeyneddin-i Hâfî ile beraber Horasan'a giden Kudsî, mürşidinin tavsiyesi üzerine halvete girdi ve yeniden seyr ü sülûk hayatına başladı. Riyazet ve mücahedesine Hâfî'nin tavsiyesi üzerine Cam şehrinde devam etti. Ahmed Namık-i Camî'nin kabrinin yanında erbain çıkardı.³ Bu esnada şeyhiyle düzenli olarak mektuplaştı. Mürîdinin iç dünyasındaki değişme ve gelişmeleri bu mektuplarla takip eden Hâfî, bir müddet sonra icazetnâmesini yazıp kendisine gönderdi.⁴ Tekrar doğum yerine dönen Kudsî bir müddet de Dimeşk'te kaldı. Oradan Konya'ya geçti (851/1447). Konya'daki ilk ziyaretlerinde hissettiklerini şöyle anlatıyor: "Mevlânâ Celâleddin-i Belhî'nin türbesini ziyaret ettim, kendimi çıplak olarak gördüm. Sonra Sadreddin Konevî'yi ziyaret ettim, kabri üzerinde ağaçtan bir şebeke vardı. Eteğimden tutarak beni kendine doğru çekti. Daha sonra Şemseddin-i Tebrizî'nin kabrini ziyaret ettim. Yanında namaz kılmamı istedi, ben de kıldım."⁵

Bir müddet Sadreddin Konevî Zaviyesi'nde irşat görevini sürdüren Abdüllatîf-i Kudsî daha sonra Bursa'ya⁶ geçti (852/1448). Kudsî devam ediyor: "Konya'dan Bursa'ya azimet ettim. Zahr-ı feres üstünde seferimin evvelki gününde nevm için de gördüm ki, bana dirler ki ehl-i marifet sana muntazırlardır, sür'at eyle. Lâkin bu savtın kâilin görmedim. Çün kim ol Şaban'da Bursa'ya geldim. Şaban-ı mezkûrun asr-ı âhiri evvelinden âhir-i ramazana dek ulemâdan bir cemaatla halvete oturdum."⁷ *Yâdigâr*'ın ver-

³ *Nefahat*, 551; *Şakâik*, 42; *Bursa Dergâhları*, 365.

⁴ Yukarıda işaret edilen icazetnamede Kudsî'nin hayatı da mürşidi tarafından kısaca anlatılmaktadır.

⁵ *Nefahat*, 550; *Şakâik*, 42. *Tuhfe*, 676.

⁶ Bursa'ya geçiş tarihi konusunda kaynakların çoğu 854/1450 tarihini verirse de bunun 852/1448 olması daha doğrudur. Zeynîler Camii'nin 853/1449'da yapılmış olması da bunu göstermektedir. *Güldeste*, 96; *Bursa Kütüğü*, I/30; *Ayverdi, Osmanlı Mimarisi*, II/354.

⁷ *Nefehat*, 550.

digi bilgiye göre Kudsî; Safiyyeddin, Açıkbaş Muhammed ve Ali adlı üç kardeşle aynı semte gelmişler, kardeşler Üçkozlar, Kudsî ise Zeynîler Dergâhı'nı kurmuştur.⁸

Kudsî'nin yerleştiği muhit daha sonra bağlı bulunduğu tarikat sebebiyle Zeynîler adını almıştır. Burada 853/1449'da yaptırılan cami-dergâhta irşat görevine devam eden Abdüllâtif, 856/1452'de vefat etmiştir. Kabri bir türbe içinde aynı semttedir. "Zaviye-i Zeyniyye'de mebniye olan kubbe-i âliyede genc-i mahzun gibi medfun ve seng-i mezarı nişahgâh-ı tîr-i duâ-yı ehl-i derûndur."⁹ Lâmiî Çelebi, Kudsî'nin türbesi ile ilgili duyularını *Şehrengiz-i Bursa* adlı eserinde şöyle dile getirmiştir:

Anunçün Hazret-i Abdüllatife
Olubtur merkad ol arz-ı şerife

Ne tenhâ ol güherdür anda mahzûn
Fîrâvân genc-vâr ol yirde medfûn

Ki her birisidür bir server-i din
Dil-i züvvâr-ı envarından idin.

Mürşidleri

1. **Şeyh Abdülaziz:** Abdüllâtif Kudsî'nin tasavvufi hayata meylettikten sonra intisap ettiği ilk şahsın Şeyh Abdülaziz olduğu konusunda kaynaklar müttelik ise de bu sûfi hakkında bilgi vermemektedirler. Dola-

⁸ Bursa Dergâhları, 147.

⁹ Güldeste, 97.

yısıyla Şeyh Abdülaziz'in hayatı, tarikatı ve tasavvufî düşünceleri hakkında şimdilik fazla bir şey bilmiyoruz.

2. Zeyneddin-i Hâfî: Kudsî'nin fikrî ve tasavvufî dünyasının esas yönlendiricisi, Zeyniyye'nin pîri Zeyneddin-i Hâfî'dir. Onun düşünceleri Türkistan tasavvuf dünyası kadar Kudsî'nin düşünce hayatı için de ipucu teşkil edeceğinden burada biraz bilgi vermek yararlı olacaktır. Bu bilgiler aynı zamanda XIV. yüzyılın Türkistan'ından bir kesit olacaktır. 757/1356'da Horasan bölgesi, Buşenc ile Zevzen arasında bir yer olan Daf'ta doğan Zeyneddin Muhammed b. Muhammed, medrese tahsilinden sonra Nureddin Abdurrahman Mısırî'ye intisap etmiş,¹⁰ aldığı icazetnâmeden anlaşıldığına göre çok kısa bir sürede seyr ü sülûkunu tamamlamış ve irşatla görevlendirilmiştir.

Hâfî'nin Herat'ta kaleme aldığı *Menhecü'r-Reşad*'ın¹¹ dışında en meşhur eseri *Vesaya* yahut *el-Vesaye'l-Kudsiyye* diye bilinen eseridir.¹² *Risale-i Kudsiyye* ve *Vasiyyetü'l-Arifîn* olarak meşhur olan bu eser¹³ onun düşüncelerini, tasavvufî yorumlarını, seyr ü sülûk esaslarını ve evrâdını ihtiva etmektedir.¹⁴

Zeyniyye'nin adab ve erkânında *Avârifü'l-Maârif*'i okumak, mürşid oluktan sonra da okutmak önemli bir esastır.¹⁵

Hâfî'nin tasavvufî anlayışı kaynakların ittifak ettiği şu ifade ile özetlenebilir: "Ulûm-ı zahira ve batına cami idi ve evvelden âhire dek tevfik-i

Abdüllatif Kudsî'nin Zeynilerdeki türbesi

¹⁰ *Nefahat*, 547; *Tibyân*, II/103a. Mevlâna Şihâbüddin Seyrânî'den de istifade edilmiştir; *Nefahat*, 438.

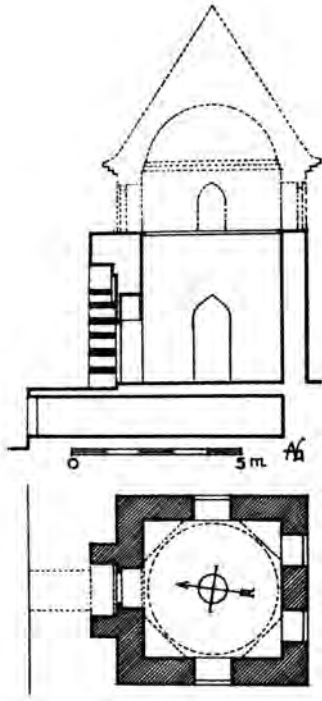
¹¹ *Nefahat*, 554; *Tibyân*, II/103b.

¹² Hâfî'nin bu eseri Kudüs'te yazdığını Abdurrahim Merzifonî için yazdığı icazetnameden öğreniyoruz; *Nefahat*, 554. Ayrıca bk. *Keşf*, II/2012; *Hediyye*, I/771; *Mu'cem*, VI/10.

¹³ BEEK, Ulu Cami Kit. no: 1695, 1700; Süleymaniye Ktp; Ayasofya Kit. no: 137; Raşid no: 1162.

¹⁴ Diğer risaleler için bk. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kit. no: 1391, 1420, 1464; Raşid Kit. no: 1019. Zeyneddin lâkabının Abdullatif-i Kudsî için de kullanılmış olması bazı yazarların hata etmesine sebep olmuştur.

¹⁵ *Nefahat*, 554. *Avârif*'i ilk defa Türkçeye çeviren de Zeyniyye tarikatına mensuptur. krş. BEEK, Genel Kit. no: 4443.

Abdüllatif Kudsî'nin türbesinin
planı (Gabriel'den)

istikamet bulmuştu. Cadde-i şariat ve mütebeât-ı sünnet üzerine -ki, taifenin muhakkıkları yanında kerametın ziyade a'lâsıdır- idi.”¹⁶ Cehri zikir yolunu tuttuğunu ise Molla Camî'den öğreniyoruz.¹⁷

Reşahat'a göre Hâfi, Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şühûd konusunda orta bir yol izlemiş, “heme ez ost” (her şey O'ndandır) çizgisini pek aşmak istememiştir. Coşkun bir eda ile Vahdet-i Vücûda dair hislerini kürsüden halka aktaran ve konu ile ilgili şiirler okuyan müridi Ahmed-i Semerkandî'yi söz konusu tavırdan menetmek istemesi de bu açıdan önemlidir.¹⁸ “La ilâhe illâlah” ifadesine “Lâ mevcûde illâllah” mânâsını verdikten sonra bu noktanın çok hassas ve tehlikeli olduğuna da dikkat çekmiştir.¹⁹ Kendisine intisabı söz konusu olan Sadreddin-i Kaşgârî'ye söylediği şu cümleler de tarikatlara bakışını belgelemektedir: “Tarik-i cümle birdir. Hep bir yere vâsıl olur. Yine eski tarika meşgul ol. Eğer bir vâkıan veya bir müşkilin vâki olursa bize bildir. Kadir olduğumuz kadar meded eyleyelim.”²⁰

Reşahat'ın naklettiği bilgiye göre Hoca Ubeydullah'ın şu ifadeleri de o yıllarda tartışılan Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şühûd meselelerine açıklık getirmektedir:

“Bir gün Şeyh Bahaeddin Ömer hazretlerine vardım, adetleri üzere sordular ki şehirde ne haber var? Dedim ki iki dürlü haber var. Buyurdular ki ol iki dürlü haber nedir? Dedim ki, Şeyh Zeyneddin ve ashabı dirler ki ‘heme ez ost’ yani hep O'ndandır ve Seyyid Kasım ve etbai dirler ki heme ost yani hep O'dur, siz ne dirsiz? Buyurdular ki Şeyh Zeyneddinluler doğru dirler, andan sonra Şeyh Zeynuddin kavlini takviye delil ikame itmeğe başladılar, dinledim gördüm ki cemi' ikamet itdikleri delâil Seyyid Kasım'ın ve etbainin sözünü müeyyid idi. Dedim ki sizin Zeynuddinler takviyeti için ikamet ettiğiniz delâil cümleten Seyyid Kasım kavlini müeyyiddir. Şeyh yine kavi delâil ikametine başladı. Gördüm yine Seyyid Kasım kavlini ve etbai kavlini takviyet eyler. Bildim ki muradları bu imiş

¹⁶ *Nefahat*, 547; *Reşahat*, 180.

¹⁷ *Nefahat*, 565.

¹⁸ *Nefahat*, 549; *Reşahat*, 154-155. “Bu cihetten Şeyh Hazretleri Derviş Ahmed'e gayet bî-huzur olup adâvetleri bir mertebeye vardı ki Derviş Ahmed'in meclis-i va'zında yedi-sekiz kimse ancak bulunur oldu.”

¹⁹ *el-Vesaya*, BEEK, Ulu Cami Kit, no: 1700, 12b.

²⁰ *Reşahat*, 442.

ki eğerçi bi-hasebi'l-bâtın Seyyid Kasım ve etbai kavline mu'tekid olmak gerekir. Amma bihasebi'z-zâhir kenduyi Şeyh Zeynuddinler itikadında göstermek gerekdir."²¹

Aynı kaynak Ahmed Semerkandî'nin meşrebi hakkında dikkati çekici bilgiler vermektedir:

"Derviş-i mezkûr eğerçi bihasebi'z-zâhir Şeyh Zeynuddin Hâfî -kaddesallahu teâlâ sirrehu- mürîdidir... Lâkin bi-hasebi'l-hakika meşrebi-ehl-i tevhid anlara gâlib imiş, ol ecilden hâcegân-ı Nakşibendiyye -kaddesallahu teâlâ ervahehum- hanedanına kemâl-i mahabbet üzere olup Horasan ve Irak ve Hicaz ve Maverâunnehr'e sefer itmezden mukaddem Hâce Alâuddin-i Attar- kaddesallahu teâlâ sirrehu- hazretleri sohbetine çok mülâzemet eyleyüp ve meclis-i şerifleri berekâtından, hazz-ı vâfir ile muhazzî olmuşlar imiş."²²

Tarikatta bey'at (biat) usulünü Şemseddin Muhammed b. Esed (ö. 864/1460) şöyle anlatıyor: "Evân-ı tahsilde bana Hak Teâlâ'nın tarîk-i sülûkunun daiyesi kavî oldu. Ol vakıta Şeyh Zeyneddin Hâfî hazretleri -kuddise sirruhu- tâliblerin irşadına ve mürîdlerin terbiyetine meşgul idi. Bir gün meclisine vardım. Bir cemaatla bey'at ider idi ve anlara tevbe virir ve telkin-i zikir kılur idi ve dervişlerin kaidesidir ki bey'at vaktinde şeyh bir dervişin elini tutsa bazısı ol dervişin dâmenin dutar ve ben dahi onlardan bazının dâmenin tutdum..."²³ Hâfî *el-Vasfya*'sında da bu konulara temas eder.²⁴

O, mürîdlerinin rüya ve vakıalarına çok önem veren sûfilerdendir. Mevlânâ Nizameddin bir mürîdini rüyalarını tabir etmek üzere Hâfî'ye gönderirken ona söylediği, "Merd-i müteşerridir ve cadde-i sünnet üzerine sâbittir,"²⁵ sözü bize hem Hâfî'nin rüya tabiri konusundaki şöhretini hem de muasır sûfilerin kendisine bakışını göstermektedir. Onun terbiye usulünde mürîdleriyle mektuplaşmak da ayrı bir yer tutar.²⁶

Farklı Bir Yorum

Zeki Velidi Toğan XV. yüzyılda meydana gelen ilmî durgunluk konusuna temas ederken-konumuzu da ilgilendiren- şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"O büyük ihtişam içinde görülen bu tereddide tasavvufun taammüm etmesinin de âmil olduğu muhakkaktır. Şahrüh zamanında fikrî ve ictimâî

²¹ *Reşahat*, 351.

²² *Reşahat*, 150-151. age, 350.

²³ *Nefahat*, 512.

²⁴ *age*; BEEK, Ulu Cami Kit. nu: 1700.

²⁵ *Nefahat*, 442.

²⁶ *Nefahat*, 547, 563-564; *Taraik*, 67; *Nesâim*, 318.

geriliği temsil eden ulema ve meşayıhtan Şeyh Zeyneddin Hâfî'nin hali-fesi Şeyh Abdülatif Makdisî Türkiye'ye Zeynî tarikatını getirdi. Molla Fenarî gibi âlimler bile bu tarikata intisab ettiler. Bu tarikat yüksek ahlâka ve sünnete dayanan bir tarikattı. Onun yayılması, vaktiyle İbn Batuta'nın dikkatini çekmiş, bilhassa Kadî Burhaneddin ile Yıldırım Bâyezid zama-nında kemâlini bulmuş olan ictimâî ahlâk düşkünlüğünün düzelmesine sebep olmuştur... Fatihin Şeyhi ve ahlâk metanetinin timsali Şeyh Vefa gibi müverrih Âşıkpaşazade de bu tarikata mensubtu. Zeynî tarikatının arkasından Nakşibendî tarikatı geldi. Bu tarikatın büyük şeyhi olan Hoca Ubeydullah Ahrar'ın manevî huzurunu Fatih Sultan Mehmed seferlerinde bile hissediyordu. Halbuki bütün bu Zeynî ve Nakşibendî şeyhleri Hora-san'da Timurluların yaşattığı Türk devlet sistemi ile Uluğ Bey'in temsil ettiği müsbet ilimlerin ve Baysungur'un temsil ettiği güzel sanatların düşmanı idiler."²⁷

Hâfî'nin Anadolu'daki tasavvufî düşünce açısından mühim olan diğer bir müridi de Abdürrahim Merzifonî'dir. 832/1429'da icazet verdiği bu müridini "bir aşk kütüğü yaktık ve Rum üzerine attık" cümlesiyle Anado-lu'ya göndermiştir. Merzifonî (ö. 850/1446), Türkistan dönüşü memleke-tine yerleşmiş ve irşadına devam etmiştir. *Aşknâme*, *Divân-ı îlâhiyat* ve *İrşâdü'l-Enam* gibi eserleri olan Rûhî mahlaslı bu sûfî sehl-i mümteni olarak kabul edilen şu meşhur beytin de sahibidir:²⁸

*Tevbe Yarabbi hata râhına gittiklerime
Bilip ettiklerime, bilmeyip ettiklerime*²⁹

Bursa Zeynîler'de medfun, ulemâdan Hayâlî Ahmed Efendi de (ö. 875/1470) kaynaklara göre Merzifonî'nin mürididir.³⁰

İstanbul'un mânevî fatihi kabul edilen Akşemseddin'in, Zeyneddin Hâfî'ye intisab etmek üzere yola çıktığı da düşünülrse onun Anadolu için ifade ettiği mânâ daha da açık bir şekilde anlaşılmış olur.³¹ Sohbetle-rinde bulunan sûfilerden birkaç tanesi şunlardır: Abdü'l-Mutî Mâlikî, Mu-hammed Tebadegânî, Mevlânâ Ebu'l-Hayr, Sadreddin Revvâsî, Tâceddin

²⁷ *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İst. 1981, 377-378.

²⁸ *Nefahat*, 553; *Şekâik*, 43; *Tercüme-i Şekâik*, I/89-90; II/63; *Hediyye*, II/5, 62; *Osmanlı Müellifleri*, I/111; *Mu'cem*, V; *Aşkname* için bk. İÜ. Ktp. Ty. no: 1359.

²⁹ Münşi Veysî Efendi bu beyti şöyle tamamlamıştır:

*Peyrev oldum o suhan-fervere ettim tevbe,
Daimâ rehşiper-i amd u hata ettiklerime.*

Torunlarından Berin Taşan'ın konu ile ilgili çalışmaları vardır; *Abdurrahim Rumi*, İzmir, 1975; "Merzifonlu Şeyh Abdurrahim ve Vakfiyesi", *VD*, XIII.

³⁰ *Osmanlı Müellifleri*, I/291; *Mu'cem*, 287; *Tercüme-i Şekâik*'in söylediği bu münasebet de tahkike muhtaçtır.

³¹ *Nefahat*, 685; *Osmanlı Müellifleri*, I, 12-13. Abdülmuti ile beraber Abdülatif ve Abdürra-him, Zeyniyye geleneğinde "Abadile" olarak anılır. *Tercüme-i Şekâik*, I/90, II/63.

Ahmed Sicenî, Şeyh Yahya, Şemseddin Muhammed Kusevî.³² Yakın dostluk kurduğu dervişlerden biri de Hoca Muhammed Parsa'dır (ö.822/1419). Mısır'dan özel olarak getirttiği ak taşı bu dostunun kabrine dikmiştir.³³

Son anlarını Mecdi Efendi şöyle anlatıyor: “Mervidir ki âhir hayatında üç gün kendüden gaybet eyledi. Badehu ifakat bulup kendüye geldikte bir yıl miktarı sükût galebe idüp hâmûş oldu. Bu evkatta kendülere cezebât-ı ilâhiyye istilâ idüp bir an cezbenin tevarüdünden hâlî olmadı.”³⁴ 838/1435'de vefat edince Malin'de defnedildi. Daha sonra Dervişabâd'a nakledildi.³⁵

Zeyniyye silsilesi şöyledir:

1. Suhreverdi,
2. Nureddin Natanzî,
3. Mahmud İsfahanî,
4. Hasan Şemsîrî,
5. Yusuf Acemî,
6. Abdurrahman Sirşî,
7. Nureddin Abdurrahman Mısırî,
8. Zeyneddin Hâfî,
9. Abdülatif Kudsî,
10. Şeyh Vefa Konevî.

Eserleri

1. *Tuhfetü'l-Vâhibi'l-Mevâhib Fî Beyâni'l-Makamât ve'l-Merâtib*. Dört makam ve altı mertebeyi açıklayan bir eserdir. Nefs, ruh, kalp ve sır makamlarından sonra açıklanan mertebeler şunlardır: “İtku rûh min rıkkı'l-kâlîb” (Ruhun, kalıbın köleliğinden kurtulması), es-Seyrû'd-dâim ilâ Cenâbi'r-Rab (Hakk Teâlâ'ya doğru devamlı seyr), Zuhru'l-Ezdzad fi'l-Vücûd (Varlıkta zıtların görünüşü), el-İstiğrâk fi bahri's-Şühûd (Müşahede deryasında istiğrak), et-Tahakkuk bi-hakâiki'l-Kemâl (Kemalî hakikatlerin tahakkuku), ve't-Tahakkuk bi'n-Nasr fî Kemâlî'l-Visâl (Vustalın kemâl noktasında zaferin tahakkuku).” Eser bu çerçevede içinde pek çok tasavvuf istilahını da açıklamıştır.³⁶

Kudsî'nin kaynaklarda genellikle bu eserinden sözedilmiş, şimdi tanıtacağımız eserler üzerinde pek durulmamıştır.

2. *Hâdi'l-Kulûb ilâ Likâi'l-Mahbûb*. Eser iki ana bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde bir mukaddime ve dört fasılla sahih akide,

³² *Nefahat*, 318-408; *Nesâim*, 317; *Şekâik*, 43, *Taraik*, III/67, 71, 110.

³³ *Nefahat*, 433; *Reşahat*, 92.

³⁴ *Tercüme-i Şekâik*, 92-93; *Nesâim*, 317, *Mu'cem*, XI/214; *Dairetü'l-Maarif*, XI/33.

³⁵ *Nefahat*, 550; *Nesâim*, 318; *Tibyân*, II/103b; *GAL*, II-206; S. II/526.

³⁶ BEEK, Ulu Cami Kit, no: 1695, 1a-28a; 1925, 132b-153b, Süleymaniye Ktp. Hoca Mahmud Efendi Kit. no: 3007; Halet Efendi Kit. no: 1727.

Allah'ın zât, sıfat ve fiillerinin isbatı ele alınmış, sem'iyat konuları genişçe açıklanmıştır. Klasik Kelâm konularını ihtiva eden bu kısım Kudsi'nin zâhirî ilimlerdeki gücünü de açıkça ortaya koymaktadır. İkinci bölümde şeyh ve mürîd konularında geniş izahlar getirilmiş, her ikisinin de âdab ve erkânı maddeler halinde açıklanmıştır. Müellif, Ebû Tâlib Mekkî, Kuşeyrî ve Gazzalî başta olmak üzere birçok sûfinin eserlerinden istifade etmiştir. Klasik Kelâm konuları ile tasavvuf ve tarikat meselelerini aynı eserde ele alması açısından dikkate değer bir özelliğe sahiptir.³⁷

3. *Keşfu'l-İtikad Fi'r-Reddi Alâ Mezhebi'l-İlhâd*. İsminden anlaşılacağı gibi eser bâtil mezheb ve tarikatlara karşı bir reddiye olarak kaleme alınmıştır. Cebriyye, Mutezile, Batıniyye ve Dehriyye'den Hurûfilik ve Noktavîliğe kadar³⁸ pekçok cereyanı ele almış, tahlil ve tenkidlerini sıralamıştır. Hulûliyye, İbahiyye ve Melâmiyye de üzerinde önemle durduğu konular arasındadır. Eser mezhepler ve tarikatlar tarihini ilgilendirdiği kadar XV. yüzyıl Osmanlı ülkesinin dinî-fikrî durumu hakkında da dikkat çekici bilgiler ihtiva etmektedir.³⁹

4. *Şifâü'l-Müteallim fî Adâbi'l-Muallim ve'l-Müteallim*. Bugünkü tabirle öğretmen-öğrenci münasebetlerine tahsis ettiği bu kitapta Kudsi, ilim, ilmin fazileti, ilimler tarihi ve tasnifleri hakkında bilgiler vermiştir. *Hâdi'l-Kulûb* adlı eserinde mürîd-mürşid konularına açıklık getiren müellif, bu eserinde ise medrese ilimlerine temas etmiş usûl ve metod hakkında düşündüklerini kaleme almıştır.⁴⁰ Eğitim ve pedagoji tarihimize ilgilenenlerin bu eser üzerinde duracaklarını ümit ederiz.

5. *Kitabu Emr Bi'l-Ma'rûf v'en-Nehy Ani'l-Münker*. Diğerlerine göre küçük olan bu eserinde Kudsi, konuyu *Kur'ân-ı Kerîm* ve Hadîs-i şerifler çerçevesinde ele almış ve meseleye açıklık getirmiştir. Konuya tasavvufî irşaddan çok genel anlamda tebliğin usûl ve imkânları açısından yaklaşmıştır. O, muhatabın ruhî ve psikolojik durumuna dikkat edilmeden gösterilecek olan faaliyetlerin yarar getirmeyeceği kanaatinde dir.⁴¹

6. *İktibasü Ref'il-İltibâs fî Beyanı Tarikî'n-Nâs*. Kudsi, *Keşfu'l-İtikâd*'da bu eserden bahsediyor, eserin nüshasına rastlayamadık.⁴²

7. *Nefehatü'l-Eshar ve Rihletü'l-Esrar*. Yine kaynaklarda Kudsi'ye bu isimde bir kitap nisbet ediliyorsa da henüz nüshasına rastlayamadık.⁴³

Abdüllatif Kudsi'nin işaret edilmesi gereken özelliklerinden biri de şa-

³⁷ BEEK, Ulu Cami Kit, no: 1689, 80b-110a, Genel Kit. no: 1479, Orhan Kit. no: 650; Süleymaniye Ktp. Yazma Başlıklar Kit. no: 167, Darü'l-Mesnevî, Kit. no: 116.

³⁸ Aynı yıllarda Şeyhülislâm olan Fahreddin-i Acemî de (ö. 865/1461) Hurûfilerle mücadele etmiştir. *İlmiyye Salnamesi*, 327-328.

³⁹ BEEK, Genel Kit. no: 1479, 246a-366a.

⁴⁰ BEEK, Genel Kit. no: 1479, 124a-125b.

⁴¹ BEEK, Genel Kit. no: 1479, 222a-245a.

⁴² Kudsi, *Keşfu'l-İtikâd*, BEEK, Genel Kit. no: 1479, 268a.

⁴³ *Keşfu'z-Zunûn*, I/134, II/1398, 1968; *Hediye*, I/616; *Mu'cem*, VI/10.

irliğidir. Eserlerini yazarken şiir unsuruna başvurduğu gibi bazı eserlerinin son cümlelerini de manzum olarak ifade etmiştir.

Görebildiğimiz eserlerin hepsi Arapçadır.

Mürîdleri

1. *Molla Fenarî*: Kaynaklar, Molla Fenarî'nin Zeyniyye'yi Abdüllatif Kudsî'den aldığı konusunda müttefiktir. Bu bilgileri derleyen Uzunçarşılı'nın şu ifadesinden bu mürîd ve mürşid buluşmasının Bursa'da olduğu anlaşılmaktadır: "XV. yüzyılın ilk yarısında Bursa'ya gelerek tarikatını neşreden Abdüllatif Makdesî yine Allâme Molla Fenarî ile görüşmüş ve onu tarikatına almıştır."⁴⁴ Acaba bu tesbit doğru mudur? Esas adı Muhammed b. Hamza olan Molla Fenarî'nin 834/1430'da Bursa'da vefat ettiği, Kudsî'nin ise 852/1448'de Bursa'ya geldiği dikkate alınırsa bu buluşmanın mümkün olmadığı açıkça ortaya çıkar. 834 yılından önce Bursa dışında mı görüştüler, bu yıllarda Kudsî'nin icazeti var mıydı, 832'de Hâfî'den icazetnâme alarak Anadolu'ya gelen Abdurrahim Merzifonî'nin mürîdi midir, yoksa 838/1435'de vefat eden Zeyneddin Hâfî ile mi görüşmüştür? Şimdilik bu konularda kesin bir şey söyleyebilecek durumda değiliz.⁴⁵

2. *Taceddin İbrahim Karamanî*: Manavgatlı Yahşi Fakîh'in oğlu olan Taceddin İbrahim, zahirî ilimleri tahsil etmek üzere devrin meşhur ulemasından Pirî Efendi'nin yanına gelmişti. Kudsî'nin Konya'ya geldiğini duyan Pirî Halife yanına gayr-i ihtiyarî Taceddin'i alarak Konya'ya gitmiş ve Kudsî ile görüşmüştür. Tekrar Eğridir'e dönmek istediklerinde Kudsî, "Molla Taceddin'i bize koyunuz" diyerek onu yanına almış daha sonra beraberce Bursa'ya gitmişlerdir. Karamanî, mürşidinin denetiminde riya-zet ve mücahede hayatına devam etmiş, bir ara yalnız başına Uludağ'a çıkmış, ıssız orman içinde münzevî hayatını sürdürmüştür. Şeyhinden sonra 16 yıl postnişin olarak hizmet vermiştir.⁴⁶

Divan şairi Bursalı Veliyyeddinzâde Ahmed Paşa'nın onunla ilgili şiiri şöyledir:

*Emin-i mahzen-i esrar Şeyh Tacuddin
Bahar-ı ravza-i envar Şeyh Tacuddin*

⁴⁴ *Osmanlı Tarihi*, I/544; Bk. Togan, *age*, 377.

⁴⁵ Fenarî için bk. *Hediye*, II/188; *A'lam*, VI, 342; *Mu'cem*, IX/247; *Bursa Kütüğü*, I/30; *Şekâik*, 16/20; Ateş, Süleyman, *İşarî Tefsir Okulu*, Ank. 1974, 222. Aşkar, Mustafa, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Felsefesi*, Ankara 1993. *Uluslararası Molla Fenarî Sempozyumu –Bildiriler-*, ed. Tefik Yücedoğru v.d. Bursa 2010.

⁴⁶ *Şekâik*, 68; *Terceme-i Şekâik*, I/13; *Nefahat*, 556; *Osmanlı Müellifleri*, I/111; *Güldeste*, 97; *Sicill-i Osmanî*, II/46; *Kamusu'l-A'lâm*, 1607.

ياحضرت شيخ وفا الزينى

كتبه الشريف محمد وعفقره

"Ya Hazret-i Şeyh Vefa ez-Zeynî." Hat: Mahmut Şahin.

*Dili, hazain-i hikmet kilidine Miftâh
Emin-i Ahmed-i Muhtar Şeyh Tacuddin*

*Cemali gülşen-i cennetten ide müstağni
Kime ki arz ide didâr Şeyh Tacuddin*

*Harim-i Kâbe-i dilde sorulsa mürşid-i Hak
Çağıra her der ü divar Şeyh Tacuddin*

*Pür oldu Gülşen-i Râz'a neva-yı Mantık-ı Tayr
Çün oldu bu deme Attar, Şeyh Tacuddin*

*Nesim-i lütf-ı deminden zülâl-ı feyzi ile
Cihanı eyledi gül-zâr Şeyh Tacuddin*

*Fena vü fakr hariminde oldu Merve haki
Safa-yı Ka'be-i esrar Şeyh Tacuddin*

*Ya bahr-i rahmet-i Hakdur ki lütfi mevcile ider
Nisar-ı gevher-i şeh-var Şeyh Tacuddin*

*Ya âlem-i dil ü can yapmağ için olmuşdur
Bina-yı âleme mimar Şeyh Tacuddin*

*Uyandı subh-ı ezelden ki hab-ı gafletten
Bu halkı eyleye bidar Şeyh Tacuddin*

*Mürîd olursan ona ol ki iradetin itdi
Medar-ı kubbe-i devvar Şeyh Tacuddin*

*Kabul-i nâfesinde açsa nesim-i hulk ile ider
Cihan-ı nafe-i Tatar Şeyh Tacuddin*

*Bela vü derde giriftardur dil-i bimar
Demidürür ki ide timar Şeyh Tacuddin*

*Hücum-ı leşker-i gamdan halâs olur Ahmed
Olur ise ona gam-har Şeyh Tacuddin.*

3. *Şeyh Vefa*: Kudsî'nin en meşhur müridi Şeyh Vefa diye bilinen Muslihuddin Mustafa b. Ahmed el-Konevî'dir (ö. 896/1491). İlk şeyhi Muslihuddin Hali-fe'nin tavsiye ve işareti üzerine Abdüllatif Kudsî'ye intisab eden Konevî, daha sonra İstanbul'da kendi adıyla tanınan semtte kurulan külliye de hizmet vermiştir.⁴⁷ Şeyh Vefa'nın tekkesi tasavvufî hayatın yanında Osmanlı ilim ve kültür hayatının da feyizli ve tesirli kaynaklarından biri olmuştur. Mürşidliği ve şairliği yanında astronomiye kadar uzanan ilimlerde de devrine göre en üst seviyede söz söyleyebilecek bir durumda idi. *Rûznâme-i Vefa*⁴⁸ adlı eseri yazan Konevî'nin manzum olarak kaleme aldığı *Saz-ı İrfan*⁴⁹ ile *Makam-ı Sulûk*⁵⁰ adlı eserleri de vardır.⁵¹

Sinan Paşa, Molla Lütî, Bursalı Hoca-zade, Balıkesirli Zatî'den başka tekkenin müdavimlerinden biri de müderrislikten istifa ederek Şeyh Vefa'ya intisab eden Zenbilli Ali Efendi idi.⁵² Onu, Mevlânâ ve İbn Arabî düşüncesini İstanbul'da yeniden canlandıran bir sufi olarak görmek mümkündür.

Şeyh Vefâ'nın İstanbul Vefa'daki türbesinin bulunduğu hazirede Zeynî mezar taşları (MKA)

⁴⁷ Abderrezzak Efendi, *Menâkıb-ı Şeyh Vefa, Tuhfetü'l-Ahbab*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Kit. no: 3622, 184-185b.

⁴⁸ Astronomi ile ilgili olan bu eser ayrıca şerhedilmiştir. *Osmanlı Müellifleri*, I/181, Süleymaniye, no: 1027.

⁴⁹ Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi Kit. no: 653, 15b-52b.

⁵⁰ Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi Kit. no: 652, 1a-14b.

⁵¹ Şeyh Vefa Külliyesi ve vakıfları hakkında yeni bilgiler için bk.: Erünasal, İsmail, "Şeyh Vefa ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sy.1, İst. 1997, s. 47 vd.

⁵² *Şekâik*, 145-147; *Terceme-i Şekâik*, I/251, 254; *Osmanlı Müellifleri*, I/181; Abderrezzak Efendi, *Menâkıb-ı Şeyh Vefa. Evrad-ı Şeyh Vefa*, Süleymaniye Ktp. no: 184a. Hacı Mahmud Efendi Kit. no: 4144.

*Evvel tevhidi zikret
Sonra cürmünü fıkret
Var yoluna doğru git
Derviş olayım dersen*

*Bir şeyh-i kâmil ara,
Niçün oldun âvâre.
Hemen söz tut bî-çâre,
Derviş olayım dersen.*

*Rü'yâyı yalan katma,
Elden söz alup satma,
Vakt-i seherde yatma,
Derviş olayım dersen.*

*Her yerde ayak basma,
İhsândan elin kesme,
Çok söze kulak asma,
Derviş olayım dersen.*

*Gâflet ile çalışma,
Çok gezmeye alışma,
Hiç bir şeye ilişme,
Derviş olayım dersen.*

*Hak söze inâd itme,
Refiksiz yola gitme,
Eyvallahı terk itme,
Derviş olayım dersen.*

*Şeyhinde kusur görme,
Meclisinde çok durma,
Nâfile yere yorma,
Derviş olayım dersen.*

*Haram lokmayı yutma,
Hiç kimseye kin tutma,
Şeyh Vefâ'yı unutma,
Derviş olayım dersen.*

Bu şiiri Cebbarzade Ahmed Bey şerhetmiş,⁵³ Ahmed Paşa başta olmak üzere birçok Osmanlı şairi ona methiyeler yazmıştır.

Ahmed Paşa'nın (ö. 902/1496) Şeyh Vefa ile ilgili şiirinin bazı beyitleri şöyledir:

*Arşdan çok yücedur rif'ati dervişlerin
Kimse bilmez nicedür izzeti dervişlerin
Işk gevheridür akl ile idrak olmaz
Sadef-i tende yiğidin kıymeti dervişlerin
Himmet-i Şeyh Vefa'dan himmet irmezse diriğ
Ahmed'ün haddi değül midhatî dervişlerin*

Sözü, kendisiyle görüşen Lâmiî'nin ifadesiyle bağlayalım: "Bu hakir cuma günü mihrabda otururken mübarek ellerin öpüp nazar-ı iltifatları- la muğtenim oldum, ümidir ki ol nazardan âhir-i vakte kadar meded irişe..."⁵⁴

⁵³ Osmanlı Müellifleri, I/181. Bk. Abdülkadir Erdoğan, Şeyh Vefa, İst. 1941, 18-19.

⁵⁴ Nefahat, 560.

Fikirleri

1. *Tasavvufun Temeli*: Kudsî tasavvufî hayatı bir binaya benzeterek Kur'ân ve hadîs ile yetkili şeyhlere teslimiyeti bu binanın temeli olarak değerlendirmekte, tevbeyle ise binanın kapı ve kilidine benzetmektedir. Bir başka tesbiti ide şöyledir: "İşin başı malâyanîyi, işin sonu ise masıvayı terketmektir."⁵⁵

Tasavvufî hayatın içinde olanları da dört grupta toplamıştır:

- a) Sâlik,
- b) Meczub,
- c) Cezbeye ulaşan sâlik,
- d) Seyr ü sülûke başlayan meczub.⁵⁶

2. *İnanç*: Üzerinde titizlikle durduğu konulardan biri inanç ve itikat meseleleridir. Batıl mezhep ve tasavvufî cereyanlar üzerinde durmuştur. *Keşfu'l-İtikad* adlı eserinin uzun bir bölümünü⁵⁷ Mutezile'ye ayıran Abdüllatif Kudsî, Hulûliyye, Vücûdiyye, Melâmiyye gibi tasavvufî hareketleri İslâm inanç sistemi açısından tehlikeli görmüş ve tenkid etmiştir. Bu tenkid ve tahliller esnasında sık sık "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" tabirini kullanması da onun fikir sisteminin temelleri ile ilgili bilgi verebilecektir.⁵⁸ Şeyh Bedreddin ve onun gibi düşünen sufilere karşı çok sert bir tavır takındığı da ilâve edilmelidir.

3. *Öğrenci*: Sufiler genellikle şeyh-mürîd ilişkilerini konu alan eserler yazmışlardır. Kudsî bunun yanında öğretmen-öğrenci ilişkilerine müstakil bir eserini tahsis etmiş, *Şifau'l-Müteallim* adlı eserinin birinci bölümünü öğrencilerle ilgili tesbit ve tavsiyelerine ayırmıştır. Ona göre ilim, şan- şöhret, makam-mansıb için tahsil edilmemeli, ahlâkî olgunluk kazanmak için ilme talip olunmalıdır. Çünkü ilim kalblerin ibadeti ve sırların namazıdır. Kişinin bütün ilimleri tahsil etmesi de mümkün olmadığına göre şuurlu bir tercih yapılmalı, kibir ve gösteriş tuzağına düşülmemelidir.⁵⁹ Aynı eserin son bölümünde ise *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer alan Musa-Hızır kıssasından çıkardığı pedagojik esasları 36 madde halinde özetleyerek konu ile ilgili görüşlerini daha açık bir şekilde ortaya koymuştur.⁶⁰

4. *Öğretmen*: Eğitim ve öğretimi "sanatların en incisi" olarak ele alan Kudsî, öğretmenin takip etmesi gereken yolun tevbihi ve kınama olmayıp, lütuf ve rahmet olduğunu söyler. Ona göre muallim şefkatli olmalı, talebeden değil maddî bir karşılık teşekkür bile beklememelidir. Öğrenciye

⁵⁵ *Tuhfe*, BEEK, Orhan Kit. no: 651. 39b.

⁵⁶ *Tuhfe*, 49a.

⁵⁷ 254-281.

⁵⁸ *Keşfu'l-İtikad*, BEEK, Genel Kit. no: 1479, 281-283.

⁵⁹ *Keşfu'l-İtikad*, 339; *Şifa*, BEEK, Genel Kit. no: 1479, 148-159.

⁶⁰ *Şifa*, 150a.

verilecek görev, kapasite ve meşrebine uygun olmalıdır. Kudsi'nin bu konularla ilgili kanaatlarını sıralarken sık sık âyetlere başvurduğunu da söylemeliyiz.⁶¹

5. *Mürîd*: Abdüllatif Kudsi mürîdin uyması ve dikkat etmesi gereken hususları şöyle özetliyor:

Özellikle şeyhin huzurunda iken iddia sahibi olmamalıdır,
Makam-mansıb için kendisinden bahsetmemelidir,
Kadınlarla, genç oğlanlarla ihtilâttan sakınmalıdır,
Şeyhinden hiçbir şeyini gizlememelidir,
İzinsiz şeyhinin sohbet meclisine katılmamalıdır,
Şeyhine tamamen teslim olmalı, şüpheye düştüğü konularda Kehf sûresindeki Musa-Hızır kıssasını hatırlamalıdır,

Sema' meclislerinde iradesine hâkim olmaya çalışmalıdır.⁶²

6. *Mürşid*: Ona göre mürşidin üç değişik sohbet meclisi olmalıdır.

a) Halkla sohbet: Bu sohbetlerde halkın dinî hayatını düzenli hale getirmek için ibadet ve muameleden bahsedilir.

b) Dostlarla toplu sohbet: Bu sohbetlerde daha çok zikir, murakabe, halvet, riyazet, mücahede gibi konularda etrafında dostlar ve mürîdler aydınlatılır.

c) Mürîdlerle tek tek sohbet: Mürîdin yetişmesi açısından buna ayrı bir önem veren Kudsi'ye göre mürşid bu tarz sohbetlerde daha çok mürîdin eksik taraflarını ve hal çarelerini gösterir. Tenkid ve teşvik unsurlarını beraberce kullanır.⁶³

7. *Ruh*: Ruhu üç grupta mütalaa etmektedir:

- a) Düşmanların ruhu,
- b) Velilerin ruhu
- c) Peygamberlerin ruhu.

"Nefsini bilen Rabbini bilir" esasından hareketle nefsi de üç grupta toplamaktadır:

- a) Nefsu'l-âm,
- b) Nefsu'l-hâs,
- c) Nefsu'l-chassi'l-hâs.

Kudsi birincisine nefs-i emmareyi (Bk. Yusuf, 12/53), ikincisine nefs-i levvameyi (bk. Kıyamet, 75/2), üçüncüsüne de nefs-i mutmainneyi (bk. Fecr, 89/27) karşılık göstermiştir.⁶⁴

8. *Kalb*: Kalbleri de benzer bir tasnife tâbi tutan Kudsi birinci grupta

⁶¹ *Şifa*, 170-175.

⁶² *Hadi'l-Kulûb*, BEEK, Genel Kit. no: 1479, 63a-76a.

⁶³ *Hadi'l-Kulûb*, 46a-54a.

⁶⁴ *Tuhfe*, 40b.

yer alan kalblerin dünyanın peşinde koşup durduğunu, ikincilerin âhiret-teki ikramlar etrafında dolaştığını, sonuncuların ise sidre-i müntehaya talip olduklarını söylemektedir.⁶⁵ “İşte bu konuda kalbi olanlar için bir ibret vardır” (Kâf, 50/37).

9. *Tecelli*: Tecelliye fiillerin tecellisi, zat-sıfatların tecellisi diye ikiye ayıran Abdüllatif Kudsî, fenâ halinin son ve üçüncü mertebisini yaşayan bir sûfinin dilinde “lâ mevcûde illâllah” ifadesinin tekrarlanabileceğini söylemekte ve şunu ilâve etmektedir: “Bu hali yaşayan herkesin mutlaka his ve iradesini kaybetmesi gerekmez.”⁶⁶

10. *Kurb*: Kurb iki çeşittir:

a) Kurbu'l-feraiz: Farzların yerine getirilmesiyle ulaşılan manevî yakınlık hali (Bk. İbn Hanbel, VI/256).

b) Kurbu'n-nevafil: Nafile ibadetlerin edâ edilmesiyle elde edilebilen manevî yakınlık (Bk. İbn Hanbel, VI/265).

Ona göre kurbu'n-nevafil makamındaki sufi Muhammedî olgunluğu elde etmiş olduğu için irşadla görevlendirilebilir. Bu makamın son merhalesi ise kutbiyettir. Kudsî “Seninle biat edenler gerçekte Allah ile biat etmişlerdir” (Fetih, 48/10), “Sen atmadın, Allah attı...” (Enfal, 8/17) gibi Vahdet-i Vücûdçu sufilerin sık sık kullandıkları âyetleri naklettikten sonra bu ifadelerin kendisinin de anlattığı kurb hallerinin ikisini içine alan ve “nihayetler nihyeti” olan bir gerçeğe işaret ettiklerini söylemektedir.⁶⁷

Tesirleri

Abdüllatif-i Kudsî'nin tasavvuf tarihi açısından en önemli özelliği, Zeyniyye tarikatını Anadolu'ya getirmiş olmasıdır. Bu tarikat günümüze kadar ulaşmamışsa da özellikle Şeyh Vefa döneminde en tesirli tasavvufi mekteplerden biri olmuştur. Bazı kaynaklar⁶⁸ onu Halvetiyye'nin bir kolu olarak görürlerse de Zeyniyye, Suhreverdiyye'nin bir koludur. Bu durum icazetnâmelerden de anlaşılmaktadır.

Kudsî'nin yaşadığı dönemde bâtil mezhep ve tarikatların Anadolu topraklarındaki yaygınlığı bilinen bir husustur. Daha Orhan Bey zamanında bu cereyanlara mensup şahıslar takip edilerek tesirsiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Zeyniyye tarikatında ise Ehl-i Sünnetin tayin ve tesbit ettiği sınırlar titizlikle muhafaza edilmiştir. Bu durum Zeyneddin Hâfî ve Kudsî'nin eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Abdüllatif Kudsî Konya'da iken bu mücadelesine başlamış ve Ehl-i sünnet dışı bazı düşünceleri savunan Şeyh Cüneyd (ö. 864/1460) ile Sadreddin Konevî zaviye-

⁶⁵ *Tuhfe*, 54a.

⁶⁶ *Tuhfe*, 55a-56a.

⁶⁷ *Tuhfe*, 61a.

⁶⁸ *Sicill-i Osmanî*, IV/491; *Kamusu'l-A'lâm*, IV/2444; *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, 266 (dipnot).

sinde yaptığı fikrî tartışmalardan sonra kendisine “Bu itikatla sen kâfir oldun, bu itikatta olanlar da kâfir olurlar” demiş ve Karamanoğlu İbrahim Bey’e şu notu göndermiştir: “Bu Şeyh Cüneyd’in muradı sufilik değildir. Şeriatı bozup kendi emaret taleb eder.” Bu bilgiyi bize, Kudsî Kon-ya’da iken ona intisab eden tarihçi Âşıkpaşaoğlu vermektedir.⁶⁹ Ehl-i sünnet çizgisini korumada çok hassas olan Kudsî, sufilerin de birçok konuda hata ettiklerini, bazı meselelere yanlış yorumlar getirdiklerini ifade etmiştir. Bu konuların başlıcaları şunlardır: Fakr, halvet, cezbe, melâmet, sesli-sessiz zikir, yeme, içme, giyinme, harbe taşımak, hediyeler ve ilm-i bâtın.

O, zahirî ve batınî ilimleri şahsında birleştirmesi sebebiyle dervişlerin yanında güçlü âlimleri de tatmin edebilmiştir. Bu önemli ve zor işe mürîdi Şeyh Vefa İstanbul’da devam edecektir. Bu özellikleriyle Kudsî, Osmanlı Devleti’nin temelinde bulunan dinî, fikrî yapının mimarlarından biri sayılmalıdır. Şu da ilâve edilebilir: Şeyh Vefa mürşidinden daha müsamaha-lı, Vahdet-i Vücûd meşrebine daha açık bir sufidir.

Zeyniye Hangâhı

Evliya Çelebi’nin “azîm bir asitane” diye övdüğü⁷⁰ Zeyniye Dergâhı Kudsî’nin mürîdlerinden İranlı Hoca Bahşayış tarafından yaptırılmıştır. *Nefahât*’ın ifadesiyle “kabr-i şeyhin etrafını satın alup hangâh ve mescid ve âbhane bina eyledi.”⁷¹ Kaynakların verdiği bilgiye göre dergâhta post-nişinlik yapanlar şunlardır:⁷²

1. Taceddin İbrahim Karamanî (ö. 872/1467)
2. Hacı Halife Kastamonî (ö. 894/1489)
3. Muhammed Boluvî (ö. 899/1493)
4. Safiyyeddin Mustafa Efendi (ö. 929/1522)
5. Nasuhî Tosyavî (üç yıllık postnişinlikten sonra Tosya’ya dönmüştür)
6. Muallimzade Mustafa Efendi (ö. 930/1523)
7. Seyyid Ali Efendi (ö. 938/1531)
8. Safiyyeddinzade Muhammed Çelebi (ö. 969/1561)
9. Safiyyeddinzade Abdülaziz Efendi (ö. 996/1587)
10. Safiyyeddinzade Abdullah Efendi (ö. 1006/1597)
11. Muhammed b. Abdullah (ö. 1018/1609)
12. Muhammed Efendi (ö. 1040/1630)
13. Kemâl Efendi (ö. 1076/1665)
14. Muhammed Efendi (ö. 1091/1680)

⁶⁹ Âşıkpaşaoğlu *Tarihi*, 265-266.

⁷⁰ *Seyahatname*, II/17.

⁷¹ *Nefahat*, 556. Hangâh için bk. *Bursa Kütüğü*, I/5, 21, 159, III/1, 12, 228, 383, 386, IV/263, 264. Zaviyede şeyhlik yapan sufiler için bk. *Rical-i Zeyniyye*, BEEK, Genel Kit. no: 854, 13.

⁷² *Bursa Dergâhları*, 380.

15. Muhammed b. Abdullah (ö. 1135/1723)
16. Sa'deddin Efendi (ö. 1157/1744)
17. Mustafa Efendi (ö. 1171/1757)
18. Ahmed Efendi (ö. 1189/1775)
19. Salim Efendi (ö. 1199/1784)
20. Yakup Efendi (ö. 1222/1807)
21. Feyzullah Efendi (ö. 1224/1809)
22. Tahir Efendi (ö. 1252/1836)
23. Ali Efendi (ö. 1264/1847)
24. Ömer Efendi (ö. 1284/1867)
25. Rıza Efendi (ö. 1336/1917)
26. Abbas Efendi (ö. 1964)

Rivayete göre tekkenin yanındaki suyu bizzat Kudsî bulmuştur. Şeyh Ahmed-i Gazzî ise bu su için şöyle demektedir: “Zeynîler suyunun ta'mında zemzem lezzeti vardır.”⁷³ Şerîyye Sicilleri'ndeki bir kayda göre Fatih, Yıldırım camiine giden sudan bir parmak, Zeyniyye külliyesine verilmesini emretmiştir. Hoca Ramazan tarafından yaptırılan mescit Kazasker Muallimzade Ahmed Efendi tarafından genişletilmiş ve camiye çevrilmiştir.⁷⁴

Zeynîler Tekkesi, Zeyniyye Dergâhı, Zeyniyye Hangâhı gibi isimleri yanında Hacı Halife Zaviyesi diye de anılan külliyenin tarih içinde birçok defa tamir gördüğü, onarıldığı Bursa Şerîyye Sicilleri'ndeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁷⁵ Külliye içinde yer alan mezarlıktaki mezar taşlarının da kendilerine has bir üslûp taşıdıkları bilinmektedir.

Zeyniyye Yaylağı

Külliyenin dikkat çekici bir kolu da Uludağ'da Zeynîler Yaylağı olarak bilinen yerde faaliyet göstermiştir. Kudsî'nin halifesi Taceddin İbrahim Karamanî'yi Uludağ'ın ıssız bir köşesinde bulan dostları, bunu bir gelecek hâline getirmişler ve özellikle yaz aylarında buraya hicret etmişlerdir. Daha sonra Hoca Rüstem Kastamonî burada bina ve hücreler yaptırmıştır.⁷⁶ *Nefahât* mütercimi Lâmiî Çelebi (ö. 938/1532) bu tesisler için “henüz ma'murdur” kaydını düşmüştür.⁷⁷ Bugün harebeleri vardır.

Kudsî'ye ait türbenin mimarî durumu hakkında Ayverdi'yi dinliyoruz: “Abdüllatif Kudsî türbesi pek dik olan arazide camiin cenub-i garbisinde

⁷³ *Bursa Kütüğü*, IV/189.

⁷⁴ *Bursa Kütüğü*, IV/403.

⁷⁵ Şerîyye Sicilleri, 5/338, 5/284, 19/276, 35/109, 95/62, 3/97, 11/132, 16/109, 10/154, 5/296.

⁷⁶ *Terceme-i Şakâik*, I/131; *Nefahat*, 556; *Şakâik*, 69; *Güldeste*, 97; *Bursa Kütüğü*, IV/403; *Sicill-i Osmanî*, II/46; *Bursa Dergâhları*, 367.

⁷⁷ *Nefahat*, 557.

Uludağ'da
Zeyniler Yayı-
ğı'ndan kalan
yadigâr
(MKA)

ve hemen hemen kubbe ile bir seviyededir. Kubbesi baklavalı bir kuşakta oturur. Kubbesi tamamen, duvarları kısmen yıkık bir hâlde iken Bursa'nın o emsalsiz derneği* tarafından aslına sadakatle tamir edilmiştir. Duvarlarda pencere seviyesine kadar sade hatılsız moloz, ondan sonra iki sıra hatıllı moloz kullanılmış, kasnak kesme taşla işlenmiştir. Pencere camide olduğu gibidir. Yalnız zencirek biraz başkadır. Kemer aynaları deniz dalgası gibi tuğla kıvrımlarıyla süslüdür. Kasnak çok yüksektir. Türbenin altı mevta mahzeni olup dehlizi türbe hizasını geçmekte, kapıya kadar uzamaktadır. Bundan türbenin kapısı önünde eskiden bir sofa olduğu anlaşılır. Kapı epeyce çıkıntılı bir kemer altındadır.”⁷⁸

Bugün kapalı olan türbenin üst kısmı bir müddet Kur'ân Kursu olarak kullanılmıştır. Zaviyeden hiçbir iz yoktur. Zaviyenin bulunduğu yerde evler vardır.

Zeyniye Kültürü

Zeyniye kültürünün yayılmasında Zeyniye Dergâhı postnişinlerinden başka eser ve fikirleriyle hizmet eden diğer sufiler şunlardır:

1. Şihabeddin Ahmed-i Sivasî (ö. 860/1455), *Uyunu't-Tefasir* adlı eseri meşhurdur.⁷⁹
2. Muhyiddin Vefâî (ö. 940/1533), Muğlalıdır.⁸⁰
3. Ali b. Musa Koçhisarî (ö. 841/1437), *Evrâd-ı Zeyniyye*'yi şerhetmiştir.⁸¹

* Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu kasededilmektedir. M.K.

⁷⁸ *Osmanlı Mimarisi*, II/353. Şair Erdal Çakır, son yıllarda Kudsî'nin ruhaniyeti ile mahabbet bağı oluşturmuştur. Tecellileri bekleyelim.

⁷⁹ *Keşf*, I/895, 1185, 1247, 1709; *Osmanlı Müellifleri*, I/49; *Mu'cem*, II/172, GAL, II/228.

⁸⁰ *Terceme-i Şakâik*, I/480; *Osmanlı Müellifleri*, I/90.

⁸¹ *Şakâik*, I/168; *Keşf*, I/201; *Hediye*, I/731; *Mu'cem*, VII/248

4. Muhammed b. Kutbeddin-i İznîkî (ö. 885/1480), Hâfî'nin evrâdını *Tenvîrü'l-Evrâd* adıyla şerhetmiştir.⁸²
5. Şeyh Nasuh Efendi, Tosyalıdır. *Risaletü'l-Edvîyye* ile *Risaletü'l-Adabîyye*'nin sahibidir.⁸³
6. Abdülmecid b. Şeyh Nasuh (ö. 973/1565), pek çok eser kaleme almıştır.⁸⁴
7. Hacı Ahmed b. Seyyid, *Avârifü'l-Maârif*'i tercüme etmiştir.⁸⁵
8. Arif Muhammed Efendi (ö. 950/1543), Denizlilidir. *Ravzatu't-Tevhid* adlı eserin sahibidir.⁸⁶
9. Selâmi Mustafa Efendi (ö. 993/1585), İzniklidir, eserleri vardır.⁸⁷
10. Rüstem Halife Bursevî (ö. 917/1511), Göynüklüdür.⁸⁸
11. Veysî (ö. 1037/1628), *Tevbenâme*'de Zeyneddin-i Hâfî'nin hikmetlerini derlemiştir.⁸⁹
12. Mehmed b. Sa'di Zeynî (ö. 1040/1630), *Bursa Vefeyâtı* onun telifidir.⁹⁰
13. Abdurrahman Fırakî (ö. 988/1580), Hüseyin b. Ali Kâşîfî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı 900 beyitlik eserini Türkçeye çevirmiştir.⁹¹

Bu sûfiler ve eserleri üzerinde yapılacak olan ilmî araştırmalarda Zeyniyye tarikatının Anadolu'daki macerası aydınlanacağı gibi üzerinde yaşadığımız toprakların kültürel temelleri ile tarih içinde zihniyetimizi oluşturan kaynakların en önemlilerinden bir tanesine dair de değerli ipuçları elde edilebilecektir.⁹²

⁸² *Şakâik*, 169; *Keşf*, I/200; *Hediye*, II/211; *Mu'cem*, XI/153.

⁸³ Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Kit. no: 818.

⁸⁴ Eserlerinin birçoğu şu mecmuadadır: Süleymaniye Ktp. Raşid, no: 1019. Ayrıca bk. Şehit Ali Paşa Kit. no: 272, 1481, Raşid Kit. 136, 592, Bağdatlı Vehbi Kit. no: 960; M. Hafid Efendi Kit. no: 479, Es'ad Efendi Kit. no: 1416.

⁸⁵ BEEK, Genel Kit. no: 4443.

⁸⁶ Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa Kit. no: 1121, Mihrişah Kit. no: 213.

⁸⁷ *Osmanlı Müellifleri*, I/81; *Hediye*, II/437.

⁸⁸ *Nefahat*, 562. Lâmiî Çelebi'nin *Nefahat*'ı tercüme ederken yer yer ilâvelerde bulunduğu, Anadolu sufileri hakkında bilgi verdiği bilinmektedir. Zeynî meşayihinde da aynı yolu takip etmiştir. Molla Camî, Zeyneddin Hâfî'den bahsettikten sonra Emir Sincanî'ye geçmiştir. Lâmiî ise bu iki sufi arasında şu sufilerin hayat ve menkıbelerine yer vermiştir. Abdullatif Makdesî, Abdurrahim Merzifonî, Taceddin İbrahim Karamanî, Hacı Halife Kastamonî, Şeyh Vefa Konevî, Rüstem Halife Bursevî. Lâmiî'nin ifadelerinden bu son isimle ayrı bir dostluğu olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁹ Millî Ktp. Mecmua, nu: A. 460; *İA*, "Veysî" mad.

⁹⁰ Kadir Atlansoy, "Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyatnameleri I, Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyatı", *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies* Sy. XVIII, İstanbul 1998, s. 47-67.

⁹¹ TS. Revan Kit. nu: 393. Şahinoğlu, M. Nazif, "Ahlâk-ı Muhsinî", *DİA*, II/17, İst. 1989.

⁹² Zeyniyye tarikatının Tire ve Ferecik'de zaviyelerinin bulunduğu konusundaki bilgiler için bk. Mehmed b. Sa'dî, Edirne Selimiye Ktp. no: 2126, 4a-4b. Atlansoy, agm.

Zeyniler Dergâhı'nın son şeyhi Abbas
(Esen) Efendi (ö. 1964).

Bursa dışında Zeynî dergâhlarının en meşhurunun İstanbul'da Şeyh Vefa tekkesi olduğuna işaret edilmişti. Zeynî dergâhlarının Ege Bölgesi ve Rumeli'de de mevcut olduğu Mehmed Sa'dî'nin eserinden anlaşılmaktadır.⁹³

Kanunî devri 718 nolu *Menteşe Evkaf Defteri*'ndeki şu kayıt da Zeyniyye'nin XVI. asırdaki durumu ile ilgili bilgi vermektedir: "ve ba'de'l-inkıraz mefharu'l-meşayih Emir Sultan tarafından seccadede kim oturursa ana tayin itmiş. Ve ba'de inkırazihim Seyyid Mehmed Buharî tarîkından veyahud Nakşibendî tarîkından veyahut Zeyneddin-i Hâfî tarîkından olup..."⁹⁴ Edirneli Ömer b. Hamza'nın *Enîsü'l-Celis* adlı eserini Ferecikli Zeynî şeyhi⁹⁵ adı

na kaleme aldığı, *Ravzatu't-Tevhid* adlı manzum tasavvufî eserin sahibi Arif Muhammed Efendi'nin de (ö. 971-1563) Denizlili olduğu seyr ü sülûkünü İstanbul'da tamamladıktan sonra İznik'e yerleştiği bilinmektedir. *Avârifü'l-Maârif*'in mütercimi Ahmed b. Seyyidî'nin şeyhi Muhyiddin Halife ile Zeyniyye'den Selâmî Mustafa Efendi de (ö. 993/1585) İzniklidir.

⁹³ Bursa Vefeyatı, 4a-4b.

⁹⁴ Barkan, "Zaviyeler", VD, II/323.

⁹⁵ Osmanlı Müellifleri, I/81. Reşat Öngören, *Anadolu'da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)*, İst. 2000. Abdüllatif Kudsî ile ilgili en geniş araştırma Abdurrezzak Tek'e aittir: *Abdüllatif Kudsî*, Bursa 2007. Zeyniyye hakkında ise bk. Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İst. 2003.

Zeyniler Mezarlığı*

*Gel Zeyniler mezarlığına
Tapınma dünya varlığına
Veda et gönül darlığına
İbret al güzelim ibret al!
Vardavî*

Mezarlık, Arapça “ziyâret” kökünden gelen “ziyâret mekanı” anlamındaki “mezar” kelimesinden Türkçe ekle türetilmiş bir yer adıdır. Önemli kişilerin mezarlarına veya mezarlarının bulunduğu yere ravza, meşhed, kubbe, türbe ve kümbet; cami, tekke, türbe gibi yapıların bitişiğinde yer alan küçük mezarlıklara ise *hazîre* denmiştir. Etrafı çalı, çit veya taştan duvarla çevrili bu yerlere vâdi-i hâmuşân (sesiz vâdi) adının da verildiği görülmektedir.

İslam şehirlerinde mezarlıklar, genellikle yerleşim alanının ve surların dışında şehir kapılarına yakın yerlerde olmuştur. Ancak yerleşim alanlarının genişlemesi sonucu söz konusu mekanlar şehirlerin içinde kalmıştır. Bununla birlikte şehirlerin kuruluşundan itibaren yerleşim merkezlerinin içinde; cami, tekke ve türbe gibi yapıların bitişiğinde küçük mezarlıklar da yer almaktadır.¹ Bu tarz mezarlıkların Bursa’daki örneklerinden biri de Zeyniler Mezarlığı’dır.

Abdüllatîf Kudsî’den sonra yerine geçen halîfesi Tâceddîn İbrahim Karamanî’nin, vefatının ardından şeyhinin yanına defnedilmesi ve üzerlerine türbenin inşa edilmesiyle başlayan Zeyniler hazîresi,² daha sonra tekke, mescit ve Zeynilere ait arsa üzerine inşa edilen Molla Hüsrev Medresesi’nde görev yapan önemli kişiler, vakıf mensupları, bunların aileleri ve ayrıca başka kimselerin, zikredilen yapıların etrafına gömülmesiyle genişlemiştir. Bu durumda hazîre olarak başlayıp caminin önündeki yolun altına kadar uzayarak geniş bir mezarlığa dönüşen Zeyniler kabristanı, türbe, tekke, mescit ve medrese etrafında yer alan mezarlıklardan oluşmaktadır.

* Doç. Dr. Abdurrezzak Tek, U. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

¹ Bozkurt, Nebi, “Mezarlık”, *DİA*, c. XXIX, s. 519-520.

² Bu gün türbenin bahçesinde büyük bir bölümü toprağa gömülü birkaç mezar taşından başka hazîreyi hatırlatacak bir şey kalmamıştır. Hazire 2012’de yeniden düzenlenmiştir.

Bölgedeki geniş kabristanlardan biri olan ve XX. yüzyılın başlarına kadar büyük ölçüde varlığını koruyan mezarlıktan günümüze sadece caminin güneyindeki küçük bir alan ve bazı mezarlar ulaşmıştır. Bunlardan Molla Hüsrev ve Molla Hayalî gibi zatların kabirleri hariç diğerleri, sonradan oluşturulmuş izlenimini vermektedir. Yaklaşık yirmi civarında bulunan Zeynî mezar taşlarından bir kısmı kabristanın duvarına gelişi güzel dizilmiş ve kaybolmasın diye dip taraflarından bir bölümü toprağa gömülmüştür.

Birkaç yaşlı servinin gölgelediği bu küçük mezarlıkta günümüze kadar ulaşabilen mezar ve mezar taşlarını şöyle sıralayabiliriz:³

Zeyniler'deki Molla Hüsrev'in kabri

1. Molla Hüsrev (Mehmed b. Ferâmürz, ö. 886/1481)

XV. yüzyılın önde gelen âlimlerindendir. Dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmed tarafından "Zamanın Ebû Hanîfesi" diye övülen Molla Hüsrev'in,⁴ bir meseleden dolayı sultana kırılması'nın ardından İstanbul'dan Bursa'ya giderek bir medrese inşa ettirdiği ve orada tedrîs ile meşgul olduğu kaydedilmektedir.⁵ Zeyniler caminin mihrâbı hizasında yaptırılan⁶ bu medresenin arsası, aynı yerde geniş bir alan satın alarak Zeyniyye dergâhı ile mescidini inşa ettiren İranlı tüccar Hoca Bahşâyîş tarafından hibe edilmiştir.⁷ Molla Hüsrev'e zaviyenin de içinde bulunduğu bu arsaya medresesini⁸ kurmasına

³ Mezar taşları yazılarından okuyamadığımız yerleri (?) işareti ile gömülü, kırık gibi nedenlerle okunamayan yerleri de (...) ile belirttik.

⁴ Aşıkpaşazâde, "Hüsrev" adının eniştesine ait olduğunu ve bu nedenle Molla Hüsrev'e "Hüsrevkaynı" dendiğini, ancak zamanla değişerek bu ismin Molla Hüsrev'e dönüştüğünü söylemektedir. Bkz., *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 203.

⁵ Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 116-120; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, vr. 77b-79a.

⁶ Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 11b.

⁷ Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı*, vr. 4b; Davudzâde, *Ricâl-i Zeyniyye*, vr. 80a.

⁸ Gazzîzâde, bir yangın geçiren bu medresenin, Şeyhülislâm Çelebizâde Zeynülâbidîn Efendi (ö. 1239/1823) tarafından hicrî 1233 senesinde dört hücre ilave ile ihyâ edildiğini ve mas-

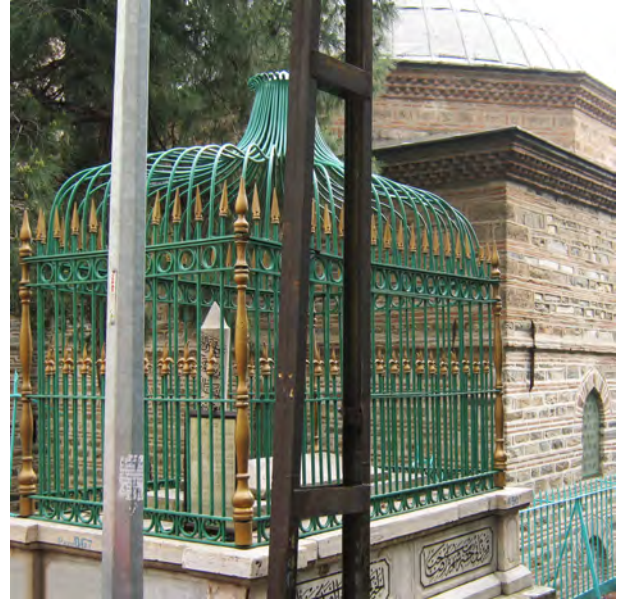
izin verilmesi ve Hüsrev'in günümüzde varlığını koruyan kabrinin Zeynî mezarlığında yer alması, onun Zeyniyye tarikatına müntesip olduğunu gösteren bir işaret olarak kabul edilebilir. Yine Şeyh Vefa'nın İstanbul'dan gelerek zaman zaman onu ziyaret etmesi de⁹ bu işaretlerden bir diğeridir. Öte yandan A. Süheyl Ünver, kaynak belirtmeksizin Molla Hüsrev'in Zeyniyye'ye intisap ettiğini yazmıştır.¹⁰

Etrafı demir parmaklıkla çevrilen ve sonradan yenilendiği anlaşılan kabir taşında şunlar yazmaktadır: Baş taşının iç yüzü: "Menba'-ı 'ilm ü hüner vâris-i 'ulûm-ı Hazret-i Hayru'l-Beşer fâzıl-ı hurşîd-i eser sâhibü'd-Dürer ü Gurur, Mevlânâ Mehmed Hüsrev, 886.

Ayak taşının iç yüzü: Mevlânâ Mehmed ibn Ferâmürz, eş-şehîr bi-Mevlânâ Hüsrev tâbe serâhu, sene 886.

2. Molla Hayâlî (ö. 875/1470)

Asıl adı Şemseddin Ahmed, babasının adı Hoca Musa Efendi'dir. Hayâlî mahlasını titiz araştırmaları ve nazik üslûbu sebebiyle verildiği kaydedilmektedir. İlk tahsilini babasının yanında yapan Hayâlî, daha sonra Alâeddin Ali et-Tûsî ve Bursa Sultâniye Medresesi müderrisi Hızır Bey'in gözetiminde eğitimini tamamladı. İcâzet aldıktan sonra bir müddet Hızır Bey'in yardımcıları olarak çalıştı. Bazı medreselerde ders okuttuktan sonra günlük 30 akçe ile Filibe'de Şehâbeddin Paşa Medresesi'ne müderris tayin edildi. İlk eseri olan *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâidi'n-Nesefiyye*'yi burada yazarak dönemin sadrazamı Mahmud Paşa'ya takdim etti ve bundan dolayı büyük

Molla Hayâlî'nin Zeyniler Camii bitişiğindeki kabri

rafları için bazı binaları vakfeylettiğini söylemektedir. Bkz., *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 11b. Ayrıca *Bursa Kütüğü*'ndeki kayda göre, Zeyniler Camii'nin yetmiş-seksen metre güneyinde inşa edilen bu medresenin, vaktiyle kargir bina olub üzeri kurşun kaplı iken, sonraları ahşap yapılmıştır; günümüzde ise hiçbir izi kalmamıştır. Medreseyle ilgili geniş bilgi için bkz., Hızlı, Mefail, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul 1998, s. 109-111; Kepingioğlu, *Bursa Kütüğü*, II/227.

⁹ Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 88.

¹⁰ Ünver, "Mahmud Paşa", *Fatih ve İstanbul*, c. II, sy. 7-12, s. 193; ayrıca bkz., Öngören, *Zeyniler*, s. 161-162.

iltifata nail oldu. Ancak Bursa'da bulunan Murâdiye Medresesi'nin müderrisliğinin kendisine değil Gelibolu Kadısı Mevlânâ Hacıhasanzâde'ye verilmesi üzerine sadrazama kırıldı ve bu duygularını ona bir mektupla bildirdi. Daha sonra İznik Orhaniye Medresesi müderrisi Hatipzâde'nin vefatı üzerine günlük 130 akçe maaşla bu medreseye müderris tayin edildi ve görevine hac vazifesini eda ettikten sonra başladı. Burada kısa süre müderrislik yaptıktan sonra henüz otuz üç yaşında iken 875/1470 tarihinde¹¹ vefat etti ve cenazesi İznik'ten getirilerek Zeynîler kabristanına defnedildi.¹²

Zeyniler caminin hemen güney batı kısmında yer alan ve Molla Hüseyin'in kabrinde olduğu gibi etrafı demir parmaklıkla çevrilerek sonradan yenilenen mezar taşı kitabesinde¹³ şunlar yazmaktadır: Baş Taşı: Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî garîku rahmeti Rabbi el-müte'âlî Mevlânâ Fâzıl Şemseddîn Ahmed Hayâlî lillâhi'l-fâtiha sene 875.

Yan kısımlardaki taşlarda ise, muhtemelen mezarı tamir ettiren şahsın adı yer almaktadır: Karîn-i sâni Hazret-i Şehriyârî sâhibü'l-hayrât Hacı Ali Bey Efendi Hazretleri.

3. Derviş Mehmed b. Hızır Şâh (ö. 884/1480)

Bursa Sultaniye Medresesi'nde müderrislik yapan Derviş Mehmed'in Zeyniyye şeyhlerinden birine intisap ettiği ve vasiyeti üzerine Bursa'daki dergâhın hazîresine defnedildiği kaydedilmiştir.¹⁴ Dervişler gibi abâ giydiği ve başına şemle sardığı nakledilen bu zât, gerek halk gerekse idareciler arasında kerâmet ehli¹⁵ ve duası makbul biri olarak tanınmıştır. Nitekim şu olay bunun en güzel örneklerinden biridir: Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'la savaşmak için sefere çıktığında Bursa'da onu karşılayan-

¹¹ Vefat tarihiyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Geniş bilgi için bkz., Bebek, Adil, "Hayâlî", DİA, c. XVII, s. 4.

¹² Taşköprizâde, Hayâlî'nin *Kitâbü't-Telvîh* üzerine düştüğü bir nottaki bilgiye dayanarak onun Edirne'deki Yeniceami'de bulunduğu sırada Şeyh Zeynüddîn Hâfî'nin halîfelerinden Abdürrahim Merzifonî'den tasavvuf dersi aldığını kaydetmektedir. (*Şekâik*, s. 141) Ancak Hayâlî'nin ne şiirlerinde ne de eserlerinde tasavvuf temasını işlediği görülmektedir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz., İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 272-274; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 85; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. II, s. 46, 313; Bebek, "Hayâlî", DİA, c. XVII, s. 3-5.

¹³ Kepecioğlu son zamanlara kadar eski taşının bu parmaklıklar içinde bulunduğunu kaydetmektedir. *Bursa Kütüğü*, II/226.

¹⁴ Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı*, vr. 4b; ayrıca bkz., Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 164-165; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, vr. 77b. Bu kaynaklarda onun aynı şekilde dergâhın hazîresinde medfûn olan babası Hızır Şâh'ın yakınına defnedildiği belirtilirken Bursa Kütüğü'nde kabrinin Fenârî Hasan Çelebi'nin mezarının yanında olduğu kaydedilmiştir. Bkz., Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I/373.

¹⁵ Derviş Mehmed'in bir kısım kerametleri için bkz., Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, Beyrut 1975, s. 103 (İstanbul baskısındaki sayfa hatası nedeniyle, Beyrut baskısı kaynak olarak verilmiştir); Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 164.

lar arasında Derviş Mehmed de vardır. Merkeb üzerinde yolun kenarında beklerken padişah kendisini tam farketmeden selam verip yanından geçmiş, sonra Sadrazam Mahmud Paşa'ya "Bu zât Derviş Mehmed değil miydi?" diye sormuştur. Sadrazam "Evet o" deyince, sultan "Arkasından yetiş ve benim için dua etmesini söyle" demiştir.¹⁶ Babası Hızır Şâh ise, Mehmed b. Sa'dî'nin belirttiğine göre, muhtemelen Zeyniyye'ye intisap eden ve vasiyeti gereği dergâhın hazîresine gömülen âlimlerdendir.¹⁷ Kaynaklarda Derviş Mehmed'in dedesi Abdüllatîf Efendi'nin de Zeyniyye tarikatına mensup olduğu şeklinde dolaylı bilgiler vardır. Balat şehri (Balıkesire bağlı) kadısı olduğu için "Balat Kadısı" diye bilinen II. Murad devri alimlerinden Abdüllatîf Efendi'nin, Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddîn Hâfî'nin *Evrâd-ı Zeyniyye* adlı eseri ile yakından ilgilenmesi, söz konusu tarikata mensubiyetinin göstergesi olarak kabul edilebilir.¹⁸ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*'nde Derviş Mehmed Efendi'nin kabir taşına dayanarak 8 Zilhicce 884 (20 Şubat 1480) tarihinde vefat ettiğini ve Zeynîlere mahsus kabir taşında isminin sadece "Derviş Efendi" şeklinde yazıldığını belirtmiştir.¹⁹ Zeyniler mezarlığındaki kabri ve şu ibarelerin yer aldığı kabir taşı günümüzde varlığını korumaktadır:

Baş taşı dış kitabesi: Hâzâ kabru men fâka'l-enâm (?) şehîd Mevlânâ Derviş Efendi b. Mevlânâ el-mağfûr leh Hızır Şâh, el-mağfûr leh, kad va-sala ilâ rahmeti Rabbihi

Ayak taşı dış kitabesi: Fi'l-yevmi's-sâmin min şehri Zilhicce fî hicreti sene erba' ve semânîn ve semâni mie (884).

4. Ebû Bekir b. Veliyyüddîn (ö. 872/1467)

Kazasker Veliyyüddîn Paşa'nın oğlu, şâir Ahmet Paşa'nın da kardeşidir. Kabri Molla Hüsrev'in mezarına yakındır.²⁰

¹⁶ Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, Beyrut 1975, s. 103; Baldırzâde Mehmed, *Vefeyâtnâme*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1381, vr. 98a. Derviş Mehmed, Fatih'in Uzun Hasan'la muharebeye çıktığı tarihte hayatta olduğuna göre, vefatının 878'den sonraki bir tarihte meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bkz., Öngören, *Zeyniler*, s. 160.

¹⁷ Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı*, vr. 4b; ayrıca bkz., Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 161; Davudzâde, *Ricâl-i Zeyniyye*, vr. 80b; ayrıca bkz., Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 11a-b; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 290; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II/240. Taşköprizâde ise, Hızır Şâh'ın Balat medresesinde müderrislik yaptığını, Sultan II. Murad'ın kendisini Bursa'da inşa ettiği medreseye davet ettiği halde mazeret bildirip gelmediğini ve 853/1449'da Balat'ta vefat ettiğini kaydetmiş, fakat defnolunduğu yerle ilgili her hangi bir şey söylememiştir. Eğer Hızır Şâh, Taşköprizâde'nin belirttiği tarihte vefat etmiş ise, henüz o tarihte mezkûr dergâh inşa edilmediğinden hazîresine gömülmüş olması ihtimal dışıdır.

¹⁸ Mecdî'nin Abdüllatîf Efendi, "*Evrâd-ı Zeyniyye*'yi bir güzel kitap eylemiştir." ifâdesinden eseri, istinsah mı, şerh mi yoksa tercüme mi ettiği anlaşılamamaktadır. Bkz., *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 124.

¹⁹ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I/373.

²⁰ *Bursa Kütüğü*, II/1

Baş taşı dış kitabesi: eş-Şehîd el-muhtâc ilâ rahmeti'l-Kahhâr el-mü'minûne lâ-yemûtune bel yunkalûn ed-dünyâ evvelühâ бүкâ'un ve evsatuhâ 'anâ'ün ve âhiruhâ fenâ'ün ed-dünyâ fânî.

Baş taşı iç kitabesi: Kad intakale min dâri'l-fenâ' ilâ dâri'l-bekâ, el-merhûm el-mağfûr es-sa'îd

Ayak taşı dış kitabesi: ed-Dünyâ mezra'atü'l-âhiret ed-dünyâ fânî ve'l-âhiretü bâkî ed-dünyâ sicnû'l-mü'min âh mine'l-mevt ve sekerâtihi

Ayak taşı iç kitabesi: Ebû Bekir bin Veliyyüddîn tâbe serâhu ve cu'ile'l-cennetü me'vâhu fî şehri Muharrem sene isnâ ve seb'in ve semâni mie hicriyye (872)

5. Kâle'n-Nebiyyü 'aleyhi's-selâm (?) Mahmûd ibn Hacı 'îvâz²¹ 'afallâhu anhüma. Ümrânî Mahmûd b. Hacı 'îvâz Paşa 'afallâhu anhüma (Kabir taşı Zeynîlere mahsustur) 6. el-Merhûm Şeyh Mehmed bin Mevlânâ Mehmed Çelebi (Kabir taşı Zeynîlere mahsustur) 7. Hüve, Tarikat-ı 'aliyye-i Nakşibendiyye fukarâsından merhûm Hacı Nazmi Efendi'nin ruhu için Fâtiha 27 Zilhicce sene 1323 8. Mâte şehîd (Abdül-mü'min?) Çelebi ibn (?) Mevlânâ Hızır Şâh Efendi el-müteferrid bi-cem'i kemâlâtî (Kabir taşı Zeynîlere mahsustur) 9. el-Merhûme Kamer Hanım binti Mustafa (...) 10. el-Müteveffâ Mahmûd b. Derviş Mehmed b. Hızır Şâh fî şehri Rebî'ulâhir (...) (Kabir taşı Zeynîlere mahsustur) 11. Fi'l-yevmi's-sâmin min şehri Zilhicce (...) fî sene erba' ve semânîn ve semâni mie (884) (Kabir taşı Zeynîlere mahsustur) 12. Merkadü'l-muhtâc ilâ rahmeti Meliki'l-Müte'âlî Zeyneb binti Mahmûd ahu Mevlânâ Ahmed el-Hayâlî.²² 13. Rabbiğfirlî ve li-vâlideyye, hâzâ kabrû merhûm Mustafa Çelebi ibn Nasûh Halîfe. (...) irtahale fi'l-yevmi's-sâlisi 'aşer min şehri Ramazânî'l-mübârek sene 961 14. Kad intakalet el-merhûme (?) ilâ rahmetillâhi'l-Meliki'l-Münîr Safiye Hâtun ibneti Mevlânâ Abdüllatîf Efendi bin eş-Şeyh Safiyyüddîn kuddise sırruhu, sene 990 15. Yâ Hayyüllezî yuhyî'l-mevt Yâ Rahmânî külli şey'in verhamnâ intakalet el-merhûme el-mağfûre Fatma binti Sinân min dâri'l-fenâ ilâ dâri'l-bekâ 16. İntakalet el-merhûme Hânî Hâtun binti Mevlânâ Ahmed bin Hızır Bey 17. Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî merhûm ve mağfûrun leh Zeynüddînzâde el-Hâc Lütfullâh Efendi ruhu için rizâ'en lillâh el-Fâtiha sene 1215 18. Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî Murâd-ı Sâni mahalleli Kalınbıçakçızâde merhûm ve mağfûrun leh Hattât el-Hâc Ahmed Efendi 19. el-Muhtâc ilâ rahmetillâhi nevverallâhu Ta'âlâ kabrehû (Kabir taşı Zeynîlere mahsustur.) 20. Fî şehri Cemâzi-yelâhir sene tis'a aşar ve tis'a mie hicriyye (919) (Kabir taşı Zeynîlere

²¹ Hacı İvaz Paşa'nın oğludur. 7.10.1488'de Kavaklı mahallesinde ölmüş ve Zeyniler caminin batı tarafına gömülmüştür. Zeynîlere mahsus kabir taşından Zeyniyye tarikatından olduğu anlaşılmaktadır. Bkz., Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, III/6186.

²² Molla Ahmet Hayâlî'nin kardeşi Mahmud Efendi'nin kızıdır. Mezarı Molla Hüsrev'in kabrinin yakınındadır.

mahsustur.)

Duvara dizili taşlar: Dip tarafları toprağa gömülü veya diğer yüzleri duvara çok yakın yahut da bir kısmı kırık olduğu için bu taşlardan bazı-
sının tam olarak okunması mümkün olmamıştır.

1. Fî târihi sitte ve 'işrîn ve tis'a mie (926) 2. el-Müteveffâ fî şehri Rebi'ulevvel târîh sene 'işrîn ve tis'a mie (920) (Kabir taşı Zeynîlere mahsustur) 3. Târîh sene seb'a ve tis'in ve semâni mie (897) âh min nûri'l-kamer (Kabir taşı Zeynîlere mahsustur) 4. Kâle en-Nebiyi 'aley-hisselâm ed-dünya 5. (...) bin Seyyid fî evveli şehri Rebi'ulevvel el-merhûm Dervîş Mehmed (Kabir taşı Zeynîlere mahsustur) 6. Sene sitte ve tis'in ve semâni mie (896) (Kabir taşı Zeynîlere mahsustur) 7. el-Kâdî Mustafa bin Mevlânâ 'Alâ'uddîn el-Fâtiha 2. Hemdem bin Abdullah 3. Hüve'l-Bâkî Zeynüddinzâde (...) 4. Selîm b. el-merhûme 5. İntakalet el-merhûme Ümmü Gülsüm binti merhûm (...) muhtâce ilâ rahmeti Rabbihi 6. el-Müteveffâ fî şehri Zilhicce (...) ve 'işrîn ve tis'a mie hicriye (920?) 7. Mahmûd b. Hacı 'İvâz²³ 8. Nefîse²⁴ binti (?) nevverallâhu merkadahâ, âh 9. ah (Me'lûm?) Bakıp geçme ricam budur ey Muhammed ümmeti / Mevtânın (?) bir Fâtiha (?) Câmi'-i Kebîr dersiamlarından Dağıstânî merhûm ve mağfûrun leh Hacı Abdülazîz Efendi'nin ruhu için el-Fâtiha 17 Ağustos 1928, 1 Rebi'u'l-evvel 1347 10. Merhûm ve mağfûr Zeynüddîn Çelebi ruhu için Fâtiha sene (...) 11. Merhûme ve mağfûr lehâ Ayşe Kadın ruhu için Fâtiha sene 1212 12. Sitte ve tis'in ve semâni mie 13. (...) Molla ruhu için Fâtiha sene 1242 14. Hüve'l-Bâkî merhûman mağfûran Zeynüddinzâdeler 15. Mustafa Molla ile Zeynüddîn Molla ruhları için Allah rızası için el-Fâtiha 16. Kad intakale'l-merhûm es-Seyyîd Nesîmî ruhuna Fâtiha sene 1187.²⁵

Mezarlığın alt tarafında toprağa gelişi güzel olarak gömülmüş izlenimini veren taşlar: 1. Fî şehri Receb târihuhu sene 999 2. Mehmed b. Abdurrahman 3. Fî şehri Saferi'l-muzaffer sene 970 4. Ah mine'l-mevt (...) bostân-ı dehrin zâîrî / Gel eyle temâşâ bu makberi / (...) göğsünde bir taze kadın / Ah etti bu ıssız yerleri²⁶ 5. Fî şehri Cemâziyelâhir sene 961 6. el-Müteveffâ fî şehri Zilhicce sene 985.

Kaynaklarda Zeynîler Mezarlığı'na medfûn oldukları zikredilen,²⁷ an-

²³ Kabir taşı Zeynîlere mahsus olmayan bu zat, aynı künyeyi taşıyan Hacı İvaz Paşa'nın oğluy-
la karıştırılmamalıdır.

²⁴ Mahmud Çelebi'nin kızıdır. Kabrinin babasının mezarının yakınında olduğu kaydedilmiştir.
Bkz., Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, III/6186.

²⁵ Kazım Baykal *Bursa Anıtları* adlı eserinde (s. 151) Seyyid Nesîmî'nin kabrinin Molla Hayâlî'nin kabrinin hemen alt tarafında olduğunu kaydetmiştir. Şu an bu bölgede ab-
deshânelikler mevcuttur. Cami çevresi düzenlenirken muhtemelen kabri bozulmuş ve mez-
ar taşı da kabristanın duvar dibine bırakılmıştır.

²⁶ Bu taş, korumasız bir şekilde kabristandaki ağaçlardan birine yaslanmış vaziyettedir.

²⁷ Örneğin bkz., Mehmed b. Sâ'dî, *Bursa Vefeyâtı*; Davudzâde, *Ricâl-i Zeyniyye*.

cak bu gün ne kabirleri ne de mezar taşları mevcut olan zâtlardan bazılarının isimleri şöyledir: Balat ve Sultan Murad Han müderrislerinden Hızır Şah (ö. 853/1449),²⁸ *Fıkhu'l-Ekber* şârihi, Sultâniyye müderrislerinden Mevlanâ Sinânî, Molla Fenârî'nin torunlarından Sahn-ı Semân müderrisi Hasan Çelebi Fenârî (ö. 891/1486),²⁹ İlyas b. İbrahim Sinobî (ö. 891/1486),³⁰ Fatih devri Sultaniyye medresesi müderrisi ve Bursa müftüsü Molla Hüsâmzâde (Muslihüddîn b. Hüsâmeddîn),³¹ Bursa kadılarından Kadızâde Molla Kâsım (ö. 899/1493),³² İnegöl müderrisi Emir Hasan Efendioğlu, Şücâ' Çelebi (ö. 914/1508),³³ Sahn müderrisi Şücâ' Efendi (ö. 923/1517),³⁴ Şeyhülislâm Zekeriya Efendi'nin büyük oğlu,³⁵ Hızır Bey b. Müftü Ahmet Paşa (ö. 924/1518),³⁶ Müftü Ahmet Paşa b. Hızır Bey b. Kadı Celâleddîn (ö. 927/1520),³⁷ Sahn müderrisi Aşçızâde Hasan Çelebi

²⁸ Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 161; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik: eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Tercümesi*, (nşr. Abdulkadir Özcan), İstanbul 1989, c. I, s. 115-116.

²⁹ Hasan Çelebi'nin müderrisliği sırasında tasavvuf yoluna girip derviş kıyafetleri giydiği ve birçok meşâyihle de çok yakın ilişkisi olduğu belirtilmiş, ancak intisap ettiği şeyhin adı zikredilmemiştir. Vefeyâtnâmelere göre, kabri Zeynîler caminin mihrabı önünde bulunan Hasan Çelebi, Zeynî şeyhlerinden birine intisap etmiş ve bu sebeple dergâhın hazîresine defnedilmeyi vasiyet etmiştir. Bkz., Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 186; Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı*, vr. 4b; Davudzâde, *Ricâl-i Zeyniyye*, 80b; ayrıca bkz., Gazzizâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 11b; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, vr. 79b-80a; Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, s. 204; Akpınar, Cemil, "Hasan Çelebi Fenârî", *DİA*, c. XVI, s. 313.

³⁰ *Fıkhu'l-Ekber* şârihi olarak tanınan İlyas Efendi, aynı zamanda Taftazânî'nin *Şerh-i Mekâsıd*'ına hâşiye yazmıştır. Bursa'da Sultan Mehmed Hân Medresesi müderrisi iken vefat etmiş ve Zeynîler Cami'nin önüne defnedilmiştir. Bkz., Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 120; Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, c. I, s. 122-123; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 303.

³¹ Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, c. I, s. 206-207.

³² Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, c. I, s. 207-208.

³³ Asıl adı İlyâs olup halk arasında Şücâeddîn Niyâzî diye şöret bulmuştur. Kadılık mesleğini bırakıp Hacı Halîfe'ye mürîd olmuştur. Şeyhinden irşâd için icâzet aldığı bildirilmekle birlikte tarikat faaliyetlerini nerede sürdürdüğü kaydedilmemiştir. 914 senesinde vefat eden Niyâzî, zâviyenin hazîresine defnolunmuştur. Bkz., Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 349; Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 179; Bakırcı Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, vr. 100a; Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, c. I, s. 355; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 504-505. *Bursa Kütüğü*'nde (III/451) Şeyh Şücâ'nın Emirsultan tekkesine derviş olduğu şeklindeki bilgi hatalıdır.

³⁴ Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 179-180; Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, c. I, s. 329-330.

³⁵ Şeyhülislâm Bayramzâde Zekeriya Efendi'nin (ö. 1001/1593) oğullarından Yahyâ Efendi (ö. 1053/1644) 26. Osmanlı şeyhülislâmıdır. Çelebi Kadı Lütfullah Efendi ise yedi defa Filibe kadılığı yapmıştır. Yukarıda bahsedilen Atronos (Bursa-Orhaneli) kadısı iken vefat eden büyük oğlunun kim olduğu tespit edilememiştir.

³⁶ Müftü Ahmet Paşa'nın oğlu olduğu belirtilen Hızır Bey'in Bursa Kaplıca müderrisliği yaptığı ve "Hızırî" mahlasıyla şiirleri bulunduğu kaydedilmiştir. Zeynîler kabristanında bulunan mezarının hecâ taşında Zeyniyye ve Nakşibendiyye silsilesinin yazılı olması onun Nakşîliği'nin yanı sıra Zeynî olduğunu da göstermektedir. Bkz., Davudzâde, *Ricâl-i Zeyniyye* vr. 81a-b; Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 161-162; Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, c. I, s. 431; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 463.

³⁷ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 277-278.

(ö. 942/1535),³⁸ İsrâfilzâde Fahreddîn (ö. 943/1536),³⁹ Bayrâmî şeyhi Bahâüddînzâde (ö. 952/1545),⁴⁰ Kuşçu Abdî Çelebi (ö. 954/1547),⁴¹ İmâmzâde Ahmed b. Mahmud (ö. 977/1569),⁴² Seyyid Ahmed Çelebi (ö. 977/1569),⁴³ Kara Pîrî Efendi,⁴⁴ Kazasker Muallimzâde Ahmed Efendi (ö. 980/1572),⁴⁵ Kazasker Hüsâmzâde Mustafa,⁴⁶ Abdülvâhid Efendi (ö. 986/1578),⁴⁷ Anadolu kazaskeri Abdülganî b. Emir Şah (ö. 995/1586),⁴⁸ Nak-

³⁸ Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, c. I, s. 457-458; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 291-292.

³⁹ Mevlâna İsrâfil b. Mevlânâ Mahmud Çelebi'nin oğludur. Yıldırım, Manastır, Sultâniye ve Murâdiye müderrisliğinin yanı sıra Şam kadılığı da yapmıştır. Ömrünün sonlarına doğru akîl melekelerini kaybettiği kaydedilen Fahreddin Efendi 943/1536 senesindeki vefatından sonra Zeyniler mezarlığına defnedilmiştir. İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 289; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. II, s. 505.

⁴⁰ Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 432, 550; Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, c. I, s. 427-429. Taşköprizâde ve ondan nakille Mecdî, Bahaüddînzâde'nin kabrinin Kayseri'de olduğunu bildirirken Mehmed b. Sa'dî (*Vefeyâtnâme*, vr. 5a) ve Davudzâde (*Ricâl-i Zeyniyye*, vr. 81a), şeyhin Zeyniyye zâviyesinin hazîresine defnolunduğu mezarın yerini tarif ederek belirtmişlerdir.

⁴¹ Asıl adı Mevlânâ Abdurrahman b. Seyyid Yusuf'tur. Taşköprizâde'nin dayısı olan Abdî Çelebi aynı zamanda Zeynî şeyhi Hacı Halîfe'nin kız kardeşinin oğludur. Küçük yaşta Zeyniyye tarikatına giren Abdî Efendi, zahîr ilimleri tahsil ettikten sonra Bolu ve Bursa'da müderrislik yapmıştır. Bazı kaynaklarda Hacı Halîfe'den sonra posta oturan Bolulu Çelebi'den icâzet aldığı belirtilen bu zâtın, mürîd yetiştirdiğine dair bir kayda rastlanmamıştır. 954/1547'deki vefat etmiş ve Zeyniler kabristanına defnolunmuştur. Bkz., Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 245; Tabîbzâde Dervîş Mehmed Şükrü b. İsmail, *Silsilenâme-i 'Aliyye-yi Meşâyih-i Sûfiyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Efendi, nr. 1098, s. 54; Davudzâde, *Ricâl-i Zeyniyye*, vr. 81a; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 284-285.

⁴² "İmamzâde" diye meşhurdur. Molla Arab'ın kardeşi Mahmud Efendi'nin oğludur. Babası, İstanbul'da Fatih Camii'nin imamıdır. İstanbul ve Bursa'da birçok medreselerde müderrislik yapmıştır. 977/1569'da vefat ederek Zeyniler'e defnedilmiştir. İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 305-306.

⁴³ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 311.

⁴⁴ *Güldeste*, s. 307.

⁴⁵ Muallimzâde Şeyh Muslihiddin Efendi'nin oğludur. 1504'de doğmuştur. Müderrisliğinin ardından Bursa kadısı, Anadolu ve sonra Rumeli kazaskeri olmuş ve 70 yaşında olduğu halde 980/1572'de İstanbul'da vefat etmiş ve cenazesi Bursa'ya getirilerek Zeyniler mezarlığında babasının yanına defnedilmiştir. Bkz., Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı*, vr. 5b; Davudzâde, *Ricâl-i Zeyniyye*, vr. 81a; Bakırcı Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-Vekâyî*, vr. 130a-131b; Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 121-122; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 300-302; *Bursa Şerhiyye Sicilleri*, B 124/75; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. I/69.

⁴⁶ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 316-317.

⁴⁷ Zeynî şeyhi Mehmed b. Abdullah Efendi'nin oğludur. Ebu's-Su'ûd Efendi'den icâzetinin ardından İstanbul Molla Gürânî ve Bursa Molla Hüsrev medreselerinde görev yapmıştır. Kaynaklarda âlim, âmil ve fâzıl bir zat olduğundan bahsedilir Zeyniyye tarikatına babası vasıtasıyla intisâb ettiği düşünülen Abdülvâhid Efendi, vefatından sonra zâviyenin hazîresinde babasının yanına defnolunduğu kaydedilmektedir. Bkz., Davudzâde, *Ricâl-i Zeyniyye*, vr. 80b; Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 205.

⁴⁸ Ataî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. II, s. 294-295; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 312-314.

şibendî kibârından Görelî Şeyh Uzun Muslihüddîn Efendi,⁴⁹ Emir Sultan müderrisi Süfîân Efendi (ö. 996/1587),⁵⁰ vâiz Bursalı Hacı Bayrâm Efendi,⁵¹ Hızır Bey (ö. 990/1582),⁵² Ali Vâiz (ö.1006/1598),⁵³ Mahmud Hayrân.⁵⁴ Karababazâde İbrahim (ö.1126/1715),⁵⁵ Hüsamzâde Sun'ul-lâh,⁵⁶ Seyyid Abdurrahman Efendi (ö. 1223/1808),⁵⁷ Cafer Çelebi (ö. 952/1545),⁵⁸ Nakşibendî şeyhi Hacı İsmail Efendi,⁵⁹ Mevlânâ Hüseyin Çelebi,⁶⁰ Nakşibendiyye şeyhlerinden İsmail Vehbi Efendi (ö. 1292/1875),⁶¹ Mahmud Bey (ö. 900/1495),⁶² Mehmed Çelebi (ö. 951/1544),⁶³

⁴⁹ Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 120-121; Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, c. I, s. 366-367.

⁵⁰ Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 178; Ataî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. II, s. 303.

⁵¹ Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 134-135; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 199.

⁵² Müftü Ahmed Paşa'nın torunlarından. Zeyniler'de medfûn olan Hızır Bey'in mezarı, ceddî Müftü Ahmed Paşa'nın kabrine yakındır. Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 160-161; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 279-280; Bursa Kütüğü, II/243. Baldırzâde vefat tarihini 999/1590 olarak vermiştir.

⁵³ Sarayoğlu Mahallesi mescidi ve Ulucami imamlığında bulunmuştur. Ömrünü vaaz ve nasihatla geçirmiştir. 1598'in Kadir gecesinde vefat ederek Zeyniler'e, Enarlı şeyhi Fahreddin Efendi'ye göre ise, Umurbey camii haziresine gömülmüştür. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I/135.

⁵⁴ Vefeyâtnâmelerdeki kayda göre, Bursa'da Zeyniyye dergâhında vaktini zikir ve ibadetle geçiren bu zât, halk arasında keramet ehli olarak tanınmıştır. Kabrinin dergâhının hazîresinde olduğu kaydedilmiştir. Bkz., Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı*, vr. 5a; Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 246-247; Davudzâde, *Ricâl-i Zeyniyye*, vr. 81a; Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 12b; Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, vr. 83a-83b; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 228-229; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c. IV, s. 310; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, III/171.

⁵⁵ Bursa'da doğmuştur. Murad el-Buharî'nin (ö. 1132/1720) halifelerindendir. Akaide dair risâleleri ile Nakşibendîlik hakkında bir eseri vardır. Vefatı 1135/1722 olarak gösterilmektedir. Bkz., Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddîn, *Gülizâr-ı Sülehâ*, BEEK, Orhan, nr. 1018/2, 93-94; *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 149; BK., II, s. 265.

⁵⁶ Bursalı olan Sunullah Efendi, genç yaşta yazdığı şiirlerle dikkati çekmiştir. Eğitimine devam ederken genç yaşta taundan vefat ederek Zeyniler'e defnedilmiştir. İsmâil Belîğ, *Güldeste*, s. 481.

⁵⁷ Süfîzâde'dir. Zahiri ve batını ilimlerde mahir, âlim ve kâmil bir zattı. 1223/1808'de vefat ederek Zeyniler'de Abdülâtîf Kudsî'nin türbesinin batısına defnolunmuştur. *Bursa Kütüğü*, I/42.

⁵⁸ Şeyh İbrahim Çelebi'nin oğludur. 952/1545 yılında Bursa'da kadî iken vefat etmiştir. *Bursa Kütüğü*, I/305.

⁵⁹ *Bursa Kütüğü*, II/21.

⁶⁰ Ulema sınıfından olan Hüseyin Çelebi, Mustafa Çelebi b. Mevlânâ Sinâneddîn Kirmastî'nin oğludur. Annesi Mısır Şah oğlu Derviş Mehmet'in kızı Hundî Paşa'dır. *Bursa Kütüğü*'ndeki (II/263) kayda göre 1520 yılında hayattadır.

⁶¹ Bursa'da doğmuştur. Nakşibendî-Halidî şeyhi Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin halifesidir. Çanzum *Münacaat* ve *Nasihatname*, Bursa enlem dairesine göre hazırladığı *Ruznâme*, 240 hutbeyi içeren *Mecmua* ve *Risaletü's-Sülûk* isimli eserlerinin olduğu kaydedilmiştir. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 38; *Bursa Kütüğü*, II/357

⁶² Bâlî Bey b. Hamza Bey'in oğludur. 900/1495 senesinde vefat etmiş ve Zeyniler caminin doğu tarafına defnedilmiştir. Mezarının gösterişli olduğu kaydedilmektedir. *Bursa Kütüğü*,

Sahn müderrisi Muhyiddîn Kâsım (ö. 899/1494),⁶⁴ Üzeyir b. Safiyyüddîn (ö. 989/1582),⁶⁵ Melek Mehmed Efendi (ö. 980/1573).⁶⁶

Öte yandan 1957 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından Zeynîler Cami aslına uygun olara inşa edildikten sonra Zeynîler Mezarlığı'nda gömülü olan kişilerden bazılarının isimleri mermer bir levha üzerine yazılarak caminin avlusunda bulunan çeşmenin üst kısmına konmuştur.⁶⁷

Zeynî Mezar Taşları

Mezarlıkların yerleşiminin şehircilik tarihi açısından önemli olmasının yanı sıra mimarî ve hat sanatının gelişimi konusunda zengin örnekler sunan mezar taşları, tarihi ve demografik araştırmalar bakımından büyük değer taşır. Özellikle Anadolu'daki tarihi mezarlıklar, Türk süsleme sanatları ve edebiyat tarihi açısından da önemli belgeler içermektedir.

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya hakim olmasıyla serpuşlu, gövdesi kitabeli, alt kısmı ince tarzdaki mezar taşları yaygınlaşmıştır. Osmanlı dönemine ait mezar taşları, devletin geçirdiği evreleri açık bir şekilde yansıtır. Kuruluş aşamasında, büyüme döneminde, Lâle Devri ve sonrasında mezarların tezyinatları farklı olmuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar şâhidelerin tepelerinde genellikle başlık yoktur, olanlar da sade birer sarıktan ibarettir. Daha sonra meslek sınıflarının başlık şekliyle ayırt edilmesine paralel olarak erkek şâhidelerinde baş ucu taşlarının, ölünün meslek grubunun veya bir tarikat mensubu ise o tarikatın başlığının biçiminde nihayetlendirildiği görülür. Gül, taç, sarık, fes veya kavuk gibi unsurlar mezardaki şahsın cinsiyeti, mesleği, mensup olduğu zümre,

III/181.

⁶³ Mevlâna Abdülkadir'in oğludur. Kardeşi Ahmed Çelebi ve Hatice Hatun'la Zeyniler kabristanında medfundur. *Bursa Kütüğü*, II/224; III/237.

⁶⁴ Ahaveyn Mehmet Efendi'nin oğludur. İstanbul'da mescid ve mektep yaptırmıştır. Tecdîd Şerhi'ne hâşiyesi ve Bektâşiler aleyhine dair eseri vardır. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, s. 340; *Bursa Kütüğü*, II/354.

⁶⁵ *Bursa Kütüğü*'ne (IV/296) göre, Zeynî şeyhi Safiyyüddîn Efendi'nin oğlu olduğu bildirilen bu zâtın kardeşlerinden sonra Zeyniyye tekkesine zâviyedâr olduğu kaydedilmişse de kaynaklarda böyle bir bilginin yer almaması nedeniyle ihtiyatla karşılanmalıdır. Belirtilen tarihte, mezkûr tekkedeki postnişin, Safiyyüddîn Efendi'nin diğer oğlu Şeyh Abdülazîz Efendi'dir.

⁶⁶ *Bursa Kütüğü*, III/245.

⁶⁷ Yukarıda zikredilmeyip de adı burada yer alan isimler vefat tarihleri ile şöyledir: Muallimzâde Lütffî (ö.1523), Mehmed Nadiri, Seyyid Ali (ö.1533),⁶⁷ Mehmed Çelebi (ö.1564), Abdülazîz (ö.1568), Abdullah (ö.1596), Mehmed (ö.1508), Mehmed (ö.1630), Kemal, Sadeddin, Akif Muslihüddîn (ö.1814). Seyyid Ali'den itibaren Sadeddin'e kadar zikredilen isimler, Zeyniyye dergâhında şeyhlik yapan zâtlardır. Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da levhada belirtilen vefat tarihlerinden bazılarının yanlış olduğudur.

tarikât, bölük ya da taşıdığı unvana işaret eder. Baş ucu taşına oranla daha küçük tutulan ayak taşları genellikle daha sade olup çoğunlukla yazısız ve tezyînatsızdır.

Mezar taşı süslemelerinde gül başta olmak üzere lâle, karanfil ve sümbül gibi çiçeklerle servi, asma sarılmış servi ve hurma ağacı ile nar ve incir gibi meyve motiflerinin kullanılması estetik tercihler yanında bunların sembolik anlamlarıyla da irtibatlıdır. Taşların üzerine ölümü, insanların fâniliğini ve bâki olanın Allah olduğunu belirten ibareler, şiirler, dualar ve darbimeseller yazılmıştır. Taşın üst kısmına bazen besmele ve kelime-i tevhîd de yazılmakla birlikte daha çok “Hû, Hüve'l-Bâkî, Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî, Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî” gibi yalnız Allah'ın ebedî, her zaman diri ve yaratıcı olduğuna işaret eden ibarelerle her şeyin fanî olduğunu (Rahmân, 55/26), Allah'tan başka her şeyin yok olacağını (Kasâs, 28/88) ve her canın ölümü tadacağını (Âl-i İmrân, 3/185; Ankebût, 29/57) belirten âyetler işlenmiştir. Özellikle tasavvuf ehline ait mezarlarda taşın şekil ve tezyînatı yanında bazı ifade ve kalıplar da orada medfûn kişinin hangi tarikata mensup olduğu hususunda ipucu verir. Ölünün kimliğinin yazıldığı bölümde isimle birlikte görev ve mesleğini, sosyal statüsünü belirten unvan ve lakaplara, dini bakımdan değer taşıyan “seyyid, şerif, hacı hâfız, şehîd” gibi nitelemelere ve bir soyadı gibi aile mensubiyetini gösteren ifadelere yer verilir. Her mezar taşında bulunmasına dikkat edilen diğer bir husus da ölenin ruhuna Fâtiha okunması dileğidir.

Mezar taşlarının genellikle sonunda kişinin ölüm tarihi doğrudan kaydedildiği gibi bazen bununla birlikte veya tek başına tarih düşürüldüğü de görülmektedir. Ebced hesabıyla kişinin ölüm tarihini veren, genellikle ölenin meziyetlerinin dile getirildiği yahut kendisine dua temenni edildiği bu metinler birer kelime, terkip, satır, beyit veya kıtadan oluşabilmekte, sade bir ifadeden edebî sanatlar bakımından büyük değer taşıyan ibarelere kadar değişiklik göstermektedir.⁶⁸

Zeyniyye tarikâtının Anadolu'ya gelişinden itibaren bu tarikât mensuplarınca kullanılmaya başlanan Zeynî mezar taşları, ana hatlarıyla bir mızrak ucunu andırmakta, üstte köşelemesine dörtgen şekilli bölümün alt köşesi olması gereken yerde iç bükey bir kavisle boyun halini alıp, altta yine dörtgen bir kısım oluşturmamasından ortaya çıkan tip olarak tarif edilebilir. Süsleme yönünden fakir olan Zeynî şâhidelerin genellikle kenarları dolaşan ince bir veya birkaç sıra sade silme ile sınırlanan yüzeylerinin üç bölüme taksim edilerek içlerinde yazıların yer aldığı görülür. Bu silmelerin basit zencerek kuşağı şeklinde olanları da vardır. Yine şâhide yüzünün işlemsiz tamamen düz bir yüzey olarak bırakıldığı, kimi zaman birkaç küçük rozet motifinden meydana geldiği bazen de bir yüzünde

⁶⁸ Bozkurt, Nebi, “Mezarlık”, *DİA*, c. XXIX, s. 519-521.

çerçeve içinde yazıların işlendiği diğer yüzünün köşelemesine dörtgen olan bölümünde dörtgen pano oluşturarak rumî palmet motiflerinden meydana gelen merkezî bir kompozisyon yerleştirildiği görülmektedir.⁶⁹

Zeyniyye tarikatı mensuplarının mühürleri olarak kabul edilen söz konusu mezar taşları, Zeyniyye Mezarlığı'nın yanı sıra tespit edebildiğimiz kadarıyla Umur Bey, Elvan Bey, Azap Bey ve Molla Fenarî camilerinin hazîreleri ile Yeşil'deki Bursa Türk İslâm Eserleri Müzesi ve Murâdiye'de padişah ve yakınlarının türbelerinin bulunduğu mahalde yer almaktadır. Bursa Türk İslâm Eserleri Müzesi ile Murâdiye'deki söz konusu mahalle getirilen mezar taşları, sergilenmek amacıyla Zeynîler kabristanından alınmış olmalıdır.

Abdüllatîf Kudsi'nin muhiblerinden olan Molla Fenarî'nin yaptırdığı caminin hazîresinde bulunan ondan fazla Zeynî mezar taşının tamamı yazısızdır. Aynı şekilde Umur Bey Cami'nin haziresinde yaklaşık on beş civarında bulunan ve büyük bir bölümü yazısız (veya yazıları sonradan silinmiş) olan Zeynî mezar taşlarından okunabilenler şunlardır: 1. Hâza'l-kabrü kad intakale'l-merhûm, el-mağfûr, es-sa'îd Ağa Muhyiddîn ibn Hacı Hoşkadem⁷⁰ fî evveli şehri Muharrem târîhu sene 893 2. el-Müteveffâ fî şehri Zilkâde fî târîhi sene selâse ve tis'a mie (903) 3. Fî şehri Cemâziyelâhir sene ihdâ ve tis'a mie (901) 4. İntakale'l-merhûm el-mağfûr es-sa'îd eş-şehîd Muhammed b. Hâc Muslihüddîn 5. İntakalet el-merhûme el-mağfûre (...) Mahtûm Hâtun binti Mahmûd, el-muhtâce (...)

Azap Bey Cami'nin hazîresinde bulunan Zeynî taşı: İntakale'l-merhûm el-mağfûr es-sa'îd eş-şehîd el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Mecîd, sene ihdâ ve tis'a mie sülâletü'l-e'âzîm Mehmed b. Abdülvahhâb (ö. 901/1496)⁷¹

Murâdiye'de padişah ve yakınlarının türbelerinin güneyindeki mezar taşları müzesinde yer alan Zeynî taşlar: 1. Mustafa Çelebi târîh şehri Rebîulâhir sene selâse ve tis'a mie (903) 2. (...) fî yevmi hâdî 'aşer fî şehri Şevvâl târîh sene ihdâ ve tis'în ve semâni mie hicriyye nebeviye 3. el-Merhûm Hoca Bey ibn Hacı Sefer Şâh b. Hacı Mîrmîr et-Tebrîzî el-muhtâc ilâ rahmetillâhi Ta'âlâ 4. İntakale'l-merhûm el-mağfûr Hızır Şâh bin Mevlânâ Dervîş Mehmed el-muhtâc ilâ rahmetillâhi Ta'âlâ

Yıkıldıktan sonra tekrar inşa edilmeyen ve haziresi ile birlikte yeri demir parmaklıklarla çevrili olan Elvan Bey caminin bahçesindeki bir servi ağacının altında bulunan ve hâlâ varlığını koruyan Hünde Hâtun'un

⁶⁹ Karaçâğ, Demet, *Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezartaşları*, Ankara 1994, s. 164-166.

⁷⁰ "Ağacık" olarak tanınan Hacı Mehmed Muhyiddîn'in babası Hoşkadem b. Abdullah Umur Bey'in kölelerindendir ve Umur Bey vakfiyesinde adı geçmektedir. 872/1467'de vefat etmiş ve Umurbey Camii avlusuna defnedilmiştir. *Bursa Kütüğü*, II/255.

⁷¹ Eflak beyzadelerindendir. 901/1496 senesi Ağustos ortalarında taundan vefat etmiştir. *Bursa Kütüğü*, III/226.

Üçkozlar Türbesinin iç görünüşü

mezar taşında şunlar yazılıdır⁷²: “İntakalet el-merhûme el-mağfûre eş-şehîde Hunde Hâtun binti Elvan Bey.” Bursa Kütüğü’ndeki kayda göre (II/253) mezarlığı ve mezar taşı 1934 senesine kadar Zeynîler kabristanında bulunan Hundî Hâtun’un mezkûr taşı, Elvân Bey caminin bahçesine sonradan getirilmiş olmalıdır.

Mezar taşından Zeynî şeyhi Safiyyüddîn Efendi’nin oğlu olduğu anlaşılan Ahmed Çelebî’nin Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi’nde sergilenen Zeynî mezar taşında şu ifadeler yer almaktadır: “el-Merhûm, el-mağfûr, es-sa’îd eş-şehîd nevvarallâhu kabrehu Ahmed Çelebî ibn Şeyh Safiyyüddîn” Sergilen diğer taşta ise “el-Müteveffâ yevm sâbî” ‘aşar fî şehri Şevvâl min şuhûri sene fî târîhi isnâ ve tis’in ve semâni mie (892)” yazılıdır.

Cami, türbe, hazîre ve mezar taşlarının dışında Zeyniyye tarikatının bu şehrin kültür hayatına sunduğu fakat günümüze kadar ulaşmayan mirasları da vardır. Zeynîler Yaylağı, Zeynîler Muallimhânesi ile Üçkozlar ve Orhaneli’de bulunan Zeynî zâviyeleri bunlar arasında yer almaktadır.

Zeynîler Yaylağı: Tâceddîn Karamânî’nin Uludağ’da inzivâyâ çekildiği yere⁷³, Kudsi’nin muhiblerinden Kastomonulu Hoca Rüstem tarafından

⁷² Söz konusu ağacın altında Hunde Hatun’un baş taşı dikkate alınmak suretiyle etrafı ufak taşlarla çevrilerek yapay bir mezar oluşturulmuşsa da kiblesinin yanlışlığı dikkati çekmektedir.

⁷³ İbrahim Karamânî’nin müridlerinden Bostancı Dede’den naklen kaydedildiğine göre, Karamânî bir ara gizlice Keşiş Dağı’na (Uludağ) çıkarak ıssız bir yerde inzivâyâ çekilmiş, dervişler günlerce aradıktan sonra şeyhin, sonradan Sûfîler Yaylası denilecek mevkîde ibâdetle meşgul olduğunu görmüşlerdir. Bkz., Lâmiî, *Nefehât Terc.*, s. 556; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 114; M. Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 367. Gazzîzâde, Zeynîler Yaylası şeklinde zikrettiği bu yerin suyunun ve havasının gayet güzel olduğunu ve Abdülatif Kudsi’nin de burada bir müddet vakit geçirdiğini kaydetmiştir. Bkz., *Hulâsatü’l-Vefeyât*, vr. 36b.

Üçkozlar
Dergâhı'ndaki
türbenin dış
görünüşü

derviş hücreleri yaptırılmıştır. Zeynî dervişlerin yaz aylarını geçirdikleri “Zeyniler veya Süfiler Yaylağı” diye bilen bu mahalde bir de hamamın bulunduğu ve sonradan çevresinde birçok bina yaptırıldığı kaydedilmektedir.⁷⁴ Lâmiî Çelebî'nin (ö. 938/1532) “henüz ma'mûrdur”⁷⁵ kaydını düştüğü bu binâlar, bugün harabe halindedir.

Zeynîler Muallimhânesi: *Bursa Antıları*'ndaki kayda göre Emirsultan'dan Zeynîlere giderken sağda rastlanan ilk kümbettir. Kubbesi çökmüş olan ve pencereleri bulunmayan bu binanın duvarları, kefeke ve tuğladan muntazam bir şekilde yapılmıştır. Yapı şekliyle Fatih devri kümbetlerine benzemektedir.⁷⁶

Üçkozlar'da Zeynî Tekkesi: Hacı Halîfe'nin önde gelen halîfelerinden Zeynî Muhyiddîn Efendi (Muhyiddîn Esved), Bursa'da Üçkozlar'ın üst tarafında Karanfilli bayır denilen yerde, ikinci bir Zeyniyye tekkesi kurmuş ve burada tarikat faaliyetlerine devam etmiştir. *Yâdigâr-ı Şemsî*'de Karaca Muhyiddîn Zâviyesi diye kaydedilen bu tekke de adı geçen şeyhin 925/1519 tarihindeki⁷⁷ vefatının ardından yerine Hacı Halîfe'nin diğer bir halîfesi, Şeyh Abdülgânî Efendi (ö. 940/1533-34) oturmuş⁷⁸ ondan sonra da Abdülgânî Efendi'nin aynı zamanda müderris olan oğlu Mehmed Çelebi, meşîhatı üstlenmiştir.⁷⁹ Mehmed Çelebi'den sonra tekkedeki irşâd faa-

⁷⁴ Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 557; Hoca Sadeddîn, *Tâcü't-Tevârih*, c. II, s. 461; Gazzîzâde, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, vr. 50b; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 367.

⁷⁵ Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 557.

⁷⁶ Baykal, a.g.e., s. 150.

⁷⁷ Balırcızâde, *Vefeyâtname*, s. 244; Tabîbzâde, *Silsilenâme*, s. 54. *Yâdigâr-ı Şemsî*'de vefat tarihi 911/1505 olarak gösterilmiştir. (s. 479)

⁷⁸ Şeyhin hizmet ettiği zâviyenin hazîresine defnolunduğu kaydedilmiştir. Bkz., Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, vr. 111b.

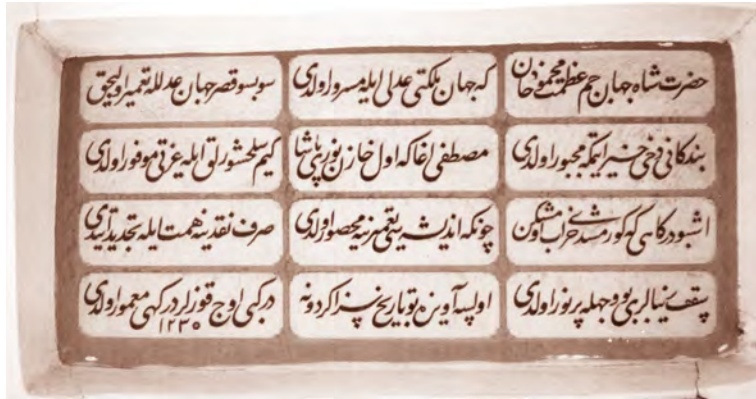
⁷⁹ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 479; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I/12; Öngören,

Üçkozlar hazi-
resinde bir
mezar taşı

liyetlerini devam edip etmediği, ettiyse kimler tarafından yürütüldüğü tespit edilememiştir. Güldeste'nin müellifi 1728 tarihli kaydında, adı geçen zâviyeden ve yanındaki mescidden o dönemde bir eser bulunmadığını belirtmiştir.⁸⁰ Bununla birlikte, Mehmed Şemseddîn, 1330/1912 tarihinde tamamladığı *Yâdigâr-ı Şemsî*'de, tekkenin harap olmakla birlikte hazîre-
sindeki birçok Zeynî mezar taşın halen mevcut olduğunu kaydetmiştir.⁸¹ Günümüzde ise ne tekke, ne de mezar taşları bulunmaktadır.

Orhaneli'de Zeynî Tekkesi: Yâdigâr-ı Şemsî müellifinin bildirdiğine göre, Bursa Zeyniyye dergâhından başka Bursa Orhaneli'de (Atranos) Zeyniyye'ye mahsus bir zâviye daha vardır. XIX. asrın ortalarına doğru buranın meşihatını bir süre Şeyh Hacı Ali Baba (ö. 1264/1848) üstlenmiştir.⁸² Ancak zâviyenin kim tarafından ne zaman kurulduğu, kimlerin faaliyet gösterdiği ve ne kadar süreyle Zeynî ricâlinin elinde kaldığı tespit olunamamıştır.

Dergâhın
Sultan II. Mah-
mud tarafından
onarıldığını
gösteren kitabe
(MKA)

Zeynîler, s. 107-108.

⁸⁰ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 172.

⁸¹ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 480.

⁸² *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 378.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MELÂMİYYE

قد سرت العالی
ده ده سکنی
یا حضرت شیخ
کتبه الفیہ محمود غفرلہ

Bursalı Melâmîler*

*Nakşbend suretteyiz lâkin melâmet meşrebiz
İsm-i zâtı her nefes tekrar eden hak mezhebiz.*
Bursalı Mehmed Tahir

Orta Asya'da ekonomik ve kültürel bir zenginlik merkezi olarak bilinen Horasan'da Hicrî III. asır itibariyle doğup gelişen ve Türklerin İslamlaşma serüveninde önemli bir yeri bulunan Horasan sûfilîği içinde yer alan Melâmîlik din ve kültür tarihimizde ayrı bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hicrî II. asırdan itibaren ayrı bir zümre halinde ortaya çıkan ve giderek teşkilatlı bir hâl alıp müesseselerini kuran sûfiler, hayat tarzları ve giydikleri kıyafetlerle diğer insanlardan ayrılan bir takım özelliklere sahip olmuşlardı. Tâc, hırka, yün elbise, serpuş gibi kıyafetlerin yanı sıra âdab-erkân başlığı altında seyr ü sülûk için pek çok kaide ve prensip ortaya çıkmıştı. Dışa vuran bu şekil ve davranışlar giderek riyâ ve gösteriş için zemin hazırlıyordu. Gerek hayat tarzları gerekse sergiledikleri keramet gibi bir takım hârikulade olaylar nedeniyle halkı etkileyen sûfileri, zamanın iktidar sahipleri kendilerine bağlamak ve onlardan istifade etmek için tekkeler inşâ etmişlerdir. Ayrıca benimsenen uzlet hayatı bu zümreyi belli oranda dış dünyadan soyutlamış, pek çok sûfî geçimini tekke ve zaviyelerin gelirinden elde etme yoluna gitmiştir. İşte Melâmîlik bu tarz tavır ve fikirlere karşı, yine tasavvufî muhitin içinden doğan bir “iç” reaksiyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dilimizde “Melâmet erbâbı”, “Melâmet erleri”, “Melâmet erenleri”, “Melâmetiye”, “Melâmetî”, “Melâmetîler”, “Melâmîler” gibi deyimlerle ortaya çıkan Melâmet Arapça LVM kökünden türemiş bir mastardır. “Kınamak, azarlamak” manasına gelir.¹ “Melâmetî” ve “Melâmî” ise, kınanmaya, azarlanmaya konu olan demektir.² Tasavvuf ıstılahı olarak yaygın

* Doç. Dr. Abdurrezzak Tek, U. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut, c.XII., 557; *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-Esâsî*, 1109; Gölpınarlı, Abdalbaki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, 226-227; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB yayınları, 2. baskı, İstanbul 1971, II, 468.

² Bkz. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 226.

tarifi şöyledir: “Yaptığı iyilikleri (gösteriş olur endişesiyle) gizlemek, yaptığı kötülükleri ve işlediği günahları (nefsiyle mücadele için) açığa vurmaktır”³ Yine Melâmîliğin Horasan bölgesinde doğup gelişmesinden dolayı Melâmîlere “Horasânîler”, “Horasan Erleri” ve “Horasan Erenleri” de denmiştir.⁴

Kınayanın kınamasından korkmamak esası üzerine kurulu olan Melâmîlik şu ayetlere dayandırılmıştır: “Ey imân edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah, sevdiği ve kendisini seven, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. Bunlar Allah yolunda cihad ederler ve *hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar...*” (Mâide 5/54) “*Kendini kınayan nefse yemin ederim*” (Kiyâmet 75/2)⁵

Melâmîlik, Abbasiler dönemi (750-1258) başlarında Horasan'ın esnaf tabakası arasında reaksiyoner bir hareket olarak doğmuş, eski Hint-İran kültürleriyle de beslenerek fütüvvet teşkilâtının içinde gelişimini sürdürmüştür. Bazı araştırmacılar ise, bu tepki hareketinin önce Bağdat tasavvuf ekolü bünyesinde şekillendiğini ve Ebû Hâşim es-Sûfî (ö.150/767) ile Süfyân es-Sevrî (ö.160/777) gibi mutasavvıflar tarafından temsil edildiğini belirtirler.⁶

Hicrî II./ miladi VIII. yüzyılın sonlarında İbrâhim Edhem (ö.160/777) ve Şakîk Belhî'nin (ö.194/809) özellikle “fakr” ve “tecerrüd” anlayışı bakımından Melâmîliği etkiledikleri bilinmekle beraber bu tasavvuf hareketine asıl kimliğini III. yy'da Hamdun Kassâr vermiştir. Başlangıçta “fakr” ve “tecerrüd” gereği, kendilerini her türlü dünya işlerinden uzak tutmaya çalışan Melâmîler, Hamdun Kassâr'ın sistemleştirdiği ilkeler doğrultusunda Allah'a ulaşmak için kendilerini aşağılayıp kınamayı, nefislerini kötülemeyi, yaptıkları iyilikleri gizleyerek, yalnızca kusurlarını göstermeyi temel hayat felsefesi haline getirmişlerdir.⁷

³ Abdulkahir b. Abdullah es-Sühreverdî, *Kitâbu Avârifi'l-Maârif*, Beyrut 1966, 71; Ebû Sa'd Abdülmelik el-Harkûşî, *Kitâbu Tehzîbi'l-Esrâr*, haz. İrfan Gündüz, İstanbul 1990, 21; Kara, Mustafa, “Melâmîtiye”, *İ.Ü.İ.F.M (Prof. Dr. Sabri Ülgener'e Armağan)*, XLIII, sayı: 1-4, İstanbul 1987, 561; M. Kara, *Dervişin Hayatı Sufinin Kelamı*, s. 97 vd.

⁴ Ebu'l-Alâ Afîfî, “el-Melâmîtiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, İskenderiye, 1945, I, 17-18, 24, 29; Ayrıca bkz. “Melâmîlik, Sûfilik ve Ehl-i Fütüvvet” *İslam Düşüncesi Üzerine Makâleler*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul 2000, 143, 150, 154-155; Gölpınarlı, a.g.e., 226-227; Gölpınarlı, *Abdulkaki, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul, 247.

⁵ Ayrıca bkz. İbrâhim 14/22; İsrâ 17/29; Mü'minûn 23/6; Saffât 37/142; Zâriyât 51/40; Kalem 68/30; Me'âric 70/30. Melamilik hakkında geniş bilgi için bk. Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmîlik*, İst. 2003.

⁶ Muhammed Celâl, *et-Tasavvufu'l-İslâmî fî Bağdâd*, Mısır 1972, 87; Işın, Ekrem, “Melâmîlik”, *DBİA*, İstanbul 1994, c.5, 380.

⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Osman el-Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, *Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1996, 143-152; Abdulkarim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ,

Melâmîlere göre Allah'a bir takım kılık kıyafet, tören, anane, adet, zikir meclisleri, tekke ve zaviye gibi unsurlarla ulaşmak mümkün değildir. Allah'a ancak aşk ve cezbe ile ulaşılabilir. Hakk'a sıdk ve ihlasla kulluk etmek, tevâzu içinde insanlarla bir arada yaşamak ve bu inançla onlara hizmet etmek kişiyi vuslata götürür. Melâmet yani kınanmak onların şiarı olmuştur. Bu anlayışın esasları, birbirleriyle bağlantılı olarak üç esasta toplanabilir:

1. Kınayanın kınamasından korkmamak,
2. Hayrı gizlemek, şerri açığa vurmak,
3. Nefsi kötölemek.⁸

Sûfilerin melâmîliğe bakış açıları da farklı olmuştur. Bazı sûfiler onları yüceltirken bazıları da olumsuz tavır takınmış, eleştirmişlerdir.

Melâmîlikle ilgili müstakil bir risâle yazan Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö.412/1021), nin Risâletü'l-Melâmetiyye adlı risâlesinin dışında tasavvuf klasikleri içinde yer alan *Kesfu'l-Mahcûb*, *Avârifü'l-Maârif*, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ve *Nefahâtü'l-Üns* melâmîliğe ve melâmî şeyhlerinin sözlerine yer veren eserler arasındadır.

Melâmîlik başlı başına bir tarikat olmaktan çok hemen her tarikatta bir neşve, bir meşreb ve bir anlayış olarak yer almıştır. Özellikle Kübreviyye ve Mevleviyye gibi büyük tarikatlara tesir eden Melâmîlik, Abdallar, Kalenderîler, Hayderîler, Câmîler gibi birçok bâtinî mezhep ve mesleklerin doğmasında da etkili olmuştur.⁹

IX. yy'da Hamdun Kassâr başta olmak üzere Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854), Ebû Tûrâb Nahşebî (ö.245/859), Ebû Hafs Haddâd (ö. 259/873), Bâyezîd-i Bistâmî ve Şah Şucâ Kirmânî (ö.270/883) gibi Horasanlı mutasavvıfların temsil ettiği Melâmetîlik, X. yy'da Ebû Osman Hırî (ö. 298/910), Yusuf b. Hüseyin Râzî (ö.304/916), Abdullah b. Münâzil (ö. 329/940), Ebû Muhammed Mürta'îş (ö.328/939), Mahfûz b. Mahmûd Nişâbûrî (ö.303/915), Ebû Bekir Nişâbûrî (ö.360/970), Ebu'l-Hüseyin Ali b. Bundar (ö.350/961), Ebu'l-Hasan Bûşencî (ö.348/958) ve Ebû Amr İsmâil b. Nüceyd (ö.366/976) tarafından sürdürülmüştür.¹⁰ Nişâbûr, Herat, Merv, Belh ve Kabil'de odaklanan Melâmîlik hareketi, zamanla Bağdat-Basra merkezli Irakîler ve Muhammed Maşukî Tûsî aracılığıyla da

İstanbul 1991, 138; Ebû Rıdvan Sadık Vicdanî, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, Birinci Cüz: Melâmîlik, İstanbul 1388, 19; Hamid Algar, "Malâmatiyya" *El*, Leiden, 1991, VI, 224; Bkz. Affî, a.g.m., 15; Işın, a.g.m., 380.

⁸ Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1995, 256.

⁹ Gölpınarlı, Abdalbaki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1992, s.14-15; Gölpınarlı, *Türkiye-de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul, 253.

¹⁰ Ahmed Abdulcevâd ed-Dûmî, "el-Melâmetiyye ev el-Melâmiyye" *Mecelletü'l-Ezher*, XXXII, sayı: 3-4, Kahire 1960, 338; Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994, 113; Işın, "Melâmîlik", 380; Gölpınarlı, a.g.e., 5; Kara, a.g.e., 257.

Türkmen boyları arasında taraftar bulmuştur.¹¹ Klasik anlamda bir tarikat sayılmayan, daha çok bir düşünce bir anlayış şeklinde varlığını sürdüren Melâmîlik, Anadolu'nun fethinden sonra özellikle heterodoks nitelikli Kalenderî dervişlerin faaliyetleriyle kırsal kesimde ve Fütüvvet teşkilatı ile de esnaf tabakası arasında etkisini göstermiştir.¹²

Melâmîler, sûfiler arasında karşılaşmadığımız ve bazen de onların düşüncelerinin tam aksine, kendilerine mahsus bir takım prensipler benimsemişlerdir. Bu prensipler, *Kesfu'l-Mahcûb*, *Avârifü'l-Maârif* gibi klasiklerde yer almakla birlikte, en geniş şekilde Sülemî'nin *Risâletü'l-Melâmetiyye*'sinde işlenmiştir. Biz burada Melâmîler'in karakteristik özellikleri ve düşünce tarzları hakkında bir fikir verebilmesi için bazı önemli prensiplerini nakletmekle yetineceğiz.

"Melâmîlik; müşâhede güzelliği ile kalbi Allah nezdinde korumak, edep güzelliği ile vakti halk nezdinde korumak ve açıklanması mutlaka lazım olan her şey müstesna her şeyi gizlemektir."¹³ Abdullah b. Mübârek ise melâmîleri "Onlar öyle kimselerdir ki, zâhirde halka gösterecekleri bir işâret, bâtınlarında Hakk'a karşı iddia edecekleri bir dava bulunmaz. Allah ile aralarındaki sırra gönülleri ve yürekleri muttali olmaz" şeklinde tarif etmiştir.¹⁴

"Melâmîlere göre fiillerin ve sıfatların hepsi Allah'a râci ve aittir ve vücûd olarak da yalnız Allah'ın vücûdu vardır. Her şey Allah'ın vücûdunda fânîdir. Ve gerçek melâmîliğin gayesi de Allah ile fânî ve Allah ile bâkî olmaktır."¹⁵

İlk Melâmîler tamamıyla Cüneyd tarzı temkinli ve sahve dayanan bir tasavvuf telakkisine sahiptirler. Vahdet-i Vücûd'un doğup yayılmasından sonra Melâmîler geniş ölçüde bu telakkiyi benimsememişlerdir. Sonra ki Melâmîler ise tamamıyla Tayfûriyye tarzında sekr anlayışına dayanan bir tasavvuf telakkisinin savunucuları olmuşlardır.¹⁶

"Melâmîler, Allah ile halleri daha dürüst ve vakitleri üstün oldukça, Allah'a daha fazla iltica ve daha çok tazarru ve niyaz ederler, daha fazla

¹¹ Bkz. Işın, a.g.m., 380; Gölpınarlı, a.g.e., 8.

¹² Frederick De Jong, "Malâmatiya", *El*, Leiden, VI, 224; Richard Hartmann, "Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi" çev. Köprülüzâde Ahmed Cemal, *DEFM*, İstanbul 1340/1924, sayı 6, 313, 317; Türer, Osman, "Melâmet Düşüncesinin Orijinal Özelliği ve Bu Düşüncede Zamanla Meydana Gelen Değişmeler", *İslamî Araştırmalar*, Ankara 1988, II, sayı: 7, 67; Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul 2003, 19; Bkz. Işın, a.g.m., 380-381; Gölpınarlı, a.g.e., 8, 14-15.

¹³ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye-İslam Tarihinde İlk Melâmet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1950, 129.

¹⁴ a.e., s.102. Ayrıca bkz. Şeybî, M. Kâmil, *es-Sıla Beyne't-Tassavvuf Ve't-Teşeyyu'*, Mısır 1964, s.230-235.

¹⁵ Sunar, a.g.e., 9.

¹⁶ Süleyman Uludağ'ın bir notu için, Bkz. Hucvîrî, a.g.e., 293.

korkup ürperirler. Sebebi ise yaşadıkları hali, ayaklarını kaydıracak bir pusu sanmalarıdır.”¹⁷

“Melâmet meşâyihinin çoğu insanın sürekli oruç tutarak, sürekli sükût ederek, evrâd okuyarak ve daha başka hareketlerde bulunarak şöhret kazanmaya bakmasını ve bu hallerle tanınmasını sevmezlerdi.”¹⁸

“Fiillerin (ibâdetlerin) değersizliği konusunda Ebû Hafs şöyle demiştir: “Tanrına yaptığın ibâdet kendini tanımlaştırmana sebep olmasın. İbâdet, vazifen olan hizmet ve kulluğu belirtmeğe vesile olsun. Çünkü ifâ ettiği ibâdete göz diken kimse nefisine ibâdet etmiş olur.”¹⁹

“Her hâl ve kârda, yüzüne gülse de yüz çevirse de, itaat etse de, isyan etse de nefisini ithâm etmektir. Nefisten korunmak için melâmîler selamlarını istemeyerek alanlara selam verirler, kendilerine isteyerek selam verenlerin selamını bırakırlar. Kendilerine hoş gelen kimselerle sohbet etmekten vazgeçerler ve kendilerine hakaret edenlerle düşüp kalkmayı tercih ederler. Kendilerinden yüz çevirenlere rağbet gösterirler ve kendilerine yüz verenden yüz çevirirler. Canı oturmak istediği zaman yola çıkar veya canı yola çıkmak istediği zaman yerinden kıpırdamaz. Velhâsıl bunların her hali böyledir. Nefislerinin istediğine karşı gelirler ve nefislerine rahat ve huzur veren her şeyi bırakırlar. Haklarında dedikoduya sebep olacak yerlerde otururlar ve böylece hallerinin anlaşılmasına ve durumlarının her hangi bir itiraza uğramamasını isterler.”²⁰ Melâmîler nefsi, şerr-i mahz (kötülüğün kaynağı) kabul etmişlerdir.

“Melâmîler öyle kimselerdir ki halktan olmak dolayısıyla halk ile beraberdirler. Çarşılarda ve kazanç yollarında onlardan ayrılmazlar. Fakat hakikat ve dost edinmek bakımından Allah ile beraberdirler. İç yüzleri, halk ile ülfet ve onlarla avam töresi üzere düşüp kalkmak, dolayısıyla dış yüzlerine levh ederler. Dış yüzleri de Hakk'ın bitişiğinde ikamet ve dış yüzde zıtlarla düşüp kalkmayı ihmal etmek yüzünden iç yüzlerini levh ederler. Bu hal pîrlerin ve büyüklerin halidir.”²¹ Halkın kınamasını manevî terakkileri için azık olarak görürler.”²²

“Melâmîler, tembelliği ve miskinliği de reddederler. Çalışmak ve kazanmak şarttır. Bu anlayışta oldukları için, tasavvufun diğer kollarında olduğu gibi, mahv ü fenâ ve terk-i dünyayı vuslata vesile saymazlar. Tarımı, ticareti zanâatı teşvik ederler. Onlar kimseden yardım istemedikleri gibi, ihtiyaçlarını da kimseye duyurmazlar.”²³

¹⁷ Sülemî, a.g.e., 118; Şeybî, a.g.e., 231-236.

¹⁸ a. e., 127.

¹⁹ a.e., 124-125.

²⁰ a.e., 115, 112.

²¹ a.e., 104.

²² Bkz. Hucvîrî, a.g.e., s.144-145, 152.

²³ Bkz. Türer, Osman, “Melâmîliğe Dair”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1985, 37.

Melâmîlerin semâ meclislerini terk etmelerinin nedeni semâî inkar ettikleri için değildir. Halktan gizledikleri hallerinin vecdle meydana çıkmasından korkarlar. Ancak semânın tesir etmeyeceği (vecdine yenilerek halini ortaya çıkarmayacak) kimselerin semâ meclislerinde hazır bulunmalarına izin verirler.²⁴

Melâmîlerin hususî bir şekil ve giysileri yoktur. Sülûkları mürşide tam teslimiyet, mahabbet ve itaat, iç temizliğine gayretle Allah'tan nasibini beklemektir. Keşf, kerâmet ve benzeri fiillerden kaçınır; farz ve sünnetleri eda ile iktifa ederler. Nevâfil ve evrâd yoktur. Cemiyet ve sohbetlere devam, murakabe ve zikr-i hafî ile meşgul olurlar. Kalben yapılan zikre önem verirler, dil ile yapılan zikre itibar etmemekle birlikte nadiren zikr-i cehrî de yaparlar.²⁵

“Melâmîlerin esaslarından birisi de nefislerinin taksirâtını görmek ve halkın haline bakarak onlara özür bulmaktır.”²⁶ Onlar kendi nefislerine karşı son derece sert ve müsamahasız davranırken, başkalarına karşı ve onların yaptıklarına karşı son derece müsamahalı olmuşlardır. Halka Hakk'ın gözüyle bakabilmişlerdir.

Ülkemizdeki tasavvuf tarihçileri, Melâmîliği doğuş ve gelişme zamanlarına göre üç guruba ayırmışlardır: Buna göre,

1. İlk Devre Melâmîleri: Hicretin III. asrında, Horasan'ın Nişâbûr şehrin'de ortaya çıkan ve Ebû Sâlih Hamdun b. El-Kassâr'a (ö.271/884) nisbet edilen, Melâmiye-i Kassâriye.

2. İkinci Devre Melâmîleri: Hicretin IX. asrında, Bolu sancağının Göynük kazasında ortaya çıkan ve Hacı Bayrâm Velî'nin (ö.833/1430) meşhur halifelerinden Emîr-i Sikkînî lakabıyla tanınan Bursalı Ömer Dede'ye (ö.880/1475) nisbet edilen, Melâmiye-i Bayrâmiyye.

3. Üçüncü Devre Melâmîleri: Hicretin XIII. asrının sonlarında, Balkanlar'da orataya çıkan Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'ye (ö.1305/1887) nisbet edilen, Melâmiye-i Nûriye.²⁷

Şimdi İkinci Devre Melâmîlerinden olan Bursalı Bıçakçı Ömer Dede, Bursalı Hasan Kabadûz (ö. 1010/1601), Bursalı Seyyid Haşim (ö. 1088/1677) ve Üçüncü Devre Melâmîliğine mensup Bursalı Mehmed Tahir'in (ö. 1344/1925) bu cereyan içerisindeki konumlarını, etkilerini ve Melâmî yönlerini inceleyeceğiz.

²⁴ Bkz. Sülemî, a.g.e., 120.

²⁵ Eraydın, Selçuk, “Melâmiye Tarikati”, *İslam Medeniyeti*, 1972, Yıl 3, Sayı 35, 19.

²⁶ Sülemî, a.g.e., 128.

²⁷ M. Kemâleddin Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik*, Süleymaniye ktp., İbrahim Efendi, 430-432, III, vr. 140, 145; Vicdânî, *Tomar: Melâmîlik*, 24; Sunar, Câvit, *Melâmîlik ve Bektâşîlik*, Ankara 1975, 9-10; Kara, “Melâmetiye”, 579. Üçüncü devre melâmîlerini benimsemeyen ve onları “Melâmîlik taslayanlar” anlamında Mütelâmî diye isimlendirenler de vardır.

"Ya Hazret-i Dede Ömer Sikkînî." Hat: Mahmut Şahin.

Bursalı Bıçakçı Ömer Dede (ö. Göynük 880/1475)

Kaynaklarda Bursalı olduğu yazılı olan Ömer Dede'nin Bursa'da hangi mahalde ve kaç tarihinde doğduğu belirtilmemiştir. Bıçakçılık yapmasından dolayı "Sikkînî" lakabıyla anılan Bursalı Ömer Dede, Hacı Bayrâm Velî'nin önde gelen müridlerindendir. Hacı Bayrâm Velî'nin hastalığı nedeniyle Bursa'dan Ankara'ya giden Ömer Dede ile Hacı Bayrâm Velî'nin diğer meşhur müridi Akşemseddin'in arasında öteden beri devam eden meşreb farklılığının sebep olduğu soğukluk nedeniyle müridlerinin 1429'da vefatından sonra Bayrâmîlik iki ana kola ayrılmıştır. Bunlar, Ehl-i sünnet çizgisine sıkı sıkıya bağlı ve siyâsî iktidar çevreleriyle barışık bir tutumu temsil eden Akşemseddin'in (ö.863/1459) kendi adına kurduğu **Şemsîlik** ile, Akşemseddin'den farklı bir yol izleyerek her türlü tarikat ayinini reddetmiş, özel kıyafet ve bir takım kurumlarla ifadesini bulan klasik tarikat anlayışını terk eden Bıçakçı Dede Ömer'in (ö.880/1475) kurduğu **Melâmîlik**dir.

Hacı Bayrâm Velî'nin vefatından sonra Dede Ömer Sikkînî Göynük'e yerleşirken Akşemseddin de yerleşmek maksadıyla Beypazarı'na gitmiş ancak halkının taassubundan dolayı buradan ayrılıp Göynük'e yerleşmiştir. Meşrepleri farklı olan bu iki Bayrâmî şeyhinin aynı beldede irşat makamında bulunmaları aralarındaki soğukluğu daha da artırmıştır. Diğer taraftan, Bayrâmî dervişlerinin iki ana kola ayrılmasıyla, Hacı Bayrâm Velî'nin hırka ve tacının gerçek sahibinin kim olduğu sorusu gündeme gelmiştir. Melâmî kaynakları, bu konuda, Akşemseddin ile Dede Ömer arasında geçen menkıbeden bahsetmektedirler.²⁸

²⁸ Bu menkıbenin kaynağı, XVI. yy. müelliflerinden Mahmud b. Süleyman el-Kefevî'nin *Kitabu'l-Ketâib* adlı eseridir. Ayrıca bkz. Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fuâd*, İstanbul 1288; 241-244; La'lizâde Abdalbâki, *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye-Sergüzeşt*, İstanbul 1156, 18-19; Abdurrezzak Tek, *Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin'in Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye Adlı Eserinin Metni ve Tahlîli*, (UÜSBE, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bursa 2000, 59-60; Vîcdânî, a.g.e., 34-48; Aynî, Mehmet Ali; *Hacı Bayram Velî*, İstanbul 1343; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 40-42, Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, s.257-258,

Menkıbede, Bayrâmî Melâmîliği'nin doğuşunu hazırlayan en önemli iki nokta vardır. Bu noktalardan birincisi, Hacı Bayrâm Velî'nin vefatı anında, müridlerinden su istemesi üzerine dervişlerden birinin suyu getirmesi, fakat Hacı Bayrâm'ın bu suyu içmeyerek sadece Dede Ömer'in getirdiği suyu içmesidir. İkincisi ise, Dede Ömer'in, Hacı Bayrâm Velî'nin vefatından sonra Akşemseddin'in kurduğu zikir halkasına katılmasından dolayı Akşemseddin'in ondan tâc ve hırkayı istemesi, bunun üzerine Dede Ömer'in üzerinde tâc ve hırka olduğu halde büyükçe bir ateşe girmesi ve ateşten, üzerindeki tâc ve hırka yanmış olarak çıkmasıdır.²⁹

Melâmî dervişlerine göre, Hacı Bayrâm Velî'nin sadece Dede Ömer'in getirdiği suyu içmesi, kendisinden sonra velâyet sırrının Dede Ömer'e ait olduğunun delilidir. Dede Ömer'in ateşten, üzerinde tâc ve hırka olmaksızın çıkması ise, bundan böyle, Bayrâmî Melâmîleri'nin özel bir kıyafet giymeyeceklerinin işareti olmuştur.

Bayrâmî Melâmîliğinin kurucusu olan Bıçakçı Ömer Dede, aynı zamanda ikinci devre Melâmîleri tarafından kabul edilen ilk kutuptur. Melâmîlerin kullandıkları "kutup" kavramı, diğer tarikatlarda kurucu şeylere verilen "pîr" unvanından daha kapsamlı bir muhtevaya sahiptir. Bu dönemdeki Melâmî cemaat, manevi otoriteyi temsil eden kutup tarafından yönetilir. Kutupluk sistemi, bir bakıma kutbun yardımcısı olan "kalbe bakıcı"lar yahut "rehber"ler aracılığıyla kendi içinde merkezîyetçi bir yapıya sahiptir. Ayrıca "Sâhibü'z-zamân" sayılan Melâmî kutupları,

Dede Ömer'in Göynük'teki türbesi (MKA)

İşin, a.g.m., s.381, Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998, 252.

²⁹ Sâdık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye* adlı eserinde, son derece değerli olan bu iki müridin arasında böyle bir olayın geçmesinin mümkün olmadığını söyler. Ona göre bu menkıbe henüz olgunlaşmamış müridlerin birbirlerine üstünlük taslama iddiasından kaynaklanmıştır. Bkz. Vîcdânî, *Tomar*, 34-47.

diğer geleneksel tarikatların “şeyh” ya da “halife” gibi önderlerin üstünde bir konuma sahip bulunup toplumsal saygınlık bakımından Bektâşîlikteki “dedebaba” ve Mevlevîlikteki “çelebi” makamına eş değerde bir statüye sahiptirler.³⁰

Bayrâmiye tarikatının en önemli kollarından biri olan Melâmîye-i Bayrâmiye'nin silsilesi, Hacı Bayrâm Velî ile başlar. Bununla beraber, melâmî neşveyi hayatının her alanında yaşayan ve bu neşveyi aynı şekilde dış dünyaya da yansıtan Dede Ömer Sikkînî olmuştur. Bu nedenle Bayrâmî Melâmîliği'nin kurucusu olarak Dede Ömer kabul edilir.

880/1475 tarihinde Göynük'te vefat eden Bursalı Ömer Dede buraya defnolunmuştur. Bolu Salnâmesinde bir kervan reisi tarafından kabrinin üzerine türbe yapıldığı ve bu türbenin sonradan Hazine-i hassa tarafından tamir edildiği kayıtlıdır.³¹

Bursalı Hasan Kabadûz (ö. 1010/1601)

XVII. yüzyılın başında Melâmîliği temsil eden bir diğer kutup, Hamza Bâlî'nin katlinden sonra yerine getirilen Bursalı Hasan Kabadûz'dur. Hayatıyla ilgili klasik Melâmî kaynaklarında yeterince bilgi yoktur. Terzilik mesleğini icra ettiği için halk arasında “Kabadûz” lakabıyla tanınmıştır. Hasan Kabadûz, şeyhi Hüsameddin Ankaravî hayatta iken irşat faaliyetine Bursa'da başlamış ve sonraki yıllarda da muhtemelen tarikatı buradan idare etmiştir.³² Nitekim Müstakîmzâde, şeyhi tarafından kendisine gönderilen mektubu kaydetmeden önce, “Hüsâmeddin Ankaravî'nin Medîne-i Bursa'da halîfeleri Hasan Kabadûz kibeline irsâl buyurdıkları mektubun sûretidir” demektedir.³³

Hamza Bâlî'nin idamından sonra gözlerin Melâmîliğe daha dikkatli çevrilmesi nedeniyle Bâlî gibi coşkun olmayıp temkin sahibi olan Hasan Kabadûz, kendini ve tarikatı gizleyen bir politika yürütmüştür. Bu dönemde Melâmî şeyhlerinin kendilerini gizlemeleri ve tarikatı İstanbul dışından idare etmelerinin temel nedeni Melâmîlikteki Batınî düşünceler nedeniyle ulemâ zümresinin ve devletin tarikat üzerindeki giderek artan baskısından dolayıdır. Bu karmaşık siyâsi ortama rağmen yetiştirdiği halifeleriyle İstanbul'un tasavvufî hayatı üzerinde etkili olmuştur. Fusûs

³⁰ Bkz. Işın, “Melâmîlik”, 381, Ocak, a.g.e., s.255, Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 172-173, 201.

³¹ *Bolu Salnâmesi*, 1341, 632-633.

³² Sarı Abdullah, *Semerâtu'l-Fuâd*, 257; Müstakîmzâde, a.g.e., 88-89; Harîrîzâde, M. Kemâleddin, *Tibyân*, Süleymaniye ktp., III, vr. 145a; Vicdânî, *Tomar: Melâmîlik*, 53; Atâî, *Zeyl-i Şakâik*, 469; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 78-79; Işın, “Melâmîlik”, 383; Öngören Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf: Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul 2000, 177.

³³ Müstakîmzâde, a.g.e., 87.

يا حضرت لا مكانى حسين فدى

کتابه العتيق محمود غفرله

"Ya Hazret-i Lâmekânî Hüseyin Efendi." Hat: Mahmut Şahin.

şarihi olarak tanınan Abdullah Bosnevî (ö.1054/1644)³⁴ ile Hüseyin Lâmekânî (ö.1033/1624) en önemli iki halifesidir. Gölpınarlı'nın da belirttiği gibi zahir ve bâtınları mamur ulemâdan bu iki zâtın kendisine biat etmeleri, günümüze kadar eserlerine rastlanmayan Hasan Kabadûz'un kamil ve mükemmel bir şeyh olduğunu göstermektedir.³⁵ Abdullah Bosnevî aracılığıyla bu cereyan İstanbul dışında yayılırken, Hüseyin Lâmekânî ile de İstanbul'un mistik hayatı üzerinde derin iz bırakmıştır.³⁶

Hüseyin Lâmekânî müşidine biâtını gazelinde şöyle dile getiriyor:

*Çok meşâyih sohbetin gördüm, sözün gûş eyledim
Ellerinden hem mahabbet câmunu nûş eyledim*

*Kalbi nâ şadım bulardan çok tesellîler bulup
Marifet zevkile gerçi cânı serhoş eyledim*

*Cevheri manâyî 'men ahbebtênî ahbebtuhû'
'Men ra'ânî' sırrını bu cânâ mengûş eyledim*

*İki âlem sevgüsün kalbimden ihrâc eyleyüb
Müşid-i kâmiliden ayruğun ferâmûs eyledim*

*Müşidim, pîrim Hasan Kabadûzi kutb-ı zaman
Derd-i 'aşkile bu cânı mestü bîhûş eyledim*

*Her ne kim irşâd, Hak etti, hakikat hak ile
Cân kulağına ben anı dürr-i mengûş eyledim*

*Lâmekânı yanduran aşk oduna oldur bu gün
Ol sebebtendir ki deryâlar gibi cûş eyledim³⁷*

³⁴ Abdullah Bosnevî hakkına bkz. DiA, c.I, 87.

³⁵ Bkz. Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 78; Vicdânî, *Tomar: Melâmîlik*, 53; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri I*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, 191; Öngören, a.g.e., 177.

³⁶ Bkz. Gölpınarlı, a.g.e., s.78-89; Işın, a.g.e., 383.

³⁷ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 83.

Vefat yeri ve kabri bilinmeyen Bursalı Hasan Kabadûz hakkında Atâî *Zeyl-i Şekâik* ve Katip Çelebi *Fezlike* adlı eserlerinde onun yüce bir şeyh olmasının yanında aynı zamanda sanat erbabı da olduğunu şu sözlerle ifade ediyorlar "...hem kârfermâ-yı kârgâh-ı san'at hem mutasaddi'-i irşâd-ı erbâb-ı tarikat, mühürdâr-ı mektûm mürşîd-i sâmi, mu'takab-i erbâb-ı tarîk-i Bayrâmî idi."³⁸

Bursalı Seyyid Haşim (ö. İstanbul 1088/1677)

XVII. yüzyılda kutupluk makamına geçen son kişi Bursalı Seyyid Haşim'dir.³⁹ Pîri Sütçü Beşir Ağa'nın 40 müridiyle birlikte Fenerbahçe'de boğdurulmasının ardından kutup olduğundan kendisini gizlemek zorunda kalmıştır. Melâmîlikteki "Kitmân/Gizlilik" prensibine titizlikle riayet eden Seyyid Haşim kimseyle tarikate dair sohbet etmediği gibi müridlerinin toplanmalarına ve sohbet etmelerine de izin vermemiştir. Bu nedenle yaşadığı dönemde Melâmî tarikatı mensuplarının sayısında gittikçe azalma olmuş hatta pek çok ihvan onun kutbiyetinden haberdar olmamıştır. Bunun üzerine tarikatte önde gelen bazı zevat Seyyid Haşim'e istidâd sahibi tâlib ve âşıklarla ilgilenilmediğinden zayı olduklarını söylemişler, o da müridlerin irşadiyle ilgilenmeleri için halifesi Hüdâyi Gedâyi Ali Efendi (ö.1090/1679) ile Habeşizâde Abdurrahim Efendi'yi (ö. 1140/1727) tayin etmiştir.

Faaliyetlerini daha çok halifesi Habeşizâde Abdurrahim Efendi vasıtasıyla sürdürmüştür. Habeşizâde Melâmîliği hem saray içinde hem de İstanbul'un önde gelen tarikatları arasında yaygınlaştırmış, özellikle XVIII. yy'ın başlarında şehrin üst tabakasında şekillenen seçkin bir Melâmî zümresinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁴⁰

1088/1677 tarihinde İstanbul'da vefat eden Seyyid Haşim'in kabri, Edirne Kapısı dışında, Emir Buharî camii karşısında caddeye bakan bir mahaldedir. Kabrinin baş taşında ta'lik hattıyla şu beyitler yer almaktadır⁴¹:

*Seyyid 'âlî neseb Hâşim Mehmet kân-ı fazl
Kadere irüb 'azm-i Firdevs oldi ana layiha*

*Rûh-ı kudsiyle o şeb-i pervâz-ı 'illiyân idüb
Hâtırına iki târih oldı feyzi sâniha*

³⁸ Atâî, a.g.e., 469; Çelebi, a.g.e., I, 178.

³⁹ La'lizâde Abdalbâki, Risâle-i Melâmîye-i Bayrâmîye (Sergüzeşt), 56; Müstakîmzâde, Risâle-i Melâmîye-i Bayrâmîyye, 135; Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, 161-162; Yılmaz, Necd, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, İstanbul 2002, 355.

⁴⁰ Müstakîmzâde, a.g.e., 135, Işın, "Melâmîlik", 384.

⁴¹ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 161-162.

يا حضرت محمد نور العرب

كتبه الفقير محمد غفر له

"Ya Hazret-i Muhammed Nûru'l-Arabî." Hat: Mahmut Şahin.

*Göçdi cûn Hâşim Efendi anı Rabbü'l-'Âlemîn
Hemcivâr ide Habîb-i Ekrem'e el-Fâtîha⁴²*

Sene 1088

Bursalı Mehmed Tahir (ö. İstanbul 1344/1925)

1861'de Bursa'da doğan Mehmed Tahir Bursa belediye katibi Rifat Bey'in oğludur. Tahsiline büyük babasının ailece yerleştiği Bursa'da başladı. Mülkiye Rüşdiyesi'ni bitirince 1875'te Bursa Askerî İdâdisi'ne verildi. Rüşdiyede okurken ayrıca Haraçcioğlu Medresesine devam ederek Niğdeli Hoca Ali Efendi'den hususî dersler aldı. Mehmed Tahir'in edebî ve tarihî kültür kazanmasında, tasavvuf, tarih ve edebiyatla uğraştığı gibi bir divançe teşkil edecek kadar da şiirleri bulunan babasının önemli tesiri olmuştur.⁴³ Bursalı Tahir bu yıllarda tasavvufa merak sarmaya başlamış, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye gönül bağlamıştı. 1880 Eylülünde Harbiye'ye giren Mehmed Tahir, Harbiye yıllarında İbnü'l-Arabî ve tasavvuf sevgisi daha da artmış, Cuma tatillerinde İstanbul tekkelerini dolaşır ve kendisine bir mürşid ararken *Tıbyânü vesâilî'l-Hakâik* müellifi Harîrîzâde'yi tanıyarak onun temsil ettiği Melâmiliği seçmişti. Ancak vefatı nedeniyle mürşidiyle münasebeti iki yıl sürdü.

1883 yılında Manastır Askerî Rüşdiyesi coğrafya hocalığına tayin edilen Mehmed Tahir, Melâmilik yolundaki faaliyet ve temasları ile çevreye kendisini tanıtmıştı. Harîrîzâde'nin vefatından sonra Manastır'a gelişinin ilk yıllarında mürşidinin şeyhi Muhammed Nûru'l-Arabî'yi Usturumca'da ziyaret ederek ona biat etti.⁴⁴ İki yıl sonra ondan icazet aldı. Şeyhinin vefatı sırasında bölgede Melâmiliğin önde gelen bir siması idi.

Manastır'da bulunduğu yıllarda geçmişteki mutasavvıflardan başlayıp şair ve âlimleri de içine alan biyografi ve bibliyografya çalışmalarına başlayan Bursalı Tahir, kendisini ileride meydana getireceği büyük eseri *Osmanlı Müellifleri*'ne götüren ilk adımını risâle ve kitapçıklarla bir bir ortaya koymaya başlamıştı. Risâle çapında kitapçıklar çıkarmasının yanı

⁴² Son iki beytin her iki mısrası da ayrı ayrı tam olarak vefat tarihini verir.

⁴³ *Osmanlı Müellifleri*, II/2, 304-306.

⁴⁴ Gölpınarlı, a.g.e., 328.

"Ya Hazret-i Mehmed Tâhir Bursevî." Hat: Mahmut Şahin.

sıra araştırmalarını Sırât-ı Müstakim, Sebîlürreşâd, Cerîde-i Sûfiyye gibi çeşitli mecmualarda yayımlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Partisi'nden bir dönem Bursa milletvekilliği yapan Bursalı Tahir, hayatını Türklüğün ilim, fikir ve sanatta yetiştirdiklerini araştırıp tanıtmaya adanmış ve bir devir kendisini "Türklerin en büyük kitâbiyât âlimi", "Osmanlılar'ın yegâne kitâbiyât mütehasısı" diye yüceltmıştır. İlim dünyasına başta biyografi ve bibliyografya olmak üzere pek çok eser kazandırmış velûd bir yazardır. Bu sahada yazılan eserleri şunlardır:

1. *Osmanlı Müellifleri I,II,III* (İstanbul 1924)
2. *Türklerin İlim ve Fünûna Hizmetleri* (İstanbul 1314)
3. *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî* (İstanbul 1316)
4. *Hacı Bayrâm-ı Velî* (İstanbul 1925)
5. *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli* (İstanbul 1316)
6. *Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli* (İstanbul 1318)
7. *Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli* (İstanbul 1321)
8. *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtib Çelebî'nin Terceme-i Halleri* (Selânik 1322)
9. *Kâtib Çelebi* (İstanbul 1331).
10. *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* (İzmir 1324)
11. *Delilü't-tefâsir. İlm-i Tefsîr ve Müfredât-ı Kur'ân'a Dâir Ma'lumât-ı İcmâliyye* (İstanbul 1324)
12. *Ahlâk Kitaplarımız* (İstanbul 1325)
13. *Müntehabât-ı Mesâri' ve Ebyât* (İstanbul 1328)
14. *Nazar-ı İslâm'da Fakr* (İstanbul 1330)
15. *Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sırruhû) Hazretlerinin Muhtasaran Terceme-i Halleriyle Matbû ve Gayr-i Matbû Âsârını Hâvî Risâledir* (İstanbul 1329)
16. *Siyâsete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye* (İstanbul 1332)
17. *Menâkıb-ı Harb* (İstanbul 1333)
18. *İdâre-i Osmâniyye Zamânında Yetişen Kırım Müellifleri* (İstanbul 1335)

Bursalı Mehmed Tahir Bey'in talebesi Atatürk tarafından yaptırılan mezar taşı, İstanbul Aziz Mahmud Hüdayî Tekkesi hazresi. (MKA)

Basılmamış Eserleri:

1. *Menâkıb-ı Şeyh Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmîyye* (Konya Mevlânâ Müzesi, Sıdkı Hüseyin Dede Kitapları, nr. 1067)
2. *Manastır'a Mensûb Meşâyih, Ulemâ ve Şuarânın Terâcim-i Ahvâli*
3. *Mecmûa-i Tâhir*
4. *Hasaneyn Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdis-i Şerîfe ve Tercümeleri*
5. *Fezâil-i İmâm-ı Ali Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdis-i Şerîfe ve Tercümeleri*
6. *İmâm Suyûtî'nin el-Ehâdisü's-Şerîfe fi's-Saltanati'l-Münîfe risâlesinin tercümesi.*
7. *Mecmûa-i Durûb-i Emsâl-i Arabiyye ve Fârisiyye*

Melâmilikte şeyhlik derecesine yükselen Mehmed Tahir, Melâmî çevrelerde manevi nüfuzunu hayatı boyunca korumuştur. Zeynep Kâmil Hastanesi'nde tedavi altında iken 28 Ekim 1925'te vefat etmiş ve ertesi gün ikindi namazından sonra Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayî Dergâhı hazinesinde toprağa verilmiştir. İlim çevreleri tarafından terkedilip son zamanlarda kendi köşesinde unutulmuş bir adam gibi yaşayan ve birkaç ilan şeklindeki haber dışında günün gazetelerinde ölüm haberine yer bile verilmeyen Bursalı Tahir'in mezarı taşsız kalmıştır.⁴⁵

Neşvesini anlatan kırk mısralık bir manzumesinin ilk ve son kıtası şöyledir:

⁴⁵ Akün, Ömer Faruk, "Bursalı Mehmet Tahir" *DİA*, c.6, 452-461; Muallim Vahyî, *Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlardan: Bursalı Tahir Bey*, İstanbul 1335; Muallim M. Cevdet, *Osmanlı Müellifleri ve Zeyli Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, 449-453; Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, BEEK, Genel bl. Nr. 4519, IV, 249; Gölpınarlı, a.g.e., 329.

⁴⁶ Şiirin bütünü için bk. Kara, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul 2002, 116-117; *Bursa'da Kırklar Meclisi*, s. 227.

Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî

Abdullah Bosnevî

ve Bir Kasidesi*

*Cemâlinle dahi şad et cemi ervâh-ı aktabı
Visalin âbına kandır ilahî, kalb-i hassanı
Bosnevî*

Hayatı

Bursalı Hasan Kabadûz'dan seyr ü sülûkunu tamamlayan Abdullah b. Muhammed, Hilafet merkezinde "Bosnevî",¹ "Şârihu'l-Fusûs",² "Abdî Efendi"³, memleketi Rumelide "Gâibî"⁴ lakaplarıyla meşhûr olmuştur.

17. yüzyıl Osmanlı dünyasının önemli mutasavvıf ve şâirlerinden biri olan Bosnevî, H. 992 yılında Bosna'da doğmuştur.⁵ Ailesi ve sosyal durumuyla ilgili hiçbir bilgiye sahip olamadığımız Bosnevî, ilk tahsilini muhtemelen dönemin geleneksel müfredâtına uygun olarak memleketi Bosna'da tamamlamış, daha sonra ilim ve kültür merkezi İstanbul'a gelmiştir.⁶ Bosnevî'nin İstanbul'a ne zaman geldiğini ve nasıl bir tahsil gördüğünü bilmiyoruz. Ancak ortaya koyduğu derin birikim ve geniş perspektiften hareket ederek bu dönemde felsefe, kelâm ve tasavvufî düşünce disiplinlerini hakkıyla tahsîl etmiş olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Bosnevî tahsilini tamamladıktan sonra Bursa'ya giderek devrin Bayrâmî Melâmîlerinin büyüklerinden Hasan Kabadûz'a intisâb eder.⁷ Bu zât hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak melâmîliğin rûhuna uy-

* Doç. Dr. Abdullah Kartal, U. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

¹ Ergun, S. Nuzhet, Türk Şâirleri, s. 864

² Müstakîmzâde, S. Sa'deddîn, *Risale-i Bayrâmiye-i Melâmiyye*, Süleymaniye-Nafiz Paşa, nr. 1164, s.32-33; Handzic, Mehmet, *Knyizevn Rad*, Saraybosna,1933, s. 29

³ Handzic, Mehmet, *Cevheru'l-Esnâ Fî Terâcim-i Ahvâl-i Ulemâ-i Ve's- Şuarâ-i Bosna*, Cize, 1992, s. 124.

⁴ A.g.e., s. 124.

⁵ İsmail Paşa (Bağdatlı), *Hediyetü'l-Ârifin*, İstanbul, 1951, c.I, s.476

⁶ Şeyhî, Zeyl-i Şakâyık, Haz.. Abdülkadir Özcan, İstanbul, c.I, s.146; Ergun, S. Nuzhet, a.g.e, s.864

⁷ Şeyhî, a.g.e, c.I, s. 146; Müstakîmzâde, a.g.e, s.32-33

gun olarak terzilikle uğraştığı için “Kabadûz” lakabıyla iştihâr⁸ ettiğini biliyoruz. Doğum tarihini bilemediğimiz Hasan Kabadûz'un eserleri de yoktur. Ancak Süleymaniye- Halet Efendi'de 800 numaralı mecmuada iki mektubu bulunmaktadır. Bu mektuplarındaki ifadelerine ve Abdullah Bosnevî ile Hüseyin Lâmekânî gibi zâhirî ve bâtinî ilimlerde ma'mûr iki müridinin eserlerine ve hayatlarıyla ilgili bilgilere baktığımızda temkîn sahibi bir zât olduğunu müşâhade ederiz.⁹ Bosnevî ile tanışmalarını ve ona uyguladığı eğitim usûllerini bilemediğimiz Şeyh Hasan Kabadûz 1010/1601 yılında Bursa'da vefât etmiştir.¹⁰

Şeyhi 1010 yılında vefât ettiğine göre Bosnevî'nin Bursa'ya bu tarihten bir kaç yıl önce gelmiş olması gerekmektedir.

Öte yandan İstanbul'da tahsil gören Bosnevî'nin döneminin güçlü ve yaygın tarikatlarına ilgi göstermeyip Bursa'da meskûn bir şeyhi neden ve nasıl tercîh ettiği meçhûl olmakla birlikte onun tasavvufî ve ilmî kişiliğinden hareket ederek birtakım gerekçeler ileri sürülebilir.

Bu çerçevede akla ilk gelen ihtimâl, Bosnevî'nin İbnü'l-Arabî düşüncesine fitrî yatkınlığının olması ve bu düşüncenin o dönemde daha çok Bayrâmî melâmiliği ile temsil edilmiş olmasıdır.¹¹

Bosnevî'nin melâmî kimliğini öne çıkarması ulemâ ve tarikatler cânîbinden tenkitler almasına sebep olmuş olabilir. Zira zaman zaman bu kesime karşı çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Ama bu tenkitler Bosnevî'nin hem sûfiler hem de devlet ricâlî arasında saygı duyulagelen bir zât olmasına engel olamamıştır.

Melâmiliğin Arap bölgelerinde yayılmasına hizmet eden Bosnevî, 1046¹² yılında hem hac amacıyla hem de çeşitli kültürel ilişkilerde bulunmak üzere seyahate çıkar. Önce Mısır'a giden Bosnevî, burada çeşitli çalışmalarda bulunduktan sonra Hicaz'a geçer. Hicaz'da hac vazifesini yerine getirmenin yanında üst düzey muhtelif siyasi ve ilmî muhitlerle ilişkiler kurar.

Hac dönüşü Şam'a uğrayan Bosnevî, burada hayatını eserlerini şerhetmeye ve fikirlerini yaymaya vakfettiği tasavvufî düşüncenin otorite ismi İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret eder ve uzun bir dönem kabrin civarında halvete girerek Şeyh-i Ekber'in manevî dünyasından feyz alır.¹³

Şam'dan sonra İbnü'l-Arabî düşüncesinin ikinci önemli ismi ve üstadı olarak gördüğü Sadreddîn Konevî'nin kabrini ziyaret eder. Konya'da bu-

⁸ Sâdık Vîcdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Âliye*, İstanbul, H.1338, c.I, s.53; Gölpınarlı, Abdalbâkî, *Melâmîler ve Melâmîlik*, İstanbul, 1992, s.78

⁹ Gölpınarlı, Abdalbâkî, a.g.e, s. 78

¹⁰ Atâî, Nev'izâde, *Zeyl-i Şakayık*, c. I, 5.65; Gölpınarlı, Abdalbâkî, a.g.e, s. 78.

¹¹ Gölpınarlı, Abdalbaki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 72.246

¹² Müstakîmzâde, a.g.e, s.32; Muhibbî, Muîmiddîn, *Hulâsatü'l-Eser*, Beyrut, H. 1284, c.III, s.86

¹³ Sarı Abdullah Ef. *Cevheretü'l-bidaye*, Süleymaniye-Ayasofya, nr.1786, s. 142

ياحضرت عبداللہ بوسنوی

کتاب الفیوض، غفرلہ

“Ya Hazret-i Abdullah Bosnevî.” Hat: Mahmut Şahin.

lunduğu esnada hastalanır ve 1054/1644 yılında vefat eder. Vasiyeti üzerine üstadı Konevî'nin yanına defnedilir.¹⁴

Eserleri

Verdiği eserler açısından velûd bir yazar olarak kabul edebileceğimiz Bosnevî, bu eserlerindeki entellektüel birikim ve derinliğini Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinin yardımıyla İslam âlemine sunmuştur. Farklı hacimlerde ve zengin yelpazede verdiği takriben 60'ın üzerinde olan eserlerinin, hemen hepsinin tasavvuf üst başlığına bağlı kalarak değerlendirilmesi mümkündür. Ancak bir kolaylık temini için bu eserleri yine de tasavvufi, edebî, tefsir ile ilgili ve diğer eserleri olmak üzere dört ana başlık altında tasnif edeceğiz.

I- Tasavvufî Eserleri

1-*Tecelliyatü ârâisi'n-nusûs fî manassâti hikemi'l-fusûs*: Bosnevî'nin “Şârihu'l-Fusûs” ünvânını almasına sebep olan *Fusûs* şerhi H.1019 yılında tamamlanmıştır. Diğer eserlerinin yazılış tarihlerini dikkate aldığımızda *Fusûs* şerhinin Bosnevî'nin ilk eseri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bosnevî, *Fusûs*'u “intifâ-ı nâs ve ızhâr-ı ma'rifet-i hak” için Türkçe şerhetmeyi düşündüğünü, “kitabın hakikatini anlaşılır kılmak ve gizli ma'nalara işâret etmek üzere” “Vahdet-i Vücûd”un çeşitli meselelerini mukaddimede on iki bölümde incelemeyi uygun gördüğünü belirtir. Eserin iki müellif yazmasının kütüphane kayıtları şöyledir. Süleymaniye-Şehit Ali Paşa, nr. 1244, ta'lik, H.1019; Diğer; Süleymaniye-Şehit Ali Paşa, nr.1246, ta'lik, H. 1021

2-*Şerh-i Fusûs*: *Fusûs*'un Türkçe şerhinin Arap topraklarında meşhur olması üzerine Arap âlimleri *Fusûs*'u bu kez de Arapça şerhetmesi için Bosnevî'ye müracaatta bulunmuşlardır. Bunun üzerine Bosnevî, *Fusûs*'u Arapça olarak şerhetmiştir. Türkçe şerhin yaklaşık bir tercümesi olan bu eserin müellif nüshasının kaydı şöyledir. Süleymaniye-Şehit Ali Paşa, nr.1247

3- *Kurratü ayni's-şühûd ve mir'âtü arâyisi meâni'l-gaybi ve'l-cûd*; İb-

¹⁴ Muhibbi, Muiniddin, a.g.e., c. III, s.86

nü'l-Fârız'ın tâiyye kasidesinin şerhidir. Nüshaları; Şehit Ali Paşa, nr.1226, nesih; Aşir Efendi, nr. 161,

4- *Kitâbü'l-kırâr-rûhiyyi'l-memdûd li'l-ezyâfi'l-vâridîne min merâtib'l-vücûd*; Abdulkerim Cîlî'nin kırklı merâtib-i vücûd tâsnifine göre yazılmış bir şiirin şerhidir. Nüshası; Carullah Efendi, nr.2129/1

5- *Metâliu'n-nûri's-senîyyi an tahâreti'n-nebiyyi'l-arabiyyi*; Hz. Peygamberin ebeveyninin rnüslüman olduğunu isbât etmek üzere kaleme alınan risâlenin iki nüshası vardır. Ayasofya, nr.2077/1, ta'lik; Es'ad Efendi, nr.326, ta'lik.

6- *Kitâbu'l-mufâzaletü'l-ismiyyü beyne efzali'l-beşer ve'l-melei'l-a'lâ*; Risâle Hz. Peygamberin "mele-i a'lâ"dan daha üstün olduğunu ortaya koymak için yazılmıştır. Nüshaları: Carullah Ef. nr.2129/3, ta'lik; Hacı Mahmut Ef. 2396/5, rik'a.

7- *Kitâbu müntehâ mekâsıd'l-kelimât ve mübtegâ teveccüh-i vücûhi't-taayyunât fi beyân-i ekmeli'n-neş'ât*; Bosnevi, bu risâlede insânın dünya-daki neş'etinin daha mükemmel olduğunu savunmaktadır. Nüshaları: Carullah Ef. nr.2129/4; Haşim Paşa, nr. 21/12, rik'a; Hacı Mahmut Ef., 2396/6, rik'a.

8- *Kitâbu rûhu'l-mütâbeati fi beyân-i şûrûdi'l-mübâlagati*; ilâhi mertebelere ancak ubûdiyet ile ulaşılabileceğini savunan risâlenin iki nüshasının kütüphane kaydı şöyledir. Carullah Ef., 2129/15; Hacı Mahmut Ef., nr.2396, rik'a.

9- *Kitâbu reddi'l-manzûm fi beyâni sırrı'l-ma'lûm*; Bosnevî, risâlede ilmin ma'lûm'a tâbi olduğunu açıklamaktadır. Nüshası: Carullah Ef., 2129/18

10- *Kitâbü hal'un-na'leyn fi'l-vusûli ile hazreti'-cem'ayn*; Tâhâ sûresinin 12. ayetinin Vahdet-i Vücûd açısından tefsiridir. Nüshaları: Carullah Ef., 2129/20; Nafiz Paşa, nr.503, nesih.

11- *Kitâbii'l-gafri'l-mutlak inde zehâbi'l-âlemi'l-fırak*; Merâtib-i vücûd'la ilgili olan bu risâle Carullah Ef. 2129/22' de bulunmaktadır.

12- *Tezyil fi münâzeati iblis li Sehl İbn Abdullah et-Tüsteri*; Fütûhât'ta rivâyet edilen Sehl b. Abdullah Tüsteri ile iblis arasındaki tartışmanın açıklaması yapılmaktadır. Nüshası: Carullah Ef.,2129/23.

13- *Risâle fi kavli'l-Cüneyd*; Risale Cüneyd-i Bağdadî'nin bir sözüne açıklık getirmektedir. Nüshası: Carullah Ef., 2129/24

14- *Kitâbu tahakkuki'l-cüz'i bi's-sûrâti'l-küllî ve zuhûri'l-fer'i alâ sûrâti'l-asl*; Futûhât'ın bazı beyitlerini açıklayan risâlenin iki nüshası vardır. Carullah Ef., 2129/25; Hacı Mahmut Ef., 2396/19, rik'a

15- *Kitâbu enfesi'l-vâridât fi şerhi evveli'l-Fütûhât*; Vücûd, adem ve imkân kavramlarının Vahdet-i Vücûd açısından açıklaması yapılmaktadır. Nüshaları:Carullah Ef, 2129/26; Şehit Ali Paşa, nr. 1292/1, talik; Hacı Mahmut Ef.,2396, rik'a.

16- *Kitâbu sırrı taayyün-i ervâhi'l-enbiyâ*; Yedi semâ ile yedi peygamber arasındaki ilişkiyi açıklayan risalenin tek nüshası vardır. Carullah Ef., 2129/28

17- *Kitâbu'l-keşf ani'l-emr fi tefsir-i sûreti'l-haşr*; Haşr sûresinin bazı ayetlerinin tefsiridir. Nüshası: Carullah Ef., nr.2129/29

18- *Şerhu li-ba'zi'l-kelâm Müeyyed el-Cendi fi şerhi Fusûsu'l- Hikem*; Risâle harflerin tasavvufî anlamları üzerinde durmaktadır. Nüshaları: Carullah Ef., 2129/30; Ayasofya 2077/3; Haşini Paşa, 21/8

19- *Kitâbu sırrı'l-hakâyıkı'l-ilmiyye fi beyânı'l-a'yânı's-sâbite*; A'yân-ı sâbite ile ilgili bir risledir. Nüshaları: Carullah Ef, 2129/31; Ayasofya, 2077/4, ta'lik. Hacı Mahmut Ef, nr.2396/6

20- *Kitâbu enfâsi'l-mekkiyyeti'r-rûmiyye fi tenfis-i elbâniyye*; Sülûk ehlinin çeşitli makâmlarını inceleyen risalenin tek nüshası vardır. Carullah Ef., 2129/32

21- *Kitâbu'l-kenzi'l-mahtûm fi teb'iyyeti'l-ilmi li'l-ma'lûm fi'r-red ala Abdilkerim el-Cîlî*; Vahdet-i Vücûd düşüncesinin en çetin ve tartışmalı mes'elelerinden birisi olan, ilmin ma'lûma tâbî' olup olmadığı mes'elesi İbnü'l-Arabî ile ilmin ma'lûma tâbî' olduğu görüşüyle başlamış, Cîlî ile ise tabî' olmadığı şeklinde devam etmiştir. Bosnevî, bu risalede geleneğin bu iki büyük düşünüründen İbnü'l-Arabî'nin görüşünü benimsemek dolayısıyla tartışmayı ma'nevi üstadı yönünde sürdürmüştür. Nüshası: Carullah Ef. 2129/33

22- *Kitâbu'l-kelimeteyn fi mutâbakati fi hurûfi's-şehâdeteyn*; Harf ilmiyle ilgili bir risaledir. Nüshası: Carullah Ef., 2129/35

23- *Risâle fi beyân-i temessül-i Cibril fi sûrati'l-beşeri's-seviy*; Bosnevî, risâlede Cebrâîl'in beşer sûretinde görünmesinin ontolojik tahlilini yapmaktadır. Nüshaları: Carullah Ef., 2129/36; Nafiz Paşa, 509

24- Bir önceki risalenin Türkçesi; Carullah Ef, 2129/37

25- *Risâle fi hikmet-i bed'i'l-halk*; Şehid Ali Paşa, 2788/2, ta lik

26- *Şerhu mevâkıfi'l-fakr*; Şehit Ali Paşa, 2788/3, ta'lik; Hacı Mahmut Ef., 2396

27- *Burhânul-ca'li*; Es'ad Ef., 3611/3, nesih

II-Tefsir ile ilgili eserleri;

1- *Sırrı taayyün-i kavlihi Teâlâ "Va'büd rabbeke hattâ ye'tiyeke'l-yakin"*; Bosnevî, Farsça olan bu risaleyi "yakîn"ın anlamını açıklama amacıyla kaleme almıştır. Nüshası: Carullah Ef. 2129/2

2- *Kitâbu tecelli'n-nûri'l-mübîn fi mir'ât-i iyyâke na'büdü ve iyyâka nestein*; Risâlede ma'rifetin ancak ubûdiyet ile tahakkuk edeceği anlatılmaktadır. Nüshaları: Carullah Ef., 2129/6; Şehit Ali Paşa, 2288, ta'lik; Hacı Mahmut Ef., 2396/17, rik'a

3- *Kitâbu'l-müstevi'l-a'la fî's-şürbi'l-ahlâ fî tefsîr-i kavlihi Teâlâ* "Ve kâne arşuhû ale'l-mâ"; Bir âyetin tefsiridir. Nüshaları: Carullah Ef., 2129/7; Şehit Ali Paşa, 2788/4, ta'lik

4- *Risâle fî tefsîr-i kavlihi Teâlâ "Hattâ izâ'stey'ese'r-rusul"*; Nüshaları: Carullah Ef., 2129/9; Hacı Mahmut Ef., 2396, rik'a

5- *Risâle fî tefsîr-i kavlihi Teâlâ "Velev lâ en yeküne'n-nâsü ümmeten vâhideten"*; Nüshaları: Carullah Ef., 2129/10; Hacı Mahmut Ef., 2396/1, rik'a

6- *Risâle fî kavlihi Teâlâ "Ve hüvellezi haleka's-semâvâtî ve'l-erza fî sitteti eyyâm"*; Risâle "zamân"ın anlamını açıklamakta ve âyette geçen altı günün "atlas feleki"nin günleriyle altı gün olduğunu ileri sürmektedir. Nüshası: Carullah Ef., 2129/11

7- *Risâle fî tefsîri kavlihi Teâlâ "Ve lekad erselnâ mûsâ bi- âyâtînâ"*; Hz. Mûsâ'nın Fir'avn'a gönderilişini ve dokuz âyetin neler olduğunu açıklayan risale Carullah Ef., 2129/12'de bulunmaktadır.

8- *Risâle fî tefsîri kavlihi Teâlâ "Velein ezeznâ'l-insâne minnâ rah-meh"*; Carullah Ef., 2129/13

9- *Kitâbu'l-lübbi'l-lüb fî beyânî'l-ekli ve's-şûrb*; Yemek ve içmekle ilgili Kur'ân'ın görüşünü yorumlayan risâle, Carullah Ef., 2129/14'de bulunmaktadır.

10- *Kitâbu keşfî's-sırfî'l-mübhem fî evveli sûreti'l-meryem*; Bosnevî, bu risâlede, meryem suresinin başındaki hurûf-ı mukattaa'nın gerçekte Hz. Peygamberin çeşitli isimlerine delalet ettiğini ileri sürmektedir. Nüshası: Carullah Ef., 2129/16

11- *Kitâbu sırrî'l-feyz ve'l-asr fî tefsîri sûreti'l-asr*; Asr sûresinin tefsirini yapan risâle, inşânın merâtib ile nasıl taayyün ettiğini ve "zaman"ın tasavvufi anlamlarını açıklamaktadır. Nüshası: Carullah Ef., 2129/17

12- *Risâletü'n-nüvât fî hakîkatî'l-kıyâm ile's-salât*; Carullah Ef., 2129/18

13- *Kitâbu keşf-i esrâri'l-berarati fî tefsîri kavlihi Teâlâ* "kutile'l-insânü mâ ekferah"; Carullah Ef., 2129/21

14- *Kitâbu ziyâi'l-luma' ve'l-burak*; Carullah Ef., 2129/27

15- *Tefsîru sûrei ve'l-âdiyât*; Bosnevî, risâlede âdiyât sûresinin tasavvufi bir tefsirini yapmıştır. Nüshası: Kasidecizâde, 745/1, nesih

Bosnevî'nin tefsir ile ilgili diğer bazı eserleri vardır.

III. Edebi Eserleri

1- *Şerh-i cezîre-i mesnevî*; Mesnevî'den seçilen 360 beytin şerhidir. Nüshası: Hacı Mahmut Ef., 3417, rik'a

2- *Gülşen-i râz-ı ârifân fî usûl-i râh-ı irfân*; Âyet ve hadisleri başlık yaparak varlığın vücûda gelişini "nazm" ile anlatan bu eser Türkçedir.

Nüshaları: Daru'l-mesnevî, 232, nesih; Hacı Mahmut Ef., 3385, nesih; Halef Ef. 70/1, ta'lik

3- *Kasîdetü Abdülmecîd es-Sivâsî*; Abdülmecîd es-Sivâsî'nin gönderdiği kasidenin şerhidir. Nüshası: Ayasofya, 2077/5, ta'lik

4- *Şerhu kasîdetü'l-münferice*; Türkçe bir şerh olan eserin tek nüshası vardır. Ayasofya, 2077/6

5- *Münâcât*; Ayasofya, 2077/2, ta'lik

6- *Kasîde*; İzmir, 802/6

7- *Risâle-i nûn*; Haşim Paşa, 21/11, rik'a

8- *Kaside*; Halet Ef. ilavesi 142/2, ta'lik

9- *Kasîde-i yâiye*; Es'ad Ef., 3796/14, ta'lik

10- *Kaside fî menâkib-ı enbiyâ*; Kılıç Ali Paşa, 1037/13, ta'lik

11- *Şerhu beyt-i mesnevî*; Mesnevî'nin bir beytini şerhetmektedir. Nüshası: Hacı Mahmut Ef., 2396/2, rik'a

IV. Diğer Eserleri

1- *Risâle râfî'l-hicâb fî ittisâli'l-besmeleti bi fâtihati'l-kitâb*; Risâle, besmelenin fatihanın bir âyeti olup olmadığı şeklindeki sorunu vüzuha kavuşturmak için kaleme alınmıştır. Nüshası: Carullah Ef., 2129/5

2- *Risâletü'l-evbeti fî beyânî'l-inâbeti ve't-tevbeti*; Risâlede inâbe ile tevbenin anlamları ve aralarındaki farklar anlatılmaktadır. Nüshası: Carullah Ef., 2129/8

3- *Kitâbu'l-yedi'l-ecved fî istilâmi'l-haceri'l-esved*; Nüshaları: Carullah Ef., 2129/34; Haşim Paşa, 21/7, rik'a

4- *Risâle fî ma'nâ "men zekeranî fî nefsihi"*; Haşim Paşa, 21/13, rik'a

5- *Risâle fî şerhi "Rabbi yessir velâ tüassir rabbi tem mim bi'l- hayr"*; Pertev Paşa, 6152, ta'lik; Es'ad Ef., 3785/4, ta'lik; Hüsrev Paşa, 4/3, ta'lik

6- *Mektup*; Abdülcélil Efendi isimli bir zâta yazılmıştır. Nüshası: Pertev Paşa, 619/32

7- *Tercüme-i Terşihât*; Atıf Ef., 196, nesih

KASİDESİ

Bosnevî'nin birçok tasavvufî şiir şerhleri ile birlikte kendi¹⁵ manzumeleri de vardır.¹⁶ Şiirleri içerisinde Bosnevî'nin edebî yönünü hissettiren en önemlisi *Fusûs* şerhinin sonuna yazdığı manzûmedir.

105 beyitten oluşan bu Türkçe manzûme, yazdığı Arapça *Fusûs* şerhinin sonuna Arapçaya tercüme edilerek ilave edilmiştir.

¹⁵ Bkz. Bu makalenin Bosnevî'nin Edebi Eserleri Bölümüne

¹⁶ *Gülşen-i râz-ı ârifân fî usûl-i râh-ı irfân*, Süleymaniye-Daru'l-mesnevî, nr.232

Bu kasîdeyi “Muhammedî kemâli itmâm için” vücûda getirdiğini söyleyen Bosnevî, bir anlamda *Fusûs*’u manzûm olarak özetlemiştir. Denebilir ki, her beyti Vahdet-i Vücûd’un bir konusunun veya *Fusûs*’un faslalarının açıklamasıdır.

Kaside şöyledir.

*Nefes urdı hüviyetten yine enfâs-ı Rahmânî
Maârif cevherin attı kenara bahr-ı Sübhânî
Zihî deryâ-yi mutlak kim âna yok ka’r ile gayet
Zihî bahr-ı hüve’l-Hak kim ânın yok hadd ü pâyanı
Ânın mevc-i bihârından cemîf-i a’yân alur feyzi
Muhitinden kenara ger temevvüc ide ummânı
Eğret kesret cihânından var ise vahdete meylin
Tarîkin vasfını dinle sana tıbyân idem ânu
Çû feth itti şühûd için hazâin kapusın Allah
Yarattı âlemi evvel pes ândan sonra inşânı
Velî nev-i beşerden enbiyâyı istifâ itti
Olardan her birine fazl-ı hâsın kıldı erzânı
Rusûlden her biri feyzin alur rûh-i Muhammed’den
Velî esma muhalif iktizâ itti pes edyânı
Velayet hâtemi ankâ-yı muğrib Şeyh-i Ekber kim
Hakikat meşrûkının öldürür hurşîd-i rahşânı
Getürmüştür Fusûs içre kilem ezvâkını cem’a
Ki ayn-ı cem’-i Ahmed’den oların aldı a’yânı
Ânın rûhânî neş’inden kuvâ gibidürür ânlar
Kuvâyı nitekim câmi’dürür bu neşî-i cismânî
Kuvânın her biri oldı kemâlin birine mazhar
Kemâlâtın velîkin menşei ol cemi’-i ferdânî
Kemâl-i cemi’-i zatînin zuhuruna rusûl cem’i
Merâtibdir oları cem’ ider bu cemi’-i furkânı
Kemâl-i cemi’-i Zatîye Muhammed mazhar-ı küldür
Rûteb içre suretle zuhur itmekdürür şânı
Muhammed rûhı câmi’dir kelim ervâhını cem’a
Usûlün mebdei kânı vücûdun aslı bünyânı
Bu suret cemi’ cem’inin makâm-ı Kâbe-kavseyn’in
Rusûl ezvâkı olubdur şurût ve dahî erkânı
Kemâlât-ı rusûl ile vücûdun eyle gel tekmîl
Ki tâ cem-i Muhammed’den alasin feyz-i Gufran’ı
Pes evvel Âdem ataya cemi’ esmâyı bilmekte
Velî oğul gibi sen vâris olgil ey ata canı*

Pes andan sonra ger **Şis'**in olursan ilmine masdar
 Kulûb-ı meyyite bî şek idersin nefes-i rûhânî
 Eğer deryâ-yı tenzîh'in olursan **Nûh-i** sebbâhı
 İdemez ehl-i teşbîh'in zarar bil sana tûfânı
 Terevvuhta urûc itsen semâya nitekim **İdrîs**
 Olursun evc-i takdîs'in bu gün sen şems-i tâbânı
Halîl âsâ iderse pertev-i vahdet seni tehyîm
 İmâmet çün urulur başına bir tâc-ı nûrânî
 Hakk'a teslim olup ger sahk olursan nitekim **İshâk**
 Takarrübde sana zahir olur esrâr-ı kurbânı
 Aliyye rûthetine sen urûc et hem çün **İsmâîl**
 Ki tâ Rabbin huzurunda bulasın izz-i Rıdvânı
 Çü rûhiyet makamında gözüün görmez ola gayrı
 Bulursan rubh-i Rahmân'ı nite ol Pîr-i Ken'ânî
 Çıkar ceb-i tabiattan azizim **Yûsuf**'i kalbi
 Ki Mısır-ı âlem-i nurun kul iken ola sultanı
 Eğer **Hûd**'i Nebi gibi şuhûdun vahdet olursa
 Sırât-ı müstakim üzre görürsün cümle hayvanı
 Futûhiyyet makamına eğer **Sâlih** gibi sen de
 Himem heccâcını sürsen geçersin cümle rûkbânı
 Olur kalbin makamında **Şuayb**'in ilme nail
 Amelde sâlikin olursa ger mikyâl ü mîzânı
 Eğer za'f-ı tabîyye rüçü' itsen nitekim **Lût**
 Olursun mazhar-ı kudret olursun ma'rîfet-i kânî
 Üzeyr âsâ olursun mazhar-ı ilm-i kader bî-şek
 İrâdetle eğer zevk eylesen sen mevt-i ebedânî
 Zuhur iderse kalbinde Mesih'in sır u enfâsı
 Urûc idüp semâvâta geçersin çerh-i geyvânı
 Eğer kim hikmet-i rahmet tulû' iderse kalbinde
 Müsahhar olur emrine şehâ mülk-i **Süleymân**'ı
 Vücûdun hükmi ilminde olursan hemdem-i **Dâvûd**
 Hakâyık tayrının her dem gelür gûşuna elhânı
 Tabiat hûtı batnında bulursun **Yûnus**-ı enfâs
 Bulursun zevk-i vicdanı gide hem gamm-i zulmânî
 Dilersen hikmet-i gaybı gözetgil sabr-ı **Eyyûb**'i
 Ki sabır ile gönül nice buldı gönül derdine dermanı
 Celâliyet makamına eğer **Yahya** gibi irsen
 Cemâlin tâbi hark ider özünde kayd-ı imkânı

Zekeriyâ veş bulursan mâlikiyet rütbetine yol
 Görürsün cenb-i kudrette dû kevnin mülküni fânî
 Terevvuhta olursan ger enîs-i hazret-i **İlyâs**
 Sana munis olur eşhâs-ı rûhânî ve cismânî
 Cemâl-i vahdet-i Hak'ta bulursan zevk-i ihsanı
 Eğer hikmet şuhûdunda bulasın zevk-i **Lokman**'ı
 Eğer sırr-ı imamette olursan mahrem-i **Harun**
 Hilâfette cemi'-i halkın oldun revhi reyhanı
 Gönül nûr-i tecellîde olur müstağrek ü fânî
 Kuvâ ağnamının **Mûsâ** gibi olursa çobanı
 Eğer **Hâlid** gibi kalbin olursa gayrdan hâlî
 Olursun melcei nâsın idersin halka ihsanı
 Çü ferdîyet makamında vücûdun idesin ifna
 Doğa rûh-i **Muhammed**'den sana bir sırr-ı pinhânı
 Taayyün nakşı mahv ola, yoğ olup kalmaya aynı
 Hüviyetten tecellî ide hem ol cem'-i hakkânî
 Olursan mazhar-ı kâmil sıfât-ı cümle esmâya
 İrersin hazret-i cem'e kânın olmaya furkânı
 Olursan berzeh-i cami' iki cem'in arasında
 Birisi cem'-i Rabbanî, birisi cem'-i abdânî
 Bu cem'in mazhariyla marifet emri olur kâim
 Ki tevhidin akar andan fuyûz-i ilm u irfanı
 Fusûs'un sureti oldu bu cem'in sureti güya
 K'ânınçün halk idübdür Hak Teâlâ cümle ekvânı
 Akar deryâ-yı rahmetten birer derya olup her fâs
 Hâkâyıktan çıkar her dem ânın lü'lü' ü mercanı
 Anın feyz-i bihârından kulûb-ı evliya sirâb
 Anın fazl-ı zülâlî kaldırubdur kalb-i atşânı
 Sadeğ gibi içi safi gerektir bir dil-i kabil
 Yağa feyz-i sehâbından çün ânın ilmi bârânı
 Hakâyık ilmi her fassın olupdur nakş ile resmi
 Makâm-ı cem'-i zâtidir hem ânın dâhi ünvânı
 Nüfûs ashâbının fikri bu ilme idemez idrâk
 Ukûl erbâbının irmez nazarla âna im'ânı
 Velî kalb-i mücellâda tecellî ile olur hâsıl
 Vürud ider vesâitsiz gelicek keşf-i rabbânî
 Gerektir bir dil-i kâmil ki suretten ola mutlak
 Avam ile havassın irmedi bu ilme ezhânı

Abdullah Bos-
nevî'nin de civarın-
da medfun bulun-
duğu Sadreddin
Konevî'nin Kon-
ya'daki türbesi

*Hakk'ın lütfu sehâbından yağar her dem ânın feyzi
Sadeğ gibi taalluktan beri olan gönül kânı
Uruc it âlem-i ulve bulasın kemâlin hâlin
Kıvâs itme ricalin hâline sen hâl-i nisvânı
Şuhûd u ma'rifet'çün eyledi Allah seni icâd
Kılasın aynını ruşen göresin dilde ol canı
Koyasm gayrı sevdâyı, taleb eylesin ânı
Âna mazhar olan dilden süresin nefis ü şeytânı
Velî cümle halâyif kim revâbıttır olar Hakk'a
Ki halk üzre Hakk'ın oldu olar hüccetle burhanı
Uluhiyet cenabında yaturken ânların başı
Atarsın ânlarla taş idersin fisk u udvânı
Bu fani âlemin nakşı idüptür çün seni mağrur
Ricale nisbet eylersin cihanda küfr ü nisyânı.
Şolar kim âlem-i vahdette buldu Hakk ile vuslat
Kimi zındık u mülhiddir yanında, kimi nasrânı
Şu dil kim, sıbatullah rengi ânı eyledi hem reng
İçüp kânın bilersin lahm-i mesmumine dendânı*

Uyarsın nefs-i ağıyara düşersin ta'n-i ahyâra
 Salarsın kendini nâra edip bunlara bühtanı
 Bu sût-i zan ile kalbin nice bulur Hakkı heyhat
 Bu göz ile senin canın göremez vech-i cânânı
 Nice bulsun eser hubb-i Hûda'dan ol dil-i mahtûm
 Adavetle ihata ede ânı hazz-ı nefsânî
 Ricâl-i kümmelin hâli olunmaz lehv ile hâsıl
 Değildir lehv-i nisvânî veyahut lu'b-i sibyânî
 Hûda'dan gayri dünyâda idinmedi olar maksad
 Heves itmediler ukbâda dahi hûr u gilmânı
 Hevâ-yı zülfü hâl-i hûrla halvettedir soft
 O miskinın kaçan mecmu' ola hâl-i perişanı
 Geçüp kesret nukûşunda diyâr-ı vahdete anlar,
 Beka mülkünde ins ü kurb-ı Hak'da tuttu evtânı
 Yanup nâr-ı muhabbette olurlar gayrdan hâlî
 Bu dert ile nice yıllar akar gözden ciğer kânı
 Vücûd-ı Hak'da anların vücûd u zâtı fanîdir
 Vücûdu yoktur anların hemen vasf-ı heyûlânî
 Nazar kılmaz bular gayre dil u cân ile ekvâne
 Vücûd-ı Hak'da anların ne adı var, ne hodsânı
 Kıyanlar bâş ile cânâ kaparlar kûy-i maksûdu
 Cenâb-i vahdeti Hakk'm doluptur serle meydânı
 Tarik-i Hak'da anlara bir âdemdir iki alem
 Feres sürse bu meydânın ol ile çünki fersânı
 Olur keşf u tecellî ile ulûmu bunların hâsıl
 Ukûl erbabın irmez onlara zann u hasbânı
 Kulûb ile mukabildir olar çün hazret-i ilme
 Şu sırrı keşfederler k'ola Hakk'ın ana fermanı
 Rubûbiyyet cenabında mukim olup ubûdette
 Ânı izhâr iderler kim ola tevki-i Rabbanî
 Şu kim vahdet serâyında şuhûdun lezzetin aldı
 Değişmez mülket-i ekvâna ömründen o bir anı
 Olan kesret nikâhında cemâl-i vahdete nâzır
 Göremez gözleri anın ne eşkâli ne elvânı
 Tahayyürde olur ânlar ukûl irmez âna şâhâ
 Gerek ise seni sana ko bu zulmânî zindanı
 Bu mahlûkun gözü âhir nice idrâk eder Hakk'ı
 Celâli pertevi ânın yakar, çün vech-i hadsânı

O dergâhın ne fehmi itsün ukûl-ı kâsira künhün
 Ki aklın hark ider perrin çün ol sebhât-ı Mennânı
 Hüdâ kalb-i selim ister ki ilmine ola masdar
 Cemâline olup mazhar geçe ekvân u ezmânı
 Eğer vahdet serabından dilersen canını sirâb
 Ebû Kasım yedinden iç şerâb-ı zevk-i vicdânı
 Ve ger vahdet cemâline olursan cân ile nâzır
 Muhammed mazharında bak sen ol vech-i dirahşânı
 Ki oldur mazhar-ı küll vech-i cemi-i zât u esmâya
 Cemâlinden salar pertev salar cihâna nûr-ı yezdânı
 Hayâtı lem yezel bulan bugün feyz-i Muhammed'den
 Ne hız ile enis olur ne ister âb-ı hayvanı
 Cemi-i kümmel eşiğinde korlar cân ile başın
 Cenabında selâtin-i rûsûl hem kodu pişânı
 Eğer vahdet diyarına olursan canla azim
 Eser koma vücûdundan gider dilden bu evsânı
 Bu yola azm iden sâlik nazar kılmaya hiç gayre
 Gele tâ keşf-i hakkânî tuta ol ahd ü peymânı
 Dilersen âlemi ulvî terevvuhta urûc eyle
 Anâsır merkezin terk et ko bu zulmânî erkânı
 Urûc ister gönül sahrâ-yı gayb ü âlem-i ünse
 Maarif ehline kurdu o sahrada bu eyvanı
 Huda'nın ilmi kenzinden çıkarda böyle bir cevher
 Değildir lü'lü'-i bahrî veya la'l-i Bedehşânî
 Bugün şehler kulağına küpe olmaya layıktır
 Dü kevne bey' iden anı bulur bey'inde hüsrânı
 Eğer kim hak idersen fasl-ı dilden mâsivâ nakşın
 Nice yüzbin fusûs anda ura berk ide lemânı
 Yürü nef-yi vücûd eyle k'olasın Hakk ile bâkî
 Ebed vuslat serayında gözüün görmeye hicranı
 Salât ile selâm ol mazhar-ı cem'iyet-i zâta
 Ki oldur mazhar-ı evvel hem oldur maksad-ı sâni
 Dahî ashâb u âline dahî ahhâb u etba'a
 Ki dîn ü marifet emri bularla buldu itkânı
 Olardan [E]bu Bekir'dir burc-i sidkîn mihr-i rahşânı
 Adalet rûknünün dahî Ömer oldu nigehbânı
 Resulün sahibi yar dahî ilm u haya kânı
 Salâtınla müşerref kıl hüdâyâ rûh-ı Osman'ı

*Selâminla mükerrem kıl ebed âl-i âbâ hakkı
 Velayet mazharı Düldül süvâr u şâh-ı merdânı
 Hasan ile Hüseyin ü Fâtıma ervâhını cem'â
 Doyur feyzinle ehl-i beyt olan hem cümle pâkânı
 Cemâlinle dahi şâd it, cemi' ervâh-ı aktâbı
 Visalin âbına kandır ilâhî kalb-i hâssanı*

Sonuç

Hayat serüveni ile ilgili detaylı bilgilere sahip olamamak da Abdullah Bosnevî, 17. yüzyıl Osmanlı döneminin yetiştirmiş olduğu ender düşünce adamlarından birisidir.

Bir kişinin değerini ancak eserleri ortaya koyabileceğinden, çok erken denebilecek bir yaşta *Fusûs* gibi zor bir eseri şerh etmekle te'lif hayatına başlayan Bosnevî, daha sonra tasavvufî bakış açısından hareket ederek altmışın üzerinde eser vermek suretiyle bu alandaki değerini ortaya koymuştur. Eserlerinde göze çarpan ana tema İbnü'l-Arabî'ye bağlılık ve bunun bir sonucu olarak Vahdet-i Vücûdun zor meselelerini vuzuha kavuşturma çabasıdır.

Vahdet-i Vücûdu savunması ve toplumda Melâmî kimliğinin de bazı negatif çağrışımlar yapmasına rağmen Bosnevî, rical-i devlet, ulema ve halk katında sevilen ve saygı duyulan bir zat olmayı başarmıştır.

Diğer taraftan Bosnevî, düşüncesinin derinlik ve özgünlüğünü sanat ve edebiyat ile birleştirerek kamil bir sufinin düşünce dünyasını yansıtmaması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Şerhettiği İbnü'l-Fariz'in *Taiyye Kasidesi* için "*Fusûs*'un şiirde kardeşidir" diyerek önem atfettiği bu esere belki bir nazire olarak *Fusûs* şerhinin sonuna aynı konuları ihtiva eden bir kaside yazmıştır. Böylece hem *Fusûs*, hem İbnü'l-Fariz'in kasidesini şerh edip hem de bu konuları manzum olarak ele almakla İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Fariz'i kendi kimliğinde cem etmeyi amaçlamış olabilir.

Sonuç itibarıyla Abdullah Bosnevî'nin Türkçe ve Arapça *Fusûs* şerhleriyle, Vahdet-i Vücûdun çeşitli meselelerine hasrettiği eserleri İbnü'l-Arabî'yi ve tasavvufun entellektüel konularını anlamamız açısından çok büyük bir önem taşımaktadır. Bu sebepten eserlerinin günümüz ilim dünyasına kazandırılması büyük bir hizmet olacaktır.

Melâmiyye bölümünü şu cümle ile sonlandıralım: Osmanlı dönemi Melâmîleri, Ekberî neşvedir. Dolayısıyla onları anlamak için Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî'yi ve onun tefekkür tarzını anlamak gerekir.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALVETİYYE
/ SEMERKANDİYYE

سيرة العارفين
سلطان عمر
يا حضر شيخ

Hüsameddin Bursevî ve Temenye Dergâhı

*Kapunu koyup ne yere varalum
Tapunu koyup kime yalvaralum
Hüsameddin Bursevî*

Hayatı

Zeyniyye gibi Bursa'da tekkesi olup asrımıza kadar ulaşamayan tarikatlardan biri de Semerkandiyye'dir.

Ali Semerkandî'ye (ö. 860/1456) nisbet edilen bu tarikatın, Bursa'daki bir temsilcisi de Hüsameddin Bursevî'dir. Hacı Halil Efendi'nin oğlu olan Bursevî, diğer birçok meslektaşı gibi, önce medrese ilimlerini tahsil etti. Bu konuda özellikle Ahizade Abdülhalim Efendi'den istifade etti. Müderris olarak hizmet verirken tasavvufî hayata meyletti. Balıkesirli Alâeddin Efendi'nin oğlu Muhammed Çelebi Efendi'ye intisap etti. Tasavvufî terbiyesini tamamlayıp icazetnâme aldıktan sonra irşatla görevlendirildi. Daha sonraki yıllarda, Uludağ'ın eteklerinde Temenye denilen yerde dergâhını kuran Bursevî (ö. 1042/1632), vefatına kadar burada hizmet verdi.

Mürşidi

Semerkandiyye'nin pîri kabul edilen Ali Semerkandî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Hüsameddin Bursevî'nin verdiği bir icazetnâmeden anlaşıldığına göre, Halvetiyyenin ikinci pîri Seyyid Yahya Şîrvânî'nin oğludur. Tasavvufî terbiyenin yanında medrese ilimlerini de tahsil eden Semerkandî'nin Alâüddin Buharî'den de istifade ettiği bilinmektedir.

Hac münasebetiyle gittiği Mekke ve Medine'de bir müddet kaldıktan sonra Semerkand'a dönmüştür. Daha sonra Anadolu'ya gelen Ali Semerkandî, Lârende'ye yerleşmiş; ömrünün son kısmını ise Gülnar'ın Zeyne Köyü'nde geçirmiş ve 860/1456'da aynı yerde vefat etmiştir.

En meşhur eseri *Bahru'l-Ulum* adlı dört ciltlik tefsiridir.

Mücadele Süresi'ne kadar gelen bu tefsirde, Sehl b. Abdullah Tusterî, Nişaburî gibi sufi müfessirlerden istifade edilmiş; kendisinden sonra kaleme alınan *Rûhu'l-Beyân* gibi işarî tefsirlere de kaynaklık etmiştir. İstanbul, Konya ve Samsun kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır.¹

¹ *DİA*, "Bahru'l-Ulum", mad.; BEEK, Genel Kit.,nu. 2452, 129b-130a.

ياحضرت حسام الدين بروسوى

"Ya Hazret-i Hüsameddin Bursevî." Hat: Mahmut Şahin.

*Mecmua-yı Külliyyat-ı Şeyh Ali Semerkandî*² ile *Menâkıb* ve *Makâlât-ı Şeyh Ali Semerkandî* adlı eserler³ elimizdedir.

Kaynaklarda, Gülnar'da medfun olan Ali Semerkandî ile Ankara'nın Çamlıdere ilçesinde kabri bulunan Ali Semerkandî birbirine karıştırılmıştır. Hüseyin Vassaf, *Bahru'l-Ulum*'u Gülnar'da yatan Semerkandî'ye nisbet ederken; Harirîzade, Semerkandiyye'yi Kübreviyye'nin bir kolu olarak ele almış ve Alâeddin Ali Semerkandî'yi Seyyid Yahya'nın oğlu olarak kaydetmiştir. Harirîzade ayrıca Semerkandî için Şihabeddin Hindî'nin *Camîu'l-Bevarik* adıyla Farsça; Nizameddin Bedahşî'nin de *Kitabu'l-Menâkıb* ismiyle Türkçe bir eser kaleme alındığını da haber vermektedir.⁴

Semerkandiyye Silsilesi

Hüsameddin Bursevî'nin, mürîdi Muhammed b. Hızır'a verdiği ica-zetnâmeden tarikatın silsilesini tespit etmek mümkündür. Bursevî, bu silsileyi bazı değişikliklerle *Mühimmâtü'l-Mü'minîn* adlı eserinde tekrar edecektir (bk. *age*, 307b).

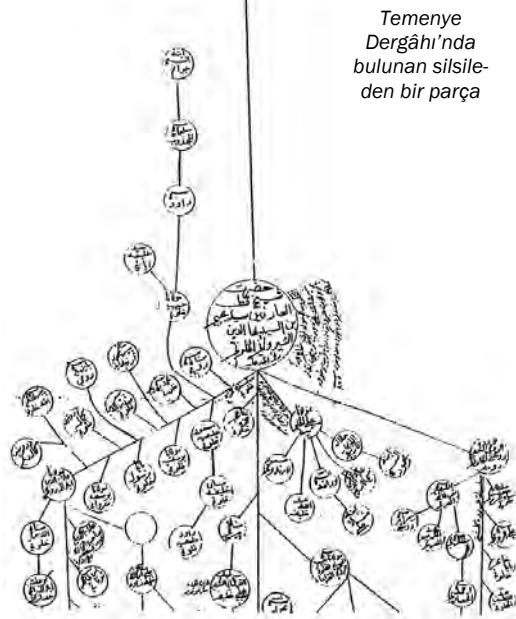
Hızır Peygamber
Hz. Ali
Hasan Basrî
Habib Acemî
Davud Taî
Maruf Kerhî
Serî Sakatî
Cüneyd Bağdadî
Ebu Ali Ruzbarî
Said b. Selâm Mağribî

² Konya Koyunoğlu Müzesi Ktp., nu. 11833.

³ Aynı ktp. nu. 13508; ayrıca bk. Ö. Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin*, VIII/261; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, I/225; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, I/733; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/60; Neşri Atlay, *Şeyh Ali Semerkandî*, Konya tsz.; Sıtkı Soylu, "Şeyh Ali Semerkandî Üzerine", *Türk Folkloru*, Ocak 1976. Yılmaz, Osman, *Bursa'da Semerkandiyye Kültürü ve Menâkıb-ı Ali Semerkandî*, UÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1998.

⁴ *Tıbyan*, III/82a; *Sefine*, II/370, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Kit., nu. 4603; Hüsrev Paşa Kit., nu. 887.

Ebu'l-Kasım Gûrganî
 Ebu Bekir Nessac
 Ahmed Gazzalî
 Abdulkahir Suhreverdi
 Ammar b. Yasir
 Ahmed b. Ömer
 Şerefüddin Müeyyed
 Ahmed b. Mahmud
 Seyyid Fahreddin
 Seyyid Yahya
 Seyyid Şeyh Ali Semerkandî
 Seyyid Zeynü'l-Abidin
 Seyyid Bedrüddin Efendi
 İsa Çelebi Efendi
 Hayrüddin Efendi
 Alâüddin Efendi
 Mehmed Çelebi Efendi
 Hüsameddin Bursevî
 Muhammed b. Hızır

Bursevî, *Mühimmât*'da kendisinin Emir Sultan ile Ahmed Rifâî'ye ulaşan iki ayrı silsilesini daha vermiştir. İvaz Efendi, Hasan Efendi, Ali Çelebi Dede, Lutfullah Efendi ile Emir Sultan'a ulaştığını kaydettikten sonra Rifâî silsilesini de şöyle sıralamıştır:

Ali Mısırî, Seyyid Muhammed Çelebi, Seyyid Süleyman, Seyyid Yahya, Seyyid Yusuf, Seyyid Ali, Ebu's-Siba', Seyyid Zeyneddin, Seyyid Osman, İbrahim A'zeb, Abdurrahim, Ahmed Rifâî, Şeyhu's-şuyuh (*age*, 308a-308b).

Bursevî ayrıca Zeyniyye, Nakşibendiyye, Kadiriyye, Bayrâmiyye, Ekberîyye, Suhreverdiyye, Celvetiyye, Halvetiyye, Kâzeruniyye gibi tarikat silsileleriyle birlikte Geyikli Baba'nın silsilesini de vermeyi ihmal etmemiştir (bk. *age*, 308b-308b).

Silsilelerden bahseden bölümde şu tespitler de vardır. "Zahid Geylânî'nin bir halifesi dahi Ebu İshak Safiyyüddin Erdebilî, anın halifesi Musa-yı Sadreddin anın halifesi Hoca Ali Erdebilî ki Kemâl Ümmî şeyhi olup Kemâl Ümmî halifesi İbrahim Erdebilî anın Cüneyd b. Safiyyüddin Erdebilî anın oğlu Şeyh Haydar anın Şah İsmail [metinde bu isim ters yazılmıştır. M.K.] ol kızılbaş olan budur ki tarîk-ı mezheb-i nâ-hak olup Şah Tahmasb ve şimdiki kızılbaşlar dahi bunlardan dem urup.." (307a).

Eserleri

Bursevî, eski tabirle *velûd* olan sufi yazarlardan biridir. Tasavvuf başta olmak üzere değişik dallarda eser veren Bursevî'nin şüphesiz en büyük

eseri *Mühimmâtü'l-Mü'minin*'dir. O'nun eserlerinin listesine bakıldığında dikkati çeken bir husus da 'menâkıb' kitaplarının çokluğudur. Altı değişik sufi ile ilgili menkıbeleri bir araya toplamıştır. Bunlardan biri Semerkandîyye'nin pîri Ali Semerkandî'ye, diğeri Ebu İshak Kâzerunî'ye ait olup geri kalanları Bursalı sufilerle ilgilidir: Abdal Murad, Baba Sultan, Emir Sultan, Üftâde.

Bursevî, menâkıbnâmelerle ilgili çalışmalarının gerekçesi hakkında şunları söylüyor: “..bu dâî-yi ekall Bursa'da Temenye Dergâhı'nda münzevî olan Hüsameddin-i ezell eydür: Çün gördüm ki eğer Bursa'da ve eğer sair bilâdda olan meşayih-ı kiramın ekserinin keramat-ı aliyye ve velâyet-i seniyyeleri yazılıp ve dahi herkes anları okumağ-ile ve dinlemek-ile her birine ziyade mahabbetler idüp ve dahi her birinün ekseriya asitane-i saadetleri ziyaret ve eşiklerinde nice kurbanlar kesüp ve sadakalar virmekle celb-i himmet ile nice maksudlarına vuslat tahsil eyleyüp..” (*Menâkıb-ı Üftâde*, 56).

Evliya menkıbelerini naklederken bu konulara istihza ile bakan insanların varlığını bildiği için *Menâkıb-ı Üftâde*'de şu mısraları birkaç defa tekrar etmiştir:

*Evliya sırrın anlayamaz kallâş
Şems-i tâbanî göremez çeşm-i huffâş*

*Evliyayı sanma ki sen ölidir
Onlar ölmezler tahkik bellidir*

*Gel imdi evliyaya mahabbet it
Cân u baş ile yolunda hidmet it*

*Masiva yollarından gel firar it
Tarik-i Hak'da gel daim karar it*

*Âkul isen evliyayı sevegör
Sıdk ile gittiği yola gidegör*

*Menâkıb geldi dinleşüp safî it
Cân u dilden itikadını pâk it*

Eserlerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. *Esrarü'l-Arifin ve Siyerü't-Talibîn*
2. *Dürerü'l-Ehadis*
3. *Zübdetü'l-Menâkıb (Menâkıb-ı Emir Sultan)*⁵

⁵ Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa Kit., nu. 185; 457; İÜ Ktp., TY, nu 2370.

4. *Menâkıb-ı Ali Semerkandî*⁶
5. *Menâkıb-ı Abdal Murad*
6. *Menâkıb-ı Baba Sultan*
7. *Menâkıb-ı Hazret-i Üftâde*⁷
8. *Menâkıb-ı Şeyh Ebu İshak*
9. *Fezailü'l-Cihad*
10. *Miftâhü'l-Muğlakat*
11. *Şerh-i Erbain fî'l-Hadis*
12. *Adaletnâme*
13. *Fezailü's-Sülûk*
14. *Mecmua fî'n-Nevadir*
15. *Müntehabatü Tervîhü'l-Ervah*
16. *Müntehabatü Nüzheti't-Tasavvuf*
17. *Divan-ı İlâhiyat*
18. *Mir'atü'l-Kâinat*⁸
19. *Mühimmâtü'l-Mü'minin fî Umuri'd-Dünya ve'd-Din*⁹

Mühimmâtü'l-Mü'minin

Cevahir-i Mühimmât olarak da isimlenen eserin tam adı şöyledir: *Mühimmâtü'l-Mü'minin fî Umuri'd-Dünya ve'd-Din*.

1021/1612 yılında yazılan bu hacimli eser 312 varaktan meydana gelmiştir (Şimdilik bilinen tek nüshası TSMK'dedir). Buna rağmen müellif, kitabın değişik konularını işlerken “muhtasar yazmaya” dikkat ettiğini söylemekte; tafsilâta girmenin faydalı olmayacağını ifade etmektedir:

*Murad her neviden bir şemmedir ki
Kitabda ol dahi olmuş ola yâd
Umûmen kangisi zikrolacaktır
Müellif ruhını Mevlâ ide şâd (312a)*

60 bapтан meydana gelen eseri Bursevî, 60 kapılı bir kaleye veya her taraftan ırmaklar akan bir bahçeye benzetmektedir (312b). Kitabın ilk sayfalarında yer alan bilgilere göre, eserin yazılmasına sebep olan zat “muhibb-i fukara ve muinu'd-duafa ser-mimaran-ı hâssa” Mehmed Ağa'dır.

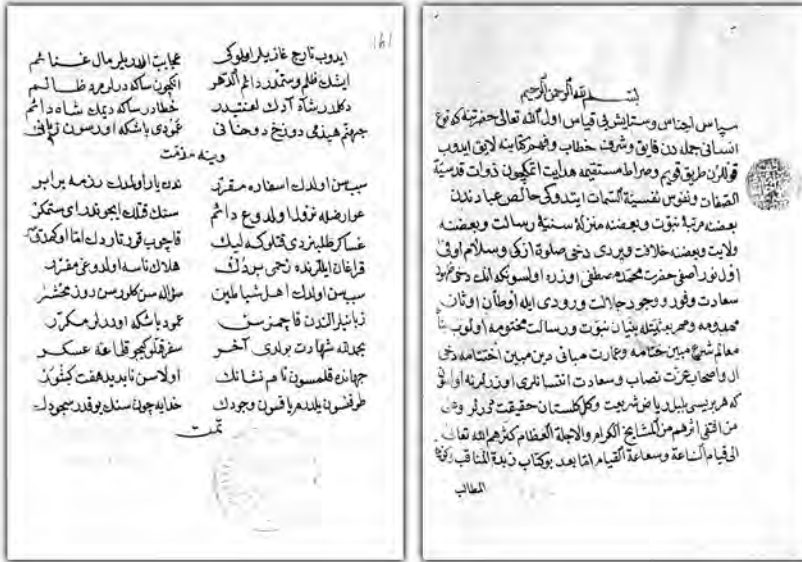
*İşbu kal'a vü bağa sahibdür
Hassa mimar-ı şah-ı âl-i cenab*

⁶ İÜ Ktp., TY, nu. 640. Bk. Yılmaz, Osman, *agt.*

⁷ Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdaî Böl. nu. 982.

⁸ İÜ Ktp., TY, Böl. nu. 6629.

⁹ TSMK, Bağdat Köşkü Kit., nu. 189; ayrıca bk. *İzahu'l-Meknun*, II/461, 510, 560; *Hediyyetü'l-Arifin*, I/264-265; *Sefine*, II/260; *Osmanlı Müellifleri*, I/90; *Mu'cemü'l-Müellifin*, III/191. Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 153. Yılmaz, Osman, *agt.*

Hüsameddin
Bursevî'nin
Menâkıb-ı Emir
Sultan adlı
eserinden ilk ve
son sayfalar
(Süleymaniye
Ktp.)

Ana tuhfeyle gire her giren

Ol sebeb oldu geldi işbu Kitab (4b, 312b)

Muteber kitaplardan istifade ederek hazırladığını ifade eden müellife göre, herkes aradığını bu “renkli” kitapta bulabilecektir:

Bundadır her ne varsa lâzım-ı din

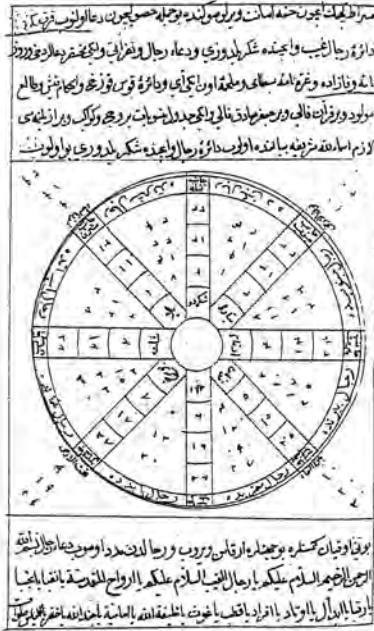
Bundadır ne dilerse şeyhle şâb (312b)

1025/1616 yılında Mustafa b. Mahmud Amasyavî tarafından istinsah edilen *Mühimmât*'da, Müslümanın hayatında yapması, bilmesi ve uygulaması gereken iş ve ibadetlerden, tıp ve Hurûfiliğe; vefk, fal ve mucizelere kadar pek çok konu hakkında bilgi verilmiştir. Siyakat yazı çeşidinden, aylara göre düzenlenmiş sihhî tavsiyelere; tarih ve coğrafya ile ilgili konulardan evin iç mimarisine kadar geniş bir çerçeve çizen kitabın muhteviyatı hakkında bilgi vermek üzere şimdilik bap başlıklarının özetlerini vermekle yetinilecektir:

Mühimmâtü'l-Mü'minîn'in Konuları

1. Döşekten kalktıktan sonra okunacak dualar 9a
2. Abdestin niyeti ve duaları 11a
3. Mescide gidildikte ve varıldıkta okunacak dualar 13a
4. Sabahın duaları ve zikirleri 15a
5. Dürü dürlü evrâd-ı şerife 23b

6. Evrâd-ı şerifeden sonra işleyecekleri 42b
7. Taam ve namazın duaları 44a
8. Varacak yerlerin duaları 44b
9. Evine döndükten sonra okunacak dualar 45b
10. Beş vakit namazlardan sonra okunacak dualar 49a
11. Cuma namazından sonra okunacak dualar 51b
12. İkindiden evvel işlenecek nesneler 52b
13. İkindiden sonra işlenecek nesneler 54a
14. Ahşam namazından evvel işlenecekler 55a
15. Ahşam namazı vaktinde işlenecekler 55a
16. Ahşam namazından sonra işlenecek nesneler 56b
17. Yatsı namazında işlenecek nesneler 57a
18. Uyumak istedikte edilecek nesneler 59a
19. Teheccüdde edilecek nesneler 60a
20. Teheccüdden sonra edilecekler 62a
21. Seherlerde işlenecekler 64a
22. İmamların edepi ve onlara lâzım olanlar 66a
23. Âdem hatununa yakın vardıkta onun ve guslün beyanındadır 65a
24. Hatiplere lâzım olacak nesneler 75a
25. Müezzinlere lâzım olacak nesneler 90a
26. Mescid-i şerif huddamının edepi 100b
27. Hastalar üzerine varmasının hâli 101b
28. Vefat etmiş adamların hâlleri 103b
29. Lâzım olacak ilimlerin ve rakamların ahvali 114b
30. Şakird talimi ve onun edepi 115b
31. Hekimliğin ve macunların ahvali 117a
32. Yola çıkmak murad ettikde edilecek nesneler 123a
33. Mücerreblerin ve tılsımların ahvali 126b
34. Vefk, havass-ı Kur'an ve cifr 147b
35. Galib, mağlub ve kan almak 152b
36. İlm-i kıyafet ile dürlü dürlü heykeller beyanındadır 155a
37. Oğlan, kız doğmasının ilâcı; nikâh ve edepi 156a
38. Konukluk ve onun edeplerinin hâlleri 158a
39. Hizmetkârlarına ve davarlarına olacak riayet 160a
40. Şeyhlik ahvali ile tevbe beyanındadır 160b
41. Meşayih mükâşefeleri ile ilâhiyatı beyanındadır 166b
42. Düş tabiri risalesi ve tabiri 170b
43. Kelâmullahı riayet ve hatm-ı şerif 180b
44. Nasihat edeplerinin ve na't-ı Resul'ün beyanındadır 182a
45. Yeni ay duaları beyanındadır 191a
46. Günlerde ve aylarda ve yıllarda okunacaklar 194a
47. Nafile namaz ve oruç 209b
48. Bir ruznâme ve fal ve Cafer-i Sadık ruznâmeleri 213a
49. Azim ve meşhur ve ulu dualar 243b
50. Hacc-ı şerif ve menasiki 262b
51. Zekât ve onun şurutu 270a

اصلي العظيم نلو يونا زمره كجه شوق نازون سكره تلويب آخري بانلور و لوقن اكي كركن دقي
 خلكه هر كشتنه دن الفاعله نفا و تلور و دعا و تلوب خلد التلم نو كره الصالح روج و روج
 ميج اقمه شوق خنده و سلا دلو او بجر الوب عهر بلقي دورن كشت اولوب هر كشتنه بلقي
 اورا نازانا ما و تلور و دعا اول اوون نكره سحانه و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا
 حاله او بجر كره دقي سحان دقي سحان و اورن نكره دقي سحان و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا
 اور نازانا ما و اورن و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا
 الا تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا
 علو سكره شوق و وسع بلقي و كشتنه و كشتنه و كشتنه و كشتنه و كشتنه و كشتنه و كشتنه
 و وسع جابر و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا
 هر كشتنه دن الفاعله روج و سكره و روج و سكره و روج و سكره و روج و سكره و روج و سكره
 خلكه هر كشتنه دن الفاعله روج و سكره و روج و سكره و روج و سكره و روج و سكره و روج و سكره
 دلو و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا
 عر نازانا ما و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا
 اورن و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا
 دن التلم اورن و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا
 امانت نازانا ما و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا
 بر و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا
 حقه امانت و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا
 آخري بلقي و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا و تلور و دعا

Mühimmâtü'l-
Mü'minîn'den
iki sayfa

52. Server-i Nebî (s.a.v.) doğduğuna Mevlid 271a
53. Büyük günahlar ile haram olanlar 283a
54. Yapı yapmak ve tırnak kesmek 287a
55. Seb'a felek, hatt-ı istiva ve iklim 287b
56. Deniz yollarının ve millerinin beyanındadır 294b
57. Bazı mucizat ve zevcat-ı mutahhara ve Hicret 301b
58. Dört halife (r.a.) 302b
59. Peygamberler ve Kâbe ve Silsiletü'l-Meşayih 304a
60. Tevârih-i Âl-i Osman ve hakanlar 310a

Hüsameddin Bursevî, biri kitabın başında; diğeri sonunda iki istirhamda bulunmaktadır: “Eline giren ihvandan mercudur ki kusurun buldukça ıslah eyleyeler..” (4b). Kitap hazırlanırken baş vurulan eserler sıralandıktan sonraki temennisi ise şöyle: “Aded-i kütüb-i mezkure cem'an elli pâre olup ümiddir ki müellif-i fakir dahi duadan unudulmayup işbu kitablar hürmetine ta'n olunmaya..” (313a).

Fikirleri

Çok değişik konularda eser vermesi açısından Erzurumlu İbrahim Hakkı'yı müjdeleyen Bursalı Hüsameddin, bir sufi olarak tasavvufî konulara ağırlık vermiştir.

Bursevî'nin fikirlerinde çok yeni şeyler yoksa da farklı tasnifler, yo-

rumlar, ilâveler ve samimi bir dil vardır. Yer yer, konuşma dili ile duygularını ifade eden yazar, bazı konuları açıklamak için şiir unsuruna başvurmuş ve bunu başarılı bir şekilde kullanmıştır. *Mühimmât*'ın çok değişik yerlerinde, işlediği tasavvufî ve ahlâkî konuları bazı tasniflere tabi tutarak aktarmak onun bu sahadaki fikirleri hakkında bilgi verecektir.

1. Mürîd: Mürîd, günlük hayatında nelere dikkat edecektir? Oturması, kalkması, yemesi içmesi, dinlenmesi, evrâd u ezkârı, şeyhiyle ve ihvanla münasebetlerinde neleri gözecektir? Bursevî, bu hususlarda Sünbül Sinan dervişlerinden el-Hac Nasuh'un tespitlerinden yararlandığını söylüyor (165a).

Mürîd, yapması gereken şeylerin bir özetini daha tarikata intisap ettiği gün bey'at merasiminde şeyhinden duyar: "Cümle-i umurda bana danışmadan iş işleme ve gördüğün düşleri benden gayrı kimesneye dime. Ve her vakit akabince geçmiş namazların var ise kaza eyle ve ekser eyyâmda bâhusus her ayın üç evveli ve üç ortası ve üç ahiri günleri ve Muharrem'in on evvel günlerinde ve Zilhiccenin dokuz evvel günlerinde ve ahir günüyle Muharrem'in evvel gününde savmı terk eyleme. Ve savm-ı ramazan hususlarında velhasıl maruf olanlardan ne kadar evamir var ise eda ve icrada kemâl üze ola. Ve menahî-i Allah'dan kemâl-i ictinab üze ola. Ve her hâlde bizden himmetdar olup düada bizi ve meşayihimizi unutma" (163a).

Mürîd, şunlara da dikkat edecektir: "...Bir yere gider olsa ırak eğer yakın izinsiz gitmeyüp ve yürürken sallanarak yürümeyüp göz ile ayağı burnun gözederek yürüyüp ve her söz ki söyler kendüye lâzım olmayınca söylemeyüp ve kakhaha ile gülmeyüp ve söylerken boynunun damarları gerilince çıkarmayüp.." (165b-166a).

2. Çile: Mürîd, dikkatini teksif ederek ibadet hayatını gereği gibi sürdürebilmek için zaman zaman iç muhasebe ve murakabeye ihtiyaç duyar. Kişinin bütün varlığıyla buna yönelebilmesi için çile veya halvet adı verilen bir tür inzivaya çekilmesi gerekir. Çile çeken mürîdin yapması gereken işlere temas eden Bursevî, çilehanenin mimarî özelliklerinden de bahsetmiştir: "Küçük ve dar ve alçak ve تنها yerde olup içinde ferdden gayrı kimesne sığmak olmayup ve damına baş dokunmalı olup bir canibi muhkem berklü, içine ziya girmez ve içinden nefes çıkmaz, her ciheti muhkem yapılmış olup kedi ve köpek veya âdem veya sair mahlukat sesi işidilmeyüp ve kapusu perdeli.." olmalıdır (164a).

3. Mürşid: Tasavvufî hayatın merkez şahsı mürşiddir. Dolayısıyla bütün meslektaşları gibi Hüsameddin Bursevî de eserlerinde mürşidin hâllerini, tavırları, tutum ve davranışları üzerinde durmuş, yol göstermiş; tarikata intisabından ölünceye kadar süren zaman diliminde mürşidin yapması gereken hususları anlattığı gibi, bu süre içinde mürşid-i kâmilin vazife ve mesuliyetlerine de temas etmiştir. Şeyh, zikirde sesi çok yükseltmemeli,

tilâvette orta yolu bulmalı, geceleri okumaya önem vermeli, küçük yaşta olanlara tac giydirmemeli, ümmîlere hilâfet vermemelidir (16b).

Bursevî, "...Başı berk salmayup, tacı kati büyük itmeyüp, berk söylemeyüp, kalb darılmayup, kimseye kin tutulmayup.." dedikten sonra irşad konusuyla ilgili dikkat çekici tavsiyelerine şöyle devam ediyor: "Kimseyi ikfâr itme, kâfiri Müslüman eyle, hazır Müslümanı kâfir eyleme, ölü gönülleri dirilt, diri gönülleri öldürme.." (165a).

Şeyh ve sufîde bulunması gereken diğer özellikler şöyle: "Şeyh olan gerektir ki ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadı üzre olup bid'at u dalâletten kemâl mertebe müctenib ve ilm-i kal ü ilm-i hâlde müctehid olup âkıl ü sahî vü secî' vü aff ü âlî himmet ü sahib-i şefkat ü halim ü afî ve hüsn-i hulk ile müsîr ü kerim ü mütevekkil ü müslim ü razî vü şakir ve ehl-i vekar u ehl-i sükûnet ü ehl-i sebat u ehl-i heybet ü ehl-i salâbet olup bunların her birisinde bir perver-i Huda-manzar olup.

"Sufî olan gerekdir ki zahid ü mücerred ü mu'tekid ü müttakî vü sabir u mücahid ü şuca' vü bâzil ü ehl-i fütüvvet ü sadık u alim ü ehl-i niyaz u ayyar u melâmetî ve âkıl ü müeddeb ve hüsn-i hulk ehli ve müsellim ü müfevvid olup.. Sufî olan gerekdir ki her hukukî eda ve husumî a'da idüp bilküllîye dünyadan ve ehlinden i'raz-ı tamlâ i'raz ve mal u menalin şeyhine teslim ile terk-i cümle-i cevahir ü a'raz idüp.." (161a).

4. Şeriat-Tarikat: Tasavvufî terbiye, basitten müreккеbe doğru bir kademeleşmeyi ihtiva eder. Her kademenin ayrı bir adı vardır. Tasavvufî makamlar, bu kademe ve durakların isimleridir. Bu konuda yapılan pek çok ana ve ara tasniflerden biri de şeriat, tarikat, hakikat ve marifet şeklinde dört ana başlıkta toplanan sınıflandırmadır. Bunların her biri ayrı konuları ihtiva etmekte, hepsi birden insan-ı kâmil adı verilen mümin tipini ortaya koymaktadır. Hüsameddin Bursevî'nin konu ile ilgili tasnifi dört temel ıstılahın muhtevasını da açıklamaktadır:

Şeriat: Lâ ilâhe illallah demek, namaz kılmak, oruç tutmak, hacca varmak, zekât vermek, dili malâyanîden saklamak, ilim öğrenmek, evlenmek, helâl kazanmak, sünnet ve cemaate uymak, elbise ve lokma temiz olmak, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker yapmak.

Tarikat: Şeyhten el almak, saç yolunmak, irade-i kâmile, reca vü havf, hidmet-i şeyh, rahmetüllahtan nevmid olmamak, icazet ü zenbil ü makas, cemiyet ü nasihat, sohbet ü gurbet, aşk u şevk, fakr-ı fahr olmak ve zevk-i kâmil olmak.

Hakikat: Edep, havf, hazer, zühd, vera', uzlet, kat-ı tama', kanaat, sıdk, mürafeket, ehl-i aşk, hayâ, sehâ, ilim, nasihat, meskenet, saykal-i kalb ve marifet-i nefis.

Marifet: Her şeye teslim, izzet-i mahlûk, eklü'l-et'ime mea'l-fukara, zevk ü şevk, hakda olmak, canavar boğazlamamak, şeyhine itikat, iyilerle konuşmak, seyr ü mücahede bi'n-nefs, keveynden geçmek ve fenâ ve

mi'rac-ı bâ-arş (163b-164a).

5. Şakirt-Talebe: *Mühimmât*'ın baplarından bir tanesi de talebeliğin adab u erkânına tahsis edilmiştir. Şeyhimiz bu bölümde, geleneksel eğitim esaslarından bahsetmiştir. O'na göre şakirt azarlanmamalı, berk söylenmemeli, bocalamasına sebep olunmamalıdır. Böyle durumlarda “..di..çok kalmadı..ha.. çıkar ve yürürsün deyü..” gibi ifadelerle teşvik edilmelidir (115b).

Şakirt zamanını iyi kullanmalı, “bir dem elinden kitap belinden devat eksik” olmamalı; her işittiğini yazmalıdır. Talebe, ilim hayatı ile ibadet hayatını beraber yürütmeli, oturuş kalkışına dikkat etmeli, dış görünüş ve kıyafetini de “talib-i ilme benzedüp” üstadlarından azamî derecede istifade etmenin yollarını aramalıdır.

Bursevî, öğrencinin kitaplarının düzenine dair tavsiyelerde de bulunmuştur. O'na göre kitaplar üst üste konulduğu zaman şuna dikkat edilmelidir: En altta lügat, sarf-nahiv, mantık kitapları; onun üstünde, kelâm, meânî, hadis kitapları; en üste ise, tefsirler ve mushaf konmalıdır.

O'nun, öğrencilere yönelik koruyucu hekimlik kuralları da dikkat çekmektedir (116a-116b).

6. Vaiz: *Mühimmâtü'l-Mü'minîn*'de ele alınan konulardan bir tanesi de vaazlar ve vaizlerdir. O'na göre, vaizin dikkat etmesi gereken ilk esas “kellimü'n-nase alâ kaderi ukûlihim”(insanlara kavrayabilecekleri şeyleri anlatınız) [bk. Aclunî, I/196]'dir. Vaiz hem hâl ehli hem söz ehli, “gözi yaşlu, bağı başlu, sözleri sûznâk, sinesi sadçâk” olmalıdır. Vaazda takip edeceği üslûp beyne'l-havfi ve'r-recâ çizgisini aşmamalı, halkın ihtiyaç duyduğu konulara temas etmelidir (182b).

Bursevî, konularını işlerken dikkat çekici bir yol takip etmektedir. Meselâ, Peygamberimizin doğumuna tahsis ettiği bir babın sonuna Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini ilâve etmeyi unutmamış; ölümden bahsederken de mersiyeler iktibas etmeyi ihmal etmemiştir.

Vaiz ve hatiplerden söz ederken de çok güzel dualar eklemiştir. Vaiz ve vaazla ilgili duygularının bir bölümü şöyle:

*Dinlen şimdi size ne nakl iderem
Ne çıkardım bunca gündür ne direm*

*Kimse kalmayup çekildi hep kibâr
Az bulunur kişi kim vaaza yarar*

*Âlim ü nâsîh olanlar gitdiler
Her biri Hak dergâhına yetdiler*

*Cümlesi üzre Huda-yı âlemîn
Rahmetin bezleylesün her dem hemîn*

*Şimdi ol gün geldi irdi ki gide
Bencileyin onmadıkda va'z ide*

*Sağımı soldan seçemezken yakîn
Kendi nefsim üzre değilken emîn*

*İllere va'z u nasihat iderem
Yani kendim tutdum itdim mi direm*

*Kendi işim Hak bilür isyan kamu
Yalnız bana yeter ancak tamu*

*Ne azab kim ola bana cümle Hak
Olmuşum ben cümlesine müstehak*

7. Zikir: Zikir, şeyhin izniyle başlar. Abdest alınır, iki rekât namaz kılınır. Resulullah ve cümle meşayih'tan himmet istendikten sonra kabir âlemi tefekkür edilir. Kibleye karşı bağdaş kurulur; gözler yumulu, ellerin parmakları açık ve diz üzerinde, başka bir şey söylemeden 'Lâ ilâhe illallah' zikri, vücudun belden yukarısı sallanarak tekrar edilir.

Zikreden, tasavvufî hayata yeni girmişse kelime-i tevhidi tekrar ederken 'Lâ ma'bûde gayrullah' (Allah'dan başka mabut yoktur) şeklinde düşünür. İşin ortalarında ise kelime-i tevhid kalbinde 'Lâ matlûbe illallah' (Allah'dan başka aranan, istenen bir şey yoktur) şeklinde akis bulmalı; tasavvufî hayatın sonuna ulaşmışsa buna 'Lâ mahbûbe illallah' (O'ndan başka sevgili yoktur) manasını vermelidir. Eûzü besmele, 'Fa'lem ennehu lâ ilâhe illallah Muhammedün resulullah' ile başlayan zikrin 'Aliyyün veliyyullah' ile devam etmesi de dikkat çeken başka bir husustur.

8. Zamaneden Şikâyet: Hüsameddin Bursevî de diğer meslektaşları gibi, zamaneden şikâyet etmekte; sufilerde gerekli hassasiyeti göremekten, arslanların yerine tilkilerin geçtiğinden dert yanmaktadır.

*Bu gün dinin sıyanet eyleyenler hep eder uzlet
Vefa kimden umarsın itikad eyyamı gitmiştir*

*Halvetîde Celvetîde kalmadı merdan-ı Hak
Şîr olanlar gitdi geldi yerine rûbahlar*

Bu mısraları nakleden *Yâdigâr* sahibi şöyle devam ediyor: "Bundan üç yüz sene evvel şikâyetle bulunanlar, acaba asrımızı görseler ne derlerdi?"

Mesmuatımıza göre zamanımıza nisbetle kırk elli sene evvel geçen meşayih u ulemayı âdeta Asr-ı Saadet'den kalmış gibi telâkkî ediyoruz. Zannederim ki bir asır sonra gelenler bizim için de böyle diyeceklerdir..."¹⁰

9. Dualar: Mühimmât, Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış pek çok duayı da ihtiva etmektedir. Aynı zamanda çoğu manzum olan bu duaların Türkçe olanları da epeyce fazladır. Edebî bir değer ifade etmeleri açısından bu dualardan birkaç tanesini aktarmakta yarar vardır:

Yâ İlâhî

*Yâ İlâhî, senden olmazsa 'atâ
Ey n'ola hâlim benim yâ Rabbenâ*

*Bunca isyan işlerim hiç tevbe yok
Sana yarar bir amel hiç bende yok*

*Kangi bir hâlim sana yâd ideyin
Kangi derdim deyü feryâd ideyin*

*Ey Gafûr Allah u Tevvâb u Rahîm
Senden umar çün kamu fazl-ı azîm*

*Bu Hüsamüddin fakîrinde ki var
Senden umup ey Ganî Perverdigâr*

*Kasd ider anı ki mansûr idesin
İki âlemde de mağfûr idesin*

*Yâ İlâhî, rahmetindir bî-aded
Hazretinden irişür bize meded*

*Destgîrisin cümle düşmüşlerin
Hâdîsisin cümle yol azmışların*

*Bir bölük Üftâdeyüz amma
Sen Kerîmsün bizi hâkde koma*

*Lutf idersin kahr idersin kavl senin
Şah önünde sözi n'ola bendenin*

*Lutfun artukdur ümidim veli
Boş reddolmaya dervişin eli*

¹⁰ Bursa Dergâhları, 326.

*Mustafa'nın hürmetiyçün yâ Halîm
Rûzî kıl lutf it bize kalb-i selîm*

Yâ Rab

*Yâ Rab bizi bu gaflet içinden sen uyandur
Hem şunları kim bizcileyin nefse uyandur*

*Fâş itme bizim aybımızı ey yüce Settâr
Ger halka nihânsa sana cümle iyândur*

*Şol âşık-ı sadıklarının hakkı içün kim
Yolunda senün mal ü baş u cana kıyandur*

*Sermayeleri kim bize virdin telef itdik
Hiç iyi görünmez işimiz cümle ziyandur*

*Hilm içre bizi pâk it vü zevkin suyıla yu
Şevkin yelini esdür vü aşkın odına yandur*

*Rahmetlerinin bahri çü mevc üzre kıla cûş
Bir katresi yüz bin yüzi karayı yuyandur*

*İzzin hakkı ey kân-ı kerem bu zuafa-yı fazlınla
Zülâl-ı lübb ü vaslın ile kandur*

Yâ Rabbenâ

*Yâ Rabbenâ ve seyyidenâ her fakîr bâý
Yâd eyleyüp günahlarını dirler âh vay*

*Yokdur kapından özge bize melce vü penah
Bildik seni kim hâkim-i mutlaksın ey Hudâ*

*Yâsîn hakkı âl ü evlâdı hakkıyçün
Fazlın Muhammed ümmetine rehnüma*

*Yakma cahîm odına muvahhidlerüz bizi
Durdur cinanda karşuna saf saf alay alay*

*Yâ İlâhî, fazlını eyle delîl
Yohsa yoldan azduk uş kalduk zelîl*

*Bî-nihâye yazukumuz çokdurur
Senden artuk kimsemiz yokdurur*

Temenye Dergâhının restorasyondan önceki hali

*Kapunu koyup ne yere varalum
Tapunu koyup kime yalvaralum*

*Eyü yavuz biz kamu kullarınız
Eşiğin muhtacı yohsullarınız*

*Biz bu dünya zinetin koyamaduk
Hem-râh olup mürşide uyamaduk*

*Ey yolun hâdîsi mülkün mâliki
Sen irüşdür menzile her sâliki*

*Tevbe kılduk sen kabul it yâ Kerîm
Kim derüz estağfirullah el-azîm*

*Tâib olduk sen kabul it yâ Kerîm
Ey Ganî, Vehhâb ü Tevvâb ü Rahîm*

*Hem sen olgıl tevbemüz üzre güvâh
Tanrı sensin senden artuk yok ilâh*

*Gaflet ile fırsatı fevt eyledük
Ey dirîgâ vâ dirîgâ âh âh*

*Senden olmazsa inayet yâ Muîn
Nefs ü şeytan uş bizi kıldı tebâh*

*Gerçi adlindendür her korkumuz
Lîk fazlundur bize püşt ü penâh*

Tarikat Folkloru

Mühimmâtü'l-Mü'minîn'de tasavvufî hayatın adabı, erkânı, törenleri, âdet ve gelenekleri konusunda da dikkat çekici tespitler vardır.

Bunlar *tarikat folkloru* başlığı altında toplanabilecek zenginliklerdir. Meselâ, dervişin bir 'tac sandığı' olmalı ve içinde şu eşyalar bulunmalıdır: 1. Tac, 2. Hırka, 3. Seccade, 4. Asa, 5. Makas, 6. İbrik, 7. Misvak, 8. Şemle, 9. Sakal tarağı, 10. Kandil, 11. Seccade alemleri (163a).

Babların başlıkları da bu konuda bilgi vermektedir. 54. bab şöyledir: Ev yapma vesair binalarda ve yeni libas biçdirme ve dikdirme ve dırnak kesme ve bıyık kırpma ve sakal ve kaş tarama ve bunlara lâzım olan âdab... (287a)

Mühimmât'a göre ev, altı zira-
dan yukarı olmamalı; kapısı küçük
olmalı; nakış ve suret ihtiva etme-
melidir. Kendi ve ehl-i iyalini ba-
rındırabilecek genişlikte olacak
olan evde şu bölümler olmalıdır:
Kiler, mutfak, misafir odası, ahır,
gusülhane (287a).

Hüsameddin Bursevî, *her diya-
rın meşhuru* konusuna da eğilmiş-
tir. Bursa'nın Keşiş Dağı, buzu,
kestanesi, meyvesi, unu ve kumaşı
meşhurdur. Diğer bazı yerleşim
alanları ve 'meşhur'ları şöyle: Ay-
dın'ın bağı, Menteşe'nin dağı, Ha-
mid İli'nin gülü, Horasan'ın tembe-
li, İsfahan'ın sürmesi, Geylân'ın
Rafızîsi, Gazvin'i n Sünnîsi, Bağ-
dat'ın ayyarı, Tebriz'in tiryakisi, Rus'un ayısı, Kefe'nin esiri, Akşehir'in
elması, Konya'nın helvası, Edremit'in pastırması, Bilecik'in ayvası, Dime-
toka'nın bardağı, Balıkesir'in leblebisi, Karahisar'ın kaymağı, Serez'in
mahraması, Selânik'in abası, Gelibolu'nun üzüm turşusu, Bolu'nun hal-
lacı, Yenice'nin tarağı, Germiyan'ın levendi, Elmalı'nın atı, Turgutlu'nun
aygırı, Kocaeli'nin bezi, Alâiye'nin şeker kamışı, Bergama'nın kuşbazı,
Engürü'nün [Ankara] yankesicisi, Balebek'in pekmezi... (286b).

Bu konuya tekrar döneceğiz.

İlmî Eserler-Kaynaklar

Bursevî "okunması lâzım ve mühim olan" kitaplara temas ederken ol-
duğu gibi, eserinin sonunda "me'haz"larını sıralarken de Osmanlı dönemi
ilimler tarihi açısından bize ip uçları vermektedir.

O'na göre, okunması gereken kitaplar ilimler açısından şöyledir:

Lügat, *Ferişteoğlu*,
Arabî, *Şâhidî*,
Farisî, *Burhan*,
Sığa, *Bina*, *Maksud*, *İzzî*, *Merah*,
Nahiv, *Avâmil*, *Misbah*, *Kâfiye*, *Mutavassıt*, *Câmî*,
Mantık, *Hüsamkati*, *Berdâî*, *Küçük Haşiye*, *Kutbeddin*,
Kelâm, *Şerh-i Akâid*, *Hayalî*, *İsfahanî*, *Şerh-i Metali*,
Meânî, *Muhtasar Mutavvel*,
Usûl, *Menâr*, *Telvih ve Tavzih*,
Fıkıh, *Kudûrî*, *Sadru's-Şerîa*,

Temenye (Hüsameddin Bursevî) Dergâhı, bitişi-
ğinde Bursevî'nin kabri bulunmaktadır (MKA)

Feraiz, *Metn-i Seyyidî*,
 Ehadis, *Meşârik, Mesâbih*,
 Kıraat, *Şatibî, Şerh-i Cezerî*,
 Tefasir, *Keşşaf, Kadî Beyzavî* (Hevamiş ile birlikte),
 “Kütüb-i suffiye ve amel kitapları ki ne dilde olursa olsun hemen amel-i
 salihe evlâ olup..” (114b).

Hüsameddin Bursevî, eserinin sonunda ilimlere göre *Mühimmâtü'l-Mü'minîn*'in kaynaklarını (Kitabiyat-Bibliyografya) da vermiştir. Diğer müelliflerde pek görülmeyen bu bibliyografyada yer alan 50 eserin dökümü şu şekilde gösterilebilir:

Tefasir, *Keşşaf, Kadî, Bahru'l-Ulûm, Meâlimü't-Tenzîl*.
 Ehadis, *Meşârik, Mesâbih, Müntehab-ı Ehadis, bazı erbainler*.
 Mev'iza, *İhya, İmadü'l-İslâm, Tenbîh, Şerh-i Şir'a, Zehretü'r-Riyaz, Zuhru'l-Abidîn*.
 Tasavvuf, *Avârif, Müzekki'n-Nüfûs, Minyetü'l-Ebrâr, Vesaya-yı Hâfî, Dürre, Muzre, Adab-ı Mürîdîn, Bidayetü'l-Hidaye*.
 Tıp, *Yâdigâr-ı İbn Şerîf, Risale-i Kaysunîzade*.
 İlm-i Cerrah, *Terceme-i Hulâsa*.
 Tarih, *Taberî, Siyer-i Nebî, Mültekat, İbn Haldun, Tevarîh-i Nişancı, Tevarîh-i âhar, Muhammediyye*.
 Ed'îye, *Mecmuatü'd-Deavât, Kitabü'l-muhtar, Cönk, el-Cem*.
 Fıkıh, *Nikâye-Vikâye, Mukaddime-i Kutbeddin İznîkî, Mukaddime-i Molla Arab, Mukaddime-i Ebi'l-Leys*.
 Adab, *Ta'lîm-i Mûteallim, Kitabu'l-Adab*.
 Harita, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*.
 Acaib-i Mahlûkat, *Hikmetnâme* (Müellifi Ahmed Bîcan), *Haritatü'l-Acaib, Ahval-i Ka'be ve Medine ve Kudüs, Kiblenâme-i Bistamî*.
 Silsile, *Tomar-ı Meşayih, Bahru'l-Ensab, Sübhatü'l-Ahbâr*. (312b-313a)

Tekkenin Yapılışı

Üftâde'den yaklaşık 50 sene sonra vefat eden Bursevî, eski Bursa'nın mesire yerlerinden biri olan Temenye'deki dergâhının kuruluşu ile ilgili bir hatırasını *Menâkıb-ı Üftâde* adlı eserinde şöyle naklediyor:

“Bu hakîr ki camiü'l-menâkıb olan Hüsameddin dâî-i fakîrin şehirden kalkup olduğumuz dağa gelüp mahalle mescidin cami-i şerif idüp nice tarikle ol mahallenin ihyasını sa'y üzre olduğumuz mahallede eskiden olan ihtiyarlar gördiler, dediler ki: Allah Allah..Hakîr ayıtdım: Nedir? Ayıttılar: Üftâde Efendi Hazretleri merhum ekseriya Hazret-i Sultan Emir'e hitabe gitdiklerince buradan geçüp ve gelüp bu sudan içüp mihrab yanında olan büyük kestaneye arkasın virüp bir mikdar oturup dirler idi ki: Bir kimesnecik vardır, gelüp buraları da ihya eylese gerekdir. Ve bu mescidi ve derenin öte tarafında bir mescidi dahi bu şehirde bunlar rical-i

gayb mecmaıdır. Ol kimesne bu mescidi cami idüp buracıklar şeref bulsa gerekdir diyüp dahi buradan yayan yürüyüp aşağıda mikabirler deresine bir kestane dibinde dahi bir mikdar oturup andan katırcıklarına binüp giderler idi. Aceb ol didikleri siz imişsiz. İşaret-i evliya güzafına degüldür. İnşaallalu Taalâ günden güne Üftâde Efendi Hazretleri'nün nefes-i şerifleri üzre ol makam dahi ihya olmadadır" (Menâkıb-ı Üftâde, 97-99).¹¹

Postnişinler

Semerkandiyye bir tarikat olarak asrımıza ulaşamadıysa da, Temenye'deki Hüsameddin Bursevî Dergâhı, günümüze kadar gelmiştir. Kurucu şeyhten sonra tekkede hizmet veren Bursevî'nin halifesi Muhyiddin Efendi ve diğer şeyhler şunlardır:

1. Muhyiddin Efendi (ö. 1084/1673)
2. Abdürrahim Efendi
3. Muhammed Efendi
4. Ömer Efendi
5. Abdülkadir Efendi
6. Abdülaziz Efendi Eşrefî (ö. 1178/1764)
7. Mustafa Efendi (ö. 1221/1806)
8. İbrahim Efendi (ö. 1233/1817)
9. Mehmed İzzeddin Efendi (ö. 1257/1841)
10. İzzeddin Efendi (ö. 1321/1904)
11. Ahmed Bahaeddin Efendi (ö. 1333/1914)¹²

Ahmed Bahaeddin Efendi'nin vefatından sonra gelişen durumları *Yâdigâr-ı Şemsî*'den takip edelim:

"...Dergâh-ı mezkûr bir hayli müddet münhal kalmış ve ahiren Çarşamba Dergâhı'na şeyh tayin olunan hulefamızdan Hacı Davud Efendi bi'n-niyabe vekil tayin olunmuştur. Gerçi sahib-i terceme Şeyh Ahmed Efendi'nin iki mahdumu var ise de usul-i cedid üzre imtihana liyakatları olmadığından Dergâh ise bâ-şart-ı vakıf evlâda meşrut bulunduğundan dolayı kerimezadesi sagîr Midhat uhdesine tevcihi lâzım gelmiştir. Binaberin Hacı Davud Efendi uhdesine 12 Ramazan 1334/20 Temmuz 1332 tarihinde bi'l-vekâle tevcih olunmuş ve muma ileyh ise 27 Receb 1340 tarihinde irtihal itmekle sagîr-i mezbur Midhat Efendi'nin pederi olup tarikat-ı aliyeye meyl ü mahabbetle beraber Dergâh'ın harabiyetden muha-

¹¹ Tekke günümüzde mescit olarak kullanılmaktadır.

¹² Postnişinler hakkında geniş bilgi için bk. Gazzizade Abdüllatif, *Hulasatü'l-Vefeyat*, BEEK, Genel Kit., nu. 2162; 18, 27; Eşrefzade, *Gülzâr-ı Suleha*, Orhan Kit., nu. 1018/2, 121b; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, İst. Atıf Efendi Ktp., nu. 1923, 170-171; *Bursa Dergâhları*, 325 vd.; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III/399; Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I/5, 17, 35, 95; II/261, 367; III/358; IV/5.

fazasına sa'y u gayret eyleyeceği muhakkak addolunan Mustafa Efendi'ye ta'lim-i esma ve usul idilerek 5 Zilkade 1340/1 Temmuz 1338 tarihinde vekil tayin edilmiştir.. Dergâh-ı mezkur şehrin haricinde ve fevkinde olmağla ayende vü revendeden hâlî, ancak yaz günleri erbab-ı tenez-zühle mâlîdir.”

Bu gün İpekçilik semtinin yukarısında, Uludağ'ın eteğinde 'Hüsameddin Tekke Camii' olarak hizmet vermeye devam eden binanın doğu tarafında Hüsameddin Bursevî'nin sandukası ile kime ait oldukları bilinmeyen birkaç sanduka daha vardır. Tekkenin haziresinin yok edildiğini, uzun ve yaşlı selvi ağaçları *lisan-ı hâl* ile söylemektedir.

Bursa'da Semerkandiye Kültürü

Bursa, Semerkandiye kültürü ile Hüsameddin Bursevî'den çok önce tanışmıştı. Başçı İbrahim'in (ö. 888/1483) kendi adıyla kurduğu Dergâh'ın postnişini Lârendeli Alâeddin Efendi'dir. Alâeddin Efendi'nin müşsidi Hayreddin Efendi'dir. Bu sufi ise, Ali Semerkandî'nin halifesi İsa Çelebi'den icazetnâme almıştır. Dergâh'ın ikinci şeyhi, aynı tarikata mensup İshak Efendi'dir (ö. 999/1590).

Hasan Efendi Zaviyesi'nin kurucusu olan Hasan Efendi ise (ö. 1016/1607), İshak Semerkandî'nin müşdîdir. Başçı İbrahim Dergâhı, ikinci şeyhten sonra bir ara metruk kalmış; daha sonra Halvetî-Mısırî Abdülaziz Efendi ile (ö. 1153/1740) tekrar uyandırılmıştır. Hasan Efendi Zaviyesi ise Said Nakşibendî ile (ö. 1175/1761) hizmetlerine devam etmiştir.

Temenye Dergâhı'nın son şeyhi Mithat Ekelik

Bir diğer husus da şudur: Ali Semerkandî'nin torunlarından Ahmed Hikmet 1826'da Yeniçerilikle Bektâşîliğin yasaklanmasıyla birlikte bu tarikata ait olan Ramazan Baba Dergâhı'na tayin edilen ilk Nakşibendî şeyhidir. Medrese ilimlerine de vakıf olan Ahmed Hikmet'in (ö. 1263/1847) müşsidi Üsküdar Selimiye Dergâhı şeyhi Ali Behcet Efendi'dir.¹³

¹³ Ali Behcet için bk. *DİA*, ilgili md. Bk. Yılmaz, Osman, *agt.*; Öcalan, *age*, 150 vd.

Mühimmâtü'l Mü'minîn'de Mistik ve Folklorik Unsurlar

*İlahî hocamızın ilmini artır
Dahi hem haleflerin hilmini artır.*
Hüsameddin Bursevî

Halk kültürünü besleyen ana kaynaklardan birinin din olduğu bilinmektedir. Toplumların inanç dünyası, kültürlerinin oluşumunda rol oynamakta, zihniyet, tavır ve ritüeller aynı zamanda folklor dünyasına da malzeme sunmaktadır.

Dinlerin alt başlıklarından biri de mistisizmdir. Her dinin kendi esas ve özelliklerine göre oluşan mistik bir dünyası vardır. Her dinin kendi felsefesine göre yetişen dervişleri, kurulan tekke ve manastırları, oluşan tarikatları vardır. Bu kişi ve kurumlar aynı zamanda toplumların folklorik zenginliklerini yaşatır, geliştirir ve çeşitlendirirler.

Şeyh, veli, derviş gibi isimlerle anılan tasavvufî şahsiyetler, dergâh, tekke adını alan kurumlarında yaptıkları sohbet, yazdıkları eserlerle bu dünyanın edebiyatını, temel felsefe ve terimlerini ortaya koymuşlardır.

Buradan hareketle şu söylenebilir: Folklorumuzun temel kaynaklarından biri tasavvufî eserler olduğu gibi halk edebiyatının “olmazsa olmaz” dallarından biri de tekke edebiyatı ve bu edebiyatla beraber olan bestelerdir, ilahîlerdir.¹

Sözelimi Osmanlı asırlarında kaleme alınan aşağıdaki Türkçe eserlerin değişik tarikatlara mensup yazarları, tasavvufî konuları ele almışlardır. Ama “folklorcu bir göz” bu eserlerde kendi alanı ile ilgili birçok “renkli” malzemeler de bulabilir:

1. *Müzekki'n-Nüfûs*, Eşrefoğlu Rumî (ö. İznik 1469) Nşr: Abdullah Uçman, İst. 1996.
2. *Minhâcî'l-Fukarâ*, Rusûhiddin Ankaravî (ö. İstanbul 1631) Nşr: Sadettin Ekici, İst. 1996.

¹ Halk bilimi için bk. Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Folkloru, İst. 1973; Sedat Veyis Örnek, Türk Halk Bilimi, İst. 1977; Ayrıca bk. Hülya Taş, Bursa Folkloru, Bursa 2002; Mustafa Cemiloğlu, Bursa Dağ Köylerinde Türkmen Kültürü, Bursa 2002; I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu, Bursa 2002.

3. *Tazarrûnâme*, Sinan Paşa (ö. İstanbul 1480) Nşr: Mertol Tulum, Ank. 1977.
4. *Envâru'l-Âşıkîn*, Ahmed Bican (ö. Gelibolu 1466) İst. 1261.
5. *Mârifetnâme*, İbrahim Hakkı (ö. Siirt 1772) İst. 1330.
6. *Ferâhu'r-Rûh*, İsmail Hakkı (ö. Bursa 1725) İst. 1274.
7. *Garibnâme*, Aşık Paşa (ö. Kırşehir 1333) Nşr: Kemal Yavuz, Ank. 2001.
8. *Mevlîd*, Süleyman Çelebî (ö. Bursa 1422) Nşr: Neclâ Pekolcay, İst. 1980.
9. *Muhammediyye*, Yazıcızâde (ö. Gelibolu 1451) Nşr: Amil Çelebioğlu, Ank. 1996.
10. *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân*, Vahidî (ö.XVI.yy) Nşr: Ahmed Karamustafa, ABD, 1993.

Tarikat folkloru ile ilgili en önemli kaynaklardan biri de tekke şiirlerinin mısralarıdır. Yunus'un, Eşrefoğlu Rumî'nin, Niyazî-i Mısırî'nin, Şeyh Galib'in mısraları bize sadece tasavvufî anlayışın ipuçlarını değil, yaşanan hayatın pek çok konusu hakkında da bilgi verir.

Bir başka ifade ile etnografya tarihimizin önemli bir bölümü de tekke kültürüyle iç içedir.

İşte onların, tâcdan, hırkadan, türbeden, mumdan, şerbetten, asadan, şaldan, sancaktan, teberden, şiştan bahseden mısralarından bir kesit:

*Şeyh elinden giysem kisvet
Nefs elinden kulsam feryad
Aşk elinden versem şerbet
Yanıbanı tutuşana*

Eşrefoğlu

*Al yeşil sancağı kalkar
Türbesi mis gibi kokar
Altın şem'aların yakar
Hacı Bayrâm pirim sultan*

Akşemseddin

*Muhammed dininin yoktur şeriki
Odur âlemlerin mülk ü mâliki
Tarikimiz Hacı Bektâş tariki
Hırka bizim nemed bizim şal bizim*

Gedâ Muslu

*Aşk ile Hakk'a hû deriz
Erenler yolun güderiz*

*Hırka vü tâcı nideriz
Fenâlarınız fenâlarınız*

Ahmed Sarbân

*Dervişlik özüne hâkim olmaktır
Esir-i nefis olan derviş değildir
Aşkî rehber edip Hakk'ı bulmaktır
Keşkül, teber, asâ, tiğ, şiş değildir*

R. Tevfik

Bursevî ve Mühimmât

Burada tanıtılacak olan kişi ve kitap, Bursa'nın tasavvuf kültürüyle dolayısıyla Osmanlı kültür ve halk inançlarıyla yakından ilgilidir. Hüsameddin Bursevî, adından da anlaşıldığı gibi Bursalıdır. Uludağ'ın eteklerinde bulunan Temenye dergâhının kurucusudur ve Halvetiyye'nin kolu olan Semerkandiye tarikatına mensuptur.

Doğum tarihi bilinmemekle beraber 1632 yılında bu şehirde vefat ettiği ve teferrücgah-dinlenme yeri olarak da kullanılan söz konusu dergâhın hazîresine defnedildiği bilinmektedir.

Hüsameddin Bursevî birçok eser kaleme almıştır. Bunların bir kısmı bazı sufilere biyografilerine, menkıbelerine, fikirlerine tahsis edilmiştir:

*Menâkıb-ı Emîr Sultan
Menâkıb-ı Ali Semerkandî
Menâkıb-ı Abdâl Murad
Menâkıb-ı Baba Sultan
Menâkıb-ı Üftâde
Menâkıb-ı Şeyh Ebû İshak*

Bu eserlerde sözkonusu sûfilerle ilgili halk inançları olağanüstü olay ve kerametlerle örülü olarak sunulmuştur. Bu eserlerin, roman ve hikayenin günümüzde ifâ ettiği görevi üstlendiği söylenebilir. Dolayısıyla menkıbe kitaplarındaki hayalî unsurları değerlendirirken dikkatli olmak gerekir.²

Hüsameddin Bursevî'nin en büyük eseri ise *Mühimmâtü'l-Mü'minin* adını taşıyan ansiklopedik mahiyetteki kitabıdır. Adâb-ı muâşeretten günlük ibadetlere, sağlık kaidelerinden sihir-büyü tekniklerine, hasta ziyaretinden rüya tabirlerine, meşhur duâlardan limanlar arasındaki

² Geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri, Ank. 1984.

uzaklıklara kadar pek çok konuyu ihtiva eden bu eserin bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir.³

Bu kadar farklı konuyu bu genişlikte ele alıp bir araya getiren başka Türkçe eser bulmak zordur. Bununla birlikte kitabın yazarı eserinin son sayfasında, konuları özet olarak anlattığını tafsilattan kaçındığını kaydetmektedir (s. 312)

Muhtemelen Bursevî'nin mürîdi olan Mimarbaşı Mehmet Ağa'nın teşvikiyle 1612 yılında kaleme alınan *Mühimmâtü'l-Mü'minîn* adlı eserin dikkat çekici yönlerinden biri de Arapça / Farsça nazım ve nesirlere yer vermesidir.

Şimdi eserden insanların hayata bakış tarzına ışık tutacak mistik ve folklorik dünya ile ilgili bazı iktibaslar yaparak konuyu biraz daha açalım.

Hastalıkların Sebepleri Nelerdir?

Hükemâ bunun üzerine olup ki cemi-i emrâzı altı nesneden tutarlar:

1. Çok cima itmek
2. Gice az uyumak
3. Gündüz çok uyumak
4. Habs-i bevl
5. Uyku arasında su içmek
6. Karnı tokla taam yimek

Hasta ziyaretinin adâbı:⁴

1. Abdest almak ve niyet etmek
2. Kapıyı çalmak – izin istemek
3. Eli boşla varılmamaya sa'y etmek
4. Selâm vermek
5. Yüzü güleç girmek
6. Dizi mukabelesinde oturmak
7. Elini ele alup hal sormak
8. Yeni giyecek ile varmak
9. Yüzüne çok bakmamak
10. "Elhamdülillâh çok nesnen yok" demek
11. Götürülen hediyeği önüne koymak
12. Ekser fevâkih, pişmiş taâm, güzel kokulu nesne götürmek
13. Çok söylenmemek, gülüşmemek, ağlamamak
14. Dört tarafa bakınmamak

³ TSMK, Bağdat Köşkü Kit., Nu. 189. Altmış bâbdan mürekkebe eser büyük ebat 313 varaktır.

⁴ Bursevî, age, 102. Fütüvvetnâmelerde de benzer tavsiyeler vardır.

15. Dünya kelâmı etmemek
16. Duâ etmek
17. Çok oturmamak

Fakirliğin Sebepleri

Mûris-i fukarâ olanlar dahi cem'an otuzsekiz olup⁵

1. Yalan söylemek
2. Sabahla uyumak
3. Çıplak uyumak
4. Çıplak işemek
5. Cünüple taâm yemek
6. Yere düşen taâmı yememek
7. Soğan, sarımsak kabuğun yakmak
8. Gece ev süpürmek
9. Evde süprüntü komak
10. İhtiyarlar önünce yürümek
11. Babasına ve anasına adıyla çağırarak
12. Her ağaçla dış kurcalamak
13. Balçık ya bıtrakla el yumak
14. Eşik üzere oturmak
15. Kapı kanadına dayanmak
16. Olukdan abdest almak
17. Arkadan libas dikmek
18. Etekle yüz silmek
19. Evde örümcek ağı komak
20. Namaz kılmamak
21. Mescidden tez çıkmak
22. Çarşıya tez varmak
23. Çarşıdan geç gelmek
24. Dilencilerden ekmek almak
25. Ebeveyne ve evlada bedduâ etmek
26. Bulaşık kap komak
27. Çerağa püf demek
28. Kısa kalemle yazı yazmak
29. Tarak ile sakal taramak
30. Ataya ve anaya duâ etmemek
31. Otururken sarık sarmak
32. Otururken don giymek
33. Buhul
34. Taktîr (Aileye karşı cimri davranmak)
35. İsrâf
36. Kesel

⁵ Bursevî, a.g.e., s.284.

37. Tevânî (gevşeklik)
38. Tehâvün (mühimsememe)

Zenginlik veya fakirlikle ilgili bu maddeler bize toplumun zihniyeti, hayata bakış tarzı ve dünya görüşü ile ilgili “fotoğraf”lar da sunmaktadır.

Zenginliğin Sebepleri

Muclib-i ginâ olanlar dahi cem'an yirmidört olub⁶

1. Sadaka vermek
2. Sabah uyanmak
3. Hüsn-i hat yazmak
4. Bast-ı vech
5. Tîb-i kelâm
6. Ev süpürmek
7. Kap yumak
8. Namazda huşu
9. Salât-ı duhâ
10. Yatarken sure-i Vakı'â ve Tebâreke ve Müzzemmil ve Velleyl ve Elem neşrahleke surelerini okumak
11. Ezandan evvel mescide varmak
12. Daima taharetle olmak
13. Sabah sünnetiyle vitri evde kılmak
14. Vitirden sonra dünya kelamı etmemek
15. Avretlerle çok oturmamak
16. Kelâm-ı lağv etmemek
17. Sabah namazından evvel yüz kere “Subhanallahi ve bi hamdihî...” demek
18. Sabah ve akşam yüz kere “Lailâhe illallâhu ...” demek
19. Her sabah ve akşam sonu otuzüç kerre “Subhanallahi ...” demek
20. Her sabah sonu yetmiş kerre “Estağfirullah...” demek
21. Daima “Lâhavle velâ kuvvete..” demek
22. Daima “Allahümme salli ‘alâ Muhammed ...” demek
23. Cuma günü yetmiş kerre “Allahümme...” demek
24. Her gün ve gece ekseriya bunu okumak: “Entellahulazîz...”

Mevlid ve Musiki

Halk kültürü ile dinî hayatın buluşma noktalarından biri de Mevlid törenleridir. Mevlid adını alan manzum eser esas olarak Hz. Peygamberin hayatını anlatır. Türkçe yazılan pek çok mevlîdin en meşhuru bilindiği gibi Hüsameddin Bursevî'nin hemşehrisi Ulucami imamı Süleyman Çe-

⁶ Bursevî, a.g.e., s.285. Bu metinlerin bütünü verilmemiştir.

lebî'ye aittir. Yaklaşık 600 sene önce kaleme alınan bu eserin dört asır önceki şöhretini *Mühimmâtü'l-Mü'mînîn* belgelemektedir.⁷

Hüsameddin Bursevî eserinin 52. bâbında Mevlid törenlerine temas ederken Süleyman Çelebî'nin Mevlid'inin bütününü –makamlarına da işaret ederek- ıktibas etmeyi unutmamış, sonuna 160 beyitlik manzûm uzun bir duâ da ilave etmiştir:

Bazı beyitler şöyle:

*İlahî hocamızın ilmini artur
Dahi hem haleflerin hilmin artur*

*Hidâyet kıl inâyet özlerine
Cemâlin sen nasîb it gözlerine*

*Bize ilm u amel kılmak nasîb it
Resûluni şefî' olmak nasîb it*

*Bi hakkı sure-i Tâhâ ve Yâsîn
Kabul eyle bu ma'sumlar duâsın*

*Muallimler ki ta'lîm ider ayât
Bekâ-i dinîcün dünyada gayrât*

*Olari iki âlemde azîz it
Münevver eyleyüb hulkdan temiz it*

*Înâyet kıl hidâyet özlerine
Dîdârını nasîb it gözlerine*

Bursevî geleneğe uyarak dönemin padişahına Mevlid cemiyetinde duâ etmeyi de ihmal etmiyor:

*Hem şeh-i İslâmı mansûr eyleyegil
'Adl u insâfını mevîfûr eyleyegil*

*Ömrünü yevmen fe yevmen ziyâd
Kahridüb a'dasın anı eyle şâd⁸*

⁷ Bursevî, a.g.e., s.271 vd. Mevlid metinleri, tercümeleri ve özellikle Balkanlar'daki yaygınlığı için bk. M. Tayyip Okç, Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebî Mevlidi'nin Tercüme-leri, Atatürk UİFD, 1976, sy.1.

⁸ Bursevî, a.g.e., s.281.

*Bu gün amîn diyen iş bu duâya
Yarın arş altı ola ona sâye*

*Bu cemiyet dahi olsun mübârek
Bi hakk-ı sûre-yi Furkân Tebârek⁹*

Ömrü Ziyade Edenler¹⁰

1. Daima herkese iyilik etmek
2. Sadaka vermek
3. Kimse incitmemek
4. Pirlere tevkîr etmek
5. Sıla-i rahm etmek
6. Sabah-akşam üçer kerre bunları okumak: “Sübhanallah...”
7. Yaş ağaç kesmemek meğer ki zaruret ola
8. Tiz tiz abdest almak
9. Namaza tazîm etmek
10. Kur’ân okumak
11. Hacla umre arasında Hacc-ı kırân yapmak
12. Hıfz-ı sohbet

Ölüm

Yazar ölüm konusunu işlerken gusül, techiz ve tekvini anlattıktan sonra halk kültürümüzün önemli bir unsuru olan mersiyeler ilave etmiş, manzûm ağıtlar aktarmıştır:

*Gelen konar göçer iş bu cihâne
Melül olma gönül elhükmülillâh
Kimseye vefâ kılmaz zemâne
Melül olma gönül elhükmülillâh*

*Erenler çekdiler cevri u cefâyı
Cefâyı sabriden bulur safâyı
İşiddin hod Muhammed Mustafa’yı
Melül olma gönül elhükmülillâh*

*Bunda gelen herkes giryân olubdur
Gözi yaşla bağıri biryân olubdur*

⁹ Bursevî, a.g.e., s.281.

¹⁰ Bursevî, a.g.e., s.285.

*Kimi gördün ki ölmekden kalubdur
Melûl olma gönül elhükûlillâh*

*Elveda ey dostlar canân iline giderem
Dost bana "gelsün" demiş mihmân iline giderem
Gelmişem gitmek için sanman bunda kalmak için
Dosta vâsıl olmağın canân iline giderem*

*Akl olan bu fenâ dârında yeksân ağlasun
Cehdidüb bir çare kıl sun derde dermân ağlasun
Kılmasun bu hâne-i gerdûne kimse itibâr
Külbe-i ahzâna düşmüş gibi mihmân ağlasun¹¹*

Müsecca ve Manzûm

Halk kültürünün önemli unsurlarından biri de duâ ve bedduâlardır. Bursevî eserinin değişik yerlerinde çok güzel bir Türkçe ile gönülden duâ ve yakarışlarda da bulunmaktadır. İşte onun Hatim Duâsı'nı yaparken secili Türkçe'nin en güzel örneklerini ihtiva eden manzum duâları:

*Bu okunan Kelâmullah sevâbın
Bu müminler duâsının sevâbın*

*Hüdâyâ sen divânına yazı vir
Günahların divanından ezi vir*

*İlahî sen dedin kıldık duâyı
Revâ kılam ben ol duâyı*

*Duâcılar duâsıyla duâmız
Kabul eyle budur senden ricâmız*

*Yüce göklerden indir rahmetini
Kara yerlerde bitir nimetini*

*İrişdir illerimize eminlik
Bağışla beğlerimize düzenlik*

*Sakın mazlumlara zâlim şerrinden
Dahi hastaları sâlim şerrinden*

¹¹ Bursevî, a.g.e., s.103-109.

*Meşâyıhlar velîler himmetiyle
Bizi sakla Muhammed ümmetiyle*

*Duâ umanlara ve hastalara
Duâ ısmarlayan dilbestelere*

*Seni sevenlerin râzı hakkıçün
Seni sevenlerin nâzı hakkıçün*

*Gönül gözüyle bakanlarıçün
Yoluna su gibi akanlarıçün*

*Seninle birliğe yetenleriçün
Cihânı ardına atanlarıçün¹²*

Netice

Mühimmâtü'l-Mü'minîn'in yazarı son sayfada değişik bilim dallarına ait 50 kadar eseri bibliyografya olarak bize sunmakta, bu kitaplara hürmeten kitabının ta'n edilmemesini istemekte ve eserini şu mısralarla tamamlamaktadır:

*Kitabımdır ki misli olmaya hiç
Ne olmuşdur ne hod ola er u giç*

*Bihamdillah erişdi ihtitâma
Şükürler olsun ol Rabbü'l-enâma*

¹² Bursevî, a.g.e., s.99.

Bursa Temennâ (Temenye) Dergâhı Vakfiyeleri*

Gönül eri erenler
Her şeyi vakfederler
Vardavî

Bursa'da Semerkandiyye Tarikatı'nın en önemli zâviyelerinden birisi de Hüsameddin Bursevî tarafından kurulan Temenye Dergâhı'dır¹.

Söz konusu dergâh, Bursevî tarafından Bursa'da Temenye² adı verilen yerde kurulmuştur.

Hüsameddin Efendi, Bursa'da dünyaya gelmiş ve Hacı Halilzade diye meşhur olup, ilim tahsilini Abdülhalim Efendi'den tamamlayarak bir müddet çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır³. Daha sonra tasavvuf yolunu seçerek, Semerkandiyye'den Şeyh Alâeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Çelebi Efendi'ye intisap etmiş ve ondan icâzet almıştır. Bursa'da Temenye adı verilen mahalde adı geçen zaviyeyi inşa ederek⁴, irşadla meşgul olmuştur. Vefat tarihine (ö. 1042/1632) kadar burada hizmete devam eden Bursevî kendi yaptırmış olduğu zâviyeye defn edilmiştir⁵.

* Yrd. Doç. Dr. Hasan Basri ÖCALAN, UÜ. Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü.

¹ Kaynaklarda dergâhın kurucusu olarak Hüsameddin Bursevî yazılmakla beraber Mehmed Şemseddin, konuyla ilgili olarak 970/ 1562 tarihli bir vakfiye gördüğünü, buna göre dergâhın bânisinin Hüsameddin Efendi'nin şeyhi Mehmed Efendi olması gerektiğini, Hüsameddin Efendi ise bu vakfiyeye yeni bazı şeyler ilâve etmek suretiyle yeni bir vakfiye düzenlemiş, böylece de "bâni-i sâni" olmuştur. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâhları I-II)* haz. Musrafa Kara-Kadir Kadir Atlansoy, Bursa 1997, s. 326.

² Burası tarih içinde Temennâ veya Temenye olarak kayıtlarda geçmektedir. Nitekim metnini verdiğimiz ve XVII. yüzyıla ait olan vakfiyede her iki isim de kayıtlarda bulunmaktadır. Şu anda ise Temenyeri olarak bilinmektedir.

³ İsmail Belig, *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve Vefeyât-ı Danişverân-ı Nâdiredân*, Bursa Hüdavendigâr Matbaası 1302, s. 141.

⁴ Baldırzade Selisî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliya*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Orhan Kit., nu. 1018/1, 34a; Kara, Mustafa, "Hüsâmeddin Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* DİA XVIII, s. 511.

⁵ Baldırzade, *Ravza-i Evliya*, 34b, İsmail Belig, *Güldeste*, s. 143, Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, İstanbul Millet Ktp., Ali Emiri, nu. 1089, 111a-b; Bakırcı Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-Vekayi' der Belde-i Celile-i Burusa*, Millet Ktp., Ali Emiri, Tarih, nu. 89, s. 350; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 325; Atlansoy, Kadir, *Bursa Şairleri*, Bursa 1998; s. 174.

Temenye Dergâhı, günümüze kadar ulaşan nâdir dergâhlardan biridir ve hâlen İpekçilik semtinin üstünde Hüsameddin Tekke Camii olarak hizmet vermektedir.

Hüsameddin Bursevî tarafından dergâh için dört vakfiye düzenlenmiştir. Bu dört vakfiyeden birisi dergâha bağışlanan kitaplarla ilgilidir. Diğer üç vakfiyeden anlaşıldığına göre dergâh; tevhidhane, üst katta bir oda, bir kütüphane, bir sofa, bir mutfak, bir banyo, bazı odalar, alt katta bir fırın, bazı binalar, ahır ve bahçeden ibarettir⁶.

Birinci vakfiye o dönemde Bursa kadısı olan Mehmed bin Mustafa tarafından onaylanmış ve 1023/1614 tarihini taşımaktadır. Vakfiyeden anlaşıldığına göre Hüsameddin Bursevî, dergâh için şu malları vakfetmiştir:

- a-Temenye Mahallesi'nde bahçe içinde bir ev,
- b-Aynı mahallede bir meyve bahçesi
- c-İnegöl, Geyikli Baba Köyü'nde bir ev.

Birinci Vakfiye

Bursa'da Temennâ Mahallesi'nde Kâin Hüsameddin Zaviyesi Camii Şerif ve Nukûd ve Âkârı Vakfı.

Hamd u sipas bediu'l-esas ve şükr u senâ-i bî-kıyas ol sultan-ı bî-vezîr u bî-misâl ve sübhân-ı lâ-nezîr u lâ-yezâl hazretlerine sezâdır ki; kudret-i kâmile ve irâdet-i şâmile cemi'-i mevcûdâtı beyâbân-ı ademden şehristân-ı vücûda geturub metâli'-i envâr-ı cemâl eyledi. Ve salât vâsîlat (?) bî-ğâyet ve tuhef-i tahiyyât-ı bî-nihâyet şem'-i cemî'-i enbiyâ seyyid u sened-i evliyâ hâvi-i cümle-i cihât-ı vefâ hâiz-i temâm-ı temâ'-ı istafâ Ebu'l-Kâsım Muhammed Mustafâ Hazretlerinin ruh-ı münever ve kabri-muâtтарlarına ve cevâhir-i rıdvân-ı ilâhî ve rahmet-i rahmân-ı nâ-mütenâhî cümle-i âl-i ferzende-i fâl ve zümre-i ashâb-ı hüceste hallerine ki, usûl-ı hakikat nemâ-ı riyâd-ı rivâyet ve nücûm-ı şeri'at nemây-ı semâ-ı hidâyetdirler –rıdvannullâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in-. Ve ba'd bâ'is-i tesvîd-i elfâz-ı sahîhi'l-ma'nâ ve takyîd-i kelâm-ı vâdihî'n-netâyic ve'l-fehvâ oldur ki; mahmiye-i Burusa –suyyinet 'ani'l-be'sâ- mahallâtından Temenye Mahallesi'nde sâkin kıdvetu'l-meşâyihî'l-izâm umdetu'l-etkiyâi'l-fehâm âlim-i dekâyik-i Hadîs ve Tenzîl Mevlânâ eş-Şeyh Hüsameddin bin el-Hac Halîl tarafından şurût-ı âtiyye ve vucûh-ı câiyye üzre ikrâr-ı vakfa ve da'vâyı rucû'a vekîl olub, hasm-ı câhid mahzarında Ali Dede ibn-i Ahmed el-İmâm ve Mahmûd bin Ali şehâdetleriyle vekâleti sâbite olan Mehmed Dede ibn-i Hızır meclis-i şer'-i şerif ve mahfel-i dîn-i münîfe

⁶ BŞŞ; B 41, 159a-b. (1031/1622). Söz konusu vakfiyenin bir sureti VGMA, nu. 592, s.1 de bulunmaktadır. Bu vakfiye bir tezde latineze edilerek değerlendirilmiştir. Bk. Akgün, Mürşid, *Bursa Tekke Vakfiyeleri (XVII-XX. Yüzyıllar)*, UÜ. SBE. basılmamış yüksek lisan tezi, Bursa 1999, s.32-33.

hâzır olub, ikrâr-ı sahîh-i şer'i ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'i birle ikrâr idub, müvekkilim müşârun ileyh lâzâle beyne'l-enâm müşârun ileyh vaktaki 'ayn-ı i'tibâr ve dîde-i bî-dâr ile hâl-ı âlem-i bî-karâr ve kâr-bâr dehr bir fehb ? ve mekkâra nazar idub münâdiyân-ı kâr-kâh-ı kazâ şeş kûşede kûşeş idenlere "külli mahlûkin yemût" mefhûmıyla nidâ eylediklerin ve menhiyât-ı ahhâr fevt u fenâ ve revâne-i âlemiyân u âdemiyanâ ? "külli rizkin seyefûtu" mefûmun ilkâ eylediklerin kûş-ı hoşla ısgâ? idub cümle-i nâs bu dâr-ı fenâ esasda hulûl-ı vakt-ı mevte muntazır olduklarına âlim u câzim olduysa a'râz-ı âlemden i'râz ve i'râz ve cevâhirinden iğmâz idub nazm-ı ahvâl-i âhîret ve iddihâr-ı zâd-menzil âkibete mübâşeret idub sebeb-i zikr-i cemîl ve bâ'is-i vusûl-ı ecr-i cezîl olacak amele 'inân azimeti atf ve zimâm-ı himmeti sarf idub, mahalle-i mezbûrede vâki' iki bâb beyt-i suflîyi ve kenîfi ve zât-ı eşcâr-ı müsmire mahutayı müştemil bir cânibinden Yusuf bin Abdullah mülkine ve üç cânibinden tarîk-i 'âmme müntehi olub silk-i mülk-i sahihinde münselik olan menziline ve bundan mâ'adâ giru mahalle-i merkûmede vâki' eşcâr-ı müsmire-i mütenevvi'ayı müştemile olub, üç cânibinden tarîk-i 'âmme ve bir cânibinden merhum İbrahim Paşa imamı kızı Fatıma Hatun hadikasına müntehi olan mülk hadikasını cümle tevâbi'yle ve giru bunlardan mâ'adâ İnegöl kasabasına tâbi' Geyiklu Baba nam karyede vâki' üç aded beyt-i süflîyi ve bir ahurı ve furunı ve kenîfi ve hâbiye-i mâ-i câriyi müştemil iki cânibinden Mehmed bin Nasûh mülki ile Hasan bin Yusuf mülküne ve cânibeyn-i âhareynden İbrahim bin Torlak mülki ile tarîk-i 'âmme müntehi olan mülk menziline takarruben ilâllâhi'l-meliki'l-celîl ve rağbeten fî sevâbihi'l-cemîl niyyet-i hâlise ve taviyyet-i sâdika ile vakf u habs ve tesbîl ittikten sonra ahkâm-ı vakfî ihkâm ve tescil u itmâm için mütevellî nasb eyledugi fahru'l-müderresini'l-kirâm Mevlânâ İbrahim Efendi ibni Mehmed'e teslim idub, şöyle şart eylediki mademki murğ-ı canı âşiyân-ı bedende sakin ola cümlesine kendu mutasarrıf olub ba'de vefatihi evlâdı ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdı batnen ba'de batnin ilâ'l-inkirâz sâkine olub ve hâlen zevcesi olan Raziye Hatun ibnetu el-Hac Hüdaverdi mademki kayd-ı hayat ile mukayyede olub zevc-i âhâre tezevvüc eylemeye evkâf-ı mezburenin cümlesine ala's-seviye evlâd ile mutasarrıfe olalar. Ve ba'd inkirazihim -el-'iyâzu billâhi teâlâ- hadika-i mezbureden mâ'adâsında zikr olunan Temenye'de bina itdigi zaviyede her kim şeyh olursa yalnız ol mustasarrıf olub ve hadika-i mesfure dahi teslîs olunub, hala taşlar dökülüb tecdid (tahdid)? olunmuşdur. Sülüsân-ı şarkiyyesine Şeyh ve sülüs-ı ğarbiyesine zâviyede sâkin olan fukara mutasarrıflar olub, eger evlâd ve zevcedir ve eger meşâyih u fukaradan bu cümlelerin meremmet ve imareti ve gars-ı eşcâr ve tımarı emrine ihtimam idub, harabe müşrif olmakdan tehaşi (temâşâ) ? üzre olub eger cemâ'at-ı mahalle ve eger ahâli-i karyedir evkâf-ı mezburenin üzerine hasbeten lillâhi teâlâ nâzır olalar. Ve eger murûr-ı eyyâm

ile cümlesi münhedim olurlar ise mutlaka fukaraya sarf oluna deyu arz-ı merâm ve hatm-ı kelâm eyledikde müteveli-yi merkûm dahi evkâf-ı mersûmeyi kabz u tesellüm idub mütevelliler sâir evkâfa tasarruf eyledikleri gibi tasarruf eyledikten sonra vekil-i mezbûr ve vakf-ı meşrûh-ı meşrû'dan rucû' idub muvekkî'-i sadr-ı kitab olan hâkim-i fezâil nisâba müteveli-yi mezbûr ile murâfî' ve ? idub takrir-i da'va kılub İmam-ı A'zam Ebu Hanife Nu'man bin Sâbit –radiyallahu Te'âlâ anhu- katında vakf-ı akarın 'adem-i lüzûmına binâen vakf-ı mezbûrdan rucû' câiz olmağın evkâf-ı merkûmeden rucû' idub müvekkilim olan eş-Şeyh Hüsam Efendi'nin kemâ-kân silk-i mülküne münselike kıldım didikde müteveli-yi merkum -sellemallâhu'l-melikü'l-kayyum- cevap virub; egerçi vakf-ı 'akâr İmam-ı mezkûr katında lâzım degildir; Lâkin İmameyn-i Hümameyn sabr-ı Rabbanî Ebu Yusuf İmam-ı Sâni ve bahr-i me'ânî İmam-ı Sâlis Muhammed Şeybânî katlarında vakf-ı lâzım olduğu ecilden rucû'a mâni' olub evkâf-ı mezbûrenin lüzumına hüküm taleb idicek hâkim-i müterâfî'in ileyh lâzâle'l-hakku câriyen beyne yedeyhi cânibeynin kelâmını isğa ve tarafeynin meramın istiksa itdikden sonra cânib-i lüzum-ı vakfı evlâ ve kavli İmameyn ile amel-i mâ aleyhi't-fetvâ olmağın sıhhat-i vakfa ve lüzumına hüküm idub tescil itdi. Hükmen şer'iyyen makrûnen bi'l-ittifak ve'l-ahkâm ve tescilen mer'iyyen makbûlen lede'l-hükkâm. Pes mahkumun bih olmak ile mecma'un aleyh olub ma'mulun bih ve makûlun aleyh oldu. "Femen beddelehu ba'de mâ semi'ahu fe innemâ ismuhu 'ala'l-lezine yübeddilûnehu innallâhe semî'un alim". Tahriren fi evasıt-ı şehr-i Rebî'il-evvel liseneti selâse ve işrîn ve elf. Şuhudu'l-hal:

...Dede bin Ahmed el-İmam Hasan bin Pervane Ali bin Pervane
Mustafa bin Hüseyin Mehmed bin Abdullah Yusuf bin Mahmud ve gayrihim.
(Bursa Şer'iye Sicili, B 41, 158b-159a)

İkinci Vakfiye

Bu vakfiyeyi de Bursa kadısı Şeyh Mehmed bin Mustafa onaylamış ve h. 1031/m. 1622 tarihini taşımaktadır.

Vakfiyeden anlaşıldığına göre Hüsameddin Bursevî, dergâhın binası olarak kullanılmak üzere bazı binalar vakfetmiştir. Buna göre Bursevî'nin kurmuş olduğu dergâh şu bölümlerden oluşmaktaydı: Bir bahçe içinde bulunan tevhidhane, bir oda, ahır; Alt tarafta bulunan başka bir bahçe içinde ise; bir oda, kütüphane, sofa, hamam, fırın ve derviş odaları.

Bursevî, vakfiyesinde açıkça usûl-ı Semerkandiyye'nin icra edilmesini, söz kousu dergâhın sürekli olarak böyle kalmasını, medrese veya daru'l-hadis gibi başka bir amaçla kullanılmamasını de şart koştur.

Ahsenu kelâmin ye'nûne birre'l-mekâl ve eymenu zikrin yukadderu bihi küllü emrin zî-bâl. Hamdullâhi'l-meliki'l-müte'âl. Zî'l-azameti ve'l-

celâl. Fe-sübhâne men beyyene mekâlîde'l-umûr. Lehu'l-halku ve'l-emru ve ileyhi'n-nüşûr. Ve's-salâtu 'alâ ? en-nübüvveti't-tâmmeti. Hâtemu'l-enbiyâ ve senedu'l-esfîyâi'l-lâhi'l-celîl ve'r-rasûli'l-cemîl Muhammedi'l-men'ût bi-'uluvvi'z-zâti ve sumuvvi's-sîfâtî. Ve 'alâ âlihi'l-ahyâr ve sahabeti'l-ebrâr. Ve men teba'ahum bi-ihsânin ilâ yevmi'l-haşri ve'l-karâr. Emmâ ba'd dâ'î-i tahrîr-i kitâb-ı hâli 'ani'l-irtibâb oldur ki; mahmiye-i Burusa -suyyinet 'ani'l-ba'sâ- mahallâtından Temennâ Mahallesinde sâkin kıdvetu ashâbî'l-hakîka zinetu erbâbi't-tarika mürşidu't-tâlib senedâni'l-kenzi'l-vâsıl ilâ ni'emi rabbihi'l-celîl Mevlânâ eş-Şeyh Hüsameddin Efendi ibn-i el-Hac Halil tarafından ikrâr-ı vakf-ı atiyi'l-beyâna ve da'vaya vekil olub bimâ hüve nehcu's-sübut şer'an vakâleti sâbite olan Fahru'l-eimme Mevlânâ Hüseyin Çelebi ibni Mahmud el-İmam meclis-i şer'-i din-i mesâmihi'l-imâd ve mahfel-i din-i münîf-i râsihi'l-evtâdda hâzır olub, ikrar-ı sahih-i şer'î ve i'tirâf-ı sahih-i mer'î kılub; müvekkilim lâzâle beyne'l-enâm müşârun ileyh vaktâki bu dâr-ı dünyâ mekkâr-ı medâr-ı ? ve bünyâdî nâ-payidâr olub mahall-i ikâmet ve karar degil idugine dîde-i bîdâr ile nazar itmegin kelime-i "fâhiretu'd-dünyâ mezra'atu'l-âhira" vıfkinca mezra'a-i dünyada tohum-ı hayrâtı zirâ'at itmege azîmet eyleyub'âmmе-i tasarrufâtı câize ve kâffe-i teberru'âtı nâfize olduğı halde mahalle-i mezbûrede vâki' ilâ hini'l-ikrâr silk-i mülkinde münselik olub üç taraftan tarîk-i 'âmma ve bir tarafı Fatma Hatun ibneti Mehmed mülkine müntehi mahûtateyni müştemile olub, mahûta-ı hâriciyesi bir tevhîdhâneyi ve bir ğurfayı ve bir ahurı ve mahûta-ı yesîreyi müştemile olub mahûta-ı dâhiliyesi dahi 'ulven ve süflen mahûtateyni hâviye olub, mahûta-ı 'ulviyesi bir ğurfayı ve bir kütübhâneyi ve bir sofayı ve bir matbahı ve bir hamamı ve ba'zı hücurâtı ve hâbiye-i mâ-i câriyi ve mahuta-ı yesirayı müştemile olub, mahuta-ı süfliyesi bir ? ve bir furunı ve ba'zı ebniyeyi ve mahuta-ı yesirayı müştemile olan zâviye(y)i cümle tevâbi' ve levâhıkı ve 'âmmе-i tarâik ve merâfi'i ile hasbeten lillâhi'i-azîm ve talaben li-sevâbihi'l-cesîm vakf u habs eyledi ve şöyle şart eyledi ki; Zâviye-i mezbûre meşihatı ve hanesinin süknası mâdem ki hayatda ola kendulere meşrûta olub, ba'de vefâtıhi evlâd-ı evlâdına ve evlâd-ı evlâdına batnen ba'de batnin meşrûta ola. Şol şart üzre ki evlâddan her kangısı şeyh olursa hanesinde sakin olub, âhâre îcâr itmeyub ve hâricden kimesne kat'an iskân itmeyeler ve her bâr lazım olan usûl-ı Semerkandiyye yerlu yerince edâ oluna ve ba'de inkirâzi'l-evlâd -ne'ûzu billâhi min zâlike- hulefasından bulunanın eslahı şeyh ola. Anlardan kimesne bulunmaz ise hulefası hulefasının eslahı ve evlâdı hulefasının eslahı şeyh olub, hânede sâkin olalar. Anlardan kimesne bulunmaz ise diyar-ı Karaman'da Zeyne nam karyede medfûn olan şeyhinin şeyhi ve ser çeşmesi olan Kutbu'l-ârifin Senedu'l-vâsilin Seyyidu's-sâdeti ve menba'u'l-izzî ve'l-âdeti ? eş-Şeyh es-Seyyid Ali es-Semerkandî Hazretlerinin hulefasından eslahi

şeyh olub, her biri hane-i merkûmede sâkin ve vâki' olan evkâtda usûl-ı Semerkandiyeye üzre olalar ve ezkârlarına meşğul olalar ve şeyh olanların her biri eger zâviye-i mezbûre ve eger hane-i merkûme ve hadikaların ta'mirlerinde kusûr itmeyub ve zâviye-i mezbûre ile'l-ebed zâviyelik üzre tasarruf olunub kat'an medrese veya daru'l-hadîs ve âhar nesne olmaya deyu şart eyleyub ve bundan ma'adâ yine vâkîf-ı mûmâ ileyh – esbeğallâhu ni'metehu 'aleyh- Zâviye-i mezbûre kurbinde kenîf altında vâki' eşcâr-ı tutı hâviye olub 'inde'l-cîran ma'lûmu'l-hudûd olan mülk hadikasını dahi vakf idub, şöyle şart eyledi ki; mâdemki hayatda oldukça kendular mutasarrıf olub, ba'de vefatihi beher sene anın dahi eşcârının evrâkı furuht olunub aynı zâviye-i mezbûre ve haneleri meremmâtına sarf olunub ve 'imâretine muhtac oldukça mahsulunden 'imâret olunub ve şeyh olanlar bu cümleye mütevellî ve ahâli-i mahalle-i mezbûre umûmen hasbi nâzır olalar. Eger evkâf-ı mezbûre cümlesini mesârif-i merkûmeye sarf müte'azzir olursa mutlaka fukaraya sarf oluna deyu şart eyleyub; evkâf-ı merkûmenin cümlesini li-ecli't-tescil mütevellî nasb itduğı Ali Hoca İbn Ahmed'e teslim idub; ol dahi kabz u tesellum eyledim didikde vekil-i merkûm ikrâr-ı meşrûhında mütevellî-yi mezbûr bi'l-muvâcehe tasdik ve bi'l-musâfaha tahkik idub emr-i vakf ve teslim-i ikmâl ve tetmîm kılındıktan sonra vekil-i merkûm mütevellî-yi mersûm mahzarında takrir-i da'va idub Sultan-ı serîr-i ictihâd olan Hazret-i İmam-ı A'zam Ebu Hanife Nu'mân bin Sâbit kavî-i şerîfi üzre 'akarât-ı mezbûrenin vakfiyeti ğayr-i lâzım olmağın evkâf-ı merkûmeden rucû' ve müvekkilimin silk-i mülkine idhâla şurû' eyledim, mütevellî-yi mezbûr kasr-ı yed idub bana teslim eylesun didikde; mütevell-yi mezbûr dahi cevaba mütesaddi olub, vakf-ı 'akârın egerçi İmam-ı muhtar ve mezheb-i şerîfi üzre ğayr-i lâzımdır; velâkin İmâmeyn-i Hümâmeyn kavî-i şerifleri üzre mütevellîye teslimden sonra vakf-ı lâzım kabilinden olur deyu teslimden imtinâ' idicek, hâkim-i muvekkîl-kitâb –tûbâ lehu ve hüsnü meâb- huzur-ı şeriflerinde mürâfi' olduklarında hâkim-i mûmâ ileyh –etbe'allâhu te'âlâ mevâide ni'emihi aleyh- temhid-i esas-ı hayrî evlâ teşyîd-i bünyân-ı vakfî icrâ görmegin re'y-i İmâmeyn üzre lüzûmına hükm idub; min ba'd vakf-ı sahîh-i lâzım ve habs-i sarîh-i mülâzım olub, nakz ve ? mecâl-ı mahall ve tağyîr ve tebdîli mümteni'u'l-ihimâl oldı. “Femen beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe innemâ ismuhû 'ala'l-lezine yübeddilûneh. İnnallâhe semî'un alim”. Cerâ zâlike ve hurrira fi evasıt-ı şehri Rebî'il-evvel liseneti ihdâ ve selâsîn ve elf. Şuhûdu'l-hal:

Mahmud bin İsa Yusuf bin Mahmud İsa bin Yunus Hasan bin Pervane
Hamza bin Uğurlu Mustafa bin Sinan ve ğayrihim.

(Bursa Şer'îye Sicili, B 41, 158b-159a)

Üçüncü Vakfiye

Bu vakfiye 1031/1622 tarihini taşımakta olup, Bursa kadısı Mehmed b. Mustafa tarafından onaylanmıştır.

Vakfiye ile Hüsameddin Bursevî; dergâh için bir ev vakfetmiştir.

El-hamdüllâhi'l-vâkıfu-l-esrâri ve's-salâtu 'alâ nebiyyi Muhammedi'l-muhtâr ve 'alâ âlihi'l-ahyâr ve sahabeti'l-ebrâr ve ba'd bâ'is-i tahrîr-i kitâb budur ki; mahrûse-i Burûsa mahallâtından Temennâ Mahallesi'nde sâkin Fahru'l-meşâyihî'l-vâizin Mevlânâ eş-Şeyh Hüsameddin Efendi ibnu'l-Hac Halil tarafından vakf-ı âtiyi'z-zikri ikrâra ve da'vayı rucû'a bimâ hüve tariku's-sübut şer'an vekîl ta'vin olunan Ali Dede ibni Ahmed nam imam mahfel-i ? vakf-ı câi'z-zikri li-ecli't-tescîl mütevellî nasb olunan Fahru'l-eimme Hüseyin Çelebi ibni Mahmud muvâcehesinde ikrâr ve takrîr-i kelâm müvekkilim mümâ ileyh eş-Şeyh Hüsameddin Efendi mahalle-i mezbûrede vâki' olup, kibleten tarik-i âmma ve Fatıma Hatun ibnetü Pervane mülküne ve şimalen Manav Bostan mülki ile Fatıma Hatun hadikasına ve ğarben Mevlânâ-yı müşârun ileyh kendu ehli ve evlâdı âsûde olmak için bina eyledugi türbeye müntehi olup, içinde bir ? ve kenîf ve zât-ı eşcâr-ı müsmire ve ğayr-ı müsmire mahutayı müştemil olup ilâ hîni'l-ikrâr silk-i mülkine münselik olan menziline vakf-ı sahîh-i şer'î ile vakf u habs idub şart eyledi ki madem ki hayatda oldukça menzili mezkûre kendular mutasarrıf olup, ba'de vefatihi her kim Temennâ'da olan Câmi'de kayyım olursa ol mutasarrıf olup ol şart üzre ki içinde biz-zat sâkin olup ve Mevlânâ-yı müşârun ileyh câmi-i mezkûrde mevzû' kürsi kurbinde vaz' olunan dolabda vaz' eyledugi vakf kitablara ve giru ötede vaz' olunan sandukda olan temesükâtı hâfız ve türbe-i mezbûrede türbedâr olup kütüb-ı mezkûreden veyâ temessükâtdan lâzım oldukça evlâd-ı Şuyûh ve fukarâ-i zâviye ve ahâli-i mahalleye virub ve türbe-i mezbûreyi silub süpürüb ve kitablardan ve temessükâtdan her virugini defter idub ve yine tîz tîz yoklayub mezkûrlere lâzım olmayanı alub dolab-ı mezkûrda hıfz idub her rûz veya ekser eyyâmda mezkûr kitablari ve temessükâtı yoklayub toz olmakdan veya güge yimekden hazar idub ? ve sâir envâ'-ı zarar terettüb itmekden kemâl-ı mertebe sıyânet üzre olup mürûr-ı eyyâm ile zikr olunan ev ? divarlarına veya eşcârına nev'-i hedm veya helâk müstevli oldukça hadika-i mezbûre mahsulünden ta'mir ve dahi ğars-ı eşcâr ve tımarı lâzım olanlara kemâl- tımar idub vakf-ı mezbûrın üzerine evlâddur ve eger şuyûh ve fukara ve ahâli-i mahalledur hem hasbî nâzır olalar ve vakf-ı mersûmı mesârif-i merkûmesine sarf olursa mutlaka fukaraya sarf oluna deyu vakf-ı mezbûr mütevellî-i mezkûra teslim, oldahi tesellüm ve kabz itdukden sonra vekîl-i müşârun ileyh mütevell-i mümâ ileyh mahzarında takrir-i da'va idub vakf-ı mezbûr Hazret-i İmam-ı Azam katında lâzım olmamağın vakf-ı mezbûrdan rucû' ve müvekkilimin mülkine ircâ'a şurû' eyledim mütevell-i mezbûr kasr-ı

yed idub teslim itsun deyucek mütevell-i mezbûr cevab virub, egerçi vakf-ı akâr Hazret-i İmam-ı Muhtar kavî-i şerîfî üzre lüzûm ifade eylemez, lâkin İmameyn-i Hümâmeyn kavî-i şerifleri üzre vakf-ı lâzım kabilinden-
dur deyu teslimden imtinâ' iducek; hâkim-i müvekkî'ş-şeri'atillâhi te'âlâ
ileyhi fi'l-merci'u ve'l-meâb hazretlerine mürâfî' olduklarında hâkim-i
mümâ ileyh temhid-i mebânievlâ ve ahrâ görmegin re'y-i İmameyn üzre
lüzûmına hükm idub; min ba'd vakf-ı sahih-i lâzım ve habs-ı sarîh-i mü-
tehattim oldı. Cera zâlîke ve huraira fî evâsıt-ı şehr-i Rebi'il-evvel lisene
ihda ve selâsin ve elf.

Şuhudu'l-hâl: Mahmud bin İsa Yusuf bin Mahmud İsa bin Yunus
Hasan bin Pervane Hamza bin Uğurlu İbrahim bin İsa Osman bin Hamza
Mustafa bin Sinan ve ğayrihim.

(Bursa Şer'îye Sicili, B 41, 159a-b)

Dergâhın kuruluşu ve gelirleri hakkında bilgi veren sicil belgesi şöyledir:

Akdâ kudatî'l-müslimin, evlâ vulâtî'l-muvahiddin... Bursa kadısı ...
tevkî-i refî-i hümayun vasıl olıcak ma'lûm ola ki kıdvetu's-sulehâi's-
sâlikin Şeyh Mehmed -zîde takvâhu- südde-i sa'adetime arz-ı hal idüb
bundan akdeem merhum ve mağfurun leh Sultan Ahmed Han -tâbe
serâhu- Mahruse-i Burusa'da medfun Şeyh Hüsameddin için bina eyledi-
ği zaviye ve hüddâmı ve fukarası için Rûmiyân taifesinden vilayet-i pûr
ekinde defterine tabî' Burusa'da vaki' Bulgarlar mahallesinde on yedi
nefer ve Kayabaşı mahallesinde on sekiz nefer ve Isparta ? mahallesinde
on dört nefer ki cem'an kırk dokuz nefer zimmîlerin cizyelerin ta'yin ey-
ledüğü hazine-i âmireden mühürlü ve nişanlı cedîd defter sûreti virilüb
cizyelerin vakfiğün ahz u kabz olunagelmışken hâlâ ziyade cizye cem'ine
me'mûr olanlar tekrar hilaf-ı defter müdahale ve rencide eylemeleri ile
cânib-i vakfa külli ğadr iderler. Elinde olan cedîd defter sûreti mücebince
amel olunub ziyade cizye cem'ine me'mûr olanlar ve taraf-ı âhârdan bir
ferdi dahl u ta'arruz itdirilmemek babında emr-i şerif virilmek rica ede-
rim, deyu bildirdiği ecilden hazine-i âmirede mahfuz olan haraç muhase-
besi defterlerine nazar olundukda evkâf-ı mezbûrede pûr ekinde Anadolu
defterine tâbi' Rûmiyân taifesinden zikrolunan Bulgarlar Mahallesinde on
yedi nefer ve Kayabaşı Mahallesinde on sekiz nefer ve Isparta ? mahalle-
sinde on dört nefer ki cem'an kırk dokuz zimmîyi mahmiye-i Burusa'da
Şeyh Hüsameddin Zaviyesi'ne merhûm ve meğfûrun leh Sultan Ahmed
Hân -tabe serâhu-nun vakf eylediği mestûr ve mukayyed bulunmağın
imdi vech-i meşrûh üzre amel olunmak emr olunmuştur. Buyurdum ki
zikrolunan mahallelerde kırk dokuz neferin cizyeleri zaviye-i mezbûre
vakfına aiddir... 19 Safer 1055) (BŞS, B 64, 135b.)

HALVETİYYE /ŞABANİYYE, ve Şevki Efendi Dergâhı

"Ya Hazret-i Şeyh Sultan İbrahim Kuşadalı."
Hat: Samî Efendi

İslâm dünyasının en yaygın olan üç tarikattan bir olan Halvetiyye'nin Osmanlı dünyasındaki ilk temsilcileri Seyyid Yahya Şîrvânî'nin Bakü'deki dergâhında yetişmiştir. Halvetiyye'nin Anadolu'daki kollarından biri Şeyh Şaban-ı Veli'ye (ö. 1569 Kastamonu) dayanan Şabaniyye'dir. Bu kolun önemli isimlerinden biri de Kuşadalı İbrahim Efendi'dir (ö. 1846 Medine).

Kuşadalı İbrahim Efendi geçen yüzyılda İstanbul'un gönül ve irfan dünyasının en önemli şahsiyetlerinden biri idi. Dinî esaslara titizlikle riayet ederken tasavvufî hayat ve düşüncenin derinliklerine nüfuz etmenin yol ve usullerini de dostlarına

göstermişti. Kuşadalı'nın en önemli özelliklerinden biri de, mürid ve halifelerini mektuplarıyla uyarması, yönlendirmesi ve yetiştirmesidir. Bu mektupların büyük bir çoğunluğu elimizdedir.¹

İbrahim Efendi'nin en çok mektup yazdığı halifelerinden biri de Muhammed Şevki Efendi'dir.² Bu zat ise, Bursa'da Hacı Şevki Efendi dergâhının kurucusudur. Hacı Şevki Efendi'nin Şeyh Şaban-ı Veli'ye ulaşan silsilesinde yer alan üç derviş şunlardır.

Kuşadalı İbrahim Efendi (ö. 1262/1846)

¹ Bkz. Y. Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, İst. 1982

² Hakkında bk. *Bursa Dergâhları*, s. 339; *Sefîne-i Evliyâ*, IV/126.

Şabaniyye'ye mensup Hacı Şevki Efendi Dergâhı'nın restorasyondan önceki hali (MKA)

Ali Beypazarî (ö. 1234/1818)

Mustafa Çerkeşî (ö. 1287/1813)

M. Şevki Efendi müşşidinden izin aldıktan sonra Bursa'ya gelmiş ve Setbaşın'dan Namazgâh'a çıkan yolun sağ tarafında satın aldığı evi dergâha tahvil etmişti. Burada senelerce insanların gönül dünyalarına hitabetmekle kalmamış, bu dergâhı adeta bir Mesnevî Enstitüsü gibi kullanmış, Farsça okutmuş ve bu yolla ahlak ve felsefemizin önemli bir kaynağını canlı ve zinde tutmuştur.

1275/1858'de bir Muharrem ayında bu şehirde vefat eden Şevkî Efendi Emirsultan'a giderken Sancakdar Baba denilen Nimetullah Efendi türbesinin karşısına defnedilmiştir. Şevki Efendi için, mezar taşındaki kitabe yazılı olan şu manzume ile şair Safvet Efendi duygularını terennüm etmiş ve tarih düşmüştür.

Lâ mevcûde illâ HÛ

Hacı Şevkî Efendi mavh idüp cismin Muharremde

Înâyet-hâh-ı sultân-ı şehîd-i Kerbelâ oldu

Mukaddem bi'l-inâbe Kuşadalı'dan görüp irşâd

O ârif "en temûtû" âşiyânında hü mâ oldu

İderdi neşr-i ilm-i Fârisî dergâh-ı pâkinde

Göçüp halvet-nişîn-i tekye-i dârü'l-bekâ oldu

ياحضرت شوقي في الشعباني

كاتب القلم محمود مغرله

"Ya Hazret-i Şevki eş-Şa'bânî." Hat: Mahmut Şahin.

O pîrin himmetiyle kesb-i irfân eylemişlerdi
Vefatıyla Burûsa halkının kârı bükâ oldu

Ola mahşerde hem-nâmı Muhammed zâtına şâfi
Bu maksad şeyh ü dervişâna aksa'l-mültecâ oldu

Okı târîh-i fevtin yazdı Safvet eşk-i rahmetle
Hacı Şevkî Efendi vâsıl-ı kurb-i Hudâ oldu

fi 7 Muharrem sene 1275

Kendisinden sonra damadı Kütahyalı İbrahim Efendi (ö. 1888) dergâhın şeyhi olmuştur. Dergâhta üçüncü şeyhi ise Mehmed Şevkî Efendi, aynı zamanda hattattır. 1908 yılında vefat ederek dedesinin yanına defnedilmiştir. Daha sonra ise Şeyh Süleyman Baki Efendi (ö. 1337/1918) ve oğulları Mehmed Şevkî ile Necmeddin 1925 yılına kadar dergâhtaki hizmetleri yürütmüşlerdir.

Uzun zaman ev olarak kullanılan dergâhın binası 1997 yılında bakımsızlıktan yıkıldı. Yıkılan bina aslına uygun olarak yeniden yapıldı ve hat sanatı başta olmak üzere klasik sanatların öğretildiği ve sergilendiği birkültür merkezi olarak hizmete açıldı (2011).

Hacı Şevkî Efendi'nin
Emirsultan'daki mezar taşı

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

CELVETİYYE

الحصیة محمدی الدین افندہ

Üftâde ve Üftâde Dergâhı*

*Yâ İlâhî düştüğüm yerde koma kaldır beni
Nice demdir ağlarım bir dem de güldür beni*

Hayatı

Türk tasavvuf kültüründe önemli bir yeri olan Celvetiyye Tarikatı'nın kurucusu Mehmed Muhyiddin Üftâde, Bursa'da İnebey Çarşısı'nın üstünde Araplar Mahallesi'ndeki bir evde dünyaya geldi (895/1490).¹ Babası aslen Manyaslı, annesi Bursa Hamamlıkızık Köyü'ndendir.²

Üftâde'nin asıl adı, bütün kaynaklara göre Mehmed'dir. Muhyiddin ismini ise, önceleri bazı şiirlerinde mahlâs olarak kullandığı ileri sürülmektedir.³ Fakat bu mahlâsla bize ulaşan herhangi bir şiirine rastlanmamıştır. Muhtemelen, gençlik yıllarında bu mahlâsı kullanmış ve daha sonra terk ederek Üftâde'yi seçmiştir.

Bu adı seçmesi ise, manevî bir uyarı sonucu olmuştur: Mehmed Muhyiddin, dinleyenleri vecde getiren güzel sesiyle Ulucami ve bazen de Doğanbey Mescidi'nde ezan okur; halk onu dinlemek için cami etrafında toplanırdı. Bir gün camiin mütevellisi tarafından bu hizmetine mukabil kendisine birkaç akçelik maaş bağlandı. Bu maaşı kabul eden Müezzîn Mehmed, o gece rüyasında “mertebenden Üftâde oldun (düştün)” hitabıyla ikaz olundu. Bunun üzerine derhal maaşı terk ederek bu adı kendisine lâkap edindi.⁴ Farsça'da; “düşmüş, âşık, mazlum, uysal ve alçak gönüllü” anlamlarına gelen ‘Üftâde’ ismi, bu tarihten sonra şiirlerine de mahlâs oldu ve menkıbeleriyle birlikte günümüze kadar ulaştı.

Üftâde daha ufak bir çocukken Muslihiddin Efendi adında ermiş bir zatın yanında ilk tahsilini görmüş ve bu arada onun birçok kerametini müşahade etmiştir. Irgandı Köprüsü yanındaki Selçuk Hatun Mescidi'nin

* Dr. Mustafa Bahadıroğlu, emekli vaiz.

¹ *Menâkıb-ı Üftade* (müellifi meçhul), Mustafa Kara Özel Ktp, 33; Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, II/362; *Bursa Dergâhları*, 61; Üftade üzerine geniş bilgi için bk. Mustafa Bahadıroğlu, *Celvetiyye'nin Piri Hz. Üftade ve Divan'ı*, Bursa 1995

² Hüsameddin Bursevî, *Menâkıb-ı Üftade*, Mustafa Kara Özel Ktp., 58; İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile-i Tarık-ı Celvetî*, İst. 1291, 77; Türbedar Şeyh İbrahim, *Menâkıb-ı Pîr Üftade*, Mustafa Kara Özel Ktp., 143.

³ *Silsile*, 78; *Sefine*, II/363.

⁴ *Silsile*, 78; *Menâkıb-ı Pîr*, 143; *Bursa Dergâhları*, 62.

imamlığını yapan bu zat, Üftâde'ye yakın alâka ve şefkat göstermiş; onun veliler kervanına katılmasında ilk zemini hazırlayanlardan biri olmuştur. Hatta bir defasında Üftâde, hocası Muslihiddin Efendi'ye: "Lutfedin, beni dahi teveccüh ü tahkik eylediğiniz tarika hemrah u refik idin" diye rica etmişti. Fakat hocası, henüz böylesine küçük bir çocuğu tarikata sokmak istememiş; ancak bir gün gelip onun da *kâbe-i maksuda*⁵ vasil olacağını işaret etmekle yetinmişti.⁶

Üftâde'nin yine o yaşlarda, Abdal Mehmed adında⁷ keramet sahibi bir meczupla da yakınlığı vardır. Bu zat sayesinde birtakım keşif ve kerametlere nail olduğunu, bizzat kendisinden nakledilen bir menkıbeden öğreniyoruz:⁸ Kim olduğunu tam olarak bilemediğimiz bu zatın 'Deveciler Mezarlığı' yakınlarında türbesi olduğuna dair bir kayıt mevcuttur.⁹

İlk tahsilini böyle bir atmosferde tamamlayan Üftâde'yi babası, çalışmak üzere bir kazzazın (ipekçi) yanına vermişti. Bu, onun yeni içine girdiği vecd dünyasını alt üst etmeye yetmiş; adeta kaynakları kurumuştur. Kendi değerlendirmesine göre esasen kazzazlık, diğer mesleklerle nazaran hafif ve kolay bir meslekti. Fakat o, buna rağmen işini hazzetmemiş; zor ve nefretle çalışmıştı. Belki de bu yüzden, pek geçinemediği ustasıyla bir gün Ulucamii'de karşılaşmış; aralarında geçen muhavereden sonra Üftâde, bilâhare çok pişman olacağı bedduayı ağzından çıkarıvermişti. Bu bedduanın tesiri hemen zuhur etmiş, o gece ustası ve aynı hafta içinde de, kendisini çalışmaya icbar eden babası vefat etmişti.¹⁰

Üftâde'yi kazzazlıktan soğutan asıl önemli sebep, bu mesleğe ilk başladığı sıralarda tanıyıp intisap ettiği Hızır Dede¹¹ olmalıdır. Tasavvuf tarihinde çok az tanınan bu zat, Üftâde'nin tek ve ölümüne kadar hizmet ettiği mürşididir.

Hızır Dede, Mihaliç Kasabası'nda koyun çobanlığı yaparken soğuktan ayakları donarak muk'ad (kötürüm) olunca "gayrın ganemini ra'y itmekten ise kendi kuva-yı ruhaniyyemi ra'y itmek evlâdır" deyip Bursa'ya gelerek yerleşmiştir.¹² İkamet ettiği yer hakkında muhtelif görüşler vardır. Buna göre; Ulucami yanında Eski Minare dibinde veya buradaki Vaiziyye

⁵ Kâbe-i maksud: ulaşmak istenen hedef

⁶ *Menâkıb-ı Üftade*, 61; Baldırzade Selisî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliya*, BEEK, Orhan Kit., nu. 1018/1, 12a; *Menâkıb*, 35

⁷ II. Murad devrinde yaşamış bir başka Abdal Mehmed daha vardır, onunla karıştırılmamalıdır. Diğeri için bk. Süleyman Uludağ, "Abdal Mehmed", *DİA*, I/63.

⁸ *Menâkıb-ı Üftade*, 63; *Ravza-i Evliya*, 12b; *Menâkıb*, 36.

⁹ *Menâkıb-ı Üftade*, 63.

¹⁰ Aziz Mahmud Hüdayî, *Vakıat-ı Üftade Tercümesi* (kısmî tercüme: Mehmed Muizzuddin), İsmail Erünsal Ktp., 15b, 16a, 19b; İsmail Belig, *Güldeste*, 108.

¹¹ *Silsile*, 78 vd.

¹² *Silsile*, 76; *Güldeste*, 107; Hocaade Ahmed Hilmî, *Ziyaret-i Evliya*, İst. 1325, 67; *Sefine*, II/361; *Ravza-i Evliya*, 11b; *Menâkıb*, 31; *Bursa Kütüğü*, II/241.

Medresesi'nde yahut da ailesiyle birlikte Pınarbaşı'nda bir evde ikamet etmiştir.¹³

Çoban Şeyh ismiyle de zikredilen Hızır Dede'nin¹⁴ kimin halifesi olduğu hakkındaki görüşler çok çelişkilidir. Bu görüşler şunlardır:

1. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifesidir.¹⁵ Fakat *Şakaik-ı Numanîyye* adlı eserde Hacı Bayrâm'ın halifeleri arasında Hızır Dede'nin adı zikredilmemektedir. Ayrıca 913/1507'de vefat eden Hızır Dede'nin 833/1429'da vefat eden Hacı Bayrâm'dan hilâfet alması tarih itibarıyla de güçtür.

2. Hacı Bayrâm'ın halifelerinden Akbıyık'tan icazet aldı.¹⁶

3. Akbıyık'ın oğlundan icazet aldı.¹⁷

4. Rüstem Halife'den icazet aldı.¹⁸

5. Akşemseddin'in oğlu, Hamdullah Çelebi'nin halifesi Muhyi Efendi'nin yanında tasavvufî terbiyesini tamamlamıştır.¹⁹ Görüldüğü gibi burada Hızır Dede'nin kimin halifesi olduğu hususunda değilse de Bayrâmiyye'den olduğunda ittifak edilmiştir. Bu değişik rivayetleri sıralayan Haririzade ise Hızır Dede'nin Akbıyık'tan inâbe almış olmasının tarihen daha uygun olduğunu kaydetmektedir.²⁰ Nitekim bu görüş Akbıyık ve Hızır Dede'nin Bursa'da ikâmet etmiş olmaları bakımından da uygun görülmektedir.

Hızır Dede, mürîdi Üftâde'yi ilk plânda zahir ilimlerini öğrenmeye teşvik etti. On dört akçe verip Ebu'l-Leys *Mukaddime*'si²¹ aldirtarak kendisi²² veya Mehmed Dede adında bir dervişe okutturdu.²³

Üftâde'nin Hızır Dede'den sonra zahirî ilimlerin tahsiline devam edip etmediğini bilmiyoruz. Fakat onun 16 yaşında Ulucami'de fahrî müezzinliğe başladığı zikredilmektedir.²⁴ Şu hâlde Üftâde 16 yaşına kadar belirli bir seviyeye gelmiş olmalıdır. İsmail Hakkı, Üftâde için : "İlm-i nahv okurken ulûm münkeşif olup bir dahi üstada müracaat etmedi ve talebe-i

¹³ *Silsile*, 76; *Güldeste*, 107; *Sefine*, II/361; *Ravza-i Evliya*, 11b; *Menâkıb*, 31; *Bursa Kütüğü*, II/241; *Menâkıb-ı Üftade*, 65.

¹⁴ *Menâkıb-ı Üftade*, 64 vd.

¹⁵ *Güldeste*, 107; *Silsile*, 75 vd.; Gazzizade Şeyh Abdüllatif, *Hulasatü'l-Vefeyat*, AÜ DTCF Ktp., İsmail Sencer Kit., nu. I/360516a;

¹⁶ Sarı Abdullah Bosnevi, *Semeratü'-Fuad fî Mebde-i ve'l-Mead*, İst. 1288, 145; *Ziyaret-i Evliya*, 67; Abdülbakî Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, İst. 1931, 39.

¹⁷ Nevzade Atayî, *Hadaiku'l-Hakaik fî Tekmileti's-Şakaik*, İst. 1268, II, 358.

¹⁸ Mehmed Gülşen, *Külliyat-ı Hazret-i Hüdâyî*, İst. 1338-40, 173.

¹⁹ Hulvî Mahmud Cemaleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeat-ı Ulviyye der Menâkıb-ı Meşayih-ı Halvetiyye*, Millet Ktp., Ali Emîrî Kit., nu. 1100. Nşr. Serhan Tayşi, İst. 1993.

²⁰ Haririzade M. Kemaleddin, *Tibyan*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Kit., nu. 431, II/244b.

²¹ Bu eser İmam Nasr İbn Muhammed Semerkandî'nin eseri olup namaz ve ibadetle ilgilidir. Esere birçok şerhler yazılmıştır. krş. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, İst. 1972, II, 1795.

²² *Menâkıb-ı Üftade*, 22.

²³ *Hadaik*, II/358.

²⁴ *Menâkıb-ı Pîr*, 143.

يا حضرت حزرده البايrame

كتبه الشيخ محمد بن محمد

“Ya Hazret-i Hızır Dede el-Bayramî.” Hat: Mahmut Şahin.

ulûma ifadeye başladı ve istihrac etmediği ilim kalmadı”²⁵ demek; Hüsameddin Bursevî ise, onun daha sonraları tefsir okuttuğunu haber vermektedir.²⁶

Vakiat-ı Üftâde’ye bakıldığında onun Arapça ve Farça’nın yanında tefsir, hadis, siyer, kelâm, gibi ilimlere de hakim olduğu görülmektedir. Üftâde Farsça’yı daha sonraları vaizlik yaptığı sıralarda öğrenmiş olmalıdır. Rivayete göre, Üftâde’nin halifelerinden Veli Dede, bir gün rüya tabiri için şeyhinin halvethanesine gitmiş, fakat içeride konuşmalar olduğunu duyunca girememiştir. Az sonra Üftâde kapıyı açıp kendisini içeri çağırınca kimsenin olmadığını gören Veli Dede, şeyhine kiminle konuştuğunu sormuş; o da bu durumu şöyle izah etmiştir: “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî geldi. ‘Benim kitabım *Mesnevî*’yi vaazda naklediniz’ diye buyurdular. Ben dahi ‘Kat’a lisan-ı Farisî bilmezem diyince Hazret-i Mevlânâ dahi ‘Hele sen başla, o lisan sana münkeşif olur buyurdular.’ Veli Dede o günden sonra Üftâde’nin bir *Mesnevî* aldırıp vaazlarında nakillerde bulunduğunu ifade etmektedir.²⁷ Üftâde, bizzat kendisi de *Vakiat*’da: “Bir gün Mevlânâ’ya *Mesnevî*’yi bilmem didim. Bana ta’lim eyledi, yedi mertebeye marifet hasıl oldu”²⁸ diyerek bu durumu teyit etmektedir. Bilindiği gibi Mevlânâ, Üftâde’den üç asır önce yaşamıştır.

Netice itibarıyla Üftâde’nin, düzenli bir medrese tahsili görmemiş olsa bile, yeterli bir eğitim aldığı muhakkaktır. Zira, yukarıda bahsi geçen *Vakiat* adlı eser, onun ilmî kudretine delil olarak gösterilmiştir. Meselâ, Mısırî Dergâhı şeyhi Mehmed Şemseddin Efendi *Vakiât* için: “Cenab-ı Üftâde’nin nasıl bir umman-ı bî-payan olduğunu gösterir”²⁹ demektedir. Büyük Celvetî şeyhlerinden *Rûhu’l-Beyân* müellifi İsmail Hakkı Bursevî, tefsirinde “kâle merci’u tarikatına” veya “kâle Üftâde Efendi” ifadeleriyle bu eserden pek çok nakillerde bulunmuştur. İsmail Hakkı’nın şeyhi Osman Fazlî de Üftâde’yi ayet ve hadislerle verdiği işarî manalar sebebiyle

²⁵ *Silsile*, 77; *Sefine*, II/362.

²⁶ *Menâkıb-ı Üftade*, 133.

²⁷ *Menâkıb-ı Üftade*, 126; *Ravza-i Evliya*, 12a; *Menâkıb*, 33vd.; *Hadaik*, II, 358. Bazı kaynaklarda ise bu hadisenin rüyada vuku bulduğu yazılmaktadır. krş. *Silsile*, 77; *Sefine*, II/362.

²⁸ *Bursa Dergâhları*, 62.

²⁹ *Bursa Dergâhları*, 63.

Şeyh-i Ekber ve Sadreddin Konevî'ye benzeterek övmüştür.³⁰

Üftâde, gençlik yıllarında şeyhi Hızır Dede vesilesiyle zahirî ilimlere yöneldiği gibi bir taraftan da kendisini ibadet ve taata vermiştir.³¹ Babası ve ustasının vefatından sonra, erkek kardeşi, kız kardeşi ve annesiyle kalan Üftâde bir müddet daha kazzazlığa devam ederek evi geçindirmiş; annesi de ipek bükerek kendisine yardımcı olmuştur. Sonra kardeşi vefat etmiş, kız kardeşi evlenmiş, annesi de kızının yanına gitmiştir. Böylece yalnız kalan Üftâde kendini tamamen şeyhinin hizmetine vermiştir.³² Öyle ki bir taraftan riyazet ve mücahede ile meşgul olurken³³ diğer taraftan da, on sekiz yaşının daha altında iken, mahalle çocuklarının kahkahaları arasında, şifalı sulara ihtiyacı olan Muk'ad Hızır Dede'yi sırtında kaplıcalara götürüp getirmiştir.³⁴

Üftâde'nin küçük yaşlarda iken Hızır Dede'ye intisap edip sekiz sene hizmetinde bulunduğu, kaynaklarca zikredilmektedir.³⁵ Hızır Dede'nin vefat tarihi hakkında bazı farklı görüşler olmasına rağmen³⁶ O, 913/1507 tarihinde vefat etmiştir. Zira mürîdi Üftâde, "on sekiz yaşında iken şeyhim ahirete rıhlet eyledi"³⁷ demek suretiyle Hızır Dede'nin vefat tarihini de belirlemiştir. Çünkü kaynakların çoğu Üftâde'nin 895/1490'da doğduğunu kaydettiğine göre, üzerine on sekiz ilâve edildiğinde Hızır Dede'nin vefat tarihi ortaya çıkar. Hayatının son zamanlarını daha ziyade ibadet, riyazet, mücahede ve inziva ile geçiren Hızır Dede vefat edince (913/1507) Kuzgunluk'da bir mağaraya veya Pınarbaşı Kabristanı'nda Üç Kozlar Zaviyesi altında bir yere defnedilmiştir.³⁸

Sekiz yıl şeyhine hizmet eden ve on sekiz yaşında onu kaybeden Üftâde'nin on yaşında bir çocukken Hızır Dede'ye intisap ettiğini kabul etmek durumundayız. Zira kaynaklar Üftâde'nin Hızır Dede'nin mürîdi olduğu hususunda birleşmektedirler. Ancak çoğunluk, O'nun Hızır Dede'nin sağlığında kendisinden hilâfet aldığını söylerken,³⁹ bir kısmı da vefatından sonra, Üveysî tarikla hilâfet aldığını belirtmektedirler.⁴⁰ Nitekim Üftâde, şeyhinin vefatından sonra keşfinin açıldığını haber vermek-

³⁰ Sakıp Yıldız, *Türk Müfessiri İsmail Hakkı, Hayatı, Eserleri ve Tefsir İlmindeki Metodu*, orijinali Fransızca olan basılmamış doktora tezi, Erzurum 1976, 47.

³¹ *Güldeste*, 108; *Bursa Kütüğü*, IV/285.

³² *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 15b-16a.

³³ *Hadaik*, II, 358.

³⁴ *Menâkıb-ı Üftade*, 65.

³⁵ *Silsile*, 78 vd.; *Sefine*, II/364; *Bursa Kütüğü*, II/281.

³⁶ *Güldeste*, 108; *Bursa Kütüğü*, II/241; Yılmaz, Hasan Kâmil: *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İst. tsz., 177.

³⁷ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, vr. 16a.

³⁸ *Güldeste*, 107; *Silsile*, 75-76; *Sefine*, II/361; *Bursa Kütüğü*, II/241; *Hulasatü'l-Vefeyat*, 16a.

³⁹ *Menâkıb-ı Üftade*, 65; *Hadaik*, II/358; *Lemezât*, 203b; *Güldeste*, 107; *Tibyan*, II/244b; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I/391.

⁴⁰ *Silsile*, 79; *Sefine*, II/364; *Bursa Dergâhları*, 62.

یا حضرت محمد محی الدین افنادہ
کتاب الفقیہ محمدی

"Ya Hazret-i Mehmed Muhyiddin Üftade." Hat: Mahmut Şahin.

tedir.⁴¹

İsmail Hakkı, bir salikin kırk sene mürşidinin terbiyesine muhtaç olduğunu, bundan evvel mürşidini kaybeden salikin bu yolun yetimi sayı lacağını ifade ederek, sülûk erbabının çoğunun yetim kaldığını; Üftâde ve Hüdâyî'nin de bunlardan olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla birçok evliyanın mürşidlerinden icazet almalarına rağmen onların vefatıyla birlikte nice zahmetlere düştüklerini fakat daha sonra Üveysî tarikle kemalâta ulaştıklarını belirterek Üftâde'nin durumuna da açıklık getirmiştir.⁴²

Şeyhinin vefatıyla yapayalnız kalan Üftâde'nin şu sözleri, durumunu gayet iyi açıklamaktadır: “On sekiz yaşında iken şeyhim ahirete rihlet eyledi. Ben azim zahmetde ve büyük meşakkatde kaldım. Bu yolda Allah Tealâ bir kapu açmadı. Bir gün gördüm ki vücuduma âlem-i manadan birkaç katre vaki oldu. Andan sonra (keşfim) açıldı. Her ne gördüm ise andan sonra gördüm.”⁴³ Sülûkunu tamamlayışını da şöyle anlatıyor: “...Andan sonra âlem-i istiğraka düşüp altı-yedi günde seyreyledim. Ne nefsim kaldı ve ne siva kaldı.”⁴⁴

Üftâde'nin Halvetiyye ricalinden Sünbül Sinan Efendi'ye (ö. 936/1529) intisap ettiğini söyleyenler⁴⁵ varsa da bu doğru değildir. Fakat görüşmesi ve sohbetinde bulunması mümkündür. Bu manada Şeyh Abdülmümin ve Şeyh Abdurrahman gibi zatların sohbetlerinde de bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶ Bu zatlara Hızır Dede'den önce yani on yaşından evvel intisap etmesi mümkün olmadığı gibi Hızır Dede'den sonra da intisap etmiş ola-

⁴¹ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 16a.

⁴² İsmail Hakkı Bursevî, *Muhammediye Şerhi*, Bulak 1252, I/255.

⁴³ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 16a

⁴⁴ *age.*, 16a.

⁴⁵ *Sefîne*, II/358; *Lemezât*, 203b; Ayvansarayî Hafız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevami*, II/195; Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Menâkıb-ı Melâmiye-i Bayramiyye*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa Kit., nu. 1164, 10.

⁴⁶ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 13a, 22a; Mecdî Mehmed Efendi, *Tercüme-i Şakaik*, ist. 1269, 377; Steinherr Irene Beldiceanu, *Scheich Uftade der Bergunder des Gelvejie*, München 1961, 99-106; Seyh Abdülmümin, Seyh Ali Meymun Mağribî el-Endülüsi'nin mürididir. Seyh Abdurrahman ise muhtemelen Emir Sultan Zaviyesi'nin beşinci şeyhidir (ö. 930/1524). krş. *Güldeste*, 206.

maz. Zira böyle bir durumda Üftâde mutlak surette, Hızır Dede gibi bu zatların da şeyhi olduğunu *Vakıat*'da zikredecekti. Böyle bir husus bizden önce bu eseri gayet iyi tetkik eden İsmail Hakkı Bursevî ve Mehmed Tahir gibi zatlarca da fark edilecekti. Bu bakımdan Üftâde'nin Hızır Dede'den başkasına intisap etmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Mehmed Muhyiddin Üftâde, müezzinlik, imamlık ve irşat hizmetleriyle devamlı surette cemaatle iç içe yaşamış; halkın arasına girmiş ve insanlardan kopmamıştır. Daha sonraları "ihtilat hayırdır"⁴⁷ diyerek tespit ettiği *celvet* prensibini, tarikatına ad olarak koymadan önce, bizzat yaşamıştır.

On altı yaşında Ulucami'de fahrî müezzinliğe başlamış ve bu vazifeyi on sekiz yıl sürdürmüş,⁴⁸ bu arada Ulucami, Doğanbey gibi birçok mescitte yeri geldikçe imamlık ve müezzinliği birlikte yürütmüştür.⁴⁹ Tahminen otuz dört yaşlarından sonra vaaz ve irşatla meşgul olmuştur. Perşembe günleri Doğanbey Mescidi'nde, bazı cumalar Namazgâh'ta ve diğer camilerde hitabette bulunan Üftâde'nin vaazlarını halk büyük bir ilgiyle takip etmiştir.⁵⁰ Daha sonraları Kaygan Camii'nde vaaz ettiği anlaşılan Üftâde'yi, Aziz Mahmud Hüdâyî burada tanıyarak intisap etmiştir.⁵¹

Üftâde, Kasım Paşa'nın görevde bulunduğu sıralarda, muhtemelen 41-48 yaşlarında iken resmen Emir Sultan Camii hatipliğine tayin edilmiştir.⁵² Rivayete göre: Üftâde önceleri halkın tazyikine rağmen bu vazifeyi kabul etmemiştir. Fakat Emir Sultan (ö. 833/1430) rüyada veya keşfen "bizim hitabetimizi ve camiimizde hizmetimizi kabul idiniz" deyince Üftâde bu vazifeyi kabul etmiştir. Buradan aldığı günlük dört akçeyi halvette bulunan dervişlere taksim ederek onların başka bir işle uğraşmasını men etmiştir.⁵³

Hayatının sonuna kadar bu vazifeyi sürdüren Üftâde, son zamanlarda dağın eteğinde yaptırdığı tekke ve bitişindeki camide daha ziyade irşatla meşgul olmuş; burada tarikatını yaymıştır.⁵⁴ Yerine Haleplizade Mahmud Efendi isminde bir mürîdini naib-i hatip olarak tayin etmiştir. Bu zat kadılık stajı yapmış ve Muallimzade'den mülâzım olmuş ilim ehli bir kişiydi.⁵⁵

Üftâde Mehmed Muhyiddin'in bu faaliyetleri ve tasavvufi kişiliği daha devrinde her tabakadan insanın takdirini toplamış, bir kısım padişah ve

⁴⁷ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 14b.

⁴⁸ *Menâkıb-ı Üftade*, 59; *Menâkıb-ı Pîr*, 143.

⁴⁹ *Menâkıb-ı Üftade*, 59; *Silsile*, 78; *Sefine*, II/364; *Bursa Kütüğü*, II/281.

⁵⁰ *Menâkıb-ı Üftade*, 59, 109, 118; *Ravza-i Evliya*, 11b; *Sefine*, II/364; *Menâkıb*, 32.

⁵¹ *Hadika*, II/195; *Sefine*, II/373; Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî, 245.

⁵² *Menâkıb-ı Üftade*, 93; *Silsile*, 79; *Sefine*, II/364.

⁵³ *Silsile*, 79; *Sefine*, II/364.

⁵⁴ *Menâkıb-ı Üftade*, 59.

⁵⁵ *Menâkıb-ı Üftade*, 107; *Menâkıb*, 14 vd.; *Menâkıb-ı Pîr*, 173.

devlet adamı dahi elini öpüp hayır duasını almışlardır. Kanunî Sultan Süeyman, Üftâde'yi İstanbul'a davet etmiş ve kendisini yedi adım istikbal ederek hürmetle karşılamıştır. Tekkesine birkaç köy vakfetmek istemişse de, Üftâde bunu kabul etmemiştir.⁵⁶ Hisar'da türbesinin yanındaki camiin yerinde daha önce bir kilise var iken Üftâde, buraya bir cami inşa etmek üzere Kanunî'ye rica ederek izin almıştır.⁵⁷

Yine meşayih sohbetine meyilli olduğu söylenen Sultan III. Murad ve annesi Nur Banu Sultan zaman zaman Üftâde'yi gizlice ziyaret etmiş, hayır duasını almışlardır. Fakat bunların da gerek para gerekse arazi vakfetme isteği, dünyalığa rağbet etmeyen Üftâde tarafından kabul görmemiştir.⁵⁸

Üftâde, zamanının politik meselelerine doğrudan doğruya karışmakla beraber Yavuz Sultan Selim tarafından İran Şiileri'ne karşı girişilen mücadele devam ettiği sürece O da Safevî hanedanının Rafizî politikasına karşı durmaktan geri kalmamıştır. 986 /1587 tarihinde İran ordusunu hezimete uğratan⁵⁹ Lala Mustafa Paşa'ya müridi Hüdâyî'ye yazdığı mektubunda, "Ashab-ı Resulullah'ın intikamını alması" için dua ve niyazda bulunmuştur.⁶⁰

Üftâde Mehmed Muhyiddin, uzun ve bereketli bir ömür sürdükten sonra doksan üç yaşları civarında 12 Cemaziyelahir 988 (26 Temmuz 1580) tarihinde Hakk'a yürümüştür. Hisar Camii yanındaki türbede medfunur.⁶¹

İsmail Hakkı Bursevî, keşfine dayanarak Üftâde'nin uzun boylu, uzun sakallı, sarıya meyilli renkte bir zat olduğunu haber vermektedir.⁶² Tarih:

*Düşdi dile kaleminden tarih-i irtihal Üftâde Üftâde*⁶³

Halife ve Mürîdleri

Üftâde'nin halifelerinin tamamı tespit edilememiştir. Üftâde'ye yakın olan kaynaklar bile bu konuda detaylı bir bilgi vermemiştir. Bu bakımdan isimleri zikredilenler müstesna, diğerlerinin devrinde fazla tanınıp şöhret bulmadığı söylenebilir. Ancak ileride adları zikredilecek olan bazı müridlerinin halife olma ihtimali de vardır.

⁵⁶ *Menâkıb-ı Pîr*, 150 vd.

⁵⁷ *Silsile*, 79.

⁵⁸ *Ravza-i Evliya*, 11b; *Menâkıb*, 17, 52; *Güldeste*, 109.

⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, Ank. 1983, 245.

⁶⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Mecmuatü'l-Esrar*, İst. Atıf Efendi Ktp., nu. 1500, 68a.

⁶¹ *Hadaik*, II/358; *Ravza-i Evliya*, 11b; *Menâkıb*, 14, 18; *Silsile*, 79; *Sefine*, II/365; *Ziyaret-i Evliya*, 60; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/22; *Bursa Kütüğü*, IV/281.

⁶² *Silsile*, 105.

⁶³ *Bursa Dergâhları*, 65.

یا حضرت عزیز محمود ہدایٰ الجلوئی

"Ya Hazret-i Aziz Mahmud Hüdayî el-Celvetî." Hat: Mahmut Şahin.

Üftâde'nin tanınan halifeleri şunlardır:

1. Üftâdezade Şeyh Mehmed Efendi (ö. 994/1586)
2. Muabbir Veli Dede (ö. 1010/1601)
3. Üftâdezade Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1017/1608)
4. Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1623)

Hayatları bilinmeyen halifeleri ise şunlardır:

1. İşkembeci Dede Can Alim Efendi
2. Tirevî İbrahim Efendi
3. Hayreddin Efendi el-Bursevî⁶⁴

Üftâdezade Şeyh Mehmed ve Mustafa Efendiler, Postnişinler bölümünde ele alınmıştır. Burada hayatı bilinen halifelerinden Aziz Mahmud Hüdâyî ve Veli Dede'den kısaca bahsedelim.

Aziz Mahmud Hüdâyî

İsmail Hakkı Bursevî'nin ifadesine göre Üftâde, esas manada iki kâmil veli yetiştirmiştir. Bunlardan biri Kemal Dede'dir. Bu zat halife değildir. Fakat Üftâde'nin seçkin bir mürididir. Belki de zahirî ilmi olmadığı için halife olamamıştır. Diğeri de Aziz Mahmud Hüdâyî'dir. Üftâde'nin hakikî varisi ve irşat silsilesinin gerçek sahibidir.⁶⁵

953/1543 tarihinde Koçhisar veya bir başka rivayete göre Sivrihisar'da doğan Aziz Mahmud Hüdâyî, medrese hocası Nazırzade Ramazan Efendi'nin yanında Edirne Sultan Selim Medresesi'nde muid ve mülâzım olarak görev yaptı. Daha sonra Nazırzade'ye Mısır ve Şam kadılıklarında naiplik yaptı. 981/1573 tarihinde hocası ile birlikte Bursa'ya tayin olarak Ferhadiye Medresesi'ne müderris ve Mahkeme-i Suğra'ya (Cami-i Atik'e) naip oldu.⁶⁶

Hüdâyî, bir gün rüyasında hocası Nazırzade ve salihlerden zannettiği

⁶⁴ Menâkıb-ı Üftade, 60 vd.

⁶⁵ Silsile, 82.

⁶⁶ Kâtib Çelebi, Fezleke, İst. 1286-87, II/113; Hadaik, II/790; Lemezât, 203b; Silsile, 82; Hadika, II/105; Sefine, II/372; Gölpınarlı, İA, III/67; Fevziye Abdullah Tansel, "Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî", 2; AÜF Dergisi IV, 1967; Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî, 42 vd.

birçok kimseyi Cehennemlikler arasında gördü. Bu rüyadan son derece müteessir olan Hüdâyî, öteden beri Kaygan Camii'nde vaazlarına devam ettiği ve kerametlerine şahit olduğu Bursa'nın büyük mürşidi Üftâde'ye Zilkade 984/Aralık 1576 tarihinde intisap ederek bu mesleği bıraktı.

Aziz Mahmud Hüdâyî, Üftâde'nin elini tuttuğu andan itibaren çile dolu bir hayata başladı. Şeyhi Üftâde'nin emri ile malını mülkünü fakir fukaraya dağıttı. Sırıgın ucuna ciğer takıp sokaklarda sattı, tekkenin helâlarını temizledi. Zaman oldu ki bir elmayla iftar etti. Üç yıl boyunca şeyhinin kapısında hizmet eden Hüdâyî, mürşidinin abdest suyunu zamanında yetiştirebilmek için testiye kalbinin üzerine koydu ve zikir ateşiyle ısıttı. Gönül ateşiyle suyu pişiren Hüdâyî'nin artık piştiğini anlayan Üftâde, ona hilâfet verip önce Sivrihisar'a gönderdi (Zilhicce 987/Ocak 1580). Bundan altı ay sonra da Şeyh Üftâde vefat etti.⁶⁷

Aziz Mahmud Hüdâyî, şeyhi Üftâde'nin vefatından sonra Rumeli ve İstanbul'un muhtelif yerlerinde ikamet etti. 1003/1589 tarihinde Üsküdar'da şimdiki zaviyesinin inşası tamamlanınca burada ikamete başladı. Üftâde'nin "Sana vaizliği min indillâh verdik"⁶⁸ diye müjdelediği kerameti zuhur etti ve Hüdâyî, Fatih Camii vaizliği ile buranın müfessir ve muhad-disliğine tayin edildi. Daha sonra buradaki görevi bırakıp kendi tekkesindeki camiin hatipliğini almış ve Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nin perşembe vaizliğini üstlenmiştir. Ayrıca, Sultan Ahmed Camii'nde her ayın ilk pazartesi günü vaaz etmeyi kabul etmiştir.⁶⁹

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin asıl irşadı Üsküdar'da başlamıştır. Şeyh Üftâde'nin manevî irşat makamının en büyük temsilcisi olarak Celvetiyye Tarikatı'nı geniş bir kitleye yaymayı başarmıştır. Hüdâyî yalnız bununla kalmayıp hutbeleri, tefsir-hadis dersleri, rüya tabirleri, telkinleri, kerametleri ve hakkındaki menkıbeleri ile geniş bir tabakayı ardından sürüklemiştir. En fakirinden vezirlere ve padişahlara kadar siyaset ve ilim adamlarını, şairleri, musiki üstatlarını sinesinde toplayan Hüdâyî

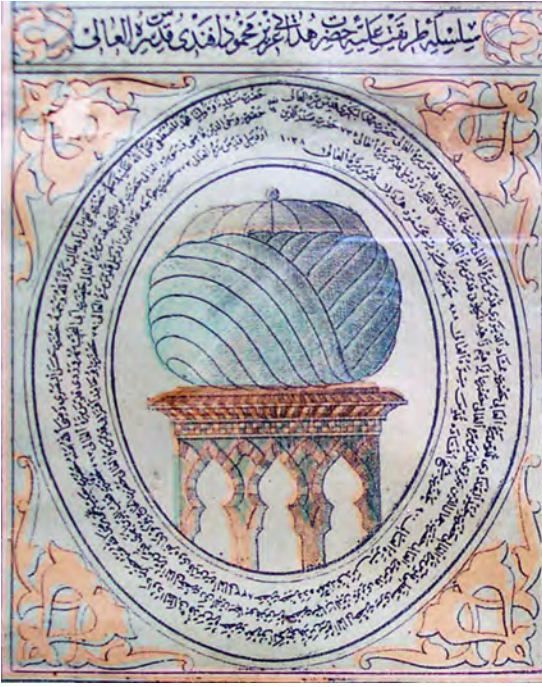

Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî'nin ilk sayfası

⁶⁷ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 1b; *Fezleke*, II/113; *Hadaik*, II/760; *Lemezât*, 203b; *Silsile*, 83; *Hadika*, II/105; *Sefine*, II/373; *Külliyat*, 7 vd., Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye*, 75 vd.

⁶⁸ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 23b.

⁶⁹ *Silsile*, 83; *Külliyat*, 5; *Ziyaret-i Evliya*, 60-61; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 49 vd.

Celvetî tâcî etrafında Celvetiyye silsilesi

Dergâhı; tekkesinden başka camii, türbeleri ve kütüphaneleriyle manevî bir hayat zenginliği taşımıştır.⁷⁰

Şeyhinin yanında seyr ü sülûk ettiği sıralarda Üftâde'nin "Bir zaman ola ki padişahlar rikabında yürüyeler"⁷¹ diye yaptığı dua seneler sonra aynıyla zuhur etmiş; Hüdâyî'nin, devrindeki hemen her padişahın üzerinde derin nüfuzu olmuştur. Hatta bir defasında Sultan I. Ahmed, Üsküdar'da şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî ile karşılaşmış; derhal atından inerek şeyhini bindirmiş ve kendisi de arkasından yürümüşdür.⁷²

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin on dokuz Arapça olmak üzere tespit edilen yirmi altı civarında eseri vardır.⁷³ Bunlardan *Necâtü'l-Garîk*, *Dîvân ve Tarikatnâme* adlı Türkçe

eserleriyle *Tarikatü'l-Muhammediyye* adlı Arapça eseri, dergâhın son şeyhi Mehmed Gülşen tarafından bazı ilavelerle 1338-1340 (1919-1921)'de *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî* adıyla İstanbul'da basılmıştır. Ayrıca *Divân*'ı Kemaleddin Şenocak ve Ziver Tezeren tarafından iki defa ayrı ayrı, yeni harflerle neşredilmiştir.⁷⁴ Hüdâyî'nin Arapça olarak kaleme aldığı en büyük eser ise, şeyhi Üftâde'nin sözleri ve kendi sorularını ihtiva eden *Vakıat* adlı eserdir.

Hüdâyî, *Divân*'ındaki şiir ve ilâhileri ile şeyhi Üftâde'nin yolunu tutmuştur. Vahdet-i Vücûd'u şeriat hudutlarını zorlamamak üzere kabul eden Hüdâyî, şiirlerinde de taşkın ifadelerle yer vermemiştir. O, taşkınlık gösteren sufilere de karşıdır. Hatta bu sebeple Simavna Kadısı Oğlu Bedreddin ve sufilerinin aleyhine padişaha bir arıza bile vermiştir.⁷⁵ Fakat şiirlerindeki üslup bakımından Yunus Emre'nin izinde yürüyen Hüdâyî,

⁷⁰ Tansel, *agm*, 1.

⁷¹ *Silsile*, 84.

⁷² *Külliyât*, 10 vd.; Tansel, *agm*, 35; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 81 vd.

⁷³ Yılmaz, *age*, 103-120.

⁷⁴ *Seyyid Aziz Mahmûd Hüdâyî Divânı*, II, İst. 1985.

⁷⁵ Kurdakul, Necdet: *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, İst. 1977, 81, 83.

bu yönüyle Üftâde'nin de takipçisi sayılmaktadır.⁷⁶

Muabbir Veli Dede

Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Muabbir Veli Dede, Karadeniz sahil halkından olup gençliğinde Bursa'ya gelerek Üftâde'ye intisap etmiş ve hilâfet almıştır.

Rüya tabirinde son derece maharetli olan Veli Dede, her gün Uluca-mi'de öğle ve ikinci namazlarında hazır olur; başına toplanan çok sayıda cemaatin rüyalarını tabir ederdi.

Muabbir Veli Dede, 1010/1601 yılında vefat ederek Pınarbaşı Kabristanı'na gömülmüştür. Keşf ve keramet sahibi bir zattı.⁷⁷

Diğer Mürîdleri

Üftâde'nin Hüdâyî'den sonra en gözde mürîdi *Vakıat*'da sık sık söz edilen Kemal Dede'dir. Bursa Pınarbaşı Kabristanı'nda medfundur.⁷⁸

Fenarîzadeler'den Müderris Mahmud Fenarî ve oğlu Şah Muhammed Efendi (ö. 1051/1641) de Üftâde'nin mürîdlerindendir. Bu son zatın, babası vesilesiyle Üftâde'den rivayet ettiği çok sayıda menkıbe günümüze kadar ulaşmıştır.⁷⁹ Daha sonra Üftâde'nin oğlu Şeyh Mustafa Efendi'nin kızıyla evlenerek bu aileye akraba olmuştur. Babası gibi müderrislik yapan Fenarîzade Şah Muhammed Efendi, Molla Fenarî Camii müşte-milâtında medfundur.

İlmî ve edebî şöretiyle tanınan Şair Cinanî (ö. 1004/1595) de Üftâde'nin mürîdlerindendir. Üç dilde şiir söyleyebilecek bir kudrete sahip olan Cinânî'nin edebî sahada birçok eseri vardır.⁸⁰

Menkıbeleri

A. Hüdâyî ile İlgili Bir Menkıbesi: Aziz Mahmud Hüdâyî, Bursa'nın kutbu Üftâde'ye intisap ettikten sonra onun yanında sıkı bir riyazet ve nefis terbiyesine başladı. Üftâde bir gün mürîdine çarşıdan ciğer ve sakatat alıp bir sığın ucuna taktıktan sonra Bursa'da halkın kalabalık olduğu yerlerde satmasını emretti. Hüdâyî ki Bursa'da kadılık yapmış ve daha sonra almış olduğu birtakım manevî işaretlerle kadılığı bırakıp Üftâde'ye gelip teslim olmuştu. Fakat henüz nefsin esaretini kıramamıştı. Bu vazife

⁷⁶ Gölpınarlı, İA, III/68.

⁷⁷ *Ravza-i Evliya*, 82a; *Güldeste*, 237; *Hulasatü'l-Vefeyat*, 19b.

⁷⁸ *Vakıat-ı Üftade*, 29a, 39a, 41a; *Silsile*, 82.

⁷⁹ *Menâkıb-ı Üftade*, 76; *Menâkıb*, 11-21, 30.

⁸⁰ *Güldeste*, 251; *Bursa Kütüğü*, IV/217; *Silsile*, 77; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İst. 1987, 603.

kendisine çok ağır gelmekle birlikte emre tabi oldu. Eski Bursa kadısını, sırtında ciğer satarken gören halk kahkahalarla gülmeye, alay etmeye ve “kadı delirmiş” demeye başladılar. Fakat o, vazifesini büyük bir sabırla tamamladı ve nefsinin kumandanı olmayı başardı.⁸¹ O sııklar bu gün hâlâ Üftâde Tekkesi'nde durmaktadır. Bundan sonra Üftâde ona dergâhın helâlarını temizleme işini verdi. Bir gün Hüdâyî, abdesthaneleri yıkarken dışarıdan birinin davul çalarak “Bursa'ya yeni bir kadı tayin oldu” dediğini işitti. Halk yeni kadıyı istikbal edecekti. Hüdâyî, birden bire nefsinin iğvasıyla içinden geçen şu sözlere mani olamadı: “-Yeni kadı geliyor ha.. Biçare Mahmud, sen böyle bir mesleği bıraktın; şimdi abdesthanelere hizmetkâr oldun.” Bir anlık gafletten sonra derhal toparlanan Hüdâyî, nefsinin ayaklar altına alacağına dair şeyhine verdiği sözü hatırladı ve tövbekâr oldu. Sonra da nefsinin tahkir için elindeki süpürgeyi atarak taşları sakalıyla süpürecekken arkasından Üftâde beliriverdi. “Evlâdım, sakal mübarek şeydir; onunla böyle bir iş yapılmaz” diyerek omuzundan yakaladı ve bu mertebeyi atlattığını müjdeledi. Sonra da Hüdâyî'yi alıp dergâha götürdü.⁸²

B. Bir Mürîdiyle İlgili Menkıbesi: Dedelerden birisi o zamanki şehrin kenarında, Çekirge'de oturuyordu. Her gün sabah namazını Şeyh Üftâde'yle birlikte hankâhta kılar ve gördüğü vakıaları tabir ettirirdi. Sonraları ihtiyar zahmetle gidip gelmeye çalışırken bir gün Üftâde, Dede'nin evine yakın bir ağacın gölgesinde zahir olup “şimdiden sonra her gün biz burada size gelelim, sen zahmet ihtiyar eyleme” diye tenbih etti. Hakikaten o günden sonra Üftâde her gün orada hazır olup mürîdini dinledi.⁸³

C. Kemal Dede ile İlgili Menkıbesi: Aziz Mahmud Hüdâyî vaaz ederken bu menkıbeyi birkaç kere halka anlatmıştı: Hz. Pîr Üftâde'nin Kemal Dede adında, keramet sahibi bir dervişi vardı. Bu zat kırkların sancaktarıydı. Fakat o herşeyden önce vuslat yolunun yolcusuydu. Bir noktada takılıp kalmak istemiyordu. Hakk'a yürüyordu. Bir gün havada parlak bir nur zahir oldu. Kırklar:

–Bu nur Bursalı Pîr Üftâde'nindir, dediler. Bunun üzerine Kemal Dede kırklarla vedalaştı ve nuru takip ederek Bursa'ya geldi. Burada Hz. Pîr Üftâde'nin elini öptü ve ona teslim oldu. Bundan sonra onun için artık çileli bir hayat başlayacaktı.

Hüdâyî devamla şeyhi Üftâde'nin Kemal Dede hakkındaki şu sözlerini nakletmektedir:

–Dedem bize geldikten sonra otuz yıl nefs elinden neler çekmiştir?
Bundan sonrasını Kemal Dede'den dinleyelim:

⁸¹ Sefine, II/394; Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî, 77.

⁸² Sefine, II/375.

⁸³ Hadaik, II/358 vd.

–Ben fakir, Hz. Şeyh'e geldiğimde beni odun taşıma hizmetine verdi. Günlerce dağdan odun çektim. Emirleri gereği ondan izinsiz ağzıma bir lokma koymazdım. Ayrıca, hiçbir kimsenin yemeğini yemememi tenbih buyurmuşlardı. Odundan geldiğim zaman bana kuruca bir ekmek verirler, bazan da küflü ekmek yedirirlerdi. Başka bir şey yemezdim. Uzun zaman böylece devam ettim. Bir gün odun getirdiğimde iyice acıkmıştım. O gün bana ekmek vermediler ve bana:

–Bugün iftar etme. Eğer sana yarın yolda gelirken taam verilerse sakınasın, ekl itmeyesün, bana getir, diye buyurdular. Ben de “n'ola” deyip huzurlarından ayrılarak evime geldim. O gece yalnız “suçağız” ile iftar ettim. Ertesi gün aç karınla oduna gittim. Odunu kesip yükledikten sonra, dönerken açlıktan iyice takatim kesildi. Zorlukla yola devam etmeye çalışıyordum. Bu esnada biriyle karşılaştım. Bana henüz pişmiş, yağlı, sıcak ve ak bir ekmek verdi. Nefsim o ekmeği ye dedi, ben yemedim. Ye dedi, gene yemedim. Nefsim o kadar çok ısrar etti ki, tarifi mümkün değil. Neticede nefse muradını vermedim. Efendimiz hazretlerinin himmet-i âliyeleri ile sabrettim. Nihayet büyük güçlükler içerisinde odunu menzile getirip yıktım. Yolda karşılaştığım adamın verdiği yağlı ekmeği de götürüp Efendi Hz. lerine verdim. Yine bana tekrar kuru ve küflü bir ekmek verdiler. O gece onunla karnımı doyurdum. Ertesi günü Efendi Hz. leri fakiri saadetle huzurlarına davet buyurup:

–Kemal Dede gayrı oduna gitme. Hizmetin tamam itdik. Şimdiden sonra sülûkda ol, diye buyurdular.⁸⁴

Bu menkıbeler Üftâde'nin müridlerini nasıl terbiye ettiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Eserleri

Kaynakların bildirdiğine göre Üftâde'nin *Vakıat*, *Divan* ve *Hutbe Mecmuası* adlı üç eseri vardır.⁸⁵ Bunlardan *Hutbe Mecmuası* İstanbul, Ankara, Bursa Kütüphaneleri ve Üftâde Tekkesi'ndeki araştırmalarımıza rağmen bulunamamıştır.

1. *Divan*: Altmış civarında şiir ve ilâhî ihtiva etmektedir. Bunların hepsinde “Üftâde” mahlâsını kullanmıştır. Şiir ve ilâhîler daha çok zahidanedir. Coşkun ifadelerine pek rastlanmaz. Fakat yer yer ene'l-Hak ve Vahdet-i Vücûd terennümleri de görülmektedir. Eser, Mehmed Tahir (Bursalı) tarafından tertip edilerek İstanbul'da 1328/1910 tarihinde eski harflerle basılmıştır. 1990 tarihinde Mustafa Bahadıroğlu tarafından, *Celvetiyye'nin Piri Hz. Üftâde ve Divan'ı* adlı çalışmada yeni harflerle neşredilmiş, daha sonra 2000 tarihinde başına bir giriş ilâve edilerek müstakil

⁸⁴ *Menâkıb-ı Üftade*, 119, 121 vd.; *Menâkıb-ı Pîr*, 189.

⁸⁵ *Sefine*, II/365; *Bursa Dergâhları*, 64; *Osmanlı Müellifleri*, I/22.

bir eser halinde basılmıştır. İlâhîlerinden:

Yine dûş oldı yârin cemâl-i şem'ine
*Götürüp yüzden nikâbı gark olup envarına*⁸⁶

mısralarıyla başlayan kısımlarını Ali Örfî el-Melâmî (ö. 1305/1887), *Şerh-i Nutk-ı Üftâde* adıyla yazdığı eserde şerh etmiştir.⁸⁷ Paul Ballanfat tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir (Paris 2001).

2. *Vakîat*: Üftâde'nin en büyük eseri olan bu kitap, Celvetiyye Tarikatı'nın da ilk yazılı kaynağıdır. Tamamı 550 varak civarındaki bu Arapça eserin asıl adı: “*el-Kelimâtü'l-âliye ani't-tibri'l-meskûk câriyetün beyne Hadreti's-Şeyh ve beyne hâza'l-fakîr fî esnâi's-sülûk*”dur.

Aziz Mahmud Hüdâyî, 984/1576'de Üftâde'ye intisabından 987/1579 tarihinde halife oluncaya kadar geçen üç yıllık zaman zarfında müşşidi Üftâde'den duyduklarını bir araya getirmiş ve böylece *Vakîat* meydana gelmiştir. Eserde Hüdâyî, şeyhi Üftâde'ye “kultü, seeltü” ibareleriyle çeşitli sorular sormaktadır. Bu sorular, daha çok kendisinin seyr ü sülûku ile ilgilidir. Bazan da rüya tabiri veya yeme içme, alım satım vb. gibi hususları da ihtiva etmektedir. Şeyh Üftâde ise “kale, kale hadratü's-şeyh” şeklinde başlayan ibarelerde seyr ü sülûk, ilâhî marifetler, rüyalar ve tarikat esas ve adabına dair bilgilerle müşdi Hüdâyî'yi eğitirken diğer taraftan da Celvetiyye Tarikatı'nın usul ve furuunu vazetmektedir.

Üftâde, büyük ihtimalle Türkçe konuştuğu hâlde müşdi Aziz Mahmud Hüdâyî, her nedense bunu Arapça kaleme almıştır. Hüdâyî'nin bu gayreti her hâlde eseri tüm İslâm âleminin istifadesine sunmak için olmalıdır.

Üftâde'nin konuşmaları Hüdâyî tarafından kaleme alınmış olması itibariyle, ilk bakışta eserin kima ait olduğu hususunda bir karışıklık var gibi görünmektedir. Bu karışıklığı ortadan kaldırmak için bazı nüshalar *Vakîat-ı Üftâde* adıyla istinsah edilmiş,⁸⁸ Hüdâyî tarafından kaleme alındığı da belirtilmiştir. Fuad Köprülü; Saadeddin Nüzhet Ergün gibi bazı müellifler de bu adı tercih etmişlerdir.⁸⁹ Herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermemek için biz de bu ismi tercih ettik.

Vakîat-ı Üftâde'nin en eski nüshası Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâyî Kit. Nu: 250'dedir. Ta'lik ve noktasız, iki cilt halindeki bu eser, müellif nüshasıdır. Aslı üç cilt olması gereken bu eserin, son cildi kayıptır. M. Bahadıroğlu ve P. Ballanfat, eser üzerinde çalışma yapıyorlar.

⁸⁶ Üftade, *Divan*, İst. 1328, 24.

⁸⁷ Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Kit., nu. 658. Ali Örfî için bk. *Osmanlı Müellifleri*, I/134.

⁸⁸ *Vakîat-ı Üftade*, AÜDTÇF Ktp., Muzaffer Ozak Kit., nu. I/660.

⁸⁹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, 279; Saadeddin Nüzhet Ergün, *Türk Musikisi Antolojisi*, İst. 1938, I/8.

Fikirleri

Bazı Tasavvufî Hâl ve İstılahlar

1. Mürîdin İrşadında İstifade Edilen Kaynaklar (mürşid, halife, rüya, havatır, vakıa): Her tarikatta olduğu gibi Celvetiyye Tarikatı'nda da bir mürşidin gözetimi altında sülûk edilir. Mürşid, Hz. Peygamber ile salık arasında bir vasıtaadır. Mürîde gereken, meşayihden birine kalbini bağlayıp biat etmek ve ahidini muhkem tutmaktır. Mürîd, dünya dolu şeyh olsa kendi mürşidinden başkasından medet ummamalıdır. Çünkü feyiz ancak kendi mürşidinden gelir. Hakikatte ise o devrin kâmil mürşidinden, “kutbu'l-aktab”dan gelir. Yani teyit ondandır. Kâmil bir mürşid ise firkat ile vuslatı cem ederek Celvet makamına ulaşan kimsedir. Celvetiyye Tarikatı'nda bu makama gelmeyeceğine ekseriyetle hilâfet verilmez. Şeriat ve tarikatta kemale ulaşan, nefis mertebesini geçip ruh mertebesine erişen, zahirî ilimleri tahsil etmiş bazı salıklara hilâfet verilse de bunlar ancak kendi nefislerine ve kendinden aşağıda olanlara mürşid olabilirler. Mürşid, sülûku esnasında mürîdinin önüne çıkan manevî engelleri tanımalı ve bunlara zamanında müdahale etmelidir. Mürîdin iç âlemiyle ilgili subjektif ve kişiden kişiye değişen bu engelleri mürşid tespit ederken onun rüya, havatır, vakıa ve keşf gibi hâllerinden yararlanır. Bu bakımdan gerek Üftâde gerekse halifelerinden Veli Dede, rüya tabirinde son derece mahir idi. Bu ilmin bir gecede kendisine keşf olunduğunu haber veren Üftâde, “tabir ilmi kitaplarla değil, Allah'ın nuruyla bilinir. Yeter ki tabirci ihlâslı olsun. O takdirde Allah Tealâ berzah âleminde olan şeyleri tabir edenin lisanına aktarır ve söylediği çıkar” demektedir.

Rüya: Berzah âlemindeki şekil ve suretlerin uyku hâlinde kişiye yansımaları meydana gelir. Fakat bunların bazıları dünyada zahir olurken bazıları olmaz. Tabiat, nefis, ruh ve sır mertebeleri de salike rüya tarzında görünür ve salık bunlardan hangisinde olduğunu anlayabilir. Bazen de mücahede neticesinde gördüğü güzel rüya ile mükâfatlandırılır.⁹⁰

Havatır: Hatır kelimesinin çoğulu olan bu terim salikin kalbine Allah Tealâ'dan veya meleklerden yahut da nefis ve şeytandan bir hitap manasında gelen şeye denir. Bunların hepsi söz nevindendir. Bunlar şeriata aykırı ise şeytanî, tarikata aykırı ise nefsanîdir. Bunlarla amel edilmez. Şeytanî olanlar umumiyetle şehvetle ilgilidir. Nefsanî olanlar heva-heves, kibir ve kötü ahlâkla ilgilidir. Kulluğa, hayra, hasenata, haramdan kaçınmaya davet eden hatıralar melekîdir. Bir de doğrudan Hak Tealâ'dan gelen, marifetle ilgili hatıralar vardır ki bunlar mutlaka vukua gelir. Kul bu hatıralara muhalefet edemez. Şeytanî hatıralar tabiat, nefsanî hatıralar nefis, melekî hatıralar da ruh mertebesindeki salike gelir. Rahmanî hatıralar ise hatıra suretinde geliyorsa ruh, tecellî suretinde geliyorsa sır

⁹⁰ Vakıat-ı Üftade Tercümesi, 11a-20a; Tuhfe, 37. Mehmed Şihabeddin, Tuhfetü's-Salikin, 35.

mertebesiyle ilgilidir. Salike bulunduğu mertebenin aşağısı veya yukarısı ile ilgili hatıralar da gelebilir. Bu durum onun mertebesinden düştüğüne ve yükseldiğine alâmettir. Mertebesinden düşen salik istiğfar, yükselen ise şükretmelidir.⁹¹

Vakıa: Hatıra sabit ve daim olur veya bazan ilham, müşahade veya keramet şeklinde meydana gelirse buna *vakıa* denir.⁹² Bu, ruh ve sır mertebesinde yani melekût âleminde seyreden saliklerin muhatap olduğu bir hâldir. Bunun için hatıradan daha üstündür. Bununla beraber vakıa da rüya gibi yoruma muhtaçtır. Sahih vakıalar ise azdır. Üftâde'ye göre hatıra veya vakıa yoluyla nefsinin ayıplarını öğrenmek, yer ve göklerin esrarını keşfetmekten daha hayırlıdır. Onun için mürîd, özellikle tevhid-i ef'al ve tevhid-i Zat'da gevşeklik göstermemelidir. Aksi hâlde, rüya ve vakıa az olur ve böylece nefsinin ayıplarından gafil olduğu gibi Allah'tan da gafil olur. Vakıayı en iyi tabir edenler kâmil evliyalarlardır. Zira onlar Levh-i Mahfuz'a bakar ve orada kayıtlı olanı söylerler.

Keşf: Vakıadan daha yüksek hâllerden biri de keşftir. Üftâde keşfi şöyle tarif etmektedir: "Bir nesne ki kalbe teveccüh tarikından zahir ola, ol keşiftir." Yani kalbi bir aynaya benzetirsek kendisine aksedecek her türlü suret ve görüntüyü göstermeye kabiliyetlidir. Önemli olan aynayı kendisine aksedecek suretlere çevirmektir. Bunun gibi, veli kalbiyle gayb âlemine yönelirse oradaki manâ ve suretleri keşfeder. Hakk'a yönelirse ilâhi tecelliler temaşa eder. İnsanlara yönelirse hallerini görür. Bu sonuncuyu "keşf-i zamair" olarak adlandıran Üftâde, insanların halini keşfetmeyi tasvip etmiyor. Çünkü diyor "enbiyadan sadır olmamıştır" ve ancak zaruret halinde cevaz veriyor. Ruh mertebesine yükseldikten sonra keşfi açılan bir talibîn Hakk'a yönelmesi lâzım gelirken, insanların ayıp ve kusurlarını keşfetmesi, her şeyini kaybedip mertebesinden düşmesine sebep olabilir. Bir daha bu makama geri dönebilmesi çok ağlayıp istiğfar etmesine bağlıdır.

Üftâde, Levh-i Mahfuz'un da ekser veliler tarafından keşfedilebileceğini fakat değişme ve başkalaşmadan münezze ve Hakk'ın ilminde olan mânevi levhe ancak kâmil velilerin vakıf olacağını kaydeder.⁹³

2. Vahdet-i Vücûd: Üftâde'ye göre "vücûd"un manası vahdettir, birliktir.⁹⁴ "Vahdet"i bulmak ancak beşerî his ve sıfatlar söndükten ve kaybolduktan sonra mümkün olur. Hakikat Sultanı Allah'ın tecellileri zuhur ettiği zaman beşerî varlık için beka tasavvur edilemez.⁹⁵

⁹¹ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 16b; *Tuhfe*, 37-18.

⁹² Kelabazî, *Taarruf*, haz. Süleyman Uludağ, İst. 1979, 305.

⁹³ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 11b-16a.

⁹⁴ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 17b.

⁹⁵ Kuşeyrî, *Risale*, haz. Süleyman Uludağ, İst. 1981, 190; Seyyid Şerif Cürcanî, *Tarifât*, İst. 1300, 169.

Tabiat, nefis, ruh, ve sır mertebelerini geçen salık fenayı tahsil ederek mümkünatın ve kendisinin varlığını tasavvur edemez bir hâle gelir. Salık varlığını saran tecellî nurlarından başka hiçbir şeyi idrak edemez. Yani eşyada şuur kalmaz. İşte bu yokluk hâli elde edilince “Vücûd” Zat’ından olan Vacib’in vücûdu kalır. Vahdet-i Vücûdun manası da budur.⁹⁶ Şu ayet-i kerime bu konuya işaret etmektedir: “Onun yüzü (Zatı)ndan başka her şey helâk olacaktır” (Kasas, 28/88).

Lâ mevcude illallah (Allah’tan başka varlık yoktur) diyen salık, Vücûd’un vahdetini farkedince “ikilik” ortadan kalkar ve Hak ile kaim olur. Bu yüzden “ben” ve “O” kalmaz, sadece “ben” kalır. Zira bu makamda salık, tevhidi bizzat sahibinden işiterek “Lâ ilâhe illa ene” (Benden başka ilâh yoktur) der duruma gelir. Şu hâlde kendisine ait Vücûd, tasarruf ve iradesi olmayan salikin bu makamda “ene’l-Hak” gibi sözleri sarf etmesinde bir mahzur kalmamış olur.

Üftâde, bunu bir şiirinde şöyle terennüm eder:

*İçüp mahbub elinden cam-ı vahdetden şarab
Vakıf oldu çün ene’l-Hak sırrının esrarına*⁹⁷

Varlığı Hakikat’in tenezzülâtından ibaret sayan Üftâde’nin bu görüşü⁹⁸ aslında İbn Arabî’nin Vahdet-i Vücûd düşüncesinin temelini teşkil eden bir görüştür. Üftâde’nin *Vakıat*’da sık sık Şeyh-i Ekber’den iktibaslarda bulunması da onun meşrebini ortaya koymaktadır. Bu yüzden Hüseyin Vassaf, Üftâde’nin şeyhi Hızır Dede’nin vefatından sonra İbn Arabî’nin ruhaniyetinden feyz aldığını söylemektedir. Yine bir Vahdet-i Vücûdçu olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ile manevî yakınlığı ve onun *Mesnevî*’sini okuması, okutması, ondan vaaz ve sohbetlerinde nakillerde bulunması; Üftâde’nin Vahdet-i Vücûd ile ilgili kaynakları hakkında bize bilgi vermektedir.

Bununla birlikte Üftâde, Mevlânâ ve İbn Arabî’nin tartışmalı konularına girmemeye çalışmıştır. Mürîdlerine, Hz. Peygamber’in ve sahabenin itikadına muhalif şuhut hasıl olsa iltifat etmemelerini, şeriatla telifi mümkün değilse o şuhudu terketmelerini tenbihlemektedir. Ayrıca o, hulul ve ittihat fikrini kesinlikle reddetmekte; bu düşüncenin esasta Vahdet-i Vücûda ters düştüğünü izah ederek bu fikre sahip olan varsa onların ilhada düştüğünü haber vermektedir. Marifeti şeriatla sınırlandıran Üftâde, mürîdi Hüdâyî’ye hilâfet verirken, “Şeriat-ı Şerife’ye her halde riayet eyle, her ne kadar a’lâ mertebede olursan da..” demek suretiyle bu konudaki titizliğini göstermektedir.

⁹⁶ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 9b, 17b, 22a; *Tuhfe*, 37.

⁹⁷ *Divan*, 24

⁹⁸ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 14a, 17b.

Üftâde, keşf ve mârifetle ilgili hususların başkalarına anlatılmasına da karşıdır. Eğer anlatılacaksa bu tür meseleler “Şeriat libasına” koyulup öyle anlatılmalıdır. Bunu da ancak âlim olan meşayih yapabilir. Nitekim Hallâc-ı Mansur ve bir kısım ümmî meşayih bunu yapamadıkları için başları derde girmiştir. Esasında Hallâc'ın sözü hak olduğu hâlde tesire vasıl olmuş ve fakat müessire vasıl olamamıştır. Hakikata fenâ ile vâsıl olunur diye -hakikî fena olan -ölümünü istemiştir. Bir mürşid-i kâmil bulununca ölmeden de hakikata vasıl olunabileceğini bilememiştir. Mevlânâ'nın da benzeri istiğrak hallerine dikkat çeken Üftâde, Şems-i Tebrizî yanında olmadığı için onun bu tip “vartalar”a düştüğünü belirtmektedir. Beyazid-i Bistami'yi ise ifrat ve tefrit arasında olması münasebetiyle tasvip etmediği anlaşılmaktadır.⁹⁹

Görüldüğü gibi Üftâde, hayranı olduğu Mevlânâ'nın bile bazı hâllerini varta olarak değerlendirmekte, şeriatla telifi güç olan hususlarda ona iştirak etmemektedir. Onun bu hassasiyeti asırlar boyu mevcudiyetini sürdüren Celvetiyye Tarikatı üzerinde tesirli olmuştur. Nitekim Celvetiyye Tarikatı'nın günümüze kadar devam eden istikamet çizgisinde Üftâde'nin önemli payı inkâr edilemez bir gerçektir.

Celvetiyye Tarikatı

A. Celvet: Tasavvuf ıstılahında celvet, “Kulun Hakk'ın sıfatlarıyla muttasıf olarak halvetten çıkışına ve onun varlığında yok oluşuna (fena-fillah) denir. Halvet ise “insanın tenhada Hak ile yalnız kalması” manasındır.¹⁰⁰

Hız. Peygamber, peygamberlikten önce Hira Dağı'nda halvet eylemiş; daha sonra peygamberlikle vazifelendirilince nübüvvet makamında celvet ihtiyar ederek halkın arasına karışmıştır. Bu yüzden celvet son mertebedir.

Celvet, hayata ve hadiselerle iştirak (ihtilat)tır. Halk arasında Hak ile beraber olmaktır. “Bâ heme ve bî heme,” herkesle beraber buna rağmen yalnız. Halvet ve Celvet aynı zamanda iki tarikatın adıdır. Bunun da ötesinde birçok tarikatın müşterek esasını teşkil etmektedir.

B. Celvet Makamı: Celvet sadece bir ıstılahtan ibaret olmayıp aynı zamanda “bekâ” makamına verilen bir isimdir. Halvet ise “fenâ” makamının ifadesidir.

Celvet, hakikat yolcusunun kattetiği mânevi mertebe ve makamlara, nefsanî ahlâktan soyunup ilâhî isimler elbisesini giyindikten sonra Rahmânî ahlâk ile dönmesidir. Bu dönüşün diğer bir adı cem'u'l-cem'dir. Kur'an-ı Kerim bu makama şu ayet ile işaret etmektedir: “Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar yahut daha az kaldı”(Necm, 53/9).

⁹⁹ *Vâkıat-ı Üftade Tercümesi*, 17b, 23a, 25b.

¹⁰⁰ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İst. 1995, s. 115.

Üftâde Türbesi
ve önündeki
kabirler

Bu makamın ehli, *insan-ı kâmil* vasfını kazanır. Ne halk ile ne de Hak ile perdelenmiştir. Bir taraftan eşya ile kayıtlı iken bir başka yönden (marifetullah yönünden) kayıtlı değildir. Çünkü bütün mertebeleri hatta kutbiyyeti bile geçmiş, fenâfillah, bekâbillah olmuştur. Bundan sonra halkın mertebesine iner ve onları irşat eder. Bu iniş terakkiye mani değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in de hâli bu idi.

Geniş bir manayla, halvet, fenâ, vahdet, vuslat, kesret, bekâ, cem, cemul'-cem gibi birçok mefhumla ilgili olan celvetin gayesi insanlarla kaynaşmak ve onları irşat etmektir.¹⁰¹

C. Celvetiyye'nin Zuhuru: İsmail Hakkı Bursevî, Celvetiyye'nin mahiyet olarak ilk defa İbrahim Zâhid Gilâni (ö. 700/1300) vasıtasıyla ortaya çıktığını ileri sürmekte ise de talebesi Şeyh Yâkub Afvî, Celvetiyye'nin zuhurunu Hacı Bayrâm Velî'ye bağlamaktadır.¹⁰²

D. Üftâde'ye Göre Halvetiyye-Celvetiyye Mukayesesi: Celvetiyye ile Halvetiyye, zuhurları itibariyle İbrahim Zâhid Gilâni'de birleşmektedirler. Halvetiyye Tarikatı, Gilâni'nin halifesinin halifesi Ebu Abdullah Siraceddin Ömer b. Ekmelüddin tarafından kurulmuştur.

İbrahim Zahid'in seyr ü sülûkta halvetten celvete intikali ve ondan zuhur eden esmâ zikri bu iki tarikatın birbirine yakınlığını gösterir. Üftâde, Celvetiyye Tarikatı'nı tesis ederken Halvetiyye ile mukayeselerini yapmış ve zaman zaman Halvetiyye'yi tenkit ederek Celvetiyye'nin üstünlüğünü savunmuştur. Bu mukayeseden bazıları şunlardır:

1. Esmâ zikri ile tevhit zikrinin mukayeselerini yapmış ve Halvetiyye-

¹⁰¹ *Târifat*, 52, 69; *Silsile*, 63, 64, 66, 113, *Tuhfe*, 37; *Vakiat-ı Üftade Tercümesi*, 14b, 22a.

¹⁰² Yakub Afvî, *Hediyyetü's-Salikin*, İst. 1329, 4.

ye'nin sülûk ettiği esmâ zikrine ikinci derecede önem atfederek tevhit zikrini ön plâna çıkarmıştır.

2. İnsanlardan kaçarak تنها muhitlerde Hak ile yalnız kalmayı asıl prensip kabul eden Halvetiyye'yi tenkid ederek halvete karşı, vahdeti kesret içinde arayan celveti alternatif olarak takdim etmiştir.

3. Halvet, erbain, çile gibi unsurlar yerine celvet ehline daimi mücahede-yi tavsiye etmiştir.

4. Halvetiyye'nin seyri zevke dayalı olup çoğu kez hakikî terakki bulamazlar. Celvetiyye ehli mihnet ve elemnden zevk alırlar. Mertebelere aldanıp takılmazlar ve hakikî manada terakki ederler. Binaenaleyh Halvetiyye ehli, zevk; Celvetiyye ehli, belâ üzeredirler.

5. Halvetiyye ehli ancak ileri mertebelerde fenaya ulaşırken Celvetiyye ehli her mertebede fena üzeredirler. Çünkü tevhit mâsivanın vücûdunu mahveder.

6. Halvetiyye'de kötü ahlâkını düzelten bir salike hilâfet verilir. Fakat Celvetiyye'de bir salik Hakk'a vasıl olmayınca hilâfet verilmez.¹⁰³

E. Celvetiyyenin Tarihi Seyri: Celvet, gerek bir ıstılah ve gerekse bir tarikat olarak İsmail Hakkı'nın dediği gibi İbrahim Zahid Gilânî'den kaynaklansa bile müstakil bir tarikat bünyesi içerisinde Üftâde'ye kadar gelmemiştir. Zira kaynaklar Üftâde'ye kadar kesintisiz devam eden, müstakil bir Celvetiyye Tarikatı'ndan söz etmemektedirler.

İbrahim Zâhid Gilânî'den itibaren silsile ikiye ayrılmış, halifelerinden Saadeddin Fergâni ile Halvetiyye silsilesi, Safiyeddin Erdebilî (ö. 735/1334) ile de Safeviyye diğer adıyla Erdebiliyye ondan da Bayrâmiyye silsilesi teselsül etmiştir. Bayrâmiyye silsilesinin bir kolu da Hızır Dede vasıtasıyla Üftâde'ye ulaşmaktadır. Bundan dolayı Celvetiyye Bayrâmiyye'nin bir şubesi olarak telakki edilmiştir.

Fakat Celvetiyye'nin zuhuru açısından İbrahim Zahid, İsmail Hakkı'nın dediği gibi başlangıç kabul edilirse bu takdirde Bayrâmiyye ve Halvetiyye, Celvetiyye'nin şubesi sayılmalıdır. Nitekim Haririzade M. Kemaleddin, bu düşünceyle Halvetiyye'yi Celvetiyye'nin şubesi saymıştır.¹⁰⁴ Celvetiyye Şeyhi Yakub Afvî ise, Hacı Bayrâm'ın Üftâde'nin şeyhi Hızır Dede ve Akbıyık'a tevhit zikrini telkin ettiğini, bundan dolayı Celvetiyye'nin Hacı Bayrâm'dan zuhur ettiğini söylemektedir. Bu durumda da Üftâde'den önce Celvetiyye bir tarikat olarak teessüs etmemiştir. Fakat bu iki tezden anlaşılan neticeye göre Celvetiyye bir tarikat olarak değilse bile nüve ve öz olarak Üftâde'den evvel mevcuttu. Nitekim İsmail Hakkı Bur-

¹⁰³ Lemezât, 133b; Silsile, 63; Sadık Vîcdâni, *Tomar-ı Turuk-ı Âliye'den Halvetiye Silsilenamesi*, İst. 1338, 26 vd.; *Vakıat-ı Üftâde Tercümesi*, 9a-14a.

¹⁰⁴ *Tomar*, 18 vd.; *Hediye*, 4; *Silsile*, 108; Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî, 125, 235, 247, 272; Yılmaz, H. Kâmil, *DİA*, "Celvetiyye" VII/273; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İst. 1985, 288.

sevî, Bazı Celvetîlerin başlangıç olarak Üftâde'yi kabul ettiklerini, aslında o mebdein İbrahim Zahid Gilanî olduğunu ifade ve şöyle bir teşbihte bulunmaktadır: “Celvetiyye İbrahim Zahid zamanında hilâl, Üftâde zamanında kamer ve Hüdâyî zamanında bedr gibidir.”

Bu teşbihten açıkça anlaşılmaktadır ki Üftâde, ona göre Celvetiyye'nin ikinci pîridir. Bu yüzden İsmail Hakkı, *Silsile-i Tarık-ı Celvetiyye* adlı eserinde Üftâde'den “pîrimiz” diye söz etmektedir. Bu demek oluyor ki Celvetiyye, İbrahim Zahid Gilânî'den sonra Üftâde zamanında tekrar teessüs etmiştir. Zira kaynakların Üftâde'den önce kesintisiz devam eden bir Celvetiyye Tarikatı'ndan bahsetmedikleri yukarıda açıklanmıştır.

İsmail Hakkı'nın “Celvetiyye Hüdâyî zamanında bedr gibi idi” teşbihinden, Hüdâyî'nin zamanında bu tarikatın genişleyip âdetâ altın çağını yaşadığını anlamak zor değildir. Nitekim vakıa da böyledir. Kanunî'den IV. Murad'a kadar tam sekiz padişahla münasebeti olan Hüdâyî Arapça, Türkçe çok sayıda eser vermiş; on binlercesi İstanbul'da olmak üzere yüz binlere balığ olan mürid ve muhipleri, sayıları altmışı geçen halifeleriyle birçok memleketlerde halkı ırşat etmiş; tarikat Anadolu ve Balkanlarda yayılmıştır. Daha Hüdâyî'nin hayatında bile İstanbul'da faaliyet gösteren Celvetî tekkeleri mevcuttu. Vefatından sonra da merkez Hüdâyî Asitanesi'nde postnişin olan şeyhler tarikatı icra ediyorlardı. Tabiatıyla İstanbul ve taşradaki diğer Celvetî tekke şeyhleri merkez asitaneyi “pîr makamı” şeklinde ifade ediyorlardı. Daha sonraki devirlerde İstanbul ve taşradaki şeyhler, Hüdâyî'yi, bu makama sonradan gelen şeyhlerden ayırt edebilmek için “pîrimiz” şeklinde tarif etmişler ve Hüdâyî'nin seccadenişinleri de haklı olarak bu ifadeyi kullanmışlardır.

Fakat bu ifadeler özellikle son devir araştırmacılarını yanıltmış, az sayıda da olsa bir kısım müellif Hüdâyî'ye “pîr”lik atfetmişlerdir. Oysa Hüdâyî'ye, İsmail Hakkı Bursevî bile pîrlik atfetmemektedir. Zira meşhur eseri *Silsile*'de Üftâde'den “pîrimiz” diye bahsettiği hâlde Hüdâyî'den bu şekilde söz etmemiştir. Zaten arada hiçbir kopukluk olmadan bir tarikat hem şeyhi hem de müridi tarafından iki defa kurulamaz. Üftâde, Hüdâyî'ye yazdırdığı en büyük eseri *Vakıat*'da Celvetiyye Tarikatı'nın bütün sülûk yollarını ve mertebelerini vazetmiş ve açıkça “Celvetiyye” ismini kullanarak “Celvetiyye olanlar bizim cemaatimizdir” demek suretiyle bu tarikatın kurucusu olduğunu ifade etmiştir. Haddizatında klâsik kaynakların aşağı yukarı tamamı, Üftâde'den “Celvetî şeyhi, kutbu” vs. şeklinde bahsetmektedirler. Üftâde hakkında doktora yapan Alman araştırmacı Steinherr de, Celvetiyye'nin pîri Üftâde'dir, demektedir. Aziz Mahmud Hüdâyî hakkında araştırma yapan Ziver Tezeren, Üftâde'den “Celvetiyye Tarikatı'nın ünlü şeyhi” diye söz ederken Hüdâyî'ye pîrlik atfetmez. Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı hakkında doktora tezi hazırlayan Hasan Kâmil Yılmaz da Celvetiyye Tarikatı'nın ilk defa

Üftâde zamanında teessüs ettiğini kabul eder.¹⁰⁵

Netice itibarıyla Celvetiyye, ister İbrahim Zahid Gilânî'den isterse Hacı Bayrâm-ı Velî'den zuhur etmiş olsun, bir tarikat olarak ilk defa Üftâde tarafından teessüs ettirilmiş; Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından da geniş kitlelere yayılmıştır.

Seyr ü Sülûk

Zikir: Lügatte “bir şeyin unutulmayıp hatırdâ tutulması” manasına gelen zikir, bütün tarikatların en önemli seyr ü sülûk vasıtasıdır. Çünkü Allah'ı zikretmek, kalpten dünya ile ilgili işlerin zikrini çıkarır. Nefs ve şeytanın afetlerini defeder. Kalp uyanık kalır ve huzura kavuşur.

Zira Kur'an-ı Kerim'de: “Kalpler ancak Allah'ın zikriyle mutmain olur” (Rad, 13/28) buyurulmaktadır.

Zikrin muhtelif şekilleri vardır. Tevhit, İsm-i celâl, esmâ veya bunun dışındaki zikir çeşitlerinden her tarikat kendi âdabına göre bir veya birkaçını seçmişlerdir. Üftâde, Celvetiyye Tarikatı için tevhit zikrini esas kabul etmiş, bunun yanında esmâ zikrine de önem vermiştir.

1. *Tevhit Zikri:* Tevhit, lügatta bir şeyi birlemek manasında olup ıstılahta Allah'ın Zatını, zihinlerde tahayyül, vehimlerde tasavvur edilen her düşünceden tecrit etmek demektir.

Üftâde bütün Peygamberlerin tevhit (Lâ ilâhe illallah) ile sülûk ettiğini, esmâ zikriyle sülûk etmenin meşâyih'in ictihadı olduğunu söyleyerek yolların en güzeli ve en erdiricisi olarak tevhit zikrini kabul etmektedir. Bu yüzden çoğu kere Tarık-ı Celveti'den “Tarık-ı Tevhid” diye bahsetmektedir.¹⁰⁶

Zikirden maksat kalbin tasfiyesi, kalbin tasfiyesinden de maksat tecelli-i Cemaldir. Saliki bu neticeye en kısa yoldan ulaştıran zikir de tevhitte. Esmâ zikrinin tesiri tez geçer. Fakat tevhit zikrinin tesiri kaybolmaz. Tarikata yeni giren bir mürid, önceleri cehrî olarak, diliyle tevhit zikrine devam eder. Bir müddet sonra tevhidin tesiri kalpte görülmeye başlar. Zikrederken nefy cümlesi olan “Lâ ilâhe” ile bütün masivayı nefyeder. Sonra ispat cümlesi olan “illallah” ile vücûdun vahdetini ispat eder. Her nefes alış verişinde nefy ve ispat devam ederek günlük hayatında boşuna nefes tüketmemeye çalışır. Böylece tevhit zikri kalbin tamamını kaplar. Uyurken bile zikre devam eder. Tevhit nuru her uzvuna sirayet eder. Bütün eşyanın tesbihini iştir. Kur'an-ı Kerim bu hâli şöyle beyan eder: “Onu övgüyle tesbih etmeyen hiç bir şey yoktur. Ne var ki siz onların tesbihini anlamazsınız.” (İsrâ, 17/44) Şu hâliyle salik “muvahhid” olur. Yani hâl ve zevk itibarıyla de “bir”liği tanımış olur. Bu ise tevhit ilminin fevkinde bir

¹⁰⁵ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 23b; *Scheich Üftade*, 110 vd.; *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 300.

¹⁰⁶ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 9b, 10b, 14a, 22b,

keyfiyettir. Cehennem ateşi ve dünya ateşi İbrahim Halilullah gibi bu kimseyi yakmaz.¹⁰⁷

2. Esmâ Zikri: Esmâ zikri, Allah Teâla'nın isimlerinden yedi isimle yapılan zikirdir. Bunlar, Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyum, Kahlhâr isimleri olup her biri nefsin yedi mertebesinden birine teka-bül eder. Bunlara Esmâ-i Fenâiyye denir. Bir de Esmâ-i Bekâiyye vardır ki onlar da, Samed, Ehad, Vâhid, Fettah, Vehhâb isimlerinden ibaret olan beş isimdir. Bu beş isim sadece ruh mertebesindeki salike verilebilir.

Esmâ zikrinin adedi muayyen olarak telkin edilir. Eğer bu isimler geceleri zikredilirse başlarına nida harfi getirilerek Yâ Hayy, Yâ Kayyum şekliyle zikredilir.

Mertebeler

Celvetiyye Tarikatı'nda sülûkun dört mertebesi vardır. Bunlar sırasıyla tabiat, nefs, ruh ve sır mertebeleridir. Bu mertebelere *merâtib-i erbaa* yahut *merâtib-i evliyâ* denir. Üftâde'ye göre "Oysa O sizi çeşitli merhaleler hâlinde yarattı" (Nuh, 71/14) ayet-i kerimesi bu merhalelere işaret etmektedir. Ayrıca bütün peygamberler bu dört mertebe yoluyla sülûk etmişlerdir.

Sülûkun dört mertebesine mukabil dört makam vardır. Bunlar tabiat-şeriat, nefs-tarikat, ruh-marifet, sır-hakikattır. Yâni Salik bu mertebelerden hangisini ıslah ederse mukabili olan makamda kâmil olur. Tabiat ve nefs mertebesini ıslah eden salik, şeriat ve tarikatta oldunlaşmış, mülk âleminde melekût âlemine yükselmiş olur. Ruh ve sırrını ıslah eden bir salik de mârifet ve hakikatta olgunlaşmış ve melekût da kemal bulmuş olur. Bu âleme çıkmada, şeriat ve tarikat ayaklar mesabesinde.

Mülk âleminde seyreden salikin mücahededesi daha ağırdır. Meselâ riya-zeti, günlük normal gıdasının kırkta biri kadardır. Fakat mülk ve melekût âleminde olgunlaştıktan sonra tekrar mülk âlemine dönen yani *celvet* makamına ulaşan *insan-ı kâmilin* gıdası normal seviyede olur. Bu dört mertebe tamamlanınca sülûk da tamamlanmış ve salik, halkı irşat etmeye ehil hâle gelmiş olur.¹⁰⁸

Tekke ve Külliye

A. Postnişinler

Üftâde, irşat ehlinin, tekkelerini bu makama lâyık olmayan evlâtlarına tahsis etmelerini doğru bulmamaktadır. Ona göre, bir mürîdin evlâdı eğer

¹⁰⁷ *age*, 18b, 19b, 22a, 24a; İsmail Hakkı Bursevi, *Kitâbu'n-Netice*, BEEK, Genel Kit. Nu. 64, 81b.

¹⁰⁸ *Vakıat-ı Üftade Tercümesi*, 11b, 13a.

bu makama lâıyk değilse, lâıyk olan başka birini bulmalıdır. Üftâde, kendisinden sonra bu makamı oğulları ve aynı zamanda halifeleri olan çocuklarına bıraktığına göre onları irşada lâıyk görmüş olmalıdır. Ayrıca bu tekkede Üftâde ahfadından başta Kutub İbrahim Efendi olmak üzere değerli şeyhler yetişmiştir.¹⁰⁹

Üftâde'nin vefatından tekkelerin kapatılmasına kadar geçen üç buçuk asırlık zaman içerisinde, Üftâde Dergâhı'nda on üç şeyh postnişin olmuştur. Bu postnişinler şunlardır:

1. Şeyh Mehmed Efendi (ö. 994/1585): Üftâde'nin küçük oğlu ve halifesidir. Babasının vasiyeti üzerine kendisinden büyük olan ağabeyi Şeyh Mustafa Efendi'den önce Üftâde Dergâhı'nda postnişin olmuştur. Şeyh Mehmed Efendi, pederinin yerine Emir Sultan Camii hatipliğine tayin edilmiş; ayrıca güzel ve Davudî sesiyle şöhet bulmuştur. Babasının türbesinde medfundur. Şair Cinanî, şu terkibi vefatına tarih düşürmüştür:

Fevt-i Üftâdezade 984

2. Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1017/1608): Üftâde'nin büyük oğlu ve halifesidir. Postnişinlik makamında yirmi küsur yıl irşat hizmetinde bulunmuştur. Salıkların irşadında büyük kudret gösterdiği ifade edilmektedir. Alim ve şair bir zat olup Bursa'nın kutbu olarak tanınmaktadır. Babasının sağlığında ticaretle uğraştığı ve Ulucami'de müezzinlik yaptığı bilinmektedir. Üftâde Türbesi'nde medfundur. Şu beyitler onundur:

*Cezbe-i aşkla ey dil yine cevelân eyleyem
Bu tenim tennûruna bağrımı büryan eyleyem*

*Bana bu dert ezelden çünkü Hak itmiş nasib
İstemem dersin tabiba derde derman eylemem*

3. Kutub Halil İbrahim Sadık (ö. 1089/1678): Şeyh Mustafa Efendi'nin oğludur. Eniştesi Şah Muhammed Fenarî'nin himayesinde büyümüş, on sekiz yaşına kadar devrinin seçkin ulemasından ulum-ı resmiye-yi tahsil etmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin arzusuyla İstanbul'a gelen Halil İbrahim, Hüdâyî'nin yanında dört yıl riyazet ve mücahedeye devam ederek seyr ü sülûkunu tamamlamış ve halife olmuştur. Alim, fazıl, eli açık, gelip geçenlere kapısı ve sofrası açık, keramet sahibi bir zat olan Halil İbrahim'in *kutub* namıyla şöhet bulması onun kemalatına delil olarak gösterilmiştir. Mehmed Şemseddin, onun için "ruhaniyetlerinden istimdad edenler emeline nail olur" demektedir.

¹⁰⁹ Postnişinler için bk. *Ravza-i Evliya*, 14b-19a; *Güldeste*, 120; *Gülzâr-ı Suleha*, 117a; *Gülzâr-ı İrfân*, 145; *Bursa Kütüğü*, II/292; *Sefine*, II/369, Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, 73 vd.

Halil İbrahim aynı zamanda bir şairdir. “Sadık” mahlâsıyla şiirler yazmıştır. Halifelerinden Akbaba İmamı Zaîfî kendisinin birçok güftesini bestelemiştir. “anlar bizi” redifli şiiri de Niyazî-i Mısırî (ö. 1106/1694) tarafından tahmis edilmiştir. Bu zat, Kutub İbrahim Efendi’ye derin bir hürmet duyar; huzurunda ayakta bekler ve teberrüken hizmetinde bulunurdu.

1069/1658 tarihinde Sultan IV. Mehmed Bursa’ya geldiğinde Halil İbrahim’i ziyaret etmiştir. Kutub İbrahim ölmeden evvel dört yüz kırk adet kitabının satılarak Üftâde’nin inşa ettirdiği camiin imam, hatip, müezzin ve kayyımlarına vakıf akçe olarak bırakılmasının vasiyet etmiş; Nazenin ve Kûşade adlı iki cariyesini de azat eylemiştir.

Kabri, vasiyeti üzerine türbenin haricinde (girişte) hususi bir yere gömülmüştür. Mezar taşındaki tacı on terklidir. Hakkında birçok şair met-hiye, mersiye ve tarihler yazmışlardır. Vefatına düşürülen tarihlerden iki tanesi şunlardır:

*Hu ile Üftâdezade eyledi adne sefer
Gitdi Üftâdezade kutb-ı ilâh*

Gazzîzâde Abdülatif, Kutub İbrahim’in altmış sene sonra kabrinin açıldığını, yüzünde şebnem gibi hayat alâmeti görüldüğünü yazmaktadır.

4. Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1109/1697): Kutub İbrahim’in oğludur. Alim ve kâmil bir zattır. Yirmi yıl postnişin olarak irşat hizmetinde bulunmuştur. Üftâde Türbesi’nde medfundur.

5. Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1134/1721): Üftâdezade Şeyh Mehmed Efendi’nin oğludur. Alim ve fazıl bir zattır. Yirmi beş yıl bu hizmeti ifa etmiştir. Üftâde Türbesi’nde gömülüdür.

6. Şeyh Hayreddin Çelebi (ö. 1172/1758): Şeyh Mustafa Efendi’nin oğludur. Otuz sekiz yıl fasılasız şeyhlik yapmıştır. Tahsilini ve sülûkunu babasından tamamlamıştır. Alim, fazilet sahibi, cömert ve herkesin sevdiği bu zat zamanının büyük bir evliyası olarak görülmüştür.

Eşrefzade Seyyid Şerafeddin Efendi’nin kızı Mâşita Hatun’la evlenmiş; bundan Mustafa, Sırrı Ali, Mehmed Eşref adında üç oğlu olmuş; bunun haricindekiler küçükken vefat etmiştir. Hayreddin Çelebi, Üftâde Türbesi’nde medfundur.

7. Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1217/1802): Hayreddin Çelebi’nin oğludur. Tahsilini tamamladıktan sonra pederinin yanında sülûke başlamış, babası vefat edince Eşrefzade Şeyh Fahreddin Efendi’ye intisap ederek sülûk etmiştir. 1176/1762’de o da vefat edince Eşrefiyye Dergâhı şeyhlerinden Abdülkadir Efendi’ye intisap ederek sülûkunu tamamlayıp icazet almıştır. Gazzîzâde Abdülatif, Şeyh Mustafa Efendi’nin hem Celvetiyye hem de Kadirîyye’den müstahlef olduğunu belirtmektedir. Gazzîzâde,

Üftâde Tekkesi'nin güney batı cephesinden görünümü

kendisinin de Şeyh Mustafa Efendi'nin müridi olup yedi sene yanında sülûk ettiğini ifade etmektedir. Neticede, Mustafa Efendi'nin kendisine Kadiriyye ve ayin-i Celvetiyye'ye izin verip: "Var oğul, bunun tafsilini ahar yerden taleb eyle" diyerek sülûkunu kendi nezdinde tamamlattırdığını da kaydetmektedir.

Şeyh Mustafa Efendi kırk yıldan fazla bir zamanda, ölünceye kadar teheccüdünü terk etmemiş, sünnet-i seniyyeye tam manasıyla riayet etmiş, nafil namazların terk edilmesine bile cevaz vermemiştir. Abdestsiz gezmez, her abdest alışında şükr-i vudu' namazı kılar; kahve, tütün gibi keyif verici şeylerden kaçınırdı. Gazzîzâde Abdüllatif, kendisinin birçok kerametine muttali olduğunu söyleyerek bunları kitabında beyan etmektedir. Cenazesini yıkayan Hoca Bekir Efendi, cenazesi yıkanırken kalbinin zikrettiğini ağlayarak anlatmıştır.

8. Ahmed Hasib Efendi (ö. 1223/1808): Şeyh Mustafa Efendi'nin oğlu olup, Üftâde'nin erkek evlâdından sonuncu postnişini olmuştur. Babasından tahsil gördükten sonra Seyyid Nâsireddin Buhârî'nin makamına türbedar ve sonra şeyh olmuştur. Babası vefat edince yerine postnişin olmuş ve altı yıl bu hizmeti sürdürmüştür. Arapça ve Farsça'da mahir olan Hasib Efendi'nin birçok şiir ve ilâhileri de vardır. Güzel ahlâklı, nazik, kibar, alim bir zattır. Kendisinin erkek evlâdı yoktur.

9. Şeyh Burhaneddin Efendi (ö. 1262/1845): Ahmed Hasib Efendi'nin kızı Rukiye Hanım ile Pir Kadızade Mehmed Bey'in oğludur. Dedesinin makamına postnişin olduktan sonra *riyaset-i meşayih* ve *baş müderris* görevleri uhdesine tevdi edilmiştir. Ayrıca, seyyitlerin işlerini tanzim eden bir müessesenin temsilcisi olarak *nakibü'l-eşraflık* vazifesi de kendisine verilmiştir. 1246/1830'da *Muaccelât-ı Evkâf* nezareti ve Tanzimat'ın ilânından sonra Bursa'da teşekkül ettirilen *Meclis-i İdare-i Vilâyet* aza görevlerinde de bulunmuştur. En son 1260/1844'te Sultaniye Medresesi'ne müderris olmuştur.

Üftâde Tekkesi'nin onarımdan önceki görünümü

Burhaneddin Efendi, edip, vakur, güzel ahlâklı bir insandı. Hacca gitmiş ve Hz. Peygamber'in Ravzası'na yüz sürmüştü. 1260/1844 senesinde Sultan Abdülmecid Bursa'ya geldiğinde Burhaneddin Efendi'yi ziyaret etmiş, dönüşünde Ravza-i Mutahhara örtülerinden birini göndermiştir. Eyalet Müşiri Mustafa Paşa, meşayihı toplayarak tekbir ve tehlillerle örtüyü türbeye götürerek Üftâde sandukasının üzerine örtmüşlerdir.

10. Mehmed Üftâde (ö. 1331/1912): Burhaneddin Efendi'nin oğludur. Yetmiş seneye yakın postnişin olarak hizmet etmiştir. Rint ve lâübalî meşrep bir zat olarak tanımlanmaktadır. İsmail Hakkı Dergâhı'nın tarikat talimi kendisine, idarî işleri de Mısırî Dergâhı şeyhi Mehmed Şemseddin Efendi'ye verilmiştir. Mehmed Şemseddin Efendi, vefatına şu tarihi düşürmüştür:

*Şemsî-i Mısırî dua idüp didi tarihi
Olsun Üftâde Efendi'ye mesken Darü's-Selâm*

11. Mehmed Efendi (ö. 1332/1913): Mehmed Üftâde'nin oğludur. Bir yıldan daha az şeyhlik yapmıştır.

12. Hakkı Efendi: Onuncu postnişin Mehmed Üftâde'nin oğludur. Ağabeyi Mehmed Efendi vefat edince yerine geçmiştir. Fakat ne kadar bu hizmeti sürdürdüğü ve ne zaman vefat ettiğine dair bilgi yoktur.

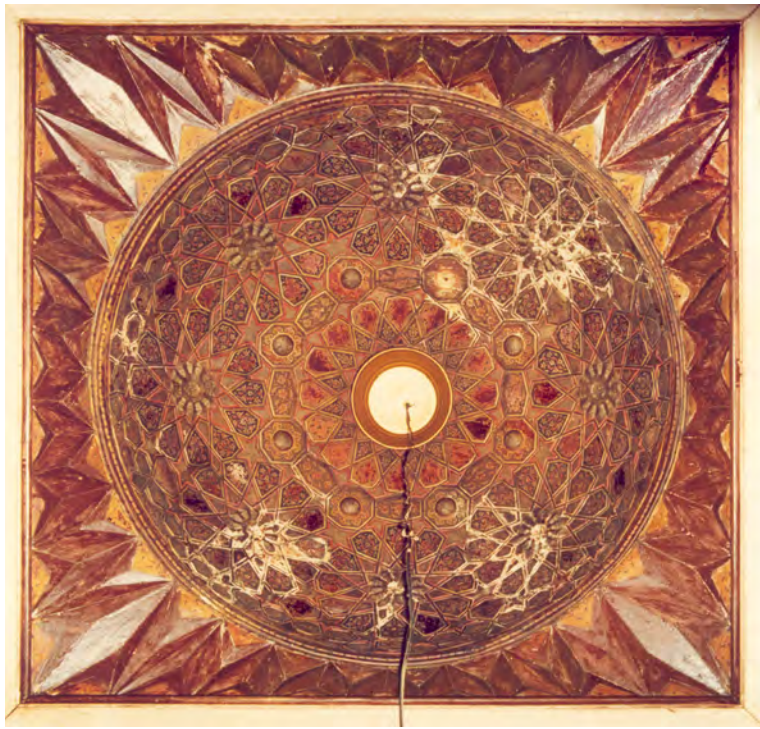
13. Muhtar Efendi: On birinci postnişin Mehmed Efendi'nin oğludur. Amcası Hakkı Efendi'den sonra postnişin olmuştur. Muhtar Efendi'nin zamanında Cumhuriyet rejimine geçilmiş, müteakiben de 30.11.1341/1925'te kabul edilen 677 sayılı kanunla tekkeler ve türbeler kapatılmıştır.¹¹⁰

B. Tekke ve Cami

Pınarbaşı semtinde aynı adlı cami ile birlikte 2507 m²'lik bir alan üye-

¹¹⁰ Bu kanun hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İst. 1980, 327.

Üftâde Tekke-
si'nde ahşap
tavan

rinde inşa edilmiştir. Kuzgunluk Mahallesi'ndeki bu külliye'nin tamamı, Üftâde vakfından olup Üftâde tarafından yaptırılmıştır.¹¹¹ Kendi parasıyla yaptırdığı cami ve tekkenin inşasında bizzat çalışan Üftâde, ervah-ı aliyenin orada hazır olup namaz kıldıklarını keşfetmesi sebebiyle bu yeri seçtiğini söylemektedir.¹¹²

Üftâde Külliyesi cami, semahane, selâmlık, çilehane ve çeşmeden oluşan bir bütündür. Cami ile aynı çatı altında bulunan semahane, son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Semahane'nin kuzeyinde bulunması gereken selâmlık bölümünden bu gün hiçbir iz kalmamıştır. Çilehane iki katlı, kare plânlı ve ahşap tavanlı, mütevazi bir yapıdır. Zemin katı, servis kısımlarını kapsamaktadır.

Tekke bir taraftan Celvetiyye Tarikatı'nın usul, adap ve ayininin icra edildiği bir yer olurken diğer taraftan da gelip geçen misafir ve yoksulların doyurulduğu imarethane vazifesi görmüştür.¹¹³ Tekkede hâlen Üftâde'nin ahfadı oturmaktadır. 2011 yılında yeniden onarılmıştır.

C. Cami ve Türbe

Yerkapı semtinde, kale surlarının yanındadır. Daha önce kilise olan bu yer, cami yaptırılmak üzere, Üftâde tarafından Kanunî Sultan Süleyman'dan izin alınarak inşa edilmiştir.

Üftâde Camii, Üftâde'den sonra depremde yıkılmış; torunu Kutub ib-

¹¹¹ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, III, Ank. 1983, 395.

¹¹² *Menâkıb-ı Üftade Tercümesi*, 69; *Silsile*, 79; *Tuhfe*, 34, 36, 37.

¹¹³ *Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, III/395.

rahim tarafından 1081/1670'te yeniden inşa edilmiş; türbe ise tamir edilmiştir. Üftâdezade Şeyh Burhaneddin Efendi zamanında 1259/1843'te Rıza Paşa, cami ve türbeyi büyük çapta onarmıştır. 1271/1854'te bir zelzele daha olmuş, cami büyük ölçüde yıkılmış ve 1283/1866'da Rıza Paşa tarafından türbeyle birlikte yeniden inşa ve tamir edilmiştir. En son 1969 yılında cami derneğince tamir edilerek ibadete açılmıştır.

Yapı, klâsik Osmanlı camilerinde olduğu gibi tek kubbeli asıl ibadet alanı ile kuzey yönünde yer alan üç kubbeli son cemaat yerinden oluşmaktadır.

D. Celvetiyye Tekkeleri

Üftâde'den sonra Aziz Mahmud Hüdâyî zamanında İstanbul, Celvetiyye'nin önemli bir merkezi olmuştur. Üsküdar'daki Hüdâyî Asitanesi devlet ricalinden geniş halk kitlelerine kadar her zümreden insanın huzur kapısı olmuştur. Tarikat, Anadolu ve Balkanlar'da Hüdâyî'nin halifeleri vasıtasıyla yayılmıştı. Sonraki devirlerde de Filibeli İsmail Efendi, Saçlı İbrahim Efendi, Atpazarî Osman Efendi gibi şeyhler tarafından temsil edilen Celvetiyye, Balkanların en yaygın tarikatlarından biriydi.

Üftâde'den sonra Celvetiyye'nin ikinci merkezi durumuna giren Bursa'da ise gerek Üftâde'nin ahfadı, gerekse İsmail Hakkı gibi şeyhler vasıtasıyla tarikat yüzyıllar boyu itibarını devam ettirdi.

Celvetiyye Tarikatı daha sonra dört şubeye ayrılmıştır. Bu şubeler ve nisbet edildiği şeyhler şunlardır:

1. Selâmiyye: Selâmi Ali Efendi (ö. 1104/1692)
2. Hakkıyye: İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1724)
3. Fenâiyye: Kütahyalı Fenâi Ali Efendi (ö. 1158/1745)
4. Haşimiyye: Bandırmalizâde Mustafa Haşım Baba (ö. 1197/ 1782)

Bunlardan Selami Ali Efendi 1090/1679 yılında Bursa'da bir zaviye yaptırarak irşat hizmetinde bulunmuştur.

İstanbul'un çeşitli semt ve mahallelerinde Hüdâyî Asitanesi'nin haricinde tespit edilebildiği kadarıyla yirmi dokuz tekke mevcuttur. Bu tekke-ler Celvetiyye Tarikatı'nın özellikle İstanbul'da ne kadar yayıldığı hakkında bilgi vermektedir.¹¹⁴

Celvetiyye Kültürü

Celvetiyye kültürü, bu tarikatı kuran; eserleri, fikirleri ve kişiliğiyle yön veren Mehmed Muhyiddin Üftâde'nin semereli gayretleriyle oluşmuş

¹¹⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı, 747 no'lu defter, s. 330; *Vakıf Abideler*, III/198 vd.; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 54-69. Üftade cami ve türbesiyle ilgili olarak 1940'lı yıllarda verilen mücadele için bk. *Bursa'da Kırklar Meclisi*, s. 231.

bir kültürdür. Bu bakımdan o, günümüze kadar devam eden bu kültürün hâlâ birinci halkasıdır.

Üftâde'nin Celvetiyye kültürüne kazandırdığı en önemli eser, *Vakiat* adlı Arapça eserdir. Zira Celvetiyye Tarikatı'nın usul ve adabı, sülûk ve mertebeleri, zikir ve keyfiyeti, makam ve merhaleleri, gayesi bu eserde tafsilen anlatılmaktadır. Ayrıca günün tarihiyle birlikte müridi Hüdâyî'nin seyr ü sülûk, ilâhî marifet ve rüyalarıyla ilgili sorularını cevaplandırmakta; zaman zaman günlük konulara da girmektedir. Eserde, Mevlânâ'nın Farsça beyitleri yanında; Yunus Emre, Hacı Bayrâm-ı Velî, Eşrefoğlu Rûmî ve Üftâde'nin Türkçe şiirleri de yer almakta; Bâyezid-i Bistamî, Abdülkadir-i Geylânî, Cüneyd-i Bağdadî, Hallâc-ı Mansur, Muh-yiddin-i Arabî, Sadreddin Konevî gibi sufilerden yer yer bahsedilmekte ve onlardan sözler nakledilmektedir.

Üftâde'nin *Divan*'ı ise sadece tasavvufî halk edebiyatı türünden bir eser olmakla kalmamış, bu şiirlerden birçoğu bestelenerek dinî musikimize renk katmıştır. Aruz ve hece vezniyle yazdığı şiirlerinde Yunus Emre'nin takipçisi olmuştur. Celvetiyye kültürü Aziz Mahmud Hüdâyî ile zirveye çıkmış; tarih, sanat, ve topluma mal olmuştur. Bunda Hüdâyî'nin tasavvufî şahsiyetinin yanı sıra ilmî ve edebî şahsiyetinin de önemli payı vardır. Onun zamanında Celvetiyye tekkeleri, padişahların, ulemanın, ümeranın, ediplerin sanatkârların ve geniş halk kitlelerinin sığınağı olmuştur.

Hüdâyî'nin on dokuzu Arapça olmak üzere tespit edilebilen yirmi altı eseri, Celvetiyye'nin vaz geçilmez kaynaklarıdır. Divanına aldığı şiirlerinde şeyhinin yolunu tutarak o da Yunus'un muakkipleri arasına girmiştir. Arapça eserlerinin birçoğu tercüme edilmiştir. Bunlardan *Camîu'l-Fadail ve Kâmiu'r-Rezail* ile *Miftâhu's-Salah ve Mirkatü'n-Necah* adlı eserleriyle *Keşfu'l-Kına an Vechi's-Sema* isimli eseri Hasan Kâmil Yılmaz tarafından günümüz Türkçe'siyle hazırlanarak neşredilmiştir.¹¹⁵

Yüzü aşkın eseriyle Celvetiyye kültürüne büyük çapta hizmet eden üçüncü şahıs da İsmail Hakkı Bursevî'dir. Hayatı ve eserleri hakkında, kitabın bundan sonraki bölümünde bilgi sunulacaktır.

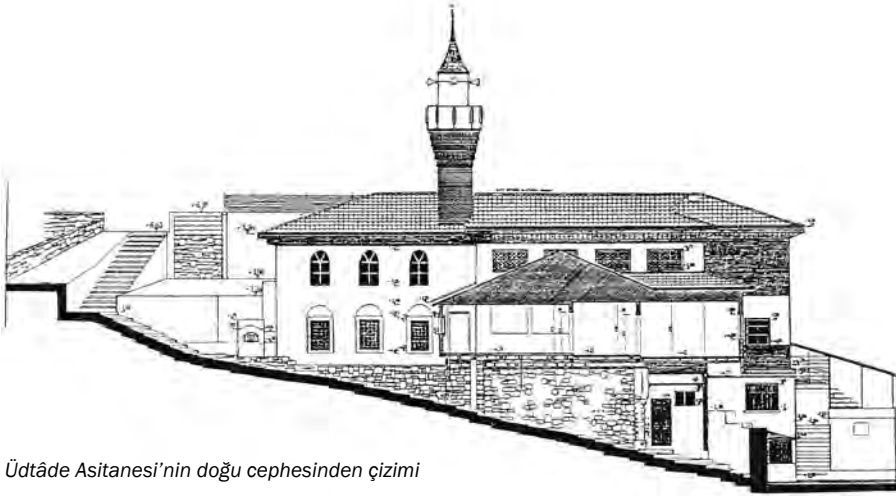
Celvetiyye kültürünün yayılmasında eser ve fikirleriyle hizmet eden diğer sufiler ise şunlardır:

1. Şair Cinanî (ö. 1004/1595): Üftâde'nin mürididir. *Divan*'ı ve mesnevî şairlerinden olup birçok eseri vardır. Bursalıdır.¹¹⁶

2. Hüsameddin-i Bursevî (ö. 1042/1632): *Menâkıb-ı Hazret-i Üftâde*

¹¹⁵ Geniş bilgi için bk. Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 103-120. Neşredilen eserlerin ilk ikisi, *İlim-Amel Seyr u Sülûk* adıyla yayınlanmıştır (İst. 1988). İkincisi de "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Sema Risalesi" ismiyle *MÜİFD*, sy. IV, neşredilmiştir (İst /1986).

¹¹⁶ *Silsile*, 77; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 603.

Üftâde Asitanesi'nin doğu cephesinden çizimi

adlı eseri meşhurdur.¹¹⁷

3. Fenârîzade Şah Muhammed Efendi (ö. 1051/1641): Üftâde'nin menâkıbelerinin birçoğunu bu zat rivayet etmiştir.¹¹⁸

4. Mehmed Muizzuddin Celvetî (ö. 1003/1623): *Vakıat-ı Üftâde*'yi kısmen tercüme etmiştir. Ayrıca Hüdâyî'nin *Camîu'l-Fadail ve Kâmiu'r-Rezail*, *Miftâhu's-Salah ve Mirkatü'n-Necah* adlı eserleriyle *Kesfu'l-Kına an Vechi's-Sema*¹¹⁹ isimli eserlerini tercüme etmiştir.¹²⁰

5. Nev'îzade Ataullah Atayî (ö. 1045/1635): *Hadaiku'l-Hakaik fî Tekmiletî's-Sakaik* adlı eseri meşhurdur.¹²¹

6. Şeyh Abdulhay Efendi (ö. 1117/1705): Şiirleri ve bazı küçük risaleleri vardır.¹²²

7. Şeyh Yakub Afvî (ö. 1149/1736): On kadar tasavvufî eseri vardır. Bunlardan *Hediyyetü's-Salikîn* adlı eseri (tab'ı 1329) meşhurdur.¹²³

8. Mehmed Şahabeddin (ö. 1234/1818): *Tuhfetü's-Salikîn* adlı eseri (ist. 1329) vardır.¹²⁴

9. Ali Örfî el-Melâmî (ö. 1305/1887): Üftâde'nin bazı şiirlerini *Şerh-i Nutk-ı Üftâde* adıyla şerhetmiştir.¹²⁵

10. Mehmed Gülşen Efendi (ö. 1341/1923): Hüdâyî Asitanesi'nde şeyhliği esnasında burada bir kütüphane tesis etmiştir. Hüdâyî'nin *Ahva-*

¹¹⁷ Süleymaniye Ktp., Haşim Paşa Kit., nu. 32/1; AÜDTCF Ktp., Muzaffer Ozak Kit., I/193.

¹¹⁸ *Menâkıb-ı Üftâde Tercümesi*, 76; *Menâkıb*, 11-15, 21, 30; *Güldeste*, 251; *Bursa Kütüğü*, IV/217.

¹¹⁹ Süleymaniye Ktp., Mihrişah Kit., nu. 253.

¹²⁰ *Osmanlı Müellifleri*, I/116 vd.

¹²¹ Diğer eserleri için bk. *Osmanlı Müellifleri*, III/ 95.

¹²² *Osmanlı Müellifleri*, I/126; Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ank. 1968, 365.

¹²³ Eserleri için bk. *Osmanlı Müellifleri*, I/201.

¹²⁴ *Sefine*, III/26; *Sicill-i Osmanî*, III/177.

¹²⁵ Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Kit., nu. 658. Müellif için bk. *Osmanlı Müellifleri*, I/134. Okuyucu, Cihan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İst. 2000, 83.

lü'n-Nebiyyi'l-Muhtar adlı eserini tercüme ve şerh etmiştir.¹²⁶ Yine Hüdâyî'nin *Necâtü'l-Garîk*, *Divan*, *Tarikatnâme* adlı Türkçe eserleriyle *Tarikat-ı Muhammediyye* isimli Arapça eserini 1338-1340'ta *Külliyat-ı Hazret-i Hüdâyî* adıyla neşretmiştir.

Celvetiyye Kültüründe Musiki

Asırlarca Celvetî tekkelerinde icra edilen dinî musiki, ilhamını Üftâde ve Aziz Mahmud Hüdâyî'den almıştır. Üftâde'nin *Vakıat*'da Tapduk Emre'nin "şesta" yani altı telli sazı olduğundan bahsetmesi, onun musikiye olan meyline delil olarak gösterilmektedir.¹²⁷ Hüdâyî ise *Keşfu'l-Kına an Vecchi's-Sema* adlı bir eser yazarak musikiye olan meylini göstermiştir.

Üftâde'den sonra gerek Üftâde Tekkesi'nde gerekse Hüdâyî Tekkesi'nde musiki faaliyetleri hızlanarak devam etmiştir. Üftâdezade Kutub İbrahim Efendi'nin müridi ve halifesi Akbaba İmamı Şeyh Mehmed Zaifî (ö. 1115/1703) şeyhinin birçok ilâhisini bestelemiş ve besteleri Celvetîler arasında bir hayli meşhur olmuştur. Yine Üftâdezade İbrahim Sadık'ın müridlerinden ve dergâhında zakirbaşılık etmiş olan Çatal Sakal Mustafa Efendi ile Üftâdezade Mustafa Efendi'nin damadı Kapan Katibizade Mustafa Efendi, musikiyle yakından ilgilenen Celvetîlerdendi.¹²⁸

Hüdâyî Tekkesi'nde de değerli musikişinaslar yetişmiştir. Bizzat Hüdâyî, bestelenmek için manzumeler yazmış; teravîh tesbihleri, temcid, münacat ve ilâhîler söylemiştir. Hatta tesbih ve temcidlerinin birkaçını kendi bestelemiş, bunlardan bir kısmı da günümüze kadar gelmiştir. Bu tekkede ramazan, bayram, mevlit ve ayın günlerinde besteli şiirler ve ilâhîler okunurdu.¹²⁹ Hüdâyî devrinde tekkesinde Hafız Kumral ve Şaban Dede gibi meşhur musikişinasların zakirbaşılık etmiş olmaları da ayrıca bu tarikatta musikiye verilen önemi gösterir. Daha sonraki dönemlerde Celvetî tekkelerinde yetişen musikişinaslardan bir kısmı şunlardır: Devâtızade Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1090/1679), Şeyh Abdulhay Efendi (ö. 1117/1705), Şeyh İsmail Hakkı Bursevî, Suyolcuzade Salih Efendi, Zakirbaşı Ömer Efendi (ö. 1228/1813), Aziz Efendi (ö. 1272/1855), Şeyh Abdurrahman Nesib (ö. 1258/1884) ve oğlu Ruşen Tevfikî Efendi (ö. 1309/1891), Sunuhî Efendi (ö. 1264/1884) ve Hüdâyî Asitanesi'nin post-nişinlerinden Mehmed Gülşen Efendi (ö. 1341/1923).¹³⁰

¹²⁶ Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Kit., nu. 628. Geniş bilgi için bk. Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 103-120.

¹²⁷ *Türk Musikisi Antolojisi*, I/8.

¹²⁸ *Güldeste*, 528; *Bursa Kütüğü*, III/398; *Türk Musikisi Antolojisi*, I/126, 160.

¹²⁹ *Türk Musikisi Antolojisi*, I/114; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 294.

¹³⁰ *Türk Musikisi Antolojisi*, I/30, 54, 140, 148, II/423, 442, 470, 480, 482; *Tekke Şiiri Antolojisi*, 349; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 295 vd.

CELVETİYYE, İsmail Hakkı Bursevî ve İsmail Hakkı Dergâhı*

*Gözün aç hey cân
Aşk oduna yan
Bursevî*

Hayatı

XVIII. yüzyılın büyük mutasavvıflarından ve Celvetiyye Tarikatı'nın Bursa'daki temsilcisi olan İsmail Hakkı, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Aydos'da, 1063/1653 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Mustafa Efendi, aslen İstanbullu olup 1062/1653'de çıkan büyük Aksaray yangınında mal ve emlakini kaybetmiş, bu sebeple İstanbul'dan ayrılarak akrabalarının bulunduğu Aydos'a yerleşmek zorunda kalmış ve son beş altı yıllık ömrünü burada tamamlamıştır. Annesi Kerime Hanım'ı da yine Aydos'da, yedi yaşında iken kaybetmiştir. İsmail Hakkı, babası ve annesi yönüyle soyunun peygamber sülâlesinden geldiğini yeri geldikçe bazı eserlerinde belirtmiştir.¹

Kaynaklarda, Aydos'da doğmuş olması sebebiyle Aydosî, ya da Bursa'da medfun olması dolayısıyla Bursevî veya tarikatına nisbetle Celvetî olarak adı geçmekte ise de, tasavvufî ve edebî eserlerinde Hakkı mahlâsını kullanmıştır.²

İsmail Hakkı, 1070/1659'da Rumeli'de başlayıp 1083/1672'den itibaren İstanbul'da devam eden ve 16 yıl süren tahsil hayatını, zahirî ve batınî ilimlerin birlikte tedris edildiği Celvetiyye tekkelerinde ve Celvetiyye şeyhlerinin tedris halkalarında tamamlamıştır. Tahsilinin ilk beş yılını doğum yeri Aydos'da ve Şeyh Ahmed Efendi'nin yanında, daha sonraki

* Yard. Doç Dr. Murat Yurtsever, UÜ. İlahiyat Fak. (Emekli)

¹ İsmail Hakkı, *Kitabu'l-Hutaba*, BEEK, Genel Kit., nu. 85, 1a; Hüseyin Vassaf, *Kemâlname*, A. Yivlik Özel Kit., 54. Geniş bilgi için bk. Ali Namı, *İsmail Hakkı Bursevî*, ist. 2001.

² *Çün itdün mahlâsım yâ Rab Hakkı*

Beni abdül-Hak eyle vir terakkî

İsmail Hakkı, *Divan*, BEEK, Genel Kit., nu. 745, 116b

yedi yıllık tahsilini ise Edirne'de Şeyh Abdülbakî Efendi'nin yanında sürdürmüştür. Bu süre zarfında önce hıfzını tamamlamış, daha sonra da hem tasavvufî hem de şer'î ilimlere ait düzenli bir öğrenim görmüştür. İstanbul'da, şeyhi Atpazarlı Osman Fazlî-i İlâhî'nin yanında geçirdiği son üç yıllık sürede ise hem tahsilini, hem de sülûkunu tamamlamış ve 1085/1674'de icazet alıp Celvetiyye şeyhi olarak irşat faaliyetine başlamıştır.³

İsmail Hakkî'nın ilim ve feyzinden istifade ettiği hocaları arasında en fazla adı geçen bu üç tanesidir. Ancak, Osman Fazlî'nin İsmail Hakkî üzerindeki etkisi diğerlerinden daha fazladır. Çünkü Osman Fazlî, İsmail Hakkî'nın hem hocası hem de şeyhidir. Hakkî'dan söz ederken, "Hak celle ve alâ hazretleri bana öyle bir halife ihsan buyurdu ki, onu hazret-i pîr-i azîz Mahmud Hüdâî'ye ihsan buyurmadı" demiştir. Hakkî da şeyhinden bahsederken,

*Abd-i Hakk'ım kul u kurbanım ona
Kulunun kanı hacesine sebil⁴*

diyerek Osman Fazlî'ye olan hürmet ve muhabbetinin diğer hocalarından daha ziyade olduğunu belirtmektedir.

İsmail Hakkî, Osman Fazlî ile daha üç yaşında iken Aydos'da karşılaşmış ve Osman Fazlî'ye sadakatla bağlı olan babası vasıtasıyla şeyhini ilk olarak o zaman tanımıştır. Ancak, İsmail Hakkî'nın Celvetiyye Tarikatı'na intisabı ve sülûk dönemi, İstanbul'daki ikinci karşılaşmasında Osman Fazlî'ye biat edışıyle başlamıştır.

1086/1675'de Rumeli'de başlayıp 1096/1685'den itibaren Bursa'da devam eden ve ölümüne kadar süren irşad faaliyeti 50 yıllık bir dönemi içine almaktadır. Hakkî, bu dönemde hem muallim, hem vaiz, hem mürşid ve hem de bir müellif olarak dört ayrı hizmeti birlikte yürütmüştür. Osman Fazlî'nin vefatına kadar, irşatla görevli bulunduğu her beldeye onun tayini ile ve onun vekili olarak gitmiş, karşılaştığı problemler karşısındaki tutumunu şeyhi ile istişare ederek belirlemiştir. Görevli bulunduğu Balkan şehirleri, Osman Fazlî'nin daha önce uğradığı ve ayrılırken yerine vekil bıraktığı, Celvetiyye Tarikatı'nı tanıyan ve bağlularının çok olduğu yerlerden seçilmiştir.

İrşat göreviyle ilk tayin olduğu yer Üsküp'dür. 1086/1675'de geldiği Üsküp'de altı sene kadar kalmış ve Şeyh Mustafa Uşşakî'nin kızı Ayşe Hanım'la, 1088/1677'de burada evlenmiştir. 1092/1681'de ikinci tayin yeri olan Köprülü (Veleze)'ye geçmiş ve burada 14 ay kalmıştır. 1093/1682'de Rumeli'deki üçüncü tayin yeri olan Usturumca'ya gelmiş ve 1096/1685'e kadar burada görev yapmıştır.

³ İsmail Hakkî, *Silsile*, İst. 1291.

⁴ *Divan*, 114a.

İsmail Hakkı, henüz 23 yaşında iken bin bir mihnet ve mahrumiyetle başlayan irşat görevinin, ömrünün sonuna kadar aynı sıkıntılarla devam ettiğini ifade ederek hayatının her yedi senesi sonunda meşakkatle başlayan yeni bir dönemin açıldığını belirtmiş, tüm bu dönemleri sülûk ve riyazetinin hayatı boyunca devam ettiğine bir işaret saymıştır:

“Şu is’âd ve ifâza sinîn-i hayatımda her yedi senede bir vukua geldi. Lâkin bu tefeyyüz merâret-azmâ-yı ibtilâ olmağa tevakkuf ettiğimde ve tehâlûfe isti’dadat hasebiye meşakk-ı suver-i adîdeden zuhur eylediginden ben de bir taraftan diğer tarafa azimet ve bir belleden diğer beldeye hicret etmek gibi birçok beliyeye giriftar oldum. Mihnet insanı bulunduğu dereceden tenzil eylemez. Meşakkate gerden-dade-i rıza olmak bilakis âkıbet-i haseneyi mucib olur. Sırr-ı hükm-i İlâhî iktizasından olmak üzere en evvel gittiğim yer bilâd-ı Rum’dan Üsküb beldesi idi. Hayli senelerden sonra Bursa’ya hicret eyledim. Kıbrıs’a sefer itmek lâzım geldi yedi sene sonra. Yedi sene sonra harbe gitdim. Yedi sene sonra Hicaz’a azimet eyledim. O sırada evlâdım Hatice irtihal eyledi. Tarik-ı Hac’da pek çok şedaide hedef oldum, hatta kıymetdar kitaplarım, emval-i nefisemin kâffesi elimden gitti, emr-i İlâhî’ye inkıyad eyledim. Olacaklar oldu. Yedi sene sonra ebeveynimin kabirlerini ziyaret maksadıyla maskat-ı re’sim olan Aydos canibine azimet eyledim. Yedi sene sonra ikinci defa Hacc’a gitdim. Yedi sene sonra Bursa’dan Şam-ı Şerif’e hicret ile emrolundum. Ak-rabamın kâffesinden dür oldum. İşte birçok musibetlerle geçirdiğim bu yıllar 40 seneyi tecavüz ediyor. Cenab-ı Hak dilediğini işler, hükm-i İlâhî’sini takib eden yokdur. Emr-i samedanîsini reddidecek ferd tasavvur olunamaz. Benim giriftar olduğum şu mesaib işaret-ı ma’neviye üzerine zuhura gelmiş şeylerdir. Benim bunda kat’â ihtiyarım yokdur. Hareket-i ihtiyariye nefsanî olduğu için hiçbir şeyi müntic olamaz. Âkıbet-i hasene ancak Cenab-ı hâkim-i hakikatin fermanı üzerine vücuda gelmiş neticedir. Bâlâda zikrettiğim seferler esnasında çektiğim diğer belâya ise kesreti ci-hetiyle kâbil-i ta’dâd değildir.”⁵

İsmail Hakkı, 1096/1685’de Osman Fazlî’nin Bursa’daki halifesi Sunullah Efendi’nin vefatı üzerine yerine halife olarak tayin edilmiştir. Bursa’da geçen yıllar İsmail Hakkı’nın hayatındaki en uzun ve en verimli dönem olmuştur. Irşat faaliyetinin verimi ve tasavvufî olgunluğu bu esnada artmıştır. *Rûhu’l-Beyân* adlı tefsirini Bursa’da iken tamamlamış, divanını bu dönemde yazmaya başlamıştır. Zor ve meşakkatli yıllardan sonra gelip yerleştiği Bursa’yı,

*Aceb midir hayat-ı nev bulursa mürdeler onda
Hakikat mazhar-ı envar-ı Ruh-ı Kuds’dür Bursa*⁶

⁵ *Kemalname*, 6.

⁶ *Divan*, 113a.

diyerek övmüş ve ömrünün en velûd dönemini başlatmıştır.

İsmail Hakkı'nın Bursa'daki ilk yılları, barınma ve geçim sıkıntısı da dahil olmak üzere Rumeli'de geçirdiği yıllar kadar zor ve çileli geçmiştir. Bu ilk günlerini Hakkı şöyle anlatmaktadır:

“Bursa’da evail-i hayatımda canib-i gaybdan memur olduğum üzere zîr-i zeminde (bu gün mevcut olan çilehanede) iki sene kadar riyazet edip her gece iftarım bir parça kuru ekmekten ibaret idi. Haftada bir kere bir miktar su içerdim. Her gece efrad-ı müfrededen 120 000 isim ihsâ olunurdu. Ta ki müddet-i ma'lûme tamam olup halvetden bîrûn olduğumda bazı evlâdımın vefatıyla dahi teşdid-i mihnet vaki oldu.”⁷

İsmail Hakkı, Osman Fazlî'den vekâlet alarak geldiği Bursa'da Uluca-mi'de ve Kaygan Camii'nde halkı aydınlatan vaazlar vermiş, tasavvufî sohbetlerle irşat hizmetini sürdürmüş, kalan boş zamanını da kaleme aldığı eserlerin te'lifine ayırmıştır. Yoğun bir gayret sarf ederek sürdürdüğü faaliyetleri *Yâdigâr-ı Şemsî*'de şöyle sıralanmaktadır:

“Müşarün ileyh zamanını boş geçirmemiş, sa'y u gayretten geri durmamış, gâh te'lifat ile âsâr-ı nafia vücûda getirmiş, gâh erbab-ı sülûku ikaz için Kaygan, Orhan, Cami-i Kebir gibi cevami-i şerifede va'z u nasihatda bulunmuş ve dergâhında tefsir ve Buhârî-i Şerif okutmuş, terbiye-i salikân ve irşad-ı taliban ile irâ'e-i tarik-ı vuslat ve bazan asrı meşayihıyla müdavele-i efkâr iderek sohbet eylemiştir. İnşa ve imar edilen cevami' u tekâyaya tarih söylerler ve âsâr-ı nafi'a ve kütüb-i sufyye müelliflerinin kitaplarına takrizler yazarlar, ihvanının namına yazdırdığı kitapları kendilerine hediye ederlermiş.”⁸

İsmail Hakkı, 1101/1690'da Magosa'ya sürgün olarak gönderilen Osman Fazlî'yi ziyarete gitmiş ve 17 gün kadar birlikte kalmıştır. Dönüşünden kısa bir süre sonra vefat eden Osman Fazlî'nin işaretleriyle Celvetiyye Tarikatı şeyhi olarak görevi devralmıştır.

1108/1696'da Osmanlı ordusunun manevî gücünü takviye etmek göreviyle II. Avusturya seferine, 1110/1698'de yine aynı görevle III. Avusturya seferine katılmıştır.

İlki Suriye üzerinden ve karadan, ikincisi ise Mısır üzerinden ve denizden olmak üzere 1112/1700 ve 1124/1710 yıllarında iki defa Hacc'a gitmiştir. Bu seferleri esnasında Şam ve Kahire'de kısa bir süre kalarak oradaki ilim adamları ile tanışmış ve tasavvufî müzakerelerde bulunmuştur.

1126/1714'de Tekirdağ'a giderek üç yıl kadar neşr-i tarikatla meşgul olmuştur. Bazı kaynaklarda manevî işaret ve görevle çıkılan bir sefer

⁷ *Kemalname*, 9.

⁸ *Bursa Dergâhları*, 178.

olarak nitelenen bu üç yıl,⁹ diğer bazı kaynaklarda, İsmail Hakkı'nın Üsküdar Ahmediye Camii cuma vaizliği görevinde iken sık sık Vahdet-i Vücûddan bahsetmesi sebebiyle nefyedilmesi olarak kaydedilmiştir.¹⁰

Tekirdağ'dan tekrar Bursa'ya dönen İsmail Hakkı, 1129/1717'de şeyhi Osman Fazlî'nin kızı Ayşe Hanım'la ikinci evliliğini gerçekleştirmiştir. Aynı yıl eserini ve görüşlerini benimseyip hürmet ettiği Muhyiddin Arabî'nin kabrini ziyaret amacıyla Şam seyahatine çıkmıştır. Eşi ve çocuklarıyla birlikte üç yıl kaldığı Şam'da bölgenin ilim erbabı ile musahabe ve münazaralarda bulunmuştur.

Bu münazaralar esnasında, özellikle tütünün haram oluşuna dair olanı uzun müddet devam etmiş ve İsmail Hakkı'nın Muhyiddin Arabî görüşleri doğrultusunda haram olduğu üzerindeki ısrarı ile şiddetlenmiştir. Hakkı'nın kısa süre içinde gördüğü birkaç rüyada “Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ather birkaç defa temessül edip, şol ki halk ona yaprak der, o bizim yanımızda habîs ü haramdır ki bu tütündür” buyurduğunu belirtmesiyle münakaşa daha da büyümüş; Şam uleması ikiye ayrılmış, nihayet Şeyh Abdülgani Nablusî'nin yazdığı *Fî Hükmi İbâhati'd-Duhân es-Sulhu Beyne'l-İhvân* adlı eser ref-i nizaya vesile olmuştur.

İsmail Hakkı, Şam dönüşü eşi ve çocukları ile birlikte üç yıl kadar Üsküdar'da kalıp 1135/1723'de tekrar Bursa'ya dönmüştür.

Elindeki bir miktar para ile ömrünün on iki yılını da bu gün ibadete açık olan camiin inşaatına harcamış ve 1137/1725'de Bursa'da vefat etmiştir.

Ölümünden bir müddet önce yazdığı bir manzumenin,

Kebs-i rûhum Hakk'a kurbân eyledim

mısraı ile vefat tarihini önceden ima ettiği ve bunu daha sonra şair Bakî Efendi'nin rüyasında ifade ettiği, *Gülzâr-ı Sulehâ*'nın ilâvesine kaydedilmiştir. Ayrıca, ölümünden üç yıl kadar önce (1134'de) Üsküdar'da kaleme aldığı *Nakdû'l-Hâl* adlı eserindeki bir manzumesinin son beytinde:

Hakkiya envâr-ı Hakla pür oldu merkadi

Bursevî'nin kabir taşı

⁹ Sakıp Yıldız, *Türk Müfessiri İsmail Hakkı, Hayatı, Eserleri ve Tefsir İlmindeki Metodu*, orijinali Fransızca olan basılmamış doktora tezi, Erzurum 1976, 118.

¹⁰ Muallim Naci, *Esamî*, İst. 1308, 59.

mısraında ölüm tarihinin, kendisi tarafından önceden tahmin edildiği, kerametlerinden biri olarak ifade edilmiştir.

Bâkîzâde Hâdî Efendi tarafından yazılan, İsmail Hakkı'nın vefat tarihini hâvî manzume meşhurdur:

*Kutb-ı zamâne Şeyh İsmail Hakkı hak bu kim
İrişdi ilm-i zâhir u bâtında hakkâ gâyet*

*Oldu behište tâir-i kuds-i rûhu pür-feşân
Müstersidânın eyledi üftâde hâk-i fûrkate*

*Tahrîr etdim Hâdiyâ târîh-i sâl-i rihletin
Hak Hak dedi azm eyledi Hakkı Efendi Cennet'e*

İsmail Hakkı'nın evlâdının sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, ölümünden sonra hayatta kalan iki oğlundan Mehmed Bahâüddîn, pedere hilâfeten iki sene sonra vefat etmiştir. Her iki oğlu da anneleri Ayşe Hanım'la birlikte babalarının yanında medfundur. Bundan başka, İsmail Hakkı'dan önce vefat eden İshak, Abdülehad ve Tahir Muhammed adında üç oğlu ile Hatice ve Hanife adlarında iki kızı olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.

İsmail Hakkı'nın kabri, Tuzpazarı semtinde, camii, medresesi ve çilehanesi ile birlikte "İsmail Hakkı Tekkesi" adı verilen külliye'nin kible tarafındadır.

Mürşidi

Yedi yaşından itibaren öğrenimini Celvetî tekkelerinde sürdüren İsmail Hakkı'nın Celvetiyye Tarikatı'na intisabı, 1083/1672'de İstanbul'a gelişi ve Osman Fazlî'ye biat edilişiyle gerçekleşmiştir. Bu, İsmail Hakkı'nın Aydos'da, daha üç yaşında iken babasıyla birlikte meclisine devam ettiği Osman Fazlî ile ikinci karşılaşmasıdır ve Hakkı'nın 19 yaşına tesadüf etmektedir. Bu sebeple Osman Fazlî, çocukluğundan itibaren tanıyıp derin sevgi ve alâka duyduğu Hakkı'ya, zaman zaman, "Sen bizim üç yaşından beri evlâd-ı ma'nevîmiz ve mürîd-i hâlisimizsin" diyerek iltifat etmiştir. Üftâde ve Aziz Mahmud Efendi'den sonra Celvetiyye Tarikatı'nın en büyük sufilerinden biri olan Osman Fazlî, İsmail Hakkı'nın ilk ve tek mürşididir.

1041/1632'de Şumnu'da doğmuştur. İlk öğrenimini, babası Seyyid Fethullah Efendi'nin halifesi Saçlı İbrahim Efendi'ye intisap ederek Celvetiyye'ye kadem-zen olmuştur. Gönül ve zekâsındaki yüksek istidadı keşfeden İbrahim Efendi tarafından İstanbul'a gönderilen Osman Fazlî, önce Hüdâî'nin kızının oğlu Şeyh Mesud'a intisap etmek istemişse de bu zatın

یا حضرت عثمان فضلی الہی

کتبہ العتیق محمود غفرلہ

"Ya Hazret-i Osman Fazlî İlahî." Hat: Mahmut Şahin.

mecsubiyeti sebebiyle yine Celvetiyye meşayihından Zeyrek Dergâhı şeyhi Zakirzade Abdullah Efendi'ye (ö. 1068/1658) intisap etmiştir. Osman Fazlî, aynı zamanda şer'î ilimler okutan bir müderris ve Fatih Camii vaizi olan Zakirzade'nin yanında hem ilim tahsil etmiş hem de sülûkunu tamamlamıştır. Abdullah Efendi, "Sende Şeyh-i Ekber meşrebi var" diye taltif ettiği Osman Fazlî'yi, bir müddet sonra, vaaz, tedris ve irşat göreviyle Celvetiyye Tarikatı'nı temsilen Aydos'a göndermiştir (1065/1655). Zakirzade'nin vefatına kadar burada kalan Osman Fazlî, daha sonra Filibe'ye geçerek aynı görevle 15 sene kadar da burada kalmıştır.

Osman Fazlî, 1083/1672'de Filibe'deki yerine bir vekil bırakarak İstanbul'a gelmiş ve Atpazarı semtindeki Kulkapı Camii meşrutasına yerleşmiştir. Bir müddet sonra Zeyrek Camii'ne bitişik Celvetiyye Dergâhı'nda ders vermeye başlamıştır. İsmail Hakkı İstanbul'a gelişinde Osman Fazlî'yi burada bulur. Batınî ilimlerle birlikte zahirî ilimlerin tedrisine de önem veren Osman Fazlî, "Evvelâ zahirî ilimlerin talimini istemeyen bir sufiyi derslerime kabul etmem ve asla bir ümmîye halifelik verip mezun etmem" diyerek, İsmail Hakkı'nın bildirdiğine göre bu dergâhda her yıl 200 öğrenciye ders okutmuştur.

İsmail Hakkı, Osman Fazlî'nin bazı hâllerinden şöyle söz ediyor:

"Şeyhim seyyidü'l-aktab her hâlinde tesettürü ihtiyar ederdi. Hatta ahabından biri me'kûlâta müteallik bir şey ikram etse, eğer duhâ vak-tinden mukaddem ise getiren kimsenin yanında bir lokma alır ve sâim olduğunu işrâb itmezdi. Sâir umûr-ı âdiyede dahi hâleti böyle idi. Meğer sünnete muhalif olsa onu işlemezdi. Üç nesne ile merzuk idi. Birincisi her salât-ı mefrûza için tecdîd-i vuzû ederdi, ikincisi cemaatle kılardı. Üçüncüsü her ibadet ve muamelede Kitab ve sünnetle amel ederdi. Her mezâkdan zevk ve her türlü riyazet ve mücahedeyi derkâr etdikden sonra, zaman-ı sühûnda, husûsan leyâlî-i Ramazan'da bir yumurta ile iftar ederdi. Böyle iken dört menkûhası ve 18 sirriye câriyesi vardı."

Osman Fazlî'nin Köprülü Fazıl Ahmed Paşa ile olan musahabeti, IV. Mehmed (Avcı) zamanında saraya nüfuzunu ve ünsiyetini sağlamıştır. Ne var ki bu münasebet, imparatorluğun dirayetsiz padişah ve vezirlerle yönetildiği, dolayısıyla üst üste kaybedilen savaşların batıda birçok kalelerin elden çıkmasına sebep olduğu talihsiz bir döneme tesadüf etmiştir.

Üstelik devlet erkânının dinî hassasiyetle bağdaşmayan hayat tarzı, saray ile halk arasındaki alâkanın günden güne zayıflaması ve ağır vergiler altında çaresiz kalan halkın yönetime karşı duyduğu husumet, Osman Fazlî tarafından dile getirilmiştir. Padişah ve vezirlerin haksız tutumları, gerek saray vaizliği esnasında, gerekse Vefa ve Süleymaniye camilerindeki vaazlarında şiddetle tenkit edilmiştir. Bu sebeple Osman Fazlî 1093/1682'de, doğum yeri olan Şumnu'ya sürgün edilmiş; ancak üç ay sonra sadrazam olan Bosnalı Süleyman Paşa'nın araya girmesi ile sarayla arası düzelmiş ve tekrar İstanbul'a dönmüştür. Sarayla arasında devam eden münasebet esnasında, zaman zaman devletten yana, zaman zaman da halktan yana tavır almış; ancak her zaman hakkın olduğu yerde bulunmuştur.

1099/1687'de IV. Mehmed'in hal'i ve yerine II. Süleyman'ın cülusuna muvafakat etmiş, 1100/1689'da Belgrad'ın fethi için sefere çıkacak orduya askerin manevî gücünü takviye etmek üzere davet edilmiştir. Ancak son anda Köprülüzade (Tekirdağlı) Mustafa Paşa tarafından seferden men edilen Osman Fazlî, Belgrad'ı fethederek dönen Mustafa Paşa'nın hasımlarını temizleme hareketi esnasında Magosa'ya sürülmüştür (1101/1690).

Osman Fazlî, sürgünün 14. ayında yakalandığı hummadan kurtulmamış ve Magosa'da vefat etmiştir (1102/1690). Zamanla kaybolan kabir taşını 1246/1830'da Kıbrıs muhassılı olan Hacı Mehmed Ağa toprak altından çıkarmış, şeyhin mezarını yeniden yaptırmış ve etrafına birkaç hücre bina ederek türbe hâline getirmiştir.

İsmail Hakkı tarafından vefatına düşürülen tarih şu şekildedir:

*Bülbül-i hoş-lehce-i gülzâr-ı ma'nâdır bu şeyh
Bulmadı âhir bu fânîde bekâdan rayiha
Kudsiyân-ı pâk-i dil Hakkı el açup didiler
Rûh-ı pâki-y-çün azizün okuyalım "Fâtihâ"*

Osman Fazlî'nin Bazı Eserleri

1. *Lâyihatü'l-Berkiyyât*: Ayet ve hadislerdeki bazı işârî manâları ihtiva eden vâridat türünde bir eser (Süleymaniye Ktp. Reisü'l-Küttâb, nu. 511).
2. *Muhtasar ve Mutavvel'e Haşiye*: (Süleymaniye Ktp. Lâleli Kit., nu. 2811).
3. *Misbâhu'l-Kalb*: Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb* adlı eserinin şerhi (Süleymaniye Ktp. Reisü'l-Küttâb Kit., nu. 511/2).
4. *Mir'âtü Esrâri'l-İrfân*: (Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa Kit., nu. 120).
5. *Hidâyetü'l-Mütebahhirîn*: (Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Kit., nu. 3491).
6. *Tecelliyâtü'l-Berkiyye*: (Süleymaniye Ktp. Reisü'l-Küttâb Kit., nu. 511/3).

İsmail Hakkı'nın Halifeleri

1. *Muhammed Bahâüddin b. İsmail Hakkı*: İsmail Hakkı'nın oğludur. Babasının vefatından sonra bir süre hilafette kalıp 1138/1726'da vefat etmiştir. Tahsilini ve sülûkunu pederinin yanında tamamlamış, tabiatının şiiire müsait olması hasebiyle bazı manzumeler kaleme almış ve bazı makamların imarına tarihler düşürmüştür. Babasının kabri yanında medfundur.

2. *Hikmetî Mehmed b. Ahmed*: Aslen Tekirdağlıdır. Hikmetî ismi kendisine Hakkı tarafından verilmiştir. İsmail Hakkı Tekirdağ'da bulunduğu sırada (1126/1714) yetim ve kimsesiz olduğu için manevî terbiyesi altına alıp evlât edinmiştir. Hikmetî'nin İsmail Hakkı tarafından evlât edinilmesi, neslinin dîcâr-ı inkita olacağını önceden bildiğine dair bir keramet olarak zikredilmektedir. Şeyh Bahâüddîn'in irtihalinden sonra 28 sene kadar meşihatta kalıp 1165/1752'de vefat etmiştir. İsmail Hakkı'nın kabri yakınında medfundur.

Hikmetî Efendi halife tayin edildiğinde, Hakkı tarafından Tekirdağ'da irşatla görevlendirilmiş ve bu esnada (Tekirdağ'da) Salihîye Camii civarında bir halvethane inşa ettirmiştir (1128/1714). Bu halvethanenin inşasıyla ilgili İsmail Hakkı'nın düşürdüğü tarih *Yâdigâr-ı Şemsî*'de kayıtlıdır:

Dedi harf-i mücevher birle Hakkı

Yapıldı halvet erbâb-ı kulûba

(1128)

Bir kez Hicaz'a gitmiş, bir kez de gazaya iştirak etmiştir. Hacc'a ne zaman gittiği ve hangi savaşa katıldığı belli değilse de savaşta taşıdığı sancak bir müddet İsmail Hakkı Dergâhı'nda yadigâr olarak saklanmıştır.

Hâdîzade Emin Efendizade Aziz Efendi tarafından yazılan mezar taşındaki dörtlük, vefat tarihini havidir:

Sâlikân-ı Celvetiyye mürşid-i şeyhu's-şuyûh

Şeyh Hikmetî kabrinde râhatlar bula

Düşdü bir târîh Azîzâ tab'uma fevti için

Cây-gâh-ı Hikmetî Mevlâ kusûr-ı adn ola

(1165)

3. *Şeyh Yahya Efendi*: Mekke-i Mükerreme'de Celvetî Tarikatı'nın intişarına görevle 37 sene hizmet etmiş ve İsmail Hakkı'nın vefatı üzerine İstanbul'a gelip yerleşmiştir.

4. *Zâtî Süleyman Efendi*: Aslen Gelibolulu olmakla beraber, Keşan'da ikameti dolayısıyla Keşanî diye de şöhret bulmuştur. 1125/1713'den 1137/1724'e kadar Gelibolu'da hilâfetle neşr-i tarikata görevli olmuştur. 1151/1738'de vefat etmiştir. Kabri Keşan'dadır.

İsmail Hakkı'nın kerametlerini topladığı bir eseri vardır. Şairdir ve manzum eserleri vardır. Müretteb *Divan*'ı, *Sevânihu'n-Nevâdir fî Ma'rifeti'l-Anâsır* adlı eseriyle birlikte basılmıştır (İst. 1257). İsmail Hakkı'nın:

Bir elif bul mekteb-i irfânda evvel bâyı sor

matla'lı kasidesini serhetmiş, Şahidî'nin *Gülşen-i Vahdet* manzumesini şerhe başlamış ancak ömrü yetmediğinden oğlu Hüseyin Şahidî'nin halifesi Fahri Efendi tarafından tamamlanmıştır. Bunun dışında 23 es'ile-i mutasavvıfaneye *Cevabnâme*'si ve *Miftâhu'l-Mesâil* adlı mensur iki eseri daha vardır. Halifeleri: Ali Senâî Efendi, Hüseyin Şahidî Efendi, Şeyh Mustafa Efendi, Şeyh Ahmed Fahreddin Efendi, Şeyh Seyyid Ebubekir Efendi.

5. *Vahdetî Osman Efendi*: Aslen Üsküplü olmakla birlikte Edirne'de ikamet etmesi sebebiyle Edirneli olarak şöhret bulmuştur. Şer'î ilimlerde mertebesi yüksek ve aynı zamanda şairdir. Fıkıh konusunda *Mühtedel-Enhur ilâ Mülteka'l-Ebhur* adlı eseri matbudur (İst. 1313). Kendi el yazısıyla muharrer *Şerh-i Hadis-i Erbaîn* Esad Efendi Kütüphanesi'nde, *Kifâye Tercümesi*'nden bir nüsha ise Ayasofya Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Bazı manzum risaleleri dışında bir de *Divançe*'si vardır.

1125/1713'de Edirne'de vefat etmiş ve Uzunkaldırım'daki Ayşe Kadın Hanı'na bitişik kabristana defnedilmiştir.

1110/1698 Ramazan'ında, Edirne'de, Sezâî-i Gülşenî ile kısa bir süre birlikte bulunmuşlar ve bu esnada aralarında büyük bir muhabbet husule gelmiştir. Bu fart-ı muhabbetin tesiriyle Vahdetî Osman Efendi'nin yazıp gönderdiği bir beyit daha sonra Sezâî-i Gülşenî tarafından tamamlanmıştır:

*Bana sensiz yemek içmek harâm ender harâm olsun
Fırakınla geçen günler kıyâm ender kıyâm olsun*

*Perişanlık diler dil kayd-ı zülfünde nice demdür
Hevâdârun olanlar sevdiğim ko bî-nizâm olsun*

*Fenâ güzlârının servi durur ber-pâ ayak üzre
Hakikat bağı servisi sana her dem hırâm olsun*

*Bana güldüren ağyârı tecellinle beni güldür
Nigâh et bana uşşakun içinde ihtirâm olsun*

*Dilersen yâr ile vahdet koma ağyârı kalbinde
Safâ-yı vahdeti bulmağa her dem ihtimâm olsun*

6. *Radovişli Şeyh Ali Efendi*: Bu zatın tercüme-i hâliyle ilgili bilgiye kaynaklarda rastlanamamıştır.

7. *Şeyh Sünnetî Efendi*: Bu zat hakkında da kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

8. *Şeyh Mehmed Pertev Efendi*: İsmail Hakkı'nın hem halifesi hem de manevî evlâdıdır. Üsküdar'da, âsitane-i Hüdâî'de uzun süre seccadenişin olmuştur. Hüdâî Dergâhı postnişini Abdurrahman Efendizade Mehmed Ruşen Efendi'nin şeyhidir. Vefat tarihi meçhul olup Hüdâî Dergâhı civarında medfundur.

9. *Şeyh Ahmed Pertevî Efendi*: Hilâfet göreviyle uzun yıllar Tekirdağ'da bulunmuş ve 1182/1768'de İstanbul'da vefat etmiştir. Şair olarak da ünlüdür ve mürettep *Divan*'ı vardır. Hüdâî Dergâhı civarında medfundur.

10. *İçelli Abdülaziz Efendi*: İsmail Hakkı'nın yalnız adına tesadüf edebildiğimiz halifelerindendir.

11. *Şeyh Ahaveyn Efendi*: 1176/1762'de Bursa'da vefat etmiş ve İsmail Hakkı haziresine defnedilmiştir. Bunun haricindeki bilgiye kaynaklarda rastlanamamıştır.

12. *Derunîzade Mehmed Hulusî Efendi*: Ustrumcalıdır. Hilâfet göreviyle doğduğu yerde kalmış ve 1167/1754'de Ustrumca'da vefat etmiştir. *Kaside-i Emaliyye* ve *Kaside-i Nuniyye* üzerine yazdığı şerhlerden başka mürettep *Divançe*'si vardır.

Eserleri

İsmail Hakkı'ya ait eserleri, tefsir, hadis, tasavvuf, fıkıh, kelâm, edebiyat, varidat, hatırat, mektubat ve makalat gibi başlıklar altında toplayabiliriz. Ancak, bütün bu eserlerin tasavvuf eksenini etrafında kaleme alınmış olması ve genellikle konuların (kelâm ile tasavvufun, tefsir ile hadisin, varidat ile hatıratın, makalat ile mektubatın ve edebiyat ile tasavvufun) birbiriyle iç içeliği sebebiyle tam bir tasnifin yapılabilmesi mümkün değildir.

Aşağıda, müellife ait olduğunu tespit ederek sunduğumuz 95 eserlik liste, *Yâdigâr-ı Şemsî* ve *Kemalnâme*'de yer alan iki ayrı listenin de göz önüne alınmasıyla yeniden derlenmiştir.¹¹

¹¹ *Bursa Dergâhları*, 183-185. İsmail Hakkı Bursevî ile ilgili kaleme alınan eserlerden bazıları: Mehmed Ali Aynî, *Türk Azizleri I* (İsmail Hakkı), İst. 1944; Hüseyin Vassaf, *Kemâlname-i*

Rûhu'l-Beyân'ın ilk cildinin ilk sayfası

1. *Rûhu'l-Beyân*: İsmail Hakkî'nın adından hemen sonra hatıra gelen en büyük ve en önemli eseridir. Tasavvufî tefsir alanında ünlü olan bu eser, İsmail Hakkî tarafından, daha önce yazılan bütün büyük tefsirlerin gözden geçirilmesinden sonra ve 23 sene gibi uzun bir müddet zarfında tamamlanmıştır. Kur'an'daki tertibe göre ele alınan ayetler önce nüzul sebepleri ve Arap dilinin gramer özellikleri dikkate alınarak tefsir edilmiş daha sonra da İsmail Hakkî'nın tasavvufî mülâhazaları ile birlikte Üftâde, Hüdâyî ve Osman Fazlî gibi Celvetî meşayihinin görüşlerine yer verilmiştir. Zaman zaman Muhyiddin Arabî, Sadreddin Konevî ve diğer bazı mutasavvıflardan iktibasların da yer aldığı eserde, yeri geldikçe, hissiyâte tercüman olmak maksadıyla Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelere yer verilmiştir. 1255'de İstanbul'da basılmıştır. Muhammed Ali Sabunî tarafından ihtisar edilerek 4 cilt hâlinde *Tenviru'l-Ezhan* adıyla basılmıştır (1408/1988).¹²

2. *Tamâmu'l-Feyz*: İsmail Hakkî'nın tasavvufî eserleri içinde muhteva-sı en zengin olanıdır. Tasavvuf ve tarikatın menşei, gayesi, insan fitratı itibariyle lüzumu, biatın mahiyeti ve zarureti konularındaki Hakkî'nın en kapsamlı görüşleri bu eserindedir. Celvetiyye tarikatının üstün özellikleri, Celvetiyye âdâp ve erkânı, şeyhin ve müridin aranan vasıfları, zikir-i tarikat, âyin-i meclis-i tarikat, kerâmât-ı şeyh, kerâmât-ı mürid, şeyh ile sohbet ve mürid ile muhabbet eserde yer alan diğer konular arasındadır. Bu eserin diğer önemli bir yanı da, Osman Fazlî'nin hayatına ait sa-fahâtın geniş ölçüde yer alması ve İsmail Hakkî'nın hayatına ait birçok önemli hadisenin kendi kaleminden satırlara aktarılmış olmasıdır.¹³

Hakkî, BEEK, Genel Kit., nu. 129. Mahmud Nasîhî, *Subhatu's-Salikîn*, BEEK, Genel Kit., nu. 1700; Sakıp Yıldız, *agt.*; *Divan*, haz. M. Murat Yurtsever, Bursa 2000.

¹² *Ruhu'l-Beyân*'ın bütünü bir heyet tarafından 18 cilt halinde tercüme edildi. (Erkam Yayın-ları).

¹³ Üsküdar, Selimağa Ktp., Hüdâyî Kit., nu. 455. Ali Namî, *İsmail Hakkî Bursevî'nin Tama-*

3. *Kitâbu'n- Netîce*: İsmail Hakkı'nın vefatından bir yıl önce tamamladığı bu eserin asıl önemli yanı, ele aldığı konular üzerindeki en son tecrübe ve kanaatlarını ihtiva etmesidir. Eserde, ilim ve irfan, tasavvufi hayatın seyri ve mertebeleri, ibadet ve zikir, tasavvufî hayata ait hâl ve makamların isimleri ve mahiyetleri hakkında tafsilatlı bilgiler yer almaktadır. Ayrıca, İsmail Hakkı'nın başından geçen bazı olaylara da yer yer eserde rastlanmaktadır.¹⁴

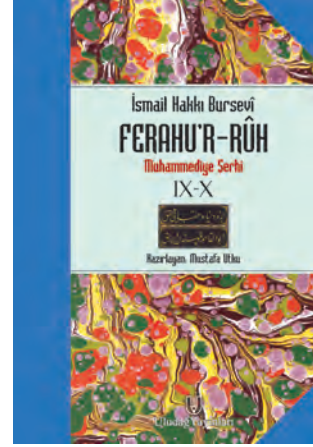
4. *Silsilenâme-i Celvetî*: İsmail Hakkı'nın kaleme aldığı en son eseridir. Özellikle Celvetiyye tarikatını konu alan bu eserde, diğer tarikatlarla Celvetiyyenin mukayesesini yapmış, Celvetiyye tarikatındaki âdâp ve erkânından uzun uzun söz edilerek Celvetiyye silsilesine ait sırayı teşkil eden bir liste verilmiştir. Sonunda manzum bölümlerin de yer aldığı bu eserde ayrıca Celvetî meşâyihinden birçok zevâtın tarihçe-i hayatından söz edilmiştir. 1291'de İstanbul'da basılmıştır.

5. *Şerhu'l-Mesnevî (Rûhu'l-Mesnevî)*: Mevlânâ'nın Farsça manzum eseri Mesnevî'nin beş asır sonra kaleme alınan Türkçe mensur şerhidir. İsmail Hakkı bu şerh ile, birçok hikâye ilâve ederek zenginleştirdiği *Mesnevî*'yi hem devrinin tasavvuf çevrelerine hem de XVIII. yüzyıl Anadolu kültürüne yeni bir yorumla takdim etmiştir. İsmail Hakkı'nın aynı zamanda bir *Mesnevî* şârihi olması, mükemmel derecede Farsça bildiğinin ve *Mesnevî*'yi bir kaç kez okuduğunun delilidir. 1285'de İstanbul'da basılmıştır.¹⁵

6. *Şerhu'l-Muhammediyye (Ferahu'r-Rûh)*: Yazıcızade Mehmed Efendi'nin ünlü eseri *Muhammediyye*'nin üç asır sonra kaleme alınmış şerhidir. Eser mensur olmakla birlikte zaman zaman manzum bölümlere de yer verilmiş ve aynı zamanda tasavvufî bir muhtevâ kazandırılmıştır.¹⁶

Hız. Muhammed'in hayatı, mümtaz şahsiyeti, mucizeleri ve ümmetinin ona duyduğu muhabbet ile talep ettiği şefaati dile getiren bu eser, Hakkı tarafından yeniden ele alınarak akıcı bir üslupla devrinin diline ve kültürüne kazandırılmıştır. 1294'de İstanbul'da basılmıştır.

7. *Kitâbu'l-Hitâb*: İsmail Hakkı'nın Şam'da bulunduğu sırada kaleme

Ferahu'r-Rûh'un yeni harflerle neşrine ait son cildinin kapağı

mu'l-Feyz Adlı Eseri I-II, MÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, İst. 1994.

¹⁴ BEEK, Genel Kit., nu. 64. Bu eser Ali Namlı tarafından hazırlanarak, 2 cilt halinde basılmıştır. İst. 1997.

¹⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Mesnevî Şerhi*, haz. İsmail Güleç, İst. 2007.

¹⁶ Mustafa Utku ve dostları tarafından yayına hazırlanan eserin neşri, Uludağ Yayınları tarafından gerçekleştirildi. (10 cilt Bursa 2000-2010).

aldığı tasavvufî bir eseridir. Eserde yer alan itikat, ibâdet, tasavvuf ve mezâhib ile ilgili konuların yanısıra Vahdet-i Vücûd ekolüne mensup ve Anadolu'da yaşamış bazı zevat ile Celveti silsilesi meşayihinden bazı isimlerin hâl tercümeleri de mevcuttur.

Bu eser, İsmail Hakkı'nın Muhyiddîn-i Arabî hayranı bir mutasavvıf olduğunun en belirgin örneğidir. 1256'da İstanbul'da basılmıştır.

8. *Kitâbu'n-Necât*: İsmail Hakkı'nın Şam seyahatı esnasında kaleme aldığı diğer eseridir. Başlangıçta itikat ve ibadet konularının yer aldığı eserde her iki mükellefiyetin birbirini tamamlayan, güçlendiren ve anlam kazandıran yönleri ele alınmaktadır. Daha sonra meleklerle ve peygamberlere, iman konusu çevresinde meleklerin yaratılış hikmetleri, görevleri ve görevlerine göre tasnifi ile peygamberlerden bazısının kısa hayat hikâyeleri ve mucizelerine yer verilmektedir. Eser, tasavvuf ve tarikatın luzumu, bazı tasavvufî kavramların izah ve yorumu, amelî mezheplerin birbirinden farklı yönleri ve bu meheplerin imamlarına ait menkıbeler gibi diğer bazı konuları da ihtiva etmektedir. 1290'da İstanbul'da basılmıştır.

9. *Şerhu Risâle fî Âdâbi'l-Münâzara li Taşköprîüzâde*: Taşköprülüzâde Ahmed b. Mustafa Ebi'l-Hayr'ın (ö. 963/1556) *Âdâbü'l-Bahs* veya *İlmü'l-Münâzara* adlı eserinin Arapça şerhidir. İsmail Hakkı'nın irşatla görevli bulunduğu Köprülü kasabasında kaleme aldığı gençlik yıllarına ait edebî bir eserdir. Münazara ve mübahase âdabına dair bazı kuralları ihtiva etmektedir. 1273'de İstanbul'da basılmıştır.

10. *Divan (Fütûhât-ı Burûseviyye)*: Bursevî'ye ait edebî eserlerin başında, şüphesiz *Divan*'ı gelmektedir. Şiir, İsmail Hakkı'nın bütün yazı hayatını kuşatmış, dînî ve tasavvufî konulardaki birçok eserinin vazgeçilmez unsuru olmuştur. Ancak divanda yer alan şiirlere diğerlerinden daha fazla emek vermiş ve Divan, edebî faaliyetinin yegâne ürünü olmuştur.

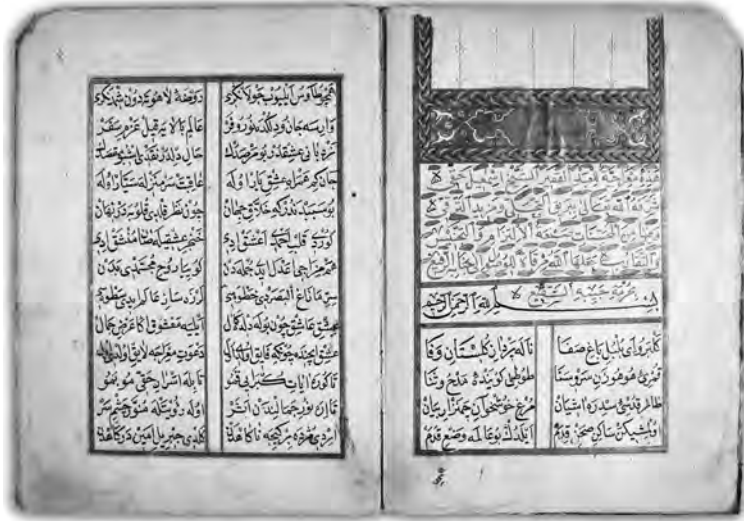
Divan'ın başında yer alan dîbâceden anlaşıldığına göre eser, İsmail Hakkı'nın 1098/1687 tarihinden itibaren kaleme aldığı şiirlerini ihtiva etmektedir.

Divan'da gazeller çoğunluktadır. Az sayıdaki Arapça ve Farsça gazelle birlikte kâfiye sırasına göre tertip edilmiştir. Hece vezni ile yazılmış ilâhilerde de aynı tertibe göre ve gazeller arasında yer almıştır. Gazel ve ilâhilerin dışında, rubaîler, müfredler ve müteferrik manzumeler *Divan*'da yer alan diğer nazım şekilleri arasındadır. 1257'de Bulak'da, 1288'de İstanbul'da basılmıştır.¹⁷

¹⁷ Geniş bilgi için bk. Yurtsever, *age*.

Diğer Eserleri:

11. *Mirâciye*
12. *Kitâbu'l-Envâr*
13. *Şerh-i Ebyât-ı Yunus Emre*
14. *Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî*
15. *Şerh-i Nazm-ı Ahmedî*
16. *Şerh-i Nazm-ı Hayretî*
17. *Şerh-i Ebyât-ı Hasan Kadiri*
18. *Şerh-i Dû Beyt-i Urfî-i Şirâzî*
19. *Şerhu Nazmî's-Sülûk*
20. *Nuhbetü'l-Letaif*
21. *Mecâlisü'l-Va'z*
22. *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî*
23. *Şerhu Fıkhî'l-Geylânî*
24. *Şerhu Hadisi'l-Erbâin*
25. *Levaihun Teteallaku Bi Ba'zı'l-Âyât ve'l-Hadis*
26. *Şerhu Hadisi'l-Mü'min*
27. *Mecmuatü'l-Esrar*
28. *Şerhu İksîri'l-Muazzam*
29. *Şerhu Dürreti'l-Fâhira*
30. *Risâletü Cilâi'l-Kulûb*
31. *Mecmuatü'l-Ed'îye*
32. *Es'iletü's-Sahafiye ve Ecvibetü'l-Hakkiye*
33. *Es'iletü's-Şeyh Hakkı ve Ecvibetü's-Sahafiye*
34. *Risâletü't-Tahaccî fî Hurûfî't-Teheccî*
35. *Eyyühe'l-Bülbül*
36. *Kitâbu Vâridâtü'l-Hakkiye*
37. *Şerhu'l-Kebâir (Rümûzü'l-Künûz)*
38. *Kitâbu'l-Hutabâ*
39. *Mesâilü'l-Fıkhîye*
40. *Kitâbu Faslı fî'l-Esrâr*
41. *Risâletü'l-Cami'a li Mesâilü'n-Nafia*
42. *Es'iletü'l-Mısırye ve Ecvibetü'l-Hakkiye*
43. *Kitâbu'n-Nur ve'l-Esrâr*
44. *Tefsîru Sureti'l-Fâtiha*
45. *Tefsîru Âmene'r-Rasûlû*
46. *Tefsîru Sûreti'l-Asr*
47. *Ahidnâme-i İsmail Hakkı*
48. *Risâle-i Şem'îye*
49. *Ecvibetün li's-Şeyh Abdurrahman*
50. *İhtiyârât*
51. *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*
52. *Ta'likun alâ Evâil-i Tefsîri'l-Beyzavî*
53. *Tefsîru Sûreti'l-Yâsîn*
54. *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*
55. *Sülûkü'l-Mülûk*
56. *Kitâbu'n-Necât*
57. *Tuhfe-i Recebiye*
58. *Esrârü'l-Hurîf*
59. *Vâridât-ı Kübrâ*
60. *Kitâbu Mir'âtü'l-Hakâik*
61. *Kitâbu Dürreti'l-İrfâniye*
62. *Tuhfe-i İsmâiliye*
63. *Risâle-i Hadarat-ı Hams-i İlâhî*
64. *Kitâbu Hucceti'l-Bâliga*
65. *Tuhfe-i Halîliye*
66. *Tuhfe-i Bahriye*
67. *Tuhfe-i Hüseyniye*
68. *Tuhfe-i Vesimiye*
69. *Kitâbu's-Sülûk*
70. *Şerhu Salavât-ı İbn Meşîş*
71. *Kitâbu Hakkı's-Sarih ve Keşfi's-Sahih*
72. *Kitâbu'l-Kebir*
73. *Kitâbu'z-Zikr ve's-Şeref*
74. *Şerhu Şuabi'l-İmân*
75. *Tefsîru Sûreti Yûsuf*
76. *Tuhfe-i Atâiye*
77. *Tuhfe-i Ömeriye*
78. *Tuhfe-i Hassâkiye*
79. *Vesiletü'l-Merâm*
80. *Lübbü'l-Lüb ve Sırru's-Sır*
81. *Kenz-i Mahfî*
82. *Kitâbu Zübdeti'l-Makâl*
83. *Şerh-i Kelime-i Tevhîd*
84. *Muzilü'l-Ahzân*
85. *Kitâbu Nakdi'l-Hâl*
86. *Kitâbu İzzü'l-Âdemî*
87. *Hayâtü'l-Bâl*
88. *Şerh-i Pend-i Attâr*
89. *Netâicü'l-Usûl*
90. *Şerhu Usûli'l-Aşere*
91. *Risâle-i Nefsü'r-Rahmân*
92. *Kitâbu'l-Fazli ve'n-Nevâl*
93. *Şerhun alâ Tefsîri'l-Cüz'i'l-Âhir li'l-Kâdi el-Beyzavî*
94. *Mecmuatü Âyâtü'l-müntehabe*
95. *Muhtelif Mecmualar ve Makaleler*

Bursevi'ye ait
Mirâciye eiyazma-
sının ilk iki sayfasi

Ona ait olmayıp ona nisbet edilen eserlerin değeriendirilmesi için Ali Namli'nin eserine bakılmalıdır.

Fikirleri

Bu eserler listesinden anlaşılacağı gibi *velûd* bir sufi olan İsmail Hak-
kı'nın fikirlerini bütünüyle bir araya getirebilmek için bu külliyyatın
okunması gerekir. Şimdilik burada *Divan*'a bağlı kalınarak bazı tasavvufî
terimlere bakış açısı tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. **Zahir ve Batın:** İsmail Hakkı, zahir ve batının ayrılmaz bir bütün
oluşuna, her ikisinin de Allah'ın birer ismi olduğunu delil göstermektedir.
Hatta kâinatın fizik ve metafizik kanunlarındaki âhenk bu iki ismin birer
tecellisi hükmündedir. İbadet ve riyazet ile kalb gözü açılanlar, zahirî
görüntünün ardındaki batınî hakikati de görme gücüne sahiptirler. Böyle-
ce zahir ve batın arasındaki fark, ehl-i nazar için kalkmış olur.

İsmail Hakkı'ya göre bütünüyle masiva olan dünyanın dışında, ayrıca
bir zahir ve batın vardır. O da Cennet ve kurbettir. Sufi, ibadet ve taat ile
elde edilecek Cennet'ten ziyade fakr ve uzlet ile kurbete mazhar olmaya
çalışmalıdır. Çünkü o, Cennet'in nimetlerinden çok Allah'ın cemalini ar-
zulamaktadır:

Taat ile Cennet'e ir yokluk ile kurbete
*Zahir u batın iki nimet nasib olsun sana*¹⁸

Kalp, insan vücudunun hem zahirî hem de batınî merkezidir. Bu merkez,
insan vücudunun biyolojik dengesini sağladığı gibi, manevî hayatın faaliyet-
lerini de yönlendirmektedir. Bu sebeple kalpteki leke (süveyda-yı kalb) zikir
ve ibadetle temizlendiğinde kalp de berraklaşır ve *âyine-i kalb* olur.

Zahir ve batın kavramlarının diğer bir yansıması da akıl ve kalptir.

¹⁸ *Divan*, Nşr. Murat Yurtsever, Bursa 2000, 155.

یا حضرت اسماعیل حقے برسوی

کتابہ الفقیر محمود غفرلہ

“Ya Hazret-i İsmail Hakkı Bursevî.” Hat: Mahmut Şahin.

Akıl tefekkürün, kalp ise tezekkürün mahallidir. Tefekkür zahir, tezekkür ise batındır.

Dünya ve ahiret ile madde ve mana da zahir ve batın kavramlarının diğer karşılığıdır.

Zahir ve batının insan ile alâkalı olan tarafı ise beden ve ruhtur. Ruhun iman ile yüklü olan gücü, bedene ibadetle yansır ve zahir-batın ilişkisi ruh-beden bütünlüğü şeklinde tezahür eder.

2. Zühd ve İrfan: Bilindiği gibi zühd, tasavvufun temel terimlerinden olup zaman zaman bu ilimle eş anlamlı bir ıstılah olarak da kullanılmıştır. Burada meseleye bu açıdan değil de edebiyatta aldığı şekil noktasından bakılacaktır. İsmail Hakkı Divanı’nda sık sık nazma gelen zühd ve irfan konusu genellikle zahit ve arifin şahsında ele alınmaktadır. Bu iki zıt karakter arasındaki rekabetin arif kanadında yer alan Hakkı, irfanla bağdaşmayan riyakâr mizacı sebebiyle zahidi kınamaktadır:

*Ehl-i riyaya zen de ve erbab-ı aşka merd
Avretler ile farkı katı çokdur erlerin¹⁹*

Zahidin ehl-i riya olarak nitelenmesinin sebebi, imanını taklitten kurtaramamış olmasıdır. Çünkü onun ibadet ve riyazetinde Cennet ümidi ve Cehennem korkusu vardır. Cennet’le müjdelenen nimetlerine sahip olma arzusundadır. Bu tutum, onun ibadetlerinde samimiyet yerine menfaatin hakim olduğunu gösterir.

Halbuki iman, ilahî aşk mertebesinde iken tahkik sıfatını kazanır. Tahkikî bir iman da Cennet’in değil cemalin talebini gerektirir. Cennet talebi ise arifin itikadına göre küfürdür.

3. Cemal ve Celâl: Allah, cemal ve celâl sıfatlarının gereği olarak bazen rahmet bazen de gazabıyla tecelli eder. İmanı kemal noktasına getiren havf ve reca duygusunun kaynağı da Allah’ın bu iki güzel sıfatıdır. Ancak, cemal ve celâlin birini diğerine tercih etmek veya yalnız cemale talib olmak, Allah’ın kemal sıfatını göz ardı etmektir. Celâl, cemal yolunun türlü zahmeti, cemal ise vuslatın diğer adıdır. Celâl riyazet, cemal ise icazettir:

¹⁹ Divan, 75b.

*Celâl-i zata irenler cemale mazhar olur
Zülâl-i vaslı içenler kemale mazhar olur²⁰*

Gönül, Allah'ın cemaline de celâline de müştaktır. Çünkü bunlar farklı sıfatlar da olsa Allah'ın birer tecellisidir. Kimi zaman cemel ile mutlu kimi zaman da celâl ile hüznüldür. Ancak onu asıl mutlu eden, sevincinin de kederinin de sevgili ile alâkalı olmasıdır. Sevgilinin lütfu da kahır da âşık için birer iltifattır. Gönül kahırla pişer, lütufla sükunet bulur.

Celâl sıfatı cemalin örtüsüdür. Celâle katlanabilmek cemel arzusuyla mümkündür. Âşık, bir gün iltifat görebilme umuduyla sevgilinin cefasını çeker. Celâlin şiddetinden usanmaz, ama cemel arzusundan da vaz geçmez. Niyazı, bu kahrın sona ermesi için değil, cemalin önünden perdesi kalkması içindir:

*Yeter kahr u celâlin verdi heybet
Cemalinden nikâbı keşf-i tâm et²¹*

4. Aşk ve Mahabbet: İsmail Hakkı'nın ifade ettiği aşk, menşei ve mahiyeti itibarıyla tasavvur ve tahayyül değil, bizzat yaşanan ve tavsiye edilen ilâhî aşktır. Yalnız fûrkat ve yalnız elemden ibaret kalan tek taraflı bir aşk değil, sevgiliden sürekli karşılık gören mutlu bir aşktır. Elemin sebebi sevgilinin zulmü değil, bu dünyanın gerçek vuslata mani oluşudur. Bu aşkın yolu mihnetle dolu olsa bile, sadakate karşılık bu âlemde her an tecelli, öbür âlemde ise ebedî vuslat vardır:

*Hakkiya aşkın yolu âsândır sanma bu gün
Âşık-ı sadıklar işbu yolda mihnetler çeker²²*

Ah u enîn Ferhad'dan yadigâr bir aşk emaresidir. O günden bu güne aşk derdinin dermanı, yine aşkın kendisi olmuştur. Aşk öyle ilâhî bir nurdur ki, âşğın gönlünde tecelli eder; onun kalp aynasının cilâsı olur. İlâhî aşkın kadehindeki feyz, dost ve düşmanı birbiriyle kaynaştırır.

İsmail Hakkı'ya göre mahabbet, sevgilinin âşığa gösterdiği iltifattır. Kul, zikir ve ibadet vasıtasıyla Allah ile ünsiyet kurmaya çalışır, Allah da kulun kalbine tecelli eder. Böylece gönülde bir mahabbet nuru parlamış olur.

Allah'ın kuluna mahabbeti vuslat kadar değerlidir. Kaldı ki, henüz dünyada iken vuslat ancak bu kadar mümkün olabilir. Gönülde yanan mahabbet ateşi kulun Allah'ı ta'zim etmesine ve onun rızasını her şeye tercih etmesine vesiledir:

²⁰ *Divan*, 196.

²¹ *Divan*, 172.

²² *Divan*, 192.

Mehmed Şemseddin Efendi'nin manzumesi ile Bursevî'nin kabir kitabesi

*Yanar tennûr-ı mahabbetde can u dil Hakkı
Celâl-i aşk derûnı meger ider ilhâb²³*

5. Mürîd ve Mürşid: İsmail Hakkı'ya göre mürîd, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğunu bilmeli ve kendi iradesini Allah'ın iradesine teslim etmelidir. Kanını heder ve malını da mübah kabul ederek varlığını ilâhî aşk uğruna feda etmelidir:

*Mürîd-i aşk isen terk-i iradet eyle sûfî
Vücûdun mahv-ı küllî kıl fenadan geç bekadan geç²⁴*

Allah'ın mürîdin kalbinden bir an bile ayrılmayan nazarı hem o kalbi bir ayna gibi parlatır, hem de onun Allah'ın cemaline olan arzusunu artırır.

İsmail Hakkı, kâmil bir mürşide intisap etmek ve onu canından çok sevmekle vuslatın mümkün olacağını belirtmektedir. Mürşid-i kâmilin gönlü, Allah'ın cemal ve celâl sıfatlarının ma'kesidir. Mürîdin gönlü de mürşidin sohbetinde akseden irfan şulesiyle aydınlanmaktadır:

*Vâsıl-ı dergâh-ı Rabbü'l-âlemîn olmakdurur
Mürşid-i kâmil ile âlemde sohbetden murâd²⁵*

6. Şeriat-Tarikat-Hakikat-Marifet: İsmail Hakkı, şeriatı, Kitap ve sünnet ile sabit olan hükümlerin bütününe verilen isim olarak tanımlar

²³ Divan, 166.

²⁴ Divan, 178.

²⁵ Divan, 184.

ve dinî inanışın zahirine müteallik bir kavram olarak kabul eder. Tarikat ise Celvetiyye gülşenidir ve bu gülşende gül derenlerin malumudur. Marifet, kalbin kazandığı berraklık sebebiyle basiretin fethi ve gönül penceresinin ilâhî hakikatlerin müşahedesine açılışıdır:

*Cümle esmâdan murâd olan müsemmâdır begim
Ma'rifetden bil garaz feth-i muammâdır begim*²⁶

Hakikat ise, Hâlık olan Allah'ın kâinat üzerindeki hakimiyetini görme ve ilâhî esrara vâkıf olma demektir. Bu ise ancak ilm-i ledün sahiplerinin elde edebilecekleri bir mertebedir.

7. Zikir: İsmail Hakkı, masiva mahabbetiyle gelecek gaflet ve isyan afetine karşı, zikri bir tedbir olarak görmektedir:

*Hakkiyâ müştâk isen nûr-ı cemâle ermeye
Var hicâb-ı gafleti ref' eyle zikr et dâimâ*²⁷

Zikir, vuslatın en güzel vesilesi, ilâhî huzurun tarifsiz lezzeti ve Cennet nurunun nümunesidir. Zikir halkasını gümüş bir gerdanlığa benzeten Hakkı, bunun Allah'ın veli kullarına bir armağanı olduğunu belirtmekte; inat ve inkârla zikirden yüz çevirenlerin bu ilâhî lütuftan mahrum kalacaklarını hatırlatmaktadır.

Bütün nebatat ve cematat ile birlikte yerkürenin deveranı, evliyanın zikrine katıldığını göstermekte; dünyada ve ukbada makbul bir insan olmanın, ancak zikir dairesine girmekle mümkün olabileceğine işaret etmektedir.

8. Halvet ve Celvet: İsmail Hakkı, halvete en uygun yerin gönül olduğunu belirtmekte ve gönlün Allah ile kuracağı rabıttan, en güzel halvet şekli olarak söz etmektedir. Çile veya erbain gibi bir usule gerek kalmadan masiva ile alâkasını keserek, kulun Allah ile halvet olabileceğini ifade etmektedir.

Celvet ile halveti sürekli kılmak ve daima halvet hâli üzere bulunmaktır. Bu hâle mazhar olmak ise Celvetî olmaktır:

*Yürü irfân tahsîl eyle ey dil Celvetîlerden
Hidâyet-cû olup sırr-ı Hakk'ı bil Celvetîlerden*²⁸

İsmail Hakkı Tekkesi

İsmail Hakkı Âsitanesi, Hikmetîzade Dergâhı ve Sırrî Zaviyesi adlarıyla da bilinen İsmail Hakkı Tekkesi, Cumhuriyet Caddesi ile Haşim İşcan Caddesi arasında İsmail Hakkı'nın Camii ve kabrini de içine alan geniş bir

²⁶ *Divan*, 273.

²⁷ *Divan*, 157.

²⁸ *Divan*, 355.

İsmail Hakkı Bursevî Dergâhı tevhidhânesinin yıkılıp betonlaşmadan önceki ahşap hali

külliyedir. İsmail Hakkı'nın 1098/1687'de Bursa'ya geldiğinde oturmuş olduğu ev ve evine bitişik çilehanesi, bu külliye'nin ilk iki mamuresidir. Daha sonra gerek tarikat faaliyetlerinin icrası için, gerekse talebelere ders okutmak maksadıyla Hakkı tarafından yine evine bitişik birkaç oda daha ilâve edilmiştir.

Hâlen ibadete açık olan cami'nin inşaatı, Hakkı'nın vefatından iki yıl kadar önce ve 10 kese akçe harcanarak bir yıl gibi kısa bir zamanda tamamlanmış (1135/1722) ve yine Hakkı tarafından *Cami-i Muhammedî* olarak isimlendirilmiştir. Cami'nin ibadete açılışıyla ilgili Hakkı'nın düşürmüş olduğu tarihi havî beyit şöyledir:

*Kâle li't-târîhi bânîhi'l-fakîr
Temme beytullah sallû va'budû*

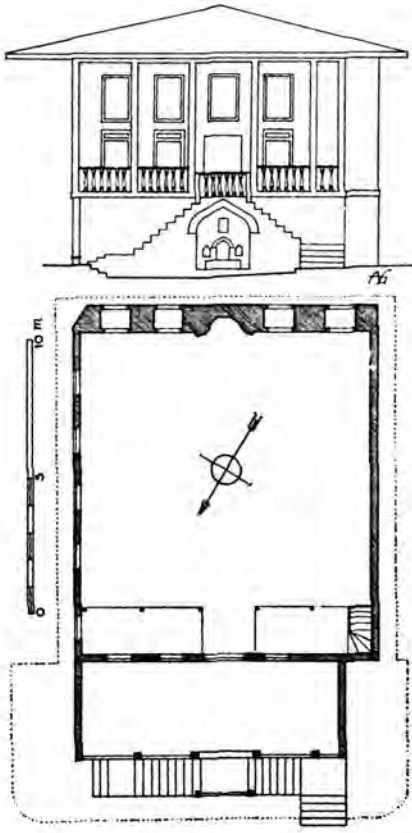
1740'da, Hikmetî Mehmed Efendi'nin hilâfeti esnasında, cami etrafındaki oda sayısı dokuza çıkarılarak burada fukaranın ve tekke dervişlerinin iâşeleri ile barınmalarının sağlanmasına çalışılmış; bunun temini için de Gazi Hüdavendigâr Vakfı'ndan günlük 80 akçe gelir aktarılmıştır.

1843'deki tekkelerin tamiri esnasında İsmail Hakkı Tekkesi de tamir edilmiş, ancak zamanla tekrar harap olmuş ve 1900 yılında Bursa İdare-i Vilâyet Meclisi azası Hacı Ali Paşa'nın riyasetinde teşkil edilen bir heyet tarafından ve devrin valisi Halil Paşa'nın himayesinde yeniden ve mükemmel şekilde tamir edilmiştir.²⁹

1940'lı yıllarda spor salonu olarak kullanılan cami, 1950'den beri cami ve Kur'an kursu olarak hizmet vermektedir. Onarımlar aslında uygun olarak yapılmamıştır.

Bu gün İsmail Hakkı Tekkesi adıyla hizmet veren bu külliye, cami ve

²⁹ Bursa Dergâhları, 196.

"Bursevî Dergâhı'nın planı ve kesiti (Gabriel'den)

etrafındaki yeni binalarla, İsmail Hakkı Bursevî Vakfı himayesinde, genç hafızların yetiştiği yatılı erkek Kur'an kursu olarak faaliyetini sürdürmektedir.

Postnişinler

İsmail Hakkı Bursevî'nin vefatını müteakip, oğlu Muhammed Bahâuddin ve onun vefatını takiben de Hikmetî Mehmed Efendi dergâhta hilâfet görevlerini ifa ettikten sonra, yerlerini aşağıdaki sıra ile postnişinlere devretmişlerdir.

1. *Şeyh Mehmed Efendi*: Hikmetî Mehmed Efendi'nin oğludur. 1157/1744'de Bursa'da doğmuştur. Babasının vefatında yaşı küçük olduğu için halifelerin vekâletiyle muavenet edilmiş, Kalkıcızade Halil Efendi'nin derslerine devam etmiş ve Bursa'daki dönemin diğer ilim sahiplerinden dersler alması sağlanmıştır. O sırada Tekirdağ'da halife olan Ahmed Pertevî Efendi'ye intisap etmiş ve halifesi olmuştur. 67 sene postnişin olduktan sonra 1232/1817'de vefat etmiştir. İsmail Hakkı'nın kabri civarında medfundur. Mezar taşındaki beyit vefat tarihini havîdir:

*Harf-i cevherle Saîdâ söyle sâli rihletin
Şeyh Emin Efendi kurb-i Hû'da hû hû eyledi*

Mehmed Emin Efendi'nin hayatında iken, zengin ve sehavet sahibi bir zat olduğu, reisü'l-meşayih sıfatı dolayısıyla devlet erkânı tarafından ziyaret edildiği, kemankeşlikte hüner sahibi olduğu ve antikaya olan merakı sebebiyle vefatında pek çok kıymetli eşyasının varislerine intikal ettiği kayıtlarda mezkurdur.³⁰

Vefatından sonra dergâh, Mehmed Bahâeddin ve İsmail Hakkı Efendi'ye münasafeten tevcih edilmiştir.

2. *Şeyh Mehmed Bahâuddin Efendi*: Şeyh Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. Pederinden sonra bir sene kadar daha yaşadıktan sonra 1233/

³⁰ Bursa Dergâhları, 191.

1818'de vefat etmiştir. İsmail Hakkı'nın kabri civarında defnedilmiştir. Mezar taşındaki beyit vefat tarihini havidir:

*Cevherîn harf ile yazdı rihleti kilik-i Saîd
Şeyh Bahâuddîn Efendi bezm-i Hak'da buldu hû*

Edîb bir zat idi. Uhdesinde bulunan nısf-ı meşihat, oğlu Rifat Efendi'ye tevcih edilmiştir.³¹

3. *İsmail Hakkı Efendi*: Şeyh Mehmed Emin Efendi'nin diğer oğludur. Duası makbul olarak bilinen, bu sebeple pek çok ziyaretçisi olan, sehavet sahibi bir zat idi. 1259/1843'deki tekkelerin imarı esnasında İsmail Hakkı Tekkesi'ni tamir ettirmiş ve ihyasına çalışmıştır. Dergâhın Balıklı Köyü'ndeki vakıf arazisi üzerine çıkan sınır ihtilafı sebebiyle defalarca İstanbul'a gitmiş, resmî yazılar götürüp getirmiş ve arazinin muhafazası konusunda büyük gayret göstermiştir.

1260/1844'de vefat etmiş ve İsmail Hakkı haziresine defnedilmiştir. Üzerindeki nısf-ı meşihat oğullarından Mehmed Hikmet ve Mehmed Faik Efendi'ye tevcih edilmiştir.³²

4. *Şeyh Rifat Efendi*: Şeyh Mehmed Bahâeddin Efendi'nin oğludur. Güzel yüzlü, musikîşinas ve sadası güzel, temiz ve titiz giyinen kibar bir zat idi. 40 yıl kadar bu görevi ifa ettikten sonra 1273/1856'da vefat etmiş ve İsmail Hakkı civarına defnedilmiştir.

1246/1830'da doğan büyük oğlu Mehmed Raif Efendi, pederinin sağlığında vefat ettiğinden dolayı, uhdesindeki yarı meşihat, diğer oğlu Mehmed Ali Rıfkı Efendi'ye intikal etmiştir.³³

5. *Şeyh Mehmed Ali Rıfkı Efendi*: Şeyh Rifat Efendi'nin oğludur. 1252/1836'da Bursa'da doğmuştur. Numaniyye Dergâhı postnişini Safiyyeddin Efendi'nin oğlu Necmeddin Efendi'ye damat olmuştur. 1315/1897'de vefat etmiş ve pederinin kabri civarına defnedilmiştir. Üzerindeki nısf-ı meşihat, amcazadesi Şeyh Faik Efendi'ye tevcih edilmiştir.

6. *Şeyh Mehmed Hikmet Efendi*: İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. Dergâha ait Balıklı Köyü'ndeki vakıf arazisinin hududunu tecavüz eden ve icar vermek istemeyen köylülerle yıllarca mücadele etmiş, muhakemeler yoluyla dergâhın hakkını muhafazaya çalışmıştır. Maalesef, bazı köylülerin azmettirdiği bir şahıs tarafından 1272/1855'de, dergâhta bıçaklanarak şehit edilmiştir.

7. *İsmail Hakkı Efendi*: Şeyh Mehmed Hikmet Efendi'nin oğludur. 1256/1840'da doğmuş, 1285/ 1868'de vefat etmiştir. Üzerindeki dörtte bir meşihat hissesi, amcası Şeyh Mehmed Faik Efendi'ye tevcih edilmiştir.

³¹ Age, 192.

³² Age, 194.

³³ Age, 193.

Bursevî Dergâhı haziresinin bugünkü durumu

8. Mehmed Faik Efendi: Şeyh Mehmed Hikmet Efendi'nin kardeşi ve İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. Asitane şeyhi Gülşen Efendi'nin şeyhidir. Meşihat görevini devraldıktan sonra dergâhın vakıf arazisi ile ilgili davalarla ilgilenmiştir. Nizam ve intizama pek önem vermeyen, bir ot minderle yetinen kalender meşrep bir zat idi. Beş altı defa evlenmiş ve bu evliliklerinden, biri erkek olmak üzere beş evlâdı olmuştur. 1318/ 1900'de II. Abdülhamid'in baş mabeyncisi Hacı Ali Paşa tarafından dergâhın tamir ve ihyası Mehmed Faik Efendi'nin dönemine tesadüf etmiştir. 1324/ 1906'da vefat etmiş ve İsmail Hakkı haziresine defnedilmiştir.

1311/1893'de doğan oğlu Cemaleddin Efendi, babasının vefatında yaşı küçük olması sebebiyle yerine eniştesi (Mehmed Faik

Efendi'nin damadı) Selâmeddin Efendi vekil tayin edilmiştir.

9. Şeyh Selâmeddin Efendi: Mehmed Faik Efendi'nin damadıdır. Kayınbiraderi Cemaleddin Efendi'ye vekâleten meşihat görevini devralmış, ancak ailevî husumet ve kırgınlıklar sebebiyle kaimlik görevini kısa süre sonra hükümsüz bırakmıştır. Kendisinden boşalan göreve Üftâde Dergâhı şeyhi Üftâde Efendi yine vekâleten atanmıştır.

10. Üftâde Efendi: Şeyh Selâmeddin Efendi'nin görevi bırakmasıyla vekâlet görevi Üftâde Efendi'ye tevcih edilmiş, ancak Selâmeddin Efendi ile Üftâde Efendi arasında meydana gelen münâferet ve nizadan ötürü görev tekrar Şeyh Selâmeddin Efendi'ye intikal etmiştir.

11. Hafız Bahâeddin Efendi: Şeyh Selâmeddin Efendi'nin hastalanarak Keles'de vefat etmesiyle, yerine yine Cemaleddin Efendi'ye vekâleten Narlı Dergâhı şeyhi Hafız Bahâeddin Efendi tayin edilmiştir. Bir müddet sonra, dergâhın Celvetî, Hafız Bahâeddin Efendi'nin ise Halvetî olmasının münasip olmayacağı iddiasına karşılık Bahâeddin Efendi, 19 tarikten icazetli Karakâdî şeyhi Rıza Efendi'den icazet almışsa da Dersaadet Meclis-i Meşayih'in onayından geçmediği için vekâleti hükümsüz kalmıştır.

2000 yılında düzenlenen Uluslararası Bursevî sempozyumundan bir oturum (MKA)

12. Şeyh Cemaleddin Efendi: Mehmed Faik Efendi'nin oğludur. 1311/1893'de doğmuştur. Babasının vefatında 13-14 yaşlarında olduğu için üzerindeki meşihat görevine vekâleten eniştesi Selâmeddin Efendi tayin olmuştur. Meşihat görevini devraldıktan sonra Harb-i Umumî çıkmış ve bu sebeple silâh altına alınmış ve askere sevkinden itibaren de hayat ve mematına dair hiçbir haber alınamamıştır.

Yerine, dergâhın uzun süre şeyhsiz kalamayacağı gerekçesiyle Hacı Ahmed Rüşdî Efendi tayin edilmiştir.

13. Hacı Ahmed Rüşdî Efendi: 1293/1876'da Bursa'da Duhter-i Şeref Mahallesi'nde doğmuştur. Babası Bursa ulemasından Mehmed Esad Efendi, dedesi yine ulemadan İsmail Zühdî Efendi'dir.

Babası esasen hem muallim-i sıbyan hem de tedris-i ulûm ile meşgul olduğu için ilk ilmini babasından almış, dedesinin rahlesinde hıfzını tamamladıktan sonra yine babasından aşere ve takrib dersleri almıştır. Kırmılı müderris Ömer Efendi'nin sabah derslerine, Cami-i Kebir imamı Mehmed Efendi'nin ikinci derslerine devam edip ilimdeki icazesini 1326/1908'de Kıbrıslı Ömer Efendi'den almıştır. Cami-i Kebir'de uzun süre imamet görevinde bulunmuştur.

İcazetini müteakip Cami-i Kebir'de ders vermeye başlamış, bir müddet sonra Darü'l-Hilâfe müderrisi olmuştur.

Tarikaten nisbeti Şeyh Şerafeddin Efendi'yedir ve ondan icazet almıştır. Ayrıca, İstanbul'da Uşşakiyye postnişini Mustafa Hilmi Safî Efendi'den Uşşakiyye ve 1338/1922'de Şeyh Senûsî'den Senusîyye icazetnâmesi almıştır. 1339/1923'de de asitane-i pîrde seccadenişin olan Şeyh Muhammed Gülşen Efendi'den Celvetîyye icazetnâmesi almıştır. 1339/1923'de hac dönüşü medreselerin ilgasından sonra İsmail Hakki Dergâhı

meşihatına vekâleten tayin edilmiştir.³⁴

14. *Mehmed Şemseddin Efendi* (ö. 1936): 1283/1866'da Bursa'da doğmuştur. Baba tarafından Niyazi-i Mısıri halifesi Şeyh Mehmed Sahfi Efendi ahfadındandır. Mustafa Lutfullah Efendi'den tasavvuf dersleri alıp 1310/1892'de Mısıri Dergâhı postnişini olmuştur.³⁵

Mehmed Faik Efendi'nin vefatından sonra, İstanbul Meclis-i Meşayih'nin ibramı ve Hafız Bahâeddin Efendi'nin töhmetten kurtulabilmesi için hizmete talip olmuştur (1326/1908). Evvelce kütüphanede mevcut olup da kaybolan, *Kitâbu'n-Necât*, *el-Furûk*, *Tuhfe-i Vesimiye*, *Vasiyet-nâme*, *Es'ile-i Hakkiya Ecvibe-i Sahfiye*, *Es'ile-i Sahfiye Ecvibe-i Hakki* gibi kitapları İstanbul'dan tedarik ederek getirmiş, matbu olmayan 30-40 kadar eseri de ele geçtikçe istinsah ettirip kütüphaneye hediye etmiştir. Birçoğu el yazması olan bu eserlerin kaybolmasını önlemek için kütüphaneyi tamir ettirmiş, camekânlı bölümlere saçtan kapaklar ilâve ettirmiştir. İsmail Hakkı'nın vefatından üç sene önce yazdığı *Nakdü'l-Hâl* adlı eserdeki vefat tarihini havi manzumeyi taşâ yazdırarak türbesine astırmıştır. Muharrem ayında Mevlit, Miraç ve Berat Kandili gecelerinde *Mevlid-i Şerif*, *Miraciye*, *Mersiye* ve *Maktel-i Şah-ı Kerbelâ* okutmuş; fukara ve ziyaretçilere yemek ve aşure ikram etmiştir.

Mehmed Şemseddin'in oğlu Hafız Zeyneddin Efendi, bu esnada, Şeyh Faik Efendi'nin kızı ve Şeyh Cemaleddin Efendi'nin kız kardeşi Şaziye Hanım'la evlenmiş (1325/1907) ve 1329/1911'de İsmail Hakkı Dergâhı imam ve hatipliğine tayin olmuştur.

³⁴ *Bursa Dergâhları*, 186-199.

³⁵ Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 294; *Buhara Bursa Bosna*, s. 485. Ali Namlı, *age*. İst. 2001. Bursevî, 26-27 Mayıs 2000 tarihinde Bursa'da gerçekleştirilen Uluslararası bir sempozyumda bütün yönleriyle ele alınmıştır. Tebliğ metinleri maalesef basılamamıştır.

İstanbul'un Tasavvuf Hayatını Besleyen Bir Celvetî Dergâhı: Selâmî Ali Efendi Tekkesi*

*Baş açıp girdim bugün sahib-i meydan menem
Es-sala gelsin gelenler sinesi uryan menem
Selâmî Ali Efendi*

Bu yazıda, Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi açısından önem arz eden oluşumlardan olan Celvetiyye tarikatına bağlı olarak hizmet veren Bursa'daki Selâmî Ali Efendi Tekkesi ele alınacaktır. Tekkenin kurucusu olan Selâmî Ali Efendi, belli başlı halifeleri ve sırasıyla burada şeyhlik makamına oturan şahıslar ile tekkenin tarihi ve faaliyetleri bu makalenin çerçevesini oluşturmaktadır. Bu çalışmada temel amaç yaklaşık üç yüzyıl süreyle hayatta kalan dinî-tasavvufî bir kurumu ve burada vazife yapan isimleri tanıtmaktır. Ayrıca bir başka gaye de, elde edilen bilgilerin ışığında Osmanlı coğrafyasının önemli merkezlerinden birinden hareketle söz konusu dönemin dinî-tasavvufî ortamı hakkında bazı verilere ulaşmaktır.

Giriş

“Siyasî anlamdaki “pâyitahtlık” pâyesini önce Edirne'ye, ardından da İstanbul'a devretmek zorunda kalan Bursa şehri, bu özelliğini manevî açıdan bütün Osmanlı asırları boyunca sürdürmüştür”, şeklindeki bir iddia fazla abartılı olmasa gerektir. Zira yalnızca biyografi tarzı eserlerde dahi bu tezi destekleyecek sayısız delil bulmak mümkündür. Özellikle tasavvuf sahasındaki örnekler sayılamayacak kadar çoktur. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Horasan ve civarından gelip Bursa'ya yerleşen yüzlerce dervişin, yeni devletin teşekkül sürecinde hem maddi hem de manevî anlamda görev üstlenmelerine benzer bir şekilde,¹ devletten imparatorlu-

* Doç. Dr. Salih Çift, U. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.

¹ Söz konusu dervişler ve faaliyetleri hakkında örnek olarak bk. Ocak, Ahmet Yaşar, “Bazı Menâkıbnâmelere Göre XIII.-XV. Yüzyıllardaki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin

ğa geçiş aşamasında ve sonrasında da Bursa'da yetişip başta İstanbul'a ve İslam dünyasının diğer önemli merkezlerine giden mutasavvıflar da önemli hizmetler gerçekleştirmişlerdir. Bu anlamda birçok tarikatı, tarikat kollarını ya da mutasavvıfı zikretmek mümkündür.

Burada sözü edilen durumu en güzel şekilde örnekleyen "Selâmî Ali Efendi Dergâhı" bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.²

Bursa Selâmî Ali Efendi Dergâhı

Bu tekke, Selâmi Ali Efendi tarafından yaptırılmıştır. Kesin tarih belli olmamakla birlikte tekke ilk olarak muhtemelen XVII. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir.³ Dergâhın bânisi Selâmi Ali Efendi 1097/1686 tarihli bir vakfiye tanzim etmek suretiyle bir bahçe ile çok miktarda nakit parayı da buraya vakfetmiştir.⁴ XIX. yüzyılın başlarına kadar faal olduğu bilinen ve tarikatların resmen yasaklanmasından kısa bir süre önce son şeyhi tarafından kapısına kilit vurulan bu tekkeye 1342/1923 senesinde resmen bir şeyh daha atanmışsa da tekrar faaliyete geçip geçmediğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda burada yetişen bazı isimler İstanbul'daki Aziz Mahmud Hüdâyî Tekkesi'nde de şeyhlik yapmışlardır. Bursa'daki Selâmi Ali Efendi Dergâhı'nda yetişen şahıslardan bir kısmının, söz konusu asırlarda saray çevresinde de etkili oldukları bilinen Celvetîler'in merkezi durumundaki Hüdâyî tekkesinde şeyhlik makamında bulunmuş olmaları Bursa Selâmi Ali Tekkesi'nin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Emir Sultan ile Yeşil semtleri arasında yer alan Şible Camii'nin arka tarafında, Yeşil ile Namazgâh mahalleleri sınırındaki Yan sokağın sonunda bulunan dergâhın bakiyesi ile haziresi bugün ayakta. Daha önce Cami olduğu rivayet edilen –muhtemelen Baba Zâkir Mescidi ki dergâh şeyhlerinden bir kısmının aynı zamanda burada imamlık vazifesi-

Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, II, s. 31-42. Ayrıca bk., Erginli, Zafer, Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar, UÜ. SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1995.

² Selâmî Ali Efendi ile ilgili olarak daha önce müstakil bir çalışma yapılmıştır: Mustafa Tatçı-Cemal Öztürk-Tacettin Bütüçü, *Selâmi Ali Efendi, Hayatı, Tarikatnâmesi ve Vakfiyesi*, İstanbul 2006. Bu çalışmada daha ziyade Selâmi Ali Efendi'nin hayatı ve İstanbul'da inşa ettirdiği tekkeler üzerinde durulmuş, Bursa'daki dergâh hakkında kısaca bilgi verilmiş, burada vazife yapan zevatın yalnızca isim listesi kaydedilmiş, bunların hayat seyirleri ve tekke-deki vazifeleri hakkında detaylı malumat aktarılmamıştır, bk. s. 45-46.

³ Dergâhın bânisi olan Selâmi Ali Efendi'nin şeyhi Zâkirzâde'nin vefat tarihi 1068/1658'dir. Ali Efendi'nin, şeyhinin vefatından önce tasavvufî eğitimini tamamlayıp Bursa'ya gönderildiği varsayıldığında tekkenin de 1650'li yıllar civarında inşa edildiği söylenebilir.

⁴ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, (haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, *Bursa Dergâhları*), Bursa 1997, s. 423. Selâmi Ali Efendi'nin ayrıca İstanbul'da kurmuş olduğu tekkelere ait vakfiyeler için bk. Tatçı-Öztürk-Bütüçü, *Üsküdarlı Selâmi Ali Efendi*, s. 121-138.

Selâmî Efendi Dergâhı semahanesine son cemaat yerinden giriş cephesi ve solda selamlık

ni de deruhte ettikleri bilinmektedir- bölüm ise yıkılmıştır.⁵

Kaynakların verdiği bilgiye göre Selâmi Ali Efendi Dergâhı'nda vazife yapan zevâtın altısının kabirleri buranın hazîresinde bulunmaktadır. Ancak bugün söz konusu mekanda adı geçen şahıslardan yalnızca Mehmed Saîd Efendi'nin (ö. 1213/1798) Selâmi tâcî şeklindeki mezar taşına tesadüf olunmaktadır. Diğerlerine ait herhangi bir kabir taşına maalesef ulaşılammıştır.⁶ Bu durumun asıl sebebi bilinmemekle beraber, bunlara ait mezar taşlarının bir başka yere nakledilmiş ya da yol genişletme v.b. amaçlarla tahrip edilmiş oldukları düşünülebilir.⁷ Başka bir yere defnedilmiş olma ihtimalleri ise yok denecek kadar azdır. Zira burada defnedildiği nakledilen son iki şeyhin muasırı ve güvenilir bir müellif olan Mehmed Şemseddîn Efendi (ö. 1936) onların bu hazîrede toprağa verdiklerini net bir dille ifade etmektedir.

⁵ Baba Zâkir ve Baba Zâkir Mescidi hakkında bk. Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, I, s. 216; Baykal, Kazım, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1993, s. 141-142.

⁶ Ekler bölümünde dergâh kalıntıları ve hazirede yer alan mezar taşlarından bazılarının fotoğrafları mevcuttur.

⁷ Dergâh hazîresinde kabri bulunan yegâne şeyh olan Mehmed Saîd Efendi'nin kabri Şible'den Namazgâh'a doğru çıkan yolun sol tarafında, hazîreyi yoldan ayıran duvarın hemen üstünde bulunmaktadır. Bu durum bize diğer meşâyîha ait kabirlerin ona yakın yerlerde bulunduğunu, zamanla yol açma v.b. nedenlerle bunların oradan kaldırıldıklarını düşündürmektedir. Zira hazîrede medfûn zevât içerisinde en eski kabir ona ait olmasına rağmen bugün tekke yapısına en uzakta o yer almaktadır. Defin sırası gözetildiği varsayılırsa diğerlerinin daha uzağa defnedilmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla şayet öyle olmuş ise söz konusu kabirler zamanla değişik gerekçelerle ortadan kaldırılmıştır demek mümkündür.

Selâmi Ali Efendi

1. Hayatı

Doğum tarihi belli olmayan Selâmi Ali Efendi⁸ Menteşe (Muğla) ilinin Kozyaka köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı İlyas'tır. Eğitimin ardından "Kadı" ünvânını alan Selâmi Ali Efendi, önce Kırkağaç Medresesi'nde müderris olarak görev yapmış, ardından İstanköy adasında müftülük vazifesine getirilmiştir. Son görevi esnasında tasavvufa olan ilgisi onun resmî işlerini bırakarak dönemin Celvetî şeyhlerinden Zâkirzâde Abdullah Efendi'ye (ö. 1068/1658)⁹ intisap etmesine yol açmıştır. Selâmi Ali Efendi, Abdullah Efendi'nin yanında seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra Bursa'ya gönderilmiştir. Onun bu şehre geliş tarihi kesin olarak belli değilse de, eğitim hayatı, müderrislik ve müftülük hizmetleri ile birlikte şeyhinin vefat tarihi ile bir arada düşünüldüğünde bunun 1650'li yılları civarında olduğu söylenebilir.

Selâmi Ali Efendi, Bursa'da kendi yaptırdığı tekkedeki vazifesinin yanı sıra bir süre Setbaşı'ndaki Eyüp Efendi Dergâhı¹⁰ ile Emir Sultan Tekkesi'nde de şeyhlik yapmıştır.¹¹ Bilahare Hüdâyî Tekkesi postnişini Divitçizâde Mehmed Efendi'nin 1090/1679 tarihinde vefat etmesi üzerine burada görevlendirilen Selâmi Ali Efendi, dönemin meşhur isimlerinden Niyâzî-i Mısırî ile aralarında cereyan eden münâkaşalardan dolayı bu vazifeden feragat etmiştir. Kısa bir süre sonra "Emr-i Hümâyûn" ile geri dönmüş ve 1103/1691'deki vefatına kadar bu makamda bulunmuştur.¹²

Aynı zamanda Celvetiyye tarikatının kollarından biri olarak kabul edilen Selâmiyye'nin de kurucusu olan Selâmi Ali Efendi'nin tarikat usûlünde yaptığı en önemli değişiklik 13 terkli olan Celvetiyye tâcındaki¹³ terk sayısını 17'ye çıkarmasıdır.

İstanbul'da bulunduğu dönemde Kısıklı'da bir tekke ve câmi, Selâmsız ile Acıbadem'de birer tekke yaptırmıştır. Bunların dışında o hamam ve çeşme gibi hayra yönelik birçok eser vücuda getirmiştir.¹⁴ Selâmi Ali Efendi'nin İstanbul'da, özellikle de Üsküdar'daki tesiri o denli büyüktür

⁸ Selâmi Ali Efendi hakkında daha önce yapılmış yeterli sayıda biyografik çalışma mevcut olduğundan burada özet mahiyetinde bilgi aktarılacaktır.

⁹ Aynı zamanda İsmail Hakkı Bursevî'nin şeyhi Atpazarî Osman Fazlı İlahî'nin de şeyhi olan Zâkirzâde Abdullah Efendi hakkında bk. Yılmaz, H. Kâmil, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İstanbul 1980, s. 236-237.

¹⁰ Eyüp Efendi Dergâhı Hakkında bk. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 127-145; Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, XVII. yy., Bursa 2000, s. 65-70.

¹¹ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 48; Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü I-IV*, BEEK, Genel 4519-4522, IV, s. 136.

¹² Yılmaz, H. Kâmil, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, s. 237-238.

¹³ Celvetiyye tâcının özellikleri hakkında bk. Yılmaz, H. Kâmil, "Celvetiyye", *DİA*, VII, s. 275.

¹⁴ Selâmi Ali Efendi'nin yaptırdığı eserlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Tatçı-Öztürk-Bütüçü, *Üsküdarlı Selâmi Ali Efendi*, s. 31-54.

Selâmî Efendi Dergâhı'ndan bugüne kalan (MKA)

ki bugün halen bir mahalle onun ismiyle anılmaktadır. Ayrıca lakabı olan “Selamsız” ise bir başka semte ad olmuştur.

2. Eserleri

Selâmî Ali Efendi'nin bilinen ve bugüne ulaşan yegâne eseri Tarikat-nâme isimli risâlesidir. Tarikat ilmihâli niteliği taşıyan bu küçük eserde müellif genelde sûfilere, özelde de Celvetiyye tarikatı mensuplarına ait uygulamaları muhtasar bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu risâle Türkçe harflere aktarılıp orijinal metniyle birlikte neşredilmiştir.¹⁵

Selâmi Ali Efendi'nin bu küçük risâlede yer alan görüşleri onun aşırı-lıklardan uzak, mutedil bir tasavvuf anlayışını benimsediğinin delili durumundadır. Mürîdâna yönelik olarak kaleme alınan bu eserdeki ifade ve yorumlar âdeta, bu yolun pîri Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin kitaplarındakilerin tekrarı niteliğindedir.

Bunun dışında kaynaklar onun bazı şiirler de kaleme aldığını rivayet etmekte ve bunlardan bir kısmını aktarmaktadır.¹⁶ Ayvansarâyî'nin ona ait olduğunu belirtip, eserinde naklettiği bir şiiri şöyledir:

*Baş açıp girdim bugün sâhib-i meydân menem
Es-salâ gelsin gelenler sînesi üryân menem
İsteyenler bende bulsun istediğin, sevdiğin
Âşıkâne aşk verici cân menem cânân menem*

¹⁵ Bk. Tatçı-Öztürk-Bütüçü, *Üsküdarlı Selâmi Ali Efendi*, s. 83-96; 144-152.

¹⁶ Mesela bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 83. Bu konu ve kaynaklar hakkında geniş bilgi için bk. Tatçı-Öztürk-Bütüçü, *Üsküdarlı Selâmi Ali Efendi*, s. 63-65.

*Cümle mevcûd iklimin hep kapladım kabzamdadır
 Mâverâ-yı dehre dönüp seyreden seyrân menem
 Onsekiz bin âleme verilmeden rûh-ı ecel
 Mustafâ için yazılan âyet-i Kur'ân menem
 Nakşını gören Selâmî âdem u beşer sanır
 Her makâmda hâzır olup cümleden mihmân menem.*¹⁷

3. Selâmi Ali Efendi'nin Halifeleri

Birçok mürid yetiştirdiği bilinen Selâmi Ali Efendi'nin aynı oranda halifelerinin de olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte onun halifeleri hakkında maalesef kaynaklarda yeterince bilgi mevcut değildir. Selâmi Ali Efendi'nin halifelerinden olduğu rivayet edilen ve haklarında bilgi edinilebilen isimler ise şunlardır:

a) **Şeyh Ali Efendi** (ö. 1125/1712): 1050/1640 tarihinde Bursa'da Emirsultan Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Selâmi Ali Efendi'nin Emir-sultan Dergâhı'ndaki şeyhliği sırasında kendisine intisap etmiş ve bir süre sonra şeyhi tarafından Pir Emir Dergâhı'nda görevlendirilmiştir. Şeyhinin İstanbul'a gidişi sırasında onun Emir Sultan Dergâhı'ndaki makamına vekâlet etmiştir. 1125/1712 yılında vefat etmiş ve Pir Emir Dergâhı haziresine defnedilmiştir.¹⁸

b) **Fenâî Ali Efendi** (ö. 1158/1745): Kütahya'da doğmuştur. Selâmi Ali Efendi'ye İstanbul'da iken intisap etmiştir. Seyr u sülûkunun ardından Manisa'ya gitmiş, burada bir cami ve bir tekke yaptırarak irşad vazifesine başlamıştır. Şeyhinin vefatının ardından Selamsız'daki Celvetî tekkesinin başına geçmiştir. 1123/1711 yılında Baltacı Mehmed Paşa komutasındaki Prut seferine "Ordu Şeyhi" sıfatıyla iştirak etmiştir. 1126/1714 senesinde Üsküdar'da inşa ettirdiği tekkesinde¹⁹ otuz iki yıl şeyhlik yaptıktan sonra vefat etmiştir.²⁰

Fenâî Ali Efendi, Celvetiyye tarikatı usûlünde ictihadda bulunarak Celvetî tâcının terklerinin sayısını bismelenin harflerinin sayısına, yani on dokuza çıkarmıştır. Fenâî Ali Efendi'ye Celvetiyye'nin bir kolu olarak "Fenâiyye" adlı bir tarikat nisbet edilmişse de bu kol müstakil bir tarikat haline dönüşmemiştir.²¹

Fenâî mahlâsı ile şiir yazan Ali Efendi'nin mürettep bir divânı olduğu

¹⁷ Ayvansârâyî'den naklen, Tatçı-Öztürk-Bütüçü, *Üsküdarlı Selâmi Ali Efendi*, s. 63-64.

¹⁸ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 48, 304.

¹⁹ Fenâî Ali Efendi'nin inşa ettirdiği ve bir süre görev yaptığı bu tekke hakkında bk. Tanman, Baha, "Fenâî Ali Efendi Tekkesi, *DİA*, XII, s. 336-337.

²⁰ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, s. 536; Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul 2003, s. 484-486.

²¹ Bayak, Cemal, "Fenâî Ali Efendi", *DİA*, XII, s. 335.

söylenmekteyse de,²² daha önceki kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Bu tarikatın Osmanlı sultanlarıyla olan yakın temasının ve dolayısıyla nüfuzlarının Fenâî Ali Efendi'nin vefatından sonra da devam ettiğinin göstergelerinden biri olarak şu örnek zikredilebilir: Şeyh Fenâî Ali Efendi tarafından 1126/1714 yılında tesis edilen cemi-tevhidhâne 1180/1766-67 senesinde minaresine yıldırım düşmesi sonucu harap olmuş, durumun o sırada postnişin olan Abdullah Rıfkı Efendi tarafından Sultan Üçüncü Mustafa'ya bildirilmesi üzerine padişah Dîvân-ı Âli hâcegânından Tıflî Mehmed Emîn Efendi'yi binâ emîni tayin ettirerek tekkeyi yeniden inşa ettirmiştir. Tekke 1876'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kızı, Zeynep Kâmil Hastanesi'nin bânisi Zeynep Hanım tarafından son şekliyle ihyâ edilmiştir.²³

c) Nıksârî Mehmed Efendi (ö. 1159/1753):²⁴

d) Fenâî Mustafa Efendi (ö. 1155/1742): Şumnu'da dünyaya gelmiştir. İstanbul'a gelip bir süre çeşitli resmî görevlerde bulunduktan sonra Selâmi Ali Efendi'ye bağlanmıştır. Daha önceki mesleğinden hareketle "Odabaşı Şeyhi" olarak da tanınan Mustafa Efendi 1155/1742'te vefat etmiştir.²⁵

e) Bosnalı Mehmed Fevzi Efendi (ö. 1084/1674): Bosna'da doğmuştur. Gençliğinde İstanbul'a gelip Üsküdar'a yerleşmiştir. Bazı manzum ve mensur eserleri de olan Fevzî Efendi bazı vezirlere "Divan Efendisi" olmuştur. Ömrünün sonlarına doğru cezbeye tutulup makam ve mansıbı terk ederek Selâmi Ali Efendi'ye intisap etmiştir. 1084/1674 senesinde vefat etmiştir.²⁶

Selâmi Ali Efendi'den Sonra Bursa'daki Dergâhta Görev Yapan Postnişinler

1. Şeyh Nıksârî Mehmed Efendi (ö. 1159/1746): 1065/1655 yılında Nıksar'da doğmuştur. Tarihi belli olmamakla birlikte Bursa'ya geldikten sonra Selâmi Ali Efendi'ye intisap etmiş ve dergâhta ikamet etmeye başlamıştır. Bir süre sonra şeyhi tarafından irşad vazifesiyle İnegöl'e gönderilmiştir. Selâmi Ali Efendi, İstanbul'da Hüdâyî Tekkesi'nde vazifeye başlaması üzerine halifelerinden olan İbrahim Efendi'yi Bursa'daki tekkeye vekil olarak bırakmış, ancak daha sonra Nıksârî Mehmed Efendi ile İbra-

²² Güner, Hamza, *Kütahyalı Dîvan Şâirleri*, Kütahya 1967, s. 141.

²³ Tanman, Baha, "Fenâî Ali Efendi Tekkesi", *DİA*, XII, s. 336.

²⁴ Bu şahıs hakkında ileride ayrıntılı bilgi verilecektir.

²⁵ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, s. 536; Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 475.

²⁶ Tatçı-Öztürk-Bütüçü, *Üsküdarlı Selâmi Ali Efendi*, s. 59-60.

him Efendi'nin görev yerlerini değiştirmiştir. Bu suretle Mehmed Efendi Bursa'daki dergâhta posta oturmuştur. Mehmed Efendi 1143/1730 senesinde İstanbul'da Bulgurlu semtinde bulunan Selâmî Tekkesi'ne giderek bir süre burada şeyhlik makamında bulunmuştur. Hüdâyî Tekkesi şeyhi Yusuf Efendi'nin 1153/1740 senesinde vefatı üzerine burada vazife almış ve yaklaşık altı yıl bu görevi sürdürmüştür. 1159/1746 tarihinde vefat eden Niksârî Mehmed Efendi şeyhi Selâmi Ali Efendi'nin yakınına defnedilmiştir.²⁷

2. Şeyh el-Hâc Mustafa Efendi (ö. 1188/1774): Niksârî Mehmed Efendi'nin oğludur. 1100/1689 yılında Bursa'da Şible Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Karababazâde İbrahim ve Baldırzâde Şeyh Saîd Efendi'lerden ilim tahsil etmiştir. Tarikat terbiyesini babasının yanında tamamlamış, onun İstanbul'daki dergâhta görev alması üzerine Bursa'daki tekkede şeyhlik makamına geçmiştir. Babasının vefatı üzerine, Bursa'daki makamını oğlu Mehmed Sâdık Efendi'ye bırakarak İstanbul'daki tekkenin başına geçmiştir.²⁸

3. Şeyh Mehmed Sâdık Efendi (ö. 1181/1767): Mustafa Efendi'nin oğludur. Yaklaşık 21 yıl bu dergâhta vazife yaptıktan sonra babasını ziyaret etmek maksadıyla gittiği İstanbul'da vefat etmiş ve Hüdâyî tekkesi yakınına defnedilmiştir.²⁹

4. Şeyh Mehmed Saîd Efendi (ö. 1213/1798): Sâdık Efendi'nin oğludur. 1170/1756 senesinde dünyaya gelmiştir. 1181/1766 tarihinde babasının vefatı üzerine, dedesinin gözetiminde dergâhta şeyhlik makamına geçmiştir. Yaklaşık 32 yıl boyunca bu vazifeyi icra eden Mehmed Saîd Efendi'nin Arapça ve Farsça bildiği, hüsn-i hat sanatına mâlik olduğu ve bu sayede pek çok kitap istinsah ettiği nakledilmektedir. 1213/1798'de vebâdan ölmüş, dergâh hazîresine defnedilmiştir.³⁰ Söz konusu hazirede yapılan incelemede Selâmi Ali Efendi Tekkesi'nde vazife yapan ve kaynakların burada defnedildiklerini söyledikleri meşâyih içerisinde yalnızca Mehmed Saîd Efendi'nin mezar taşına tesadüf olunmuştur. Gelenek olduğu üzere Şeyh Efendi'nin mezar taşı Selâmi tâcî şeklindedir.³¹

5. Şeyh Mehmed Sâdık Efendi (ö. 1221/1806): Mehmed Saîd Efendi'nin oğludur. 1198/1784 senesinde dünyaya gelmiştir. Mehmed Saîd

²⁷ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 423-424; Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, III, s. 285.

²⁸ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 424-425; Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, III, s. 413.

²⁹ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 425.

³⁰ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 425-426.

³¹ Aynı hazirede ve Mehmed Saîd Efendi'nin oldukça yakınında medfûn olan Çelebi Sultân Mehmed Hân Camii imamı Nizâmeddin Efendi-zâde Mustafa Efendi'nin (ö. 1175/1761) mezar taşı da Selâmi tâcî şeklindedir. Hazirede yer alan diğer mezar taşları arasında ise bu tarz başka herhangi bir taşla tesadüf olunamamıştır.

Efendi'den sonra meşîhat makamına geçmiştir. Bursa'daki dergâhın tamiiri esnasında İstanbul'daki Neccârzâde Dergâhı'nda³² misafir bulunduğuşu sırada 1221/1806'da vefat etmiş ve Bulgurlu'daki Selâmi dergâhının hazîresine defnedilmiştir.³³

6. Köle-zâde Şeyh İbrahim Efendi (ö. 1249/1833): Bir önceki şeyhin vefatı ve bu esnada oğullarının küçük olması sebebiyle dergâha yine Celvetiyye'ye mensup olan Kölezâde Şeyh İbrahim Efendi tayin edilmiştir. İbrahim Efendi aynı zamanda tekke yakınındaki Baba Zâkir Mescidi imamlığını da yapmıştır. Kaynaklarda vefatıyla ilgili olarak 1249/1833 ve 1253/1836 şeklinde iki farklı tarih zikredilmektedir.³⁴

7. Şeyh İbrahim Edhem Efendi (ö. 1252/1835): İbrahim Efendi'nin oğludur. Babası gibi o da şeyhlik vazifesi ile birlikte adı geçen mescidin imamlığını da sürdürmüş ve 1252/1835 yılında vefat etmiştir. Vefatından sonra geride kalan iki oğlu arasındaki şeyhlik mücadelesi neticesinde önce büyük oğlu Mehmed Atâullah Efendi (1252/1836) kendisini buraya tayin ettirmiş fakat vefatı üzerine küçük kardeşi Ahmed Hasîb Efendi'nin annesinin müracaatı üzerine görev ona intikal etmiştir. Ancak o da burada vazife alamadan vefat edince bu sefer makama aile dışından bir zât tayin edilmiştir. Bu arada Mehmed Atâullâh Efendi'nin amcası Mehmed Emîn Efendi (ö. 1252/1837) de buraya talip olmuşsa da onun da vefatı bunun gerçekleşmesini engellemiştir.³⁵

8. Şeyh el-Hâc Halil Efendi (ö. 1258/1842): Hikmetîzâde Şeyh Emîn Efendi'ye intisap ederek seyr u sülûkunu tamamlamıştır. Yaklaşık kırk sene İsmail Hakkı Dergâhı'nda imam-hatîplik görevini üstlenmiştir. Bu sebeple "Hikmetîzâde İmamı" olarak şöhret bulmuştur. Daha sonra Selâmi Ali Efendi Dergâhı'na şeyh olarak tayin edilmiştir. Bu vazifesi sırasında 1258/1842 yılında vefat etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir.³⁶

Halil Efendi'nin bu dünyadan göç etmesinin ardından, kendisinden önce vefat etmiş olan oğlu Safiyuddin Efendi'nin iki oğlu birden Selâmi Ali Dergâhı şeyhliğine tayin edilmişlerdir.

9. Şeyh İbrahim Edhem Efendi (ö. 1289/1872): Kardeşi ile birlikte posta oturan İbrahim Edhem Efendi, bu görevi dönüşümlü olarak sürdürdükleri sırada 1289/1872 yılında vefat etmiştir. İsmail Hakkı Tekkesi

³² Nakşî-Celvetî bir zât olan Neccârzâde Şeyh Mustafa Rızâeddîn Efendi tarafından kurulan bu tekke ve söz konusu dönemdeki durumu hakkında bk. Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 19. yy., İstanbul 2003, s. 271-272.

³³ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 426.

³⁴ Mehmed Şemseddîn Efendi'nin *Yâdigâr*'da kaydettiği ve tercih ettiği tarihtir, bk. s. 426.

³⁵ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 426-427.

³⁶ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 427.

hazîresinde medfûndur.³⁷

10. Şeyh Abdüllatif Efendi (ö. 1323/1905): Yukarıda bahsi geçen İbrahim Edhem Efendi'nin kardeşi ve meşîhat ortağıdır. İbrahim Edhem Efendi'nin vefatından sonra onun yerine oğlu Hakkı Efendi Abdüllatif Efendi ile birlikte bu makamı paylaşmıştır. Kaynaklara göre bu amca-yeğen arasında şeyhliğe ehil olup olmama hususunda sürekli olarak problemler yaşanmıştır. Nihayet 1323/1905 senesinde Abdüllatif Efendi'nin vefatı üzerine makam Hakkı Efendi'ye kalmıştır.³⁸

Mir'ât-ı Bursa müellifi Hasan Tâib Efendi 1323/1905 yılında yayımlanan eserinde Selâmi Ali Efendi Tekkesi'nde Abdüllatif Efendi'nin postnişin olduğunu ve burada Perşembe günleri tarikat âyini gerçekleştirildiğini söylemektedir.³⁹

11. Şeyh el-Hâc Hakkı Efendi (ö. 1342/1923): Hakkı Efendi 1326/1907 senesinde aldığı beratla Selâmi Ali Dergâhı'nda tek başına şeyh olmuştur. Ne var ki dergâhın gelir kaynakları yeterli olmadığından bir taraftan da geçimini temin maksadıyla yorgancılık mesleği ile iştigal etmek durumunda kalmıştır. Buna rağmen hem tekkenin tamiri ile uğraşmış hem de Perşembe geceleri burada Celvetî usûlüyle âyin icrâ etmiştir. Ancak Mehmed Şemseddîn Efendi'nin ifadesiyle "celb-i kulûbe muvaffak olamadığından" bir müddet sonra tekkeyi kapatmıştır. Ömrünün geri kalanında yorgancılıkla meşgul olan Hakkı Efendi 1342/1923 yılında vefat etmiş ve Dergâh'ın hazîresine defnedilmiştir.⁴⁰

Değerlendirme

Bursa Selâmi Ali Efendi Tekkesi ile ilgili olarak yukarıda aktarılan biyografik malzemenin satır aralarında Osmanlı'nın yaklaşık son üç yüz yılının dinî-tasavvufî hayatı hakkında önemli ipuçları elde etme imkânı vardır. Aslında yalnızca bu tekke değil, geçmişte Osmanlı topraklarında mevcut olan hemen bütün tekkeler bu açıdan analiz edilecek olursa bu mekanların, burada verilmeye çalışılanlara paralel sonuçlara ulaşmayı temin edecek malzemeyi bünyelerinde barındırdığı görülecektir. Buna göre yukarıda aktarılan bilgilerden hareket edildiğinde genel olarak şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:⁴¹

a) Özellikle insanın manevî yönüne ağırlık vermek suretiyle onu terbi-

³⁷ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 427.

³⁸ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 427-428.

³⁹ Hasan Tâib Efendi, *Hâtıra Yâhud Mir'ât-ı Bursa*, haz. M. Fatih Birgül, Bursa 2007, s. 140.

⁴⁰ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 428.

⁴¹ Burada maddeler halinde sıralanan hususların bir bölümü daha önce İrfan Gündüz tarafından da değerlendirilmiştir, bk. *Osmanlılar'da Devlet-Tekke Münâsebetleri*, İstanbul 1989, s. 165-180.

ye etmeyi amaçlayan tasavvufî düşüncenin somut anlamdaki eğitim kurumu olan tarikatlar ve bunların faaliyet mekanları olan tekkeler, dönemin Osmanlı toplumu için mühim icraatlara imza atmışlardır. Bu toplumda tarikatların ve dolayısıyla tekkelerin nasıl işlediklerini Selâmi Ali Dergâhı örneği net bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre her tarikat kendi usûllerine göre alanının uzmanlarını yetiştirmekte ve yine kendi iç işleyiş tarzına uygun olarak da bunları ihtiyaç duyulan merkezlere göndermektedir. Bu durum hem tarikatın yaygınlık kazanmasını sağlamakta ve hem de kontrolün tek merkezde olmasını temin etmektedir. Nitekim bu anlamda Selami Ali dergâhı hem Bursa'yı hem de belli bir dönem İstanbul'u beslemiştir.

b) Tek merkezden kontrol ve idare edilen tarikatlara bağlı tekkelerde tasavvufî hayata yönelen dervişler çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı ülkesinin değişik bölgelerinden buralara gelmekte, farklı etnik költürlere mensup olsalar da aynı çatı altında yaşamakta ve bu birliktelik onların söz konusu farklılıkları ikinci plana itip aynı hedefe odaklanmalarını sağlamaktaydı. Elimizdeki örnek olan Selâmi Ali Efendi'nin yalnızca bilinen halifelerinin kökenlerine bakıldığında bunların Bursa, Kütahya, Niksar, Şumnu, Bosna, Bilecik, Kayseri... gibi birbirinden oldukça uzak yerlerden geldikleri ve ayrıca değişik milliyetlere sahip oldukları görülecektir. Demek oluyor ki, dinin inanç ve fikir planında birleştirdiği farklı etnik kökenlere mensup insanları tarikatlar, dolayısıyla tekkeler aynı mekanda buluşturmak suretiyle, bir manada kaynaştırma görevini üstlenmiştir.

c) “Beşik şeyhliği” adıyla bilinen uygulamanın bariz örneklerine bu tekke bağlamında şahit olunmaktadır. Tasavvufun ortaya çıktığı dönemlerde, hatta tarikatların oluşumlarını tamamladıkları asırlarda bile görülmeyen bu uygulama özellikle Osmanlı'nın son iki yüzyılına damgasını vurmuştur. Bunda şüphesiz ki tekkelerin ellerinde bulundurdıkları vakıfların önemli rolü olmuştur. Son iki asırdaki bu uygulamanın müşahhas misallerine yine Selâmi Ali Dergâhı'nda rastlanmaktadır.

d) Bir önceki maddeyle bağlantılı olmak üzere, “post kavgaları” olarak da bilinen çatışmaların bu tekkede görev alan belli zevat arasında da yaşandığı görülmektedir. Bu tür problemlerde tarafların çoğu zaman kardeş, amca-yeğen gibi oldukça yakın akrabalık bağlarına sahip oldukları ise bir başka gerçektir. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde bu tarz olayların ne denli yaygın olduğunun kanıtlarından biri de Bursa tekkelelerini tanıttığı eserinde söz konusu mesele üzerine rahatsızlığını dile getiren Mehmed Şemseddîn Efendi'nin ifadeleridir.⁴²

e) Beşik şeyhliği uygulamasının da muhtemel etkisiyle, şeyhlik ma-

⁴² Bk. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 427-428.

kamına oturan şahısların ilmî niteliklerinde de zamanla, olumsuz anlamda bariz bir değişim yaşanmaya başladığı söylenebilir. Buna göre, önceki dönemlerde, genel olarak, iyi bir ilmî tahsille birlikte ya da eğitim sonrasında seyr u sülûkuna başlayan derviş, şeyhinin artık olgunlaşmış olduğuna kanaat getirmesinin ardından halife tayin edilir ve bilahare uygun görülürse onun makamına geçerdi. Durumun bu minval üzere olduğunu burada esas alınan tekke ispatlamaktadır: İlk olarak, Selâmi Ali Efendi eli kalem tutan eser sahibi bir mürşid, aynı zamanda bir şâirdir. Mürîdlerinden olan Bosnalı Fevzi Efendi vezirlere "Divan Efendisi" olacak düzeyde bilgili bir zâttır. Orta dönemlerde tekkede şeyhlik yapan Mehmed Said Efendi Arapça ve Farsça bilmekte, hüsn-i hatta mâlik olup eser istinsahı ile uğraşmaktadır.

Ancak daha önce izah edilen nedenlerden ötürü makam babadan oğula intikal etmeye başlayınca özellikle çok küçük yaşlarda posta oturan şahısların dervişâna rehberlik etmeye müsait donanımına sahip olmaktan uzak oldukları anlaşılmaktadır. Hatta bazı durumlarda bu konumda olmaması gereken kişilerin dahi şartlar öyle gerektirdiği için tekkelerde vazife aldıkları bilinmektedir. Nitekim Selâmi Ali Efendi Dergâhı'nda şeyhlik yapan Abdüllatif Efendi için Mehmed Şemseddîn Efendi şunları söylemektedir:

"Abdüllatif Efendi sâfdil, ümmî bir zât olup aklına geleni söyler, birâderzâdesinin adem-i iktidârından bahisle nısf-ı meşîhati de elinden almak istermiş..."⁴³

Tekrar ifade edilmelidir ki, beşik şeyhliği uygulaması ile ilgili olarak burada yapılmakta olan yalnızca bir genellemedir. Her genellemede olduğu gibi şüphesiz bu durumun da istisnaları mevcuttur.

f) Bir tekkede aynı anda iki kişi şeyhlik makamında bulunabilirken, bunun aksi de mümkün olabilmektedir. Yani herhangi bir şeyh efendi aynı zamanda birden fazla dergâhın şeyhliğini üstlenebilmektedir. Nitekim Selâmi Ali Efendi Bursa'da olduğu dönemde kendi kurduğu tekkede bu makamda bulunurken, bir süre Eyüp Efendi ve Emir Sultan dergâhlarında da vazifelendirilmiştir.

g) Önemine binaen burada dile getirilmesi gereken bir diğer mesele de özellikle Osmanlı'nın son yıllarında yaşanan savaşlar, deprem ve yangınlar ile bunların neticesinde meydana gelen göç hadiselerinin Bursa gibi kimi merkezî şehirlerde ortaya çıkardığı yoksulluktur. Bunun doğal neticesi olarak daha önceleri tekkelerin vâridâtıyla sıkıntısız bir hayat süren meşâyih ve mürîdân, buradaki örnekte de görüldüğü üzere, maiyetlerini temin için bizzat çalışmak durumunda kalmışlardır. Dolayısıyla bu durum tekke faaliyetlerinin kısmen de olsa aksamasına yol açmıştır. Hatta

⁴³ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 428.

maddi imkânsızlıklar nedeniyle yine bu yıllarda birçok tekkenin tamir edilemediği için harabeye döndüğü ya da terk edilmek durumunda kaldığı malumdur.⁴⁴ Selâmi Ali Efendi Dergâhı'nın son postnişini olan Hakkı Efendi'nin de tekkenin vâridâtının yetersizliği nedeniyle yorgancılık yapmak zorunda kaldığını çağdaşı Mehmed Şemseddîn Efendi'nin ifade etmesi, vakanın bizzat şahidi olması açısından ayrıca önem taşımaktadır.

Sonuç

Burada aktarılan bilgiler ve bunlardan yola çıkılarak yapılan yorumlardan hareketle Osmanlı'nın siyasî anlamda duraklama ve gerileme dönemlerine paralel olarak tasavvufî düşünce ve hayatta da zamanla gideerek hızlanan bir çöküşün yaşandığı sonucuna ulaşılabilir mi? Yoksa burada ifade edilenin tam aksi bir kanaat ortaya koymak mümkün müdür?⁴⁵

Bize göre bu soru, cevap verecek olan kişinin kendisini konuşturduğu yere ve varmayı düşündüğü neticeye göre her iki şekilde de cevaplandırılabilir. Amaç tasavvufî düşünceyi yargılamak, vermek ve Osmanlı'nın – dolayısıyla İslam medeniyetinin- geri kalışında ve çökmesinde etken unsurlardan biri olarak tasavvufu ve sûfileri göstermek ise yukarıdaki malzemeyi bu doğrultuda kullanmak ve istenen sonuca ulaşmak mümkündür.

Bir diğer bakış açısıyla hareket edilecek olursa, siyasî, askerî ve ekonomik alanlarda gerilemeye başlayan Osmanlı Devleti'nin bu durumunun Osmanlı toplumunu oluşturan bütün katmanlarda yansımalarının görüldüğünü, bunlardan birinin de tasavvuf olduğunu söylemek suretiyle, vâkıya daha uygun bir cevap vermek de ihtimal dahilindedir. Bize göre yukarıda aktarılan bilgilerin büyük bir bölümü tasavvufî düşüncenin değil, bahis konusu dönemdeki maddî şartların olumsuz yöndeki değişiminin genel toplumsal hayatı olduğu gibi tasavvufî hayatı da özellikle maddî kurumları açısından menfi manada etkilediğini açıkça ortaya koymaktadır.

⁴⁴ Çeşitli nedenlerin yol açtığı ekonomik hayattaki gerilemenin ve göç hadiselerinin zor durumda bıraktığı insanlara destek olmak amacıyla bütün ömrünü yardım faaliyetlerine adan ve XIX. yüzyıl Bursa'sının sosyal hayatında önemli bir figür olarak öne çıkan dervişlerden birinin (Şeyh Hüseyin Sâbit Efendi'nin) hayatı ve faaliyetleri hakkında bk. Çift, Salih, "Bursa'da Bir Mısır Dergâhı ve Son Postnişini: Şeyh Hüseyin Sâbit Efendi", bu eser s. 690.

⁴⁵ Osmanlı'nın son dönemindeki tasavvufî düşüncenin durumu ve tarikatlardaki bozuluşun âmilleri hakkında bk. Gündüz, İrfan, *Osmanlılar'da Devlet-Tekke Münâsebetleri*, s. 165-180. Ayrıca bu konu çerçevesinde farklı dönemlerde cereyan eden tartışmalar üzerine kısa bir değerlendirme ve bunlarla ilgili bazı metinler için bk. Kara, Mustafa, *Metinlerle Osmanlılar'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2004, s. 314-317.

Dünya Kaygularını Silen Bir Mekân: Kaygulu Dergâhı*

*Aşkım gâlib boydan aşar
İçim dolu kalbim coşar
Taşradan görenler şaşar
Devrile devran eylerim*

Kaygulu Halil Efendi, Orhan Bey'in emirlerinden ve Rumeli fâtihi Süleyman Paşa'nın muâvinlerinden Kaygulu Bey'in¹ torunudur. *Hâdiyü'l-Uşşâk* isimli eserinde "Ceddim Kaygulu Bey vezir-i Sultan Orhan" mısra'ıyla buna işâret etmektedir. Dedeleri Horasan'dan Konya'ya oradan da Bursa'ya gelmişlerdir.² Babası Halvetiyye'nin Şâbâniye koluna müntesip Şeyh Ali Efendi'dir. Halil Efendi, 1173/1759 yılında Rebîu'l-evvel'in onikinci gecesı Atranos (Orhaneli)'da Elbise kazâsına bağlı Beg köyünde³

* Dr. Bedriye Reis, Kur'ân Kursu Öğretmeni.

¹ Mehmet Şemseddin, Atranos (Orhaneli)'a bağlı Sırl isimli köyün Orhan Bey tarafından bu zâta verildiğini ve köyde derebeyi olan Kaygulu Bey'in hakkında vukû bulan şikâyet üzerine idâm edildiğini belirtmektedir. Kepecioğlu ise Orhaneli'nin Elbise köyünün Orhan Bey tarafından Kaygulu Bey'e verildiğini ifâde etmiştir. Velâyetnâme'de yer alan ifâdeler de bunu doğrulamaktadır. Fâtiğ Sultan Mehmed bu köyün mülkünü bozup tımara emretmiş, daha sonra İkinci Bayezid köyün mülkiyetini tekrar bu âileye vermiştir. bk. *Yâdigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâhları)*, haz. Mustafa Kara- Kadir Atlansoy, s. 470; *Bursa Kütüğü*, II, 388; Kaygulu Halil, *Velâyetnâme*, vr.10. Kaygulu Bey, Murâdiye'de II. Murat türbesi civarında medfundur. bk. *Velâyetnâme*, vr.11; Bursalı M.Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 151.

² Kaygulu Halil, *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 442; *Velâyetnâme*, vr.10.

³ Velâyetnâme, vr.10. Halil Efendi'nin doğum yeri ile ilgili olarak Mehmed Şemseddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân'dan* nakille "Elbise kazâsı dâhilinde Beg karyesi" şeklinde bilgi vermektedir. Bursalı Mehmet Tâhir ise "Atranos kazâsı merkezi olan Beyce'dendir" ifâdesini kullanmaktadır. Halil Efendi'nin *Velâyetnâme*'de Elbise'de Beg köyü, Hâdiyü'l-Uşşâk'ta da "mevlûdum karye-i Beg" demesi doğduğu yer konusuna açıklık getirmektedir. Mustafa Cemiloğlu da *Elbise* veya *İlbise* olarak adlandırılan bir yörük köy olduğunu belirterek, Orhaneli ilçesine bağlı *Süleyman Bey, Orta, Baş ve Koçu* köylerinin bulunduğu bölgenin Elbise veya İlbise olarak isimlendirildiğini açıklamaktadır. 1325/1908 salnâmesinde Süleyman Bey, Orta, Baş ve Koçu isimleri bulunmakla birlikte Elbise ismine rastlanamamıştır. bk. *Yâdigâr*, s. 471; Bursalı M.Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 151; Kaygulu Halil, *Dîvân* (bsm.), 2; Kaygulu Halil, *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 442; *Velâyetnâme*, s. 10; *Bursa Kütüğü*, II, 279, II, 338, III, 73; 1325 Hüdâvendigâr Salnâmesi, s. 126-245; Mustafa Cemiloğlu, *Bursa Dağ Köylerinde Türkmen Kültürü*, ss. 21, 28, 36.

dünyaya gelmiştir. İki yaşında iken babasıyla birlikte Bursa'ya hicret etmiş ve Alaca-Hırka mahallesinde ikâmet eden Ali Efendi'ye mahallenin câmiinde imamlık görevi verilmiştir. Ali Efendi, 1179/1765 senesi Şaban'ın 12. günü vefât etmiş⁴ ve Zindankapısı Kabristanı'na defnedilmiştir. Halil Efendi bir süre Kur'ân-ı Kerîm kırâatıyla meşgûl olduktan sonra Ulucâmi yanındaki Musalla Medresesi'nde⁵ tahsiline devâm etmiştir. Kaynaklarda tahsilinin ne kadar sürdüğü konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Halil Efendi, sekiz yaşında iken çeşitli hastalıklar için muska yazıp, duâlar okuyarak hastaları şifâyâ kavuşturur ve etrafındaki-leri hayretler içinde bırakırdı. Oniki yaşına girdiğinde güzel sesiyle ezan okumaya bir yandan da hanımlara vâaz etmeye başlamıştı. On dört yaşında da kürsüye çıkıp, tefsir, hadis ve fıkıh anlatarak, sorulan soruları cevaplandırıyordu.⁶

Bir süre sonra Orhaneli'nin Armudcuk kazâsında irşâd faâliyetlerinde bulunan Şeyh Osman Efendi'nin halifelerinden Harmancık nâhiyesine bağlı Sırlı⁷ köyünde ikâmet eden Kurtçu Pir Mehmed Efendi'ye intisâb etti.⁸ Hem ecdâdının vakıf ve hayrât işlerini denetlemek hem de şeyhi ile görüşmek ve sohbet etmek üzere zaman zaman bu köye giderdi.⁹ Yedi senelik bir hizmet ve seyr-i sülûk devresini tamamlayan Halil Efendi, yedi sene süren dervişlik hayatını şöyle tasvir eder: “Kâh firkat, kâh hasret, kâh zevk, kâh hizmet, kâh aşk, kâh şevk.”¹⁰ Pir Mehmet Efendi vefâtından bir süre önce Halil Efendi'ye tâc ve hırkayı giydiren halîfelik görevini vermiş, 1199/1785'de vefât etmesi¹¹ üzerine Halil Efendi irşâd için

⁴ Bk. *Yâdigâr*, s. 471; *Velâyetnâme*, vr. 9.

⁵ XIV. yüzyıla âit olan medreseyi Hacı İvaz b.Hacı Bekir b.Hacı Arslan yaptırmıştır. Ulucâminin güneydoğu kısmında cenâze namazlarının kılındığı bölgede bulunması sebebiyle “Musallâ” adını alan medreseye vakfiyesinde “Esediye” adı verilmiştir. Medreseye verilen isimler arasında babasına nispetle Arslânîye, Arslanoğlu ve Arslan-zâde de vardır. Kâgîr olarak inşâ edilen medrese zaman içinde rutûbetin neden olduğu hasarlar yüzünden pek çok kez tamir edilmiş, 1551'de geniş çapta bir onarım görmüştür. Mısır vâlisi Hidiv Abbas Hilmi Paşa o civarda yaptırdığı bir binâyı bu medreseye tahsîs ederek, medresede öğretimin sürdürülmesini sağlamıştır. Bu binâ sonraları Halkevi'ne devredilerek konferans salonu hâline getirilmiştir. Medreseden günümüze hiçbir eser kalmamıştır. bk. Mefâil Hızlı, *Bursa Medreseleri*, s. 35-38; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mîmârisinin İlk Devri*, s. 275, 402; Kâzım Baykal, *Bursa'da Ulucâmi*, s.17.

⁶ *Velâyetnâme*, vr.13, 18, 20.

⁷ Orhaneli ilçesinin güneydoğusunda ilçeye 25 km. uzaklıkta bulunan eski bir yörük köyüdür. 1925 yılına kadar Harmancık nâhiyesine bağlı iken bu târihte Orhaneli'ne bağlanmış-tır. bk. Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 252; Cemiloğlu, *age.*, s. 92.

⁸ Dîvân, bsm., ss. 2-3.

⁹ *Yâdigâr*, s. 471.

¹⁰ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 441.

¹¹ Kurtçu Mehmet Efendi'nin türbesi, Sırlı Köyü'nün 200-300 m. güneydoğusunda tarlalar içindeki bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Türbe kareye yakın dikdörtgen planlı ve üzeri kırma çatı ile örtülüdür. Yapının beden duvarları yoktur. Ahşap çatıyı dört yöndeki üçer

Bursa'ya gelmiştir. Bursa'da bir yandan pamuklu şeyler dikerek geçimini sağlarken bir yandan da tarikat faaliyetlerini sürdürmüştür.¹² Dervişlerin sayısı her geçen gün arttığı için dostlarının da yardımıyla Deveciler Kabristanı¹³ civârında Hasanpaşa Mahallesi'nde¹⁴ bulunan evini zâviyeye dönüştürmüştür.¹⁵

Bursa Kütüğü'nde Hasan Efendi hakkında bir şikâyet vukû bulduğu ve durumun mahkemeye intikâl ettiği belirtilerek, Mihaliç kadısı Hasan Efendi'nin h.5 Ramazan 1235/ 1820 târihli bir ilânında Halil Efendi ile ilgili şu ifâdelerine yer verilmiştir: "Sincan nâhiyesinin Akçapınar ahalisi ehl-i İslâm ve reâyâ cümlesi mahkemeye gelerek otuz bir senesi bî-asıl madde zımnında müsvedde ile bizleri haps ve cezâlandırmaktan, Bursa'da Deveciler mezarlığı denilen mahalde Kaygılı Dede adındaki müzevir köyümüz ahâlisinden birkaç kişiyi iğfâl edip: "Sizleri paşaların zulüm ve teaddilerinden ve tekmiil pâdişâhın tekâlifinden ve tekâlif-i örfiyye ve şakkadan afv ettireyim ve nallı atların köyünüze girmekten muhâfaza edivereyim. Benim ile Bursa mahkemesine gidip, Molla'ya: "Biz mâlik olduklarımız emlâklerimizi ve köyümüzü Kaygulu Dede'ye vakfeyledik" diye takrîr verin. Bundan sonra sizden hiç kimse avârız, bedel, nüzul ve sâir şakka tekâlifinden bir akçe ve bir habbe talep edemezler" hîlesiyle Bursa mahkemesinde takrîr verdirmiş olduğundan dört senede bir ve Bekçioğlu Ahmet adındaki müzevir ile yek-dil yek-cihet olup, her sene her birerlerimizden çok şey talep ederler, vermediğimizde Bursa mutasarrıfına müsvedde ile mübâşir tayin ettirip her birerlerimizi sebepsiz cezâlandırmaktadır. Artık tahammül ve takatlerimiz kalmamıştır. Bu iki adamın şer ve mazarratlarından halasımız ancak karyemizi her ne kadar vakfederik diye dört nefer kimse takrîr etmiş ise de bizler bu davâdan rucû eyledik ve vakfiyesini de berât-ı âl-i şânı yoktur. Padişaha arz ediverin" diye ricâ eylediklerinden i'lâmla arz olunmuş vakfın ref'i hakkında Hüdâvendigâr sancağı mutasarrıfı İbrahim Paşa'ya hüküm yazılmıştır."¹⁶

ahşap destek taşımaktadır. bk. *Türkiye'de Vakıflar Âbideler ve eski Eserler*, IV, 563.

¹² *Yâdigâr*, ss. 471-472.

¹³ Söz konusu mezarlık İnönü Caddesi'nin batısından Abdal Mahallesi'ne kadar uzanan geniş bir alan üzerinde bulunmaktaydı. Önce A.Vefik Paşa döneminde yol yapımı nedeniyle tahrip olan mezarlık, cumhuriyet döneminden sonra daha da tahrip olmuş, 1950'li yıllarda tümüyle ortadan kaldırılmıştır. Bursa'nın en büyük mezarlıklarından biriydi. Bursa'ya gelen İpek Yolu bu mezarlığın içinden geçmekteydi. Deve kervanları da burada beklediği için Deveciler adını almıştır. bk. Kaplanoğlu, *age.*, s. 87.

¹⁴ Bursa'nın eski bir mahallesidir. Medrese-i Hasanpaşa da denmekteydi. Mahalleye adını veren Hasan Paşa, Alâeddin Esved'in oğlu olup "Kara" lakâbıyla anılmış. Sultan II. Murad döneminde yaşamış olan Hasan Paşa kazaskerlik ve vezirlik yapmıştır. Mahalle 1608 yılında Kalender isyânı sırasında büyük ölçüde yakılmıştır. Bugün ise bu adla bir mahalle bulunmamaktadır. bk. Kaplanoğlu, *age.*, s. 136

¹⁵ *Yâdigâr*, s. 472.

¹⁶ *Bursa Kütüğü*, III, 73.

Halil Efendi'yi “tarîkaten celvetî, usûlen kâdirî, meşreben üveysî¹⁷” diye tanıtan Bursalı M.Tâhir, onun tarikat ve meşrebini dile getiren şu mısralarını temel almış olmalıdır:

*Ne dindensin dirsən bana
Muhammed ümmetiyimdir
Kangı yoldan diyem sana
Tarîk-i Celvetîyimdir*

*Aşkile meydâna geldik
Şevkile devrâna girdik
Sıdkile sâdıklar oldum
Usûl-i Kâdirîyimdir*

*Bırakdık kâl ile kîli
Neden buldun sen bu hâli
Şimdi olmuşam mecnûnı
Sülûk-ı Veyisliyimdir¹⁸*

Halil Efendi, Dîvân'ında silsilesini de şu şekilde vermiştir:

- Sııllı Kurdçu Mehmed Efendi
- Kutub İbrâhim Efendi
- Aziz Mahmud Hüdâyî
- Üftâde
- Hızır Dede
- Hacı Bayrâm Velî
- Hamidüddin Aksarâyî
- ...
- Hasan Basrî
- Hz. Ali
- Hz. Peygamber¹⁹

M.Şemseddin Efendi'nin ifâdelerine göre Halil Efendi, fakirlere yardım eden, kimseye el açmayan, geceleri kabir ziyâretlerinde bulunan, rind, kalender-meşreb, hâl ve kemâl sâhibi bir kimseydi. Nefesi hastalara şifâ, zâviyesi de adeta bir şifâhane idi.²⁰ Kaynaklardan ve eserlerinden anlaşıldığına göre Hasan ve Hüseyin adlarında iki oğlu, Fâtıma adında bir de kızı vardır. Dîvân'da “oğlum”, “kızım” diye bahsettiği ve ölümlerinden duyduğu hüznü dile getirdiği pek çok isim bulunmakta, fakat bunların öz

¹⁷ Üveysîlik hakkında bk. Ocak, Ahmet Yaşar, *Veysel Karânî ve Üveysîlik*, İstanbul, 1990.

¹⁸ *Dîvân*, vr.293b-294a.

¹⁹ Aziz Mahmud Hüdâyî'nin vefat tarihi 1628 olduğuna göre 1820'de vefat eden Halil Efendi ile aralarında ikiden fazla kişinin bulunması gerekmektedir. Halil Efendi bu isimlere yer vermemiştir.

²⁰ *Yâdigâr*, s. 472.

çocukları olup olmadığı husûsu tespit edilememektedir.²¹ Ramazan 1235 (21 Nisan 1820)'de²² vefât ederek dergâhına defnedilmiş, ancak 1960 yılında Belediyece türbesinin üzerinden yol geçirilmesi sebebiyle kabri Zindankapısı kabristanına nakledilmiştir.²³

Eserleri

1. Dîvân: Dîvân'ın te'lif târihi 15 Şubat 1231 olup eser 320 varaktan oluşmaktadır. Şiirler hece vezni ile yazılmış, yarım kâfiyeler hattâ çok defâ âhengini rediften alan halk nazım şekli kullanılmıştır. Dil bakımından çok sâde olan şiirlerde özellikle Yunus Emre'nin üslûb özellikleri dikkat çekmektedir.²⁴ Şiirler daha çok zâhidânedir, coşkun ifâdelere pek rastlanmaz. 1232/1817'de basılmıştır. Ancak basılırken Dîvân'daki şiirlerin çok az bir kısmı alınmış, seçme yapılmıştır. Seçmenin neden ve neye göre yapıldığı ise tespit edilememiştir.

Dîvân'da namaz, oruç, hac, âhîret, nefis, zühhd, sabır-şükür, zikir, aşk, ilim, tarikatlar²⁵ vb. konularla ilgili şiirlerin yanı sıra, Halil Efendi'nin, sevdiği bazı kimselerin ölümünden duyduğu hüznü ve acıyı dile getiren, Osmanlı Devleti'nin ve ordusunun muzaffer olması için dua ettiği şiirleri de dikkat çekicidir. Ayrıca bazı mutasavvıflarla ilgili şiirler de bulunmaktadır.²⁶

²¹ *Yâdigâr*, s. 472; *Divan*, vr. 304a-b

²² Bursalı M. Tâhir'e göre vefât târihi 1234'tür.

²³ Turyan, Hasan, *Bursa Evliyâları ve Târihî Eserleri*, 103 (dipnot).

²⁴ Tansel, Fevziye Abdullah, "Üveys Karânî Hakkında Notlar ve Türk Edebiyatında Şiirler", AÜİF. İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi. II, 238.

²⁵ Halil Efendi'nin eserinde mensûbu olduğu Celvetiyye ve Kâdiriye dışında müstakil olarak yer verdiği tek tarikatın Nakşibendiyye olması dikkati çeken bir husustur. Bk. Vr.86a.

²⁶ Dîvânda zikri geçen mutasavvıflar, Hamidüddin Aksarâyî, Emir Sultan, Hacı Bayram-ı Velî, Hacı Bektâş-ı Velî, Hızır Dede, Üftâde, Aziz Mahmûd Hüdâyî, Mevlânâ, Kutub İbrahim Efendi, Şemseddin Sivâsî, Râbî'atü'l-Adeviyye, Abdal Mehmed, Veys el-Karânî'dir. Fevziye

Hâdiyü'l-Uşşâk'ın el-yazması nüshasının ilk iki sayfası

2. Hâdiyü'l-Uşşâk: Kaygulu Halil'in ifâdelerine göre, şeyhinin ölümünden bir süre sonra kitap yazmaya karar verip başlamış, ancak zaman bulamamaktan dolayı bu girişimi yarım kalmıştır. Bir gün oğlu henüz yarım olan bu eseri çevresindekilere göstermiş, onlar da tamamlanmasını istemişlerdir. İstanbul'dan Recep Efendi²⁷ isimli birisi gelip Halil Efendi'ye eseri tamamlaması için ısrar etmiş “Ya tamamlanmaz ve birinin eline geçer, bu durumda eser kaybolur ya da Sultan veya şeyhülislâm görür de onların himmetiyle eser ortaya çıkar ve onunla amel edilir” demiştir. Bunun üzerine Halil Efendi yirmi sekiz cüz yazdığını belirtir. Eserin tamamlanması 1231/1816 yılı Reb'ü'l-âhir'in sonu Cemâziye'l-ulâ'nın başına rastlamıştır.²⁸ Şeyhülislâm, reîsü'l-ulemâ, müderrisler, âlimler Hâdiyü'l-Uşşâk'ı gördüklerinde hepsi eser için “Muhammediyye-i Sâniye” demişlerdir. Şeyhülislâm bir mahabbet-nâme, Sultan Mahmud da Halil Efendi'ye bir mektup göndermiştir.²⁹ Kitabın sonunda Ahmed İlhamî Efendi tarafından düşürülen târihten anlaşıldığına göre Abdülmecid Han zamanında 24 Receb 1273/1856 târihinde basılmıştır.³⁰ Basıldığında *Ceride-i Havâdis*'in 833 numaralı nüshasındaki ilanda “ikinci Muhammediyye” diye reklâm edilmiştir.³¹

Abdullah Tansel, Halil Efendi'nin Veys el-Karânî hakkında en çok şiiri bulunan kişi olduğunu iddiâ etmektedir. Bk. *agm.*, 235.

²⁷ Recep Efendi'nin kim olduğu konusunda açık ifâdeler olmamakla birlikte dîvânda da kitaplarının basımına vesile olduğunu belirterek, Recep Efendi'den övgüyle bahsetmiş ve onun için dua etmiştir. bk. 180a, 180b, 186a, 201b-202a vd.

²⁸ Hâdiyü'l-Uşşâk, ss. 441-442.

²⁹ Hâdiyü'l-Uşşâk, BEEK, Genel Kit., no: 4939, vr. 1.

³⁰ *Age.*, 444.

³¹ *Bursa Kütüğü.*, III, 73.

Hâdiyü'l-
Uşşâk'ın matbu
nüshasının ilk
iki sayfası

Hâdiyü'l-Uşşâk, hemen her konunun âyet ve hadisler³² çerçevesinde ele alındığı manzûm bir eserdir. Yer yer nasihatlarla başvurulmuş, insanlar Allah'ın emirlerini yerine getirip, yasaklarından uzak durmaya, güzel huylarla donanıp, kötü huyları bırakmaya da'vet edilmiştir. Tasavvufi ve ahlâkî konuların yanı sıra fikhî ve i'tikâdî konulara da yer verilmiştir. Fikhî konular daha çok ilmiyal tarzında ele alınmış, tasavvufi izahlarına girilmemiştir. İ'tikâdî konulara gelince melekler, kitaplar ve peygamberlere kısa kısa değinilmiş, ancak âhiret konusu geniş olarak işlenmiştir.

3. Dîvân-ı Sâlis: 1273/1876 yılında İstanbul'da basılmıştır.³³ Dünyâyı zemm, nefis, hevâ, şeriat, tarikat, hakikat, aşk, ihlâs, sıdk, vecd, hayret, fenâ, bekâ vb. tasavvufun başlıca konuları, eserin de konularını oluşturmaktadır. Ayrıca şahsî tecrübe ve hislerini ifâde eden, aşk ve hasreti terennüm eden mısralar da yer almaktadır. Eser 64 sayfa olup, şiirler alfabetik olarak dizilmiştir.

4. Mezbûrâtü'l-Hakâyık: Diğer eserlerinde işlenen temalar, bu eserde de tekrâr edilmektedir. 91 sayfadan oluşan eserin baskı yeri ve târihi belli değildir.

5. Velâyetnâme: Halil Efendi'nin hayatına dâir bazı bilgileri ve menkıbelerini ihtivâ eden, içinde manzûmeler de bulunan mensûr bir eserdir. Halil Efendi, 1234/ 1819 yılında Rebîu'l-âhîr'in yirmi dördüncü gecesi bu

³² Eserdeki hadislerin % 30-40'ının *Kütüb-i Tis'a* kaynaklarında aynı ya da benzer şekilde bulunması mümkündür. Diğerlerinin önemli bir kısmı Mevzû'at kitaplarında yer almaktadır.

³³ *Dîvân-ı Sâni* isimli bir eseri bulunmadığı halde bu eserin *Dîvân-ı Sâlis* olarak isimlendirilmesi dikkat çekicidir. Bunun nedeni hakkında Halil Efendi'nin eserlerinde ve kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır.

Matbu
Mezburât-ı
Hakâyık'ın ilk
iki sayfası

eseri yazmaya başlamıştır. 20 varaktan oluşan eser, yarım kalmış, tamamlanamamıştır.³⁴

Halil Efendi'nin eserinde yer verdiği menkıbelerden biri şöyledir: Birgün bir komşuya terâzi lâzım olur ve evlerine gelerek, annesinden ister. Annesi “terâzi yok” deyince kundakta bulunan Halil Efendi “terâzi evdedir” diyerek haber verir. Annesi ve komşu hanım bu hâdise karşısında hayretler içinde kalır ve “Ey bizim bir Allah'ımız sen kundaktaki oğlanı konuşturursun, bu nasıl bir haldir” diyerek onu mahabbetle bağrılarına basarlar.³⁵

Fikirleri

Halil Efendi'nin beş eserinden dördünün manzum olması onun fikirlerini ifâde ederken şiir unsurunu öne çıkarmamız gerektiğini göstermektedir. Fikirlerinde çok yeni ve farklı denebilecek şeyler yoksa da sâde ve anlaşılır bir dil kullanmış olması düşüncelerinin herkes tarafından rahatlıkla anlaşılmasını mümkün kılmıştır. Burada fikirleri, başta Dîvân ve *Hâdiyü'l-Uşşâk* olmak üzere, eserlerinden hareketle verilmeye çalışılacaktır:

1. Nefs: Kaygulu Halil'e göre insanın dört büyük düşmanı vardır. Bunlardan biri nefis diğerleri ise şeytan, dünya ve hevâdir.³⁶ Halil Efendi'nin büyük düşman olarak nitelendirdiği, kötülüğü emredici olan nefis-i em-

³⁴ Eseri bize ulaştırarak, inceleme imkânı veren Halil Efendi'nin torunlarından Seval Kaygulu Bey'e teşekkür ederiz.

³⁵ *Velâyetnâme*, vr.5.

³⁶ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss. 405-406, 155, 234.

mâredir. “Muhakkak ki nefis, kötülüğü emredicidir...” (Yusuf, 12/53) âyetini buna delil olarak gösterir ve nefsin hilelerinden kaçınmak gerektiğini söyler³⁷ Nefsin hevâsına uyduğu halde Allah'ın rahmetini talep edeni ahmak olarak nitelendirmektedir. Ona göre bu amel işlemeyen cennet istemek gibidir. Cennete girmek için nasıl ibâdet ve taat gerekiyorsa rahmet umabilmek için de nefse uymamak, hilelerinden uzak durmak lâzımdır.³⁸

*Ah elinden feryâd senin
Adûv olan nefsim benim
Doğruya verdirmez gönüm
Adûv olan nefsim benim*

*Beni benden eder cüdâ
Yardımcımız ola Hüdâ
Neyleyim işletmez rehâ
Adûv olan nefsim benim*

*Etdirir dürlüce tuğyân
Eyler beni sanki sü'bân
Getirir kalbime gümân
Adûv olan nefsim benim*

*Taşrada olanlar n'ola
İçerden hileyi kura
İki cihân azâb ola
Adûv olan nefsim benim³⁹*

Kaygulu Halil nefsi zabt u rabt altına almanın zorluğuna da temâs etmiştir. Ona göre Peygamberlerden başkası nefsi kolay kolay dize getiremez. Her an Allah'ın emirlerini yerine getirip, yasaklarından uzak durmak kolay değildir. Çünkü insan melekler gibi değildir, iyiye de kötüye de meyilli olarak yaratılmıştır. İnsan hiçbir şekilde isyân etmeyen, dâimâ emre boyun eğen melekler gibi olsaydı, imtihanın bir anlamı olmaz, cehennem yaratılmazdı. Nefsin varlığı maslahat gereğidir, hikmete tâbidir.⁴⁰ “Ey itmi'nâna ermiş nefis...” (Fecr, 89/27) hitâbına mazhar olan kul ise, menzilleri bir bir aşır nefis-i mutmainne makâmına ulaşmış olandır. Bu makâm, sâlihler, âşıklar, sâdıklar makâmıdır. Sâlih amel işlemeyenler ise bu hitâptan ve bu ikramdan mahrum kalırlar.⁴¹

2. Zühhd: Dünyaya karşı soğuk olmak, rağbet etmemek, yüz çevirmek⁴² anlamlarına gelen zühhd hakkında Halil Efendi'nin düşüncelerine bakıldığında her şeyden önce onun dünyayı insanın dört büyük düşmanından biri olarak değerlendirdiği görülür.⁴³ Ona göre bütün günahların ve fitnelerin sebebi dünyadır, dünya sevgisidir. Dünya vefâsızdır. İzzeti, şerefi, şöhreti gelip geçicidir. Buna karşılık dünyayı terk etmek yani sevgisini

³⁷ *Dîvân*, vr.86a-b.

³⁸ *Age.*, s. 203.

³⁹ *Dîvân*, vr.133b.

⁴⁰ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 213.

⁴¹ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 215; *Dîvân*, vr.12a.

⁴² Uludağ, Süleyman, *age.*, s. 593.

⁴³ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 157.

kalpten çıkarmak, ibâdetlerin başıdır.⁴⁴ Dünya sevgisinin yerleştiği gönül aynı zamanda gururun da mekânıdır. Böyle bir gönül ise huzur ve sürûr-dan mahrumdur. Henüz vakit varken, ömür sermayesi tükenmeden, î mân ve amelle kuşanmak, gafletten kaçınmak gerekir.⁴⁵ Halil Efendi'ye göre ömür mecâzîdir. Kısa da olsa uzun da olsa er-geç ölüm geleceğine göre ve insan dünyada bir yolcu gibi olup, nihâyetinde bu yolun da bir sonu olduğuna göre dünya sevgisini bir tarafa bırakmak, mâsivâyı terk etmek gerekmektedir. İnsana lâzım olan î mân, amel, devamlı zikir, gurur, kibir, hased gibi kötü huyları terk etmek, sâlihlerle beraber olmak ve istikâmet üzere bulunmaktır.⁴⁶

*Bakma mahabbetle buna
Fânî dünya değil midür?
Benim deyû güvenme ana
Fânî dünya değil midür?*

*Eyleme keder elem
Bir gün ola bunda ölem
Kalmaz biri buna gelen
Fânî Dünyâ değil midür?*

3. Zikir: “Ey î mân edenler Allah'ı çokça zikrediniz.” (Ahzâb, 33/41) âyetini zikrin⁴⁷ önemine delil olarak gösteren Kaygulu Halil, “devlet ve izzet bulmak istersen gece gündüz Allah de” diyerek, âlemi yaratandan gönlün ayrılmaması gerektiğini söyler. Ona göre kâmil insan olmanın yolu dâimâ zikrullahla meşgûl olmaktan geçer.⁴⁸ O, zikrin mü'mine kazandırdığı faydalardan da bahsetmektedir. Zikrullah sâyesinde kalbte elem ve keder kalmaz, zikredenin gözünden ve gönlünden mâsivâ silinir. Zikir canı gafletten uyandırmanın ve Sultan'ı bulmanın yoludur.⁴⁹ Zikrin nûru ile insanın içi ve dışı arı-duru hâle gelir, kalbinde şek ve şüphe kalmaz, duâ ve dilekleri makbul olur.⁵⁰ Tasavvuf tarihi boyunca zaman zaman sert tartışmalara sebep olan konulardan birinin de sesli zikir olduğu ve sesli zikrin dinî sınırları aşıp aşmadığı hususunda şüphelerin meydana geldiği bilinmektedir. Halil Efendi'nin bazı ifâdelerinden bu tartışmaları onaylamadığı anlaşılmaktadır. O, zikir hakkında ayet ve hadisler mevcutken zikre şüpheyle bakılamayacağını, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ashâbının namazdan sonra cehren tesbih ve tehlil ile meşgul olduklarını belirtir. Ona göre bu konuda ihtilâf yersizdir. Çünkü hiçbir hadiste zikir-den men' söz konusu değildir. Halk içinde “Allah” demek yani cehrî zikir, Allah'ın kulu sevmesine vesile olacaktır. Çünkü bir kudsi hadiste şöyle

⁴⁴ Age., ss. 176-177; *Dîvân*, vr.78a-b, 236b-237a; *Mezbûrâtü'l-Hakâyık*, s. 51-52.

⁴⁵ Age., s. 179.

⁴⁶ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, ss. 242-243; *Dîvân*, vr.44a-b, 193a.

⁴⁷ Uludağ, age., s. 588-589.

⁴⁸ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 22.

⁴⁹ *Dîvân*, 59a-b; *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 245.

⁵⁰ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 259.

buyurulmuştur. "Kulum beni zikredince ben onunla beraberim. O beni içinden geçirirse ben de onu içimden geçiririm. O beni bir cemaat içinde anarsa ben de onu onunkinden daha hayırlı bir cemaat içinde anarım."⁵¹

*Her ne istersen yaradan virir
Dâimâ kul olub zikrullah eyle
Kalbine geleni yaradan bilir
Dâ'imâ kul olub zikrullah eyle*

*Okunur Kur'ân hak kelâmullah
Murâdlar verici birdir o Allah
Her derde dermândır oku ismullah
Dâ'imâ kul olub zikrullah eyle*

*İsm-i a'zâm budur bilesin onu
Tevhîd sürüb uyar gel cânı
İkrâr tasdik ile eyle îmânı
Dâ'imâ kul olub zikrullah eyle*

4. Sabır-Şükür: Kaygulu Halil sabır konusunda öncelikle sabır⁵² sahibi bir mü'minin özelliklerine temas etmektedir. Buna göre sabırlı bir kişi: a) Her türlü belâ karşısında sâkin olur ve kazânın hükmüne râzı olur, b) Hayırlı ameller için çalışıp didinir, c) Dâimâ günahlarına istiğfâr edip, Allah'tan bağışlanma diler, d) Resûlullah'tan şefaât ümit ederek salavâtı hiç terk etmez, e) İşlediği günahlardan dolayı pişmanlık duyar ve tevbeyle elden bırakmaz, f) Amellerinde sıdk üzere olur, g) Her işi hayır olur ve her amelinde hayıra yönelir, h) Merhamet sahibi olur, ı) Kalbi îmân ile dolar, mü'minlere karşı şefkat besler. Sabırlı kulun her işi asân olur ve maksûda sabırla erilir. Allah sabreden kuluna yardımcı olur, böyle bir kişi Allah katında itibâr sahibi olur.⁵³

*Mü'minlerin alâmeti
Sabr eden selâmet bulur
Velîlerin kerâmâtı
Sabr eden selâmet bulur*

*Sabır bir yüce kal'adır
Bî-karâr başa belâdır
Dostu dostundan ıradır
Sabr eden selâmet bulur*

*Velîlerin nişânesi
Nebîlerin nurecânesi
Mü'minlerin dürdânesi
Sabr eden selâmet bulur*

"Sabret, Allah sabredenlerle beraberdir."(Enfal, 8/46) Sabır konusunda

⁵¹ Buhârî, Tevhid, 50; Müslim, zikir 2, (2675); Tirmizî, Da'avât 142, (3598).

⁵² Uludağ, age., s. 446.

⁵³ Hâdiyü'l-Uşşâk, ss. 161-162; Dîvân, vr.129a.

insan için iki tür tutum söz konusudur. Birincisi, musîbet karşısında sabırlı davranır, hâline şükreder ve bunun sonucu olarak “hamd evi” olan cennete lâıyk bir kul olur. Mü’min bütün bir ömrünü ibâdetle geçirse, sabretmeyi bilmedikçe bu devlete eremez. İkincisi ise, sabırlı davranmamak, Hak emrine râzı olmayarak şeytana uymaktır. O, Hak’tan ne gelirse gelsin sabretmeyi, sabırsız davranmak sûretiyle günaha girmemeyi tenbihlemektedir. Zirâ Allah’ın her filinde bir hikmet vardır ve hükmetme yetkisi ancak O’na âittir. Muhammed Mustafa (sav.)’ya ümmet olan sabırlı olur.⁵⁴

5. Aşk: “İstemem Leylâ’yı Mevlâ gerekdir” diyen Halil Efendi, mecâzî aşkın değil, hakîkî, ilâhî aşkın peşinde olduğunu belirtir. Aşkı⁵⁵ bilmek istediğini, onu önce Leylâ-Mecnun, Ferhat-Şirin, Tahir-Zühre aşklarında aradığını, ama bunların mecâzî olduğunu sonunda anladığını ifâde eder. Ona göre aşkı bir kâmile sormak ondan öğrenmek gerekir.⁵⁶ Aşk derdinin dermanı yine aşkın kendisidir. Yani aşk dermanı yine kendisi olan bir derttir. Hem dert, hem dermandır. Aşk erenlerin burhanıdır. Eren, onunla ermiştir, aşk erene delil olmuştur.⁵⁷ Dost’un cemâlini görmek, O’na yakın olmak için aşk gereklidir. Aşk olmadan kurbet olmaz, kurbet olmadan cemâl bulunmaz. Aşk, âşığı mecnûn eder ama kalbi pür-nûr eden, akli gül bahçesine çeviren yine aşktır. Başı ve sonu olmayandır, ezeli ve ebedidir.⁵⁸ Aşk öyle bir haldir ki, bunu ancak âşık olan bilir. Bu hâli yaşımayan, âşık olmayan âşığın hâlini bilmez, onu anlamaz.⁵⁹ Aşkı bilmeyen ise ona göre hayvana benzer.⁶⁰

*Arzulayub gece gündüz
Seni seven âşıklarun
Kalb aynası açık olur
Seni seven âşıklarun*

*Durmaz aşkile yanar
Olur olur pervâneler
Allah dirler divâneler
Seni seven âşıklarun*

*Yanub yanub kül olmuşlar
Amân deyüb yalvarmışlar
Senden gayrı bilmemişler
Seni seven âşıklarun*

*Câmı teni terk iderler
Rızâ cemâl fikr iderler
Habîbin sevib giderler
Seni seven âşıklarun⁶¹*

⁵⁴ *Hâdiyü’l-Uşşâk*, ss. 192-193.

⁵⁵ Uludağ, *age.*, ss. 59-62.

⁵⁶ *Dîvân*, vr.49b; *Mezbûrât*, s. 8.

⁵⁷ *Dîvân*, vr.134b.

⁵⁸ *Dîvân*, (bs), 31.

⁵⁹ *Mezbûrât*, s. 24.

⁶⁰ *Dîvân*, vr.141b.

⁶¹ *Dîvân*, vr.99b.

Halil Efendi, aşkın ne olduğundan çok, âşıkların kimler olduğu üzerinde durur. Âşıkları nasıl tanırız? Onların hâli nedir? Onlar gönülleri Allah aşkıyla yanan, başına gelen her şeyi Allah'tan bilen ve her hâline râzı olan kimselerdir. İşleri dâimâ Allah'ı anmaktır, bir an zikri terk etmezler.⁶² Yalnız Allah'a güvenen, tevekkül sahibi, doğruluktan ayrılmayan ve Hak uğrunda canını vermeye hazır olan kullardır. Âşık gaflete düşmez. Onların tek dileği dîdârdır. Onlar Allah'ı sevdikleri gibi Allah da onları sever. Dâimâ rızâ hâlinde olduklarından her ne olursa olsun gam çekmez, huzur ve sükûn içinde bulunurlar. Ne dünya bilirler ne nefis, ne hevâ bilirler ne heves. Nefsânîyeti terk etmişlerdir.⁶³ Âşığın gözü yaşlı, bağı yanıktır. Aşk ateşine düşenin âhı hiç kesilmez, gönül derdi hiç bitmez. Âşık belâdan azâde olmaz, zaten bunu da istemez. Çünkü bu belâlar aynı zamanda onu Dost'a ulaştıracak, cemâle kavuşturacaktır.⁶⁴ Onlar, bir mürşid elini tutup kalplerini arındırmaya, bâtınlarını mamûr etmeye çalışmışlar, sıdk üzere yürüyüp, kemâle ermişlerdir. Güçlülere sabreden, her durumda şükreden, basîret sahibi, keşf ü kerâmete ermiş, istiğrak ve mahvı yaşamış has kullardır.⁶⁵ İlm-i Ledünnü elde etmişler, başkasına sır olana onlar vâkıf olmuşlardır. Beşeriyetten sıyrılır, kalplerini her türlü kötülükten arındırırlar, tertemiz kılarlar. Hallâc-ı Mansur gibi tenlerini terk eder, canlarından geçerler. Kalplerinde hevâ ve tama'ın eseri, mâsivânın tozu-toprağı yoktur. Onlar, öylesine dünyadan geçip, Allah aşkıyla yanmışlardır ki, görenler onları deli zanneder.⁶⁶ Devamlı ibâdet ve taatle meşgul oldukları için sırtları yatak görmez, Allah'tan uzaklaştıracak her şeyi ellerinin tersiyle iter ve makâmları bir bir aşarlar.⁶⁷ Nihâyet onlar sevgilerinin karşılığı olarak, Allah'ın rızâsını elde eder, îmân ile son nefesi verir ve âhirette pek çok ikramlara nâil olurlar.⁶⁸

6. Mürşid-Mürîd: Tasavvufî hayatta kilit noktada yer alan mürşidle⁶⁹ ilgili olarak, eserlerinde bir mürşide tâbi olmayı, kâmil bir mürşid bulmayı ısrarla tavsiye etmektedir. Kur'ân'da "Muhakkak ki sana biât edenler ancak Allah'a biât etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir" (Fetih, 48/10) buyrulmuştur. Bu âyet ve Ashâb-ı kirâmın Rıdvan ağacı altında Resûlullah (sav.)'a biât emesi, bir mürşide tâbi olmanın gerekliliğine işâret etmektedir.⁷⁰ Ona göre mürşid gereklidir, çünkü her şeyden

⁶² *Dîvân*, vr.51a, 63a, 230a-b; *Hâdiyü'l-Uşşâk*,; *Mezbûrât*, s. 24.

⁶³ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, ss. 29, 261.

⁶⁴ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, ss. 25-26.

⁶⁵ *Dîvân*, vr. 230b.

⁶⁶ *Dîvân*, vr. 99a, 57b; *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 317; *Mezbûrât*, s. 27, 32.

⁶⁷ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 318.

⁶⁸ *Age.*, s. 262.

⁶⁹ *Uludağ, age.*, ss. 388-389.

⁷⁰ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 307; *Dîvân*, vr.107a, 122a.

önce Allah'ın emridir ve kemâle ulaşmak kâmil bir müşşidin elini tutmadan mümkün değildir. Müşşidi olmayan kuru kavga, sahte davâ peşindedir.⁷¹ Derdine dermân arayan, gamlardan azâd olmak isteyen müşşid-i kâmile varmalıdır.⁷² Kılavuzsuz yola çıkılamayacağı gibi tasavvufî hayata da müşşidsiz girilmez. Önce kılavuz bulunmalı, sonra yola girilmelidir.⁷³ Ayrıca müşşid-i kâmil bulabilmek için istidâd gerektiği gibi istimdâda da ihtiyaç vardır.⁷⁴ Dost müşşid ile bulunur. Kâmil ve mükemmil bir müşşid uzağı yakın eder. Onunla kısa zamanda uzun mesâfeler kat' edilir. Müşşid terbiyesi sâyesinde kalbin kiri ve pası silinir, tertemiz hâle gelir. Mürid hevâ ve hevesten sıyrılır, fesad, hased, dedikodu gibi kötü vasıflardan arınır, istikâmet ve selâmet bulur, şek ve şüpheden kurtulur. Zikir ile coşar, Allah'a olan sevgisi giderek daha da artar.⁷⁵

*İstikâmet bulmağa
Kâmil bir müşşid gerek
Dost yolların görmeğe
Kâmil bir müşşid gerek*

*İstimdâda irişmeğe
Hulûs ile görüşmeğe
İsti'dâda karışmağa
Kâmil bir müşşid gerek*

*Kaldıra kıl ile kâli
Mâsivâdan ola hâlî
Sadâkate ire cânı
Kâmil bir müşşid gerek⁷⁶*

Mürid ise günahlarına tevbe ederek hâlis bir niyetle şeyhe bağlanmalı, onu kendine yâr edinmeli ve ihlâsla şeyhine hizmet etmelidir. Çünkü mürid, niyetine göre hâl kazanacak ve yol alacaktır. O, müşşidinin aynı zamanda manevî evlâdıdır ve onu severken, ona bağlanırken, aslında Allah'ın emrini yerine getirmekte ve rızasını gözetmektedir.⁷⁷

Dergâhın tarihçesi

Kaygulu Dergâhı Hasanpaşa mahallesinde Ali oğlu Halil tarafından inşa ettirilmiş ve yanına bir de türbe binâ edilmiştir.⁷⁸ Hüdâvendigâr tütün gümrükçüsü Sâlih Efendi, Halil Efendi'nin vefâtından sonra dergâhı

⁷¹ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 307; *Dîvân*, vr. 16a, 57a, 98a, 116b; *Velâyetnâme*, vr. 4, 12.

⁷² *Dîvân*, vr.183a.

⁷³ *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 259; *Dîvân*, vr. 222a.

⁷⁴ *Dîvân*, vr.222a, 233a.

⁷⁵ *Dîvân*, vr. 30b, 82b; *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 307; *Mezbûrât*, s. 9.

⁷⁶ *Dîvân*, vr.82a.

⁷⁷ *Dîvân*, vr.168b; *Hâdiyü'l-Uşşâk*, s. 28, 307.

⁷⁸ *Bursa Kütüğü*, III, 73.

genişleterek, tevhîd-hânesini inşâ ve birkaç hücre daha ilâve etmiştir.⁷⁹ Kaygulu-zâde Hasan Efendi, dergâha vakıflar ilâve etmeye muvaffak olmuş, tevhîd-hâneyi yeniden inşâ ettirip, 15 Ramazan 1247/1831 târihli vakfiyeyi tanzim ederek, bâni-i sâni ünvânını almıştır.⁸⁰ Mehmet Âgâh Efendi ise 12 cemâziye'l-evvel 1282/1865 târihli vakfiyeyi tanzim edip, Küçük Kaygulu diye bilinen zâviyenin bânisi olmuştur.⁸¹ Bundan dolayı dergâh, Küçük Kaygulu ve Büyük Kaygulu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kaygulu dergâhının hangi tarikata âit olduğu konusunda *Yâdigâr*'da açık bir ifâde olmamakla birlikte *Bursa Kütüğü*'nde Kaygulu ve Kaygulu-zâde dergâhları celvetî olarak gösterilmektedir.⁸²

Kâzım Baykal, bu dergâhlar hakkında şu bilgileri vermektedir: “Ebû İshak Câmi'inin kuzeyinden Apsak sokağına doğru gelirken sağda bir ev biraz daha ilerde aynı tipten ikinci bir ev daha vardır ki, yapıları eski bir mescid ve zâviye yapısıdır. Kâgir, üstü ahşap olan bu binâlar, Kaygulu dergâhlarıdır. Altaki küçük üstteki büyük Kaygulu nâmını taşırdı.”⁸³

15 Ramazan 1247/1831 târihli Şeyh Hasan Efendi vakfiyesine bakıldığında Hasan Efendi'nin, dâhilinde iki beyt-i ulvî, bir sofa, bir kiler, bir gölgelik, bir mutfak, bir çeşme ve avlu, hâricinde bir beyt-i ulvî, bir sofa, bir ahır, bir samanlık, küçük bir oda, çeşme ve yüzüymü zira kabristanı müstemil bir evi vakfettiğini ve mütevellî tayin ettiği kişinin de Şeyh Ârif Efendi oğlu Muhammed Safiyüddin Efendi olduğu görülmektedir. Vakıfla ilgili olarak ileri sürdüğü şartlar ise şunlardır :

a) Mezkûr menzil Celvetiyye'den beratlı şeyh olanlara meşrût zâviye olacak, Şeyh Hasan Efendi hayatta olduğu sürece mezkûr menzilin mutasarrıfı olup, vefât ettiğinde meşihat, ehliyet ve liyâkat sâhibi erkek evlâtlardan birine tevcih ile zâviyeye postnişin olacak ve burada ikâmet eden diğer evlâtlar ile birlikte mutasarrıf ve sâkin olacaklar,

b) Erkek evlâtlardan hiç kimse kalmazsa hâkimu'l-vakt ve reisü'l-meşâyih marifetleriyle meşihat, Bursa'da Celvetiyye'ye müntesip ve liyâkatlı birine i'lâm ile tevcih edilecek,

c) Zaman aşımı dolayısıyla bu şartların yerine getirilmesi zorlaşırsa mezkûr menzil, haremeyn ve ş-şerifeyn vakfa ilhak edilecek ve mütevellî tarafından isteyene kirâlanarak, senelik geliri fukaraya sarf edilecek,

d) Vakfın tebdil, taklil ve teksir yetkisi Hasan Efendi'ye âit olacak⁸⁴

21 Cemâziye'l-âhir 1282/1865 târihli Mehmed Âgâh Efendi vakfiyesine göre ise vakfın gelir kaynakları şunlardır: Bir tarafında Hasan Efendi

⁷⁹ *Yâdigâr*, s. 472.

⁸⁰ *Aynı eser*, s. 472.

⁸¹ *Aynı eser*, s. 476.

⁸² *Bursa Kütüğü*, IV, 263-264; Akgün, Mürşid, *Bursa Tekke Vakfiyeleri*, ss. 19-20.

⁸³ Baykal, Kâzım, *Bursa ve Anıtları*, s. 130.

⁸⁴ Akgün, *age.*, ss. 37-38.

vakfından olup, kendisinin mutasarrıf olduğu tekke, bir tarafında bu tekkeye mahsûs ahır, bir tarafında Âgâh Efendi'ye âit bir arsa ve bir tarafında yol olan, dâhilinde semâhâne, üç oda, avlu, sofa ve çeşme bulunan bir ev, bu evin yanında zikri geçen arsa, bin kuruş. Bu vakıfla ilgili olarak Âgâh Efendi şu şartları ileri sürmüştür:

a) Mezkûr ev Celvetî tarîkatına âit zâviye olup, arsa üzerinde bulunan odalar bu zâviyeye mahsûs harem dâiresi olarak kullanılacak, semâhânede her Cum'a gecesi Kâdirî usûlü üzere zikir icrâ olunacaktır.

b) Mezkûr meblağı, helâl şekilde arttırma yoluna gidilecek ve elde edilen paradan, zikrolunan ev ve arsada bulunan iki adet çeşmenin devamlı akışını sağlamak üzere su yolcusuna senelik yirmi kuruş verilecektir.

c) Zâviyede meşihat hayatta olduğu sürece Âgâh Efendi'ye âit olacak, vefât ettiğinde ise evlâtları bu görevi yerine getirecektir.

d) Erkek evlâtlarından hiç kimse kalmaz ise Kâdirî hulefâsından ehil bir zâta meşihat tevdi edilecektir.

e) Vakfın tebdil, tağyir, taklil ve teksir yetkisi Âgâh Efendi'ye âit olacaktır.

f) Zaman aşımı nedeniyle bu şartların yerine getirilmesi zorlaşırsa, vakfın sağladığı yararlar fukarâya sarf olunacaktır.⁸⁵

Dergâhtan günümüze mîmârî unsur olarak herhangi bir şey ulaşmamış, ancak Kaygulu adı aynı mahallede "Kaygısız" olarak, Ebû İshak Kazerûnî câmiinin güney tarafındaki bir sokağa verilmiştir.

Postnişinler

1) Büyük Kaygulu Dergâhı

Hasan Efendi: Kaygulu Halil Efendi'nin büyük oğlu olan Hasan Efendi, babasının vefatından sonra kardeşi Hüseyin Efendi ile birlikte şeyh olmuştur. 1281/1864'de Hüseyin Efendi vefat etmiş ve şeyhlik oğlu Mehmed Âgâh Efendi (ö.1327/1909)'ye intikal etmiş ise de amcası Hasan Efendi lehine şeyhlikten ferâgat edince müstakillen şeyh olmuştur.⁸⁶

Bazı eşraf ve özellikle de Mısırlı Kâmil Paşa ve hayırsever eşi Zeynep Hanım, şeyhe duydukları sevgi ve saygı nedeni ile dergâhın genişletilmesine ve birçok vakıflar ilâve edilmesine yardımcı olmuşlardır. Hasan Efendi 1291/1874 yılında vefât edip, zâviyesinde babasının yanına defnedilmiştir. Sırlı'daki ecdadının hayratına ve Bursa'daki dergâha pek çok vakıflar ilave etmeye muvaffak olmuş, tevhid-haneyi yeniden inşa etmiş, vakfiye düzenleyerek ikinci bânî ünvanını almış,⁸⁷ vakfi evlada meşrut

⁸⁵ Akgün, *age.*, ss. 43-44.

⁸⁶ *Bursa Kütüğü*, II, 212.

⁸⁷ *Yadigâr*, s. 472.

kılmıştır. Üç çocuğundan Ali Efendi 1232/1817'de vefât etmiş, Halil Efendi İstanbul'da ikâmet etmiş ve orada vefât etmiştir. Üçüncüsü şeyh Veyis Efendidir.⁸⁸

Veyis Efendi: Hasan Efendi (ö.1291/1874)'nin üç oğlundan biri olan Veyis Efendi çoğunlukla İstanbul'da bulunmuş, daha önce zikri geçen Zeynep Hanım'ın⁸⁹ sahilde bulunan evinde ikamet etmiştir. Bu esnada Aksaray'da bulunan Oğlanlar Dergâhı⁹⁰ boş olduğu için Veyis Efendi görevlendirilmiş, tamire ihtiyacı olan Dergâh yeniden bütünüyle inşa edilmiştir. Babası Hasan Efendi'nin vefâtı ile küçük oğlu Hüsnü Efendi'yi Bursa'da bulunan Dergâha vekâleten ta'yîn ederek büyük oğlu Gülşen Efendi'yi yanında alıkoymuştur. Halkın Kaygulu neslinin nefesinin tesirli olduğu yönündeki inancı dolayısıyla, genellikle eşraftan kimseler Veyis Efendi'ye başvururlardı. Bu sebeple rahat bir hayat yaşarken 1301/1884 tarihinde Boğaziçi'nden dergâhına dönmek istemiş, misafir olduğu evin sahibi hava muhalefetinden dolayı dönüşünü ertelemesinde ısrar etmişse de sandala binerek hareket etmiştir. Açıldıktan kısa bir süre sonra da fırtınanın şiddetinden sandal devrilmiş ve Veyis Efendi denizde kaybolmuştur. Uzun aramalara rağmen bulunamamış bir sene sonra denizde bulunan bir cesedin parmağındaki yüzükten hareketle ona âid olduğu anlaşılarak Aksaray'daki dergâhına götürülerek defn edilmiştir. Kaygulu Dergâhı büyük evlada meşrut olduğu için Gülşen Efendi Bursa'ya, kardeşi Hüsnü Efendi de Oğlanlar Dergâhı'na ta'yîn edilmiştir.⁹¹

⁸⁸ Aynı eser, s. 472.

⁸⁹ *Yadigâr*, s. 472.

⁹⁰ Fatih ilçesi'nde Aksaray'da Çakır Âğa Mahallesi'nde Cerrahpaşa caddesi ile Millet Caddesi'nin kesiştiği yerde, Aksaray Karakolu'nun yanında idi. 1957'de Millet Caddesi'ni açmak amacıyla başlatılan yol çalışmaları sırasında yıktırılmıştır. Kaynaklarda adı "Gavsî", "Şeyh İbrahim Efendi", Yakub Âğa" ve "Cism-i Latîf" tekkesi olarak da geçer. Tarihi II. Mehmed dönemine kadar uzanan Oğlanlar Dergâhı 1453-1461 arasında Sekbanbaşı Yakub Âğa tarafından kurulmuştur. 17. yy'ın başlarında dergâhı yeniden canlandıran kişi, "Oğlanlar Şeyhi" lakabıyla tanınan İbrahim Efendi'dir. 17. yy'ın ilk yarısında Bayramî Melâmîliğinin temsil edildiği Oğlanlar Dergâhı'nın bu tarihten itibaren hangi tarikata bağlandığı tespit edilememekte, ancak 19. yy'ın başlarında Halvetîliğin Şabaniyye koluna geçtiği görülmektedir. Dergâh, 1871'de Mısır hidivlerinden Prens Abbas Paşa'nın eşi Prenses Mahves Hanımefendi tarafından yeniden inşa ettirilmiş ve bu tarihten itibaren Kâdirî tarikatının denetimine girmiştir. Bu dönemde dergâhta Hüsnü Efendi ve Meclis-i Meşâyih reislerinden Saffet Yetkin (v.1950) tarafından Kâdiri meşihati temsil edilmiştir. Bk. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 123-124, Mustafa Özdamar, *Dersâdet Dergâhları*, s. 131.

⁹¹ *Yadigâr*, ss. 472-473. Hüsnü Efendi Oğlanlar Dergâhı'nda vazifesini ifâ ederken küçük oğlu Hasan Efendi vefât etmiş, buna çok üzülen Hüsnü Efendi, iki ay sonra 15 Cemâziye'l-âhir 1336/ 1917 tarihinde Perşembe günü İstanbul'da vefât ederek, postnişin olduğu Oğlanlar Dergâhı'na defnedilmiştir.

"Bursa'da Ebu İshak Mahallesinde müteveffa Şeyh Veyis Efendi mahdumu Şeyh Gülşenî" imzalı bir belge (MKA).

Gülşen Efendi: Veyis Efendinin büyük oğlu Gülşen Efendi, Kaygulu Dergâhında bir müddet tarikat faâliyetlerini sürdürmüş, ancak daha sonra buraya yerleştirilen muhacirler dergâhın hücrelerini tahrip ettikleri için her ne kadar tamir için başvuruda bulunduysa da bir sonuç alınamayarak dergâh harâb olmuştur. Bu nedenle tarikat faâliyetlerine devâm edilememiştir.⁹² Gülşen Efendi 16 cemaziye'l-ahir 1329/1911 tarihinde Salı günü 70 yaşını aştığı halde vefât etmiş ve dergâha gömülmüştür. Dergâh büyük evlâda âit olduğu için Hüsnü Efendi'ye intikali gerekmişse de, Hüsnü Efendi Oğlanlar Dergâhı şeyhi olduğu ve her iki dergâhı idâre etmesi mümkün olamadığı için oğlu Mehmed Ali Efendi dergâhın postnişini olmuştur.

Mehmed Ali Efendi: Hüsnü Efendi (ö.1336/1918)'nin oğludur. Amcası Gülşen Efendi'nin vefâtından dergâha postnişin olana kadar geçen zaman içinde biriken maaş ve sâir âidâtı epey uğraştıktan sonra alarak tevhid-hâneyi yeniden ve ecdâdının medfûn olduğu türbeyi, dervişlerin ikâmet ettiği hücreleri, gerek dergâhın gelirlerinden gerekse kendi me'mûriyet maaşlarından harcayarak tamir etmeye çalışmış ve 31 senesi Muharrem'in 26. günü mersiye-i sultanü's-şüheda kıraatıyla açılmasını sağlamıştır.⁹³ Ancak amcaoğulları ile hoş geçinemeyen Mehmed Ali Efendi pederi Hüsnü Efendi'nin yerine Oğlanlar Dergâhı'na şeyh olmak üzere İstanbul'a gitmiş ve ömrü vefa etmeyerek 5 Ramazan 1336/1918 tarihinde vefât etmiştir. Oğlanlar Dergâhı'na ise Hüsnü Efendi'nin kızıdan olan torunu vekâleten geçmiştir.⁹⁴

⁹² M.Şemseddin Efendi, faaliyetleri sürdürüldüğü halde bu gibi dini mekanlara muhacir yerleştirilip, sonra da tahrip edilen yerlerin tamir edilmeyerek yıkılmasına göz yumulmasının ve mahvına sebep olunmasına ayrıca sorumluların bulunmamasının üzüntü verici olduğunu belirtmektedir. bk. *Yâdigâr*, s. 473.

⁹³ *Yâdigâr*, s. 474.

⁹⁴ *Aynı eser*, s. 477.

Abdülkâdir Efendi: Abdülkâdir Efendi, Üsküb'de Sâdiye Tarikatı meşâyihinden İslâm Efendi'nin oğludur. Tahsiline memleketinde başlamış, daha sonra İstanbul'a gelerek, burada devam etmiştir. Uzun süre çalışıp çabalayarak, tahsilini tamamlamış ve memleketine dönmüştür. Balkan savaşı sırasında da Bursa'ya hicret etmiştir. Bursa Sultanî Mektebi'nde Farsça öğretmenliğine tayin edilmiş, görevine devâm ederken vekâletle Kaygulu Dergâhı şeyhliğine tâlip olup, Kadiriyye tarikatından Selânikli izzet Efendi'den teberrüken icâzet almıştır. Bir müddet tarikat faaliyetlerini sürdürmüş, daha sonra dergâhın tamiri için epey gayret sarf etmişse de başarılı olamamış, 25 Muharrem 1341/1922 tarihinde vefât etmiştir. Abdülkâdir Efendi'den sonra dergâh, Gülşen Efendi'nin torunu Veys Efendi (ö.1337/ 1919) 'nin oğlu Remzi Efendi uhdesine vekâleten intikâl etmiştir.⁹⁵

2) Küçük Kaygulu Dergâhı

Hüseyin Efendi: Kaygulu Halil'in diğer oğlu Hüseyin Efendi, kardeşi Hasan Efendi'nin dergâhının bitişiğinde bulunan evinde tarikat faaliyetlerini sürdürmekteydi. Acâib tavırları ve hârikulâde halleri dilden dile dolaşır, meczubâne gezer, geceleri uyumaz, evliyâullahın kabirlerini ziyaret ederdi. Hüseyin Efendi'nin hisleri kuvvetli, nefesi tesirli ise de süfliyyâta meyyâldi. Hakkında garip menkıbeler nakledilirdi. Bazen esmâ zikri esnasında Veysel Karânî'ye gider, dönene kadar dervişler zikir ve devranla meşgûl olurlarmış. ⁹⁶ Hüseyin Efendi, 1281/ 1864 tarihinde vefât etmiş, Deveciler Kabristanı'nda yol kenarında defnedilmiştir. ⁹⁷

Mehmed Âgâh Efendi: Hüseyin Efendi'nin oğlu Âgâh Efendi, babasından kendisine intikâl eden ev ile satın aldığı arsayı vakfederek dergâha çevirmiş, 21 Cemâziyelevvel 1282/1865 tarihli vakfiyeyi tanzîm edip, ⁹⁸ Küçük Kaygulu denilen zâviyeyi inşâ etmiştir. Muhâcîrûn komisyonunda ⁹⁹ âzâ olan Âgâh Efendi, kalan zamanlarda dergâhında oturur,

⁹⁵ *Yâdigâr*, s. 478

⁹⁶ *Aynı eser*, ss. 474-475.

⁹⁷ *Yâdigâr*, s. 475. Kepecioğlu'nun ifâdesine göre kardeşi Hasan Efendi ile birlikte şeyh olmuş, vefât edince yerine oğlu Âgâh Efendi intikâl etmiş, ancak o da bir süre sonra amcası Hasan Efendi'ye şeyhliği bırakmıştır. bk. *Bursa Kütüğü*, II, 274; I, 53.

⁹⁸ Akgün, Mürşid, *Bursa Tekke Vakfiyeleri (XVII-XX. yüzyıllar)*, ss. 43-44.

⁹⁹ Bu komisyon, 1856-1876 yılları arasında Kırım ve Kafkasya'dan yapılan göçler sonrasında muhâcîrleri iskân etmek, bu konuyla ilgili haberleşme ve yazışmaları gerçekleştirmek, yapılacak yardımları toplayıp gerekli yerlere göndermek, yardım edeceklerin isimlerini ve yardım miktarlarını *Takvim-i Vekâyi* ile *Cerîde-i Havâdis*'te yayımlamak amacıyla 5 Ocak 1866 târihinde kurulmuştur. Başlangıçta *Ticâret Nezâreti*'ne bağlı olan komisyon 1861-65 yılları arasında bağımsız bir kurum olarak çalışmıştır. 1867 yılında *Şûrâ-yı Devlet*'e bağlanan komisyon, 1875'te *Zaptiye Nezâreti*'ne dâhil olunmuş ve nihâyet 1878'de artan göç olaylarından dolayı bağımsız bir kuruluş hâline dönüştürülmüştür. bk. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, ss. 105-118.

fakat nedense herhangi bir tarikat faâliyetinde bulunmaz, başka dergâh-lara da gitmezdi. Deveciler Kabristanı bu dergâha meşrû olduğu için oradan gelen gelirle maîşetini te'mîn ederdi. İnsanlarla pek fazla görüşmez, görüştüklerine de saygıda kusur etmezdi. 17 Rebîulevvel 1327/1909 tarihinde Cuma günü ziyâret için Hz. Emir'e giderken meczûb görü-nüşlü bir kişi tarafından on iki yerinden bıçaklanarak, Şible kahveleri önünde öldürülmüştür. Cenaze namazı o gün Ulu Câmi'de kılınarak, Deveciler Kabristanı'na babasının kabrine yakın bir yere defnedilmiştir.¹⁰⁰

Edhem Efendi: Edhem Efendi, pederi Âgâh Efendi zamanından beri kapalı kalan dergâhı açmış, cuma geceleri Kâdirî usûlü üzere zikre baş-lamıştır. Arakiyyecilik¹⁰¹ yaparak dergâhın ihtiyaçlarını karşılamaya ça-lışmıştır. 1336/1918 yılında vefât etmiş, Deveciler Kabristanı'na defin işlemleri yasaklandığı için Emirsultan Kabristanı'nın alt tarafında Tokuz Selviler denilen yere defnedilmiştir.¹⁰²

İsmail Efendi: İsmail Efendi, babası Edhem Efendi'nin vefâtının ar-dından 8 Cemâziyelevvel 1338/ 1919'da postnişin olmuştur.¹⁰³ Bundan sonra kimin postnişin olduğu ve dergâhın 1925'ten sonraki durumu hak-kında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Kaygulu Halil Efendi'nin tarikatın piri Hazret-i Üftâde ile ilgili duygu-ları şöyledir:

*Erenler şahı olan
Hazret-i Üftade'dir
Yeryüzünün mâhı olan
Hazret-i Üftade'dir.*

*Gönülleri eden âbâd
Gamlardan eyleyen âzâd
Dervişleri eden irşâd
Hazret-i Üftade'dir.*

*Erenlerin odur hası
Kabul olur hep duası
Kulların hassü'l-hası
Hazret-i Üftade'dir.*

*İrişe birine nazar
Günden gün olur güzel
Hakk ile eyleyen bazar
Hazret-i Üftade'dir.*

*Şeyh Kaygulu erenlere
Reisdir Hakk'a varanlara
Mürşid olan sevenlere
Hazret-i Üftade'dir.*

¹⁰⁰ *Yâdigâr*, s. 477.

¹⁰¹ Arakiyye: Daha çok dervişlerin giydikleri yünden yapılmış bir çeşit külâh. bk: Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, s. 35.

¹⁰² *Yâdigâr*, s. 477.

¹⁰³ *Yâdigâr*, s. 477.

Sonuç

19. yy. Bursa'sında Celvetiyye Tarikatı'na âit dergâhlardan biri olan Kaygulu Dergâhı'nın kurucusu Halil Efendi, bildiklerini ve hissettiklerini mısralarla aktarmaya çalışmış, fikhî, i'tikâdî, ahlâkî ve tasavvufî pek çok husus manzûmelerinde yer bulmuştur. Eserleriyle halk kadar şeyhülislâm ve sultânın da dikkatini çekmiş, Sultân II. Mahmud gönderdiği mektupta Halil Efendi'ye meyil ve mahabbetlerini ifâde etmiştir. Eserlerinden biri olan *Hâdiyü'l-Uşşâk*, Osmanlı toplumunda halka mâl olan en yaygın, *Mevlid* gibi makâmla okunup dinlenen *Muhammediyye*'nin adıyla anılarak, ikinci Muhammediyye olarak değerlendirilmiştir. Hece vezni ile ve sâde bir dille yazdığı şiirlerini ihtivâ eden *Dîvân*'ı Yunus Emre dîvânını andırmakta, coşkun ifâdelerden ziyâde zâhidâne bir üslûb kullanılmaktadır. Hakikat, aşk, marifet, sıdk, vecd, hayret, fenâ, bekâ vb. tasavvufun başlıca konuları, gerek *Dîvân*'ın gerekse *Dîvân-ı Sâlis* ve *Mezbûrâtü'l-Hakâyık* isimli eserlerinin de konularını oluşturmaktadır. *Velâyetnâme* ise hayatıyla ilgili bazı bilgilerin ve menkıbelerinin yer aldığı bir eseri olup, Halil Efendi'nin bu eseri tamamlamaya ömrü vefâ etmemiştir. Eserlerinin yanı sıra tarikat faâliyetlerini sürdürdüğü dergâhı da insanların bilgi ve huzur arayışlarına cevap bulabildikleri mekânlardan biri olmuştur. Böylece o, Üftâde ile başlayıp, Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Kutub İbrahim Efendi ile devam eden çizgide yerini alarak kendisinden sonra gelenlere özellikle şiirleriyle ışık tutmuş ve yol göstermiştir.

Artık şu soruyu da soralım: Bu kadar güzel işlere imza atan bu insanın mezar taşını yok eden zihniyeti kim tahlil edecek? Deveciler mezarlığının hesabını kim ödeyecek?

Kaygılı sokağına verilen
son isim

ONALTINCI BÖLÜM

GÜLŞENİYYE

قد سرّة العال
ابراهيم
سلطان
يا حضر شيخ

Ali Mest Edhemî ve Ali Mest Edhemî Zaviyesi

*Gülşenî sermest olur
Edhemî hem-mest olur
Vardavî*

Ali Mest Edhemî'nin Hayatı

Buhara'dan Bursa'ya gelen dervişlerden biri de Ali Mest Edhemî'dir. Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız Edhemî, Acem Reis Mahallesi'nde dergâhını kurmuş ve kendisini "mest" eden dünyayı etrafındaki insanlara da anlatmaya başlamıştır. *Yâdigâr-ı Şemsî*'nin verdiği bilgiye göre Çelebi Sultan Mehmed zamanında "cam-ı mematı nûş ve azm-i mahalle-i hamûş eylemekle zaviyesinde vâkî' türbede edhem ü medhûş olmuştur."¹ Bu dergâh Şemlelizâde Ahmed Efendi ile Gülşenî tarikatına geçmiştir.

Gülşeniyye

Halvetiyye tarikatının ikinci kurucusu (Pir-i Sâni) kabul edilen Seyyid Yahya Şîrvânî'nin (ö. Bakü, 868/1464) en meşhur müridi Aydınli Dede Ömer Rûşenî'dir. (ö. Tebriz, 892/1487) Dede Ömer'den feyz alan dervişlerin en meşhuru ise Diyarbakırlı İbrahim-i Gülşenî'dir (ö. Mısır, 940/1533)

*Rûşenî uyandırdı câm-ı feyzi çünkü destine
Zâhir oldu âleme râz-ı nihân-ı Gülşenî*

Bilindiği gibi tarikatlar arasında en çok kol ve şubeye sahip olan tarikat Halvetilik'dir. Önce Ruşeniyye, Ahmedîyye, Cemaliyye ve Şemsiyye diye dört ana kola ayrılan bu tarikat daha sonra yaygınlaşan kollarla birlikte bu rakam elliye yaklaşmıştır.

XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı dünyasında yaygınlık kazanan tarikatlardan biri de Gülşenîliktir. Tasavvufî hayat kadar şiir ve musikî tarihi-mizle de iç içe olan bu tarikatın tekkelerinden biri de Bursa'da hizmet

¹ *Bursa Dergâhları*, 439. Ali Mest kelimesi zaman içinde Elmas'a dönüşmüştür. Elmasbahçeler semti adını bu yanlış kullanımdan almaktadır. Erginli, *agt*.

vermiştir. Bursa sadece bu tarikata kucak açan bir şehir değil, aynı zamanda tarikatın adab ve erkânı ile ilgili temel bir eserin de yazıldığı yerdir: *Şive-i Tarikat-ı Gülşeniyye*. Gülşeniyye'nin merkez tekkesi Kahire'de olmakla birlikte Anadolu ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmış olan tarikatlardan biridir.²

Şemlelizade Ahmed Efendi

(ö. Bursa, 1089/1678)

Bursa'da doğdu. Tahsil ve terbiyesini ikmâl etmek için Mısır'a gitti. Medrese ilimleriyle meşgul olurken Edirneli Muhyi-i Gülşenî'nin oğlu Hasan Efendi'nin vasıtasıyla Gülşenî dergâhına intisab etti. Seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra 1060/1650 yılında anne-babasını ziyaret etmek üzere Bursa'ya geldi. Bir daha geri dönmeyen Ahmed Efendi bir taraftan Karaçelebizade Abdülaziz tarafından yaptırılan sıbyan mektebinde öğretmenlik yaparken, Ali Mest Edhemî Zaviyesi'nin yönetimini de üstlendi.

Şiirlerinde Rindî mahlasını kullanan Şemlelizade'nin "*Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*" adlı eseri bize ulaşmadıysa da Gülşenî dergâhını bütün özellikleriyle ele alan "*Şive-i Tarikat-ı Gülşeniyye*" adlı mühim eseri elimizdedir.³ Vefatına "Mûtû keble en temûtû" ifadesiyle tarih düşürüldü.

Tarikatların adab ve erkânlarına tahsis edilen eserlerin belli konular hakkında bilgi verdiği bilinmektedir. Tarikat-ı Gülşeniyye ise bu açıdan farklı ve dikkat çekici bilgileri de ihtiva etmekte, tekkenin sadece tasavvufî görünümünü değil, örf-adet ve törenlerden, mali kaynaklardan pişirilen yemeklere kadar pek çok konu hakkında bilgi vermektedir. Böylece sadece tasavvuf tarihi ile ilgili değil iktisadî, ictimai, hatta folklorik konulara kadar birçok meseleye bu eserle ışık tutulmuştur.

Şimdi Edirneli Muhyi-i Gülşenî'nin *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî* adlı eseri ile Bursalı Şemlelizade'nin *Şive*'sine dayanarak tarikatın adab ve erkânı ile tarihî gelişimine göz atılabilir:

Silsilesinin bir bölümü şöyledir:

1. Ömer Halvetî (ö. Tebriz, 800/1397)

2. Ahi Mirem Halvetî (ö. Kırşehir, 812/1409)

Muhyi-i Gülşenî'nin "*Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*" adlı eseri

² bk. Konur, Himmet, *İbrâhim Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İst. 2000.

³ Muhyi-yi Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, Neşr. Tahsin Yazıcı, Ankara 1982, s.502 vd.

"Ya Hazret-i Ahmed el-Gülşenî." Hat: Mahmut Şahin.

3. İzzeddin Türkmanî (ö. Meraga, 828/1425)
4. Sadreddin Hiyavî (ö. Şamahî, 860/1455)
5. Yahya-yı Şîrvânî (ö. Bakü, 868/1463)
6. Dede Ömer Rûşenî (ö. Tebriz, 892/1486)
7. İbrahim Gülşenî (ö. Kahire, 940/1533)
8. Emir Ahmed Çelebi (ö. Kahire, 977/1569)

Kahire-İstanbul

Gençlik yıllarında yazdığı şiirlerde Heybetî mahlasını kullanan İbrahim Gülşenî, müşîdi Dede Ömer Rûşenî'nin kendisine bir gül vermesi ve "sen ol bağ-ı bekanın gülşenisin" ifadesi üzerine mahlasını değiştirmiş, tarikatın adı da bu kelimeye nisbet edilmiştir.⁴

Tarikat Kahire'den sonra, Diyarbakır, Edirne, Bursa ve İstanbul'da teşkilâtlanmıştır.

İbrahim Gülşenî'nin Kahire'de Babu'z-züveyla (Demirkapı yakınlarında) yaptırdığı merkez dergâha kendisinden sonra oğlu Emir Hayali Efendi olarak da bilinen Emir Ahmed Çelebi (ö. 977/1569) postnişin oldu. Bu dergâhta daha sonra Ali Safvetî, Hasan-ı Ahsen, İbrahim Efendi, Ahmed Efendi, Ali Efendi, Muhyizade Emir Hasan müşîd olarak görev yapmışlardır. İbrahim Gülşenî; diğer iki halifesinden Âşık Musa Efendi'yi (ö. 971/1563) Edirne'ye, Sarı Saltuk diye de anılan Sadık Efendi'yi (ö. 961/1553) Diyarbakır'a göndermiştir.

Şemlelizade Ahmed Gülşenî'nin verdiği bilgiye göre XVII. yüzyılda Diyarbakır'da dört, Edirne'de ve İstanbul'da iki, Bulak, İskenderiye, Mekke, Halep, Urfa, Antalya, Şam ve Bursa'da birer Gülşenî dergâhı vardır.⁵ Bursa'da Ali Mest Edhemî Dergâhı Şemlelizade ile Gülşeniyye'ye intikal et-

⁴ Muhyi-yi Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*; M. Fenaî Efendi, *Şerh-i Ma'nevî*, İst. 1289, s. 152. A. mlf. *Terceme-i Hal-i Hazret-i Pir İbrahim Gülşenî*, İst. 1289, s. 1-24, Kara, Mustafa, "Gülşenîlik" *DiA*, XIV/256-259; Tanman, M. Baha, "Gülşenîlik", *DBİA*, İst. 1994, III, 442-444.

⁵ Şive, s. 547.

miş, daha sonra bu dergâhta Mehmed Halife, Ali Rıza Efendi ve Seyyid Mehmed Hamdi postnişin olmuşlardır.⁶ İbrahim Gülşenî İstanbul'dan Mısır'a dönerken halifelerinden Hasan Zarîfî Efendi'yi (ö. 977/1569) İstanbul'da bırakmıştı. Hasan Zarîfî Efendi'nin biri Rumelihisarı'nda diğeri Langa'da olmak üzere yaptırdığı iki tekke ile Gülşenîlik İstanbul'da tanınmaya ve yayılmaya başlamıştır.

İstanbul'da kısa veya uzun süreli bu tarikatın faaliyetlerine tahsis edilen Gülşenî tekkeleri şunlardır:

1. Durmuş Dede Tekkesi: Hasan Zarîfî Efendi tarafından Rumelihisarı'nda kurulmuş daha sonraki asırlarda Cerrahîliğe geçmiştir.

2. Hulvî Efendi Tekkesi: *Lemezât-ı Hulviyye*⁷ sahibi Cemaleddin Mahmud Efendi (ö. 1064/ 1653) tarafından Şehremini'de kurulan tekke önce Kadiriliğe, daha sonra Rifâîliğe bağlanmıştır. Tekke musikîsinin en meşhur bestekârlarından biri olan Şiruganî Ali Efendi (ö. 1126/ 1714) uzun yıllar bu tekkede postnişin olarak hizmet vermiştir.

3. Gülşenî Tatar Efendi Tekkesi: Kaynaklarda Gülşenîhane olarak da zikredilen bu dergâhın kurucusu Hasan Sezai Efendi'nin halifesi Tatar Şeyh Hasan Efendi'dir (ö. 1180/ 1766).

4. Gürcü Ali Efendi Tekkesi: Hasan Sezai Efendi'nin (ö. 1150/ 1737) diğer halifesi Gürcü Şeyh Ali Efendi'nin (ö. 1187/1773) Balat-Eğrikapı'da kurduğu bu tekke 1925'e kadar Gülşeniyye'ye bağlı olarak faaliyet göstermişti.

5. Sofular Tekkesi: Fatih Sofular mahallesinde kurulan bu tekke bir dönem Gülşeniyye'ye bağlanmıştır.

6. Peyk Dede Tekkesi: Silivrikapı'da Hasan Sezai Efendi'nin halifelerinden Peyk Dede diye tanınan Ahmet Remzi Efendi tarafından kurulmuş, daha sonra Kadiriyye'ye geçmiştir.

Gülşenî tâcî etrafında tarikat silsilesini gösterir resim.

⁶ Bursa Dergâhları, s. 439-440.

⁷ Nşr. Mehmet Serhan Tayşı, İst. 1993.

7. Sarmaşık Tekkesi: Edirnekapı'da Peyk Dede'nin halifesi Seyyid İsmail Efendi (ö. 1198/1783) zamanında Gülşenî dervişlerine hizmet vermiştir.

8. Başcı Tekkesi: Haseki'de XV. yüzyılda mescid olarak yapılan bu bina Mehmed Said Efendi'nin (ö. 1217/1802) postnişin olmasıyla Gülşenî dergâhına dönüşmüştür.

9. Süleyman Efendi Tekkesi: Beykoz'da kurulan bu tekke Hafız Ahmed Efendi (ö. 1212/1797) zamanında Gülşenî'ye bağlanmıştır.

10. Ümmî Sinan Tekkesi: Zekaizade Tekkesi olarak da bilinen bu dergâhta Gülşenî Ali Efendi (ö. 1219/1804) altı yıl postnişin olmuştur.⁸

İstanbul-Atina-Viyana hattında var olan tasavvuf dünyasını inceleyen Nathalie Clayer'in çalışmaları ise tarikatın Balkanlardaki tekkeleri ve yaygınlığı hakkında bilgi vermektedir.⁹

Kahire -Bursa

Kahire, Gülşenî Dergâhı'nda yetişip Bursa'ya gelen sadece Şemlelizâde değildir. Kahire'nin atmosferini Bursalılara ulaştıran daha birçok derviş vardır. Özellikle bestekâr gülşenîlerden iki tanesini daha tanıtmak gerekir.¹⁰

1. **Sadayî** (ö. 1066/1655): İstanbullu olan Sadayî, Mısır dönüşü Bursa'ya gelmiş ve bu şehirde vefat etmiştir. Şu iki beste onundur:

*Gelmişem vahdet elinden aşk ile cihane ben
İçmişem cam-ı ezelden olmuşam mestane ben*

Saba makamında bestelenen bu ilahî'nin sözleri İbrahim Sinanî'ye aittir. Sözleri Yunus'a ait olan şu ilahî'yi de buselik makamında bestelemiştir:

*Bir dürr-i yetimim kim görmedi beni umman
Bir katreyim illaki ummana benim umman*

2. **Kefeli Derviş Abdi** (ö. 1107/1695): Mısır dönüşü bazı Anadolu şehirlerini gezen Derviş Abdi, Bursa'da karar kılmıştır. Şu besteler onundur:

Devr idübh geldim cihana yine bir devran ola

N. Mısırî

Yüzünü görelî hayran olmuşam

E. Rûmî

⁸ Tanman, "Gülşenîlik" *İst. Ansiklopedisi*, III/443.

⁹ *Mystiques Etat Et Societe*, Leiden 1994.

¹⁰ Ergun, S. Nuzhet, *Dinî Musîkî Antolojisi*, İst. 1942, I/51.

Cemi' enbiyalardan Muhammed cümleinin şahu

E. Rûmî

Yüregime dost derdi vurdu dürlü yareler

E. Rûmî

Evrâd ve Ezkâr

Muhyi-i Gülşenî'nin ifadesine göre tarikat dört esas üzerine kurulmuştur: Kur'an-ı Kerîm, Sünnet, velilerin sözleri ve bir mürşid-i kâmile intisab etmek. Mürşid-i kâmile intisab ettikten sonra nasıl bir programla dervişler eğitilecektir?

Bilindiği gibi her tarikatın gönül eğitimi için geliştirdiği usuller, evrâd ve ezkârı farklıdır. Gülşenîyye'nin evrâd ve ezkarının zaman ve mekanı hakkında şunlar söylenebilir:

Sabah namazından sonra Yâsin Sûresi okunduktan sonra bunun üçte biri kadar da âyetler tilâvet edilir. Sesli tevhid, âyet ve dualar okunduktan sonra herkes hücrelerine çekilir. Mümkün olursa işrak namazı da eda edilir. Öğle namazından sonra Mülk Sûresi ve tevhid okunur. İkinci namazından sonra Nebe' Sûresi okunup Akşam namazından sonra evvabin namazı kılınır. Yatsı namazından sonra Mülk Sûresi ve tevhid okunur. Gecenin son üçte birlik diliminde herkes kendi hücreinde teheccüd namazı kılar. Ayrıca Evrâd-ı Fethiyye olarak Allahümme Ya Latîf, Ya Hafız, Ya Dafi', Ya Manî', Ya Rafî', Ya Allah ile Evrâd-ı Kahriyye olarak bilinen Kadir, Muktedir, Kaviyy, Kaim, Kayyum, Kuddus, Kahir isimleri yatsı namazından sonra 40 kere okunur. Fecirden sonra Ya Dafi', Ya Manî', Ya Allah (450 kere); öğleden sonra bela ve musibetlerin def'i için Ya Rauf, Ya Vedûd, Ya Allah (470 kere); kalb huzurunu temin için ikindiden sonra Ya Basit, Ya Muiz, Ya Allah (275 kere). Akşam namazından sonra ise 415 kere Ya Rahim, Ya Allah, Ya Aziz, Ya Allah tekrar edilir.

Sesli olarak yapılan zikir, halka halinde bulunan dervişlerin, Şeyh efendinin işareti ile Fatiha'dan sonra tevhid çekmeleri ile başlar. Oturarak yapılan (kuudî) zikirden sonra ayağa kalkılır ve kıyamî zikir başlar. Hû ve Hayy isimleri okunur. Bu esnada zâkirler "Gülşenî Savtı" adıyla bilinen kısa güfteli, ağır tempolu çok tekrarlanan ilahiler okurlar. Savt okunurken hiçbir saz çalınmaz. Zikrin temposu hızlandığında ilahiler okunmaya başlanmasıyla birlikte, kudum, mazhar, bendir gibi vurmali sazlar kullanılır. Bu arada dervişler el ele tutarak bir daire meydana getirirler ve sağdan sola doğru yürümeye başlarlar. Dervişler sol ayaklarını "kutubhane" denilen zikir halkasının merkezine, sağ ayaklarını ise ters yöne doğru atarlar. Sol ayakla birlikte bedenlerini öne doğru eğerken sağ ayakla doğrulurlar. Bu hareket yukarıdan bakıldığında bir gül guncasının

açılıp kapanması gibi görünür. Gülşenî tacının pembe renkli ve yeşil destarlı olması da bu görünümü daha estetik bir hale getirmektedir. Ayin, okunan Kur'an ve yapılan dúa ile son bulur.

Zikir meclislerinin sesli olması sebebiyle şiir ve musiki ile yakından ilişkisi olan tarikatlardan bir tanesi de Gülşenîyye'dir. Gerek Kahire'deki merkez dergâh gerekse İskenderiye'deki Gülşenî tekkesi âyinlerini devamlı olarak Türkçe ilâhilerle icra etmesi ayrı bir önem taşımaktadır. İstanbullu Derviş Sadayî, Edirneli Şaban Dede, Hüdâyî Çelebi, Abdülgani Efendi Gülşenî tekkelerinde yetişen meşhur zâkirbaşı ve bestekârlardır. Türk musikisinin en büyük şahsiyetlerinden biri olan Ali Şiruganî (ö. 1126/1714) de Gülşenî'dir.¹¹ 100 dolayında kâr, beste, murabbâ, 600 kadar savt, tesbih, ilahi, durak, naatın bestekârı olan Ali Şiruganî aynı zamanda musıkî tarihimizin en velûd şahsiyetlerinden bir tanesidir.

Ali Şiruganî tarafından bestelenen bazı ilahîlerin ilk mısraları şöyledir:

*Ey garib bülbül diyarın kandedir
Bir haber ver gülizarın nerededir*

N.Mısrî

*Zat-ı Hak'da mahrem-i irfan olan anlar bizi
İlm-i sırda bahr-ı bî-payân olan anlar bizi*

N.Mısrî

*Gül müdür bülbül müdür şol zar u efğan eyleyen
Ten midir ya can mıdır hem arşı bayram eyleyen*

N.Mısrî

*Ömür bahçesinin gülü solmadan
Uyan ey gözlerim gafletten uyan*

Yunus

*Mevlâm ver aşkını bana
Hayranın olayım senin
Bülbül gibi cemâline
Nalânın olayım senin*

Nizamoğlu

*Bağ-ı cemale çün irem
Vuslat gülün anda direm
Hakkın tecellisin görem
Ben Hû direm ya Hû direm*

A. Nurî

¹¹ Uzun, Mustafa, "Ali Şiruganî", *DİA*, II/454.

*Bakub cemâl-i yare
Çağırırım dost dost
Dil oldu pare pare
Çağırırım dost dost*

N. Mısırî

Mevlevilik ve Gülşenîlik

Tarikatların adab ve erkân esaslarında birbirine benzerlikler her zaman olmuştur. Fakat Mevlevîlik’le Gülşenîlik arasında bu benzerlikler daha çok görülmektedir. Mevlana’nın 26.000 beyitlik *Mesnevî*’sine nazire olarak İbrahim Gülşenî tarafından yazılan 40.000 beyitlik Farsça *Manevî* bu benzerliğin ilk belgesidir.

*Gülşenî dervişi güldür, goncalardır Mevlevî
Bülbul-i şeyda okur geh Mesnevî geh Manevî*

Mevlevîlik Mevlana’nın oğlu Sultan Veled döneminde teşkilâtlandığı gibi Gülşenîlik de İbrahim Gülşenî’nin oğlu Ahmed Çelebi zamanında kuruluş safhasını tamamlamıştır.

1524’te Kahire’de yapımı tamamlanan merkez dergâhın birkaç hücresi Mevlevî dervişlerine ayrılmış, bu hücrelerde sürekli olarak Mesnevî ve Manevî okunmuştur. Gülşeniyye’de pir makamında bulunan postnişine “Çelebi”, yeni intisab eden dervişe “nev-niyaz” denmesi de bu kültürel alışverişin neticesidir. Gülşenî tacı Mevlevî sikkesine benzediği gibi Bektâşî tacından da etkilenmiştir. Bu benzerlik şekilden başka fikir ve yorumda da vardır. Nitekim İbn Sadruddin Şirvânî (ö. 1036/1627) tarafından kaleme alınan *Tercümanü’l-Ümem* adlı eserde batıl tarikatlar sıralanırken Bektâşîlik’le birlikte Mevlevîlik ve Gülşenîlik de zikredilmiştir.¹² Eserin 10. Babı Melahidetü’s-sufiyyeye ayrılmıştır: “Sufîye ve meşayih ziyinde melahideden bir taife vardır ki kendülerin meşayih suretinde gösterürler. Enva-ı şeyd ve zerk ile kulub-ı avam belki ekabir-i enam olan kimesneleri teshir idüb celb-i hutam-ı dünya iderler. Ve belki çok kimesne-i ekabirden itikad-ı zendaka ve ilhada biragurlar. Fî zamanına Mevlevî ve Gülşenî ve Bektâşî namına olan ışıklar ekser melahidelerdür. Ve bu taife dahi çok fırkadır.” Âşık Çelebi divan şairi Usûlî’yi, İbrahimîlere ait ilhad tohumunu eken bir şair olarak tanıtmıştır.

Tepkiler

Çivizâde’nin oğlu Mehmet Efendi Mısır kadısı iken Gülşenîler aleyhin-

¹² Fiğlalı, Ethem Ruhî, “İbn Sadruddin eş-Şirvanî ve İtikadî Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risalesi”, *AÜİFD*, C. XXIV, s. 270.

یا حضرت سرائی کلشنه

کتبه العتیر محمود غفرله

“Ya Hazret-i Sezâî-yi Gülşenî.” Hat: Mahmut Şahin.

de fetva vermiş, onların sapık, mülhid ve zındık olduklarını, kestikleri hayvanların yenemeyeceğini, imamlıklarının caiz olmadığını beyan etmişti. Durum Müslümanlar arasında sıkıntı meydana getirdiği için mesele Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'ye arz edilmiştir. Çivizâde'nin tesbitlerinden sonra karşı görüşleri de ihtiva eden uzun bir soruya şeyhülislâmın verdiği cevap şöyledir: “Ehl-i sünnet ve cemaat itikadı üzre olub Şer-i şerif muktezasınca amel edib selef-i salihin tarikine sâlik olan kâinen mâkân makbuldur. Şeyh İbramîdir demekle onlara dahl ve taarruz caiz değildir.”

Ayrıca bu fetvadan, İbrahim Gülşenî'nin bazı şikâyetler üzerine İstanbul'a celb edildiği ve söz konusu şikâyetlerin gerçek olmaması üzerine tekrar Mısır'a gönderildiği anlaşılmaktadır. İbrahim Gülşenî'nin “Farzlar-dan sonra dikkat edeceğimiz ilk şey padişahın hizmetinde kusur etmemektir”¹³ ifadesini bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Gülşenî dervişlerinin bazı fikir, davranış ve yorumlarından dolayı İstanbul yönetiminden tepki görmeleri¹⁴ onları şeriat-tarikat konularında daha dikkatli olmaya sevk etmiştir.

*Ey olan sermesti asitan-ı Gülşenî
Ayn- irfan-ı şeriattır nişan-ı Gülşenî*

beyti bunu gösterdiği gibi

*Rum mer'ay-ı nefis u bedendir
Mısır mesken-i gülşen u ruşendir*

ifadesi de Osmanlı idaresine bakış tarzını ortaya koymaktadır.

Gülşenîler'in Vahdet-i Vücûd anlayışını benimsemeleri de tepki görmelerinin sebeplerinden biridir. İbrahim Gülşenî'nin mürcidi Dede Ömer Rûşenî'nin bir *Fusûs* hayranı olduğu hatta *Fusûs* okutması sebebiyle sert tenkitlere maruz kaldığı ve Karabağ'da bulunduğu sırada *Fusûs*'un protesto olarak yakıldığı bilinmektedir.¹⁵

Rûşenî'nin vefatından sonra Sultan Yakub devrin meşhur âlimleriyle

¹³ *Menâkıb*, s. 376.

¹⁴ Düzdağ, Ertuğrul, *Ebussuud Efendi Fetvaları*, s. 192-193.

¹⁵ *Menâkıb*, s. 180.

İbrahim Gülşenî'nin *Fusûs*'un tenki-
de konu olan meseleleri üzerine
toplantılar ve tartışmalar yapmıştır.
Bu meclislerde yapılan münakaşalar
neticesinde Gülşenî'ye hak veren
bazı âlimler ona intisab etmişlerdir.
Bunlardan Mevlana Abdulganî "*Tar-
du'n-Nusûs an Hususi'l-Fusûs*"
Mevlana İsmail ise "*Reddu'n-Nusus
ani'l-Fusûs*" adlı eserleri kaleme
almışlardır.¹⁶ Gülşenîler'in sert tepki
görmeleri onları zamanla daha ılımlı
bir ifade kullanmaya sevk etmiştir.
Hasan Sezai Mektubat'ında "mül-
hidler ile görüşmeyesin, Ehl-i sün-
net, şeriat ve tarikatı muhkem olan-
larla yar u karındaş ol"¹⁷ demesi de
bu tavırlarla ilgili olmalıdır.

Ali Mest Edhemî'nin Elmasbahçeler'deki kabri

Diğer taraftan hiç değilse kuruluş yıllarında Gülşenîlik'le Nakşibendî-
lik arasında bir yakınlığın olduğu bilinmektedir. Bunun en açık delili
Ahmed Hayalî'nin Muhyî-i Gülşenî'den, Gülşenîler'le birlikte Nakşîler'le
ilgili bilgilerin de toplanmasını istemesidir. *Mektubat-ı Sezai*'de rabita
konusu anlatıldıktan sonra "tarikat-ı nakşibendiyyede hoş der dem, bu-
yurulduğu budur" ifadesine bu açıdan bakılabilir. Tarikata mensup olan-
lar üç gruptur: Derviş, abdal, sûfî. Bu üç grup insan da ya Halvetî veya
Celvetî'dir. Dervişle abdal seyr u sülûk halinde olanlar için kullanıldığı
gibi sûfî, tasavvufî eğitimini tamamlamış kimsedir. Dervişle abdal arka-
daşlık yapar, beraber seyahate çıktıkları halde sûfîlerle bu anlamda bir
yakınlıkları olamaz. Çünkü hal, makam, meşreb ve üslûpları farklıdır.¹⁸

Gülşenî dervişleri için rengarenk elbiseler, çok geniş, yırtmaçlı uzun
hırkalar giymek, şemle yerine sarık ve şal sarınmak, sarı papuç giymek,
gümüş bıçak ve yüzük taşımak, elde, belde tesbih, kalem gezdirmek kendi
odasından başka yerde nafîle namaz kılmak, dervişler namaza başlarken
abdest almak, namazda ilk safta yer tutmaya çalışmak, yolda yürürken
sağa, sola bakmak gibi davranışlar uygun değildir.

Nil Gezisi-Bulak Safası

Gülşenîhane olarak da isimlenen tekkenin içinde herkes kendine veri-

¹⁶ *Menâkıb*, s. 181.

¹⁷ *age.*, s. 9.

¹⁸ *Şive*, s. 507.

Ali Mest'i Elmas yaptık

len görevi yapar. Derviş odalarının kapıları gece gündüz bir bez parçasıyla kapalıdır. Bir başka odaya gitmek gerektiği zaman kapının yan tarafında durulur ve alçak sesle “Hû” denilir. Cevap olarak “Hû” sesi gelirse bu sefer “destur” denilir. İçeriden de “destur” denilirse girilir. Ses gelmezse yine yavaş ve sessizce hücreye dönülür. Daha sonra karşılaştıklarında ziyaret sebebini söyleyip söylememekte serbesttir. Tekke içindeki sükuneti temin için takunya değil hasır papuç giyilir. Zakirbaşının odasından başka yerde de zikir yapılmaz.

Postnişin olan zat, ailesiyle birlikte tekkenin bir bölümünde (meşruta) oturur. Tarikatçı Dede, ihtiyar dervişler, nev-niyazlar, dost ve muhibler için de özel yerler yapılmıştır. Merkez tekkede bir de sandık vardır. Herkes parasını bu sandığa koyar, gerektiğinde ihtiyacı kadar alır harcardı. Çeşitli memleketlerden Kahire'deki merkez Dergâha gelen derviş veya derviş adaylarının programları da belli kaidelere göre yapıldı. Tekke kapısına gelen misafir yüksek sesle “Hû” der. İçerdekiler de yüksek sesle “Hû” derlerse içeri girer, tarikatçı efendinin, zakirbaşının, türbedar dedenin ellerini öper, diğer dervişlerle musafaha ve muanaka eder. Kendisine müstakil bir oda tahsis edilir, buna imkân bulunmazsa bir dervişle hücredaş olur. Büyük bir ilgi, sevgi ve iltifat ile karşılanan misafirlerin belli ihtiyaçları giderildikten sonra ikinci gün tekke şeyhi ile tanıştırılır, bilgi ve haber alışverişinde bulunulur. Daha sonraki gün Nil gezisi tertip-lenir, Cumartesi günleri ise Bulak sefasına ayrılır.¹⁹

Ululuk ister isen hidmet eyle

Ayak bir bir basarlar nerdûbane

Üç günlük misafirlik bittikten sonra kendisine tekkedeki 36 görevden bir tanesi verilir.

Gülşenîler, zaman içinde Mevlevîlik ve Bektâşîlik başta olmak üzere bazı tarikatlarla alış verişte bulundularsa da tekke kültüründe var olan bazı terimlerin kullanılmasını pek hoş karşılamamışlardır. Aşk olsun, hû dost, dinim dünyam, eyvallah, derviş-i dervişan nefes haktır, gizli yok erenler, erenler şahı erenlere ayandır. Aşık-güzel aşık, gönüle nazar ettin, nazarın var olsun, gönül kalsın yol kalmasın, üç beş dem didâr görelim şahım hünkârım, padişahım, güzel can zahir batın gözliye, gönüle mü-

¹⁹ Şive, s. 518.

rüvvet nazarın gibi terim ve deyimleri kullanmak bir nevi iftihar ve der-
vişliği faş ettiği için kullanılmamasını tavsiye etmişlerdir.

*Sırrı-ı aşkı şöyle pinhan it derun-ı sinede
Dil haberdar olmasun ruh-ı revanun duymasun*

Tarikatın adab ve erkanına riayet etmeyenler önce tenbih edilir, sonra te'kid edilir, olmazsa cezalandırılır. Bundan da netice alınmazsa seyahat verilir. Bu seyahat şekil olarak değilse bile gerçekte tarikattan ihraç anlamına gelir. Ancak İbrahim Gülşenî'ye göre böyle duruma düşen dervişler seyahat verilse bile cezalandırılmamalı, tac ve hırkası hemen alınmalıdır. Çünkü bu kıyafetin vereceği oto kontrol yolu ile kendisini muhasebeye çekip tekrar tekkeye dönebileceğinin dikkate alınmasını tavsiye etmiştir.²⁰

Gülşeniyiye Kültürü

Tarikatın literatürünü daha önceki asırlarda kaleme alınan tasavvuf klasikleri bir tarafa Gülşenî'nin mürşidi Dede Ömer Rûşenî'nin eserleri ile başlatmak gerekir. Rûşenî'nin şiirle tasavvufî fikirleri ifade etme geleneği mürîdi tarafından devam ettirilmiş,²¹ 17.000 beyitlik Türkçe *Divan* ve 40.000 beyitlik *Manevî* adlı Farsça eserini kaleme almıştır.

La'li Muhammed Fenaî, *Terceme-i Hal-i Hazret-i Pîr İbrahim-i Gülşenî*'nin (İst. 1289) yanında Manevî'nin ilk 500 beytini *Şerh-i Manevî* (İst. 1289) adıyla Türkçe şerh etmiştir. Bu şerhte bazı tasavvufî terimler yeni tasniflerle tarif edilmiş ve bilgi verilmiştir.

Şerh-i Manevî'ye göre 'ayn'ul-ıyan'ın on şubesi vardır: Lahza, dikkat, safa (telvin), surûr, sır, teneffüs, gurbet, fark, gaybet, temekkün. Temekkün'ün ihtiva ettiği hakikatların isimleri şunlardır: Mukâşefe, müşahede, muayene, hayat-ı hakiki, kabz, bast, sekr, sahv, ittisal ve infisal. İnfisal ise on dekaiki ihtiva eder: Marifet, fena, beka, hakikat, telbis, Vücûd, tecrid, tefrid, cem ve tevhid.²² Muhyi-i Gülşenî'nin mürşidi Ahmed Hayalî'nin tavsiyesi üzere kaleme aldığı *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî* adlı eser tarikatın oluşum safhası ile ilgili bilgiler verirken dönemin siyasî, fikrî, tasavvufî atmosferini de aktarmıştır. *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî* ile *Şive-i Tarikat-ı Gülşenîye*'ye yukarıda işaret edilmişti. Bursa Gülşenî dergâhında postnişin olan Şemlelizade Ahmed Efendi *Şive-i Tarikat-ı Gülşenîye* adlı eserinde tekke içi hayatı bütün adab ve erkânıyla birlikte tanıtmıştır.

²⁰ *Şive*, s. 531.

²¹ Uzun, Mustafa, "Dede Ömer Ruşenî" *DiA*, IX/81-83.

²² *Şive*, s. 152-157.

Bu tarz eserlerin tasavvuf tarihinde çok az olduğu da ilave edilmelidir. Rûşenî ve Gülşenî başta olmak üzere tarikatın ileri gelenleri hakkında geniş bilgiler veren eserlerden biri de Mahmud Celaledin Efendi'nin *Le-mezat* adlı eseridir.

Gülşenî tekkelerinde, Rûşenî ve İbrahim Gülşenî'den sonra en çok okunan *Divan* Edirne Gülşenî Dergâhı postnişini Sezaî'ye aittir. Bu eser Sezaî'nin müşşidi La'lî Fenaî Efendi'nin divançesi ile birlikte Bulak'ta basılmıştır.(1256)

Gülşenî Sultan

*Arşullahdan bir cân uçtu
Geldi şehr-i Mısır'a düştü
Gavsıyyet tahtına geçti
Gülşenî sultan-ı hû*

*Türbesinde her bir oğlu
Hakikat gülşeni güllü
Dâim öter her bülbülü
Gülşenî sultan-ı hû*

*Yâd eden dâimâ ismin
Nûra gark eyledi cismin
Feth etti nefsi tılısmın
Gülşenî sultan-ı hû*

*Evliyânın serveridir
Tâliblerin rehberidir
Âşıkların dilberidir
Gülşenî sultân-ı hû*

*Kullarının en ednâsı
Cihânın oldu dârâsı
Sezâyî'nin temannâsı
Gülşenî sultân-ı hû*

Sezaî

Gülşenîyim Gülşenî

*Şems-i cem-i bezm-i hû'dan pür-ziyâdır Rûşenî
Sâkî-i câm-ı ezelden rehnümâdır Gülşenî
Geldi bu mısırâ-ı dile dilden derim dâim bunu
Gülşenî'yim Gülşenî'yim Gülşenî'yim Gülşenî*

*Diller içre vahdet esrârın Hayâli etti nakş
Eyledi nâsûtiyye keyfiyyet-i lâhût bahş
İrtibât etti o şemse iş bu gönliüm zerre-veş
Gülşenî'yim Gülşenî'yim Gülşenî'yim Gülşenî*

*Safvetî'nin cezbesi ervâhı kılıp pür-ziyâ
Nazara senden geldi ecsâma küdürâden rehâ
Bilüb erbâb-ı hakikat kim değil cây-ı cefâ
Gülşenî'yim Gülşenî'yim Gülşenî'yim Gülşenî*

*Bâğ-ı kavseyn ü “ev-ednâ” sünbülüdür Şeyh Hasan
Li-meallah Gülşenî’nin bir gülüdür şeyh Hasan
Mürşidinin mürşidi gerçek velidir şeyh Hasan
Gülşenî’yim Gülşenî’yim Gülşenî’yim Gülşenî*

*Et Fenâyî pîr-i bîrden nûr-ı envâr iktibâs
Bulasın “İnnî enallah” nûrun ile iltimâs
Silsilen kime erdi dîrsen bana ey hak-şinâs
Gülşenî’yim Gülşenî’yim Gülşenî’yim Gülşenî*

La’lî Efendi

Hasan Sezâî’nin yanında tasavvufî terbiyesini tamamlayan Nazır İbrahim’in *Beyan-ı Tarikat-ı Gülşenî* isimli risalesi de bu halkaya ilave edilmelidir. (Fatih Millet Ktp., Ali Emirî, nu. 888)

Mektubat-ı Hazret-i Sezaî ise *Şerh-i Manevî* ile birlikte 1289’da İstanbul’da basılmıştır.

Nihayet Gülşeniyye ile ilgili olarak Harirîzade’nin *Tibyan*, Hüseyin Vassaf’ın *Sefîne*, Sadık Vicdanî’nin *Tomar* isimli eserlerine de bakmak gerekir.

Bunlardan başka Usûlî başta olmak üzere, Arifî, Bülendî, Hamdî, Rindî, Semaî, Şifayî gibi birçok sanatkar Gülşenî tekkelerinden feyz ve ilham alan şairlerdendir. Zamanla Edirne ve Hayrabolu’da kurulan pek çok Gülşenî tekkesinin bölgede yetişen şairlerin bu tarikatla meyletmelelerine sebep olduğu söylenebilir.

*Tarik-ı Hakka her âşık birer yoldan sülûk eyler
Bezm-i semt-i hakikatta bir özge rahımız vardır*

Gülşenî Güldestesi

Tekkenin iç atmosferi ile şairlerin iç dünyaları arasında kurulan köprüler bilinmektedir. Tekke şiiri ile bizim şiirimiz arasındaki sağlam bağ ve irtibatlar da ortadadır. Bu açıdan her tarikatla ilgili pek çok şiir yazıldığını söylemek hiç de mübalağalı bir ifade değildir. Bu şiirler ya tarikatın kurucu mimarlarına ithaf edilmiş veya tekkenin terimlerinden biri şiirin imkânlarıyla aktarılmış veya tasavvufî bir hâl şairin kelimeleriyle terennüm edilmiştir.

Burada Gülşeniyye ile ilgili bir güldeste, bu tarikatla ilgili şiirlerden bir demet sunulacaktır. Şiirlerin çoğu tarikatın ikinci pîri olarak bilinen Mora doğumlu Sezaî’ye (ö. 1150/1737) aittir. Fenaî mahlaslı La’lî Efendi (ö. 1113/1701) Sezaî’nin mürşididir. Divan edebiyatının önde gelen isimlerinden Usûlî ise (ö. Vardaryenicesi, 945/1538) bizzat İbrahim Gülşenî’-

Velâyet Gülşeni

*Ey velâyet gülşeninini bâğ-ı-bânı Gülşenî
Vey kitâb-ı vahdetin esrâr-ı hânı Gülşenî*

*Büy-ı enfâsı dimâğ-ı cânı ta'tîr eyledi
Nefhasından feyz-yâb etti bu cânı Gülşenî
Gülşen-i tevhîde gelsin sıdk ile erbâb-ı aşk
Her gelen uşşâka çekti armağanı Gülşenî*

*Bir nefeste mürdeler bulur hayât-ı dâimi
Nefha-i rûhu'l-kuds'tür câna cânı Gülşenî*

*Menzilin sordum Sezâyî rûh-ı kudsîden dedi
Kulle-i Kâf-ı hidâyet âşiyânı Gülşenî*

Sezâyî

İnkâr Derdinin Devası

*Tarikat pûtasının kimyâsı Gülşenî'lerdir
Maârif lüccesinin âşinâsı Gülşenî'lerdir*

*Bu erbâbın melâmet üzredir cünbüşleri ey dil
Anınçün ehl-i aşkın müntehâsı Gülşenî'lerdir*

*Giyüp bin türlü sûretler gelüp arz-ı cemâl eyler
O mahbûbun ezelden mübtelâsı Gülşenî'lerdir*

*Ne nâm ü ne nişân gözler harâb-ender-harâb olmuş
Tarîk erbâbının ehl-i fenâsı Gülşenî'lerdir*

*Eyâ emrâz-ı inkâra olanlar mübtelâ gelsün
Sezâyî derd-inkârın devâsı Gülşenî'lerdir*

Sezâyî

Dikensiz Gül

*Vücûdun mahv iden nûr-ı likâda Gülşenî'lerdir
Gül-i bî-hâre şebnem-veş fütâde Gülşenî'lerdir*

*Melâmet câmunı sunmuş bular sâkî-i vahdet
Fenâ bezminde nûşâ-nûş safâda Gülşenî'lerdir*

*Hicâb-ı kesreti kaldırdılar nûr-ı hidâyetle
Temâşâ-yı cemâl-i "eynemâ"da Gülşenî'lerdir*

*Bular fakr ihtiyâr itmiş velâkin fakr tahtında
Bulup kenz-i hafî dâim gınâda Gülşenî'lerdir*

*Görüp nakş-ı mecâzîden Sezâyî vech-i dildârı
Bu hâletle olan aşk-ı Hudâ'da Gülşenî'lerdir*

La'lî Efendi

Dalgıç

*Bahr-ı fenâyâ dalgıç olan Gülşenîleriz
Dürr-i bekâ-yı mahrec olan Gülşenîleriz*

*Pervâne-veş celâle perr ü bâl yakıp
Mahv ediben vâırn hiç olan Gülşenîleriz*

*Cân murgı etvâr-ı dili cümle seyr edip
Nûr-ı chadde nâhic olan Gülşenîleriz*

*Tedrîs-i ilm edip dersâne-i gaybde
İlm-i ledünni müntic olan Gülşenîleriz*

*Sırr-ı Hudâyı sırr-ı Sırrî'den Fenâyî'yâ
Ahz ile kalbe medrec olan Gülşenîleriz*

La'lî Efendi

Mersiyye-i Merhum-ı Mağfur Şeyh Gülşenî

*Yazık değil mi nice bir ey devr-i kînedâr
Derd ü gam ile ağıladasın bizi zâr zâr*

*Bir dem dıraht-ı ömrüme ber vermedin velî
Etdin doyunca dest-i cefâyile sengsâr*

*Yaş nice dökmeyem ki gam-ı rûzgârdan
Çeşm-i ümîd ü dîde-i bahtım dolu gubâr*

*Hâlim harâb ü dîde pür-âb ü ciger kebâb
Dil bî-karâr ü şîşe-i hâtırda inkisâr*

*Bâg-ı zamânede yüze gülmez gül-i murâd
Hâr-ı belâda olsa benim gibi sad-hezâr*

*Bu mülk içinde hiç kişi kâminı bulmadı
Ger şâh-ı kâmbin ü eger mîr-i kâmkâr*

ياحضرت وارد ايكيجي لي اصولي

كتبه الشريف محمود غفرله

"Ya Hazret-i Vardaryeniceli Usûlî." Hat: Mahmut Şahin.

*Derdâ ki seng-i hâdis-i rûzgârdan
Âyîne-i Sikendere erişdi inkisâr*

*Beytü'l-hazendedir kamu Ya'kûb gibi bu halk
Kaptı meger ki Yûsufu bu gürk-i cân-şikâr*

*Yerden şu denlü çıkdı göge dûd-ı âh kim
Ebr oldu gökden ehl-i zemîn nâr nâr*

*Ol âfitâb kara yere girdi mi aceb
Yâ kabr-i tenge sıgdı mı deryâ-yı bî-kenâr*

*Kavline sâdık idi vü Sıddîk-ı vakt idi
Oldu meger ki Ahmed-i Muhtâra yâr-ı gâr*

*Tenhâ gönüldü gün gibi kendi sonunda biz
Kaldık ayakda sâye gibi hor u bî-karâr*

*Kıldı kabâ libâs-ı hayâtını bildi kim
Ârif katında âr olur esb âb-ı müste'âr*

*Enfâs-ı kutb-ı dâire-i lâciverd idi
Min-ba'd ola mı ya'ni felek kârı üstüvâr*

*Ey hâk-i rû-siyâh kanı Gülşenî kanı
Ol ma'rifet güherlerinin ma'deni kanı*

*Mülk-i fenâda himmet ile şeh-nişân idi
Ol bî-nişânı bilmedi kimse ne şân idi*

*Akrânı yok güneş gibi meşhûr-ı asr idi
Bu karn içinde hâsılı sâhib-kıran idi*

*Derc etmiş idi nokta-i vahdetde âlemi
Sırr-ı kulûba ârif idi nüktedân idi*

*Cümle muhît ü merkeze dek feyz-bahş idi
Zâtı ki kutb-ı dâire-i kün fekân idi*

*Kevn ü mekânı tutmuş idi cünd-i himmeti
Kendi eğerçi pâdişeh-i lâmekân idi*

*Anın vücûd-ı pâki ki cân idi cümleten
Eşyâ içinde cân gibi hükmü revân idi*

*Ger söze gelse nutk-ı kelâm-ı Hudâ idi
Kavli bedî ü mantıkı mu'ciz-beyân idi*

*Vüs'atde bahr-ı kulzümü saymazdı katreye
Deryâ-dil idi vü dili gevher-feşân idi*

*Îsâr ederdi zâhir u bâtın güherlerin
Dest ü dili ki mâide-i bahr u kân idi*

*Rûhu hümmâ gibi yere inmezdi bir nefes
Cismi riyâzet ile hemân üstühân idi*

*Hak üzre cismi sâye gibi seyr ederdi lîk
Gün gibi cânı sâyir-i heft-âsumân idi*

*Yerde gezerdi sâyesi cismi sanırdı dil
Sîmurg-ı rûhu tâyir-i kuds-âşiyân dil*

*Ol bir hümmâyidi ki Usûlî kulun dahi
İkbâlî sâyesinde şeh-i kâmrân idi*

*Yâ Rab zalâm-ı haşrda nûra delîl ola
Hem ehl-i fakr farkına zıll-ı zalîl ola²³*

Usûlî

²³ Usûlî Divanı, nşr. Mustafa İsen, Ankara 1990.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

MİSİRİYYE

یا حضرت نیازئی مصریہ
سکتہ العنقیر محمد، غفرلہ

Niyazî-i Mısrî ve Mısrî Dergâhı

*Mürşide tut sen yüzünü
Mürşid yeter burhan sana
N. Mısrî*

Giriş

Devletlerin gelişme ve gerileme devirlerine yıl olarak sınır koymak zor ise de bazı tarihçiler XVII. asrın son senesini Osmanlıların gerileme döneminin ilk yılı olarak kabul ederler.

Türk edebiyatının ve tasavvuf düşüncesinin mühim simalarından biri olan Niyazî-i Mısrî de bu yüzyılın başlarında Malatya'da doğmuş, sonlarında Limni'de vefat etmiştir.

Mısrî'nin fikir ve mücadelesini daha iyi kavrayabilmek için dönemine genel çizgileriyle bakmak gerekir.

Bu asrın dinî, fikrî, tasavvufî konularını anlama ve kavrama açısından bir şansımız var; o da Mısrî'den 10 sene önce İstanbul'da doğan Kâtib Çelebi'nin, konu ile ilgili *Mizânu'l-Hak* adlı bir eser kaleme almış olmasıdır. Bu kitap bize o yıllarda dinî cemaatler arasında aktüel olan konuları, bu mevzular etrafındaki seviyeli-seviyesiz tartışma ve münakaşaları anlatmaktadır.¹

Tartışılan konular arasında tütün ve kahve içmek helâl midir, haram mıdır meselesinden; Hz. Peygamber'in babası mümin olarak mı vefat etmiştir sorusuna; Muaviye'nin oğlu Yezid'e lânet okunur mu, okunmaz mı münakaşasına kadar her şey vardır. Tasavvuf tarihini daha çok ilgilendiren tartışmalar ise şunlardır:

1. Raks ve deveran adını alan sesli zikir meclisleri dinî esaslara uygun mudur, değil midir?
2. Muhyiddin İbn Arabî büyük bir sufî midir, yoksa koyu bir kâfir midir?

¹ Eser, XIX. yüzyılda birkaç defa basıldı. 1957'de İngilizceye çevrilen bu Türkçe eseri yeni harflere ilk defa aktaran Orhan Şaik Gökyay'dır. (İst. 1972) Süleyman Uludağ-Mustafa Kara tarafından yapılan notlu sadeleştirme de basılmıştır. *İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü* (İst. 1981).

3. Firavun'un mümin olarak öldüğünü savunan İbn Arabî haklı mıdır, haksız mıdır?

4. Kabirleri ziyaret etmek meşru mudur, değil midir?

5. Bid'atlar meselesi.

Bu fikir mücadeleleri toplumda yaygın bir şekilde sürüp giderken İstanbul'da yaşayan iki kişi bu kutupların liderliğine yükseldiler. Mutasavvıfların savunduğu fikirler, Sivaslı Şeyh Abdülmecid'le, karşı görüşler de Balıkesirli Kadızade Mehmed Efendi ile özdeşleşti. Sivasî ve Kadızade tipleri Osmanlı toplumundaki tekke-medrese münasebetlerinin menfî uzantısını temsil etmiştir.

Yavuz Sultan Selim'den sonra giderek sertleşen Şîî-Sünnî ihtilâflarına ilâve olan bu müderris-mutasavvıf tartışmalarının toplumda gergin bir hava meydana getirdiğini söylemek mümkündür.

Kadızadelilerin temel kitaplarından biri olan Birgivî Mehmed Efendi'nin (ö. Birgi, 981/1573) *Tarikat-ı Muhammediyye* adlı eseri çevresindeki tartışmalar da bu atmosferle yakından ilgilidir. Özellikle bu eserde yer alan hadislerin uydurma olduğunu iddia eden Kürd Mehmet ve Tatar İmam diye tanınan Kefeli Hüseyin kendilerini ölümden zor kurtarmışlardır. Nihayet yönetim "kibar-ı eslafın eserlerine dil uzatılmaması"na karar vererek bu tartışmaları durdurmuştur.²

XVII. yüzyıl Osmanlı toplumuna tarikatlar penceresinden bakıldığı zaman görülen manzaralar ise şunlardır:

1. Toplumda tarikatların tesir ve yaygınlığı artmaktadır.

2. Tarikatlar değişik yerlerde kurulan kol ve şubelerle mürîd halkalarını genişletmektedirler.

3. Tarikatlar dünyasının ayrılmaz bir parçası hâline gelen ve musikî ile iç içe olan sesli zikir meclislerinin dinî sınırları aşip aşmadığı tartışılmaktadır.

4. Devletle, özellikle Vahdet-i Vücûdu benimseyen Melâmîler arasındaki ilişkiler çok sert bir noktadadır.

5. Şiir ve musikî başta olmak üzere güzel sanat dallarının hemen hepsi tekke atmosferinde gelişip güçlenmektedir.

6. *Minhacu'l-Fukara*, *Semeratü'l-Fuad* gibi Türkçe tasavvuf klâsikleri kaleme alınırken *Mesnevî* ve *Fusûsu'l-Hikem* başta olmak üzere Arapça ve Farsça kaynak eserler tercüme edilmektedir.

Ömrünün bir kısmını veya hepsini söz konusu asırda geçiren bazı meşhur sufiler ve tarikatları şöyle sıralanabilir:

² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, 362. XVII. yüzyıl tasavvuf kültürüne genel bir bakış için bk. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İst. 2001.

Suî	Tarikatı
Ahmed Cünûnî Dede	Mevleviyye
Hüsameddin Efendi	Semerkindiyye
İsmail Rûmî	Kadiriyye
İmam Rabbanî	Nakşibendiyye
Abdullah Bosnevî	Melâmiyye
Aziz Mahmud Hüdâyî	Celvetiyye
Cahidî Ahmed Efendi	Uşşakiyye
Gavsî Ahmed Dede	Mevleviyye
İsmail Ankaravî	Mevleviyye
Karakaşzade Ömer Dede	Celvetiyye
Karabaş Velî	Şabaniyye
Nazmî Muhammed Efendi	Halvetiyye
İbrahim Efendi	Melâmetiyye
Seyyid Seyfullah	Halvetiyye
Sarı Abdullah Efendi	Melâmiyye
Lâmekânî Hüseyin Efendi	Melâmiyye

Otobiyoğrafi

1027/1617'de doğan Niyazî, *Mevaidü'l-İrfan* adlı eserinde hayatının birinci bölümünü yani Ümmî Sinan'a intisap edinceye kadar olan kısmını kendisi anlatmıştır:

“Ben doğum yerim olan Malatya’da ilk ilim talebinde bulunduğum sırada kalbimde tarikat-ı sûfiyye’yi bilmek arzusu vardı. Önce onların meclislerine muhalif idim, gitmezdim. Fakat sohbetleri bereketiyle günden güne şevkim arttı, nihayet Halvetî şeyhlerinden birine bey’at ettim. Babam da beni ona gitmekten menediyor, kendi şeyhine götürmek istiyordu. O zat Nakşibendiyyeden idi. Ve bana göre kâmil değildi. Sefer etmem icabetti. Nihayet bin kırk sekiz yılında ki Bağdat bu yılda fethedilmişti, ilim talebi kasdiyle Diyarbakir’e sefer ettim. Ama asıl maksadım tarikat ilmi idi. Orada bir sene kaldım, sonra Mardin’e gittim. Orada da bir sene kaldım. Diyarbakir ve Mardin’de mantık ve kelâm okudum. Oradan Mısır’a gittim. Mısır’da Şeyhuniyye (Medresesinde) Kadîrîden bir şeyh buldum. Ona bey’at ettim ve Camiü’l-Ezher’de derse başladım. Camiü’l-Ezher’de okuyor ve o tekkede de yatıyordum. Ciddî çalışıyor, her ikisini de muntazaman yürütüyordum. Bir gün şeyhim bana dedi ki: “Zahir ilim talebinden tamamen vazgeçmedikçe tarikat ilmi sana açılmaz.”

“İlimden ayrılmam bana güç geldi. Ağlayarak tazarru ve niyaz ile Allah’a istihare ettim ve uyudum. Gördüm ki gûya ben büyük bir şehirdeyim, sultana hizmet ediyorum. Sultan da Şeyh Abdül-Kadir Geylânî (k.s.) imiş. Kendisinin, avlusu geniş bir sarayı var. Kendisi, nedîmlerinden büyük bir cemaat arasında bir tarafta abdest alıyor. Sanki ben de öbür tarafında tereddüd içerisinde duruyor, bana kızacağından korkuyorum. Oradan çık-

cak bir yer de bulamadım. Beni gördü, çağırdı: “Ey Suffî.” Hemen kendisine döndüm ve önünde durdum. Hadimlerinden birine: “Buna bir kese getir.” dedi. Hizmetçi çabuk çabuk birkaç adım gidince “gel”, dedi, “ona kendi cebimden vereyim.” Elini cebine soktu, bir kese çıkardı ve bana uzattı. Huzurunda keseyi açtım. İçinde taze sikkeli dirhemler vardı. Başka bir kese daha gördüm, onu da açtım. Onda da taze sikkeli dinarlar vardı. Ben: “Efendim, bu iki kesenin manası nedir?” diye sordum. Cevaben dedi ki: “Dirhemler zahir ilimdir, öğren ve onunla amel et. Dinarlar tarikat ilmidir, ona ancak sana takdir edilmiş bulunan kimsenin (mürşidin) sayesinde kavuşabilirsin” ve bana: “Senin şeyhin bu şehirde değildir.” diye işaret etti. Söylemeğe muktedir olamayacağım bir ferah ve sevinç ile uyandım.

“Rü’yayı şeyhime söyledim. Bu rü’ya üzerine beni halife yapmak istedi. Dedim ki: “Efendi, benim kalbim hilâfete kanmaz. Artık bundan sonra seyahat etmek istiyorum. Çünkü hiçbir yerde durağım kalmadı. Eğer bana izin vermezsen helâk olmaktan korkuyorum.”

“İzin verdi bana. Yüzünde ilim mukadder olan zatı bulmak arzusuyla yola çıktım. Senelerce dolaştım. Arap ve Rum (Anadolu) şehirlerinde çok şeyhlerin sohbetine eriştim. Âkibet şeyhim, göz bebeğim, kalbimin devası Şeyh Ümmî Sinan Elmalî (k.s.)’nin hizmetine ulaştım. Kalbimin şifasını onun hizmeti şerefinde buldum. Mübarek nefesi kimyasiyle, bana Hz. Şeyh Abdu’l-Kadiri Geylânî (k.s.)’nin bahsettiği rü’yada işaret ettiği her şey hasıl oldu. Allah’a hamdolsun, Allah’ın lûtfıyla telvin gitti, temkin hasıl oldu. “Allah gerçeği söyler, O, doğru yola iletir.”

Elmalî’ya gidişi ve mürşidi ile ilgili kanaatlerini manzum olarak da ifade etmiştir:

*Dost illerinin menzili key âlî göründü
Derd-i dile derman olan Elmalî göründü*

*Tâtîlere sükkar bağının zevki erişti
Bülbüllere canan gülünün dalı göründü*

*Mecnun gibi sahraları ağlayı gezerken
Leylâ dağının lâlesinin alı göründü*

*Ten Yakub’unun gözleri açılma acep mi
Can Yusuf’unun gül yüzünün hâli göründü*

*Kal ehlinin ahvalini terk eyle Niyazî
Şimden gerü hâl ehlinin ahvali göründü.*

*Gerçi her kûşede “Şeyhim” der çoktur
Binde birinin de irfanı yoktur*

*Mürşid-i kâmilin tariki Hak'tır
Yetiş Elmalî'da Ümmî Sinan'a*

*Lillah fillah irşad yoluna girmiş
Yoluyla ehlinden usûlün almış*

*Sinesi hem nur-ı Hak ile dolmuş
Yetiş Elmalî'da Ümmî Sinan'a*

*Ayetin Hadis'in sırrın anlayan
Daim tevhid ile gönlün eyleyen*

*Biçare Mısırî'nin sözün dinleyen
Yetiş Elmalî'da Ümmî Sinan'a*

Silsile

Mevaidu'l-İrfan'ın 40. sofrası Mısırî'nin tarikat silsilesinde yer alan şahsiyetlerin sıralanmasından meydana gelmiştir. Silsilenin farklı tarafı Hz. Ali'ye kadar olan şahsiyetlerinin sonuna "el-Halvetî" kelimesinin eklenmiş olmasıdır.³

Ümmî Sinan Halvetî
Eroğlu
Abdülvahhab Elmalî
Yiğitbaşî Velî Marmaravî
Alâeddin Uşşakî
Taceddin Kayserî
Pirî Erzincanî
Yahya Şirvani (pîr-i sâni)
Sadreddin Ömer Halvetî
İzzeddin Halvetî
Ahi Bayrâm Halvetî
Ömer Halvetî (pîr)

Kırk yaşına ulaştığında Mısırî, Ümmî Sinan'dan hilâfetini almış; mürşid olabilecek bir kıvama gelmişti. Bundan sonraki hayat çizgisi, kendisi gibi, ana hatlarıyla anlatılmak istenirse şunları söylemek gerekir.

Elmalî'dan Uşak'a döndü. Bu arada Çal'dan gelen bir hey'et Mehmed

³ Halbuki tarikat kurucusu olan şahsiyetten Hz. Peygamber'e kadar ulaşan silsilede yer alan sufiler için tarikat nisbesi kullanılma geleneği yoktur. Ayrıca bk. Sadık Vicdânî, *Turuk-ı Tomar-ı Aliyye* (Halvetilik). İst. 1338; *Şakaık-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, III/50. Mehmet Akkuş, "Yiğitbaş-ı Velî", *İlim ve Sanat*, sy: 21-22, 1988.

Efendi'den kendilerine faydalı olabilecek bir şeyh istemişlerdi. Mısırî, Çal'a gitti. Fakat bu beldenin insanları "tâlib-i dünya ve târik-i ukba" olduklarından orada fazla kalamadı. Kütahya'da görevlendirildi. Bir müddet burada kalan Mısırî, Uşak üzerinden 1072/1661 yılında Bursa'ya geldi. 1080/1669 tarihinde Abdal Çelebi adlı İranlı bir tüccar Mısırî dergâhını yaptııncaya kadar Şehreküstü Camii yanındaki tekke, Ulucami civarındaki Medrese ile Sebbağ Ali Dede'nin evinde kaldı.

Bursa ile birlikte Mısırî'nin hayatında değişik bir safha başladı. Sürgünlerle ve karşı tavırlarla dolu olan bu safha için *sıkıntılı* tabirini kullanmak kolay ise de, O, meseleye bu açıdan bakmamaktadır. *Divan*'da sert bir şekilde tenkid ettiği kişilerle ilgili mısralar varsa da temel görüş şu mısralarda sergilenen bakış açısıdır:

*Cemali zahir olsa tiz celâli yakalar anı
Görürsün bir gül açılrsa yanında hâr olur peyda*

*Bundandır bir kâmil zuhur itse bu âlemde
Kimi ikrar ider anı kime inkâr olur peyda.*

Veli arif olan lütfe sevinmez kahra incinmez

*Kırup bin pare eden şişe-i kalbi celâlidir
Yine her paresinden görünen ruy-i cemalindir.*

*Her bir nebi her bir veli zilletle erdi menzile
Mısırî'ye şöğsün şol ağız Allah demek bilmez ola*

Mısırî'nin Limni'deki tekke-türbesinin kitabesi

Kitap toplamak, kütüphane kurmak da bir sevdadır. Mısırî, Rodos'a sürüldüğü zaman kaldığı tekkedeki kütüphanesinin yağmalandığını duyunca hissiyatını şöyle terennüm etmişti:

*Sevdim seni, hep varım yağmadır alan alsın
Gördüm seni efkârım yağmadır alan alsın*

*Aldın çü beni benden geçtim bu can ü tenden
Aklım dahi her varım yağmadır alan alsın*

*Ben varlığımı attım dost varlığına yettim
Her usluya bazarım yağmadır alan alsın*

*Geçtim ben ad u sandan çıktım ben o dükkândan
Hem ırzım ve vakarım yağmadır alan alsın*

*Geldi dile dildarım buldum gül ü Gülzârım
Şimden geri hep varım yağmadır alan alsın*

*Sen gaib u hazırsın her halime nazırsın
Ahval ile etvarım yağmadır alan alsın*

Sürgün Hayatı

Mısırî'nin bir defa Rodos'a iki defa Limni'ye sürülmesine, dervişane bir ifade ile "ikamete memur edilmesine" sebep olan olayları iki grupta toplamak mümkündür:

1. Tasavvufî ilgili bazı görüşlerinin aşırı bulunması. Vahdet-i Vücûdçu bir sufi olan Mısırî bu ekolün tavizsiz savunucularındandır. Cifr ilmiyle uğraşması, buna dayanarak geleceğe ait bazı tespitler yapması ile Hz. Peygamber'in torunları olması sebebiyle Hasan ve Hüseyin'in bir nevi Peygamber olduklarını düşünmesi de dolayısıyla konu ile ilgilidir (Bu konuya ileride temas edilecektir).

2. Siyasî otoritenin tasavvufî hayatla ilgili olarak bazı kararlarına karşı çıkması. Mısırî, Bursa'da tekkesini kurduğu yıllarda, İstanbul, raks u deveran adını alan sesli zikir meclislerini yasaklamıştı. Mısırî, bu karara uymadığı gibi bu kararın alınmasında büyük tesiri olan Vanî Mehmed Efendi ile açıktan açığa mücadele etmiştir. 1083/1673'te Rodos'tadır. Onu Rodos'a götüren devlet memuru Azbî daha sonra en meşhur halifesi olacaktır. Divan sahibi bir şair olan Azbî, mürşidinin bütün şiirlerini de tahmis edecektir. Dönüşte Bursa'daki hizmetlerine devam eden Niyazî-i Mısırî, 1087/1676'da bu sefer Limni'ye sürülür. İki sene sonra affedilmesine rağmen adadan 1103/1691 yılına kadar dönmez. Orada yeni bir Mısırî dergâhı kurar. Bursa'ya dönüş sevincini yaşayanlardan biri Tablî-zade Şeyh Ali Efendidir:

*İstima etdikte teşrifin o kutb-ı âlemin
Makdemine didi bir eksikli tarih “nur-ı mahz”*

Limni’ye ikinci defa sürülmesinin zahirî sebebi ise Nemçe muharebesi sebebiyle siyasî otoriteyle ters düşmesidir. 1104/1693’te tekrar adaya giden sufi bir müddet sonra aynı yerde yetmiş sekiz yaşında iken vefat etti. (1105/1694).

Hüseyin Vassaf, Mısırî’nin hayatında görülen sıkıntı ve sürgünlerin sebeplerini tahlil ederken şu beyti iktibas etmeyi unutmamıştır:

*Erbab-ı kemâli çekemez nâkıs olanlar
Rencide olur dide-i huffâş ziyadan*

Kendi düşüncesi ise şöyle:

*Zat-ı Hak’da mahrem-i irfan olan anlar bizi
İlm-i sırda bahr-i bî-payan olan anlar bizi*

*Ey Niyazî katremiz deryaya saldı biz bu gün
Katre nice anlasun umman olan anlar bizi*

Birçok kişi vefatına tarih düşürmüştür.

*Düşd-i çâr etrafa matem didiler tarihi
Ruh-ı Mısırî mahfil-i aliye pervaz eyledi*

İsmail Belîğ

Kutb idi Mısırî Baba da azm-i lahut eyledi

Lâ

Türbedarlar

Mısırî’nin vefatıyla birlikte kendisi için yapılan türbenin etrafında tevhidhane, hazire ile birlikte oluşan müessese asrımıza kadar ulaşmıştır. Ancak türbe bugün mevcut değildir. İlk postnişin, Mısırî’nin halifesi Mahmud Efendi’dir. Genellikle türbedarlık görevini de beraber yürüten postnişinlerden tespit edilebilenler şunlardır:

1. Mahmud Efendi (ö. Limni, 1146/1733)
2. Kıbrıslı Çalak Dede (ö. 1235/1819)
3. Hoca Osman Efendi (ö. 1249/1833)
4. Abdi Siyâhi (ö. 1268/1851)
5. Mustafa Efendi (ö. 1273/1856)

6. Ahmed Efendi
7. Mehmed Abdal Baba (ö. 1300/1883)
8. Niyazî Efendî (ö. 1309/1892)

“1304 senesi (1886) taraf-ı hükûmetten olunan inha üzerine Hakan-ı sabık tarafından türbe-i şerife tamir ve dergâh-ı müfide tevsî' olunarak müceddeden tevhidhane ve dört hücre kargir olarak inşa edilmiştir.”⁴

Mezar taşında Hasib Efendi'nin şu mısraları vardır:

*Mazhar-ı feyz-i tarikat kâşif-i sırr-ı ilâh
Mürşid-i ehl-i hakikat arif-i pür-intibah*

*Ömrünü takva vü zikrullah ile itdi tamam
Cay-ı aşayış değildir bildiğim bu hankâh*

*Tekyegâh-ı âlemi mısır-ı teni terk eyleyüp
Âlem-i lâhuta gıtdi şevkile bî-iştibah*

*Dâi-i pür-şevki Hasib söyledi tarihini
Eyleye Mısırî Efendi kasr-ı adni caygâh.*

1105

Mürşidleri

Mısırî'nin, Osmanlı döneminde yaşayan mutasavvıfların önde gelenlerinden biri olması kendi kabiliyeti ile yakından ilgili ise de mürşidlerinin rolü en az bunun kadar önemlidir. O değişik coğrafyalarda, değişik tarikatlara mensup farklı kişilerden feyz almıştır. Burada dört kişiye temas edilecektir.

1. *Hüseyin Halvetî*: Malatya'da iken intisap ettiği bu sufî hakkında bilgi yoktur. Ancak Nakşibendiyye'ye mensup olan babası, kendi şeyhine intisap etmesini istemesine rağmen Mısırî, Hüseyin Efendi'ye mürîd olmayı tercih etmişti.

2. *İbrahim Kadirî*: Mısır'da Camiü'l-Ezher'de tahsiline devam eden Niyazî, Kadirîyye tarikatına mensup bir şeyhe intisap ettiğini söylerse de hakkında başka bilgi vermez. Ancak *Mevaidu'l-İrfan*'ın 34. sofrasında hased ve çekememezlik konusuna temas ederken onunla ilgili bir olayı nakleder:

⁴ *Gûlzâr*, 513. Ayrıca bk. *Tuhfe*, 104 vd. Mısırî türbe ve dergâhı ile ilgili olarak son yıllarda Heath Lowry inceleme ve araştırmalar yapmaktadır. Malatya Valiliği ve Belediyesi, Mısırî'nin kabrini Malatya'ya nakletmek için gayret göstermektedir. Olmazsa Malatya veya Bursa'da bir makam ihdas edilebilir. Son durum için bk. Mustafa Tatçı, *Limniden Geliyorum*, İst. 2012.

“Fakir der ki: Mısır’a gidip Şeyhuniyye’de şeyhime bey’at ettiğim zaman oranın fukarası sayılamıyacak kadar çoktu. Bunlardan bazıları şeyhime kendi şeyhi zamanından kalmış idiler. Şeyhin selefinden kendisine intikal eden müridlerden biri bana yaklaştı ve gizlice dedi ki: “Ben seni, iradenle, sadık, samimî arkadaş biliyorum. Ama bu şeyh, senin bildiğin gibi yetişmiş bir şeyh değildir. Ben sana nasihat ediyorum. Senin aradığın bunda yoktur. Beni dinlersen bunu bırak ve kendine başka bir şeyh ara. Belki muradına erersin.” Ve şeyhin birçok ayıplarını saydı. Ona dedim ki: “Şimdi onun kâmil olduğuna yakinen inandım.” Gerçekten üç yıl hizmetine devam ettim ve onu Kadirî tarikatında kâmil bir şeyh buldum. Allah’a hamdolsun, ona hizmet sayesinde muradımın özetine nail oldum. Teferruatına da başka bir şeyhin, şeyhler şeyhi eş-Şeyh Ümmî Sinan Elmalî (k.s.)’nin hizmetinde eriştim. Ama bunun mekârihini, ötekinin mekârihinden çok buldum. Tabii zevkleri de farklı idi.”

3. *Mehmet Halvetî*: Mısırî, Uşak’ta iken Elmalî Ümmî Sinan’ın halifelerinden Mehmed Efendi ile karşılaşır ve sohbetinden istifade etmeye başlar. Ümmî Sinan’ın Uşak’a gelmesiyle artık hayatında yeni bir safha başlayacaktır.

Niyazi-î Mısırî yıllar sonra Mehmet Efendi’nin vefat haberini duyduğu zaman duygularını şöyle dile getirecektir:

*Lik gittikte azizim Şeyh Muhammed dünyadan
Kalbimizi yaktı derdi kaddimizi kıldı dâl*

*Nidelüm “küllü şey’in hâlikün” dedi Huda
Diyelim “el-hükmü lillahi’l-kebiri’l-müteâl”*

*Hüsn-i hatmine Niyazî dedi tarihin anın
Allah Allah dedi ve kıldı bekaya irtihal*

4. *Ümmî Sinan*: Uşak’ta Ümmî Sinan ile karşılaşınca kadar birçok sufiden istifade eden Mısırî, burada “mürşid arama” işine son verip gönünü bütünüyle ona teslim etti.

Muhammed Sinan Ümmî’nin, *Dîvan*’ından başka Türkçe mensur *Kutbu’l-Meanî* adlı bir eseri de vardır.

1075/1664’te Elmalî’da vefat etti.⁵

Mısırî’nin onunla ilgili duygularını *Dîvan*’da bulmak mümkündür:

*Aşkın meyine ben kana geldim
Şevkin oduna hoş yana geldim*

⁵ Geniş bilgi için bk. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, *Ümmî Sinân Hayatı ve Şiirleri*, Ankara 1998.

*Şem-i tevhidi gördüm yakılmış
Gitti kararım pervane geldim*

*Halka-i zikri kurmuş âşıklar
Ben de sahnında cevlâne geldim*

*Mecnun'um bu gün Leylâ derdinden
Neylerim akli divane geldim*

*Derdi cananın açtı yareler
Bağrım üstünde dermane geldim*

*Ümmî Sinan'ın hak-i payine
Sürmeye yüzüm sultana geldim*

*Yaremi bildim yârimden imiş
Bunda Niyazî Lokman'a geldim.*

Büyük sufilerin hayatında görülen hususlardan biri de değişik tarikatlara mensup kişilerden istifade etmiş olmalarıdır. Bu durum Mısırî'nin hayatında da görülmektedir. Nakşî bir babanın oğlu olan, kadirî bir mutasavvıfıdan istifade eden, nihayet halvetî Mehmed Efendi ile sohbet eden ve Ümmî Sinan'da karar kılan bu şair sufinin, kabiliyetlerini geliştirebilecek bir şahsiyetler zinciri bulabildiği söylenebilir. Bu durum kendinden sonra da değişik bir şekilde devam edecek, onun muhipleri, muakkipleri ve sevenleri arasında hemen her tarikattan insan bulunacaktır. Bir başka ifade ile Malatyalı bu derviş tarikatlar arası ortak şahsiyetlerden biri haline gelecek, güfte ve bestelenmiş şiirleriyle, mürîd ve bendeleriyle geniş bir coğrafyaya sesini, sözünü, duygu ve heyecanını ulaştırabilecektir. Halvetî tekkelerinde şeyhlik yapan mürîdleri bir tarafa Bursa Mevlevîhanesi'nin üçüncü postnişini Mehmed Dede onun halifelerinden olduğu gibi Bektâşîyye'ye mensup İstanbul Şah Kulu Tekkesi'nin şeyhi Azbî Efendi de ondan feyz alanların başında sayılmaktadır. O'nun çok değişik tarikatlara mensup dervişlerce benimsenmesinin bir sebebi de, daha sonraki asırlarda şiirlerinin hemen her tarikat tekkesinde zevkle okunması, bu şiirlerle farklı tarikatlara intisaplı dervişlerin şerh yapmış olmalarıdır.

Eserleri

Kaynaklar bölümünde tanıtılan eserler, özellikle Mehmed Şemseddin Efendi ile Gölpınarlı'nın araştırmalarından eserlerinin listesini çıkarmak

mümkündür. Gölpınarlı'nın makalesinde kütüphane referansları da vardır.⁶

Yirmiye ulaşan bu eserlerin en mühimleri *Divan* ile *Mevaidu'l-İrfan*'-dir. Burada dört eseri, hakkında bilgi vermekle yetinilecektir.⁷

1. *Divan*: Osmanlı döneminde divan sahibi olan mutasavvıf şairler çoktur. Bu divanların bir kısmı basıldıysa da çoğu yazma halindedir. Bu divanlar içinde "İlmihal-i tarikat" diye tanınan Mısırî'nin *Divan*'ı kadar sevilen ve yayılanı çok azdır. *Divan* eski ve yeni harflerle birçok defa basıldığı⁸ gibi üçüncü devre Melamilerinin piri Muhammed Nuru'l-Arabî'nin şerhettiği divan da basılmıştır (İst. 1982).

Abdülbâki Gölpınarlı, matbu divanlarda yer almayan bazı şiirlerini yukarıda belirtilen makalesinde neşretmişti. Mısırî'nin neşredilmeyen bazı şiirleri de *Gülzâr-ı Mısırî*'dedir. Bir şiirinin son beşliği şöyledir:

*Aşkın hakdır nefîri
Oldum dervişler hakîri
Mısırî hakkın dil esiri
Geh Halveti geh Celvetî
Geh Kadirî dirler bana*

Günümüzde de Mısırî'nin *Divan*'ı en çok tanınan ve sevilen eserlerden bir tanesidir. Konu ile ilgili dikkate değer bir gelişme de sosyolog Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in (ö. 2005) gerek *Din Sosyolojisi* (İst. 1985) gerekse *Tasavvuf ve Laiklik* (İst. 1977) adlı eserlerindeki düşüncelerinin birçoğunu Mısırî'den iktibas ettiği beyitlerle delillendirmesidir.

2. *Mevaidu'l-İrfan*: Mısırî'nin, *Divan*'ından sonra en meşhur ve en önemli eseri "irfan sofraları" anlamına gelen bu eserdir. 71 sofra (bölüm) dan meydana gelen eser tasavvufî konularla ilgili tespitlerin yanında bazı hatıraları da ihtiva etmektedir. Sofralar çoğu zaman bir ayet ve hadisla başlamakta, bu ayet ve hadisin tasavvufî yorumu yapılmaktadır. "Ol risaleyi böyle ilham olundum idi ki, asla bir kitaba bakup birşey yazmayam, ya gecede ya gündüzde varidat-ı ilâhî geldikçe onu yazam. Gayri birşey yazmayam. Lâkin ibaretinde habt ü halelden halî değildir"

Eserde kaynak olarak kullanılan kitaplar da dikkate değer. İbn Arabî, Mevlânâ, Şaranî, Gazzalî, Suhreverdi, Şeyh Bedreddin, Sadreddin Konevî, Akşemseddin, İbn Sebîn gibi sufilerin eserleriyle beraber ismini ve eserini zikrettiği diğer alimler şunlardır: Zemahşerî, Taftazanî, Fahreddin Razi,

⁶ "Niyâzî-i Mısırî", *ŞM*, Sy. VII.

⁷ Cumhuriyet devrinde Mısırî'nin hayatı, eserleri, fikirleri birçok tez ve araştırmaya konu olmuştur. Son yıllarda Dr. Mustafa Tatçı bazı risalelerini neşretmiştir.

⁸ Son olarak Kenan Erdoğan tarafından ilmî bir neşri yapılmıştır. bk. *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, Ankara 1998. Hasan Kavruk tarafından hazırlanan *Divan*, 2011'de Malatya Belediyesi tarafından yayınlanmıştır.

Kadı İyaz, Celaledin Devvanî, Süyutî, İbn Hacer...

Türkçe olarak yazılan 68. sofranın dışındakiler Arapça kaleme alınmıştır. Limni'de tamamlanması sebebiyle Mısırî'nin son eseri kabul edilmektedir.

Eser, Süleyman Ateş tarafından *İrfan Sofraları* adıyla tercüme edilmiştir (Ank. 1971).

3. *Kaside-i Bür'e Tesbi'i: Mevaidu'l-İrfân*'da yazılış macerasını anlattığı bu eseriyle ilgili cümlelerini aktaralım.⁹

“Allah’ın Resulü (s.a.) şöyle buyurmuşlardır: “Sadık rû’ya, peygamberliğin kırk altı şu’besinden bir şu’bedir. Bu da mü’minlerin peygamberlikten nasipleridir.” Mevlânâ Cami (k.s.)’nin *Fusûs* şerhinin Yusuf Fassi’nda da böyledir.”

“Fakir der ki: İçimden geçiyordu ki İmam Busirî (k.s.)’nin *Kaside-i Bürde*’sini tahmis ve tesbi’ edeyim. Ve her beytin başında Muhammed (s.a.v.) in ismini getireyim. İsti’dadım olmadığı için buna muvaffak olmadım. Ne kadar çalıştımsa güçlük çektim, ağır geldi, uzun zaman sadece birkaç beyitten fazla bir şey yazamadım. Bu yazdıklarımı da beğenmiyordum. Fakat bu düşünceyi de kalbimden çıkaramadım. Benim bilgin, salih bir ihvanım vardı. Ona içimdeki bu iştiağı, fakat bunu gerçekleştirmeğe muvaffak olamadığımı söyledim. Bana: “Sahibinden yani Allah’ın Resulü (s.a.v.)’nden izin aldın mı?” dedi. “Hayır!” dedim. “İşte içine doğmayışının sebebi budur. Bunu Hz. Resul Aleyhisselâm’dan sor.” dedi. Sanki ben uyuyordum da o kardeşim bu öğütle beni uykudan uyandırdı. Birkaç gece Resul Aleyhisselâm’ın sırrına yalvararak, niyaz ederek kerem denizinden fakiri boş döndürmemesini isteyerek iltica ettim. Bin yetmiş beş senesi Muharremü’l-Haram’ının ikinci onunda Bursa’da Resulullah’ın mübarek yüzünü görmek şerefine nail oldum.”

“Resulullah (s.a.v.) bana arkadaşlarından birini göndermiş. Kendisi şark tarafından garp tarafına geçiyormuş. Bana dedi ki: Allah’ın Resulü (s.a.v.) sana diyor ki: “Beyaz at bizden ayrıldı, arkamızdaki otlakta kaldı. Onu alsın, bize getirsin.” O gelen zat, bana atın nerede bulunduğunu ve oraya gidilecek yolu gösterdi. “Resulullah’ın sözü başım üstüne!” dedim. Hemen ata koştum ve onu denilen yerde buldum. Yularını elime aldım, çabuk sürdüm, Allah’ın Resulü (s.a.v.) Hazretlerine yetiştirdim. Yanında yedi kişi vardı. Bir dağın eteğinde, nehir kenarında, bir ağaç gölgesinde konaklamışlardı. Aralarında Resulullah (s.a.v.) da bulunuyordu. Baktım namaz kılıyorlar. Ben yetişinceye kadar namazlarını bitirdiler. Sonra bana: “Namaz kıldın mı?” buyurdu. “Hayır, yâ Resulâllah.” dedim. “İşte su dedi, abdest al ve namaz kıl.” “Baş üstüne” dedim. Namaz kılmak için abdest almağa başlayınca ferahımdan sevinç ve ağlama ile tatlı bir şekilde uyandım.”

“Derhal tesbi’e başladım. O gün otuz yedi beytin tesbi’i mümkün oldu.

⁹ Kaside-i bür'e ve Kaside-i Bürde için bk. TDEA, V/212-213. Eser yeni harflerle basılmıştır: Niyazi Mısri, *Kaside- i Bürde Tesbi'i*, haz. Dr. Musa Yıldız, İst. 2007.

Ertesi gün kırk beyit tesbi' ettim. Hasılı on gün içinde bitti. Yüce Allah'a hamdolsun."

4. *Mecmua*: Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Orhan Kitaplığı nu. 690'da bulunan bir mecmua vardır. Büyük bir bölümü Mısırî'nin el yazısıyla olan bu eser 116 varaktan ibaret olup 14x19 ebadındadır.

Cifr ve Hurûfî kültürünün derin izlerini taşıyan bu sayfalar Mısırî'nin değişik fikirleri, rüyaları, sevgi ve nefretleri hatta vehimlerini ihtiva etmektedirler. Kendisi gibi bir Halvetî şeyhi olan muasırı Karabaş-ı Velî ile o dönemin çok canlı bir tasavvufî zümresi olan Hamzavîlere (Melâmîler) karşı olan sert tavırlarını da bu eserde bulmak mümkündür.¹⁰ Yazar, yer yer kendisine vahiy geldiğini söyleyecek kadar işi ileri götürebilmekte; bunları yaparken de "bu hâl bize mahsustur; biz divaneyiz, âkıl olana caiz değildir"(34b) prensibine yaslanmaktadır.

Mecmua-yı Kelimat-ı Kudsiye-i Hazret-i Mısırî adını taşıyan bu eser bazı müstehcen ifadeler ve istikbale matuf tespitleri ihtiva etmektedir. Bunlardan biri de Osmanlı hanedanının çöküp yerine Kırım hanedanının geçeceği: "Hele ölürem, bari şu vasiyet yine ideyim: Taht Tatar'ındır, taht Tatar'ındır, taht Tatar'ındır. Bunlarda hayır kalmamıştır. Taht Tatar'ındır. Bilmiş olun her ne kadar hilafın itmeğe çalışırsunuz olmaz, mülk Tatar'ındır. Padişahlara asıl lazım olan din ve adalettir. Bu ikisi de Tatar'dan me'müldür. Görüşmem bilmezdim. Ben şahadet ederim, dinleri ve mezhepleri sahihtir..."(8a).¹¹

Fikirleri

Mısırî'nin dinî-tasavvufî düşünceleri için öncelikle baş vurulabilecek iki eseri vardır. 1. *Divan*, 2. *Mevaidu'l-İrfan*. Aşağıda 71 sofradan meydana gelen *Mevaidu'l-İrfan*'ın bazı cümlelerini okuyacaksınız.

1. Allah ve O'nun Resulü insanları Kur'an'ın irfan sofralarına davet etmektedir. Varlık birdir, ama mertebeleri çoktur. Bir mertebede seven, diğerinde sevilen olarak görülür. Birinde gül, diğerinde bülbüldür. Yaratıklara "varlık" demek mecazîdir.

2. Kur'an'da ifade edilen "iki deniz"den (Rahman, 55/19-20) maksat şeriat ve hakikattir. Aslında iki ilim yok, tek ilim vardır. Dağ bir tanedir. Çıkışı şeriat, inişi hakikattir. Zirvede olan ise ârîftir, muhakkıktır. Şeriat ve tarikat ehlinin birbirine tavrı alması birbirlerini anlayamamaktan kaynaklanan bir durumdur.

¹⁰ Buna rağmen bu günkü Melâmîlerin baş ucu kitaplarından biri de Mısırî'nin *Divan*'ıdır. Üçüncü Dönem Melâmîlerinin piri Muhammed Nuru'l-Arabî'nin bu eseri şerhetmesi, bu ilginin mühim sebeplerinden biri olmalıdır.

¹¹ *Mecmua* neşredilmiştir. *Niyazi-i Mısri'nin Hatıraları*, haz. Halil Çeçen, Dergâh Yay. İst. 2006.

3. Güneş bütün âlemi nur ve ışık olarak zanneder. Karanlıkta her yeri zulmetle kaplı olarak düşünür. Ârif ve muvahhid güneş gibi, cahil ise karanlık gibidir. Cahil, baktığı her şeyde ayıp, kusur ve eksiklik görür. Bilmez ki o kendi ayıbıdır, oradan kendisine aksetmiştir.

4. Keşif ve marifet güneşi doğup yakîn hasıl oluncaya kadar mücahedeyle devam etmek gerekir.

5. "Allah'ı çok zikrediniz" (Ahzab, 33/41) emri zikri, "Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler..." (Al-i İmran, 3/191) ayeti ise düşünceyi emretmektedir. Böylece zikir ve fikir çakmağından doğan ateşin nuru benlik perdelerini yıksın, gönül âlemlerini aydınlatsın, onlara Allah'tan başka varlık olmadığını gösterebilir.

6. İlmini zenginlere göstermek için, kapı kapı dolaşanlar örümceğe benzer. Örümcek, sağda solda sanat değeri yüksek yuvalar yapar. Tek hedefi sinek avlamaktır, menfaattir. Onun için insanlar yuvasını yıkarlar. Vakur âlim ise bal arısına benzer. Halkın içine sokulmaz, uzleti tercih eder, ama ürettiği baldır.

7. Görünüşte insan Allah'a yönelmektedir. Ama hakikatte yöneldiği maksadın cazibesi kendisini çekmektedir. Amel ve ibadet insanı Allah'a çeker.

8. Allah "yaptığından sorulmaz" (Enbiya, 21/23). Çünkü o herşeyi hikmetiyle yapar. Ama bu hikmeti keşif ehlinde başkalarının aklı kavrayamaz.

9. Allah'tan uzaklaştırıcı şeylerin en kuvvetlisi kibir ve şöhret; yaklaştırıcı sebeplerin en önemlisi de tevazu, alçak gönüllülük ve mahviyettir.

10. İnsanlar dört gruptur. Bir kısmı iyilik edene iyilik eder; bu eşek huyudur. Bir kısmı kötülük edene kötülük eder; bu köpeklerin ve yırtıcı hayvanların huyudur. Bir bölümü iyilik edene kötülük eder; bu yılan huyudur. Bir grubu ise kötülük edene iyilik eder; bu da peygamberlerin, velilerin, iyi insanların huyudur.

11. Seyr ü sülûk hayatımı yaşadığım günlerde hiç kararım kalmamıştı. Bir o yana bir bu yana gidiyor, mücahede hayatımın şiddetinden bir yerde duramıyor, dağlardan aşağı yuvarlanmayı, kendimi minareden aşağı atmayı düşünüyordum.

12. Şeyh Ümmî Sinan'ın muridi olmakla telvin gitti, temkin hâli geldi.

13. Güzel ahlâk imandır, ameldir, ihlastır, zikirdir, ihsandır, tevazudur, öğüttür, tasavvuftur, cömertliktir, mürüvvettir, rızadır, sabırdır, Allah'ı sevmedir, O'ndan korkmadır.

14. İlim arayan kimse, nehrin denizi araması gibi olmalıdır. Çilelere katlanmalıdır.

15. Şirk çeşitlerinden biri de zat ile ilgili şirktir. Bu genellikle makam-mevkî sahiplerinde ve özellikle şeyhlerde bulunur. Çünkü onlar Vahdet-i Vücûdu bütünüyle kavrayabilselerdi, bazılarına yüz gösterip bazılarına

sırt çevirmezler, aşağı mertebelere küçültücü gözle bakmazlardı.

16. İlimler arasında kapalı ve saklı eşya gibi bir ilim vardır ki, onu Allah'ı bilen alimlerden başkası bilmez. Hatta hakikat ehli olmayan şeyhler bile bunu inkâr ederler.

17. Tasarrufun altında bulunan her şey; altın, gümüş, ev-bark, çoluk-çocuk, kap-kacak, eş-kitaplar... Sen bunların sahibi olduğunu zannedersin, elinden çıkarlarsa üzülsün. Bu cahilliğinden ileri gelir.

18. Dünya bahçesine her çeşit ağaç dikilmiştir. Ağaçların en zararlısı küfür, şirk ve nifak ağacıdır. Sonra kibir, düşmanlık ve haset ağaçlarıdır. "Çirkin bir söz yerden koparılmış, kökü olmayan kötü bir ağaca benzer" (İbrahim, 14/26). Güzel ağaç kelime-i tevhit veya insan-ı kâmilidir.

19. Ayın bir güneşe bakan tarafı vardır, bu daima tamdır; halka bakan tarafı ise değişik şekiller alır. Senin de Hakk'a doğru olan gönül yüzün tam olsun. Halka bakan tarafını gizle. İnsanların çoğu halka bakan yüzlerinin bedir halinde olmasını ister, kalb yüzlerine aldırış etmezler.

20. Peygamberler ve veliler Allah'tan gelip Allah'a giden kervanlar ve kafilelerdir.

21. Tarikat erbabı ile diğer alimler, yaz ve kışa benzerler. Kış, bahçelerin güzelliklerini görmek ister; fakat tabiatları müsait olmadığı için kış gelince bütün çiçekler kendilerini saklarlar. Kış gitmeden başlarını kaldırmazlar. Birinciler gösterişi hiç sevmez, ikinciler sever.

22. Güzel şeyleri dinlemek önemli değil, önemli olan onu benimsemek ve onun meyvesini alabilmektir. İyi olana bakmak mühim değil, mühim olan o iyyinin senin amel ve davranışlarını güzele yöneltmesidir.

23. Nice cahil vardır ki, birçok kibirli alimin ulaşamayacağı manevî mertebelere ulaşmıştır.

24. Zindandan çıkış Yusuf için sevinçli bir şeydi. Ama arkadaşları için hüznün verici; çünkü artık onun güzel yüzünü ve nasihatlarını duyamayacaklardı.

25. Erbabına göre vahdetle kesret birbirine zıt değildir. İşin kemâl noktası vahdetle kesreti bir araya getirmektir. Bunun adı Makam-ı Mahmud'dur.

26. İnsanlardan bir kısmı denizi görmemiş, sadece adını duymuş, kimi uzaktan görmüş, kimi de sahilden görmüş, bir kısmı da içine girmiştir. Birincisi iman sahiplerine, ikincisi ihsan, üçüncüsü yakîn, sonuncusu ise keşf sahiplerine benzer.

27. Ehlullah Hakk'ın kapılarıdır. Onların kalpleri O'nun tecellilerinin ve lutuflarının kapılarıdır.

28. Kâmil insanların etrafında daima hasetçiler bulunur. Her birinin elinde ötekininkine benzemeyen bir mızrak vardır, o mızrakları bu kâmil insana ve ona âşık olanlara atarlar.

29. Çocuk kendi başına kalırsa dostu düşmanı bilmez. Zikir ve fikirden anlamaz. Bu tabiatta olan büyükler de çocuk sayılır, ama çocuklar gibi mazeretleri yoktur.

30. Kur'ân, insan ve âlem; bunlardan her biri diğerine aynadır. Gaye insandır. Fakat insan ancak bunlarla tekemmül eder. Onları insanı kemâle erdirtinceye ve kendilerine ayna yapıncaya kadar terbiye ederler. Bu defa, insan onlara ayna olur.

31. Mürîd teslimiyet ve ıstidadında öyle ileri bir noktada olmalıdır ki mürşidi onu kendi sırlarına mahrem kılabilсин. Mürşid de öyle olgun olmalıdır ki irfan ve esrarının şarabı mürîdi sarhoş edebilsin.

32. Kendini beğenmek ruhî tekâmülü yok edici sebeplerden biridir. Gönüllerde öyle sırlar vardır ki ifşa edilmesi haramdır.

33. İnsanlardan bir kısmı yıldızlarla süslenmiş gökyüzü gibidir. Bir kısmı bunlarla hidayete kavuşmuşlardır. Bazıları da ne yıldızlar gibidir ne de hidayete ulaşmışlardır.

34. Mürşidini inciten mürîde dünya dar gelir. Onu razı edinceye kadar ıstırap çeker. Öyleleri de vardır ki, nefis mücahedesinden geri durmakla sevinir. Hatta âşıkların kalplerini bu hayattan soğutur.

35. Öğrenci olmadan öğretmen, çocuk olmadan baba, mürîd olmadan mürşid olunmadığı gibi Resulullah da ancak kendisine tevessül edenlere vesile olur. İnsanlar onun yolundan yürümekle O'na tevessül etmiş olurlar.

36. Kâmil insanların güzel koku ve nefeslerine nefha adı verilir. Seher vakti de âşıklar için bir ilahî nefhâdır. Nefahât, mürşidlerin kalpleriyle kabiliyetli kimselere yönelmesidir. Aslında dünya bu nefhalarla doludur; ama nezleli burunlar bundan hisse alamazlar. Nefahât, garib, yetim, dul insanların gönlünü alarak da bulunabilir.

37. İlim ikiye ayrılır: Zahirî ilim, bâtınî ilim. Birincisi cehaleti giderir; ama kibir, kendini beğenme, kin ve hasedin yeşermesine sebep olur, ikincisi nefsin sıfatlarını giderir, af, eziyete tahammül, kötülük edene iyilik, herkesin iyiliğini istemek gibi sıfatların neşv ü nema bulmasına imkân verir. Birinci ilim, evin duvarına işlenen nakış gibidir. İkincisi bu duvarın karşısındaki duvara çekilen cilâ gibidir. Bu nakış orada daha canlı görülür.

38. Dünya ağacının meyvesi olan insan yaratıkların özüdür. Bunun için gayelerin en yücesini araması gerekir. Bu da ilimdir. Zahir ilmi, güzeldir, amellerin tohumudur. Ama bunun güzelliği Âdem'in ilmi olan ilm-i esma ile olur ki bu da bâtın ilmidir. Bâtın ehli, zahir ilmînin şerefini inkâr etmemişlerdir. Nitekim Serî Sakatî, mürîdi ve yeğeni Cüneyd-i Bağdadî'ye şöyle dua etmiştir: "Allah seni Hadis'i bilen mutasavvıf eylesin!..."

39. Ey Veli, iç dünya itibarıyla Allah'a ulaşmaya çalışırken dışınla da O'ndan ayrı olduğunu bilmelisin. İçinle cem tarafında, dışınla fark tarafında olmalısın. Vahdet ile kesretten, kesret ile vahdetten perdelenmemeli, kullukla marifet arasını bulmalısın ki tehlikelerden kurtulasın. Farkı

olmayanın kulluğu, cem'i olmayanın marifeti olmaz.

40. Resuller, nebiler ve kâmil veliler hicreti gerçekleştiren kimselerdir. Hicret edip de henüz maksadına ulaşmayanlara ise Halvetî, Celvetî, Kadirî, Gülşenî, Nakşibendî, Mevlevî... gibi isimler verilir.

41. 1083 senesinde İslâm askeri savaş için kafir memleketine gitti. Onların galip gelip gelmiyeceklerini anlamak niyetiyle Kur'ân'dan tefe'ül ettim. Şu ayet geldi. "And olsun ki, Tevrat'tan sonra Zebur'da da yeryüzüne ancak iyi kullarımın varis olacağını yazmıştık" (Enbiya, 21/105) Bil ki 1083 sayısında inşaallah küffâr memleketinin fethine işaret vardır.¹²

42. Büyük âlemde bulunan her şey küçük âlem olan insanda da vardır. Çünkü âlem büyük olmakla birlikte insanî hakikat üzerine yaratılmıştır.

43. Bütün dünya insan için, insan da Allah için yaratılmıştır. Dünya bir fener gibidir. İnsan bunun ortasında yanan çıraya benzer. Esas gaye çıradır.

44. Amellerin en zoru küçük cihat (harp)tır. Cihatların en zoru ise nefise mücadeledir. Küçük cihatta kumandanın şart olması gibi büyük cihatta da kumandan gereklidir. Bunun adı mürşiddir ve en kuvvetli silâhı tevhitir.

45. Peygamberler küçük hata yapabilirler, sonra affedilirler. Veliler bazen büyük günah işler; pişman olur, affedilir. Bu imtihanların sebebi, sırrı nedir? Bize göre bunun hikmeti onların kendilerini beğenmiş olmalarını önlemek içindir. Çünkü kendini beğenme günahların en büyüğüdür.

46. Bazı muhakkık sûfilere göre zaman, Allah'ın isimlerinden biri olan ân-ı daim'in görünüşünden ibarettir. Zamanın hakikati, kainattaki hakikatların en büyüğüdür.

47. Seni ve sana hile yapmayı hatıra getirmeyen kalple uğraşma. Bu kalp ister Allah ile isterse iyi veya kötü şeylerden biriyle meşgul olsun. Sen kimsenin içinde değilsin. Allah onları içlerinden kuşatmıştır.

48. Zühd, takva ve ihlâs gönülde yaşadıkça beden iyi davranışlar; nefis ise güzel ahlâk ile sıhhat bulur.

49. Ey derviş, mürşid yanında, denizin yanındaki Nil gibi ol, deniz kenarındaki taşlar gibi olma. Onlar ki uzun yıllar denizle iç içe olduğu halde onun letafet, rikkat ve yumuşaklığından hiç nasiplenmemiştir. Zahir ve bâtın ilminin birbirlerine göre durumu ise Âdem ile Havva gibidir.

50. Elhamdülillah eğer Mısırî'nin itikadını sorarsanız o yetmiş altı yaşına gelmiştir. Bütün ömründe sahih bir itikat bulmağa çalıştı. Nihayet şuna inandı. Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah elçisi olduğuna, Hasan'la Hüseyin'in onun torunları ve Allah'ın peygamberlerinden iki peygamber olduklarına şهادet ederim. Hz. Peygamber'in

¹² V. Mehmed'in Lehistan seferi zaferle neticelenmiştir: bk. Uzunçarşılı, *age*, III. I. kısım, 422 vd.

“Benden sonra Peygamber gelmeyecektir” sözü ise şu anlama gelir: Benden sonra benim şeriatime muhalif bir şeriat gelmeyecektir. Onlar da dedelerinin yolunu takip etmişlerdir. (bk. Tesirler ve Tepkiler bölümü)

51. Ey Allah'ın Resulunun Ehl-i Beyt'i, Ey kendilerini methetmek için Kur'ân ayetleri inen kimseler. Ey Resulullah'ın Ehl-i Beyt'i. Sizi sevmek farzdır. Siz bütün ümmetlerden üstünsünüz. Ey Resulullah'ın Ehl-i Beyt'i, sizi Kur'ân öğmüştür. Artık benim öğmemin, benim sözümün ne kıymeti var?

52. Ey kardeşler! Ben inatçı zorba değilim, hasetçi münkir de değilim, gökler gibi yüksek değil aksine yerin en aşağısıyım. Beni hor görmeyin. Hasan'ların risaletleri hakkındaki şüphelerinizi gelip bana sorun. Eğer gerçek sizin sözünüzde ortaya çıkarsa hemen kabul ederim. Bende ortaya çıkarsa çekinmeyin kabul edin.

53. Hatipler minberlerde Hasan'la Hüseyin'i tavsif ederken “iki güneş, iki ay, iki bedir” diyorlar. Allah Resulu fazilet güneşidir, onlar da O'nun iki parçasıdır.

54. Yezid, Allah düşmanlarının en büyüğüdür. Allah ve Resûlü ona lânet etmiştir; biz nasıl lânet etmeyelim. Allah'ın lâneti ona, taraftarlarına, yardımcılara, dostlarına ve sevdiğinden ötürü ona lânet etmeyen herkese.

55. Fakirlik ve çocuğun ölmesi Allah'ın en büyük ihsanlarından. Birinin çocuğu ölürse yahut fakir düşerse sevin. Çünkü eğer Allah onu istemeseydi çocuğu ölmez yahut fakir düşmezdi. Çocuğunu veya malını Allah'a sattığından dolayı sevin.

56. Dünya sevgisi insanların yardımlaşmasına engel olmuş, onları dünya malı yığmaya tutkun bir hale getirmiştir. Böylece derece itibariyle kendilerinden üstün olanlara kin gütmeye, haset etmeye başlamışlardır.

57. Gizli (sessiz) zikir, gösteriş tehlikesinden uzak olduğu için üstündür. Bu tehlike olmazsa, başkalarını da teşvik etme özelliği olduğu için sesli zikir daha üstün olur.

58. Dinî konularda hassas olmayanların, dünya ve dünya mevkilerini aşırı derecede sevmeleri onları delilere döndürmüştür. Günümüzde Allah'ı gerçekten bilen alimler için onlarla beraber yaşamaktansa ölmek daha iyidir. “Allah gerçeği söyler, O (doğru) yola iletir” (Ahzab, 33/4).

Görüldüğü gibi Ehl-i Beyt ile Hz. Hasan-Hüseyin meselesi hariç Ni-yazî'nin fikirlerinde tartışmaya konu olabilecek aşırı görüşler yoktur. Genelde İslâm ahlâkı ve tasavvufî terbiye ile ilgili görüşlerini çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Hz. Hasan ve Hüseyin ile ilgili kanaatinden de -ikna edildiği takdirde- vazgeçebileceğini söylemiştir. Bu konuda ikna edildi mi, bu görüşten vazgeçti mi? sorularına verebileceğimiz kesin cevaplar elimizde yok. Ancak kendisiyle aynı yıllarda yaşayan bazı mutasavvıfların tenkitlerine ileride temas edilecektir.

Mısır'nın düşüncelerini tespit ederken sadece *Mevaidu'l-İrfan*'ı esas

almak yeterli olmaz. Tasavvufun değişik konu ve istilahları ile ilgili düşüncelerini aksettirmesi açısından *Divan*'ı ve diğer şiirleri de fevkalâde önemlidir.

Halifeleri

Coşku dolu bir sûfinin, “şeriata muhalif” görüşlerinden dolayı hesaba çekilen bir dervişin etrafında ne kadar insan toplanabilir? Mısırî'nin hayat seyrine bakıldığı zaman görülen hareketlilik ve sürgünler onun yetiştirdiği insanların az olacağı intibahı vermekte ise de halifelerinin dökümü bu intibahı doğrulamamaktadır.

Ancak, ileriki sayfalarda da tekrar temas edeceğimiz *Menkabe-i Mısriyye*'nin incelenmesinde rahatlıkla görüleceği gibi Mısırî'nin sürgün hayatı, etrafındaki bazı insanların dağılmasına sebep olmuş, bir diğer ifade ile sürgüne konu olan meselelerde onun görüşlerini paylaşmayanlar ondan kopmuşlardır. Bu tavırların onun tesir alanını menfi yönde etkilediğini söylemek zor değildir.

Onun yanında yetişen ve tasavvufi terbiyesini tamamlayan insanların sosyal hayattaki durumuna bakıldığı zaman ise görünen durum şudur: Halkın her kesiminden insanlar kendisine baş vurmuş ve onun gönül zenginliğinden istifade etmişlerdir. Bu halifeler arasında sade vatandaş var, Ulucami imamı var, Gelibolu Müftüsü var, üst düzey yöneticiler var, diğer tarikatlara mensup dervişler var. Kardeşi ve oğlu Çelebi Efendi'nin dışındakilerden bir kısmı şöyle sıralanabilir.¹³

1. *Şenikzade Mehmed Efendi* (ö. Bursa, 1109/1697): Şeriye Mahkemesi başkatibi olan Şenikzade, Mısırî'nin sürgününden sonra Mısırî Dergâhı'nda vekâleten şeyhlik yapmıştır.

2. *Kasım Efendi*: Çelebi Sultan Medresesi mezunu ve Ahmed Bey Camii imamıdır. Çelebi Ali Efendi'den sonra Mısırî dergâhında usul-ı tarikatı icra etmişlerdir.

3. *Bahşîzade Ahmed Efendi*: Mısırî, Kütahya'da iken kendisiyle tanışmış; daha sonra bu şehrin Halvetî Dergâhı'na postnişin olmuştur.

4. *İshak Hocası Şemseddin Ahmed Efendi* (ö. Bursa, 1120/1708): Aydınlı olup tahsiline babası Hayreddin Efendi'den başlamış, Şirvan'da Nimetullahzade'den devam etmiştir. Bursa'da müderrislik yaparken dergâha gelip gitmeye başlamış, ancak dedikodulardan çekindiği için intisap edememiştir. Niyazî-î Mısırî kendisini ve Ahmed Gazzî'yi kastederek “Ya Rabbi, iki Ahmed'den birisiyle ben kulunu te'yid et” duası üzerine intisap etmiştir.

Birçok eser kaleme almıştır. Bu eserlerin dökümü *Osmanlı Müellifle-*

¹³ Geniş bilgi için bk. *Vakıat*, 26b, 34b, 40b, 34a, 53a, 63, 69b, 77a; *Tuhfe* 107 vd.; *Gülzâr*, 486 vd.; *Şakaık-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, V/447-448; *Osmanlı Müellifleri*, I/83, 103, 172.

ri'nde vardır.

5. *Ahmed Gazzî* (ö. Bursa, 1150/1737): Uzun yıllar müderrislik yapmış olan Ahmed Gazzî, Bursa'da kendi adıyla anılan dergâhın kurucusudur. Eserleri vardır.¹⁴

6. *Bursevî Bekir Efendi*: Limni'de Mısırî ile beraber bulunmuştur.

7. *Tablîzade Ali Efendi* (ö. Bursa, 1116/1704): Şair olan Ali Efendi'nin Mısırî'nin Limni dönüşüne düşürdüğü tarih daha önce verilmişti.

Önceleri Ahmet Paşa-yı Fenarî Dergâhı şeyhi Debbağzade Mustafa Efendi'den istifadeyle onun vefatından sonra Mısırî'ye intisap etmiş, daha sonra söz konusu zaviyeye şeyh olmuştur.

8. *Kavala Şeyhi Mustafa Efendi*: Kari-i Mısırî diye tanınmış, *Mevâid*'i şeyhine okumuştur.

9. *Azbî Efendi* (ö. İstanbul, 1149/1736): Niyazî-i Mısırî ile kendisini Rodos'a götürmekle görevli memur olması sebebiyle tanışmışlardır. Uzun yıllar beraber olduktan sonra hilâfetnâmesini almış ve İstanbul Merdivenköy Şah Kulu Sultan diye bilinen Bektâşî tekkesinde postnişin olmuştur.

Şair olan Azbî'nin bir *Divan*'ı bulunmaktadır. Ayrıca kendisi; Mısırî'nin bütün şiirlerini tahmis etlemiştir.¹⁵

10. *Ahmed Efendi*: Cami-i Kebir birinci imamıdır.

11. *Abdurrahim Efendi* (ö. 1135/1722): Cami-i Kebîr birinci imamıdır.

12. *Sükûnî Mehmed Efendi* (ö. Bursa, 1103/1691): Mudurnulu olup Gelibolu Müftüsü iken tasavvufa meyletmiş ve Mısırî'ye intisap etmiştir. Bursa'da bulunduğu zaman mürşidinin arzusu üzerine Kasım Subaşı zaviyesinde kalmıştır. Eserleri vardır.

13. *Mehmed Dede* (ö. Bursa, 1114/1702): Genç yaşta Mevlevîhane postnişini olan Mehmed Dede döneminin sufilere istisna etmiştir. Bu arada Mısırî ile daha yakın ilişkileri olmuş, beraberce *Mesnevî* okumuşlardır. Mısırî'nin Mevlânâ hayranlığı O'nun "kemâliyle tahsil-i irfan eylemek isteyen *Mesnevî-yi Mevlânâ'yı* can kulağıyla dinlesün" ifadesinden anlaşılıyor. Bundan başka Mısırî'ye tacında Kadirî gülü olduğu gibi zikir ü devranında da devr-i Veledî'ye yer vermiştir.

14. *Mustafa Efendi*: Mısırî'nin kayınpederidir.

15. *Ali Dede*: Mısırî, Bursa'ya ilk gelişlerinde Ali Dede'nin Veled-i Enbiya mahallesindeki evinde misafir olarak kalmıştır.

16. *Mehmed Çelebi*: Limnili olup berberdir.

17. *İstanbulu Ali Efendi*: Musikîşinas olup Mısırî'nin şiirlerini bestlemiştir. Dergâhta zakirbaşı olarak hizmet vermiştir. Mısırî'nin güftelerini

¹⁴ Geniş bilgi için bk. Hamdi Tekeli, *Ahmed Gazzî ve Tasavvufî Görüşleri*, UÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1991.

¹⁵ Tatçı, Mustafa, "Derviş Mustafa Azbî'nin İki Selâmnâmesi", *Edebiyattan İçeri*, Ank. 1997, s. 360-365, Okuyucu, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, s.100.

çok kolaylıkla bestelediğini söyler ve bunu şöyle izah ederdi: “Kelâm-ı pir, bir mahbub-i zibadır ki ona münasip olan libas, âlem-i manadan biçilmiş, hazırlanmış, bize bir giydirmesi kalmıştır.”

18. *Karaoğlan Mustafa Efendi* (ö. Bursa, 1129/1716): Ulucami'in müezzini olan Mustafa Efendi, musikişinas olması sebebiyle de Dergâh'da zakirbaşı olarak hizmet vermiştir.

19. *Akbaşıye Mustafa Efendi* (ö. Bursa, 1129/1716): 27 sene Ulucami'de müezzinlik yapan Mustafa Efendi Mısırî Dergâhı'nda zakirbaşı olarak hizmette bulunmuştur. Karabaş Tekkesi haziresine defnedilmiştir.

20. *Emirkasımzade Mehmed Emin Efendi* (ö. Bursa, 1131/1718): *Divan*'ı vardır.

21. *Mahmud Efendi* (ö. Limni, 1146/1733): Boyabatlı olup Mısırî ile Limni'de karşılaşmıştır. Mısırî'nin vefatında yıkama ve defin hizmetlerini yerine getirmiştir.

22. *Tilmiz Ahmed Efendi* (ö. Bursa, 1136/1723): Mısırî ile Bursa'da tanışmış, mürşidinin Limni'ye sürülmesinden sonra bu adaya gitmiştir. Daha sonra pîrin oğlu Çelebi Efendi'nin vefatı üzerine Dergâh'ta postnişinlik yapmıştır.

23. *Aynekber Mehmed Efendi* (ö. Bursa, 1135/1722): Eskişehirli olup bir müddet müftülük yaptıktan sonra Mısırî ile Bursa'da tanışmıştır. Mısırî'nin *Kaside-i Bür'e*'sini şerhetmiş, manzum *Şemail-i Şerif* kaleme almıştır.

24. *Hasan Efendi*: Rumeli'den olup günümüze ulaşan Mısırî silsilesinin ilk halkasıdır. Bursa, Selânik ve İzmir'de bulunan Mısırî dergâhlarının silsilesinde yer alan sufiler de Hasan Efendi'ye ulaşır.

Tarikat'ın adap ve erkânında bazı değişiklikler yapmıştır.

25. *Sahfi Mehmed Efendi* (ö. Bursa, 1146/1737): Mısırî'nin “Müşkilim var size ey Hak dostları” diye başlayan şiirini *Keşfu'r-Rumuz fî Halli'l-Künûz* adıyla Arapça şerh etmiştir.

Bu bölümü, en meşhur halifelerinden biri olan Azbî Efendi'nin, Mısırî'ye ait “alan alsın” redifli şiirine yaptığı tahmis ile bağlayalım.

“Hazret-i Mısırî-i Niyazî'nin merkad-i münevverleridir. Üzeri açıktır, demir parmaklık içinde baş ve ayak ucu taşları görünüyor. Kubbeli bina namazgâh idi.”

*Bu dildeki efkârım yağmadır alan alsın
Hem yâr ile ağyârım yağmadır alan alsın
İman ile ikrarım yağmadır alan alsın
Sevdim seni hep varım yağmadır alan alsın
Gördüm seni ezkârım yağmadır alan alsın*

*Azadeyim efgende kayd u gam medfeninden
Duzah ile cennetden külhan ile gülşenden
Hep minnetimi kesdim alandan ve virenden
Aldın çü beni benden geçdim bu can u tenden
Aklım dahi her varım yağmadır alan alsın*

*Bu köhne yalancının zehriyle balın yutdum
Dünya ile ukbayı bir pula alıp satdım
Çün dostı ıyan gördüm efkârımı dağıtdım
Ben varlığımı atdım dost varlığına yetdim
Her usluya bazarım yağmadır alan alsın*

*Sen can ile canane geçdim ser ile candan
Hem nam ile nişandan hem küfr ile imandan
Abad eyle viranım bu ahd ile peymandan
Geçdim ben ad u sandan çıkdım ben o dükkândan
Hep ırz ile vakarım yağmadır alan alsın*

*Çün ahd ile ikrarım bir oldu kamu varım
Nur ile bu dem narım yârım ile ağyârım
Ben kuş dilin anlarım şehir-i dile Attar'ım
Geldi dile dildarım buldum gül-i Gülzârım
Şimden gerü hep varım yağmadır alan alsın*

*Her kanda ki ey dilber bakdım ise hazırsın
Çün Hakkı özün duydu her vech ile zahırsın
Ey dil nice bir bilmem bülbül gibi şakırsın
Sen gaib u hazırsın her hâlîme nazırsın
Ahval ile etvarım yağmadır alan alsın*

*Hak oldu benim varım hiç kalmadı inkârım
Mahv oldu kamu kârım şad oldu dil-i zarım
Hem bergli bir harım hem şeş ile hem çarım
Çün buldı gönül yârım terk eyledim ağyârım
İman ile ziünnarım yağmadır alan alsın*

*Azbî iderem efgan hecrünle olam nalân
Kalmadı gam-ı nîran yâr oldu bana canan
Kılmaz bana ısyânı bu nefis ile hem şeytan
Mısırî'ye vücut imkân bir oldu kamu a'yan
Taât ile ezkârım yağmadır alan alsın*

Azbî Efendi

Tesirler ve Tepkiler

Fikir ve davranışları tartışmalara konu olan sufilerden biri de Niyazî'dir. O, sadece medrese ve saray mensuplarıyla değil tekke mensuplarıyla da zaman zaman ters düşmüştür. Bununla birlikte sevenleri mi çok, sevmeyenleri mi sorusuna “sevenleri” diye karşılık vermek gerekecektir.

Mısırî dört asırdan beri sadece Bursa'da ve İstanbul'da, yalnızca Mısriyye'de ve Halvetiyye'de tanınan bir sufi değildir. Onun şöhreti bulunduğu beldenin ve mensup olduğu tarikatın sınırlarını aşmış, eserleriyle asırlardan beri herkese ve her kesime hitap etmiştir.

Bestelenmiş şiirleri tekkelerin ve zikir meclislerinin ayrılmaz parçası olduğu gibi, birçok tekke şairi de muhtelif manzumelerine şerh yapmışlardır. Bu şarihler arasında, Kadiriyye'den Aczî'yi, Selim-i Divane'yi, Uşşakiyye'den Abdullah Salahî'yi, Gülşeniyye'den Hasan Sezâî'yi, Melâmiyye'den Haririzade'yi, Nakşibendiyye'den Köstendilli Süleyman Efendi, Nasuhî Mehmed Efendi ve M. Es'ad Erbilî'yi saymak gerekir.¹⁶

Onun hayranı olan bir kişi de “ilm bahr-ı vücûd esdâf anun dürdane-siyim ben” diye başlayan nutkunu *Lücce-i Asrî Şerh-i Kelam-ı Mısırî* adıyla şerh eden Hüseyin Vassaf'tır.

Şüphesiz bu sahada en büyük hizmeti veren iki şahsiyet, mürîdi Azbî Mustafa Efendi ile Muhammed Nuru'l-Arabî'dir. Birinci isim *Divan*'daki bütün şiirleri tahmis ederken ikinci isim *Divan*'ı şerhetmiştir (İst. 1982).

Onu, farklı şekilde değerlendiren ve onun değişik açılardan değerlendirdiği bazı kimselere temas etmekte de fayda vardır.

1. İsmail Hakkı Bursevî: İsmail Hakkı Bursevî ile Mısırî'nin benzer olan ve olmayan tarafları vardır. Tarikatları farklı olmakla birlikte, her ikisi de *Divan* sahibi sufi şairdir. Doğum yerleri Bursa olmamasına rağmen, hayatlarının bir bölümünü bu şehirde geçirmişler; kurdukları tekkelerde tasavvufî kültüre katkıda bulunmuşlardır. Fakat aralarındaki meşrep farklılığı da açıktır. Bursevî'ye göre Mısırî söylenmemesi gereken tasavvufî tespitleri terennüm etmektedir:

¹⁶ Geniş bilgi için bk.: Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İst. 2000. Abdullah Çaylıoğlu, *Niyâzî-i Mısırî Şerhleri*, İst. 1999.

*Gel bu sırrı Mısırî'ya faş eyleme
Han-ı hassı ammeye âş eyleme*

*Açma Yusuf yüzünü âmâlara
Gözlerin binâların yaş eyleme*

*Nun içinde gizle bu gevherleri
Virme nadâna anı taş eyleme*

*Ba-yı bismillahdan tâ mime dek
Sini tut bu yüzleri kaş eyleme*

*Her yolun bir saliki var lâ-cerem
Vasılı mahcuba yoldaş eyleme*

*İsm-i azam vechine nazır isen
Halkın ayaklarını baş eyleme*

*Zay ile tuttun taayyün Hakkıya
Noktayı anınla kardaş eyleme*

Aslında Mısırî ile Bursevî'nin meşreplerinde fazla bir farklılığın da olmaması gerekiyor. Çünkü Bursevî'nin mürşidi Atpazarlı Osman Efendi de Vahdet-i Vücûd taraftarı bir sufidir. Atpazarlı'nın Mısırî'ye benzeyen bir tarafı ise önce Şumnu'ya, daha sonra da Magosa'ya sürülmesi ve orada Niyazî-i Mısırî'den üç sene önce vefat etmesidir.

Yukarıdaki şiirde Mısırî'nin düşüncelerini reddetmemekle beraber söyleniş tarzına, zaman ve zemine göre hareket edilmemesine karşı çıkmakta, "sırrı faş etmemesi"ni istemektedir.

Diğer taraftan Mısırî'nin "Müşkilim var size ey Hak dostları eylen küşad" diye başlayan ve değişik soruları ihtiva eden şiirini, tenkitlere yer vermeden, cevap vererek şerhetmiştir.¹⁷

Es'ile-i Şeyh Mısırî'ye Ecvibe-i İsmail Hakkı

*Müşkilim var size ey Hak dostları eylen küşad
Kim cevabın vire olsun Hak katında ber murad*

*Ol ne kesretidir ki anın haddi yok payanı yok
Kesret içinde ne vahdettir ki ana yok adâd*

¹⁷ Aynı şiiri Mehmed Sahfî Efendi Arapça, Selim-i Divane Türkçe olarak şerhetmiştir: bk. Gülzâr, 458.

ص	م	ع	م	ص	م	ع	م
٤٨٧	٤٨٧	٤٨٧	٤٨٧	٤٨٧	٤٨٧	٤٨٧	٤٨٧
٤٨٨	٤٨٨	٤٨٨	٤٨٨	٤٨٨	٤٨٨	٤٨٨	٤٨٨
٤٨٩	٤٨٩	٤٨٩	٤٨٩	٤٨٩	٤٨٩	٤٨٩	٤٨٩
٤٩٠	٤٩٠	٤٩٠	٤٩٠	٤٩٠	٤٩٠	٤٩٠	٤٩٠
٤٩١	٤٩١	٤٩١	٤٩١	٤٩١	٤٩١	٤٩١	٤٩١
٤٩٢	٤٩٢	٤٩٢	٤٩٢	٤٩٢	٤٩٢	٤٩٢	٤٩٢
٤٩٣	٤٩٣	٤٩٣	٤٩٣	٤٩٣	٤٩٣	٤٩٣	٤٩٣
٤٩٤	٤٩٤	٤٩٤	٤٩٤	٤٩٤	٤٩٤	٤٩٤	٤٩٤
٤٩٥	٤٩٥	٤٩٥	٤٩٥	٤٩٥	٤٩٥	٤٩٥	٤٩٥
٤٩٦	٤٩٦	٤٩٦	٤٩٦	٤٩٦	٤٩٦	٤٩٦	٤٩٦
٤٩٧	٤٩٧	٤٩٧	٤٩٧	٤٩٧	٤٩٧	٤٩٧	٤٩٧
٤٩٨	٤٩٨	٤٩٨	٤٩٨	٤٩٨	٤٩٨	٤٩٨	٤٩٨
٤٩٩	٤٩٩	٤٩٩	٤٩٩	٤٩٩	٤٩٩	٤٩٩	٤٩٩
٥٠٠	٥٠٠	٥٠٠	٥٠٠	٥٠٠	٥٠٠	٥٠٠	٥٠٠
٥٠١	٥٠١	٥٠١	٥٠١	٥٠١	٥٠١	٥٠١	٥٠١
٥٠٢	٥٠٢	٥٠٢	٥٠٢	٥٠٢	٥٠٢	٥٠٢	٥٠٢
٥٠٣	٥٠٣	٥٠٣	٥٠٣	٥٠٣	٥٠٣	٥٠٣	٥٠٣
٥٠٤	٥٠٤	٥٠٤	٥٠٤	٥٠٤	٥٠٤	٥٠٤	٥٠٤
٥٠٥	٥٠٥	٥٠٥	٥٠٥	٥٠٥	٥٠٥	٥٠٥	٥٠٥
٥٠٦	٥٠٦	٥٠٦	٥٠٦	٥٠٦	٥٠٦	٥٠٦	٥٠٦
٥٠٧	٥٠٧	٥٠٧	٥٠٧	٥٠٧	٥٠٧	٥٠٧	٥٠٧
٥٠٨	٥٠٨	٥٠٨	٥٠٨	٥٠٨	٥٠٨	٥٠٨	٥٠٨
٥٠٩	٥٠٩	٥٠٩	٥٠٩	٥٠٩	٥٠٩	٥٠٩	٥٠٩
٥١٠	٥١٠	٥١٠	٥١٠	٥١٠	٥١٠	٥١٠	٥١٠
٥١١	٥١١	٥١١	٥١١	٥١١	٥١١	٥١١	٥١١
٥١٢	٥١٢	٥١٢	٥١٢	٥١٢	٥١٢	٥١٢	٥١٢
٥١٣	٥١٣	٥١٣	٥١٣	٥١٣	٥١٣	٥١٣	٥١٣
٥١٤	٥١٤	٥١٤	٥١٤	٥١٤	٥١٤	٥١٤	٥١٤
٥١٥	٥١٥	٥١٥	٥١٥	٥١٥	٥١٥	٥١٥	٥١٥
٥١٦	٥١٦	٥١٦	٥١٦	٥١٦	٥١٦	٥١٦	٥١٦
٥١٧	٥١٧	٥١٧	٥١٧	٥١٧	٥١٧	٥١٧	٥١٧
٥١٨	٥١٨	٥١٨	٥١٨	٥١٨	٥١٨	٥١٨	٥١٨
٥١٩	٥١٩	٥١٩	٥١٩	٥١٩	٥١٩	٥١٩	٥١٩
٥٢٠	٥٢٠	٥٢٠	٥٢٠	٥٢٠	٥٢٠	٥٢٠	٥٢٠
٥٢١	٥٢١	٥٢١	٥٢١	٥٢١	٥٢١	٥٢١	٥٢١
٥٢٢	٥٢٢	٥٢٢	٥٢٢	٥٢٢	٥٢٢	٥٢٢	٥٢٢
٥٢٣	٥٢٣	٥٢٣	٥٢٣	٥٢٣	٥٢٣	٥٢٣	٥٢٣
٥٢٤	٥٢٤	٥٢٤	٥٢٤	٥٢٤	٥٢٤	٥٢٤	٥٢٤
٥٢٥	٥٢٥	٥٢٥	٥٢٥	٥٢٥	٥٢٥	٥٢٥	٥٢٥
٥٢٦	٥٢٦	٥٢٦	٥٢٦	٥٢٦	٥٢٦	٥٢٦	٥٢٦
٥٢٧	٥٢٧	٥٢٧	٥٢٧	٥٢٧	٥٢٧	٥٢٧	٥٢٧
٥٢٨	٥٢٨	٥٢٨	٥٢٨	٥٢٨	٥٢٨	٥٢٨	٥٢٨
٥٢٩	٥٢٩	٥٢٩	٥٢٩	٥٢٩	٥٢٩	٥٢٩	٥٢٩
٥٣٠	٥٣٠	٥٣٠	٥٣٠	٥٣٠	٥٣٠	٥٣٠	٥٣٠
٥٣١	٥٣١	٥٣١	٥٣١	٥٣١	٥٣١	٥٣١	٥٣١
٥٣٢	٥٣٢	٥٣٢	٥٣٢	٥٣٢	٥٣٢	٥٣٢	٥٣٢
٥٣٣	٥٣٣	٥٣٣	٥٣٣	٥٣٣	٥٣٣	٥٣٣	٥٣٣
٥٣٤	٥٣٤	٥٣٤	٥٣٤	٥٣٤	٥٣٤	٥٣٤	٥٣٤
٥٣٥	٥٣٥	٥٣٥	٥٣٥	٥٣٥	٥٣٥	٥٣٥	٥٣٥
٥٣٦	٥٣٦	٥٣٦	٥٣٦	٥٣٦	٥٣٦	٥٣٦	٥٣٦
٥٣٧	٥٣٧	٥٣٧	٥٣٧	٥٣٧	٥٣٧	٥٣٧	٥٣٧
٥٣٨	٥٣٨	٥٣٨	٥٣٨	٥٣٨	٥٣٨	٥٣٨	٥٣٨
٥٣٩	٥٣٩	٥٣٩	٥٣٩	٥٣٩	٥٣٩	٥٣٩	٥٣٩
٥٤٠	٥٤٠	٥٤٠	٥٤٠	٥٤٠	٥٤٠	٥٤٠	٥٤٠
٥٤١	٥٤١	٥٤١	٥٤١	٥٤١	٥٤١	٥٤١	٥٤١
٥٤٢	٥٤٢	٥٤٢	٥٤٢	٥٤٢	٥٤٢	٥٤٢	٥٤٢
٥٤٣	٥٤٣	٥٤٣	٥٤٣	٥٤٣	٥٤٣	٥٤٣	٥٤٣
٥٤٤	٥٤٤	٥٤٤	٥٤٤	٥٤٤	٥٤٤	٥٤٤	٥٤٤
٥٤٥	٥٤٥	٥٤٥	٥٤٥	٥٤٥	٥٤٥	٥٤٥	٥٤٥
٥٤٦	٥٤٦	٥٤٦	٥٤٦	٥٤٦	٥٤٦	٥٤٦	٥٤٦
٥٤٧	٥٤٧	٥٤٧	٥٤٧	٥٤٧	٥٤٧	٥٤٧	٥٤٧
٥٤٨	٥٤٨	٥٤٨	٥٤٨	٥٤٨	٥٤٨	٥٤٨	٥٤٨
٥٤٩	٥٤٩	٥٤٩	٥٤٩	٥٤٩	٥٤٩	٥٤٩	٥٤٩
٥٥٠	٥٥٠	٥٥٠	٥٥٠	٥٥٠	٥٥٠	٥٥٠	٥٥٠
٥٥١	٥٥١	٥٥١	٥٥١	٥٥١	٥٥١	٥٥١	٥٥١
٥٥٢	٥٥٢	٥٥٢	٥٥٢	٥٥٢	٥٥٢	٥٥٢	٥٥٢
٥٥٣	٥٥٣	٥٥٣	٥٥٣	٥٥٣	٥٥٣	٥٥٣	٥٥٣
٥٥٤	٥٥٤	٥٥٤	٥٥٤	٥٥٤	٥٥٤	٥٥٤	٥٥٤
٥٥٥	٥٥٥	٥٥٥	٥٥٥	٥٥٥	٥٥٥	٥٥٥	٥٥٥
٥٥٦	٥٥٦	٥٥٦	٥٥٦	٥٥٦	٥٥٦	٥٥٦	٥٥٦
٥٥٧	٥٥٧	٥٥٧	٥٥٧	٥٥٧	٥٥٧	٥٥٧	٥٥٧
٥٥٨	٥٥٨	٥٥٨	٥٥٨	٥٥٨	٥٥٨	٥٥٨	٥٥٨
٥٥٩	٥٥٩	٥٥٩	٥٥٩	٥٥٩	٥٥٩	٥٥٩	٥٥٩
٥٦٠	٥٦٠	٥٦٠	٥٦٠	٥٦٠	٥٦٠	٥٦٠	٥٦٠
٥٦١	٥٦١	٥٦١	٥٦١	٥٦١	٥٦١	٥٦١	٥٦١
٥٦٢	٥٦٢	٥٦٢	٥٦٢	٥٦٢	٥٦٢	٥٦٢	٥٦٢
٥٦٣	٥٦٣	٥٦٣	٥٦٣	٥٦٣	٥٦٣	٥٦٣	٥٦٣
٥٦٤	٥٦٤	٥٦٤	٥٦٤	٥٦٤	٥٦٤	٥٦٤	٥٦٤
٥٦٥	٥٦٥	٥٦٥	٥٦٥	٥٦٥	٥٦٥	٥٦٥	٥٦٥
٥٦٦	٥٦٦	٥٦٦	٥٦٦	٥٦٦	٥٦٦	٥٦٦	٥٦٦
٥٦٧	٥٦٧	٥٦٧	٥٦٧	٥٦٧	٥٦٧	٥٦٧	٥٦٧
٥٦٨	٥٦٨	٥٦٨	٥٦٨	٥٦٨	٥٦٨	٥٦٨	٥٦٨
٥٦٩	٥٦٩	٥٦٩	٥٦٩	٥٦٩	٥٦٩	٥٦٩	٥٦٩
٥٧٠	٥٧٠	٥٧٠	٥٧٠	٥٧٠	٥٧٠	٥٧٠	٥٧٠
٥٧١	٥٧١	٥٧١	٥٧١	٥٧١	٥٧١	٥٧١	٥٧١
٥٧٢	٥٧٢	٥٧٢	٥٧٢	٥٧٢	٥٧٢	٥٧٢	٥٧٢
٥٧٣	٥٧٣	٥٧٣	٥٧٣	٥٧٣	٥٧٣	٥٧٣	٥٧٣
٥٧٤	٥٧٤	٥٧٤	٥٧٤	٥٧٤	٥٧٤	٥٧٤	٥٧٤
٥٧٥	٥٧٥	٥٧٥	٥٧٥	٥٧٥	٥٧٥	٥٧٥	٥٧٥
٥٧٦	٥٧٦	٥٧٦	٥٧٦	٥٧٦	٥٧٦	٥٧٦	٥٧٦
٥٧٧	٥٧٧	٥٧٧	٥٧٧	٥٧٧	٥٧٧	٥٧٧	٥٧٧
٥٧٨	٥٧٨	٥٧٨	٥٧٨	٥٧٨	٥٧٨	٥٧٨	٥٧٨
٥٧٩	٥٧٩	٥٧٩	٥٧٩	٥٧٩	٥٧٩	٥٧٩	٥٧٩
٥٨٠	٥٨٠	٥٨٠	٥٨٠	٥٨٠	٥٨٠	٥٨٠	٥٨٠
٥٨١	٥٨١	٥٨١	٥٨١	٥٨١	٥٨١	٥٨١	٥٨١
٥٨٢	٥٨٢	٥٨٢	٥٨٢	٥٨٢	٥٨٢	٥٨٢	٥٨٢
٥٨٣	٥٨٣	٥٨٣	٥٨٣	٥٨٣	٥٨٣	٥٨٣	٥٨٣
٥٨٤	٥٨٤	٥٨٤	٥٨٤	٥٨٤	٥٨٤	٥٨٤	٥٨٤
٥٨٥	٥٨٥	٥٨٥	٥٨٥	٥٨٥	٥٨٥	٥٨٥	٥٨٥
٥٨٦	٥٨٦	٥٨٦	٥٨٦	٥٨٦	٥٨٦	٥٨٦	٥٨٦
٥٨٧	٥٨٧	٥٨٧	٥٨٧	٥٨٧	٥٨٧	٥٨٧	٥٨٧
٥٨٨	٥٨٨	٥٨٨	٥٨٨	٥٨٨	٥٨٨	٥٨٨	٥٨٨
٥٨٩	٥٨٩	٥٨٩	٥٨٩	٥٨٩	٥٨٩	٥٨٩	٥٨٩
٥٩٠	٥٩٠	٥٩٠	٥٩٠	٥٩٠	٥٩٠	٥٩٠	٥٩٠
٥٩١	٥٩١	٥٩١	٥٩١	٥٩١	٥٩١	٥٩١	٥٩١
٥٩٢	٥٩٢	٥٩٢	٥٩٢	٥٩٢	٥٩٢	٥٩٢	٥٩٢
٥٩٣	٥٩٣	٥٩٣	٥٩٣	٥٩٣	٥٩٣	٥٩٣	٥٩٣
٥٩٤	٥٩٤	٥٩٤	٥٩٤	٥٩٤	٥٩٤	٥٩٤	٥٩٤
٥٩٥	٥٩٥	٥٩٥	٥٩٥	٥٩٥	٥٩٥	٥٩٥	٥٩٥
٥٩٦	٥٩٦	٥٩٦	٥٩٦	٥٩٦	٥٩٦	٥٩٦	٥٩٦
٥٩٧	٥٩٧	٥٩٧	٥٩٧	٥٩٧	٥٩٧	٥٩٧	٥٩٧
٥٩٨	٥٩٨	٥٩٨	٥٩٨	٥٩٨	٥٩٨	٥٩٨	٥٩٨
٥٩٩	٥٩٩	٥٩٩	٥٩٩	٥٩٩	٥٩٩	٥٩٩	٥٩٩
٦٠٠	٦٠٠	٦٠٠	٦٠٠	٦٠٠	٦٠٠	٦٠٠	٦٠٠

Mehmed Şemseddin Efendi'nin Gülzâr-ı Mısıfı adlı eserinin fihrist sayfaları

Çokdur envaı bu halkın biri insan üç bölük

Biri ehl-i hayme biri kura, biri bilâd

Üç bölükden üç bölük dahi bölünmüş ey hoca

Biri kafır biri mümin biri ehl-i inkıyad

Kangisi Hak'dan ırağ olmuş buların söylegil

Kangisi kadir ki Hak emrine eyleye inad

Hakk'ın iken her tasarruf bu abes sözler nedir

Nefs ü şeytan didigin kimlerdir iderler fesad

Dünye vü uhra dahi hem haşr ü neşr olmak nedir

Bunları bildir bana hem ne dürrür mebd e mead

Ahirette cennet ü niran ve berzah kim dinür

Bunların aslı nedendür olıser yevme't-tenad

Kahr u lutfun illeti bir dimenin aslı nedir

Bu ikinin vahdeti midir aceb rah-ı sedad

Yani rahat ayn-i mihnet, mihneti rahat mıdır

Cümleden razı mıdır Hak ber sebil-i ittırad

Hak Taalâ'dan yakın eşyaya bir şey yok dinür

Lik bildir kim dürrur Allah ya kimdir ibad

*Men arefle ma remeyte iz remeyte remzini
Fark idivir mümkün ise ber sebil-i infırad*

*Müşkili çokdur Niyazî'nin veli biri de bu
Zahid anlasa Hakkı zühdi neden olur kesâd*

Millet Kütüphanesi'nde bulunan bir mecmuada Hakkı adlı bir kişinin Niyazî-i Mısırî ile birlikte Karabaş Ali Efendi'nin bazı görüşlerine yönelttiği sert tenkitleri vardır. Mısırî gibi Halvetî olmasına rağmen birbirleriyle hiç anlaşılamayan bu şeyhlerle ilgili tenkitlerin konumuzu ilgilendiren kısımlarını kısmen sadeleştirerek aktarıyoruz:

“...Bizim zamanımızda yine Bursa'da Şeyh Mısırî namında bir müfsit zuhur edip Hz. Hasan ile Hüseyin'in nebi olduğunu söylemekle nice bin insanı sapıklığa, hatta küfür noktasına ulaştırmıştır. Şam'da yaşayan bazı sapıklar da bu meseleyi tevil eden kitaplar kaleme almış ve Bursa'ya göndermişlerdir ki bunlar da öncekiler gibi yanlıştır, batıldır. Çünkü velilerde örfî nübüvvet olmaz. Ümmetin icmâna aykırı hatta açık nassı yok sayan ifadelere kulak asılmaz. Tevil olsun veya olmasın mesele değişmez. Çünkü böyle bir tevil kabul edilirse yeryüzünde bozgunculuk ortaya çıkar, iman ile küfür birbirine karışır. Bir kimse insanların inançlarını bozabilecek fahiş bidatlar ileri sürerse, aldatmaca ve tezvirine bakılmayıp öldürülür. Nitekim bu nübüvvet meselesi de iki sene sürüp gittikten sonra Tiryaki Feyzullah Efendi, Şeyh Mısırî'nin katline fetva verip Limni'de zehirleterek öbür âleme göçtü...”

Burada belirtilen ‘zehirleterek öldürme’ meselesi diğer kaynaklarda zikredilmemektedir. Ancak yazar, Mısırî ve Karabaş Velî gibi sufilerin görüşlerini benimseyenlere aman verilmesini de tenkit etmektedir: “...Asrımızda dinî düşüncenin bozulması öyle bir dereceye varmıştır ki, bu iki şeyhe tabi olanlara ruhsat verilmiş, kendi halleriyle başbaşa bırakılmışlardır. Bunlardan sonra da -kıyamet alâmeti olarak- birçok deccal zuhur edip ‘dünya kadını’ kendilerine nikahlayıp oyun ve hileyi tercih etmişlerdir...”¹⁸

Bu “Hakkı” kimdir? Tahminimize göre bu, İsmail Hakkı Bursevî'dir. Tahminin birinci delili, bu ifadelerin 1126/1714 tarihini taşımış olmasıdır. İkinci delil ise Bursevî'nin çağdaşı Mısırî'nin bazı görüşlerine katılmadığıdır. *Sefîne-i Evliyâ* sahibi Hüseyin Vassaf *Kemalnâme-i Hakkı* adlı eserinde şunları söylüyor: “...Bu sırada yaşı kırkı bulmuş, kemale ulaşmıştı. Daha önceki yıllarda Hazret-i Hakkı' da ileri derecede taassup olduğundan Vahdet-i Vücûd meselesine ve o yıllarda meşhur olan Karabaş Velî, Niyazî-i Mısırî (k.s.) hazretleri hakkında şiddetli mektuplar yazmış-

¹⁸ Millet Ktp., nu. 742.

lardır...”¹⁹

2. *Mehmed Nazmî: Hediyyetü'l-İhvan* adlı eserin yazarı Mehmed Nazmî, Mısırî'nin hem muasırı hem de tarikatdaşıdır. Onu şöyle değerlendirmiştir: “...Mısırî eş-Şeyh Muhammed Efendi. Mahlâsı Niyazî olup Elmalılı Ümmî Sinan'ın halifesidir. Alim, amil, fazıl, kâmil ve iki ilme sahib-i yegânedir. Şeyh-i Ekber (İbn Arabî) hazretlerinin fikirlerinin esrarını tamamen kavramış fakat ‘baş olma’ sevdasıyla malihulya belki cünun mertebesine varıp, cifir ile ilgili kitapları incelediği için kendisini gâh Mehdi gâh İsa olarak hayal etmektedir. *Cifr-i Aliyye*’den, *Anka-yı Muğrib*’den ve *Fütühat*’dan zannınca iddiasını isbat için delil ileri sürerdi...”

Mehmed Nazmî'nin değerlendirmeleri şu açıdan da önemlidir. O, Mısırî ile bizzat görüşmüş ve bu konuları tartışmış olan bir kişidir. Şöyle devam ediyor: “...Hatta, Bursa'ya vardığımızda onun tekkesine gider sohbetler, zevkler, zikirler ve sema ile şevke gelir, ikram ve ihsanlarda bulunur, ırfanı hakikatlere dair tasavvufî meseleleri müzakere ederek vakit geçirirdik. Bir gece sohbet esnasında ‘Kardeşim, benim İsa ve Mehdi olduğuma senin şahid olmanı isterim’ deyince Allah'ın yardımıyla ona galatının kaynağını anlattım. Düşüncelerinin vehim ve hayalden ibaret olduğunu söyledim. Ertesi gün bir ilâhî söylemişler, maktânda şu ifade vardı:

Ne Mısırîyem ne Mehdîyem ne İsayem ne hod insan
Bu yanan daimî şem'in velî pervanesiyem ben

“Bu itirafına rağmen, riyaset sevdasının ateşi kalp ve kalıbını yaktığı için, buna tahammül edemedi ve bu davadan vaz geçmedi.”

“Müşkil budur ki suret-i Hak’dan zuhur ide.” Mısırî niçin böyle düşünüyordu, hedefi ne idi? Bu soruya Hakkı isimli yazarın az önce ‘dünyalık’ elde etmek için şeklinde karşılık verdiği kaydedilmişti. Mehmed Nazmî bu kanaatte değildir. “...Gerçek maksadı dünya değil idi. İstiyordu ki padişah, vezir ve bilginler kendisine intisap etsin beraberce dünyayı ıslah etsinler. Bunun için birçok varta, melâmet ve felaketlere maruz kaldı. Nihayet “O nebilerin sonuncusudur.” ayeti ile “Benden sonra nebi yoktur.” hadisini yanlış bir şekilde tevil ederek Hz. Hasan ile Hüseyin efendilerimizin peygamber olduğunu iddia etti ve bu iddia ile maksadına ulaşmak istedi..”

Mehmed Nazmî, dostu Mısırî'nin Limni’de vefat etmeden az önce kendisine mektup yazdığını ve bu mektupta yine cifir ilmine dayanarak yakında vefat edeceğini ve öyle olduğunu ifade ederek sözlerini şöyle bağlıyor: “..Mücadele ve riyazette çok tasarrufa nail olmuş idi. Eğer irşad yolunu tercih etseydi birçok kişiyi tarikata sevk edebilirdi..Rahmetullahi

¹⁹ BEEK, Genel Kit. nu. 129; ayrıca bk. *Sefine-i Evliya*, V/87. Bursevî'nin bu yönü *Gülzâr*’da da söz konusu edilmiştir. s. 431.

Mısırî tâci, terki üzerinde 24 tığlı gülü

aleyh.”²⁰

3. *Süleyman Faik Efendi*: Mevlevî olan Süleyman Faik Efendi (ö. İst. 1253/1828)'nin Mehmed Nazmi'nin yukardaki kanaatlerini okuduktan sonra aynı eserin kenarına düştüğü şu not değişik bir bakış açısının belgesidir: “...Bilinmelidir ki bu eserin sahibi Mehmed Nazmi Efendi merhum tarikat hakkına riayet buyurmamışlardır. Bilmem niçin Hazret-i Mısırî hakkında uygun olmayan ifadeler kullan-

mışlardır? Hazret-i Mısırî sonraki sufilerin icmaı ile hüsn-i zanna ve velilik esrarına mazhar, nice keramete kaynak olan yüce bir şahsiyettir..”

Faik Efendi, Mısırî'nin bu ifadeleri, manevî olarak yazmakla görevlendirilmiş olabileceğini Nazmi Efendi'nin de bu sırra vâkıf olamayabileceğini kaydettikten sonra kemal sahibi sufilerin, Mısırî hakkında müsbet düşündüğünü de ilâve etmiştir.²¹

4. *Nesib Efendi*: Çağdaşlarından Mısırî'yi seven bir derviş de Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Nesib Dede'dir. (ö. İst.1126/ 1714). Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan ve Mısırî'nin el yazısı olan bir esere düştüğü kayıt bu konuya ışık tutacak mahiyettedir. “...Bu güzel eser gerçek kelimelerin cevherleri ile dopdoludur. Halvetî merhum Mısırî Efendi'nin seyr ü sülûk hayatının ilk dönemlerinde kendi el yazısıyla bir araya getirdiği nüshadır. Yaşadığı yıllarda cemallerini görmeyi arzu ederdik. Mukadder değilmiş. Ama sadakatın gereği Hazret-i Mısırî bu eseri bize göndererek, kendileri ile sohbet etmiş kadar memnun eyledi.”²²

Mısırî'nin tespitine müsamahalı bakanlar genellikle bu meseleye tebliğ açısından bakmışlardır. Bunlar nübüvveti ikiye ayırarak incelemişlerdir: 1. Nübüvvet-i teşriyye 2. Nübüvvet-i mütabaat. “Âlimler nebilerin mirasçılarıdır” tespitinden kalkarak bilginlerin de bir nevi nebi olduklarını söylemişlerdir. Bu izahın da herkesi tatmin ettiğini söylemek mümkün değildir.

Sefîne-i Evliyâ yazarı Hüseyin Vassaf, Gazzîzâde Abdüllatif'in *Vakıat* adlı eserinden şu olayı naklediyor. Adamın biri şeyhülislama giderek “Hz. Hasan ile Hüseyin'in peygamberliğinden bahsedenler var, ne dersiniz” diye sorar. Şeyhulislam da “Bunu Hz. Mısırî'den başka her kim söyler ise şer'an öldürülür” şeklinde cevap verir. Mısırî'ye hayran olduğunu söyle-

²⁰ Gölpınarlı, *agm*.

²¹ Gölpınarlı, *agm*.

²² Gölpınarlı, *agm*. Metinler kısmı sadeleştirilmiştir.

ياحضرت شيخ بدرالدين

"Ya Hazret-i Şeyh Bedreddin." Hat: Mahmut Şahin.

yen Hüseyin Vassaf "celali, cemaline galip, şedidü'l-hal" bir kimse olduğunu da ifade etmiştir.²³ Bu mizaç farklılığı onun padişahlara yazdığı mektuplardan diğer bütün ilişkilerine kadar uzanmıştır.

Mısrî ile ilgili değerlendirmeleri, *Mevaidu'l-İrfan* adlı eserini tercüme eden Süleyman Ateş'in cümleleriyle bağlayalım: "Mısrî'nin bu iddiası şüphesiz kötü bir niyetin eseri değildir. Ehl-i Beyt'e son derece aşk ve muhabbeti kendisini böyle aşırı bir fikre ve kanaate verdirmiş, bu yüzden sürgün edilmiş, zahmetler çekmiştir... Kendisinin büyük bir veli olduğuna kanıyız. Lâkin her insan hata yapabilir, hatadan salim olan yalnız Allah'tır... Hasılı yaptıkları bu gibi aykırı hareketleri aşırı sevgi ve heyecan sarhoşluğuna hamletmeli, dinî bir düstur kabul etmemeli, aynı zamanda onları bu yüzden dinden hariç de addetmemeliyiz..."²⁴

Sevdikleri ve Sevmedikleri

Büyük şahsiyetlerin daima muhalifleri ve muhipleri olagelmıştır. Yukarıda nakledilen bilgiler de bu gerçeğin bir parçasıdır. Bu durum sûfiler için de söz konusudur. Onların hem hayran oldukları, hem de değişik sebeplerle tutumlarını tasvip etmedikleri vardır. Sakin, kendi dünyasında yaşayan sufilerin bu tavırlarını tespit etmek zor ise de Mısrî gibi cerbeze dolu bir mutasavvıfın sevdikleri ve sevmediklerini öğrenmek hiç de zor değildir. Çünkü o sadece nesirlerinde değil şiirlerinde de kanaatlarını açıkça ifade etmiştir. Mutasavvıflar genellikle daha önceki asırlarda yaşayan meslektaşlarına olan hayranlıklarını ifade ederlerken, çağdaşlarından mizaç ve meşreb olarak anlaşılamadıkları dervişlere pek temas etmezler. Niyazî bu noktada da farklı bir çizgi takip etmektedir. Aynı tarikata mensup oldukları halde döneminin meşhur sufilerinden Karabaş Velî ile pek anlaşılamadığı gibi o yılların en canlı tasavvufî cemaatlarından biri olan Melâmîlerle de yıldızı barışmamıştır. Onun:

Mısrî'nin dinde izzeti zinde

Cümle milletde Hamzavî hordur

²³ *Sefine-i Evliya*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, nu. 2305, V/91.

²⁴ *İrfan Sofraları*, 148-149.

beytindeki son kelimeyi “hürdür” şeklinde okuyanlar, Niyazî'nin Melâmîlere (Hamzavîlere) karşı olamayacağı kanaatindedirler.²⁵

Şimdi onun hayran olduğu bir sufi Şeyh Bedreddin ile tutumlarını tasvip etmediği Vanî Mehmed Efendi'ye temas edilebilir.

Şeyh Bedreddin: Şeyh Bedreddin, Osmanlı döneminin en tartışmalı sufisidir denilebilir. Zahir uleması bir tarafa, meslektaşlarının da bir kısmı onun aleyhindedir ve mülhit olduğuna, sapık fikirler ürettiğine kanidir.

Mısırî, *Mevaidü'l-İrfan*'da 24. sofra'ya *Vâridât*'tan iktibas ettiği bir bölümle başlamıştır. Burada sorulan soru ve verilen cevap kendisini de yakından ilgilendirmektedir. *Vâridât* sahibi şöyle diyor: Her peygamber veya velinin zamanında buğz ve düşmanlıkla karşılaşması ve kendisine ancak pek az kimsenin inanması, fakat öldükten sonra bunların isimlerinin meşhur olup ilelebet yaşaması ve insanların çoğunun inanıp onları sevmelerindeki sebep nedir?

Vâridât sahibi bu soruya insan psikolojisiini esas alarak cevap vermektedir:

1. Velileri kıskananlar çoktur. Veli ölünce haset de ölür. Hatıralar ve menkıbeler yaşar.

2. İnsanlarla bir arada olmak lâubaliliğe sebep olabilir, sevgi ve muhabbeti azaltabilir.

3. İnsanlar peygamberliği ve veliliği olduğundan başka türlü zannederler.

4. Gerçekler aşamalı olarak ortaya çıkar.

Niyazî buna beşinci sebebi de ilâve etmektedir: Huy ve tabiat yakınlığı.

Mısırî, *Vâridât* redifli şiirinde Şeyh Bedreddin dolayısıyla İbn Arabî ile ilgili duygularını şöyle ifade etmiştir:

*Can kuşunun her zaman ezkârıdır Vâridât
Akl u hayalin heman efkârıdır Vâridât*

*İşiticek adını duydu canım tadını
Bildim ki ariflerin esrarıdır Vâridât*

*Sıdk ile gönlüm sever görmeye canım iver
Anın için kim Hakk'ın envarıdır Vâridât*

²⁵ Abdülbaki Gölpınarlı 1930'lu yılların başında neşrettiği *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı eserinde bu görüşü savunmuş, 1970'li yıllarda *Şarkiyat Mecmuası*'nda yayınladığı makalede ise bu görüşünden vazgeçmiştir. Baha Doğramacı ise, *Niyazî-i Mısırî* isimli eserinde Gölpınarlı'nın ikinci kanaatini doğru bulmadığını; Mısırî'nin Hamzavîlere karşı olamayacağını savunmaktadır (s. 90-92). Karabaş-ı Veli için bk. Kerim Kara, *Karabaş-ı Veli*, İst. 2006. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, “Karabaş-ı Veli”, *Tasavvuf*, sy. 6, (Ank. 2001).

*Ol dürr-i yekdanenin kadri bilinmez anın
Bu dil-i viranenin mimarıdır Vâridât*

*Gerçi kütüb çok yazar ilm-i ledünden haber
Cümlesi bir bahçedir, Gülzârıdır Vâridât*

*Muhyiddin'le Bedreddin etdiler ihya-yı din
Derya Niyazî Fusûs enharıdır Vâridât*

Vanî Mehmed Efendi: Saraya yakın ve tasavvufî muhitlere karşı olan meşhur vaiz Mehmed Efendi, Mısırî'nin açıktan tenkit ettiği bir kişidir. Zikir meclislerinin yasaklanmasında onun büyük rolü olduğu için Taha Sûresinde geçen “velâ teniya fî zikrî (zikrimde gevşek davranmayın)” ifadesini iğneli ve espirili bir şekilde Türkçe'ye tercüme etmiştir “zikrimde Vanî olmayın.” Şöyle devam ediyor: “Bu ayette işaret buyurulduğu gibi hasetçilerin en büyüğü Vanî'dir. Çünkü o büyü yaparak padişaha yaklaştı, padişah saltanat yularını onun eline verdi. Sultan, onun emriyle Mısırî'yi hapsettirdi...” “Vanî, Sultan Mehmed'e yaklaşıma imkânı bulunca, sultan, camide, mescitte ve tekkelerde bulunan bütün zikir ehlini cehrî zikirden kesti, zikir ehlini darmadağın etti...”²⁶ *Divan*'da da benzer duyguları terennüm eden mısralar vardır.

Tasvip etmediği vaiz tipini de şöyle tasvir etmiştir:

*Bugün bir meclise vardım oturmuş pend eder vaiz
Okur açmış kitabını bu halkı ağlatır vaiz*

*İki bölmüş cihan halkın birini cennete salmış
Eliyle kürsüden birin tamuya sarktır vaiz*

*Çıkar ağzından ateşler yakar şeytan-ı melûnu
Sanırsın yedi tamunun azabı kendidir vaiz*

*Tamuya şöyle doldurmuş içinde yok duracak yer
Ana yerleştirir halkı acep hizmettedir vaiz*

*Yaraşır va'z ana hakka ki yanar yakılır her dem
Niyâzî'nin hemen ancak cihanda adıdır vaiz*

Son olarak *Menkabe-i Mısriyye*'de yer alan bazı tespitler aktarılacaktır. Mısırî'nin halifelerinden olan yazar, ona karşı takınılan menfi-müspet tavırları tahlil ederken müridlerini dört grupta toplamıştır:

²⁶ *İrfan Sofraları*, 170-171. Bursa'da 2010'da mezarının bulunduğu Kestel'de Vani Mehmed Efendi Sempozyumu yapılmıştır.

1. O'nun Allah'ın veli bir kulu ve kâmil bir mürşid olduğuna inananlar,
2. Böyle olduğunu kabul etmekle beraber tasavvufî hayatta tembellik yapanlar,
3. Dervişliğe birtakım maddî-manevî kazançlar elde etmek için girenler,
4. Önceleri Mısırî'nin sadık bir mürîdi oldukları hâlde daha sonra bazı ifadeleri sebebiyle ondan uzaklaşanlar.

Risale'nin yazarı bu dördüncü maddede yer alan "ifadeleri" meselesine de açıklık getirmiştir. Ona göre Niyazî-i Mısırî'nin yanlış anlaşılan ve tepki gören tespit ve yorumları için şöyle düşünmek gerekir:

1. Bu sözler *sekr* ve *istiğrak* halinde söylenen şathiyelerdir.
2. Bazı ifadelerin sebep ve hikmetini kavramak mümkün olmayabilir. Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Hızır-Musa kıssası gibi.
3. Dünya işleri ile ilgili bir konuda yanıltmış olması onun kâmil mürşid olmadığını göstermez. Hz. Peygamber'in hurma aşlaması ile ilgili tavrı bunun delilidir.
4. İyi bir derviş olmak için değil de değişik düşüncelerle tasavvufî hayata girenler söylenen şeyleri kavramaya pek müsait olamazlar.
5. Tartışmalara konu olan görüşlerinin bir sebebi de şu olabilir: Bazı sûfiler, mürîdlerinin aşırı derecede çoğalmasını ruhî hayatı için tehlikeli gördüğünden, bu kalabalıkların azalması için bilerek bazı "sivri" ifadelerle baş vurabilir.

Mısriyye Kültürü

Tasavvuf kültüründe biri şifahî diğeri yazılı olmak üzere iki temel unsur vardır. Bunlardan birincisi 'sohbet'lerle, ikincisi 'kitap'larla gün ışığına çıkar. Mutasavvıfların kaleme aldıkları eserler 'tasavvuf bibliyografyası'nı meydana getirir. Zamanla tarikat mensuplarının yazdığı kitaplarla ise her tarikatın literatürü doğmuştur. Bu literatür, tarikat kurucusunun eserleriyle başlar; bu güne kadar devam eder.

Mısriyye kültürünü tabîî olarak tarikatın piri Niyazî-i Mısırî ile başlatmak gerekir. Daha sonraki yıllarda bu yola bağlı olan birçok şeyh, hem sohbetleriyle hem de kitaplarıyla etrafındaki insanlara faydalı olmaya çalışmışlardır. Konu ile ilgili olarak Bursa'da faaliyet gösteren iki tekkeyi özellikle zikretmek gerekir:

1. Ahmed Gazzî Dergâhı.²⁷
2. Atinalı Ali Rıza Efendi Tekkesi: Mısriyye'ye ait olan bu müesseselerin postnişinleri ile Mısırî Dergâhı mensupları bu kültürün ilk akla gelen

²⁷ Kitabımızın bundan sonraki bölümünde bu dergâh ele alınacaktır.

temsilcileridir.²⁸

Dikkat çekici bir husus da şudur: Bursa'da yaşayan mutasavvıflar verdikleri eser açısından bir sıralamaya tabi tutulursa herhalde şu üç isim ilk üçe girer. 1. İsmail Hakkı Bursevî. 2. Gazzîzâde Abdüllatif Efendi. 3. Mehmed Şemseddin Efendi. Son iki isim de Mısıriyye'ye mensuptur ve postnişinidir.

Bu sûfiler sadece Mısıri kültürünü kaleme almamış, genelde Bursa'nın tasavvuf tarihi ile yakından ilgili olan mühim eserler yazmışlardır. Gazzîzâde'nin *Ravzatü'l-Müflihun* adlı eseri, bu şehirde yaşayan mutasavvıfların hayat hikâyelerini konu aldığı gibi Mehmed Şemseddin Efendi'nin *Yâdigâr-ı Şemsî* isimli eseri, Bursa tekke-lerini alfabetik sıra ile inceleyen bir kitaptır.

Niyazî-i Mısıri ile ilgili bilgiler veren tarih, tabakat ve teracim-i ahval kitapları ile kendi eserlerinde verdiği bilgiler bir tarafa bırakılırsa geriye üç tane eser kalır. Bunlar, doğrudan doğruya onun hayatına ve tasavvufî faaliyetlerine tahsis edilmiş Türkçe kitaplardır:

1. İbrahim Rakım Efendi (ö. Bursa, 1163/1750), *Vakıat-ı Hazret-i Mısıri* (BEEK; Genel 772, la-78b). Yazar bizzat Mısıri ile görüşmüş ve ondan istifade etmiştir.²⁹

2. Mustafa Lütfi Efendi (ö. Bursa, 1321/1903), *Tuhfetü'l-Asrî fî Menâkibi'l-Mısıri*

12 bölüm (rükün) halinde kaleme alınan bu eser onun seyahatleri, sürgünleri ve halifeleri hakkında bilgiler ihtiva eder. Müellif, Bursa'da Mısıriyye'ye mensup Atinalı Ali Rıza Efendi Dergâhı (Moralı) postnişini idi. Eser basılmıştır. Bursa, 1309.

3. Mehmed Şemseddin Efendi (ö. İst. 1936), *Gülzâr-ı Mısıri*: Mehmed Şemseddin Efendi'nin herkesin anlayabileceği bir üslûpla kaleme aldığı eserin son şeklini alış tarihi 19 Rebiülevvel 1333/22 Kanunnisani 1330'dur. Basılmamıştır. *Yâdigâr-ı Şemsî*nin 405-591 sayfaları arasında yer alan bu eserin müellif nüshasından yapılan fotokopisi elimizdedir.

Bugünkü PTT'nin olduğu yerde bulunan Mısıri Dergâhı haziresi ve Fehameddin Efendi

²⁸ Bursa Dergâhları, 249 vd.

²⁹ Kâmil Beki, *İbrahim Rakım Efendi ve Vâkıât-ı Mısıri*, UÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1997.

4. *Menkabe-i Mısıriyye*: Bu adı taşıyan, henüz müellifini tespit edemediğimiz risale de bu kaynaklar halkasına ilâve edilebilir. “Canımdan azizim, pirim, üstadım, efendim, sultanım eş-Şeyh Muhammedü'l-Mısıri Efendi Hazretleri...” diye eserine başlayan yazar, bir mukaddime ve iki bap ile risalesini bitirir. Eserin konusu, 1089/1678 tarihinde Limni’de serbest bırakılan Mısıri’nin 1103/1692 tarihine kadar bu adada kaldığı halde dost ve dervişlerinden kendisini ziyaret etmeyenleri tenkididir. Onların mazeretlerini ayrı ayrı ele alıp reddetmiş ve geçersiz olduğunu izah etmiştir. Bu arada o günkü toplumun değerlendirmeleri hakkında da dikate değer bilgiler vermiştir. (BEEK, Genel, nu. 854, 101a-115b).

5. Abdülhakî Gölpınarlı (ö. İst. 1982), *Niyazi-i Mısıri*: Cumhuriyet döneminde Mısıri ile ilgili olarak yapılan, ilk araştırma Gölpınarlı’ya aittir. *Şarkiyat Mecmuası*’nda yayınlanan bu makale (S. VII, s. 183-226) onun hayatı, eserleri, fikirleri, menkıbeleri, kerametleri, sevenleri, sevmeyenleri, tesirleri gibi konuları ihtiva eder. Daha önceki eserlerden en önemli farkı, BEEK Orhan, nu. 690’da bulunan Mısıri’ye ait mecmuayı incelemesidir. Bu eserde Mısıri çok özel hâl ve duygularını anlatmaktadır. Makalenin eksik tarafı ise *Gülzâr-ı Mısıri*’yi görmeden yazılmış olmasıdır.

6. Niyazi-i Mısıri’nin çok değişik derviş ve musikişinaslar tarafından bestelenen ve asırlardan beri camilerde, tekkelerde, meclislerde coşku ile okunagelen şiirleri de ayrı bir araştırma konusu olacak kadar çoktur.

Mısıri ve Musikî

Osmanlı döneminde değişik şiirleri çeşitli bestekârlar tarafından bestelenen tekke şairleri sıralamasında da Mısıri en önlerdedir. Birinciliği Yunus Emre alırsa Mısıri şüphesiz ikincisidir. Yunus Emre’ye nisbet edilen şiirlerin bir kısmının anonim veya farklı Yunuslara ait olduğu göz önünde bulundurulursa Niyazi, “altın madalya”yı almaya hak kazanır. Bestekârların da çoğu tekke mensubu olup meslektaşlarının mısralarının ahenklerine ahenk katmışlar, böylece zikir meclislerinin coşkusuna coşku katmışlardır. Şimdilik konunun detayına girilmeden burada biri eski diğeri yeni iki bestekârın çalışmalarının ilk mısraları aktarılacaktır.

Gülşenî dervişi Ali Şiruganî’nin (ö. 1126/1714) besteleri şu mısralarla başlıyor:

1. Zat-ı Hak’da mahrem-i irfan olan anlar bizi
2. Devran odur ki devrini devr-i felek bilmez ola
3. Derman arardım derdime derdim bana derman imiş
4. Ey tarikat erleri ey hakikat pîrleri
5. İlim bahri, vücûd eslâfının dürdanesiyem ben
6. Derviş olan kişinin sözleri umman olur
7. Kandedir cehl ile zulmet nefsi su’banındadır

Mısırî Dergâhı'nın dıştan görünüşü

8. Ey garib bülbül diyarın kandedir
9. Bir yüze düş oldu gönlüm yüz bin onun divanesi
10. Ahval-i serencamım bu saate erince

Türk musikisi tarihinin en büyük bestekârlarından biri diye nitelenen Hüseyin Sadettin Arel'in (ö. 1955) Mısırî'den bestelediği şiirlerin ilk mısraları ise şöyle:

1. Bahr içinde katreyim bahr oldu hayran bana
2. Kalbini bağ-ı cinan et ravza-i tevhid ile
3. Aşkın meyine ben kana geldim
4. Vasil olmaz kimse Hakk'a cümleden dûr olmadan
5. Ey derde derman isteyen yetmez mi dert derman sana
6. Derman arardım derdime derdim bana derman imiş
7. Derd-i Hakk'a talib ol, dermana erem der isen
8. Gül müdür bülbül müdür şol zar u efgan eyleyen
9. Ben sanırdım âlem içre hiç bana yâr kalmadı
10. Canane görünür bana canâ, neye baksam

Mısriyye ile ilgili faaliyetler günümüzde de gerek Mısırî'nin eserleri üzerinde, gerekse onu takip edenlerle ilgili araştırmalarla devam etmektedir. 2010'da İstanbul ve Malatya'da Mısırî Sempozyumu, 2012'de Limni'de panel yapılmış, Mısırî besteleri Ahmet Özhan tarafından seslendirilmiştir. Ahmet Hakkı Turabi, 192 ilahisini notalarıyla birlikte yayınlamıştır: *Niyazî İlahiler*, Malatya 2011.

Mehmed Şemseddin (Ulusoy) Efendi

Mısırî Dergâhı

1080/1669 yılında Abdal Çelebi'nin Bursa'da yaptırdığı Mısırî Dergâhı, tekke-medrese tartışmalarının en yoğun olduğu yıllara rastlar. Mısırî o yılları şöyle anlatıyor: "1071 evahirinde Uşak'tan Bursa'ya muzdar olarak hicret ettik. Çünkü münkirler tekkeleri yıkıp yerine medrese yapacaklar idi. Onlarla muhabese ettiğimde demişdim ki: Siz hakkın nerede olduğunu biliyorsunuz fakat inadınızdan dönmüyorsunuz. Elbette birgün olur hakka rücu edersiniz. 1085'de sulhumuz vaki oldu. 1073'de Minkârîzade'den münkirîn fetva getirip galebe ettiler. Nerede ehl-i tevhit, ehl-i zikir gördülerse tahkir ettiler. Hatta yollarda bile dervişleri tezyif eylediler. 1079 senelerinde fiten-i azimeye düşdüğüm senelerdir. 1080'de dergâhı inşa ettik. O esnada o kadar hücum maruz oldum

ki, oturduğum haneden başka mahalle çıkmağa mecbur oldum. 1083'de ziyade korku çekerek Edirne'ye gittim, korkudan selâmet buldum. Vükelâ-yı devletle görüştüm, her birisini ayrı ayrı ilzam ettim. Ne çare ki hakkı icrada acz gösterdiler. O sene de düşmanlarımız azıttı."³⁰

Dergâhın son postnişini geçen asrın başlarında şunları söylemişti:

"Dergâh-ı şerif-i mezkûr 1217 tarihinde Moralı merhum Namık Paşa tarafından tamir edilir ise de gayet dayyık yalnız tevhidhane ile bir kaç hücreden ibaret olduğundan el-yevm taht-nişin-i hilafet-i Kübrâ sultan Mehmed Reşad Han hazretlerinin valid-i mecid kesiru'l-mahamidi sahibu'l-hayrat ve'l-hasenat-ı fırdevs aşıyan Abdülmecid Han ibtiday-ı cülûsunda³¹ ve 1256 tarihinde tevsian tecdid ve tamir olunmuş ve 1271 senesinde zuhur iden hareket-i meşhurede zedelenmiş olmakla ol vakt Mısırlı Zeynep Hanım merhumenin yanında kâtibe bulunan şeyhu's-şuara Zaik Efendi kerimesi Şerife Ziba Hanım tarafından tamir etdirilmiş ve el-yevm müşrif-i harab bir hâl kalmıştır. 1321 tarihinde Reşid Paşa zamanında küşad edilen Mecidiye caddesi [bugünkü Atatürk Caddesi. M.K.], Dergâh'ın harem dairesinden geçmekle belediye tarafından yakılan yıkılan binaya

³⁰ Vakıat, 33; Gülzâr, 425.

³¹ Yazar, yukarıda II. Abdülhâmid'den sadece *sabık padişah* olarak bahsetmişti. Ayrıca bk. Mustafa Kara, "Bir Şeyh Efendinin Meşrutiyet ve Cumhuriyete Bakışı", *Dergâh*, sy. 134, (Nisan 2001). Bk. M. Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2005, s. 294.

يا حضرت محمد شمس الدين المصري

كتبه الشريف محمود غفر له

"Ya Hazret-i Mehmed Şemseddin el-Misrî." Hat: Mahmut Şahin.

bedel verilen akçe ile pek çok zahmetler ve meşakkatler çekerek harem dairesiyle selâmlığın bir kısmını inşaya muvaffak olmuş isem de devr-i istibdad hafiyelerinin taarruzuna maruz kalarak müracaat edecek mahal de bulamadığımdan sadmesini elan çekmekteyim. Tafsili, mucib-i melâl olduğundan bu kadarla iktifa etdim."³²

Şeker Hoca Camii'nin yanında olan Dergâh'ın giriş kapısı üstünde şu beyt yazılıydı:

*Ümm-i dünyanın güzide mefhar-ı asrı budur.
Şekkeristan-ı hakaik dergeh-i Mısırî budur.*

Postnişinler

Mısriye'nin merkez dergâhı, Bursa'da Ulucami'nin kible tarafında şu anda postahanenin olduğu köşede kurulan dergâhtı. Burada görev yapan sufiler şunlardır:

1. Şenikzade Mehmed Efendi (ö. Bursa, 1109/1697)
2. Pirzade Çelebi Efendi
3. Kasım Efendi
4. Tilmiz Ahmed Efendi
5. Sahfî Mehmed Efendi (ö. Bursa, 1146/1733)
6. Ali Halvetî Kadirî Mısırî (ö. Bursa, 1180/1766)
7. Ahmed Ni'metî Halvetî Kadirî Mısırî (ö. Bursa, 1203/1788)
8. Mehmed Zeynelabidin Mısırî (ö. Mekke, 1232/1816)
9. Mehmed Zaik Efendi (ö. Bursa, 1269/1852)
10. Ahmed Şemseddin Halvetî Kadirî Mısırî (ö. 1267/1850)
11. İsmail Nazif Efendi (ö. Bursa, 1305/1889)
12. Mehmed Şemseddin [Ulusoy] (ö. İst. 1936)

Bursa Mısırî Dergâhı'nda hizmet veren bu şahsiyetler hakkında bilgi vermek zor değildir. Çünkü bu konuda son postnişin Mehmed Şemseddin Efendi bize çok değerli "Yâdigâr"lar bırakmıştır. Dolayısıyla burada teferuata girilmeyecektir. Ancak Zaik Efendi ile Sahfî Efendi'yi özellikle an-

³² Güلزâr, 421-422.

Mısırî Dergâhı
semahanesinin
içten görünümü

mak gerekir.

Sahfî Efendi'nin uşşak makamında bestelenen ve “Şerâb-ı aşkla sekran bize Mısrîliler dirler” diye başlayan nutku çok meşhurdur. Zaik Efendi de *Dîvan* sahibi bir şairdir. Bir na'tı şu beyt ile başlar.

*Kapundur kible-i erbab-ı hacet Ya Resulallah
Sana baş eğmeyen bulmaz selamet Ya Resulallah*

Bir gazelinin de ilk beyti şöyle:

*Yari rüyada görüb her hâli andım ağladım
Macera-yı aşkı söylerken uyandım ağladım*

Son postnişin ise hayatını *Gülzâr-ı Mısrî*'de anlatmıştır³³. Onu, dostu İbnülemin Mahmud Kemal'in tespitleriyle biraz tanıyalım:

“Bu himmetli şeyh, ömrünü beyhûde geçirenlerden değildi. Vatanı olan Bursa'da yetişen ulema, meşayih, şuaraya ve Bursa kabirlerinde medfun meşahire, camilere, medreselere, tekkelere, türbelere vesair mevadda dair - büyük, küçük ve manzum, mensur - elli eser yazdı. Bütün eserinin ünvanı kendi ismine muzaafdır. *Behâr-ı Şemsî*, *Ezhâr-ı Şemsî*, *Bergüzâr-ı Şemsî* gibi... *Eş'âr-ı Şemsî* namındaki *Dîvan*'ı, 600 sahife kadardır. Biçare âdemin yalnız başına ve zaruret içinde vücûde getirdiği bu kadar eserden - Bursa meşayihinin terceme-i hallerini ihtiva eden *Yâdigâr-ı Şemsî*"nin ancak yarısı basılabildi. Memleketlerinde son zamanlarda onun gibi himmetli, gayretli bir müellif yetiştiği için umum Bursalılar, bilhassa ilme

³³ Hayatı ve hatıraları için bk. *Dildar-ı Şemsî* İst. 2010.

mensup olanlar iftihar etmeli ve eserlerini bastırarak ziya'dan kurtarmağa çalışmalıdırlar. Çünkü O'nun gibi bir gayret-i mücesseme her vakit yetişmez. Biz birbirimizin hâl-i hazinini pek iyi biliriz. Yankesici gibi şundan bundan çarparak değil, mezahim ve müşkilât ile pençeşerek cehd-i zatî ile ortaya koyduğumuz eserler uğrunda neler çektiğimizi, ancak hemhalimiz olanlar takdir ederler.³⁴

Manzumelerde Mısırî

Niyazî-i Mısırî bazı görüşlerinden dolayı tepki görmüşse de bunların ömrü uzun olmamıştır. O, Osmanlı coğrafyasında tekke kültürünün ve tasavvuf atmosferinin en güçlü temsilcilerinden biri olmuş, çok değişik muhit ve mahfil-lerde sevilmiş ve okunmuştur. Bundan başka tasavvuf edebiyatındaki tesiri daha sürekli olmuş, kendisinden sonra yetişen bütün tekke şairlerini etkilemiştir. Birçok şiirine nazire yazılmış olması, birçok şiirinin şerhedilmesi bunun en açık belgesidir.

Bu şiirlerden birer-ikişer beyit aktararak konuyu asrımızın meşhur Nakşî sufilerinden Es'ad Erbilî'nin tahmisi ile neticelendirelim:

*Tarik-i Halvetîde kutb-i yezdanî Niyazîdir
Ulular ulusu hem şeyh-i rabbanî Niyazî'dir.
Kelâmından kemâl-i kadri olur cümleye malûm
Ne şübhe vasıl-ı esrar-ı rahmanî Niyazî'dir.*

Mehmed Murad Nakşibendî

*Gürûh-ı etkiyaya muktedir Hazret-i Mısırî
Cüyüş-ı evliyaya pişüvadır Hazret-i Mısırî*

Moralî Namık Paşa

*Elim çekmek ne mümkün olmadıkça matlabım hâsıl
Sarıldım zeyl-i ihsana medet ya Hazret-i Mısırî*

Senih Efendi

Fehameddin Efendi'nin Rasim Bey'e imzaladığı "Yadigar"

³⁴ Son Asır Türk Şairleri, IV/1808.

*Zuhur-ı pertev-i nur-i Hudadır Hazret-i Mısırî
Tecelli-i cemal-i kibriyadır Hazret-i Mısırî*

Ahmed Şehrî Kadirî

*Feyz-i akdesle bu cismim yıkayub Tahir iden
Bahr-i vahdet ummanına daldırub mahir iden
Noktanın sırrını ihsan eyleyüp zahir iden
Sertacım kutb-i âlem Mısırî'dir gayet ulu*

Mehmed Tahir Mısırî

*Busegehdır leb-i uşşaka cenab-ı Mısırî
Secdegehdır ser-i eşvaka türab-ı Mısırî*

Kânî

*Geldim sana ihsan uma Ya Hazret-i Mısırî
Lutfun siper it korkuma Ya Hazret-i Mısırî*

Zaik Efendi

*Ey kâşif-i sırr-ı vilâyet Hazret-i Mısırî
Ey fatih-i kenz-i hidayet Hazret-i Mısırî
Sultan-ı derya-yı sefîn sakın-i Limni
Her dem anı ider himayet Hazret-i Mısırî*

Sırrî

*Benim pirim kamu erler eridir
Meşayih zümresinin serveridir
Ne kim âlemde var ehl-i maarif
Kamusu bil o pîrin perveridir.*

Seyyid M. Emin Efendi

*Gıda-yı ruh-ı insandır kelâm-ı Hazret-i Mısırî
Cilây-ı cism-i insandır kelâm-ı Hazret-i Mısırî*

*Rûmuzatı hayat-ı cism u candır ehl-i tevhide
Gönülde gizli izandır kelâm-ı Hazret-i Mısırî*

*Denilse Şeyh Muhyiddin-i Rûmî zatına el-hak
Seza ve mağz-ı Kur'an'dır kelâm-ı Hazret-i Mısırî*

Samî

*Meded ey şah-ı iklim-i velâyet Hazret-i Mısırî
Meded ey vali-i milk-i keramet Hazret-i Mısırî*

*Kerem kıl bendeganına sülûkunda mededres ol
Olupsun menba-ı cud u sehavet Hazret-i Mîsrî*

*Fakir-i bî-tüvalardan diriğ itme füyuzatın
Cihanda şöhretin sahib-i semahat Hazret-i Mîsrî*

*Penah-ı destgirimsin eğer zahir eğer batın
Ki sensin rehber-i semt-i selâmet Hazret-i Mîsrî*

*Der-i ihsanının aciz gedası Şemsi-i nâciz
Füyuzatınla ihya kıl inayet Hazret-i Mîsrî*

M. Şemseddin Mîsrî

M. Es'ad Erbilî (ö. Menemen, 1931) tarafından “sana” redifli şiire yapılan tahmis bu türün geçen asırdaki en güzel örneklerinden biridir:

*Gördükçe hâl-i zârını mahbûb eder ihsan sana
Terk et hevâ-yı ıyşını lutfeylesin cânan sana
Sarfetme zâyî' vaktini vermez şifâ seyrân sana
Ey derde derman isteyen yetmez mi derd derman sana
Ey râhat-ı can isteyen kurban olan candır sana*

*Bezm-i mâarîfden seni yok eylemiş bu varlığın
Mahzâ bu yüzdendir senin cânândan ağyarlığın
Öldür şu nefs-i serkeşi öğren tarîkın bârlığın
Yağma edersin varlığın gider gönülden darlığın
Mahveyle sen ağyarlığın yâr oliser mihman sana*

*Nây u mey âsâ herkes fâş etme söz ü sâzını
Kesret evinde görme sen ikrâm ile îz'ânı
Pervâneveş yekrenk olup bir eyle şem-i nâzını
Tevhîde tapşur özünü kimseye açma râzını
Mürşide tut sen yüzünü Mürşid yeter burhan sana*

*Şeytâna uyma ey civan lutfeylemez aslâ yılan
Hâb u teğâfûl elverir; yol üzresin artık uyan
Râh-ı sevâba ol revan etme tereddüt bir zaman
Sermâye bu yolda heman teslim olur buna inan
Sıdkile Allah'a dayan; etmez mi gör ihsan sana*

*Aşk u hevâdan ver haber derd-i ser ğâvġâyî ko
 Pîr-i mugâne bende ol İskender ü Dârâyî ko
 Mahbûbu tut aġyârî ko âlâyî tut ednâyî ko
 Dünyâ ile ukbâyî ko ülä ile uhrâyî ko
 Var ol kuru sevdâyî ko; matlab yeter Sübhan sana*

*Oldukça hâdim nefsine râm etme sen dildârını
 Aşk âteşini yakmadan germ etme sen bâzârını
 Zühd ü riyâdan tevbe et ey bilmeyen reftârını
 Candan taleb kıl yârını ver cânı bul didârını
 Yok eyle kendi vârunı kim vârla cânan sana*

*Vardıkça pîr-i kâmile taş olsa dil yumşâġ olur
 Fir'avn ise nefsin yakîn karıncadan alçâġ olur
 Oldunsa vâkıf aczine ednâ amel bir daġ olur
 Çürüklerin hep saġ olur zehrîn kamû bal yaġ olur
 Daġlar yemişli baġ olur cümle cihan bostan sana*

*Pervâne-i bîçâre-veş cân u ciġer daġlar isen
 Aşkın bilirsın feyzini ol dem eġer husyâr isen
 Ben şimdi açık söylerim sen de işit bîdâr isen
 Kulluġa bel baġlar isen şâm u seher aġlar isen
 Sular gibi çağlar isen; tez bulunur umman sana*

*İhlâs evinde eylemez te'sir tesbîh u sivâk
 Mahbûb arar ister diler bir pâkbâz-ı derdnâk
 Es'ad gibi sen de hemen iki cihanda etme bâk
 Yüzün Niyazî eyle hak derdi ile baġrın eyle çâk
 Kalbin sarâyın eyle pâk şâyed gele sultan sana*

Son Söz ve Son Tavsiye

*Kabrime dostlar gelip fikreder ahvalimi
 Her biri bilmekte aciz valih u hayran ola
 Her kim ister bu Niyazî derdmendi ol zaman
 Sözlerini okusun kim sırrına mihman ola*

Son postnişin Mehmed Şemseddin Efendi'nin eserleri sayesinde Bursa merkezli tasavvuf kültürünün pek çok boyutları hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Özellikle Bursa tekkelerini ele alan Yâdigâr-ı Şemsî'den sonra seyahat ve hatıratını ihtiva eden ve Mısırî'nin türbesini müstemil tekke

hakkında dikkat çekici bilgiler veren *Dildâr-ı Şemsî* isimli eseri de yayınlanmıştır. *Niyâzî-i Mısrî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat*, İstanbul 2011. Sıra *Divan* ve *Gülzâr-ı Mısrî*'nin neşrine gelmiştir.

Şemseddin Efendi'nin tekkelerin kapatılmasından sonra yaşadığı manevî sıkıntı ve ızdırapları terennüm eden manzumeleri de ilk defa gün ışığına çıkmıştır. Bu manzumeler “Tekkeler kapatılınca Şeyh Efendiler ne yaptı?” sorusuna da kısmen cevap vermektedir.³⁵ İşte o şiirlerden bir tanesi.

İSTİMDAD-I EZ FAHR-İ KÂİNAT

Halimiz oldu perişan ya Resulallah meded
Kıl bize lutf ile ihsan ya Resulallah meded

Ümmet-i bîçarene sen gel yetiş eyle kerem
Et dil-i mahzununu şadan ya Resulallah meded

İktidarım yok benim seyr u sülûkden âcizim
Bulayım feyzinle irfan ya Resulallah meded

Sen şefiü'l-müznibinsin âleme rahmet-resa
Her du âlemde nümayan ya Resulallah meded

Lutfuna mazhar kılıb taltif edib ettin kerem
Şemsî eyler arz-ı şükran ya Resulallah meded

Zikr-i cehriden bizi menettiler olduk hazîn
Gözlerimiz oldu giryan ya Resulallah meded

Her mübarek geceyi ihya ederdik aşk ile
Na't-ı pâkin bize burhan ya Resulallah meded

Tekyemiz mesdûd manen maddeten oldu harab
Terk olundu zikr-i Yezdan ya Resulallah meded

Tekyeler sed türbeler bend hep soyuldu câbecâ
Evliyalar oldu pinhan ya Resulallah meded

Gayretullahın zuhuru nerededir imhâl yeter
Yakıyor bizleri hicran ya Resulallah meded

³⁵ Bk. M. Kara, *Buhara Bursa Bosna*, İstanbul 2011, s. 495 vd.

*Aşk ile zikr-i ilâhî eyler idik biz sema'
Olmuşuz şevk ile suzan ya Resulallah meded*

*Haydar ve Zehra ve Sıbteyn aşkına eyle kabul
Şemsî-i Mısırî'yi her an ya Resulallah meded*

Dr. Franz Steinherr

Siraselviler 119
İSTANBUL - Taksim

İstanbul, 31/Ekim/1952.

Sayın Bey M. Fehmeddin,

Her halde beni ve kızımı hatırlıyacaksınız. Bursa Müzesi müdürü vasıtasıyla sizinle tanışmak fırsatını bulduk. Kızım Şeyh Üftâde hakkın-da bir doktora tezi hazırlamaktadır.

Bu yüzden dolayı peder beyinizin mühtelif tarikatların kisveleri ve adetleri üzerine yazmış olduğu ve bir de ayrıca bir divanı havi ehi-nizdeki eserin basılmasında büyük bir alakamız vardır. Vadetmiş ettiğim gibi bugün Gayret Kitapevi, Ankara Caddesi No.131, İstanbul, sahibi Gar-bis efendi ile görüştüm. Kendisi tahmin ettiğim gibi eserin basılmasına prensip itibarile alaka gösterdi. Basmış olduğu Aziz Mahmut Hüdâî ismin-deki küçük risaleyi ilişik olarak gönderiyorum.

Kitapevine cevabınızda eserin mündericâtını kısaca hulûsa etmeniz, resimlerin adedi ve tahminen kaç sahife metin tutacağını bildirmenizi tavsiye ederim, herhangi bir şeraitiniz varsa, onları da ilave edin.

Bu vesile ile sizden bir sual veya daha doğrusu bir ricam vardır. Bizi tabii peder beyinizin eserinde Celvetiye hakkında söylediği çok alakadar eder. Aceba mümkün müdür, bu kısımdan basılmadan evvel bir kopyasını verirsiniz? Kızım bu parçayı ya tamamen ve harfiyen veya mea-len kendi yazacak tezine müellifin ismi ve eserin başlığıyla dercedecektir. ve "basılacak eserler" bibliyografyasına dahil edecektir.

Celvetiye üzerine ve buna benzer eserlerden malumat aldığınızda bizi haberdar ederseniz, size çok minnetdar oluruz.

Derin saygılarımla

F. Steinherr

ve kızı Irene STEINHERR.

Mehmed Şemseddin Efendi'nin oğlu Fehmeddin Ulusoy'a yazılmış bir mektup

Misriyye, Ahmed-i Gazzî ve Gazzî Dergâhı*

*Aşkın meyine ben kana geldim
Şevkin oduna hoş yana geldim
Mısırî*

Bursa'da Gazzeli Bir Derviş

Osmanlı döneminin en meşhur ve en tartışmalı sufilerinden biri olan Niyazî-i Mısırî'nin Bursa'da tanışıp yetiştirdiği ve halife tayin ettiği kişi Ahmed Gazzî'dir. O da mürşidi gibi Bursa'ya sonradan gelmiştir. Ahmed Gazzî, Kudüs civarında bulunan Gazze'de 1054/1643 yılında dünyaya gelmiştir.¹ Tam adı şöyledir: Ahmed el-Gazzî b. İsa b. Müfferrec Pâk b. Abdullah Paşa b. Abdulhalık Paşa b. Abdullah b. Haşim el-Hüseynî.² Ahmed Gazzî'nin yetiştirdiği çevreyi, ailesi, şehrin coğrafi konumu ve tarihçesiyle müşterek düşünmek faydalı olacaktır. Çünkü Gazze, Filistin'in güney batısında önemli bir ticaret şehri olması itibarıyla hareketli günler geçirmiştir. Mısır'a giden başlıca yol ile Arabistan'dan gelen sayısız kervan yollarının birleştiği noktadadır. Filistinlilere ait olan şehir, Alexander Jannaus zamanında Benî İsrail tarafından zaptolunmuş ve tahrip edilmiştir.³

Gazze'nin Müslümanlar nazarındaki değerine gelince Hz. Peygamber'in dedesi Haşim'in Gazze'de vefat edip oraya defnedilmesi ve Şafîî mezhebinin kurucusu İmam Şafîî'nin de (ö. 204/819) Gazze'de doğması bu şehrin adının İslâm âleminde daha çok duyulmasına sebep olmuştur.

Gazzîzâde Abdülatif (ö.1247/1831)'in ifadesiyle deniz, her türlü ağaç ve çiçeğiyle süslenmiş bir gelin misali⁴ olan bu beldede vezirlik yapan bir

* Dr. Hamdi Tekeli, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı.

¹ *Sefine*, V/122; *Gülzâr-ı Suleha*, 103; Süleyman Halis, *Vefeyatname*, 2b; *Hulasatu'l-Vefeyat*, 19; Gazzîzade Abdullatif, *Menâkıb-ı Gazzî*, BEEK, Orhan Kit., nu. 1042, 90b; *Gülzâr-ı Mısırî*, 121; *Bursa Dergâhları*, 202; *Bursa Kütüğü*, IV/84; *Sicill-i Osmanî*, 246.

² Gazzîzade, *Menâkıb-ı Gazzî*, 90b.

³ *İA*, IV/760.

⁴ *Menâkıb-ı Gazzî*, 2b.

ailenin çocuğu olan Ahmed Gazzî, ilk tahsilinden sonra⁵ on iki yaşında iken babasından izin alıp Mısır'a; Kahire'ye hareket etmiştir.⁶

1065/1655 yılında Ezher'de ilim tahsiline başlayan Gazzî yedi yıl boyunca tefsir, hadis ve diğer ilimlerde devrin tanınmış alimlerinden Ahmed Beşîşî (ö.1096/1685)'den istifade etmiştir. Daha sonra Ezher'e hadis hocası olarak tayin olunan Ahmed Gazzî Mısır'da kaldığı uzun yıllar süresince, özellikle talebelik yıllarında, babasından defalarca Gazze'ye dönme teklifi almıştır. Gerek yazılan mektuplarda gerekse gönderilen elçilere verdiği cevaplarda, anne ve babasından özür dileyerek kendisine o konuda ısrar edilmemesini; ilim tahsili hususunda kararının kesin olduğunu bildirmiştir.⁷

Ahmed Gazzî, Mısır'daki yıllarında dedelerinin o beldede hac emiri olması dolayısıyla dört defa hacca gider.⁸ 1086/1675 yılında kutsal topraklarda veda tavafını yaparken değişik vesilelerle adını duyduğu Anadolu'ya gelmeye karar verir. Ezher'e dönünce hemen bir gün içinde oradaki öğrencilerini, mesai arkadaşlarını ve dostlarını bırakarak yola çıkar.⁹

İstanbul'a gelirken denizde hava şartları son derece kötü olduğu için geminin kamarasında Allah'a yönelerek dua ettiği esnada başında Halvetî tacı, önünde kuzu kürkü olan bir zat yanına gelerek:

"Korkma Ey Ahmed, selâmettir. Kehf Sûresine devam et ve bizi Bursa'da bul" der.¹⁰

Gazzî, 1086/1675'de İstanbul'a gelerek bir müddet ikâmet etmiş ve Ayasofya Camii'nde hadis dersleri vermiştir.¹¹

Bursa'ya 1087/1676 tarihinde gelen Ahmed Gazzî, Ulucami civarında bir hocanın evinde misafir olmuş; zamanla dervişlerle ve meslektaşlarıyla tanışmıştır. Hatta bir gün Üçkozlar Tekkesi'ne varıp Muhyiddin-i Bursevî (ö.1090/1679) ile sohbet etmiştir. Bursevî kendisine:

—Ahmed Efendi sen iyi bir sütsün, eğer sana bir maya çalınsa güzel yoğurt olursun" deyince Gazzî:

—Vakıa güzel buyurdunuz, benim de maksudumdur. Ama her mayayı sütüme katamam, zira şayet maya fasit olursa bizim süt elden gider" şeklinde cevap verince Bursevî "maksudum farazîdir" demekle yetinir.¹²

⁵ Süleyman Halis, *Vefeyatname*, 2b, *Bursa Dergâhları*, 201-202; *Bursa Kütüğü*, IV/84.

⁶ Halis, *age*, 2b, *Menâkıb-ı Gazzî*, 3a, *Hulasatu'l- Vefeyat*, 19a; *Bursa Kütüğü*, IV/84; *Sicill-i Osmanî*, 246.

⁷ *Menâkıb-ı Gazzî*, 3a.

⁸ *Menâkıb-ı Gazzî*, 3a; *Gülzâr-ı Suleha*, 104.

⁹ *Hulasatu'l-Vefeyat*, 24b; *Bursa Kütüğü*, IV/85; *Sicill-i Osmanî*, 246

¹⁰ *Menâkıb-ı Gazzî*, 4; Süleyman Halis, *Vefeyatname*, 3b

¹¹ *Menâkıb-ı Gazzî*, 5a; *i'lam el-Mültezem bi Fazileti Zemzem*, Süleymaniye Ktp. Laleli Kit. nu. 399, 1; *Tekmiletü's-Şakaik*, V/49.

¹² *Menâkıb-ı Gazzî*, 5a; Süleyman Halis, *Vefeyatname*, 3a.

ياحضرت غزى زاده عبداللطيف

"Ya Hazret-i Gazzizade Abdüllatif." Hat: Mahmut Şahin.

Ahmed Gazzî kendisine bir mürşid ararken şehrin çeşitli medreselerinde de hocalık yapmış, Mısırî'nin Bursa'ya geldiği 1103/1691 yılına kadar Ulucami, Molla Fenarî ve Orhan medreselerinde ders okutmuştur.¹³

On altı yıl boyunca kendisine mürşid arayan Gazzî, sıkıntılı günler geçirmesine rağmen aldığı ders ücretlerinin bir miktarını kendisine bırakıp geri kalanını talebeye verirdi. Bu yıllarda sufilerle dostluk kuramadığı anlaşılmaktadır. Hatta bazı sufilerin tavır ve davranışlarını kınamış ve dine uygun olmayan hususlarda kendilerine müdahale etmiştir. Diğer taraftan da gemide gördüğü zata kavuşmayı temenni edip dua ve niyazda bulunduğunu bildirilmektedir.¹⁴

Gazzî'nin meşrebinde taassup galip olduğundan¹⁵ lehinde ve aleyhinde çok şeyler işittiği Niyazî-i Mısırî'ye de gıyabında sitem ediyordu. Hatta Mısırî'nin Bursa'ya geleceğini duyunca talebelerine konuyla ilgilenmemelerini tenbih etmişti. Ertesi gün her zamanki gibi sabah namazından sonra Cami-i Kebir'de dersine başladı. Dersini tamamlamak üzere iken Mısırî'yi karşılamaya gidenlerin zikir ve tevhit sadalarını işitince camiden dışarı çıktı ve kalabalığın arasında tahtırevana binmiş olarak bir kişinin geldiğini gördü.

Mısırî, Gazzî'nin bulunduğu yere gelince kendisine selâm verdi. O da Mısırî'nin elini öptü ve Mısırî Dergâhı'na kadar birlikte gittiler. Kaynaklarda ittifakla belirtilen tarih 1103/1691' dir.¹⁶

Ahmed Gazzî, *Yâdigâr* sahibinin ifadesiyle yağı, fitili hazırlanmış bir kandil gibi sadece bir kibrite ihtiyaç¹⁷ duyan bir hâlde olduğu için kırk günde seyr u sülûkunu tamamlayarak erbainin sonuna kadar rütbesini doldurup cem'u'l-cem makamına vasıl olmuştur.¹⁸ Zira daha önceden kendisi zühd ve takva sahibi bir insan idi.

1104/1692 Ramazan ayının 23. gününde erbainleri tamamlanınca Niyazî-i Mısırî, Gazzî'ye halifelik görevini ögle namazından sonra düzenle-

¹³ 1087'den itibaren her gün Ulucami'de ve Molla Fenarî Medresesi'nde, 1093'ten itibaren de Orhan Medresesi'ne 2. ruusla tayin olmuştur.

¹⁴ *Menâkıb-ı Gazzî*, 6b.

¹⁵ *Gülzâr-ı Suleha*, 104a.

¹⁶ *Sefine*, V/122, Süleyman Halis, age, 4.

¹⁷ Halvetiye'de seyr u sülûk için bk. *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, İst. 1338-1341 (Halvetiyye kısmı).

¹⁸ *Bursa Dergâhları*, 202.

Dergâhtan kalma bir kitapta vakıf ibaresi: "Vakf-ı Dergâh-ı Gazzîzâde Şeyh es-Seyyid Abdüllatif kuddise sirruhu."

nen bir törenle cemaatin huzurunda teslim etti.¹⁹

Mısırî hilâfet görevini Gazzî'ye verdikten sonra oğlu Ali'yi (Çelebi Ali Efendi, ö.1125/1713) de terbiye etmek üzere Ahmed Gazzî'ye teslim etmiştir.²⁰

Gazzî'nin Mısırî Dergâhı'ndaki şeyhliği 1105/1693 tarihine kadar devam etti. Çünkü o tarihte Limni'de vefat eden Mısırî'nin oğlu Çelebi Ali Efendi'nin etrafına biriken bazı insanlar onun ağzından saraya bir mektup

yazmışlar ve oradan gelen cevap üzerine Gazzî, dergâhtan ayrılarak Şeker Hoca Mescidi'ne, post ve kitaplarıyla birlikte taşınmıştır.²¹

Şeker Hoca Mescidi'nde öteden beri sürdürdüğü tedris faaliyetlerine aralıksız devam ederken dostları daha uygun bir yer bulma gayreti içindeydiler. Onun gıyabında yer ararken Duhter -i Şeref Mescidi'ni tamir edip, avlusuna odalar ilâve ettiler ve Ahmed Gazzî'ye sundular.

Duhter-i Şeref Mescidi'ndeki çalışmalarıyla şöhreti iyice arttı. Mescidin yakınında bir ev alarak, evlenip oraya yerleşti.²²

1108/1696 yılında eşinin teklifiyle aynı mahalleden dergâh inşa etmek üzere bir bahçe satın aldı ve bina inşasına başlamadan önce şükür ifadesi olarak otuz beş dervişle beraber hacca gitti.²³

Hac dönüşü Bursa'ya gelir gelmez inşaaatla başlamaları için yakınlarına emir verince süratle dergâh inşa edildi.

Dergâhın yapıldığı 1108/1696 yılından vefat ettiği 1150/1737 yılına kadar 42 yıl şeyhlik yapan Ahmed Gazzî ilk iki yılın dışındaki kırk yılı inziva ile geçirmiştir. İnziva yıllarında iki defa mahkemeye çağırıldığı bilinmektedir. Bunun dışında tüm zamanını dergâhta ders, zikir v.b. ile değerlendirmiştir.

Ahmed Gazzî 6 Şevval 1150/ 6 Aralık 1737'de pazartesi gecesi vefat etmiş, cenaze namazı Ulucami'de kılınarak dergâhtaki odasına defnedilmiştir. 1979 yılına kadar kabri defnedildiği yerde kalmış o sene, hâlen Süleyman Çelebi İlk Okulu olarak kullanılan bina yapılırken, kabri Pınarbaşı Mezarlığı'na nakledilmiştir. Kabrin nakledildiği yeni yerini kesin

¹⁹ *Sefine*, V/122; *Gülzâr-ı Suleha*, 104b; Süleyman Halis, *age*, 5; *Menâkıb-ı Gazzî*, 8.

²⁰ *Menâkıb-ı Gazzî*, 9a; Süleyman Halis, *age*, 5.

²¹ *Menâkıb-ı Gazzî*, 11a-b; *Gülzâr-ı Suleha*, 105.

²² *Menâkıb-ı Gazzî*, 12a.

²³ *Menâkıb-ı Gazzî*, 12b-13a.

olarak bilen kişiye rastlanılmamıştır. Dergâhın hatırasını sadece sokak levhasındaki “Ahmet Sokağı” ifadesinden yâd edebiliyoruz.²⁴

Ahmed Gazzî'nin vefatına düşürülen tarihler:

*Kuth-ı âlem hazret-i şeyh Ahmed üstad-ı kül
Terk-i ahabab eyledi ruh-ı revanı ola şâd*

*Arif-i enva-ı ilm olmuş idi devrinde hiç
Eylemezdi hazret-i Şeyh-i Ekber bir kimse yâd*

*Gâyıya Gazâlî yahut Fahri Râzî'di heman
Eyleyüb ihya ulumiyle hezarı bermurâd*

*Vasıl-ı gavr-ı ulum olmuş idi şol mertebe
Fıkh u tefsir u hadisten eyler idi ictihad*

*Ah-ı dilsûzı çeküp dilden dedim tarihini
Kabirini nur ile memlu eyle Ya Rabbe'l-ibad*

1150

Süleyman Halis (ö.1173/1759) de şu tarihi düşürmüştür:

*Harf-i cevherdar ile Halis dedim tarihini
Ahmed-i Gazzî naîm-i adne göçtü hû ile*

1150

Diğer bir tarih ise şöyledir:

*Ba mücevher çıktı üç er dediler tarihini
Kuth-ı Bursa Şeyh Ahmed azm-i ukba eyledi.²⁵*

1150

Mürşidleri

Ahmed Gazzî'nin ilk tahsilini Gazze'de yaptığını belirten kaynaklarda hocasının kimler olduğuna dair bilgiye rastlanılmamaktadır. On iki yaşında Mısır'a giden Gazzî orada yedi yıl süreyle Ahmed Beşîşî'den okumuştur. Ondan başka Mısır'da kimlerden istifade ettiği belirtilmemektedir. Bursa'ya geldiği zaman ise Niyazî-i Mısırî'ye intisap etmiştir.

1. *Ahmed Beşîşî*: Mısır-Beşîş'de 1041/1631'de doğmuş olan Beşîşî'nin

²⁴ Geniş bilgi için bk. Hamdi Tekeli, *Ahmed Gazzî Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, UÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1991.

²⁵ Şiirlerin üçü *Bursa Dergâhları*, 205; ikinci ve üçüncüsü ise Süleyman Halis, *Vefeyatname*, 8b-9a'da geçmektedir.

tam adı; eş-Şeyh Ahmed b. Abdüllatif b. el-Kadî Ahmed b. Şemsuddin b. Ali el-Beşîşî eş-Şafîî'dir. "*et-Tasarruf fî'l-İbarat*" adlı bir eseri vardır. Çeşitli hocalardan on beş yıl okumuş, Camiu'l-Ezher'de şeyhu'l-muhaddisîn olarak görev yapmıştır. 1092/1681 yılında hac için Mekke'ye gidince orada bir müddet ders okutmuş daha sonra Mısır'a dönmüştür. Çok geçmeden 1096/1685'de Beşîş'te vefat etmiştir.²⁶

2. *Niyazî-i Mısri*: Aslen Malatya-Soğanlı'da 1617'de doğan Mısri değişik yerlerde ikâmet etmiştir. Uzun süre Mısır'da ilim tahsil ettiği için günümüze kadar Mısri lakabıyla tanınmıştır. Asıl adı Muhammed olan Niyazî-i Mısri, Halvetiyye tarikatının Mısriyye kolunun kurucusudur.²⁷

Niyazî-i Mısri ile ömrünün sonlarında buluşan Ahmed Gazzî adeta uzun yıllar hasret çeken iki dost misali birbirlerine kaynaşmışlardır. Hatta yaşlı şeyhimiz Mısri, Gazzî'ye hitaben :

"Ahmed sizi çok beklettik, kader bugüne imiş"²⁸ ifadesini kullanmıştır.

Ahmed Gazzî'ye hilâfet veren Niyazî-i Mısri tören esnasında yaptığı konuşmada "Ahmed Gazzî benden alimdir..." demiş ve "bundan böyle bizi isteyen Ahmed'i bulsun diyerek görevi devretmiştir."²⁹

Eserleri

Ahmed Gazzî'nin eserleri hakkında kendi kaleminden bir bilgi ulaşmamıştır. Ancak günümüze ulaşan eserleri şunlardır:

1. *Nur-ı Sâti'*: Nisa Suresi 4/58. ayetinin genişçe tefsiri olan bu eser, küçük boy 22 varaktan ibarettir. Dil Türkçe olmasına rağmen Arapça kelimelere daha çok yer verilmiştir. Bundan dolayı Gazzî'nin, şeyhi Mısri kadar Türkçe'ye hakim olamadığını söyleyebiliriz. Gazze'de doğmuş olması, Mısır'da uzun süre kalarak tedris faaliyetlerinde bulunması ve yaşlılık döneminde Anadolu'ya gelişi Gazzî'nin dil durumunu açıklamaktadır. İki Türkçe eserinden biri budur. Ayrıca Gazzî'nin Mısri gibi şiire yönelmemesinin nedenlerinden birini dile hakimiyet ve mizaç farklılığı oluşturmaktadır. Eser, BEEK, Orhan Kit.Nu: 693'tedir.

2. *Mizanu'l-Akaid*: BEEK, Orhan Kitaplığı Nu.802'de kayıtlı olan eser Arapça, orta boy olup 8 varaktır. Ehl-i sünnet inancına göre akaid konularından bahseder.

3. *Risale fî't-Tasavvuf*: Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Kit. Nu:1430'da bulunan bu eser Arapça olup, 12 varaktır. Akaidle ilgili olan kitabın adının sonradan yanlışlıkla verildiği kanaatindeyiz. Çünkü eserde

²⁶ Geniş bilgi için bk. Yusuf Elyan Serkis, *el-Mu'cemu'l-Matbuatu'l-Arabiyye*, Mısır 1346, s. 566-567.

²⁷ Geniş bilgi için kitabımızın bir önceki bölümüne bakılabilir.

²⁸ *Menâkıb-ı Gazzî*, 7a-b..

²⁹ Hilâfet meclisi hakkında bk. *Menâkıb-ı Gazzî*, 8b-9a.

kıyametin kopması, sırat, mîzan, cennet ve cehennem gibi itikadî konular anlatılmaktadır.

4. *İ'lamu'l-Mültezem bi Fazileti Zemzem*: Süleymaniye Ktp. Laleli Kit. Nu: 399'da bulunan bu eser 12 varak, küçük boydur. Müellif hattı olan eser Türkçedir. Konusu İsrâ gecesi Hz. Peygamber (sav)'in kalbinin zemzemle yıkanmasıdır.

5. *Haşiyetü ale'l-İstiare*: Süleymaniye Ktp. Tekelioğlu Kit. 881 numaralı mecmuanın 3. risalesidir (38b-59a). Müstensihi Mehmed Bursevî olup eserin dili Arapça'dır. Edebî sanatlardan istiare konusunda, 1089/1678'de Bursa Orhan Medresesi'nde yazılan risale müellif nüshasından istinsah edilmiştir.

6. *İ'lâl-u Gazzî*: Ankara Millî Kütüphaneye Yazmalar A. 216 numarada kayıtlı olan eser 88 varaktır. İçinde değişik konulardan bahsedilirse de genellikle Arapça dilbilgisi kuralları anlatılır.

7. *El-Hediyyetü'l-Garbî li Talibi't-Tuhfetü'l-Verdî*: BEEK Genel Kit. Nu: 1303 numarada bulunan bu eser İbn Verdî (ö.749/1348)'nin *Tuhfetü'l-Verdî* isimli eserinin şerhidir. 50 varak olup Arapça dilbilgisi kurallarına dairdir. Aynı eserden BEEK Orhan Kit. Nu: 1505'de 63 varaklı bir nüsha ile BEEK Orhan Kit. Nu: 1506'da 68 varaklı bir nüsha daha *el-Hediyyetü'l-Garbiyye li Talib-i Hakaikü't-Tuhfeti'l-Verdiyye* adıyla mevcuttur.

Bunlara ilâve olarak Ahmed Gazzî'nin kendi el yazısıyla yazıp, günümüze ulaşan risaleler de mevcuttur. Bunlar:

a. Kurtubî'nin *Camiu Ahkâmî'l-Kur'an* adlı eserinin birinci cildi, 329 yapraklıdır. Birinci cildin sonu İsrâ suresi ile sona ermektedir.³⁰

b. İbn Nüceym el-Mısri Zeynü'd-din Ömer b. İbrahim (ö. 970/1562)'in eseri olan *el-Eşbah ve'n-Nezair* ise 294 yapaktır.³¹

Günümüze ulaşan eserlerin dışında Ahmed Gazzî'ye ait uzun süre yaşadığı Mısır'da eser olabileceği dikkate alınarak gerekli araştırma yapılmış ancak herhangi bir eser tespit edilememiştir.³²

Dergâha ait başka bir kitaptaki vakf ibaresi

³⁰ TÛYATOK, I-01. s. 135.

³¹ TÛYATOK, II-01. s. 327.

³² *Fihrist-i Mahtutat-ı Türki'l-Osmanî*; Y. Elyan Serkis, *el-Mu'cem*, ilgili maddeler. Hatta bu konuda *Menâkıb-ı Gazzî*, 31a'da "Ahmed Gazzî'nin te'lifleri Kahire'de kalmış, Bursa'da eser yazmağa rağbet etmemiş" ifadesi doğru değildir. Nitekim *Bursa Dergâhları* 209'da

Ahmed Gazzî eser te'lifinden ziyade öğrencilere ders vermeye önem verirdi. Çünkü her gün sabah namazından sonra düzenli olarak ders yapardı. Hatta bu derslerine bayram günlerinde bile aralıksız bir şekilde devam ederdi.³³ Derslerinde fasih ve ilmî bir üslûp takip ederdi. Ömründe beş defa *Kur'an-ı Kerim*'i tefsir ederek hatmetmiştir. Hadis kitaplarından ise *Buharî*, *Müslim*, *Sünen-i Ebi Davud* ve diğer güvenilir olanları takip etmiştir. Fıkıh'tan *Muhîd* adlı eseri ve alet ilimlerinden de öğrencinin seviyesine göre eserler seçmiştir.

Halifeleri ve Müridleri

Ahmed Gazzî, hayatta iken ilmi, kemali ve nüfuzu ile gerek Bursa içinden gerekse Bursa dışından pek çok insanla görüşmüştür. Kendisi hakkında söylenen ifadeler şöyle:

“Şeyhu'l-İslâm Kutb-ı Bursa, Sultanu'l-Meşayih, Kutbu'l-aktab, gav-sü'l-evliya, gavvasu'l-bahri'l-ezel, ebu'l-fedail, zeynü'l-milleti ve'd-din, şerefü'l-İslâmî ve'l-müslimîn...”³⁴ Başka bir eserde ise Üftâdezade Mustafa, Ahmed Gazzî hakkında; “O kâmil bir velî, maneviyatı kuvvetli her yönüyle mamur, berzah hakkında şeref sahibi idi”³⁵ demektedir.

Eserlerde adı geçen halifeleri altı tane olup, bir halifesi -aynı zamanda oğlu Abdullatîf- kendinden önce vefat etmiştir. Diğerleri ise çeşitli hizmetler yapmıştır. İsimleri şöyledir:

1. *Kütükçüzade Ahmed Efendi* (ö.1191/1777): Vefat edince Pınarbaşı mezarlığına defnolunmuştur.

2. *Kuşakcı Mehmed Dede* (ö.1152/1759): Dergâhta kırk sene bevvab olarak görev yapmıştır.

3. *Enarlı Dergâhı Şeyhi Sadreddin Efendi* (ö.1195/1781): Enarlı Dergâhında kırk beş yıl şeyhlik yapmıştır.

4. *Şeyh Abdullatîf Efendi* (ö.1143/1730): Ahmed Gazzî'nin tek erkek evlâdıdır. Babasından önce kırk yaşında iken vefat etmiştir.

5. *Şeyh Mustafa Nesib Efendi* (ö.1202/1788): Ahmed Gazzî'nin oğlu olan Abdullatîf'in oğludur. Küçük yaşta babasını kaybedince dedesi Ahmed Gazzî'nin terbiyesi altında yetişmiş ve dergâhta dedesinden sonra şeyh olmuştur.

6. *Nasuhîzade Halil Efendi*: Kemter Ali Efendi'nin oğlu olup Nasuhîza-

Gazzî'nin “*Mizanu'l-Akaid ve Reddiye Şerhi Hidaye Tahşiyesi*”nden başka eseri bilinmiyor” denilmektedir. Bütün bunlara rağmen *Menâkıb-ı Gazzî*, 31'de Ahmed Gazzî'nin Mısır ile tanışmadan önce -Orhan Medresesi'nde müderris iken- yaptığı rivayet edilen te'lifler de vardır.

³³ *Menâkıb-ı Gazzî*, 17a.

³⁴ Ahmed Gazzî, *Risale fi't-Tasavvuf*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Kit. nu:1430, 1b.

³⁵ Gazzîzade, *Vakıat* 14a.

de diye meşhurdur. Ahmed Gazzî'nin halifesi olan bu zat Bursa Nasuhî Zaviyesi'nde şeyhlik yapmıştır.³⁶

Yukarıda saydığımız halifelerinin dışında, halifelik makamına ulaşamayan pek çok müridi vardır. Ahmed Gazzî'nin müridlerinin bir kısmı dergâhta görevlidir. Dergâhta görevli olmadığı için dışarıdan gelip giden müridlerin sayısı da bir hayli fazladır.

Müridlerin dışında kendisiyle görüşmek için Bursa içinden Eşrefzade şeyh İzzeddin Efendi, Enarlı şeyhi Bedreddin Efendi gibi mutasavvıflar ile Tatar hanlarından Murad Giray Han -Bursa'da sürgünde iken- Gazzî dergâhına gelmişlerdir. Bursa dışından ise Kütahyalı Yahşızade Tekkesi Şeyhi Ahmed Efendi gibi sufiler ile İstanbul'dan vezirler, harem ağası Koca Beşir Ağa da Ahmed Gazzî'nin ziyaretine gelenlerdendir.³⁷

Fikirleri

Ahmed Gazzî'nin bağlı bulunduğu tarikata yenilik getirecek boyutta orijinal fikirleri yoktur. Ancak şeyhi Niyazî-i Mısrî ile Ahmed Gazzî'nin çok farklı mizaçlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki cerbeze dolu, taşkın bir sufi olan Niyazî-i Mısrî bu yönünden dolayı padişah ve yakınlarınınca bir kez Rodos'a iki kez de Limni'ye sürülmüştü. Ahmed Gazzî ise tasavvufî tavır olarak vakar, sekinet ve sahvı tercih ettiği için kendisinden şataha dair söz zuhur etmemiştir.³⁸ Padişah ve saray yetkilileri ile hem iyi geçinip onlardan zarar görmemiş hem de onların iltifat ve maddî yardımlarına asla meyletmemiştir. Defalarca saraya davet edildiği hâlde yaşlılığını ve hastalığını mazeret göstererek gitmemiştir. Öte yandan her hafta saraydan şehzadelerin gömlekleri Koca Beşir Ağa tarafından bohça yapıp mühürlenerek Ahmed Gazzî'ye gönderilirdi. O da gömleklerin üzerine dua okuyup mühürleyerek tekrar sarayın elçilerine iade ederdi.³⁹ Ayrıca sarayla diyalogunun ölçüsü olarak damadının tahsil yapılabilmesi için yazdığı mektubun itibar görmesini de örnek gösterebiliriz.⁴⁰

Ahmed Gazzî'nin tasavvufî şahsiyeti açısından zikir esnasında yüzünü tülbentle örttüğünü ve bu durumu müridlerine de tavsiye etmekle Halvetiyye'de "nikab"ı içtihad etmiştir.⁴¹ Cuma namazlarından sonra yaptığı vaazlarında kürsüde kitap takip etmezdi. Teberrüken Muhyiddin İbn Arabî'nin *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserini kürsüye koyardı.⁴²

³⁶ *Sefine*, V/127.

³⁷ *Menâkıb-ı Gazzî*, 81a.

³⁸ *age*, 28b.

³⁹ *age*, 31b.

⁴⁰ *age*, 27a-27b.

⁴¹ Gazzîzade, *Vakıat*, 169a.

⁴² *Vakıat*, 18a ve 67b.

Tesirleri

Ahmed Gazzî'nin tasavvuf tarihi açısından en önemli özelliği 17. yüzyılda Halvetiyye tarikatının Mısriyye koluna mensup olarak Bursa'da müstakil bir dergâh kurmasıdır.

Gazze'deki çocukluk günlerinden itibaren Bursa'da geçirdiği ömrünün sonlarına kadar dine ve bilhassa dinî ilimlere rağbet etmesi onun karakterini yansıtmaktadır. O, ilmi her şeyden üstün tutmuş ve onun uğrunda pek çok sıkıntılara göğüs germiştir. Bunun sonucunda da hem ilim, hem de gönül dünyasına hitab eden Gazzî, pek çok kişinin icazetnâmesinde müderris olarak görülmektedir. Mısır'da on beş sene okuyan Şeyh Ahmed⁴³ ile Bursa'dan Ahmedzade (ö. 1116/1704)⁴⁴ Ahmed Gazzî'nin talebelerinden sadece ikisidir.

Bursa'da ikinci namazının ezanı, asr-ı sanîde okunurken Gazzî'nin teklifiyle ve o günkü alimlerle görüşüp iknâ etmesi sonucunda o zamandan beri asr-ı evvelde okunmaktadır.⁴⁵

Bursa'ya geldiği ilk günlerden itibaren önce Ulucami'de, Orhan Medresesi'nde ve Molla Fenarî Medresesi'nde; Mısır'ya intisap ettikten sonra da Mısırî Dergâhı'nda, Şeker Hoca Mescidi'nde ve Duhter-i Şeref Mescidi'nde ders okutmuştur. Gazzî Dergâhı'nı inşa ettikten sonra da ölünceye kadar ders okutmaya devam eden Gazzî, her yaştan sayısız insana her seviyeden ışık tutmuştur.

Tekke

1108/1696 yılında Duhter-i Şeref Mescidi'nde görevine devam eden Ahmed Gazzî, ailesinin; "Behey Efendi, icray-ı ayin buyurduğunuz mahal bir mahalle mescididir. Size müstakil bir mekân lâzımdır. Şurada olan bahçeyi alsanız da bir tekke bina ettirseniz olmaz mı?"⁴⁶ teklifine maddî imkânsızlığını öne sürer. Bunun üzerine hanımı, ziynet eşyasını takdim ederek tekkenin yerinin alınmasına vesile olur.

Tarihi kaynaklardan hareketle dergâhın bölümlerini şöyle sıralamak mümkündür:

a. Kütüphane: Mescide bitişik olan odayı kütüphane olarak tahsis eden Ahmed Gazzî vaktinin çoğunu burada geçirirdi. Gazzî'nin kendi kitapları ile Niyazî-i Mısırî'nin vakfettiği yetmiş kadar eser burada hizmete sunulmuştu.

Gazzîzâde Abdülatif (ö.1247/ 1831)'in şeyhlik yaptığı yıllarda gerek satın alma veya hediye yoluyla, gerekse kendisinin istinsah etmesiyle

⁴³ Şakaik, V/70.

⁴⁴ Güldeste, 405.

⁴⁵ Menâkıb-ı Gazzî, 26a-b.

⁴⁶ Hulasatu'l-Vefeyat, 19a; Bursa Dergâhları, 203; Bursa Kütüğü, IV/84.

kütüphanedeki kitap miktarının yediyüz cilde kadar ulaştığı tespit edilmektedir.⁴⁷ Kütüphanedeki kitaplardan kaç nüsha olduğunu gösteren bir vesikada da 273 kalem eser bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁸ Bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmıştır.

b. Mektep: Dergâhın içinde bulunan mektepte her yaştaki insana dini bilgiler öğretilmekteydi. Burada, Hastazade Abdullah -Ahmed Gazzî döneminde görev yapmaktaydı.⁴⁹

c. Mescit: Dergâhta ilk olarak inşa edilen kısım mescittir. Buranın büyüklüğü hakkında kesin bilgimiz bulunmamakla beraber mescidin içinde altı adet büyük halı serili olduğu belirtilmektedir.⁵⁰

d. Harem: Şeyhin ailesinin yaşadığı haremde Gazzî'nin iki hanımı, beş-altı cariyesi⁵¹ ile kızları, gelinleri olmak üzere otuz kırk kadın⁵² yaşıyordu. Gazzî'nin yirmi dört çocuğu olmuş bunların yirmi bir tanesi kendinden önce vefat etmiştir.⁵³ Gazzî'nin odası oldukça sade ve mütevazı bir şekilde döşenmişti.⁵⁴

e. Terzi ve Berber: Dergâhta bulunan dervişlerin ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla terzi ve berber dükkânı açılmıştı. Buralara gerekli olan malzeme dergâh tarafından temin edilir, terzi ve berber olan müridler de arkadaşlarına ücretsiz hizmet ederlerdi. Böylece dergâh mensupları hem çarşıda-pazarda vakit kaybetmez hem de ekonomik yönden

Ahmed Gazzî Dergâhı vakfiyesinin ilk sayfası

⁴⁷ Menâkıb-ı Gazzî, 15b-16a.

⁴⁸ Bursa Vilayetine Ait Vakfiyeler, Türk Tarih Kurumu Ktp.Y/665, 4b-6b.

⁴⁹ Menâkıb-ı Gazzî, 15b.

⁵⁰ Menâkıb-ı Gazzî, 16b.

⁵¹ Menâkıb-ı Gazzî, 20a-22b.

⁵² age, 20a.

⁵³ age, 23a.

⁵⁴ age, 22b.

kârlı çıkarlardı.⁵⁵

f. Kadınlar Bölümü: Haremin zemin katındaki büyük bir oda kadın ziyaretçilere ayrılmıştı. Haftada bir gün burada toplanan kadınlara içlerinden biri tarafından Türkçe kitaplardan vaaz ve nasihat eder, mevlid okurdu. Daha sonra zikir çekerek evlerine dağılırlardı.⁵⁶

Ahmed Gazzî, kadınlar konusunda çok dikkatli olmuş, bu hususta “kadınlar şeyhine namahrem olmaz” diyenlere şiddetle karşı çıkmıştır.⁵⁷

g. Bahçe: Meyve ağaçlarının bulunduğu bahçe oldukça büyüktür. Meyveler olgunlaşınca Gazzî'nin emriyle toplanıp mescit kapısında namazdan çıkanlara dağıtılırdı.⁵⁸

Ahmed Gazzî Dergâhı ile ilgili olarak *Güldeste* müellifi İsmail Belîğ (ö. 1142/1729) şu tarihi düşürmüştür:

*Bu hayratın ki bânisi cenab-ı Ahmed Gazzî'dir
Faziletle vücûdu asuman-ı ilm-i mahîdir,*

*Esasından bina etti bu zîba camii çünkim
Ki herbir kösesi erbab-ı tevhidin penahıdır*

*Tamam etse aceb mi dest-i himmeti, bu âsârı
Muhakkak Şeyh Mısırî'nin âna feyz-i nigâhıdır*

*Aceb mi çıksa ayyuka sadası anda tevhidi
Müsel sel okunan şam u seher zikr-i ilâhidir*

*Misali gelmemiştir bu ibadetgâh-ı vâlânın
Zuhur etmiş var ise ol dahi sun-i ilâhidir.*

*Arak-riz oldu sanma, devr ile aza-yı uşşakı
Çıkan hep ateş-i tevhid ile ab-ı günahîdir*

*Dedi itmamını gördükte tarihin Belîğ-zâr
Bu tekye kudsîyan-ı asuman-ı cilvegâhîdir⁵⁹*

1114

Bu şiirdeki tarih İsmail Belîğ'in dergâhı ziyaret ettiği vakti göstermektedir. Bazı eserlerde şiirin tarihi dergâhın inşa tarihi ile karıştırılmaktadır. Oysa dergâh 1108'de yapılmıştır.

⁵⁵ *age*, 17a.

⁵⁶ *age*, 20b.

⁵⁷ *age*, 21b.

⁵⁸ *age*, 17a.

⁵⁹ *Sefine*, V/123; *Gülzâr-ı Mısırî*, 123. H.Vassaf'ın *Sefine* ile Kazım Baykal'ın *Bursa ve Anıtları* İst. 1982, s.82'de şiir tarihi inşa tarihi olarak verilirse de yanlıştır.

Ahmed Gazzî Dergâhı'nda Şeyhlik Yapanlar

Şeyhin Adı	Başlama Tarihi	Vefatı	Şeyhlik müddeti (yıl)
Kurucu Şeyh Ahmed Gazzî	(Kuruluş 1108/1696)	1150/1737	42
Mustafa Nesib Ef.	1150/1737	1202/1788	52
Abdüllatif Ef.	1202/1788	1247/1831	45
Ahmed Hasib Ef.	1247/1831	1283/1866	36
Necib Ef.	1283/1866	1285/1868	2
Cemal Ef.	1285/1868	1296/1879	11
Ali Sırrı Ef.	1296/1879	1322/1904	16
Bedruddin Ef.	1322/1904		

Bu listede adları geçen şeyhler hakkında biraz bilgi verelim:

1. *Ahmed Gazzî*: Dergâhın kurucusu ve ilk şeyhidir. Kendisi hakkında bilgi verildiği için burada 1054/1643 Gazze doğumlu olduğunu ve 1150/1737'de Bursa'da vefat ettiğini belirtmekle yetiniyoruz.

2. *Mustafa Nesib Efendi*: Kurucu şeyh Gazzî'nin 1143/1730 yılında ölen oğlu Şeyh Abdüllatif'ten olma torunudur. Babasını küçük yaşta kaybettiği için dedesi Ahmed Gazzî tarafından yetiştirilmiştir. Dedesinin ölümünden sonra, onun vasiyeti üzerine,⁶⁰ 1150'de Dergâh'a şeyh olmuştur. Elli iki yıl dergâhta hizmet etmiştir. Mustafa Nesib 1202/1788 tarihinde vefat edince Gazzî dergâhında dedesinin yanına defnedilmiştir.⁶¹

Mustafa Nesib'in eserlerinden *Tezyinu'l-Makamat* adıyla Abdüllatif Kudsî (ö. 856/1452)'nin *Tuhfetu'l-Vahibi'l-Mevahib fî Beyan-ı Makamat ve'l-Meratib* isimli eserinin tercümesi elimizdedir (BEEK, Orhan Kit., nu. 694/1). Diğer eserleri ise şunlardır:

- Aşknâme* adında bir manzume,
- Devran-ı sufiye hakkında bir risale,
- Mürettep bir divan,
- Kadı Beydavî Tefsiri* üzerine ta'lik.⁶²

Şeyh Mustafa Nesib hakkında anlatılan menkıbe ve kerametler de mevcuttur.

3. *Abdüllatif Efendi*: Dergâhın üçüncü şeyhi olan Abdüllatif Gazzî,

⁶⁰ *Bursa Dergâhları*, 210.

⁶¹ *Sefine*, V/125; *Hulasatu'l-Vefeyat*, 30a; *Ravzatu'l-Müflihun*, 6a-b; *Menâkıb-ı Gazzî*, 44a; *Gülzâr-ı İrfân*, 167; *Mu'cemu'l-Müellifin*, XI/237; *Osmanlı Müellifleri*, I/38.

⁶² *Ravzatu'l-Müflihun*, 6b.

1190/1776'da Bursa'da doğmuştur. Babası Ulucami imamlarından Es'ad Efendi (ö. 1192/1778)'dir. Es'ad Efendi ise Şeyh Mustafa Nesib'in damadıdır.

Abdüllatif Gazzî henüz iki yaşında iken babası vefat ettiğinden anne tarafından dedesi olan Mustafa Nesib'in yanında yetişmiştir. Dedesi tarafından özel bir ilgi ile okutulan Gazzîzâde, devrin meşhur alimlerinden Ebubekir Efendi (ö. 1238/1822) ile Ali Sıddık Baba Efendi'den de istifade etmiştir.

Dokuz yaşında iken⁶³ dedesi Mustafa Nesib tarafından kendisine zikir telkin edilmiş, dedesinin vefatı üzerine on iki yaşında dergâhta şeyh olmuştur. On sekiz yaşında iken de Ulucami'de tefsir okutmaya başlamıştır.

Dedesi Mustafa Nesib'e nisbetle "Gazzîzâde" lâkabıyla tanınan Abdüllatif Efendi, seyr ü sülûkunu dedesinden tamamladıktan sonra teberrüken Üftâdezade Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1216/1801)'den Celvetiyye, Şeyh Emin Efendi'den de Nakşibendiyye tarikatlarının seyr ü sülûklarını tamamlayarak icazet almıştır.

Görev yaptığı tekke olan Ahmed Gazzî dergâhında Halvetî-Mısırî usulünün yanı sıra Hatm-i Hâcegân da icra ederdi. Ömrünün çoğunu dergâhta ilim tahsili ve eser telif etmekle geçirmiştir. Bursa'da yaşayan mutasavvıflara bakıldığı zaman eser verme konusunda İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1724)'den sonra ikinci olabilecek⁶⁴ kişi Şeyh Gazzîzâde Abdüllatif'tir.

Kırk beş sene Gazzî Dergâhı'nda görev yapan Abdüllatif Efendi elli yedi yaşında iken 14 Şabân 1247/19 Ocak 1831 salı gecesi vefat etmiş ve dedesinin dedesi olan Ahmed Gazzî'nin mezarı yanı başına defnedilmiştir.⁶⁵

Gazzîzâde'nin Ahmed Atâullah, Mehmed Said ve Ahmed Hasib adlarında üç oğlu ile Zeynep Zehra ve Hüsniye adlarında iki kızı olmuştur.

G. Abdüllatif'in kendi hattı ile otuza yakın eseri ve kütüphanesindeki kitaplar, Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa valiliği sırasında, Orhan Camii'ne nakledilmiştir. Şu anda ise BEEK'in Orhan Kitaplığı bölümünde yer almaktadır.

G. Abdüllatif, *Menâkıb-ı Gazzî* adlı eserinin bir derkenarında yazmış olduğu kitapları saymaktadır.⁶⁶ Tespit edilebilen eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Tefsirü'l-Fatiha Müsemma bi Fütuhât Kenzü'l-Kur'an

⁶³ Gazzîzade, *Vakıat*, 160a

⁶⁴ Bk. bu kitabın İsmail Hakkı ile ilgili bölümü.

⁶⁵ *Sefine*, V/127, *Gülzâr-ı İrfân*, 167b, *Ravzatu'l-Müflihun*, 39, *Şakaik*, V/329, *Osmanlı Müellifleri*, I/138. Mehmed Tahir, *Meşayih-i Osmaniyeden Sekiz Zâtın Teracim-i Ahvali*, İst.1318, s.46, *Hediyyetü'l-Arifin*, I/618 Gazzîzade'nin medfun olduğu yeri A. Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I/409'da Narlı Tekkesi diye gösterirse de yanlıştır.

⁶⁶ BEEK, Orhan Kit., nu. 1042, 91a.

2. *Tenkîh-ı Zübdeti 'l-Beyan fî Tefsiri 'l-Kur'an*
3. *Risaletü 'l-Aktab*
4. *Risale*
5. *Menasiku 'l-Hac*
6. *Risale Adab-ı Esmâ-i İsnâ Aşer*
7. *Tafsîl-i Ahval-i Etvar-ı Esmâ-i İsnâ Aşer*
8. *Adab-ı Biat-ı Nisvan*
9. *Ahval-i Esmâ-i Seb'a Mea Devairihim*
10. *Temhid-i Mukaddimat*
11. *Risale-i Ruhü 'l-Kuds*
12. *Risale-i Zeyniyye fî Meslek-i Aliyye*
13. *Vakıat fî 't-Tasavvuf*
14. *Risale-i Andelib-i Uşşak*
15. *Risale fî Keramati 'l-Evliya*
16. *Makâlât -ı Aliyye fî İrşad-ı Ehli's-Sülûk*
17. *Risale-i Beyan es-Sema Multeka min İhyai 'l-Ulum*
18. *Mecmuatü 'l-Kavaid*
19. *Mecmuatü 'l-Hutab*
20. *el-Mecalis fî Fadail-i Siyami 'l-Eyyam Sitte-i Şevval ve Savm-ı Receb*
21. *Mecmuatü 'l-Hutbe*
22. *Mecmuat-ı Mevaiz-i Müteferrika*
23. *Tercüme-i Zahira*
24. *Hulâsatü 'l-Vefeyât (Zübdetü 'l-Vefeyât)*
25. *Ravzatü 'l-Muflihun*
26. *Menâkıb-ı Gazzî*
27. *Vekayi '-i Baba Paşa fî 't-Tarih*
28. *Dürreti 'l-Beyza fî Beyan-ı Şerefi 'l-Mustafa*
29. *Mecmua*
30. *Mecmau 'l-Furuk*
31. *Muhtasar fî 'l-Furuk*
32. *el-Muntehab Mesheri 'l-Lugati 'l-Arabî*
33. *Şerefü 'l-Afak*
34. *Mergubu's-Salikîn*
35. *Mev'iza-i Mübareke*
36. *Risale fî Cevaz-ı Deveran- Meşayih- Sufiyye*
37. *Risale fî 'l-Fıkh ve 't-Ta'bir*
38. *Risaletü 'l-Vakıat*

4. *Ahmed Hasib Efendi*: Dergâhın dördüncü postnişini Ahmed Hasib'dir. Babası Gazzîzâde'nin ölümünden sonra 1247/1831 yılında dergâhta şeyhlik görevine başlamış, 1283/1866 yılına kadar görevine devam etmiştir.

Kendisinin eseri yoktur. *Yâdigâr-ı Şemsî*'de Mehmed Şemseddin, babasına dayanarak Ahmed Hasib'in çok güzel *Kur'an-ı Kerim* okuduğunu anlatmaktadır. Eğitim-öğretime son derece düşkün olan Ahmed Hasib,

1283/1866'da vefat etmiş ve Ahmed Gazzî Dergâhı'nın haziresine defnolunmuştur.

5. *Necib Efendi*: Dergâhta en kısa şeyhlik yapan kişi Necib Efendi'dir. 1283/1866'da dergâha şeyh olmuş iki yıl şeyhlik yaptıktan sonra 1285/1868'de vefat etmiştir.

6. *Cemal Efendi*: Gazzî dergâhında dördüncü postnişin olarak görev yapan Ahmed Hasib Efendi'nin Sıddîka adındaki kızı ile İzzet Ağa'nın evlenmesinden dünyaya gelmiştir. 24 Receb 1285 tarihli ilâm-ı şer'i gereğince Gazzî dergâhına şeyh olmuştur.

1296/1879'da vefat eden Cemal Efendi on bir yıl şeyhlik yaptığı Gazzî dergâhına defnedilmiştir. Çocuğu yoktur.⁶⁷

7. *Ali Sırrı Efendi*: Galip Efendi'nin oğludur. Babasından intikal eden şeyhlikten dolayı İznik'teki Eşrefzade Dergâhı mütevelliliğine tayin edilmiştir. Daha sonra da Ahmed Gazzî Tekkesi şeyhliği görevine atanmış ve on altı yıl bu görevi yürütmüştür.

Ali Sırrı Efendi İstanbul'da Abdiye Tekkesi'nde, 1322/1904 senesinde vefat etmiştir. Biri Ayasofya'da diğeri Üsküdar'da olmak üzere iki defa cenaze namazı kılınmış ve Karaca Ahmed civarında Şeyh Osman Fazlı Efendi'nin yanına defnedilmiştir. Bilindiği kadarıyla telifi yoktur ama meşhur bir hattat olarak tanındığı belirtilmektedir.⁶⁸

8. *Bedreddin Efendi*: Elimizdeki kaynaklara göre 1322/1904 yılında göreve başlayan Bedreddin Efendi, 1332/1914'de görevine devam etmekteydi.⁶⁹ Bu tarihten sonra Bedreddin Efendi'nin hangi yıla kadar görevde kaldığına dair bilgi elde edilememiştir*.

Yüzyılımızın başlarında faaliyetine devam eden Ahmed Gazzî Dergâhı, 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar konumunu muhafaza etmiştir.

1925-1929 yılları arasında kapalı kalan Dergâh binası, 1929-1930 ders yılından itibaren İvaz Paşa İlk Okulu olarak açılmıştır. 1909 yılından 1929 yılına kadar eğitim ve öğretime devam eden Gazzîzâde Abdülatif'in vakıflarından İvaz Paşa İlk Okulu bu tarihte Gazzî Dergâhı'na taşınmıştır.

İlk Okulun adı halk arasında -Gazzî, Gazzîhane kelimelerinin bozuk telaffuzlarıyla- Kazgânî mektebi olarak bilinmektedir. 17.X.1938 tarihine kadar Kazgânî adıyla anılan okul 20.XII.1948 tarihine kadar III.Okul diye adlandırılmıştır.

Daha sonraki yıllarda okula Süleyman Çelebi adı verilmiş olup hâlen aynı isimle faaliyet göstermektedir.

⁶⁷ *Bursa Dergâhları*, 216-217.

⁶⁸ *age*, 217 vd.; *Bursa Kütüğü*, I/161

⁶⁹ *Bursa Dergâhları*, 220.

* *Yadigâr-ı Şemsî* 1914'de basıldığında, Bedreddin Efendi'nin "halen" görevde olduğu kaydı düşülmüştü.

Dergâhın bahçesindeki bina yıkılıp yerine -bugün mevcut olan- Süleyman Çelebi Lisesi yapılmıştır. Bundan sonra 1979 yılında dergâhın ahşap binası yıktırılarak -bugünkü- Süleyman Çelebi İlk Okulu binası inşa edilmiştir. Dergâh binasının yıkımında -rivayete göre- altı adet insan iskeleti çıkmıştır. Bu mezarlarda medfun olanların Ahmed Gazzî ve beş post nişini -Mustafa Nesib, Gazzîzâde Abdüllatif, Ahmed Hasib, Necib ve Cemal Efendiler- olduğu kanaatindeyiz.

Çıkan mezarların kime ait olduğu kesin olarak araştırılmadan Pınarbaşı mezarlığına nakledilmiştir.

Gazzî Dergâhı'nın inşa edildiği 1108/1696 tarihinden yıkıldığı 1979 yılına kadar yalnız 1232/1817 tarihinde⁷⁰ bir defa tamir edildiği bilinmektedir.

Ahmed Gazzî Dergâhı hakkında kaynaklarda mevcut olan bilgilere göre zikir gününün Pazartesi ve yerinin Duhter-i Şeref -Fışkırık- Mahallesi olduğu belirtilmektedir.⁷¹

Gazzî Kültürü

Daha önce de belirttiğimiz gibi Dergâh'ta bir kütüphane bölümü, kurulduğu günden beri mevcut olmuştur. Burada Ahmed Gazzî'nin, Mustafa Nesib'in ve bilhassa Gazzîzâde Abdüllatif Efendi'nin eserlerinin yanı sıra başka müelliflere ait olan değerli ve sayı bakımından çok eser bulunmaktaydı.

Dergâhın kütüphanesi Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa Valiliği yaptığı yıllarda Orhan Camii'ne nakledilmiştir. Orhan Camii'nde uzun yıllar kalan

Gazzî Dergâhı'nın son postnişini (solda ayakta)

⁷⁰ Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s.82'de "Süleyman Çelebi Okulu eskiden Ahmed Gazzî Tekkesi idi" diye yazmakta ve 1232 tarihli tamir kitabesinin kendisi tarafından bizzat görüldüğünü belirtmektedir.

⁷¹ BS, C 442/605, 51a, C 187/196; *Hulasatu'l-Vefeyat*, 24b; *Ravzatu'l-Müflihun*, 6a; *Gülzâr-ı Suleha*, 103b; *Gülzâr-ı İrfân*, 165; *Bursa Kütüğü*, I/84, I/161, IV/261, IV/264; *Bursa Rehberi*, 57.

kitaplar, -Şeker Hoca Mahallesi'nde bulunan- tarihî İnebey Medresesi'nin Bursa Eski Basma ve Yazma Eserler Kütüphanesi olarak hizmete açılmasından sonra buraya intikal ettirilmiştir.

Hâlen bu kütüphanenin "Orhan Bölümü" adı verilen kısmındaki kitapların çoğunluğu Gazzî dergâhından intikal eden eserlerdir. Tespit edebildiğimize göre bu bölümdeki eserlerden 364 tanesi Gazzî dergâhından gelmiştir. Bu kütüphanenin diğer bölümleri ile gerek Bursa içinde gerekse dışında Gazzî dergâhından çeşitli yollarla alınan eserler bulunabileceği göz önüne alınırsa dergâhın kültürel etkinliği daha iyi anlaşılmış olur.

Yukarıda söylendiği gibi Gazzîzâde Abdülatif döneminde 700 cilde ulaşan eser sayısının daha sonraki yıllarda fazlalaştığı kanaatindeyiz. Elimizde bulunan bir belgeye göre Ahmed Hasib'in şeyhlik yaptığı dönemde dergâhtaki eserlerin bazıları mecmua olmak üzere 273 adet eser bulunduğu bildirilmektedir.⁷²

Bütün ömrü boyunca ilmî faaliyetlere ağırlık veren Ahmed Gazzî kendisini çevresine faydalı hizmetleriyle kabul ettirmiştir. Gazzî'nin yolundan giden -hem talebesi hem de torunu olan- Mustafa Nesib de aynı faaliyetin içindedir. Daha sonraki yıllara baktığımız zaman da dergâhın üçüncü postnişini olan Mustafa Nesib'in torunu Gazzîzâde Abdülatif'i görüyoruz. Gazzîzâde Abdülatif Efendi dedelerinin faaliyetlerini aynen devam ettirdiği gibi velût bir müellif olarak da kültür tarihimize geçmiştir.

Gazzîzâde, eserlerinden *Ravzatu'l-Müflihun* adıyla telif ettiği geniş Vefeyâtında kadı, vezir, dersiâm, şeyh, sufi, vaiz, imam, müezzîn, şair ve şehrin ileri gelenleri hakkında bilgi sunar. *Hulasatu'l-Vefeyât*'ında ise Bursa'da medfun 6 padişah, 29 şehzade, 6 vezir, 231 şeyhin türbe ve mezarıyla selâtin camilerinden, Bursa'nın mesire yerlerinden, sularından, kaplıcalarından ve onların özelliklerinden⁷³ bahseder. Her iki eser de Bursa hakkında yazılan Vefeyâtların güvenilir olanlarındandır.⁷⁴

a) *Vakıat*, Gazzîzâde'nin Halvetiyye'nin yanı sıra Nakşibendiyye tarikatında seyr u sülûkunu tamamladığı Şeyh Muhammed Emin Kerkükî'ye intisap edişinden ve onun sohbetlerinden bahseden bir eserdir. Bu eserde, bir mürîdin ezkârından evlilik hayatına, Ru'yetullah ve Ru'yet-i Nebi'den melâmet konusuna kadar çok çeşitli konularda bilgi bulmak mümkündür. Eser, Gazzîzâde'nin ifadesine göre BEEK, Orhan 354/4'de bulunan *Risale-tü'l Vakıat* isimli arapça risalenin genişletilmiş ve Türkçeleştirilmiş hâlidir.⁷⁵

⁷² *Bursa Vilayetine Ait Vakfiyeler*, Türk Tarih Kurumu Ktp. Y/665, 4b-6b arası. Ayrıca bu eserde Gazzî Dergâhı hakkında da bazı bilgiler verilmektedir.

⁷³ Gazzîzade, *Hulasatu'l-Vefeyat*, BEEK, Orhan, 1016; İst. Ktp.leri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları, İst. 1943, I/618

⁷⁴ Geniş bilgi için bk. Atlansoy, *Bursa Şairleri*.

⁷⁵ Gazzîzade, *Risale-tü'l-Vakıat*, BEEK, Orhan, 354/4, vr. 113b. Tekeli, Hamdi, *Gazzîzade Abdülatif Hayatı Eserleri ve Vâkıat'ı*, UÜ SBE, basılmamış doktora tezi, Bursa 2000.

b) *Tefsiru'l Fatiha*: Büyük boy 366 varak bir eser olup baştan sona kadar *Fatiha* suresinin naklî rivayetler ve tasavvufî yorumlarla tefsiridir. Eserin sonunda *Âmin* diye söylemenin fazileti hakkında müstakil bir bölüm ile salat ve selâm konusunda geniş bilgi verilmektedir.

c) *Mev'ıza-i Mübareke*: BEEK, Orhan 689'da bulunan bu eser aklın tarifi, ilmin fazileti vb. konularla başlayıp ilmihâl bilgileriyle devam eder ve zikrin keyfiyeti vb. tasavvufî konular anlatılarak cihad konusuna geçilir.

d) *Menâkıb-ı Ahmed Gazzî*: Ahmed Gazzî'nin hayatı ve menkıbelerini anlatan büyük boy bir eser olup tek nüshadır.

Böyle velût bir müellif hakkında bu zamana kadar ciddî boyutlarda ilmî çalışma yapılmaması ve eserlerinden hiçbirinin yayınlanıp kültürümüze kazandırılmaması bir eksikliktir. Yazıldığı tarihten günümüze kadar -birkaç eksiği dışında- Gazzîzâde'nin eserlerinin elimizde mevcut olması ise sevinç kaynağıdır.

Yukarıda adları geçen eserlerin dışında daha önceden de isimlerini saydığımız pek çok eser Gazzî Dergâhı'nın ürünüdür. Bütün dergâhların ve müelliflerin ürünleri olan eserler incelenip gün ışığına çıkmayı beklemektedir.

Ahmed Gazzî, yıllar önce Gazze'den Bursa'ya geldi. Derdine deva buldu, derdimize deva oldu. Bursalılar Gazze'ye ne zaman gidecek?

Dergâhtan kalma bir def, Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi'ndedir.

Seyyid Baba Tekkesi ve Şeyh Sâbit Efendi*

*Muhacirîne Ensar oldu Şeyh Sâbit
Misafirîne ebrar oldu Şeyh Sâbit
Vardavî*

Giriş

Bilindiği üzere, Halvetiyye'nin bir kolu olan Mısriyye, Celvetiyye gibi Bursa kökenlidir. Tarikatın kurucusu Niyazî-i Mısırî (ö. 1105/1694) kendine özgü fikirleri ve faaliyetleriyle hem bu şehrin hem de Osmanlı'nın tasavvufî hayatına yeni bir neşve, farklı bir soluk getirmiştir. Çok sayıda mürid yetiştiren Mısırî'nin aynı zamanda Bursa'da bir de tekke kurduğu bilinmektedir.¹ Onun halifelerinden Ahmed Gazzî (ö. 1150/1737) de bu şehirde bir Mısırî dergâhı açmıştır.² Bursa'da Mısriyye'ye müntesip şeyhlerin kurduğu diğer bir tekke Atinalı Ali Rıza Efendi (Moralî) Dergâhı'dır.³ Mısriyye mensuplarınca Bursa'da faaliyete sokulan dergâhlardan biri de Seyyid Baba Tekkesi'dir.⁴ Bunlardan başka Bursa'da, farklı tarikat mensuplarınca kurulup zaman içinde Mısriyye'ye mensup şeyhlerin idaresine geçen dergâhlar da mevcuttur.⁵

Bu çalışmada ele alınacak olan Seyyid Baba Tekkesi hakkında ayrıntılı bilgi vermeden önce Bursa'nın ve Osmanlı tasavvuf hayatının mühim

* Doç. Dr. Salih Çift, U. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

¹ Bursa'daki Mısırî Dergâhı, tarihçesi ve kendisinden sonra burada postnişin olanlar hakkında bk. Mehmed Şemseddin (Ulusoy), *Yâdigâr-ı Şemsî* (Haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, *Bursa Dergâhları*), Bursa 1997, s. 519-524. Mısırî Dergâhı Ulu Camii'nin kible tarafında PTT binasının olduğu yerde bulunmaktaydı.

² Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 201-222; Ahmed Gazzî Tekkesi günümüzde Süleyman Çelebi Lisesi'nin olduğu yerdeydi.

³ Atinalı Ali Rıza Efendi Dergâhı hakkında bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 249-262. Bu tekke Bursa Ticaret Lisesi'nin olduğu yerdeydi.

⁴ Seyyid Baba Tekkesi hakkında bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 431-435. Tekke bazı kaynaklarda "Şerîf Baba Tekkesi" olarak da zikredilmektedir, bk. Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, BEEK, Genel 4519-4522, IV, s. 26. Bu isimlendirme muhtemelen dergâhın bir müddet kapanmasının ardından tekrar faaliyete girmesine vesile olan Mehmed Şerif Baba'nın adından hareketle yapılmıştır.

⁵ Söz konusu dergâhlar ve özellikle son dönem şeyhleri hakkında bk. Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, 138-144.

unsurlarıyla da alakalı olması sebebiyle söz konusu tekkeyi kuran ve burada faaliyet gösteren zevâtın ecdadı ile ilgili olarak kaynakların verdiği malumatı aktarmak uygun olacaktır.

A. Bursa'da Bir Seyyid Ailesi

Rivayete göre, Seyyid Baba Tekkesi'nin bânisi Mehmed Emîn Efendi'nin büyük dedesi, Emîr Sultan (ö. 1429) ile birlikte Buhara'dan kalkıp Bursa'ya gelmiş ve bu şehre yerleşmiştir.⁶ Kaynaklarda Emîr Sultan'la beraber seyahate çıkıp Bursa'ya gelen Seyyid Usûl, Seyyid Nâsır, Seyyid Nimetullah, Ali Dede, Baba Zâkir ve Seyyid Natta' gibi isimler zikredilmektedir.⁷ Ancak Mehmed Emîn Efendi'nin büyük dedesinin bunlardan biri mi yoksa adı anılmayan bir başkası mı olduğu belli değildir. Bununla birlikte, şayet kaynaklarda geçen bu rivayet zaman içerisinde değişik saiklerle uydurulmuş değilse, söz konusu zâtın Emîr Sultan'ın hemşehrisi, dostu ve akranı olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda sayılan isimlerin genellikle "Seyyid" ünvanıyla anıldıkları görülmektedir. Bu durum onların gerçekten Hz. Peygamber'in soyundan geldiklerine delalet edebileceği gibi, özellikle tarikatların kuruluşundan ve tarikat silsilelerinin teşekkülünden sonra yaygınlaşmaya başlayan ve adeta bir meşruiyet simgesi olarak kullanılan söz konusu ünvanın sonradan yakıştırılmış olabileceğini de akla getirmektedir. Zira Seyyid olduğu rivayet edilen Emîr Sultan'ın soy şeceresi hakkında bile bazı tereddütlerin varlığı bilinmektedir.⁸

Bütün bunlara rağmen bahsi geçen şahsın neslinden gelenlerin tarih boyunca "Seyyid" ve "Şerîf" ünvanlarıyla anıldıkları görülmektedir.⁹ Ayrıca yüzyıllar boyu yaşadıkları ve bilahare Mehmed Emîn Efendi tarafından bir tekke ile tezyîn edilmiş olan mahalle de bu aileye nisbetle belli bir dönem "Seyyidler Mahallesi" şeklinde isimlendirilmiştir. *Bursa Kütüğü*'nde bahsi geçen mahalle ve burada zamanla kurulan tekke ile alakalı olarak şu bilgiler yer almaktadır:

"Temennâ denilen mesîreden Mollaarap'a giden yolun güneyinde bir zâviye olup Peygamberimiz'in sülalesinden birçok kimseler burada medfûndu. Hatta camiin bânisi Seyyid Baba da burada medfûn iken fabrikatör

⁶ Gazzîzâde Abdüllatif, *Hulâsâtü'l-vefeyât*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Orhan, 1016, v. 23a.

⁷ Hüseyin Algül-Nihat Azamat, "Emîr Sultan", *DîA*, XI, s. 146.

⁸ Algül-Azamat, "Emîr Sultan", *DîA*, XI, s. 146.

⁹ İleride de üzerinde durulacağı üzere bu aileye mensup olup kaynaklarda haklarında bilgi edinilebilen zevatla, o nesilden gelip günümüzde hayatta olan kişilerle yüzyüze yapılan görüşmelerde ailenin kısmen de olsa isim geleneklerini sürdürdükleri görülmüştür. Aile fertlerinden halen hayatta olanlardan bazılarının isimleri şöyledir: Ali, Hüseyin, Hasan, Muharrem, Şerif.

Osman Efendi¹⁰ burasını bahçesine ilhak eylemiştir. Duvar dibinde kabirler vardı. Evvelce burası zâviye imiş. Bu mahalleye de Seyyidler Mahallesi derler”¹¹.

Tesbit edilebildiği kadarıyla Bursa'da bu adla anılan bir başka mahalle yoktur.

Aşağıda öncelikle Emîr Sultan'ın yol arkadaşı olduğu rivayet edilen şahsın soyundan gelen ve haklarında bilgi edinilebilen zevat hakkında malumat verilecek ve ardından Seyyid Baba Tekkesi'nin tarihçesi üzerinde durulacaktır.

Seyyid Ali (XVII. yy.): Bu aileye mensup olup ismi tesbit edilen ikinci şahıs Seyyid Ali'dir. Muhtemelen XVI. asrın ikinci yarısında doğup, XVII. yüzyılın ortalarında vefat eden Seyyid Ali hakkında başkaca bilgiye ulaşılamamıştır.¹²

Seyyid Kâsım Efendi (ö. 1089/1679): Bursa'da doğmuştur. Seyyid Ali'nin oğludur. Bursa'daki Gökdere ve Molla-yı Cedîd medreselerinde görev yapmıştır. Kâsım Efendi 1089/1679 tarihinde vefat etmiş ve Pınarbaşı Kabristanı'na defnedilmiştir.¹³

Seyyid Mehmed Emîn Baba (ö. 1131/1718): Seyyid Kâsımzâde Seyyid Mehmed Emîn Efendi Niyâzî-i Mısırî'nin önde gelen halifelerindendir. Bursa'daki çeşitli medreselerde görev yaptığı bilinmektedir. Şeyhinden aldığı icazetle Uludağ eteklerindeki kendi evinde Çarşamba akşamları Mısırye usûlünce âyin icra etmiş ve mürid yetiştirmiştir. 1131/1718 senesinde vefat eden Mehmed Emîn Efendi Yeniye Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁴ Başta İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1724) olmak üzere döneminin meşhur sûfileriyle iyi ilişkileri olduğu nakledilen Seyyid Mehmed Baba “Seyyid” mahlasıyla şiir yazan bir şair olup, Mısırî'nin *Vâridât*'ı tarzında bir de *Divân* kaleme almıştır.¹⁵ Belîğ onun ilm-i tasavvufta ve

¹⁰ Osman Efendi, Bursa Ticaret ve Sanayi Odasının kurucusu olan zat olsa gerektir. Zira o dönemde yaşayan bu isimle maruf başka bir fabrikatöre rastlanamamıştır.

¹¹ Bk. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV, s. 149.

¹² İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfan* (Haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Ankara 1998, s. 393; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, III, s. 66.

¹³ Belîğ, *Güldeste*, s. 393.

¹⁴ Belîğ, *Güldeste*, s. 393; Mehmed Şemseddîn, *Gülzâr-ı Mısırî*, s. 506; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr*, s. 431. Belîğ Mehmed Emin Efendi'nin vefat tarihini 1134 olarak verirken Mehmed Şemseddîn 1131 tarihini zikretmektedir. Bu tarihi tercih etmesinin Mısırye'ye mensup Râkım Efendi'nin vefatına dair düşürdüğü tarih sebebiyle olduğunu söylemektedir bk. *Gülzâr-ı Mısırî*, s. 504.

¹⁵ Halen yazma halinde olan bu divan için bk. BEEK, Genel, 744. Mehmed Şemseddin, Niyâzî Mısırî'nin *Divân*'ının tanzirinden ibaret olan bu eserin basılması için, Mehmed Emin Efendi'nin torunlarından muasırı Şeyh Sâbit Efendi'ye teşvikte bulunduğunu ancak muvaffak olamadığını söylemektedir, bk. *Gülzâr-ı Mısırî*, s. 503.

rüya tabiri hususunda maharet sahibi olduğunu söylemektedir.¹⁶

Şeyh İbrahim Efendi (ö. 1175/1761): Mehmed Baba'nın oğlu olan İbrahim Efendi aynı zamanda onun halifesidir. 1175/1761 senesinde vefat etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir.¹⁷

B. Seyyid Baba Tekkesi

Seyyid Baba Tekkesi, XVIII. yüzyılda bir Mısırî dergâhı olarak kurulmuştur. Burası aslında ev olarak inşa edilmiş olup sonradan Seyyid Mehmed Emin Baba zamanında tekkeye dönüştürülmüştür. İnşa edildiği dönemde de mimari açıdan özgün bir yapı olmayan bu bina zaman içerisinde yaşadığı bir depremde yıkılmış ve yeniden yapılmıştır. Kurulduğu tarihten itibaren genellikle aynı aileye mensup kişilerin idaresinde olan tekkede bir dönem aile dışından bir şeyh de kısa süreliğine posta oturmuştur. Bina günümüzde ev olarak kullanılmaktadır.

Seyyid Mehmed Emîn Efendi (ö. 1214/1799): Şeyh İbrahim Efendi'nin oğludur. Önce pederine intisab etmiş ve onun irtihalinden sonra bir süre değişik şehirlerde dolaşmış ve tekrar Bursa'ya dönmüştür. Bilahare Mısırî Dergâhı şeyhi Ahmed Nimetî Halvetî Kâdirî Mısırî Efendi'nin (ö. 1203/1788)¹⁸ müridi ve akabinde de halifesi olmuştur. Şeyhinin icazeti ve 1208/1793 tarihinde aldığı beratla dedelerinden kalma evini tekkeye dönüştürerek burada Cuma akşamları Mısırî usûlünce ayin icra etmiştir. 1214/1799 tarihinde vefat eden Seyyid Mehmed Emin Efendi tekkenin hazîresine defnedilmiştir.¹⁹

Şeyh Sâdık Efendi (ö. 1257/1840): Seyyid Mehmed Efendi'nin vefatının ardından vasiyeti üzere makamına aile dışından biri, halifesi Şeyh Sâdık Efendi geçmiştir. Ancak kısa süre sonra, dönemin reisu'l-meşâyih olan Hikmetzâde Mehmed Efendi'nin ısrar ve zorlamasıyla tekkenin vakfiyesi değiştirilmek suretiyle tekke ve müstemilatı önceki şeyhin verese sine kaydettirilmiş, bir süre sonra da başkalarının eline geçmişti. 1235/1819 yılında eşraftan bazılarının da desteğiyle burası tekrar satın almak suretiyle Sâdık Efendi'ye verilmişti. Sâdık Efendi buradaki vazifesine devam ederken, Mehmed Şemseddin'in "tafsîle lüzum görmediği" bir nedenden dolayı ihraç edilmiş ve tekke kapatılmıştır. Burası daha sonra reisu'l-meşâyih Ahmedzâde Abdüllatif Efendi tarafından kendi tekkesinin meşrûtası addedilmiştir. Sâdık Efendi ise 1257/1840 senesinde vefat etmiş ve Muradiye'de Hünkâr Fabrikası civarındaki kabristana defnedilmiştir.

¹⁶ Belîğ, *Güldeste*, s. 393.

¹⁷ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 431.

¹⁸ Ahmed Nimetî Efendi için bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 522.

¹⁹ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 431-432.

tir.²⁰

Salih Dede (ö. 1237/1821): Seyyid Mehmed Baba'nın kardeşi ve aynı zamanda halifesidir. Penbe-dûzî (?) sanatıyla meşgul olduğu rivayet edilmektedir. Kaynakların verdiği malumattan anlaşıldığı kadarıyla Salih Dede şeyhlik yapmamış ancak kendi evinde taat u ibâdâtla meşgul olmuştur. Burada zikredilmesinin sebebi bahis konusu edilen Seyyid ailesine mensubiyeti ve bunun yanında Mehmed Şemseddin Efendi'nin onu eserine almış olmasıdır. Salih Dede 1237/1821 yılında vefat etmiş ve Seyyid Baba Zaviyesi'nde kardeşi Mehmed Efendi'nin yanına defnedilmiştir.²¹

Şerif Mehmed Baba (ö.1282/1865): Şerif Mehmed Baba Salih Dede'nin oğludur. Atinalı Dergâhı şeyhi Ali Rıza Efendi'ye²² intisap etmiş ve onun da desteğiyle 1268/1852 tarihli i'lâm-ı şer'î mûcibince dedeleri tarafından kurulan ve zamanla kapatılan tekkeyi yeniden faaliyete geçirmiştir. 1271/1855 yılına değin tekkede şeyhlik makamında oturmuştur. Söz konusu tarihte meydana gelen depremde burası da şehirdeki diğer pek çok bina gibi yıkılmıştır. Tekrar inşa edilen tekkede bir süre daha görev yapan Şerif Baba 1282/1865 yılında vefat etmiş ve dergâhın haziresine defnedilmiştir.²³

Salih Efendi (ö. 1289/1872): Şerif Baba'nın oğludur. Babasının ardından bir süre şeyhlik makamına oturduktan sonra 1289/1872 tarihinde vefat etmiş ve dergâhın hazîresinde toprağa verilmiştir.²⁴

C. Şeyh Hüseyin Sâbit Efendi

Osmanlılar dönemi Bursa'sında faaliyet gösteren Bektâşi tekkelerinden en ünlüsü Ramazan Baba Dergâhı'dır. XVI. yüzyılda kurulduğu bilinen bu dergâh zaman içinde, değişik sebeplerden dolayı farklı tarikatların eline geçmiştir. 1826 sonrasında Bektâşiler'den alınıp Nakşîler'e verilmiş, bir süre sonra tekrar Bektâşiler tarafından idare edilmiştir. Tarikatların resmen yasaklanmasını beklemeden daha erken bir tarihte faaliyeti sona eren bu tekkenin son şeyhi, aynı zamanda Seyyid Baba Tekkesi'nin de son postnişini olan Şeyh Hüseyin Sâbit Efendi'dir.²⁵

²⁰ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 432.

²¹ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 433.

²² Bursa'daki Atinalı Dergâhı ve bânisi Ali Rıza Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 249-262.

²³ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 433.

²⁴ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 433.

²⁵ Ramazan Baba Dergâhı ve burada görev yapan diğer meşayih ile ilgili geniş bilgi için bk. Çift, Salih, *Bursa'da Bektâşi Kültürü ve Ramazan Baba Dergâhı*, UÜ. SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1995; Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. YY.)*, Bursa 2000, s. 62-64.

Osmanlı'nın artık tükenme demleri denilebilecek yıllarında yaşamış olan Sâbit Efendi pek çok özelliğiyle tasavvufun gaye edindiği insan tipinin örneklerini bünyesinde barındıran ender şahsiyetlerdendir. Dönemine dair yapılan yaygın ama bir o kadar da yanlış yorumların aksine o, toplumsal hayatın içinde, hatta merkezinde duran bir şeyh tipidir. Kendisini halktan soyutlamamış, bilakis tasavvufî hayatta temel esas kabul edilen "halk içinde Hakk'la beraber" olmayı en güzel şekilde başarabilmiştir. O, yazdığı kitaplarla değil, dinî terminolojide "sadaka-i câriye" olarak nitelendirilen eserleri ve hayır işleri ile bugüne seslenen nadide simalardan dır. Sahip olduğu imkanları Hakk için halkla paylaşan Sâbit Efendi, Osmanlı sosyal hayatının temel unsurlarından olan tekkelerin ve dolayısıyla dervişlerin fonksiyonları meselesi bağlamında önemli ve değerli bir örnek durumundadır.

1. Şeyh Hüseyin Sâbit Efendi'nin Hayatı:

Şeyh Sâbit Efendi Niyazî-i Mısırî'nin halifelerinden olan Seyyid Kâsımzâde Seyyid Mehmed Emîn Efendi'nin (ö. 1131/1718) kardeşinin torunudur.²⁶ Babası Şeyh Mehmed Şerif Efendi'dir (ö. 1282/1865). Hüseyin Sâbit Efendi, mezar taşında yer alan bilgiye göre 1231/1816'da doğmuştur. Doksan yıldan fazla ömür süren ve yakalandığı amansız bir hastalıktan kurtulamayarak vefat eden Hüseyin Sâbit Efendi Ulu Cami'de kılınan cenaze namazının ardından Pîr Emîr civarındaki özel kabristanına defnedilmiştir.²⁷ 24 Zilhicce 1329/ 2 Kânun-ı Evvel 1327/ (1911) yılında vefat ettiği bilinen²⁸ Sâbit Efendi'nin kabri Pir Emir Sultan türbesinin doğu tarafında yer almaktadır.²⁹

Kaynaklarda ailesi ve çocukları hakkında fazlaca bilgi bulunmayan Sâbit Efendi'nin halen hayatta olan torunları ile yapılan görüşmelerde ikisi erkek, ikisi de kız olmak üzere dört çocuğunun olduğu, ayrıca ilk eşinin vefatından sonra evlendiği gayr-ı Müslim bir bayanın önceki eşinden olan oğlunu da kendisine Şerif adını vererek himayesine aldığı söylenmiştir. Çocuklarından kendisi ile aynı kabirde yatan kızı Hacer hanımın mezar taşında 1892 yılında doğduğu ve 1954'te vefat ettiği yazılıdır. Sâbit Efendi'nin Mümin adındaki oğlu ise 1880 yılında doğmuş ve 1960'da vefat etmiştir.³⁰ Diğer evlatları Lütfiye ve Salih adında olup Salih

²⁶ Mehmed, Şemseddin, *Gülzâr-ı Mısırî*, s. 502; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 433; Aşkar Mustafa, *Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1998, s. 245.

²⁷ Mehmed Şemseddin, *Yadigâr*, s. 434.

²⁸ Mehmed Şemseddin, *Yadigâr*, s. 434.

²⁹ Muhtemelen daha sonraları değiştirilmiş olan mezar taşında Latin harfleriyle şu satırlar yazılıdır: "Aile Gabri, Şehsâbit ve Kızı Hacer Hanım'ın Ruhlarına Fatih. Ş.S. D. 1231, Ö. 1326. H.C. D. 1892, Ö. 1954 (Mezar taşındaki ifadeler mevcut imla hatalarıyla düzeltilmeden aktarılmıştır).

³⁰ Sabit Efendinin oğlunun mezar taşındaki kayıt şu şekildedir: "Şehzâbitoğlu Mümin Or,

genç yaşta ölmüştür.

Sâbit Efendi'nin çocukları ilgili kanundan sonra "Or" soyadını almışlardır.

2. Tasavvufî Yönü:

Sâbit Efendi, Moralı (Atinalı) Tekkesi şeyhlerinden Mustafa Lütfullah Efendi'nin (ö. 1321/1905) halifesidir. Mustafa Lütfullah Efendi, *Yâdigâr-ı Şemsî* müellifi ve aynı zamanda Bursa'daki Mısri Dergâhı'nın son postnişini olan Mehmed Şemseddin Efendi'nin de (ö. 1936) şeyhidir.³¹ Aynı şeyhten el almış olan bu iki isim yine aynı tarihlerde Bursa'da ayakta olan Mısriyye'ye ait iki tekkede görev yapmışlardır. Bu bilgiler Sâbit Efendi'nin silsile itibarıyla Mısriyye'ye mensubiyetini açıkça ortaya koymaktadır.³² Seyyid Baba Tekkesi'nde şeyhlik makamında bulunan kardeşi Salih Efendi'nin 1289/1872 tarihindeki vefatından sonra Sâbit Efendi onun yerine tayin edilmiştir.³³

Ramazan Baba Dergâhı'nın son Bektâşi şeyhi olan Süleyman Bey Baba'nın (ö. 1313/1897) vefatından sonra bu tekkenin perişan bir vaziyete girdiği ve arazilerinin bir kısmının şeyhin oğlu tarafından satıldığı bilinmektedir. Yaklaşık üç yıl gibi bir zaman zarfında atıl kalan tekke, Şeyh Sâbit Efendi'nin başvurusu üzerine uhdesine verilmiştir. Onun bu dergâhı yeniden inşa edip faaliyete geçirme vaadiyle devralmak istediği nakledilmektedir. Nihayet 1315/1900 tarihinde kendisi buraya resmen tayin edilmiştir.³⁴ Sâbit Efendi şeyhlik makamına oturduktan sonra uzun süre boş kalmasından dolayı harap olmuş olan tekkeye birkaç hücre ile bir tevhidhane inşa ettirmiştir.³⁵ Ancak onun Ramazan Baba Dergâhı'na tayin

Ruhuna Fatiha, D. 1880, Ö. 31/8/1960." Aynı kabirde yatan bir başka kişi ise Mümin Or'un kızı ve Sabit Efendi'nin torunu olan Şükriye Sertel'dir. Buradaki bilgiye göre 1928 yılında doğmuş, 1999 senesinde vefat etmiştir. Sâbit Efendi, çocukları ve torunları hakkında kendileriyle görüştüğüm torunları Mümin adındaki oğlunun neslinden gelenlerdir. Bunlardan özellikle Mümin Or'un oğlu Hidayet'in oğlu olan Şerif Bey, oğulları Hüseyin Bey, Muharrem Bey ve Hüseyin Bey'in kızı Esra Hanım söz konusu görüşmelerde oldukça yardımcı olmuşlardır. Kendilerine teşekkür etmeyi yerine getirilmesi gereken güzel bir vazife addediyorum.

³¹ Atinalı Ali Rıza Efendi (Moralı) Dergâhı, burada görev yapan meşâyih ve Mustafa Lütfullah Efendi hakkında bk. Mehmed Şemseddin, *Yadigâr*, s. 249-262.

³² Hasan Tâib Efendi tarafından kaleme alınan *Mir'ât-ı Bursa* adlı eserde (Bursa 1323) Ramazan Baba Dergâhı'nın bir Kâdiri tekkesi ve burada şeyhlik yapan Şeyh Sabit Efendi'nin de Kâdiri olduğu bilgisi mevcuttur, bk. s. 42. Muhtemelen bu kaynaktan faydalanılarak hazırlanan *Bursa Ansiklopedisi I (Yer Adları)* Bursa 2001, isimli çalışmadaki "Piremir Mahallesi" maddesinde de aynı bilgi yanlış olarak tekrar edilmektedir, bk. s. 240.

³³ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 431.

³⁴ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 363. *Bursa Kütüğü*'ndeki bilgiye göre Sâbit Efendi 15 Kânun-ı Sâni 1902 tarihinde Ramazan Baba Tekkesi şeyhliğine gelmiştir, bk. IV, s. 93.

³⁵ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 363.

edilmeden evvel buranın tamirâtı ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hasan Tâib Efendi'nin verdiği bilgiye göre türbe kapısı üzerinde bulunan ve buranın Sâbit Efendi tarafından tamir ettirildiğini belirten kitabede 1312/ 1896 tarihi yazılıdır.

Kitabede yer alan beyitlerin sahibi İstanbul'daki Merdivenköy Şahkulu Sultan Bektâşi Tekkesi şeyhlerinden Mehmed Ali Hilmi Dede-baba'dır (ö. 1326/1907).³⁶ Hilmi Dede-baba aynı zamanda Bektâşi şairlerinin en iyilerinden biri kabul edilmektedir.³⁷ Bu itibarla döneminin ünlü Bektâşiler'inden olan Hilmi Dede-baba ile Sâbit Efendi'nin tanışıyor oldukları söylenebilir. Sosyal yönü ve girişkenliği ile tanınan Sâbit Efendi'nin bağlı olduğu tarikatın da meşrep itibariyle Bektâşiliğe yakınlığı göz önüne alındığında³⁸ bu ihtimal daha da ağırlık kazanmaktadır. Hilmi Dede'nin eseri olan söz konusu kitâbede şu satırlar yer almaktadır.

*Sultan Hamîd Hân-ı Sâni eltâfi sayesinde³⁹
Şeyh Sâbit etti ihyâ bu hangâhı*

*Feyz isteyen Hüdâ'dan bâb-ı rızâda dursun
Olmuş bu câ-yı âli âşukların penâhı*

Şeyh Sabit Efendinin Piremir Mezarlığındaki kabir taşı

³⁶ Bk. Mehmed Ali Hilmi Dede-baba Divanı, (Haz. Bedri Noyan), İstanbul ts., s. 307. Hilmi Dede-baba hakkında bk. Özmen, İsmail, *Alevi-Bektâşi Şiirleri Antolojisi I-V*, Ankara 1998, IV, s. 439-448; Uçman, Abdullah, "Mehmed Ali Hilmi Dede-baba", *DİA*, s. 440.

³⁷ Melikoff, Irene, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe* (çev. Turan Alptekin), İstanbul 1999, s. 309; Uçman, Abdullah, "Mehmed Ali Hilmi Dede-baba", *DİA*, s. 440.

³⁸ Bektâşiler'in Niyâzi-i Mısri ile ilgili kanaatleri hakkında bk. Birge, J. Kingsley, *The Bektashi Order of Dervishes*, Londra 1965, s. 107.

³⁹ *Divan* İttihat ve Terakkî yönetimi döneminde basıldığından II. Abdülhamid'i övücü nitelikte olan ilk mısra "Birçok zaman harabe halinde idi amma" şeklinde değiştirilmiş, daha sonra müellifi tarafından düzeltilmiştir, bk. Yüksel, Müfid, *Bektâşilik ve Mehmed Ali Hilmi Dede-baba*, İstanbul 2002, s. 120.

*Ervâh-ı evliyâdan himmet taleb edenler
Gelsin ziyaret etsin dâim bu bâr-gâhı*

*Hilmî Dede târihin cevher kalemle yazdı
Ta'mîr olundu zîbâ Ramazan Baba dergâhı*

Sene 1312⁴⁰

Sâbit Efendi tekke şeyhliği yanında ayrıca resmî imamlık vazifesi de yapmış, 27 Ağustos 1897'de Pîr Emîr Camii'nde imam hatip olarak görevlendirilmiştir.⁴¹

3. Kişisel Özellikleri:

Şeyh Hüseyin Sâbit Efendi ile ilgili en geniş malumatı içeren *Yâdigâr-ı Şemsî*'de onun kişisel özellikleri hakkında ilginç bilgiler mevcuttur. Bunlardan birinde Şemseddin Efendi şöyle bir tasvirde bulunmaktadır:

“Uzunca boylu, lâubâlî meşreb, saç-sakal karışmış, elbisesi acaib, derbeder kıyafet, sardığı sarıgın rengi değişmiş, o mehîb kıyafetiyle gayr-ı mütenâsib ufak bir arakıyye ve destâr başının rub'ını ancak ihâta eder idi. Yürüyüşü levendâne, revîşi rindâne, görenlerin mutlak nazar-ı dikkatini celb ederdi. Bununla beraber muhibb-i ehl-i beyt-i risâlet olup Muharrem'de mersiyeler okutur, aşûre pişirerek hava müsait olursa Teferrüc'e ve Ramazan Baba civarındaki vasi' sahraya davet ederek münadî vasıtasıyla ilan ettirir, fukara-perver, ehlüllah bendesine hürmet ederdi. Sinni yetmişe karib olduğu halde kuvvetini zâyî etmeyerek vefatına yakın zamana kadar bulunduğu mahallere yayan giderdi. Gençliği hengamında nâmını herkese tanıtmış, bazen pek latîf nükteler sarf eder, latîfeler ederdi. Bir işe mübâşeretinde, bu akşam istihâre ettim, şöyle zuhûrât oldu diyerek başlardı.”⁴²

Şeyh Sâbit Efendi'nin şahsî meziyetleri bunlarla sınırlı değildir. Ümmî olduğu halde hiçbir şeyden çekinmeyen, girişken tabiata sahiptir. Bu hususta *Yâdigâr*'ın tesbiti şu şekildedir:

“Mûmâ ileyh umûr-ı dünyeviyyede istihsâl-i matlabin yolunu bilir ve her yere müracaatın usûlünü bulur, anlar. Mâbeyne gider, vükelâya çatar. Bâhusus Bursa'ya gelecek valilerin teveccühünü kazanır. Her işe girer çıkar. Hatta Almanya sefiri Bursa'ya geldiğinde ziyafetler vermiş, memnuniyetini celb etmekle hükümet-i seniyyece bu hali takdir olunmuş, Osmanî ve Mecidî nişanlarıyla taltif edilmiş. Uhdesine Hâriciye pâyesi tevcihiyle müderrislik verilmişti. Hâsılı her şeye yarar bir zât olup nev'i şah-

⁴⁰ Mehmed Ali Hilmi Dedebeba, *Divan*, s. 307; Hasan Tâib Efendi, *Mir'ât-ı Bursa*, s. 42. Ramazan Baba Tekkesi gibi kitabe de bugün mevcut değildir.

⁴¹ Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, IV, s. 93.

⁴² Mehmed Şemseddin, *Yadigar*, s. 434.

sına münhasır idi.⁴³

Oburluğu ile de tanınan Sâbit Efendi'nin bu yönüne dair bir rivayet de vardır. Buna göre o, Teferrüc mevkiinde gerçekleştirilen bir piknik esnasında sekiz okka sığır etinden yapılmış köfte ile bir küfeye yakın üzümü yemiştir.⁴⁴

Yukarıdaki açıklama ve tasvirlerden onun, dünyalığa pek önem vermeyen, Melâmî neşveyi benimseyen bir yapıya sahip olduğu, bunun yanında, girişken ve insanlarla içli dışlı olmayı seven, nüktedân bir tavrı benimsediği anlaşılmaktadır. Mısırye'ye mensup olan Sâbit Efendi bu tarikatın özelliklerini de özümsemiş gözükmektedir. Hz. Ali ve ehl-i beyt sevgisinin en önemli mümessillerinden olan Niyazî-i Mısrî'yi (ö. 1105/1694)⁴⁵ pîri olması hasebiyle takip ettiği anlaşılan Şeyh Efendi'nin de ehl-i beyte özel bir sevgi beslediği ve bununla bağlantılı olarak Muharrem ayında mersiye okutup, aşure dağıttığı nakledilmektedir.⁴⁶

4. Sosyal Faaliyetleri:

Mizaç itibarıyla tekkesine kapanıp kalmak yerine sosyal hayatın her alanında, halkla birlikte olmayı tercih eden Sâbit Efendi'nin bu özelliğine yardımseverliği de eklenince emsaline az rastlanan hayır faaliyetlerine imzasını attığı görülmektedir. Onun yaşadığı dönemde Bursa'yı yerle bir eden deprem ve ardından gelen savaşlar neticesinde Bursa'ya akın eden muhacirlerin içinde bulundukları zor şartların yanında, Bursa'da önce müfettişlik, ardından da valilik yapmış olan Ahmed Vefik Paşa'nın (ö. 1891) şehirde gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinin de Sâbit Efendi'nin çalışmalarına vesile olduğu söylenebilir.⁴⁷

Sâbit Efendi'nin sosyal faaliyetlerini, farklı yerlerden şehre gelen mu-

⁴³ Torunları, kendileriyle yapılan görüşmelerde söz konusu nişandan haberdar olmadıklarını söylemişlerdir. Bununla beraber son zamanlara kadar kendilerinde Sâbit Efendi'den kalma oldukça değerli bir kılıcın bulunduğunu ve 23 Nisan ve 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı gibi kutlamalarda gerçekleştirilen törenlerde bu kılıcın çevredeki okullar tarafından kullanıldığını belirtmişlerdir. Ancak bugün söz konusu kılıcın da artık mevcut olmadığını beyan etmişlerdir.

⁴⁴ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV, s. 93. Kaynakların Sâbit Efendi'nin oburluğu ile ilgili verdiği bilgiyi kendilerine aktardığı torunları, bu özelliğin ailenin hayatta olan erkeklerinde de mevcut olduğunu söylemişlerdir.

⁴⁵ Kara, Mustafa, *Niyazî-i Mısrî*, Ankara 1994, s. 50-55.

⁴⁶ Mehmed Şemseddin, *Yadigâr*, s. 434. Torunlarının ailenin büyüklerinden naklen anlattıkları ilginç bir anekdotu burada zikretmek gerekir. Buna göre Sâbit Efendi özellikle Muharrem'de ikram edilecek olan aşureyi bizzat kendi eliyle bir gün önceden pişirir, hazır hale getirmiş. Aşure günü ikram öncesi Sâbit Efendi aşure kazanını ısınması ateşe koyup eliyle karıştırmış. Bunu gören halk aşurenin aslında soğuk olduğunu bilmediklerinden Sâbit Efendi'nin elinin yanmadığını sanır ve bunu onun kerameti olarak anlatırlarmış.

⁴⁷ Ahmed Vefik Paşa'nın söz konusu icraatları hakkında bk. Akün, Ömer Faruk, "Ahmed Vefik Paşa", *DİA*, II, s. 146.

hacirlerin iskanı, tekke-cami-okul inşası, yol yapımı ve ağaçlandırma çalışmaları ile fakirlere gıda yardımı gibi gruplar halinde sıralamak mümkündür.

Muhacirlerin İskânına Dair Çalışmaları: Tarihinin her döneminde göç hareketlerine sahne olan Bursa şehri özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan savaşlardan dolayı vatanlarından kaçıp Bursa'ya sığınan muhacirlerin akınına uğramıştır. Söz konusu yıllarda Bursa'da yayınlanan resmî ve özel gazetelerde bu hicret vakalarına dair çok sayıda habere tesadüf olunmaktadır.⁴⁸ Dedeleri de bu şehre sonradan gelmiş olan Sâbit Efendi bu itibarla muhacirlere yakınlık duymuş ve onlara yaptığı yardımlarda söz konusu ilgi tesir etmiş olmalıdır.

Şeyh Sâbit Efendi, o dönemde Bursa'ya göç eden ve oldukça zor şartlar altında yaşamaya çalışan muhacirlerin iskanı için uhdesindeki tekkeye ait olan arazilerin bir bölümünü bağışlamış, yaklaşık iki yüz ailenin oturması için binalar inşa ettirmiştir.⁴⁹ Seyyid Baba Tekkesi'nin güneydoğu tarafında teşkil edilen bu ilk mahalle uzun süre "Şeyh Sâbit Mahallesi" olarak anılmıştır. Daha sonraları birbirine bitişik üç ayrı mahalle olan Vefikiyye, Mollaarap ve Şeyh Sabit birleştirilerek tek bir muhtarlığa bağlanmış ve Mollarap adını almıştır.⁵⁰

Şeyh Sâbit Efendi'nin gayretleri ve bizzat Padişah'tan aldığı izinle Piremir Camii'nin güneydoğusunda yine şehre gelen göçmenlerin yerleşmesi için muhtemelen Ramazan Baba Dergâhı'na ait arazi üzerinde kurdurduğu bir mahalle daha mevcuttur. Burası, Padişah Abdülhamid zamanında ve onun ruhsatıyla meydana getirildiğinden onun adına izafeten önce-leri Hamidiye Mahallesi olarak adlandırılmıştır.⁵¹ Muhtemelen Padişahın hal'inden sonra bu isimlendirmeden vazgeçilmiş ve mahalle kurucusunun adıyla "Şeyh Sâbit Mahallesi" olarak anılmıştır. 1940'lı yıllarda buranın ismi tekrar değiştirilerek "Akçağlayan Mahallesi" şekline dönüştürülmüştür.⁵²

Sâbit Efendi'nin, semt sakinlerinin temel ihtiyacı olan suyun temini hususunda da yoğun çabaları olduğunu dönemin gazeteleri haber ver-

⁴⁸ Bu haberlerden biri için bk. *Bursa Gazetesi*, sy. 3 (15 Rebiülevvel 1308). Şeyh Sâbit Efendi ile ilgili olarak Osmanlılar döneminde Bursa'da yayınlanan gazetelerde yer alan haberleri temin hususunda desteğini esirgemeyen UÜ. SBE. Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi Mürvet Yaman Hanımefendi'ye teşekkür ediyorum.

⁴⁹ *Bursa Gazetesi*, sy. 8 (5 Cemâziyelâhîr 1308).

⁵⁰ Söz konusu mahallede kendileri ile görüşülen semt sakinleri yakın zamanlara değin Şeyh Sabit adının kullanıldığını doğrulamışlardır.

⁵¹ *Bursa Gazetesi*, sy. 73 (21 Ramazan 1309).

⁵² Bk. Uzer, İhsan, *Bursa Mahallesi ve Sokakları Rehberi*, Bursa 1945, s. 8. Söz konusu isim değişikliği mahallenin adında geçen "Şeyh" kelimesinin o dönemde kullanılması kanunen yasak olan ünvanlardan olması sebebiyle gerçekleştirilmiş olsa gerektir.

mehtedir.⁵³

Tekke, Cami, Okul Yapımı: Özellikle 1855 senesinde yaşanan ve şehre büyük hasar veren deprem başta cami, tekke ve okul olmak üzere çok sayıda binanın ya yeniden inşasını ya da tamirini gerekli kılmıştı.⁵⁴ Bu bağlamda kaynaklar Sâbit Efendi'nin farklı yerlerde birden fazla cami inşa ettirdiğini haber vermektedir. Bunlar arasında en önemlisi yukarıda zikredilen muhacirlere tahsis ettiği mahallede yaptırdığı camidir.⁵⁵ Dönemin gazetelerinde yer alan ifadeler bu caminin müceddeden yaptırıldığına delalet etmektedir.⁵⁶ Hem söz konusu semte yakınlığı hem de daha önce mevcut oluşu göz önüne alındığında buranın Piremir Camii olduğu söylenebilir. Sâbit Efendi ayrıca caminin ibadete açılışından kısa süre sonra zamanın ünlü hattatlarına yazdırdığı dokuz adet levhayı buraya törenle astırmıştır.⁵⁷

Aslında daha evvel Eşrefiler Camii adıyla inşa edilmiş olup zamanla yıkılan ve bir kısmı da yeni açılan yola dahil olan bir başka cami de yine Sâbit Efendi tarafından yeni baştan bina edilmiştir. Dönemin gazetelerinde söz konusu caminin ibadete açılması hakkında haberler mevcuttur. Buna göre Sâbit Efendi şehrin idarecilerini ve halkı bu açılışa davet etmiş ve bu vesileyle kurbanlar kestirip fakirlere dağıtmıştır.⁵⁸ Kazım Baykal bu cami ve yanındaki tekkenin 1940'lı yıllardaki durumu hakkında şunları söylemektedir:

“Şeyh Sâbit Mescidi ve Dergâhı: Molla Arab'ın arkasında, Eşrefiler Caddesi'nin sonlarındaki ahşap bina mîmarî kıymeti olmayan alelade bir evdir. Şeyh Sâbit isminde bir zât tarafından 1323/1905 yılında yaptırılmıştır.”⁵⁹

Söz konusu cami günümüzde ev olarak kullanılmaktadır.⁶⁰

⁵³ *Bursa Gazetesi*, sy. 77 (26 Şevval 1309).

⁵⁴ Bk. İnalçık, Halil, “Bursa”, *DİA*, VI, s. 447.

⁵⁵ Mehmed Şemseddin, *Yadigâr*, s. 434.

⁵⁶ *Bursa Gazetesi*, sy. 34 (17 Zilhicce 1308).

⁵⁷ *Bursa Gazetesi*, sy. 55 (16 Cemâziyelevvel 1309).

⁵⁸ *Bursa Gazetesi*, sy. 112 (17 Şaban 1310).

⁵⁹ Baykal, Kazım, *Bursa ve Anıtları*, İstanbul 1982, s. 131.

⁶⁰ Eşrefiler Caddesi üzerinde Balabanbey İlköğretim Okulu'nun karşısında bulunan bu ev günümüzde iki katlı sarı boyalı eski bir binadır. Araştırma esnasında ziyaret edilen evde oturan yaşlıca bir bayan ev hakkında bilgi vermek istememiştir. Ancak aynı mahalde görüşülen bir başka yaşlı bayan ise söz konusu evin mahallenin yaşlı sakinleri tarafından “Cami ev” olarak anıldığını ve alt katında da bir yatırın olduğunu, çocukluğunda burasının halkın ziyaretgahı durumunda bulunduğunu söylemiştir. Bu yatır ya da yatırlar tekkede daha önceleri seyhlik yapmış olan meşâyıha ait olsa gerektir. Aynı bayan Şeyh Sâbit ismini duyduğunu ve daha yukarıda yer alan bir mahallenin de son zamanlara kadar bu isimle tanındığını söylemiştir. Civarda bilgilerine müracaat edilen başka zevat da bu bilgileri doğrulamış-

Sâbit Efendi'nin Setbaşı'nda bulunan ve önce 1855 depreminde, ardından 1863 yılındaki yangında harap olan Karaçelebizâde Camii'ni de tamir ettirdiği haber verilmektedir.⁶¹

Seyyid Baba Tekkesi'ndeki postnişinliği sırasında yaptığı başvuru kabul edilerek Ramazan Baba Dergâhı'na tayin edilen Sâbit Efendi, Bektâşîler'in buradan çıkarılmasından sonra kısmen harap olan ve ardından Süleyman Bey Baba'nın vefatıyla bir süre boş kaldığı için yıkılan tekkeyi bazı ilavelerle yeniden inşa ettirmiştir.⁶²

Muhacirlerin iskanı için bağışladığı arazi üzerine kurulan mahallede bir de okul yaptıran Sâbit Efendi bu insanların hemen bütün ihtiyaçlarını dikkate aldığını ortaya koymuştur. Okulda ders vermek üzere tayin edilen hoca ile ilgili bir haber dönemin gazetelerinden birinde şu şekilde yer almıştır:

“İsticlâb-ı deavât-ı hayriyye-i Hazret-i Veliyy-i Nimet-i A'zamî'yi kendisine vazîfe-i mukaddese ittihaż eylemiş olan memleketimiz erbâb-ı hasenâtından reşâdetlû Şeyh Sâbit Efendi'nin akdemce inşâ ettirmiş olduğu câmi-i şerîfe muttasıl mekteb-i ibtidâîye bu kere maaşını kîse-i hamîyye-tinden tesviye eyleyerek usûl-i cedîdeye âşinâ Cemil Efendi isminde bir muallim tedarik berle şehrin vasatında bulunan usûl-i cedîde mektebine baîd olan evlâd-ı ahâlîyi külfet ü meşakkatten kurtarmış olduğu ve şâkirdân mevcûdesi az zaman içerisinde gereği gibi terakkî eylemiş bulunduğu meşhûd-ı bâsıra-i iftiharımız olmuş ve Efendi-i mûmâ ileyhın bu vechile vukûa gelen himmet ü hamîyyeti şâyân-ı takdîr görülmüştür.”⁶³

Diğer Çalışmaları: Günümüz insanı tarafından çevrecilik faaliyetleri kapsamında değerlendirilen ağaçlandırma çalışmaları Sâbit Efendi'nin ilgi alanı dahilindeydi. Yaşadığı dönemde yaptırılmış olan Işıklar Askerî Lisesi'nin bahçesine çeşitli ağaçlar diktiği ve diktirdiği bilinen Şeyh Hüseyin Sâbit Efendi, Bursa Hükümet Konağı ile Işıklar arasındaki caddenin her iki tarafını ağaçlandırmaya teşebbüs etmişse de buna muvaffak olamamıştır.⁶⁴

Hayır faaliyetleri kapsamında şehirde yaşayan fakirleri de koruyup gözettiği anlaşılan Sâbit Efendi, cami, tekke ve okul açılışı, kandiller ile bayram günleri gibi zaman dilimlerini vesile kılarak bilhassa fakirleri

lardır.

⁶¹ *Bursa Gazetesi*, sy. 86 (14 Safer 1310). Sâbit Efendi'nin torunlarıyla yapılan görüşmede 1855 depremi ve akabindeki yangından sonra kullanıma kapanan bu caminin civarında meskûn olan Ermeni halkın burada çok sayıda meyhane işletmeye başladıkları, Sâbit Efendi'nin bilhassa söz konusu meyhanelerin bir an evvel kapatılmasını temin için camiye ibadete açmak maksadıyla tamiratını gerçekleştirdiğini söylemişlerdir.

⁶² Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV, s. 73.

⁶³ *Bursa Gazetesi*, sy. 109 (26 Receb 1310).

⁶⁴ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV, s. 93.

davet emek suretiyle onlara ikramda bulunmuş, gelemeyenlere de ayrıca yemek göndermiştir.

Sonuç

Bursa'nın fethinde Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin yanında onlarla birlikte gaza eden, ardından şehrin imarında ve sosyal hayatın tanziminde önemli roller üstlenen Abdalân-ı Rûm ile bu şehrin hayatına giren der-vişânın yüzyıllar boyunca devam eden faaliyetleri sahanın erbabının ma-lumudur. Bu bağlamda burada ele alınan tekke ve burayla bağlantılı olan zevat da Osmanlılar'ın kuruluş, yükseliş ve çöküş dönemlerine paralel bir seyir takip etmişlerdir. Bahis konusu edilen aile ve kurmuş oldukları tek-kenin tarihi serüveni göz önüne alındığında zikredilen dönemlere uygun olarak özellikle üç ismin öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki tıpkı Abdalân-ı Rum gibi Emir Sultan ile Buhara'dan kalkıp Bursa'ya gelen ve bu şehirdeki tasavvufî hayatın gelişimine büyük katkıları olan grubun içinde yer alan, adeta kurucu rolü üstlenen, söz konusu ailenin büyük dedesidir. İkincisi, XVII. asırda yaşayan ve yaşadığı dönemin Osmanlı kimliğini bünyesinde barındıran müderris, mutasavvıf, şair ve büyük sûfi Niyazî-i Mısırî'nin halifesi olan Seyyid Kâsımzâde Mehmed Emin Efendi'dir. Üçüncüsü ise çöküş döneminde yaşayan, ancak sanki bu gidişatı durdurmak istercesine bütün ömrünce maddi-manevî çaba sarf eden Şeyh Hüseyin Sâbit Efendi'dir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde Bursa'da yaşayan Sâbit Efendi de tıpkı ilk asırlardaki sûfilerin icraatlarına benzer bir şekilde, tasavvufî kimliği-nin gereği olarak yalnızca kalblerin imarı için çalışmakla kalmamış, git-tikçe ağırlaşan şartlarda bunalan şehrin ve toplumsal düzenin salimen devamı için bütün gayretini ortaya koymuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere, zaman zaman belli çevrelerce sıklıkla dile getirilen, tasavvufî dü-şüncenin ve mutasavvıfların toplumsal hayatın gerilemesi ve çöküşünün müsebbibi oldukları şeklindeki ithamın sıhhat derecesi Sâbit Efendi gibi zevâtın icraatlarının ortaya konulmasıyla birlikte netlik kazanacaktır.

SON SÖZ

Osmanlı kültür ve medeniyetini kavrayabilmek için öncelikle siyasî, askerî ve iktisadî yapılanmayı yakından tanımak gerekir. Yapılacak ikinci iş, üç temel kurumun işleyiş tarzı ve faaliyet alanlarını mercek altına almaktır: cami, tekke, medrese. İlk bakışta bu kurumların ayrı ayrı alanlarda hizmet verdiği zannedilirse de durum öyle değildir. Özellikle kuruluş yüzyıllarında bu müesseseler iç içedir. Cami sadece bir ibadet mekânı, medrese bir eğitim yeri, tekke bir zikir meydanından ibaret değildir. Cami ve tekkeler sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın güzel örneklerini sergilemiş, insanların gönül arayışları kadar beden ihtiyaçlarına da cevap vermişlerdir. Zaman zaman caminin imamı tekkenin şeyhi, tekkenin şeyhi medresenin müderrisi, medresenin müderrisi caminin imamı olmuştur.

Bursa'nın cami ve medreseleriyle ilgili altı asrı içine alan geniş çalışmalar henüz hazırlanıp yayınlanamamıştır. Fakat Mehmed Şemseddin Mısırî'nin himmetleriyle Bursa Dergâhları hakkında kaleme aldığı *Yâdigâr-ı Şemsî* sayesinde çok değerli bilgilere sahibiz. Bu temel eserden hareket ederek, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler konusunu ele alan elinizdeki eserde, Osmanlı medeniyetinin mayalandığı bu şehirde gönülleri mayalayan erenlerin eser ve fikirleriyle sizi baş başa bıraktık. Bazı sufiler hakkında muhtasar, müfid, bazı mutasavvıflar hakkında geniş teferruatlı bilgiler arz ettik. Bazı bilgileri görsel malzemelerin yardımıyla sunmayı tercih ettik. "Evvel giden ahbab"ın fotoğraflarını sunma imkânı olmadığı için hat sanatının güzelliklerini kullandık. Bu belge ve fotoğrafların bir kısmı ilk defa "kisve-i tab'a" bürünmektedir.

Yaklaşık otuz beş yıldan beri bu konu ile ilgilendiğimiz için kitabın her baskısı bir öncekinden daha geniş oldu. Yeni inceleme ve araştırmalar bizim için mutluluk kaynağı ise de yeni baskıyı almak zorunda kalan okuyucular için bunun pek hoş bir şey olmadığını tahmin ediyorum. Bu mahzur sebebiyle elinizdeki üçüncü baskı eserin son şekli olacaktır. Bundan sonra baskı olursa orada "genişletilmiş, gözden geçirilmiş yeni baskı" ifadesini göremeyeceksiniz. Aslında, Bursa tasavvuf kültürü için yapılacak çok iş var. Bunu da sonraki nesil daha uzağı görmek için bizim

omuzlarımıza basarak yapacaktır.

Altı asır boyunca Buhara'dan gelen sadayı Bosna'ya, Kaşgar'dan gelen meltemi Kahire'ye taşıyan Bursa evliyalarına olan gönül borcumuzu ödemek kolay değildir. Onlar gibi “gönülden gönüle” giden yolu bulabilirsek, Buhara Bursa Bosna güzergâhında dünya var oldukça “ipek” taşıma devam edecek, “gönül yapma” seferberliği sürecektir. Medine'de tutuşturulan meşaleyi, Ahmed-i Yesevî, Tanrı Dağları'na doğru yükseltecek, Yunus Anadolu bozkırlarına, Sarı Saltuk “bir meşaledir devredilir elden ele” sadasıyla Tuna boylarına taşıyacaktır.

Şefkat dolu bir anne gibi yüz yıllardır kucağını üç kıtanın insanlarına açan Bursa, dergâhlarda kotarılan ilahî aşk ve muhabbeti onlara cömertçe sunmuştur. Son yüz yılda materyalizmin ve kapitalizmin tarumar etmek istediği bu “gönül tokluğu”nu yeniden insanlara sunabilmek için tasavvuf kültürüne daha yakından bakmak gerekir. Çağdaş insanın aç gözlülüğünü yok edebilmek için gönül gözünü açmak gerekir. Bunun için de tasavvufun bulduğu ve asırlarca uyguladığı metodu izlemek gerekir. Aksi halde kapımızı çalan bu “tsunami” insanî değerlerimizi altüst edecek, servet, şehvet ve şöhret teslisi ile Haçlılara rahmet okutacaktır.

KİTABİYAT

A. Yazma Eserler

- Abdullah İlâhî, *Meslekü't-Talibîn ve'l-Vasılîn*, Süleymaniye Ktp., Uşşakî Kit., nu. 25
- Açıkbaş Mahmud Efendi, *Güzide*, Süleymâniye Kütüphanesi, H. Hayri – H. Abdullah Kitaplığı, nr: 146.
- Açıkbaş Mahmud Efendi, *Evrâd-ı Fethiye Şerhi*, Süleymaniye Kütüphanesi, H.Hayri-H.Abdullah, nr. 146.
- Açıkbaş Mahmud Efendi, *Risâle-i Nurbahşiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, H.Hayri-H.Abdullah, nr. 146.
- Açıkbaş Mahmud Efendi, (Resmî mahlaslı şiirler), Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 3563.
- Ahmed Gazzî, *Risale fi't-Tasavvuf*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Kit. nu:1430
- Ali Örfî el-Melâmî, *Şerh-i Nutk-ı Üftâde*, Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Kit., nu. 658
- Ali Semerkandî, *Bahrü'l-Ulum*, BEEK, Genel Kit., nu. 2452
- Ali Semerkandî, *Makâlât-ı Şeyh Ali Semerkandî*, Konya Koyunluoğlu Müzesi Ktp., nu. 13508
- Ali Semerkandî, *Mecmua-yı Külliyyat-ı Şeyh Ali Semerkandî*, Konya Koyunluoğlu Müzesi Ktp., nu. 11383
- Aziz Mahmud Hüdâyî, *Vakıat-ı Üftâde*, AÜ DTCF Ktp., Muzaffer Ozak Kit., nu. I/660
- Aziz Mahmud Hüdâyî, *Vakıat-ı Üftâde Tercümesi* (kismî tercüme: Mehmed Muizzuddin), İsmail Erünsal Ktp.
- Baldırzade Selisî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliya*, BEEK, Orhan Kit., nu. 1018/1 BS, C 442/605, 51a, C 187
- Bursa Vilâyetine Ait Vakfiyeler*, TTK Ktp., Y/665
- Ebu İshak, *el-Mü'tekad*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Kit. nu. 1607
- Eşrefzâde, Şeyh Ahmed Ziyaeddîn, *Gülzâr-ı Sülehâ*, BEEK, Orhan Kit., nr. 1018/2
- Gazzîzâde Şeyh Abdüllatif, *Vakıat*, BEEK, Orhan Kit., nu. 705
- Gazzîzâde Şeyh Abdüllatif, *Hulasatü'l-Vefeyât*, BEEK, Genel Kit., nu. 2162; BEEK, Orhan, 1016; AÜ DTCF Ktp., İsmail Sencer Kit., nu. I/3605
- Gazzîzâde Şeyh Abdüllatif, *Menâkıb-ı Gazzî*, BEEK, Orhan Kit., nu. 1042
- Gazzîzâde Şeyh Abdüllatif, *Ravzatü'l-Müflihun*, BEEK, Orhan Kit., nu. 1041
- Gazzîzâde Şeyh Abdüllatif, *Risaletü'l-Vakıat*, BEEK, Orhan, 354/4
- Haririzade M. Kemaleddin, *Tibyan*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Kit., nu. 431

- Hazinî, *Cevahirü'l-Ebrâr*, İÜ Ktp. Ty nu. 3893
 Hulvî Mahmud Cemaleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeat-ı Ulviyye der Menâkıb-ı Meşayih-ı Halvetiyye*, Millet Ktp., Ali Emîrî Kit., nu. 1100.
 Hüsameddin Bursevî, *Menâkıb-ı Hazret-i Üftâde*, Mustafa Kara Özel Ktp.; AÜ DTCF Ktp., M. Ozak Kit., I/193
 Hüsameddin Bursevî, *Mühimmâtü'l-Mü'minîn fî Umuri'd-Dünya ve'd-Dîn*, TSMK, Bağdat Kit. nu. 189
 Hüseyin Vassaf, *Kemâlnâme*, A. Yivlik Özel Kit.; BEEK, Genel Kit., nu. 129
 Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr ve Şerh-i Esmar-ı Esrar*, I-V, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, nu. 2305-2309
 İbrahim Rakım Efendi, *Vakıat-ı Hazret-i Mısrî*, BEEK, Genel Kit. nu. 772
 İsmail Hakkı Bursevî, *Kitabu'l-Hutaba*, BEEK, Genel Kit., nu. 85
 İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, BEEK, Genel Kit. Nu. 64
 İsmail Hakkı Bursevî, *Mecmuatü'l-Esrar*, İst. Atıf Efendi Ktp., nu. 1500
 İsmail Hakkı Bursevî, *Tamamü'l-Feyz*, Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Kit., nu. 455
 Kaygulu Halil, *Dîvân*, BEEK, Genel 4935.
 Kaygulu Halil, *Hâdiyü'l-Uşşâk*, BEEK, Genel 4939.
 Kaygulu Halil, *Velâyetnâme*, Seval Kaygulu Özel Ktp.
 Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, I-IV, BEEK, Genel Kit., nu. 4519-4522
 Mahmud b. Osman, *Firdevsü'l-Mürşidiyye fî Esrarı's-Samedîyye*, Türkçe terc. Muhammed b. Ahmed, Süleymaniye Ktp. Ayasofya Kit. nu. 3254
 Mahmud Nasihî, *Subhatu's-Salikîn*, BEEK, Genel Kit., nu. 1700
 Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, İst. Atıf Efendi Ktp., nu. 1923
 Mehmed Gülşen, *Ahvalü'n-Nebiyyi'l-Muhtar*, Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Kit., nu. 628
 Mehmed Şemseddin, *Karâr-ı Şemsî*, Safiyyüddin Erhan'daki yazma nüsha. *Menâkıb-ı Üftâde* (müellifi meçhul), M. Kara Özel Ktp.
 Menkabe-i Mısıriyye, BEEK, Genel Kit. nu. 854
 Muhammed Nazmî, *Hediyetü'l-İhvan*, Millet Ktp., Şeriyette Kit. nu. 1082
 Müstakimzade Sa'deddin Süleyman, *Menâkıb-ı Melâmiye-i Bayrâmiyye*, Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa Kit., nu. 1164
 Süleyman Halis, *Vefeyâtnâme*, M. Kara Özel Ktp.
 Türbedar Şeyh İbrahim, *Menâkıb-ı Pîr Üftâde*, M. Kara Özel Ktp.
 Üftâde, *Vakıat*, AÜ DTCF Ktp., M. Ozak Kit., nu. I/660
 Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı, 747 no'lu Defter
 Zebidî, *Ikdü'l-Cevher*, DİA Ktp., nu. 4618
 Zebidî, *İthafü'l-Asfiya*, DİA Ktp., nu. 4618

B. Basma Eserler

- Abdülkadir Kadrî, *Bursa Rehberi*, Bursa 1329
 Akün, Ömer Faruk, "Ahmed Vefik Paşa", *DİA*, II, s. 143-157,
 Akyürek, Ahmed Remzi *Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmi-i Müellifîn Fihristi*, (Osmanlı Müellifleri ile birlikte tıpkıbasım) Ankara 2000.
 Algül, Hüseyin- Azamat, Nihat, "Emîr Sultan", *DİA*, XI, s. 146-148,
 Ali Emîrî Efendi, *Esâmü Şu'arâ-yı Âmid*, haz. Galip Güner-Nurhan Güner, Anıt Matbaası, Ankara 2003.

- Ali Şîr Nevaî, *Nesayimü'l-Mahabbe*, nşr. Kemal Eraslan, İst. 1979
- Aşkar, Mustafa, *Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1998,
- Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara 2000.
- Atasoy, Nurhan, *Derviş Çeyizi*, Ank. 2000
- Ateş, Süleyman, *İşarî Tefsir Okulu*, Ank. 1974
- Atlansoy, Kadir: *Bursa Şairleri Bursa Vefeyâtnâmelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Bursa 1998
- Atlay, Neşri, *Şeyh Ali Semerkandî*, Konya ts
- Aynî, Mehmed Ali, *Türk Azizleri I (İsmail Hakkı)*, İst. 1944
- Ayvansarayî Hafız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevami*, İst. 1281
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisi, I-IV*, İst. 1966-1972
- Azamat, Nihat, "Kuşadalı İbrahim Efendi", *DİA*, c. XXVI, s. 468-470.
- Azbî Efendi, *Tahmis-i Derviş-i Azbî Divan-ı Mısırî Efendi*, ts
- Aziz Mahmud Hüdâyî, *İlim-Amel Seyr u Sülûk*, trc. H. Kâmil Yılmaz, İst. 1988
- Bahadıroğlu, Mustafa, *Celvetiyye'nin Piri Hz. Üftâde ve Divan'ı*, Bursa 1995
- Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekâyi' der Belde-i Celile-i Bursa*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 89.
- Baldırzâde Selisî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ*, (haz. M. Hızlı-M. Yurtsever), Bursa 2000.
- Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İst. 1976
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I*, İst. 1987
- Bayak, Cemal, "Fenâî Ali Efendi", *DİA*, XII, s. 335.
- Baykal, Kâzım, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, 1982
- Baykal, Kâzım, *Bursa'da Ulucâmi*, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu yay. Bursa 1989.
- Beki Kâmil, *İbrahim Rakım Efendi ve Vâkıât-ı Mısırî*, UÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1997
- Beliğ, İsmail, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyâ-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, 1.bs., Ankara 1998.
- Benlioğlu, İbrahim, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl Bursalı Mûsikîşinaslar*, MÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, İst. 1998.
- Beşbaş, Nermin-Denizli, Hikmet, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III*, Ank. 1983
- Beysanoğlu, Şevket, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, c.II., Ankara 1996.
- Beysanoğlu, Şevket, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır Tarihi*, Şehir Matbaası, İstanbul 1963.
- Beysanoğlu, Şevket, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, c.I, İstanbul 1957.
- Birge, J. Kingsley, *The Bektashi Order of Dervishes*, Londra 1965,
- Bruinessen, Martin Van, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- Bruinessen, Martin Van-Hendrick Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakır'da*, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Bursa Gazetesi*, Bursa Eski Basma ve Yazma Eserler Kütüphanesi (BEEK),
- Bursalı Mehmed Tahir, *Meşayih-i Osmaniyeden Sekiz Zatın Teracim-i Ahvali*, İst. 1318
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri, I-III*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333-

1342.

- Bursevî, İsmail Hakkı, *Silsile-i Celvetiyye*, İstanbul 1291.
- Cemiloğlu, Mustafa, *Bursa Dağ Köylerinde Türkmen Kültürü*, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa 2002.
- Çalık, Fatma "Eşrefzâde İzzeddin ve Tefsiri: Enîsü'l-Cenân", UÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2008.
- Çaylıoğlu, Abdullah, *Niyâzî-i Mısrî Şerhleri*, İst. 1999
- Çift, Salih, *Bursa'da Bektâşî Kültürü ve Ramazan Baba Dergâhı*, UÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1995
- Damar, Abdullah, *Bursa'da Nakşibendiyye Kültürü ve Ahmed İlâhî Tekkesi*, UÜ. SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1993
- Demir, Şûle, *Abdullah Münzevî ve Ulucami Kütüphanesi*, UÜ. SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1999.
- Demirağ, Banu, *Manolya Ağacının Kökleri*, İstanbul 2000.
- Deniz, Abdülilâh, *Ebu Nasr Serrac ve el-Lum'a'ı*, UÜ. SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1992
- Doğramacı, Baha, *Niyazî-i Mısrî*, Ank. 1988
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.
- Ebu'l-Hasan Deylemî, *Siret*, nşr. A. Schimmel, Ankara 1955
- Elvân Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye*, nşr. A. Yaşar Ocak-İ. Erünsal, İst. 1984
- Erginli, Zafer, *Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar*, UÜ. SBE basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1995.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Musikisi Antolojisi*, İst. 1938
- Erhan, M. Safiyyüddin, "Bursa Eşreflerinde Köfteli Çorba Ananesi", *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu IV*, Bursa 2005, s. 299-301.
- Erzi, S. Adnan, "Bursa'da İshakî Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi, *VD*, sy. II
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Yayına Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, (Topkapı Sarayı Bağdat 305 numaralı yazmasının transkripsiyon-dizini), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Eyice, Semavi, "Zaviyeli Camiler", *İÜ İFM*, XXIII
- Ferideddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, trc. Süleyman Uludağ, İst. 1985
- Fırlıklı, E. Ruhi, *Türkiye'de Alevilik-Bektâşilik*, Ank. 1990
- Gabriel, Albert, *Bir Türk Başkenti Bursa*, çev. N. Er, H. Er, A. Kazancıgil, Bursa 2008
- Gazzizâde Şeyh Abdüllatif, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, BEEK, Genel nr. 2162.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, "Niyazî-i Mısrî", *ŞM*, sy. VII, İst. 1972
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *100 Soruda Mezhepler ve Tarikatlar*, İst. 1969
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *100 Soruda Tasavvuf*, İst. 1969
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Melâmilik ve Melâmiler*, İst. 1931
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılar'da Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1989.
- Güner, Hamza, *Kütahyalı Dîvan Şâirleri*, Kütahya 1967.
- Güneş, Mustafa, *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*, Ank. 2000
- Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İst. 1999
- Güzel, Abdurrahman, *Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri*, Ank. 1983
- Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, nşr. Esad Coşan, İst. ts
- Hacı Bektâş-ı Velî, *Vilâyetnâme*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İst. 1952

- Hasan Tâib Efendi, *Hâtırâ Yâhud Mir'ât-ı Burûsa* (haz. M. Fatih Birgül), Bursa 2007.
- Hasan Tâib Efendi, *Mir'ât-ı Bursa*, Bursa 1323,
- Hızlı, Mefâil, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İz Yayıncılık. İstanbul 1988.
- Hocazade Ahmed Hilmî, *Ziyaret-i Evliya*, İst. 1325
- Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İst. 1329
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. M. Akkuş-A. Yılmaz), İstanbul 2006, c. I-V.
- İbn Batuta, *Seyahatnâme*, M. Şerif Paşa Tercümesi, İst. 1335
- İbnü'l-Mülakkin, *Tabakatü'l-Evliya*, nşr. Nureddin Şeribe, Kahire 1393/1973
- İnal, İbnulemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri, I-IV*, İst. 1988
- İnalcık, Halil, "Bursa", *DİA*, VI, s. 445-449,
- İsmail Belig, *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredan*, Bursa 1302
- İsmail Hakkı Bursevî, *Divan*, Neşr. Murat Yurtsever, Bursa 2000
- İsmail Hakkı Bursevî, *Muhammediyye Şerhi*, Bulak 1252
- İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile-i Tarik-ı Celvetî*, İst. 1291
- İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin, I-II*, İst. 1951-55
- İsmail Paşa, *Zeyl-i Keşfu'z-Zunun, I-II*, İst. 1945-47
- Kaplanoglu, Raif, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, Bursa 2001.
- Kaplanoglu, Raif, *Bursalı Şâir Yazar ve Ünlüler*, Bursa 1998.
- Kara, Mustafa, *Buhara Bursa Bosna*, Dergâh Yay. İst. 2012.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Dini Kültür*, Emin Yayınları, Bursa 2011.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Kırklar Meclisi*, Bursa 2011
- Kara, Mustafa, *Dervişin Hayatı Süfinin Kelamı*, İst. 2005
- Kara, Mustafa, *Eşrefoğlu Rûmî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Kara, Mustafa, *Metinlerle Osmanlılar'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2004.
- Kara, Mustafa, *Niyâzî-i Mısri*, Ankara 1994, s. 50-55,
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İst. 1985
- Kara, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1980
- Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunun, I-II*, İst. 1972,
- Kâtib Çelebi, *Mizanu'l-Hak fî İhtiyari'l-Ehak*, İst. 1306
- Kâtib Çelebi, *Fezleke-i Târih-i Osmânî*, Hüdavendigâr Matbaası, 1298.
- Kaygulu Halil, *Divân*, İst.1272, Litografya Basım.
- Kaygulu Halil, *Divân-ı Sâlis*, İstanbul 1273, Litografya Basım.
- Kaygulu Halil, *Hâdiyü'l-Uşşâk*, BEEK, Genel 4939, İstanbul 1273.
- Kaygulu Halil, *Mezbûrâtül-Hakâyik*, İstanbul trs.
- Kehhale, Ö. Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin, VIII*, Dimaşk 1376
- Kelabazî, *Taarruf*, haz. Süleyman Uludağ, İst. 1979
- Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü, I-IV*, Hazırlayanlar: M.Kara, O. Çetin, M.Hızlı, H.Algöl, A. Yediyıldız, Bursa 2009, (yazma BEEK, Genel, nr. 4519-4522).
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ank. 1968
- Konur, Himmet, *İbrahim Gülşenî, Hayatı, Esreleri, Tarikatı*, İst. 2000.
- Korkusuz, M. Şefik, *Tezkire-i Meşâyih-i Amid (Diyarbakır Evliyalari)*, Baskı-Yıldızlar Ofset, İstanbul 1997.
- Köprülü, Fuad, "Bektâş", *İA*
- Köprülü, Fuad, "Ebu İshak Kâzerunî ve Anadolu'da İshakî Dervişleri", *Belleten XXXIII*

- Köprülü, Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İst. 1986
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ank. 1976
- Kufralı, Kasım, "Molla İlahi ve Kendisinden Sonraki Nakşibendiyye Muhiti", TDED, c.III, sy.1-2, (30 Kasım 1948).
- Kurdakul, Necdet, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, İst. 1977
- Kurnaz, Cemal-Tatçı, Mustafa, *Yesevîlik Bilgisi*, Ank. 2000
- Kuşeyrî, *Risale*, haz. Süleyman Uludağ, İst. 1981
- Lâmîî Çelebi, *Nefehatü'l-Üns Tercümesi*, İst. 1273
- Levend, A.Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi, I*, Ank. 1984
- Mecdî Mehmed Efendi, *Tercüme-i Şakaik*, İst. 1269
- Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 1098.
- Mehmed Gülşen, *Külliyat-ı Hazret-i Hüdâyî*, İst. 1338-40
- Mehmed Süreyya, *Sicillî-i Osmânî*, (haz. N. Akbayar-S.A. Karahan), İstanbul 1996.
- M. Şemseddin, *Dildâr-ı Şemsî - Niyâzî-i Mısırî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat*, haz. M. Kara – Y. Kabakçı, İstanbul 2011.
- Mehmed Şemseddin, *Gülzâr-ı Mısırî*, Mustafa Kara Özel Kitaplığı,
- Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî Bursa Dergâhları*, Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa 1997
- Mehmed Şihabeddin, *Tuhfetü's-Salikin*, İst. 1331
- Melikoff, Irene, *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe* (çev. Turan Alptekin), İstanbul 1999, s. 309,
- Muallim Naci, *Esamî*, İst. 1308
- Muhammed Masum Şirazî, *Taraiku'l-Hakayık*, Tahran 1318
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.
- Mustafa Lütfî Efendi, *Tuhfetü'l-Asrî fî-Menâkıbı'l- Mısırî*, Bursa 1309
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn, Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nişâbü'rî, *Sahih*, Çağrı Yayınları, c.I-III, İstanbul 1981.
- Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, (haz. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal), İstanbul 1928,
- Nâimâ Mustafa Halebî, *Târih-i Nâimâ*, İstanbul 1283/1866, c.III.
- Namlı, Ali, *İsmail Hakkı Bursevî ve Tasavvufî Görüşleri*, İst. 2001
- Necmeddin Kübrâ, *Usûlü'l-aşere, (Tasavvufî Hayat)*, haz. Mustafa Kara, Dergâh yay. İstanbul 1996.
- Nevzade Atayî, *Hadaiku'l-Hakaik fî Tekmiletî's-Şakaik, II*, İst. 1268
- Ocak, A. Yaşar, "Bektâşilik", *DİA*, İst. 1992
- Ocak, A. Yaşar, *Kalenderiler*, Ank. 1992
- Ocak, A. Yaşar, *Veysel Karânî ve Üveysilik*, Dergâh Yay., İstanbul 1982.
- Okumuş, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İst. 2001
- Okuyan, Mehmet, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, İst. 2001.
- Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. yy.)*, Gaye Kitabevi, Bursa 2000.
- Öngören, Reşat, *Anadolu 'da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)*, İst. 2000
- Özdamar, Mustafa, *Dersâdet Dergâhları*, Kırk Kandil Yay., İstanbul 1994.
- Özmen, İsmail, *Alevi ve Bektâşi Şiirleri Antolojisi I-V*, Ankara 1998,
- Öztürk, Y. Nuri, *Tarih Boyunca Bektâşilik*, İst. 1990
- Pay, Salih, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa 1996
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Matbaa-i Âmire 1283.
- Sadık Vîcdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Âliye* İst. 1338

- Sarı Abdullah Efendi, *Semeratü'l-Fuad fî Mebdei ve'l-Mead*, İst. 1288
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997.
- Seyyid Şerif Cürcanî, *Tarifat*, İst. 1300
- Sezgin, Fuad, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*, 1967-2000
- Soylu, Sıtkı, “Şeyh Ali Semerkandî Üzerine”, *Türk Folkloru*, Ocak 1976
- Steinherr, Irene Beldiceanu, *Scheich Uftade der Bergunder des Gelveje*, München 1961
- Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, IV, İst. 1316
- Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, trc. Cengiz Ketene, Ank. 1990
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'ul-Fuzalâ*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, c.I, İstanbul 1989.
- Tanman, Baha, “Fenâî Ali Efendi Tekkesi, DİA, XII, s. 336-337.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ank. 1969
- Tansel, Fevziye Abdullah, “Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî”, *AÜ İFD*, IV, 1967
- Tansel, Fevziye Abdullah, “Üveys Karânî Hakkında Notlar ve Türk Edebiyatında Şiirler”, *AÜİF İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, II, 1975.
- Mustafa Tatçı, *Limniden Geliyorum*, İst. 2012.
- Tatçı, Mustafa – Öztürk, Cemal – Bütüçü, Tacettin, *Selâmi Ali Efendi, Hayatı, Tarikatnâmesi ve Vakfıyyesi*, İstanbul 2006.
- Tek, Abdurrezzak, *Abdullatif Kudsî*, Emin Yayınları, Bursa 2007.
- Tekeli, Hamdi, *Gazzîzâde Abdüllatif Hayatı, Eserleri ve Vakîât'ı*, UÜ SBE, basılmamış doktora tezi, Bursa 2000
- Tosun, Necdet, *Bahâeddin Nakşibend, Hayatı Görüşleri Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2002.
- Trimingham, J. S., *The Sufi Orders in Islam*, London 1973
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İst. 1973
- Turyan, Hasan, *Bursa Evliyâları*, İstanbul 1997.
- Türer, Osman, *Muhammed Nazmî*, Ank. 1988
- Uçman, Abdullah, “Mehmed Ali Hilmi Dedebaba”, *DİA*, s. 440,
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1999.
- Uzer, İhsan, *Bursa Mahallesi ve Sokakları Rehberi*, Bursa 1945,
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c.III, Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, 2. bs., Ankara 1977.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlılarda İlmiye Teşkilâtı*, Ank. 1963
- Üftâde, *Divan*, İst. 1328
- Yakub Afvî, *Hediyetü's-Salikin*, İst. 1329
- Yediyıldız, Bahattin, “İslâm'da Vakıf”, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, içinde XIV, İst. 1989
- Yıldız, Sakıp, *Türk Müfessiri İsmail Hakkı, Hayatı, Eserleri ve Tefsir İlmindeki Metodu*, basılmamış doktora tezi, Erzurum 1976
- Yılmaz, H. Kâmil, “Celvetiyye”, *DİA*, VII, s. 273-275.
- Yılmaz, H. Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1980.
- Yılmaz, H. Kâmil, “Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Sema Risalesi”, *MÜ İFD*, III, İst. 1986
- Yusuf Elyan Serkis, *el-Mu'cem*, Mısır 1346
- Yusuf Hemedanî, *Rûtbetü'l-Hayat*, nşr. M. Emin Rıyahî, İran 1362
- Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 19. yy., İstanbul 2003.
- Yüksel, Müfid, *Bektâşilik ve Mehmed Ali Hilmi Dedebaba*, İstanbul 2002.

FİHRİST

A

Abdal Mehmed, 39, 55, 73, 116, 178, 198,

350, 511, 586

Abdal Murad, 27, 39, 64, 68, 73, 116, 117,

146, 263, 277, 471, 472

Abdal Musa, 5, 27, 38, 39, 43, 49, 73, 96, 98,

101, 106, 116, 122, 128, 259, 263

Abdalân-ı Rum, 38, 39, 98, 114, 115, 701

Abdulhalik Gucduvanî, 96, 104

Abdulkadir Geylânî, 17, 21, 25, 180, 191,

194, 200, 210, 225, 227, 233, 245, 390,

540, 557, 626, 627, 708

Abdullah Bosnevî, 8, 51, 295, 447, 453, 454,

466, 512, 626

Abdullah İlâhî, 23, 25, 26, 259, 331, 334,

337, 338, 347, 350, 368, 705

Abdurrahim Merzifonî, 24, 403, 406, 409,

419, 424

Abdurrahim-i Tirsî, 29, 192, 194

Abdurrezzak Kaşanî, 36

Abdüllatif Kudsî, 8, 24, 46, 65, 69, 74, 400,

401, 402, 407, 408, 409, 411, 413, 414,

415, 417, 420, 434, 681

Açıkbaş Mahmud Efendi, 7, 63, 67, 74, 142,

238, 365, 371, 372, 373, 374, 375, 379,

380, 381, 385, 386, 387, 388, 389, 390,

391, 392, 393, 394, 396, 397, 398, 705

Ahiyân-ı Rum, 38

Ahmed Bedevî, 17

Ahmed Bîcan, 30, 262, 484, 488

Ahmed Cünûnî Dede, 7, 49, 68, 294, 297,

299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306,

307, 309, 317, 319, 321, 323, 326, 626

Ahmed Gazzalî, 470

Ahmed Gazzî, 9, 51, 55, 60, 63, 64, 68, 417,

669, 673

Ahmed Hüsameddin Rûkkalî, 49, 359

Ahmed İlâhî, 7, 60, 69, 75, 145, 330, 331,

332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 347,

350, 364, 708

Ahmed Rifâî, 17, 22, 273, 470

Ahmed Vefik Paşa, 64, 290, 584, 682, 685,

697, 706

Ahmed-i Yesevî, 17, 20, 26, 96, 97, 98, 103,

104, 105, 106, 111, 112, 132, 136, 194,

704

Ahmet Remzi Dede (Akyürek), 309, 315

Akbıyık Ahmed Şemseddin, 30, 73, 512, 530

Akşemseddin, 29, 406, 444, 445, 488, 512,

635

Alâeddin Keykubad, 113, 138

Alâüddevlê Simnânî, 139

Ali Behcet Efendi, 46, 264, 352, 356, 357,

486

Ali Hemedânî, 136, 140, 372, 390

Ali Mağribî, 31

Ali Mest Edhemî, 9, 604, 605, 606

Ammar b. Yasir, 15, 470

Anadolu, 11, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23,

24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 37, 38,

40, 41, 42, 44, 49, 85, 86, 88, 89, 90, 97,

98, 100, 102, 103, 105, 106, 112, 113,

114, 116, 117, 119, 130, 138, 142, 145,

146, 148, 150, 194, 195, 230, 233, 234,

236, 258, 261, 274, 303, 330, 331, 332,

334, 335, 338, 350, 364, 367, 371, 406,

409, 415, 419, 420, 429, 431, 432, 441,

446, 468, 505, 506, 531, 539, 555, 556,

605, 608, 627, 670, 674, 704, 709, 710,

711

Âşık Paşa, 37, 262

Âşık Paşazâde, 38, 98, 100, 114, 115, 117,

118, 121, 124, 125, 126, 127, 129, 422

Aşk, 27, 32, 136, 137, 176, 187, 189, 335,

336, 396, 488, 543, 560, 593, 594, 614,

666, 668

Avârîfû'l-Maârif, 24, 50, 259, 403, 419, 420,

440, 441

Ayverdi, Ekrem Hakkı, 19, 91, 101, 127, 129,

205, 401, 417, 583, 707

Azerbaycan, 116, 242

Aziz Mahmud Hüdâyî, 18, 29, 46, 215, 295,

511, 514, 516, 518, 519, 520, 521, 522,

524, 530, 531, 532, 534, 539, 540, 542,
570, 585, 626, 705, 707, 711
Aziz Mahmud Urmevî, 7, 371, 374, 375, 379,
398
Aziz Neseî, 139, 142

B
Baba İlyas, 26, 41, 42, 97, 98, 99, 100, 101,
120, 121, 125, 259
Baba İshak, 26, 97
Baba Kemal Cendî, 101, 140
Baba Sultan, 101, 106, 117, 129, 130, 471,
472, 489
Babaîler, 5, 41, 113, 114, 115, 116, 120, 121
Bâciyân-ı Rum, 5, 38, 39
Bağdat, 11, 15, 17, 21, 25, 27, 41, 49, 72,
138, 139, 142, 170, 191, 210, 225, 233,
236, 239, 272, 273, 297, 302, 303, 305,
365, 372, 374, 376, 377, 379, 439, 440,
472, 483, 490, 626, 706, 708
Bahaeddin Erzincanî, 23
Bahaeddin Nakşibend, 17, 23, 24, 136, 375,
386, 388, 389
Baherzî, 111, 140, 141, 142
Bahrî Dede, 49, 64, 67, 68, 74, 77
Bahru'l-Ulum, 468, 469, 705
Bakü, 15, 23, 506, 604, 606
Balım Sultan, 26, 119, 122, 129, 258, 261
Balkanlar, 15, 26, 83, 87, 142, 274, 493, 539,
605
Barkan, Ömer Lütî, 40, 42, 116, 118, 121,
125, 126, 127, 420
Basra, 17, 41, 236, 239, 440
Başçı İbrahim, 67, 68, 69, 225, 486
Bâyezid II., 23, 102, 130, 168, 245, 261, 330,
332, 334, 335, 364
Bayrâmiyye, 17, 18, 28, 29, 258, 443, 444,
448, 470, 512, 530, 706
Bedeviyye, 17
Behcetü'l-Hadaik, 105
Bektâşîler, 64, 260, 263, 700
Bektâşîlik, 27, 106, 116, 129, 258, 261, 443,
611, 614, 710
Bektâşiyye, 17, 26, 46, 97, 106, 258, 260,
263, 269, 634
Beşir Ağa, 295, 448, 677
Bilecik, 66, 115, 483, 579
Bistamî, 111, 387, 440, 484, 540
Buhara, 11, 17, 20, 21, 23, 24, 49, 65, 72, 74,
96, 105, 140, 141, 143, 145, 146, 147,
148, 149, 211, 289, 337, 358, 359, 366,

367, 604, 667, 689, 701, 704, 709
Bursa Kütüğü, 10, 53, 57, 59, 62, 63, 66, 67,
90, 92, 98, 102, 117, 159, 199, 212, 233,
268, 276, 277, 280, 282, 285, 288, 289,
290, 298, 304, 318, 319, 320, 321, 330,
332, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 356,
357, 358, 359, 360, 361, 363, 365, 366,
367, 368, 369, 370, 372, 401, 409, 416,
417, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429,
430, 431, 433, 434, 435, 451, 485, 511,
512, 514, 516, 517, 521, 534, 541, 542,
571, 572, 576, 582, 584, 587, 595, 596,
597, 600, 669, 670, 678, 684, 685, 688,
689, 690, 694, 696, 697, 700, 706, 709
Bursa Mevlevîhanesi, 7, 294, 296, 303, 304,
305, 306, 309, 311, 314, 318, 319, 320,
321, 326, 634
Bursa Şerîyye Sicilleri, 92, 210, 211, 289,
297, 300, 348, 361, 364, 417, 429
Bursalı Mehmed Tahir, 52, 55, 72, 168, 319,
353, 430, 438, 443, 449, 469, 516, 517,
523, 664, 682, 707

C

celvet, 18, 49, 516, 528, 530, 533
Celvetiyye, 18, 29, 47, 51, 64, 67, 68, 160,
216, 470, 510, 514, 519, 523, 524, 525,
528, 529, 530, 531, 532, 533, 535, 538,
539, 540, 542, 543, 544, 546, 548, 549,
551, 554, 555, 562, 569, 572, 573, 574,
577, 586, 596, 602, 626, 682, 688, 707,
708, 711
Cemal-i Halvetî, 23
Cevâhirü'l-Ebrâr, 21
Cevahirü'l-Ebrâr, 104, 107, 109, 706
cezbe, 108, 121, 136, 156, 185, 203, 204,
210, 221, 245, 278, 305, 317, 416, 440
Cizyedarzâde, 67, 68, 74, 304, 312, 319, 362,
365
Cüneyd-i Bağdadî, 25, 83, 111, 134, 135,
273, 441, 456, 469, 540, 640

Ç

Çandarlı Ali Paşa, 205
Çeştiyye, 17, 54, 244, 357
çile, 182, 476, 519, 530
Çin, 19, 83, 88, 142, 144

D

Davud-ı Kayserî, 36, 178
Dâye Hatun, 75

Dâye Hâtun Câmîi, 372, 373, 381, 382, 383, 384
 Dede Ömer Rûşenî, 15, 18, 23, 604, 606, 612, 615, 616
 Deli Birader, 101, 130
 Desukiyye, 17
 Deveciler Mezarlığı, 278, 511
 deveran, 296, 624, 630
Divan-ı Hikmet, 20, 103, 106
 Doğlu Baba, 75, 116

E

Ebu Abdullah b. Hafif Şirazî, 81, 82, 88, 111
 Ebu Hüseyin Nurî, 14, 111
 Ebu İshak Camii, 92, 94
 Ebu İshak Kâzerunî, 14, 19, 20, 52, 89, 90, 92, 471, 709
 Ebu Medyen Mağribî, 17, 250
 Ebu'l-Hasan Şazelî, 17, 244, 252
 Ebu'l-Vefâ, 41, 98, 100, 101, 115, 121, 123, 125
 Edirne, 11, 19, 52, 90, 149, 195, 305, 318, 320, 348, 419, 424, 448, 518, 544, 552, 569, 606, 616, 617, 660
 Ekberîyye, 21, 35, 334, 470
 Elvân Çelebi, 42, 100, 708
 Elvân Şirazî, 30
 Eminiyye Dergâhı, 7, 50, 54, 55, 56, 68, 352, 354, 357, 362
 Emir Abdülkadir Cezairî, 31
 Emir Külâl, 23, 111, 388
 Emir Sultan, 6, 26, 38, 49, 50, 55, 59, 67, 68, 75, 77, 91, 132, 142, 143, 149, 150, 152, 162, 167, 168, 178, 179, 198, 202, 209, 211, 219, 231, 262, 285, 286, 287, 288, 289, 330, 351, 420, 430, 470, 471, 515, 516, 534, 570, 572, 574, 580, 586, 693, 701
 Endülüs, 17, 144
Enîsü'l-Cenân, 197, 199, 218, 221, 708
Envâru'l-Âşıkîn, 30, 50, 192, 488
 Erguvan bayramı, 43, 55
 Erzurum, 15, 19, 37, 89, 90, 130, 203, 228, 283, 514, 547, 711
 Esad Erbili, 229
 Eskişehir, 37, 67, 294, 366
 Eşrefîyye, 21, 47, 57, 166, 180, 191, 193, 194, 195, 197, 203, 212, 217, 222, 233, 234, 289, 535
 Eşrefoğlu Rûmî, 21, 22, 29, 37, 47, 52, 53, 56, 68, 72, 90, 178, 179, 180, 181, 182,

183, 184, 186, 188, 189, 191, 193, 194, 233, 261, 314, 487, 488, 540, 708, 709
 Eşrefzâde Tekkesi, 6, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 216, 218, 219, 232, 234
 Evliya Çelebi, 17, 18, 19, 24, 27, 56, 66, 89, 90, 98, 106, 117, 121, 129, 259, 263, 374, 375, 376, 377, 379, 416, 707, 708
 evrâd, 23, 86, 108, 217, 252, 265, 286, 442, 443, 473, 476, 609
Evrâd-ı Fethiyye, 372, 382, 385, 387, 389, 390, 391, 393, 609

F

Fahreddin Razî, 259, 261, 635
 Fahreddin-i Irakî, 31
 fakr, 198, 208, 410, 439, 457, 477, 558, 620, 622
 Fatih Sultan Mehmed, 19, 30, 44, 66, 92, 106, 126, 197, 204, 230, 237, 259, 275, 318, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 350, 406, 417, 422, 423, 424, 425, 428, 429, 435, 519, 549, 578, 598, 607, 617, 709
 Fazlullah Hurûfî, 26
Ferahu'r-Rûh, 555
Fevâihu'l-Cemâl, 25, 134, 137
Firdevsü'l-Mürşidiyye, 20, 80, 706
Fusûsu'l-Hikem, 31, 36, 50, 51, 54, 446, 453, 455, 459, 460, 462, 466, 612, 613, 636, 655
 Fuzulî, 69, 106, 262, 270
Fütûhâtü'l-Mek-kiyye, 456
Fütûhâtü'l-Mekkiyye, 35, 440, 677
 fütüvvet, 22, 439, 477
Fütüvvetnâme, 39, 58, 179

G

Gâr-ı Âşıkân, 7, 358
Garibnâme, 37, 50, 488
 Gaziantep, 19
 Gâziyân-ı Rum, 38, 39
 Gazzaî, 14, 101, 259, 408, 635
 Gazzîzâde Abdüllatif, 51, 52, 72, 206, 212, 276, 285, 288, 290, 371, 380, 381, 382, 383, 384, 422, 425, 428, 430, 434, 435, 535, 536, 652, 657, 669, 678, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 689, 705, 708, 711
 Gemlik, 196, 216, 217, 234, 352
 Geyikli Baba, 5, 6, 41, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 106, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126,

127, 128, 129, 130, 140, 259, 470, 499
 Gölpınarlı, Abdülbaki, 18, 39, 40, 86, 105,
 117, 261, 274, 299, 300, 312, 314, 334,
 438, 439, 440, 441, 444, 446, 447, 448,
 449, 451, 454, 512, 518, 521, 634, 635,
 652, 654, 658, 708
Güldeste, 52, 72, 102, 106, 152, 154, 155,
 156, 157, 158, 159, 196, 205, 206, 210,
 212, 232, 288, 290, 297, 298, 299, 310,
 311, 330, 332, 347, 348, 349, 358, 360,
 363, 364, 365, 368, 369, 370, 371, 401,
 402, 409, 417, 424, 425, 428, 429, 430,
 436, 497, 511, 512, 514, 515, 517, 521,
 534, 541, 542, 678, 680, 690, 691, 707,
 709
 Gülşehrî, 37
Gülşen-i Râz, 30, 50, 262, 334, 338, 410
 Gülşeniyye, 18, 604, 605, 606, 607, 608,
 609, 611, 615, 617, 647
Gülzâr-ı İrfân, 52, 196, 199, 200, 201, 205,
 212, 217, 218, 219, 220, 221, 232, 234,
 347, 348, 485, 497, 534, 582, 681, 682,
 685, 706, 710
Gülzâr-ı Sulehâ, 52, 197, 198, 199, 200, 201,
 206, 207, 217, 218, 219, 232, 233, 547

H

Hacı Bayrâm-ı Velî, 18, 29, 179, 445, 450,
 512, 532, 540, 557
 Hacı Bektâş-ı Velî, 17, 26, 29, 39, 103, 105,
 111, 128, 146, 258, 259, 261, 268, 269,
 270, 586, 708
 Hacı Şevki Efendi, 67, 203, 208, 506
Hadikatü's-Süedâ, 270
 Hakim Ata, 96, 103
 Hallâc, 82, 111, 528, 540, 594
 halvet, 32, 84, 107, 108, 180, 182, 245, 249,
 414, 416, 476, 507, 528, 529, 551, 562
 Halvetî, 22, 23, 54, 62, 63, 64, 66, 69, 70, 72,
 76, 230, 231, 275, 296, 486, 506, 566,
 605, 613, 626, 628, 632, 633, 634, 637,
 641, 643, 650, 652, 661, 670, 682, 691
 Halvetiyye, 17, 18, 22, 23, 47, 64, 67, 68,
 202, 208, 244, 263, 275, 319, 331, 351,
 415, 470, 489, 506, 512, 515, 529, 530,
 582, 604, 626, 647, 671, 674, 677, 678,
 686, 688, 706
 Hamam Tekke, 238
 Hamam Tekkesi, 6, 76, 205, 206, 207, 208,
 215, 234
 Hamdun Kassâr, 439, 440

Hamidiye Dergâhı, 7, 359
 Hançeriyye Medresesi, 102
 harem, 47, 92, 156, 202, 294, 597, 660, 677
 Harîrîzade, 19, 88, 106, 469, 617
 Harîrîzâde, 443, 449
 Hasan Efendi Dergâhı, 7, 359, 360
 Hasan Kabadûz, 8, 51, 295, 443, 446, 447,
 448, 453, 454
 havatır, 245, 525
 havf, 27, 109, 240, 477, 559
 Hayderî, 40, 440
 Herat, 17, 23, 142, 143, 403, 440
 heterodoks, 26, 258, 259, 260, 441
 hırka, 33, 62, 111, 188, 273, 291, 354, 438,
 444, 445
 Hızır, 18, 29, 40, 105, 337, 368, 387, 398,
 413, 414, 423, 424, 425, 428, 430, 433,
 469, 470, 499, 511, 527, 530, 585, 586,
 656
 Hızır Dede, 18, 29, 511, 512, 514, 515, 527,
 530, 585, 586
 Hicaz, 23, 207, 225, 363, 367, 400, 405, 454,
 545, 551
 hilm, 109, 183, 395, 481
 Hindistan, 19, 88, 140, 142, 146, 244, 284,
 358
 Hoy, 23, 72, 116, 118
 Hurûfî, 26, 40, 139, 258, 259, 260, 473, 637
 Hüsameddin Bursevî, 8, 38, 72, 75, 80, 83,
 100, 121, 140, 201, 468, 469, 470, 475,
 476, 477, 479, 483, 484, 485, 486, 487,
 489, 492, 493, 497, 499, 501, 504, 510,
 513, 540, 706
 Hüseyin Vassaf, 106, 206, 318, 469, 510,
 527, 543, 553, 617, 631, 647, 650, 652,
 706
 Hz. Ali, 134, 184, 262, 273, 387, 389, 469,
 628, 697

İ

İbn Arabî, 14, 21, 31, 35, 36, 37, 56, 139,
 246, 350, 411, 449, 454, 457, 466, 527,
 624, 625, 635, 651, 654, 677
 İbn Batuta, 22, 88, 89, 141, 143, 406, 709
 İbn Teymiye, 21, 36, 259
 İbnü'l-Fariz, 36, 245, 466
 İbrahim Desukî, 17
 İbrahim Efendi (Olanlar Şeyhi), 15
 İbrahim Gülşenî, 18, 605, 606, 607, 611,
 612, 613, 615, 616, 617, 709
 İbrahim Haydar Dede, 7, 54, 233, 290, 291

İbrahim Tennûrî, 29
 ihlâs, 14, 109, 253, 267, 588, 641
 İhtifalci Mehmet Ziya Bey, 320
 İmam Rabbanî, 14, 146, 295, 626
 imaret, 91, 92, 98
 İnegöl, 66, 98, 101, 117, 124, 126, 127, 130, 320, 428, 499, 500, 575
 İsmail Hakkı Bursevî, 8, 25, 30, 47, 51, 53, 58, 136, 160, 217, 510, 513, 515, 516, 517, 518, 529, 531, 539, 540, 542, 543, 553, 554, 564, 572, 647, 650, 657, 682, 690, 706, 709, 710
 İsmail Rûmî, 21, 60, 64, 75, 195, 205, 210, 233, 295, 626
 İsmail Rûmî Dergâhı, 60, 64, 67, 205
 İznik, 6, 16, 21, 29, 36, 61, 145, 178, 179, 180, 181, 193, 194, 195, 197, 203, 205, 216, 222, 234, 286, 287, 349, 420, 424, 487, 684

K

Kadiriyye, 17, 21, 29, 46, 47, 54, 59, 62, 67, 76, 88, 180, 191, 194, 195, 206, 208, 233, 234, 238, 244, 258, 287, 357, 470, 536, 600, 607, 626, 647
 Kahire, 9, 11, 133, 197, 252, 294, 372, 440, 546, 605, 606, 608, 610, 611, 614, 670, 675, 704, 709
 Kalenderhâne, 18, 44, 66, 75, 224, 234, 259, 269, 270, 284, 364
 Kalenderî, 26, 28, 33, 40, 121, 122, 258, 259, 359, 441
 Kalenderîler, 18, 89, 102, 116, 120, 121, 123, 259, 440, 710
 Kalenderiyye, 18, 114, 116
 Karabaş-ı Velî Dergâhı, 6, 225, 226, 228, 229
 Karaca Ahmed, 52, 116, 122, 128, 684
 Karaca Muhyiddin Dergâhı, 24
 Karakâdi Dergâhı, 6, 229, 230
 Karamazak, 7, 68, 77, 281, 285, 291
 Katip Çelebi, 448
 Kaygan Camii, 93, 516, 519, 546
 Kaygulu Halil Efendi, 55, 582, 597, 601
 Kâzerunî, 19, 20, 66, 73, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 94
 Kâzeruniyye, 17, 19, 80, 84, 88, 90, 94, 470
 Kerkükî Mehmed Emin Efendi, 142, 163, 199, 352, 354, 355, 357, 686
 keşf, 14, 110, 457, 458, 462, 464, 465, 525, 526, 528, 560, 594, 639
 Keşfu'l-Mahcûb, 46, 260, 261, 440, 441

kimya, 376, 377
 Kısve-i Ma'rîfî, 239, 242
 Kitâbu'l-Hitâb, 555
 Kitâbu'n- Netîce, 555
 Kitâbu'n-Necât, 556, 557, 568
 Koç Baba, 371, 374, 375, 376, 388
 Konya, 11, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 28, 47, 49, 90, 118, 142, 169, 206, 213, 218, 294, 295, 296, 297, 303, 305, 314, 317, 320, 323, 334, 356, 401, 409, 415, 451, 454, 468, 469, 483, 582, 705, 707
 Koyunhisar, 114
 Köprülü, 544, 556
 Köprülü, Fuat, 20, 21, 84, 89, 90, 91, 96, 105, 106, 107, 113, 115, 116, 120, 121, 179, 261, 524, 710
 Kudüs, 11, 72, 151, 232, 233, 272, 400, 403, 484, 669
 kurb, 109, 202, 311, 324, 415, 464, 508, 564
 Kuşadalı İbrahim Efendi, 202, 203, 323, 506, 507, 707
 kutup, 445, 446, 448
 Kübreviyye, 17, 25, 26, 54, 121, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 150, 357, 383, 385, 389, 390, 440, 469
 Kütahya, 23, 28, 31, 40, 66, 130, 198, 290, 294, 312, 319, 391, 574, 575, 579, 629, 643, 708
 Kütahya Mevlevîhanesi, 28

L

La'lî Muhammed Fenaî, 615
 Lâmiî Çelebi, 24, 31, 53, 54, 101, 245, 364, 402, 417, 419, 710
 Lemaat, 31
 Lütfullah Karamânî, 6, 153

M

mahabbet, 27, 49, 108, 136, 302, 338, 346, 405, 418, 443, 447, 471, 560, 587
 Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî, 26, 27, 258, 259, 261, 262, 708
 Makâlât-ı Şeyh Ali Semerkandî, 469
 Maksad-ı Aksâ, 139, 142
 Malatya, 15, 130, 624, 626, 632, 659, 674
 Malazgirt, 15, 16, 178
 Manisa, 37, 195, 237, 242, 294, 574
 Mantiku't-Tayr, 37, 50, 141
 Maruf Kerhî, 14, 25, 134, 273, 469
 Mecdüddin Bağdâdî, 138
 Meclis-i Meşayih, 59, 351, 363, 566

- mecsub, 74, 185, 305, 330, 413, 601
 Medine, 7, 49, 71, 225, 239, 305, 306, 359, 400, 468, 484, 506, 704
 Medyenîyye, 17, 272, 273
 Mehmed Emin Zuhurî Efendi, 212, 290
 Mehmed Şemseddin Dede, 314
 Mehmed Şemseddin Efendi, 18, 204, 208, 211, 212, 215, 220, 223, 224, 226, 228, 229, 231, 233, 264, 275, 277, 280, 284, 287, 291, 365, 513, 537, 568, 582, 634, 657, 661, 666, 692, 694
 Mekke, 11, 27, 35, 49, 71, 83, 132, 164, 239, 245, 272, 359, 367, 400, 468, 551, 606, 661, 674
 Melâmet, 187, 438, 440, 441, 442, 451, 619
 Melâmetiyye, 187, 439, 440, 441, 626
 Melâmîlik, 438, 439, 440, 441, 443, 444, 446, 447, 448, 454, 654
 Melikoff, Irene, 120, 122, 123, 695, 710
Menâkıb-ı Emîr Sultân, 156, 169
 menâkıbnâme, 20, 22, 37, 38, 50, 93, 107, 197, 471
Menâkıbu'l-Ârifîn, 22, 40
Mesnevî, 27, 28, 50, 51, 53, 140, 262, 282, 294, 297, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 310, 312, 317, 318, 319, 320, 321, 353, 356, 357, 408, 458, 459, 507, 513, 527, 555, 611, 625, 644
Mevaidu'l-Irfan, 626, 628, 632, 635, 637, 642, 653, 654
 Mevlânâ, 17, 20, 27, 28, 29, 36, 37, 40, 56, 100, 101, 103, 106, 111, 141, 261, 262, 294, 296, 297, 299, 312, 316, 317, 323, 390, 391, 401, 405, 406, 411, 423, 424, 429, 430, 433, 450, 451, 499, 502, 504, 513, 527, 528, 540, 555, 586, 635, 636, 644
 Mevlana Gazalî (Deli Birader), 130
 Mevlevîhane, 28, 50, 55, 61, 67, 68, 166, 297, 298, 299, 300, 302, 304, 319, 321, 366, 644
 Mevleviyye, 17, 27, 28, 67, 88, 141, 258, 300, 311, 323, 325, 357, 440, 626
 Mısır, 17, 18, 23, 28, 41, 85, 89, 195, 216, 225, 228, 252, 272, 274, 288, 294, 305, 319, 407, 430, 439, 441, 454, 518, 546, 583, 598, 604, 605, 607, 608, 611, 612, 626, 632, 633, 669, 670, 673, 674, 675, 678, 711
 Mısırî Dergâhı, 18, 52, 94, 229, 284, 513, 537, 568, 581, 624, 643, 645, 656, 660, 661, 671, 672, 678, 688, 691, 694
 Misriyye, 18, 47, 51, 643, 647, 655, 656, 657, 658, 659, 669, 674, 678, 688, 690, 694, 697, 706
Miftâhu'l-Gayb, 54, 332, 333, 334, 336, 338, 350, 550
Mihmannâme-i Buhara, 105
 Mir-i Bûdelâ, 22, 238, 351
Mirsâdu'l-İbâd, 54
Mirsâdü'l-İbâd, 25, 50, 138, 142
 Moğol istilası, 16, 135, 141
 Moğollar, 16, 113, 135, 140, 145
 Molla Camî, 104, 141, 262, 404, 419
 Molla Fenarî, 90, 348, 363, 370, 406, 409, 428, 433, 521, 671, 678
 Molla Hayâlî, 423, 427
 Molla Hüsrev, 349, 421, 422, 424, 425, 426, 429
 Molla İlâhî, 23, 337, 347
 Mudanya, 66, 304
 Muhammed Hamidullah, 15
 Muhammed Nûru'l-Arabî, 443, 449, 451
Muhammediyye, 30, 50, 51, 147, 192, 262, 369, 484, 488, 520, 555, 587, 602, 709
 Muineddin Çeştî, 17
 Murad Hudavendigâr, 122, 205
 murakabe, 14, 136, 297, 414, 443
 Musa Baba, 76, 100, 101, 102, 155
 Musa Kâzım, 25, 134
 Müdâhane-i âlimân, 44
Mühimmâtü'l-Mü'minin, 472
Mühimmâtü'l-Mü'minîn, 8, 83, 100, 140, 469, 471, 473, 478, 482, 484, 489, 496
 Münzevî Abdullah Efendi, 7, 49, 50, 55, 67, 70, 74, 230, 360, 361, 362, 708
 Münzevî Dergâhı, 7, 230, 356, 360, 363, 366
 müşahede, 14, 84, 137, 188, 407, 510, 526, 562, 615
 Müşemmilzade Dergâhı, 7, 363
Müzekki'n-Nüfûs, 21, 22, 50, 180, 181, 182, 183, 184, 189, 190, 192, 484, 487
Müzîlü's-Şükûk, 151
- N**
 Nablusî, Abdülgânî, 216, 547
 Nahcivan, 15
 nakibü'l-eşraf, 91, 536
 Nakkaş Ali Zaviyesi, 7, 364
 Nakşibendî, 7, 32, 66, 69, 70, 107, 136, 165, 214, 225, 230, 282, 319, 331, 347, 350,

351, 352, 355, 357, 358, 359, 360, 363,
365, 366, 367, 370, 371, 372, 374, 379,
382, 383, 385, 386, 388, 390, 398, 406,
420, 430, 486, 641, 663
Nakşibendî-i Atik, 380
Nakşibendî-i Atik, 382
Nakşibendî-i Atik Dergâhı, 365, 372
Nakşibendî-i Cedid Dergâhı, 365
Nakşibendiyye, 17, 23, 25, 46, 52, 54, 56, 57,
59, 64, 67, 68, 88, 97, 106, 150, 163, 164,
200, 244, 258, 264, 330, 331, 347, 350,
352, 357, 362, 370, 375, 383, 386, 389,
390, 405, 426, 428, 430, 470, 586, 626,
632, 647, 682, 708, 710
Namazgâh, 18, 68, 507, 516, 570, 571
Nasuhî Dergâhı, 55
Necâtü'l-Garîk, 520, 542
Necmeddin Dâye, 25, 54, 138, 142
Necmeddin Kübrâ, 17, 25, 101, 104, 108,
132, 133, 134, 135, 136, 138, 140, 141,
142, 261, 390, 710
Nefahâtü'l-Üns, 19, 50, 101, 104, 141, 245,
391, 440
nefs-i emmare, 182, 187, 301, 414
Nesayimü'l-Mahabbe, 83, 104, 707
Nevşehir, 17
Nilüfer Hatun, 61, 77
Nişabur, 83, 132
Niyazî-i Mısırî, 18, 37, 47, 49, 53, 63, 64, 296,
310, 488, 535, 624, 630, 635, 643, 644,
648, 650, 654, 656, 657, 658, 659, 663,
669, 671, 673, 674, 677, 678, 688, 690,
693, 697, 701, 708
Nizamülmülk, 41
Numaniyye Dergâhı, 6, 47, 59, 65, 67, 70,
76, 193, 207, 221, 223, 224, 234, 286,
512, 565
O
Orhan Gazi, 5, 41, 98, 99, 100, 113, 115,
116, 117, 119, 121, 122, 123, 124, 125,
126, 127, 129, 701
Osman Fazlî Efendi, 58, 296, 513, 539, 544,
545, 546, 547, 548, 549, 550, 554, 648
Osmanlı Müellifleri, 10, 23, 52, 80, 168, 197,
310, 319, 330, 348, 353, 357, 361, 369,
370, 373, 389, 406, 409, 411, 412, 418,
419, 420, 430, 447, 449, 450, 469, 472,
517, 523, 524, 541, 573, 582, 643, 644,
681, 682, 706, 707

Ö

Ömer Halvetî, 17, 605, 628
Ömer Sikkînî, 29, 443, 444, 446
Ömer Şifâî Efendi, 319
Özbekler Tekkesi, 65

P

Pakistan, 88, 244
Pars Bey, 65, 69, 74, 352

R

raks, 296, 630
Ramazan Baba, 7, 27, 59, 68, 69, 74, 77,
258, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 270,
351, 357, 486, 692, 694, 696, 698, 700,
708
Ravza-i Evliyâ, 117, 152, 154, 155, 156, 157,
158, 159, 205, 206, 212, 288, 290, 707
Ravzatu'l-Muflihân, 51, 52
Razva-i Evliyâ, 51
Reşahat, 104, 105, 106, 404, 405, 407
ribat, 83, 84, 85
ricalü'l-gayb, 98, 485
Rifaiyye, 17, 22, 46, 59, 67, 88, 194, 205,
236, 258, 273, 287
Risâle-i Kudsiyye, 23, 24
riyazet, 14, 86, 108, 136, 180, 182, 185, 186,
245, 401, 409, 414, 514, 521, 533, 534,
545, 546, 549, 558, 559, 651
Rûhu'l-Beyân, 47, 51, 468, 513, 545, 554
Rumeli, 16, 19, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 49,
97, 151, 195, 265, 294, 420, 429, 519,
543, 544, 546, 582, 645

S

Sa'deddin Cebâvî, 17, 272, 273, 274, 275,
279, 291
Sa'deddin Hammûye, 139
Sa'diyye, 17, 68, 69, 224, 265, 266, 272, 273,
274, 275, 276, 279, 282, 284, 287, 291,
292
Sadreddin Konevî, 36, 261, 332, 333, 338,
401, 415, 514, 540, 550, 554, 635
Sarı Abdullah Efendi, 67, 70, 295, 360, 382,
444, 446, 454, 512, 626, 711
Schimmel, Annemarie, 81, 82, 708
Sefîne-i Evliyâ, 106, 167, 197, 199, 201, 202,
203, 204, 206, 272, 276, 281, 282, 287,
318, 319, 506, 650, 652, 706, 709
sehavet, 109, 564, 565, 665
Selâmi Ali Efendi, 9, 150, 159, 160, 539, 569,

570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577,
578, 579, 580, 581, 711
Selçuklu, 16, 38, 41, 90, 99, 113, 114, 120,
138, 142, 297
sema', 107, 108, 109, 250, 260, 296, 668
Semerkant, 23, 49, 72, 147
Setbaşı, 18, 67, 201, 203, 215, 220, 232,
236, 298, 299, 572, 700
Seyyid Nâsir, 22, 70, 208, 211, 232, 289, 689
Seyyid Usûl, 6, 7, 68, 69, 74, 211, 212, 213,
233, 234, 238, 288, 289, 290, 291, 689
sıdk, 109, 172, 184, 240, 307, 317, 333, 343,
346, 440, 477, 588, 592, 594, 602, 618,
619
Silsilenâme-i Celvetî, 555
Simav, 23, 67, 166, 220, 350
Sivas, 19, 25, 130, 138, 142
Somuncu Baba, 28, 49
Suhreverdiyye, 17, 24, 25, 54, 89, 415, 470
Sultan II. Abdülhamid, 17, 273, 359, 566,
695
Sultan Veled, 27, 28, 40, 611
Sülemî, 440, 441, 442, 443
Süleyman Bey Baba, 7, 264, 268, 269, 694,
700
Süleyman Çelebi, 37, 146, 170, 199, 330,
331, 349, 478, 672, 684, 685, 688
sülûk, 108, 110, 185, 190, 278, 326, 400,
401, 403, 438, 515, 520, 524, 525, 530,
531, 532, 533, 535, 540, 544, 545, 583,
613, 617, 638, 652, 671
Sünbül Sinan, 476, 515

Ş

Şaban-ı Veli, 18, 29, 506
Şaban-ı Velî, 18, 506
Şabaniyye, 18, 69, 202, 209, 268, 506, 598,
626
Şahidî, 552
Şam, 15, 27, 28, 31, 35, 41, 111, 139, 180,
197, 205, 216, 225, 245, 246, 272, 273,
274, 276, 305, 360, 429, 454, 518, 545,
546, 547, 555, 556, 606, 650
Şamanizm, 127, 260
Şazeliyye, 17, 31, 244, 247, 252
Şebüsterî, 30, 111, 334, 338
Şehreküstü, 65, 352, 370, 629
Şeraitu'l-İslâm, 104
Şeyh Bedreddin, 24, 58, 350, 413, 635, 654,
711
Şeyh Cüneyd, 415, 470

Şeyh Edebali, 5, 114, 115, 123, 124, 125
Şeyh Hasan Efendi, 56
Şeyh Vefa, 24, 38, 46, 155, 406, 407, 411,
412, 415, 416, 419, 420, 423
Şeyh-i Ekber, 35, 450, 454, 460, 466, 514,
527, 547, 549, 651, 673
şeyhu'l-esnâf, 58, 216
Şihabeddin Suhreverdî, 17, 24, 25, 259, 261,
407, 635
Şirvânî, Seyyid Yahya, 23, 468, 506, 604

T

Tahirü'l-Mevlevî, 7, 46, 315
Tamâmu'l-Feyz, 554
Tanpınar, Ahmet Hamdi, 56, 103, 350, 711
Tarikat-ı Muhammediyye, 542, 625
Tarikatnâme, 181, 183, 188, 193, 520, 542
Tarikatü'l-Muhammediyye, 520
Tebriz, 15, 23, 49, 89, 90, 132, 138, 374,
483, 604, 605, 606
tevbe, 24, 109, 136, 179, 185, 406, 482
tevekkül, 81, 109, 182, 246, 254, 255, 256,
594
Tezkiretü'l-Evliya, 50, 85, 141, 262, 708
Tibyanu'l-Vesâil, 88, 106, 469, 512, 514, 617,
705
Timur, 96, 149, 350, 364
torlak, 116
Trakya, 88
Turgud Alp, 114, 124, 125, 126
Türkmen, 42, 100, 113, 114, 116, 118, 119,
122, 123, 124, 127, 144, 145, 441, 487,
582, 708

U

Ulucami, 18, 36, 50, 57, 62, 151, 196, 199,
215, 217, 218, 221, 223, 228, 233, 280,
284, 286, 320, 330, 337, 353, 358, 361,
369, 372, 430, 492, 510, 511, 512, 516,
521, 534, 546, 583, 629, 643, 645, 661,
670, 671, 672, 678, 682, 707, 708
Usturumca, 205, 449, 544
Usûlü'l-Aşere, 25, 51, 136, 557
Uşak, 67, 628, 633, 660
uzlet, 21, 49, 56, 84, 136, 182, 220, 438,
477, 479, 558
Uzun Firdevsî, 105

Ü

Üçkozlar, 55, 60, 65, 68, 69, 166, 302, 402,
434, 435, 670

Üftâde, 18, 29, 38, 46, 49, 53, 55, 62, 68, 69, 72, 76, 166, 275, 276, 295, 302, 366, 397, 471, 472, 484, 489, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 548, 554, 566, 585, 586, 601, 602, 705, 706, 707, 711
Ümmî Sinan, 608, 626, 627, 628, 633, 634, 638, 651

V

Vahdet-i Vücûd, 31, 36, 133, 139, 332, 335, 338, 350, 404, 409, 416, 441, 455, 456, 457, 460, 466, 520, 523, 526, 527, 547, 556, 612, 625, 630, 638, 648, 650
vakfiye, 25, 39, 64, 90, 270, 305, 306, 361, 497, 499, 504, 570, 597
vakia, 525, 526, 531
Vakiat, 511, 513, 514, 515, 516, 519, 520, 521, 523, 524, 525, 526, 527, 529, 530, 531, 532, 533, 540, 541, 542, 643, 652, 657, 660, 676, 677, 682, 683, 686, 705, 706
Vanî Mehmet Efendi, 296, 630, 654, 655
Vefâî, 5, 28, 40, 99, 100, 258
Vefâîyye, 5, 113, 114, 115, 116, 121, 123, 124, 125
Vefeyât-ı Bursa, 52
Vesîletü'n-Necât, 37, 170, 330
Veysel Karânî, 25, 48, 76, 585, 586, 587, 600, 710, 711

Y

Yâdigâr-ı Şemsî, 12, 18, 52, 64, 70, 94, 142, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 212, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 231, 232, 233, 238, 263, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 288, 289, 290, 291, 314, 320, 354, 361, 434, 435, 436, 485, 497, 546, 551, 553, 570, 572, 574, 576, 577, 578, 579, 580, 582, 604, 657, 662, 666, 683, 688, 694, 696, 710
Yahya b. Bahşî, 6, 38, 154, 167, 168, 169,

170, 173, 174, 175
Yazıcızade Mehmed Efendi, 147, 262, 555
Yenikapı Mevlevîhanesi, 294, 296, 310, 313, 314, 318, 320, 321, 652
Yenişehir, 61, 67, 151, 228, 294, 361
Yeseviyye, 17, 20, 25, 97, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 194, 258
Yesi, 17, 96, 104, 105, 132, 140
Yıldırım Bâyezid, 19, 73, 90, 91, 127, 148, 149, 205, 264, 320, 348, 406
Yoğurtlu Baba, 7, 60, 64, 69, 75, 330, 331
Yunus Emre, 35, 36, 37, 68, 75, 100, 103, 117, 141, 261, 285, 520, 540, 557, 586, 602, 658

Z

zaviye, 18, 19, 43, 56, 61, 64, 70, 84, 88, 90, 91, 94, 101, 102, 115, 144, 246, 267, 297, 298, 300, 348, 364, 440, 505, 539
zaviyeli camiler, 91
Zerruk, Ebu'l-Abbas Ahmed, 247
Zeyneddin Hâfî, 17, 24, 400, 401, 403, 405, 406, 407, 409, 415, 419, 420
Zeyniler, 8, 24, 68, 69, 208, 368, 369, 370, 421, 422, 424, 426, 429, 430, 431
Zeynîler Yaylağı, 417, 434
Zeyniyye, 17, 24, 47, 51, 52, 65, 68, 69, 232, 244, 263, 302, 400, 402, 403, 406, 407, 409, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 422, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 468, 683
zikir, 49, 55, 60, 66, 69, 77, 107, 108, 133, 166, 182, 188, 217, 245, 274, 280, 284, 351, 372, 376, 379, 385, 386, 394, 404, 414, 416, 430, 440, 445, 519, 532, 540, 555, 558, 560, 562, 586, 591, 592, 597, 600, 609, 614, 624, 625, 630, 638, 642, 647, 655, 658, 660, 671, 672, 677, 680, 682, 685, 703
Zikr-i Erre, 385
Zincirî Ali Tekkesi, 275, 289
Zübdetü'l-Vekâyi, 52, 158, 159, 160, 196, 198, 201, 206, 210, 217, 218, 219, 233, 370, 422, 424, 428, 429, 430, 435, 707
zühd, 136, 202, 477, 559, 590, 641, 666